

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

KRIMINOLOGJA

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

KRIMINOLOGIJA

Vadovėlis

Vilnius 2010

UDK 343.9(075.8)
Kr246

Moksliniai redaktoriai:

Bendrosios dalies – dr. Alfredas Kiškis
Specialiosios dalies – prof. dr. Genovaitė Babachinaitė

Autoriai:

prof. dr. Genovaitė Babachinaitė (Pratarmė; III. 4; VIII; IX;)
prof. habil. dr. Jūratė Galinaitytė (I; III. 1, 3; IV. 1; V. 1, 3, 5)
doc. dr. Gitana Jurgelaitienė (VI. 1; XIV)
dr. Alfredas Kiškis (Pratarmė; II. 3, 6; III. 5; IV. 3)
Aistė Kuolaitė (V. 2; VII)
Brigita Palavinskienė (IV. 2; X; XVII)
dr. Arūnas Paukštė (XVIII)
dr. Artūras Petkus (XI; XV; XIX)
Aida Raudonienė (XVI)
dr. Tomas Rudzkis (II. 1, 2; III. 1, 2, 3; XII)
dr. Rokas Uscila (II. 4, 5; V. 4; VI. 2; XIII)

R e c e n z a v o:

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto Tarptautinės ekonomikos ir vadybos katedros vedėjas prof. habil. dr. **Borisas Melnikas**;
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto prodekanas dr. **Linas Baublys**

Vadovėlis svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2009 m. birželio 9 d. posėdyje (protokolas Nr. 2T-16) ir rekomenduotas spausdinti

Vadovėlis svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros 2009 m. birželio 8 d. posėdyje (protokolas Nr. 1KLK-10) ir rekomenduotas spausdinti

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2009 m. rugsėjo 24 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-1) vadovėlį patvirtino spausdinti

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami leidėjui nesutikus.

ISBN 978-9955-19-178-0

© Mykolo Romerio universitetas, 2010

© Genovaitė Babachinaitė, Jūratė Galinaitytė,
Gitana Jurgelaitienė, Alfredas Kiškis,
Aistė Kuolaitė, Brigita Palavinskienė,
Arūnas Paukštė, Artūras Petkus, Aida Raudonienė,
Tomas Rudzkis, Rokas Uscila, 2010

TURINYS

Pratarmė.....	5
---------------	---

BENDROJI DALIS

I. Kriminologijos mokslas.....	9
1. Kriminologijos samprata, objektas ir struktūra.....	9
2. Kriminologija mokslų sistemoje.....	21
II. Kriminologinis pažinimas.....	25
1. Bendrieji kriminologinio pažinimo metodai.....	25
2. Kriminologinis tyrimas.....	37
3. Registruoto nusikalstamumo statistika.....	60
4. Viktimologinių tyrimų duomenys.....	67
5. Gyventojų savianalizės tyrimų duomenys.....	71
6. Kriminologinės informacinės sistemos.....	78
III. Nusikalstamumas.....	114
1. Nusikalstamumo samprata.....	114
2. Nusikalstamumo rodikliai.....	124
3. Latentinis nusikalstamumas.....	135
4. Kriminologinė nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacija.....	140
5. Nusikalstamumo žala.....	149
IV. Nusikalstamumo veiksniai.....	163
1. Nusikalstamumo priežastingumas.....	163
2. Pagrindinių kriminologijos idėjų apžvalga.....	190
3. Šiuolaikinės kriminologijos teorijos.....	218
V. Nusikaltėlio asmenybė.....	243
1. Nusikaltėlio asmenybės samprata ir struktūra.....	243
2. Nusikalstamas veikas Lietuvoje padariusių asmenų socialiniai demografiniai bruožai.....	262
3. Nusikaltėlio asmenybės formavimasis.....	272
4. Nusikaltėlio asmenybės ir aukos interakcija.....	285
5. Nusikalstamo elgesio mechanizmas.....	303

VI. Nusikalstamumo prevencija.....	334
1. Nusikalstamumo prevencijos samprata, pagrindai ir jos rūšys.....	334
2. Kriminalinės viktimizacijos prevencijos samprata ir sistema.....	341

SPECIALIOJI DALIS

VII. Kriminologinė nusikalstamumo klasifikacija.....	352
VIII. Nepilnamečių teisės pažeidimų kriminologinė charakteristika....	365
IX. Smurtinis nusikalstamumas ir jo prevencija.....	390
X. Smurto šeimoje ypatumai ir prevencija.....	409
XI. Labiausiai paplitęs turtinio pobūdžio nusikalstamumas ir jo prevencija.....	448
XII. Nusikaltimai ekonominės ir paslaugų veiklos srityje, jų prevencija.....	465
XIII. Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų viešajai tvarkai kriminologinė charakteristika.....	492
XIV. Pakartotinis (recidyvinis) nusikalstamumas ir jo prevencija.....	507
XV. Organizuotas nusikalstamumas ir jo prevencijos kryptys.....	519
XVI. Kriminologinė korupcijos charakteristika ir prevencija.....	535
XVII. Deviacijų ir nusikalstamumo sąsajos.....	576
XVIII. Terorizmas ir poveikio jam kryptys.....	623
XIX. Nusikalstamų veikų, padaromų dėl neatsargumo, bendra kriminologinė charakteristika.....	652

PRATARMĖ

Atkūrus nepriklausomybę, pirmąjį Lietuvoje originalų lietuvišką vadovėlį „Kriminologija“ 1994 m. išleido Mykolo Romerio universitetas (atsakingasis redaktorius prof. J. Bluvšteinas). Jame kompleksiskai išdėstytos visos pagrindinės kriminologijos apibrėžtys, glaustai ir kartu išsamiai aptarta atskirų nusikalstamumo rūšių kriminologinė charakteristika Lietuvoje. Kriminologiniu požiūriu įvertinta kriminologijos mokslo raida Lietuvoje po 1918 m., nusikalstamumo padėtis Lietuvoje iki 1992 m.

Vėliau Mykolo Romerio universitetas kartu su Vytauto Didžiojo universitetu išleido dviejų dalių (I – 2001 m., II – 2004 m.) didelės apimties vadovėlį „Kriminologija“. Vadovėlio autorius prof. Viktoras Justickis kėlė tikslą papildyti pirmąjį vadovėlį, todėl mažiau dėmesio skyrė pirmajame kompleksiniame vadovėlyje plačiai aptariamoms temoms ir problemoms. Be to, prof. V. Justickio vadovėlyje puikiai dera vadovėlio ir mokslo monografijos bruožai, aptiriamos neišspręstos mokslinės problemos, pateikiamos kontroversiškos nuomonės, moksliniai ginčai.

Tęsdami Mykolo Romerio universiteto tradiciją, jubiliejiniais (2010 m.) nepriklausomybės atkūrimo metais pristatome Kriminologijos katedros parengtą naują kompleksinio pobūdžio „Kriminologijos“ vadovėlį. Atsižvelgiant į valstybės raidos, taip pat į nusikalstamumo pokyčius per 20 metų, kriminologijos mokslo naujus laimėjimus, knygoje glaustai pateikiamos susistemintos šiuolaikinės pagrindinės kriminologijos žinios, reikalingos kriminologijos studijoms.

Šiame vadovėlyje studentams ir visiems, besidomintiems kriminologija, kompleksiskai pateikiami nauji mokslo laimėjimai: kriminologinė nusikalstamumo Lietuvoje periodizacija, nusikalstamumo žalos samprata ir jos padariniai valstybei bei visuomenei, viktimologinis nusikalstamumo prevencijos aspektas, kriminologinė nusikalstamumo klasifikacija, deviacijų ir nusikalstamumo sąsajos, smurto šeimoje kriminologinė problematika, terorizmo ir poveikio jam kryptys.

Ankstesniuose kriminologijos vadovėliuose nebuvo plačiai nagrinėjamos kriminologinės informacinės sistemos, nusikalstamumo registracijos Lietuvoje procesas. Tačiau kriminologinio pažinimo procese arba sprendžiant su nusikalstamumu susijusias problemas studentams labai svarbu mokėti greitai susirasti reikiamą informaciją, suprasti jos ypatybes. Vadovėlyje nagrinėjama, kaip atsiranda registruoto nusikalstamumo statistika Lietuvoje, aprašomos užsienio valstybėse, tarptautinėse organizacijose ir Lietuvoje veikiančios kriminologinio pobūdžio informacinės sistemos, jose kaupiama informacija bei jų atliekamos funkcijos.

Vadovėlis skiriamas socialinių mokslų studijų studentams, valstybės valdymo specialistams, politikams bei visiems, besidomintiems nusikalstamumo problemų sprendimo valstybėje ir visuomenėje moksliniu pagrįstumu.

Mokslinis nusikalstamumo, jo priežastingumo, poveikio jam būdų, nusikaltėlių ir nusikaltimų aukų supratimas būtinas teisininkams, dirbantiems baudžiamojo teisingumo sistemoje (ikiteisminio tyrimo tyrėjams, advokatams, prokurorams, teisėjams) bei visiems kitiems teisininkams. Teisininkų autoritetas teisėkūros, teisės interpretavimo ir taikymo srityse neginčijamas. Jų nuomonė, vertinimai ir veikla turi didelį poveikį visuomenei, todėl jie negali vadovautis buitine nusikalstamumo samprata, prieštaraujanti šiuolaikinio kriminologijos mokslo išvadoms, negali neišmanyti nusikalstamumo, jo prevencijos procesų.

Kriminologijos žinios būtinos ir valdymo specialistams. Valdymo sprendimų socialinės pasekmės, būdamos susijusios įvairiais saitais su kriminogeniniais ir antikriminogeniniais veiksniais, daro didelį poveikį nusikalstamumui, gal net didesnį negu teisininkų, dirbančių baudžiamojo teisingumo sistemoje, veikla. Juk baudžiamasis įstatymo ir jo taikymo žmonių elgesiui poveikis yra santykinai mažesnis nei kitų socialinių veiksmų – auklėjimo, socialinių problemų sprendimo, socialinių ryšių ir kitų.

Mokslinės kriminologijos žinios būtinos ir socialiniams darbuotojams, padedantiems žmonėms spręsti socialines problemas, bei penitencinį darbą dirbantiems asmenims. Tik suprantantis kriminogeninius procesus ir jų neutralizavimo būdus specialistas gali užkirsti kelią visuomenėje itin nepageidaujamam – nusikalstamam – elgesiui arba bent jau sumažinti jo tikimybę.

Kriminologijos žinios ir išmintis labai svarbi savivaldybių darbuotojams. Būtent savivaldybių administracija atsakinga už nusikalstamumo pre-

vencijos organizavimą savivaldos lygmeniu. Kitaip negu policija, savivaldybė gali paveikti didžiausią kriminogeninių veiksnių įvairovę.

Kriminologinės žinios taip pat būtinos šiuolaikinei žinių visuomenei. Bet kuri institucija arba tarnyba be visuomenės pagalbos turi labai ribotas galimybes paveikti nusikalstamumą. Viena vertus, neišprususi visuomenės dalis reikalauja griežtinti bausmes, daro spaudimą įstatymų leidėjui ir teisėjams. Kita vertus, visuomenė dažnai toleruoja netinkamą elgesį savo aplinkoje ir taip prisideda prie tokio elgesio plitimo, jo virsmo nusikalstamomis veikomis. Kaip gerai visuomenė supranta nusikalstamumo priežastis ir poveikio jam būdus, tiek ji laimi (arba pralaimi), naudodama savo ribotus išteklius nusikalstamumo problemai spręsti.

Vadovėlio autoriai nuoširdžiai dėkoja už vertingas pastabas ir siūlymus Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto Tarptautinės ekonomikos ir vadybos katedros vedėjui prof. habil. dr. Borisui Melnikui ir Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto prodekanui dr. Linui Baubliui.

BENDROJI DALIS

I. KRIMINOLOGIJOS MOKSLAS

1. Kriminologijos samprata, objektas ir struktūra

Kriminologijos samprata

Nusikalstamumas yra labai sudėtingas reiškinys. Tūkstantmečius žmonija bandė suvokti jo esmę. Tačiau ir šiandien negalime teigti, kad nusikalstamumo esmė suvokta iki galo. Nusikalstamumas yra amžinas žmonijos palydovas ir pavojaus šaltinis. Šiandien smurtinis nusikalstamumas nusineša tūkstančius žmonių gyvybių. Turtinis nusikalstamumas – tai ne tik pavogti milijonai, papirkti valdininkai ir prarastos vertybės. Jis gali atimti iš žmogaus tikėjimą socialiniu teisingumu. Organizuotas nusikalstamumas pasirengęs mesti iššūkį visam civilizuotam pasauliui. Jame glūdi grėsmė žmonijos kultūrai virsti kriminaline kultūra. Nepilnamečių nusikalstamumas yra vaikų demoralizavimo pasekmė, visuomenės ateities kriminalizavimo požymis. Panašiai galima pasakyti ir apie kitas nusikalstamumo rūšis. Nusikalstamumas daro tokią didelę žalą, kad išsigelbėjimą nuo šio socialinio blogio žmonės visada laikė didžiausiu gėriu.

Skirtingo laikmečio filosofų, istorikų, psichologų, sociologų, pedagogų ir kitų mokslo šakų atstovų darbuose gausu pamąstymų nusikalstamumo klausimais. Nusikalstamumą, jo priežastis, nusikaltėlio asmenybę vertindami kaip profesionalai, jie kūrė teorijas, įvairiais būdais bandė spręsti šias problemas. Nusikalstamumo problema politiniais tikslais sėkmingai manipuliuoja visuomenės veikėjai, politikai, žadėdami pažaboti nusikalstamumą ir net siūlydami konkrečius sprendimus. Tačiau praktika rodo, kad laikinos kovos su nusikalstamumu kampanijos tik trumpam pagerina padėtį, po to

nusikalstamumas vėl padidėja, atsiranda naujų nusikalstamų veikų rūšių, pasikeičia nusikalstamumo geografija.

Sprendžiant nusikalstamumo problemas didelis baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, kriminalistikos indėlis. Šios teisės mokslo šakos pateikė nusikalstamos veikos sampratą, nusikalstamų veikų rūšis ir atspindėjo juos Baudžiamajame kodekse, nustatė kovos su įvairių stadijų nusikalstamomis veikomis formas ir metodus, procesinę tvarką, elgesio su nusikaltėliais taisykles. Tačiau jos tiria nusikalstamas veikas ir atsakomybę už jas teisės aspektu. Kriminologija tiria nusikalstamumą socialiniu aspektu; nusikalstamumą ji vertina kaip nuo žmonijos istorijos neatsiejamą socialinį procesą.

Svarų žodį sprendžiant nusikalstamumo problemas tarė psichologijos, medicinos mokslai, ypač psichiatrija. Tačiau nė vienas iš šių mokslų nesugebėjo visapusiškai ir išsamiai ištirti visų nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinių, problemų. Teorijų buvo daug, tačiau nebuvo žinių sistemos. Pamažu susiformavo mokslas, kuris tiria nusikalstamumą kaip socialinę teisinį reiškinį, susijusį su kitais visuomenėje vykstančiais socialiniais reiškiniais ir procesais, turintį savo kilmę, egzistavimo ir raidos dėsningumus, prieštaračius, reikalaujantį specifinių prevencijos ir kontrolės formų bei metodų. Šis mokslas buvo pavadintas kriminologija.

Iki šiol mokslininkų nuomonė dėl kriminologijos mokslo kilmės skiriasi.

Vieni tyrinėtojai teigia, kad kriminologija yra vienas seniausių mokslų: susikūrus valstybei atsirado nusikalstamumas, kurio socialinis pavojingumas skatino žmones jį tirti, aiškintis, ieškoti nusikalstamumo kontrolės būdų.

Kiti tyrinėtojai kriminologijos mokslo kilmę sieja su 1764 m. italų humanisto Čezarės Bekarijos nedidelės knygos „Apie nusikaltimus ir bausmes“ pasirodymu.

Sąvoką „kriminologija“ pirmą kartą 1879 m. pavartojo antropologas R. Topinardas.

Turine italų teisėjas Rafaelis Garofalas 1885 m. išleido knygą „Kriminologija“. Šią plačios apimties monografiją sudarė trys skyriai: „Nusikaltimas“, „Nusikaltėlis“, „Represija“.

Tačiau vienas žmogus mokslo nesukuria. Visuomenės poreikiai ir socialinė patirtis formuoja ir plėtoja mokslinę mintį. Išoriškai galima tik fiksuoti momentą, kada tam tikras mokslas tapo realybe. Naujų mokslo šakų

atsiradimas susijęs su visuomenės raida. Jų pasirodymą lemia tie nauji uždaviniai, kuriuos visuomenė privalo spręsti siekdama tolesnės savo egzistencijos. Dažnai naujos mokslo šakos vystosi kaip kitų mokslų sudėtinės dalys. Tik pasiekusios kokybiškai ir kiekybiškai tam tikrą pažinimo lygį, parengusios specialius tyrimo metodus, jos tampa savarankišku mokslu. Kriminologijos mokslo raida taip pat buvo gana sudėtinga. Tai mokslas, kurio pradžia laikytina XIX a. antroji pusė.

Sąvoką „kriminologija“ sudaro du žodžiai: lotyniškas *crimen* (nusikaltimas) ir graikiškas *logos* (mokslas, mokymas). Verčiant pažodžiui kriminologija reiškia „mokymą apie nusikalstamumą“.

Susiformavę požiūriai į nusikalstamumą ir jo kontrolę nuolat kito. Besivystydama įvairiomis kryptimis (antropologine, sociologine, biologine, psichologine), pasaulinė kriminologija ir dabar nėra vientisas mokslas, atspindi skirtingus požiūrius ir mokyklas. Tačiau kriminologus, nors jų požiūriai ir skiriasi, vienija siekis paaiškinti nusikalstamumo reiškinį, atskleisti jo esmę, numatyti būdus jį kontroliuoti.

Kriminologija nusikalstamumą tiria paisydama tam tikrose erdvės ir laiko ribų. Į nusikalstamumą ji žvelgia kaip į specifinį socialinį teisinį reiškinį, kuris kokybiškai skiriasi nuo kitų neigiamų socialinių nukrypimų rūšių, nors pripažįstamas nusikalstamumo ryšys su jomis (girtavimu, narkomanija, prostitucija, savižudybėmis, šešėline ekonomika ir kt.). Kriminologija tiria ne tik nusikalstamumą ir atskiras jo rūšis, bet ir jų veiksnius, ryšį su įvairiais procesais ir reiškiniais, nusikaltėlio asmenybę ir ieško nusikalstamumo kontrolės bei prevencijos formų ir metodų. Tuo remdamiesi kriminologai rengia rekomendacijas nusikalstamumo kontrolei tobulinti. Vadovaudamiesi šiomis rekomendacijomis ir jas detalizuodami, ekonomistai, sociologai, kito profilio teisininkai, psichologai, taikydami specialius mokslinio pažinimo metodus, rengia konkrečias priemones, kad būtų pašalinti arba neutralizuoti kriminogeninių reiškinų ir procesų veiksniai.

Kriminologija yra empirinis mokslas ir remiasi praktine patirtimi. Ji pateikia pačios nusikalstamumo problemos suvokimą ir supratimą, ką visuomenė gali padaryti kontroliuodama šį reiškinį, kokiomis priemonėmis ir metodais tai daryti, koks vaidmuo šiame procese turi tekti teisėsaugos institucijoms, kas yra nusikaltėliai – ar ypatingus požymius turintys žmonės, ar eiliniai visuomenės nariai, kuriuos pati visuomenė tokius padarė, kas svarbiau kontroliuojant nusikalstamumą – įstatymas ir bausmė ar politinio, ekonominio, socialinio, auklėjamojo pobūdžio priemonės ir kita.

Kriminologija siekia atskleisti nusikalstamo elgesio realijas ir jas veikti. Todėl tas, kas įsisavino kriminologijos pradžias, išsiugdė kriminologinį mąstymą, niekada neatsakingai nežvelgs į nusikalstamumo problemą, suvoks, kad teisėsaugos institucijos, kontroliuojamos nusikalstamumą, gali daug padaryti, bet ne viską. Sudėtingų socialinių problemų negalima išspręsti pasitelkus konkrečias institucijas ir atskiromis kompanijomis. Kriminologija moko, kad nusikalstamumo kontrolės problema – tai politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių, auklėjamųjų ir teisinių priemonių kompleksas. Tai kruopštus kasdienis visos valstybės ir visuomenės darbas. Kriminologų išvados apie nusikalstamumą ir jo veiksmus, nors jos dažnai nemalonios ir nepatogios politikams, – tai reali parama organizuojant nusikalstamumo, būdingo visoms socialinėms ir politinėms sistemoms, kontrolę. Teisėsaugos institucijas kriminologija orientuoja į veiksmingesnį darbo organizavimą. Todėl kriminologija turi didžiulę praktinę reikšmę. Šiandien sunku įsivaizduoti sėkmingą nusikalstamumo kontrolę nesinaudojant kriminologinėmis žiniomis. Jos būtinos valdant socialinius procesus, kuriant įstatymus, taip pat teisinėje praktikoje. Tačiau kriminologams nuolat tenka įrodinėti, kad kriminologijos mokslas būtinas, kad ši mokslo šaka turi būti savarankiška.

Kriminologijos mokslą galima suprasti plačiąja ir siaurąja prasme. Viena vertus, kriminologija neturi ribų, nes nėra tokios veiklos formos, kad nebūtų daromos nusikalstamos veikos, ir nėra tokios socialinės srities, kurios sąlygos neskatintų ar nestabdytų kriminalinių procesų, juos neutralizuotų. Antra vertus, kriminologijos ribas lemia kriminologijos mokslo objektas. Ji netiria visos visuomenės ir jos dėsningumų, kad ir kokia kriminalinė ji būtų. Ji tiria tik specifinius socialinius santykius, tiesiogiai susijusius su nusikalstamumu. Kriminologija yra ne tik žinių apie nusikalstamumą sistema, bet ir jo pažinimo sistema. Kriminologinės žinios leidžia nagrinėti nusikalstamumą ir jo veiksmus visose socialinių santykių srityse. Todėl kriminologijos mokslo raida yra nepertraukiamas procesas, kurio metu keliamos ir sprendžiamos vis naujos teorinės ir praktinės problemos, sudarančios mokslo raidos šaltinį. Būdama savarankiška mokslo žinių sistema, kriminologija vystosi kaip darnaus mokslinio proceso visuomenėje sudėtinė dalis, nors tiria specifinius socialinius santykius, turi savo problematiką. Kriminologija, kaip ir kitos žinių sritys, – tai ne tik rezultatas, bet ir specifinių žinių įgijimo bei kaupimo procesas. Jai, kaip specialiam mokslui, būdingas glaudus ryšys su praktika, gebėjimas aprašyti ir aiškinti reiškinius bei

procesus ir juos prognozuoti. Kriminologija, kaip specialus mokslas, yra sąlyginai savarankiška žinių sistema, kuri kartu yra mokslų sistemos dalis.

Kriminologijos ištakos glūdi kituose moksluose (medicinos, filosofijos, sociologijos, psichologijos, psichiatrijos ir kt.), kurie savais teoriniais aspektais, metodais tyrė žmogų ir jo elgesį. Kaupiant ir sisteminant gautus duomenis buvo sukurti empiriniai, o vėliau ir teoriniai specifinio kriminologinio tikrovės pažinimo pagrindai. Jie skatino kriminologijos, kaip savarankiško mokslo, formavimąsi. Kriminologija, kaip mokslas, tam tikru mastu kaupia kitų mokslo šakų žinias apie nusikalstamumą. Todėl negalima dirbtinai atskirti kriminologijos nuo vis gausėjančių kitų mokslo šakų, ypač sociologijos ir teisės, žinių. Tačiau negalima ignoruoti, neigti ir nevertinti kriminologijos mokslo savarankiškumo. Toks neigimas gali neigiamai paveikti ne tik kriminologijos mokslo raidą, bet ir kitas mokslo šakas, kurias kriminologija, keisdama su jomis žiniomis, praturtina informacija apie nusikalstamumą. Kriminologinės minties ir kriminologijos mokslo raida leidžia teigti, kad kriminologija yra bendrateorinis mokslas apie nusikalstamumą, jo dėsningumus ir tendencijas. Kriminologijos mokslo susiformavimą lėmė visuomenės poreikis tirti nusikalstamumą, ieškoti jo priežasčių, kausti specialią informaciją apie šį visuomenei pavojingą reiškinį. Sukaupta informacija leistų ne tik jį aprašyti, bet ir paaiškinti, numatyti nusikalstamumo prevencijos kryptis.

Kriminologijos mokslo objektas

Mokslo objektas yra ta tikrovė, kurią konkretus mokslas siekia pažinti, ir tai, kas skiria šį mokslą nuo kitų mokslų. Kriminologijos mokslo objektas yra specifiniai socialiniai santykiai, turintys tokį turinį, kuris leidžia juos atskirti nuo kitų socialinių santykių. Tie santykiai susiję su nusikalstamumu ir jo prevencija, nusikalstamumo veiksniais, asmenų nusikalstamu elgesiu ir tokio elgesio prevencija.

Jie yra kriminologijos objekto branduolys ir lemia kriminologijos mokslo specifiką. Kriminologijos objektas gali būti ir kiti su nusikalstamumu susiję santykiai.

Kriminologijos mokslo objektą sudaro:

- nusikalstamumas, jo tendencijos ir dėsningumai;
- nusikalstamumo veiksniai ir jų neutralizavimas;

- konkrečių nusikalstamų veikų veiksniai ir jų neutralizavimas;
- nusikaltėlio asmenybė kaip socialinis tipas, jos formavimasis;
- konkrečios nusikalstamos veikos mechanizmas;
- nusikalstamumo kaip reiškinių prevencija;
- konkrečių nusikalstamų veikų prevencija;
- konkretūs kriminologiniai tyrimai ir jų organizavimas;
- kriminologinis prognozavimas;
- kriminologijos mokslo funkcionavimo ir raidos dėsningumai.

Išvardytos problemos apibūdina kriminologijos objekto struktūrą. Jos lemia ir kriminologijos, kaip savarakiškos žinių sistemos, ypatumus. Tačiau pateiktos kriminologijos mokslo objekto struktūros dalys nėra išbaigtos.

Kriminologijos tikslas – atskleisti nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinių, kilmę ir esmę, nustatyti jo dėsningumus, ryšį su kitais socialiniais procesais ir reiškinių, ištirti nusikalstamas veikas darančių asmenų ypatumus, nustatyti nusikalstamumo veiksnius, kontrolės ir prevencijos formas bei metodus. Visa tai, ką tiria kriminologija, susiję su nusikalstamumu. Todėl pagrindinis kriminologijos mokslo objekto elementas yra nusikalstamumas.

Nusikalstamumo sąvokų yra daug. Jose atsispindi autorių filosofinės, teisinės ir net religinės pažiūros, įvairių teisės mokyklų ir kryptių nuostatos. Šiandien beveik visi kriminologai pabrėžia socialinę nusikalstamumo prigimtį, istorinį jo sąlygotumą, atskleidžia kiekybinius ir kokybinius nusikalstamumo požymius. Niekas neabejoja, kad nusikalstamumas trukdo visuomenei ir valstybei normaliai funkcionuoti. Kriminologija, kitaip nei kiti mokslai, tiria nusikalstamumą kaip specifinį socialinį teisinį reiškinį, susidedantį iš baudžiamajame įstatyme fiksuotų nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų, padarytų tam tikroje erdvėje ir tam tikru laiku. Nebus šios nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų visumos, nebus nusikalstamumo kaip socialinio teisinio reiškinių. Šiuolaikinėje kriminologijoje formuojasi ir naujas požiūris į nusikalstamumą kaip į visuomenės savybę (dėsningumą) atkurti nusikalstamų veikų masę. Taigi, tam tikroje teritorijoje ir tam tikru metu padaromų nusikalstamų veikų visuma – tai tik nusikalstamumo požymis, nukreipiantis į giluminius procesus. Todėl kriminologija siekia neapsiriboti nusikalstamos veikos baudžiamuoju teisiniu apibrėžimu, o suformuluoti kriminologinę jos sampratą. Linkstama prie to, kad nusikalsta-

ma veika yra ta, kuri kelia visuomenei didelį pavojų, nesvarbu, ar įstatymas ją pripažįsta tokia.

Nusikalstamumas, kaip specifinis socialinis teisinis reiškiny, kokybiškai skiriasi nuo kitų neigiamų reiškinių (girtavimo, narkomanijos, prostitucijos ir kt.). Tačiau kriminologija pripažįsta ir glaudų jų tarpusavio ryšį. Todėl ji neapsiriboja tik nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų ir veiksmų tyrimais, o tiria nusikalstamo elgesio ir kitų neigiamų socialinių nukrypimo formų (deviacijų) tarpusavio sąveikos dėsninumus, šių neigiamų socialinių nukrypimų virsmą nusikalstamu elgesiu. Šie neigiami socialiniai nukrypimai dažnai vadinami foniniais reiškiniais ir atskirai jų kriminologija netiria.

Kriminologija pripažįsta, kad nusikalstamumui būdingi tam tikri dėsninymai, vidiniai prieštaravimai, ryšys su kitais socialiniais reiškiniais ir procesais, kurie dažnai jį ir lemia. Visa tai leidžia kriminologams tyrinėti nusikalstamumą kaip atskirą socialinį teisinį reiškinį.

Kriminologinėje literatūroje nusikalstamumo kilmė dažniausiai siejama su valstybės, teisės atsiradimu, visuomenės socialiniu susisluoksniavimu. Todėl nusikalstamumas yra istoriškai kintantis, dinamiškas socialinis teisinis reiškinys. Vykstant politiniams, ekonominiams, socialiniams ir kultūriniais pokyčiams visuomenėje, kinta ir nusikalstamumo pobūdis, jo struktūra. Vienos nusikalstamumo rūšys išnyksta, kitos atsiranda. Tačiau pažymėtina, kad nusikalstamumo charakteristikos sinchroniškai nekinta su visuomenėje vykstančiais pokyčiais ir automatiškai nekartoja tokių pakeičių net per tam tikrą laikotarpį. Naujos nusikalstamumo charakteristikos visada yra nusikalstamumo sąveikos su visuomene rezultatas ir jos poveikis per specifines nusikalstamumo charakteristikas. Šie pokyčiai priklauso ir nuo objektyviai egzistuojančių reiškinų teisinio vertinimo, nuo įstatymų leidėjo valios.

Nusikalstamumas yra daugialypis, daugiastuktūris reiškinys. Jo yra įvairių rūšių, kurių pavojingumas visuomenei ir jos piliečiams skiriasi. Nusikalstamumas skirtingai paplitęs ir teritorijoje, skiriasi ir jį padariusių asmenų sudėtis. Visa tai skatina išsamiai nagrinėti nusikalstamumo veiksmus, tirti nusikalstamas veikas padariusius asmenis, atsakingai rengti nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos priemones, siejant jas su visos visuomenės, valstybės sprendžiamais politiniais, ekonominiais, socialiniais, kultūriniais uždaviniais, su teisėsaugos sistemos veiklos organizavimu.

Nusikalstamumas būdingas visoms visuomenėms. Pagrindiniai nusikalstamumo dėsningumai, kaip ir dauguma jo veiksnių, yra vienodi visoms socialinėms politinėms sistemoms. Jų skirtumus lemia tik valstybių politinė sistema, ekonominis, socialinis ir kultūrinis lygis, skirtinga gyvenimo sandara ir nacionaliniai ypatumai. Tačiau apskritai šie skirtumai atsispindi tik atskirose nusikalstamumo rūšyse. Ganėtinai tvirtas yra nusikalstamumo branduolys.

Kitas kriminologijos objekto elementas yra nusikalstamumo veiksniai (priežastys ir sąlygos). Priežastingumo problema – viena sudėtingiausių kriminologijos problemų. Priežastingumo samprata skiriasi – tai priklauso nuo mokslininkų pažiūrų. Tai ne tik teorinė, bet ir praktinė problema, nes neatkleidus nusikalstamumo veiksnių sunku veiksmingai jį kontroliuoti. Kriminologai nusikalstamumo priežastingumą tiria konkrečiame visuomenės raidos etape, konkrečioje valstybėje, regione, taip pat nagrinėja įvairių nusikalstamumo rūšių, atskirų socialinių grupių nusikalstamumo, individualaus nusikalstamo elgesio priežastingumą.

Išskiriami įvairių lygių (makro- ir mikroaplinkos, regiono ir kt.), įvairaus pobūdžio (ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kt.) veiksniai, tiriama jų tarpusavio sąveika. Nagrinėjamas ne tik visuomenės poveikis nusikalstamumui, bet ir nusikalstamumo įtaka visuomenės gyvenimui, nusikalstamumo savikūros reiškinys. Dėl nusikalstamumo fenomeno sudėtingumo, vidinių ir išorinių jo ryšių diskusinis kriminologijos moksle lieka nusikalstamumo veiksnių klasifikavimo klausimas.

Konkrečios nusikalstamos veikos veiksniai identišškai neatkartoja nusikalstamumo veiksnių. Konkretus vagis, žudikas, dažnai nesuvokia daromos nusikalstamos veikos ryšio su visuomenėje vykstančiais procesais, jų prieštarašiais. Noras pažeisti įstatymą kyla iš individualių konkretaus asmens egzistavimo sąlygų. Joms priskirtinos: mikroaplinka, kurioje formuojasi asmenybė; asmeninės savybės; konkreti situacija. Kriminologija nagrinėja šias pagrindines konkrečios nusikalstamos veikos veiksnių grupes, jų tarpusavio sąveiką.

Nusikalstamumo veiksniai jį netiesiogiai veikia per žmogų. Todėl svarbus kriminologijos mokslo objekto elementas yra nusikaltėlio asmenybė. Kriminologijos mokslo pradžia susijusi su nusikaltėlio asmenybės tyrimu, kurią mokslininkai vaizdavo kaip pažymėtą ypatingu ženklų žmogų ir pagal teologines koncepcijas ieškojo nusikalstamo elgesio priežasčių biologiniuose žmonių ypatumuose. Toks frenologų mokymais prasidėjęs ir Čezarės

Lombrozo bei jo pasekėjų teorijose įsitvirtinęs požiūris į nusikaltėlį išliko gana ilgai.

Kriminologai diskutuoja apie biologinių ir socialinių žmogaus ypatumų poveikį jo elgesiui, apie šių ypatumų tarpusavio ryšį ir jo atspindį žmogaus elgesyje. Kitiškai vertinant nusikaltėlio asmenybės biologizavimą, negalima paneigti žmogaus įgimtų savybių ir jų vaidmens žmogaus elgesiui. Būtent biologinės jo savybės yra sąlygos, padedančios sėkmingai ar ribotai perimti socialinę programą, kuri pagelbsti žmogui, kaip biologinei būtybei, tapti asmenybe. Kriminologija padeda suvokti, kad biologiniai ypatumai veikia žmogaus elgesio tipą (cholerikas toje pačioje gyvenimo situacijoje elgiasi kitaip nei flegmatikas ar sangvinikas, tačiau iš esmės jų elgesį diktuoja socialinis išsiauklėjimas), bet nėra jo vienokio ar kitokio elgesio priežastis.

Sunku tirti nusikalstamas veikas darančius asmenis dėl didelio visuomenės socialinio susisluoksniavimo, dėl įvairių visuomenės sluoksnių skirtingų interesų ir poreikių, skirtingo išsilavinimo ir kultūros, veiklos pobūdžio, dėl skirtingos lyties, amžiaus ir kitų požymių. Šie bei kiti požymiai gali padėti nustatyti nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus padariusius asmenis, išskirti jų ypatumus. Nusikalstamas veikas darančių žmonių tyrimas padeda atskleisti dvasinį jų pasaulį, psichologiją, dorovines ir teises nuostatas, nustatyti tipiškiausias individualias priežastis, skatinančias nusikalsti. Todėl kriminologija daug dėmesio skiria nusikaltėlių socialinių tipų klasifikavimui. Žinoma, žmogžudžiai skiriasi nuo vagių ir sudaro specifinį asmenybės tipą, sukčiai – nuo vagių, nors pastarieji gali taikyti sukčiavimo metodus ir kita. Baudžiamajai teisei nusikaltėlis yra tas asmuo, kuris padarė visas nusikalstamos veikos sudedamąsias dalis turinčią veiką. O štai kriminologijai daug sunkiau apibūdinti sąvoką „nusikaltėlio asmenybė“, nes tai susiję su žmogaus priskyrimu visuomenės smerkiamai socialinei grupei.

Nusikalstamumo veiksmų atskleidimas nereiškia jų pašalinimo, būtina rasti veiksmingus poveikio jiems būdus. Todėl nusikalstamumo prevencija ir kontrolė taip pat yra kriminologijos objekto elementas. Nusikalstamumo prevencijos problema neatsiejama nuo kitų kriminologijos objekto sudedamųjų. Nusikalstamumo prevencijos problema gvildinama dviem arba trimis lygiais: socialiniu, specialiu kriminologiniu arba socialiniu, specialiu kriminologiniu ir individualiu.

Nusikalstamumas – socialinis teisinis reiškiny, kurį reikia tirti ir kontroliuoti kompleksiskai. Socialiniu lygiu nusikalstamumo prevencija reiškia

politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių, auklėjamųjų ir teisinių priemonių naudojimą. Ekonominiai santykiai tobulinami socialinės nusikalstamumo prevencijos priemonėmis. Tai susiję su žmonių gyvenimo lygio ir materialinės gerovės kėlimu, visuomenės narių kultūros, išsilavinimo, išsiauklėjimo ugdymu, dorovinių ir teisinių pažiūrų, nuostatų įtvirtinimu ir panašiai. Šios priemonės nėra tiesiogiai skirtos nusikalstamumo kontrolei. Rūpindamiesi kultūra ir menu, žmonės negalvoja apie nusikalstamumą. Tačiau aukšta kultūra ir išsiauklėjimas – nusikalstamumo mažėjimo garantas. Išvardytos priemonės netiesiogiai veikia nusikalstamumą. Kuo aukštesnis visuomenės ekonominis, techninis, kultūrinis lygis, tuo tvirtesnis pagrindas manyti, kad nusikalstamumas tokioje visuomenėje bus mažesnis nei visuomenėje, kuriai būdingas politinis ir socialinis nestabilumas, ekonominė suirutė, visuomenėje, kurioje tik deklaruojamas rūpestis žmonėmis. Atskleidę šiuos neigiamus socialinius procesus, įvertinę visuomenės realias galimybes, kriminologai rekomenduoja, kaip tokiomis aplinkybėmis elgtis. Kyla klausimas, ar kriminologui užtenka žinių ir kompetencijos teikti rekomendacijas įvairioms gyvenimo sritims? Aišku, ne. Tačiau matyti kriminologines problemas įvairiose gyvenimo srityse jis gali. Išsiaiškinęs įvairių reiškinių ir procesų kriminogeniškumą, kriminologas pateikia bendras rekomendacijas, kaip sumažinti jų neigiamą poveikį. Toliau konkretinti prevencijos priemonės yra kitų mokslų, žinių sričių, socialinės ir ekonominės praktikos prerogatyva.

Nusikalstamumo prevencijos teorija susijusi su nusikalstamumo prognozavimo problema, su prevencijos priemonių planavimu ir socialiniu lygiu bei atskirų socialinių struktūrų lygiu. Sunku įsivaizduoti nusikalstamumo prevenciją nekoordinuojant šių planų. Prognozuoti sunku, nes nusikalstamumą labiau nei bet kurį kitą socialinį reiškinį veikia netikėti pokyčiai ekonominėje, socialinėje ir politinėje srityse. Dar sunkiau prognozuoti žmonių individualų nusikalstamą elgesį. Socialinius procesus, ypač jeigu jie susideda iš konkrečių žmonių elgesio viseto (visumos), prognozuoti itin sunku. Nusikalstamumas yra reiškinys, kuriam būdingi socialiniai dėsningumai ir kuriems jis paklūsta, tačiau nusikalstamumo dydis susiklosto stichiškai. Todėl kriminologijos objekto elementas – nusikalstamumo prevencija – yra sudėtinga teorinė problema.

Kriminologijos objekto elementas yra ir nusikalstamos veikos auka. Kriminologijos moksle ši kryptis vadinama viktimologija. Viktimologija yra mokslas apie auką. Ji moko vertinti kiekvieną konkrečią nusikalstamą vei-

ką, nesuversti visos kaltės nusikaltėliui, vertinti ir teigiamą, ir neigiamą aukos elgesį. Nusikalstamų veikų aukos yra fiziniai ir juridiniai asmenys, patiriantys žalą dėl neteisėto veikimo ar neveikimo. Viktimologija tyrinėja fizinės, emocinės, dvasinės, moralinės, materialinės ir kitokios žalos mastą, jos raiškos intensyvumą aukos ir skriaudėjo santykiuose, visuomenės reakciją į aukos padėtį, baudžiamojo ir socialinio teisingumo vyksmą.

Taigi, kriminologijos mokslo objektas yra pats nusikalstamumas ir su juo susiję aspektai: jo veiksniai, nusikaltėlio asmenybė, nusikalstamo elgesio mechanizmas, nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės formos bei metodai.

Kriminologijos struktūra

Kriminologija yra skirstoma į dvi dalis: bendrąją ir specialiąją.

Bendroji kriminologijos dalis yra kriminologijos teorinių-metodologinių, istorinių ir metodinių problemų visuma, sudaranti šio socialinio teisinio mokslo pagrindą ir nustatanti teorines jo tyrimo ribas. Bendrosios dalies temos tiria:

- mokslinius kriminologijos pagrindus (pagrindinės sąvokos, kriminologijos mokslo struktūra, jo istorija, teorija, metodologija, objektas);
- objekto ypatumus (nusikalstamumas, jo veiksniai, nusikaltėlio asmenybė, nusikalstamumo prevencija);
- išvardytų objekto elementų pažinimo būdus (kriminologinių tyrimų metodika, kriminologinis prognozavimas);
- bendrus nusikalstamumo prevencijos organizavimo klausimus.

Specialioji kriminologijos dalis gvildena atskirų nusikalstamumo rūšių ypatumus ir konkrečias jų prevencijos priemones. Ypatingas vaidmuo tenka kriminologinei viktimologijai. Ar viktimologija ateityje taps atskira disciplina, kurios objektas bus ne tik nusikalstamų veikų aukos, bet ir nekriminalinio pobūdžio įvykių aukos, vienareikšmiškai atsakyti negalima.

Šiuolaikinėje kriminologijoje formuojasi naujos šakos, tiriančios įvairių visuomenės gyvenimo socialinių institutų ryšį su nusikalstamumu: šeimos kriminologija, politinė ir ekonominė kriminologija, kriminopenologija, masinių komunikacijų kriminologija, ekologinė kriminologija, religijos

kriminologija (kriminoteologija) ir kitos šakos. Tai sudėtinės kriminologijos mokslo dalys.

Šeimos kriminologija tiria šeimos instituto ir nusikalstamumo tarpusavio ryšį, šeiminių santykių srityje padarytas nusikalstamas veikas ir jų specifiką: smurtą šeimoje, šeiminius veiksnius, skatinančius įvairių rūšių nusikalstamą aktyvumą: smurtinį, recidyvinį, nepilnamečių ir kitą. Ieškoma galimybių veikiant šeimą sumažinti nusikalstamumą.

Politinė kriminologija tiria nusikalstamumo ir politikos sąveiką, jos dėsningumus. Nagrinėjama nusikalstama politika, politinis terorizmas, politinė korupcija, genocidas, nusikaltimai konstitucinės santvarkos pagrindams ir valstybės saugumui, politinės spekuliacijos nusikalstamumo klausimais ir jų veiksniai. Tai perspektyvi ir sparčiai besivystanti kriminologijos kryptis.

Ekonominė kriminologija nagrinėja ekonominio nusikalstamumo genezę, nušviečia visuomenės ekonominės srities kriminalizavimo procesą.

Kriminologija tiria laisvės atėmimo vietose daromų nusikalstamų veikų specifiką, jų veiksnius ir prevencijos ypatumus.

Religijos kriminologija nagrinėja religijos ir nusikalstamumo, kaip socialinių reiškinių sąveikos, problemas.

Ekologinė kriminologija tiria ekologines nusikalstamas veikas, jų veiksnius ir ekologinio nusikalstamumo prevencijos bei kontrolės galimybes.

Masinės komunikacijos kriminologija nagrinėja masinės komunikacijos socialinio instituto ryšį su nusikalstamumu, jo dėsningumus.

Vadinamuosius foninius arba su nusikalstamumu susijusius neigiamus socialinius reiškinius (alkoholizmą, narkomaniją, toksikomaniją, prostituciją, savižudybę ir kitus) tiria deviantologija.

Kriminologijos moksle formuojasi ir tokia kryptis kaip įstatymo kriminologija, tirianti nusikalstamumo ir įstatymų kūrimo sąveikos genezę.

2. Kriminologija mokslų sistemoje

Kriminologijos objektas rodo, kad kriminologija, kaip savarankiškas mokslas, susijęs ne tik su kitomis teisės mokslo šakomis, bet ir su kitais mokslais, nagrinėjančiais įvairias nusikalstamo elgesio problemas. Kriminologija, gvildendama nusikalstamumo problemas, gana dažnai pasinaudoja baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, kriminalistikos, sociologijos, demografijos, statistikos, psichologijos ir kitų mokslų sukaupta informacija. Vaidindama pagrindinį vaidmenį tiriant nusikalstamumo problemas, kriminologija kaupia kitų mokslo šakų žinias apie šį neigiamą reiškinį. Tačiau ji ir teikia kitiems mokslams savo tyrimų rezultatus.

Kriminologija labai artimai susijusi su baudžiamąja teise, kuri nagrinėja nusikalstamos veikos esmę, materialiuosius ir formaliuosius jos požymius, nusikalstamos veikos padarymo būdus, tiria teismo skiriamas už padarytas nusikalstamas veikas bausmes, švelninančias ir sunkinančias atsakomybę aplinkybes, nustato bausmės skyrimo ir atleidimo nuo jos principus. Tačiau baudžiamoji teisė netiria tų reiškinių, įvykių ir žmogaus poelgių, kurie buvo iki nusikalstamos veikos, jos tiesiogiai nedomina nusikalstamos veikos veiksniai. Nusikaltėlio asmenybė baudžiamojoje teisėje yra tik nusikalstamos veikos subjektas, kuriam būdingos tik dvi savybės – amžius ir pakaltinamumas (vadinamojo specialaus subjekto požymiai). Už baudžiamosios teisės ribų lieka doroviniai, socialiniai ir psichologiniai nusikaltėlio ypatumai. Kriminologiją domina visa tai, kas nėra baudžiamosios teisės objektas, taip pat individualaus nusikalstamo elgesio mechanizmas ir nusikalstamo elgesio genezė.

Kriminologiją su baudžiamąja teise sieja tai, kad būtent baudžiamoji teisė nustato kriminologijos dalyko ribas. Baudžiamasis kodeksas įvardija nusikalstamas veikas, kurių visumą tiria kriminologija. Kriminologija, vartodama baudžiamosios teisės sąvokas, jas tobulina aiškindama socialinę teisės normų efektą, siūlo jas keisti arba naikinti, priimti naujas baudžiamosios teisės normas.

Kriminologija susijusi ir su baudžiamojo proceso mokslu, tiriančiu bylų ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo procedūras. Baudžiamojo proceso normose yra nurodymai tyrėjui, prokurorui, teismui kiekvienoje baudžiamojoje byloje aiškinti nusikalstamos veikos priežastis ir siūlyti

priemonės jas šalinti. Todėl baudžiamųjų bylų medžiaga yra iš dalies kriminologinės informacijos apie nusikaltėlio asmenybę ir nusikalstamos veikos veiksnius šaltinis. Naudodamasi šia informacija kriminologija teikia siūlymus, kaip tobulinti baudžiamojo proceso normas, jas naikinti ar keisti, priimti naujas teisės normas.

Kriminologija susijusi ir su kriminalistika, kuri gvildena nusikalstamų veikų tyrimo metodiką, techniką ir taktiką. Kriminologija teikia kriminalistikai žinių apie nusikalstamumo būklę, apie įvairių nusikalstamų veikų padarymo būdus, apie nusikaltėlių savybes. Šias žinias kriminalistika naudoja nusikalstamų veikų atskleidimo metodams rengti ir tobulinti.

Kriminologija susijusi su bausmių vykdymo teise, kurios normos nustato tvarką, kaip turi būti vykdomos paskirtos bausmės, kad būtų pasiekti bausmės tikslai. Svarbus vaidmuo bausmių vykdymo teisėje paprastai tenka laisvės atėmimo bausmės vykdymui ir su tuo susijusiai nuteistųjų teisinei padėčiai (jų teisėms ir pareigoms), mokymui, auklėjimui, darbo veiklos reguliavimui ir kitiems klausimams. Kadangi daug bausmę atlikusių ir į laisvę išėjusių asmenų vėl nusikalsta, tai itin svarbu išsiaiškinti, kas trukdo jiems sėkmingai resocializuotis. Kaip tik šią problemą ir gvildena kriminologija.

Baudžiamoji teisė, baudžiamasis procesas, kriminalistika ir bausmių vykdymo teisė sudaro tam tikrą visumą, kuri teisiškai reguliuoja visus klausimus, susijusius su padarytos nusikalstamos veikos išaiškinimu, kaltojo asmens nubaudimu ir paskirtos bausmės įgyvendinimu. Įvardytos teisės mokslo šakos nagrinėja nusikalstamą veiką. Kriminologija nagrinėja nusikalstamumą. Tai vienintelis mokslas, pateikiantis išsamią nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinio, sampratą, tiria nusikalstamumą kaip vieną darinį. Be to, kriminologija ir minėti teisės mokslai sprendžia skirtingus taikomuosius uždavinius. Visa tai patvirtina, kad kriminologija yra savarankiškas mokslas, o ne baudžiamosios teisės ar kurios kitos teisės šakos dalis.

Kriminologija glaudžiai susijusi su teismo statistika, teismo medicina ir teismo psichiatrija, bendrąja ir socialine psichologija. Visi šie mokslai labai padeda atskleisti nusikalstamumo ir atskirų jo rūšių priežastis, individualaus nusikalstamo elgesio formavimosi mechanizmą, įtaką nusikalstamam elgesiui darančias asmens savybes, taip pat atriboti psichinių ligonių padarytus antisocialius veiksmus nuo nusikalstamų veikų. Savo ruožtu krimino-

logija padeda nustatyti veiksnius, dėl kurių atsiranda arba paaštrėja esamos psichinės anomalijos.

Ypač glaudus kriminologijos ir pedagogikos, t. y. bendrosios mokymo ir auklėjimo teorijos, ryšys. Kriminologiniai tyrimai rodo, kad auklėjimas yra vienas iš svarbiausių individo teisinės socializacijos sudėtinių dalių. Nuo jo veiksmingumo iš dalies priklauso šio proceso sėkmė. Nagrinėdama auklėjimo trūkumus, turinčius įtakos asmenybės deformacijai, kriminologija rengia rekomendacijas, kaip tobulinti mokymo ir auklėjimo procesą, šalinti kriminogeninius veiksnius šiame procese.

Spręsdama nusikalstamumo problemas, kriminologija plačiai taiko sociologinius tyrimo metodus, padedančius atskleisti specifinius išsamaus pažinimo reikalaujančius kriminologijos klausimus. Tuo remiantis kriminologiją bandoma tapatinti su nusikalstamumo sociologija arba laikyti sociologijos dalimi. Tačiau sociologiniai tyrimo metodai taikomi ne tik tiriant nusikalstamumą, bet ir įvairias ekonomikos, politikos, demografijos ir kitų sričių problemas. Tai bendri visiems socialiniams mokslams tyrimo metodai, skiriasi tik jų taikymo specifika. Ji būdinga ir konkretiems kriminologiniams tyrimams. Kriminologija nėra ir negali būti sociologijos mokslo dalis vien dėl to, kad kriminologines problemas nagrinėja sociologiniais tyrimo metodais. Sociologija tiria visuomenę jos funkcionavimo procese, gvildena jos raidos dėsningumus. Nusikalstamumo iš esmės sociologijos mokslas nenagrinėja, jis domisi deviacija, deviacinio elgesio problema. Tik kriminologija nusikalstamumą vertina kaip socialinę teisinę reiškinių, kuriam būdingas sąlyginis savarankiškumas, savi dėsningumai, kuris veikia socialinių santykių raidą. Kriminologija nėra ir negali būti ir speciali sociologinė teorija, kartu su kitomis specialiomis sociologinėmis teorijomis sudaranti taikomąją sociologiją. Specialių sociologinių teorijų objektas siaurąja prasme yra įvairūs socialiniai procesai. Kriminologas, tirdamas nusikalstamumą ir jo veiksnius, prasisverbia ne tik į socialinę, bet ir į politinę, ekonominę, dvasinę visuomenės gyvenimo sritis. Problemas šiose visuomenės gyvenimo srityse išsamiai gvildena ir politologai, ekonomistai, psichologai, ir kitų mokslų atstovai. Niekas neabejoja šių mokslų savarankiškumu ir nelaiiko jų sociologijos mokslo dalimi, specialiomis sociologinėmis teorijomis. Nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinių, problema yra platesnė už sociologinį jo aspektą, ją išsamiai tiria tik kriminologija kaip savarankiškas mokslas.

Taigi, kriminologijos mokslą su įvardytais ir kitais teisės bei socialiniais mokslais sieja glaudūs ryšiai. Vieni kitus jie papildo, praturtina naujomis mokslinėmis idėjomis, naujais ir veiksmingesniais nusikalstamumo problemų tyrimo metodais.

Kriminologijai, kaip savarankiškam mokslui, tenka svarbus vaidmuo socialinių mokslų sistemoje ir teisinėje praktikoje. Atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamumas visame pasaulyje, atskiruose jo regionuose ir šalyse turi tendenciją didėti, kriminologijos mokslui keliama vis sudėtingesni uždaviniai. Ir toliau būtina gvildinti nusikalstamumo tendencijas, nusikaltėlio asmenybės ypatumus, įvairių rūšių nusikalstamų veikų padarymo mechanizmus, jų veiksnius, numatyti pasipriešinimo nusikalstamumui strategiją atsižvelgiant į pasaulyje vykstančius prieštarigus socialinius pokyčius. Kriminologijos mokslas turi žvelgti į ateitį, numatyti įvykių raidą. Tam būtina sutelkti intelektualinį, organizacinį ir mokslinį techninį potencialą.

II. KRIMINOLOGINIS PAŽINIMAS

1. Bendrieji kriminologinio pažinimo metodai

Bet kokia žmogiškąja veikla siekiama kokio nors tikslo, rezultato. Sąlyginai tokią veiklą būtų galima suskaidyti į seką cikliškai besikartojančių, persipynusių, tapačių savo struktūra (forma) procesų: analizuojama aplinka, aplinkos kontekstas, renkama informacija ir ja remiantis priimamas sprendimas, lemiantis tolesnę veiklą.¹ Viena svarbiausių šių procesų sudedamųjų dalių yra pažinimo veikla, kurios metu kaupiamos, sisteminamos žinios, jų taikymo patirtis. Pažinimas – tikrovės atspindžio procesas žmogaus sąmonėje.² Objektiviosios tikrovės pažinimo būdus galima suskirstyti į šias grupes³:

- savo pačių ar kitų sukaupta patirtis;
- loginis mąstymas;
- tyrimas.

Tyrimo būdus nuo patirties ar išprotavimo skiria (tiksliau tarient, papildoma) tai, kad visi tyrimo rezultatai turi būti patikrinti praktiškai, t. y. turi būti siejami su tikrove. Visi mokslo rezultatai pasiekiami per pažintinius veiksmus.⁴ Kas laikytina pažinimo faktiniu pagrindu, ką reiškia sąvoka „faktas“? Ontologinė⁵ prasme faktai – tai bet kuri nepriklausoma nuo ste-

¹ Rudzakis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 3.

² Tėdikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius, 2003. P. 50.

³ Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas, 1997. P. 34.

⁴ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 101.

⁵ Ontologija – būties mokslas, nagrinėjantis būties teoriją, tikrovės pobūdį ir struktūrą (žr: Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003).

bėtojo tikrovės būseną arba įvykę įvykiai. Gnoseologiniu⁶ požiūriu faktai – tai pagrįstos žinios, gautos aprašant atskirus realios tikrovės fragmentus kuriu nors griežtai apibrėžtu erdvės ir laiko intervalu⁷. Socialinės srities moksluose faktais (socialiniais faktais) priimta laikyti⁸:

- susistemintas masinio elgesio charakteristikas;
- susistemintas masinės sąmonės charakteristikas (nuomonės, vertinimai ir pan.);
- apibendrintas žmonių veikos charakteristikas;
- atskirus įvykius, socialinių santykių būklę.

Gnoseologiniu aspektu socialiniai faktai įgyja prasmę dėl vienos ar kitos sampratų sistemos, kuria aprašomi socialinės tikrovės fragmentai. Taigi, mokslinis faktas yra pažinimo proceso rezultatas, o ne jo pradžia – be abejo, tik preliminarus, tarpinis empirinio apibendrinimo lygmens rezultatas.⁹ Kartu reikia pažymėti, kad vieno ar kito fakto įvardijimas atitinkama mokslinė sąvoka supaprastina tikrovę, tam tikra prasme ją iškreipia: faktas yra įtraukiamas į kategoriją faktų, panašių viena, šia sąvoka apibūdinama prasme, ignoruojant kitas to fakto ypatybes ar savybes. Tai daroma sąmoningai, nes ne visi tiriamo objekto požymiai tyrėjui (pažinimo proceso dalyviui) yra svarbūs (svarbą lemia pažinimo proceso tikslai, uždaviniai, dalykas ir pan.), taip pat nemažą įtaką daro pačios teorijos, kurios sąvokomis operuoja tyrėjas, išsamumas ar net paties pažinimo proceso dalyvio pasaulėžiūra.

Atkreiptinas dėmesys, kad atskiri socialinės tikrovės įvykiai paprastai yra sudėtingesnių, masinių procesų dalys, todėl tyrėjo užduotis – išskirti sisteminio pobūdžio ypatybes ir kartu aprašyti ne individualaus, atsitiktinio pobūdžio, o stabilias tiriamo proceso savybes. Šioms užduotims spręsti pasiūlyta tikimybių teorija (išsamiau apie tai – 3.1 skyriuje). Todėl, be sąvokos „socialinis faktas“, vartojamas terminas „statistinis faktas“. Jis apibrėžiamas kaip tipinė suvestinė skaitinė charakteristika, pagrįsta specialiai atliekamam socialinių reiškinių masiniu stebėjimu. Taigi, socialiniai faktai – tai socialinė statistinė abstrakcija, nes tikrovės įvykius aprašo bendromis sąvokomis; jie – empirinio pažinimo pagrindas. Tam, kad faktinės žinios būtų

⁶ Gnoseologija – pažinimo mokslas (žr.: Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003).

⁷ Бунге М. Причинность. – Москва, 1962.

⁸ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 43–44.

⁹ Мерзон Л. С. Проблемы научного факта. Курс лекций. – Ленинград, 1972. С. 36.

įtrauktos į mokslo sistemą, reikalinga tam tikra pagrįsta konceptuali schema, kurioje masinių įvykių stebėjimo duomenys būtų registruojami. Ji priklauso nuo tyrimo hipotezės (bet kurie tyrimo metu registruojami įvykiai, reiškiniai, savybės veikia ne patys savaime, o su kitais, todėl konkretaus pažinimo procese svarbu išskirti reikšmingus ryšius) ir atliekamo tyrimo socialinio konteksto – konkrečių socialinių situacijų, t. y. nuo bendrų ir ypatingų tikrovės aplinkybių, kurioms veikiant registruojami tiriami įvykiai, visumos.¹⁰

Kriminologinio pažinimo procese labai svarbūs juridiniai faktai. Tai – įstatymu numatytos aplinkybės, kurios yra konkrečių teisinių santykių atsiradimo, pasikeitimo ar nutraukimo pagrindas. Paprastai šie faktai skirstomi į dvi grupes: įvykių ir veiksmų faktai. Įvykiais laikomi juridiskai reikšmingi faktai, nepriklausantys nuo žmonių valios, veiksmais – gyvenimiški žmogaus valios išraiškos faktai, t. y. sąmoningos žmonių veiklos, pastangų rezultatai. Šie dar skaidomi į teisėtus ir neteisėtus veiksmus.¹¹

Moksliniai faktai nustatomi (tam tikros žinios įgyjamos) nuosekliai atliekant tam tikras procedūras, kitaip tariant, atliekant tyrimą. Teorija, nuo kurios ir turėtų prasidėti tam tikras mokslinio tyrimo procesas, yra tam tikrų bendrų, universalių teiginių (dėsnių ir konkrečias aplinkybes aprašančių teiginių) visuma. Teorija visada nagrinėja tam tikrą mokslinę problemą. Ypač svarbų vaidmenį teorijoje atlieka sąvokos, kuriomis remiantis formuluojami teiginiai, sudarantys teorijas, tam tikrus samprotavimus, užtikrinančius ryšį su empiriniu pasauliu. Tolesnis loginis žingsnis yra suformuluoti tam tikrą empirinę hipotezę (empirines, pirmines prielaidas, logiškai išplaukiančias iš teorinių samprotavimų). Jos paskirtis – patikrinti, ar tam tikras teorinis samprotavimas teisingas, ar aiškinimas pagrįstas, adekvatus. Šiuo tikslu reikia atlikti empirinį matavimą (t. y. surinkti informaciją), prieš tai teorines sąvokas performulavus taip, kad jas būtų galima „išmatuoti“ (tai vadinama operacionalizacija, skalių sudarymu, tyrimo instrumento kūrimu). Toliau atliekama duomenų analizė, įvertinama kokybės apibendrinami ir interpretuojami rezultatai ir galbūt pateikiamas naujas teorijos apibūrinimas ar papildymas, tikslinamas sąvokų turinys. Kartu vyksta kitas – hipotezės testavimo – procesas, dėl kurio teorija, aiškinimo būdas gali būti

¹⁰ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 45–47.

¹¹ Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius, 2003. P. 59.

atmetamas, patikslinamas arba priimamas kaip adekvatus nagrinėjamai problemai.¹²

Būdingas socialinio pažinimo ypatumas yra pažinimo subjekto sampratos vertybinė, pasaulėžiūrinė nuostata, t. y. pažintinis požiūris neatskiriamas nuo vertybinio požiūrio, kuris lemia pažinimo ar gauto tyrimo rezultato interpretaciją: naujo pažinimas yra ir naujos interpretacijos rezultatas.¹³

Galima išskirti du pažinimo lygius: empirinį ir teorinį. Kitaip nei empirinis pažinimas, kurio pagrindinė funkcija – rinkti įvairius faktus apie tikrovę, teorinis pažinimas, apibendrinamas mokslinius faktus ir atskleidamas priežastinius jų ryšius, veda prie dėsnių ar jų sistemos formulavimo.¹⁴ Kiekvieno tyrimo rezultatas būna tam tikras teiginys apie pasaulį. Jei tai yra bendras teiginys, sakoma, kad tyrimas atskleidė dėsni. Teorija yra skirta unifikuoti, paaiškinti, kritikuoti suformuluotus dėsnius. Be teorijos nebūtų įmanoma apibrėžti daugybės mokslo vartojamų sąvokų. Iš esmės be teorinių arba abstrakčių prielaidų negali apsieiti nė vienas teiginys, nė viena vartojama sąvoka. Tam tikra teorija visada glūdi bet kuriame moksliniame samprotavime. Taigi, teorija – tam tikrų bendrų, universalių ir egzistencinių teiginių sistema. Jos funkcijos yra arba paaiškinti tam tikrus faktus, reiškinius, arba juos prognozuoti. Teorijos pagrindžia tam tikrus empirinius apibendrinimus, paversdamos juos dėsniais. Teorija laikytina priimtina (teisinga), jei ji atitinka bent šiuos kriterijus¹⁵:

- *atitikimo* kriterijų, kurio esmė – teorijos atitiktis faktams (jei faktai patvirtina tai, ką teorija prognozuoja, galima laikyti, kad ji teisinga – atitinka tikrovę);
- *neprieštaringumo* (nuoseklumo) kriterijų. Jei teorija paremta kitais, jau pripažintais teoriniais teiginiais, ja galima labiau tikėti nei tokiais faktais neparemta teorija;
- *pragmatiškumo* kriterijų, parodantį, kaip sėkmingai teorija vykdo jai keliamus mokslinius uždavinius. Teorijos vertė apibrėžiama ne tik pagal tai, į kiek klausimų ji atsako, bet ir kiek naujų klausimų, problemų iškelia.

¹² Bailey K. D. *Methods of social research*. – New York, 1987. P. 39–41.

¹³ Tidikis R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. – Vilnius, 2003. P. 197.

¹⁴ Kardelis K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. – Kaunas, 1997. P. 38–39.

¹⁵ Ten pat. P. 40.

Atkreiptinas dėmesys, kad teorijos ir kitų mokslinio tyrimo proceso dalių ryšys atskleidžiamas tik tada, kai pradedama tą teoriją testuoti.

Teorijos ir empirinių duomenų (faktų) ryšys pasižymi ne tik ontologiniu, bet ir gnoseologiniu aspektais. Čia teorijos ir empirikos ribos tampa sąlyginės, nes teorija taikoma ir visose empirinio tyrimo stadijose, ir visais (teorinio) apibendrinimo lygiais. Būtent teorija apibrėžiamas arba siekiama apibrėžti tam tikras modelis, kuriuo norima paaiškinti empirinius duomenis bei jų tarpusavio ryšius. Kokį teorinį modelį tikslinga pasirinkti tyrimo pradžioje, priklauso nuo daugelio priežasčių, pavyzdžiui, nuo to, kokia atliekamo tyrimo tikslinė paskirtis: teorinė (pažintinė) ar taikomoji (praktinė). Galima teigti, jog teorija įsiterpia į skirtingo apibendrinimo lygmens žinių sistemą taip, kad aukštesnis lygmuo nubrėžia tam tikras konceptualias ribas ir ryšių formavimo logiką žemesnio lygmens sąvokoms.¹⁶

Taigi, bendriausia prasme mokslinio pažinimo procese¹⁷:

- aprašomi ir apibendrinami pasikartojantys, o ne vienetiniai įvykiai;
- apibendrinimas atliekamas matematinių (statistikos) disciplinų teikiama priemonėmis;
- aprašoma ir apibendrinama moksliniais terminais.

Bet kurio mokslinio tyrimo metodologija¹⁸ priklauso nuo tyrimo objekto ir dalyko, tyrėjo keliamų tikslų ir uždavinių. Todėl natūralu, kad socialinių mokslų metodika¹⁹ skiriasi nuo tikslųjų ar gamtos mokslų taikomos metodikos. Kriminologinio pažinimo metodologijai būdinga²⁰:

- taikyti socialinių mokslų metodus, nes nusikalstamumas tiriamas kaip socialinis reiškiny;
- nusikalstamumą nagrinėti kartu su kitais reiškiniais ar procesais, t. y. visuomeninių santykių kontekste;
- kriminologinius reiškinius (nusikalstamumą, jo veiksnius ir pan.)

¹⁶ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 39–41.

¹⁷ Ten pat. P. 52–53.

¹⁸ Metodologija – mokslo metodų teorija (žr. Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003), t. y. mokslas apie mokslinio tyrimo metodus.

¹⁹ Metodika – visuma būdų bei taisyklių kokiam nors darbui ar veiksmui atlikti (Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003), t. y. tyrimo metodų visuma.

²⁰ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 37–38.

- nagrinėti ne tik statiškai, bet tirti ir pokyčius (dinamiką);
- kriminologiškai svarbius reiškinius nagrinėti kaip procesus, vykstančius netiesiškai (nesistengti paprasčiausiai atkurti to, kas jau įvyko; kaupdamiesi, vystydamiesi kiekybiniai pokyčiai pereina į kokybinius ir suponuoja naują nusikalstamumo būklę);
- atsižvelgti ne tik į vidinius tiriamų kriminologinių reiškinių prieštaračius, bet ir į išorinius, t. y. į kriminalinių ir kitų reiškinių prieštaračius.

Kiekvieno pažinimo tikslas – nustatyti tiesą apie tikrovę, gauti apie ją informacijos. Mokslinis pažinimas pasireiškia tuo, jog jo siekiama laikantis tam tikrų bendrai žinomų taisyklių. Šios taisyklės vadinamos moksliniais metodais.²¹ Nustatant tiesą labai svarbus reikalavimas yra intersubjektyvizmas, o tai reiškia, kad pažinimas grindžiamas faktais, objektyviais duomenimis.²² Šių reikalavimų visuma vadinama empiriniu-analitiniu pažinimo metodu.²³ Tačiau kriminologijoje apsiribojus tik šiuo pažinimo būdu nemažai šių mokslo šakų dominančių sričių liktų netyrinėtos arba iširtos neišsamiai, nes dėmesys būtų kreipiamas tik į tai, ką galima stebėti, tiksliai fiksuoti arba matuoti. O taikant nomotetinį pažinimo metodą²⁴ siekiama bent jau subjektyviai pažinti, jei nėra galimybių tirti tiesiogiai.

Be abejo, pasirinktas pažinimo metodas lemia renkamos informacijos pobūdį. Empiriniu-analitiniu metodu bus renkami objektyvūs duomenys, stengiamasi sukonkretinti abstrakčias sąvokas ir nesigilinama į teiginius, kurių negalima sukonkretinti, sieti su empirine aplinka. Taikant nomoteti-

²¹ Kitaip tariant, metodai – tai daiktų ir reiškinių teorinio pažinimo ir mokslinio tyrimo būdų visuma; tikrovės tyrimo dėsnių visuma (žr.: Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003).

²² Be abejo, duomenų objektyvumą lemia ir tyrėjo mokslinė etika, jo dorovinių savybių išraiška renkant ir apdorojant informaciją bei interpretuojant gautus duomenis. Plačiau apie tai žr.: Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 486–489; Kidder L. H. Research methods in social relations. – New York, 1981. P. 365–417; Hoover K. R. The elements of social scientific thinking. – California, 1992. P. 481–493; Lietuvos mokslininko etikos kodeksas // Mokslo Lietuva. 1999. Nr. 8(188).

²³ Kaiser G. Kriminologie. – Heidelberg, 1996. S. 32.

²⁴ Nomotetinio metodo esmė – ne fiksuoti kokio nors socialinio fakto ar žmogaus savybės, o pamėginti visapusiškai įvertinti padėtį, pasijusti tiriamo žmogaus „kailyje“, pavyzdžiui, norint suprasti, kodėl padarytas nusikaltimas, būtų siekiama suvokti individo jausmus, poreikius, praeitį, ateities planus ir panašiai.

nį metodą nesiekiamo visuotinumui ir tikslumui, laikomasi principo „geriau visapusiškai suprasti vieną žmogų negu daugelį, bet paviršutiniškai“.

Geriausių pažinimo rezultatų būtų galima tikėtis derinant abu šiuos metodus kaip vienas kitą papildančius. Pavyzdžiui, atrenkant tyrimo objektą, formuluojant hipotezes, netgi kuriant tyrimo instrumentariją (tarkime, anketą) galėtų būti taikomas nomotetinis metodas, o apklausa atliekama empiriniu-analitiniu metodu.²⁵

Mokslinėje literatūroje yra skiriama ir kitokia pažinimo metodų klasifikacija. Kriminologijoje plačiausiai taikomi šie bendramoksliniai pažinimo metodai:²⁶

- *loginė dedukcija* (tyrimo kryptingumas: nuo abstraktaus prie konkretaus, nuo bendro prie atskiros);
- *hipotezė* – suteikia tyrimui kryptingumą. Būtina, jog ši prielaida būtų tikėtina, taip pat atitiktų nusistovėjusių kriminologinių koncepcijų nuostatas;
- *sisteminis* – suponuoja požiūrį į tiriamą objektą kaip sudėtingą sistemą, pasižyminčią tam tikra struktūra bei susidedančią iš tam tikro tarpusavyje susijusių elementų skaičiaus. Šiuo aspektu gali būti tiriami ir atskirų nusikaltimų rūšių, juos padariusių asmenų, nusikalstamumo veiksnių ir pan. ryšiai, ir nusikalstamumas bendresnėje sistemoje – visuomenėje;
- *istorinis* – leidžia tirti nusikalstamumo pokyčius, tendencijas per tam tikrą laikotarpį, taip pat atsižvelgiant į kitus reiškinius;
- *lyginamasis* – lyginami skirtingų valstybių ar tos pačios valstybės regionų, skirtingo amžiaus grupių ar lyties asmenų ir t. t. nusikalstamumo rodikliai, siekiant nustatyti specifines tiriamo reiškinio, proceso ar pan. savybes. Pavyzdžiui, lyginant išskiriamos besikartojančios nusikalstamumo charakteristikos, laiko ir erdvės atžvilgiu sutampančios su besikartojančiomis visuomenės gyvavimo sąlygomis; atitinkami sutapimai vėliau gali būti išsamiau nagrinėjami siekiant nustatyti šių sąlygų ir nusikalstamumo ryšius;
- *dinaminiai ir statistiniai*. Dinaminiai dėsniai atskleidžia raidos dėsnius, o statistiniai nustatomi tiriant bendras reiškinių, procesų savy-

²⁵ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001. P. 54–59.

²⁶ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 44–50.

bes. Taikant šiuos metodus būtina užtikrinti, jog tirama visuma būtų vienu ar keliu pagal sudėtį (kitais variantais, turi sutapti tiriamų dydžių dimensijos erdvėje ir laike) bei sudaryta iš ganėtinai didelio skaičiaus dedamųjų.

Bet koks pažinimas susijęs su informacijos rinkimu ir jos apdorojimu. Kriminologinio pažinimo procese pradinei informacijai rinkti plačiai taikomi socialinių tyrimų metodai, t. y. metodai konkrečioms socialinėms reiškinėms konkrečiomis vietos ir laiko sąlygomis tirti. Atliekant konkretų tyrimą, vienu metu gali būti taikomi keli metodai. Labiausiai paplitę yra dokumentų analizė, apklausa, stebėjimas, ekspertų vertinimas ir eksperimentas.²⁷

Dokumentų analizė – tai toks pirminės informacijos rinkimo metodas, kai informacija renkama iš įvairių dokumentų. Dokumentu laikytina bet kokia tyrėją dominančios informacijos laikmena.

Visiems šiems dokumentams būdinga tai, kad jie nėra sudaromi (sudaryti) kriminologinio tyrimo tikslams. Dažniausiai tai baudžiamosios bylos, nuteistų asmenų bylos, kiti oficialūs dokumentai, įskaitant ir teisės aktus, bei neoficialūs dokumentai – publikacijos spaudoje, atsiminimai, dienoraščiai, laišškai ir taip toliau.

Galima paminėti šiuos šio metodo pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – tyrėjas nedarė įtakos dokumentuose užfiksuotai informacijai; informacija gali būti apie praeityje buvusius įvykius, bet fiksuota tuo metu; galima gana geros kokybės analizė, nes nemaža dalis dokumentų yra surašyti profesionaliai; galimybė tyrimą vykdyti reikiamą (norimą) laikotarpį;
- *trūkumai* – galimas šališkumas, nes dokumentai gali atspindėti to laikotarpio sensacijas, būti tam tikra prasme reklaminiai; dokumentų atrankos nereprezentatyvumas, ypač jei tai asmeniniai dokumentai, nes ne visa žmonių populiacija yra vienodai linkusi rašyti tokius dokumentus (laiškus, atsiminimus ir pan.); nestandartizuotumas – tie patys dalykai skirtingų autorių gali būti ne tik įvertinti, bet net ir įvardyti skirtingai.

Skiriami du pagrindiniai informacijos analizės dokumentuose būdai:

- *tradicinė* (kokybinė) *analizė* – atliekama kiekvieno tiriamo dokumento interpretacija;

²⁷ Rudzkiš T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 12–19.

- *kontent* (kiekybinė) *analizė* – tai statistinis informacijos apdorojimo būdas, kai tikrinamas tyrėją dominančių formalių dokumento turinio charakteristikų paplitimas.

Apklausa – tai toks pirminės informacijos rinkimo metodas, kai tam tikra tvarka atrinkti asmenys maždaug tuo pačiu metu atsakinėja į tokius pačius jiems pateiktus klausimus.

Apklausa dažniausiai atliekama:

- kai tirama problema aprašyta neišsamiai arba informacija apie ją sunkiai prieinama;
- kai tam tikrų objekto savybių negalima nustatyti stebėjimo būdu;
- kai tyrimo dalykas yra individualios ar visuomeninės sąmonės elementai: poreikiai, motyvai, vertybės ir taip toliau;
- dažnai – kaip papildomas metodas, taikomas su kitais tyrimo metodais, kai reikia papildomos informacijos apie tiriamąjį objektą bei apie respondentus, jų reakcijas.

Apklausa vykdoma dviem pagrindiniais būdais: *anketavimu ir interviu*. Pagal apklausiamųjų dalyvavimą apklausos metu jos gali būti suskirstytos į *grupines ir individualias*.

Anketavimas – tai toks apklausos būdas, kai klausimai respondentams pateikiami raštu arba elektroniniu būdu ir patys respondentai užpildo anketas.

Anketavimas gali būti atliekamas tiek dalyvaujant tyrėjui – tokiu atveju galima atsakyti į kai kuriuos iškylančius klausimus, neaiškumus, paaiškinti kai kuriuos dalykus – tiek ir nedalyvaujant, o tik išdalijant anketas ar jas išplatinant kitokiu būdu (paštu, elektroninėmis priemonėmis).

Bet kuriuo atveju, sudarant anketą, reikėtų ypatingą dėmesį atkreipti į klausimų formuluotes – klausimai turi būti suformuluoti aiškiai, vienprasmiai. Vis tiek lieka nedidelė tikimybė, kad respondantai gali neteisingai, nevienareikšmiškai suprasti kai kuriuos klausimus, ypač jei jie yra gana sudėtingi, apie mažai žinomus dalykus, vertinamojo pobūdžio. Jei klausimas yra daugiaprasmis, tai gauti duomenys gali būti nepatikimi, nes tyrėjo suformuluoto klausimo prasmė ir respondentų suvokta to paties klausimo prasmė gali skirtis, todėl ir atsakymai gali reikšti visai skirtingus dalykus.

Interviu – tai toks apklausos būdas, kai ir klausimus respondentui užduoda, ir respondento tiesioginius atsakymus ar reikšmingas jo pasakojimo dalis fiksuoja tyrėjas.

Šiuo atveju labai svarbus psichologinis klausėjo ir respondento ryšys.

Kartais interviu vyksta tiesiog kaip pokalbis, kurio metu gali netgi kisti klausimų ratas ar jų formuluotės.²⁸

Jei apklausą atlieka keletas asmenų, tai itin svarbus tampa jų bendras parengimas, instruktavimas, kad interviu metu jie elgtųsi panašiai, kad jų psichologinis poveikis respondentams būtų kuo vienodesnis, nes jei tas pats klausimas žmonėms bus užduodamas skirtingai, tai nemažos dalies respondentų atsakymai bus skirtingi ne dėl jų skirtingo požiūrio, o dėl skirtingo klausėjų poveikio.

Apklausos metu paprastai renkama dvejopa informacija: informacija apie respondentą (amžius, lytis, išsimokslinimas ir kt.) bei informacija apie tiriamąją problemą (požiūris į nusikaltėlius, teisėsaugos institucijų veiklą, pasitikėjimas valdžios institucijomis ir t. t.). Kartais, jei tiriamos žmonių asmenybės, tam tikros jų savybės, asmeninė patirtis, šios dalys nelabai skiriasi (asmeninė kriminalinė patirtis, asmens gyvenimo lygis, gaunamos pajamos ir pan.).

Apklausoje, atsižvelgiant į jų sandarą ir galimus atsakymus, dažniausiai pateikiami dviejų tipų klausimai. Uždari – kai pateikiami galimi atsakymų variantai ir respondentas turi pasirinkti tinkamiausią, atviri – kai respondentas pats turi suformuluoti atsakymą. Taip pat gana dažnai pateikiami mišrūs klausimai – tuomet respondentas, užuot pasirinkęs standartinius atsakymus, gali pateikti savo variantą, argumentus, motyvus. Uždaro klausimo pavyzdys: „Kaip vertinate Vyriausybės veiklą? Teigiamai [], Neigiamai [], Neutraliai [].“ Atviro: „Kaip vertinate Vyriausybės veiklą? Įrašykite savo atsakymą: _____.“

Apibendrinant galima išskirti pagrindinius apklausos metodo pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – leidžia surinkti subjektyvią, išoriškai kitur niekaip nefiksuotą informaciją; galima sudaryti ganėtinai reprezentatyvias apklausas; galima gauti papildomos informacijos ir apie tiriamąjį objektą, ir apie apklausiamuosius, ir apie tyrimo metodus – iš apklausiamųjų reakcijos, pateikiamų pastabų, interpretacijų; galima išsiaiškinti tam tikrus neaiškumus – dažniausiai atliekant grupinę anketinę apklausą, interviu;
- *trūkumai* – gana didelę įtaką tyrimo eigai bei jo rezultatams daro apklausėjas; didelis informacijos negrįžtamumas, ypač atliekant in-

²⁸ Oldfield R. S. The psychology of the interview. – Methuen, 1943. P. 37.

dividualią anketinę apklausą (daug anketų negražinama); kartais gana skuboti, neišsamūs atsakymai, ypač grupinės anketinės apklausos metu, asmenų, kurie lėtai pildė anketas; dalis informacijos gali būti nesužinoma, ypač grupinio interviu metu, nes kai kurie asmenys dėl kitų asmenų daromos psichologinės įtakos neišsako savo nuomonės arba išsako ne savo, o vyraujančią grupės nuomonę.

Stebėjimas – tai toks pirminės informacijos rinkimo metodas, kurio esmė – planingas ir sistemingas tam tikrų objektų, socialinių faktų (dažniausiai vizualiai priimamų įvykių, aplinkos pokyčių) suvokimas ir fiksavimas.

Gana specifinė, bet ypač dažnai naudojama stebėjimo forma – oficiali nusikalstamumo registracija, kai informaciją pagrindinei stebėjimą atliekančiai institucijai, vykdančiai registracijos apskaitą ir apibendrinimą, teikia patys tam tikrus teisinius veiksmus atliekantys subjektai.

Tam, kad stebėjimas būtų veiksmingesnis, tikslinga parengti stebėjimo rezultatų fiksavimo korteles, kuriose iš anksto būtų numatyta tam tikri standartizuoti fiksuojamos informacijos variantai.

Aišku, dėl stebimų objektų įvairovės tose kortelėse taip pat reikėtų palikti vietos ir papildomai, nestandartizuotai informacijai. Tai leistų ne tik greitai fiksuoti objektyvią būtiną informaciją, bet ir nestandartinę informaciją, taip pat subjektyvaus stebėtojo įvertinimą. Kartu nebūtų kaupiamos informacinės „šiukšlės“. Tai labai palengvintų tokios surinktos informacijos apdorojimą.

Prieš pradėdant stebėjimą keletui asmenų, reikia suvienodinti terminus, kuriais bus žymima viena ar kita informacija. Tas pats faktas skirtingų stebėtojų turi būti įvardytas tokiu pačiu terminu, pažymėtas tokiu pačiu sutartiniu ženklu. Tai nesunku vartojant standartinius, bendrai priimtus žodžius. Stebėjimo kortelėse (ar atskirai stebėjimo instrukcijoje) galima nurodyti vartojamų terminų, sutartinių ženklų reikšmes, patikslinti jų vartojimo sritį. Siekiant kuo didesnio stebėjimo objektyvumo, tuos pačius objektus galima leisti stebėti keliems asmenims, kiekvienam fiksuojant stebimą informaciją atskirai arba iš karto fiksuojant apibendrintą informaciją.

Būtų galima išskirti šiuos pagrindinius stebėjimo metodo pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – galimybė socialinius reiškinius tirti visapusiškai, dažnai taikomas didelėms tiriamųjų objektų grupėms;
- *trūkumai* – neišvengiamas subjektyvaus tyrėjo poveikis tyrimo eigai;

kartais taikomas riboto dydžio atrankoms, kurių natūraliomis sąlygomis neįmanoma koreguoti, pavyzdžiui, mitingo dalyvių skaičiaus.

Atsižvelgiant į stebėtojo vaidmenį tiriamojame situacijoje, išskiriamos keturios **stebėjimo rūšys**:

- *atviras aktyvus* – stebėtojas yra ir visateisis grupės, reiškinių, proceso dalyvis, ir tyrėjas ir kiti dalyviai tai žino;
- *slaptas aktyvus* – stebėtojas yra ir visateisis grupės, reiškinių, proceso dalyvis, ir tyrėjas, bet kiti dalyviai to nežino;
- *atviras pasyvus* – stebėtojas nesistengia visiškai įsitraukti į stebimą procesą, reiškinį, grupę, bet kiti dalyviai žino, kad yra stebimi;
- *slaptas pasyvus* – tyrėjas yra tik stebėtojas, nedalyvauja procese, reiškinyje, grupėje, o tikrieji dalyviai nežino, kad yra stebimi.

Galimi ir skirtingi rezultatai – tai priklauso nuo stebėjimo formos.

Ekspertų vertinimas – tai toks pirminės informacijos rinkimo metodas, kai informacija apie tam tikrą objektą renkama iš šių objektą geriausiai pažįstančių asmenų, jį tiriančių šios srities praktinių darbuotojų ar specialistų.

Šis metodas – tai tam tikra specifinė apklausos metodo rūšis, pasižyminti tam tikromis ypatybėmis. Kitaip nei apklausos metu, vietoj tam tikrų klausimų sąrašo dažniausiai pateikiama tam tikra problema, nurodomas tyrimo objektas, apie kurį ekspertas išdėsto savo nuomonę tyrėjui. Dažniausiai pateikiami gana argumentuoti, o ne trumpi atsakymai, vertinimai. Kad šis metodas būtų veiksmingesnis, tyrėjas turėtų nurodyti jį labiausiai dominančius aspektus, tai, į ką būtinai norėtų sulaukti platesnio atsakymo.

Nors gali būti ir kitaip, bet šis metodas paprastai taikomas ne vienam ekspertui, o tam tikrai jų grupei. Kelių ekspertų pateiktas nuomones apibendrinti gali ir pats tyrėjas, ir patys ekspertai – padarydami bendras išvadas, suderindami savo nuomones. Tokio derinimo būdų yra gana nemažai.

Paminėtini tokie pagrindiniai šio metodo pranašumai ir trūkumai:

- *pranašumai* – gana greitas ir pigus metodas; informaciją pateikia šios srities specialistai, panaudodami visas savo žinias, patirtį, todėl ji būna gana patikima; informacija būna ganėtinai profesionali, standartizuota, todėl lengvai apdorojama, paprastai vartojamos vienodos sąvokos, terminologija;
- *trūkumai* – gali būti per mažai inovacijų, galimi standartiniai, tipiniai sprendimo variantai, tam tikras šabloniškumas; atrankos šališkumas, nes atsakymus pateikia tam tikro specifinio kontingento at-

stovai; galimas nemažas teorinių samprotavimų ir tikrų tiriamojo objekto realijų atotrūkis.

Eksperimentas – tai toks pirminės informacijos rinkimo metodas, kuriuo siekiama atskleisti tam tikro proceso, reiškinių funkcionavimo mechanizmą, nustatyti priežastinius ryšius dėl pokyčių, sukeltų kokių nors eksperimentą atliekančio asmens inicijuotų veiksmų.

Priežastiniai ryšiai nustatomi tarp vieno ar daugiau nepriklausomų kintamųjų (daromo specifinio poveikio) ir vieno ar daugiau priklausomų kintamųjų (rezultatų, pasekmių).

Teoriškai eksperimentui keliami tokie reikalavimai, kad būtų galima kontroliuoti aplinką, eksperimentines ir kontrolines grupes, nepriklausomąjį kintamąjį, taip pat išmatuoti priklausomą kintamąjį ir prieš, ir po specifinio (nepriklausomo kintamojo) poveikio.

Galima paminėti šiuos pagrindinius šio metodo pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – leidžia nustatyti priežastingumo ryšius; galimybė pakartoti (nors socialiniuose tyrimuose ji yra daug labiau ribota nei gamtos moksluose). Iš čia išplaukia vienas pagrindinių eksperimento principų, kad analogiško eksperimento su kita tokių pačių tiriamųjų grupe rezultatai turi būti analogiški;
- *trūkumai* – socialinių tyrimų galimybės gana ribotos; ne visada įmanoma parinkti kontrolines grupes; dažnai, siekiant kiek įmanoma sumažinti šalutinius poveikius, eksperimentas atliekamas dirbtinėmis sąlygomis. Tai jau savaime yra šalutinis poveikis eksperimento rezultatams; eksperimentas dažnai gali būti atliekamas tik tiriant mažas grupes ar atskirus žmones.

2. Kriminologinis tyrimas

Kriminologija priklauso socialinių mokslų sistemai, kuri savo ruožtu yra bendrosios mokslų sistemos sudėtinė dalis. Vis dėlto 2.1 skyriuje pateiktas apibendrintas mokslinio pažinimo modelis turėtų būti modifikuotas praktiškai tiriant socialinių mokslų sritį, kurioje²⁹:

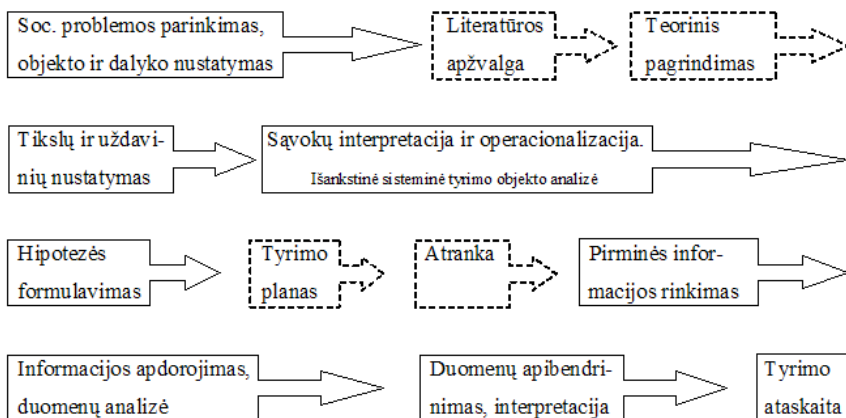
²⁹ Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. – Москва, 2003. С. 10.

- yra sąlyginai nedaug gerai išplėtotų formalių teorijų, padedančių kurti griežtas hipotezes, kurioms bent jau jų suformulavimo stadijoje nebūtų galima atrasti kelių paneigiančių pavyzdžių;
- eksperimento metodo taikymo sritis yra ribota, o gauti tyrimo duomenys retai leidžia išskirti pagrindinius ir pašalinius veiksnius;
- vienu metu skirtingų mokslininkų yra pripažįstamos „teisingomis“ kelios koncepcijos, skirtingai aiškinančios tuos pačius socialinius faktus.

Atsižvelgiant į tai, socialinio tyrimo procesas neišvengiamai turi apimti šias stadijas³⁰:

- turimų žinių išsamumo įvertinimą (kitais tariant, būtina nustatyti, kokių teorinių ar praktinių žinių trūksta);
- problemos ir hipotezės formulavimą;
- suformuluotos hipotetinės prielaidos empirinę patikrą, po kurios dažnai tikslinama iškelta problema ir (arba) hipotezės formuluotė ir atitinkamai pradedamas naujas tyrimo ciklas.

Bendriausiu atveju (įskaitant ir fakultatyvines, pažymėtas [] , tyrimo proceso stadijas) socialinis tyrimas apima šiuos etapus:

2.1 pav. Socialinio tyrimo (principinė) schema

³⁰ Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. – Москва, 2003. С. 15.

Kriminologinius tyrimus, socialinių tyrimų porūšį, būtų galima apibrėžti kaip mokslinę, pažintinę veiklą, nagrinėjančią nusikalstamumą bei su juo glaudžiai susijusius kitus ir neigiamai, ir teigiamai vertinamus procesus, reiškinius ir nusikalstamas veikas darančius asmenis. Šia veikla siekiama ne tik aprašyti minėtus objektus, bet ir atskleisti, nustatyti bei paaiškinti jų kilmę, raidą, jiems įtakos turinčius veiksnius bei šios įtakos raišką. Be to, siekiama pateikti praktinio pobūdžio rekomendacijas teisės saugos bei kitoms institucijoms, taip pat asmenims, kuriems padedant būtų galima daryti įtaką nusikalstamumui ir su juo glaudžiai susijusiems kitiems reiškiniams socialiai pageidautina linkme.³¹

Kriminologinis nusikalstamumo tyrimas padeda atskleisti³²:

- nusikalstamumo paplitimo ir jo pavojingumo laipsnį konkrečiomis laiko ir vietos sąlygomis, siekiant nustatyti prioritетines kovos su nusikalstamumu kryptis;
- socialines nusikalstamumo charakteristikas, nurodančias nusikalstamumo formacijas ir funkcionavimo ypatumus (motyvaciją, socialinę kryptingumą ir pan.), siekiant sukurti konkrečias prevencijos priemones;
- vidines nusikalstamumo charakteristikas (pastovumą, aktyvumą, organizuotumą), siekiant tobulinti teisės saugos institucijų veiklą ir dėti pagrindus užkardant nusikaltimų recidyvą bei organizuotą nusikalstamumą.

Atkreiptinas dėmesys, kad, nustatant nusikalstamumo veiksnius ar planuojant prevencijos priemones, dėl latentinio nusikalstamumo įtakos statistinio pobūdžio kriminologinių tyrimų neužtenka (plačiau apie tai žr. 3.3 skyriuje). Todėl viena iš svarbesnių kriminologinio tyrimo užduočių – išnagrinėti ne tik statistinio (registruoto), bet ir realaus (faktinio) nusikalstamumo rodiklius. Analizuojant nusikalstamumą turėtų būti atskleistos realios kiekybinės ir kokybinės jo charakteristikos. Kokybinio požiūriu yra tiriamas nusikalstamumo paplitimas, struktūra ir pokyčiai laiko atžvilgiu. Šiuo aspektu atliekant tyrimą taikytinas visas kompleksas metodų, neišskiriant baudžiamųjų bylų analizės, apklausų ir panašiai. Kiekybinio pjūviu

³¹ Rudzakis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 4.

³² Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 108–109.

yra tiriamos nusikalstamumo laiko ir erdvės savybės (plačiau apie tai – 3.2 skyriuje).

Kriminologijos mokslas pagrįstas sociologijos, psichologijos, ekonomikos ir kitų mokslų žiniomis, kurios integruotai naudojamos ir kriminologiniuose tyrimuose. Todėl atliekant šiuos tyrimus labai svarbus tampa tyrimo ribų klausimas. Viena vertus, „įsibrovus“ į kitų mokslo sričių kompetenciją, kriminologo atliekamas tyrimas dėl atitinkamų žinių stokos gali tapti pernelyg paviršutiniškas, kita vertus, nesiremiant kitų mokslo šakų laimėjimais neįmanoma sėkmingai tirti tokių kompleksinių reiškinių kaip nusikalstamumas. Todėl kriminologinio tyrimo procese, nagrinėjant demografines, kultūrines ir kitas neteisinio pobūdžio problemas, būtina sutelkti dėmesį tik į tas reiškinių ypatybes, kurios vienaip ar kitaip turi įtakos nusikalstamumo egzistavimui.³³

Kaip jau minėta, kriminologinis tyrimas – ne padrikas atskirų pažintinių veiksmų rinkinys, o tam tikra nuosekli jų seka, sistema, kurioje galima išskirti tam tikrus etapus, stadijas. Kriminologinis tyrimas – tai tam tikrų kriminologijos idėjų patikrinimo ir naujų idėjų ar bent jau jų prielaidų formavimo mechanizmas. Sąlyginai galima išskirti šiuos **kriminologinių tyrimų etapus**:

- *prielaidų susiformavimas* – problemos, teorijų, idėjų iškėlimas, tam tikras socialinis užsakymas ir taip toliau;
- *parengiamasis etapas* – tikslų numatymas, metodų parinkimas, programos sudarymas, tyrimo finansavimas, kiti organizaciniai klausimai;
- *vykdomasis etapas* – pirminės informacijos rinkimas, pradinių rezultatų nustatymas, einamosios korektūros, tarpinių išvadų formulavimas, jų patikrinimas ir panašiai;
- *baigiamasis etapas* – surinktos informacijos, rezultatų aprašymas, įvertinimas, galutinių rezultatų (išvadų) formulavimas, darbo pateikimas, atsiskaitymas užsakovui ir taip toliau.

Kai kurie autoriai išskiria *etapą po tyrimo*. Jo metu įgyvendinami siūlymai, rekomendacijos, tyrimo patirtis, naudojamosi sukaupta informacija, iškeliamos naujos problemos, kuriamos teorijos, koncepcijos, idėjos, vyksta tam tikri atlikto tyrimo nulemti mokslinės, socialinės aplinkos pokyčiai.³⁴

³³ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 103.

³⁴ Rudzakis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 7.

Vis dėlto toks požiūris nelabai pagrįstas, nes šios stadijos pagal jos apibūdinimą konkretus kriminologinis tyrimas neapėmė, dažniausiai ji tampa naujo tyrimo vada. Konkretaus tyrimo etapai dažnai išskiriami grupuojant tyrimo veiksmus pagal jų tarpusavio ryšius, santykinę savarankiškumą bei reikšmę tyrimui³⁵:

- tyrimo problemos parinkimas ir hipotezės formulavimas;
- tyrimo plano sudarymas;
- pirminės informacijos rinkimas;
- duomenų kodavimas ir analizavimas;
- rezultatų interpretavimas siekiant patikrinti hipotezę.

Šie tyrimo etapai nuosekliai keičia vienas kitą, visi jie daugiau ar mažiau būdingi kiekvienam tyrimui.

Kriminologinio tyrimo rūšių, klasifikuojant jas pagal įvairius pagrindus bei kriterijus, gali būti be galo daug, tačiau svarbiausios klasifikacijos yra šios³⁶:

Pagal tiriamų objektų lygį:

- *bendrieji* – viso nusikalstamumo, bendrai nusikaltėlių, nusikaltimo aukų (viktimologiniai) tyrimai;
- *rūšiniai* – atskiros nusikaltimų rūšies, atskiros nusikaltėlių kategorijos, tam tikros rūšies sąlygų tyrimai;
- *individualieji* – atskirų nusikaltimų arba nusikaltėlių tyrimai.

Pagal tiriamų objektų mastą (tyrimų apimtį):

- *globalūs* – didelės apimties ir pagal objektų, ir pagal tiriamų charakteristikų skaičių (kad ir nedaugelio objektų).
- *vietiniai (mini)* – mažos apimties, paprastai nedidelis ir objektų, ir jų charakteristikų skaičius.

Pagal tikslus, atliekamos analizės išsamumą:

- *bandomieji* – paprasčiausias tipas, jais dažnai siekiama išbandyti tam tikras metodikas, patikrinti tyrimo objektų pasirinkimą (t. y. jų patikimumą, atrankos teisingumą ir t. t.), nustatyti keletą paprastų tiriamųjų objektų savybių;
- *aprašomieji* – jais siekiama išsamaus tiriamųjų objektų vaizdo, surinkti kuo daugiau išsamios, visapusiškos informacijos bei

³⁵ Bailey K. D. Methods of social research. – New York, 1987. P. 11.

³⁶ Rudzkiš T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 4–5.

empirinių duomenų apie tuos objektus, atskleidžiant tam tikras vidines struktūras;

- *analitiniai* – jų tikslas – ne tik aprašyti tiriamųjų struktūrinius elementus, bet ir atskleisti vidinius įvairių struktūrų dalių ryšius, jų tarpusavio sąveikas, priežastinius ryšius, funkcionavimo mechanizmą.

Pagal tyrimo objektų atrankos būdą:

- *masiniai* – kai stengiamasi surinkti informaciją iš visų prieinamų (žinomų) tos rūšies objektų, informacijos šaltinių;
- *atrankiniai* – kai pasirenkama tam tikra visų įmanomų (žinomų) tos rūšies objektų dalis, o jos rezultatai taikomi visiems šios rūšies objektams (pvz., kalbant apie registruotą nusikalstamumą būtų galima teigti, kad čia taikomas masinis tyrimas, bet realaus (faktinio) nusikalstamumo (įskaitant ir latentinį) požiūriu tai būtų tam tikras atrankinis tyrimas).

Pagal teisinę tyrimo erdvę:

- *vidaus* – kai nusikalstamumas tiriamas vienoje juridinėje erdvėje (vienoje valstybėje). Čia nekyla specifinių lyginimo, bendrų suvestinių rezultatų nustatymo problemų, nes bent jau teoriškai vienoje valstybėje galioja vienodos juridinio vertinimo taisyklės, egzistuoja bendra teisės įgyvendinimo praktika.
- *tarptautiniai* – kai nusikalstamumas yra tiriamas keliose, dažnai gana skirtingose juridinėse erdvėse (valstybėse). Čia kyla problemų lyginant, apibendrinant rezultatus. Būtina iš anksto suderinti tiriamus objektus, jų nustatomas charakteristikas, nustatyti bendrus atskaitos taškus.

Kriminologinio tyrimo organizavimas – tai seka veiksmų, kuriais parengiamas tyrimas, užtikrinamas jo įgyvendinimas bei tikslų pasiekimas. Galima išskirti šias pagrindines organizacinių veiksmų kryptis: valdymo, aprūpinimo, koordinavimo. Paprastai visi bent kiek svarbesni tyrimai atliekami prieš tai sudarius jų programą. Dažniausiai **programą sudaro šios dalys**³⁷:

metodologinė, kuri apima:

- problemos formulavimą bei pagrindimą;
- tyrimo tikslų bei uždavinių nustatymą;

³⁷ Rudzakis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 6.

- preliminarų tyrimo objekto ir dalyko aprašymą;
- vartojamų sąvokų interpretaciją ir operacionalizaciją;
- išankstinę sisteminę tyrimo objekto analizę;
- tyrimo termino ir trukmės nustatymą;
- hipotezių formulavimą;

metodinė, apimanti:

- tyrimo plano aprašymą;
- tiriamųjų objektų apibūdinimą;
- daromos atrankos aprašymą;
- informacijos rinkimo metodų nurodymą bei jų apibūdinimą;
- informacijos apdorojimo loginės struktūros bei jos analizės metodų nurodymą;
- informacijos interpretavimo būdų nurodymą;

organizacinė – joje nurodomi pasirengimo tyrimui bei jo atlikimo veiksmai:

- informacijos rinkimas, jos apdorojimas;
- tyrimo ataskaitos (pateikimo formos) nurodymas;
- jei tyrimą atlieka keletas asmenų – jų tarpusavio koordinavimo sistema;
- tyrimo finansavimas.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslus, apimtį, adresatą, galimos ir kitokios tyrimo programoje numatytos dalys. Beje, mokslinėje literatūroje galima aptikti nuomonių, kad programą sudaro tik dvi – metodologinė ir metodinė – dalys. Kartu su programa kuriamas tyrimo planas, kuriame nurodoma tyrimo veiksmų seka, tyrimo terminai ir trukmė, įvertinamos materialinės sąnaudos ir panašiai.³⁸

Atliekant bent kelių žmonių organizuojamą tyrimą, būtina tyrimo koordinacija, kad būtų galima keistis patirtimi, informacija, mokytis iš klaidų, pasisemti patirties, išvengti veiksmų dubliavimo. Beje, keičiantis informacija susiduriama su dviem priešingomis tendencijomis (interesai):

- *moksliniu interesu* – kuo plačiau keistis informacija, skatinančia paties mokslo pažangą, platesnį socialiai pageidautinos patirties įdiegimą;
- *ekonominiu interesu* – riboti naudingos informacijos plitimą arba

³⁸ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 70; Любикienė I., Guščinskienė J., Palidaukaitė J. ir kt. Sociologijos pagrindai. – Kaunas, 1997. P. 39.

bent jau gauti už ją maksimalų atlyginimą (tai ypač būdinga konkretiems taikomiesiems tyrimams, pavyzdžiui, įmonė, dėl tyrimo pasiekusi tam tikros pažangos savo veikoje, nėra suinteresuota tokia savo konkurentų sėkme).

Ši tendencija (naudingos informacijos plitimo ribojimas) gali pasireikšti ir dėl politinių interesų (pvz., jei tyrime panaudoti įslaptinti duomenys). Į visą tai reikia atkreipti dėmesį organizuojant tyrimą, stengtis suderinti šiuos interesus, siekti didžiausio tyrimo efektyvumo (palankiausio naudos ir sąnaudų santykio).

Bet kurio tyrimo išeities taškas – probleminė situacija. Tyrimo problema – tai reiškiniai ir procesai, keliantys nerimą ir taip reikalaujantys tyrimo.³⁹ Gnoseologine prasme probleminė situacija – tai žinojimas apie nežinojimą, tai žinių apie žmonių poreikius ir kokių nors praktinių arba teorinių veiksmų, tenkinant šiuos poreikius, ir nežinojimo, kaip šiuos būtinus veiksmus įgyvendinti, nesutapimai arba prieštaravimai.⁴⁰ Kitaip tariant, problema – tai teorinis arba praktinis sprendimo reikalaujantis klausimas.⁴¹

Problemos formuluotė suponuoja konkretaus tyrimo objekto paieškas. Tyrimo objektas – tai, į ką nukreiptas pažinimo procesas, kitaip tariant, problemos „turėtojas“. Skiriami šie objektų tipai⁴²: individai; grupės; formalios organizacijos ir socialiniai artefaktai (visuomenės gyvenimo, žmonių veiklos produktai). Kriminologiniuose tyrimuose objektu dažniausiai būna nusikalstamumas, jo veiksniai, poveikio nusikalstamumui būdai ir tokio poveikio rezultatai.

Be tyrimo objekto, skiriamas ir tyrimo dalykas. Jei tyrimo objektas nusakoma, kas bus matavimo vienetai, tai tyrimo dalykas yra tai, kas tame objekte bus fiksuojama, t. y. tam tikri matavimo vieneto bruožai. Paprastai skiriamos trys tyrimo dalykų grupės: savybės; nuostatos, nuomonės, orientacijos; elgesys ir veiksmai.⁴³ Kriminologinio tyrimo dalykas – nusikalstamumo, jo veiksmų dėsningumai, nusikalstamumo „atsparumas“ įvairiam poveikiui.⁴⁴

³⁹ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 71.

⁴⁰ Логика научного исследования / Отв. ред. П. В. Копнин, М. В. Попович. – Москва, 1965. С. 25.

⁴¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1972.

⁴² Babbie E. R. The practice of social research. – Belmont, 1975. P. 75.

⁴³ Ten pat. P. 58.

⁴⁴ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 36.

Tyrimo tikslai orientuoja į galutinį jo rezultatą, o užduotys formuluoja klausimus, į kuriuos turi būti atsakyta siekiant tyrimo tikslų.⁴⁵ Trumpai nusakyti tyrimo uždavinius, tai, kuo jie skiriasi nuo tyrimo tikslų, būtų galima taip: kalbėdami apie tyrimo tikslus aiškinamės, į kokią klausimą turėtų atsakyti tyrimas, kokią problemą išspręsti, o kalbėdami apie tyrimo uždavinius aiškinamės, kokią informaciją reikia surinkti tam, kad atsakytume į iškeltą klausimą, išspręstume problemą, t. y. kokius veiksmus reikia atlikti, kad galėtume vienaip ar kitaip atsakyti į iškeltą problemą.

Išskirtini keturi pagrindiniai **kriminologinio tyrimo tikslai**⁴⁶:

- *pažintinis* – iš esmės tenkina tam tikrą mokslinį smalsumą bei sudaro prielaidas įgyvendinti kitus tikslus;
- *prognostinis* – leidžia gana pagrįstai numatyti tolesnę tiriamojo objekto raidą, galimas jos alternatyvas;
- *taikomas* – nukreiptas į platesnį ar siauresnį rezultatų pritaikymą, praktinių pageidaujamų priemonių parengimą;
- *kontrolinis* – iš esmės nukreiptas į praktikoje siūlomų taikyti priemonių veiksmingumo nustatymą, jų trūkumų pašalinimą.

Visi šie tikslai, praktinės veiklos tyrimo kryptys nėra atskirti vienas nuo kito, jų išskyrimas yra gana sąlygiškas. Bet ir atliekant kriminologinius tyrimus, ir vykdant kitokią praktinę veiklą, vienaip ar kitaip bus susiduriama su visais iš jų. Gana sėkmingas šių tikslų įgyvendinimas, jų tarpusavio suderinimas labai padidina atliekamos veiklos efektyvumą.

Kaip jau buvo minėta 2.1 skyriuje, įvairiuose tyrimo etapuose vartojamos sąvokų ir kategorijų sekos, kurios yra tarsi tyrinėjamų reiškinių ir procesų teorinis įprasminimas. Tai leidžia aprašyti pagrindines tyrimo dalyko savybes, patikslinti jo analizės kryptį. Tam būtina tiksliai apibrėžti sąvokas ir jas interpretuoti. Galima vartoti visuotinai priimtus sąvokų apibrėžimus iš žodynų, žinynų, kitos specialios literatūros, o nesant tokių galimybių – pasinaudoti logika, mokslinė pozicija, kartais – gyvenimiška tyrėjo patirtimi. Bet kuriuo atveju pagrindinių sąvokų išaiškinimas, kad ir kuo jis būtų grindžiamas, yra loginio pažintinio pobūdžio ir vadinamas sąvokų interpretacija.

Kadangi pagrindinės sąvokos atspindi tiriamos problemos esmę, jos ypač reikšmingos tyrėjams, nes nukreipia tyrinėtojus, diktuoja tiriamos

⁴⁵ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 76.

⁴⁶ Rudzkiš T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 4.

problemos logiką ir todėl reikalauja nuodugnios interpretacijos. Tačiau tai atlikti nėra lengva, jeigu tyrėjas pasirenka plačiai paplitusią pagrindinių sąvokų sampratą, nes tokiu atveju sąvokų turinys atskleidžiamas toli gražu neišsamiai ir ne itin tiksliai. Pagal tokį populistinį sąvokų aiškinimą negalima jų pakankamai moksliskai interpretuoti.

Kita problema, komplikuojanti interpretacijos procesą, – skirtingas sąvokų abstrakcijos (apibendrinimo) lygis. Pavyzdžiui, norint interpretuoti tokią sąvoką kaip „privatinės teisės pažeidimas“ reikėtų studijuoti papildomą literatūrą tam, kad šią sąvoką būtų galima aprašyti ganėtinai bendrai ir aiškiai.

Reikia atkreipti dėmesį, kad neteisinga arba netiksliai pagrindinių sąvokų interpretacija gali sugriauti visą tyrimo logiką, nukreipti tyrėją nuo teisingo tyrimo kelio. Vėliau tai gali atsiliepti pirminės informacijos rinkimo procese, kartu pateikiant duomenis apie tokias tiriamos problemos savybes, kurių nebuvo numatyta tirti.

Dažniausiai pagrindinė sąvoka apima kitas, žemesnio abstrakcijų lygio sąvokas, pavyzdžiui, pagrindinė sąvoka „agresyvumas“ apima šias, siauresnes, sąvokas: „agresyvumas asmeniniame gyvenime“, „agresyvumas darbe“ ir panašiai. Agresyvumas darbe gali būti paaiškintas kaip „dinamiškumas, darbe iškeltos tikslų siekimas visomis įmanomomis priemonėmis“, o agresyvumas asmeniniame gyvenime – „nepasitenkinimas aplinkiniais, pykčio priepuoliai, smurtavimas prieš artimuosius“. Todėl pagrindinės sąvokos interpretacija reikalauja ją išskaidyti į sudėtinges sąvokas. Šios interpretacijos būdu išaiškintas sąvokas taip pat gali tekti interpretuoti (paaiškinti).

Kitas šios loginės analizės žingsnis – tiriamojo dalyko kokybinės struktūros tikslinimo procedūra, vadinama operacionalizacija. Ši procedūra tęsia ir detalizuoja pagrindinės sąvokos interpretaciją. Tokia detalizacija reiškia anksčiau išskirtų pagrindinės sąvokos dedamųjų išskaidymą į jų dalis – viena reikšmiškai suvokiamus terminus. Taip gautos pačios paprasčiausios sąvokos vadinamos operacionalinėmis (arba operacinėmis).⁴⁷

Taigi, iš esmės operacionalizacija – tai tam tikrų sąvokių įtraukimas į operacijas, veiksmus, reikalingus toms sąvokoms pamatuoti (kintamųjų konstravimas). Tai – tiesiog atsakymas į klausimą iš kur, kaip bus imami

⁴⁷ Luobikienė I., Guščinskienė J., Palidaukaitė J. ir kt. Sociologijos pagrindai. – Kaunas, 1997. P. 42–43.

duomenys (pavyzdžiui, statistikos duomenys, klausimas anketoje) siekiant atsakyti į tam tikrą klausimą.

Atlikus sąvokų interpretaciją ir operacionalizaciją, naudojantis jau patikslintomis sąvokomis, sistemiškai aprašomas tyrimo objektas (kartu ir dalykas). Tyrimo objektas išnagrinėjamas kaip sistema. Po to, išigilinus į socialinio reiškinių ar proceso sudėtinės dalis – elementus, aprašoma sistema kartu su jos dedamosiomis, apibūdinamos šių dedamųjų – elementų funkcijos, tarpusavio ryšiai, o galiausiai apibūdinami visos sistemos ir jos elementų ryšiai. Taigi, išankstinės sisteminės objekto analizės⁴⁸ tikslas – atskleidus jo elementų bei ryšių (ir išorinių, ir vidinių) kompleksą pateikti socialinio tyrimo objekto kaip sistemos hipotetinį modelį. Tai padeda tiksliau nustatyti tyrimo dalyką.⁴⁹

Išankstinė sisteminė tyrimo objekto analizė savo esme – tai bendrosios tyrimo hipotezės formulavimas. **Hipotezė** – tai teiginys apie socialinių reiškinių funkcionavimo ir raidos faktus, empirinius ryšius arba principus, neturintis empirinio arba loginio pagrindimo arba esant jam nepakankamam.⁵⁰ Hipotezę taip pat galima apibūdinti kaip teiginį apie dviejų ar daugiau kintamųjų ryšį, kurį reikia patikrinti. Hipotezės tikslas – organizuoti, nukreipti tyrimą tam tikra linkme. Tyrėjas turi siekti, kad hipotezės būtų aiškiai suformuluotos, būtų tikslus jų ryšys, nes tik tokias hipotezes įmanoma patikrinti.

Tyrimo plano parinkimas priklauso nuo turimų žinių apie tyrimo objektą ir dalyką. Būtų galima išskirti šias pagrindines **plano rūšis**⁵¹:

- *formuliatyvusis* – taikomas siekiant atskleisti tyrimo problemą ir suformuluoti hipotezę. Pasirenkamas, kai tyrimo objektas nėra pakankamai ištirtas ir tai trukdo suformuluoti tyrimo hipotezes;
- *deskriptyvusis* – taikomas siekiant griežtai aprašyti tiriamų struktūrų, procesų ir reiškinių kiekybinius ir kokybinius požymius, ypatybes;

⁴⁸ Kai kurie autoriai kalba apie „faktorinę objekto operacionalizaciją“, t. y. tyrimo objektą veikiančių veiksnių ir sąlygų išskyrimą. Plačiau apie tai žr.: Гришков М. К., Шепера Ф. К. Как провести социологическое исследование. – Москва, 1985. С. 43–45.

⁴⁹ Luobikienė I., Guščinskienė J., Palidauskaitė J. ir kt. Sociologijos pagrindai. – Kaunas, 1997. P. 44.

⁵⁰ Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина. – Москва, 1989.

⁵¹ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 104–111.

- *analitinis* – taikomas, kai reikia tirti priežastinius ir funkcinis tiriamo objekto elementų ryšius;
- *kontrolinis* – taikomas siekiant atskleisti socialinių reiškinių ir procesų tendencijas. Taip pat pasirenkamas, jei reikia nustatyti tiriamos problemos bendrus požymius ir specifiką regionų, socialiniu, kultūriniu ir kitais aspektais.

Patikimiausias būdas ištirti tam tikrą objektą – ištirti visus šio objekto elementus, bet paprastai dėl tyrimo objekto specifikos (jo masto, paplitimo, nuolatinio vyksmo, kitimo laiko atžvilgiu) tai atlikti beveik neįmanoma arba labai brangu, o dažnai net ir nežinoma, kiek jų yra. Vykdamas kriminologinius tyrimus, masiniai tyrimai dažniausiai keičiami atrankiniais. Statistiniai matematikos metodai leidžia tiriamą objektą apibūdinti ir neištyrus visų jo pasireiškimo atvejų, o pasitenkinant tik tam tikra jų dalimi.

Šiuo atveju dažniausiai vartojami tokie terminai: „generalinė aibė“ – tai absoliučiai visų tiriamo objekto pasireiškimų visuma, „atrankinė aibė“ – tai tam tikras tiriamo objekto pasireiškimų skaičius (generalinės aibės dalis).

Sudarant atrankinę aibę, jai yra keliamas pagrindinis reikalavimas – reprezentatyvumas. Sprendžiant klausimą dėl daromos atrankos dydžio svarbu nuspręsti, kokio tikslumo rezultato norima. Jei norima šimtaprocentinio rezultato, tai atrankinė aibė turi sutapti su generaline aibe. Jei norima nustatyti labai apytiksles tendencijas, tai užtenka atrinkti aibės elementų vienu daugiau, nei gali būti požymių. Pavyzdžiui, sprendžiant klausimą, kokių žmonių yra daugiau – teistų ar ne, užtekų atsitiktine tvarka atrinkti tris žmones, kad būtų galima nustatyti preliminaras tendencijas. Žinoma, tokio dydžio minimalios atrankos tikslumas yra aiškiai per mažas, bet kaip pagalbinė priemonė, padedanti susiorientuoti situacijoje, visai tinkamas. Rezultatų tikslumą galima padidinti ir parinkus tokią atrankinės aibės struktūrą, kad ji pagal esminius požymius sutaptų su generalinės aibės struktūra. Pavyzdžiui, jei tiriamas gyventojų požiūris į mirties bausmę ir žinoma, kad abi lytys yra pasiskirsčiusios po 50 proc., tai tam tikroje tyrimui atrinktoje žmonių grupėje tiriamieji asmenys pagal lytį turėtų būti pasiskirstę po 50 proc.

Tyrimo tikslumo priklausomybė nuo atrankinės aibės dydžio nėra tiesioginė – pasiekus tam tikrą tikslumo lygį, jį dar truputį padidinti galima tik labai padidinus atrankinę aibę, todėl atliekant konkretų tyrimą visada svarbu įvertinti galimybes, kokio dydžio atrankinę aibę galima sudaryti ir ištirti, kiek ir kokių išteklių tam reikės, taip pat, kokio tikslumo rezultatų

reikalaujama. Visa tai įvertinus, vadovaujantis ekonomiškumo ir racionalumo kriterijais, priimamas sprendimas dėl reikiamos atrankinės aibės dydžio.

Atrankų kūrimo metodai tiesiogiai priklauso nuo tyrimo tikslų ir hipotezių. Dažniausiai naudojamos atsitiktinė, sisteminė, stratifikuota, kvotinė ir laipsniuota atrankos.⁵²

Atsitiktinė atranka – tai tokia atranka, kai iš generalinės aibės atsitiktine tvarka atrenkama dalis elementų. Paprastai tai atliekama sunumeravus visus generalinės aibės elementus (sudarius jų sąrašą), po to naudojant atsitiktinius skaičius iš jos atrinkus elementus tyrimui.

Galima išskirti šiuos jos pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – yra viena paprasčiausių, užtenka žinoti tik generalinės aibės elementų sąrašą;
- *trūkumai* – būtina turėti generalinės aibės elementų sąrašą. Tai mažai tikėtina, jeigu generalinės aibės yra didelės, be to, generalinė aibė turi būti vienalytė – realiomis socialinėmis sąlygomis tai gana retas reiškinys.

Sisteminė atranka – tai tokia atranka, kai iš generalinės aibės iš anksto žinoma tvarka atrenkamas tam tikras skaičius elementų. Paprastai tai atliekama sunumeravus visus generalinės aibės elementus (sudarius jų sąrašą), po to iš sąrašo atrenkamas kas kelintas elementas tyrimui.

Galima išskirti šiuos jos pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – yra viena paprasčiausių, užtenka žinoti tik generalinės aibės elementų sąrašą, leidžia apimti gana dideles generalines aibes;
- *trūkumai* – tokie patys kaip ir atsitiktinės atrankos, bet kartu yra ir rizika, kad pasirinktas atrankos intervalas gali sutapti su kurio nors nežinomo, bet svarbaus požymio pasikartojimo intervalu.

Stratifikuota atranka – tai tokia atranka, kai tiriami generalinė aibė pagal iš anksto žinomus ir tyrimui reikšmingus požymius iš anksto suskirstoma į grupes (stratas), po to iš kiekvienos tokios stratos daroma atsitiktinė ar sisteminė atranka. Elementų skaičius iš kiekvienos stratos gali būti atrenkamas proporcingas tos stratos dydžiui generalinėje aibėje, arba gali būti vadovujamasi reikšmingo požymio, pagal kurį išskirta strata, vidutiniu kvadratinu nuokrypiu.

⁵² Rudzkis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 9–11.

Galima išskirti šiuos jos pranašumus ir trūkumus:

- *pranašumai* – užtikrina didesnę tikslumą, palyginti su anksčiau minėtomis atrankomis, ypač jei generalinė aibė yra įvairialypė;
- *trūkumai* – gali būti netinkamai įvykdyta stratifikacija, o tai gali lemti didelius netikslumus.

Sluoksniuota atranka – tai tokia atranka, kai generalinė aibė suskirstoma į tam tikras grupes pagal iš anksto atrinktų požymių statistinį pasiskirstymą. Remiantis iš anksto žinomu kiekvienos tokios grupės statistiniu dydžiu, kiekvienai grupei nustatomas tam tikras atrenkamų elementų kiekis (kvota).

Galimi šie jos pranašumai ir trūkumai:

- *pranašumai* – patogi, kai atranka nedidelė, gana greitai įgyvendinama;
- *trūkumai* – pagrįsta prielaida, kad reprezentatyvi atranka pagal žinomus požymius užtikrina ir atrankos reprezentatyvumą pagal tiriamus požymius. Taikant šį atrankos metodą apklausoms, dažnai galima neatsitiktinė atranka, tam tikras tendencingas asmenų parinkimas.

Laipsniuota atranka – tai tokia atranka, kai visas atrankos procesas suskirstomas į keletą etapų. Kiekviename etape keičiami atrankos elementai ar taikomi atrankos **metodai**.

Galimi šie jos pranašumai ir trūkumai:

- *pranašumai* – leidžia pasirinkti optimaliausius atrankos būdus ir pasiekti maksimalų ekonomiškumą, ypač jei tyrimas atliekamas didelėje teritorijoje – tada vienas iš etapų būna teritorinė atranka;
- *trūkumai* – padidina galutinę paklaidą, nes kiekviena nuosekliai vykdyta atranka pateikia savo paklaidas.

Suformavus imtį, renkama pirminė informacija. Ji suvokiama kaip neapibendrinti, bet kokia forma tyrimo metu surinkti duomenys (užfiksuoti instrumentarijuje), kuriuos reikia statistiškai apdoroti ir apibendrinti. Instrumentarijus – tai metodiniai dokumentai, padedantys rinkti pirminę informaciją, pavyzdžiui, anketos, interviu blankai, apklausos lapai, stebėjimo rezultatų, dokumentų analizės rezultatų fiksavimo kortelės ir panašiai. Rinkimo metodas – tai būdas, priemonė pirminei informacijai gauti. Pasirinkdamas pirminės informacijos gavimo metodą, tyrėjas turėtų atsižvelgti į šias nuostatas⁵³:

⁵³ Luobikienė I., Guščinskienė J., Palidaukaitė J. ir kt. Sociologijos pagrindai. – Kaunas, 1997. P. 50.

- tyrimo operatyvumas ir ekonomiškumas neturėtų prastinti duomenų kokybės;
- nėra nė vieno universalus „gero“ ar „blogo“ metodo, yra tikrai tinkami tyrimo programoje iškeltiems uždaviniams įgyvendinti;
- metodo patikimumą lemia ne vien jo pasirinkimo pagrindumas, bet ir jo taikymo galimybės.

Dažniausi pirminės informacijos rinkimo metodai yra apklausa, stebėjimas, dokumentų analizė, ekspertų vertinimas ir eksperimentas (plačiau apie juos žr. 2.1 skyriuje).

Kad ir koku pirminės informacijos rinkimo metodu gaunami duomenys, patys savaime jie neleidžia daryti apibendrinančių išvadų, nustatyti tendencijas, patikrinti hipotezes – žodžiu, spręsti tyrimo programoje iškelto uždavinio. Surinktai pradinei informacijai, kad ji galėtų atlikti savo paskirtį, būtina tam tikru būdu suteikti atitinkamą pavidalą, po to – apibendrinti, išnagrinėti ir interpretuoti. Tik atlikus šias procedūras galima formuluoti išvadas ir praktines rekomendacijas.

Pirmiausia surinkta informacija turi būti apdorojama. Instrumentarijus, kurį pasitelkus renkama pirminė informacija, kuriamas ne tik pagal metodologinius principus ir metodinius būdus, bet ir atsižvelgiant į tai, kad juo būtų patogų naudotis respondentams. Taip tobulinamas (atsižvelgiant į respondentų interesus) instrumentarijus gali nebeatitikti informacijos apdorojimo ir apibendrinimo taisyklių keliamų reikalavimų. Todėl tam, kad surinktus duomenis būtų galima apdoroti ir apibendrinti, instrumentarijus turi pereiti išankstinio paruošimo apdoroti stadiją.

Pirmame šios stadijos etape tikrinamas instrumentarijaus *tikslumas, išsamumas bei užpildymo kokybė*.

Tikrinant tikslumą siekiama išsiaiškinti, ar į kiekvieną klausimą pateiktas teisingas atsakymas ir taisomos aptiktos klaidos.

Tikrinant, ar anketų, interviu atsakymai išsamūs, reikėtų atmesti tuos blankus, kuriuose neatsakyta daugiau kaip į 30 proc. pagrindinių klausimų (žinoma, tokiu atveju gali kilti tyrimo reprezentatyvumo problema). Anketą, jeigu joje neatsakyta į klausimą apie sociodemografinius požymius (pavyzdžiui, lytį, amžių, išsilavinimą), reikėtų taip pat atmesti (nagrinėjant neatsižvelgti).

Tikrinant anketų kokybę žiūrima, ar aiškiai bei suprantamai pateikti atsakymai (ar nurodyti jų variantai). Neaiškus raštas gali neleisti viena-

reikšmiškai interpretuoti atsakymų ir, aišku, tokias anketas taip pat tektų pašalinti.

Taip patikrintos anketos numeruojamos, kad tolesnio apdorojimo metu būtų galima sekti (stebėti) kiekvieną iš jų, jas sujungti (jei, pavyzdžiui, jos buvo atsakytos to paties respondento).

Kitas etapas – instrumentarijuje esančios informacijos kodavimas. Koduojamas ne pats atsakymo turinys, o tik jo buvimo ar nebuvimo faktas. Tokia kodavimo forma leidžia atlikti bet kokias skaitmenines operacijas, neatsižvelgiant į pradinę informacijos (duomenų) formą, turinį ar paskirtį. Kodavimo procedūros esmė – kiekvienam atsakymo variantui suteikiamas koks nors sutartinis skaičius, vadinamas kodu. Taip visa anketoje ar interviu blanke esanti informacija įtraukiama į sutvarkytą skaičių sistemą. Šioje sistemoje labai svarbu, kad kodų seka būtų tolydi (be tarpų, netrūki) ir griežtai sutvarkyta.

Kodų tolydumas reiškia, kad nė vienas iš jų negali būti „pamestas“, o griežta tvarka – kad neleidžiama jų sukeisti vietomis.

Atsakymai į uždaruosius ir pusiau uždaruosius klausimus iš dalies koduojami prieš pradedant tyrimą (vadinamasis išankstinis kodavimas). Atsakymams į atvirouosius klausimus ir kai kuriems papildomiems duomenims taip pat iš anksto numatomi kodai – arba paskutinėje atsakymo į klausimą grafoje, arba anketos ar interviu blanko pabaigoje. Tačiau kartais atsakymų variantus tikslinga koduoti jau surinkus pirminę informaciją (vadinamasis *post* kodavimas). Neatsakytus klausimus taip pat siūloma traktuoti kaip savotiškus atsakymus (respondento neatsakymas į kurį nors klausimą irgi atspindi jo nuostatas) ir juos koduoti: jei į pateiktą klausimą nepateiktas joks atsakymas (ar nepasirinktas iš nurodytų variantų), tai galėtų būti laikoma specifiniu atsakymo variantu.

Atsakymai gali būti koduojami dviem būdais:

- nuoseklia visų pozicijų numeracija;
- suteikiant atsakymų variantams kodus kiekvienam klausimui atskirai.

Koduoiant atsakymus į atvirouosius klausimus, visi pateikti atsakymų variantai grupuojami pagal prasmę. Atsižvelgiant į tyrimo tikslus ir uždavinius, išskirtos panašių pagal prasmę atsakymų grupės sujungiamos. Tada kiekvienai grupei skiriamas atskiras kodas. Taip gaunamas formalizuotas atsakymų variantų sąrašas, vadinamas kodifikatoriumi, kuriuo remiantis koduojami visi atsakymai į atvirouosius klausimus.

Kodifikuojant atsakymus į atvirouosius klausimus ir išskiriant prasmis gautų atsakymų kodavimo grupes, reikėtų laikytis šių taisyklių:

- atsakymų grupių išskyrimą lemia tyrimo tikslai;
- atsakymai, priskirti vienai grupei, turi turėti bendrą loginį ir prasminį pagrindą;
- skirtingos atsakymų grupės turi būti vienareikšmiškai skiriamos pagal prasmę (siekiant išvengti kodifikavimo klaidų).

Baigus pirminės informacijos kodavimo procesą, pereinama prie jos apdorojimo, kurio esmė – apibendrinti pirminę informaciją.⁵⁴

Duomenų nagrinėjimo pobūdis pirmiausia priklauso nuo pirminės informacijos apibendrinimo būdo. Paprasčiausias būdas – *grupavimas*. Jis leidžia priskirti respondentą vienai ar kitai grupei pagal pasirinktą grupavimo požymį. Taip išskirtas vienalytes (pagal grupavimo požymį) grupes lengviau lyginti, analizuoti.

Atlikus grupavimą gaunama ne viena, o kelios grupės. Be to, kiekvieną grupę atitinka koks nors skaičius, atspindintis kiekybinę jos sudėtį. Tokių skaičių, gaunamų atlikus grupavimą, eilutė vadinama *pasiskirstymo eilute*. Pasiskirstymo eilutės, atspindinčios respondentų grupavimo pagal kokybinius požymius rezultatus, vadinamos atributinėmis, o pagal kiekybinius – variacinėmis. Pasiskirstymo eilutės, be skaitinės, turi ir tekstinę charakteristiką (prasmę). Duomenys gali būti pateikiami (su papildomu paaiškinančiu tekstu) lentelėse. Lentelių kūrimas nėra atskira matematinės operacijos, pirminės informacijos apibendrinimo rūšis, tai – tik pasiskirstymo eilučių vaizdavimo forma, būdas, kurio pranašumas – atitinkamų grupių skaitinių reikšmių paaiškinimas. Be lentelių, plačiai naudojamas ir kitas – grafinis duomenų vaizdavimo būdas. Dažniausiai naudojami poligonai ir histogramos (poligonai – diskretinėms eilutėms, histogramos – tolydžioms).

Daug išsamiau apibendrinti pradinę informaciją įmanoma tik skaičiuojant specialius statistinius dydžius.

Aritmetinis vidurkis rodo vidutinę kintamojo reikšmę. Tai – apibendrinamasis dydis, leidžiantis palyginti tarpusavyje ne tik vienos pasiskirstymo eilutės grupes, bet ir pačias pasiskirstymo eilutes, jeigu jos kuriamos pagal identiškus požymius. Bendra aritmetinio vidurkio išraiška yra:

⁵⁴ Гришков М. К., Шерега Ф. К. Как провести социологическое исследование. – Москва, 1985. С. 152–179.

$$\overline{X} = \frac{\sum x_i}{i},$$

čia x_i – požymio variacijos skaitinė reikšmė;
 i – variacijų skaičius.

Moda yra dažniausiai pasitaikanti reikšmė. **Mediana** – vidurinioji reikšmė, dalijanti visas kintamojo reikšmes į dvi lygias dalis. Tai reiškia, kad kintamasis turi vienodą tikimybę įgyti ir reikšmę, didesnę už medianą, ir reikšmę, mažesnę už ją. **Išsibarstymo matmuo** – tai didžiausios ir mažiausios reikšmės skirtumas, rodantis reikšmių pasklidimą.

Siekiant išmatuoti vienos ar kitos respondentų savybės pasiskirstymo tolydumo laipsnį, skaičiuojamas požymio reikšmių išsibarstymo laipsnis, vadinamas **dispersija** σ^2 (*sigma kvadratu*):

$$\sigma^2 = \frac{\sum N_i (X_i - \overline{X})^2}{N},$$

čia N_i – respondentų, išskirtų pagal i -ją požymio poziciją, skaičius;
 X_i – požymio i -osios pozicijos skaitmeninė reikšmė;
 $N = \sum N_i$, t. y. N – bendras grupavime dalyvavusių respondentų skaičius.

Dispersijas yra korektiška skaičiuoti tik tuo atveju, jei kintamasis yra tolydus.

Dar nuodugnesnė tiriamo reiškinių charakteristikų matematinės analizės rūšis – jų tarpusavio sąveikos ir pokyčio tendencijų atskleidimas. Tai atliekama lyginant pasiskirstymo eilutes, sukurtas grupavimo pagal įvairius požymius pagrindus. Ši užduotis atliekama naudojant **koreliacijos koeficientus**.

Koreliacija reiškia požymių statistinį tarpusavio ryšį (priklausomybę). Pavyzdžiui, nagrinėjant informacijos, gautos naudojant rangų (kitais vadinamą eilės) skalę (pvz., socioekonominis statusas, išsimokslinimas), pasiskirstymą, taikomas rangų (Spirmeno) koreliacijos koeficientas r_s :

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^3 - n},$$

čia d – rangų skirtumas;
 n – bendras rangų (atsakymų variantų) skaičius.

Nominalių kintamųjų (pvz., tautybė, rasė, lytis, šeiminė padėtis) koreliacijai matuoti dažniausiai naudojamas Liambda koeficientas (jis gali kisti nuo 0 iki 1; 0 reiškia, kad jokio kintamųjų ryšio nėra, o 1 – ryšys yra absoliutus). Ranginės koreliacijos koeficientas kinta nuo -1 iki +1 (ženklas rodo ryšio kryptį, pavyzdžiui, teigiamas koeficientas atskleistų, jog žemesnis išsilavinimo lygis reiškia didesnę polinkį į dešinią elgesį, o neigiamas – atvirkščiai). Intervalinių (pvz., sveikų skaičių aibė) ir metrinių (pvz., amžius, laikas) kintamųjų tarpusavio ryšiui matuoti dažniausiai naudojamas Pirsno koreliacijos koeficientas (r).

Vienas iš metodų, taikomų kintamųjų tarpusavio ryšio reikšmingumui nustatyti, yra **statistinio reikšmingumo testai**. Beje, vertinant jų rezultatus visada reikia atsižvelgti į tai, jog jie rodo tik statistinį, o ne prasmę reikšmingumą.

Statistinio reikšmingumo testai vertina, ar tam tikri kintamųjų ryšiai arba skirtumai gali būti paaiškinti atsitiktinumu (pvz., atrankos paklaida), ar jie yra nepriklausomi nuo šios paklaidos galimybių. Statistinio reikšmingumo testai gali būti taikomi tik tuo atveju, jeigu atlikta atsitiktinė atranka. Jei apklausama visa tiriamoji visuma, testo taikyti nereikia, o jei atranka nėra atsitiktinė, jį taikyti nekorektiška.

Viena iš priemonių statistiniam reikšmingumui nustatyti (t. y. patikrinti, ar yra koks nors kintamųjų ryšys, ar jų kitimas nepriklauso vienas nuo kito⁵⁵) yra Pirsno χ^2 (angl. *chi-square*) suderinamumo kriterijus:

$$\chi^2 = \sum \frac{(x - e)^2}{e},$$

čia x – tikroji (stebima) reikšmė;
 e – tikėtina (teorinė) reikšmė, jei ryšio tarp kintamųjų nėra.

⁵⁵ Rudzkienė V. Socialinė statistika. – Vilnius, 2005. P. 159.

Gauta χ^2 reikšmė lyginama su standartinių χ^2 lentelių reikšme ir pagal tai nustatoma kintamųjų ryšio tikimybė.

Statistiniam dviejų vidurkių skirtumų reikšmingumo testui naudojama **dispersinė analizė**. Šis testas taip pat parodo tam tikro dviejų grupių vidurkių skirtumo tikimybę, jeigu skirtumo tarp jų iš tiesų nėra. Jam keliami tie patys reikalavimai kaip ir χ^2 testui.

Trumpai apie **regresinę analizę**. Dviejų kintamųjų ryšio tiesinės lygties formulė (taikoma dviejų kintamųjų ryšio (regresinėje) analizėje) turi pavidalą $Y = a + bX$. Ši lygtis leidžia aprašyti dviejų kintamųjų tarpusavio ryšį ir prognozuoti vieno kintamojo reikšmę, žinant kito kintamojo reikšmę. Realiai toks idealus ryšis (kad visos reikšmės būtų vienoje tiesėje) dažniausiai neegzistuoja (reikšmės būna išsidėsčiusios aplink tiesę). Vadinasi, svarbu žinoti, kiek tų reikšmių išsidėstymo paaiškina gautoji regresinė lygtis, siejanti du kintamuosius. Šis dydis, vadinamas nepaaiškinta dispersija, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\sum (Y - Y')^2,$$

čia Y – stebima priklausomo kintamojo reikšmė;

Y' – prognozuojama pagal regresijos lygtį reikšmė.

Tada iš bendros dispersijos atimame nepaaiškintą dispersiją ir, šį skirtumą padaliję iš bendros dispersijos, gauname skaičių, rodantį, kokią pasiskirstymo (dispersijos) dalį paaiškina sukurta kintamųjų ryšio lygtis. Šis rodiklis žymimas R^2 .

Regresinė analizė galima ir su keliais nepriklausomais kintamaisiais (angl. *multiple regression*). Tokiu atveju priklausomo kintamojo reikšmė yra prognozuojama remiantis kelių kitų kintamųjų reikšmėmis. Gauta formulė yra:

$$Y = a + \sum_i b_i X_i.$$

Dar viena regresinės analizės rūšis yra laiko duomenų analizė (angl. *time series analysis*), arba longituidinė analizė. Jos išskirtinis bruožas tas, kad nepriklausomas kintamasis yra laikas.

Faktorinė analizė – tai latentinių ryšių tarp kintamųjų analizė. Ji sukuria hipotetinius, dirbtinius kintamuosius, veiksmus, su kuriais bando su-

sieti grupę analizuojamų kintamųjų. Regresinė analizė aiškino vieno kintamojo variaciją vieno ar kelių kitų kintamųjų variacija, O faktorinė analizė aiškina kelių kintamųjų bendrus kitimo šablonus (t. y. faktorinė analizė lyg ir sukuria bendrą grupei kintamųjų veiksnį, kuris lemia tų kintamųjų variacijos bendrus ypatumus). Faktorinę analizę patartina naudoti kaip pagalbinį įrankį siekiant atrasti kompleksinius ryšius kintamųjų grupėje.

Kriminologiniuose tyrimuose plačiai naudojami prognozavimo metodai. Jie nėra savarankiški, visą tyrimą apimantys metodai – tai specifinis surinktos informacijos analizės būdas.

Kriminologinis nusikaltimų prognozavimas – tai moksliskai pagrįstas tikėtinas sprendimas apie būsimą nusikalstamumo paplitimą, struktūrą, kaitos tendencijas, taip pat jį determinuojančius veiksnius bei tam tikro laikotarpio nusikaltimų prevencijos galimybes, įskaitant kiekybinius ir kokybinius numatomų pokyčių rodiklius bei numatomą jų atsiradimo laiką.

Nusikalstamumo prognozavimas nėra savitiksliis, jis naudingas tik tada, kai juo remiantis įmanoma geriau veikti nusikalstamumą pageidaujama linkme – užtikrinti nusikalstamų veikų prevencijos priemones. Jas parinkti padeda siekiamos paveikti nusikalstamumo rūšies kriminologinė charakteristika. Prognozavimas šiuo atveju kaip tik ir leidžia pateikti moksliskai pagrįstą ateities nusikalstamumo kriminologinę charakteristiką.

Atsižvelgiant į atliekamų prognozių trukmę, išskirtinos šios **kriminologinių prognozių rūšys**:

- *trumpalaikės* (nuo 1 iki 3 metų) – ypač naudingos sprendžiant problemas, iškilusias esamu momentu;
- *vidutinės trukmės* (nuo 3 iki 5 metų) – leidžia įžvelgti atitinkamas poveikio priemones, kurios veikia nusikalstamumą makrosocialiniu lygmeniu, laiku imtis adekvačių neutralizuojančių bei kriminogeninių pasekmių mažinimo priemonių, veiksmingai naudoti antikriminalinį potencialą, numatyti atitinkamų žmogiškųjų, materialinių išteklių sąnaudas ir panašiai;
- *ilgalaikės* (nuo 5 iki 10 ar daugiau metų) – pateikia tik bendrą, daugmaž tikėtiną ateities reiškinių įvertinimą.

Tam, kad prognozavimas būtų kuo tikslesnis ir efektyvesnis, būtina, kad jis vyktų kaip nepertraukiamas procesas nuolat sistemingai kaupiant naujus duomenis. Esamos prognozės, remiantis naujai surinkta medžiaga, turi būti nuolat tikslinamos.

Prognozuojant nusikalstamumą, remiamasi tam tikro socialinio proceso duomenimis, todėl atsiranda tam tikras paties proceso bei apie jį gaunamos informacijos neatitikimas. Ypač svarbu tai, kad nesutampa laikas, kai padaromas realus nusikaltimas ir kai jis užregistruojamas (ir nusikaltimo faktas, ir nustatytas jį padaręs asmuo).

Prognozavimas, kaip tam tikra veikla, savaime yra neapibrėžto pobūdžio, todėl absoliučiai tikslų prognozių būti negali, pakankamas ir siektinas prognozavimo rezultatas – maksimalus priartėjimas prie realios (faktinės) būsimos būklės. Net jei prognozė ir buvo netiksli, bet šis netikslumas atsirado arba padidėjo socialiai pageidautina linkme dėl to, kad buvo imtasi siūlomų prevencinio poveikio priemonių, tai toks prognozavimas laikytinas sėkmingu.

Pagal tai, kokia informacija grindžiama prognozė, skiriami šie **prognozavimo metodai**:

- *kokybiniai* (dažnai vadinami subjektyviais) – prognozavimui naudojama informacija grindžiama tam tikrų subjektų (ekspertų, specialistų ir pan.) išvadomis, nuomonėmis;
- *kiekybiniai* – analizuoja objektyvius, sąlyginai patikimus, paprastai – praicitus laikotarpio duomenis, informaciją.

Prognozavimas paprastai yra atliekamas toliau nurodytais metodais.

Ekstrapoliacijos metodu prognozės atliekamos atsižvelgiant į anksčiau veikusius bei dabar galiojančius atitinkamus veiksnius (tendencijas). Ekstrapoliacijos metodu dažniausiai atliekamos trumpalaikės, artimos ateities prognozės. Kaip rodo praktika, prognozės, atliktos ekstrapoliacijos metodu, yra gana patikimos, tačiau tik esant atitinkamų veiksmų (sąlyginiam) stabilumui.

Modeliavimo metodu prognozės atliekamos atsižvelgiant į visą nusikalstamumo veiksmų įvairovę, kartu sukuriant kiekybinio pobūdžio tiriamojo objekto matematinį modelį. Modeliavimo metodas dažniausiai taikomas ilgalaikėms, tolimes ateities prognozėms.

Lyginamuoju metodu – prognozės atliekamos atsižvelgiant į tapačią, analogišką tam tikrų nusikalstamumui įtakos turinčių veiksmų raidą, pokyčius kitose valstybėse, regionuose ir panašiai. Lyginamasis metodas dažniausiai taikomas bendroms, apytikslėms prognozėms atlikti, galimoms raidos kryptims numatyti.

Ekspertinio vertinimo metodu prognozės atliekamos atsižvelgiant į atitinkamų sričių ekspertų bei specialistų išvadas, vertinimus apie galimus

veiksnių, tendencijų pokyčius per tam tikrą laikotarpį. Ekspertinio vertinimo metodu atliekamos kokybinių pokyčių, ilgalaikės prognozės.

Kad prognozė būtų efektyvi ir gana tiksli, šiuos metodus būtina derinti.⁵⁶

Duomenų analizė nėra savitikslių, jos pagrindu testuojama hipotezė, daromos išvados, apibendrinimai, teikiamos rekomendacijos. Paprastai apibendrinimo procesas vyksta šiais etapais⁵⁷:

- apdorojami duomenys, gauti surinkus pirminę informaciją;
- remiantis gautais duomenimis, išskiriami empiriniai faktai;
- iš empirinių faktų išvedami teoriniai faktai.

Išvados – trumpas atlikto tyrimo rezultatų apibendrinimas, atsakymas į tyrimo pradžioje iškeltus uždavinius. Išvados turi būti konkrečios, atitikti tyrimo tikslus, uždavinius bei gautus rezultatus, turi patvirtinti, paneigti (patikrinti) arba patikslinti iškeltas hipotezes.⁵⁸ Padarius išvadą, galima atskirai suformuluoti siūlymus arba rekomendacijas dėl gautų rezultatų panaudojimo praktikoje.⁵⁹

Tyrimo ataskaitoje pateikiama pagrindinė informacija, susijusi su atliktu tyrimu. Šiame dokumente turėtų būti aprašyta tyrimo problema, teorinis tyrimo pagrindas, apibrėžti tyrimo objektas ir dalykas, suformuluoti tyrimo tikslai ir uždaviniai, nurodytos hipotezės, pagrįstas pradinės informacijos rinkimo, atrankos ir duomenų analizės metodų pasirinkimas bei pateiktos išvados, siūlymai ar rekomendacijos. Prieduose pateikiamas tyrimo instrumentarijus ir kita su tyrimu susijusi informacija. Kartais praktiniais sumetimais pačioje tyrimo ataskaitoje nurodoma tik atlikto tyrimo medžiagos kvintesencija (tyrimo problema bei išvados, siūlymai, rekomendacijos), o kita informacija, įskaitant ir pagrindžiančią gautus rezultatus bei jų kokybę, nurodoma prieduose.

⁵⁶ Rudzakis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 22–25.

⁵⁷ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 56–57.

⁵⁸ Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas, 1997. P. 182.

⁵⁹ Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius, 2003. P. 582.

3. Registruoto nusikalstamumo statistika

Pagal rinkimo būdą išskiriami trys pagrindiniai empirinių kriminologinių duomenų šaltiniai. Tai registruoto nusikalstamumo statistika, viktimologinių tyrimų duomenys ir gyventojų savianalizės tyrimų (*Self-Report*) duomenys. Kiekvienas iš šių šaltinių turi pranašumų ir trūkumų, kiekvienas iš jų savaip papildo kriminologinį supratimą.⁶⁰

Vienas svarbiausių kriminologinės informacijos šaltinių yra registruoto nusikalstamumo statistiniai duomenys. Iš jų dažniausiai sprendžiama, koks yra nusikalstamumas konkrečioje teritorijoje, didėja jis ar mažėja, kokie asmenys daro nusikalstamas veikas, kokie nuo jų nukenčia ir taip toliau. Todėl būtina suprasti, ar galime pasikliauti registruoto nusikalstamumo statistika, kiek tiksliai ji atspindi tikrąjį nusikalstamumą. Tam reikia išsiaiškinti, kur ir kaip nusikalstamos veikos registruojamos, kokios galimybės neįtraukti į apskaitą informacijos apie padarytas nusikalstamas veikas, kaip dažnai ir dėl kokių priežasčių nusikalstamos veikos neregistruojamos, kas ir kaip skaičiuoja nusikalstamumo statistiką.

Registruoto nusikalstamumo statistika kartais dar vadinama oficialiąja nusikalstamumo statistika, siekiant pabrėžti, kad registraciją pagal teisės aktuose reglamentuotas procedūras atlieka tam įpareigotos oficialios valstybinės valdžios institucijos, svarbiausius statistinius rezultatus oficialiai patvirtina atitinkamų padalinių vadovai.

Lietuvoje informaciją apie nusikalstamas veikas centralizuotai apskaitai teikia ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros ir teismai. Tai policijos įstaigos, Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba, Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos kariuomenės karo policija, Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos arba jo įgaliota kita muitinės įstaiga, atliekanti ikiteisminį tyrimą, Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, areštinės, tardymo izoliatoriai ir pataisos įstaigos, prokuratūros, teismai.

⁶⁰ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001. P. 61–79.

Nusikalstama veika registruojama tada, kai pradedamas ikiteisminis tyrimas pagal gautą skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką. Taip pat nusikalstama veika registruojama, kai teisėjas priima apkaltinamąjį nuosprendį kaltinamajam privataus kaltinimo byloje. Visais šiais atvejais atitinkamas ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, pats atliekantis visą ikiteisminį tyrimą, arba teisėjas privalo nedelsdamas užpildyti Nusikalstamos veikos statistinę kortelę⁶¹ (2.2 ir 2.3 pav.), kurioje nurodomos nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, baudžiamosios ar privataus kaltinimo bylos numeris bei kita informacija.⁶² Užpildytos statistinės kortelės registruojamos atitinkamos įstaigos Registracijos žurnale. Vėliau šiose kortelėse esanti informacija įrašoma į Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus ministerijos tvarkomą kompiuterinę Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenų bazę. Dalis ikiteisminio tyrimo įstaigų užpildytas statistines korteles siunčia paštu Informatikos ir ryšių departamentui prie VRM, kur iš jų informacija įrašoma į registro duomenų bazę.

Nusikalstama veika laikoma užregistruota, kai informacija apie ją įrašoma į Nusikalstamų veikų žinybinį registrą.

Nusikalstamų veikų žinybinis registras yra Vidaus reikalų informacinės sistemos dalis. Registro duomenų tvarkymo tikslas – tirti nusikalstamas veikas, įgyvendinti prevenciją, tvarkyti įtariamų (kaltinamų) ir nukentėjusių asmenų apskaitą, rengti statistines ataskaitas apie nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis.⁶³ Remiantis šio registro duomenimis, skaičiuojama registruoto nusikalstamumo statistika, rengiamos ir skelbiamos internete oficialiosios suvestinės statistinės ataskaitos.⁶⁴

⁶¹ Nusikalstamos veikos statistinė kortelė (10 kortelė). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/10_korteles.doc (2007-04-18).

⁶² Statistinių kortelių apie Nusikalstamų veikų žinybinio registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymu Nr. 1V-160 (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymo Nr. 1V-252 redakcija) (Žin., 2006, Nr. 79-3118). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/Statistiniu_korteliu_apie_Nusikalstamu_veiku_zinybinio_registro_objektus_pildymo_instrukcija.doc (2007-04-17).

⁶³ Nusikalstamų veikų žinybinio registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1V-36 (Žin., 2006, Nr. 15-537). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/Nusikalstamu_veiku_zinybinio_registro_nuostatai.doc (2007-04-17).

⁶⁴ Statistika. Informatikos ir ryšių departamentas. *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198 (2007-04-18).

Prokuratūra
Statistinių kortelių apie Nuskalstamus veikus žinybino registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukcijos
I priedas

NUSKALSTAMOS VEIKOS STATISTINĖ KORTELĖ (10 kortelė)

1 SKYRIUS. PILDO DUOMENŲ TVARKYTOJAS, IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNAS, PROKURORAS

1.				01					kodas
(ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros, teismo pavadinimas)									
2. Įskaityti (1), pakeisti (2), senėjo BK str. (3), atskirta dėl asmens (4), neiškaityti (5), atskirta dėl asmens (senėjo BK str.) (6), neiškaityti (senėjo BK str.) (7).				02					
3. Baudžiamosios bylos (1), privataus kaltinimo bylos (2) Nr. _____				03					
				rūšį	įst. kod.	numeris	metai		
4. Nusikalstamos veikos eilės Nr. _____				04					
5. Skundo, pareiškimo, pranešimo ar tarnybinio pranešimo apie nusikalstamą veiką, kuriuo remiantis pradėtas ikiteisminis tyrimas, registracijos Nr. _____				05					
				numeris metai mėn. d.					
6. Kortelę užregistravo _____ (parašas) _____ (vardas, pavardė)				06					
				tyr. įst. kod. metai mėn. diena					
7. Duomenys įrašyti į Registrą (kortelė išsiųsta IRD, policijos įstaigai). _____				07					
				įst. (sav.) kod. metai mėn. diena					

2 SKYRIUS. PILDO IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNAS, PROKURORAS, TEISEJAS

8. Nusikalstamos veikos padarymo data ir laikas (val.). <i>*skaitmeninėje dalyje pildyti dvi eilutes (nuo iki) būtinai tik tais atvejais, kai tiksliai nežinoma nusikalstamos veikos padarymo data.</i>				08					(nuo iki)
				metai mėn. diena val.					
9. Nusikalstamos veikos aprašymas (vieta, būdas) _____ _____.									

Pareiktos turitinės žalos dydis (Lt) _____ 09 | | | | | | | | | |

10. Ikteismini tyrimą, privatius kaltinimo bylą pradėjo: prokuroras (01); policijos iктеisminio tyrimo pareigūnas (02): NTT-K (23), NTT-E (24); teisėjās (03); kiti pareigūnai: VSAT (04), STT (05), karo policijos (06), VSD (07), FNNT (08), Muitinės departamento ar jo igaliotos kitos muitinės įstaigos (09), PAGD (10), KD ar jam pavaldžios laisvės atėmimo vietos (11); kt. (12); prokuroras, panaikinęs nutarimą atsisakyti pradėti iктеisminį tyrimą (13); teisėjās, panaikinęs nutarimą atsisakyti pradėti iктеisminį tyrimą (14).
Ikteisminio tyrimo, privatius kaltinimo bylās pradėjimo data: 200 ____ m. ____ d. kodas metai mėn. diena

11. Nusikalstamos veikos kvalifikacija: LR BK _____ str. ____ ž. ____ d. ____ p.	11								
	str. ž. d. p.								
12. Nusikalstama veiką užkardė rengimosi (1), pasikėsinimo (2) stadijose: policija: kriminalinė policija (15), viešojo policija: prevencijos padalinii pareigūnai (16), patrulinė tarnyba (17), eismo priežiūros tarnyba (18), apsaugos policija (19); kiti policijos padaliniai (33); kiti pareigūnai: VSAT (04), STT (05), karo policijos (06), VSD (07), FNNT (08), Muitinės departemento ar jo igaliotos kitos muitinės įstaigos (09), PAGD (10), KD ar jam pavaldžios laisvės atėmimo vietos (11); privati apsaugos tarnyba (20); kt. (21).									

13. Nusikalstama veika: A: esant įtariamajam (1), nesant įtariamajo (2); B: neatsargi (1).	13	A	B
14. Nusikalstamos veikos padarymo metu nukentėjo: A: fiziniai asmenys (1): vyras (4), moteris (5); B: juridiniai asmenys (2); C: valstybės teisėti interesai (3).	14	A	B
	kodas lytis asmenų skaičius		
	C	asmenų skaičius	
	kodas		

15. Nusikalstamos veikos padarymo metu nukentėjo asmenys pagal amžiaus grupes, metais: iki 1 (1), 1–13 (2), 14–17 (3), 18+ (4).	15								
	kodas asmenų skaičius iš jų žuvo								

16. Neap pažinti žuvę asmenys: naujagimiai (1), nepilnametis (2), suaugęs (3).	16								
17. Nusikalstamos veikos padarymo vietovė: miestai (1), kaimas (2), kita (laivas, lėktuvas, LR ambasada, užsienio valstybė) (3), laisvės atėmimo vieta (4). _____ (vietovės pavadinimas)	17								
	vietovės kodas								

18. Tikslii nusikalstamos veikos padarymo vieta: viešojoji vieta (01), gatvė (02), vienkiemis (03); gyvenamoji patalpa: butas (04), gyvenamasis namas (05), vasarnamis (06), sodo namelis (07), viešbutis (08), motelis (09), bendrabutis (10), vaikų darželis (11), polioio namai (sanatorija) (12), kempingas (13), kt. (14); negyvenamoji patalpa: negyvenamasis namas (15), sandėliukas (16), sandėlis (17), garažas (18), ukinis pastatas (19), statybos objektas (20), kt. (21); transportas: automobilis (22), autobusas (23), traukinys (24), laivas (25), kelias (26), troleibusas (27), lėktuvas (28), autobuso stotis (29), geležinkelio stotis (30), oro uostas (31), jūrų uostas (32), kt. (33); atvira vietovė: aikštė (34), kiemas (35), stotelė (36), automobilių stovėjimo aikštelė (37), kelias (38), kapinės (39), miškas (40), parkas (41), pliažas (42), laukās (43), savartynas (44), pasienio ruožas (45), pasienio postas (46), muitinės teritorija (47), kt. (48); įstaiga (īmonė): poliklinika (49), ligoninė (50), bankas (51), bankomatas (52), paštas (53), laisvės atėmimo vieta (54), kt. (55); prekybos īmonė: parduotuivė (56), prekybos centras (57), juvelyrinė parduotuivė (58), antikvariatas (59), vaistinė (60), kioskas (61), kt. (62); multialinio įstaigi: kavinė (63), restoranas (64), kt. (65); lankomoji veita: teatro (66), kino teatro (67), pramogų centras (68), interneto kavinė (69), kultūros namai (70), muziejus (71), meilė (paroda) (72), turgus (73), automobilii turgus (74), bažnyčia (75), cerkvė (76), religiniū bendruomenių patalpos (77), koplyčia (78), mokykla (79), kt. (80); kita: laiptinė (81), liflas (82), rūsys (83), kasa (84), degalinė (85), lindynė (86), kt. (87).									
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

18

2.2 pav. Nusikalstamos veikos statistinās korelēs pirma pusē

2.3 pav. Nusikalstamos veikos statistinės korelės antra pusė

Nusikalstamų veikų registracijos procese dalyvauja daug žmonių, naudojama brangi technika ir kompiuterinė programinė įranga. Todėl labai svarbu, kad šis didžiulis darbas būtų atliekamas kruopščiai ir sąžiningai. Tačiau prokurorai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir teisėjai nemėgsta pildyti statistinių kortelių, nes tam sugaištama daug laiko. Statistinių kortelių yra net penkios rūšys: Nusikalstamos veikos statistinė kortelė (10 kortelė), Tyrimo rezultatų statistinė kortelė (20 kortelė), Asmens, įtariamo (kaltinamo) padarius nusikalstamą veiką, statistinė kortelė (30 kortelė), Baudžiamojoje byloje priimtų sprendimų statistinė kortelė (40 kortelė) ir Nukentėjusio fizinio asmens arba juridinio asmens statistinė kortelė (50 kortelė)⁶⁵. Jos turi būti užpildytos atitinkamose baudžiamojo proceso stadijose, o informacija iš jų įrašyta Nusikalstamų veikų žinybiniame registre. Vienos ištirtos nusikalstamos veikos atveju reikia užpildyti net keturias ar daugiau statistinių kortelių. Jas pildantys asmenys yra nepatenkinti, skundžiasi laiko pagrindinėms jų funkcijoms vykdyti trūkumu. Tačiau tik iš šių kortelių galime gauti informaciją apie nusikalstamas veikas, jas padariusius asmenis, nukentėjusius asmenis ir taip toliau. Be šio sunkaus darbo nebūtų registruoto nusikalstamumo statistikos, iš kurios dažniausiai sprendžiame apie realųjį nusikalstamumą ir kitus su juo susijusius objektus. Viską, ką mes žinome apie nusikalstamumą, pirmiausia žinome iš registruoto nusikalstamumo statistikos, kuri nebūtinai turi būti kuriama remiantis popierinėmis statistinėmis kortelėmis.

Žinoma, net ir atliekant kruopščią registraciją ne visos nusikalstamos veikos bus užregistruojamos. Nukentėjusieji dėl įvairių priežasčių ne visada praneša teisėsaugos institucijoms apie jiems padarytas nusikalstamas veikas, kartais jie net nesupranta, nežino, kad buvo padaryta nusikalstama veika. O ir teisėsaugos institucijų pareigūnai užregistruoja ne visus pranešimus apie nusikalstamas veikas. Dėl didelio darbo krūvio, neadekvataus privalomai vykdytinų funkcijų ir turimų žmogiškųjų, techninių bei kitų išteklių santykio teisėsaugos pareigūnai įvairiais būdais vengia registruoti pranešimus apie nusikalstamas veikas, kad kuo mažiau reikėtų pradėti ikiteisminių tyrimų. Tai ypač dažnas reiškinys, jeigu nusikalstamos veikos nesunkios, jų ištirti beveik neįmanoma, o padaryta žala nedidelė. Tokiais atvejais iš poli-

⁶⁵ Statistinės kortelės. Informatikos ir ryšių departamentas. *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&cidStat=3&metai=2006&menuo=12®ionas=32&cid3=1 (2007-04-20).

cijos pareigūnų nukentėjusysis aiškiai supranta, kad ištirti nusikalstamą veiką beveik nėra jokių galimybių, kad pranešimo apie padarytą veiką registracija bus beprasmis jo paties ir pareigūno laiko švaistymas. Be to, pareigūnai padaro klaidų kvalifikuodami nusikalstamas veikas, kartais net sąmoningai jas nuslepia.⁶⁶ Plačiau apie neregistruoto (latentinio) nusikalstamumo egzistavimo priežastis galima paskaityti šio vadovėlio 3.3 skyriuje „Latentinis nusikalstamumas“.

Registruoto nusikalstamumo statistikos netikslumus lemia ir specifinės nusikalstamas veikas padariusių asmenų registracijos ypatybės Lietuvoje. Nusikalstamas veikas padariusių asmenų statistika skaičiuojama remiantis ikiteisminio tyrimo duomenimis – skaičiuojami asmenys, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamą veiką, jų ypatybės. Tačiau tik įsigaliojus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui galima teigti, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką. Dalį kaltinamųjų teismas išteisina, dalis veikų perkvalifikuojama. Todėl teisingesnis ir išsivysčiusiose pasaulio valstybėse dažnai taikomas nusikalstamas veikas padariusių asmenų statistikos skaičiavimo būdas yra paremtas teismo nagrinėjimo rezultatais. Lietuvoje egzistuojantis nusikalstamas veikas padariusių asmenų statistikos skaičiavimo būdas yra nulemtas susiklosčiusių tradicijų, buvusios atsilikusios teismų informacinės sistemos ir ypač ilgos baudžiamojo proceso trukmės.

Taigi, registruoto nusikalstamumo statistika gana netiksliai atspindi tikrąjį nusikalstamumą. Ji labai priklauso nuo piliečių aktyvumo pranešant atitinkamoms institucijoms apie nusikalstamas veikas, nuo teisėsaugos institucijų aktyvumo atskleidžiant veikas, apie kurias dažniausiai niekas nepraneša (nusikalstamos veikos ekonomikai ir finansų sistemai), nuo įvairių aspektų, vykstančių nusikalstamų veikų registracijos ir jų ikiteisminio tyrimo metu, ir nuo šios statistikos skaičiavimo metodikos. Taigi, galime padaryti išvadą, kad registruoto nusikalstamumo statistika geriau atspindi piliečių aktyvumą, baudžiamojo teisingumo institucijų funkcionavimo ypatybes negu tikrąjį nusikalstamumą. Kaip teigia profesorius Viktoras Justickis, „jokių tyrinėjimų negalima atlikti remiantis vien oficialiąja (registruoto nusikalstamumo) statistika. Nėra jokių mokslinių garantijų, kad oficialiosios

⁶⁶ Apie Lietuvos policijos komisariatuose užregistruotų pareiškimų apie nusikaltimus ir iškeltų baudžiamųjų bylų skaičiaus santykio statistinį tyrimą, rodantį kriminologinį vaizdą iškrepiančių veiksnių buvimą, plačiau galima paskaityti: Kiškis A. Baudžiamųjų bylų kėlimo Lietuvoje bendrosios tendencijos // Jurisprudencija. 2000. T. 16(8). P. 730–86.

statistikos duomenys bent apytikriai atspindi tikrąjį nusikalstamumą⁶⁷. Nusikalstamos veikos yra labai skirtingos savo pobūdžiu, priežastimis, sąlygomis, jas darančių asmenų ypatybėmis, todėl būtų nelogiška tikėtis, kad visų rūšių nusikalstamumas registruoto nusikalstamumo statistikoje atspindi vienodai.

Jei registruoto nusikalstamumo statistika taip iškreiptai atspindi tikrąjį nusikalstamumą, gal ji pažintine prasme mums daugiau žalinga nei naudinga? Juk jos rinkimas brangiai kainuoja!

Nors tikroji padėtis gali būti iškreipta, registruotas nusikalstamumas yra naudingas. Dėl santykinio stabilumo veiksnių, turinčių įtakos nusikalstamumui ir jo registracijai, lieka apytiksliai stabilus registruoto ir tikrojo nusikalstamumo santykis. Todėl analogiškai pastebimi ir registruoto nusikalstamumo realūs pokyčiai (ypač kiekybinio pobūdžio). Registruoto nusikalstamumo duomenys yra gana patikimi, nes padarytų veikų aplinkybės tiria ir vertina tai daryti įpareigoti kvalifikuoti teisininkai, o ne atsitiktiniai asmenys, kurių teisinis išprusimas gana menkas. Registruotų nusikalstamų veikų aplinkybės tiriamos pagal tam tikrus reikalavimus, tyrimų eiga ir rezultatai fiksuojami dokumentuose, o ne „traukiami“ iš atminties.

Pabandykime įsivaizduoti, kas būtų, jei atsisakytume registruoti nusikalstamas veikas. Nusikalstamumo vertinimai taptų subjektyvūs. Kas vienam atrodytų vienaip, kitam – kitaip, nelygu, kokia asmeninė patirtis. Nebūtų jokio, tegu ir netikslaus, tačiau daugiau ar mažiau objektyvaus atskaitos taško, sprendžiant, koks yra nusikalstamumas, kaip jis kinta, kokie asmenys daro nusikalstamas veikas, kokie nuo jų nukenčia ir taip toliau.

Todėl neatsitiktinai nusikalstamos veikos registruojamos beveik visose pasaulio valstybėse, registruoto nusikalstamumo statistika yra vienas iš svarbiausių informacijos apie nusikalstamumą šaltinių.

⁶⁷ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001. P. 70.

4. Viktimologinių tyrimų duomenys

Viktimologiniai tyrimai – tai atskira kriminologinių tyrimų rūšis, skirta nukentėjusių asmenų analizei apibrėžtoje teritorijoje konkrečiu metu atlikti. Dažniausiai imamas vienerių metų laikotarpis⁶⁸ ir atliekamas praėjusių metų tyrimas, pavyzdžiui, 2007 m. pradžioje (dažniausiai pirmajame metų ketvirtyje) yra atliekamas viktimologinis tyrimas, parodantis asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų ar kitų teisės pažeidimų, patirtį 2006 metais.

Šiuo metu Lietuvoje kasmet atliekami įvairių rūšių 2–4 viktimologiniai tyrimai. Juos atlieka ir vyriausybės organizacijos (pvz., Teisės institutas, Policijos departamentas), ir visuomeninės organizacijos, viešosios įstaigos (pvz., Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras).

Būtina pabrėžti, kad Lietuvoje atliekami ir nacionaliniai, ir tarptautiniai (pvz., Nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės Europos instituto prie Jungtinių Tautų (HEUNI)) viktimologiniai tyrimai.

Pagrindinis nacionalinių viktimologinių tyrimų tikslas – nustatyti ir stebėti bendrą viktimizacijos lygį⁶⁹ Lietuvoje. Taigi, viktimologiniais tyrimais siekiama nustatyti:

- koks yra nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų, kitų viktimizacijos procesų paplitimas (lygis);
- nuo kokių veikų asmenys nukenčia;
- kokie tai asmenys, kokiomis savybėmis jie pasižymi;
- kiek asmenų patiria pakartotinę viktimizaciją;
- koks nukentėjusiųjų asmenų skaičius Lietuvos miestuose bei kaimuose, koks jų pasiskirstymas amžiaus grupėse;
- kokia yra nukentėjusiojo ir nusikaltusiojo sąveika (interakcija) ir kita.

⁶⁸ Pavieniais atvejais imamas 3 ar 5 metų laikotarpis, kartais apskritai klausiama, ar asmuo yra patyręs vienokią ar kitokią prievartą.

⁶⁹ Viktimizacijos lygis – tai konkrečioje teritorijoje ir per konkretų laikotarpį asmenų, patyrusių nusikalstamas veikas, skaičius, tenkantis pasirinktam tos teritorijos gyventojų skaičiui. Viktimizacijos lygis – tai rodiklis, kuris pateikia viktimizacijos kiekybines charakteristikas, apibūdina jos paplitimą (teritoriniais ir laiko aspektais).

Be minėtųjų aspektų, siekiama išsiaiškinti, kiek asmenys saugūs nuo nusikalstamų veikų, kas jiems kelia nerimą, ar jie sutiktų aktyviai dalyvauti prevencinėje veikloje, ar jiems, kaip nukentėjusiesiems, teikia reikiamas paslaugas teisėsaugos institucijos, visuomeninės organizacijos ir panašiai.

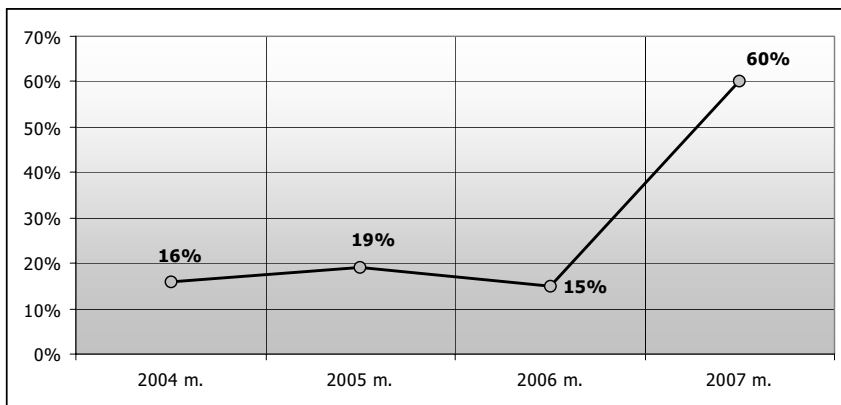
Taigi viktimologiniai tyrimai, jų duomenys naudojami (gali būti panaudoti):

- pateikiant latentinio nusikalstamumo įverčius, t. y. nustatant, kuri dalis nusikalstamų veikų užregistruojama;
- kuriant, plėtojant nukentėjusiųjų asmenų apsaugos ir paramos sistemą. Tyrimų duomenys rodo: į kurias nukentėjusiųjų grupes turi būti orientuota sistema, kokios paslaugos turi būti teikiamos, kokių mastu ir panašiai;
- įgyvendinant nacionalines nusikalstamumo prevencijos programas, mat tyrimai atskleidžia, kaip asmenys vertina prevencinę veiklą, koks jos poveikis, kokios priemonės veiksmingos, apskritai, kokių prevencijos priemonių reikia imtis;
- planuojant teisėsaugos institucijų pajėgų pasiskirstymą Lietuvoje. Tyrimų duomenimis, nukentėjusiųjų yra daugiausia (didžiausia jų koncentracija), kur teisėsauga turi daugiau įsikišti ir kita;
- plėtojant įvairiausias socialines, politines, ekonomines sritis. Pavyzdžiui, užsienio šalių praktika rodo, kad viktimologiniai tyrimai, jų rezultatai sėkmingai naudojami ne tik teisėsaugos, teisėtvarkos srityse, bet ir verslo sektoriuje. Investuotojas (ir nacionalinis, ir užsienio šalies) domisi, kokia yra verslo plėtros aplinka, būsimos objekto lokacija, kiek vienas ar kitas regionas yra saugūs ir panašiai. Viktimologiniai tyrimai plačiai naudojami ir nekilnojamojo turto rinkoje, mat būsimas savininkas nori žinoti, o pardavėjas turi atsakyti į klausimus, kodėl šis objektas, rajonas saugesnis, kodėl jo kaina skiriasi nuo, atrodo, tapataus objekto kitame rajone ir panašiai.

Taigi viktimologiniai tyrimai Europoje, šiek tiek vėliau Jungtinėse Valstijose pradėti atlikti XX a. 4–5 dešimtmečiuose. Vienas iš pradininkų – Hansas von Hentigas (1887–1974). Auką bei nusikaltėlį jis nagrinėjo ne kaip mechaninės sistemos dalis, o kaip dinامينius tarpusavio sąveikos subjektus. 1941 m. jis paskelbė savo mokslinį darbą „Pastabos dėl nusikaltėlio ir aukos interakcijos“, kuriame pabrėžė, kad auka nebegali būti nagrinėjama kaip pasyvus objektas, nes ji yra aktyvus viktimizacijos proceso subjektas.

Šiuo metu Lietuvoje atlikta kelios dešimtys viktimologinių tyrimų, kuriamos, tobulinamos viktimologinės tyrimų metodologijos. Paminėtini pirmieji Lietuvoje atlikti reprezentatyvūs viktimologiniai tyrimai: tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m., viktimologinis tyrimas „Smurtas prieš moteris“ 1998 metais.

Pastaruosius ketverius metus viktimologinius tyrimus reguliariai atlieka Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC).

2.4 pav. NPLC tyrimų rezultatai. Asmenys, nukentėję nuo nusikalstamų veikų, proc.

Pateiktame paveiksle matyti, jog sąlyginai stabilus viktimizacijos lygis 2007 m. padidėjo daugiau nei 3 kartus. Kodėl? Atsakymo reikia ieškoti tyrimo metodologijoje. 2007 m. ji buvo kiek patikslinta, t. y. atsisakyta modelio, kai respondentų buvo bendrai klausiama: „Ar jūs asmeniškai nukentėjote nuo nusikalstamos veikos per pastaruosius metus?“ 2007 m. tyrime buvo pateikti konkretūs klausimai, susiję su Baudžiamuoju kodeksu, t. y. jame numatytų veikų, nuo kurių, tikėtina, gali nukentėti fiziniai asmenys. Buvo klausiama: „Ar iš jūsų asmeniškai buvo pavogtas, ar realiai bandyta pavogti turtą, kurio vertė viršija 130 Lt?“, „Ar jūs buvote sumuštas arba kitaip smurtaujant Jums buvo sukeltas fizinis skausmas ar padarytas sveikatos sutrikdymas?“ Taigi šis tyrimas parodė, kad itin svarbi tyrimais išbandyta ir korektiška metodologija.

Tyrimo duomenų analizės duomenimis, 60 proc. (N = 1001) apklaustųjų nurodė, kad 2007 m. yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos(-ų). Tarp nukentėjusių respondentų daugiausia yra nukentėjusiųjų nuo viešos tvarkos pažeidimų (48 proc.), taip pat vagysčių (16 proc.), turto sunaikinimo ar sugadinimo (8 proc.) bei kyšininkavimo (7 proc.). Įdomu, kad 2007 m. teisėsaugos institucijose oficialiai užregistruota 44 590 fizinių asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų. Tai sudaro vos 1,3 proc. visų Lietuvos gyventojų.

Viktimologinių tyrimų rūšys. Viktimologinių tyrimų klasifikacija

Atsižvelgiant į nacionalinę bei tarptautinę viktimologinių tyrimų praktiką galima iškirti šias tyrimų rūšis:

- **Pagal apimtį (lygį)** (horizontaliai): **a) tarptautiniai** (Valstybių sandraugų, pvz., ES šalių narių, Valstybių kaimynių, atitinkamų regionų ir t. t.), **b) nacionaliniai** (pavienių valstybių tyrimai). Šie gali būti skirstomi į miestų, apskričių ar visos valstybės viktimologinius tyrimus.
- Pagal atitinkamas aukų (tiriamųjų) kategorijas tiriant: a) smurto šeimoje aukas (dažniausiai moteris), b) aukas – vaikus, asmenis, priskirtinus jaunimo kategorijai, c) negalią turinčius arba pagyvenusius asmenis ir kita.
- **Pagal įgyvendinimo dažnumą:** **a) pavieniai – projektiniai** (dažnai įvardijami kaip bandomieji, apžvalginiai), **b) nuolatiniai** (tyrimai, atliekami atitinkamu laiko intervalu, pavyzdžiui, kas metus, kas dvejus ar ketverius).
- **Pagal siekiamus tikslus:** **a) fundamentiniai** tyrimai, kuriais siekiama pažintinių, mokslinių tikslų, **b) taikomieji** tyrimai, nukreipti į socialinės padėties įvertinimą, kartu pateikiant prevencijos priemones, atitinkamas rekomendacijas.
- **Pagal specializuotumą:** **a) tiksliniai** viktimologiniai tyrimai – tyrimai, skiriami išskirtinai aukų problematikai, **b) daliniai** – tyrimai, kurių tiesioginis tikslas – ne nukentėjusiųjų asmenų problematikos, o platesnių kriminologinių, kitų teisinių aspektų analizė.

5. Gyventojų savianalizės tyrimų duomenys

Kriminologinių tyrimų metodologijoje išskiriama atskira tyrimų rūšis – gyventojų savianalizės (angl. *Self Report*) tyrimai. Šie tyrimai atliekami anoniminės respondentų apklausos (dažniausiai interviu) būdu pagal standartizuotą klausimyną. Apklausomis siekiama sužinoti, ar respondentai per atitinkamą laikotarpį bei apibrėžtoje teritorijoje nėra padarę nusikalstamų veikų, taip pat ar jų elgesys (veikla) nėra deviacinio pobūdžio (pvz., narkotikų vartojimas, vertimasis prostitucija ar pan.). Šių tyrimų praktika rodo, kad dažniausiai atliekamos aukštųjų mokyklų, įvairių kolegijų studentų, taip pat moksleivių bei jaunimo kategorijai priskiriamų asmenų apklausos. Kita didelė respondentų grupė – asmenys, atliekantys laivės atėmimo bausmę.

Taigi gyventojų savianalizės tyrimo metodu gauti duomenys yra sąlyginai patikimi. Jie visiškai nepriklauso nuo policijos, kitų teisėsaugos institucijų renkamos informacijos, t. y. sužinoma apie tokias nusikalstamas veikas, kai nukentėjęs asmuo nepraneša apie įvykį, o gal net nesužino arba sužino po ilgo laiko tarpo, taip pat kai teisėsaugininkams patiems nepavyksta fiksuoti minėtų veikų ir panašiai. Kitaip tariant, nusikalstamą veiką padaręs asmuo – bene vienintelis informacijos šaltinis tyrinėtojiui. Taigi respondentai gali pranešti apie nusikaltimus, už kuriuos jie nebuvo nubausti arba suminti policijos pareigūnų.

Gyventojų savianalizės tyrimo metodu paremti klausimynai paprastai turi keletą vienas kitą papildančių ar kartais sutampančių tikslų. Pirmiausia tyrėjai siekia išmatuoti delinkventinio elgesio paplitimą ir dažnumą, taip papildydami oficialiosios statistikos pateikiamus duomenis. Be to, siekiama atrasti ar nustatyti galimas deviacinio elgesio sąsajas su kitais kintamaisiais, tokiais kaip amžius, lytis, socialinė ir ekonominė padėtis, ir su tam tikrais teoriškais dalykais – savikontrolė, gyvenimo stiliumi, socialiniais ryšiais, tikintis pagrįsti arba papildyti jau egzistuojančias arba kurti naujas mokslines teorijas. Taip pat, remiantis gautais duomenimis apie delinkventinio elgesio aplinkybes (įvairovė, dažnumas, pakartotinumumas, svarbumas), gali būti tiriamos bei aprašomos skirtingos delinkventinės karjeros galimybės.⁷⁰

⁷⁰ Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 metų amžiaus moksleivių delinkventinis elge-

Egzistuoja trys pagrindiniai apklausų būdai, taikant gyventojų savianalizės tyrimų metodą: a) **asmeninis** pokalbis (apklausa) su respondentais (dažnai įvardijamas kaip „apklausa akis į akį“), tačiau šis būdas susijęs su didelėmis tyrimo išlaidomis, turint omenyje interviu atlikėjų atlyginimą bei jų apmokymą; b) **telefoninė respondentų apklausa**, kai tyrėjas bendrauja su respondentu telefonu, pokalbis vyksta naudojant technines priemones; c) **respondentų apklausa, kai klausimynas siunčiamas paštu** (ir paprastuoju, ir elektroniniu), faksu ar perduodamas per kurjerį ar panašiai.

Gyventojų savianalizės tyrimo metodo pranašumai:

1. Apklausomis gana paprasta tirti didelį atrinktų respondentų skaičių.
2. Apklausomis galima tirti, surinkti informacijos apie didelį kintamųjų skaičių kiekį.
3. Apklausos metu respondentai pateikia informaciją apie savo elgesį konkrečiose situacijose, taip pat reakcijos į jas aspektus, asmeninę patirtį ir panašiai.
4. Jeigu respondentų atranka atsitiktinė, o jų yra daug, atsiranda galimybė apibendrinti rezultatus ir pritaikyti juos didesniai gyventojų skaičiui.
5. Apklausos reikalauja sąlyginai nedaug išlaidų.

Gyventojų savianalizės tyrimo metodo trūkumai:

1. Respondentai gali klysti neprisimindami įvykių ar situacijos aplinkybių, taip pat sakyti netiesą nenorėdami atrodyti socialiai nepriimtini.
2. Sunku atlikti atsitiktinę respondentų atranką, gali būti, kad didžioji dalis respondentų atsisakys pateikti atsakymus arba bus sunku gauti visą potencialių respondentų „sąrašą“.
3. Respondentai (ypač asmenys, priskiriami vaikų kategorijai) gali nenorėti arba bijoti atskleisti savo elgesio (veiklos) aspektus, be to, galimas priešingas variantas, kai pateikiami atsakymai, neturintys nieko bendra su realiais faktais.
4. Gali iškilti sunkumų taikant ir atviro, ir labai struktūrizuoto klausimyno metodus. Labai struktūrizuoto klausimyno atveju struktūra gali atspindėti klausimyno autoriaus išankstinę nuomonę, o tai gali priversti respondentus atsakinėti kitaip, nei jie mano. Kita vertus, atvirosios apklausos atsakymas gali būti dar subjektyvesnis, kai jį tenka interpretuoti. Todėl,

kaip rodo šio tyrimo metodo taikymo praktika, didžiąją dalį klausimyno sudaro uždari klausimai.

Vieni iš pirmųjų pradėję gyventojų savianalizės tyrimus – tai JAV tyrėjai J. Šortas ir I. Ney. 1957 m. jie pateikė nusikalstamų veikų sąrašą, pagal kurį anonimiškai apklausė respondentus. Jų apklausos parodė, kad nusikalstamumas visuomenės dalyje buvo labiau paplitęs, nei buvo nurodyta oficialioje nusikalstamumo statistikoje. Be to, nustatyta, jog nusikalstamumas yra labiau išplitęs žemesniuose visuomenės sluoksniuose⁷¹.

Viena iš žinomiausių gyventojų savianalizės tyrimų – tai NYSFS studija (angl. *the National Youth Survey Family Study*), vadovaujama Kolorado universiteto tyrėjų. Nuo 1976 m. NYSFS taiko „akis į akį“ apklausų metodą. Kasmet apklausiama apie 1500 respondentų. Klausimai – nuo „melavau savo amžių“ iki „ginkluoto apiplėšimo“⁷². Kita, plačiai taikoma ir Lietuvoje taikyta – tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (angl. k. *International Self-Report Delinquency (ISRSD)*) metodologija. Nors Lietuvoje dar neturime gausios gyventojų savianalizės tyrimų praktikos, tačiau buvo atlikti keli tyrimai, kurių duomenis galima pateikti plačiau.

2005 m. buvo inicijuotas antras tarptautinis jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimas (ISRSD-2), kuriame jau dalyvavo 33 pasaulio valstybės, įskaitant naujas ES valstybes nares, taip pat ir Lietuvą (atstovaujamą Teisės instituto)⁷³.

Moksleivių apklausos duomenimis, trečdalis (32,3 proc.) 7–9 klasių moksleivių nurodė per visą savo gyvenimą ir penktadalis (20,3 proc.) per paskutinius metus padarę bent vieną nusikalstamą veiką.

71 Auburn University. Department of Sociology, Anthropology, Social Work, Criminology and Criminal Justice. http://www.auburn.edu/academic/liberal_arts/sociology/petee/CRIM_3000_Le_%202.ppt (February 15, 2008).

72 Plačiau žr. National Youth Survey Family Study. *Institute of Behavioral Science. University of Colorado at Boulder*. <http://www.colorado.edu/ibs/NYSFS/index.html> (January 12, 2009).

73 Visas tyrimas pateiktas: Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 metų amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos. 2008/4(62) P. 70–71.

2.1 lentelė. **Delinkventinis elgesys pagal lytį visą gyvenimą ir pastaraisiais metais. Lietuva (N = 2100)**

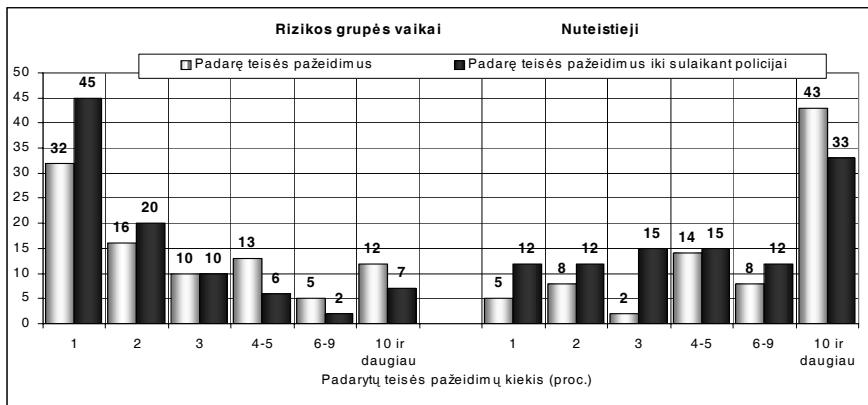
Nusikaltimai	Merginos				Vaikiniai			
	Visą gyvenimą		Pastaraisiais metais		Visą gyvenimą		Pastaraisiais metais	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Visi	254	22,4*	149	13,2*	390	38,7*	243	24,5*
Vagystės iš parduotuvių	65	5,7*	18	1,6	136	13,3*	23	2,3
Kitokios vagystės	20	1,8*	5	0,4*	34	3,4*	13	1,3*
Smurtiniai nusikaltimai	194	17,1*	109	9,6*	309	30,5*	204	20,3*
Vandalizmas	70	6,2*	44	3,9	96	9,4*	51	5,0
Narkotikų platinimas	13	1,1	8	0,7	22	2,2	11	1,1

χ^2 testas, *p < 0,05

Kitas tyrimas, kurį galima paminėti nagrinėjant gyventojų savianalizės tyrimo metodo taikymą, yra 2005 m. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro ir Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo departamento tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“. Tyrimo duomenimis, tik 12 proc. nuteistųjų po pirmo padaryto teisės pažeidimo pateko į policijos pareigūnų akiratį, o tarp rizikos grupės vaikų tokių buvo 43 proc. Tikėtina, kad dalį nepilnamečių nusikalsti skatino nebaudžiamumas.⁷⁴

Kita gyventojų savianalizės tyrimų grupė, kurią galima paminėti, – tai tyrimai, susiję su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimu Lietuvoje, jo nustatymu.

⁷⁴ Vileikienė E. Kompleksinis sociologinis tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* <http://www.nplc.lt/reng/ren54/ren54-progr.doc> (2008-03-25).

2.5 pav. Kiek teisės pažeidimų esate padarę? Kiek teisės pažeidimų esate padarę, kol jus sulaikė policija? (proc.)

Pagrindiniai psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai Lietuvoje⁷⁵:

A. Bendrosios populiacijos tyrimas:

- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje (*Narkotikų kontrolės departamentas* (NKD), 2004);

B. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tarp jaunimo tyrimai:

- Tarptautinis alkoholio, tabako, kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tarp 15–16 metų moksleivių tyrimas (angl. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* (ESPAD 1999, 2003, 2007),
- Europos miestai prieš narkotikus (angl. *European Cities Against Drugs* (ECAD)⁷⁶ asociacijos bendrojo lavinimo mokyklų mokinių apklausa (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje), 2007;

C. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo apklausos Lietuvos savivaldybėse;

⁷⁵ Gasperas V. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai. *Narkotikų kontrolės departamentas*. www.nkd.lt/files/renginiai/savivaldybiu_mokymai2008/savivaldybiu_pranesimai/Vytautas_Gasperas.pps (2009-01-12).

⁷⁶ Plačiau apie Europos miestai prieš narkotikus žiūrėti: <http://www.ecad.net>

D. Atskirų asmenų rizikos grupių tyrimai:

- Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimo tarp Lietuvos naktinių klubų lankytojų tyrimas (NKD, 2008 m.);
- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų (NKD 2008 m.);
- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas savivaldybių ir apskričių vaikų globos namuose (NKD, 2006 m.);
- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas ir jam įtakos turintys veiksniai Lietuvos pataisos namuose (NKD, 2005 m.).

Išskiriami pagrindiniai psichoaktyviųjų medžiagų paplitimo tyrimų tikslai: surinkti ir įvertinti standartizuotus duomenis apie narkotikų vartojimo paplitimą bendrojoje populiacijoje; surinkti ir įvertinti standartizuotus paplitimo duomenis apie tabako, alkoholio vartojimo paplitimą; įvertinti bendro tabako, alkoholio ir narkotikų vartojimo ryšį; įvertinti socialinių demografinių rodiklių ir tabako, alkoholio, narkotikų vartojimo ryšius bei palyginti su kitomis šalimis pagal pateiktas ENNSC⁷⁷ formas (siekiant užtikrinti tarptautinį tyrimo duomenų palyginimą, sudarant klausimyną buvo remiamasi ENNSC pateiktu Europos pavyzdiniu klausimynu (angl. *European Model Questionnaire*).

2008 m. pakartotinai atlikto reprezentatyvaus 15–64 metų Lietuvos gyventojų tyrimo duomenimis, bent vieną narkotiką nors kartą gyvenime yra bandę 12,5 proc., bent kartą per pastaruosius 12 mėn. – 6,2 proc., o bent kartą per pastarąsias 30 dienų – 1,5 proc. gyventojų. Narkotikus bent kartą gyvenime nurodė vartoję 16,4 proc. vyrų ir 9,2 proc. moterų, 22,1 proc. – 15–34 metų, 4,7 proc. – 35–64 metų amžiaus respondentų (žr. 2.2 lentelę).⁷⁸

⁷⁷ Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (ENNSC) yra viena iš Europos Sąjungos decentralizuotų agentūrų. Agentūra buvo įsteigta 1993 m., jos būstinė yra Lisabonoje. Ši agentūra nagrinėja ir platina objektyvią, patikimą ir palyginamą informaciją apie narkotikus ir narkomaniją. Vykdydamas tokią veiklą, Centras sudaro įrodymais pagrįstą vaizdą apie narkotikų reiškinį Europos lygiu. Centro leidiniai yra pirminis informacijos šaltinis plačiajai auditorijai, įskaitant politikos formuotojus ir jų patarėjus; profesionalus ir mokslininkus, dirbančius narkotikų srityje. Be to, informacija pateikiama žiniasklaidai ir plačiajai visuomenei. Plačiau žr. <http://ar2006.emcdda.europa.eu/lt/page023-lt.html>.

⁷⁸ Narkotikų kontrolės departamento prie LRV metinis pranešimas. 2009. – Vilnius: Narkotikų kontrolės departamentas, 2009. P. 6.

2.2 lentelė. **Respondentų, vartojusių bent vienos rūšies narkotikus, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį (proc.).**

	15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
	Vyr.	Mot.	Iš viso	Vyr.	Mot.	Iš viso	Vyr.	Mot.	Iš viso
Bent kartą gyvenime	16,4	9,2	12,5	28,3	16,5	22,1	6,4	3,3	4,7
Per pastaruosius metus	8,4	4,2	6,2	14,3	7,4	10,6	3,5	1,6	2,5
Per paskutinį mėnesį	2,2	0,9	1,5	4,1	1,8	2,9	0,6	0,2	0,4

Nagrinėjant gyventojų savianalizės tyrimo metodologijos, kuri taikoma tiriant psichoaktyviųjų medžiagų paplitimą ir nacionaliniu, ir tarptautiniu lygmeniu, panaudojimą būtina paminėti ESPAD (angl. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) tyrimus, apimančius daugiau kaip trisdešimt Europos šalių.

Šie tyrimai organizuojami ir atliekami pagal bendrą standartizuotą metodologiją. Yra parengiamas bendras tyrimo (apklausų) planas, struktūra, naudojamas standartizuotas klausimynas ir atskiros respondentų grupės (moksleiviai), taikomi bendri analizės metodai, tyrimai vykdomi vienu metu ir panašiai. Čia svarbu paminėti, jog anketas respondentai (moksleiviai) pildo anonimiškai, vėliau jas įdeda į vokus ir grąžina tyrėjui. Suprantama, švietimo įstaigos turi pritarti šiems tyrimams, jie supažindinami su tyrimo metodologija, taip pat informuojami moksleivių mokytojai. Dar vienas šių tyrimų specifinis ypatumas tas, kad ESPAD klausimynas sudarytas iš pagrindinių (privalomų ESPAD šalims dalyvėms) bei savanoriškai pasirenkamų klausimų (pagal šalies nacionalinius poreikius).⁷⁹

⁷⁹ Plačiau apie ESPAD tyrimų metodologiją, tyrimo rezultatus ir kt. žiūrėti: www.espad.org

6. Kriminologinės informacinės sistemos

Kam jos reikalingos?

Kaip ir bet kurioje kitoje srityje, kriminologinio pažinimo procese arba sprendžiant problemas, susijusias su nusikalstamumu, labai svarbu mokėti greitai susirasti reikiamą informaciją. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad kriminologinė informacija reikalinga tik kriminologams, studentams, studijuojantiems kriminologiją, ir kai kurių kitų siaurų sričių specialistams, o visiems kitiems žmonėms ji nesvarbi. Tačiau iš tikrųjų yra ne taip. Tuo įsitikinti galima išsiaiškinus, kas gi yra ta kriminologinė informacija.

Deja, kriminologinės informacijos išskyrimas iš kitų informacijos rūšių nėra trivialus. Nubrėžti skiriamąją ribą tarp kriminologinės ir nekriminologinės informacijos, nustatyti griežtus kriterijus, kuriais remdamiesi galėtume daryti šį atskyrimą, nelengva. Kaip žinome, kriminologijos objektas yra nusikalstamumas ir su juo susiję procesai, reiškiniai, kiti objektai. Peršasi išvada, kad kriminologinė informacija – tai informacija, kuri vienaip ar kitaip yra susijusi su nusikalstamumu. Tačiau, o kas gi nėra susiję su nusikalstamumu? Žinodami, kad nusikalstamumą vienaip ar kitaip veikia šimtai, o gal ir tūkstančiai įvairiausių veiksnių, suprantame, kad griežtai atskirti kriminologinę informaciją vargu ar pavyks. Gal to ir nereikia...

Kriminologinės informacijos samprata priklauso nuo pačios kriminologijos sampratos, nuo to, kaip mes suprantame nusikalstamumą ir jo kilmę, kokia kriminologine teorija remiamės. Biologinėse nusikalstamumo teorijose kriminologinės informacijos turinys apima biologines žmogaus ypatybes (kaukolės formą, rankų ilgį, plaukuotumą, kūno konstituciją, chromosomų tipą ir t. t.), paveldėjimo dėsningumus, jų vaidmenį nusikalstamo elgesio formavimosi procese ir panašiai. Psichologinėse nusikalstamumo teorijose kriminologinės informacijos turinys apima psichologines žmogaus savybes, psichinius reiškinius ir dėsningumus, jų įtaką deliktiniam elgesiui ir taip toliau. Sociologinėse nusikalstamumo teorijose kriminologinės informacijos turinys – socialinės aplinkos veiksniai, jų poveikio nusikalstamumui dėsningumai ir panašiai.

Išskiriama dešimtys kriminologijos teorijų. Kiekviena iš jų prisideda prie bendro nusikalstamumo supratimo. Vienos iš šių teorijų mokslininkų

yra labiau pripažįstamos, vertinamos, kitos mažiau ar net iš viso laikomos nepagrįstomis. Skirtingi mokslininkai tas pačias teorijas vertina nevienareikšmiškai – jas pripažįsta arba neigia, jomis vadovaujasi arba jas atmeta. Kriminologija – aksiologinis (vertybinis) mokslas. Kriminologinės tikrovės supratimas labai priklauso nuo pažinimo subjekto, nuo jo sugebėjimo vertinti nagrinėjamus reiškinius⁸⁰, vadinasi, ir nuo jo pasirinktų kriminologijos teorijų, tyrimo metodų bei duomenų, kuriuos jis laiko reikšmingais.

Taigi, nėra tokių visuotinai pripažintų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima griežtai priskirti informaciją kriminologinei ar nekriminologinei. Šią funkciją atlieka konkretus kriminologinio pažinimo subjektas, pasirinkdamas, ką ir kaip tyrinės, kokiomis vertybinėmis, teorinėmis, metodologinėmis ir kitomis nuostatomis jis vadovausis. *Kriminologinės informacijos ribų neapibrėžtumas išplaukia iš kriminologijos teorijų gauros, iš vienos, viską apimančios teorijos nebuvimo, iš vertybinio kriminologinio pažinimo pobūdžio.*

Vis dėlto kriminologinės informacijos ribų neapibrėžtumas neužkerta kelio mums įvardyti svarbiausias kriminologinės informacijos rūšis. Tai statistinė ir kitokia informacija, susijusi su nusikalstamumu, jo prevencija ir kontrole, kriminologinių tyrimų medžiaga, informacija apie nusikalstamas veikas padariusius asmenis, apie nukentėjusiuosius, apie tai, kaip apsaugoti nuo nusikalstamų veikų, ir kita.

Iš čia išeina, kad kriminologinė informacija yra daugiau ar mažiau svarbi visiems. Šiuolaikinio mokslinio pažinimo laimėjimais pagrįstas nusikalstamumo, jo priežasčių ir veiksmingų poveikio jam būdų supratimas padeda asmenims apsaugoti nuo nusikalstamų veikų, mažinti nusikalstamumą ir jo daromą žalą.

Galime dar pridėti, kad šiuolaikinė kriminologinė analizė, pagrįstų rekomendacijų nusikalstamumo prevencijai ir kontrolei pateikimas labai priklauso nuo to, ar yra galimybė surinkti tam reikiamus duomenis.

Tačiau kriminologinių informacinių sistemų nauda pasireiškia ne vien galimybe surasti reikiamą informaciją. Kitas informacinės sistemos vertės aspektas yra jos funkcijos, t. y. ką informacinė sistema gali atlikti su joje esančia informacija, kiek ji palengvina, pagreitina tos informacijos apdorojimą. Galime įdėti daug pastangų apdorodami turimą informaciją, jei nežinome, kad yra informacinė sistema, kuri šį rezultatą padėtų pasiekti pa-

⁸⁰ Блауштейн Ю. Д., Добрынин А. В. Основания криминологии: Опыт логико-философских исследований. – Минск, 1990. С. 115.

spaudus keletą kompiuterio klavišų. Būdingiausios šiuolaikinių informacinių sistemų funkcijos yra informacijos paieška, rūšiavimas, statistinių rodiklių apskaičiavimas, grafinis duomenų vaizdavimas ir kitos.

Susipažindami su kriminologinėmis informacinėmis sistemomis, mes bendriausiu aspektu sužinosime, kur ir kokią kriminologinę informaciją galime rasti ir kaip ją tos informacinės sistemos gali apdoroti.

Užsienio valstybėse ir tarptautinėse organizacijose funkcionuojančios kriminologinio pobūdžio informacinės sistemos

Tokių informacinių sistemų apžvalga yra problemiška dėl kelių aspektų. Informacinės sistemos ne visada prieinamos. Teisėsaugos institucijų ir teismų informacinės sistemos dažnai neatviros net tų šalių piliečiams. Galimybės susipažinti su užsienio patirtimi yra ribotos dėl kalbos barjero, o mokslinė literatūra apie informacines sistemas visada daugiau ar mažiau pasenusi, nes informacinės technologijos tobulėja ypač greitai. Nors problemos objektyvios ir neišvengiamos, susipažinti su užsienio kriminologinių informacinių sistemų bendriausiais aspektais yra prasminga. Tai padėtų suprasti, kaip galima protingai spręsti kriminologinio pažinimo informuotumo problemas, leistų suvokti, kokia yra informuotumo būklė Lietuvoje, padėtų numatyti, ką ir kaip reiktų keisti Lietuvoje.

Baudžiamojo teisingumo institucijų informacinės sistemos užsienyje

Jose kaupiami duomenys yra vieni reikalingiausių kriminologinės tikrovės pažinimo subjektams. Tai registruotojo nusikalstamumo informacija, nusikaltėlių, nusikaltimų aukų ir jų ypatybių charakteristikos, bausmių skyrimo ir vykdymo duomenys, informacija apie poveikio priemonių taikymą, jo įtaką nusikalstamas veikas padariusiems asmenims ir taip toliau. Šios informacinės sistemos atskleidžia fantastines įvairiausių kriminologinių tyrimų galimybes. Baudžiamojo teisingumo institucijų informacinėse sistemose kaupiami milžiniški su nusikalstamumu, jo prevencija ir kontrole susijusios informacijos srautai. Kriminologinio pažinimo subjektams reikia tik žinoti, kur, kokia informacija yra ir kaip ją pasinaudoti.

Pasaulyje kompiuterizuotos informacinės sistemos sparčiai tobulėja, diegiamos į baudžiamojo teisingumo institucijas. Kartais informacinės sistemos kuriamos tik pačių institucijų vidinėms reikmėms tenkinti. Tačiau *ad hoc* būdu kuriami projektai neveiksmingi. Konkrečios institucijos kaupiama informacija reikalinga ir kitoms institucijoms, mokslininkams, studentams bei kitiems vartotojams. Todėl turi būti atsižvelgiama ir į jų poreikius. Be to, svarbu, kad investicijos informacinėms sistemoms kurti atneštų kuo daugiau naudos. Tai ypač aktualu Lietuvai, nes dar pasitaiko atvejų, kai institucijos, ignoruodamos šiuos argumentus, vis dar kuria informacines sistemas tik sau. Taip kuriamos informacinės sistemos, be kitų trūkumų, netenkina ir kriminologinio pažinimo poreikių.

Vienas iš vertingiausių informacijos šaltinių apie užsienio šalių baudžiamojo teisingumo institucijų informacines sistemas yra knyga „Baudžiamojo teisingumo institucijų kompiuterizuotų informacinių sistemų 2001 metų katalogas“⁸¹. Nors po knygos išleidimo praėjo jau keleri metai, tačiau ji dar ne vienerius metus bus puikus informacijos šaltinis Lietuvai, rodantis, kaip galima spręsti informuotumo problemas, kokios naudingos gali būti gerai apgalvotos ir preciziškai įdiegtos informacinės sistemos, jeigu joms kurti ir funkcionuoti negailima išteklių. Tai ypač svarbu žinoti baudžiamojo teisingumo institucijų Lietuvoje vadovams. Šios institucijos labai pajėgia vykdyti joms pavestas funkcijas, joms būdingas perkrautos sistemos sindromas. Todėl institucijos, remdamosi pasauline patirtimi, galėtų labai padidinti savo darbo efektyvumą.

2001 m. Baudžiamojo teisingumo institucijų kompiuterizuotų informacinių sistemų kataloge pateikiami policijos, prokuratūros teismų, penitencinių įstaigų ir kitų institucijų Kanadoje, Europoje, Australijoje, Azijoje ir Lotynų Amerikoje – iš viso 30-yje valstybių – naudojamų automatizuotų baudžiamojo teisingumo institucijų informacinių sistemų aprašymai.⁸² Knygoje pateikti trumpi daugiau kaip 300 informacinių sistemų aprašymai.

⁸¹ 2001 directory computerised criminal justice information systems. By Richard Scherpenzeel. The Hague/Helsinki, 2000. HEUNI. <http://www.heuni.fi/uploads/cd4eipg7atz5ny.pdf> (March 17, 2007).

⁸² Kanados, Austrijos, Belgijos, Čekijos, Danijos, Anglijos ir Velso, Suomijos, Vokietijos, Graikijos, Islandijos, Airijos, Italijos, Liuksemburgo, Nyderlandų, Norvegijos, Portugalijos, Rusijos, Škotijos, Ispanijos, Švedijos, Šveicarijos, Turkijos, Izraelio, Australijos, Naujosios Zelandijos, Honkongo, Indijos, Brazilijos, Kosta Rikos ir Gvatemalos.

Pagal pobūdį, pagrindinę paskirtį baudžiamojo teisingumo institucijų informacinės sistemos skirstomos į:

- teisėsaugos informacinės sistemos;
- prokuratūros informacinės sistemos;
- teismų informacinės sistemos;
- pataisos įstaigų informacinės sistemos;
- jaunimo globos įstaigų informacinės sistemos;
- kriminalinius registrus;
- statistines informacinės sistemos;
- visapusiškas informacinės sistemos.

Teisėsaugos informacinės sistemos. Tokioms sistemoms būdinga didelė informacinių objektų įvairovė, santykinai didesnė jų informacijos paklausa iš kitų institucijų. Jose kaupiama ir vartotojui pateikiama informacija apima įvairius teisėsaugos objektus – įvykius, asmenis, daiktus – įvairiose baudžiamojo teisingumo institucijų veiklos srityse bei procesinėse stadijose. Pagrindinė šių informacinių sistemų funkcija yra sekti informaciją apie įvykius, asmenis ir daiktus bei stebėti, kaip ji kinta visoje teisėsaugos ir teismų sistemoje.

Teisėsaugos informacinėse sistemose kaupiama informacija apie:

- įvykius. Tai informacija apie praneštus teisės pažeidimus, jų registraciją, ikiteisminį ir teisminį tyrimą bei procesinius sprendimus; apie iškeltas bylas ir jų „judėjimą“; apie teismo procesą ir priimtus sprendimus; apie penitencinius įvykius – skirtos bausmės vykdymo eigą, įkalintų asmenų drausmę ir „judėjimą“ (laikinus paleidimus, perkėlimus į ligonines bei į kitas penitencines įstaigas, galutinį paleidimą ir kt.); apie asmenų sulaikymą; nepilnamečių išpėjimo dėl incidentų ir tų incidentų informacija; apie šaunamųjų ginklų, transporto priemonių registraciją; apie nusikaltimų prevenciją; apie baudų mokėjimą ir kita.
- asmenis – nusikaltimų aukas, pareiškėjus, liudininkus, įtariamuosius, kaltinamuosius, teisiamuosius, nuteistus, atliekančius bausmę, paleistus iš įkalinimo įstaigų anksčiau laiko, ieškomus, dingusius asmenis, šaunamųjų ginklų tiekimo tarpininkus ir kitus. Kaupiami įvairių kategorijų asmenų informacija: vardas, pavardė, asmens kodas, gimimo data ir vieta, gyvenamoji vieta, pravardė, tėvų duomenys, fizinis kūno sudėjimas, išvaizda, veido bruožai, ypatingos žymės, dialektas, pirštų atspaudų informacija, dantų savybės, teisinis

asmens statusas, kriminalinė jo istorija, arešto duomenys, laidavimo sąlygos, paskirtos baudos, teistumo duomenys, bausmės atlikimo duomenys, vairuotojų pažymėjimų informacija, leidimų šaunamiesiems ginklams duomenys ir kita.

- daiktus – informacija apie dingusius, rastus, įkeistus, konfiskuotus, registruotus, vogtus daiktus (meno kūrinius, transporto priemones, jų dalis bei numerius, šaunamuosius ginklus, narkotikus ir kt.) bei informacija apie su šiais daiktais susijusius įvykius ir asmenis.

Tipinės funkcijos, būdingos daugumai teisėsaugos informacinių sistemų, yra informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, asmenų ir bylų informacijos sekimas, kai jie (jos) „juda“ baudžiamojo teisingumo institucijų sistemoje, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, pastabų ir dokumentų automatinis kūrimas, planų sudarymas, kompiuterinio fotoroboto sudarymas, daktiloskopinis identifikavimas. Rečiau pasitaikančios funkcijos yra: duomenų surinkimas iš oficialių pranešimų ir iš informacijos, susijusios su teisės pažeidėju, automatinis pranešimų kūrimas ir išsiuntimas įvairioms žinyboms įvykus tam tikriems įvykiams; policijos išteklių apskaita, šių išteklių statuso dinaminis pateikimas; informacijos apie baudų išieškojimą pateikimas; vietų grupavimas pagal teritorijų kodus, leidžiantis pavaizduoti žemėlapyje kriminalinį aktyvumą ir kita.

Prokuratūros informacinės sistemos. Tai labiau specializuotos informacinės sistemos negu skirtosios teisėsaugai. Prokuratūros informacinėse sistemose kaupiama informacija apie kaltinamuosius ir jų bylas visame kaltinimo procese.

Pagrindinės funkcijos yra: informacijos apie kaltinamuosius ir bylas registravimas, indeksavimas bei apdorojimas; bylų ir kaltinamojo informacijos sekimas, teismų planavimas visų lygių teismuose ir prokuratūroje; automatinis šaukimų į teismą (kaltinamųjų ir liudininkų), kaltinamųjų aktų, pastabų kūrimas; atliktų darbų ir produktyvumo rodiklių pateikimas (naudojamos darbo krūvio normos ir standartai); statistinės medžiagos rengimas; asmens sulaikymo terminų stebėjimas; baudų ir teismo išlaidų surinkimas ir apskaita, įmokų stebėjimas; bylų tyrimo procedūrinių laiko limitų stebėjimas ir kitos.

Teismų informacinės sistemos. Teismų informacinėse sistemose kaupiama informacija apie įvairių lygių teismuose tiriamas bylas, apie ikiteisminį bylų tyrimą ir teismo procesą, proceso dalyvius, priimtus procesinius

sprendimus, paskirtas bausmes ir jų vykdymo kai kuriuos aspektus, apie teismo išlaidas, daiktinius įrodymus; kaupiama bausmių skyrimo nuostatų informacija; informacija apie laidavimo sąlygas, kuriomis kaltinamasis atleidžiamas nuo kardomojo sulaikymo, apie teisės pažeidėjo kriminalinę istoriją, apie nusikaltimų aukas ir panašiai.

Tipinės funkcijos yra informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, sąrašų sudarymas, kaltinamųjų ir bylų stebėjimas įvairių lygių teismuose visose procesinėse stadijose – nuo bylos iškėlimo iki bausmių vykdymo, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, pastabų ir dokumentų automatinis kūrimas, teismų planavimas. Kitos, rečiau pasitaikančios funkcijos yra: pajamų kontrolė (baudų bei teismo išlaidų apskaita, rinkimas ir išreikalavimas); įmokų stebėjimas; pinigų išsiuntimo aukoms stebėjimas; liudytojų išlaidų apskaita; bylų valdymas (sąrašų sudarymas, indeksavimas, bylų statuso sekimas, jų stebėjimas, pradedant ikiteisminio tyrimo stadija, įvykių ir darbų planavimas, kalendarinių sudarymas); bylų tyrimo laiko limitų stebėjimas; automatinis pastabų, šaukimų, kaltinamųjų aktų, nuosprendžių, kitų dokumentų kūrimas; darbo krūvio apskaita (pateikiami darbų įvykdymo ir produktyvumo rodikliai, naudojami darbo krūvio standartai ir normos); aktualios teisės pateikimas (teisės pažeidimų kodeksų, bausmių skyrimo nuostatų); statistinių duomenų, leidžiančių analizuoti ir interpretuoti nusikalstamumo statistiką, stebėti nusikalstamo elgesio tendencijas, pateikimas.

Pataisos įstaigų informacinės sistemos. Jose kaupiama informacija apie asmenis, suimtus iki teismo tyrimo, atliekančius bausmę, įkalintus asmenis, lygtinai paleistus iš penitencinių įstaigų asmenis (asmeniniai jų duomenys, fizinis aprašymas, išvaizda, šeiminė padėtis, teisinis statusas, kriminalinė istorija, režimo stebėjimo duomenys, jų elgesys, drausmė, pristatymas į teismus, ligoninę, informacija apie įkalintų asmenų paleidimus, bausmės pabaigos data, namų arešto informacija ir kt.), bylų ir vykdomų teismo nuosprendžių informacija, teisminių pavedimų informacija, informacija apie jauniems teisės pažeidėjams duotus patarimus, bausmes administruojančių pareigūnų darbo krūvio informacija, probacijos pareigūnų turimų bylų krūvio informacija, laidavimo, jo sąlygų ir laidavimo priežiūros informacija, kaupiama informacija apie lygtinio paleidimo programas, informacija apie nusikaltimų aukas ir atitinkamas bylas, baudų ir perduotų aukoms pinigų apskaitos informacija, informacija apie laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų uždarbį, darbo, mokymosi vietą, penitencinių

įstaigų talpumo ir jo panaudojimo duomenys, informacija apie vizitacijas, lankytojų duomenys ir taip toliau.

Tipinės funkcijos yra informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, sąrašų sudarymas, asmenų ir jų bylų stebėjimas pataisos įstaigų veiklos srityje, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, pastabų ir dokumentų automatinis kūrimas, darbų planavimas. Kitos, rečiau pasitaikančios funkcijos yra: bausmių apskaičiavimas, paleidimo iš įkalinimo įstaigų termino apskaičiavimas ir perskaičiavimas įvykus tam tikriems penitenciniams įvykiams; administracinių įvykių ir įvykių, susijusių su areštuotu, bausmę atliekančiu asmeniu, planavimas; planų ruošimas ir pastabų teisminiams klausymams kūrimas; statistinių duomenų apie pataisos įstaigų veiklą, leidžiančių analizuoti ir interpretuoti baudžiamąją statistiką bei stebėti nusikalstamo elgesio tendencijas, ruošimas; baudų ir perduotų aukoms pinigų apskaita ir kita.

Jaunimo globos įstaigų informacinės sistemos. Užsienio šalyse veikia specializuoti teismai ir specializuotos bausmių atlikimo įstaigos jauniems teisės pažeidėjams. Todėl yra kuriamos ir naudojamos specializuotos jaunimo globos (*youth protection*) informacinės sistemos. Jose kaupiama informacija apie jaunus teisės pažeidėjus, jų padarytus teisės pažeidimus, apie įkalinimą nuo pat įkalinimo pradžios iki galutinio paleidimo, apie atitinkamas bylas ir teismų nuosprendžius, apie bausmių vykdymo eigą, apie įkalinimo vietą ir kalinių judėjimą, apie laikinus, lygtinius paleidimus, kitus penitencinius įvykius, apie bausmės atlikimo pabaigą, apie jaunų teisės pažeidėjų gautas konsultacijas, kaupiami jaunų teisės pažeidėjų, kurie buvo oficialiai įspėti, asmeniniai duomenys bei incidentų, dėl kurių jiems buvo pareikštas įspėjimas, aprašymai, kaupiama informacija apie jaunus teisės pažeidėjus, esančius specializuotose įstaigose, šių įstaigų laisvas vietas bei apie pačias įstaigas.

Tipinės funkcijos yra šios: informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, sąrašų sudarymas, asmenų stebėjimas jaunimo globos įstaigose, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, automatinis pastabų ir dokumentų kūrimas, darbų planavimas. Kitos, rečiau pasitaikančios funkcijos yra: bausmių apskaičiavimas, bausmės atlikimo pabaigos apskaičiavimas ir perskaičiavimas įvykus tam tikriems penitenciniams įvykiams; specializuotų bausmių atlikimo įstaigų jauniems teisės pažeidėjams laisvų vietų stebėjimas.

Kriminaliniai registrai. Juose kaupiama informacija apie kriminalinę teisės pažeidėjų istoriją: asmens ir identifikavimo duomenys (asmens kodas, vardas, pavardė, tėvų duomenys, gimimo data ir vieta, fizinis teisės pažeidėjų aprašymas, adresas, pirštų atspaudų informacija ir kt.); bylų duomenys (teisės pažeidimai, kaltintojas, nuosprendį priėmęs teismas, nuosprendžio priėmimo data, paties nuosprendžio informacija ir kt.); bausmės atlikimo duomenys (bausmės pradžios data, paleidimų iš įkalinimo įstaigų duomenys ir kiti penitenciniai įvykiai).

Tipinės funkcijos yra šios: informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, sąrašų sudarymas, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, dokumentų kūrimas. Kriminaliniai registrai teikia teisės pažeidėjų kriminalinės istorijos informaciją teisėsaugos pareigūnams, kai jie tiria teisės pažeidimus, prokurorams, kai jie kaltina, bei teisėjams, kai jie teisia.

Statistinės informacinės sistemos. Jose kaupiama informacija apie teisės pažeidėjus, nusikalstamumą (nusikalstamų veikų ir jų požymių duomenys), teismų veiklos duomenys, pataisos įstaigų duomenys (teisinis įkaltintų asmenų statusas, savybės, nuteistųjų skaičius, nuteistųjų pateikimas į pataisos įstaigas ir judėjimas pataisos įstaigų sistemos viduje ir kt.), informacija apie nusikaltimų aukas, socialinė-demografinė statistika. Ši informacija apima ilgo laikotarpio visos valstybės ir jos teritorinių vienetų mėnesinius ir metinius duomenis.

Tipinės funkcijos yra informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos, reikalingos analizei, pateikimas, darbų planavimas. Statistinės informacinės sistemos teikia vartotojams nusikalstamumo ir baudžiamojo teisingumo institucijų duomenis ir dideles mokslinių tyrimų, planavimo ir įvertinimo galimybes įvairiais teritoriniais lygiais. Pateikiami kompleksiniai, integruoti duomenys, reikalingi nusikalstamumo analizei atlikti, ištekliams planuoti, programoms kurti, įstatymams tobulinti. Specialiosios statistinių informacinių sistemų funkcijos yra: pateikti nusikalstamų veikų rodiklius; parengti statistinius duomenis, leidžiančius atlikti baudžiamosios statistikos bei nusikalstamo elgesio kitimo tendencijų analizę ir interpretavimą; rengti reguliarias standartines ataskaitas ir *ad-hoc* ataskaitas operatyviniams, statistiniams, specialiesiems ir kitiems poreikiams tenkinti; pateikti teisėsaugos institucijų veiklos ir jos produktyvumo analizę (pagal patvirtintus standartus).

Visapusiškos informacinės sistemos. Jose kaupiama informacija apie įvairių kategorijų asmenis – kaltinamuosius, teisiamuosius, atliekančius bausmę, ir kitus (asmens identifikavimo duomenys, fizinis aprašymas, išvaizda, šeiminė padėtis, pirštų atspaudai, vairuotojų pažymėjimai ir kt.), apie bylas, jų tyrimą ir procesinius sprendimus, apie baudas ir įmokas, pataisos duomenys (priėmimas į penitencines įstaigas, asmenų judėjimų ir penitencinių įvykių registracija, laikinų paleidimų ir nuosprendžio pabaigos duomenų stebėjimas), informacija apie vogtus, prarastus daiktus, apie nusi kaltimų aukas, teisės kodeksų informacija ir kita.

Tipinės funkcijos yra šios: informacijos registravimas, paieška, rūšiavimas, sąrašų sudarymas, teisės pažeidėjų ir bylų stebėjimas visose procesinėse stadijose – nuo bylos iškėlimo iki bausmių vykdymo, statistikos ir valdymo informacijos sudarymas, informacijos analizės teikimas, pastabų ir dokumentų automatinis kūrimas, darbų planavimas. Papildomos visapusiškų informacinių sistemų funkcijos yra: teismų, policijos ir prokuratūros dalyvavimo visose teismo proceso stadijose planavimas; automatinis dokumentų rengimas (pastabų, šaukimų į teismą, kaltinamųjų aktų, penitencinių procedūrų dokumentų, nuosprendžių protokolų); baudų registravimas, įmokų apskaita ir pinigų paskirstymas nusikaltimų aukoms; nusikalstamo elgesio ir aktyvumo polinkių stebėjimas, baudžiamosios statistikos parengimo iš skirtingų institucijų koordinavimas, reguliarių ir *ad-hoc* ataskaitų kūrimas; bausmių skyrimo informacijos (konkrečios teisės pažeidimo rūšies bausmės minimumo ir maksimumo) pateikimas; apskaičiavimas ir, įvykus tam tikriems penitenciniams įvykiams, įkalinimo laiko pabaigos perskaičiavimas; kalėjimų talpos panaudojimo apskaita ir gerinimas.

Kriminologinės informacijos šaltiniai internete

Šio pobūdžio informacinių sistemų ir interneto svetainių apžvalga yra labai problemiška. Viena iš pagrindinių priežasčių – sunkiai aprėpiamas jų kiekis. Jeigu bandytume įvertinti, kiek iš viso yra kriminologinio pobūdžio informacinių sistemų ir svetainių internete, susidurtume su sudėtinga problema.

Pirma, mūsų galimybes labai reikšmingai apriboja kalbos barjeras. Dėl kalbos barjero didesnė dalis interneto svetainių yra nepasiekiamo konkrečiam analizės subjektui.

Antra, didelė problema yra konkrečios svetainės priskyrimas: „kriminologinė – nekriminologinė“ svetainė. Kaip jau minėta anksčiau, kriminologinės informacijos samprata pasižymi neapibrėžtumu. Be to, tik dalis svetainės gali būti kriminologinio pobūdžio. Kita vertus, pačios interneto svetainės samprata yra reliatyvi. Tai, kas pateikta konkrečiame internetiniame puslapyje, kai kuriais atvejais galime vadinti ir svetaine, ir kitos svetainės dalimi. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Organizacijos Nusikalstamumo ir justicijos informacinio tinklo svetainėje⁸³ pateiktas Tarptautinio nusikalstamumo prevencijos centro Vienoje tinklalapis⁸⁴, kurį, atsižvelgiant į pateiktos informacijos pobūdį, galima vadinti atskira svetaine arba Jungtinių Tautų Organizacijos Nusikalstamumo ir justicijos informacinio tinklo svetainės⁸⁵ dalimi.

Kriminologinės informacijos šaltinių internete apžvalga yra prasminga. Galime išskirti tipinę informaciją, pateikiamą tokiuose informacijos šaltiniuose. Tai informacija apie nusikalstamumą, nusikaltimus padariusius asmenis, nusikaltimų aukas, nusikaltimais padarytą žalą, teisingumo sistemos išteklius, jos veiklą ir finansavimą; visuomenės apklausų medžiaga; kriminologinių informacijos šaltinių katalogai ir adresų bazės; kriminologijos srityje dirbančių mokslininkų katalogai; kriminologinio pobūdžio publikacijos (straipsniai, žurnalai, monografijos, knygų recenzijos ir knygos, mokslinių tyrimų medžiaga, institucijų veiklos ataskaitos, tezės, vyriausybės dokumentai, disertacijų santraukos, statistinės publikacijos); kriminologinės teorijos ir kriminologinė mokomoji medžiaga; informacija apie veiksnius ir sąlygas, veikiančias nusikalstamumą, taip pat apie jų įtaką; nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos projektai, programos bei priemonės; analitinė medžiaga apie erdvinį nusikalstamumo pasiskirstymą; informacija apie įvykius, planuojamus ir ruošiamus renginius (kongresus, konferencijas, seminarus), jų tikslus, dalyvius, organizatorius, programas-dienotvarkes, registracijos formas, pranešimų ir priimtų nutarimų medžiagą; įvairūs dokumentai, teisės aktai, tarptautinės ir nacionalinės teisės normos, susijusios su nusikalstamu-

⁸³ United Nations Crime and Justice Information Network (UNCJIN) <http://www.uncjin.org/index.html> (January 12, 2001).

⁸⁴ Centre for International Crime Prevention in Vienna (CICP) <http://www.uncjin.org/CICP/cicp.html> (May 10, 2000).

⁸⁵ Čia terminu „svetainė“ įvardijamas įstaigos ar organizacijos pagrindinis interneto puslapis, iš kurio pateiktos nuorodos į kitus jos puslapius, o terminu „tinklalapis“ – bet koks interneto puslapis.

mu ir baudžiamuoju teisingumu; kriminologinio pobūdžio statistiniai duomenys; nuorodos į tarptautinių, nacionalinių ir privačių institucijų svetaines bei tinklalapius, bibliotekas, jų katalogus, bibliografines duomenų bazes, mokslinę literatūrą; filmų, vaizdo klipų, garso kasečių katalogai; informacija apie įstaigas, organizacijas, susijusias su nusikalstamumo prevencija ir kontrole, bei jų veiklą. Pateikiama aktuali ir archyvinė informacija.

Pagrindinės tokių svetainių funkcijos – kaupti ir skleisti informaciją, užtikrinti pasikeitimo bei paieškos galimybes. Informacija pateikiama tekstų, lentelių, paveikslų, nuorodų, kompiuterinių bylų, duomenų bazių, aktyvių žemėlapių ir diagramų forma. Vartotojui pateikiamas svetainės žemėlapis, padedantis orientuotis joje, svetainės naujienų tinklapis, automatizuota informacijos paieškos svetainėje, jos dalyje, konkretaus formato kompiuterinėse bylose ar net kitose svetainėse sistema. Internetu veikiančiose duomenų bazėse funkcionuoja informacijos paieškos sistemos, atitinkančios konkrečios bazės ypatybes ir funkcijas. Konkrečios tematikos tinklapiuose pateikiamos trumpos išvados, atspindinčios duomenų esmę, su aktyviomis nuorodomis į išsamesnę informaciją. Naudojamas vienmatis ar daugiamatis surastos informacijos rūšiavimas pagal vartotojo pasirinktą (-us) kriterijų (-us). Diskusijų internetu funkcionuoja teminės sritys. Internetu teikiamos ekspertų konsultacijos. Veikia pagalbos svetainės vartotojui funkcijos. Informacija pateikiama nemokamai arba už tam tikrą mokestį.

Galime paminėti vieną iš žinomiausių, reikšmingiausių kriminologinio pobūdžio interneto svetainių. Tai Jungtinių Tautų Organizacijos Nusikalstamumo ir justicijos informacinis tinklas (UNCJIN)⁸⁶, Jungtinių Tautų Tarpreigioninis nusikalstamumo ir justicijos mokslinių tyrimų institutas (UNICRI)⁸⁷, Nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės Europos institutas prie Jungtinių Tautų (HEUNI)⁸⁸, Tarptautinis nusikalstamumo prevencijos centras Monrealyje (ICPC)⁸⁹, Tarptautinis kalėjimų studijų

⁸⁶ United Nations Crime and Justice Information Network (UNCJIN) <http://www.uncjin.org/index.html> (April 24, 2008).

⁸⁷ United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI) <http://www.unicri.it/> (April 24, 2008).

⁸⁸ European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) <http://www.heuni.fi/> (April 24, 2008).

⁸⁹ International Centre for the Prevention of Crime (ICPC), Montreal, Canada <http://www.crime-prevention-intl.org/> (April 24, 2008).

2.6 pav. Įkalinimo lygis Europoje⁹⁰

centras Londone (ICPS)⁹¹, Australijos kriminologijos institutas (AIC)⁹², Skandinavijos kriminologinių tyrimų taryba⁹³, Kembridžo universiteto Kriminologijos institutas⁹⁴, Oksfordo universiteto Kriminologinių tyrimų centras⁹⁵, JAV Nacionalinė baudžiamojo teisingumo informacijos tarnyba

⁹⁰ Prison Population Rate in Europe (per 100,000 of the population). *King's College London*. <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/?search=europe&x=Europe> (February 4, 2008).

⁹¹ International Centre for Prison Studies <http://www.kcl.ac.uk/schools/law/research/icps/en> (April 24, 2008).

⁹² Australian Institute of Criminology <http://www.aic.gov.au/> (April 24, 2008).

⁹³ Scandinavian Research Council for Criminology <http://www.nsfk.org/> (April 24, 2008).

⁹⁴ Institute of Criminology, University of Cambridge <http://www.crim.cam.ac.uk/> (April 24, 2008).

⁹⁵ Centre for Criminological Research, University of Oxford <http://www.crim.ox.ac.uk/> (April 24, 2008).

(NCJRS)⁹⁶, JAV Nacionalinis baudžiamojo teisingumo duomenų archyvas (NACJD)⁹⁷, JAV Teisingumo statistikos biuras (BJS)⁹⁸, interneto svetainė *Crimetheory.com*⁹⁹ ir kitos.

Apie Lietuvos ir užsienio šalių bei tarptautinių organizacijų informacijos šaltinius internete, susijusius su nusikalstamumu, jo prevencija ir kontrole plačiau galima susipažinti Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro (toliau – NPLC) interneto svetainės skyrelyje Nuorodos¹⁰⁰ (<http://www.nplc.lt/sena/links/links.htm>).

Kriminologinio pobūdžio informacinės sistemos Lietuvoje

Čia apžvelgiamos tik kriminologiškai reikšmingiausios informacinės sistemos. Apžvalga suskirstyta pagal institucijas, tvarkančias atitinkamas informacines sistemas.

Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos

Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos tvarko informacines sistemas (duomenų bazes), kurių informacijos statistinė išraiška yra svarbi kriminologinės tikrovės pažinimo subjektams. Viena iš reikšmingiausių informacinių sistemų yra Nusikalstamų veikų žinybinis registras. Remiantis jo duomenimis, skaičiuojama oficialioji registruoto nusikalstamumo statistika. Informatikos ir ryšių departamentas rengia ir skelbia internete oficialiąsias suvestines statistines ataskaitas apie užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) padarius nusikalstamas veikas

⁹⁶ National Criminal Justice Reference Service (NCJRS) <http://www.ncjrs.org/> (April 24, 2008).

⁹⁷ National Archive of Criminal Justice Data (NACJD) <http://www.icpsr.umich.edu/NACJD/> (April 24, 2008).

⁹⁸ Bureau of Justice Statistics, U. S. Department of Justice <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/> (April 24, 2008).

⁹⁹ Crimetheory.com <http://www.crimetheory.com/> (April 24, 2008).

¹⁰⁰ Nuorodų skyrelio sukūrimą parėmė Atviros Lietuvos fondas.

asmenis bei nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų asmenis.¹⁰¹ Svarbiausio registro tvarkymo tikslai – tirti nusikalstamas veikas, įgyvendinti jų prevenciją, tvarkyti įtariamų (kaltinamų) ir nukentėjusių asmenų apskaitą, rengti statistines ataskaitas apie nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis.

Informacijos turinys: duomenys apie nusikalstamą veiką (baudžiamosios ar privataus kaltinimo bylos numeris, jos iškėlimo data, kiti procesiniai byloje priimti sprendimai, šiuos sprendimus priėmę subjektai, nusikalstamos veikos kvalifikavimas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, jos padarymo vieta, padarymo būdai, įrankiai, priemonės ir motyvai, pasikėsimo objektai, paimti ginklai, narkotinės priemonės, materialinė žala ir jos atlyginimas, tarnyba, padėjusi nustatyti asmenį, įtariamą (kaltinamą) padarius nusikalstamą veiką), duomenys apie asmenį, įtariamą (kaltinamą) padarius nusikalstamą veiką (vardas, pavardė, asmens kodas, lytis, pilietybė, tautybė, išsilavinimas, užsiėmimas nusikaltimo padarymo metu, ankstesnis teistumas, alkoholio ar narkotikų vartojimas) ir informacija apie nukentėjusį asmenį (asmens kodas, vardas, pavardė, amžius, lytis, pilietybė, tautybė, išsilavinimas, užimtumas, veikos padarymo aplinkybės, patirta žala ir kt.). Pagrindinės funkcijos: informacijos paieška ir statistikos skaičiavimas, periodiškai rengiamos statistinės ataskaitos.

Nusikalstamų veikų žinybinis registras yra viena iš reikšmingiausių kriminologinio pobūdžio duomenų bazių Lietuvoje. Remiantis jos informacija rengiamos statistinės ataskaitos, kuriose pateikiamos įvairių rodiklių reikšmės, atitinkančios atskaitinį laikotarpį bei visos Lietuvos ir (ar) atskirus jos teritorinius vienetus. Duomenys pateikiami absoliučiais skaičiais, procentais, dydžiais, apskaičiuotais 100 000 gyventojų. Atskirų rodiklių reikšmės ataskaitose dažnai yra lyginamos su praėjusių metų atitinkamo laikotarpio reikšmėmis, pateikiamas absoliutus ir procentinis rodiklio pokytis. Iš viso reguliariai rengiama per 30 statistinių ataskaitų rūšių. Atskiros ataskaitos yra nuo kelių iki keliasdešimt puslapių. Ataskaitos skelbiamos Vidaus reikalų ministerijos interneto svetainėje.¹⁰²

¹⁰¹ Nusikalstamų veikų žinybinio registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1V-36 // Valstybės žinios. 2006. Nr. 15-537.

¹⁰² Statistika. *Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198 (2008-05-08).

Atrodo, kad tokia statistinių ataskaitų apie užregistruotas nusikalstamas veikas, jų tyrimą, jas padariusius ir nukentėjusius asmenis gausa turėtų tenkinti patį reikliausią kriminologinės analizės subjektą. Tačiau, deja, yra ne taip. Išsamiau panagrinę ataskaitų turinį galime konstatuoti, kad analizės objektu pasirinkę vieną kurią nors ataskaitose pateiktą nusikalstamų veikų rūšį nerandame ją atitinkančio viso komplekso duomenų, reikalingų mokslinei analizei – užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus, padarytos ir atlygintos žalos dydžio, ištirtų nusikalstamų veikų skaičiaus, šias veikas padariusių ir nuo jų nukentėjusių asmenų skaičiaus, šių asmenų amžiaus, užimtumo, teistumo, žalos atlyginimo, taikytų jiems poveikio priemonių ir panašiai. Didinant ataskaitų skaičių ir apimtį ši problema nebūtų išspręsta, nes galimų statistinių pjūvių yra ypač daug.

Taigi, šiuo atveju informacijos teikimas kriminologinės tikrovės pažinimo subjektams yra apribotas reguliariai rengiamų statistinių ataskaitų turiniu. Dirbti su informacinės sistemos duomenimis *on-line* režimu gali tik siauras vartotojų ratas, turintis atitinkamas teises. Vartotojas, neradęs ataskaitose jam reikiamų duomenų, gali kreiptis dėl šios informacijos į Informatikos ir ryšių departamentą. Uždavęs tikslinius klausimus duomenų bazei, departamentas gali gauti papildomos informacijos, bet tik tokios, kuri yra numatyta pirminės apskaitos kortelėse. Deja, gauti statistinėse ataskaitose nesančią informaciją sunku – reikia pateikti rašytinį prašymą, sumokėti nustatytą mokestį (išskyrus kai kurių kategorijų asmenis). Duomenys pateikiami per 3–10 darbo dienų.¹⁰³

Strategiškai perspektyvi Nusikalstamų veikų žinybinio registro plėtros kryptis galėtų būti vartotojui patogios programinės įrangos sukūrimas. Tai leistų tiesiogiai (*on-line* režimu) formuoti klausimus duomenų bazei bet kokių galimų statistiniu pjūviu.

Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos

Viena iš kriminologiškai reikšmingų yra policijos informacinė sistema (toliau – POLIS), kurią tvarko Lietuvos policijos įstaigos. POLIS susideda

¹⁰³ Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenų teikimo tvarka ir atlyginimo dydžiai. Parengta vadovaujantis Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. kovo 30 d. įsakymu Nr. 1V-117 // Valstybės žinios. 2007. Nr. 40-1518. *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/dokai/NVZR_duomenu_teikimas.pdf (2008-05-07).

iš šių Policijos departamento valdomų duomenų bazių¹⁰⁴:

- Civilinėje apyvaroje esančių ginklų registro;
- Prevencinio poveikio priemonių taikymo registro;
- Policijos registruojamų įvykių registro;
- Ieškomų transporto priemonių registro;
- Ieškomų ginklų registro;
- Kelių eismo taisyklių pažeidimų ir eismo įvykių registro;
- Ieškomų ir rastų numeruotų bei individualius požymius turinčių daiktų ir dokumentų registro;
- Policijos registruojamų administracinių teisės pažeidimų, išskyrus Kelių eismo taisyklių pažeidimus, registro;
- policijos personalo;

Dalis POLIS informacijos perduodama Nusikalstamų veikų žinybinį registru.

Kriminologiniu aspektu aktualiausia informacinėje sistemoje POLIS kaupiama informacija – apie policijos užregistruotus ir tiriamus teisės pažeidimus, įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis. Tačiau ši informacija nėra vieša ir išoriniams vartotojams (ne policijos pareigūnams) nepasiekiama. Didžiausias POLIS trūkumas yra tas, kad išoriniai vartotojai neturi galimybių nagrinėti pranešimų apie nusikalstamas veikas statistikos, administracinių teisės pažeidimų statistikos, policijos veiklos ir jos išteklių statistikos. Nors iki 2002 m. imtinai policija rengdavo tokio pobūdžio statistikos ataskaitas ir skelbdavo jas viešai.¹⁰⁵

Teismų

Lietuvos teismuose naudojama centralizuota Teismų informacinė sistema¹⁰⁶, kurioje kaupiama visų teismų informacija apie nagrinėjamas bylas

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. sausio 2 d. įsakymas Nr. 1V-1 „Dėl Vidaus reikalų informacinės sistemos nuostatų ir Vidaus reikalų informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2007. Nr. 3-141.

¹⁰⁵ Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos. Automatiizuota statistinė informacinė sistema ASIS. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt:8000/asis/> (2008-05-07).

¹⁰⁶ Teismų informacinė sistema. *Nacionalinė teismų administracija*. <http://www.teismai.lt/teismai/tis/tis.asp> (2008-05-08).

ir jų eigą. Informacinėje sistemoje, kurią administruoja Nacionalinė teismų administracija, įdiegta daug pažangių funkcinių galimybių. Tai:

- bylų registravimo ir apskaitos modulis;
- viešąjį interesą turinčių apygardų ir apeliacinio teismų sprendimų skelbimo internete modulis;
- statistinių ataskaitų rengimo ir kai kurių ataskaitų skelbimo internete modulis;
- procesinių dokumentų blankų šablonų panaudojimo modulis;
- bylų nagrinėjimo terminų stebėjimo modulis;
- teismų tvarkaraščio sudarymo ir jo skelbimo internete modulis;
- teisėjų darbo krūvio skaičiavimo modulis;
- bylų paskirstymo teisėjams modulis;
- keitimosi informacija su išorinėmis organizacijomis (valstybės registrai, teisėsaugos institucijų duomenų bazėmis) modulis ir kiti.

Nacionalinė teismų administracija rengia statistikos ataskaitas, kurių informacija apima visą Lietuvą ir atskirus teismus. Dalis šių ataskaitų skelbiamos internete.¹⁰⁷ Jose pateikiama statistinė informacija apie baudžiamųjų bylų nagrinėjimą pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose, apie civilinių bylų nagrinėjimą pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose bei apie administracinių teisės pažeidimų bylų nagrinėjimą.

Informacinė sistema iš esmės orientuota į vidinius – teismų poreikius. Ji sukurta siekiant sustiprinti Lietuvos teismų administracinius, organizacinius gebėjimus. Sistema iš esmės funkcionuoja uždaro žinybinio teismų kompiuterinio tinklo pagrindu, nors ir keičiamasi kompiuterine informacija su išorinėmis informacinėmis sistemomis. Tačiau Teismų informacinėje sistemoje kaupiama informacija yra svarbi ir kitoms baudžiamojo teisingumo institucijoms, mokslininkams, studentams. Kuriant šią informacinę sistemą nebuvo atsižvelgta ir į kriminologinio pažinimo subjektų poreikius. Todėl ji turi daug trūkumų.

Nuteistų asmenų Lietuvoje statistika yra netiksli, nes jos pagrindas yra baudžiamųjų bylų nagrinėjimo pirmosios instancijos, o ne visuose teismuose ataskaita.¹⁰⁸ Tos pačios ataskaitos dalyje „Bausmių rūšys“ sistemiškai ne-

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos teismų statistikos ataskaitos. *Nacionalinė teismų administracija*. <http://www.teismai.lt/teismai/ataskaitos/statistika.asp> (2008-05-08).

¹⁰⁸ Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita. Bausmių rūšys ir amnestijos taikymas (pirmosios instancijos teismuose). Nacionalinės teismų administracijos statistinė ataskaita. *Nu-*

nagrinėjami bausmių dydžiai, bausmių rūšių ir dydžių santykis su nusikalstamų veikų bei jas padariusių asmenų charakteristikomis. Dėl to nežinome, ar užteks nuteistiesiems vietos konkretaus režimo laisvės atėmimo įstaigose, kiek kainuos skirtų bausmių vykdymas mokesčių mokėtojams, negalime numatyti, kokia bus šių bausmių nauda, koks yra bausmių ir nusikaltimais padarytos žalos atlyginimo santykis ir taip toliau. Dėl to Lietuvos baudžiamoji politika tampa „akla“, per mokslines konferencijas girdime daug „agitacijų“, mažai objektyviais duomenimis grįstų argumentų. Kartais atlikdami mokslinius tyrimus bandome skaičiuoti, deja, iš esmės rankomis „rausiamės“ bylose. Tačiau primityvus, lėtas ir varginantis darbo pobūdis nepadidina jo rezultatų vertės. Toks darbo pobūdis sukuria prielaidas, kad moksliniai tyrimai būtų atliekami retai, fragmentiškai, atrankiniu būdu. Rezultatas – skurdi objektyvių mokslinių duomenų bazė, teisėsaugos problemos sprendžiamos nemoksliniais pagrindais.

Kadangi nėra informacinės sistemos, pagrįstos duomenų bazių informacija, informaciniais ryšiais susijusia su kitų teisėsaugos institucijų informacija, teisėjas iš esmės negali analizuoti savo sprendimų pasekmių. Teismai iš esmės nieko nežino, kokios buvo paskirtos konkrečios bausmės rūšies ir dydžio pasekmės konkrečiam nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, pasižyminčiam konkrečiu asmens, jo padarytos nusikalstamos veikos ir aukos charakteristikų kompleksu. Nežino, kokios buvo bausmės pasekmės aukai, visuomenei. Dabar mes tik galime pasakyti, kiek procentų asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, buvo teisti. Tačiau mes nežinome statistinių konkrečių poveikio priemonių pasekmių, beveik nieko nežinome, kokių teismų nuosprendžių ir kokiais atvejais rezultatai būna teigiami. Jei pasekmės nežinomos, nėra iš ko mokytis, nėra mokslinių argumentų, ką ir kaip keisti baudžiamojoje politikoje.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos

Kai kurios Kalėjimų departamento įstaigos turi susikūrusios duomenų bazes, kurios yra skirtos jų vidiniams informaciniams poreikiams tenkinti. Tačiau Kalėjimų departamentas neturi kompiuterizuotos informacinės si-

stemos, apimančios visų jam pavaldžių įstaigų informaciją. Tokia informacinė sistema kuriama.

Kalėjimų departamentas reguliariai rengia per 10 statistikos ataskaitų, jas pateikia internete.¹⁰⁹ Ataskaitose pateikiama informacija apie Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose laikomus asmenis, apie areštu ar laisvės atėmimu nuteistų asmenų sudėtį (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.), socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklą, pataisos įstaigose laikomų asmenų drausmę ir jiems taikytas drausmines priemones, apie išaiškintus neteisėtus ryšius, kriminogeninę būklę ir paimtus draudžiamus daiktus, apie vienam asmeniui per dieną išlaikyti skirtas lėšas įkalinimo įstaigose, darbą su nuteistaisiais, esančiais regionų pataisos inspekcijų teritorinių padalinių įskaitoje.

Pažymėtina, kad statistinėse ataskaitose nusikaltimų rūšys išskirtos ne sistemiskai. Statistinių ataskaitų informacija atskirta nuo konkrečių įvykių, asmenų ir daiktų informacijos. Todėl galima tik pasakyti, kiek ko yra, bet negalima pasakyti, kas kam priklauso. Tai yra pasekmė to, kad duomenys apie konkrečius įvykius, asmenis, daiktus nėra kaupiami duomenų bazėje, o skaičiuojami rankiniu ar pusiau rankiniu būdu iš įvairių žurnalų, bylų ir panašiai.

Prokuratūros

Generalinė prokuratūra kaupia statistikos duomenis apie visų Lietuvos prokuratūrų veiklą kompiuterinėje duomenų bazėje. Apylinkių ir apygardų prokuratūros statistinių ataskaitų duomenis, apskaičiuotus rankiniu ar pusiau rankiniu būdu, suveda į kompiuterius. Statistika automatiškai susumuojama ir įtraukiama į Generalinės prokuratūros duomenų bazę. Remiantis šioje duomenų bazėje esančia informacija daromos statistinės ataskaitos, jų informacija perduodama Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrui ir skelbiama jo informacinėje sistemoje internete.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ataskaitos. *Kalėjimų departamentas*. http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1 (2008-05-08).

¹¹⁰ Generalinės prokuratūros statistinės ataskaitos „Ikiteisminis tyrimas. Baigtos bylos (be pakartotinai baigtų)“ ir „Prokuratūrų ir ikiteisminio tyrimo įstaigų darbas (su pakartotinai baigtomis bylomis)“. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt:8000/asis/> (2008-05-13).

Šiuo metu kuriama Informacinė prokuratūros sistema IPS, kuri turėtų labai pagerinti prokuratūrų informuotumą.¹¹¹

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Statistikos departamentas tvarko daug įvairių duomenų bazių, kaupia labai daug įvairios statistikos. Statistikos departamentas kasmet leidžia daug statistinių leidinių (spausdintų ir elektronine forma), kuriuose pateikiama socialinė, ekonominė, demografinė ir kita kriminologinės analizės subjektams aktuali statistika.

Vienas iš svarbiausių yra kasmet leidžiamas statistikos rinkinys „Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla“. Jame lietuvių ir anglų kalbomis pateikiami kelerių metų duomenys apie užregistruotas ir ištirtas nusikalstamas veikas, apie užregistruotus asmenis, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų, apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) padarius nusikalstamas veikas, apie teismų nuteistus asmenis, apie įkalintuosius laisvės atėmimo įstaigose, apie nepilnamečių nusikalstamumą, teistumą ir prevenciją, apie teisėsaugos institucijas ir jų veiklos rodiklius, apie teisės specialistus ir apsaugos darbuotojus, apie išlaidas viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, apie gaisrus ir eismo įvykius, apie nusikalstamumą apskrityse ir savivaldybėse, apie nusikalstamumą Baltijos valstybėse. Informacija pateikiama skaičių lentelėmis, grafinėmis diagramomis ir žemėlapiu.

Statistikos departamentas statistinę informaciją skelbia internete¹¹² teminių lentelių, duomenų bazių ir leidinių forma.

Statistikos departamento teikiamos informacijos pranašumai – informacija teikiama lietuvių ir anglų kalbomis, paaiškinamos pagrindinės sąvokos, nurodomi informacijos šaltiniai. Iš pasirinkamų sekų duomenų bazėje vartotojas gali susidaryti norimas duomenų lenteles, jas rūšiuoti, transformuoti, išsaugoti pageidaujamais formatais (Excel, Word, DBF ir kt.) arba pavaizduoti įvairių rūšių diagramomis.

Pažymėtina, kad Statistikos departamento duomenų bazės, kuriomis vartotojai gali naudotis internete, kai kuriais aspektais yra tobulesnės už Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro (toliau – NPLC) informaci-

¹¹¹ PHARE programos projektas Nr. 2003.004-341.05.02 „Lietuvos baudžiamojo persekiojimo gebėjimų stiprinimas“.

¹¹² Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.stat.gov.lt/lt/> (2008-05-13).

nės sistemos dalį – „Automatizuotą statistinę informacinę sistemą ASIS“. Statistikos departamento duomenų bazės turi puikų statistinių rodiklių hierarchinį klasifikatorių, išplėstą aprašomąją duomenų informaciją (rodiklio aprašymas, komentarai, duomenų šaltiniai, apskaitos būdai, reikšmių matavimo vienetai ir kt.), galimybę sukurti norimas duomenų lenteles, jas rūšiuoti, transformuoti, išsaugoti pageidaujama formatais ar pavaizduoti įvairių rūšių diagramomis. Statistikos departamento duomenų bazėje yra gerokai daugiau socialinių, ekonominių, demografinių ir kitų rodiklių, leidžiančių skaičiuoti koreliaciją su įvairiomis nusikalstamumo charakteristikomis. Tačiau nusikalstamumo ir teisėsaugos veiklos rodiklių Statistikos departamento duomenų bazėje yra kelis šimtus kartų mažiau negu Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro informacinėje sistemoje ASIS. Be to, ASIS sudaro galimybes internete gauti konkretaus rodiklio, apskaičiuoto 100 000 gyventojų, pasiskirstymą Lietuvos žemėlapyje vienu iš keturių lygių: miestų, rajonų, miestų ir rajonų kartu, apskričių, apygardų. Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvoje statistinės informacinės sistemos Statistikos departamento ir ASIS viena kitą papildo ir informacijos turinio, ir darbo su informacija funkcijų požiūriu.

Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro

Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC) yra sukūręs, tvarko ir plėtoja informacinę sistemą, kuri pagal pirminę paskirtį vadinama Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje informacine sistema NPLIS, o pagal reikšmę kriminologiniam pažinimui ji gali būti ir yra vadinama Nacionaline kriminologine informacine sistema_NKIS. Atsižvelgiant į NKIS pobūdį, daug didesnį joje kaupiamos informacijos turinio ir darbo su ja funkcijų aspektų skaičių, palyginti su kitomis kriminologinio pobūdžio informacinėmis sistemomis Lietuvoje, tikslinga šią informacinę sistemą apžvelgti plačiau.

NKIS veikia Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro interneto svetainėje (www.nplc.lt) lietuvių ir anglų kalbomis. Anglų kalba pateikiama gerokai mažiau informacijos. NKIS teikia nusikalstamumo prevencijos ir kriminologinio pažinimo subjektams reikalingiausią kompleksinę informaciją, Lietuvos ir pasaulio visuomenei – svarbiausią informaciją, susijusią su nusikalstamumu Lietuvoje ir jo prevencija, užtikrina tipinį duomenų naudojimo funkcionalumą, būdingą kriminologinei analizei.

Informacinė sistema sukurta¹¹³ siekiant patenkinti ir šiuo metu daugiau ar mažiau tenkina šiuos poreikius:

- Kriminologiniam pažinimui reikalinga labai įvairi, kompleksinė informacija, renkama iš daugybės skirtingų informacijos šaltinių. Dažnai vartotojas nežino, kokioje institucijoje ir kokią informaciją jis gali gauti. Vienoje vietoje kaupiama kompleksinė informacija pagerina kriminologinio pažinimo galimybes.
- Institucijų (Vidaus reikalų ministerijos, prokuratūros, teismų, Kalėjimų departamento) rengiamose statistinėse ataskaitose dažniausiai pateikiama tik paskutinio ataskaitinio laikotarpio informacija. Atskirais atvejais ataskaitose pateikiami duomenys lyginami už anksčiau metų analogiško laikotarpio duomenimis. Tačiau kriminologiniam pažinimui reikia daugelio metų statistikos, kad būtų galima nagrinėti statistinių rodiklių kitimo tendencijas, skaičiuoti koreliacijas ir kt. Lietuvos NKIS pateikiami kai kurie net 1931 metų kriminologiniai rodikliai. Tai skaičių lentelės, jų kitimo kreivės ir kita.
- Kompiuterinė informacija institucijose ne visada išsaugoma. Joms tai nėra labai svarbu. Tuo tarpu Nacionalinėje kriminologinėje informacinėje sistemoje yra sukaupta ir vartotojams pasiekama nemažai senesnės kompiuterinės informacijos, kurios jau nebeteri pačios institucijos informacijos teikėjos.
- Baudžiamojo teisingumo institucijų rengiamose statistinėse ataskaitose informacija yra nepakankamai apdorota, kad galima būtų lengvai suvokti jos esmę, daryti pagrįstas išvadas, priimti sprendimus. Pavyzdžiui, statistikos lentelėse sunku surasti, kurių teritorijų nagrinėjami statistiniai rodikliai yra didžiausi ar mažiausi, kokios yra ilgalaikės jų kitimo tendencijos ir taip toliau. NKIS funkcinės galimybės – statistinio rodiklio pasiskirstymo Lietuvos žemėlapyje pavaizdavimas, jo kitimo kreivės pateikimas – padidina vartotojo galimybes.
- Įvairiose institucijose kriminologinės analizės subjektai dažnai daro tą patį – renka iš įvairių informacijos šaltinių tuos pačius skaičius, braižo nusikalstamumo kitimo kreivę ir panašiai. Taip yra daug kartų išradinėjamas dviratis, neveiksmingai eikvojami mokesčių mokė-

¹¹³ Jos kūrimą finansavo Jungtinių Tautų vystymo programos atstovybė Lietuvoje bei Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

tojų pinigai. O NKIS informacinėje sistemoje pateiktos dažniausiai naudojamų statistinių rodiklių lentelės, kreivės. Jas galima lengvai nusikopijuoti į savo kompiuterį, žinoma, neužmirštant nurodyti informacijos šaltinio.

- Baudžiamojo teisingumo institucijos savo informaciją internete pateikia gana skirtingai, o NKIS informacinėje sistemoje šių institucijų duomenys pateikti remiantis viena – bendra logika, vienodos yra ir jų panaudojimo funkcinės galimybės.
- Lietuvoje nėra informacinės sistemos apie būsimus ir įvykusius renginius, susijusius su nusikalstamumo, jo prevencijos ir kontrolės problemomis – konferencijas, seminarus, organizuojamus mokymus. Tokio pobūdžio renginių organizatoriai informaciją apie renginius išplatina savo nuožiūra, skelbia savo tinklalapiuose. Tačiau taip neaprepiamas visas suinteresuotų asmenų ratas. Informacijos apie tokius renginius (būsimus ar įvykusius) skelbimas Nacionalinėje kriminologinėje informacinėje sistemoje pagerina vartotojų informuotumą.
- Informacijos leidyba popieriuje yra lėta, brangi, ribotos apimties ir greitai senstanti. Nekomercinio savo esme pobūdžio kriminologinės literatūros nemokamas skelbimas internete iš esmės padidina jos vartojamumą, atitinkamai – ir joje skelbiamų žinių reikšmę.
- Kriminologinio pobūdžio internetinių informacijos šaltinių paieška Lietuvoje ir pasaulyje yra problemiška. Nors ir veikia daug įvairių informacijos paieškos internete sistemų, tačiau informacijos paiešką pagal reikšminius žodžius atlikusiam vartotojui galiausiai pateikiamas didelis nuorodų į įvairiausių tinklalapius, kurių didžioji dalis vartotojui visiškai netinka, sąrašas. Vartotojas turi nemažai padirbėti, peržiūrėdamas šiuos tinklalapius, kol suranda (arba ne) sau tinkamą informaciją. Suskirstytų nuorodų į interneto svetaines, susijusias su nusikalstamumo prevencija ir kontrole, pateikimas nurodant glaustai kaupiamos informacijos pobūdį pagerina informacijos paieškos galimybes.

Kokios yra NKIS sudedamosios dalys (komponentai), kokie jų pranašumai ir trūkumai?

Automatizuota statistinė informacinė sistema ASIS.¹¹⁴ Informaci-

¹¹⁴ <http://www.nplc.lt:8000/asis/>. Šiam komponentui programinę įrangą kūrė UAB „MitSoft“.

nėje sistemoje ASIS kaupiama informacija iš per 40 reguliariai gaunamų statistikos ataskaitų, kurias teikia 6 institucijos: Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Policijos departamentas¹¹⁵, Generalinė prokuratūra, Nacionalinė teismų administracija, Kalėjimų departamentas ir Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Per metus į ASIS patenka per milijoną statistinių rodiklių reikšmių (skaičių). Iš viso joje vaizduojama apie 64 tūkstančių statistinių rodiklių kaita laiko atžvilgiu. ASIS sudaro galimybes vartotojui internetu pasirinkti instituciją iš teikiančių informaciją institucijų sąrašo, ataskaitą iš pasirinktos institucijos teikiamų ataskaitų sąrašo, informacijos pateikimo būdą (lentelę, linijinę diagramą, histogramą, žemėlapi), rodiklį, laikotarpį, teritorinį lygmenį, konkrečias teritorijas ir matyti rezultatus kompiuterio ekrane, parsisiųsti juos, perkelti į savo dokumentus arba nagrinėti naudojant specializuotus statistinius kompiuterinius paketus. Informacinėje sistemoje ASIS veikia interaktyvi pagalba vartotojams, reikiamo rodiklio paieškos funkcijos.¹¹⁶ Viena iš veiksmingiausių ASIS funkcijų – galimybė pasirinktą statistinį rodiklį, apskaičiuotą 100 tūkstančių atitinkamos teritorijos gyventojų, pavaizduoti Lietuvos žemėlapyje vienu iš keturių lygių: miestų, rajonų, miestų ir rajonų kartu, apskričių, apygardų (žr. 2.7 pav.).

Pranašumai ir trūkumai. Visa ASIS veikia lietuvių ir anglų kalbomis. Ji yra efektyvi darbo su kriminologine statistika priemonė, pasižyminti didele funkcionalumu ir kompleksiskumu, tačiau „jautri“ pokyčiams. Pasikeitus statistinės ataskaitos formai reikalingos nemažos darbo sąnaudos tam, kad būtų atnaujintos duomenų importo funkcijos. Be to, ASIS yra kaupiami statistikos duomenys tik nuo 1993 metų.

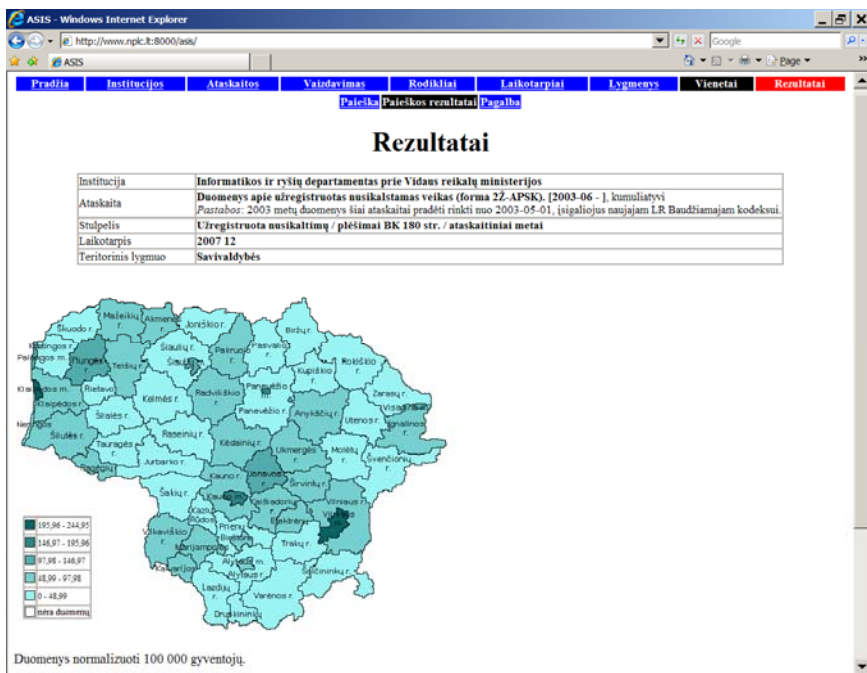
Kriminologinė statistika. Šioje NKIS dalyje pateikiama reikalingiausių, dažniausiai naudojamų kriminologinių rodiklių kaita skaičių lentelių, diagramų ir kompiuterinių bylų forma. Vaizduojami metiniai visos Lietuvos duomenys. Be to, lentelių forma pateikiami statistinių ataskaitų originalai, gaunami iš Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, Policijos departamento¹¹⁷, Kalėjimų departamento ir Nacionalinės teismų administracijos. Kriminologinėje statistikoje pateikiama ir nusikalstamumo Baltijos valstybėse statistika, nuorodos į tarptautinius nu-

¹¹⁵ Policijos departamentas rengė ir teikė statistikos ataskaitas iki 2002 m.

¹¹⁶ Paieškos funkcijų sukūrimą parėmė Atviros Lietuvos fondas.

¹¹⁷ Policijos departamentas rengė ir teikė statistikos ataskaitas iki 2002 m.

sikalstamumo ir baudžiamojo teisingumo institucijų veiklos statistikos duomenis.

2.7 pav. Per 2007 m. užregistruotų plėšimų lygis 100 000 gyventojų.

Pranašumai ir trūkumai. Kriminologinėje statistikoje pateikiama Lietuvos nacionalinė statistinė informacija apie nusikalstamumą. Kai kurių nusikalstamumo rodiklių reikšmės čia pateikiamos net nuo 1931 metų. Tačiau dauguma statistinių rodiklių – tik nuo 1990 metų. Nors nurodyta daug statistinių rodiklių rūšių, tačiau išsamiai kriminologinei analizei jų trūksta. Čia vaizduojama tik reikalingiausių, dažniausiai naudojamų kriminologinių rodiklių kaita. Kasmet atnaujinant duomenis reikia įdėti labai daug darbo. Statistikos ataskaitų originalai pateikiami tik lietuvių kalba. Versti į anglų kalbą didžiules šūsnis ataskaitų būtų neracionalu.

Renginiai. Čia skelbiama informacija apie būsimus ir jau įvykusius renginius, susijusius su nusikalstamumo, jo prevencijos ir kontrolės problemomis. Tai mokslinės konferencijos, seminarai, kiti renginiai (nuo 1998 m.). Pridedamos jų programos-dienotvarkės, pranešimų ir priimtų nutarimų tekstai, nuotraukos ir kita.

Pranašumai ir trūkumai. Šioje NKIS dalyje informacinės sistemos vartotojai, besidomintys tokio pobūdžio renginiais, gali rasti naujausią ir archyvinę informaciją, pasiekiamą bet kuriuo paros metu, iš bet kurio pasaulio krašto ir visą. Suinteresuoti asmenys paprasčiau sužino apie būsimus renginius, gauna daugiau kriminologinio pobūdžio informacijos, gali geriau planuoti savo laiką ir taip toliau. Tačiau informacijos apie tokius renginius trūksta, renginių organizatoriai dažnai nepraneša Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrui apie organizuojamus renginius. Be to, informacija apie renginius dažniausiai skelbiama tik lietuvių kalba. Tik apie tarptautinio pobūdžio renginius informuojama ir anglų kalba.

Kriminologinė literatūra. Čia skelbiamos įvairios kriminologinio pobūdžio publikacijos (moksliniai straipsniai, informaciniai leidiniai, knygos), disertacijų, apgintų iš kriminologijos Lietuvoje, santraukos, kriminologinių tyrimų medžiaga, aktualūs teisės aktai ir kiti tekstai.

Pranašumai ir trūkumai. Šioje NKIS dalyje esanti informacija yra operatyvi ir nemokama, ji yra geriau pasiekiamą. Dėl to autoriai yra dažniau cituojami, vertinami, jų idėjos daro didesnę įtaką praktikai. Deja, gauti tokio pobūdžio informacijos elektronine forma nelengva. Dauguma autorių nesupranta taip skelbiamos informacijos naudos arba yra susaistyti teisiniais savo kūrinių publikavimo apribojimais. Žinoma, kriminologinės literatūros, pateikiamos NKIS anglų kalba, yra mažai.

Nuorodos.¹¹⁸ Šioje NKIS dalyje pateiktos nuorodos į Lietuvos ir užsienio šalių bei tarptautinių organizacijų informacijos šaltinius internete, susijusius su nusikaltimų prevencija ir kontrole. Atsižvelgiant į tipinį kriminologinio pažinimo subjektų Lietuvoje kalbų mokėjimą, nuorodos yra tik į lietuvių ir anglų kalbomis pateiktą informaciją internete. Jos suskirstytos pagal tematiką, vietą pasaulyje ir abėcėlę. Kiekvienoje nuorodoje pateiktas jos pavadinimas ir adresas internete, šaltinio, informacijos turinio apibūdinimas, temos, priskiriamos šiai nuorodai, vieta interneto svetainėje ir data,

¹¹⁸ Nuorodų sukūrimą parėmė Atviros Lietuvos fondas.

kada nuoroda buvo tikrinama paskutinį kartą. Iš viso pateikta per 300 nuorodų.

Pranašumai ir trūkumai. Šios nuorodos rodo kelią į informacijos šaltinius internete. Jos padeda vartotojui greičiau surasti žinomiausias, reikšmingiausias atitinkamos tematikos interneto svetaines. Tačiau nuorodų, kad ir kiek jų būtų, visada yra per mažai. Neįmanoma aprėpti visas tokio pobūdžio interneto svetaines, sunku greitai surasti naujas. Nuorodas prižiūrėti, atnaujinti – didžiulis darbas. Interneto svetainių kaita labai dinamiška. Keičiasi jų adresai, dizainas, keičiasi ir jose pateikiamos informacijos turinys. Be to, sunku sukurti hierarchinę viską apimančią nuorodų struktūrą. Kad ir kaip stengtumės, idealios nuorodų klasifikacijos sukurti nepavyks. Kiekviena jų turi savo pranašumų ir trūkumų.

Verta žinoti. Šioje NKIS dalyje pateikta labai įvairi informacija, skirta daugiau vartotojams, kriminologinio pažinimo subjektams, kurie nėra šios srities specialistai. Čia skelbiama informacija apie nusikalstamumo prevencijos naudą, esminiai faktai apie nusikalstamumą, jo prevenciją ir kontrolę, apie nusikaltimų stabdytojus (kodėl jie mums reikalingi, ką ir kaip jie daro, istorija, statistika ir kt.), aprašoma nusikaltimų prevencijos programų užsienio patirtis, patariama, kaip apsisaugoti nuo nusikalstamų veikų, ir kita.

NKIS vartotojai yra Lietuvos ir kitų šalių gyventojai. Tai studentai, mokslininkai, teisininkai, nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės subjektai, gyventojai, net investuotojai, kuriems svarbu žinoti, koks yra nusikalstamumas toje teritorijoje, kurioje jie nori investuoti. Vartotojų skaičius nuolat didėja ir siekia apie kelis šimtus vartotojų per parą.

NKIS reikšmė. Ši informacinė sistema suteikė galimybę didžiulį srautą kriminologinio pobūdžio statistinės ir kitokios informacijos, gaunamos iš šešių institucijų bei surenkamos kitais būdais, pasiekti ne tik specialistams, bet ir visai Lietuvos bei pasaulio visuomenei. Vartotojui daugeliu atveju nebereikia kreiptis į atitinkamą instituciją, aiškintis, ar ji turi reikiamą informaciją, jos prašyti ir taip toliau. Vartotojas gali parsisiųsti informaciją kompiuterinių bylų forma, gali šią informaciją įkelti į savo dokumentus, analizuoti naudodamas specializuotus statistinius paketus. Daug informacijos jis gauna jau apdorotos – įvairių rodiklių kitimo kreives, apskritimų diagramas, rodiklių pasiskirstymą žemėlapyje. Informacinėje sistemoje pateikiama mokslinių publikacijų medžiaga yra lengviau pasiekiamą, cituojama. Dėl to šių publikacijų autorių idėjos plačiau pasklinda, gali būti labiau pripažįstamos ir daryti didesnę poveikį praktikai. NKIS praktinę naudą ro-

do tai, kad ji cituojama moksliniuose darbuose. Nuorodos į NKIS dalis pateiktos įvairiuose Lietuvos, užsienio šalių ir tarptautinių organizacijų tinklalapiuose.

Su kai kuriomis išlygomis galima pasakyti, kad NKIS sudaro sąlygas kurti mokslškai pagrįstą nusikalstamumo prevencijos strategiją ir taktiką, pasinaudoti kitų šalių patirtimi, padeda gerinti nusikalstamumo prevencijos subjektų darbą. NKIS padėjo Lietuvos valstybei tapti lygiaverte viso pasaulio kriminologinės informacijos sistemos dalimi.

Kriminologinės ir informacinės problemos Lietuvoje

Apžvelgus kriminologinio pobūdžio informacines sistemas, veikiančias įvairiose Lietuvos institucijose, atskleidus jų individualias kriminologinio informacinio pobūdžio problemas, tikslinga panagrinėti, kokios yra kriminologinės informacijos turinio ir darbo su ja funkcijų problemos, bendros visoms čia apžvelgtoms informacinėms sistemoms Lietuvoje. Kriminologinės tikrovės pažinimo subjektui svarbu gauti būtent jam reikalingą informaciją, svarbu žinoti, kur ir kokia informacija yra, kaip greitai ir koku būdu jis ją gali gauti, koku pavidalu.

Svarbiausia ir pirminė yra kriminologinės informacijos turinio problematika. Darbo su informacija funkcijų problemos turi prasmę tik tada, kai jau egzistuoja konkretus, kriminologinės tikrovės pažinimo subjektui reikalingas turinys.

Teisėsaugos institucijų ir teismų informacinėse sistemose nukentėjusių asmenų informacija yra labai fragmentiška arba jos iš viso nėra. Lietuvoje nėra ir nusikaltimais padarytos žalos bei jos atlyginimo tarpžinybinės apskaitos informacinės sistemos, sprendžiančios konkrečias nusikaltimais padarytos žalos išieškojimo bei atlyginimo problemas.

Lietuvos teisėsaugos institucijų statistikos ataskaitose nenaudojama lėšų, skirtų baudžiamojo teisingumo institucijų struktūriniams padaliniais, jų pajėgumo apskaita bei analizė. Tačiau būtent šios informacijos palyginimas su nusikalstamumo, nusikalstamas veikas padariusių asmenų ir nukentėjusių nuo jų, teisėsaugos veiklos, nusikaltimais padarytos žalos bei jos atlyginimo rodikliais sukurtų prielaidas pagrįstai atsakyti į vienus iš svarbiausių nusikalstamumo problemos klausimų. Koks yra nusikalstamą veiką padariusio asmens, nukentėjusiojo ir visuomenės santykis? Kokios yra nusikalstamos veikos pasekmės kiekvienam iš šių 3 dalyvių? Kokios yra kiekvie-

nam iš jų teisėsaugos ir teismų taikomų priemonių pasekmės? Kokių priemonių nauda būtų didesnė? Galima pasvarstyti, ar ne informacijos trūkumas yra viena iš priežasčių, kad Lietuvoje nubaudimas vyrauja, palyginti su restitucija? O gal atvirkščiai – šis vyravimas lemia būtent tokią informacinę aplinką?

Baudžiamojo teisingumo institucijų išteklių apskaitos, šių išteklių statuso dinaminio pateikimo bei palyginimo su teisės normose numatytų atitinkamo laikotarpio darbų mastais nebuvimas lemia teisėkūrą, neadekvačią ištekliams, sukuria prielaidas teisėsaugos disfunkcijai.

Lietuva šiuo metu turi plačios apimties (tegu ir turinčią trūkumų) statistiką: nusikalstamų veikų registracijos, ikiteisminio jų tyrimo, asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas. Tačiau nusikalstamų veikų teismo tyrimo, bausmių skyrimo ir vykdymo, teisiųjų, nuteistųjų, atliekančių bausmę asmenų statistika yra labai skurdi. Iš tokios statistikos galima daryti tik primityvias išvadas, turinčias mažą teorinę ir praktinę reikšmę.

Dalis Lietuvos teisėsaugos institucijų statistinę padalinių informaciją skaičiuoja rankiniu arba pusiau rankiniu būdu iš įvairių registracijos žurnalų, bylų bei kitų medžiagų. Atsiųsta centriniams padaliniams, ši statistika susumuojama kompiuteryje. Tačiau prireikus truputį kitokios informacijos, negu yra reguliariai rengiamose statistikos ataskaitose, analogišku rankiniu būdu reikia vėl iš naujo skaičiuoti visų institucijos padalinių informaciją ir ją susumuoti. Dėl to statistika labai skurdi.

Reguliariai rengiamos baudžiamojo teisingumo institucijų statistikos ataskaitos yra orientuotos į pačių institucijų poreikius, jų darbo apskaitą ir analizę. Statistikos ataskaitų rodikliai neišsamūs, dažnai parenkami nesištemišškai, netenkina duomenų kompleksiskumo reikalavimų.

Statistikos ataskaitų modelis tik iš dalies sprendžia duomenų kompleksiskumo problemą. Šis modelis sudaro prielaidas teikti kriminologinės analizės subjektams didžiulius srautus dažniausiai naudojamų statistikos duomenų iš skirtingų institucijų. Tai pigus modelis. Jis puikiai tinka, kai norime sužinoti, kiek per konkretų laikotarpį konkrečiame teritoriniame vienetuose ar institucijos padalinyje užregistruota nusikalstamų veikų, kiek jų ištirta, kiek nustatyta asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, kiek nuteista asmenų, kiek nuteista asmenų konkrečia bausmės rūšimi ir taip toliau. Tačiau statistikos ataskaitų modelis nebetinka, kai norime sužinoti, kiek yra užregistruota konkrečios rūšies nusikalstamų veikų

konkrečioje Lietuvos teritorijoje, kiek šios rūšies nusikalstamų veikų ištirta, kiek nustatyta asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius šios rūšies nusikalstamas veikas, kiek iš šių asmenų buvo vienokios, kiek kitokios kriminologiskai reikšmingos kategorijos, kiek iš konkrečios kategorijos asmenų, padariusių šios rūšies nusikalstamą veiką, buvo nuteista konkrečios rūšies bausme, kiek iš jų bausmės dydis priklauso konkrečiam intervalui, o kiek iš jų atliko bausmę, kiek vėl padarė nusikalstamą veiką ir taip toliau. Šiuo atveju jau reikalingas ne statistikos ataskaitų modelis, o reliacinis tarpžinybinių duomenų bazių modelis, turintis unifikuotą visose institucijose duomenų struktūrą bei tarpusavyje suderintą kompiuterinę programinę, techninę ir ryšių įrangą. Toks modelis leistų sekti informaciją apie nusikalstamos veikos subjektą visoje baudžiamojo teisingumo institucijų sistemoje, šios informacijos statistinę, koreliacinę analizę, leistų daryti pagrįstas išvadas apie nusikalstamumo būklę ir jos kitimo tendencijas, apie asmenis, padariusius nusikalstamas veikas, apie konkrečių poveikio priemonių taikymo jiems rezultatyvumą ir kita.

Deja, Lietuvoje dauguma baudžiamojo teisingumo institucijų naudoja tarpusavyje nesuderintas informacines sistemas – skirtingą kompiuterinę programinę įrangą ir duomenų struktūras. Todėl keitimasis informacija yra problemiškas ir neefektyvus. Tačiau kriminologinei analizei reikia integruotų, kompleksinių duomenų. Tai, kad nėra skirtingose institucijose naudojamų duomenų bazių įrašų apie konkrečią nusikalstamą veiką, asmenį, įtariamą (kaltinamą) ją padarius, nukentėjusįjį ir teisėsaugos veiklą apibūdinančių įvykių ryšio, lemia įstatymų veikimo analizės negalimumą. Duomenys, kiek iš asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, yra recidyvistų, kriminologinei analizei mažai reikšmingi. Jie netgi neatskleidžia, kokios įstatymo taikymo atvejų dalies rezultatas buvo teigiamas, nes apima tik įtariamus (kaltinamus) asmenis. Akivaizdu, kad įstatymai kiek nors veikia, kiek nors neveikia. Svarbu žinoti, kokių asmenų atžvilgiu, kokiomis aplinkybėmis ir kokios įstatymo normos veikia, kad būtų galima jas keisti. Tačiau Lietuvoje negalima sekti kompiuterinės informacijos apie asmenis, padariusius nusikalstamas veikas, jeigu jie „juda“ baudžiamojo teisingumo institucijų veiklos srityje, jeigu po kurio laiko vėl patenka į šių institucijų veiklos lauką. Todėl nėra pakankamai statistinės informacijos apie konkrečių įstatymo nuostatų, taikytų asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas ir pasižymintiems konkrečiu savybių kompleksu, poveikį.

Analizės subjektams gauti institucijose kaupiamą kriminologinio pobūdžio informaciją yra problemiška:

- netgi specialistai, dirbantys nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės srityje, ne visada žino, kokią informaciją ir iš kur jie gali gauti, pavyzdžiui, kokią statistinę informaciją turi konkrečios institucijos;
- individualus informacijos užsakymas iš ja disponuojančios institucijos yra lėtas ir neveiksmingas procesas;
- informacija, kurią teikia atskiros institucijos, yra nepakankamai apdorota, kad būtų galima lengvai suprasti jos esmę, padaryti pagrįstas išvadas. Pavyzdžiui, statistikos ataskaitose pateikiami tik skaičiai, atitinkantys konkretų laikotarpį, ir tie skaičiai lyginami su praėjusių metų atitinkamo laikotarpio skaičiais;
- mokslinė literatūra dažniausiai spausdinama. Ilgo leidybos proceso metu informacija pasensta, pasikeičia teisės normos. Nekomercinio pobūdžio mokslinės literatūros leidyba yra brangi.

Kai kurios institucijos per metus sukaupia labai daug informacijos – šimtus tūkstančių įrašų. Tačiau didžiulės lėšos, skirtos šiai informacijai kaupti ir apdoroti, naudojamos nelabai racionaliai. Daug vertingos informacijos nepasiekia specialistų, visuomenės. Dėl to funkcijos ima dubliuotis, daroma tai, kas jau kadaise padaryta.

Kai kurios institucijos teikia informaciją internete. Tačiau internete dažniausiai skelbiama tik maža dalis turimos informacijos. Išoriniams vartotojams dažnai nesudaromos galimybės naudotis informacinėmis institucijų sistemomis. Institucijos dažnai teikia tik pačią naujausią statistinę informaciją, sena statistika kompiuterinėse bylose ne visada išsaugoma.

Apibendrinant galima padaryti šias išvadas:

- Darbo su informacija funkcijos, veikiančios informacinėse sistemose, gali lemti informacijos, kuria disponuoja kriminologinės tikrovės pažinimo subjektas, turinį.
- Egzistuojančių informacinių sistemų turinys bei funkcinės jų galimybės daro didelę įtaką kriminologinės tikrovės pažinimo pobūdžiui ir rezultatams.
- Kriminologinės tikrovės pažinimo subjektų informuotumo būklė Lietuvoje yra kritiška, lemianti esmines kriminologines teorines ir praktines problemas.

LITERATŪRA

1. 2001 directory computerised criminal justice information systems. By Richard Scherpenzeel. The Hague/Helsinki, 2000. HEUNI. <http://www.heuni.fi/uploads/cd4eipg7atz5ny.pdf> (March 17, 2007).
2. Ataskaitos. *Kalėjimų departamentas*. http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1 (2008-05-08).
3. Auburn University. Department of Sociology, Anthropology, Social Work, Criminology and Criminal Justice. http://www.auburn.edu/academic/liberal_arts/sociology/petee/CRIM_3000_Le_%202.ppt (February 15, 2008).
4. Australian Institute of Criminology <http://www.aic.gov.au/> (April 24, 2008).
5. Babbie E. R. The practice of social research. – Belmont, 1975. P. 58, 75.
6. Bailey K. D. Methods of social research. – New York, 1987. P. 11, 39–41.
7. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita. Bausmių rūšys ir amnestijos taikymas (pirmosios instancijos teismuose). Nacionalinės teismų administracijos statistinė ataskaita. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/td/bbn-ba/bbn-ba.htm> (2008-02-11).
8. Bureau of Justice Statistics, U. S. Department of Justice <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/> (April 24, 2008).
9. Centre for Criminological Research, University of Oxford <http://www.crim.ox.ac.uk/> (April 24, 2008).
10. Centre for International Crime Prevention in Vienna (CICP) <http://www.uncjin.org/CICP/cicp.html> (May 10, 2000).
11. Crimetheory.com <http://www.crimetheory.com/> (April 24, 2008).
12. ESPAD. www.espad.org
13. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) <http://www.heuni.fi/> (April 24, 2008).
14. Europos miestai prieš narkotikus: <http://www.ecad.net>
15. Gasperas V. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai. *Narkotikų kontrolės departamentas*. www.nkd.lt/files/renginiai/savivaldybiu_mokymai_2008/savivaldybiu_pranesimai/Vytautas_Gasperas.pps (2009-01-12).
16. Generalinės prokuratūros statistinės ataskaitos „Ikiteisminis tyrimas. Baigtos bylos (be pakartotinai baigtų)“ ir „Prokuratūrų ir ikiteisminio tyrimo įstaigų darbas (su pakartotinai baigtomis bylomis)“. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt:8000/asis/> (2008-05-13).
17. Hoover K. R. The elements of social scientific thinking. – California, 1992. P. 481–493.
18. Institute of Criminology, University of Cambridge <http://www.crim.cam.ac.uk/> (April 24, 2008).

19. International Centre for Prison Studies <http://www.kcl.ac.uk/schools/law/research/icps/en> (April 24, 2008).
20. International Centre for the Prevention of Crime (ICPC), Montreal, Canada <http://www.crime-prevention-intl.org/> (April 24, 2008).
21. Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // *Teisės problemos* 2008/4(62) P. 70–71.
22. Justickis V. *Kriminologija*. – Vilnius, 2001. T. I. P. 54–59, 61–79.
23. Kaiser G. *Kriminologie*. – Heidelberg, 1996. S. 32.
24. Kardelis K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. – Kaunas, 1997. P. 34, 38–40, 182.
25. Kidder L. H. *Research methods in social relations*. – New York, 1981. P. 365–417.
26. Kiškis A. Baudžiamųjų bylų kėlimo Lietuvoje bendrosios tendencijos // *Jurispudencija*. 2000. T. 16(8). P. 73–86.
27. *Kriminologija* / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 101, 103.
28. Lietuvos mokslininko etikos kodeksas // *Mokslo Lietuva*. 1999. Nr. 8(188).
29. Lietuvos Respublikos teismų statistikos ataskaitos. *Nacionalinė teismų administracija*. <http://www.teismai.lt/teismai/ataskaitos/statistika.asp> (2008-05-08).
30. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. sausio 2 d. įsakymas Nr. 1V-1 „Dėl Vidaus reikalų informacinės sistemos nuostatų ir Vidaus reikalų informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo“ // *Valstybės žinios*. 2007. Nr. 3-141.
31. Luobikienė I., Guščinskienė J., Palidauskaitė J. ir kt. *Sociologijos pagrindai*. – Kaunas, 1997. P. 39, 42–44, 50.
32. Narkotikų kontrolės departamento prie LRV metinis pranešimas. 2009. – Vilnius: Narkotikų kontrolės departamentas, 2009. P. 6.
33. National Archive of Criminal Justice Data (NACJD) <http://www.icpsr.umich.edu/NACJD/> (April 24, 2008).
34. National Criminal Justice Reference Service (NCJRS) <http://www.ncjrs.org/> (April 24, 2008).
35. National Youth Survey Family Study. *Institute of Behavioral Science, University of Colorado at Boulder*. <http://www.colorado.edu/ibs/NYSFS/index.html> (January 12, 2009).
36. Nuorodos. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. (<http://www.nplc.lt/sena/links/links.htm>).
37. Nusikalstamos veikos statistinė kortelė (10 kortelė). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/10_korteles.doc (2007-04-18).

38. Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenų teikimo tvarka ir atlyginimo dydžiai. Parengta vadovaujantis Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. kovo 30 d. įsakymu Nr. 1V-117 // Valstybės žinios. 2007. Nr. 40-1518. *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/dokai/NVZR_duomenu_teikimas.pdf (2008-05-07).
39. Nusikalstamų veikų žinybinio registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1V-36 (Žin., 2006, Nr. 15-537). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/Nusikalstamu_veiku_zinybinio_registro_nuostatai.doc (2007-04-17).
40. Oldfield R. S. The psychology of the interview. Methuen, 1943. P. 37.
41. PHARE programos projektas Nr. 2003.004-341.05.02 „Lietuvos baudžiamojo persekiojimo gebėjimų stiprinimas“.
42. Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos. Automatizuota statistinė informacinė sistema ASIS. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt:8000/asis/> (2008-05-07).
43. Prison Population Rate in Europe (per 100,000 of the population). *King's College London*. <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/?search=europe&x=Europe> (February 4, 2008).
44. Rudzkienė V. Socialinė statistika. – Vilnius, 2005. P. 159.
45. Rudzkis T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. – Vilnius, 2000. P. 3–7, 12–19.
46. Scandinavian Research Council for Criminology <http://www.nsfk.org/> (April 24, 2008).
47. Statistika. *Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198 (2008-05-08).
48. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.stat.gov.lt/lt/> (2008-05-13).
49. Statistinės kortelės. Informatikos ir ryšių departamentas. *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=3&metai=2006&menuo=12®ionas=32&id3=1 (2007-04-20).
50. Statistinių kortelių apie Nusikalstamų veikų žinybinio registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymu Nr. 1V-160 (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymo Nr. 1V-252 redakcija) (Žin., 2006, Nr. 79-3118). *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198

- ka/korteles/Statistiniu_korteliu_apie_Nusikalstamu_veiku_zinybinio_registro_objektus_pildymo_instrukcija.doc (2007-04-17).
51. Teismų informacinė sistema. *Nacionalinė teismų administracija*. <http://www.teismai.lt/teismai/tis/tis.asp> (2008-05-08).
52. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius, 2003. P. 50, 59, 197, 582.
53. United Nations Crime and Justice Information Network (UNCJIN) <http://www.uncjin.org/index.html> (January 12, 2001).
54. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI) <http://www.unicri.it/> (April 24, 2008).
55. Vileikienė E. Kompleksinis sociologinis tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* <http://www.nplc.lt/reng/ren54/ren54-progr.doc> (2008-03-25).
56. Блувштейн Ю. Д., Добрынин А. В. Основания криминологии: Опыт логико-филосовских исследований. – Минск, 1990. С. 115.
57. Бунге М. Причинность. – Москва, 1962.
58. Гришков М. К., Шерега Ф. К. Как провести социологическое исследование. – Москва, 1985. С. 43–45.
59. Гришков М. К., Шерега Ф. К. Как провести социологическое исследование. – Москва, 1985. С. 152–179.
60. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. – Москва, 2003. С. 10.
61. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина. – Москва, 1989.
62. Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 36–38, 44–50, 56–57, 108–109.
63. Логика научного исследования / Отв. ред. П. В. Копнин, М. В. Попович. – Москва, 1965. С. 25.
64. Мерзон Л. С. Проблемы научного факта. Курс лекций. – Ленинград, 1972. С. 36.
65. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 39–53, 70–71, 76, 104–111, 486–489.

III. NUSIKALSTAMUMAS

1. Nusikalstamumo samprata

Nusikalstamumo nepavyksta išvengti nė vienai valstybei. Lietuvoje nusikalstamumas didėja, keičiasi jo struktūra ir kokybė. Pažaboti jį trukdo nusikalstamumo latentiskumas – struktūriškai sudėtingas socialinis teisinis reiškinys. Kadangi ši problema vertinama įvairiais požiūriais – nagrinėjami atskiri nusikalstamumo aspektai, tebevyksta diskusijos dėl nusikalstamumo sampratos, jam būdingų požymių.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas¹¹⁹, atskleisdamas nusikalstamos veikos turinį, pateikė naują sąvoką „baudžiamasis nusižengimas“. Ši naujovė verčia keisti požiūrį į nusikalstamumą, jo požymius ir šio vienišo darinio susiformavimo ypatumus.

Per visą kriminologijos mokslo raidą buvo daugybė nusikalstamumo sampratų. Nusikalstamumo apibrėžimų gausa liudija sąvokos apibrėžties įvairiapusiškumą. Nusikalstamumo sąvoką vartoja ir šio reiškinio tyrimus atlieka įvairių mokslo šakų atstovai – pedagogai, psichologai, sociologai, teisininkai. Vieni autoriai jį apibūdina gana abstrakčiai, bendriausiais žodžiais, kaip „vieną iš visuomenės parametrų, apibūdinančių socialinio mechanizmo būklę, sudėtinių jo dalių suderinamumą“¹²⁰, kiti – išsamiau, išskirdami atskirus nusikalstamumo požymius, pavyzdžiui, „nusikalstamumas – tai sąlyginai masinis, istoriškai kintantis socialinio, baudžiamojo teisinio pobūdžio klasinės visuomenės reiškinys, susidedantis iš visumos nusi-

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

¹²⁰ Спиридонов Л. И. Социология преступности. – Москва, 1978. С. 22.

kaltimų, padaromų tam tikroje valstybėje per tam tikrą laikotarpį“¹²¹. Toks požiūris į nusikalstamumą ilgą laiką atsispindėjo daugelio mokslininkų darbuose, kriminologijos vadovėliuose.

Vakarų autorių kriminologijos darbuose nusikalstamumo samprata dažniausiai visai nepateikiama, gvildenami tik nusikalstamumo apskaičiavimo ir vertinimo klausimai.¹²² Nusikalstamumas dažnai apibūdinamas kaip neigiamas reiškiny, visuomenėje vykstantis procesas, nenurodant konkretesnių jo požymių.¹²³ Vokiečių kriminologas E. Buchgolcas nusikalstamumą apibrėžia kaip specifinę žmonių elgesio visuomenėje formą, turinčią socialiai neigiamą ir griaunamąjį poveikį, pavaldžią bendriems socialinio gyvenimo dėsningumams.¹²⁴ G. Kaizerio nuomone, nusikalstamumas yra baudžiamosios teisės uždraustų veiksmų suma. Tie veiksmai yra ypatingi teisės pažeidimai – nusikaltimai.¹²⁵ Lenkų kriminologas J. Bafija pažymi, kad nusikalstamumas yra visuomeninis reiškiny, tikrovėje pasireiškiantis per atskirus nusikalstamo elgesio aktus, atitolinančius asmenį nuo socializacijos proceso.¹²⁶ Visų šių autorių formuluojami nusikalstamumo apibrėžimai yra pernelyg abstraktūs. Vokiškame kriminologijos žinyne, skirtame teisininkams praktikams, nėra net sąvokos „nusikalstamumas“, jame aprašomos tik atskiros nusikalstamumo rūšys.¹²⁷

Atkreiptinas dėmesys, kad yra nusikalstamumo kaip prasminio termino poreikį neigiančių nuomonių.¹²⁸ Šiai nuomonei pritariantys mokslinin-

¹²¹ Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – Москва, 1969. С. 173.

¹²² Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии. – Москва, 1989; Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999; Криминология / Под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1988; Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. – Москва, 1992.

¹²³ Schneider H. J. Einführung in die Kriminologie. – Berlin, New York, 1993; The Oxford Handbook on Criminology. – Oxford, 1995; Brown S. Criminology. Explaining Crime and its Context. – New York, 1991.

¹²⁴ Бухгольц Э., Лекшас Д., Хартман Д. Социалистическая криминология. – Москва, 1975. С. 144.

¹²⁵ Kaiser G. Kriminologie. – Haidelberg. 1993. S. 211.

¹²⁶ Бafia Е. Проблемы криминологии. Диалектика кримиогенной ситуации. – Москва, 1983. С. 25.

¹²⁷ Криминология. Словарь-справочник. – Москва, 1998. С. 244–245.

¹²⁸ Блауштейн Ю. Д., Добрынин А. В. Основания криминологии. Опыт логико-философского исследования. – Минск, 1990; Namų advokatas / Sud. J. Prapiestis. – Vilnius, 2002.

kai linę ignoruoti nusikalstamumą kaip sistemą, pabrėždami, jog nusikaltimą reikia nagrinėti kaip individualų reiškinį, nes nusikalstamumas pats savaime negali būti objektyviai stebimas¹²⁹, o kartu ir tiriamas kaip savarankiškas reiškinys – nagrinėjamas atsietai nuo nusikaltimų, jis praranda sąsajas su objektyvia tikrove. Vis dėlto faktas, kad tarp nusikalstamumo bei atskirų nusikaltimų egzistuoja visumos ir dalies ryšys¹³⁰, verčia abejoti tokių samprotavimų nuoseklumu ir pripažinti nusikalstamumo, kaip savarankiško kriminologijos mokslo tyrimo objekto, tyrinėjimus pagrįstais.

Kriminologijos literatūroje dažnai tapatinami tokie skirtingo lygio reiškiniai kaip nusikalstamumas ir nusikalstamas elgesys arba nusikalstamas elgesys ir nusikalstama veika. Todėl susiklostė įvairūs požiūriai į sąvoką „nusikalstamumas“ ir juos galima sąlyginai suskirstyti į tris grupes.

Pirmosios grupės kriminologų nuomone, nusikalstamumas yra visuomenei keliantis pavojų, nuo priimtų socialinių normų nukrypstantis elgesys¹³¹, kuris jungia visas nukrypimų nuo socialinių normų rūšis ir formas: narkomaniją, alkoholizmą, prostituciją, savizudybes ir pan. Sąvoka „nukrypstantis elgesys“ yra užsienio autorių vartojamos sąvokos „deviacinis elgesys“ sinonimas. Nukrypstančio elgesio teorijoje teigiama, kad nusikalstamumas yra neatsiejama deviacinio elgesio dalis, nes juos lemia bendri socialiniai veiksniai, glūdingintys sudėtinguose visuomenės raidos prieštaravimuose, pavyzdžiui, tarp socialiai susiformavusių poreikių ir socialiai ribojamų galimybių juos patenkinti. Vienoda socialinė jų kilmė lemia tarpusavio įtaką, priklausomybę. Tačiau, pripažįstant tokią tarpusavio priklausomybę, reikia pažymėti ir įvairių deviacinio elgesio rūšių specifiką. Tarp jų ir nusikalstamų veikų skirtumą nuo kitų deviacinio elgesio rūšių, nes nusikalstamos veikos yra daug pavojingesnės visuomenei nei kitos deviacinio elgesio rūšys. Kyla klausimas: ar deviacinis elgesys yra kriminologinio tyrimo objektas? Kriminologijos literatūroje vyrauja nuomonė, kad nenusikalstamas antisocialus elgesys kriminologui svarbus tik tiek, kiek jis susijęs su nusikalstamumu.

Antrajai grupei priskirtini kriminologai, kurie sąvoką „nusikalstamumas“ supranta kaip socialinį ir baudžiamąjį teisinį reiškinį, susidedantį iš

¹²⁹ Namų advokatas / Sud. J. Prapiestis. – Vilnius, 2002. P. 577.

¹³⁰ Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1996. P. 132.

¹³¹ Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург, 2002. С. 18.

įvairių nusikaltimų, padarytų tam tikroje valstybėje arba jos dalyje per tam tikrą laikotarpį, visumos.¹³² Tokios nusikalstamumo sampratos esminis požymis yra nusikaltimų visuma, jų suma. Taigi, nusikalstamumas laikomas suminiu reiškiniu.

Įsigaliojusio 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 10 straipsnyje nurodomos dvi nusikalstamos veikos rūšys: nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai. Toliau gvildenant sąvokos „nusikalstamumas“ turinį ir esmę, užuot vartojus sąvoką „nusikaltimai“, vartojamas terminas „nusikalstamos veikos“. Nusikalstamumo apibrėžime vartojant tik sąvoką „nusikaltimai“, dalis baudžiamaisiais įstatymais uždraustų veikų būtų paliktos už nusikalstamumo sampratos ribų.

Jei pritartume antrosios grupės kriminologų nuomonei, nusikalstamumą turėtume apibrėžti kaip socialinį teisinį reiškinį, susidedantį iš nusikalstamų veikų (nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų) statistinės visumos. Tokiu atveju šis reiškinys įgytų jį sudarančių elementų savybes. Daugiausia dėmesio tokioje nusikalstamumo sampratoje būtų skiriama teisiniui aspektui ir empiriniam aprašymui, bet nebūtų atskleista nusikalstamumo, kaip socialinio reiškinio, esmė. Apibūdinant nusikalstamumą kaip nusikalstamų veikų sumą reikėtų pripažinti, kad nusikalstamumas nuo nusikalstamos veikos skiriasi tik tuo, kad nusikalstama veika yra individualus aktas, o nusikalstamumas – statistinė tokių aktų visuma. Esant tokiai nusikalstamumo sampratai, kriminologija pakeičiama statistika bei psichologija, ignoruojamas kokybinis nusikalstamumo apibrėžtumas. Taigi, galima daryti išvadą, kad tirti nusikalstamumą – reiškia tirti nusikalstamas veikas. Taip buvo nusistovėję daugelyje kriminologinių empirinių ir teorinių tyrimų. Nagrinėdami atskiras baudžiamąsias bylas ir asmenines nusikaltėlių ypatybes, atlikdami masines anketines apklausas, grupuodami gautus rezultatus, vertindami kiekybinių ir kokybinių požymių tarpusavio priklausomybę, kriminologai stengėsi susidaryti bendrą išpūdį apie nusikalstamumą, išsiaiškinti pagrindinius jo egzistavimo dėsningumus, nustatyti nusikalstamumo kitimo tendencijas ir net pateikti konkrečias kriminologines prognozes.

Nusikalstamumo tyrėjai, nagrinėdami atskiras nusikalstamas veikas ir jų rūšis, susiduria su dideliais sunkumais: norint nustatyti atskirų vienetų

¹³² Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999; Криминология / Под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1988; Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. – Москва, 1992.

esmines savybes, būtina jas apibendrinti, išskirti tokias savybes, kurios priklauso reiškinių, procesų, poelgių visumai, t. y. atriboti sisteminio pobūdžio savybes nuo atsitiktinių (be abejo, apibendrinanti išvada gali būti nesusijusi su kiekvienu atskiru elementu). Sprendžiant šias užduotis pasitelkiama didžiųjų skaičių dėsnio grindžiama tikimybių teorija. V. S. Nemčinovas šį dėsnį yra suformulavęs kaip bendrąjį principą, kad, bendrai veikiant daugybei atsitiktinio pobūdžio individualių priežasčių ir sąlygų, gaunamas beveik nepriklausantis nuo atsitiktinumo rezultatas.¹³³ Būtinios šios dėsnio veikimo prielaidos – ganėtinai didelis stebėjimo objektų skaičius ir dinaminė atskirų įvykių nepriklausomybė nuo kokios nors bendros priežasties. Nesigilindami į specifines problemas, susijusias su sąvokos „atsitiktinumas“ samprata socialiniuose moksluose, atkreipsime dėmesį, jog antroji iš nurodytų prielaidų yra išpildyta visuomet, kai nagrinėjamas ganėtinai didelio individų skaičiaus elgesys.¹³⁴

Taigi, tipines savybes galima atskleisti tik tuo atveju, jeigu analizei parinktas nemažas stebėjimo objektų skaičius. Tik esant šiai sąlygai, vienetuose užfiksuotos savybės ir dėsningumai yra paplitę tiriamuose reiškiniuose, procesuose ir poelgiuose. Žvelgiant iš statistikos mokslo pozicijų galima teigti, kad nusikalstamumas yra statistinė nusikalstamų veikų visuma.

Be kiekybinio, turi būti ir kokybinis vertinimas, susijęs su nusikalstamumo kaip reiškinio socialine kilme ir esme. Kaip negalima pažinti visuomenės ir jos dėsningumų tiriant atskirus individus arba net jų visumą, taip negalima pažinti nusikalstamumo ir jo dėsningumų tiriant tik konkrečias nusikalstamas veikas arba jų sumą. Tiesa ta, kad nusikalstamumas egzistuoja ir atsiskleidžia per nusikalstamų veikų visumą, tačiau jis nėra šių veikų mechaninė suma, nes jų kiekybė pereina į naują savybę – kokybę. Teisiniai nusikalstamų veikų (nusikaltimų ir baudžiamųjų nusizengimų) požymiai neatskleidžia visų jų socialinių savybių. Baudžiamoji teisė pateikia nusikalstamos veiklos sampratą, jungia visus jos teisinius, kriminologijai svarbius požymius. Kartu kriminologija nagrinėja ir socialinį nusikalstamų veikų turinį. Nusikalstama veika, kaip socialinis faktas, ir nusikalstamumas, kaip socialinis teisinis reiškinys, yra ne tik tarpusavyje susiję, bet ir skiriasi vienas nuo kito. Nusikalstamos veikos padaromos nepriklausomai viena nuo kitos, o nusikalstamumas yra neišvengiamas, nuolat kintantis, pasikartojantis so-

¹³³ Немчинов В. С. Статистика как наука // Вопросы экономики. 1952. № 10. С. 105.

¹³⁴ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 45–46.

cialinis teisinis reiškiny, pasižymintis vientisumu ir sudėtingumu.

Nusikalstama veika yra aktas, nusikalstamo elgesio loginė baigtis, ji yra individuali, nepakartojama, neatskiriama nuo konkretaus asmens, nusikalstamos veikos, subjekto. Nusikalstama veika, nusikalstamas elgesys yra suasmeninti. Jų subjektas – nusikalstamą veiką padarę konkretūs asmenys ir juos supanti socialinė aplinka, kuriai priskiriamos ir įvairios kriminogeninės situacijos, skatinančios nusikalstamai elgtis, daryti nusikalstamą veiką. Nusikalstamumo subjektas yra ne konkretūs nusikaltėliai, o visuomenė kaip socialinis organizmas. Jis, kaip ir bet kuris kitas socialinis reiškiny, yra ne-suasmenintas ir paklūsta socialiniams dėsningumams.

Nusikalstamumas nuo nusikalstamos veikos ir nusikalstamo elgesio skiriasi ir funkcionavimo lygiu. Nusikalstamumas funkcionuoja makrosocialiniu lygiu, o nusikalstama veika, nusikalstamas elgesys – asmeniniu (individualiu), mikrogrupiniu ir mikrosocialiniu lygiais. Nusikalstamumas yra dėsningas neišvengiamas reiškiny, nulemtas socialinių sąlygų ypatumų, o nusikalstamą elgesį, atskiras nusikalstamas veikas (nusikaltimus ir baudžiamuosius nusizengimus) lemia tam tikros individualios aplinkybės. Šios veikos yra atsitiktinio pobūdžio. Nusikalstamumas visuomenėje yra dėsningai egzistuojanti objektyvi tikrovė, kurios negalima išvengti.

Nusikalstamumas ir nusikalstama veika panašūs tik tuo, kad kelia pavojų visuomenės ir jos narių interesams. Kiekvienas iš jų skirtingai pavojingas. Nusikalstamumas stabdo sėkmingą visuomenės raidą, todėl yra socialiai regresyvus reiškiny. Nusikalstamos veikos ir nusikalstamo elgesio negalima vertinti kaip visuomenės raidą stabdančių reiškinių, nes jų lygis nėra makrosocialinis. Skirtingą nusikalstamumo ir nusikalstamos veikos, nusikalstamo elgesio pavojingumą rodo ir skirtingi jų dariniai, padaryta žala.

Taigi, nusikalstamumas, nusikalstama veika (nusikaltimas ir baudžiamasis nusizengimas), nusikalstamas elgesys funkcionuoja skirtingais lygiais, turi skirtingus subjektus ir veikia pagal savus, specifinius dėsnius. Skiriasi ir jų valstybei bei visuomenei keliamas pavojus.

Trečiosios grupės kriminologai nusikalstamumą supranta kaip nusikalstamas veikas jungiančią sistemą. Jų nuomone, nusikalstamumas yra apibendrinanti samprata, atspindinti vienaarūšių objektų vientisos sistemos požymius. Kriminologė N. F. Kuznecova pabrėžia, kad nusikalstamumas yra nusikaltimų sistema, turinti sistemai būdingas savybes.¹³⁵ Tokios pačios

¹³⁵ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994; Криминалогия / Под ред. Н.

nuomonės laikosi kriminologė A. I. Dolgova ir kiti autoriai.¹³⁶ Daugelis kriminologų bandė pagrįsti nusikalstamumą kaip specifinį sisteminį struktūrinį darinį remdamiesi nusikalstamumo ir jo priežasčių tarpusavio ryšiu, priklausomybe¹³⁷, nusikaltimų ir juos padariusių asmenų tarpusavio ryšiais¹³⁸, įvairių nusikalstamumo elementų tarpusavio ryšiais¹³⁹.

Derėtų pritarti trečiosios grupės kriminologų nuomonei, kad nusikalstamumas yra socialinis teisinis reiškinys, turintis sistemai būdingas savybes. Sistema suprantama kaip tarpusavyje susijusių elementų, sudarančių vientisą darinį, organinė visuma, kuri turi naują integratyvią, atskiriems elementams nebūdingą kokybę. Yra dviejų rūšių sistemos. Vienos sistemos atskirtos nuo aplinkos ir jų specialiai pagrįsti nereikia, kitos reikalauja modeliavimo išskiriant atskirų jų elementų ryšius. Nusikalstamumą, kaip socialinį teisinį reiškinį, reikia modeliuoti. Nusikalstamumą, siekiant pagrįsti sisteminį jo pobūdį, būtina pripažinti specifine visuomenės dalimi (posistemiui), nustatyti bendrą nusikalstamumo vientisumo kokybės kriterijų ir išskirti tarpusavyje susijusius ir vienas kitą veikiančius nusikalstamumo elementus.

Nusikalstamumas egzistuoja visuomenėje ir yra jos, kaip sistemos, dalis. Jį suvokti galima tik kartu su visa sistema. Jis prasiskverbia į įvairias visuomenės gyvenimo sritis ir socialinius santykius. Nusikalstamumas susijęs su įvairiais visuomenėje vykstančiais procesais ir reiškiniais, kurie daro jam įtaką ir yra išoriniai, objektyvūs nusikalstamumo veiksniai, kita vertus, pats nusikalstamumas daro įtaką šiems veiksniams. Jis sugeba prisitaikyti prie socialinės aplinkos pokyčių ir net socialinę aplinką pritaikyti savo raidai. Nusikalstamumas, kaip sistema, yra sąlyginai savarankiškas savo veiksmų atžvilgiu, turi specifinių savybių ir raidos dėsningumą. Pažymėtina, kad nusikalstamumas nekinta sinchroniškai su visuomenėje vykstančiais pokyčiais, automatiškai jų nekartoja. Nauji nusikalstamumo požymiai visada yra jo sąveikos su visuomene rezultatas ir visuomenės poveikio per specifinius nusikalstamumo požymius rezultatas. Vadinasi, nusikalstamumas, įvairūs jo

Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1994; Четвериков В. С. Криминология. – Москва, 1997.

¹³⁶ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001; Прозументов А. М., Шеслер А. В. Криминология. Общая часть. – Красноярск, 1997.

¹³⁷ Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. – Москва, 1976. С. 55.

¹³⁸ Стручков Н. А. Преступность как социальное явление. – Ленинград, 1979. С. 14.

¹³⁹ Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. – Москва, 1980. С. 62.

elementai yra vieni su kitais susiję jau vien per visuomenę kaip bendrą nusikalstamumo veiksnį.

Nusikalstamumas yra dalis ir tokios didelės sistemos kaip teisės pažeidimai. Vienoda socialinė jų prigimtis lemia įvairių teisės pažeidimų (administracinių, darbo, finansinių, civilinių deliktų ir kitų) priklausomybę ir jungimą į vieną neigiamą socialinį procesą. Skirtingi teisės pažeidimai pasižymi savo specifika. Nusikalstamos veikos yra visuomenei pavojingiausi baudžiamosios teisės pažeidimai.

Nusikalstamumo kaip vientiso, unikaliais požymiais pasižyminčio reiškinio pobūdį atskleidžia šie bruožai¹⁴⁰:

- nusikalstamumas yra neišvengiamas, nuolatinis reiškinys;
- nusikalstamumas – dėsningas procesas, pasižymintis vidine tvarka, reguliarumu ir pasikartojimu;
- nusikalstamos elgesio rūšys ir standartai yra nuasmeninti, t. y. nepriklauso nuo individualios sąmonės, masinėje sąmonėje egzistuoja iš-tisas epochas.

Nusikalstamumą kaip vientisą sistemą apibūdina ir jo struktūra, jos elementų tarpusavio ryšys. Kriminologai neturi vienos nuomonės dėl nusikalstamumo elementų: vieni elementais laiko atskiras nusikalstamas veikas, kiti – nusikalstamumo tipus ir objektyvius jų tarpusavio ryšius. Jeigu, kaip minėjome, nusikalstamumo elementais pripažįstamos atskiros nusikalstamos veikos, tai nusikalstamumas – suminė sistema – įgys šių veikų savybes. Jeigu nusikalstamumo elementai yra jo tipai, jis, mūsų nuomone, yra vieni-tisa sistema. Nusikalstamos veikos taip pat turi savo rūšis, jas padarę asme-nys turi savo tipus. Tai kuo remiantis galima išskirti nusikalstamumo tipus? Atskiriems nusikalstamumo tipams išskirti gali būti taikomi įvairūs kriteri-jai: tam tikro socialinės aplinkos tipo ir asmenybės tipų sąveika (pavyzdžiui, nuolatinis ir situacinis nusikalstamumas); įvairūs socialiniai santykiai ir jiems būdingi prieštara-vimai (politinis, ekonominis, ekologinis nusikalsta-mumas ir nusikalstamumas kultūros, buities, vartojimo, socialinių santykių srityse), kiti kriterijai. Priimtiniausias kriterijus nusikalstamumo tipams iš-skirti yra socialinių santykių tipas: kultūros, buities ir vartojimo socialiniai santykiai (kėsinanimasis į gyvybę, sveikatą, asmenybės garbę, nuosavybę,

¹⁴⁰ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994; Криминалогия / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1994; Четвериков В. С. Кримино-логия. – Москва, 1997.

egzistavimo sąlygas, įskaitant ir ekologines, kultūrines ir kt.); ekonominiai ir socialiniai santykiai (kėsinimasis į civilinės apyvartos sutartinius pagrindus, į įvairių kolektyvinių teisės subjektų ryšius ir t. t.), pilietinės visuomenės santykiai, apimantys politikos sritį, saugumą, valdymo tvarką, rinkimų sistemą ir panašiai. Šiuo pagrindu galima išskirti tokius nusikalstamumo tipus: ekonominį nusikalstamumą, kurio „šaknys“ yra ekonomikos srityje, ūkinio mechanizmo prieštaravimuose; buitinių nusikalstamumą, kylantį žmonių veikloje pagal jų gyvenamąją vietą, t. y. darbo ir buities sričių, komunalinės ir namų buities sričių prieštaravimuose, neigiamose buitinėse tradicijose ir papročiuose; politinį nusikalstamumą – kovoje už valdžią, politinėse normose, papročiuose; poilsinį nusikalstamumą – kultūros prieštaravimuose, laisvalaikio racionalaus praleidimo ir komercinių interesų prieštaravimuose, antisocialiuose poilsio papročiuose ir tradicijose; religinį nusikalstamumą – ekonominiuose, konfesiniuose ir kituose religinės buities prieštaravimuose, pasaulinių religijų papročių, tradicijų ir legalių bei nelegalių sektų prieštaravimuose. Galima išskirti ir kitus nusikalstamumo tipus.¹⁴¹

Taigi, nusikalstamumo tipas – tai savarankiškas, mobilus, regresinis ir nesuasmenintas reiškiny, kildintinas iš socialinių visuomenės santykių prieštaravimų, jos neigiamų papročių ir tradicijų.

Nusikalstamo elgesio tipas skiriasi nuo nusikalstamumo tipo tais pačiais požymiais kaip ir nusikalstamumas nuo nusikalstamo elgesio, nes tai yra skirtingo lygio kriminaliniai reiškiniai ir kriminologinės kategorijos.

Kriminologijos literatūroje suformuluotuose nusikalstamumo apibrėžimuose autoriai išskiria esminius, jų nuomone, kokybinius nusikalstamumo kaip socialinio reiškinio požymius: socialinį pavojingumą, istorinį kintamumą, santykinį savarankiškumą ir masiškumą, socialinį ir teisinį pobūdį, nusikalstamų veikų visumą ir kitus. Įvertinus šiuos požymius pažymėtina, kad tokios savybės kaip istorinis kintamumas, socialinis pavojingumas, masiškumas būdingi daugumai socialinių reiškinių. Manytume, kad itin svarbus kokybinis nusikalstamumo požymis yra jo savikūra, sąlyginis savarankiškumas. Nusikalstamumas sugeba plėtotis kaip save kuriantis reiškinys. Žinoma, kad padarinys yra atskiras priežasties atžvilgiu. Jis gali daryti įtaką priežastingumo procesui, todėl nusikalstamumas, kildintinas iš socia-

¹⁴¹ Galinaitytė J., Rudzakis T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005. Nr. 70(62). P. 138.

linių sąlygų, virsta atskiru reiškiniu, aktyviai darančiu įtaką šioms sąlygoms. Sugebėdamas save apibrėžti, prisitaikydamas pakitusiomis sąlygomis, nusikalstamumas daro neigiamą įtaką visuomenei, tiesiogiai įtraukdamas į nusikalstamą veiklą dalį visuomenės, ypač jaunimą, skleisdamas kriminalinę subkultūrą, psichologiją. Supriešindamas save su visuomenės interesais, nusikalstamumas sukuria ir savitą apsaugos sistemą.

Nusikalstamumas savo esme yra neigiamas, visuomenei ir jos nariams keliantis pavojų reiškiny. Jis stabdo ekonomines pertvarkas, dezorganizuoja socialines struktūras, turi įtakos socialinių institutų disfunkcijoms, trikdo socialinę rimtį ir veikia žmonių nuotaikas, jų gyvenimą. Nusikalstamumas daro didelę žalą ekonomikai, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ir kitiems kėsinimosi objektams. Jeigu materialinę žalą galima apskaičiuoti, tai tikslų ir apibendrintų duomenų apie nusikalstamomis veikomis padarytą moralinę, emocinę, psichinę ir net fizinę žalą nėra. Ji daug didesnė už materialinę žalą. Kovai su nusikalstamumu, jo prevencijai telkiamos valstybės ir visuomenės jėgos, tam naudojant kitoms spręstinoms problemoms skirtas lėšas. Todėl nusikalstamumas dėl savo pavojingumo, žalingumo yra itin svarbi socialinė problema.

Daug metų buvo teigiama, kad nusikalstamumas yra klasinis, istoriškai praeinantis, netobulų socialinių santykių, praeities atgyvenų nulemtas reiškiny, tad nuosekliai šiuos veiksnius šalinant nusikalstamumas išnyks. Kitos nuomonės buvo F. Listas. Jis pabrėžė, kad nusikalstamumas yra amžinas kaip mirtis ir liga, niekad neišnyks bausmės, prevencijos priemonės nenugalės nusikalstamumo kaip nenugalės mirties ir ligų didžiausia higienos pažanga.¹⁴² F. Listo amžininkas prancūzų sociologas E. Diurkheimas nusikalstamumą laikė normaliu, būtinu, naudingu reiškiniu, be kurio visuomenė negali egzistuoti, jo išnaikinti niekam nepavyko ir nepavyks.¹⁴³ Italas R. Garofalas yra pažymėjęs, kad nusikaltimai neišnyks net sistemoje, kurioje nebus skurdo.

Pripažinus nusikalstamumą neišvengiamu socialiniu reiškiniu negalima teigti, kad jis nepaklūsta socialinei kontrolei, nepasiduoda socialinėms įtakoms ar negalima jo sumažinti. Mirties ir ligų amžinumas nerodo, kad neilgėja gyvenimo trukmė, neišvengiamos ligos. Žmonija siekė ir prailgino

¹⁴² Лист Ф. Преступление как социально-патологическое явление. – Санкт-Петербург, 1900. С. 7.

¹⁴³ Э. Durkheim. Норма и патология // Социология преступности. – Москва, 1966. С. 39–44.

žmonių gyvenimą, atrado naujus vaistus nuo neišgydomų ligų. Imperatyvus programinis reikalavimas pašalinti nusikalstamumą, neturint galimybės tai padaryti, skatina teisėsaugos institucijas slėpti nusikalstamumo mastą ir tikrąją padėtį, jo priežastis. Nusikalstamumas yra neišvengiama, bet kontroliuojama socialinė patologija. Visuomenė nėra pajėgi panaikinti nusikalstamumą, bet ji gali nusikalstamumą išlaikyti tam tikro socialiai pateisinamo lygio. Nusikalstamumas nėra klasinė, politinė problema. Tai bendražmogiška problema, kurią turi gvildinti ne tik kriminologai, bet ir kitų socialinių mokslų atstovai.

Nusikalstamumas išryškėja per atskiras nusikalstamas veikas. Todėl jis, kaip ir kiti kaupiamieji reiškiniai, pasižymi statistiškai išmatuojamomis savybėmis.

Taigi, **nusikalstamumas** yra valstybei ir visuomenei pavojingas, istoriškai kintantis, save kuriantis, sąlyginai savarankiškas socialinis teisinis nusikalstamas veikas integruojantis reiškinys, nulemtas visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinų prieštaravimų, reikalaujantis nuolatinės valstybės ir visuomenės kontrolės.

2. Nusikalstamumo rodikliai

Pirmieji statistiniai nusikalstamumo tyrimai buvo atlikti tik XIX a. – 1827 metais. Prancūzijoje išleistas nusikalstamumo duomenų sąvadas, parengtas A.-M. Gerio. O socialinių reiškinų statistinės analizės pagrindus padėjo tuo metu išsamius įvairių socialinių sričių, įskaitant ir kriminalinę, tyrimus atlikęs belgų mokslininkas O.K. Kettle¹⁴⁴.

Kaip jau buvo minėta, nusikalstamumas, kaip ir kiti kaupiamieji reiškiniai, pasižymi statistiškai išmatuojamomis savybėmis. Matuojamos šių savybių reikšmės kriminologinėje literatūroje yra vadinamos įvairiai: charakteristika, koeficientais, rodikliais, indeksais ir pan. Kaip jas derėtų vadinti? Pagal „Tarptautinių žodžių žodyną“¹⁴⁵:

¹⁴⁴ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 34–35.

¹⁴⁵ Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003.

- charakteristika – $_1$ apibūdinimas: skiriamųjų savybių, pranašumų, trūkumų nusakymas;
- koeficientas – $_2$ kokybinis rodiklis, reiškiamas santykinio dydžiu ir rodantis socialinių ekonominių reiškinių tarpusavio santykius;
- indeksas – $_4$ santykinis dydis, kiekybiškai apibūdinantis socialinio ekonominio reiškinių kitimą laiko ir erdvės atžvilgiu;
- rezultatas – $_2$ kokio nors veikimo konkretus rodiklis, pasekmė;
- atributas – $_4.b$ duomens požymių aprašiklis, žymintis kurį nors duomens požymį.

Bet kurios iš nurodytų sąvokų vartojimas matuojamoms nusikalstamumo reikšmėms aprašyti neleistų visiškai atskleisti tiriamų nusikalstamumo savybių: koeficientu turėtų būti apibūdinami vien kokybiniai, indeksu – kiekybiniai bruožai, rezultatas nusako tik baigtinio proceso pasekmes, terminas „atributas“ labiau taikytinas savybėms atskleisti, o sąvoką „charakteristika“ kriminologai linkę vartoti nusikalstamumo padėčiai apibūdinti. Kitą „tinkamą“ terminą – „požymis“, „rodiklis“ – yra gana sinonimiški, tačiau mokslinėje literatūroje labiau paplitusi pastaroji abstrakcija, todėl *statistiškai išmatuojamas nusikalstamumo savybių reikšmės vadinsime* **nusikalstamumo rodikliais**.

Kaip jau minėta, tam, kad nusikalstamumo rodikliai būtų statistiškai patikimi, būtinas ganėtinai didelis stebėjimo objektų skaičius, t. y. turi būti išpildytas masiškumo reikalavimas. Masiškumą, kaip kiekybinę nusikalstamumo ypatybę, apibrėžia teritorijos ir laiko kriterijai. Turi būti tam tikra nusikalstamų veikų „kritinė masė“, kuri atskleistų atsitiktinumų dėsningumus. Ir visiškai nesvarbu, dėl ko ši „kritinė masė“ susidaro: ar dėl to, kad nusikalstamumas nagrinėjamas gana didelėje teritorijoje, ar dėl to, kad nagrinėjamas ganėtinai ilgas laikotarpis. Priešingu atveju gautų tyrimo rezultatų paklaidos bus tokios didelės, kad nebus galima padaryti pagrįstų išvadų: arba rezultatų patikimumo lygmuo bus pernelyg mažas, arba patikimumo intervalai pernelyg dideli.¹⁴⁶

Skiriami kiekybiniai ir kokybiniai nusikalstamumo požymiai, kurie apibūdina atskiras šio reiškinių puses ir yra glaudžiai susiję.

¹⁴⁶ Galinaitytė J., Rudzkiš T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005. Nr. 70(62). P. 135–136.

Nusikalstamumą, kaip socialinį teisinį reiškinį, galima įvertinti ir net išmatuoti kiekybiškai. Tai svarbu atskleidžiant šio reiškinio esmę, nustatant vidinius jo ryšius, priklausomybę nuo išorinių veiksnių, numatant nusikalstamumo prevencijos kryptis.

Nusikalstamumą kiekybiškai apibūdina jo paplitimas (būklė, lygis).

Nusikalstamumo būklę atspindi bendras nusikalstamų veikų skaičius per tam tikrą apskaitos laikotarpį (metus, penkmetį ir t. t.) tam tikroje teritorijoje (valstybėje, apskrityje, mieste ir kt.).

Nusikalstamumo būklę padeda įvertinti užregistruotų ir ištirtų nusikalstamų veikų duomenys. Šį rodiklį galima apskaičiuoti ir pagal tam tikrą nusikalstamumo pjūvį, pavyzdžiui, pagal nusikalstamų veikų pavojingumo laipsnį, pasikėsimo objektą, pagal atskiras nusikalstamų veikų rūšis ir grupes, pagal nusikalstamų veikų motyvus, kaltės formas, pagal nusikalstamų veikų padarymo vietą, laiką ir būdą.

Kriminologinėje literatūroje galima aptikti nuomonių, kad nusikalstamumo būklės rodiklį galima naudoti ir apibūdinant nusikalstamas veikas padariusius asmenis, t. y. asmenis, įtariamus padarius nusikaltimus ir baudžiamuosius nusizengimus, nuteistus ir įkalintus asmenis pagal jų socialinius demografinius požymius, nusikalstamų veikų aukas, padarytą žalą (nuostolius) ir jos dydį, kitus nusikalstamumo ir nusikaltėlių požymius. Šiais atvejais būtina atsižvelgti į tai, kad padarytų nusikalstamų veikų ir nusikaltėlių skaičius skiriasi. Vienas asmuo gali padaryti keletą nusikalstamų veikų arba keli asmenys gali padaryti vieną nusikalstamą veiką. Asmenys, padarę nusikalstamas veikas, dažnai yra nustatomi tik jas ištyrus, todėl nesutampa padarytų nusikalstamų veikų ir jas padariusių asmenų registravimo laikas. Be to, teistumo duomenys rodo tik asmenis, o ne nusikalstamų veikų skaičių. Nusikaltėlių gali būti mažiau nei padarytų nusikalstamų veikų. Duomenys apie teistumą nerodo padarytų, bet neatskleistų nusikalstamų veikų, mažareikšmių nusikalstamų veikų ar veikų, kurios nepasiekė teismų ir baudžiamosios bylos buvo nutrauktos ikiteisminio tyrimo stadijoje. Teistumo duomenims nepriskiriami ir asmenys, kurių kaltė neįrodyta, todėl baudžiamosios bylos nutrauktos.

Šiuolaikinė kriminologija kelia naujus reikalavimus kriminologinei informacijai. Nusikalstamumo kriminologinei analizei būtina oficialios baudžiamosios statistikos, viktimologinių ir kitų tyrimų kompleksinė informacija. Skirtingos informacijos rūšys viena kitą papildo. Nuo jų priklauso nusikalstamumo prevencijai ir kontrolei skirtų rekomendacijų pagrįstumas.

Kriminologinės informacijos ribų klausimas yra atviras. Nėra griežtos ribos tarp kriminologinės ir nekriminologinės – baudžiamosios teisės ir proceso, bausmių vykdymo, socialinės, psichologinės, sociologinės ir kitos informacijos. Nėra visuotinai pripažintų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima priskirti informaciją kriminologinei ir nekriminologinei. Toks priskyrimas priklauso nuo konkretaus tyrėjo, tikslo ir nuostatų, kuriomis jis vadovaujasi atlikdamas tyrimą. Nėra ir negali būti vienintelės teisingos kriminologinių duomenų struktūros. Kriminologinės informacijos daugiastrukūriškumas yra šios informacijos savybė.¹⁴⁷

Svarbus nusikalstamumo būklės rodiklis yra jo pasiskirstymas administraciniuose-teritoriniuose vienetuose (nusikalstamumo geografija), įvairiose socialinio gyvenimo srityse, nuosavybės formose ir kitose svarbiose žmonių gyvenimo ir veiklos srityse.

Konkrečiais atvejais tikslinga nusikalstamumą nagrinėti pagal šias jo rūšis¹⁴⁸:

- tikrąjį nusikalstamumą – per konkretų laikotarpį konkrečioje teritorijoje padarytų nusikalstamų veikų visumą;
- atskleistą nusikalstamumą – nusikalstamų veikų, žinomų teisėsaugos institucijoms arba visuomenei, visumą. Jo antipodas yra neatskleistas nusikalstamumas, nežinomų nusikalstamų veikų visumą;
- registruotą nusikalstamumą – nusikalstamas veikas, apie kurias teisėsaugos institucijos buvo informuotos ir kurias užfiksavo. Jo antipodas yra latentinis nusikalstamumas;
- teismo nustatytą nusikalstamumą – veikas, kurių nusikalstamą pobūdį nustato teismas.

Sunku įvertinti nusikalstamumo būklę absoliučiais skaičiais, nes negalima lyginti atskirus duomenis. Antai registruotas nusikalstamumas yra didesnis nei jo ištirta dalis, o ištirtų nusikalstamų veikų skaičius – už skaičių tų ištirtų nusikalstamų veikų, už kurias kalti asmenys traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Dar mažiau nusikalstamų veikų tampa teisminio tyrimo dalyku. Ir dar mažiau tų, už kurių padarymą teismai asmenis nubaudžia. Neišsamus nusikalstamų veikų registravimas leidžia tik iš dalies atskleisti tikrąjį nusikalstamumo padėtį, todėl duomenys apie padarytas nu-

¹⁴⁷ Kiškis A. Nacionalinės kriminologinės informacinės sistemos modelis: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 18–220.

¹⁴⁸ Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 10.

sikalstamas veikas ir jas padariusius asmenis neatspindi kriminalinės tikrovės.

Vertinant nusikalstamumo būklę absoliučiais skaičiais, be užregistruotų nusikalstamų veikų, reikia atsižvelgti į latentines nusikalstamas veikas. Jų gali būti daug daugiau nei oficialiai užregistruotų nusikalstamų veikų. Ekspertų apskaičiavimu, latentinių nusikalstamų veikų skaičius 4–5 ir daugiau kartų viršija užregistruotų nusikalstamų veikų skaičių. Būtent užregistruotos ir latentinės nusikalstamos veikos lemia tikrojo nusikalstamumo būklę. Nusikalstamas veikas padariusių, bet neišaiškintų asmenų skaičius teisės pažeidėjų struktūroje dėl neatskleistų veikų dar didesnis. Tikrųjų teisės pažeidėjų skaičius 5–7 kartus viršija išaiškintų padarius nusikalstamas veikas asmenų skaičių.¹⁴⁹

Išvardyti nusikalstamumo būklės rodikliai yra svarbūs, tačiau jie neleidžia objektyviai įvertinti ir palyginti nusikalstamumo paplitimo skirtingose valstybėse. Gyventojų skaičius įvairiose valstybėse skiriasi, skiriasi ir veikų kriminalizavimas bei registravimas. Tačiau kai kurie palyginimai vis dėlto įmanomi. Geriausiai lyginti visuotinai pripažintas nusikalstamas veikas (pvz., nužudymus, kūno sužalojimus, plėšimus).

Siekiant šiuos duomenis palyginti, nustatomas nusikalstamumo lygis ir koeficientas. **Nusikalstamumo lygį** rodo per konkretų laikotarpį tam tikroje teritorijoje padarytų nusikalstamų veikų ir tos teritorijos gyventojų skaičiaus santykis.

Nusikalstamumo lygis dažniausiai skaičiuojamas 100 tūkstančių toje teritorijoje gyvenančių žmonių. Siekiant realiai atspindėti nusikalstamumo paplitimą, jo lygis gali būti apskaičiuojamas ne pagal visus tos teritorijos gyventojus, o tik pagal galinčius būti nusikalstamų veikų subjektais ir kriminogeniškai aktyviausius, paprastai pagal asmenis nuo 14 iki 60 metų amžiaus. Duomenys, gauti įtraukiant visus tam tikros teritorijos gyventojus, labiau atspindi viktimologinę tos vietovės padėtį, o duomenys, gauti įtraukiant kriminogeniškai aktyviausius gyventojus, atskleidžia nusikalstamų veikų „gamybos“ intensyvumą.

Kartais – tai priklauso nuo tyrimo poreikių – gali būti tikslinama ne vardiklyje nurodoma gyventojų dalis. Prie skaitiklyje nurodomo nusikalstamų veikų skaičiaus gali būti pridėamos ir ne nusikaltimo subjektų pada-

¹⁴⁹ Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева. В. Е. Эминова – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999. С. 78–79.

rytos veikos, kitais atžvilgiais turinčios nusikalstamų veikų požymių, pavyzdžiui, vaikų iki 14 metų amžiaus padarytos nusikalstamos veikos. Atkreiptinas dėmesys, kad nusikalstamumo lygis gali būti skaičiuojamas nebūtinai remiantis gyventojų skaičiumi. Pavyzdžiui, pateikiant kriminologinę vagysčių iš butų charakteristiką tikslinga pateikti nusikalstamumo lygį, tenkantį ne gyventojams, o butams (viename bute gali gyventi skirtingas gyventojų skaičius; vieną vagystę iš buto gali padaryti skirtingas nusikaltėlių skaičius). Todėl bendriausiu atveju nusikalstamumo lygis – tai vieno dydžio dalis, tenkanti kito dydžio daliai.

Neapskaičiavus nusikalstamumo lygio, būtų sunku nustatyti jo paplitimą atskiruose valstybės regionuose, nes vyksta gyventojų migracija, kinta gyventojų amžiaus grupės, administracinis teritorinis padalijimas ir panašiai.

Nusikalstamumo lygis apskaičiuojamas pagal formulę:

$$N_L = \frac{P}{N} \times K,$$

čia: N_L – nusikalstamumo lygis;
 P – absoliutus apskaitytų nusikalstamų veikų skaičius;
 N – absoliutus visų gyventojų skaičius;
 K – gyventojų dalis, pagal kurią skaičiuojamas nusikalstamumo lygis (pavyzdžiui, 100 000).

Skaičiuojant ir vertinant nusikalstamumo lygį reikia atsižvelgti į šiuos statistinius, demografinius ir kitus ypatumus¹⁵⁰:

- metus fiksuotos nusikalstamos veikos sudaro intervalines eilutes, apibūdinančias veikų dinamiką. Šio rodiklio netikslumai gali būti susiję su neišsamiu nusikalstamų veikų registravimu;
- gyventojų skaičius sudaro momentinę eilutę, apibūdinančią jį tik tam tikru laikotarpiu. Metų pradžioje gyventojų skaičius yra vienas, metų viduryje – kitas, o pabaigoje – trečias. Nusikalstamumo lygis bus adekvatesnis, jeigu jį apskaičiuosime pagal vidutinį metinį gyventojų skaičių arba, jeigu tokie duomenys neprieinami arba skai-

¹⁵⁰ Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Предисловие В. Н. Кудрявцева. – Москва, 1999. С. 70–72.

čiuojama tam tikros gyventojų grupės atžvilgiu, pagal gyventojų skaičių metų pabaigoje;

- demografai skiria nuolatinčius ir laikinus gyventojus. Tai svarbu tiems regionams, kuriuose yra daug laikinų gyventojų. Į tai būtina atsižvelgti apskaičiuojant nusikalstamumo lygį;
- kriminologai, nusikalstamumo būklės rodiklį naudojantys nusikalstamas veikas padariusiems asmenims apibūdinti, nusikalstamumo lygį apskaičiuoja pagal bendrą išaiškintų nusikalstamų veikų ir jas padariusių asmenų, visų nuteistų, nuteistų tik laisvės atėmimu, įkaltintų asmenų skaičių, o ne pagal bendrą registruotų nusikalstamų veikų skaičių;
- nusikalstamumo lygį galima apskaičiuoti pagal atskiras nusikalstamas veikas padariusių asmenų grupes: nepilnamečių, moterų, vyrų, anksčiau teistų, nedarbingų, studentų ir kitų gyventojų grupių. Tik tuomet P reikš tiriamos gyventojų grupės padarytų nusikalstamų veikų skaičių, o N – bendrą šios kategorijos gyventojų skaičių valstybėje, regione, mieste ir taip toliau;
- siekiant objektyviai įvertinti atskirų nusikalstamų veikų rūšių ir grupių lygį gali būti apskaičiuojamas smurtinių, turtinių ir kitų veikų lygis.

Šių rodiklių visuma padės objektyviau įvertinti nusikalstamumo, atskirų jo rūšių paplitimą ir juos palyginti laiko (pagal metus) bei erdvės (pagal teritorijas) atžvilgiu.

Nusikalstamų veikų periodiškumas (kartais vadinamas nusikalstamumo intensyvumu) yra kriminologinės padėties valstybėje, regione kiekybinis parametras. Jis *išreiškiamas vidutiniu laiko tarpu, per kurį padaroma viena nusikalstama veika*:

$$N_p = \frac{L}{P},$$

čia: N_p – nusikalstamumo periodiškumas;

P – nusikalstamų veikų skaičius (pavyzdžiui, per metus);

L – laikotarpis (periodas), kuriam skaičiuojama (365, jei skaičiuojama neperžiangiant paros ribų, 8 760 (= 365 * 24), jei skaičiavimo ribos – valanda ir t. t.).

Atkreiptinas dėmesys, kad skaitiklyje ir vardiklyje nurodyti apskaitos laikotarpiai turi būti kartotiniai.

Nusikalstamų veikų dažnumas (kartais vadinama nusikalstamumo dažnumu) yra išreiškiamas vidutinių nusikalstamų veikų skaičiumi per tam tikrą laiko vienetą:

$$N_D = \frac{P}{L} \text{ arba } N_D = \frac{1}{N_P}.$$

Aptartas statistiškai matuojamas nusikalstamumo savybes galima iliustruoti konkrečiais duomenimis, pavyzdžiui, Lietuvoje 2004 m.:

- nusikalstamumo būklė – užregistruota 93 419 nusikalstamų veikų;
- nusikalstamumo lygis – 2 719 nusikalstamų veikų 100 000 gyventojų;
- nusikalstamumo intensyvumas – 1 nusikalstama veika kas 5 minutes;
- nusikalstamų veikų dažnumas – 11 nusikalstamų veikų per valandą.

Nusikalstamumo paplitimas taip pat gali būti išreiškiamas ir tam tikromis tikimybėmis, ypač jei tai susiję su nusikalstamų veikų aukomis. Šiuo atveju nustatoma tikimybė tam tikro kontingento asmeniui tapti bet kokios ar tam tikros rūšies nusikalstamos veikos auka.

Nusikalstamumo struktūra ir nusikalstamų veikų pobūdis atspindi jo kokybinę išraišką. Nusikalstamumas yra daugiastrukūris¹⁵¹ reiškinys, todėl jame gali būti išskiriamos vidinės dalys.

Nusikalstamumo struktūra yra viso nusikalstamumo ar atskirų jo rūšių vidinė sandara. Ji atskleidžia registruoto nusikalstamumo atskirų nusikalstamų veikų grupių arba rūšių santykį konkrečiu laikotarpiu (metais, mėnesiais), konkrečioje teritorijoje.

Nusikalstamumo struktūra apskaičiuojama absoliučiais skaičiais, procentais, dalimis, koeficientais, indeksais, nusikalstamumą apibūdinančiais ne tik kokybiškai, bet ir kiekybiškai.

¹⁵¹ Daugiastrukūriškumu apibūdinama sudėtingo darinio savybė vienu metu turėti daugelį struktūrų. Atsižvelgiant į analizei pasirinktą pjūvį, galima išskirti nusikalstamumo struktūras pagal: erdvės ir laiko kriterijų, pavojingumo visuomenei laipsnį, nusikalstamos kėsimosi objektą, psichinį nusikaltėlio ir padarytos veikos santykį, nusikaltėlio asmenybės požymius ir t. t. (žr.: Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 40–41).

Nusikalstamumo pobūdis vertinamas tokiais kokybiniais terminais kaip pavojingumas, sunkumas, recidyvumas. Kokybinių požymių analizė padeda atskleisti tikrąsias nusikalstamumo tendencijas ir dėsningumus.

Nusikalstamumo struktūroje gali būti įvairių rūšių ir grupių nusikalstamos veikos. Nusikalstamas veikas galima skirstyti pagal kategorijas (ne-sunkios, apysunkės, sunkios); pagal teritoriją (valstybė, apskritis, miestai ir kaimai); pagal socialines sritis, metų laikus. Skiriamos tyčinės ir neatsargios nusikalstamos veikos; turtinės, smurtinės ir kitos nusikalstamų veikų rūšys; recidyvinės, profesionalios, grupinės, organizuotos nusikalstamos veikos; iš-tirtos ir neištirtos nusikalstamos veikos; moterų, vyrų, nepilnamečių, jau anksčiau teistų, bedarbių, girtų ir vartojusių narkotikus, alkoholį asmenų bei kitų, išaiškintų padarius nusikalstamas veikas, asmenų kategorijų nusi-kalstamos veikos ir panašiai. Nusikalstamumo struktūra gali būti nagrinė-jama ir skaičiuojama taip pat ir pagal kitus baudžiamuosius, kriminologi-nius, procesinius, socialinius-demografinius požymius.

Nusikalstamumo struktūra apima nusikalstamumo pobūdį, jo pavo-jingumą.

Nusikalstamumo pobūdis – tai kokybinis jo rodiklis, atskleidžiantis konkrečios nusikalstamumo struktūros dalies savybes. Jį apibūdina pavojin-giausių nusikalstamų veikų skaičius nusikalstamumo struktūroje, taip pat juos padariusių asmenų aprašymas. Nusikalstamumo pobūdis visą dėmesį skiria ne tiek kiekybiniam nusikalstamų veikų pagal rūšis pasiskirstymui, kiek šių rūšių turiniui, jų vyravimui apskaičiuoto ir tikrojo nusikalstamumo struktūroje, nusikalstamų veikų pasiskirstymui įvairiose gyventojų grupėse, socialinėje, ekonominėje ir kitose srityse ir taip toliau.

Nusikalstamumo pobūdis nustatomas pagal jo rūšis ir turinį. Yra daug kriterijų išskirti nusikalstamumo rūšis. Baudžiamasis teisinis kriterijus yra pagrindinis, tačiau kriminologiniu požiūriu jis nepakankamai atspindi nu-sikalstamumo kokybę. Priimtinausias kriminologinis kriterijus – socialinis nusikalstamos veikos motyvacijos turinys.

Kriminologijoje nusikalstamos veikos skirstomos ir pagal kitus kriteri-jus: ekonominį nusikalstamumą, korupcinį nusikalstamumą, grupinį nusi-kalstamumą, profesinį nusikalstamumą, pakartotiną arba recidyvinį nusi-kalstamumą, su narkotikų vartojimu susijusį nusikalstamumą, nepilname-čių nusikalstamumą, moterų nusikalstamumą, miesto nusikalstamumą, kaimo nusikalstamumą, ištirtą nusikalstamumą, latentinį nusikalstamumą ir panašiai.

Nusikalstamų veikų pagal kokybinį jų turinį pasiskirstymas leidžia atskleisti kriminologinės padėties valstybėje, regione, mieste, kaime esmę ir parengti veiksmingas kontrolės bei prevencijos priemonės.

Nusikalstamumas, kaip socialinis teisinis reiškiny, nuolat kinta. Paklusdamas vidiniams dėsningumams ir atspindėdamas socialinių santykių prieštaravimus, nusikalstamumas tai didėja, tai mažėja arba nusistovi. Todėl vertinant nusikalstamumo būklę reikia atsižvelgti į jo dinamiką. Ją žinant galima objektyviai įvertinti nusikalstamumo procesus.

Nusikalstamumo dinamika – tai jo būklės, lygio, struktūros kitimas per tam tikrą, didesnę už apskaitos vienetą, laikotarpį (penkmetį, dešimtmetį ir t. t.). Nusikalstamumo dinamiką rodo nusikalstamų veikų, padarytų per skirtingus laikotarpius toje pačioje valstybėje, regione, mieste, duomenys. Dinamika išreiškiama:

- tendencijomis;
- pokyčių tempu (dažniausiai nurodomu procentine išraiška nuo pagrindinio arba prieš tai buvusio laikotarpio dydžio, vadinama atitinkamai pagrindiniu arba grandininiu pokyčiu).

Beje, siekiant sumažinti atsitiktinio rodiklio svyravimų įtaką, „išgryninti“ tendencijas, gali būti naudojami kelių apskaitos laikotarpių vidurkiai. Ši analizės technika vadinama slankiojo vidurkio dinamika.

Pažymėtina, kad turi būti atliekama 5–10 ir daugiau metų nusikalstamumo dinamikos analizė. Per trumpą laikotarpį objektyvi nusikalstamumo dinamika gali ir neatskleisti iki galo, nes jos pakyčiams įtakos galėjo turėti socialiniai veiksniai (urbanizacija, gyventojų demografinė sudėtis, migracija ir kiti socialiniai reiškiniai bei procesai), baudžiamųjų įstatymų pakeitimai, naujų veikų kriminalizavimas ir esamų veikų dekriminalizavimas, baudžiamoji ir nusikalstamų veikų (nusikaltėlių) apskaitos politika, praktika ir kita. Tikrąją nusikalstamų veikų dinamiką rodo nusikalstamų veikų, nusikalstamumo lygio ir nusikalstamumo struktūros pokyčiai per konkretų laikotarpį konkrečioje teritorijoje. Todėl galima kalbėti ne tik apie nusikalstamumo būklės, bet ir apie jo struktūros dinamiką. Be to, galima nagrinėti viso pasaulio, atskirų valstybių nusikalstamumo, struktūrinių jo dalių dinamiką. **Nusikalstamumo dinamika** yra kompleksinis kiekybinis ir kokybinis jo rodiklis, atspindintis nusikalstamumo kitimą laiko atžvilgiu.

3.1 lentelė. **Registruotų nusikalstamų veikų Lietuvoje dinamika
1996–2005 m.**

Metai	Būklė	Slankusis būklės vidurkis*	Lygis (100 000 gyventojų)	Lygio pokytis proc.		Slankusis lygio vidurkis*
				Bazinis	Grandininis	
1996	68 053	68 229	1 890	17,90	12,77	1 896
1997	75 816	74 006	2 121	32,31	12,22	2 071
1998	78 149	77 024	2 202	37,37	3,82	2 170
1999	77 108	79 209	2 188	36,49	-0,64	2 248
2000	82 370	79 581	2 354	46,85	7,59	2 273
2001	79 265	78 094	2 277	42,05	3,27	2 242
2002	72 646	79 014	2 094	30,63	8,04	2 279
2003	85 130	83 732	2 465	53,77	17,72	2 426
2004	93 419	89 455	2 719	69,62	10,30	2 605
2005	89 815	-	2 631	64,13	-3,24	-

* Pateiktas rodiklio 3 metų slankusis vidurkis per nurodytus metus.

Šaltinis: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro duomenys.

Taigi, galime daryti išvadą, kad skaitinė nusikalstamumo išraiška svyruoja, tačiau šio metinio svyravimo pokyčiai neperžengia tam tikrų ribų; vyrauja nusikalstamumo didėjimo tendencija.¹⁵²

Atsižvelgiant į tai, jog aptarti nusikalstamumo rodikliai ne iki galo atskleidžia tokio sudėtingo reiškinio kaip nusikalstamumas bruožus, nes plačiau taikomi jo savybėms apibūdinti (aprašomasis lygmuo), kriminologinėje literatūroje nurodomi ir kiti nusikalstamumo tyrimo aspektai (nuodugnesnis, analitinis lygmuo) – jo analizė atsižvelgiant į ekonomines, socialines, politines ir kultūrines nagrinėjamo regiono charakteristikas. Galima išskirti šiuos labiau paplitusius kontekstinės analizės pjuvius¹⁵³:

- socialinė regiono charakteristika (gyventojų struktūra pagal amžių, lytį, tautybę, tikėjimą, šeiminių padėtį, gyvenamąją vietovę ir pan.);

¹⁵² Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001. P. 299.

¹⁵³ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001; Прокументов Л. М., Шеслер А. В. Криминология. Общая часть. – Красноярск, 1997.

- socialinė ekonominė charakteristika (institucijų struktūra pagal veiklos pobūdį, gyventojų pasiskirstymas pagal profesiją ar vykdomas pareigas, pajamų lygį ir pan.);
- socialinė politinė charakteristika (politinių judėjimų skverbtis ir įtaka regione, faktiniai valdžios ir valdymo institucijų formavimo ypatumai ir t. t.);
- socialinė kultūrinė charakteristika (kultūros ir sporto įstaigų skaičius ir struktūra, veiklos pobūdis, narių skaičius, mokymo ir mokslo institucijų struktūra regione, elgsenos papročiai, tradicijos, nusistovėję konfliktų sprendimo būdai ir pan.);
- socialinė teisinė charakteristika (valstybės ir visuomeninių institucijų, kurių paskirtis – daryti poveikį nusikalstamumui, skaičius ir struktūra, nusikalstamumo prevencijos teisinio reglamentavimo ypatumai, nebaudžiamojo pobūdžio socialinės elgsenos nukrypimų statistika ir t. t.).

Atkreiptinas dėmesys, jog skirtingo pobūdžio duomenys (pvz., nusikalstamų veikų ir jas padariusių asmenų) negali būti nagrinėjami siejamai (pvz., ieškant koreliacijų tarp tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laiką registruotų nusikalstamų veikų ir asmenų, kurių atžvilgiu priimtas apkaltinamasis nuosprendis, nes nesutampa nagrinėjamų dydžių, tarp kurių ieškoma koreliacijos, bent jau laiko ir erdvės dimensijos).

3. Latentinis nusikalstamumas

Tikrasis nusikalstamumas Lietuvoje yra didesnis už teisėsaugos institucijoms žinomą nusikalstamumą, o jiems žinoma ta nusikalstamumo dalis, kurią jie oficialiai užregistruoja. Kita vertus, registruotas nusikalstamumas didesnis už ištirtą jo dalį, o ištirtų veikų skaičius viršija nusikalstamų veikų, kurios yra teismo nagrinėjimo dalykas, skaičių. Dar mažesnis nusikalstamų veikų, už kurių padarymą kalti asmenys patraukti baudžiamojon atsakomybėn, skaičius.

Taigi, nusikalstamumo būklės ir jo kontrolės rodikliai yra tarpusavyje susiję. Vienų duomenų neišsamumas, neobjektyvumas atspindi kituose

duomenyse. Pavyzdžiui, sąmoningai registruojant ne visas padarytas nusikalstamas veikas formaliai galima sumažinti arba sulėtinti nusikalstamumo didėjimo tempus, o neregistruojant sunkiai ištiriamų nusikalstamų veikų galima nepagrįstai padidinti ištirtų nusikalstamų veikų dalį.

Latentinio nusikalstamumo buvimas neleidžia iki galo žinoti realaus (faktinio) nusikalstamumo masto. Apie realų jo dydį, struktūrą ir pobūdį galima tik spėlioti. Nusikalstamumo latentiskumas – tai nusikalstamumo savybė, rodanti oficialios jo registracijos neišsamumą. **Latentinį nusikalstamumą sudaro realaus ir registruoto nusikalstamumo skirtumas.** Tai reali, bet paslėpta arba neregistruota (slepia) faktiškai padarytų nusikalstamų veikų dalis.

Skiriamos trys latentinio nusikalstamumo rūšys:

- *natūralus latentiskumas* – tai padaryti nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai bei juos padarę asmenys, apie kuriuos nebuvo pranešta ir kurių todėl nežino teisėsaugos institucijos. Priežastys gali būti įvairios: nukentėję, į kuriuos buvo pasikėsinta, liudytojai ar kiti asmenys, matę darant nusikalstamą veiką arba sužinoję apie ją, nepranešę iš baimės, gėdos, bijodami, kad apie tai sužinos artimieji, nusikaltėliai, ar dėl nepasitikėjimo teisėsaugos institucijomis ir panašiai;
- *dirbtinis latentiskumas* apima nusikalstamas veikas, apie kurias teisėsaugos institucijoms buvo pranešta, tačiau jų neužregistravo ir netyrė, nors tam buvo pagrindas ir prielaida. Vieną iš dirbtinio latentiskumo rūšių sudaro atvejai, kai pavojingi nusikaltimai registruojami kaip mažiau pavojingi (kartais literatūroje tokios nusikalstamos veikos vadinamos *struktūriniu latentiskumu*);
- *ribinis latentiskumas* – tai padaryti nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, apie kuriuos buvo pranešta ir kurie teisėsaugos institucijų buvo užregistruoti, formaliai tiriami, bet dėl abejingumo, neatsakingumo, neprofesionalumo arba dėl klaidingos baudžiamosios teisinės kvalifikacijos išregistruoti iš tvarkomos nusikalstamų veikų apskaitos.

Latentinio nusikalstamumo dydis nežinomas. Pagal kai kuriuos kriminologų vertinimus latentinės nusikalstamos veikos sudaro 60 proc. ir daugiau faktiškai padarytų. Teigiama, kad kuo sunkesnės ir pavojingesnės nusikalstamos veikos, tuo mažesnis jų latentiskumas.¹⁵⁴ Tai ne visada patvirti-

¹⁵⁴ Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1996. P. 133.

nama. Pavyzdžiui, sunkiausi ir pavojingiausi nusikaltimai yra tyčiniai kūno sužalojimai, nužudymai, kurie, kaip teigiama, yra mažiausiai latentiški. Ar iš tikrųjų taip yra? Žinoma, kad tyčiniai nužudymai dažnai yra iki smulkmenų suplanuoti, apgalvoti, kaip ir kur paslėpti lavoną ir kitus nusikaltimo pėdsakus. Nėra lavono, nėra nužudymo, o yra tik be žinios dingęs žmogus. Pareiškimas apie dingusį žmogų nėra pagrindas kelti baudžiamąją bylą. Taigi nusikaltimas lieka paslėptas. Gana dideliu latentišku pasizymi tokie smurtiniai nusikaltimai kaip išžaginimai, plėšimai, turto prievartavimai, kyšininkavimas. Dėl nusikalstamų veikų latentiško nusikalstamumo būklės, dinamikos ir struktūros duomenys yra neišsamūs ir netikslūs. Yra nuomonių, kad nusikalstamumo statistika netgi yra nenaudinga arba netgi žalinga, ypač jeigu vien ja vadovaujantis vykdoma baudžiamoji politika.¹⁵⁵ Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, jog nusikaltimų registravimo politika yra ganėtinai stabili, galima teigti, jog gana stabilus išlieka ir registruoto bei latentinio nusikalstamumo santykis. Atitinkamai registruoto nusikalstamumo duomenų pokyčiai atspindi ir latentinės nusikalstamumo dalies pokyčius. Taigi, tirdami registruoto nusikalstamumo rodiklius, galime pagrįstai apibūdinti visą nusikalstamumą. Labai naudingi gali būti atrankiniai tyrimai, padedantys gauti vertingesnės informacijos.¹⁵⁶

Kriminologiniai tyrimai rodo, kad neretai į teisėsaugos institucijas pateiktą pareiškimą nereaguoja, jis nenagrinėjamas. Nors ne kiekviename pareiškime, skunde nurodyta veika yra nusikalstamos veikos sudėties, tačiau dažnai atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą be pakankamo pagrindo, nenustatomi kalti asmenys, neišsamiai aiškinamos visos būtinos aplinkybės. Nors baudžiamuoju teisiniu požiūriu ši latentinio nusikalstamumo dalis yra formaliai teisėta, vertnant kriminologiškai, padarytos, bet neįrodytos veikos yra latentinės nusikalstamos veikos.

Pagal nusikalstamų veikų latentiško laipsnį jas galima skirstyti į:

- minimaliai latentiškas nusikalstamas veikas (nužudymas, plėšimas, sunkus sveikatos sutrikdymas ir kt.);
- vidutinio latentiško nusikalstamas veikas (vagystės, išžaginimai, sukčiavimas, prekyba žmonėmis ir kt.);
- maksimalaus latentiško nusikalstamos veikas (kyšininkavimas,

¹⁵⁵ Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. – Москва, 1976.

¹⁵⁶ Криминология / Под ред. Д. Ф. Шелли. – Москва, 2003. С. 131–132.

turto prievartavimas, korupcija, neteisėtas disponavimas šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis ir kt.).

Latentiškumo dydis neretai yra atvirkščiai proporcingas tam tikros rūšies konkrečių nusikalstamų veikų pavojingumui. Vokiečių mokslininkas K. Mėjeris nustatė atskirų rūšių nusikalstamų veikų latentįškumą: naujagimio nužudymas – 1:10, abortų – 1:100, plėšimų – 1:5, vagysčių – 1:20, sukčiavimų – 1:20 ir kita.

Apie nusikalstamumo paplitimą, atsižvelgiant į jo latentįškumą, galima spręsti pasitelkiant šiuos metodus¹⁵⁷:

- atliekant oficialių baudžiamosios statistikos rodiklių lyginamąją analizę;
- lyginant tarpusavyje baudžiamąją statistiką, civilinių teisinių deliktų, administracinių ir drausminių pažeidimų statistiką, nagrinėjant teisėsaugos, teismų, kontroliuojančių institucijų medžiagas;
- lyginant baudžiamosios statistikos duomenis su pareiškimais, skundais apie nusikalstamas veikas, tarp jų ir tais, kurios adresuotos ne tik teisėsaugos institucijoms, bet ir žiniasklaidai, kitoms institucijoms bei organizacijoms;
- atliekant gyventojų anketinę apklausą ir jos duomenis lyginant su oficialia baudžiamąja statistika;
- atliekant apklausas, eksperimentus ir kita.

Įvairių nusikalstamumo rūšių latentįškumo išaiškinimas turi savo specifiką. Nusikalstamumo latentįškumas – daugiaspektė problema, kurią būtina tirti kompleksiskai. Kriminologų rodiklių neišsamumą, iškraipymą ir net falsifikavimą lemia tarpusavyje susijusių objektyvių ir subjektyvių veiksnių bei prielaidų kompleksas: istorinių, politinių, organizacinių, psichologinių, techninių ir panašiai.

Istorinės prielaidos susijusios su teisėsaugos institucijų neteisingu savo interesų suvokimu. Taigi, teisėsaugos institucijų veiklos mažinant nusikalstamumą rodikliai yra svarbesni už realią nusikalstamumo kontrolę. Neturėdamos objektyvios galimybės mažinti nusikalstamumą, jos kartais imasi įvairių būdų „gražinti“ kriminogeninę tikrovę apibūdindamos save kuo palankiau.

¹⁵⁷ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001; Прокументов Л. М., Шеслер А. В. Криминология. Общая часть. – Красноярск, 1997.

Istorinės prielaidos yra susijusios ir su politinėmis prielaidomis. Neužtikrinant teisėsaugos institucijoms palankių darbo sąlygų reikalaujama sugriežtinti teisėsaugos institucijų darbą, mažinti nusikalstamumą – neatsiejamą socialinio gyvenimo ir veiklos dalį. Nusikalstamumo demokratinė, o ne policijos totali kontrolė nereikalauja sugriežtinti teisėsaugos institucijų veiklos, nes tai daug sudėtingesnis, įvairiapusiškesnis ir ekonomiškai brangesnis procesas. Demokratinė visuomenė pati turi daug galimybių gintis nuo nusikaltėlių. Deja, sugriovus totalią kontrolę dar nesukurta plati, griežta, demokratiška nusikalstamumo kontrolė. Ji kuriama daug lėčiau nei kriminalizuojasi visuomenė.

Tai, kad baudžiamoji statistika yra neišsami ir iškreipta, lemia ir materialinės priežastys. Per mažas teisėsaugos institucijų finansavimas ir silpna materialinė-techninė bazė riboja jų galimybes operatyviai ištirti nusikalstamas veikas bei nustatyti jas padariusius asmenis. Tai atsispindi ir oficialioje baudžiamajoje statistikoje.

Nusikalstamumas neigiamai veikia socialinių, ekonominių ir net politinių problemų sprendimą, rinkos reformų vykdymą ir visuomenės demokratizavimą. Todėl nusikalstamumo prevencija, kontrolė yra viena iš svarbiausių valstybės problemų. Veiksmingai kontroliuoti nusikalstamumą galima tik taikant realias priemones. Tai galima daryti žinant objektyvią realią nusikalstamumo būklę ir užtikrinant veiksmingą teisėsaugos institucijų veiklą. Realų nusikalstamumo būklės, dinamikos, struktūros rodiklį visuma turi tapti pagrindu, kuriuo galima remtis:

- vertinant kriminogeninę padėtį visuomenėje, valstybėje bei jai padarytą materialinę, moralinę, fizinę ir kitą žalą;
- nustatant pagrindines nusikalstamumo ir jo įvairių rūšių tendencijas;
- atskleidžiant kriminologinių rodiklių ir socialinių, ekonominių, politinių, demografinių, teisinių procesų tarpusavio ryšį;
- vertinant teisėsaugos institucijų veiklą ir prognozuojant nusikalstamumą;
- nustatant, koreguojant ir planuojant svarbiausias teisėsauginės veiklos kryptis bei sprendžiant kitus uždavinius.

4. Kriminologinė nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacija

Bendrosios prielaidos

Nusikalstamumo raidos Lietuvoje mokslinis ir praktinis tyrimas bei vertinimas vyksta nuolat. Tačiau ir mokslininkai, ir teisėsaugos bei kitų institucijų darbuotojai kriminologinio tyrimo atskaitos baziniais metais dažnai atsitiktinai pasirenka bet kuriuos tiriamojo laikotarpio metus, nesiedami jų su visa valstybės ir visuomenės socialine, ekonomine ir teisine raida. Nusikalstamumo raidą vertinti atsitiktinai pasirinkus vertinimo atskaitos bazinius metus¹⁵⁸ metodologiškai nėra teisinga, nes nusikalstamumo raidos charakteristikos šiuo atveju atrodo chaotiškos, o nusikalstamumo tendencijos – iškreiptos. Pavyzdžiui, jeigu kriminologiškai tyrinėjime nusikalstamumo Lietuvoje šuolio laikotarpį (1988–1996 m.), tačiau tyrimo atskaitos baziniais metais pasirinksime ne 1988 m., o, tarkime, 1993 m., tai galėsime konstatuoti, kad 1994 ir 1995 m. registruotas nusikalstamumas padidėjo nedaug, 1996 ir 1997 m. – daug daugiau, 1998 m. – vėl nedaug, o 1999 m. – sumažėjo. Taigi turime chaotišką, logiškai sunkiai paaiškinamą ar interpretuojamą nusikalstamumo raidos (tendencijų) įvaizdį.

Jeigu tyrimo baziniais metais pasirinksime pirmuosius objektyviai (socialiniais kriterijais) pagrįsto laikotarpio metus (1988 m.), tai galėsime aki-vaizdžiai konstatuoti, kad registruotas nusikalstamumas Lietuvoje nuo 1988 m. iki 1996 m. per nedidelį aštuonerių metų laikotarpį staigiai pakito – padidėjo 3 kartus, o kai kurių nusikaltimų – 3,5 karto.

Minėtas pavyzdys rodo registruoto nusikalstamumo periodizacijos svarbą nusikalstamumo raidos kriminologiniam tyrimui ir vertinimui. Pasirinkę baziniais tyrinėjimo metais pirmuosius objektyviai (socialiniais kriterijais) pagrįsto laikotarpio metus, turime galimybę gauti ir logiškai pagrįstus bei aiškius nusikalstamumo raidos kriminologinio vertinimo rezultatus.

¹⁵⁸ Baziniais metais vadiname pirmuosius tam tikro tyrinėjamo laikotarpio metus, arba, kitaip tariant, metus, kurių rodikliai yra viso laikotarpio atskaitos pagrindas.

Socialinė nepriklausomos Lietuvos valstybės, atkurtos po Pirmojo pasaulinio karo, raida buvo sudėtinga, komplikuota istorinių vidaus ir išorės realių. Po to vėl okupacija, Antrasis pasaulinis karas, kraštą valdė tai vieni, tai kiti okupantai; tautos pasipriešinimo kovos pokaryje, trėmimai, genocidas (karo metu tautinis (žydų), prieš pat karą ir po jo – tam tikrų socialinių gyventojų sluoksnių (menamų klasinių priešų) bei sovietizacija.

Pagaliau neseni įvykiai: atgimimas, nepriklausomybės atkūrimas, desovietizacija, pradėtas ir tebevykstantis rinkos ekonomikos ir demokratinės valstybės kūrimas.

Tokia glausta intensyvios istorinės kaitos Lietuvoje charakteristika.

Šiomis sudėtingomis istorinėmis sąlygomis būdingomis tendencijomis pasižymėjo ir neigiamais pripažįstami socialiniai reiškiniai. Vieno jų, nusikalstamumo, paplitimo ir kitimo periodizavimą aktualu patyrinėti kaip kriminologinės nusikalstamumo analizės prielaidą.

Nusikalstamumas kinta bendrame istorinės kaitos valstybėje kontekste ir yra veikiamas daugybės specifinių veiksnių. Svarbiausieji yra šie:

- nusikaltimų registracijos išsamumo lygis ir prielaidų jai tobulinti kūrimas;
- latentinio nusikalstamumo santykinio kitimo tendencijos;
- veikų kriminalizavimas arba dekriminalizavimas;
- teisinės sistemos kūrimo arba reformų laikotarpiai;
- staigi valstybės tipų (charakteristikų) kaita;
- viešosios (visuomeninės) teisinės sąmonės tobulėjimas arba nuosmukis;
- bendras baudžiamosios ir prevencinės politikos kryptingumas;
- gyventojų socialinės demografinės struktūros pokyčiai;
- kitų nusikalstamumo foną sudarančių socialinių reiškinių kitimo tendencijos (pvz., alkoholizmo plitimas arba staigus gyventojų materialinio lygio smukimas ir pan.);
- ekonominių ūkio sistemų kaita;
- organizuoto nusikalstamumo struktūrų formavimasis, jų raiškos intensyvumo rodikliai;
- šešėlinė ekonomika;
- veiksmingas teisėsaugos institucijų darbas ir jo pokyčiai;
- korupcijos paplitimo intensyvumo lygis valstybėje ir visuomenėje;
- integracijos Europos Sąjungoje veiksniai;
- globalizacijos procesų padariniai.

Pažymėtina, kad, kaip ir kitų teigiamai ar neigiamai vertinamų socialinių reiškinių, nusikalstamumo tendencijos reiškiasi ne tik bendros istorinės kaitos valstybėje fone, bet ir yra jos veikiamos. Nusikalstamumo tendencijos yra šios kaitos ir kitų specifinių veiksnių padarinys; todėl pirmiausia nusikalstamumo rodikliai šiek tiek „vėluoja“ reaguodami į įvairius istorinius ir socialinius procesus; antra, kiti socialiniai dėsningumai nevienodai intensyviai sąveikauja su nusikalstamumu ir tarpusavyje.

Todėl bendrą istorinės raidos ir socialinių dėsningumų periodizaciją svarbu pateikti kompleksiskai, kartu su „vėluojančio“ nusikalstamumo tendencijų periodizacija. Tik šitaip ją galima pagrįsti.

Ši, pirmesnė, periodizacija pateikiama kaip pačios nusikalstamumo periodizacijos prielaida. Kriminologinei nusikalstamumo periodizacijai parengti panaudoti 1918–2007 m. valstybinės statistinės atskaitomybės apie nusikalstamumo rodiklius duomenys, taip pat statistiniai Lietuvos ekonominės, teisinės, kitos socialinės raidos duomenys, nusikalstamumo Lietuvoje mokslinių tyrinėjimų duomenys (konkretūs duomenų šaltiniai pateikiami literatūros sąrašo dalies pabaigoje).

3.2 lentelė. Socialinės padėties ir nusikalstamumo tendencijų periodizacija Lietuvoje

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>1. 1918–1928 m.</p> <p>Šiuo laikotarpiu kuriamos valstybinės valdžios ir kitos valstybės institucijos, teisės saugos sistema. 1919 m. priimti laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. 1922 ir 1928 m. priimtose konstitucijose, išleidžiami kiti svarbūs nepriklausomai valstybei įstatymai, iš dalies pakeičiamas carinės Rusijos baudžiamasis statusas.</p> <p>Lietuva – iš esmės agrarinis kraštas, pramonės ekonomikos raida lėta; socialinė žemės ūkio darbuotojų padėtis sunki, nors žemės reforma pradėta ir tebevyksta. Gana didelė gyventojų migracija (daug išvyksta į užsienį ir apie 20 proc.</p>	<p>1. 1918–1930 m.</p> <p>Nusikalstamumo tendencijas Lietuvoje šiuo laikotarpiu labai sunku nustatyti dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia labai didelis buvo nusikalstamumo latentiskumas, daug nusikaltimų pagal dabartinę jų sampratą likdavo neregistruoti, kaip minėta, teisės saugos institucijos tik kūrėsi, vėliau buvo gana dažnai reorganizuojamos. Be to, dėl kintančio Lietuvos teritorijos dydžio, nusikaltimų registravimo pagrindų kaitos skirtumų ir nesuderinamumo (pvz., su Klaipėdos krašto baudžiamąja statistika) labai sunku vertinti ir nagrinėti šio laikotarpio nusikalstamumo būklę, lygį, dinamiką ir struktūrą. Juo labiau</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>jų kasmet 1919–1921 m. grįžta).</p> <p>2. 1929–1939 m.</p> <p>Valstybinės valdžios ir teisėsaugos institucijų veikla jau stabili. 1926 m. valdžios perversmas iš esmės nesugriovė valstybinės valdžios ir teisėsaugos institucijų veiklos perimamumo. Tačiau reikia turėti galvoje, kad po valdžios perversmo prieštaravimai visuomenėje padidėjo ir buvo reguliuojami autoritariniais metodais.</p> <p>Žemės reforma baigta, tačiau socialinė padėtis kaime išliko sudėtinga, daug žmonių emigravo.</p> <p>Pasaulinė ekonominė 1929–1933 m. krizė mažai paveikė Lietuvos Respublikos pramonę, nes ji mažai buvo susijusi su pasauline ekonomine sistema. Tačiau tuo metu Lietuvoje atsirado daugiau užsienio kapitalo, vėliau paspartėjo pramonės ir prekybos ekonomikos raida. Didėjo pramonės ir prekybos kapitalo koncentracija, atsirado monopolinis kapitalas. Tačiau bedarbių valstybėje, nors ir gerokai sumažėję, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, gana daug: 1930–1931 m. įregistruota 18 tūkst. bedarbių mieste ir 250 tūkst. kaime. Valstybės aparatas vis labiau tampa nuo to priklausomas.</p> <p>Toliau kuriami įstatymai ir tobulinama teismų ir prokuratūros sistema. 1933 m. paskelbtas naujas Teismų santvarkos įstatymas, labiau atitolinantis šią sistemą nuo carinės Rusijos teisės tradicijų. Gerokai padaugėjo teisėjų: 1920 m. jų buvo 54, 1933 m. – 132, 1936 m. – 135.</p>	<p>kad kito gyventojų skaičius, buvo daug amnestijų.</p> <p>Gyventojų surašymas atliktas 1923 m., todėl buvo galima tiksliau apskaičiuoti santykinius dydžius. Pavyzdžiui, 1923 m. pradėtos 60 629 baudžiamosios bylos, arba 2 987 bylos 100 tūkst. tuometinės Lietuvos gyventojų.</p> <p>Kita vertus, pagal Rusijos baudžiamųjų įstatymų tradiciją baudžiamųjų veikų ribos buvo gerokai platesnės, apėmė dabartinius administracinius teisės pažeidimus. Todėl 1919 m. Lietuvos teismuose sprendtos 12 655 bylos, o 1930 m. – jau 103 349 bylos, arba 4 807 bylos 100 tūkst. gyventojų. Už sunkesnius nusikaltimus 1930 m. nuteisti 6 153 asmenys, iš jų 366 – nepilnamečiai (10–18 m. amžiaus), sudarantys 5,9 proc. bendrojo skaičiaus. Nemažai nusikaltimus padariusių asmenų sudarė recidyvistai; vidutiniškai jų buvo po 1 000 per metus.</p> <p>Todėl 1918–1930 m. kriminologinė charakteristika galėtų būti tik indiferentiška, nes neužtenka fiksuojamų duomenų. Negalime kriminologiškai patikimai nustatyti, kaip kito nusikalstamumas, ir nubrėžti aiškias nusikalstamumo tendencijas.</p> <p>2. 1931–1939 m.</p> <p>Šis laikotarpis pasižymi santykiškai gerai sutvarkyta statistine nusikalstamumo registracija. Todėl būtų galima manyti, kad nusikalstamumo latentiskumas buvo mažesnis negu ankstesniu laikotarpiu. Toliau buvo kuriama nacionalinė teisė. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas la-</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>1938 m. paskelbta nauja Konstitucija.</p> <p>3. 1940–1953 (1955) m.</p> <p>Tai ypač sudėtingas Lietuvai laikotarpis – karo ir karinės padėties šalyje metas. Iš esmės karas Lietuvai prasidėjo dar anksčiau, jau 1939 m., vokiečiams okupavus Klaipėdos kraštą. 1940 m. prasidėjo tarybinė okupacija, vėliau – Antrasis pasaulinis karas, pokario metų tautos pasipriešinimas, masinės represijos bei trėmimai, prievartinė kolektyvizacija.</p> <p>Per šį laikotarpį Lietuva neteko trečdaliu savo gyventojų, ekonomiškai taip pat buvo apiplėšta. Tai buvo ekonominio nuosmukio ir suirutės laikotarpis. Be to, pokaris pasižymi itin dideliu gyventojų mobilumu: daugelis iš kaimų buvo priversti persikelti į miestus, iš Rytų atvyko daug kolonistų.</p> <p>Socialinis ekonominis nestabilumas reiškėsi kartu su teisinių sistemų kaita. 1940 m. panaikintos buvusios ir RTFSR teisėsaugos pavyzdžiu sudarytos naujos teisėsaugos institucijos. Karo metu, vokiečiams okupavus Lietuvą, tarybinė okupacinė teisė buvo skubiai naikinama, iš dalies grąžinti pagrindiniai nepriklausomos tarpukario Lietuvos įstatymai. Naujieji okupantai atėjo ir su savo okupacine teisėtvarka. Ją vėl pakeitė RTFSR įstatymų sistema ir kuriama nauja Lietuvai, identiška TSRS teisėsauga.</p> <p>4. 1953 (1955)–1965 m.</p> <p>Tautos pasipriešinimas okupacijai jau buvo palaužtas, kolektyvizacija iš esmės baigta, sukurta socialistinė ūkio ekono-</p>	<p>bai pakeitė nusikalstamumo registravimo pagrindus; vėliau, dar kartą pasikeitus registravimo tvarkai, 1939 m. užregistruotų nusikaltimų skaičius, palyginti su 1938 m., sumažėjo 3,2 karto. Taigi, vertinant šio laikotarpio nusikalstamumo statistiką, visa tai reikia turėti galvoje.</p> <p>1931 m. policija užregistravo 57 616 nusikaltimų, 1938 m. – 75 508. Tačiau, remiantis lyginamaisiais duomenimis, 1933–1938 m. laikotarpis gana stabilus. 100 tūkst. gyventojų 1933 m. teko 3 343 užregistruoti nusikaltimai, 1938 m. – 3 241 (1931 m. – 2 643).</p> <p>Nuo 1935 m. sutvarkyta nusikaltėlių registracija. 1935 m. užregistruota 185 920 nusikaltėlių, 1938 m. – 328 986. 1931 m. teismuose nuteisti 6 662 asmenys, 1939 m. – 11 610.</p> <p>Pagal tuomet galiojusius įstatymus dėl smulkesnių nusikaltimų žmonės dažnai kreipdavosi tiesiog į teismą, pagal privatų kaltinimą – taip pat. Todėl svarbu pa teikti Lietuvos teismuose pradėtų baudžiamųjų bylų skaičių: 1931 m. – 102 660; 1937 m. – 106 588; koeficientas 100 tūkst. gyventojų: 1931 m. – 4 709; 1937 m. – 4 614. Taigi šiuo (1931–1937 m.) laikotarpiu nusikalstamumo būklė ir lygis, remiantis užregistruotais nusikaltimais, stabilūs. Tačiau beveik dukart padaugėjo užregistruotų nusikaltimų padariusių ir nuteistų asmenų.</p> <p>Per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį (1918–1939 m.) registruoto nusikalstamumo rodikliai padidėjo maždaug du kartus. Tačiau kriminologinis</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>mika ir mieste, ir kaime (kolūkiai, tarybiniai ir miškų ūkiai). Įsigalėjo ją ginanti ir įgyvendinanti autoritarinė teisinė sistema bei autoritarinė teisė, totali vienpartinė valstybės valdymo struktūra.</p> <p>5. 1966–1987 m.</p> <p>Šis laikotarpis apima beveik visą socialinės santvarkos Lietuvoje kaitą. Juo komandinė ir centralizuotai valdoma ekonomika pasiekė savo apogėjų. Sustambinti kolūkiai ir tarybiniai ūkiai kaime; statomi ir įkuriami milžiniški Lietuvai žemės ūkio kompleksai; ardomi vienkiemiai ir didinamos gyvenvietės. Mieste taip pat kuriami pramonės gigantai; Lietuvos pramonė specializuojama centrinių valdymo ir partinių institucijų nustatytomis kryptimis; pastatyta ir dirba didžiausia Europoje atominė elektrinė, kelianti grėsmę Lietuvai ir kitoms šalims. Teigiamas šio laikotarpio akcentas – pasiektas gana aukštas visuomenės išsimokslinimo lygis, bendras kultūros lygis, tačiau gana žemas technikos, technologijų, visuomenės kompiuterizavimo lygis, išskyrus tuometinę gynybos pramonę. Visuomenėje įsitvirtina ir neigiamai vertintini elgesio stereotipai – girtavimas, „dviguba“ ar net „triguba“ moralė, teisinis nihilizmas, nusikalstamas elgesys traktuojamas kaip apsukrumas, mokėjimas „kombinuoti“.</p> <p>Šio laikotarpio pabaigoje prasideda M. Gorbačiovo „perestroika“, t. y. bandymas šiaip taip pertvarkyti, bet išlaikyti jau griūvančią socialistinę ūkio ekonomiką ir vadovaujančią komunistų partijos</p>	<p>ankstesnio laikotarpio (1918–1930 m.) nusikalstamumo padėties indiferentiškumas neleidžia nusikalstamumo dinamikos vertinti būtent kaip dvigubo padidėjimo. Viso kompleksškai vertinamo prieškarinio nusikalstamumo padidėjimas neturėtų viršyti vieno penktadalio (apie 20 proc.).</p> <p>3. 1940–1960 m.</p> <p>Baudžiamoji šio laikotarpio statistika padrika, fragmentiška, už panašiai vadinamas veikas įvairių okupacinių valdžių nuožiūra buvo teisiamas skirtingas jas padariusių žmonių kontingentas. Pavyzdžiui, asmenys, nuteisti už visus valstybinius nusikaltimus, pasipriešinimą valstybės valdžiai, įvairių prievolių nevykdymą ir kitus panašius dalykus. Lietuvių tautos interesų atžvilgiu tai nebuvo nusikaltimai.</p> <p>Būdingas aukštas subjektyvumo lygis taikant teisės aktus ir didelis latentiškumas.</p> <p>Kaip minėta, pokaris Lietuvoje buvo iš esmės karo (bet jau išsivaduojamojo) tąsa, todėl ir negalima daryti argumentuotų išvadų apie ilgo laikotarpio po Antrojo pasaulinio karo (1945–1960 m.) nusikalstamumo būklę, lygį, dinamiką bei struktūrą.</p> <p>Be abejo, tokia suirutė šalyje yra gera terpė plėšikauti, vogti, žudyti, vykdyti banditizmo ir teroro aktus.</p> <p>4. 1961–1987 m.</p> <p>Šio laikotarpio nusikalstamumas Lietuvoje apibūdina tvirtos socialistinės ūkio</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>vaidmenį liberalizuotoje, tačiau iš esmės totalitarinėje unitarinėje valstybėje. Taigi buvo leista kurtis privačiai ekonominei iniciatyvai neperžengiant tam tikrų nuostatų ribų; ribojama centralizacija, suteikiant daugiau ekonominės ir savivaldos laisvės didžiulės šalies regionams. Tikroviškesnį turinį įgyja deklaruojamos žmogaus laisvės ir teisės bei laisvesnių pažiūrų raiška.</p> <p>6. 1988–1995 m.</p> <p>Lietuvoje prasideda atgimimas, susikuria Lietuvos gyventojus vienijantis Sąjūdis, iš pradžių siekiantis didesnio ekonominio ir politinio savarankiškumo, o vėliau – okupacijos pripažinimo ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.</p> <p>1990 m. kovo 11 d. šis tikslas formaliai įgyvendinamas. Nepriklausomybė pradedama įgyvendinti faktiškai, t. y. pradedama kurti demokratinę teisinę Lietuvos valstybę, o socialistinė ūkio sistema pamažu pradėta keisti kuriant rinkos ekonomikos santykius. Taigi prasideda pereinamasis laikotarpis iš totalitarinės visuomenės ir valstybės į demokratinę ir teisinę, iš socialistinės ūkio sistemos į kapitalistinę. Jis turėtų trukti gana ilgai, tačiau pagrindiniai pokyčiai apima būtent šį laikotarpį.</p> <p>Todėl reiškiasi objektyvūs tokį laikotarpį išgyvenančių valstybių dėsningumai, neturintys analogo istorinėje kitų pažangios demokratijos valstybių raidoje; be to, prisideda įvairios subjektyvumo apraiškos, matyt, daugiausia dėl teisingų žinių apie rinkos ekonomikos dėsnius</p>	<p>sistemos ir visuomenės totalitarinio valdymo laikotarpi. Be to, nuo 1961 m. įsigaliojo nauji baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai. Per šį laiką buvo akivaizdžių nusikalstamumo rodiklių registracijos pokyčių (pvz., nuo 1966 m. – dėl įstatymų pakeitimų, vėliau – dėl dirbtinio latentiskumo didėjimo, galiausiai – dėl jo plitimo sustabdymo, pvz., 1983 m.)</p> <p>1961 m. užregistruoti 11 708 nusikaltimai, 1987 m. – 20 037; žemiausias registruotų nusikaltimų rodiklis fiksuotas 1965 m. – 8 189, t. y. 30 proc. mažesnis negu 1961 m. Koeficientas 100 tūkst. gyventojų nuo 1961 m. iki 1970 m. (vidutiniškai per metus) – 323, o 1987 m. – 550.</p> <p>1971 m. užregistruoti 9 992 nusikaltimus padarę asmenys; 1987 m. – 14 190. 1961–1970 m. vidutiniškai per metus būdavo užregistruojama 9 511 nusikaltimų padariusių asmenų. Koeficientas 100 tūkst. gyventojų 1961–1970 m. – 309 (vidutiniškai kasmet), 1987 m. – 390.</p> <p>1961 m. nuteisti 9 509 asmenys, 1987 metais – 9 453.</p> <p>Taigi per stabilaus socializmo laikotarpį registruotas nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo maždaug du kartus.</p> <p>5. 1988–1996 m.</p> <p>Nuo 1988–1989 m. nusikalstamumas ima kisti dėl M. Gorbačiovo „perestroikos“ ekonomikoje ir visuomenėje. Nuo 1988 m. nusikalstamumas, plėtojantis rinkos ekonomikai ir formuojantis de-</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>stokos ir, kaip minėta, totalitarinio mąstymo visuomenės sąmonėje apraiškų.</p> <p>Šiuo laikotarpiu intensyviai kuriami iš esmės nauji įstatymai, naujai valstybei ir visuomenei tinkanti ir ją taip pat kurianti teisė. Todėl neįmanoma išvengti teisi- nių, įstatymo kolizijų. Juk vienur dar so- cializmas, kitur tvarkomasi rinkos eko- nomikos pagrindais, vienur žmogaus problemos dar spendžiamos autoritariš- kai, kitur jau suteikiama demokratinė laisvė.</p> <p>Vyksta valstybės ir visuomenės pe- rtvarka, valstybės institucijos aktyviai kuriamos arba reorganizuojamos.</p> <p>7. 1996 m. – ...</p> <p>Apie 1996 m. baigėsi ir vadinamasis pereinamasis laikotarpis iš socializmo ekonomikos į rinkos ekonomiką – iš to- talitarinio žmogaus valdymo modelio į demokratinį piliečio statusą valstybėje ir visuomenėje.</p> <p>Toliau kuriama demokratinė teisinė valstybė, šalinami pasitaikantys buvusios santvarkos reliktai, susiformavo politinės partijos. Ekonomika lėtai kyla, kol pas- taraisiais metais pasiekia vieną didžiausių Europoje augimą. BVP pagal tarptauti- nius palyginamuosius perkamosios galios standartus vienam gyventojui Lietuvoje nuo 1996 iki 2005 m. padidėjo maž- daug du kartus. Taigi, Lietuvos gyvento- jų perkamoji galia per šį laikotarpį padi- dėjo du kartus.</p> <p>Tačiau jau nuo 2000 m. šalyje smar- kiai mažėja gyventojų skaičius dėl eko- nominio pobūdžio migracijos. Po 2000</p>	<p>mokratinei visuomenei, kinta vis sparčiau (ypač po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.). M. Gorbačiovo laikais susi- formavęs organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje jau turėjo stiprias struktūras prieš atkuriant nepriklausomybę. Nusi- kalstamumo stabilizavimo prielaidos ne- sukurtos iki šiol.</p> <p>1988 m. užregistruoti 21 337 nusikal- timai, 12 746 nusikaltimus padarę asme- nys, iš jų 8 002 nuteisti. Santykinis nusi- kalstamumo lygis 1988 m. 100 tūkst. gyventojų – 582 nusikaltimai, 347 nusi- kaltimus padarę asmenys, nuteistų – 218.</p> <p>1994 m. užregistruoti 58 634 nusikal- timai, 21 290 nusikaltimus padariusių asmenų, nuteisti 17 495 asmenys. Santy- kinis nusikalstamumo lygis 1994 m. 100 tūkst. gyventojų – 1 597 nusikaltimai, 572 nusikaltimus padarę asmenys, nu- teista 470 asmenų. 1995 m. atitinkamai: 60 819; 22 969; 18 344; 100 tūkst. gy- ventojų atitinkamai: 1 636; 618.</p> <p>Taigi 1995 m., palyginti su 1994 m., užregistruotų nusikaltimų skaičius padi- dėjo 3,7 proc., 7,9 proc. padaugėjo nusi- kaltimus padariusių ir nustatytų juos pa- darius asmenų; nuteistų asmenų padau- gėjo 4,9 proc. Taigi, 1994–1995 m. bu- vo nusikalstamumo šuolio aukščiausios ribos metai.</p> <p>Per šį trumpą aštuonerių metų laiko- tarpį nusikalstamumas Lietuvoje padidė- jo maždaug tris kartus. Be abejo, latentni- nis nusikalstamumas taip pat padidėjo, galbūt gerokai daugiau nei registruotas.</p>

Socialinės padėties periodizacija	Kriminologinė nusikalstamumo tendencijų periodizacija
<p>m. kasmet apie pusė milijono gyventojų laikinai arba nuolat gyvena užsienyje.</p> <p>Toliau vyksta permanentiškai trunkantis teisės sistemos reformos procesas. Buvusį ekstensyvų naujų įstatymų kūrimo laikotarpį nuosekliai keičia įstatymų kokybės tobulinimo laikotarpis. Sukurta ir funkcionuoja demokratinė valdžių pusiausvyra: įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teisminė valdžių sistemos. Įkurti administraciniai teismai bei Konstitucinis Teismas, aktyviai veikiantis teisinius socialinius procesus. Be to, Lietuvos gyventojai vis dažniau pasinaudoja teise ginti savo interesus ir už Lietuvos valstybės ribų – Europos Žmogaus Teisių Teisme. Komerciniai interesai ginami arbitražuose ir tarptautiniu lygiu. Didelį akstiną nacionaliniam saugumui užtikrinti suteikia Lietuvos narystė NATO ir nuo 2004 m. – Europos Sąjungoje.</p> <p>2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo pirmas Lietuvoje parengtas Baudžiamasis kodeksas. Kartu įsigaliojo ir Baudžiamojo proceso bei Bausmių vykdymo kodeksai. Dar anksčiau, 1998 m. gruodžio 21d., Lietuvos Respublikos Seimo priimtu įstatymu Nr. VIII-984 panaikinta mirties bausmė.</p> <p>Šis Lietuvos socialinės raidos laikotarpis baigsis kompleksiška rinkos ekonomikos teisinės valstybės plėtra.</p>	<p>6. 1997–2002 m.</p> <p>Ties 1996–1997 m. riba staigus nusikalstamumo didėjimas Lietuvoje baigėsi. Nusikalstamumas Lietuvoje tapo panašus į Europos Sąjungos šalių, kitų Europos šalių nusikalstamumo raidą – nuoseklių kelių procentų per metus registruoto nusikalstamumo didėjimą. Tuo pačiu metu organizuotas nusikalstamumas taip pat tapo civilizuotesnis, nes sumažėjo įvairių nusikalstamų grupuočių tarpusavio santykių aiškinimosi žudant, sprogdinant, padegant. Tačiau tai nereiškia, kad pats organizuotas nusikalstamumas sumažėjo.</p> <p>1996 m. užregistruoti 68 053 nusikaltimai, 22 269 nusikaltimus padarę asmenys, nuteisti 16 983 asmenys; 100 tūkst. gyventojų užregistruoti 1 830 nusikaltimai. 2002 m. užregistruoti 72 646 nusikaltimai, 25 754 nusikaltimus padarę asmenys, nuteista 19 890 asmenų; 100 tūkst. gyventojų užregistruoti 2 090 nusikaltimai. Per šį laikotarpį užregistruotų nusikaltimų skaičius padidėjo 6,7 proc., nusikaltimus padariusių asmenų – 15,6 proc., nuteistų asmenų – 17,1 proc. Tačiau, nuteistų asmenų skaičiaus didėjimas šiek tiek viršija nusikaltimus padariusių užregistruotų asmenų skaičiaus didėjimą.</p> <p>7. 2003 m. – ...</p> <p>Įsigaliojus naujesiems baudžiamiesiems įstatymams (2003 m.), Lietuvoje prasidėjo naujas nusikalstamumo raidos laikotarpis, kurio pagrindines charakteristikas bus galima įvertinti ir apibūdinti tik po tam tikro laikotarpio.</p>

5. Nusikalstamumo žala

Nusikalstamumo žalos supratimas yra vienas svarbiausių kriminologiniame pažinime, pagrindžiantis kriminologijos – mokslo, kurio pagrindiniai tikslai yra pažinti nusikalstamumą ir pasiūlyti veiksmingus poveikio jam būdus, reikalingumą. Sunku net suprasti, kodėl ši tema nebuvo nagrinėjama ankstesniuose lietuviškuose kriminologijos vadovėliuose. Galbūt dėl to, kad buvo plačiai paplitęs požiūris, jog nusikalstamumo žala – gerai suprantamas dalykas. Visi žino, kad nusikalstamumo žala didelė. Tad apie ką ir dėl ko dar reikia kalbėti? Tačiau platesnis nusikalstamumo žalos pažinimas verčia mus susimąstyti, pajusti nusikalstamumo problemos reikšmę mūsų gyvenime. Apie tai nepagalvojau – ne vienas sau pasakome...

Nusikalstamumas tapo toks įprastas reiškinys, kad mes jo dažnai nebepestebime, nebesuvokiame, ką darome ar nedarome būtent dėl to, kad egzistuoja nusikaltimų pavojus. Mums jau tapo įprasta, kad namuose turi būti saugios durys – geriau šarvuotosios, su patikimu užraktu, akute, gal ir grandine. Prie jų turi būti skambutis ar net telefonspynė. Mums natūralu, kad nešiojamės su savimi didžiulį raktų ryšulį, kad daugybę kartų surandame atitinkamą raktą, atrakiname, užrakiname duris. Mums savaime suprantama, kad naują automobilį būtina apdrausti nuo vagystės, kad automobilio salone negalima palikti daiktų, kad būtina jį užrakinti, patogiau – pagrindiniu užraktu. Mums įprasta, kad automobiliuose turi būti apsaugos signalizacija, kad esame pažadinami iš miego jų kaukiančių sirenų, einame į darbą nepailsę ir taip toliau. Viso to nebūtų, jei nebūtų nusikalstamumo. Nereiktų patirti tiek nepatogumų, nereiktų šitiek pinigų, kuriuos vis dėlto reikia uždirbti. Ne visada ir visur pasaulyje visa tai įprasta. Ne taip seniai, tik prieš kelis dešimtmečius, Lietuvos kaime žmonės nerakindavo durų. Ir dabar pasaulyje yra vietų, kur žmonės nesupranta, kad paliktą automobilį kieme būtina užrakinti, kad jo salone negalima palikti brangių daiktų ir taip toliau. Šie skirtumai – tai skirtingų nusikalstamumo problemos apraiškų, jo vertinimo ir sprendimo pasekmės.

Šio skyrelio tikslas – praplėsti nusikalstamumo žalos aspektų supratimą, susipažinti su jos įvairiais ir skaičiavimo būdais. *Tik ganėtinai plačiai ir*

adekvačiai suvokdami bei įvertindami nusikalstamumo žalą, galėsime tinkamai spęsti nusikalstamumo problemą.

Nusikalstamumo žala kriminologinėje literatūroje dažniausiai nagrinėjama dviem kryptimis. Pirmoji kryptis – tai nusikalstamumo žalos rūšių išskyrimas siekiant ne tik apibūdinti nusikalstamumo žalą, bet ir atskleisti mažai žinomus, paprastai nepastebimus žalos aspektus. Antroji kryptis – tai bandymas įvertinti nusikalstamumo žalą kiekybiškai, pinigine išraiška, siekiant palyginti ją su poveikio nusikalstamumui priemonių kaina, gaunama ekonomine nauda.

Nusikalstamumo žalos rūšys

Literatūroje galima rasti daugybę įvairiausių nusikalstamumo žalos rūšių, jų klasifikacijų. Skirtingi autoriai šią žalą skirsto savaip. Tačiau turbūt neverta sistemiškai nagrinėti, kokios galimos žalos klasifikacijos. Svarbiau sužinoti ką nors naujo, esminio apie tai, kokia gali būti nusikalstamumo žala. O tai galima padaryti susipažįstant su įvairiomis nusikalstamumo žalos rūšimis.

Pagal nusikalstamo pasikėsimo objektą **žala gali būti gyvybės atėmimai, sveikatos sužalojimai, turtinių interesų, saugumo, moralės, ideologijos pažeidimai** ir panašiai. Pagal padarytos žalos formą ji būna **turtinė** (svetimo turto pagrobimas, sunaikinimas, sugadinimas) ir **neturtinė žala** (skausmas, kančia, psichologinės traumos, nepasitikėjimo savimi jausmas ir kt.).

Pagal žalos atkūrimą:

- **Absoliuti žala** – tai vertybių sunaikinimai, neišgydomi sužalojimai, vertės, kokybės sumažėjimai (padegimai, nužudymai ir kt.).
- **Santykinė žala** – tai laikino pobūdžio vertės, kokybės praradimai, neteisėti persikirstymai, kai, pavyzdžiui, daiktą praranda jo teisėtas savininkas, tačiau juo naudojasi nusikaltėlis.

Pagal žalos ir nusikalstamos veikos ryšį išskiriama:

- **Tiesioginė pirminė žala** – tiesiogiai padaryta nusikalstama veika. Pavyzdžiui, išlaužtas gyvenamojo namo durų užraktas, pavogti daiktai.
- **Netiesioginė antrinė žala** – nusikalstamos veikos padariniai, su tuo susijusios išlaidos ir kitos pasekmės. Pavyzdžiui, dėl išlaužto durų už-

rakto namas yra neužrakintas, jame esantys asmenys ir daiktai tampa nesaugūs, reikia ne tik nupirkti užraktą, bet ir tinkamą surasti parduotuvėje, atvežti, įmontuoti. Dažnai pavagiamas gerokai padėvėtas, bet mums dar tinkamas daiktas, tačiau mes priversti pirkti naują, mokėti už jį brangiau, nes analogiško padėvėto nėra kur įsigyti. Netiesioginė antrinė žala – tai ir emociniai nusikaltimų aukų sutrikimai, skausmas, kančia, pyktis, prarasta gyvenimo kokybė, nepasitikėjimas savimi, neigiamas savęs vertinimas, nusikaltimų baimė ir kt. Nusikaltimų pasekmės veikia ne tik auką, bet ir jos šeimą, gimines, draugus, kaimynus ir net visą visuomenę¹⁵⁹.

- **Netiesioginė tretinė žala** – tai negautas pelnas, teigiamas socialinis efektas, kuris būtų buvęs, jei nusikaltimas nebūtų padarytas, t. y. jei prarastas turtas, išteklių būtų panaudoti kitur. Čia galima paminėti negautą naudą, kurią būtume turėję iš prarasto turto. Ši žalos rūšis ypač akivaizdi, kai prarandamas versle naudotas turtas, kuris buvo kaip darbo priemonė, kaip kapitalas naujai pridedamajai vertei kurti. Čia galima paminėti ir negautą naudą iš išteklių, eikvojamų siekiant atkurti iki nusikaltimo buvusią padėtį (gaišamas laikas, naudojamos materialinės vertybės ir kt.). Šie ištekliai galėtų būti panaudoti kitiems tikslams. Būtina paminėti ir didžiulius nuostolius, patiriamus siekiant nustatyti kaltininką ir jį nubauti. Pranešant apie nusikaltimą policijai, policijai apklausiant mus, teisėsaugos pareigūnams ieškant nusikaltėlio, renkant įkalčius, vykstant teisminiam procesui, kuriame dalyvauja daugybė žmonių, vykstant paskirtą bausmę ir t. t. eikvojamas laikas ir kitokie ištekliai. O juk jie galėtų būti naudojami kitiems tikslams, jei nusikaltimas nebūtų padarytas. Be to, ir nusikaltėliai, atlikdami bausmę, kaip darbuotojai tampa visiškai arba iš dalies neproduktyvūs.

Pagal pasekmes nusikalstamumo žala būna **finansinė, fizinė** ir **socialinė psichologinė**.¹⁶⁰

Dažniausiai pasireiškia beveik visos konkrečios nusikalstamos veikos žalos rūšys. Atskiri atvejai skiriasi tik pagal tai, kuri žalos rūšis vyrauja.

¹⁵⁹ Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 1709–1710.

¹⁶⁰ Conklin J. E. Criminology (Eight edition). – USA: Tyfts University, 2004. P. 46–72.

Finansinė žala

Gali pasirodyti, kad šią žalą apskaičiuoti nesunku. Tačiau taip yra tik retais konkrečiais atvejais. Apskritai finansinę nusikalstamumo žalą įvertinti sunku. Mes nežinome, kiek iš viso padaroma nusikalstamų veikų, nes nukentėję asmenys ne apie visas jas praneša policijai, o jei ir praneša, tai ne visos užregistruojamos. Net jei ir tiksliai žinotume nusikalstamų veikų skaičių, vis tiek būtų sunku nustatyti, kokia yra vieno konkretaus nusikaltimo žala. Pavyzdžiui¹⁶¹, jei užpuolikas sumušą žmogų ir atima 100 litų, auka praranda 100 litų, bet nusikaltėlis gauna 100 litų naudą. Apskaičiuoti aukos patirtos fizinės žalos dydį pinigais beveik neįmanoma. Jei užpuolikas už tuos pinigus nusiperka narkotikų, mes galime skaičiuoti jau kitokią nusikaltimo žalą. Jei užpuolikas sulaikomas, naudojamas policijos biudžetas. Teisminis procesas taip pat kainuoja, o jei teisiamasis pripažįstamas kaltu ir įkalinamas, pinigų reikia jam išlaikyti. Be to, nuteistojo šeimai gali pririnkti mokėti atitinkamas pašalpas. Maža to, tėvo buvimas kalėjime gali paskatinti jo vaikus taip pat įsitraukti į nusikalstamumą ir taip toliau. Taigi matome, kad pradinė 100 litų žala, palyginti su visa kita su šiuo nusikaltimu susijusia žala, yra maža.

Viena iš nusikalstamumo finansinės žalos rūšių yra *turto sunaikinimas arba sugadinimas*. Pavyzdžiui, padegimo atveju sunaikinami namai, vandalizmo – sugadinami įvairūs daiktai. Dėl tokios nusikalstamos veikos mažėja naudingų daiktų.

Kita finansinės žalos rūšis yra *turto pagrobimas, neteisėtas igijimas, pasisavinimas*. Pinigų, automobilio vagystės ar sukčiavimo atvejais turtas, daiktai nedingsta, jie nėra sunaikinami. Teisėtas savininkas juos praranda, tačiau jais naudojasi vagis.

Finansinė žala, susijusi su *smurtiniais nusikaltimais*, apima neigalių aukų prarandamą produktyvumą, aukoms išmokamas nedarbingumo pašalpas, už fizinį ir psichologinį aukų gydymą sumokamus pinigus, nužudymų atveju – laidotuvių išlaidas ir kita. Galima bandyti įvertinti ir finansinę nužudymų žalą: kiek nužudytasis žmogus vidutiniškai dar būtų gyvenęs ir kiek per likusį gyvenimą vidutiniškai būtų uždirbęs, kokių nuostolių patiria jo šeima ir kita. Tačiau vargu ar įmanoma nusakyti piniginę gyvybės kainą.

¹⁶¹ Conklin J. E. Criminology (Eight edition). – USA: Tyfts University, 2004. P. 46.

Nelegalios išlaidos, susijusios su narkotikais, neteisėtais lošimais, prostitucija ir kita panašia veikla, gali būti laikomos finansine nusikalstamumo žala, nes pinigai nepatenka į legaliąją ekonomiką ir netampa žmonių, kurie gamina legalias prekes ar teikia legalias paslaugas, potencialių pajamų dalimi. Kita vertus, tai galima laikyti ir pasilinksminimo išlaidomis. Kartais tokios išlaidos realios žalos nepadaro niekam.

Baudžiamojo teisingumo vykdymo išlaidos apima lėšas, panaudotas baudžiamojo teisingumo įstaigų (policijos, prokuratūros, teismų, bausmių vykdymo įstaigų) darbui finansuoti. Šios lėšos galėtų būti panaudotos kitur, jei nebūtų nusikalstamumo.

Kita finansinės žalos rūšis yra *išlaidos, skirtos nusikaltimų prevencijai ir apsaugai*. Tai milijonai litų, kurie išleidžiami nusikaltimų prevencijos programoms ir projektams rengti bei vykdyti, signalizacijoms, užraktams ir kitiems panašiams dalykams, taip pat ir draudimui.

Gamintojai ir prekybininkai dalį patiriamos nusikalstamumo žalos perkelia ant vartotojų pečių, padidindami prekių ir paslaugų kainas ir taip padengdami išlaidas, susijusias su vagystėmis, kitais nusikaltimais bei taisyklomis prevencijos priemonėmis.¹⁶²

Fizinė žala

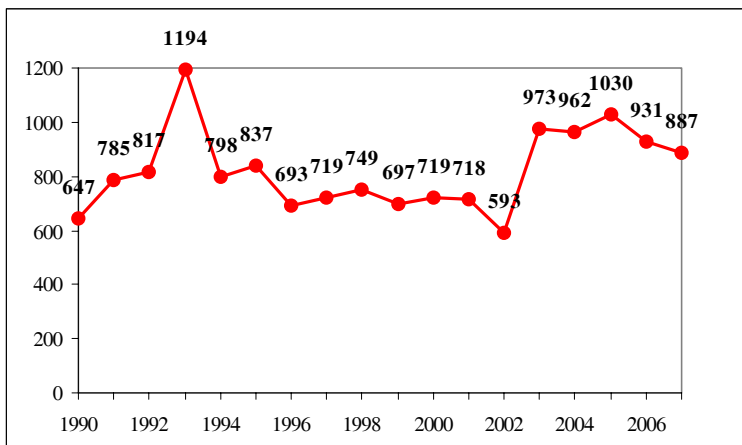
Daug nusikalstamų veikų aukoms sukelia fizinę žalą, t. y. sužaloja jų kūną, susargdina. Žmonės nužudomi, išprievartaujami, nukenčia sužalojami, apsinuodija netinkamu maistu ar kenčia dėl įvairių produktų trūkumų. Fizinė žala kartais pasireiškia ir subtiliais būdais. Pavyzdžiui, gydytojas pažada medicininius stebuklus ir, užuot pasiuntęs pacientą pas kompetentingą specialistą, pats imasi jį neveiksmingai gydyti, o vėliau jau būna per vėlu kuo nors padėti.

„Baltųjų apykaklių“ nusikalstamumo fizinė žala pasireiškia įvairiomis formomis. Oro užterštumas, kartais atsirandantis dėl nusikalstamų veikų, sukelia kvėpavimo takų ligas. Kenksmingos darbo sąlygos, o kartais ir nelegalus darbas pareikalauja ne vienos aukos. Nusikalstamas vartojimo produktų gamintojų neatsargumas sukelia įvairias ligas, invalidumą, o kartais net mirtį. Pavyzdžiui, Fordo automobilių gamykla buvo kaltinama nužu-

¹⁶² Juvenile Crime: Costs and Policy Implications. *Legislative Analyst's Office*. http://www.lao.ca.gov/1995/050195_juv_crime/kkpart6.aspx (May, 1995).

dymu dėl neatsargumo, nes pagamino automobilių su defektais.¹⁶³ Kai kurios „baltųjų apykaklių“ nusikaltimų aukos yra sužeidžiamos, nors dažniausiai tai neatsargumo, o ne tyčios rezultatas. Pasitaiko ir tyčinių nužudymų, kai, pavyzdžiui, žurnalistas, tyręs organizuotą „baltųjų apykaklių“ nusikaltimą, nužudomas siekiant nusišalinti nusikaltimą.

Akivaizdi yra fizinė *nužudymų* žala. Daug žmonių žūva ne tik dėl tyčinių nužudymų, bet ir eismo avarijose, dėl vairavimo išgėrus ir kitų priežasčių.

3.1 pav. Nuo nusikaltimų žuvusių asmenų skaičius Lietuvoje¹⁶⁴

Narkomanija kenkia sveikatai ne tik tiesiogiai. Narkomanų sveikata pablogėja dar ir dėl to, kad, užuot nusipirkę maisto, drabužių ir pasirūpinę pastoge, pinigus jie išleidžia narkotikams.

¹⁶³ Conklin J. E. Criminology. (Eight edition) – USA: Tyfts University, 2004. P. 68.

¹⁶⁴ Nuo nusikaltimų žuvę asmenys. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/auk/auk1.htm> (2008-02-07).

Socialinė psichologinė žala

Mažiausiai žinoma yra socialinė psichologinė nusikalstamumo žala. Ji yra *netiesioginė*: persekiojantis baimės jausmas, nepažįstamųjų įtarinėjimas, skepticizmas rinkimų metu ir taip toliau.

Nusikaltimų aukos dažnai priverstos gyventi nevisavertį gyvenimą. Kaip nusikaltimų pasekmė galima depresija ar psichinės ligos, dėl kurių nesubinama gyventi normalaus gyvenimo. Dėl to kenčia ir nusikaltėlių šeimos, ypač tokioje aplinkoje augantys vaikai.

Dėl terorizmo grėsmės žmonės, norintys skristi lėktuvu, yra kruopščiai tikrinami, negali su savimi turėti tam tikrų daiktų, patiria kitų nepatogumų.

„*Baltųjų apykaklių*“ nusikalstamumas, be milžiniškos finansinės žalos, padaro ir labai didelę socialinę psichologinę žalą. „Baltųjų apykaklių“ nusikaltimai griauja moralinius verslo standartus. Šių nusikaltimų žala pasireiškia per poveikį visuomenės pažiūroms, ypač per visuomenės nepasitikėjimą ekonomika. „Baltųjų apykaklių“ nusikaltimai gali sumažinti visuomenės norą dalyvauti komercinėje veikloje. Dėl to susilpnėja, lėčiau vystosi ekonomika, pagrįsta visuomenės investicijomis.

Ypač dideles pasekmes turėjo prieš kelerius metus įvykęs milžiniškos kompanijos „Enron“ bankrotas Amerikoje. Energetikos verslu užsiimančios tokio dydžio kompanijos laikomos beveik negalinčiomis bankrutuoti. Tačiau esant blogai įmonės būklei „Enron“ vadovai imitavo pagerėjusią jos padėtį, pateikinėjo visuomenę klaidinančią informaciją ir, prisipirkę daug akcijų, uždirbo pasakiškus pelnus iš padidėjusios jų vertės. Bankrutavus kompanijai daugybė žmonių, kurie patikėjo savo santaupas pensijų fondams, investavusiems į šios bendrovės akcijas, patyrė nuostolių, prarado pasitikėjimą pensijų fondais ir bendrai investavimo saugumu.

Didelių kompanijų nelegalios operacijos visuomenę gali privesti iki cinizmo, nukreipto prieš ekonomiką ir valdžią. Rinkėjai gali susidaryti nuomonę, kad politikai yra korumpuoti ir kad už jų nugarų stovi atitinkamų verslininkų interesai. Kyšiai, mokami užsienio šalių pareigūnams, gali pabloginti tarptautinius santykius ir sumenkinti šalies prestižą.

Tokie nusikaltimai gali lemti ir nepaklusnumą bendrajai tvarkai. Piliečiai, kurie retai mato teisiamus asmenis už „baltųjų apykaklių“ nusikaltimus, gali tapti ciniški teisėsaugos atžvilgiu. Neteisingumo jausmas gali padidėti tada, kai žmonės mato, kad jų draugai nuteisiami daug sunkesnėmis

bausmėmis, nors jų padaryta žala yra gerokai mažesnė nei ta, kurią padaro didelės ir turtingos kompanijos.

Nesumokami mokesčiai iškreipia verslo konkurencijos sąlygas, mažina valstybės galimybes spręsti visai visuomenei svarbias problemas.

Nelegalios pareigūnų veikos gali sukelti dideles socialines pasekmes. Pareigūnų piktnaudžiavimas mažina visuomenės pasitikėjimą valdžia. Policijos pareigūnų korupcija ir brutalumas taip pat žemina valdžios autoritetą. Jeigu įstatymus pažeidinėja net tie, kurie turėtų užtikrinti jų vykdymą, tai piliečiai gali susidaryti nuomonę, kad ir jiems nebūtina jų laikytis.

Viena iš svarbiausių *organizuoto nusikalstamumo* egzistavimo sąlygų yra pareigūnų ir policijos korupcija, leidžianti nusikalstančioms gaujoms netrukdomai veikti. Tokie atvejai gali sužlugdyti pasitikėjimą valdžia. Žmonės gali imti bijoti net diskutuoti politinėmis temomis, įtardami, kad visi pareigūnai turi nusikalstamų ryšių. Renkamų pareigūnų išitraukimas į organizuotą nusikalstamumą gali nuteikti jaunus žmones rinktis bet kurią kitą profesiją, bet ne politiką.

Vandalizmo atvejais, jei pasekmės nepanaikinamos arba tai padaroma greit (pavyzdžiui, paliekamas nenuvalytas *grafiti*), susidaro įspūdis, kad objektu nesirūpinama, ir tai gali skatinti tolesnį vandalizmą bei kitus nusikaltimus. Dėl pasikartojančių vandalizmo aktų visuomenė gali tapti nepatikli. Pavyzdžiui, bažnyčios, kai jose neteikiamos paslaugos, gali būti užrakinamos.

Nusikaltimų baimė. Žmonės labiausiai bijo tų nusikaltimų, kurie yra rečiausi, t. y. nužudymų, išžaginimų, plėšimų. Smurtinių nusikaltimų baimė – tai ne tik baimė būti nužudytiems ar sužeistiems, bet ir nepažįstamųjų baimė. Dėl jos kartais atsisakoma padėti kitam, pavežti automobiliu pakeleje stabdantį žmogų ir kita.

Moterims yra mažesnė tikimybė tapti nusikaltimų aukomis negu vyrams, tačiau jos bijo labiau. Greičiausiai tai susiję su seksualinių nusikaltimų rizika. Pagyvenusiems asmenims taip pat yra maža tikimybė tapti nusikaltimų aukomis, tačiau jų baimė didelė. Galbūt taip yra todėl, kad seni žmonės įsitikinę, jog jie yra fiziškai pažeidžiami ir sužaloti nebeapsveiks.

Dėl nusikaltimų baimės žmonės kartais patys riboja savo laisvę, nukenčia jų gyvenimo kokybę. Bijodami žmonės gali vengti kai kurių rajonų kaimynystės, dėl to šie tampa dar labiau apleisti ir pavojingi, mažėja šiuose rajonuose esančio nekilnojamojo turto vertė. Gatvės nusikaltimų baimė skatina žmones sėdėti namuose ir vengti lankytis viešose vietose. Žmonės

vengia eiti kur nors tamsiu paros metu, net ir nedidelį atstumą namo važiuoja automobiliu, užuot sveikai pasivaikščioję, pasigrožę aplinka, geru oru ar panašiai.

Nusikalstamumo baimė mokyklose sugriaua sėkmingo mokymosi proceso atmosferą. Kai kurie mokiniai dėl to gali praleidinėti pamokas.

Dauguma žmonių nuo sunkių nusikaltimų asmeniškai nenukenčia. Savo nuomonę apie nusikalstamumą jie susidaro iš žiniasklaidos, kuri pirmiausia iškelia dėmesį patraukiančius dalykus, ypač netikėtus nusikaltimus. Todėl ir žmonės labiausiai susidomi pačiais sunkiausiais, žiauriausiais nusikaltimais, nors, pavyzdžiui, vagystės ar kitos nesunkios nusikalstamos veikos daug dažnesnės. Televizija, radijas ir laikraščiai išplatina naujienas plačiai, informuoja netgi atokiausiai gyvenančius žmones, kur nusikalstamumas galbūt yra nedidelis.

Nusikalstamumo žalos įverčiai

Įvairiose pasaulio šalyse buvo atlikta ir toliau atliekama daugybė tyrimų, kuriais siekiama kiekybiškai įvertinti nusikalstamumo poveikį ekonominiam ir socialiniam psichologiniam aukų gyvenimui bei visai visuomenei. Kadangi šių tyrimų mastai ir metodologijos skiriasi, tai skiriasi ir jų rezultatai. Tačiau šie tyrimai yra vertingi, nes padeda įvertinti ne tik akivaizdžią tiesioginę, bet dažnai ir nepastebimą netiesioginę žalą. Jų rezultatais galima remtis formuojant nusikaltimų prevencijos ir kontrolės strategijas.

Visi nusikalstamumo žalos įverčiai pirmiausia pagrįsti dviem pagrindiniais informacijos apie nusikalstamumą šaltiniais. Tai – *registruoto nusikalstamumo statistika* ir *viktimologinių tyrimų duomenys*.

Beveik visuose nusikalstamumo žalos tyrimuose skaičiuojama nusikaltimų aukų patirta turtinė (finansinė) ir fizinė žala. Į daugelį tyrimų taip pat įtraukiama informacija apie aukos patiriamas teismo išlaidas, siekiama įvertinti aukos skausmą ir kančią. Kai kuriuose tyrimuose bandoma įvertinti dar ir tiesioginę bei netiesioginę žalą, kurią patiria aukos šeima ir artimieji. Visai nedaug yra tyrimų, kuriuose bandoma įvertinti tiesioginę ir netiesioginę žalą, patiriamą visos visuomenės.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Shapiro E. Cost of Crime: A Review of the Research Studies. *Minnesota House of Representatives Research Department*. <http://www.house.leg.state.mn.us/hrd/pubs/costcrime.pdf> (August, 1999).

Lengviausiai apskaičiuojama pavogtų pinigų ir daiktų vertė. Tačiau ne visada yra žinoma tiksli pavogtų pinigų suma, kiek jų buvo piniginėje, namuose ar panašiai. Nelengva apskaičiuoti, kokia yra nenaujų, padėvėtų daiktų vertė. Jei nuosavybė buvo apgadinta, skaičiuojamos jos remonto, buvusios išvaizdos ir funkcionalumo atkūrimo išlaidos. Tačiau jos gali neatspindėti tikrosios padėties. Visiems gerai žinoma, kuo skiriasi daužtas automobilis nuo nedaužto, nors daužtasis ir būtų suremontuotas, perdažytas.

Gerokai sunkiau suskaičiuoti nusikaltimų aukos patiriamą žalą dėl sumažėjusio darbo užmokesčio ar produktyvumo, dėl fizinių ar psichinių traumų, juridines dalyvavimo baudžiamajame procese išlaidas. Šias išlaidas sunkiau apskaičiuoti dar ir dėl to, kad atsiranda po to, kai pirminiai duomenys apie viktimizacijos įvykį jau būna surinkti.

Vyriausybė remia viešojo saugumo programas ir finansuoja baudžiamojų teisingumo institucijų (policijos, prokuratūros, teismų, bausmių vykdymo įstaigų) veiklą. Šios išlaidos taip pat nėra vienareikšmiškai lengvai suskaičiuojamos, nes sunku atskirti, kiek lėšų išleidžiama dėl nusikalstamų veikų ir kiek dėl kitų teisės pažeidimų.

Ypač sunku įvertinti žalą, atsirandančią dėl nusikaltimų baimės, kai žmonės vengia ką nors daryti, nesinaudoja savo galimybėmis, atsisako kam nors padėti bijodami galimo nusikaltimo. Ši baimė, be to, dar yra ir vienas iš nusikalstamumą skatinančių veiksnių.

Daugelyje nusikalstamumo žalos tyrimų yra išskiriamos *informacijos spragos*.¹⁶⁶ Jos įvardijamos kaip trūkstama, ne visa, nepatikima informacija, susijusi su:

- psichinių traumų kaina;
- nužudymų kaina;
- socialinių paslaugų kaina;
- draudimo ar vyriausybės mokamų kompensacijų nusikaltimų aukoms kaina;
- „baltųjų apykaklių“ nusikalstamumo, reketavimo, sukčiavimo kaina;
- narkomanijos, azartinių lošimų, prostitucijos kaina.

¹⁶⁶ Shapiro E. Cost of Crime: A Review of the Research Studies. *Minnesota House of Representatives Research Department*. <http://www.house.leg.state.mn.us/hrd/pubs/costcrime.pdf> (August, 1999).

Tokios žalos rūšys kaip skausmas, kančia, prarasta gyvenimo kokybė vertinamos labai subjektyviai.

Nusikalstamumo žalos įverčių dydis priklauso nuo *laikotarpio*, kuriam jis skaičiuojamas. Savo pobūdžiu kai kurios žalos rūšys yra ilgalaikės, todėl būna neįvertinamos, jei pasirinktas laikotarpis yra per trumpas.

Skaiciuojant, vertinant nusikalstamumo žalą būtina įvardyti, *kieno atžvilgiu* ji skaičiuojama, kas patiria žalą – auka, visuomenė ar nusikaltėlis. Nuo atskaitos objekto priklauso ir žala – ji gali būti vis kitokia. Kai pavaigiamas daiktas, žalą patiria jo savininkas – nusikaltimo auka, tačiau nusikaltėlis gauna daikto vertei prilygstančią naudą, o visuomenė, vertinant tik tiesioginiu turiniu šios situacijos aspektu, nepatiria nei žalos, nei gauna naudos.

Dažnai, atliekant nusikalstamumo žalos įverčius, pamiršamas *nusikaltėlis*. Tačiau jis taip pat yra visuomenės dalis. Jis patiria padaryto nusikaltimo žalą sėdėdamas kalėjime. Nusikaltėlis kenčia, praranda laisvę, pablogėja jo gyvenimo kokybė, netenka galimybės kurti ateitį ir panašiai.

Skaiciuojant išlaidas, skiriamas savisaugai, nusikaltimų prevencijai, susiduriama su tuo, kad *dalies šių išlaidų paskirtis yra keleriopa*.¹⁶⁷ Pavyzdžiui, namus saugantis šuo kartu yra ir mielas gyvūnėlis, teikiantis mums daug malonių bendravimo akimirkų. Čia sunku atskirti, kokia šuns įsigijimo ir išlaikymo kainos dalis tenka saugumui, o kokia – bendravimo malonumui.

Yra daugybė nusikalstamumo žalos įverčių. Pavyzdžiui, pagal 1998 m. atliktus įverčius Jungtinėse Valstijose kiekvienam piliečiui nusikalstamumas kainuoja vidutiniškai 4 tūkstančius dolerių per metus.¹⁶⁸ Jungtinėje Karalystėje nusikalstamumo žala asmenims ir namų ūkiams 2003–2004 m. įvertinta 36 milijardais svarų sterlingų.¹⁶⁹ Atlikta daugybė skaičiavimų, kokią žalą daro atskiros nusikaltimų rūšys. Pasirodo, didžiausią žalą daro „baltųjų apykaklių“ ekonominis nusikalstamumas ir gerokai mažiau už jį kainuoja išlaikyti baudžiamojo teisingumo institucijas.

¹⁶⁷ Cohen M. A. Measuring the Costs and Benefits of Crime and Justice. Criminal Justice 2000. Vol. 4. *National Criminal Justice Reference Service*. http://www.ncjrs.gov/criminal_justice2000/vol_4/04f.pdf (May 15, 2007).

¹⁶⁸ The Cost Of Crime Tops \$1 Trillion A Year. *National Center for Policy Analysis*. <http://www.ncpa.org/pi/crime/pd041100e.html> (April 23, 2007).

¹⁶⁹ Dubourg R., Hamed J., Thorns J. The economic and social costs of crime against individuals and households 2003/04. *Home Office (UK)*. <http://www.crimereduction.gov.uk/statistics/statistics39.htm#1> (05 July, 2005).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nusikalstamumo žalos įverčiai, nors ir nelabai tikslūs, yra naudingi renkantis konkrečias nusikaltimų prevencijos ir kontrolės priemones, atliekant jų kainos ir naudos analizę.

LITERATŪRA

1. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1996. P. 132–133.
2. Baudžiamasis statutas. – Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidinys. 1930.
3. Brown S. Criminology. Explaining Crime and its Context. – New York, 1991.
4. Cohen M. A. Measuring the Costs and Benefits of Crime and Justice. Criminal Justice 2000. Vol. 4. *National Criminal Justice Reference Service*. http://www.ncjrs.gov/criminal_justice2000/vol_4/04f.pdf (May 15, 2007).
5. Conklin J. E. Criminology (Eight edition). – USA: Tyfts University, 2004. P. 46–72.
6. Dubourg R., Hamed J., Thorns J. The economic and social costs of crime against individuals and households 2003/04. *Home Office (UK)*. <http://www.crimereduction.gov.uk/statistics/statistics39.htm#1> (05 July, 2005).
7. Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 1709–1710.
8. Galinaitytė J., Rudzakis T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005. Nr. 70(62).
9. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001.
10. Juvenile Crime: Costs and Policy Implications. *Legislative Analyst's Office*. http://www.lao.ca.gov/1995/050195_juv_crime/kkpart6.aspx (May, 1995).
11. Kaiser G. Kriminologie. – Haidelberg, 1993.
12. Kiškis A. Nacionalinės kriminologinės informacinės sistemos modelis: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 18–220.
13. Kriminalistikos žinynas. 1939.
14. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 40–41.
15. Lietuva 1918–1938 (Fotografuot. leid.). – Kaunas: Šviesa, 1990. P. 368. Spausdinama pagal leidinį: Lietuva 1918–1938. Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti (redagavo Vincas Kemežys) (straipsnių rinkinys). – Kooperacijos bendrovė „Spaudos fondas“, 1938.
16. Lietuvių enciklopedija. 1966. T. XXXV.
17. Lietuvos gyventojai. – Kaunas, 1925.
18. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

19. Lietuvos statistikos metraštis. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1999.
20. Mykolas Rėmeris. Lietuvos sovietizacija 1940–1941. – Vilnius: Lituanus, 1989. P. 71.
21. Namų advokatas / Sud. J. Prapiestis. – Vilnius, 2002.
22. Namų advokatas / Sud. J. Prapiestis. – Vilnius, 2002. P. 577.
23. *National Criminal Justice Reference Service*. http://www.ncjrs.gov/criminal_justice2000/vol_4/04f.pdf (May 15, 2007).
24. Nuo nusikaltimų žuvę asmenys. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/auk/auk1.htm> (2008-02-07).
25. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla (Kasmetiniai leidiniai 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 m.) – Vilnius: Statistikos departamentas, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008.
26. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis (Fotografuot. leid.) – Kaunas: Šviesa, 1990. P. 415. Spausdinama pagal leidinį: Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928 (straipsnių rinkinys) išleido Vyriausias Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti komitetas. – Kaunas, Vytauto Didžiojo metai.
27. Schneider H. J. Einführung in die Kriminologie. – Berlin, New York, 1993.
28. Shapiro E. Cost of Crime: A Review of the Research Studies. *Minnesota House of Representatives Research Department*. <http://www.house.leg.state.mn.us/hrd/pubs/costcrime.pdf> (August, 1999).
29. Smaliukas J., Urbelienė J. Nusikalstamumo raida Lietuvoje 1918–1993 m. – Vilnius: Lietuvos Respublikos prokuratūra, 1994. P. 45.
30. Tautos ūkis. 1933. Nr. 2.
31. The Cost Of Crime Tops \$1 Trillion A Year. *National Center for Policy Analysis*. <http://www.ncpa.org/pi/crime/pd041100e.html> (April 23, 2007).
32. The Oxford Handbook on Criminology. – Oxford, 1995.
33. Vyriausybės žinios. 1937. Nr. 436, 534.
34. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. – Москва, 1980. С. 62.
35. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. – Москва, 1983. С. 25.
36. Блувштейн Ю. Д., Добрынин А. В. Основания криминологии. Опыт логико-философского исследования. – Минск, 1990.
37. Бухгольц Э., Лекшас Д., Хартман Д. Социалистическая криминология. – Москва, 1975. С. 144.
38. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 34–35.
39. Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 10.

40. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. – Москва, 1992.
41. Криминология / Под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1988.
42. Криминология / Под ред. Д. Ф. Шелли. – Москва, 2003. С. 131–132.
43. Криминология / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – Москва, 1994.
44. Криминология. Словарь-справочник. – Москва, 1998. С. 244–245.
45. Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург, 2002. С. 18.
46. Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999.
47. Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001.
48. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. – Москва, 1976. С. 55.
49. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – Москва, 1969. С. 173.
50. Лист Ф. Преступление как социально-патологическое явление. – Санкт-Петербург, 1900. С. 7.
51. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Предисловие В. Н. Кудрявцева. – Москва, 1999. С. 70–72.
52. Немчинов В. С. Статистика как наука // Вопросы экономики. 1952. № 10. С. 105.
53. Прокументов Л. М., Шеслер А. В. Криминология. Общая часть. – Красноярск, 1997.
54. Спиридонов Л. И. Социология преступности. – Москва, 1978. С. 22.
55. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление. – Ленинград, 1979. С. 14.
56. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии. – Москва, 1989.
57. Четвериков В. С. Криминология. – Москва, 1997.
58. Э. Durkheim. Норма и патология // Социология преступности. – Москва, 1966. С. 39–44.
59. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – Москва, 2003. С. 45–46.

IV. NUSIKALSTAMUMO VEIKSNIAI

1. Nusikalstamumo priežastingumas

Gamtoje ir visuomenėje veikia objektyvūs dėsningumai, vienas iš jų – priežastingumas. Nusikalstamumo priežasčių problema kriminologijoje sprendžiama remiantis filosofine priežastingumo teorija. Amerikiečių kriminologas T. Selinas pareiškė, kad mokslas atsisakė priežastingumo koncepcijos ir remiasi ja tik norėdamas funkciškai pažymėti tam tikrų elementų arba faktų sąveiką.¹⁷⁰ Mokslininkai, atsisakantys nusikalstamumo priežasčių paieškos, remiasi vieninteliu argumentu: nėra kriminologo, kuris būtų atradęs nusikalstamumo priežastį. Tačiau nė vienas kriminologas nepaneigė ir to, kad nusikalstamumas kinta. Vadinasi, yra kitimo priežastys. Jei taip, tai turi būti ir kilmės priežastys, kurias sunku atrasti. Todėl priežastingumo problema išlieka aktuali ir labiausiai diskutuotina kriminologijos moksle.

Tarp nusikalstamumo pažinimo, vertinimo ir jo kontrolės etapų yra nusikalstamumo determinacijos ir priežastingumo etapas. Tai įpareigoja tirti konkrečius nusikalstamumo determinacijos ir priežastingumo procesus, jų tarpusavio sąveikos ypatumus.

Filosofijos moksle sąvoka „determinizmas“ apibūdina filosofinę teoriją, kuri teigia esant visuotinį dėsningumą ir objektyvų tikrovės reiškinių priežastingumą arba pažiūrų sistemą, pripažįstančią visuotinį objektyvų ir dėsningą reiškinių tarpusavio ryšį ir priežastingumą. Šia prasme nusikalstamumo determinacija (lotynų k. *determinare* – sąlygojimas) yra visuomenės

¹⁷⁰ Социология преступности / Пер. с англ. – Москва, 1960. С. 27.

socialinio, intelektualinio ir moralinio įvairiapusiškumo sintezė.¹⁷¹ Determinizmas visuomenę suprantą kaip įvairių vienas kitą veikiančių žmonių santykių sistemą. Jis susijęs su priežastingumu. Kaip žinoma, priežastingumas yra genetinis atskirų materijos rūšių ir formų ryšys jos judėjimo ir raidos procesuose. Determinizmo sąvoka yra platesnė už priežastinį ryšį, kuris yra tik determinizmo proceso dalis. Priežastingumas yra vidinis determinacijos turinys, jos esmė.¹⁷² Priežastingumo ir determinuotumo kategorijų skirtumas ypač akivaizdus tiriant nusikalstamumą. Nusikalstamumo determinacija yra nusikalstamumo atsiradimo visuomenėje procesas, priežastinis jo sąlygotumas. Ji yra viena iš socialinės determinacijos rūšių.

Sąvoka „veiksniai“ (kai kurie autoriai tai vadina determinantėmis) siekiama sujungti tarpusavyje sąveikaujančias priežastis ir sąlygas, veikiančias pasekmės atsiradimą. Priežasčių ir sąlygų visuma, kurių bendras veikimas lemia pasekmę – nusikalstamumą ar konkrečią nusikalstamą veiką, kriminologijoje apibendrinama samprata „kriminogeniniai veiksniai“. Nagrinėjant nusikalstamumo reiškinių kilmę bei kaitą, veiksniai traktuojami kaip tyrimo objekto priklausomybė nuo priežasčių ir sąlygų visumos. Esminis sąvokų „determinacija“ ir „determinantės“ (veiksniai) skirtumas yra tas, kad nusikalstamumo determinacija žymi tam tikrą nusikalstamumo raidą, vyksmą, o nusikalstamumo determinantės (veiksniai) – atskirus elementus, kurie skatina arba lemia nusikalstamumo atsiradimą ir kaitą. Nusikalstamumo veiksmų esmė atskleidžiama jas tiriant kaip geros kokybės, stabilias ir apibrėžtas reiškinių ryšių sistemos dalis ir nagrinėjant jų funkcinį ir dinaminį ryšių įvairovę bei tarpusavio ryšius.

Kriminologinėje literatūroje, nagrinėjant determinacijos sistemos ryšius, išskiriami šie veiksniai: priežastys, sąlygos, koreliantai. Tarp šių veiksmų gali būti įvairūs ryšiai: priežasties – pasekmės, priežastinės – sąlygojančios koreliacijos, funkcinio priklausomumo ir kiti.

Taigi, veiksmo sąvoka platesnė nei priežastys ir sąlygos, nes jas jungia. Ši sąvoka yra neutrali, nesukelianti kriminologijoje diskusijų, kas yra priežastis ir kas sąlyga. Moksle dažnai, norint išvengti ginčų, diskusija atidedama ateičiai, kol žinių sandauga padės suformuoti bendrą nuomonę arba pa-

¹⁷¹ Криминология и организация предупреждения преступлений: учеб. пособие для слушателей Академии МВД России. – Москва, 1995. С. 5.

¹⁷² Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998. С. 10. См. также: Горяинов К. К. Криминологическая обстановка (методологический аспект). – Москва, 1991. С.10.

rodys, kad tai dirbtinai keliama problema. Todėl kriminologijos moksle kaip lygiareikšmės vartojamos sąvokos „veiksniai“, „priežastys“, „determinantės“, „faktorai“.

Priežastis yra reiškiny s arba reiškinių, tiesiogiai skatinančių atsirasti kitus reiškinius (pasekmes), visuma. Nusikalstamumo priežasčių problema sprendžiama remiantis filosofijos priežastingumo teorija. Kriminologijos moksle nėra savos priežastingumo sampratos, jis pagrįstas filosofine priežastingumo kategorija.

Priežastingumas, kaip žinoma, suprantamas kaip objektyviai egzistuojantis genetinis ryšys, dviejų ar daugiau reiškinių, procesų, kurių vienas (priežastis) lemia antrą (pasekmę), tarpusavio priklausomybę. Šia priežastingumo samprata vadovaujasi ir kriminologija. Ji ją sukonkretina, pritaikydama su nusikalstamumu ir nusikalstama veika susijusiems procesams. Būtina atsižvelgti į tai, kad priežastinis kriminogeninių reiškinių, procesų ir nusikalstamo elgesio ryšys visada yra pirmiau už priežastinį socialiai pavojingo veiksmo (neveikimo) ir pasekmės ryšį. Socialiai pavojingo veiksmo ir pasekmės ryšiams paprastai būdingi dinaminiai dėsningumai, o kriminogeninių reiškinių, procesų ir nusikalstamo elgesio ryšiams – statistiniai dėsningumai. Pažymėtina, kad priežastingumo principas yra visuotinio pobūdžio. Tai reiškia, kad nėra ir negali būti reiškinių, kurie neturėtų savo priežasčių nesukeliančių pasekmių. Priežastinis ryšys – tai tokia priklausomybė, kuriai esant priežastimi vadinamas reiškinys kildina kitą, vadinamą pasekme, reiškinį. Jis apibūdina ne tik tarpusavyje susijusius, vienas kitą lemiančius reiškinius, procesus, bet atskleidžia ir šių ryšių mechanizmą, veikiantį reiškinių kilmę, raidą. Šis priežastinis ryšys yra objektyvaus pobūdžio, tai realiai egzistuojantis gamtos ir visuomenės dėsningumas.

Nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinio, priežastinis sąlygotumas susijęs su priežasčių visuma, tam tikra jų sistema. Todėl nusikalstamumo priežasties (jų visumos) ir pasekmės ryšys yra daugiareikšmis, tikimybinio pobūdžio. Priežastinės priklausomybės daugiareikšmiškumas rodo ne tik tai, kad nusikalstamumas yra priežasčių visumos pasekmė, bet ir tai, kad kiekviena šių priežasčių gali lemti ne vieną, o kelias pasekmes. Priežastinio ryšio daugiareikšmiškumo tikimybinė savybė kriminologijoje reiškia, kad esant tai pačiai priežastiai, pakitus sąlygoms, galimas kitas rezultatas.

Tokia priežastinio ryšio forma, kuriai esant priežastis lemia pasekmę, yra tikimybinė, vadinama statistiniu dėsningumu. Esant statistiniam dėsningumui, viena priežastis fatališkai nelemia nusikalstamo elgesio. Ji krimi-

nogeniškai veikia informaciniu būdu, t. y. perduodama nusikalstamos veikos subjektams tam tikrą informaciją. Be to, tokiu atveju nusikalstamos veikos priežastys lyg ir ištirpsta bendroje informacijos, kurią asmuo gauna per gyvenimą, sraute. Todėl konkrečios priežasties veikimą galima atrasti tik nusikalstamų veikų visumoje.¹⁷³ Pavyzdžiui, auklėjimas tik vieno iš tėvų yra laikomas kriminogeniniu veiksnio. Baudžiamoji statistika ir konkretūs kriminologiniai tyrimai parodė, kad auklėjimas šeimoje, kurioje yra abu tėvai, ir šeimoje, kurioje yra tik vienas iš tėvų, skiriasi. Nustatyta, kad asmenys, kurie buvo auklėjami be vieno arba be abiejų tėvų, dažniau padaro nusikalstamas veikas, nei auklėti abiejų tėvų.

Tačiau tiriant nusikalstamumo priežastis negalima apsiriboti tik kriminogeninių veiksnių ir nusikalstamo elgesio priežastinių ryšių nustatymu. Per juos galima nustatyti ir nusikalstamumo ryšį su bendresniais visuomenėje vykstančiais politiniais, ekonominiais, socialiniais, kultūriniais reiškiniais ir procesais, nuo kurių priklauso nusikalstamumas, jo kaita. Nusikalstamumo, kaip socialinio ir teisinio reiškinio, priežastys, atskirų nusikalstamumo rūšių (tipų) ir konkrečių nusikalstamų veikų priežastys yra tarpusavyje susijusios ir vienos kitą veikia. Kiekviena konkreti nusikalstama veika yra tik lemiama bendrų nusikalstamumo priežasčių, tačiau atskirų jo rūšių (tipų) ir konkrečios nusikalstamos veikos priežastys nėra bendros nusikalstamumo priežastys. Šioms priklauso tik nusikalstamų veikų visumai būdingos tipinės priežastys. O atskiras nusikalstamas veikas ir nusikalstamumo rūšis (tipus) lemia ne tik tipinės, bet ir netipinės priežastys, kurios yra daug įvairesnės. Tuo pat metu bendros nusikalstamumo priežastys įgyvendinamos tik per atskirų jo rūšių (tipų) ir konkrečių nusikalstamų veikų priežastis.

Taigi, priežastingumas kriminologijoje rodo, kad nusikalstamumo priežastys yra sudėtinga tarpusavyje susijusių socialinių reiškinų, procesų visuma, o priežastinis jų ir nusikalstamumo ryšys yra daugiareikšmio, tikimybinio ir informacinio pobūdžio.

Nusikalstamumo kilmės ir raidos priežastiniai ryšiai nagrinėjami visuomenės gyvenimo, jo pokyčio kontekste. Atsižvelgti į tai būtina, nes sociumas yra istoriškai kintanti sistema. Pakitus socialinėms žmonių egzistavimo sąlygoms kinta objektyvių dėsnių veikimas arba jų pobūdis. Todėl

¹⁷³ Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения). – Москва, 1968. С. 9.

priežastingumu grindžiamus konkretaus laikmečio reiškinius, procesus gali būti neįmanoma prasmingai pagrįsti kitu laikmečiu. Be to, reikia pažymėti, kad priežastingumas niekada neįgyvendinamas „grynu“ pavidalu, laisvas nuo kitų ryšių formų. Be priežastingumo, objektyviai egzistuoja statistinis, funkcinis, koreliacinis ir kiti ryšiai (iš viso 32 rūšys).¹⁷⁴ Šių ryšių formų atskleidimas turi svarbią reikšmę tiriant kriminologinius procesus. Tačiau tai nereiškia, kad visi priežastiniai ryšiai yra vienodai vertingi ir reikšmingi. Kriminologui labai svarbu priežastinį ryšį skirti nuo kitų objektyviai egzistuojančių ryšių formų. Iš su nusikalstamumu susijusių reiškinių, procesų visumos būtina išskirti tuos genetinio pobūdžio reiškinius, procesus, kurie lemia ir formuoja nusikalstamumo esmę, nusikalstamumą kaip savo pasekmę. Būtent tokie genetinio pobūdžio reiškiniai, procesai yra nusikalstamumo priežastis.

Taigi, priežastingumas yra objektyvus genetinis dviejų ar daugiau reiškinių – priežasties ir pasekmės – ryšys.

Konkretus reiškinys gali būti kito reiškinio priežastis tik tuomet, jeigu:

- pirmasis reiškinys atsiranda anksčiau už antrąjį;
- pirmasis reiškinys yra būtina prielaida antrajam reiškiniui atsirasti;
- pirmasis reiškinys dėsningai, o ne atsitiktinai lemia antrąjį reiškinį.

Šiuo atveju reiškinys gali būti tik nusikalstamos veikos priežastis. Nusikalstamumą lemia daug įvairių tiesiogiai ar netiesiogiai susijusių reiškinių, procesų. Šie reiškiniai, procesai nėra lygiaverčiai. Todėl kriminologijoje yra skirtingų nuomonių apie nusikalstamumo ir atskirų jo rūšių (tipų) priežastis. Bandoma rasti bendras jų priežastis, kurios išsamiai paaiškintų nusikalstamumo ir nusikalstamų veikų konkrečiomis sąlygomis kilmę. Jos vadinamos „pagrindinėmis“ ir „nepagrindinėmis“, „bendromis“, „specifinėmis“ ir panašiai. Kriminologės A. J. Dolgovos nuomone, nėra „bendros“, „pagrindinės“, „svarbiausios“ priežasties, kuri išsamiai paaiškintų nusikalstamumo kilmę ir raidą. Nėra ir nusikalstamumo „visiems laikams ir tautoms“. Nėgalima sudaryti ir universalaus nusikalstamumo „priežasčių katalogo“.¹⁷⁵ Tačiau vis dėlto kriminologijoje buvo ir yra bandymų įvardyti bendras nusikalstamumo priežastis, jas klasifikuoti pagal įvairius kriterijus (pagal turinį, kryptingumą, veikimo mechanizmą ir kt.).

¹⁷⁴ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – Москва, 1984. С. 230.

¹⁷⁵ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. проф. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001. С. 230.

Priežastiniai ryšiai yra sudėtingi, daugiapakopiai. Kiekviena priežastis turi savo priežastį, o kiekviena pasekmė lemia naują pasekmę. Be to, viena priežastis gali turėti keletą pasekmių, o viena pasekmė – keletą priežasčių. Priežasties ir pasekmės sąveika priklauso nuo sąlygų, t. y. nuo tų reiškinių, procesų, kurie tiesiogiai nesukelia pasekmės, bet sudaro galimybę priežastims veikti. Sąlygos veikia priežastį kaip katalizatorius. Padėdamos, skatinamos, palengvindamos ar pasunkindamos priežasčių veikimą garantuoja jų raidą (pagreitina arba sulėtina), kuri yra būtina pasekmei atsirasti. Nusikalstamumo sąlygas sudaro statistinei visumai būdingi specifinio pobūdžio veiksniai. Tokioms sąlygos priskirtinos aplinkybės, veikiančios kiekybinius nusikalstamumo rodiklius: demografinio pobūdžio reiškiniai (padidėjęs gyventojų skaičius, migracijos procesai, gyventojų sudėties pokyčiai ir kt.); pokyčiai politikos, ekonomikos, kultūros, socialinėje srityse; teisingumo įstaigų veikla; atskiri istoriniai įvykiai ir kt. Individualaus elgesio lygmeniu šie veiksniai nepasireiškia arba netiesiogiai veikia elgesį.

Taigi, priežastis lemia pasekmę (nusikalstamumą, nusikalstamą veiką), o sąlyga tam padeda, garantuodama galimybę priežastčiai veikti. Be sąlygų priežastis negali veikti. Vadinasi, tik esant priežasčių ir sąlygų sąveikai atsiranda pasekmė. Pavyzdžiui, kelyje susidūrė du automobiliai, dėl to žuvo žmogus. Tai nutiko esant rūkui, blogam matomumui, vienam vairuotojui viršijus leistiną greitį ir nepastebėjus, kad taisoma kelio danga. Jeigu to nebūtų buvę, automobiliai nesusidurtų. Šio eismo įvykio priežastis – viršytas greitis, vairuotojo nepastabumas. Sąlygos – rūkas, blogas matomumas, taisoma kelio danga. Taigi, veikti nusikalstamumą, jo kaitą galima ne tik veikiant jo priežastis, bet ir sąlygas. Sustabdyti sąlygų veikimą daug lengviau ir didesnės galimybės, nei pašalinti ar neutralizuoti pačias nusikalstamumo priežastis.

Bendrai veikianti priežastis ir sąlyga ir lėmė problemą, dėl kurios iki šiol diskutuojama: ką laikyti nusikalstamumo priežastimi, o ką sąlyga? Aišku, tirdama socialinius reiškinius, kriminologija negali apsiriboti individualaus nusikalstamo elgesio priežasčių analize. Individualų nusikalstamą elgesį galima paaiškinti nepalankiomis asmenybės formavimosi sąlygomis, įvairiomis gyvenimiškomis situacijomis ir asmenybės sąveikos su objektyvia išorine aplinka ypatumais, o nusikalstamumo kaip socialinio ir teisinio reiškinio priežastingumas pasižymi savais ypatumais, kurie susiję su statistiniu jo pobūdžiu. Net visos konkrečios nusikalstamos veikos aplinkybės, jų gausa negali paaiškinti nusikalstamumo priežastingumo. Kriminologijoje buvo

išsakyta nuomonė, kad plačiąja prasme nusikalstamumo priežastys yra visos tos aplinkybės (reiškiniai, procesai), be kurių jis negalėjo atsirasti ir negali egzistuoti. Tačiau ne visos šios aplinkybės vaidina vienodą vaidmenį. Vienos jų sukuria tik realią nusikalstamų motyvų galimybę, o kitos šią galimybę paverčia tikrove. Todėl pirmąsias reikia laikyti sąlygomis, o antrąsias – priežastimis. Nusikalstamumo priežastys yra tos aktyvios jėgos, kurios savo veiksmais lemia nusikalstamumą. Konkrečios nusikalstamos veikos priežastys – tai tos aktyvios jėgos, kurios lemia subjekto interesus ir motyvus ją padaryti.¹⁷⁶ Tokiai mokslininko M. D. Šargorodskio nuomonei būtų galima pritarti. Tačiau ar galima tiksliai nustatyti, kuri iš šių visų aplinkybių (reiškinų, procesų) yra jų priežastis, kuri sąlyga. Kriminologijos mokslo raida parodė, kad tai sunku. Tik sąlyginai vienus reiškinius, procesus galima vertinti kaip priežastis, kitus kaip sąlygas. Vieni to paties reiškinio, proceso priežastiniai ryšiai gali būti priežastis, kiti – sąlyga. Net ypač neigiamo, su skirtingais asmenų tipais sąveikaujančio reiškinio pasekmės gali būti priešingos. Antai nepakantus netvarkai, nepareigingumui asmuo, pastebėjęs nesaugomas arba blogai saugomas materialias vertybes, imsis priemonių jas apsaugoti. Asmuo, kuriam būdingos antisocialios orientacijos ir nuostatos, pasinaudos bloga materialinių vertybių apsauga ir ims jas savintis. Tačiau tai nereiškia, kad negalima išskirti sąlygų, kuriomis žmonės statistiškai dažniau nei kitomis padaro nusikalstamas veikas. Tokios sąlygos yra vadinamos kriminogeninėmis, t. y. sudarančiomis galimybę padaryti nusikalstamą veiką. Reikia pabrėžti: kad ir koks būtų neigiamas veiksnys – gyvenimo situacija arba konkretus asmuo – negalima jo vertinti kaip nusikalstamo elgesio priežasties. Tai tik formali nusikalstamos veikos galimybė, kuriai esant galima kelti prielaidą, kad asmuo padarys arba nepadarys nusikalstamą veiką.

Taigi, atskirti nusikalstamumo priežastis ir sąlygas sunku. Lengviau tai padaryti individualaus nusikalstamo elgesio lygmeniu, kai galima nustatyti, kas lėmė individo nusikalstamą elgesį ir kas padėjo nusikalsti. Nusikalstamumo lygmeniu tai nustatyti sunkiau. Todėl buvo pasiūlyti priežasčių ir sąlygų kompleksai, kurių bendras veiksmas sukelia pasekmę – nusikalstamumą. Toks kompleksas ir buvo pavadintas kriminologiniais (kriminogeniniais) veiksniais.

¹⁷⁶ Шаргородский М. Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе / Преступность и ее предупреждение. – Ленинград, 1966. С. 30.

Visuomenės gyvenime priežastiniams ryšiams būdinga tam tikra specifika. Čia iš esmės veikia statistiniai dėsningumai. Jiems esant būtinumas skinasi sau kelią per atsitiktinumų visumą. Visuomenė yra istoriškai kintanti sistema, todėl vienu laikotarpiu priimtini priežastiniai aiškinimai nepriimtini ir klaidingi kitu laikotarpiu. Visuomenėje priežastiniais, tarpusavyje susijusiais ryšiais perduodamą informaciją žmonių sąmonė perdirba, dažnai iškraipo. Pažymėtina, kad visuomenės gyvenime labai stiprūs ir vadinamieji atgaliniai priežastiniai ryšiai, t. y. pasekmės įtaka savo priežastčiai. Taigi, priežastingumas yra loginė sistema, kurioje priežastys ir pasekmės tarpusavyje susijusios abipusės įtakos ryšiais.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nusikalstamumo priežastimis (jų visuma) laikytini tokie visuomenės gyvenimo reiškiniai, procesai, kurie, sąveikaudami su sąlygomis, determinuoja nusikalstamumo kaip socialinio teisinio reiškinio kilmę ir raidą, veikia jo kaitą.

Sąlygos ir priežastys skiriasi tuo, kad pačios savaime jos nelemia nusikalstamumo ir nusikalstamų veikų tam tikroje situacijoje, bet tik padeda juos padaryti. Priežastčių kilmė ir esmė yra socialinio pobūdžio, o sąlygos gali būti ir gamtinės, ir techninės, ir socialinės.

Tarp veiksnių kriminologijai svarbią reikšmę, be priežastingumo, turi ir koreliantai. Tai daugiakfaktorinė determinacija masinėse sistemose, kuriai esant pokyčiai vienoje veiksnių eilėje lemia tam tikrus pokyčius kitoje veiksnių eilėje. Koreliacinio ryšio nustatymas gali būti pirmas etapas nustatant priežastingumo ryšį. Tačiau nustatytas koreliacinis reiškinių ryšys gali rodyti ne tik priežastinį jų ryšį, bet ir tai, kad egzistuoja bendros šių reiškinių priežastys.

Kriminologijos moksle plačiai vartojama samprata „kriminologiniai veiksniai“. Jie apima nusikalstamumo priežastis ir sąlygas, t. y. lemia jo kilmę ir raidą. Šia prasme dažnai vartojama ir nusikalstamumo priežastinio komplekso sąvoka.

Šiuolaikinėje kriminologijoje yra keletas požiūrių į priežastinį nusikalstamumo kompleksą. Kai kurių kriminologų nuomone, visų nusikaltimų prigimtis yra vienoda, todėl netikslinga skirtyti reiškinius, procesus į tuos, kurie veikia individualų nusikalstamą elgesį ir tuos, kurie formuoja nusikalstamumą. Kadangi tiriamo proceso priežastys yra tos pačios, tai skiriasi tik jų poveikio intensyvumas ir žmonių elgesio priklausomybės nuo šių reiškinių laipsnis.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Бафия Е. Проблемы криминологии. Динамика криминогенной ситуации. – Москва, 1983. С. 46.

Kiti kriminologai kitaip įsivaizduoja nusikalstamumo priežastingumo kompleksą, jį skirsto į hierarchinius lygius.¹⁷⁸

Populiariausias toks nusikalstamų veikų ir nusikalstamumo hierarchinis pažinimo modelis:

- aukščiausias, bendras socialinis lygis – nusikalstamumo priežastimis įvardijami objektyvūs socialiniai prieštaravimai;
- vidutinis lygis – socialinės struktūros ir konkrečių procesų bei reiškinių (ekonominių, politinių, socialinių) lygis – nusikalstamumo struktūrinės raidos kooreliantai;
- žemiausias lygis – individualaus elgesio lygis. Šiuo lygiu nagrinėjamas konkretaus nusikalstamo elgesio mechanizmas (nors ir apibendrintu pavidalu), nusikaltėlio asmenybė, jo veiklos (neveikimo) priežastys.¹⁷⁹

Kiekvienu iš šių lygių veikia ir tam tikros sąlygos, veikiančios nusikalstamumo priežasčių raidą.

Vientisą nusikalstamumo vaizdą sudaro tik visi nurodyti trys vienas su kitu susiję lygiai, nors jų savybės skirtingos. Šiai hierarchijai būdinga tai, kad žemesni lygiai paklūsta aukštesnių lygių dėsningumams. Taigi, asmens individualaus elgesio priežastingumas iš anksto aiškinamas aukštesnių socialinių dėsningumų poveikiu ir ignoruojama pati asmenybė, kurios turinys – ne mažiau turtingas ir sudėtingas nei visuomenė – vadinamasis aukščiausias lygis. Vadinas, minėtoje priežastingumo hierarchijoje nusikalstamų veikų ir nusikalstamumo priežasčių veikimo kryptis yra numatyta iš anksto – nuo sociumo į asmenybę.

Kyla klausimas, ar galima kategoriškai teigti, kad nusikalstamumas turi priežastinį ryšį tik su sociumu ir nesusijęs su nusikalstamas veikas padariusių asmenybių esme, su jų laisve rinktis?

Žinoma, kad, be objektyvios išorinės determinacijos, yra tam tikra „vidinė“, laisvu pasirinkimu pagrįsta determinacija. Šios abi determinacijos kryptys viena kitą papildo. Jų tarpusavio sąveikos išaiškinimas kartu yra determinacijos, priežastinio ryšio paslapties atskleidimas.

Nusikalstama veika yra žmogaus asmeninio pasirinkimo pasekmė. Žmogus sugeba nesusitapatinti su situacija, jis yra virš jos ir geba pareikšti

¹⁷⁸ Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – Москва, 1985. С. 202–203.

¹⁷⁹ Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998, С. 11.

savo laisvą valią priimdamas sprendimą. Todėl nusikalstamam elgesiui paaiškinti neužtenka nurodyti, kad jį lėmė objektyvios išorinės aplinkybės. Motyvacijos kilmės, elgesio genezės, jo prasmės negalima suvokti be egzistencinio žmogiškosios būties pobūdžio įtakos. Tačiau, kita vertus, ir nusikalstamos veikos, ir nusikalstamumo analizė negali baigtis ir vien žmogaus subjektyvumu, nes tai taip pat reikš egzistencijos problemos ignoravimą, mat ši problema egzistuoja kaip subjektinė-objektinė charakteristika.¹⁸⁰ Žmogaus gyvenimą sudarančios socialinė ir individuali pusės nėra visiškai autonominės. Ir sociumas, ir asmenybė turi ypatingas, įvairiu suderinamumo ir nesuderinamumo laipsniu susijusias struktūras. Kalbant apie destruktivią ir nusikalstamą žmogaus egzistavimo pusę pažymėtina, kad šio destruktivumo pagrindas glūdi tiek individualioje, tiek socialinėje jo formų prigimtyje.

Į kriminologiškai interpretuojamą priežastingumą ir kitus determinacijos ryšius galima žvelgti ir kaip į objektyvios socialinės aplinkos bei asmenybės sąveiką. Tokiu atveju nusikalstamumo veiksniai savo pobūdžiu gali būti sąlyginai dalomi į objektyvius ir subjektyvius. Objektyvūs veiksniai egzistuoja nepriklausomai nuo žmonių sąmonės ir valios. Subjektyvūs veiksniai – tai antisocialios orientacijos, nuostatos, pažiūros ir įpročiai, dorovinės teisinės deformacijos. Tačiau ir šiuo atveju teisi kriminologė N. F. Kuznečova pabrėždama, kad dauguma kriminogeninių veiksnių yra objektyvaus-subjektyvaus pobūdžio vyraujant vienam iš jų, t. y. objektyviam arba subjektyviam.¹⁸¹

Panašiai nusikalstamumo veiksniai dalomi pagal jų kryptingumą ir veikimo mechanizmą. Vienos priežastys ir sąlygos veikia nepalankų dorovinį asmenybės formavimą, kitos (dažniausiai tai sąlygos) – išorinės situacijos, padedančios padaryti nusikalstamas veikas.

Pagal veikimo intensyvumą nusikalstamumo priežastys ir sąlygos kriminologijos moksle skirstomos į pagrindines ir nepagrindines. Toks skirstymas gali būti taikomas ne nusikalstamumui, o atskiroms jo rūšims (tipams) ir konkrečioms nusikalstamoms veikoms. Pavyzdžiui, nors Lietuvoje dalis gyventojų skursta, tačiau šis veiksnys negali būti pagrindinis nusikals-

¹⁸⁰ Кондратьев Л. В. Антропология преступления (микркриминология). – Москва, 2001. С. 57.

¹⁸¹ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – Москва, 1984. С. 53.

tamumo veiksnys. O štai skurstančių asmenų padarytų konkrečių turinių nusikaltimų atžvilgiu šis veiksnys gali būti pagrindinis.

Pagal laiko ir erdvės požymius nusikalstamumo veiksniai kriminologijoje skirstomi į nuolat ir laikinai (pavyzdžiui, stichinės nelaimės, karas) veikiančius visoje valstybės teritorijoje, atskiruose jos regionuose arba tik vietinio pobūdžio.

Svarbią mokslinę praktinę reikšmę turi nusikalstamumo veiksmų skirstymas pagal jų turinį. Pagal šį požymį nusikalstamumo priežastys ir sąlygos diferencijuojamos atsižvelgiant į pagrindines visuomenės gyvenimo sritis: ekonominę, socialinę, politinę, socialinę kultūrinę.

Savaime suprantama, būtų klaidinga visus nusikalstamumo veiksmus laikyti lygiaverčiais ir turinčiais vienodą reikšmę nusikalstamumo kilmei. Todėl norint identifikuoti konkretaus veiksmo poveikio nusikalstamumui efektyvumą reikia nustatyti aplinkybes, dėl kurių šie veiksniai asmenims tampa reikšmingi, priimtini, keičiantys vertybines jų orientacijas ir nuostatas, pagreitinantys asmenų apsisprendimą įgyvendinti socialinius savo siekius neteisėtais būdais.

Kyla klausimas, kas lemia psichologinį žmonių apsisprendimą padaryti nusikalstamą veiką?

Dauguma individų nėra linkę nusikalsti, nors tam yra palankios sąlygos. Jų elgesį lemia vadinamosios socialinės kontrolės (vidinės ir išorinės) elementai. Vidinę kontrolę sudaro šie komponentai: sąžinė, savikontrolė, adekvatus savęs vertinimas, „ego“ jėga, gerai išsivystęs pasipriešinimas deviaciniam elgesiui, atsakomybės jausmas, etinės vertybės, orientacijos ir kt. Tai vidiniai elgesio reguliatoriai. Išorinė kontrolė yra sustruktūrintas „bufferis“ asmenybę supančiame sociume, kuris jai nubrėžia tam tikras moralines teises ribas. Jį sudaro moralės ir teisės reikalavimai, viešoji nuomonė ir jų socialinių institutų palaikymas. Būtent visos šios dalys stabdo individą neteisėtomis priemonėmis įgyvendinti asmeninius poreikius. Jų nebuvimas pažeidžia žmogaus sąmonės imunitetą nusikalstamai veikai. Jis tampa atviras objektyvių išorinių veiksmų, galinčių daryti įtaką nusikalstamam žmogaus elgesiui, poveikiui. Minėti socialinės kontrolės elementai individo išsiugdomi socializacijos metu. Nepakankamai socializuotas asmuo neišsivaina arba ne iki galo įsisavina socialines normas, neprisitaiko prie kintančių socialinės aplinkos sąlygų. Konstatavus šią aplinkybę, kyla polemico pobūdžio klausimas: kas lemia nepakankamą asmenybės socializaciją – pačios asmenybės socialinės adaptacijos riboti gebėjimai ar neigiami socialinio gy-

venimo reiškiniai, galintys turėti įtakos asmenybės antisocialių orientacijų ir nuostatų formavimuisi, jo pasaulėžiūrai bei vertybių sistemai.

Nekyla abejonės, kad biologinės asmens savybės, fizinės ar psichinės jo raidos savitumas gali riboti jam galimybę visiškai įsisavinti socialinės raidos programą, o tai veikia asmens elgesį. Todėl atskiri individai gali būti nepajėgūs adekvačiai priimti socialinės egzistencijos normas bei principus.

Antra vertus, absoliučios daugumos asmenybių socializacijos kokybė tiesiogiai koreliuoja su visuomenės raidos tendencijomis, kurioms kintant kinta ir socializacijos turinys, ir kokybė.

Kiekvienoje valstybėje nusikalstamumą lemia objektyvus tik šio geopolitinio regiono ekonominė, politinė ir socialinė raida būdingas sąlygotumas. Tačiau kriminologijos moksle yra išskirtos kelios grupės veiksmų, kurių objektyvi raiška daugiau ar mažiau būdinga bet kuriai pasaulio valstybei:

- socialinė dezorganizacija (socialinis neteisingumas, socialinė nelygybė, visuomeninė atskirtis, religiniai (konfesiniai) prieštaravimai, tarpnacionaliniai prieštaravimai);
- auklėjimo (šeimos, mokyklinio (didaktinio), religinio, visuomeninio) sistemos trūkumai;
- mažas teigiamo informacinio ir ideologinio poveikio efektyvumas;
- teisėsaugos ir penitenciarinės sistemos funkcionavimo trūkumai.¹⁸²

Neigiamos, anominės visuomenės raidos tendencijos niveliuoja ir socialinės, ir institucinės nusikalstamumo kontrolės sistemų efektyvumą. Tuo pačiu metu neveiksminga didaktinė bei informacinė politika individo sąmonėje nesuformuoja arba neišsaugo psichologinio imuniteto nusikalstamai veikai. Dėl to socialiai pažeidžiama, nesaugiai besijaučianti, nepateisintų lūkesčių komplekso kamuojama asmenybė dėl konkrečių priežasčių, esant nepalankioms sąlygoms, gali padaryti nusikalstamą veiką.

Tuo pat metu tarp visų nusikalstamumo veiksmų yra kas nors bendro – jų pagrindas visada yra objektyvūs socialiniai prieštaravimai.

Prieš pradėdant nagrinėti atskirus nusikalstamumo veiksmus, būtina išsakyti kai kurias bendro pobūdžio pastabas. Pirma, perėjus prie naujos politinės ekonominės sistemos pakito požiūris į nusikalstamumo priežastis Lietuvoje. Atsisakyta nusikalstamumo priežastis ir sąlygas sociologizuoti ir psichologizuoti. Atmestas tarybinėje visuomenėje buvęs požiūris į nusikals-

¹⁸² Иншаков С. М. Криминология: схемы и комментарии. – Москва, 2001. С. 47.

tamumo priežastis ir sąlygas kaip į „praeities atgyvenas“, „kapitalizmo atgyvenas“. Tarybinėje visuomenėje buvo teigiama, kad šalyje nustojo veikti vadinamosios pagrindinės socialinės nusikalstamumo priežastys, fataliai lemiančios nusikalstamumą (badas, skurdas, nedarbas ir kt.).

Lietuvos kriminologų sukaupti empiriniai duomenys, teorinė informacija leidžia daryti šias principines išvadas: pirma, nusikalstamumo šaknys, ištakos nėra kuri nors viena priežastis, nesvarbu, ar tai praeities „atgyvenos“, ar žmonių psichologijos trūkumai; antra, priežastinis nusikalstamumo kompleksas – tai visuma reiškinių ir procesų, kurie neprimetami visuomenei iš šalies, o yra pačioje visuomenėje, realiai egzistuojančiuose socialiniuose santykiuose.

Socialiniai prieštaraivimai ir jų įtaka nusikalstamumui

Nusikalstamumas demokratinėje visuomenėje prieštaraiva pagrindiniams jos raidos principams ir dėsningumams. Jo kilmė ir egzistencija susijusi su objektyviais socialiniais prieštaraivais, būdingais visai visuomenės raidai. Todėl nusikalstamumo priežastis galima aiškinti tik siejant jas su prieštaringais visuomenės gyvenime vykstančiais procesais, kurie konkrečiame etape yra istoriškai lemiamas reiškinys.

Prieštaraivimas yra realus reiškinio šalių santykis jo viduje. Prieštaraivui būdinga ir vidinė vienybė, ir vidinė kova. Vidinė vienybė reiškia, kad tarp priešingų pusių viešpatauja darna. Vidinė kova reiškia, kad priešingos pusės viena kitą neigia. Taigi prieštaraivimas gali būti darnus – tuomet negali vidinė šalių vienybė, arba konfliktiškas – šalys priešingos viena kitai. Konfliktas yra prieštaraivimo sprendimo būdas. Egzistuoja nesutaikomi – antagonistiniai prieštaraivimai. Tuomet šalių priešiškusumas yra kliūtis prieštaraivams atskleisti ir juos išspręsti. Yra ir neantagonistinių prieštaraivimų. Tai darnūs priešingų pusių, tarp jų nesant nesutaikomumo, santykiai. Kitaip nei antagonistinio prieštaraivimo atveju, čia nėra kliūčių išspręsti jį laisvai ir taikiai. Būtent su prieštaraivais, jų pobūdžiu ir turiniu susijęs visuomenės gyvybingumas. Jie būdingi visoms visuomenėms, ekonominėms ir politinėms sistemoms.

Kiekvienam reiškiniui būdinga daug prieštaraivimų, tarp kurių yra ir pagrindinis. Jis yra nuolatinis to reiškinio prieštaraivimas – kartu su juo atsi-

randa ir kartu išnyksta. Pagrindinis prieštaravimas daro poveikį ir kitiems prieštaravimams.

Kriminologai yra skirtingų nuomonių dėl pagrindinio prieštaravimo. Tarybinei visuomenei taip pat buvo būdingi prieštaravimai. Daugumos kriminologų nuomone, pagrindinis tarybinės visuomenės prieštaravimas buvo socialistinės (bendrالياudinės) nuosavybės ir buvusio iki socialistinio darbo pasidalijimo prieštaravimas.

Antai tarybinėje visuomenėje egzistavo pagrindinio ekonominio principo prieštaravimas: iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal darbą. Šiuo principu buvo skelbiama visų visuomenės narių lygybė gamybos priemonių atžvilgiu ir jų lygybė gauti visuomeninio turto dalį. Darbas buvo vienintelis gamybos ir vartojimo matas. Buvo sureikšmintas ir darbo svarba sprendžiant apie žmogaus socialinę padėtį visuomenėje. Tačiau šis visiems vienodas matas – darbas – buvo taikomas skirtingo išsimokslinimo, išsilavinimo, skirtingos profesijos, kvalifikacijos, skirtingų gabumų, sveikatos žmonėms. Skyrėsi ir atlyginimu už atliekamą darbą. Taigi, egzistavo protinio ir fizinio, kvalifikuoto ir nekvalifikuoto darbo nelygybė, darbo pramonėje ir žemės ūkyje, normaliomis ir kenksmingomis sąlygomis nelygybė. Šis prieštaravimas lėmė socialinę ekonominę žmonių nelygybę. Socialinės (bendrالياudinės) nuosavybės ir darbo pasidalijimo prieštaravimas lėmė paskirstymo prieštaravimą, o šis – skirtingą vartojimo lygį. Be to, bendrالياudinė gamybos priemonių nuosavybė pamažu virto valstybine, faktiškai – biurokratinio valdymo aparato nuosavybe. Tai lėmė tiesioginio gamintojo (darbininkų, valstiečių, inteligentų) susvetimėjimą nuosavybei, jos grobstymą, ekonominį nusikalstamumą. Nusikalstamu būdu įgiję turtą asmenys vėliau jį, prisidengdami rinka, legalizavo investuodami į verslą.

Žlugus tarybinei sistemai įvyko daug pokyčių. Atsirado didelių ekonominių ir socialinių problemų, nes savarankiškos ir atsakingos valstybinės sistemos sukūrimas per trumpą laiką negalėjo nenulemti esminių lūžių ir didelių problemų.

Žinoma, pagrindinis kapitalizmo požymis yra kapitalas, t. y. privati gamybos priemonių nuosavybė, kurią naudojant siekiama pelno. Prieštaravimas glūdi tarp gamybos visuomeninio pobūdžio ir kapitalistinės nusavinimo formos. Visi visuomenės nariai dirba, o rezultatus nusavina keletas kapitalo valdytojų. Monopolizuojamo kapitalo valdytojų mažėja. Atsiranda ekonominė nelygybė. Dėl didelės nelygybės, didžiulio skirtumo tarp turinčių visas ir turinčių ribotas galimybes arba neturinčių jokių galimybių pa-

tenkinti materialinius, socialinius ir dvasinius poreikius žmonių neišvengiamai daugėja nusikalstamų veikų. Ekonominė nelygybė, socialinis nepasitenkinimas individualaus elgesio lygmeniu stumia žmones į alkoholizmą, narkomaniją, savižudybę. Taigi, prieštaravimas tarp sąlyginai tolygiai pasiskirsčiusių žmonių poreikių ir iš esmės nelygių jų patenkinimo galimybių, kurias pirmiausia lemia individų ir socialinių grupių vieta visuomenės socialinėje struktūroje, vaidina svarbų vaidmenį nusikalstamumo genezėje. Šis prieštaravimas ir socialinė nelygybė yra objektyvūs ir neišvengiami bet kurioje visuomenėje. Jie yra ne tik neigiamų, bet ir teigiamų deviacijų, dėl kurių vystosi visuomenė, šaltinis.

Kapitalas, gamybos priemonių valdymas garantuoja žmonėms neribotą ir nekontroliuojamą ekonominę ir politinę laisvę. Tačiau neribota laisvė – tai visa ko leistinumai, socialinių normų ignoravimas. Pasekmė – įvairių socialinių deviacijų, tarp jų ir nusikalstamų veikų, daugėjimas visuomenėje. Kuo laisvesnė visuomenė (ekonomiškai, politiškai, asmeniškai), tuo ji dezorganizuotesnė, tuo aukštesnis ir nusikalstamumo lygis. Be to, ekonomiškai pažangesnė visuomenė atveria platesnes galimybes atsirasti naujoms nusikalstamumo rūšims (pvz., kompiuteriniam, draudžiamajam ir kt.) arba atgimti senoms, viduramžiškoms (pvz., piratavimui).

Taigi, kriminologinė socialinių prieštaravimų teorija buvo ir iki šiol yra universali nusikalstamumo kilmė, jo priežastis aiškinanti priemonė. Tai, kad buvusi tarybinė visuomenė jau praėityje, dar nereiškia, jog buvę kriminologijos mokslo laimėjimai yra nereikšmingi ir reikia juos užmiršti. Kriminologai atrado kategoriją, paaiškinančią nusikalstamumo kilmę, – socialinį prieštaravimą. Kriminologijos nuopelnas yra tas, kad ji išskyrė pagrindinį visuomenės raidos prieštaravimą, kuris leido nustatyti nusikaltimų pasiskirstymo dėsningumus, atsižvelgiant į socialinės grupės vietą socialinėje visuomenės struktūroje. Prieštaravimai yra būdingi visoms visuomenėms, valstybėms. Todėl nurodant socialinius prieštaravimus kaip bendrą nusikalstamumo kilmės priežastį reikia pažymėti, kad skirtingoms visuomenėms, valstybėms būdingi savi pagrindiniai socialiniai prieštaravimai, kuriuos būtina atskleisti ir spręsti dėl visuomenės raidos. Mažėjantis nusikalstamumas yra rodiklis, kad sprendžiant socialinius prieštaravimus pasirinkta teisinga kryptis.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje įvyko esminis politinės ekonominės sistemos virsmas: radikalčiai kito svarbiausių valstybės institucijų funkcijos, nuosavybės formos, įmonių valdymo metodai, norminė bazė, pagaliau

– pats požiūris į darbą. Įgyvendinus naują ekonominę šoko terapijos politiką ir toliau buvo tęsiama „čekinė“ privatizacija ir „prichvatizacija“. Valstybės leidžiama bankų griūtis, naujas nuosavybės persikirstymas, strategiškai labai svarbių objektų pardavimas lėmė vis didėjančią žmonių susvetimėjimą, sunkumus įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Viso to pasekmė – visuomenės kriminalizacija. Nusikalstamumo būklę, dinamiką ir struktūrą veikė naujos sistemos raidos procesai, kuriuos lėmė kardinalūs ekonomikos, socialinio ir politinio visuomenės gyvenimo pokyčiai. Be to, naujos socialinės sistemos socialinė, kultūrinė arba techninė raida nespėjo su naujais socialiniais, dvasiniais ir materialiniais poreikiais. Taigi, kriminalinių procesų šaknys glūdi įvairiose visuomenės socialinio gyvenimo srityse.

Pažymėtina, kad objektyvaus socialinio prieštaravimo kategorijos taikymas aiškinant nusikalstamumo kilmę, priežastingumą naujoje ekonominėje politinėje sistemoje reikalauja sutelkti įvairių mokslo šakų jėgas ir atlikti didelio masto tyrimus. Nusikalstamumas kinta pagal labai sudėtingus dėsnius. Jo ryšiai su socialiniais ekonominiais ir politiniais procesais yra stiprūs, tačiau netiesioginio pobūdžio. Daugelis priežastinių grandžių yra ne iki galo ištirtos. Demokratinėje visuomenėje rinkos ekonomikos sąlygomis formuojasi savos aštrios kriminologinės problemos. Dažnai bandoma įvardyti tik ekonomines didėjančio nusikalstamumo priežastis – privatizavimo nesklaidumą, visuomeninės nuosavybės persikirstymą, valstybės ekonominės politikos klaidas. Tiesa ta, kad ekonominiai veiksniai demokratinės visuomenės kriminalizacijoje vaidina svarbų vaidmenį. Tačiau kriminalizacija yra ne vieno kriminogeninio veiksnio poveikio, o jų visumos rezultatas. Svarbiausi kriminalizacijos veiksniai naujoje politinėje ekonominėje sistemoje gali būti šie: ekonomikos liberalizavimas (kainų išlaisvinimas, nusikalstamų struktūrų įtaka); visuomenės socialinės struktūros pokyčiai (atsiradę itin turtingi ir marginalūs bei neapsaugoti socialiniai sluoksniai ir grupės, kurių padėtis padaro juos potencialiu nusikaltėlių rezervu); vertybinis vakuumas. Šie kriminogeniniai veiksniai tarpusavyje yra susiję ir sudaro priežastinį kompleksą, kuris iš dalies lėmė visuomenės kriminalizavimą, nusikalstamumo didėjimą.

Pagrindiniai nusikalstamumo veiksniai

1. *Ekonomikos liberalizavimas*. Svarbus visuomenės kriminalizavimo veiksnys yra ekonominis nusikalstamumas. Daugiau kaip 80 proc. visų nusikaltimų, taip pat ir tokių pavojingų kaip organizuotas nusikalstamumas, kurupcija ir kiti, lemia ekonominiai prieštaraivimai. Ekonominis nusikalstamumas veikia ne tik ekonomiką, bet ir kitas visuomenės gyvenimo sritis.

Ekonominiai ir su jais susiję paskirstymo santykiai yra vienas iš visuomenės socialinės egzistencijos pagrindų, pasireiškiantis žmonių materialinių poreikių identifikavimo ir jų tenkinimo organizavimu. Šių santykių esmė – darni kintančios paklausos tenkinimo adekvacia pasiūla sistema. Ji gali būti organizuojama įvairiais būdais, tačiau įvairiais istoriniais laikotarpiais buvo taikomi du ekonominių santykių organizavimo principai – rinkos santykių ir planinis. Realus gyvenimas savaip keičia šią teorinę schemą, tad socialiniame gyvenime ekonominių santykių prieštaravimas, ūkio mechanizmo disbalansas, ekonominės politikos ydos bei trūkumai, neadekvatus materialinių vertybių paskirstymas tampa nusikalstamumo determinacija.

Ekonominiai rinkos santykiai *a priori* yra kriminogeniniai. Tai galima paaiškinti tuo, jog šie santykiai grindžiami konkurencine kova. Pagrindinis tokio pobūdžio rinkos santykių tikslas – didinti pelną – lemia konkurentų žlugdymą, darbo jėgos perteklių ir nedarbą, pelno siekį bet kokiais metodais. Galiausiai dėl ekonominių rinkos santykių vyksta visuomenės narių turitinė bei socialinė diferenciacija, kinta jų vertybiniai prioritetai – materialiniai interesai iš žmonių sąmonės išstumia dvasines vertybes. Ekonominiai rinkos santykiai slenkant amžiams įrodė, kad yra gyvybingi ir efektyvūs tenkinant socialinį prekių bei paslaugų poreikį. Antra vertus, rinkos santykių sąlygomis gyvenančios visuomenės už socialinę gerovę moka didelę, bet neišvengiamą kainą – rinkos ekonominių santykių pasekmės (nedarbas, socialinė nelygybė, socialinis pažeidžiamumas, žmonių neuztikrintumas dėl savo ateities) lemia aukštą nusikalstamumo lygį.

Alternatyvi rinkos santykiams planinė (administracinė komandinė) ekonomika taip pat determinuoja nusikalstamumą. Šio tipo ekonominių santykių esmė – valstybinė gamybos priemonių nuosavybė, tikslus planavimas, griežtai centralizuotas materialinių išteklių bei galutinės produkcijos paskirstymas, pelno orientavimas valstybės naudai. Tikrovėje šie principai paprastai prasilenkdavo, nes planas reprezentuodavo pageidaujamą, o paskirstymas – esamą padėtį. Planui vykdyti būtinų išteklių paieška skatino

tarnybinius nusikaltimus, korupciją, buhalterinės apskaitos pažeidimus ir kita. Pagaliau asmeninio pelno siekimo motyvas buvo ir išlieka veiksmingas ir planinės ekonomikos sąlygomis, o tai lemia valstybinio (visuomeninio) turto grobstymą.

Nagrinėjami ekonominių santykių tipai skiriasi ne tik savo organizavimo principais – skiriasi ir jų ūkinės veiklos formų bei būdų santykis su teisės normomis. Privatus verslas, komercinis tarpininkavimas arba spekuliacija planinės ekonomikos sąlygomis egzistuojančioje valstybėje traktuojami kaip nusikalstama veika, o rinkos sąlygomis šios veiklos dekriminlizuojamos, tampa legalios ir reikšmingos kuriant nacionalinį produktą. Tokio tipo metamorfozė ypač akivaizdi valstybėse, kuriose įvyko politinės formacijos lūžiai ir viena santvarka bei jos vertybės buvo keičiama kita santvarka. Per pirmąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį Lietuvoje įvyko esminiai Lietuvos ekonominės sistemos pokyčiai. Įsigalėję rinkos santykiai paskatino struktūrinės ekonomikos reorganizaciją. Materialiniai ištekliai buvo masiškai perkelti iš nenašios pramonės į našesnę paslaugų sritį. Dėl to pavyko pasiekti tam tikrų ekonomikos augimo rezultatų. Kita vertus, už santykinę ekonominių reformų sėkmę visuomenė sumokėjo didelę socialinę kainą – dėl struktūrinės reformos ne tik sumažėjo tradicinės gamybos mastai konkrečiose ūkinės veiklos srityse, bet ir padidėjo nedarbas. Vyko nepateisinamai didelė kapitalo ir gamybos priemonių koncentracija apskrių privačių asmenų rankose. Tai ne tik didino socialinę nelygybę ir atskirų gyventojų grupių priešpriešą, bet ir naujų verslininkų, kurių dalis turėjo nusikalstamos patirties ir ryšių su nusikalstamu pasauliu, kovą už įtakos sferas. Todėl prasidėjo aktyvus ekonomikos kriminalizavimo procesas, stiprėjo pavojingiausios ekonomikos ir nusikalstamumo aljanso formos. To rezultatas – užsakomosios stambių verslininkų žudynės, suplanuoti bankų bankrotai ir žlugimai, organizuota kontrabanda.

Reformos visuomenę suskaidė į dvi klases – skurdžius ir turtuolius. Tiesa, toks skirstymas ne visiškai atitinka klasių sampratą. Pats turtuolių klasės formavimasis susijęs su pavojingais nusikaltimais. Tiesioginiai praradimai yra smurtinių nusikaltimų šiame procese aukos – nužudyta ir suluošinta tūkstančiai žmonių.

Nusikalstamumą veikia ir krintanti gamyba, nemokami mokesčiai, šešėlinė ekonomika, registruotas ir paslėptas nedarbas. Labiausiai kriminogeninės pasekmės susijusios su paskirstymo sistema, sudarančia sąlygas praturtėti nedidelei socialinei grupei. Paskirstymo procesai lėmė gamybos žlugi-

mą, nedarbą, gyventojų nuskurdimą. Ekonominiai paskirstymo mechanizmai gamybą padarė nerentabilią. Todėl šalyje ne tik nebuvo kuriamos naujos įmonės, bet ir sustojo bei bankrutavo veikiančios. Šiandien buvusių įmonių cechai tušti ir apleisti. Dauguma buvusių darbininkų tapo bedarbiais, šeimos skursta, o paaugliai ir jauni žmonės įsilieja į kriminalinę aplinką. Iš dalies iš žmonių atimta galimybė sąžiningai dirbti ir užsidirbti. Visuomenės socialinė artikuliacija vyksta ir teritoriniu principu, kai skirtingose socialinės gerovės kiekybės poliuose atsидuria kaimas ir miestas arba didieji miestai ir regionai (provincija).

Į Lietuvos ekonominį leksikoną įrašytas ir terminas „prichvatizacija“. Valstybinio turto privatizavimo idėja buvo grindžiama lūkesčiais, esą pramonės įmonių nuosavybės išvalstybinimas, t. y. pakeitimas iš valstybinės į privačią, sudarys sąlygas greitai pertvarkyti jų darbą pagal rinkos reikalavimus. Tačiau pirminis, vadinamasis čekinis, privatizavimo etapas patyrė fiasko. Turtas apsucrių asmenų kartu su nusikalstamomis grupuotėmis buvo įsigijamas už vienkartinės valstybės išmokas bei kitas kompensacijas, grynais pinigais už privatizuojamą objektą mokant tik 5 proc. kainos. Todėl Lietuvoje į Privatizacijos fondą iš 3,5 mlrd. litų grynais pinigais pateko tik 127,6 mln. litų. Kitaip tariant, pirmajame privatizacijos etape beveik visas valstybės turtas buvo išdalytas veltui.¹⁸³ Tai ir sudarė sąlygas atsirasti vadinamajam „prichvatizacijos“ reiškiniui, kai valstybės turtas pusvelčiui atitekdavo suinteresuotų asmenų grupėms, kurios pigiai perpirkdavo darbo kolektyvams priklausiusią konkrečios įmonės nuosavybės dalį, o galimus konkurentus iš privatizacijos proceso eliminuodavo fizinio arba psichologinio spaudimo priemonėmis.

Dėl čekinės privatizacijos daugumos įmonių pertvarka buvo vykdoma vietinių, dažnai įtartinos reputacijos žmonių pastangomis kartu su organizuotų nusikaltėlių atstovais. Privatizacijos procesą reglamentuojanti teisinė bazė buvo kuriama jau vykstant privatizavimui, o rinkos priežiūros institucijos buvo įkurtos tik praėjus dvejimms metams nuo privatizavimo pradžios. Todėl naujieji įmonių šeiminkai, neturintys patirties ir žinių, kaip valdyti dideles įmones rinkos ekonomikos sąlygomis, netrukus suprato, kad jie nepajėgūs išspręsti gamybos problemų, ir nesunkiai „išplovė“ įmonių turtą, palikdami kreditoriams – dažniausiai valstybei – skolas, o įmonių darbuo-

¹⁸³ Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija. 1990–1997 metai. – Vilnius, 1999. P. 82.

tojams – nesumokėtus atlyginimus. Verta priminti, jog Lietuvoje per pirmąjį privatizavimo laikotarpį (1990–1995) buvo parduota apie 30 proc. viso valstybės turto.

Paskirstymo mechanizmai apribojo ir žmonių privataus gyvenimo sritį. Neteikę galimybės užsidirbti gyvenimui tuo metu, kai kiekvieną minutę įvairiais informacijos skleidimo kanalais propaguojami aukšti vartojimo, gyvenimo standartai, dalis jaunų žmonių jų siekdami pasuko nusikaltimų keliu.

Nagrinėjant ekonomikos įtaką visuomenės kriminalizavimui negalima ir absoliutinti šios įtakos mastų. Ekonominiai pradai nusikalstamas veikas lemia tik makrolygiu. Kitaip tariant, ekonominiai santykiai lemia nusikalstamumą apskritai, bet gali neturėti jam įtakos konkrečiais atvejais. Tačiau nusikalstamumo ekonominės determinacijos svarba slypi kitur. Ekonominiai santykiai tiesiogiai veikia kitus nusikalstamų veikų veiksnius – socialinius bei politinius. Šis socialinių santykių tipas lemia visų kitų socialinių santykių turinį. Ekonomika veikia beveik kiekvieną asmenį, vadinasi, neigiamos jos pasekmės ar rezultatai turi įtakos asmens socialinei padėčiai bei santykiui su išorine aplinka.

2. *Socialiniai veiksniai.* Žmogaus būtis yra socialinio pobūdžio: visavertę jo egzistenciją laiduoja saugus ir prasmingas gyvenimas, darbas, šeima, kūryba. Tačiau jei dėl santykių su išorine socialine aplinka bent vienas iš šių asmenybės savęs įgyvendinimo tikslų nėra garantuojamas, jei žmogus jaučiasi nevisavertis, pažeistas, jis gali protestuoti ir net nusikalsti. Kita vertus, socialinės būties daugiapusiškumas savotiškai neutralizuoja nepasitenkinimą savo egzistencijos kokybe, ir individas toliau lieka sociumo narys, paklūstantis visuomenės bei valstybės raidos dėsniams, normoms.

Makrolygiu reprezentuojami socialiniai individo santykiai ir su visuomene, ir su valstybe apskritai, jo socialinės raidos galimybės (edukacija, profesinė realizacija, versliškumas, visuomeninė veikla ir pan.), galiausiai – socialinės jo būties kokybė suprantama kaip atitiktis visuotinai pripažintiems žmogaus teisių normoms. Visuomenė, kurioje pažeidžiamos žmogaus teisės, už šį „malonumą“ moka aukšto nusikalstamumo lygio kainą, nes ji pati yra valdoma nusikalstamais metodais.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 2-е изд. Перераб. и доп. – Москва, 1999. С. 185.

Nusikalstamumo kilmę ir raidą lemia ne tik konkretūs socialinės būties faktai: socialiniai nesusipratimai, konfliktai, neteisingumas ir pan., bet ir neigiamas socialinis klimatas valstybėje, socialinių institutų disfunkcija, neigiamos ekonominių santykių raidos pasekmės. Iš pastarųjų išskirtini du reiškiniai, darantys tiesioginę įtaką nusikalstamumo dinamikai: nedarbas bei socialinė diferenciacija. Šie socialiniai fenomenai labiausiai traumuoja žmonių sąmonę, tad jų įtaka jaučiama ir makro-, ir mikrolygiu.

Pragyvenimo lygio smukimas turi dveją kriminogeninę prasmę. Pirmiausia jis sudaro prielaidas vieniems lobti kitų sąskaita – dėl to aštrėja socialinių sluoksnių grupių priešprieša, balansuojanti ties nusikalstamų veikų proveržio riba. Antra, tokia galima ateitis kelia visuomenėje baimę, sumaištį, provokuoja agresiją, visuotinį nepasitikėjimą, o visa tai savo ruožtu gali lemti socialinį protestą, politinio pobūdžio konfliktus, prievartą. Pats tokio pobūdžio determinacijos egzistavimas paaiškina nusikalstamų veikų atsiradimo priežastis.

Nusikalstamumo veiksnius nagrinėjant socialinių santykių kontekste atsiranda metodologiškai pavojinga rizika nusikalstamų veikų kilmę sieti tik su socialiniu protestu. Realiam gyvenime socialinė diferenciacija ir turtinė atskirtis lemia nusikalstamumo bipoliariškumą. Tai reiškia, jog viename poliuje nusikalstamas veikas lemia ar provokuoja didelės visuomenės dalies skurdas, o kitame – nežabojamas naudos (viršpelnio), lobimo iš valstybės ir visuomenės siekis.

Pajamų polarizacija lėmė visuomenėje dviejų socialinių atšakų atsiradimą – viršūnių (elito) ir kitą gyventojų dalį (skurdžių). Jos skiriasi gyvenimo būdu, elgesiu, vertybių sistema, orientacijomis. Atsirado net vartojimo rinkos, kurios skiriasi ne tik kainomis, bet ir vartojimo gėrybių rinkiniu. Viršutinį visuomenės sluoksnį sudaro naujoji biurokratija ir valstybinio turto privatizavimo metu praturtėję „verslininkai“. Šis sluoksnis kriminalinis jau savo kilme, pelno gavimo būdu, įgytu turtu, godumu didinti turtą ir valdžios siekiu. Skurstančiai visuomenės daliai atstovauja įvairių profesijų inteligentija, darbininkai, žemdirbiai. Ieškodami išėities iš skurdo, jie taip pat įsitraukia į kriminalinį procesą. Šio sluoksnio dydis priklauso nuo socialinės gyventojų sudėties. Galima pagrįstai manyti, kad kriminologinis visuomenės potencialas yra didelis. Tai rodo dabartinės visuomenės socialinės struktūros ypatumai: dalis gyventojų priklauso skurstančiųjų kategorijai, daug bedarbių ir dirbančių nelegaliai; benamiai, elgetos, narkomanai, valkataujantys vaikai ir paaugliai, prostitutės (taip pat ir vaikai), iš

bausmės atlikimo vietų išėję asmenys priklauso socialiniam dugnui; daug nuolatinio šoko būseną išgyvenančių asmenų. Aišku, visose visuomenėse, valstybėse yra šių kategorijų asmenų. Tačiau Lietuvoje tokių žmonių yra itin daug. Antisocialūs sluoksniai, grupės gimdo antisocialią moralę ir ją skleidžia ne tik savo aplinkoje, bet ir visoje visuomenėje. Todėl dažnai išsakoma kriminologų nuomonė, kad Lietuvoje vyrauja skurdo nusikalstamumas. Susiklostė dvi skurdo formos: nuolatinis ir laikinas. Nuolatinis skurdas paprastai gimdo skurdą. Skurdas ir negalėjimas patenkinti paprasčiausių materialinių ir socialinių poreikių, esamos padėties beviltiškumas sukelia sveikatos sutrikimus, ligas, deprofesionalizmą ir skatina asmenybės autodestrukciją (alkoholizmą, narkomaniją, savižudybes). Verta atkreipti dėmesį į tai, jog šie autodestrukcijos reiškiniai yra tiesiogiai susiję su nusikalstamomis veikomis. Laikinam skurdui būdinga, kad dalis nepasiturinčių gyventojų savo pastangomis (lavindamiesi, keldami kvalifikaciją, mokydamiesi užsienio kalbų ir pan.) pamažu prisitaiko prie naujų sąlygų ir aktyviai gina savo teises gyventi geriau. Aišku, tam reikia ne tik subjektyvių, bet ir valstybės sukurtų objektyvių sąlygų. Siekiant didinti gyventojų užimtumą svarbu pirmiausia investuoti į žmonių švietimą bei jų kvalifikacijos kėlimą. Žmonės Lietuvoje yra išsilavinę, tačiau šiuolaikinės ekonomikos pobūdis, reikalaujantis greitai atnaujinti įgūdžius ir nuolat kelti kvalifikaciją, daugeliu atvejų įgytas žinias daro sunkiai pritaikomas arba net bevertes.

Be tradicinio skurdo (daugiavaikės šeimos, invalidai, pensininkai), atsirado naujieji skurdžiai, panašūs į naujuosius lietuvius. Šiai grupei priklauso tie gyventojų sluoksniai, kurie pagal savo išsilavinimą, kvalifikaciją, socialinę statusą niekada anksčiau nepriklausė visuomenės skurstančių gyventojų grupei. Mažas jų pajamas lemia nedidelis darbo užmokestis privačiose įmonėse, mažos pensijos, dalinis užimtumas.

Kinta ir antisocialių bei nusikalstamų grupių struktūra. Tai lemia naujos nusikalstamo verslo formos: kontrabanda, narkotikų gamyba ir realizavimas, prekyba žmonėmis, pagrindinių viešnamių laikymas ir kitos. Atsirado sąvadautojai, kurie priverčia jaunos žmones ir vaikus verstis prostitucija ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, platinti narkotikus. Į nusikalstamus susivienijimus dažnai įtraukiami benamiai valkataujantys paaugliai, narkomanai, valkatos, prostitutės. Šios socialinės grupės, patekę į nusikalstamą aplinką, dažnai lengviau sprendžia socialines ir materialines problemas. Visa tai rodo gana didelį kriminogeninį visuomenės potencialą.

Iš tikrųjų nusikalstamas pasaulis turi ir savaiminio sąlygotumo potencialą, pasireiškiantį tuo, kad vieni socialiniai reiškiniai padeda atsirasti naujiems tokio tipo reiškiniams. Tačiau pažymėtina, kad pati nusikalstamumo savikūra yra nulemta išorinių socialinių sąlygų. Jos mastai bei potencialas yra tiesiogiai proporcingas visuomenės anomijos tendencijų mastams. Nusikalstamumo savikūros šaltiniai yra nusikaltimus padarę ir nusikalstamo elgesio patirties turintys asmenys, nusikaltimus padarę, bet likę neišaiškinti ir nenubausti asmenys, taip pat socialinį dugną pasiekę asmenys. Ypatingą vaidmenį nusikalstamumo savikūroje vaidina organizuotas nusikalstamumas. Nusikalstamai veiklai suburti organizuoti susivienijimai lemia nusikaltimų mastų plėtrą. Be to, jie siekia valdžios ekonomikoje, skverbiasi į politiką. O tai ekonomine ir socialine prasme reiškia legalios ekonomikos suaugimą su nusikalstamu verslu. Nusikalstamumo didėjimo ir teisės saugos institucijų bejėgiškumo sąlygomis formuojasi pakantus visuomenės požiūris į nusikalstamumą. Anomijos sąlygomis dalis visuomenės, apeidama teisės saugos institucijas, sąmoningai bendradarbiauja ir su pačiais nusikaltėliais (paklūsta jų valiai mokėdami duokles už apsaugą, išsipirka vogtus automobilius, samdo antisocialius asmenis susigrąžinti skoloms ir pan.), ne tik sudarydama sąlygas skleisti naujus nusikaltimus, bet ir deleguodama nusikalstamam pasauliui dalį socialinių valstybės funkcijų. Dėl to organizuoto nusikalstamumo sistemai sudaromos palankios sąlygos plėtoti valstybei paralelinę savo organizacinę struktūrą.

3. *Politinės sistemos nebrandumas.* Apibrėžti politinį veiksnį yra sudėtinga, nes, kitaip nei kiti priežastiniai ryšiai, politinė determinacija neturi tiesiogiai į ją orientuotos nusikalstamumo rūšies (tipo). Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse pateiktoje nusikaltimų klasifikacijoje nėra politinių nusikaltimų. Nėra jų ir kitų valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose. Kriminologai netyrė ir politinių motyvų vaidmens nusikalstamumo genezėje. Bet kurios demokratinės visuomenės baudžiamuosiuose įstatymuose politiniai motyvai ne kriminalizuoti, nors šiais motyvais vadovaujantis buvo ir tebėra daromos nusikalstamos veikos. Tačiau suformuluoti tinkamos visoms valstybėms ir visiems laikams politinio nusikaltimo sampratos dar niekam nepavyko. Demokratinėse valstybėse sąlyginai vadinamų politinių nusikaltimų subjektai atsako baudžiamąja tvarka ne už politinius įsitikinimus, o už padarytą kaltą veiką, numatytą įstatyme.

Kriminologui politinis nusikalstamumas yra svarbus kaip nekriminalizuotas valdžios nusikalstamumas savo liaudžiai.¹⁸⁵ Laikantis tokios nuomonės Tarybų Sąjungoje buvę represuoti, ištremti į Sibiro taigą, į specialias gyvenvietes, paguldėti gydyti į psichiatrijos ligonines asmenys yra politinės aukos, o ne nusikaltimų subjektai. Šiais atvejais būtent valstybė buvo tas veiksnys, kuris skatino visuomenės kriminalizavimą.

Taigi, politinė veikla gali turėti įtakos nusikalstamumo kilmei ir raidai. Su nusikaltimais tiesiogiai gali koreliuoti ne tik antisisteminių pobūdžio politinės iniciatyvos, bet oficiali, legali politinė veikla. Tai lemia daugiaplanis politinių iniciatyvų raidos būdas. Politinius interesus galima įgyvendinti ne tik kovojant už politinę valdžią, bet ir sprendžiant ekonomines bei socialines problemas, kuriant ir priimant teisinės normas, telkiant visuomenę įvairiems socialiniams projektams įgyvendinti. Jų rezultatai retai kada vertinami teisiniu požiūriu. Tačiau minėtų tikslų įgyvendinimo metodai gali tapti ir kriminologinio, ir apskritai teisinio vertinimo objektu – pagal tai kiek jie prailenkia su galiojančiomis nacionalinės ar tarptautinės teisės normomis.

Politinė veikla yra veiksnys, kuris vienu metu nusikalstamumą gali ir skatinti, ir stabdyti. Paradoksas tas, kad įstatymo kūrėjas savo veiksmais ar priimtais sprendimais, viena, gali sąmoningai savanaudiškais tikslais skatinti nusikalstamumą, tačiau, antra, veikiamas visuomenės nuomonės, jis yra priverstas inicijuoti ir net aktyvinti šio reiškinių kontrolę.

Prasidėjus reformoms Lietuvoje ir paaštrėjus socialinės raidos prieštara-
vimams bei sustiprėjus socialinei dezorganizacijai, nebuvo pareikšta poli-
tinė valia sprendžiant nusikalstamumo kontrolės problemą. Laisvę žmonės
dažnai suprasdavo kaip nebaudžiamumą, visa ko leistinumą. Paplito klai-
dinga nuomonė, kad demokratija nedera su griežta valstybine valdžia. Su-
silpnėjo dinamiškų procesų visuomenės gyvenime valdymas. Visuomenės
sąmonėje laipsniškai susiklostė klaidingas požiūris, kad valstybinę valdžią
šalyje turi ne Prezidentas, Seimas, Vyriausybė, vietos savivaldos įstaigos, o
nusikalstamos struktūros, mafija.

Nebuvo laiku pasirūpinta patikimu vykdomų reformų teisinės apsau-
gos mechanizmu. Todėl kai kurie politiniai veikėjai atvirai teigia, kad pir-

¹⁸⁵ Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые – региональные и российские тен-
денции. Предисловие академика Российской академии наук В. Н. Кудрявцева. –
Москва, 1999. С. 168.

masis nusikalstamu būdu įgytas milijonas yra pateisinamas. Tuo buvo pateisintas turto kaupimas neteisėtu būdu – kyšininkavimu, komerciniu pirkimu ir kitomis neteisėtomis veikomis. Dalies valstybinio aparato korrumpuotumas lėmė žemą valdžios autoritetą tarp gyventojų.

Teisėtvarkos būklę neigiamai veikė „romantinė demokratija“, mėginimai neatsižvelgiant į visuomenės raidos dėsningumus šią raidą dirbtinai greitinti, diegti svetimas šaliai idėjas. Antai, nesant reformoms vykdyti būtinų įstatymų, susilpnėjus moraliniams elgesio reguliatoriams, socialinės kontrolės institucijoms, neigiamą vaidmenį vaidino ir vaidina paskelbimas ir diegimas politinio teisinio principo „viskas leistina, kas nedraudžiama įstatymo“. Tuo atvirai cinišškai piktnaudžiauja valdininkai, politikai ir net teisėsaugos institucijos. Tuo pat metu darydama įtaką tam tikriems konjunktūriniais ideologiniams postulatams valstybė susilpnino savo auklėjamąsias, prevencijos funkcijas – tai iš esmės sumažino jos antikriminogeninį potencialą.

Plačią kriminogeninę reikšmę turi valdžios silpnumas, jos nenuoseklumas ir blogas organizavimas, susvetimėjimas žmonių atžvilgiu ir svarbiausia – „blogas pavyzdys“, kurį rodo „valstybės vyrai“, siekdami praturtėti, ignoruodami įstatymų reikalavimus, keldami kriminalinio pobūdžio skandalus. Tokiomis sąlygomis sukuriami neteisinė erdvė, visa ko leidžiamumas tampa elgesio norma ir kaip pasekmė atsiranda dirva nusikalstamumo saviūrai.

Kitas svarbus aspektas – valstybės valdymo institucijų veiklos efektyvumas sprendžiant nusikalstamumo prevencijos ir visuomenės saugumo užtikrinimo klausimus bei politinių interesų sankirta su šia veikla. Valstybės institucijų disfunkcija ne tik tiesiogiai veikia nusikalstamumo didėjimo tempus. Valstybė įrodo savo nesugebėjimą spręsti nusikalstamumo prevencijos problemų, nusikalstamoms struktūroms atsiranda prielaidos dubliuoti visuomenės politinės organizacijos struktūras ir perimti dalį socialinio administravimo ir socialinių paslaugų funkcijų. Bet kuriuo atveju vienas kitą paneigiantis politinių šūkių ir politinių iniciatyvų turinys neigiamai veikia visuomenę ir jos nepakantumo nusikalstamumui nuostatas.

4. *Vertybinis vakuumas*. Vertybės – tai specifinės mus supančio pasaulio objektų ir reiškinių charakteristikos, turinčios tam tikros reikšmės žmogui, valstybei, visuomenei. Siaurąja prasme priimta kalbėti apie vertybes kaip apie dvasines idėjas. Besiformuodamos sąmonėje, šios vertybės ateina įsisavinant kultūrą. Tai prioritetai, kuriuos individai ir visuomenė teikia

tikriems įsitikinimams, patirtims ir objektams sprendami, kaip jie gyvens ir ką jie brangins. Vertybės yra sąmoningai pasirinktos, apmąstytos, geros savaimė ir ilgai veiksmingos. Tai vertinimas, kas yra svarbu ir darytina gyvenime. Ji formuluojama, plėtojama, dėl jos tariamasi ir ji įgyvendinama bendruomenės kultūros lygmeniu. Socialinės vertybės iš prigimties gali būti materialios ir nematerialios. Jos apima kiekvieną objektą, į kurį individas gali reaguoti, orientuotis. Jos apima įsitikinimus, veiklą, nuomones, aspiracijas, moralines, dorovines, teisine normas, filosofines doktrinas, švietimą, mokslines teorijas, tradicijas, savireguliaciją, vaizduotę, visuomenės nuomonę ir kita. Tokį sąrašą galima būtų tęsti iki begalybės. Vertybės įvairiems asmenims yra nevienodai svarbios. Tačiau yra panašumų pripažįstant vienodas vertybes, nes bet kokios grupės individai susiduria su panašiais poreikiais ir panašiomis situacijomis.

Sociologinės apklausos, rinkimai į Seimą, savivaldybių tarybas ir kitas institucijas rodo žmonių abejingumą vykstantiems įvykiams, nesidomėjimą politika, nepasitikėjimą valdžia, nusivylimą reformomis. Tai reiškia, kad visuomenėje susiformavo vertybinis vakuumas, nėra prioritetų, kurie galėtų skatinti žmonių veiklą. Susiklostė tokia padėtis, kai daliai žmonių nesvarbu kokioje politinėje sistemoje gyventi, už kokią partiją balsuoti, kokią valdžią turėti. Aišku, vertybinis vakuumas nėra absoliutus. Kai kurių vertybių svarba net didėja. Pastebimas „vartotojiškas bumas“, kurį palaiko prekybos ekspansija, prekių reklama ir vartotojiškas azartas visuomenėje. Tai vyksta praradus interesą dėl valstybės prioritetų, jos raidos. Dėl to išnyksta teisinės ir dorovinės kliūtys. Vertybinių orientacijų deformacija lėmė, kad visuomenė tapo abejinga arba net pritaria kai kurioms amoralaus ir net nusikalstamo elgesio formoms. Nesigėdijama teistumo, narkotikų vartojimo, vertimosi prostitucija. Formuojasi įsitikinimas, kad lengviausia tapti visuomenės elito nariu, praturtėti apgaulės būdu, dalyvaujant finansinėse aferose, musikalstamame versle. Nuvertėjo humanistinės vertybės, dorovės normos, teisingumo ir teisėtumo, demokratijos principai ir interesai, didėja teisinis nihilizmas, neigiamas požiūris į teisę, teisėsaugą ir teisėtumą. Per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuvos žmonių dvasinis nuosmukis buvo gana spartus ir akivaizdus. Laukinio kapitalizmo sąlygomis jis yra neišvengiamas. Dvasinis nuopolis yra objektyvi tikrovė, nors ir laikina, kaip laikinas ir pats laukinis kapitalizmas. Nuodugniau nagrinėdami šio labai svarbaus visuomenės sąmonės reiškinių – dvasinio nuopolio – aplinkybes pamatysime, kad labiausiai propaguojamos vertybės yra turtas, pinigai. Šios sąvokos kar-

tojamos nuolat. Dėl turto ir pinigų atsisakoma artimųjų, papirkinėjama žiniasklaida, teisėsauga, įvairiausio lygmens pareigūnai. Minėtais tikslais samdomi žudikai, plėšikaujama. Visa tai vyko ir vyksta esant ekonominiams sunkumams – dėl jų kilo nepasitenkinimas gyvenimo sąlygomis, nusivylimas, netikėjimas ateitimi. Sparčiai kito visuomenės mentalitetas. Buvusios dorovinės vertybės ir orientacijos buvo atmestos, o naujos, tvirtos, veiksmingos moralinio reguliavimo sistemos nesukurta. Dėl to dvasinėje dorovinėje srityje susidarė esminės disproporcijos, atsirado ir vis labiau plinta moralinio pakrikimo fenomenas. Atsiradęs vertybinis vakuumas užpildomas ne tik abejotinais pakaitalais, bet ir amoraliomis „vertybėmis“. Taigi, jei valstybė nepajėgi ar nesuinteresuota užtikrinti visuomenės dvasinei brandai svarbių vertybių apsaugos bei jų diegimo, puoselėjimo, propagavimo sistemos, susidariusį dvasinį, vertybinį vakuumą užpildo komercinės, išliekamąja prasme menkavertės vertybės. Jos gali turėti įtakos visuomenės pasaulėžiūros dezorientacijai, niveliuojančiai individų nepakantumą blogiui bei anomijai.

Jei socialinėje srityje vyrauja turtinė nelygybė, o politinėje – žodžiai ir darbai prasiленkia, jei šeimose klesti moralinė degradacija ir smurtauojama prieš vaikus, jei nesvarbu kurio – spausdintinio ar elektroninio – formato visuomenės informavimo priemonės tiražuoja, viešina prievartos ir pornografijos faktus, propaguoja nežaboto leistinumą kultą, nepateikdamos nepakantumo šiems reiškiniams alternatyvos, jei kultūrinių poreikių rinkoje konjunktūriniai, menkaverčiai meno kūriniai kompensuoja pasaulinio masto vertybių trūkumą ar neprieinamumą, visa tai pasireiškia amoralumo didaktika, kuri atlieka savotišką nusikalstamumo ideologinio pagrindo funkciją. Šis niuansas ypač svarbus prognozuojant nusikalstamumą, nes tokio pobūdžio amoralumo didaktika yra ypač svarbus asmenybės socializacijos turinį lemiantis veiksnys.

Tokia yra nusikalstamumo priežastinio komplekso charakteristika pagrindinėse visuomenės gyvenimo srityse. Už analizės ribų liko reiškiniai ir procesai, kurių ryšys su nusikalstamu dar nėra tvirtai nustatytas, bet numatomas ir galbūt ateityje bus įrodytas. Antai išsamus nusikalstamumo nacionalinių konfliktų pagrindu tyrimas galbūt leis atskleisti kai kurių jo rūšių priklausomybę nuo žmonių etnopsichologinių ypatumų, o objektyvi žiaurių „užsakomų“ serijinių nužudymų, seksualinių maniakų veikų analizė – kriminologams dar nežinomas ryšius su biologiniais asmenybės ypatumais.

2. Pagrindinių kriminologijos idėjų apžvalga

Kriminologijos idėjų periodizacija, pagrindinės idėjų grupės

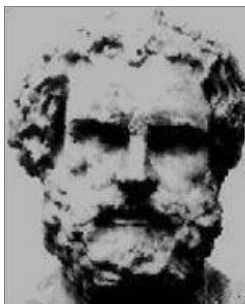
Šiuolaikinė kriminologija atsirado ne tuščioje vietoje, ji negali būti neorientuota į ankstesnes mokslines mintis ir tradicijas. Šiuolaikinė kriminologija plačiai naudoja turtingą idėjų, principų, konkrečių tyrimo metodų bagažą, susikaupą per visą pažinimo istoriją. Be abejo, prieš daugybę metų ir net amžių mūsų pirmtakai, išsakydami savo mintis apie nusikalstamumą, jo priežastis ir sąlygas, užkardymo galimybes, apie asmenis, darančius nusikaltimus, negalėjo net numanyti, jog taip jie kuria mūsų šiuolaikinių supratimu naują mokslą, kuris teoriškai ir praktiškai bus taikomas visose pirmaujančiose pasaulio šalyse.¹⁸⁶

Nagrinėjant kriminologijos idėjų bei praktinių poveikio priemonių nusikalstamumui chronologiją, galima išskirti tokias idėjų grupes:

- antika (Demokritas, Platonas, Aristotelis);
- viduramžiai (šv. Aurelijus Augustinas, šv. Tomas Akvinietis);
- atgimimo utopistai (Tomas Moras (*Thomas More*), Tomazas Kampanela (*Tommaso Campanella*);
- klasikinė kriminologija (Čezarė Bekarija (*Cezare Beccaria*), Šarlis Monteskjė (*Charles de Montesquieu*), Džeremis Bentamas (*Jeremy Bentham*);
- antropologinės kriminologijos idėjos (Čezarė Lombrozas (*Cezare Lombroso*), Enrikas Feris (*Enrico Ferri*);
- sociologinės kriminologijos idėjos (Adolfas Ketlė (*Adolf Quetelet*), Emilis Diurkheimas (*Emile Durkheim*);
- radikaliosios kriminologijos idėjos (Karlas Marksas (*Karl Marx*), Fridrichas Engelsas (*Friedrich Engels*).

¹⁸⁶ Криминология / Под редакцией Г. А. Аванесова. – Москва: Юнити, 2005. С. 57.

Antika

4.1 pav. **Demokritas**
(V–IV a. prieš m. e.)

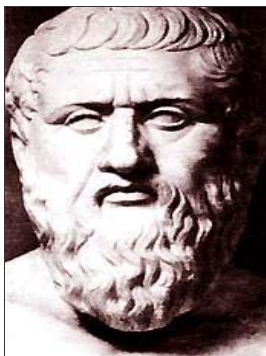
gundos nusidėti paslapčia.¹⁸⁸ Demokritas pabrėžė lygiateisiškumo principą, kuris reiškia, kad lygiateisiškumo įstatymas visus piliečius traktuoja vienodai, nesvarbu, ar jie turtingi, ar vargšai, protingi ar kvaili, nekilmingi ar kilmingi. Vienodai traktuojamiems individams laiduojamos vienodos galimybės

Patys pirmieji bandymai susieti nusikalstamumą su socialinėmis to meto visuomenės gyvenimo sąlygomis aptinkami antikos laikotarpio mąstytojų darbuose. Jau **Demokritas** (žr. 4.1 pav.¹⁸⁷) (V–IV a. prieš m. e.) pateikia nusikalstamumo priežastis, kurias lemia moralinių ir protinių įsitikinimų trūkumas; nurodo auklėjimo, kaip šių trūkumų pašalinimo, svarbą, nes, pasak Demokrito, neteisingas elgesys – tai teisingo elgesio nežinojimo padarinys. Bausmės grėsmė, nors ir turi sulaikomąjį nuo nusikaltimo poveikį, tačiau ji atlieka tik pagalbinių vaidmenį, nes ne visada sulaiko nuo pagundos nusidėti paslapčia.¹⁸⁸ Demokritas pabrėžė lygiateisiškumo principą, kuris reiškia, kad lygiateisiškumo įstatymas visus piliečius traktuoja vienodai, nesvarbu, ar jie turtingi, ar vargšai, protingi ar kvaili, nekilmingi ar kilmingi. Vienodai traktuojamiems individams laiduojamos vienodos galimybės

bės gyventi žmogaus vertą gyvenimą. Lygiateisiškumas nereiškia absoliučios lygybės, nes, pasak Demokrito, puikiems, nepaprastiems žmonėms reikia rodyti didelę pagarbą, jiems turi būti suteikiama erdvė jų ypatingiems gabumams skleistis.

Platonas buvo pirmasis filosofas, palikęs literatūrinių kūrinių, be to, Atėnuose įkūręs akademiją, kurios žymiausiu mokiniu vėliau tapo Aristotelis.

Politinius savo interesus su filosofine veikla Platonas susiejo remdamasis Heraklito sukaup-ta patirtimi. Ir Heraklitas, ir Platonas skaus-

4.2 pav. **Platonas**
(427–347 m. pr. Kr.)

¹⁸⁷ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Democritas> (2009-03-26).

¹⁸⁸ Криминология / Под редакцией Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лынеева. – Москва: Волтерс Клаувер, 2004. С. 15.

mingai reagavo į savo meto politinį nestabilumą bei neapibrėžtumą. „Valstybėje“ Platonas mėgino išspręsti Heraklito problemą – pateikti išsamų atsakymą, sukurti tobulos valstybės įvaizdį.

Be to, Platonas skiria geresniąją ir blogesniąją sielos dalis. Geresnioji dalis yra protinga, blogesnioji – neprotinga, arba geidulinga. Protas turi pagalbiningą – įniršį. Filosofą labiausiai domina tų dalių – proto, įniršio ir troškimų – tarpusavio santykis. Jį lemia uždavinys, kurį atlieka kiekviena dalis: protui pritinka valdyti kitą sielos dalį. Tarpusavyje derėdami, įniršis ir protas turi kontroliuoti troškimus, „tramdyti... troškimus ir malonumus“. Šias tris sielos dalis atitinka trys skirtingi malonumai: protas mėgaujasi tiesa bei mintimi, įniršis – pergale ir šlove, o troškimams malonumą teikia nauja. Suprantama, Platonas „tikresniu ir stipresniu malonumu“ laiko „malonumą tos dalies, kuria mes mąstome“. Aišku, kad visa siela turi paklusti tik šiai išmintį mylinčiai daliai.

Platono nuomone, valstybėje tik tada viešpataus darna, kai valdys tie, kurie turi valdyti. Jei valdžia atitenka netikriems, negabiems valdovams, neišvengiamai prasideda neramumai bei irimas. Į klausimą, kas gi yra tie valdovai, nesunku atsakyti: tai geriausi, tinkamiausi valdyti; tik tie, kurie gali žvelgti į tai, „kas darnu ir amžinai tapatu“, žvelgti į idėją; tik tie, kurie regi valstybės idealą ir gali jį atkurti; tik tie, kurie myli tiesą ir regi visetą. Tai nedidelė žmonių grupė: valdyti turi karaliai filosofai arba filosofai karaliai. Tai garsusis, svarbiausias Platono reikalavimas, esantis pačiame „Valstybės“ viduryje.

Tik filosofai yra tie žmonės, kuriuose viešpatauja protas ir kurie yra susiję su dieviškuoju idėjų pasauliu. Tai alegorijos¹⁸⁹ „dialektikai“¹⁹⁰, iš olos išėję saulės šviesoje pasižiūrėti tikrų idėjų. Jie vieninteliai turi reikiamų, valdyti būtinų profesinių žinių – tai vieninteliai tiesos „turėtojai“. Taurų tų valdovų paveikslą Platonas ypač atskleidžia šeštojoje knygoje: jie turi būti

¹⁸⁹ Alegorija (gr. *allegoria* – kitoks nusakymas): *lit.* netiesioginės, paslėptos reikšmės vaizdas, pasakojimas (dažnai konkretybėmis reiškiamos abstrakčios sąvokos, mintys) (aut. pastaba). Tarptautinių žodžių žodynas. 1985. *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*. <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=3fb53b23323f1217209f37cbe675a2c9&Nr=11013> (2009-03-27).

¹⁹⁰ Dialektikas (gr. *dialektikos*): 1. dialektinės filosofijos šalininkas; 2. mokslininkas, kuris naudoja dialektikos metodu. Tarptautinių žodžių žodynas. 1985. *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*. <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=3fb53b23323f1217209f37cbe675a2c9&Nr=5900> (2009-03-27).

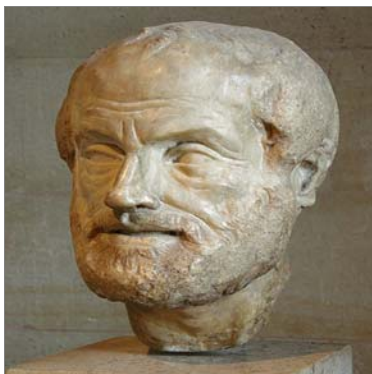
ištikimi tiesai ir mokslui, protingi ir apdairūs, turi negeisti pinigų, net neturėti nuosavybės, nebijoti mirties, lengvai įgyti žinių, siekti visų žmonių laimės ir ją iškelti virš savo pačių interesų, turėti gerą atmintį, išsilavinimą, nepriekaištingai elgtis ir taip toliau.

Kiekvienas dirba savo darbą – teisingumas pagal Platoną. Valdančioji „sarginių šunų“ klasė griežtai atskiriama nuo „galvijų bandos“; masių pareiga – paklusti; kilnieji filosofai turi pranokti visus kitus valstybės piliečius.

Platonas teigia: „Luomų kišimasis į svetimus reikalus ir perėjimas iš vieno luomo į kitą labai žalingas valstybei – šitai galėtume pavadinti didžiausiu nusikaltimu“.¹⁹¹ Platono nuomone, teisingumas – tai būti savo vietoje.

Platono teisingumas kolektyvinis. Tiesa, Platonas kalba ir apie teisingą individą, tačiau tai darydamas jis turi galvoje tokį asmenį, kuris paklūsta socialinei tvarkai, o sieloje kontroliuoja neprotingus troškimus. Tačiau „Valstybėje“ dar nematyti požiūrio, kad teisingumas – tai lygybė prieš įstatymą, vienodas visų individų traktavimas, nors Platonas šiaip jau išsako nuomonę apie visas teisingumo teorijas.

Apibrėždamas teisingumą, Platonas turėjo omenyje visą valstybę – reikšmingas yra tik kolektyvinis visetas. Individas – nevertingas daiktas, egzistuojantis tik dėl valstybės.¹⁹²

4.3 pav. **Aristotelis**
(384–324 m. pr. Kr.)

Aristotelis (384–324 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, tyrinėtojas. Kartu su Sokratu ir Platonu yra laikomas įtakingiausiu mąstytoju Vakarų filosofijos istorijoje. Aristotelis (žr. 4.3 pav.¹⁹³), nors ir pripažindamas valstybinės santvarkos keitimosi galimybę, rašė, kad įstatymai yra pagrindas, kad valdantieji valdytų ir gintų esamą valstybinę santvarką nuo tų, kurie ją pažeidžia.

¹⁹¹ Holger Lahayne. Sunki laisvės našta. http://www.prizme.lt/straipsniai/straipsn.php?action=view&id=309&return_action=top_articles (2006-06-02).

¹⁹² Ten pat.

¹⁹³ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Aristotelis> (2009-03-26).

Jis pirmasis iš a mąstytojų užsiminė apie valdžios padalijimą į tris dalis: įstatymų leidžiamąją, administracinę ir teisinę. Tačiau Aristotelis neatskyrė jų moderniąja prasme. Nagrinėdamas piliečio sampratą, jis jas paminėjo kaip atskirai egzistuojančias.

Šio senovės mąstytojo teigimu, visuomenę reikia sutvarkyti taip, kad ji kovotų su sugadintomis moralės normomis, įpročiais ir tradicijomis, prieštaraujančiomis sveikam protui.¹⁹⁴

Aristotelis, savo darbuose nagrinėdamas beveik visas mokslinio pažinimo sritis, dėmesio skyrė ir nusikalstamumui. Jis smerkia turto kultą teigdamas, jog didžiausi nusikaltimai padaromi dėl pertekliaus siekio, o ne dėl pirmos būtinybės daiktų trūkumo.¹⁹⁵

Kalbėdamas apie poveikį nusikalstamumui, Aristotelis išskiria šiuos socialinius veiksnius:

- teisingą valstybinę santvarką;
- tvirtus įstatymus;
- neginčijamą įstatymų viršenybę prieš valdininkus;
- kovą su korupcija (iš dalies jis siūlo modelį, kuris galėtų būti veiksmingas ir šiandien, t. y. draudimas tam pačiam asmeniui valstybėje tuo pačiu metu eiti kelias pareigybes);
- ekonomikos pažangą, užtikrinančią aukštą pragyvenimo lygį („toje valstybėje, kuri pageidauja turėti puikią santvarką, piliečiai turi būti laisvi nuo rūpesčių dėl pirmos būtinybės daiktų“, „skurdžioje valstybėje fiziniai asmenys savanaudžiai“);
- galimybę socialiai naudingomis formomis įgyvendinti skirtingų sluoksnių gyventojų aktyvumą.¹⁹⁶

Įdomios ir šio mąstytojo mintys apie žmogų kaip asmenybę. Aristotelis kiekvieną būtybę – žmogų taip pat, laiko hilomorfiniu vieniu, t. y. materijos ir formos vienybe. Siela esanti forma, kūnas – materija.

Žmoguje Aristotelis skiria tris sielos dalis. Jos susijusios su analogiška trejybine gamtos sandara. Žmogus turįs: a) vegetatyvią, arba augalinę, sielą, dėl kurios jis turi kiekvienam augalui būdingų savybių, b) juslinę, arba gyvulinę, sielą, dėl kurios jis yra juslinė būtybė, turinti penkias juses ir ben-

¹⁹⁴ Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 1997. С. 103.

¹⁹⁵ Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: в 4 томах. – Москва, 1983. Т. 4. С. 308–309.

¹⁹⁶ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва: Юнити, 2003. С. 13.

drąją juslę – dėl jos jis gali judėti, c) protingąją sielą, arba protą, būdingą tik žmogui. Taigi augalinei sielai tenka mityba, gyvulinei – pojūčiai bei judėjimas erdvėje, o protui – dvasinė veikla.

Viduramžiai

4.4 pav. **Šv. Aurelijus Augustinas**
(354–430)

Šv. Aurelijus Augustinas (354–430) – krikščionių teologas, filosofas ir bažnyčios mokslo skleidėjas. Tai vienas įtakingiausių krikščionybės teologų.

Šv. Augustino (žr. 4.4 pav.¹⁹⁷) teologija pagrįsta jo mokymu apie Dieviškąją Trejybę („De Trinitate“, 399–419 m.), žmogaus prigimtės nuodėmingumą bei būtinybę siekti palaimos. Jo Dievo ir žmogaus santykio apibrėžimu remtasi ir vėlesniais šimtmečiais. Knygoje „Apie Dievo valstybę“ (413–426) sukūrė istorinį filosofinį modelį, dėl kurio ginčytasi viduramžiais.¹⁹⁸

Pasak šv. Augustino, žmogus yra iš kūno ir sielos sudaryta, protu apdovanota substancija. Jo siela funkcionuojanti dviem kryptimis. Pirmiausia ji atsigręžusi į kūną ir yra vegetatyvaus ir sensitivityvaus gyvenimo principas. Kita vertus, ji „iškyla“ virš kūno ir vykdo tris su juo nesusijusias funkcijas: atsimena (*memoria*), mąsto (*intelligentia*) ir siekia, arba valioja (*voluntas*). Trejybine sandara siela yra panaši į dieviškąją Trejybę.

Garsusis šv. Augustino raginimas: „Neklaidžiok lauke, nugrimzk savyje; žmogaus viduje gyvena tiesa“ (*noli foras ire, in te ipsum redi; in interiore homine habitat veritas*). Ieškodamas tieso, žmogus turėtų vis gilyn leisti į patį save. Savyje jis randa būtinas ir amžinas tiesas.

¹⁹⁷ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Augustinas> (2006-06-02).

¹⁹⁸ Augustinas. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Augustinas> (2006-06-02).

Pasak šio teologo, egzistuojanti tvarka pasaulyje yra nekintamas dėsni, amžinasis įstatymas, pasireiškiantis žmonėse kaip antspaudas ir vadinamas prigimtinu įstatymu. Jį šv. Augustinas apibūdina taip: „Tai įstatymas, kuriuo teisingai pasiekama, kad visa būtų kuo tvarkingiausia“. Suvokęs, kad egzistuoja tvarka, žmogus supranta, jog privalo jos laikytis, o prigimtinis įstatymas liepia protui laikytis teisingumo. Tad geresnis turi valdyti blogesnį, žemesnis paklusti aukštesniam, o teisingumas pasireiškia tuo, kad kiekvienas turi gauti tai, kas jam priklauso.¹⁹⁹

4.5 pav. Šv. Tomas Akvinietis
(1224/5–1274)

Šv. Tomas Akvinietis (1224/5–1274).

T. Akviniečio (žr. 4.5 pav.²⁰⁰) požiūriu (labai panašiu į Aristotelio), žmogus yra sielos (substancinė forma) ir kūno (pirminė materija) junginys. Siela ir kūnas neatskiriami. Jie sudaro žmogaus substancijos vienybę, jie yra du vienos substancijos pradai. Todėl nors siela kaip *anima separata* po mirties gali gyvuoti atskirai nuo kūno (juk ji nemirtinga), tačiau kadangi yra žmogaus siela, jai reikia kūno (tai įrodo žmogaus iš numirusiųjų prisikėlimo tiesą).

Žmogus yra kūrinių vidurys. Savo protu jis dalyvauja grynosios dvasios pasaulyje, kūnu – materijos pasaulyje. Žmogus turi įvairias galias: vegetatyvią (gyvybės jėga), sensoryvią (juslinis suvokimas), apetityvią juslinio lygmens galią (geismai), motyvią (judėjimas erdvėje), racionalią (protas) ir apetityvią racionalaus lygmens galią (valia).

Žmogaus esmę reprezentuoja proto ir valios sąveika. T. Akviniečio sistemoje ji labai sudėtinga. Žmogaus valia iš esmės yra gėrio siekimo galia, o protas – tiesos pažinimo galia. Tačiau valia yra laisva, todėl ji pasirenka, kokio gėrio jai siekti. Nors ir turėdamas pasirinkimo laisvę, žmogus niekada neištrūksta iš dieviškos kūrinių viseto ir jo tvarkos.

¹⁹⁹ Žilionis J. Aurelijus Augustinas: moralinio blogio genezė. *Central and Eastern European Online Library*, 2005. www.cceol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=0417CAB3-371F-4D49-88E3-F98807B0807C (2009-04-03).

²⁰⁰ Liturginis kalendorius. Šv. Tomas Akvinietis, kunigas, bažnyčios mokytojas. *Bernardinai.lt*. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=categories%2F425%2F3> (2009-03-26).

T. Akvinietis, kitaip nei Augustinas, manęs, kad valstybė atsirado dėl pirmosios nuodėmės, valstybės pradžią įžvelgė visuomeninėje žmogaus prigimtyje ir atskiro individo silpnume. Tai „žmonių susivienijimas veikti bendrai“. Valstybės pagrindas yra valdžia. Ji reikalinga tam, kad nukreiptų į galutinį Dievo skirtą tikslą. Kitaip dėl veiklos įvairovės žmonės siektų skirtingų tikslų. Valdžia valdo per įstatymus, kuriuos šv. Tomas vadina žmonių įstatymais, taip pabrėždamas, kad jie sukurti žmonių, o ne kilę iš prigimties ir nėra duoti Dievo. Tik jie turi būti grindžiami prigimtiniu įstatymu, atspindinčiu amžinąjį įstatymą. Tik tai tenkinantys įstatymai yra privalomi. Taigi, šv. Tomas deklaruoja žmogaus laisvę ir atmeta totalitarizmą.²⁰¹

Traktate „Apie valdovų valdžią“ šv. Tomas aiškiai yra už monarchiją, tačiau kitur, ypač „Teologijos sumoje“, linksta prie mišriosios formos, jungiančios monarchiją, aristokratiją ir demokratiją. Taigi tobulos valdymo formos nėra, o jų vertinimo kriterijus yra bendra gerovė. Ši pasiekiamą trimis būdais: 1) rūpinantis, kad visa tauta gerai gyventų; 2) palaikant taiką; 3) užtikrinant, kad visiems užtektų materialių gėrybių. Valdžia turi ginti privačią nuosavybę tiek, kiek tai būtina piliečių dorai palaikyti, – nors žemės gėrybės ir skirtos visiems žmonėms. Mat, pasak Aristotelio, individas labiau linkęs rūpintis savo turtu, tai užtikrina daugiau tvarkos ir visi patenkinti, kai turi tai, ko nori. Tačiau pertekliumi reikia dalintis (skirti labdarai). Netgi, esant būtinybei, galima savintis ir svetimus daiktus. Valdovas turi pasižymėti teisingumu ir ypatinga (karališkąja) praktine išmintimi. Teisingumas skirstomas į mainų (asmenų tarpusavio santykių), teisinį (asmens prievolės bendruomenei) ir paskirstymo (bendruomenės išsipareigojimai nariams).²⁰²

T. Akvinietis išsakė savo mintis ir apie ypatingą nusikalstamumo rūšį – valdžios nusikalstamumą. Jis teigia, kad paveikti šią nusikalstamumo rūšį remiantis įstatymu ganėtina sunku, nes valdžia pati ir įkūnija įstatymą. Taigi lieka kraštutinė priemonė: jeigu monarchas, turėdamas visišką valdžią, pažeidžia savo švenčiausias pareigas Dievui ir tautai, tai jį galima nuversti į jėgą. Žmonėms nelieka kito pasirinkimo: juk monarchas yra aukščiau įstatymo ir jam nepaklūsta.²⁰³

²⁰¹ Tomas Akvinietis. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Tomas_Akvinietytis (2009-04-03).

²⁰² Ten pat.

²⁰³ С. М. Иншаков. *Зарубежная криминология*. – Москва: Юнити, 2003. С. 18.

Atgimimo utopistai (T. Moras, T. Kampanela)

Renesanso epochoje taip pat gyvuoja kūno ir sielos dualizmas. Tai, kad dauguma mąstytojų laikosi tokio dualizmo, dar nereiškia, kad jie kuria vienarūšes žmogaus teorijas. Kūno ir sielos dualizmo idėja atvira įvairioms variacijoms. Tiesa, Renesanso laikais šių variacijų nėra daug. Mąstytojų pozicijos išsiskiria priklausomai nuo to, kokią minties kryptį – a) platoniską ir neoplatonišką ar b) aristotelinę – jie pasirenka.

4.6 pav. **Thom More**
(1478–1535)

Tomas Moras (1478–1535) – žymiausias XVI a. atsiradusio literatūros žanro – socialinės utopijos atstovas (žr. 4.6 pav.²⁰⁴). Katalikų bažnyčios šventasis, kankinys. Nuo 1529 iki 1532 m. – Lordas Kancleris.²⁰⁵ Garsiausias rašytojo kūrinys – „Utopija“. Jį sudaro dvi dalys: pirmoje kritiškai kalbama apie gyvenamojo meto Europos politinę ir socialinę santvarką, smerkiama absoliutinė monarchija, atskleidžiamos privatinės nuosavybės pagimdytos turtinės nelygybės blogybės ir iš to kylančios nelaimės bei ydos. Antroje dalyje piešiamas idiliškas idealios visuomenės, besitvarkančios demokratijos pagrindais, vaizdas. Šiame veikale aprašoma visuomenė, sutvarkyta idealistiniais komunistiniais pagrindais: bendras darbas, bendra nuosavybė, produktai skirstomi lygiais pagrindais; numatomas „visų lygiateisis dalyvavimas valstybės valdyme, vyrų ir moterų lygybė, žmonių sugebėjimų visuomenės labui atskleidimas, rūpinimasis vaikais, seniais, ligoniais.“²⁰⁶ Anot T. Moro, visuomeninės nuosavybės buvimas, t. y. privačios nuosavybės panaikinimas, panaikins nusikaltimus, nes išnyks godumas, egoizmas, siekis kaupti kapitalą. Tačiau nusikalstamumas utopijoje vis dėlto egzistuoja, ir kova su juo yra viena svarbiausių valstybės užduočių.²⁰⁷

²⁰⁴ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. http://eu.wikipedia.org/wiki/Tomas_Moro (2009-03-26).

²⁰⁵ Tomas Moras. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Tomas_Moras (2009-02-26).

²⁰⁶ Čiužas A., Ratkevičienė V. Požiūrio į darbą kitimas. – Vilnius, 2003. P. 22.

²⁰⁷ Šinkūnas H. *Politinių ir teisinių teorijų istorija. Paskaitų konspektas*. 1999. <http://www.tfsa.lt/user/files/PTTI%20dest.%20H.Sinkunas.doc> (2009-02-26).

T. Moras mirė būdamas kankiniu už Bažnyčią, už tikėjimą. Popiežius paskelbė jį šventuoju kankiniu. 2000 m. spalio 31 d. Jonas Paulius II – politikų globėju. Kiti T. Moro darbai – „Keturi kasdieniniai dalykai“ (1522), „Atsakymas Liuteriui“ (1523), „Dialogas apie erezijas ir religinius nesusi-pratimus“ (1529), „Apologija“ (1533).

Utopinio socializmo idėjas išreiškė italas **Tomazas Kampanela** (1569–1639) (žr. 4.7 pav.²⁰⁸) knygoje „Saulės miestas“. Tai knyga apie idealią vi-

4.7 pav. **Tommaso
Campanella**
(1569–1639)

suomenę, kurioje nėra privatinės nuosavybės, o visuotinis darbas garantuoja materialinių gėrybių gausą.²⁰⁹

„Saulės mieste“ žmonių santykiais, bendravimu, sveikata, auklėjimu rūpinasi specialūs pareigūnai. Kiekvienas žmogaus žingsnis stebimas, net vardus parenka metafizikas – aukščiausiasis valdovas. Žmonės gyvena vienoduose namuose, jų vienodas laisvalaikis, užsiėmimas, maistas, mintys. Čia vyrauja valstybės, o ne individo interesai. Individo interesai svarbūs tiek, kiek pats individas svarbus valstybei.

T. Kampanelos mintis atkartos vėlesni socializmo pasekėjai.

Socializmas bando suderinti du nesuderinamus dalykus: atskirus žmogaus pradus bando iškelti, tačiau nesiskaitoma su žmogaus likimu, jo poreikiais, interesais (autoritarizmas, asketizmas). Kalbama apie privatinės nuosavybės panaikinimą, nekalbama apie žmonių teises ir laisves, jų garantijų sistemą.²¹⁰

²⁰⁸ Paveikslėlis iš: Rodjen filozof Tomazo Kampanela. mtsmondo.info/news/vesti/story.php?vest=29301 (2009-03-26).

²⁰⁹ Čiužas A., Ratkevičienė V. Požiūrio į darbą kitimas. – Vilnius, 2003. P. 22.

²¹⁰ Šinkūnas H. *Politinių ir teisinių teorijų istorija. Paskaitų konspektas*. 1999. <http://www.tfsa.lt/user/files/PTTI%20dest.%20H.Sinkunas.doc> (2009-02-26).

Klasikinė kriminologija (Š. Monteskjė, Č. Bekarija, Dž. Bentamas)

Kriminologijos mokslo raidai didelę įtaką turėjo klasikinė baudžiamosios teisės mokykla. Ši kryptis susiformavo XVIII a., kai Europoje nušvito atgimimo epocha. Savo filosofiniuose darbuose didingi prancūzų švietėjiškos epochos atstovai Ž. Ž. Ruso, Volteras, D. Didro, Š. Monteskjė plėtojo utopistų T. Moro ir T. Kampanelos idėjas apie teisingą visuomeninę santvarką ir kartu sukūrė naują žmogaus suvokimo koncepciją. Pagrindinė šių mąstytojų idėja, turinti neginčijamą kriminologinę reikšmę, buvo ta, kad nusikaltimų užkardymas turi būti svarbesnis nei bausmė. Naujam suvokimui įtakos turi nuomonė, jog žmogus turi laisvą valią pasirinkdamas, kaip elgtis. Todėl žmogus yra atsakingas už savo galimus neteisėtus veiksmus. Mintis apie laisvą valią buvo siejama su mąstymu apie elgesio savanaudiškumą, kuriuo remiantis žmogus racionaliai nusprendžia pasielgti vienaip ar kitaip, pasverdamas savo poelgio naudą ar nuostolį.²¹¹

4.8 pav. **Charles de Montesquieu**
(1689–1755)

Šarlio Monteskjė (1689–1755) veikalas „Apie įstatymų dvasią“ (1748), išleistas daugiau kaip 20 kartų, tampa prancūzų „švietimo evangelija“. Šiame veikale Š. Monteskjė išdėstė mintis apie valdžios padalijimą visuomenėje, kad geras įstatymų leidėjas rūpinasi ne tik bausme už nusikaltimą, bet ir nusikaltimų užkardymu. Jis stengsis ne tiek bausti, kiek gerinti moralę.²¹²

Žymiausias ir šiandien visų itin dažnai cituojamas Š. Monteskjė (žr. 4.8 pav.²¹³) posakis: „Laisvė – tai teisė daryti viską, ką

²¹¹ Криминология / Под редакцией В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. С. 27–28.

²¹² Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юрист, 1997. С. 103.

²¹³ Paveikslėlis iš *Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. Šarlis Luji Monteskjė. http://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%A0arlis_Luji_Monteskje (2009-03-03).

leidžia įstatymai.²¹⁴

Jis ištyrinėjo įstatymus, nagrinėdamas jų funkcijas įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse, išsamiai apibūdino klausimus apie teisę, bausmes ir baudžiamosios politikos pagrindus, išstudijavo įstatymų kilmę ir jų bei pažintų reiškinių ryšį.²¹⁵

Amžininkus patraukia tai, kad Š. Monteskjė gamtos ir žmonių pasaulį aiškina ne kaip dangiškųjų, o kaip žemiškųjų jėgų rezultatą ir labai tikroviškai vaizduoja žmonių tarpusavio santykius. Pasak Š. Monteskjė, anglų valstybė eina išvien su karaliumi kaip valdžios vykdytoju ir parlamentu kaip įstatymų kūrėju. Vertindami šį teiginį, mokslininkai neretai apibūdina jį kaip pirmąją kriminologinę teoriją, nes jame nusikalstamumas vertinamas kaip tikrovės reiškinys, susijęs įvairiais visuomeniniais santykiais. Kriminologijai pirmiausia didelę reikšmę turi tos Š. Monteskjė idėjos, kurios tiesiogiai susijusios su nusikalstamumu ir jo priežastimis.²¹⁶ Pažymėtina, kad šias idėjas vėliau išplėtojo Č. Bekarija.

Prieš 300 metų prancūzų filosofas Š. Monteskjė pasakė, jog bausmės, kad ir kokia ji būtų, neužtenka, kad būtų galima svariai paveikti nusikalstamumą. Bausmės taikymas yra prievartos priemonė, tačiau ji, lemiama net pačių sunkiausių aplinkybių, neišvengiamai daro žiauresnius ir tuos, kurie baudžiami, ir tuos, kurie baudžia. Vadinasi, bausmė, kurios tikslas – gerinti žmonių santykius, kurti sveiką moralinę, psichologinę aplinką visuomenėje, kartu skatina žiaurumą ir visuomenės dehumanizaciją.²¹⁷ Vėliau italų mokslininkas teisininkas Č. Bekarija savo traktate „Apie nusikaltimus ir bausmes“ toliau plėtojo Š. Monteskjė idėjas ir galutinai suformulavo bei pagrindė principą: „Geriau užkirsti kelią nusikaltimui negu bausti“. O dar vėliau, susiformavus kriminologijos mokslui, buvo įrodyta, kad ne tik bausmės dydis, bet net ir bausmės neišvengiamumo principo užtikrinimas nėra pagrindinės priemonės, turinčios įtakos nusikalstamumui ir mažinančios jo lygį.

²¹⁴ Aforizmai, patarlės, priežodžiai. *Teisė, įstatymai*. http://www.geocities.com/kesta/sl/Ydos_silpnybes_klaidos.htm (2006-06-06).

²¹⁵ Криминология / Под редакцией Г. А. Аванесова. – Москва: Юнити, 2005. С. 60.

²¹⁶ Ten pat.

²¹⁷ Dehumanizacija (*de... + humanizacija*) būdingiausių žmogaus savybių netekimas arba naikinimas; humanizmo menkėjimas, nykimas (aut. pastaba). Tarptautinių žodžių žodynas. 1985. *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*. <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=449884c2a9b5441f692be7369c7cb111&Nr=5497> (2009-03-27).

4.9 pav. **Cezare
Beccaria**
(1738–1794)

Čezarė Bekarija (1738–1794) – jau nuo XIX a. yra laikomas vienu iš vadinaimosios klasikinės baudžiamosios teisės teorijos pradininkų. Jis iškėlė vieną svarbiausių šiuolaikinės baudžiamosios teisės principų: pagrindinį vaidmenį užkertant kelią nusikaltimams turi ne bausmės žiaurumas, o jos neišvengiamumas. Pats bausmės žiaurumas sudaro tokią situaciją, kad kuo didesnis yra gresiantis blogis, tuo daugiau drąsos atsiranda stengiantis bausmės išvengti. Taigi tam, kad būtų išvengta bausmės už vieną nusikaltimą, daroma daug kitų nusikaltimų. Mirties bausmė lyg ir skatina

kaltininką žudyti, nes, kaip rašė Č. Bekarija (žr. pav.²¹⁸), „mirties bausmė yra nenaudinga, nes ji žmonėms rodo žiaurumo pavyzdį“²¹⁹. Iš to logiškai išplaukia, kad mirties bausmė, nesulaikydama nuo nusikaltimo, tampa beprasmiška žiauria priemone, o tai demoralizuoja visuomenę ir kartu didina nusikaltimų skaičių. Vertėtų pažymėti skeptišką pastabą: neegzistuoja tokia priežastis, dėl kurios Č. Bekarijos siūloma laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė negalėtų turėti tokio pat poveikio. Juo labiau, jo paties teigimu, laisvės atėmimas iki gyvos galvos – tai bausmė, kurios daugelis nusikaltėlių bijo labiau nei mirties, nes „žmogus, netekęs vilties dėl gyvenimo nesėkmių, nematys čia savo kančių galo, bet priešingai, čia tik pradės kentėti“²²⁰.

Atmesdamas religinį nusikaltimo kaip nuodėmės pasireiškimo bei pasidavimo blogio jėgoms aiškinimą, Č. Bekarija kartu teigė, kad nusikalstamumas viso labo yra masių nesugebėjimas įsisąmoninti tvirtas elgesio taisykles. Norint priversti juos įsiminti šias taisykles ir būtina bausmė. Remiantis šia koncepcija, asmuo, padaręs nusikaltimą, – tai nepriklausomas

²¹⁸ Paveikslėlis iš *Sormano Astronomical Observatory Citations*. (8935) Beccaria (2009). http://www.brera.mi.astro.it/sormano/full_citations.html (2009-04-15).

²¹⁹ Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Mintis, 1992. P. 68.

²²⁰ Drakšas R. Mirties bausmės šalininkų ir priešininkų argumentų filosofinė analizė // Teisė. 2001. http://209.85.129.132/search?q=cache:InW3_BXH0jAJ:www.draksas.lt/admin/files/get.php%3Fid%3D16+%C4%8D.bekarija&hl=lt&ct=clnk&cd=11&gl=lt (2009-02-25).

nuo kokių nors objektyvių veiksmų, griežtai mąstantis individas, visada įvertinantis nusikalstamo akto pasekmes ir, vadovaudamasis tokiu išskaičiavimu, nusprendžiantis padaryti nusikaltimą. Č. Bekarija vadovaujasi tuo, kad visi žmonės yra lygiai pajėgūs atsispirti nusikalstamam kėsliui, visi jie verti vienodos bausmės už vienodus nusikaltimus ir kad į vienodas bausmes jie visiškai vienodai reaguoja. Taip buvo suformuluotas baudžiamosios justicijos, turinčios proporcinį poveikį už iš anksto padarytą nustatytą blogį, sistemos pagrindas.

Kaip žinoma, žymiausias Č. Bekarijos veikalas – „Apie nusikaltimus ir bausmes“. Šiame veikle jis gvildeno nusikaltimų atsiradimo problemas ir siūlė priemones, kuriomis būtų galima bandyti užkirsti kelią nusikaltimams. Komentuodamas šį veikalą, Volteras suformulavo iš principo svarbų teiginį, kad *nusikaltimų užkardymas yra teisingiausia jurisprudencija civilizuojoje visuomenėje*.²²¹

Idealistinis racionalizmas – tokia apibendrinta Č. Bekarijos idėjų charakteristika, kuri būdinga ir daugeliui kitų žymių švietėjiškos humanistinės krypties atstovų.²²²

4.10 pav. **Jeremy Bentham**
(1748–1832)

XVIII a. švietėjai vėl grįžo prie minties apie teisės ir nusikaltimų prevencijos sąveiką. Teisė, jų nuomone, galėtų tapti galingu įrankiu sprendžiant iškilusius visuomenėje konfliktus. Buvo iškelta idėja sukurti teisinę valstybę, kurios pagrindinė užduotis – nusikaltimų užkardymas.²²³

Džeremis Bentamas (1748–1832) – anglų filosofas, teisininkas.

Šis mąstytojas žinomas kaip pozityvistinės mokyklos atstovas, tačiau jo idėjos pasižymi įbauginimo krypties atstovavimu. Įbauginimo teorijos atstovų teigimu, bausme reikia įbauginti asmenį, kad jis daugiau nedarytų nusikaltimų, taip pat kartu siekiama kitus asmenis at-

²²¹ Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юрист, 1997. С. 103.

²²² Ten pat. P. 160.

²²³ Ten pat. P. 103.

grasyti nuo nusikaltimų darymo.²²⁴ Šis filosofas taip apibūdino moralę: visi žmonių poelgiai – ir visuomeniniai, ir privatūs – vertinami moraliai. Moralė – tai lyg vedlys, nurodantis žmogui teisingą kelią visais jo gyvenimo atvejais. Moralė liepia kiekvienam žmogui daryti tai, kas naudinga visuomenei ir jam pačiam.

1778 m. Dž. Bentamas (žr. 4.10 pav.²²⁵) išsakė prielaidą, kad pastebimas tam tikras nuoseklus statistinis nusikalstamumo pastovumas. Jo nuomone, tokia statistika galėtų tapti svarbiausiu metodu, kuris teiktų įstatymų leidėjui būtinus jam dirbti duomenis. Tokie duomenys galėtų būti politinio barometro pagrindas. Tai leistų spręsti, ar atitinkamas įstatymas efektyvus. Kaip mirčių lygis leidžia daryti išvadas apie šalies sveikatos būklę, taip ir baudžiamoji statistika liudija moralinę jos sveikatą.²²⁶

Antropologinės kriminologijos idėjos (Č. Lombrozas, E. Feris)

Požiūris į nusikalstamumą kaip anomalų reiškinį biologine prasme pirmiausiai susijęs su **Čezare Lombrozu** (1836–1909) – italų medicinos profesoriumi, sociologu, psichiatru, kriminalistu. Jis savarankiškai studijavo tokias disciplinas kaip enoligvistika, socialinė higiena, psichiatrija, taip pat nemažai dėmesio skyrė pozityvizmo filosofijai kaip prioritetiniam mokslinių žinių šaltiniui.

Č. Lombrozas (žr. 4.11 pav.²²⁷) įžymus tuo, kad buvo vienas pirmųjų, kuris antropologijos mokslą panaudojo kriminologijoje ir baudžiamajoje teisėje. Savo profesinę veiklą pradėjo kaip kalėjimo gydytojas. Būtent darbas su nuteistaisiais paskatino jį tyrinėti nusikalstamumo fenomeną nagrinėjant tikrąsias nuteistųjų savybes. Šis medicinos profesorius pradėjo siste-

²²⁴ R. Drakšas. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. <http://www.draksas.lt/admin/files/get.php?id=7> (2009-03-02).

²²⁵ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. http://lt.wikiquote.org/wiki/D%C5%BEeremis_Bentamas (2009-03-03).

²²⁶ Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 1997. С. 168.

²²⁷ Paveikslėlis iš: *FictionBook. Lib. Психология. Женщина, преступница или проститутка Чезаре Ломброзо*. http://www.fictionbook.ru/en/author/lombrozo_chezare/ (2006-06-09).

mingus nusikaltėlių tyrinėjimus, remdamasis griežtai fiksuotais antropolo-

4.11 pav. **Cezare Lombroso**
(1836–1909)

giniais duomenimis, naudodamasis specialiu prietaisu „kraniografu“ veido ir galvos dalims matuoti. Nusikaltėlis, jo nuomone, – tai degeneratas, negalintis pažaboti savo nusikalstamo elgesio, išsivystymu atsilikęs nuo žmonijos. Pati geriausia visuomenės strategija tokio „įgimto nusikaltėlio“ atžvilgiu – atsikratyti juo atimant jam laisvę arba gyvybę. Pagrindiniai požymiai, įrodantys išsivystymo atsilikimą ir nusikalstamus polinkius („atavistinius požymius“), buvo laikomi: priplota nosis, žema kakta, stambus žandikaulis ir taip toliau.²²⁸

Č. Lombroso teorijai būdingi trys pagrindiniai teiginiai:

- egzistuoja įgimti nusikaltėliai, t. y. tokie žmonės, kurie nuo pat gimimo yra pasmerkti anksčiau ar vėliau pasukti nusikalstamu keliu;
- nusikalstamas elgesys yra paveldimas;
- nusikaltėliai nuo kitų žmonių skiriasi ne tik vidinėmis, psichinėmis savybėmis, bet ir išoriniais, fiziniais požymiais, pagal kuriuos juos galima atpažinti iš bendros gyventojų masės.²²⁹

Disponuodamas didelės apimties faktine medžiaga, Č. Lombrozas nustatė, kad kai kurie nusikaltimai pasižymi sezoniškumu, pavyzdžiui, seksualiniai nusikaltimai dažniau padaromi šiltuoju metų laiku, o vagystėms tokios aplinkybės nėra būdingos.

Matyt, jis buvo pirmasis, atkreipęs dėmesį į didelį tatuiruočių paplitimą tarp nusikaltėlių. Tai neiginčijamai paveikė Č. Lombroso požiūrį į ją (tatuiruotę – aut. pastaba): tatuiruotę jis traktavo kaip atavizmo apraišką ir asmenybės moralinės deformacijos požymį. Tyrinėtojo teigimu, tatuiruotė apibūdina atitinkamą antropologinį tipą: jos turėtojai daugeliu atveju yra įgimti nusikaltėliai ir įgimtos prostitutės.²³⁰

²²⁸ Психологический словарь. Ломброзо Чезаре, 2006 <http://psi.webzone.ru/st/139100.htm> (2006-06-09).

²²⁹ Кудрявцев В. Н. Лекции по криминологии. – Москва: Юрист, 2005. С. 26.

²³⁰ Отношение к татуировке Ч. Ломброзо – идеолога школы „Криминальная антропология“, 2006. <http://www.tattoo-angel.ru/html/lombroso.shtml> (2006-06-09).

XIX a. pabaigoje daugelis Europos teisininkų, politikų ir teismo medicinos gydytojų pritarė Č. Lombrozo nuomonei. Tatuiravimą jie aiškino kaip vieną iš maišto formų ir pavojų kultūros vertybėms. Vykdamt plačią „spalvotų ženklų ant odos nešiotųjų“ persekiojimo kampaniją, tatuiruotojus ir tatuiruočių turėtojus imta laikyti vos ne užkietėjusiais nusikaltėliais.

Kulminaciniu akcijos punktu, kurios tikslas buvo diskredituoti tatuiruotuosius, A. Elski nuomone, tapo tezė: „Tatuiruotė – ne kas kita kaip įgimto nusikaltėlio arba laukinio žmogaus savaiminis požymis.“ Mūsų nuomone, tokios dogmos buvo tam tikra sielos atgaiva, nes nagrinėjamuoju laikotarpiu europinė visuomenė buvo panirusi į kriminogeninę krizę. Taigi tatuiravimas, kaip etnosocialinis, pasaulėžiūros kultūrinis reiškinys (apie tatuiravimą kaip meną apskritai nebuvo kalbama), iš principo mokslškai nenagrinėtas. Priežastis aiški – subjektyvus daugumos Europos kriminalistų, antropologų, etnografų, kriminologų, teismo medikų, psichiatrų ir kitų mokslininkų (iki XX a. vidurio) požiūris į tatuiruočių fenomeną. Jie nerado ir nepageidavo pamatyti kūno dailės genezėje reikšmingus pasikartojančius reiškinius, o aiškino jas (tatuiruotes – autoriaus past.) pirmiausia kaip tam tikrą mados apraišką tarp jūreivių ir nusikaltėlių, kurie tatuiruodavo savo kūną pamėgdžiodami pirmąsias tautas.²³¹

4.12 pav. **Enrico Ferri**
(1856–1928)

Reikia pripažinti, kad vėliau ši mechaniška teorija apie polinkį į nusikaltimus buvo paneigta daugelio mokslininkų ir specialistų.

Č. Lombrozo idėjoms pritarė ir jo mokiniai – žymūs italų mokslininkai **Enrikas Feris** (1856–1928) ir **Rafaelis Garofalas** (*Raffaele Garofalo*) (1852–1934). Tačiau jie daugiau dėmesio skyrė socialiniams nusikalstamumo veiksniams. **E. Ferio** (žr. 4.12 pav.²³²) nuomone, antropologinės mokyklos ypatumas buvo tas, jog pagal ją nusikaltėliai nuo normalių žmonių skyrėsi savo organinėmis ir psichinėmis (*par des anormalles organiques et psychiques*), paveldėtomis ir įgytomis savybėmis – ypatin-

²³¹ Отношение к татуировке Ч. Ломброзо – идеолога школы „Криминальная антропология“, 2006. <http://www.tattoo-angel.ru/html/lombrozo.shtml> (2006-06-09).

²³² Paveikslėlis iš: Jorge Eliécer Gaitjūn (2009) <http://www.locombianos.com/Gaitan/Gaitan-alacarga.htm> (2009-03-27).

ga žmonių giminės rūšimi (*une classe speciale, une variete de l'espece humaine*). Taigi bausmė buvo traktuojama kaip visuomenės apsauga nuo „žmonių giminės rūšies“²³³.

E. Feris – vienas pirmųjų bandė įgyvendinti idėją, kuria remiantis mokslinių įsitikinimų apie žmogaus nusikalstamą elgesį sintezę reikia įgyvendinti atsižvelgiant į visas žinias apie patį žmogų, turint minty ne tik jo biologinę, bet ir socialinę prigimtį.²³⁴ Šios krypties šalininkų buvo ne tik Prancūzijoje, bet ir kitose šalyse.

4.13 pav. **Raffaele Garofalo**
(1852–1934)

R. Garofalas (1852–1934) – italų teisininkas, XIX a. italų pozityviosios kriminologijos²³⁵ mokyklos (ital. *scuola positiva*) pagrindėjas. R. Garofalas (žr. 4.13 pav.²³⁶) pirmą kartą apibrėžė, pagrindė ir išplėtojo kriminologijos mokslo sąvoką. Pažymėtina, kad šis teisininkas parašė veikalą *Criminologia* (1885 m.).²³⁷

Kaip vėliau rašė Ž. Van-Kanas, vieno iš reikšmingiausių kriminologijos darbų „Nusikalstamumo ekonominiai veiksniai“ autorius, „Lombrozo nuopelnas yra tas, kad jis pažadino kriminologines mintis, sudarė sistemą ir išrado sąmoningas ir drąsias hipotezes, tačiau išsamią analizę ir atsargias išvadas jam teko palikti savo mokiniams“²³⁸.

Pabrėžtina, kad antropologinė teorija, nors ir kritikuojama, iš dalies turėjo įtakos baudžiamosios teisės raidai. Šios teorijos šalininkai kvietė atsakyti klasikinio požiūrio, kad už vienodą nusikaltimą turi būti paskirta

²³³ Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005. С. 10.

²³⁴ Кондратюк Л. В. Антропология преступления (микрোকримнология). – Москва: Норма, 2001. С. 114.

²³⁵ Pozityvizmas (pranc. *positivisme < positif* – pagrįstas). XIX a. filos. kryptis, teigianti, kad filosofija, kaip mokslas, turi remtis tiksliais tyrimo metodais, atsisakyti bet kokios metafizikos; pradininkas O. Kontas. Tarptautinių žodžių žodynas, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=540bbeb540056e4c13a01be0500d4f23&Nr=16013> (2009-04-14).

²³⁶ Paveikslėlis iš: Raffaele Garofalo. <http://eglima.files.wordpress.com/2008/03/garofalo.jpg> (2009-03-27).

²³⁷ Raffaele Garofalo. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Raffaele_Garofalo (2009-03-02)

²³⁸ Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005. С. 11.

vienoda bausmė, ir siūlė bausmę individualizuoti atsižvelgiant į kaltininko galimą grėsmę visuomenei. Reabilitacijos teorijos esmę sudaro nuostata, kad nusikaltimą padariusį asmenį galima ir reikia taip paveikti, kad jis daugiau nenusikalstų. Ši teorija pripažįsta teigiamą poveikį: auklėjimą, psichologinę pagalbą, profesinį parengimą ir taip toliau.²³⁹

Sociologinės kriminologijos idėjos (A. Ketlė, I. Kantas, E. Diurkheimas, G. Tardas)

4.14 pav. **Adolf Quetelet**
(1796–1874)

Belgų matematikas, Laplaso mokinys **Adolfas Ketlė** (1796–1874) populiacijų raidą mėgino tyrinėti pasitelkęs tikimybių teoriją ir matematinę statistiką, taikydamas antropometrijos ir socialinės statistikos metodus. Savo darbą jis paskelbė knygoje „Apie žmogų ir jo sugebėjimų vystimąsi, arba socialinės fizikos patirtis“. Žmonių bendruomenę jis nagrinėja ne kaip paprastą individų visumą, o kaip sistemą, paklūstančią tam tikriems dėsniams.²⁴⁰

Kriminologijai ir kitiems mokslams A. Ketlė nusipelnė tuo, jog savo moksliniais darbais davė pradžią teisės sociologijai. Šis matematikas nusikalstamumą traktavo kaip socialinį reiškinį, tačiau tuo pat metu, jo nuomone, nusikalstamumas yra biologinių demografinių (lyties, amžiaus ir kt.) gyventojų požymių išdava.

Žmogus, A. Ketlės nuomone, – tai savo fizinės ir socialinės aplinkos, savo terpės, taip pat individualumo produktas. Bet koks nusikaltimas turi įtakos pačiai visuomenei, o nusikaltėlis viso labo yra tik jo įrankis. Kiekvienas visuomenės darinys kartu su savimi būtinai atsineša tam tikrą vienos ar kitos rūšies nusikaltimų, kurie yra kaip neišvengiama jų pasekmė, skaičių. Jis norėjo pasakyti, kad visuomenėje nusikalstama tikrovė formuojasi pagal

²³⁹ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. <http://www.draksas.lt/admin/files/get.php?id=7> (2006-06-15).

²⁴⁰ Kirvelis D. Biofizika – kaip organizuotų sistemų fizika. http://www.gf.vu.lt/usr/kirvelis/apie_biof.html (2006-06-06).

tikimybės principą ir yra lemiama baudžiamosios statistikos. A. Ketlė pateikė naują sąvoką – „polinkį į nusikaltimą“ kaip kai kurių žmonių kategorijos požymį. Polinkio į nusikaltimą sąvoką jis siejo su tam tikru vidutiniu žmogumi, kuris yra tik skaitinė išraiška, matematinis dydis, leidžiantis daryti tam tikrus palyginimus. Polinkis į nusikaltimą greitai stiprėja ir 20–25 metais pasiekia viršūnę, nes būtent šiuo gyvenimo laikotarpiu žmogaus fizinė jėga ir norai yra maksimalūs ir protas negali pakankamai veiksmingai juos valdyti. Vyrų polinkis į nusikaltimą daug stipresnis nei moterų, nes moteris daugiau valdo jausmai, joms būdinga gėda ir kuklumas, taip pat dėl savo socialinės priklausomybės ir atsiskyrimo jos turi mažiau galimybių nusikalsti; be to, būdamos fiziškai silpnos, moterys ne visada gali pasinaudoti tomis aplinkybėmis, kurios palankios nusikalsti.²⁴¹

A. Ketlė pabrėžė, kad nusikaltimui turi įtakos dideli gyvenimo pokyčiai – nuo materialinės gerovės iki skurdo. Nuskurdusį žmogų veikia visokiausios pagundos. Nuolat susidurdamas su prabanga ir didžiuliu savo ir kitų materialiniu skirtumu, jis susierzina ir nusivilia. Remiantis A. Ketlės teiginiais daryta išvada, kad nusikaltimui turi įtakos trys būtinos sąlygos: valia padaryti nusikaltimą, nusikalsti palankios sąlygos ir galimybė išnaudoti šias sąlygas.²⁴²

4.15 pav. **Immanuel Kant**
(1724–1804)

Šią idėją – priskirti atskiriems žmonėms padidėjusį polinkį į nusikalstamus poelgius – savo darbuose nagrinėjo E. Feris ir R. Garofalas. Jų koncepcija apie pavojingą žmogaus būseną vėliau peraugo į nusikalstamo sugebėjimo koncepciją. Tai tiesiogiai susiję su šiuolaikine klinicine kriminologija.²⁴³

Immanuelis Kantas (*Immanuel Kant*) (1724–1804) – lietuvių kilmės Prūsijos filosofas, klasikinės vokiečių filosofijos pradininkas, vokiečių buržuazijos teoretikas.

²⁴¹ Шнайдер Г. Я. Криминология. – Москва: Универс, 1994. С. 73.

²⁴² Ten pat. P. 74.

²⁴³ Кондратюк Л. В. Антропология преступления (микрокриминология). – Москва: Норм, 2001. С. 109–110.

I. Kantas (žr. 4.15 pav.)²⁴⁴ teigia, kad jei žmogaus prigimtis nebūtų dvilypė, neegzistuotų ir joks privalomumas, arba pareiga. Kadangi žmogus yra ir juslinė būtybė, jis nuolat gali nukrypti nuo proto reikalavimų. Todėl protas, įveikdamas juslinius įnorių, įgauna privalomumo, arba imperatyvo, pobūdį.

Kitaip nei beveik visi jo pirmtakai, I. Kantas nesutinka, kad žmogui esminga siekti laimės, kad visą jo veikseną apibrėžia noras būti laimingam. Pirmą kartą idėjų istorijoje eudemonizmas²⁴⁵ pakeičiamas pareigos, imperatyvo teorija. Žmogus elgiasi dorovingai dėl to, kad jo protas *besąlygiškai* jam tai įsako. Eudemonizmas, pasak I. Kanto, klaidingai supranta moralumą. Moralumas neturi nieko bendra su palaima arba polinkiu į ją.

Pirklys, sąžiningai aptarnaujantis savo neprityrusį klientą, gali tai daryti iš gudraus apskaičiavimo ar iš savanaudiškumo. Toks jo poelgis nenusipelno būti vadinamas geru. Jis yra morališkai indiferentiškas. Taip pat ir darbas, kilęs iš jautrios širdies, gailesčio ar kokio vidinio entuziazmo, vis dėlto dar neturi tikros moralinės vertės. Moralumas neturi nieko bendra su polinkiu. Moralumo esmei ištikima tik imperatyvi etika. Tik poelgis iš pareigos, be jokio polinkio, turi moralinę vertę.

Yra žmonių, kurie iš prigimties linkę daryti gera, kuriems tiesiog malonu patirti džiaugsmą ar dėkingumą. Tokių žmonių veiksmai girtini, netgi skatintini, bet moralinės vertės, I. Kanto požiūriu, jie neturi. Moraliu jis laiko tik tokį veiksma, kai žmogus save priverčia, kai jis atitinkamai elgiasi tik dėl to, kad taip elgtis privalo. Todėl pareiga ugdo ne savimeilę, o pagarbą pačiam sau, savo protui. Pareiga iškyla virš visų polinkių ir virš pasyvaus pasidavimo svetimai valiai.²⁴⁶

Ugdant, auklėjant konkretų jauną žmogų, būtina neleisti jam atkristi į jo juslinę, laukinę būklę. Žmogus auklėjamas vis labiau apribojant jo gyvu-

²⁴⁴ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Kantas> (2006-06-04).

²⁴⁵ Eudemonizmas (sen. gr. *eudaimonia* – laimė) – etinė pažiūra, kuri laiko laimę vienintelę neabejotiną arba didžiausią vertybę, o veržimasi į ją – vieninteliu nekintamu dorovingo elgesio motyvu bei kriterijumi. Eudemonizmas artimas hedonizmui. Nuo jo kartais skiriasi tik nevienodu laimės šaltinio aiškinimu. Labiausiai eudemonizmas paplitęs senovės graikų (Demokrito, Sokrato, kinikų, Aristotelio, stoikų) etikoje.

²⁴⁶ Kantas ir pagrindiniai jo etikos bruožai, 2006. <http://filo.web1000.com/texts/straipsniai/chrest/XIX-XX/01-kantas.htm> (2006-06-04).

liškąjį pradą (disciplina), ugdant nuovokumą ir kultūringumą.²⁴⁷ Literatūroje yra ir I. Kanto minčių apie bausmę. Filosofas teigia, kad bausmė turi paveikti ne tik patį nusikaltusį asmenį, bet ir veikti visuomenę. Pasak jo, jeigu išnyks teisingumas, žmonių gyvenimas žemėje jau neturės jokios vertės.²⁴⁸ Filosofo nuomone, teisingumas netenka savitumo, jei jis parduodamas už tam tikrą kainą.²⁴⁹

I. Kantas yra už aukščiausios valdžios ir įstatymų autoritetą. Įdomiai aiškina teiginį, kad visa valdžia kyla iš Dievo. Tai nereiškia, kad Dievas suteikė valdžią kam nors. Šis teiginys reiškia proto principą, kad egzistuojantys įstatymų leidžiamajai valdžiai reikia paklusti, nesvarbu, kokia tos valdžios kilmė. I. Kanto nuomone, įstatymų leidžiamoji valdžia ir įstatymas gali ir turi užkirsti kelią žmonių savivalei, galinčiai kelti grėsmę valstybės stabilumui. Tačiau įstatymų leidėjas ir vykdytojas turi tik teises, o ne parei-

gas pavaldinių atžvilgiu. Tokia logika vadovaudamasis, I. Kantas teigia, kad negalima priešintis valdžiai, net jei ji ir pažeidžia savo pareigas. Kategoriskai atmeta sukilimo prieš valdžią galimybę, nes jis sugriautų pačią sutarties idėją: „Sukildamas prieš valstybę, individas sukiltų prieš save patį.“²⁵⁰

Emilis Diurkheimas (1858–1917) – prancūzų sociologas pozityvistas (žr. 4.16 pav.²⁵¹). Ypač šio mokslininko nuopelnai kuriant sociologinę kriminologijos mokyklą.

E. Diurkheimas stengėsi nustatyti socialinio elgesio determinacijos specifiką, nesusijusią nei su mechaniniu materializmu, nei su subjektyviu idealizmu. „Jis ryžtingai neigė bet kokius bandymus

4.16 pav. **Emile Durkheim**
(1858–1917)

²⁴⁷ Apie žmogaus esmę. http://66.249.93.104/search?q=cache:EaqIGUsgbGUJ:www.filosofija.ktu.lt/index.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddoc_download%26gid%3D24%26Itemid%3D57+platonas&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=40 (2006-06-02).

²⁴⁸ Кант И. Метафизика нравов // Сочинения: в 8 томах. – Москва, 1994. Т. 6. С. 366–367.

²⁴⁹ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва: Юнити, 2003. С. 25.

²⁵⁰ Šinkūnas H. Politinių ir teisinių teorijų istorija. Paskaitų konspektas. 1999. <http://www.tfsa.lt/user/files/PTTI%20dest.%20H.Sinkunas.doc> (2009-02-26).

²⁵¹ Paveikslėlis iš: M. Verbalytė (2009). Korporacijų raida: tūkstantmetės vertybės naujovės. *Post Scriptum. VU TSPMI laikraštis*. <http://www.postscriptum.lt/6-studentu-korporacijos/korporaciju-raida-tukstantmetes-vertybes-ir-naujoves/> (2009-03-26).

paaikškinti socialinius reiškinius biologiniais arba psichologiniais veiksniais.²⁵² Mokslininko manymu, socialiniai reiškiniai, tokie kaip nusikalstamumas, teisė ar moralė, yra visiškai kitos kilmės negu biologiniai ar psichologiniai. E. Diurkheimas daro išvadą, kad „kiekvieno socialinio fakto prielaidos – ne individualios sąmonės būklė, o ankstesni socialiniai faktai“²⁵³.

Šis mokslininkas rėmėsi tokiais teiginiais:

- gamtos ir visuomenės įstatymai apibūdinami kaip vienvė – nėra dviejų pasaulių, visai nepanašių savo įstatymais;
- tačiau visuomeniniame pasaulyje, palyginti su gamtos pasauliu, vyrauja savita specifika, kurios ignoravimas ir tapo pažeidžiama mechanistinio materializmo vieta;
- visuomenės fenomenus, kaip ir gamtos reiškinius, pažįstame remdamiesi griežtai moksliniais metodais;
- determinizmo principas veikia ir visuomeninio gyvenimo srityje, tačiau norint atskleisti jo specifiką būtina į socialinius reiškinius žiūrėti, pirma, kaip į tikrovę, kaip į objektyviai egzistuojančius reiškinius, ir, antra, kaip į ypatingos rūšies fenomenus, būdingus tik žmonių visuomenei.²⁵⁴

E. Diurkheimas vadovavosi teiginiu, kad nusikalstamumas – tai kiekvienoje visuomenėje egzistuojantis reiškinys. Jis pirmas išsakė mintį, kad nusikalstamumas – tai ne socialinė patologija, o visiškai normalus reiškinys, kuris labai priklauso nuo kiekvieno kolektyvo gyvenimo sąlygų. E. Diurkheimas teigia: „Pripažinti, kad nusikalstamumas yra viena iš socialinės patologijos formų, reiškia sutikti, jog patologija nėra kažkas atsitiktinio visuomenės gyvenime, priešingai – tam tikrais atvejais tai yra gyvo organizmo savybė. Toks pripažinimas reikštų, kad panaikinamas bet koks fiziologijos ir patologijos skirtumas. Neabejotina, kad nusikalstamumas pats savaime gali įgauti nenormalias formas, kaip, pavyzdžiui, būna tais atvejais, kai jo lygis labai aukštas.“²⁵⁵

²⁵² Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эмиова. – Москва: Юристъ, 1999. С. 51.

²⁵³ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 26.

²⁵⁴ Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эмиова. – Москва: Юристъ, 1999. С. 52.

²⁵⁵ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 26.

E. Diurkheimo nuomone, nusikalstamumas visuomenei ne tik žalingas, bet ir naudingas. Pasak mokslininko, nusikalstamumas – tai ateities moralės nuojauta, žingsnis link to, kas mūsų laukia. Neigiamo nusikalstamumo elgesio vertinimas padeda suburti daugumą visuomenės narių. „E. Diurkheimas buvo įsitikinęs, kad pats savaime nusikalstamumas yra normalus reiškinys, iškeliant sąlygą, jog jis pasiekia tam tikrą visuomenės lygį, bet jo neperžengia. Gali būti, – rašo jis, – kad šio lygio nustatyti neįmanoma.“²⁵⁶

Nusikalstamumas, E. Diurkheimo nuomone, „tai tik viena iš daugelio įmanomų žmogaus reakcijų į anomijos sąlygas. Nereguliuojami ir nevaldomi žmogaus jausmai vienais atvejais gali būti nukreipti prieš kitus žmones, kitais – prieš save patį“.²⁵⁷

Taigi, E. Diurkheimas nusikalstamumo priežastis aiškina labai paprastai: kur neužtenka socialinės kontrolės, ten prasideda anomija. Viena iš anomijos apraiškų yra nusikaltimai.

Anomijos samprata. Anomija, kaip religinis terminas, buvo vartojamas viduramžiais anglų teologų. Jis reiškė „dieviškosios teisės nepaisymą“²⁵⁸. XIX amžiaus gale prancūzų sociologas E. Diurkheimas anomijos terminą vartojo socialinėms situacijoms, kai trūksta normų, modeliuoti ir prieštaravimams panaikinti.

„Anomija – tai visuotinai pripažintų normų stoka, teisės normų stoka.“²⁵⁹ Kriminologijos sociologinės krypties branduolys yra anomijos teorija. Kaip nusikalstamumo šaltinius, ji tyrinėja giluminius socialinius veiksnius, prieštaravimus, atsirandančius dėl įvairių socialinių mechanizmų funkcionavimo nesklandumų. „Anomijos teorija šiandien yra viena iš populiariausių teorijų.“²⁶⁰

Anomijos teorija. Nusikalstamumo priežastis aiškina ir anomijos teorija. Anomijos teorijos pagrindus parengė E. Diurkheimas. Daugiausia dėmesio ši teorija skiria visuomenėje egzistuojančių socialinių vertybių sistemai ir šios visuomenės narių pasaulėžiūros santykio problemai. Mokslininkas nurodo, kad „jeigu individas padaro nusikaltimą, tai paaiškinama vi-

²⁵⁶ Шестаков Д. А. Криминология: преступность как свойство общества. – Санкт-Петербург, 2001. С. 35.

²⁵⁷ Justickis V. Kriminologija. 1 dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 154.

²⁵⁸ Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 367.

²⁵⁹ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P. 48.

²⁶⁰ Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 373.

suomeninių vertybių susilpnėjimu“.²⁶¹ Anomijos esmę E. Diurkheimas supranta kaip visuomenės socialinės dezorganizacijos apraišką ir kaip pagrindinę žmogžudysčių bei nusikaltimų socialinę priežastį, dažniausiai išreikštą apgalvotų (tyčinių) žmogžudysčių įvairove.²⁶²

E. Diurkheimas daug dėmesio skyrė socialinėms tradicijoms ir įpročiams, autoritetui. Jo nuomone, kolektyvo autoritetas priklauso nuo tradicijų autoriteto. Kaip tradicijų pavyzdį jis nurodė senyvo amžiaus žmogų. Mokslininko manymu, „pagarba senyvo amžiaus žmogui – tai pagarba tradicijoms, taip pat ir tvirtos visuomenės pagrindo indikatorius. Tokios pagarbos nebuvimas – anomijos požymis“.²⁶³

E. Diurkheimas neigiamą elgesį laikė „normaliu“. Pasak E. Diurkheimo, anomijos teorijos esmė yra ta, kad neigiamo elgesio išvengti negalima, nes visuomenėje egzistuoja didelė elgesio formų įvairovė. Neigiamas elgesys, anot E. Diurkheimo, visuomenėje yra „normalus“ ta prasme, kad visuomenė be nusikaltimų tampa pernelyg kontroliuojama. Jeigu iš visuomenės išgyvendintume nusikalstamumą, nebebūtų pažangos ir tam tikrų socialinių pokyčių. Nusikalstamumas yra viena iš pagrindinių socialinės organizacijos egzistavimo sąlygų. „Jeigu nusikaltėlis neturės galimybės padaryti neteisėtus veiksmus, tai negalės pasireikšti ir genijus.“ E. Diurkheimas anomiją suprato kaip būseną be normų, be įstatymų. Visuomenėje, kurioje vyrauja žmogiškasis solidarumas ir socialinė lygybė, nusikalstamumas yra nedidelis. Socialinių pokyčių procesas, pagrįstas darbo pasidalijimu ir technine pažanga, mokslininko nuomone, silpnina veiksmus, kurie vienija, stiprina visuomenę. Vyraujantys principai, normos, sutvarkantys visuomenės gyvenimą, netenka savo paskirties, prasmės. Nebelieka nieko, kas galėtų pažaboti žmogiškąsias aistras, išivyrauja socialinis chaosas. Visuomenė išyra ir susiskaldo į mažas dalis. Individas atsiskiria, praranda ryšį su visuomene, nedalyvauja jos gyvenime, nepriima kitų patirties, nejaučia jokių įsipareigojimų kitiems. Be draugų, be asmeninės saviraiškos ir grupės pagalbos, žmogus tampa betikslis, bevertis ir po truputį gęsta. „Kai socialinis ryšys, asmenybės ryšys su pasauliu nutrūksta, tuomet plinta nusikalstamas elgesys.“²⁶⁴ Visuomenę apima anomijos būseną. E. Diurkheimas tokią padėtį argumen-

²⁶¹ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 166.

²⁶² Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эмиова. – Москва: Юрист, 1999. С. 54.

²⁶³ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 109.

²⁶⁴ Шнайдер Г. И. Криминология. Универс. – Москва, 1994. С. 74–75.

tavo taip: „Visuomenė pastaruosius 100 metų sąmoningai iškreipinėjo žmogiškųjų instinktų ir aistrų savikontrolės veiksnius. Religija prarado įtaką žmonių gyvenimui. Tradicinės profesionalios organizacijos buvo likviduotos. Vyravo gamintojų laisvės politika. Šios politikos rezultatas – siekiai ir svajonės tapo nekontroliuojami. Siekių laisvė tapo revoliucijos pradžios veiksnys, bet kartu ji lėmė anomijos būseną atsiradimą ir savižudybių daugėjimą.“²⁶⁵

Darytina išvada, kad socialinių pokyčių kaina – nusikalstamumas. E. Diurkheimas neišsivaizdavo visuomenės be nusikalstamumo. Nusikalstamumas neišvengiamas, nesunaikinamas. Viso to priežastis – ne žmogaus silpnumas ar pyktis, o tai kad, kaip jau minėta, visuomenėje egzistuoja aibė elgesio formų.

E. Diurkheimas teigė, kad „nusikalstamumas – sveikos visuomenės rodiklis“²⁶⁶. Visuomenėje, be nusikalstamumo, kolektyvinės sąmonės spaudimas būtų labai stiprus ir niekas negalėtų tam pasipriešinti. Žinoma, tokiu atveju nusikalstamumas išnyktų, bet kartu išnyktų ir socialinis pažanga. Jo nuomone, nusikaltėlis – tai ne koks parazitas, ne svetimas elementas, kuris nepritapo prie visuomenės, o veiksnys, turintis tam tikrą vaidmenį toje visuomenėje.

E. Diurkheimas ieškojo bendros išeities iš krizinės anomijos būsenos. „Ko reikia norint nutraukti anemiją? Reikia ieškoti būdų, kaip padaryti tarpusavio santykius sąžiningesnius, silpninti blogio šaltinius.“²⁶⁷ E. Diurkheimas svajojo apie visuomenę, kurios kiekvienas narys užims jam priklausančią vietą ir jam bus atlyginta pagal nuopelnus, apie visuomenę, kurioje kiekvienas individas savarankiškai bendradarbiaus dėl visų ir kiekvieno gerovės.

Kaip minėjau, anomijos teorijos pagrindus parengė E. Diurkheimas, o vėliau išplėtojo Vakarų, pirmiausia amerikiečių, sociologai bei kriminologai. E. Diurkheimas į sociologiją įvestą terminą savo darbuose vartojo ir Robertas Mertonas, tirdamas deviancinį elgesį. Jo anomijos teorija neprieštarauja E. Diurkheimas samprotavimams, tik juos patikslina. 1938 m. R. Mertonas išleido straipsnį „Socialinė struktūra ir anemija“.²⁶⁸

²⁶⁵ Шнайдер Г. И. Криминология. – Москва: Универс, 1994. С. 279.

²⁶⁶ Ten pat.

²⁶⁷ Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 369.

²⁶⁸ Криминология: учебник для вузов / Рекомендован МОПО РФ. – Москва, 2000. С. 407.

4.17 pav. **Gabriel Tarde**
(1843–1904)

Baudžiamosios sociologinės teorijos pagrindus sukūrė prancūzų mokslininkai **Gabrielis Tardas** (*Gabriel Tarde*) (1843–1904) ir E. Diurkheimas. Būtent G. Tardas (žr. pav.²⁶⁹) sukūrė teoriją apie profesionalų nusikaltėlio tipą ir nusikalstamo pamėgdžiojimo teoriją.

Nusikalstamumas – tai verslas, profesionali veikla. Profesionalus nusikaltėlis apmokytas ir disponuoja specialiomis žiniomis bei metodais. Jis ilgai mokosi siekdamas savo profesijos. Profesionalus nusikaltėlis vartoja savo žargoną, su savo kolegomis jis elgiasi vadovaudamasis tam tikru elgesio kodeksu. Galinga, pasąmonėje esanti, paslaptina ir visa varanti jėga, įskaitant ir nusikalstamumą, pasak G. Tardo, yra pamėgdžiojimas. Pamėgdžiojimas – tai socialinė „judėjimo forma, kurios dėka mintis iš vieno smegenų perduodama kitoms“. Kuo artimiau žmonės bendrauja, tuo daugiau jie vienas kitą mėgdžioja.²⁷⁰

Radikaliosios kriminologijos idėjos (K. Marksas, F. Engelsas)

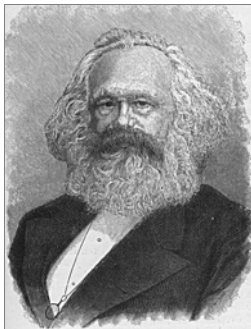
Karlas Marksas (1818–1883)²⁷¹ – vokiečių filosofas, politinis ekonomistas, politikos žurnalistas, vienas marksizmo ideologų, jaunųjų hegelininkų lyderių.

K. Marksas laikomas svarbiausiu ankstyvojo darbininkų judėjimo mąstytoju, jo kūrybą reikėtų vertinti kartu su F. Engelso darbais, kuris daug prisidėjo prie politinės ekonomijos kritikos ir po K. Markso mirties publikavo naujausius jo darbus (antrą ir trečią „Kapitalo“ dalis).

²⁶⁹ Paveikslėlis iš: Gabriel Tarde. *NNDB tracking the entire world* (2009). <http://www.nndb.com/people/430/000098136> (2009-03-27).

²⁷⁰ Шнайдер Г. И. Криминология. – Москва: Универс, 1994. С. 74.

²⁷¹ Paveikslėlis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Hw-marx.jpg> (2006-06-09).

4.18 pav. **Karl Marx**
(1818–1883)

K. Markso filosofijos pagrindas: valstybę reikia aiškinti remiantis ekonominiais, socialiniais santykiais. Valstybė atsirado tam tikru laikotarpiu, t. y. kartu su darbo pasidalijimu ir įgijus privatinę nuosavybę. Idealiu atveju valstybė turi ginti visus piliečių interesus, tačiau ji gina valdančiosios klasės prioritetus. Valstybė tampa būtina, kai suskyla į klases. Viena klasė gyvena kitos darbu, todėl atsiranda klasinis antagonizmas. Esant klasiniam prieštaravimui, valstybė tampa ta jėga, kuri apsaugo valdančiosios klasės prioritetus. Valstybė neleidžia išnykti klasėms. Ji leidžia užtikrinti sąlyginę tvarką, padedančią išspręsti visus iškilusius konfliktus. Įstatymai turi skirtingą reikšmę valdančiajai ir engiamajai klasei.

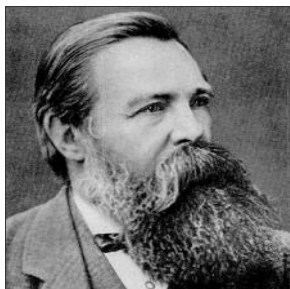
Valstybės teisinės formos gina išnaudojimo santykius, todėl ir valstybė yra išnaudojimo įrankis. K. Marksas paneigia visuomenines sutartis. Pasak jo, valdžia atstovauja išnaudojančiai klasei, o valstybės prigimtis – prievartinė. Valdžia yra vieša, todėl atitrūkusi nuo tautos. K. Markso teigimu, susikūrusi valstybė suformavo vergų ir vergvaldžių klases. Vergai – tai engiamoji klasė, bet ji buvo pažangi, nes siekė išsivaduoti. Atsiradus feodalizmui, vergai išsikovojo savo teises, bet vėliau juos vėl imta engti. Santvarka pakito į buržuazinę, o vėliau į demokratinę. Šių valstybės formų pagrindas buvo ekonominės sąlygos ir darbo pasidalijimas. Taigi, valstybė yra ta forma, kurioje *viešpataujančios klasės įgyvendina savo interesus*. Ekonominius santykius K. Marksas vadino *baze*, o valstybės formą – *antstatu*.²⁷²

Fridrichas Engelsas (1820–1895). 1844–1845 m. jaunas F. Engelsas parašė veikalą „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ su žyma „Remiantis asmeniniais stebėjimais ir patikimais šaltiniais“. Tai buvo ne tik pirmasis išsamus tyrinėjimas, kokią įtaką socialinės sąlygos turi nusikalstamumui, bet ir šios įtakos mechanizmo analizė bei nusikalstamumo socialinės esmės tyrinėjimas. „Socialinės tvarkos negerbimas vis dažniau pasireiškia jos kraštutine išraiška – nusikaltimu“, – rašė F. Engelsas (žr. 4.19 pav.²⁷³). Nusikals-

²⁷² Marksas K. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. (2006) http://lt.wikipedia.org/wiki/Karlas_Marksas (2006-06-09).

²⁷³ Paveikslėlis iš: Komunizmo principai – *Labas, Lietuva*. (2009). <http://labaslietuva.wordpress.com/category/komunizmas> (2009-03-26).

tamumas – tai socialinio karo išraiška, bet, pasak F. Engelso, kai „kiekvienas išstoja ir kovoja už save prieš visus kitus, klausimas, ar privalo jis daryti žalą visiems kitiems, kurie yra užkietėję jo priešai, išsprendžiamas grynai egoistiniu skaičiavimu: kas jam naudingiau...“²⁷⁴.

4.19 pav. **Friedrich Engels**
(1820–1895)

Pirmiausia F. Engelsas išskyrė būtent nusikalstamumo priežastis, o ne bendras neigiamų socialinių žmonių elgesio nukrypimų priežastis. Be to, parodė nusikalstamumo užtikrinimą atitinkamomis sąlygomis, jo neišskiriamą viešpatavimą asmeniniuose interesuose, laisvoje konkurencijoje, ignoruojant samdomą darbą dirbančių žmonių, neturinčių asmenines nuosavybės, interesus ir teises. Pabrėžiamas visuomeninių ir politinių institucijų, visuomeninės ekonominės visuomenės tvarkos keitimasis. Jis įvardinamas kaip viena iš svarbiausių priemonių kovojant su nusikalstamumu.

Socialinių teisinių tyrinėjimų plėtra privertė atkreipti dėmesį į socialinį nusikaltimų pagrindą, į teisės normų pažeidimų priežastis. Atsirado mokslas apie *baudžiamąją politiką*.²⁷⁵

3. Šiuolaikinės kriminologijos teorijos

Kriminologijos teorijos – tai viena iš svarbiausių kriminologijos kaip studijų dalyko dalių. Kartu tai viena iš įdomiausių ir didžiausių kriminologijos dalių. Kriminologijos teorijos aiškina nusikalstamų veikų ir apskritai nusikalstamumo kilmę, atskleidžia juos skatinančius veiksnius. Nusikalstamumo kilmės supratimas yra labai reikšmingas, nes tik žinant nusikalstamumą sukeliančius veiksnius galima tinkamai parinkti poveikio jam būdus. Kadangi visi esame aktyvūs socioumo nariai, nuo to, kaip suprantame kri-

²⁷⁴ Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005. С. 12.

²⁷⁵ Ten pat. Р. 13.

minogeninius procesus, priklauso, didinsime ar mažinsime nusikalstamumą savo socialiai reikšminga kasdiene veikla.

Nusikalstamumo kilmę – plačiai arba siaurai – buvo bandoma paaiškinti labai seniai. Tačiau iki XIX a. pabaigos šie aiškinimai buvo iš esmės paremti ne mokslinių tyrimų rezultatais, o mąstymu, idėjomis, pastabomis. Todėl šio laikotarpio nusikalstamumo kilmės aiškinimus logiškiau vadinti idėjomis, idėjų grupėmis. Tik XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje buvo sukurta pirmosios mokslinių tyrimų rezultatais pagrįstos kriminologijos teorijos.

Šiame poskyryje bus apžvelgiamos būtent tokios – mokslinių tyrimų rezultatais pagrįstos – kriminologijos teorijos. Tai iš esmės XX a. kriminologijos teorijos.

Kriminologijos teorijų gana daug – apie keliasdešimt rūšių. Tokia teorijų gausybė susijusi su tuo, kad nusikalstamumą veikiančių veiksnių yra šimtai. Mokslininkas arba jų grupė, atskleidusi naujus nusikalstamumo veiksnius, sukuria teoriją, aiškinančią nusikalstamumo kilmę būtent šiuo aspektu. Kiti mokslininkai atskleidžia kitus veiksnius, sukuria kitas teorijas. Taip atsiranda daug teorijų, egzistuojančių vienu metu ir aiškinančių nusikalstamumo kilmę vis kitais aspektais. Skirtingos kriminologijos teorijos dažnai papildo viena kitą. Vienos iš jų pabrėžia, sureikškina vienus nusikalstamumo genezės aspektus, kitos – kitus.

Kriminologijos teorijos nelygiavertės. Sukūrę naują teoriją, mokslininkai bando patikrinti jos pagrįstumą, atlieka naujus tyrimus. Kartais nauji tyrimai visiškai arba iš dalies paneigia sukurta teoriją. Todėl vienos teorijos pripažįstamos, kitos atmetamos. Tą pačią teoriją vieni mokslininkai laiko pagrįsta, kiti ne. Tą patį daro ir studentai, studijuodami kriminologiją – vertina teorijų pagrįstumą, pripažįsta jas arba atmeta. Kriminologija – vertybinis mokslas. Nuo kriminologinio pažinimo subjekto vertybinių pozicijų priklauso, ką ir kaip jis tyrinės ir kokias išvadas padarys.

Esant tiek daug kriminologijos teorijų, logiška paieškoti būdų, kaip jas sugrupuoti, kad lengviau būtų galima jose orientuotis. Vienas iš paprasčiausių jų klasifikavimo būdų yra skirstymas pagal tai, kuriuos kriminogeninius veiksnius – žmogų ar visuomenę – teorijų autoriai laiko svarbiausiais. Pagal tai skiriamos:

- *antropologinės* teorijos – svarbiausiais nusikalstamumo kilmės veiksniais laikomas žmogus, jo kūnas ir psichika;

- *sociologinės* teorijos – svarbiausiais nusikalstamumo veiksniais laikoma socialinė aplinka ir socialiniai santykiai.

Savo ruožtu antropologinės kriminologijos teorijos skirstomos į:

- grynai biologines (prigimties) teorijas ir
- psichologines psichiatrines teorijas.

Toks kriminologijos teorijų skirstymas, nors ir logiškas, tačiau problemiškas. Kai kuriose teorijose vienu metu pabrėžiami ir antropologiniai, ir socialiniai veiksniai. Ir tai natūralu, nes abi šios veiksnų grupės turi įtakos nusikalstamam elgesiui. Tokiu atveju kyla klausimas, kurie iš šių veiksnų konkrečioje teorijoje laikomi reikšmingesniais. Šis vertinimas priklauso nuo vertintojo pozicijos. Todėl ta pati teorija skirtingose klasifikacijose gali būti priskiriama skirtingai teorijų grupei. Kai kuriose teorijose sunku ar net neįmanoma išskirti, kuriems veiksnams – antropologiniams ar socialiniams – teikiama pirmenybė. Taip atsiranda teorijos, kurių negalima priskirti nė vienai iš šių logiškų grupių.

Yra dar viena kriminologijos teorijų problema. Sukurtą konkrečią teoriją kiti mokslininkai plėtoja, papildo. Kyla klausimas, ar čia jau kelios skirtingos teorijos, ar viena, bet jau tobulesnė teorija? Kaip nuspręsimė, priklausau nuo mūsų vertinimų, nuo to, ką mes laikome reikšminga, o ką ne.

Be to, nemaža dalis kriminologijos teorijų iš dalies sutampa, t. y. kelios skirtingos teorijos pabrėžia tą patį kriminogeninį veiksnių. Todėl studijuojant kriminologines teorijas kartais sunku atskirti, kur prasideda ir kur baigiasi konkreti teorija, kuo jos skiriasi.

Bet kuriuo atveju, teorijų klasifikavimas yra nevienareikšmis. Tikriausiai nerastume dviejų skirtingų kriminologijos vadovėlių, kuriuose kriminologijos teorijos būtų suskirstytos vienodai. Nėra ir negali būti sukurta vienintelė teisinga kriminologijos teorijų klasifikavimo sistema. Ypač įvairiai traktuojamos psichologinės psichiatrinės teorijos. Jos gali būti laikomos ir antropologinių, ir sociologinių teorijų pošakiu.

Toliau pateikiamas vienas iš galimų kriminologijos teorijų klasifikavimo būdų.

Antropologinės teorijos:

- Grynai biologinės (prigimties) teorijos:
 - 1) intelekto (protinio atsilikimo);
 - 2) hormonų veiklos sutrikimų;
 - 3) kūno konstitucinės sandaros;
 - 4) genetinės.

- Psichologinės psichiatrinės teorijos:
 - 1) psichoanalitinės;
 - 2) neutralizacijos;
 - 3) išmokimo;
 - 4) sociobiologinė destrukcijos.
- Sociologinės teorijos:
 - 1) socialinės dezorganizacijos;
 - 2) aplinkos (nusikalstamumo ekologijos, galimybių);
 - 3) anomijos;
 - 4) įtampos;
 - 5) kultūrų;
 - 6) subkultūrų;
 - 7) stigmatizacijos (etikečių);
 - 8) socialinės kontrolės.
- Kitokios teorijos, kriminologijos srovės (kryptys):
 - 1) klinikinė kriminologija;
 - 2) neoradikalioji kriminologija;
 - 3) feministinė kriminologija;
 - 4) viktimologija.

Žinoma, čia pateiktos ne visos, o tik tos, su kuriomis, autoriaus nuomone, būtina susipažinti studijuojant kriminologiją.

Čia pateiktos teorijos jokių būdu nereiškia, kad šio teksto autorius jas laiko vienodai svarbiomis. Tai tik būdas susipažinti su kriminologijos teorijų kūrimo laimėjimais ir klystkeliais, atrasti savus kriminologinio mąstymo stereotipus, įvertinti juos šiuolaikinio kriminologijos mokslo šviesoje ir susidaryti naują, daug aukštesnės kvalifikacijos kriminogeninių procesų supratimą.

Kai kurios iš šių teorijų toliau bus apžvelgiamos plačiau, tačiau prieš tai tikslinga pateikti antropologinių ir sociologinių teorijų vertinimą.

Biologinė žmogaus prigimtis nesuteikia ir negali suteikti jam orientyrų baudžiamųjų normų atžvilgiu, nes šios normos yra grynai socialinio pobūdžio. Normos – tai elgesio variantų įvertinimai, kuriuos atlieka visuomenė. Šie vertinimai kinta ir tie pokyčiai susiję ne su žmogaus, kaip biologinės būtybės, o su socialinių sąlygų kaita. Todėl socialinių veiksnių vaidmuo kriminogeniniuose procesuose yra neabejotinai daug didesnis negu antropologinių. Tačiau antropologinių veiksnių, susijusių su žmogaus kūnu ir psichika, įtakos žmogaus elgesio formavimosi procese negalime atmesti.

Būtų absurdiška manyti, kad, pavyzdžiui, žmogaus elgesio varianto pasirinkimas visiškai nepriklauso nuo to, kokioje terpėje jis vyksta, – nuo žmogaus smegenų, psichinių savybių. Antropologinės žmogaus kūno ir psichikos ypatybės gali turėti įtakos socialinei asmens raidai, socializacijai, todėl ir gali lemti jo elgesį.

Prieš pateikiant konkrečias kriminologijos teorijas reikia pažymėti, kad daug teorijų yra plačiai apžvelgtos lietuviškuose kriminologijos vadovėliuose, kituose lengvai prieinamuose informacijos šaltiniuose. Būtų neracionalu tai daryti dar kartą. Todėl toliau pateikiamos tik kai kurios kriminologijos teorijos, kurios nėra apžvelgtos lietuviškuose informacijos šaltiniuose ar kurios, autoriaus nuomone, yra apžvelgtos per siaurai.

Intelektu teorijos

Amerikiečių psichologas profesorius **Henris Herbertas Godardas** (*Henry Herbert Goddard* (1866–1957), žr. 4.20 pav.²⁷⁶) išvertė į anglų kal-

4.20 pav. **Henry Herbert Goddard**
(1866–1957)

bą intelekto testą, dar vadinamą IQ testu (*IQ – intelligence quotient* – intelekto koeficientas). Jis testavo nuteistuosius ir 1914 m. paskelbė savo tyrimų rezultatus²⁷⁷ – apie 70 proc. nuteistųjų yra protiškai atsilikę.

H. Godardas taip pat tyrė Kalikaksų šeimą.²⁷⁸ Šios šeimos pradininkas buvo du kartus vedęs – vieną kartą vedė silpną moterį, antrą kartą – normalaus intelekto moterį. Iš kelių kartų silpną moters palikuonių 143 buvo silpnąpročiai. Jie papildė visuomenės „atliekų“ armiją (nesantuokiniai vaikai, alkoholikai, prostitutės, teisės pažeidėjai). Iš to paties tėvo ir sveikos motinos 496 palikuonių nebuvo nė vieno nesantuokinio vaiko, alkoholiko, prostitutės ar nusikaltėlio.

²⁷⁶ Paveikslėlis iš: H. Herbert Goddard (1866–1957). *Indiana University*. <http://www.indiana.edu/~intell/goddard.shtml> (2006-04-25).

²⁷⁷ Goddard H. H. *Feeble-mindedness: Its Causes and Consequences*. – New York., 1914.

²⁷⁸ Goddard H. H. *The Kallikaks Family*. – New York, 1912.

H. Godardas padarė išvadas: silpnaprotiškumo ir nusikalstamumo ryšys akivaizdus; silpnaprotiškumas yra paveldimas; kiekvienas silpnaprotiškas yra potencialus nusikaltėlis.

Kiti mokslininkai²⁷⁹ taip pat testavo berniukus ir nustatė, kad berniukai teisės pažeidėjai protiškaite atsilikę kelis kartus dažniau negu berniukai ne teisės pažeidėjai.

XX a. 2–3 dešimtmėčiuose protinio atsilikimo teorijos buvo masiškai pripažintos, jomis remiantis Amerikoje ir Europoje buvo pradėta taikyti sterilizacijos ir kastracijos priemonės, vykdyti žmonių eugeniką – gerinti rūšį atimant teisę iš nevisaverčių visuomenės narių turėti palikuonių.²⁸⁰

Ar protiniai sugebėjimai paveldimi?

H. Godardo ir kituose ankstyvuosiuose tyrimuose buvo tikima, kad intelekto (IQ) testai matuoja įgimtas asmenų savybes. Tačiau žemiausių visuomenės sluoksnių protinio išsivystymo vertinimus kritikavo psichologai, sociologai, kriminologai. Šeimų linijų nusikalstamas elgesys pradėtas aiškinti socialinio paveldimumo mechanizmu, kad neturtingų šeimų vaikai neturi galimybių lavinti savo gabumus. Todėl kastracija ir sterilizacija šiuo atveju yra ne tik nehumaniška, bet ir nelogiška išeitis.

Auklėjimo reikšmės šalininkai teigė, kad intelektas apskritai nėra paveldimas, kad žemo intelekto tėvų vaikai nebūtinai paveldi žemą intelektą. Intelektas turi būti vertinamas kaip iš dalies biologinė, bet pirmiausia socialinė savybė. Intelektas gali ir yra lavinamas.

Protinio atsilikimo ar menkų intelektinių sugebėjimų priežastys nėra iki galo aiškios ir šiandien. Šiuolaikinis mokslas šias priežastis iš dalies sieja su prigimtimi, iš dalies su aplinka, socialiniais santykiais. XX a. viduryje buvo nustatyta, kad kai kurios protinių gebėjimų sutrikimų formos (mon-

²⁷⁹ Williams K. S. *Textbook on Criminology*. (Fifth edition) – New York: Oxford University Press, 2004. P. 240.

²⁸⁰ 1911–1930 m. JAV daugelyje valstijų buvo priimti įstatymai, leidžiantys silpnapročių žmonių sterilizaciją. XX a. JAV iš viso buvo sterilizuota mažiausiai 64 tūkstančiai žmonių ir tai tęsėsi iki 1970 metų. Silpnapročių sterilizacija vyko ir Didžiojoje Britanijoje XX a. pradžioje, tačiau, kiek žmonių buvo sterilizuota, nebus žinoma iki 2030 metų. Sterilizacija silpnapročiams buvo griežtai taikoma ir Vokietijoje. Williams K. S. *Textbook on Criminology*. (5th edition). – New York: Oxford University Press, 2004. P. 244–245.

golizmas, Dauno sindromas) yra paveldimos, tačiau daugumą sutrikimų sukelia aplinkos veiksniai.

Ką matuoja intelekto testas?

Nusikalstamo elgesio ir intelekto ryšio tyrimai paprastai pasikliauja intelekto testais. Deja, šie testai pasižymi kultūriniu šališkumu, nors ir stengiamasi sukurti nešališkus testus. JAV atliktų intelekto tyrimų duomenimis, baltaodžių IQ vidutiniškai aukštesnis negu juodaodžių (*Robert Gordon*, 1976).²⁸¹ Kritikai teigia, kad intelekto testai labiau matuoja socialinę išmokimą negu įgimtus protinius sugebėjimus. IQ testai atspindi baltaodžių, sukūrusių šiuos testus, kultūrą.

Žemesnis juodaodžių IQ mokslininkų aiškinamas ir tuo, kad tai susiję su masiškai prastesnėmis juodaodžių aplinkos sąlygomis. Baltųjų vidurinio-sios klasės šeimose augusių juodaodžių tyrimai (*Scarr ir Wenberg*, 1976)²⁸² parodė, kad tokių vaikų vidutinis IQ buvo 110. Tai 20 punktų daugiau negu bendras juodaodžių vaikų vidurkis.

Nustatyta, kad JAV gyvenantys azijiečiai taip pat patiria panašų aplinkos poveikį kaip ir juodaodžiai, tačiau azijiečiams būdingas daug mažesnis nusikalstamumo lygis, netgi žemesnis už baltaodžių. Ši azijiečių ypatybė aiškinama kitokia socialine jų aplinka, specifiniu kultūriniu auklėjimu.

Kritikų teigimu, IQ testas vertina išmokimo lygį, t. y. matuoja supratimo ir disponavimo žodynu lygį. IQ testo reikšmės atspindi mokymosi laimėjimus arba kultūrinį pagrindą labiau negu potencialų intelektą. Kai kuriuose ne žodiniuose testuose delinkventai pasirodė geriau negu žodiniuose testuose, kituose – panašiai.

Apibendrinant galima pasakyti, kad IQ testai pasižymi metodologinėmis problemomis, nes jais negalima matuoti intelekto abstrakčiai. IQ testuose intelektas matuojamas tiriant konkrečias jo raiškos savybes, kurios atsižvelgiant į testuojamojo rasę, socialinę kultūrinę sluoksni, išsimokslinimą ir kitas savybes yra daugiau ar mažiau išlavintos.

²⁸¹ Williams K. S. Textbook on Criminology. (Fifth edition) – New York: Oxford University Press, 2004. P. 242.

²⁸² Ten pat.

Ar žemas intelektas didina nusikalstamo elgesio tikimybę?

H. Godardas savo tyrimuose lygino nuteistųjų ir visos visuomenės intelektą. Kalinių testavimas IQ testais ir šių testų rezultatų palyginimas su visos visuomenės IQ testų rezultatais kelia keletą problemų. Pirma, kaliniai neatstovauja visiems asmenims, kurie pažeidžia įstatymą. Su visuomene lyginami kaliniai, o ne nusikaltėliai. Antra, visos visuomenės dalis, kuriai taikomi IQ testai, apima asmenis, kurie yra pažeidę įstatymą, bet nekali. Toks lyginimas neleidžia nustatyti, koks yra nusikaltėlių ir nenusikaltėlių skirtumas. Geriau būtų atsitiktiniu būdu atrinkti visos visuomenės asmenis (tarp jų ir kalinius), juos testuoti IQ testais ir lyginti ne tik kalinių, bet ir gyventojų savianalizės tyrimų (*self-report*) skirtumus.

Kaip rodo 1994 m. realaus nusikalstamumo įverčiai Didžiojoje Britanijoje, nuteisiami asmenys, padarę tik apie 2 proc. visų nusikalstamų veikų.²⁸³ Tikėtina, panaši padėtis yra ir kitose valstybėse. Faktas, kad apie 98 proc. nusikalstamų veikų padariusių asmenų lieka nuteisti, perša išvadą, kad teisėsaugos sistema veikia kaip savotiškas filtras, kad nuteisiami nevykėliai, kuriems nepasisėkė pasislėpti nuo teisėsaugos, įrodyti savo nekaltumą teisme. Protinga manyti, kad asmenų, kurių IQ žemesnis, padaryti nusikaltimai bus atskleisti lengviau. Didesnė tikimybė, kad jie bus pagauti, nuteisti ir nubausti. „Baltųjų apykaklių“ nusikalimus, tikėtina, dažniau padaro asmenys, kurių IQ yra aukštas. Tokius asmenis sunkiau susekti ir surinkti reikiamus įrodymus. Būtent šie ir kiti veiksniai lemia, kad registruoto nusikalstamumo statistika atspindi žemo intelekto asmenų nusikalstamumą.

Atliktų gyventojų savianalizės tyrimų (*self-report*) rezultatai parodė, kad žemesnis intelektas būdingas ne tik nuteistiesiems, bet ir asmenims, kurie nebuvo nuteisti, bet anoniminėje apklausoje prisipažino, jog yra padarę nusikalstamų veikų.²⁸⁴ Taigi, IQ ir nusikalstamumo ryšys negali būti aiškinamas remiantis vien faktu, kad žemesnio intelekto nusikaltėliai turi didesnę tikimybę būti suimti.

²⁸³ Husain S., Silverlock L. Nusikalstamumo prevencijos pagrindai. Nusikalstamumo prevencija Vilniuje (rankraštis): Bendruomenės saugumas. Seminarų apie nusikalstamumą ir viešosios tvarkos pažeidimus medžiaga. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*, 1998. <http://www.nplc.lt/sena/lit/lit18/lit18.pdf>. P.14 (2002 05 23).

²⁸⁴ Williams K. S. Textbook on Criminology. (Fifth edition) – New York: Oxford University Press, 2004. P. 243.

Protinio atsilikimo teorijos kritikai teigia, kad nors IQ ir nusikalstamo elgesio ryšys ir silpnas, tačiau socialiniai veiksniai nusveria intelekto vaidmenį socializacijos procese.

Intelekto vaidmuo socializacijos procese dera su ne viena sociologine teorija. Galima manyti, kad žemo intelekto asmenys sunkiau prisitaiko visuomenėje, jiems sunkiau sekasi mokytis, gauti gerai mokamą darbą ir panašiai. Tikėtina, kad tokie asmenys dažniau priklauso žemesniam visuomenės sluoksniui. Tiems, kuriems sunkiau sekasi prisitaikyti prie žaidimo taisyklių, kurie jaučia didesnę atotrūkį tarp savęs ir „sėkmės“ visuomenės, gali nepatikti tokios žaidimo taisyklės ir kilti didesnis noras jas ignoruoti.

Daugybė tyrimų rodo tam tikrą nusikalstamumo ir intelekto ryšį, tačiau neįmanoma įvertinti, kiek šis ryšys yra tiesioginis. Gali būti, kad žemas intelektas ir nusikalstamumas yra sukelti trečio veiksnio. Bet kuriuo atveju IQ ir nusikalstamumo ryšys labai silpnas.

Konstitucinės kūno sandaros teorijos

Čarlzo Goringo tyrimai

Kitaip nei Č. Lombrozas, E. Feris ir R. Garofalas, XX a. pradžioje anglų mokslininkas **Č. Goringas** (*Charles Goring*, 1870–1919) ištyrė 3 tūkstančius Anglijos nuteistųjų ir kontrolinę grupę nenuteistų vyrų. Jis tyrė fizinius nusikaltėlių ir nenusikaltėlių skirtumus, iš viso 96 fizines žmonių savybes – kaukolės formą, akių ir plaukų spalvą bei kitas fizines savybes.

Po tyrimo, trukusio 8 metus, Č. Goringas padarė išvadą, kad nėra reikšmingų nusikaltėlių ir nenusikaltėlių skirtumų, išskyrus ūgį ir kūno svorį. Jo nuomone, nusikaltėliai yra truputį mažesni ir lieknesni. Č. Goringas savo atradimą interpretavo kaip jo hipotezės patvirtinimą, kad nusikaltėliai yra biologiškai prastesnės kokybės (menkesni). Jis taip pat teigė, kad nėra jokių nusikaltėlio fizinių tipų.

Ernesto Hutono tyrimai

Amerikietis Harvordo universiteto antropologas prof. **Ernestas Huttonas** (*Ernest Hooton*, žr. 4.21 pav.²⁸⁵) kritikavo Č. Goringo atliktus tyrimus.

²⁸⁵ Paveikslėlis iš: Hamlin J. (2001). Biological Theories. *University of Minnesota*. <http://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/2311/biological.html> (18 May 2006).

Jis teigė, kad Č. Goringas yra nusistatęs prieš Č. Lombrozo teoriją. E. Hutono nuomone, nusikaltėlių galima atpažinti pagal fizines jo savybes. Todėl jis atliko didelį tyrimą, siekdamas nustatyti, kaip žmogaus kūno tipas koreliuoja su įvairiomis asmenybės savybėmis.

Buvo išmatuota per 13 tūkstančių nuteistųjų ir per 3 tūkstančius nenuteistų asmenų iš 10 skirtingų valstijų (JAV).²⁸⁶ E. Hutonas matavo suaugusių vyrų fizines savybes (ūgį, svorį, galvos, nosies, ausų dydžius), fiksavo ir kitas savybes (iš viso 107) – amžių, išsilavinimą, šeiminę padėtį, religingumą, jų padarytus teisės pažeidimus, intelekto koeficientą, akių spalvą, tatuiruotes, rasinę priklausomybę ir kita.

4.21 pav. **Ernest Hooton**
(1887–1954)

1939 m. E. Hutonas paskelbė savo tyrimų rezultatus²⁸⁷, pagal kuriuos nusikaltėliams būdinga žema nuožulni kakta, aukštas nosies tiltelis, plonos lūpos ir suspausti žandikauliai²⁸⁸. Remdamasis savo tyrimų rezultatais, E. Hutonas nusikaltėlius skirstė pagal kūno tipus. Pavyzdžiui, žemi liekni asmenys, jo nuomone, labiau linkę į vagystes ir dažniau būna teisti. Žemiems vidutinio kūno sudėjimo asmenims būdingi padėgimai, o žemiems ir storiems asmenims – išžaginimai,

kiti seksualiniai bei smurtiniai nusikaltimai. Vidutinio ūgio stori asmenys linkę į kontrabandą. Aukšti liekni asmenys linkę į nužudymus ir plėšimus, aukšti vidutinio kūno sudėjimo – į klastojimus, o aukšti stori asmenys – į nužudymus.

Jis įrodinėjo, kad nusikaltėliai yra prastesni už nenusikaltėlius beveik pagal visas jų kūno matmenis ir kitus požymius. „Nusikaltėliai yra fiziškai ir socialiai prastesni individai.“ Nusikaltėliai yra aplinkos poveikio biologiškai prastesniems žmonėms produktai.

²⁸⁶ Melear K. B. The Criminological Theory of Earnest A. Hooton. *Florida State University*, 1998. <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/hooton.html> (11 May 2006).

²⁸⁷ Hooton E. The American Criminal, 1939; Hooton E. Crime and the Man, 1939.

²⁸⁸ Hutono nuomone, nusikaltėliai retai būna susituokę, dažniausiai – našliai arba išsiskyrę. Jų išsilavinimas žemas. Nusikaltėlių barzda paprastai reta, plaukai tiesūs, dažniau – rausvai rudi nei pilki ar žili. Nusikaltėlių akys dažniausiai būna melsvai pilkos ar mišrios spalvos, o tamsios ar žydros akys pasitaiko retai.

Tačiau E. Hutonui nepavyko paaiškinti blogesnės fizinės kokybės idėjos ar kaip ši kokybė paskatina nusikalsti. Jis pateikė nepakankamus įrodymus, kad žemesnė fizinė kokybė yra labiau įgimta, negu įgyta. Dar daugiau E. Hutono tyrimas turėjo reikšmingų metodologinių trūkumų. Pavyzdžiui, jame nusikaltėliai nepalyginti su nenusikaltusiais asmenimis, kurie būtų kruopščiai parinkti atsitiktine tvarka. E. Hutono kontrolinė asmenų grupė buvo gaisrininkai ir atsargos kariuomenės atstovai. Kiekvienam iš jų buvo atlikta griežta fizinė patikra. Tai leidžia teigti, kad kontrolinė grupė skiriasi nuo vidutinio vyro. Į kontrolinę grupę jis taip pat įtraukė psichinius ligonis ir studentus. E. Hutonas nepaaiškino, kodėl šių kategorijų asmenys gali būti laikomi atstovaujančiais normaliam fiziniam tipui. Be to, jis palygino nu-teistuosius su nenuteistaisiais. Tačiau dalis nenuteistų asmenų taip pat yra padarę nusikaltimus.

Konstitucinės kūno sandaros tipai

Nors E. Hutono atlikti tyrimai buvo kritikuojami, nusikalstamo elgesio biologinės kilmės aiškinimų buvo ieškoma ir toliau. **Viljamas Šeldonas** (*William Sheldon*, žr. 4.22 pav.²⁸⁹), Amerikos psichologas ir gydytojas, Ko-

4.22 pav. **William Sheldon**
(1898–1977)

lumbijos universiteto profesorius, tyrinėjo jaunos nusikaltėlius. Jis ištyrė 15–21 metų amžiaus 200 vyrų, siekdamas nustatyti kūno sudėjimo ir temperamento, intelekto bei nusikalstamumo ryšį.

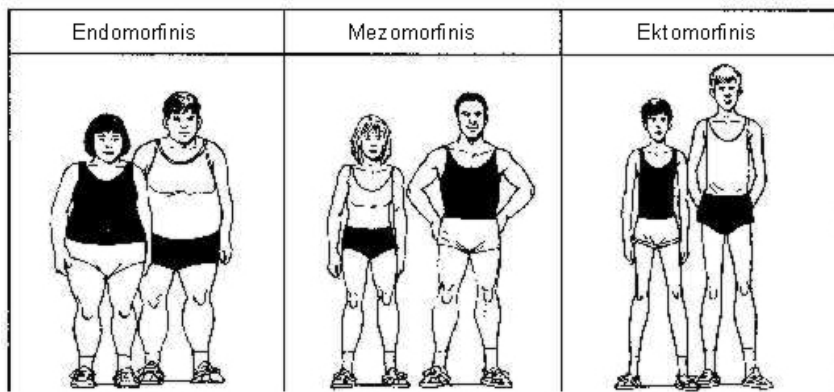
V. Šeldonas (1949) fizinį vaikinų sudėjimą klasifikavo pagal tai, kokių laipsnių jie atitinka vieno iš trijų kūno sudėjimo tipų: endomorfinių, mezomorfinių ir ektomorfinių (žr. 4.23 pav.²⁹⁰). Gali vyrauti bet kuris iš šių kūno sudėjimo tipų. Endomorfinio tipo žmonėms bū-

dingos suglebusios, apkūnios kūno formos, trumpos kojos ir rankos, mezomorfino tipo – raumeningas, atletiškas kūno sudėjimas, o ektomorfino

²⁸⁹ Paveikslėlis iš: Becker P. What Is Your Body Type? <http://www.bodybuilding.com/fun/becker3.htm> (22 May 2006).

²⁹⁰ Paveikslėlis iš: Activity A: „SOMATOTYPING“. *King Edward VII School*. <http://learningat.ke7.org.uk/peweb/5thlesson/sports&pe/somatotyping.htm> (2006-03-28).

– lieknas kūno sudėjimas, plokščia krūtinė, ilgos rankos ir kojos. V. Šeldonas įvertino kiekvieno iš 200 jaunuolių fizinį sudėjimą, priskirdamas kiekvienam iš šių trijų tipų reikšmę nuo 1 iki 7. Vidutinis šių jaunuolių kūno sudėjimas buvo endomorfinio tipo 3,5, mezomorfinio 4,6 ir ektomorfinio 2,7. Taigi, tarp nusikaltėlių vyravo mezomorfinis – raumeningas, atletiškas kūno sudėjimas.

4.23 pav. Žmogaus kūno tipai

V. Šeldonas taip pat tyrinėjo, kaip žmogaus kūno sandaros tipas yra susijęs su asmenybės savybėmis, temperamentu. Jis padarė išvadą²⁹¹, kad endomorfinio kūno sudėjimo asmenys mėgsta patogumus ir prabangą, yra bevaliai ekstravertai. Mezomorfinio tipo asmenys yra aktyvūs, dinamiški, judrūs, šnekūs, kategoriškai gestikuliuojantys, agresyvūs. Ektomorfinio tipo asmenys yra intravertai, amžinai besiskundžiantys, alergiški, nuolatos pavargę, kamuoja nemišos ir jautrūs triukšmui.

Paaiškėjo, kad raumeningo mezomorfinio kūno sudėjimo asmenims būdingi smurtiniai nusikaltimai, o liekniems ektomorfinio tipo asmenims – seksualinio tipo nusikaltimai.

Iš savo tyrimų V. Šeldonas padarė tokias išvadas: kadangi kūno sudėjimas paveldimas iš tėvų, tai nusikaltėlių vaikai turi didelę tikimybę būti nusikaltėliais. Nusikalstamumo veiksniai yra įgimti.

²⁹¹ Hamlin J. William Sheldon. Sociological Theories of Deviance. *University of Minnesota*. <http://www.d.umn.edu/~jhamlin1/sheldon.html> (5 June, 2006).

Be V. Šeldono, konstitucinės kūno sandaros tipo ir nusikalstamo elgesio ryšį tyrinėjo ir kiti mokslininkai. Pavyzdžiui, sutuoktiniai **Šeldonas ir Eleonora Gliukai** (*Sheldon Glueck, Eleanor Glueck*) nustatė, kad daugumos nepilnamečių teisės pažeidėjų konstitucinė kūno sandara yra mezomorfino tipo (atletiško, raumeningo kūno sudėjimo). Mezomorfinio tipo asmenų tarp nepilnamečių teisės pažeidėjų yra apie 60 proc. o tarp ne pažeidėjų ši dalis yra tik apie 30 proc.²⁹²

Konstitucinės kūno sandaros ir nusikalstamo elgesio ryšys

Atlikti tyrimai parodė kai kurias konstitucinės kūno sandaros ir nusikalstamo elgesio sąsajas. Pastebėti statistiniai dėsniniai, kad nusikalstamo elgesio tikimybė priklauso nuo asmens kūno sudėjimo. Atsižvelgiant į konkrečią kūno sandarą galima net prognozuoti, kokių rūšių nusikaltimus asmuo turi didesnę tikimybę daryti.

Šie dėsniniai kriminologiškai vertingi tik tiek, kiek mes mokame paaiškinti atitinkamą konstitucinės kūno sandaros ir nusikalstamo elgesio ryšį. Praktiniu aspektu jie vertingi tiek, kiek mes, remdamiesi šiais pažinimo rezultatais, galime paveikti kriminogeninę aplinką nusikalstamumo mažinimo linkme.

Genetinės teorijos

Jau seniai pastebėta, kad nusikaltėlių vaikai dažnai taip pat būna nusikaltėliai. XX a. atsiradus ir plėtojantis genetikos mokslui buvo iškelta hipotezė, kad polinkis į nusikalstamą elgesį perduodamas genais. Dėl genetikos mokslo laimėjimų natūraliai kilo idėja surasti geną, perduodantį šį polinkį iš tėvų vaikams.

Tačiau žmogaus prigimties įtakos jo elgesiui tyrinėjimą komplikuoja labai stiprus veiksnys – socialinė aplinka. Juk žmogus tampa socialine būtybe, su jai būdingu pažinimu ir elgesiu tik dėl to, kad gyvena socialinėje aplinkoje – žmonių visuomenėje – ir yra jos veikiamas – socializuojamas. Todėl nustatyti, kas lėmė žmogaus elgesį – prigimtis ar aplinkos poveikis, yra sunku.

²⁹² Glueck Sh. & E. *Physique and Delinquency*. – New York, 1956. P. 8–9.

Elgesio genetikos mokslas nagrinėja, kokią įtaką elgesio, pažinimo ir asmenybės bruožams turi prigimtis ir aplinka. Daug šio mokslo koncepcijų ir metodų pastaraisiais dešimtmečiais buvo pritaikyti ir kriminologijoje. Tačiau iš daugybės elgesio genetinių tyrimų nebuvo sukurta jokia nusikalstamo elgesio genetinė teorija. Šių tyrimų rezultatai atitiko vadinamąją genetinio poveikio (arba genų įtakos?) hipotezę. Pagal šią hipotezę genetiniai veiksniai turi reikšmingą poveikį nusikalstamam elgesiui. Tačiau genetinio poveikio hipotezė turi būti skiriama nuo genetinės determinacijos hipotezės, pagal kurią klaidingai manoma, kad genetika yra svarbiausia, o aplinkos veiksniai nevidina jokio svarbaus vaidmens nusikalstamo elgesio priežastingumui.

Mokslininkai nustatė genus, atsakingus už kai kurias žmogaus ligas. Siekiama nustatyti visus žmogaus genus ir jų funkcijas. Tačiau ligi šiol nesurasti genai, atsakingi už nusikalstamą elgesį. Jei genai turi įtakos nusikalstamam elgesiui, panašu, kad ją sukelia nesuskaičiuojamas genų skaičius. Laimė, yra keletas būdų, kaip aptikti genų poveikį žmogaus savybėms, net jei šio poveikio genų yra daug. Keletas šių metodų buvo pritaikyti kriminologijoje. Visų jų išvados atitiko genetinio poveikio hipotezę.

Šeimų tyrimai

Daugybės tyrimų, paremtų areštuotųjų asmenų duomenimis ar gyventojų savianalizės (*self-report*) apklausų²⁹³ rezultatais, parodė, kad šeimos, kuriose vienas ar keli tėvai dalyvavo darant bent vieną sunkų nusikaltimą, turi didesnę negu visa visuomenė tikimybę turėti vaikų, padariusių sunkų nusikaltimą²⁹⁴. Žinoma, šių tyrimų rezultatai gali būti vertinami tik kaip atitinkantys genetinio poveikio hipotezę. Tačiau šie tyrimai neįrodė, kad genetinio poveikio hipotezė teisinga, nes jų rezultatai atspindėjo blogo auklėjimo šeimoje įtaką.

Dvynių tyrimai

Mokslininkai, remdamiesi dvynių tyrimais, galėjo geriau kontroliuoti prigimties veiksnius ir mažinti aplinkos įtaką nusikalstamam elgesiui. Šiuo-

²⁹³ Asmenys anonimiškai apklausiami, ar jie yra padarę nusikalstamų veikų.

²⁹⁴ Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 638.

se tyrimuose remiamasi tuo, kad tos pačios lyties neidentiški (dizigotiniai²⁹⁵) dvyniai vidutiniškai turi apie 50 proc. sutampančių genų, o identiški (monozigotiniai) dvyniai – net 100 proc. sutampančių genų. Jei paveldimumas lemia nusikalstamą elgesį, tai galime manyti, kad monozigotiniai dvyniai bus panašesni savo antisocialiu elgesiu negu dizigotiniai dvyniai.

Buvo ištirta tūkstančiai dvynių porų JAV, Japonijoje, Europoje ir kitur.²⁹⁶ Palyginti monozigotinių ir dizigotinių dvynių porų nusikalstamo elgesio panašumai ir skirtumai. Tyrimų rezultatai parodė didelį monozigotinių dvynių porų nusikalstamo elgesio ryšį ir daug mažesnę dizigotinių dvynių porų nusikalstamo elgesio ryšį. Nustatyta, kad iš padariusių nusikaltimus dvynių *abu* monozigotiniai dvyniai net iki kelių kartų dažniau padaro nusikaltimus negu *abu* dizigotiniai dvyniai. Kitaip sakant, jei vienas iš monozigotinių (identišku) dvynių padarė nusikaltimą, tai daug didesnė tikimybė, kad ir kitas monozigotinis dvynys (porininkas) padarys nusikaltimą, negu tuo atveju, jei nusikaltimą padaro vienas iš dizigotinių dvynių.

Atliktuose gyventojų savianalizės (*self-report*) nusikalstamumo tyrimuose atitikimas monozigotinių dvynių atveju taip pat buvo didesnis negu dizigotinių dvynių atveju. Šios išvados buvo vertinamos kaip svarbus polinkio į nusikalstamą elgesį genetinio paveldimumo įrodymas.

Tačiau tokie tyrimai buvo kritikuojami dėl to, kad tiriamos dvynių poros augo kartu vienoje šeimoje, tomis pačiomis socialinėmis sąlygomis. Dėl to galėjo būti socialinis, o ne genetinis paveldimumas.

Paveldimumo reikšmės nusikalstamam elgesiui šalininkai gali teigti, kad net vienodomis socialinėmis sąlygomis užaugusių monozigotinių dvynių porų elgesys statistiškai daug panašesnis negu tokiomis pat sąlygomis užaugusių dizigotinių dvynių porų. Taigi, net vienodomis socialinėmis sąlygomis elgesys yra panašesnis tų dvynių porų, kurių genai yra panašesni. Tai rodo, kad genetinis paveldimumas turi įtakos nusikalstamo elgesio formavimuisi.

Tačiau šį statistinį dėsningumą galima aiškinti ir kitaip – monozigotinių dvynių didesniu panašumu perimant aplinkos poveikį. Monozigotiniai dvyniai biologiškai yra panašesni negu dizigotiniai dvyniai. Monozigotiniai dvyniai turbūt pasirenka panašesnę aplinką, kai jie yra jauni, ir patiria pa-

²⁹⁵ Kai kuriuose mokslinės literatūros šaltiniuose dizigotiniai dvyniai vadinami parazigotiniais.

²⁹⁶ Conklin J. E. *Criminology* (Eight edition). – USA: Tyfts University, 2004. P. 105.

našesni tėvų, giminaičių, bendraamžių ir mokytojų elgesį su jais. Galima manyti, kad dėl to monozigotiniai dvyniai bus socializuojami panašesniu būdu negu dizigotiniai dvyniai. Todėl identiškų dvynių panašus elgesys negali būti laikomas tik ar netgi pirmiausia dėl įgimtų veiksnių.

Bandant eliminuoti aplinkos ir auklėjimo poveikį buvo surastos ir iš-tirtos 8 atskirai vienas nuo kito užaugusių monozigotinių dvynių poros. Nusikalstamo elgesio atitikimas buvo nustatytas keturiais atvejais.²⁹⁷ Tačiau tokios mažos imties rezultatai yra statistiškai nepatikimi.

Apibendrinant dvynių tyrimus galima pasakyti, kad dvynių porų nusikalstamumo tyrimai pateikia nusikalstamo elgesio ir kai kurių genetinių ypatybių ryšio galimybę. Tačiau taikant dvynių metodą sunku tiksliai nustatyti, koks yra prigimties ir koks aplinkos poveikis nusikalstamam elgesiui.

Įvaikinimų tyrimai

Įvaikinimų atvejai mums pateikia natūralų eksperimentą, kurio rezultatai gali suteikti informacijos apie įgimtus polinkius į nusikalstamą elgesį. Tiriami įvaikinti asmenys, kurie jauni buvo atskirti nuo biologinių tėvų ir dažnai niekada daugiau jų nebematė. Lyginamas įvaikių, jų biologinių tėvų ir įtėvių nusikalstamumas. Manoma, jei tiriami įvaikiai nusikalstamo elgesio atžvilgiu yra panašesni į juos išauginusius įtėvius, tai aplinka (auklėjimas) turi didesnę reikšmę. Jei jie nusikalstamo elgesio atžvilgiu yra panašesni į savo biologinius tėvus, tai galima manyti, kad genų įtaka yra didesnė.

Beveik visų iki šiol atliktų įvaikinimo tyrimų objektas buvo įvaikinti berniukai, nes vyrai dažniau padaro sunkius nusikaltimus negu moterys. Šių tyrimų rezultatai atitiko genų įtakos hipotezę. Tikimybė, kad vyras padarys sunkų nusikaltimą, yra didesnė, jei vienas ar abu jo biologiniai tėvai buvo nusikaltėliai, ir mažesnė, jei nusikaltėliai buvo vienas ar keli įtėviai.²⁹⁸

Deja, šie tyrimai taip pat turi metodologinių problemų. Pavyzdžiui, nustatant, ar tiriamieji padarė nusikaltimų (ne visi padaryti nusikaltimai yra žinomi). Kitas trūkumas – biologiniai tėvai būsimus įvaikius auklėjo nevienodą laiką tarpą.

²⁹⁷ Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 636.

²⁹⁸ Ten pat. P. 639.

Chromosomų anomalijų tyrimai

XX a. 6-ame dešimtmetyje buvo pradėta nauja genetinių tyrimų kryptis – vadinamųjų XYY (XXY) chromosomų anomalijų tyrimai. Normalios chromosomų poros, nuo kurių priklauso lytis, yra XX (moterų) ir XY (vyrų).

Buvo manoma, kad asmenys, turintys papildomą (vyrišką) Y chromosomą, yra agresyvesni, kad jie yra potencialūs žudikai ir turi būti griežtai kontroliuojami. Ši genetinė anomalija pradėta naudoti kriminalistikoje nusikaltėliams identifikuoti. Ja remiantis buvo atskleisti keli neeiliniai nusikaltimai (serijinės žmogžudystės). Tačiau teiginys, kad ši anomalija (papildoma Y chromosoma) lemia ypač agresyvų žmogaus elgesį, nebuvo patvirtintas, nes, atliktų tyrimų duomenimis, tik apie 9 proc. iš nusikaltėlių, turinčių šią anomaliją, buvo nuteisti už smurtinius nusikaltimus.²⁹⁹

Naujausi tyrimai rodo, kad vyrai, turintys XYY chromosomų anomaliją, nusikalsta maždaug 5 kartus dažniau negu jos neturintys.³⁰⁰ Tačiau XYY chromosomų anomaliją turi vidutiniškai vienas vyras iš 2 tūkstančių. Todėl ši anomalija yra nereikšminga nusikalstamumo paplitimui.

Kiti tyrimai

Be jau minėtų tyrimų, buvo atlikti ir kiti genų įtakos nusikalstamam elgesiui tyrimai, taikant kitus metodus: biologinių žymeklių metodą, gyvūnų modelį žmogaus agresijai modeliuoti, genų įtakos asmens savybėms, koreliuojančioms su nusikalstamu elgesiu, metodą ir kitus.³⁰¹ Visų jų rezultatai atitiko genetinio poveikio hipotezę, tačiau jos įrodyti negalėjo.

Ar paveldimas polinkis į nusikalstamą elgesį?

Mokslininkai (kriminologai, biologai) išsako įvairių nuomonių, vertindami atliktų tyrimų rezultatus. Viena vertus, galimybė surasti nusikaltimų genus vertinama skeptiškai. Nusikalstamas elgesys apibrėžiamas remiantis socialiniais ir kultūriniais papročiais bei vertinimais. Jis apima di-

²⁹⁹ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 128.

³⁰⁰ Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 639.

³⁰¹ Ten pat. P. 639–640.

džiulę ir labai įvairią elgesio variantų sritį. Todėl sunku tikėtis, kad polinkis į nusikalstamą elgesį gali būti genetiškai paveldimas.

Kita vertus, nusikalstamumas negali būti suprastas, nekreipiant dėmesio į individualius polinkius ir biologinę jų kilmę.

Derinant abu šiuos požiūrius ir atsižvelgiant į daugybę nors ir beveik visada kritikuotinų genetinių tyrimų rezultatų, galima daryti išvadą, kad *žmogus paveldi kai kurias biologines savybes, kurių įtaka socializacijos procesui gali būti ir yra reikšminga.*

Sociobiologinė destruktijos teorija

Jos autorius – **Ėrichas Fromas** (*Erich From*, žr. 4.24 pav.³⁰²) gimė Vokietijoje. Ten susiformavo kaip psichoanalitikas ir sociologas, tačiau vengdamas fašistų persekiojimų 1933 m. išvyko į Ameriką, kur ir praleido didžiąją savo likusio gyvenimo dalį. Ė. Fromas pergyveno Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, matė jų baisumus. Jis svarstė: iš kur ta agresija, destruktija, kai per trumpą laikotarpį buvo sugriauta tai, ką žmonija kūrė ištisus šimtmečius – sunaikinti miestai, meno kūriniai, žuvo milijonai žmonių?

4.24 pav. **Erich From**
(1900–1980)

1973 m. Ė. Fromas išleido knygą „Žmogiškosios destruktijos anatomija“³⁰³, kuriai medžiagą rinko daugiau kaip 40 metų. Nagrinėdamas istorinę žmogaus raidą, Ė. Fromas daro išvadą, kad žmogiška agresija yra ne vienos rūšies, kad biologinė, įgimta, instinktais paremta jos dalis, apie kurią rašė Z. Froidas, yra santykinai nedidelė. Žmogaus elgesį lemia ne tik instinktai ir ne tik socialinė aplinka – elgesį veikia abu šie veiksniai.

Ė. Fromas agresiją pagal savo paskirtį ir kil-

³⁰² Fromm E. Online Photograph. *Britannica Student Encyclopedia*. <http://student.britannica.com/eb/art-10866> (23-05-2008).

³⁰³ Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. P. 521. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d1.htm> (28-05-2008).

mę suskirstė į dvi rūšis. Tai:

- **Gynybinė agresija** – labiausiai nulemta instinktų, jos pagrindinis tikslas yra apsaugoti, o ne sunaikinti šios grėsmės šaltinį.
- **Piktybinė agresija** – būdinga tik žmogui (gyvūnai jos neturi) ir yra socialiai nulemta, pasireiškia kaip siekimas dominuoti, naikinti. Tai destruktija. Jos priežastys – žmogaus gyvenimo būdas ir visuomenės kultūros trūkumai. „Žmogus yra vienintelis iš primatų, kuris be biologinių ir ekonominių priežasčių kankina ir žudo savo gentainius ir dėl to jaučia malonumą.“³⁰⁴

Moksliniai tyrimai su beždžionėmis parodė, kad zoologijos sode laikomi pavieniai yra daug agresyvesni negu gyvenantys laisvėje – patelių agresija pasireiškia 9 kartus dažniau, o patinų – net 17,5 karto dažniau negu laisvėje.³⁰⁵ Svarbu ir tai, kad didesnis maisto davinyš nesumažina agresijos ankštuose narvuose. Eksperimentai parodė, kad gyvūnų agresija, į narvą įleidus jų daugiau, padidėja. Didelis beždžionių tankumas akivaizdžiai yra svarbiausia jų agresijos priežastis.

Tai, kad primatai laisvėje yra mažai agresyvūs, o zoologijos sode jų elgesys neretai destruktivus, padeda suprasti žmogaus agresyvumą, nes sąlygos, kuriomis gyvena žmonija, vargu ar gali būti pavadintos natūraliomis. Piktybinę agresiją daugiausia lemia tai, kad žmogus kaip biologinė būtybė nebegyvena savo natūralioje aplinkoje, visą civilizacijos egzistavimo laiką jis gyvena nelaisvėje, netgi savotiško „įkalinimo“ sąlygomis – destruktivioje (žmogų griaušančioje) visuomenėje. Urbanizacija prieštarauja žmogaus prigimčiai. Narvelių gyventojai tampa pikta mase: įtampa joje niekada neatslūgsta, niekas niekada neatrodo patenkintas.³⁰⁶ Tik socialiniame zoologijos sode narvų grotos yra nematomos.

Žmogui reikia tokios socialinės sistemos, kurioje jis turėtų savo vietą, santykinai tvirtus ryšius, pripažįstamas kitų grupės narių idėjas ir vertybes. Šiuolaikinės industrinės visuomenės „laimėjimas“ yra tai, kad ji prarado tradicinius ryšius, bendras vertybes ir tikslus. Masinėje visuomenėje žmogus jaučiasi atskirtas ir vienišas net būdamas masių dalimi. Jis neturi įsitikinimų, kuriais galėtų pasidalyti su kitais žmonėmis, juos pakeičia lozungai ir ideologiniai štampai, kuriuos jis ima iš žiniasklaidos. Jis tapo individu. Vie-

³⁰⁴ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва, 1994. С. 15.

³⁰⁵ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. Э. М. Телятников, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d3.htm> (28-05-2008).

³⁰⁶ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва, 1994. С. 99.

nintelė atskirus individus jungianti gija yra bendri piniginiai interesai, kurie kartu yra antagonistiniai.³⁰⁷ Emilis Diurkheimas šį reiškinį pavadino anomija.

Yra daugybė pavyzdžių, rodančių, kad ne didelis gyventojų tankumas pats savaime yra žmogaus agresijos priežastis, o socialinės struktūros pažeidžiamumas, praradimas tikrųjų žmogiškųjų ryšių ir gyvenimiškų interesų. Sunku įsivaizduoti didesnę žmonių tankumą, kuris buvo, pavyzdžiui, Vudstoke per jaunimo festivalį³⁰⁸, tačiau niekas ten nepatyrė agresijos apraiškų.

Gyvūno ir žmogaus neurofiziologiniai gynybinės agresijos mechanizmai yra panašūs. Tačiau Ė. Fromas teigia, kad žmogaus agresiją didina kelios ypatybės³⁰⁹:

- Gyvūnas kaip grėsmę suvokia tik akivaizdų pavojų. O žmogus jaučia grėsmę ne tik kilus tiesioginiam pavojui. Jis gali prognozuoti pavojų.
- Žmogus gali ne tik numatyti pavojų, bet ir pasiduoti įtaigai, manipuliacijomis juo. Jis gali matyti pavojų ten, kur jo iš tikrųjų nėra.
- Žmogus, kaip ir gyvūnas, gina, kai kas nors grasina gyvybiniais jo interesams. Tačiau žmogaus gyvybinių interesų sritis yra daug platesnė. Žmogaus gyvenimui būtinos ne tik biologinės, bet ir psichologinės sąlygos. Žmogui viskas, ko reikia psichinei jo gerovei, taip pat gyvybiškai svarbu kaip ir tai, ko teikia fizinei jo gerovei. Iš čia atsiranda papildomi agresijos pretekstai: pažeminimas, įžeidimas,

³⁰⁷ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. Э. М. Телятников, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d3.htm> (28-05-2008).

³⁰⁸ Woodstock (Woodstock Festival, Vudstoko festivalis) – roko muzikos festivalis, vykęs JAV 1969 m. rugpjūčio 15–18 d. Tai buvo vienas žymiausių roko festivalių, palikęs žymių pėdsaką muzikos istorijoje. Jis puikiai atspindėjo 7-ojo dešimtmečio – hipių epochos – kontrkultūros nuotaikas. Renginyje lietingą savaitgalį pasirodė trisdešimt du to meto žymiausi muzikantai. Festivalis pavadintas Vudstoko festivaliu, nes jis iš pradžių turėjo vykti Vudstoko mieste, tačiau miestas nedavė leidimo rengti tokio masto renginį – tikėtasi daugiau kaip milijono žmonių. Tada koncertas buvo perkeltas į didelę fermą, maždaug 65 kilometrai į pietvakarius nuo Vudstoko miesto. Į festivalį susirinko apie pusę milijono „gėlių vaikų“. Vudstoko festivalis pranoko optimistiškiausius lūkesčius. Nors dėl didžiulių liūčių viskas skendėjo purve, trūko tualetų ir net vandens nusiprausti, vis tiek buvo juntama nenusakoma dalyvių santarvė. Visi buvo „užsikrėtę“ Vudstoko dvasia. Informacija iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Woodstock> (2008-05-29).

³⁰⁹ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва, 1994. С. 171–172.

priešingos pažiūros. Kitaip nei gyvūnas, žmogus dažnai nepabėga nuo pavojaus dėl to, kad nori išsaugoti savo veidą. Verslas, siekdamas pelno, skatina vartojimą. Pasitelkus reklamą plėtojama vartojimo patologija. Sukuriama iliuzija, kad žmogui reikia visko, kas parduodama. Gobšumas sukelia agresyvumą. Tas, kuris neturi pinigų savo troškimams patenkinti, puola.

Svarbus veiksnys, stabdantis gyvūno agresiją, yra neurofiziologinis mechanizmas. Biologai jį pavadino „Nežudyk!“ Jis stabdo neracionalią hipertrofuotą agresiją. Žmoguje vidinis draudimas žudyti pagrįstas bendrumo su kitais žmonėmis jausmu, užuojauta jiems. Tačiau šiuolaikinėje visuomenėje susilpnėję socialiniai ryšiai komplikuoja šio mechanizmo veikimą.

Ė. Fromui pavyko įrodyti, kad biologiškai žmoguje užprogramuota tik gynybinė agresija. Kraštutininė žiaurumo apraiška – destrukcija – yra socialinis produktas. Ė. Fromas atskleidė, kad sadizmas ir nekrofilija³¹⁰ yra taip pat socialinės prigimties. Šios išvados turi didelę metodologinę reikšmę visiems socialiniams mokslams, tarp jų ir kriminologijai: jei piktybinė agresija nėra įgimta, ji negali būti nepanaikinama.

Agresiją sumažinti Ė. Fromas siūlo gana radikaliai pertvarkant visuomenę, keičiant socialinę ir dvasinę jos struktūrą:

- sudarant gynybinę agresiją mažinančias sąlygas (mažinant ir realią, ir įsivaizduojamą grėsmę);
- visuomenę reformuojant į nedestruktyvią, kuri būtų pagrįsta pagalba kitiems ir saviraiška.

Agresija sumažės, kai individas turės galimybę ne tik gyventi padoria-me bute ir normaliai maitintis, bet ir jo interesai sutaps su visos visuomenės interesais, t. y. kai pagrindiniais mūsų visuomeninio ir asmeninio gyvenimo principais taps ne vartojimas ir priešiškusumas, o draugiškumas ir kūrybinė saviraiška. O tai galima ir esant dideliame gyventojų tankumui. Tačiau tam reikalinga kita ideologija ir kita visuomeninė psichologija.³¹¹

Ė. Fromas supranta, kad jo siūlymai gana utopiški. Dėl to jis teigia: utopija nereiškia, kad to neišmanoma įgyvendinti ateityje. Tikėti reiškia išdrįsti galvoti apie tai, kas nerealu dabartinėmis sąlygomis.

³¹⁰ Nekrofilija – meilė, draugiškumas lavonams, tam, kas susiję su mirtimi.

³¹¹ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d3.htm> (28-05-2008).

LITERATŪRA

1. Aforizmai, patarlės, priežodžiai. *Teisė, įstatymai*. http://www.geocities.com/kestraslt/Ydos_silpnybes_klaidos.htm (2006-06-06).
2. Apie žmogaus esmę. http://66.249.93.104/search?q=cache:EaqlIGUsGbGUJ:www.filosofija.ktu.lt/index.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddownload%26gid%3D24%26Itemid%3D57+platonas&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=40 (2006-06-02).
3. Augustinas. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Augustinas> (2006-06-02).
4. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Mintis, 1992. P. 68.
5. Conklin J. E. Criminology (Eight edition). – USA: Tyfts University, 2004. P. 105.
6. Čiužas A., Ratkevičienė V. Požiūrio į darbą kitimas. – Vilnius, 2003. P. 22.
7. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. <http://www.draksas.lt/admin/files/get.php?id=7> (2009-03-02).
8. Drakšas R. Mirties bausmės šalininkų ir priešininkų argumentų filosofinė analizė // Teisė. 2001.
9. Encyclopedia of Criminology (editors: J. Mitchell Miller and Richard A. Wright). – Fitzroy Dearborn, 2005. P. 636, 638–640.
10. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. P. 521.
11. Glueck Sh. & E. Physique and Delinquency. – New York, 1956. P. 8–9.
12. Goddard H. H. Feeble-mindedness: Its Causes and Consequences. – New York, 1914.
13. Goddard H. H. The Kallikaks Family. – New York, 1912.
14. Hamlin J. William Sheldon. Sociological Theories of Deviance. *University of Minnesota*. <http://www.d.umn.edu/~jhamlin1/sheldon.html> (5 June, 2006).
15. Holger Lahayne. Sunki laisvės našta. http://www.prizme.lt/straipsniai/straipsn.php?action=view&id=309&return_action=top_articles (2006-06-02).
16. Hooton E. The American Criminal, 1939; Hooton E. Crime and the Man, 1939.
17. Husain S., Silverlock L. Nusikalstamumo prevencijos pagrindai. Nusikalstamumo prevencija Vilniuje (rankraštis): Bendruomenės saugumas. Seminarų apie nusikalstamumą ir viešosios tvarkos pažeidimus medžiaga. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*, 1998. <http://www.nplc.lt/sena/lit/lit18/lit18.pdf>. P. 14 (2002 05 23).
18. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 154, 166.
19. Kantas ir pagrindiniai jo etikos bruožai, 2006.

20. Kirvelis D. Biofizika – kaip organizuotų sistemų fizika. http://www.gf.vu.lt/usr/kirvelis/apie_biof.html (2006-06-06).
21. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. Vilnius: Pradai, 1994. P. 26, 48.
22. Liturginis kalendorius. Šv. Tomas Akvinietis, kunigas, bažnyčios mokytojas. *Bernardinai.lt*. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=categories%2F425%2F3> (2009-03-26).
23. Marksas K. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. (2006) http://lt.wikipedia.org/wiki/Karlas_Marksas (2006-06-09).
24. Melear K. B. The Criminological Theory of Earnest A. Hooton. *Florida State University*, 1998. <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/hooton.html> (11 May 2006).
25. Raffaele Garofalo. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Raffaele_Garofalo (2009-03-02).
26. Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija. 1990–1997 metai. – Vilnius, 1999. P. 82.
27. Šinkūnas H. Politinių ir teisinių teorijų istorija. Paskaitų konspektas. 1999. <http://www.tfsa.lt/user/files/PTTI%20dest.%20H.Sinkunas.doc> (2009-02-26).
28. Tomas Akvinietis. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Tomas_Akvinietis (2009-04-03).
29. Tomas Moras. *Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos*. http://lt.wikipedia.org/wiki/Tomas_Moras (2009-02-26).
30. Williams K. S. Textbook on Criminology. (5th edition). – New York: Oxford University Press, 2004. P. 240–245.
31. Žilionis J. Aurelijus Augustinas: moralinio blogio genezė. *Central and Eastern European Oline Library*, 2005. www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=0417CAB3-371F-4D49-88E3-F98807B0807C (2009-04-03).
32. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: в 4 томах. – Москва, 1983. Т. 4. С. 308–309.
33. Бафия Е. Проблемы криминологии. Динамика криминогенной ситуации. – Москва, 1983. С. 46.
34. Горяинов К. К. Криминологическая обстановка (методологический аспект). – Москва, 1991. С. 10.
35. Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005. С. 10–13.
36. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 25, 109, 128.
37. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва: Юнити, 2003. С. 13, 18.
38. Иншаков С. М. Криминология: схемы и комментарии. – Москва, 2001. С. 47.

39. Иншаков С. М. Криминология: учебник. – Москва, 2000. С. 367, 369, 373.
40. Кант И. Метафизика нравов // Сочинения: в 8 томах. – Москва, 1994. Т. 6. С. 366–367.
41. Кондратюк Л. В. Антропология преступления (микрокриминология). – Москва: Норма, 2001. С. 57, 109–110, 114.
42. Криминология / Под редакцией Г. А. Аванесова. – Москва: Юнити, 2005. С. 57.
43. Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 1999. С. 51–54, 185.
44. Криминология / Под редакцией В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. С. 27–28.
45. Криминология / Под редакцией В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 1997. С. 103, 160, 168.
46. Криминология / Под редакцией Г. А. Аванесова. – Москва: Юнити, 2005. С. 60.
47. Криминология / Под редакцией Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лынеева. – Москва: Волтерс Клаувер, 2004. С. 15.
48. Криминология и организация предупреждения преступлений: учеб. Пособие для слушателей Академии МВД России. – Москва, 1995. С. 5.
49. Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. проф. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001. С. 230.
50. Криминология: учебник для вузов / Рекомендован МОПО РФ. – Москва, 2000. С. 407.
51. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998. С. 10–11.
52. Кудрявцев В. Н. Лекции по криминологии. – Москва: Юрист, 2005. С. 26.
53. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения). – Москва, 1968. С. 9.
54. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В. Н. Кудрявцева – Москва, 1984. С. 53, 230.
55. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – Москва, 1985. С. 202–203.
56. Лунсев В. В. Преступность XX века. Мировые – региональные и российские тенденции. Предисловие академика Российской академии наук В. Н. Кудрявцева. – Москва, 1999. С. 168.

57. Отношение к татуировке Ч. Ломброзо – идеолога школы „Криминальная антропология“, 2006. <http://www.tattoo-angel.ru/html/lombrozo.shtml> (2006-06-09).
58. Психологический словарь. Ломброзо Чезаре, 2006 <http://psi.webzone.ru/st/139100.htm> (2006-06-09).
59. Социология преступности / Пер. с англ. – Москва, 1960. С. 27.
60. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d1.htm> (28-05-2008).
61. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова, 1973. <http://avp.inrussia.org/lib/a4d3.htm> (28-05-2008).
62. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. – Москва, 1994. С. 15, 99, 171–172.
63. Шаргородский М. Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе / Преступность и ее предупреждение. – Ленинград, 1966. С. 30.
64. Шестаков Д. А. *Криминология: преступность как свойство общества*. – Санкт-Петербург, 2001. С. 35.
65. Шнайдер Г. И. *Криминология*. – Москва: Универс, 1994. С. 73–75, 279.

V. NUSIKALTĖLIO ASMENYBĖ

1. Nusikaltėlio asmenybės samprata ir struktūra

Būtiną nusikalstamumo analizės objektą yra nusikaltėlio asmenybė. Tik sutelkus visą dėmesį į ją galima tikėtis sėkmingos nusikalstamų veikų prevencijos. Preziumuojama, kad žmogus gali rinktis, kaip jam elgtis konkrečioje situacijoje. Tik dėl jam būdingų savybių jis pasirenka nusikalstamą elgesį. Todėl nagrinėjant nusikalstamų veikų priežastis, numatant prevencinio poveikio priemones, būtina išsiaiškinti tas savybes, kurios turėjo įtakos žmogaus nusikalstamam elgesiui, atskleisti šių savybių atsiradimo mechanizmą. Būtent pačioje asmenybėje glūdinčios kriminogeninės savybės yra tie subjektyvūs veiksniai, kurie veikia jos elgesį. Kriminogeninėse savybėse kaupiasi visos neigiamos įtakos sąlygų, aplinkybių ir situacijų, kuriomis asmenybė buvo auklėjama ir gyveno.

Nusikaltėlio asmenybės problemos sprendimas priklauso nuo socialinių ir istorinių sąlygų, socialinės praktikos reikalavimų ir kriminologijos mokslo raidos. Todėl į nusikaltėlio asmenybę, į tai, ar iš viso galima kalbėti apie tokią asmenybę, kokia jos specifika ir kas ją lėmė, kokią vaidmenį ji vaidina nusikalstamos veikos padarymui, kokių imtis priemonių siekiant išvengti nusikalstamo elgesio, formavosi skirtingi požiūriai. Atsakymai į šiuos klausimus turi svarbią teorinę ir praktinę reikšmę.

Kad ir kokius nusikalstamumo elementus ar jo kontrolės būdus nagrinėtų kriminologai, jie visuomet susiduria su nusikaltėlio, kaip ypatingo socialinio asmenybės tipo, aiškinimu. Nusikaltėlio asmenybė, jo sąmonė ir valia yra pagrindinė grandis, kuri sujungia nusikalstamos veikos priežastis ir pasekmes. Čia subręsta sprendimas padaryti nusikalstamą veiką, ji suplanuojama. Nors atlikta daugybė nusikaltėlio asmenybės tyrimų, negalima

teigti, jog nusikaltėlio asmenybės problema yra išspręsta. Ne iki galo ištirtų problemų dar labai daug.

Į klausimą, kas yra nusikaltėlio asmenybė, kokia jos struktūra, iš kokių dalių ji sudaryta, kriminologai atsako skirtingai. Iki šiol vis dar abejojama, ar reikalinga nusikaltėlio asmenybės samprata praktiškai. Manoma, kad ši sąvoka negali būti taikoma visiems nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, ir pabrėžiama, kad ji gali net stabdyti paties kriminologijos mokslo raidą. Kai kurie kriminologai pateikia ir tokias nusikaltėlio asmenybės sampratas: tai visuomenei pavojingą, įstatymo draudžiamą veiką padaręs kaltas asmuo³¹²; tai kriminogeniškai reikšmingų nusikaltimo padarymą lėmusių žmogaus savybių visuma³¹³. Pasitaiko sampratų, kuriose nusikaltėlio asmenybė apibūdinama kaip abstraktus reiškiny, neturintis analogo realioje tikrovėje.³¹⁴ Vieni kriminologai nusikaltėlio asmenybės sąvoką vartoja kalbėdami apie konkretų nusikalstamą veiką padariusį žmogų, kiti ją vartoja kaip bendrinę, apibūdinančią tam tikrą žmonių tipą.³¹⁵ Manytume, kad ši samprata kriminologijoje yra apibendrinta daugumos konkrečias nusikalstamas veikas padariusių žmonių asmenybė.

Nusikaltėlio asmenybės samprata yra sudėtinė. Ją sudaro teisinė samprata „nusikaltėlis“ ir socialinė psichologinė samprata „asmenybė“. Šių sampratų išaiškinimas atskleidžia ir pačią nusikaltėlio asmenybės sampratą.

Sampratoje „žmogus“ atsispindi biosocialinė jo esmė. Samprata „asmenybė“ apima specifinius žmogaus socialinius požymius. Tai žmogaus socialinis veidas. Asmeniniai bruožai lemia žmogaus požiūrį į kitus asmenis, į visuomenę apskritai, jo vietą ir vaidmenį socialinių santykių sistemoje. Asmenybė – tai ne genetiškai nulemta visuma: asmenybe ne gimstama, asmenybe tampama. Atskleidžiant nusikaltėlio asmenybės sampratos turinį, vardijami įvairūs, kriminologinei analizei reikšmingi jos bruožai, savybės. Nusikaltėlio asmenybė – tai plačiausia samprata, atskleidžianti socialinę žmo-

³¹² Хохряков Г. Ф. Криминология: учебник / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – Москва, 2002. С. 41.

³¹³ Абельцев С. М. Личность преступника и проблемы криминального насилия. – Москва, 2000. С. 280.

³¹⁴ Криминология и организация предупреждения преступления. – Москва, 1995. С. 86.

³¹⁵ Булаков В. Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: проблемы моделирования. Санкт-Петербургский университет МВД России. 1998. С. 21.

gaus esmę, sudėtingą jį apibūdinančių požymių, bruožų, ryšių, santykių kompleksą, dorovinį ir dvasinį jo pasaulį, tobulėjantį sąveikaujant socialinėms ir individualioms gyvenimo sąlygoms, vienaip ir kitaip lemiančioms nusikalstamą veiką. Nusikaltėlio asmenybė, kaip ypatingas socialinis žmogaus tipas, tiesiogiai susijusi su tokia specifine elgesio forma kaip nusikalstamas elgesys.

Kada vartotina sąvoka „nusikaltėlio asmenybė“, ar ji taikytina kiekvienam asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, ar tik tokiam, kurio padaryta nusikalstama veika atspindi tam tikras baudžiamajam įstatymui paklusniam žmogui nebūdingas savybes?

Apie nusikaltėlio asmenybę galima kalbėti tik tuo atveju, jei žmogus padarė nusikalstamą veiką, kurią lėmė tam tikroje gyvenimiškoje situacijoje socialiai reikšmingos neigiamos asmenybės savybės (socialinis pavojingumas). Būtent pavojingumas visuomenei sudaro socialinę nusikaltėlio asmenybės esmę. Tokia asmenybės charakteristika yra pagrindas išskirti nusikaltėlio asmenybę kaip kokybiškai besiskiriančią nuo įstatymui paklusnių asmenų ir nagrinėti ją atskirai. Pavojingumas visuomenei kaip asmens savybė rodo, kad ateityje asmuo gali padaryti naują nusikalstamą veiką. Darydamas nusikalstamą veiką, asmuo save atskleidžia, todėl jame pasireiškia nusikaltėlio asmenybė. Nusikalstamos veikos padarymo būdas, pasekmių sunkumas rodo, kiek tvirtos yra asmens antisocialinės nuostatos. Tas pats pasakytina ir apie nusikalstamos veikos tikslus bei motyvus. Atskirų nusikaltėlio asmenybės tipų ir konkrečių nusikaltėlių socialinis pavojingumas skiriasi. Asmenybės socialinis pavojingumas dažniausiai formuojasi dar iki nusikalstamos veikos. Jis atsiranda pamažu. Asmenybei nuolat pažeidžiant moralės bei kitas socialines normas, formuojasi kriminogeninis jos kryptingumas. Tokia asmenybė įvardijama kaip visuomenei pavojingas asmuo, galintis padaryti nusikalstamą veiką. Tačiau šiam asmeniui dar netaikytina sąvoka „nusikaltėlio asmenybė“.

Daugumos kriminologų nuomone, sampratos „nusikaltėlio asmenybė“ ir baudžiamojoje teisėje vartojama samprata „nusikaltimo subjektas“ iš esmės yra tapačios. Jų nuomone, nėra jokių specifinių savybių ir bruožų, kurios apibūdintų nusikaltėlio asmenybę ir skirtų ją nuo įstatymui paklusnių asmenų. Pati nusikaltėlio asmenybės samprata parodo tik baudžiamąjį įstatymą pažeidusį ir nusikalstamą veiką padariusį asmenį, todėl tam užtenka tradicinės ir labai tikslios savo turiniu sampratos „nusikaltimo subjektas“.

Be to, kriminologijoje vartojamos ne tik nusikaltėlio asmenybės, kriminalinė asmenybės ir kriminogeninė asmenybės sampratos.

Pagal baudžiamąją teisę nusikaltimo subjektas – tai pakaltinamas baudžiamojo įstatymo nustatyto amžiaus sulaukęs asmuo, kuris yra kaltas dėl pavojingos visuomenei ir priešingos teisei veikos. Šių požymių visuma sudaro sampratą „nusikaltimo subjektas“ turinį. Nusikaltimo subjekto sąvoka neapima kitų asmens ypatybių, nors jos ir yra susijusios su padaryta nusikalstama veika.

Kriminologine prasme samprata „nusikaltėlio asmenybė“ plačiai ir išsamiai apibūdina nusikalstamą veiką padariusį asmenį, apima daugelį įstatymu nenumatytų asmens požymių, tokių kaip psichologinės savybės, asmens vertybių sistema ir panašiai. Kriminologijoje nusikaltėlio asmenybės samprata apima tai, ko neapibrėžia baudžiamasis įstatymas. Jau pati nusikalstama veika rodo, jog ją padariusi asmenybė kokybiškai skiriasi nuo baudžiamojo įstatymo besilaikančio asmens. Net tokioje specifinėje srityje kaip nusikaltimas, baudžiamasis pažeidimas žmogus veikia kaip socialinė būtybė. Todėl jį būtina vertinti kaip žmogų, kuriam būdingos įvairios visuomenės psichologijos formos, įgytos dorovinės, teisinės ir kitos pažiūros, vertybės, individualūs psichologiniai ypatumai. Būdamas visuomenės, socialinių grupių ir kitų bendrijų narys, nusikaltėlis įgyja socialiai tipiškų bruožų. Tačiau, be šių bruožų, nusikaltėliams būdingi ir tam tikri ypatumai, kurie leidžia kalbėti apie nusikaltėlio asmenybę kaip apie atskirą, savarakišką socialinį ir psichologinį tipą.

Kriminologiniu požiūriu nusikaltėlio asmenybė – tai nepalankiomis socialinėmis sąlygomis susiformavusi ir nusikalstamą veiką padariusi asmenybė dėl jai būdingų neigiamų socialinių, psichologinių, dorovinių ir teisiinių orientacijų bei socialinių nuostatų, kurios turi baudžiamąją teisinę reikšmę. Tai teisine prasme nesocializuota asmenybė.

Kaip tik šioje nusikaltėlio asmenybės sampratoje nurodyti požymiai yra kriminologinio tyrimo dalykas, kuriuo siekiama atskleisti ir įvertinti nusikalstamam elgesiui turinčius įtakos veiksniai. Negalima kryptingai keisti asmens elgesio, jeigu minėti požymiai pasiliks. Tačiau ir jų neužtenka nusikalstamai veikai padaryti. Padeda ją padaryti ir dažnai net išprovokuoja konkrečios situacinės aplinkybės, išorinė aplinka. Tačiau žmonės konkrečią padėtį suvokia ir vertina skirtingai. Tai susiję su asmenybės vertybių sistema, nuostatomis. Todėl individualaus nusikalstamo elgesio mechanizme asmenybė ir jai būdingos savybės vaidina išorinių veiksnių atžvilgiu lemia-

mą vaidmenį. Padaryta nusikalstama veika yra asmenybės ir konkrečios gyvenimo situacijos tarpusavio sąveikos rezultatas, kurioje jos yra lygiaverčiai partneriai. Nusikalstama veika yra asmenybės, kuri sąveikauja su situaciniais veiksniais, kriminogeninių savybių įgyvendinimo pasekmė. Tai lemia nusikaltėlio asmenybės socialinį pavojingumą, kurį rodo ne tik padarytos nusikalstamos veikos pobūdis, bet ir šią veiką padariusio asmens savybės, jo elgesys iki nusikalstamos veikos, socialiai reikšmingų teigiamų ir neigiamų savybių santykis. Tačiau net kriminogenines savybes turintis asmuo nebūtinai tampa nusikaltėliu. Šios savybės gali atsiskleisti arba ne. Tai priklauso ir nuo pačios asmenybės, ir nuo išorinių veiksnių – socialinės makro- ir mikroaplinkos. Pasitaiko, kad žmonės tampa priklausomi nuo tam tikros aplinkos, tačiau ir tuomet jie patys sprendžia, kaip jiems pasielgti. Nusikalstamas elgesys yra žmogaus veiklos rezultatas. Kiekvienu konkrečiu atveju tik pats žmogus priima sprendimą padaryti nusikalstamą veiką. Toks sprendimas egzistuoja asmenybėje ir yra pagrįstas vidiniu jos įsitikinimu bei sąmone. Vieni asmenys stengiasi išvengti neigiamos socialinės aplinkos įtakos, nors ir tenka atvirai konfliktuoti, kiti pasiduoda jai. Ši jų pasirinkimą veikia gyvenimo patirtis, susiklosčiusi vertybių sistema. Todėl žmonės nevienareikšmiai reaguoja į makro- ir mikrosocialinės aplinkos poveikį.

Nusikaltėlio asmenybės samprata yra prasminga tik tuomet, kai konkrečios asmenybės individualių savybių reikšmė nusikalstamos veikos genezėje gali būti objektyviai atskleidžiama. Tačiau kartais glaudaus padarytos nusikalstamos veikos ir ją padariusio asmens antisocialių savybių ryšio nebūna, nes išorinės objektyvios priežastys turi didesnę reikšmę nei nusikaltusio asmens savybės. Todėl tik tada, kai asmenybės savybės lemia nusikalstamą veiką ar bent jau turi didelę reikšmę jai formuojantis, galima kalbėti apie nusikaltėlio asmenybę.³¹⁶ Ši samprata yra laikino pobūdžio: nusikaltėliu laikomas asmuo nuo apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo iki paskirtos kriminalinės bausmės atlikimo. Tai visiškai nepriklauso nuo to, ar paskirta bausmė pasiekė savo tikslą ir asmuo persiauklėjo, ar bausmė padarė dar didesnę neigiamą poveikį asmenybei. Atlikusio bausmę žmogaus negalima laikyti nusikaltėliu, nors jis ir nepersiauklėjo. Tokiu atveju reikia kalbėti ne apie nusikaltėlio asmenybę, o apie asmenybę, kuri valstybei, visuomenei bei jos nariams kelia potencialų pavojų.

³¹⁶ Kriminologija / J. Bluvšteinas, E. Bieliūnas, V. Justickis ir kt. / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 82.

Yra daug neigiamų antisocialių savybių turinčių žmonių, bet jie nedaro nusikalstamų veikų. Kodėl taip yra, kriminologija negali išsamiai atsakyti. Manoma, kad neigiamos nusikaltėlio savybės įgyja tam tikrą kritinę masę, iš kurios atsiranda nauja savybė – polinkis daryti nusikaltimą, baudžiamąjį nusizengimą. Ši savybė vadinama kriminogeniškumu. Ja remiantis buvo išskirtas asmenybės kriminogeninis tipas. Samprata „kriminogeninė asmenybė“ gali būti taikoma nusikalstamos veikos dar nepadariusiam ir bausmę jau atlikusiam asmeniui, nes egzistuoja recidyvas, kuris yra susijęs su nusikaltėlio ypatumais. Kriminogeninė asmenybė yra sampratos „nusikaltėlio asmenybė“ eksplikacija ir atspindi linkusią padaryti ir pakartoti nusikalstamą veiką asmenybę. Kriminogeniškumas nėra įgimta savybė, ji atsiranda neigiamos makro- ir mikro- aplinkos ir žmogaus individualių savybių sąveikos procese. Atsižvelgiant į asmenybės socialiai naudingų ir neigiamų savybių derinį, galima numatyti jos elgesį, galimybę padaryti nusikalstamą veiką. Asmenybės kriminogeniškumas ir yra šių jo savybių kokybinė išraiška. Padaryta nusikalstama veika tik patvirtina asmenybės kriminogeniškumą.

Asmenybės kriminogeniškumą galima vertinti kaip rezultatą ir kaip jo formavimosi procesą. Baudžiamosios teisės požiūriu ir nusikaltėlio asmenybė, ir jos kriminogeniškumas sietini tik su padaryta nusikalstama veika, t. y. rezultatu. Tuomet būtų galima teigti, kad kriminogeniškumas kaip asmenybės savybė atsiranda ir išnyksta kartu su nusikalstama veika. Jeigu asmenybės kriminogeniškumą vertintume kaip jos savybių formavimosi procesą, tai kriminogeniškumo pradžios reikėtų ieškoti dar iki nusikalstamos veikos, kuria dažnai jis nesibaigia. Asmenybės kriminogeniškumas susiformuoja jos socializacijos procese. Todėl reikia pripažinti, kad asmenybės kriminogeniškumas formuojasi iki nusikalstamos veikos (vadinasi, ir jos metu), gali egzistuoti įgyvendinus baudžiamąją teisinę atsakomybę ir būti prielaida nusikalstamą veiką pakartoti. Nusikalstamą veiką padarę žmonės yra skirtingi. Vienų neigiamas kryptingumas yra tik pradinės stadijos, kitų aktyviai formuojasi teigiamas kryptingumas, dar kitų – retrospektyvi vertybė yra tik šeima, darbas ir kita. Taigi, kiekvieno išvardyto subjekto kriminogeninė asmenybė yra įvairių vystymosi stadijų. Kriminogeninės asmenybės tapimo procesas sąlyginai vadinamas jos geneze. Tai pagrindiniai asmenybės kriminalizacijos etapai. Kriminogeninės asmenybės genezė rodo jos neigiamo, antisocialaus kryptingumo raidą. Todėl spręsti, ar žmogus gali padaryti nusikaltimą, baudžiamąjį pažeidimą, galima tik įvertinus jo kriminogeniškumą.

mo genezės ypatumus, remiantis asmenybės teigiamo ir neigiamo kryptingumo vertinimu.

Pirmoji asmenybės kriminogeniškumo formavimosi stadija yra susijusi su nekriminalinio pobūdžio teisės pažeidimais. Nusikaltėlio asmenybės genezėje ši pirminė kriminalizacija gali būti įvardyta ikikriminalinės asmenybės stadija. Tokios asmenybės socialinio kryptingumo procese neigiamos jos savybės nėra pagrindinės.

Didėjant neigiamų savybių reikšmei asmens elgesiui, nusikalstama veika tampa dėsninga pasekme. Tokiu atveju galima teigti, kad asmenybės kriminalizacija įvyko, nusikalstama veika padaryta, žmogus tapo kriminaline asmenybe. Sampratos „nusikaltėlio asmenybė“ ir „kriminalinė asmenybė“ apibūdina tą patį reiškinį – nusikalstamą veiką padariusį subjektą.

Patraukus asmenį baudžiamojon atsakomybėn prasideda postkriminalinės asmenybės stadija ir nuo šio momento turi prasidėti asmenybės dekriminalizacijos procesas. Šio proceso metu nusikalstamą veiką padaręs asmuo gali persiauklėti, teigiamos jo savybės gali iš dalies arba visiškai išstumti neigiamas ir grįžti socialiai reikšmingas kryptingumas. Jeigu iki kaltinamojo nuosprendžio paskelbimo, atliekant bausmę ar ją atlikus padaroma nauja nusikalstama veika, vadinasi, įvyksta antrinė asmenybės kriminalizacija ir asmenybė vėl yra kriminalinės stadijos.

Taigi, galima išskirti tris pagrindines nusikaltėlio asmenybės genezės stadijas: ikikriminalinę, kriminalinę, postkriminalinę. Ikikriminalinės stadijos asmenybė nėra padariusi nusikalstamos veikos; kriminalinės stadijos asmenybė yra padariusi nusikalstamą veiką; postkriminalinė asmenybės stadija trunka nuo nuteisimo momento iki persiauklėjimo momento arba iki naujos pakartotinos nusikalstamos veikos.

Žmogus nusikaltėliu negimsta, jis juo tampa dėl nepalankių asmenybės formavimosi sąlygų. Tačiau šios sąlygos netiesiogiai veikia nusikalstamą elgesį. Jos lemia tik asmenybės psichologijos, vidinio dvasinio pasaulio formavimąsi. Įsitvirtinęs asmenybėje, jis tampa savarankiška jėga, lemiančia vėlesnę socialinės aplinkos įtaką jai. Taigi, žmogaus požiūris į įvairias socialines vertybes, teisės normas ir institutus, į teises ir pareigas priklauso nuo subjektyvių veiksmų, asmenybės savybių.

Nustatyti nusikalstamą elgesį skatinančias asmenybės savybes padeda nusikaltėlio asmenybės struktūra, sudaryta iš keleto posistemių. Egzistuoja tam tikros šių posistemių elementų koreliacijos. Todėl tik jų visuma apibūdina nusikaltėlio asmenybę.

Nusikaltėlio asmenybės struktūra

Asmenybės savybėmis vadinama ilgą laiką egzistuojančios savybės, kurios įvairiose situacijose atspindi žmogaus elgesyje. Kalbant apie asmens kriminogeniškumą, turimas galvoje kompleksas asmeninių savybių, kurios gali lemti nusikalstamą elgesį. Kriminogeninės yra tos asmenybės savybės, kurios padidina tikimybę, kad žmogus padarys nusikalstamą veiką. Jų anti-podai yra antikriminogeninės savybės, t. y. tos, kurios sumažina tokią tikimybę. Neigiamų žmogaus savybių kriminogeniškumo gilumas ir tvirtumas priklauso ne tik nuo jų turinio, bet ir nuo šių savybių pastovumo. Taigi, nusikaltėlio asmenybės charakteristika yra tarpusavyje susijusių asmeninių savybių sistema, dėsningai lemianti nusikalstamą elgesį. Ji jungia reikšmingiausias, specifines nusikaltėlio asmenybės savybes, kurios sąlyginai dalomos į tam tikras tarpusavyje susijusias grupes ir kurių visumą įprasta vadinti asmenybės struktūra. Ji atspindi ne tik ją sudarančių požymių įvairovę, skirtingą jų pobūdį, bet ir skirtingą jų vaidmenį nusikalstamo elgesio etiologijoje ir tuo pat metu jų tarpusavio ryšį bei sąveiką. Kai kurie kriminologai vietoj sąvokos „nusikaltėlio asmenybės struktūra“ siūlo vartoti sąvoką „nusikaltėlio asmenybės kriminologinė charakteristika“, kurią taip pat supranta kaip įvairių nusikalstamą veiką padariusio asmens požymių sistemą.

Į klausimą, kokia yra nusikaltėlio asmenybės struktūra, iš kokių elementų ji sudaryta, kriminologai atsako įvairiai.

Kai kurie kriminologai nusikaltėlio asmenybę struktūriškai vaizduoja kaip tam tikrą sistemą, susidedančią iš šių posistemų³¹⁷:

- teisiniai požymiai;
- demografiniai požymiai;
- socialiniai, kultūriniai požymiai;
- ekonominiai požymiai;
- santykis su socialinėmis institucijomis;
- požiūris į socialines bendrijas;
- požiūris į socialines normas;
- socialiniai vaidmenys.

Nemažai kriminologų yra apsisotę ties tokia nusikaltėlio asmenybės struktūra³¹⁸:

³¹⁷ Криминология: учебник для вузов / Под. общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001. С. 84.

- socialiniai demografiniai požymiai;
- baudžiamieji teisiniai požymiai;
- socialiniai ryšiai ar socialiniai reiškiniai įvairiose gyvenimo srityse;
- doroviniai ypatumai;
- psichologiniai požymiai;
- fiziniai (biologiniai) požymiai.

Dar kiti kriminologai nusikaltėlio asmenybės požymius skirsto į dvi dideles grupes:

- objektyvius požymius: socialinės pozicijos ir vaidmenys, asmenybės veiklos pobūdis;
- subjektyvius požymius: poreikių ir motyvacijos sritis, vertybinė orientacija, požiūris į teisės normas.

Iš pateiktų nusikaltėlio asmenybės struktūrų matyti, kad jos iš esmės yra panašios, skiriasi tik jų pateikimo tvarka ir priklausomybė. Todėl galima išskirti šias kriminologijoje priimtas struktūrines nusikaltėlio asmenybės dalis:

- teisinius požymius;
- socialinius demografinius požymius;
- socialinius funkcinius požymius (socialiniai vaidmenys);
- socialines psichologines asmens savybes apibūdinančius požymius;
- vertybines normatyvines savybes apibūdinančius požymius.

Kriminologinėje literatūroje pateikiama daug ir plačių (bendrų), ir siaurų (išsamių) šių požymių grupių. Tačiau visos jos paprastai jungia tokias asmenybės savybes, kurios būdingos bet kuriai asmenybei ir kurias kaip kriminogenines galima vertinti tik padarius nusikalstamą veiką (socialines demografines ir kt.), ir savybes, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai yra susijusios su nusikalstama veika, ją lemia arba tiesiog paaiškina (motyvai, įsitikinimai, nuostatos, vertybinės orientacijos ir pan.). Nusikaltėlio asmenybės požymių išskyrimas turi svarbią reikšmę ne tik kriminologijos mokslui, bet ir baudžiamajai teisei. Baudžiamoji teisinė nusikaltėlio asmenybės charakteristika orientuota tik į tokių požymių išskyrimą, kurie turi įtakos nusikalstamos veikos kvalifikavimui arba bausmės paskyrimui, o kriminologinė charakteristika yra daug platesnė.

³¹⁸ Криминология: учебник для вузов / Под. общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001. С. 336.

Itin svarbią reikšmę, suvokiant nusikaltėlį kaip asmenybę, turi teisiniai jo požymiai. Kriminologijos mokslas teisiškai asmenybę apibūdina baudžiamosios teisės sąvokomis, tačiau jų turinys suprantamas plačiau. Kriminologija kiekvieną požymį vertina ne tik kaip teisinį faktą, bet ir kaip reiškinį, susijusį su kitais nusikaltėlio asmenybę apibūdinančiais požymiais. Kriminologijoje tokių požymių analizės tikslas – atskleisti šių požymių veiksnius, o baudžiamojoje byloje – pripažinti asmenį kaltu padarius nusikalstamą veiką.

Nusikaltėlio asmenybę apibūdina šie *teisiniai požymiai*: padarytų nusikalstamų veikų skaičius, teisinis jų įvertinimas, nusikalstamos veikos motyvas, tikslas, būdas, fiziologinė asmens būklė darant nusikalstamą veiką, asmens bendrininkavimo grupiniuose nusikaltimuose forma, nusikalstamų veikų pakartotinumai, asmeniui taikytinos bausmės, jų trukmė, pobūdis. Šie duomenys padeda suvokti nusikalstamos veikos genezę, prognozuoti nusikalstamą elgesį ir parinkti adekvačias poveikio priemones. Be to, šie duomenys padeda atskleisti ir atskirti asmens savybes, kurios susiformavo prieš pradedant nusikalstamą veiką, nuo savybių, kurios susiformavo dėl nusikalstamo gyvenimo.

Socialiniai demografiniai asmens požymiai padeda nustatyti dažniausiai nusikalstamas veikas darantį gyventojų kontingentą. Tačiau patys savaime šie požymiai nėra kriminogeniniai. Tik kartu su kitais požymiais asmenybės socialinė demografinė charakteristika padeda atskleisti tam tikrus ryšius ir priklausomybę, kurie yra svarbūs aiškinant nusikalstamą veiką. Pavyzdžiui, *lytis, amžius, išsimokslinimas, užimtumas, gyvenamoji vieta, šeiminė padėtis, tautybė, pilietybė* lemia nusikalstamo elgesio motyvų formavimąsi, asmens požiūrį į teises vertybes.

Daugelio mokslininkų atlikti kriminologiniai tyrimai, oficiali baudžiamoji statistika rodo, kad nusikaltėlių daugumą sudaro vyrai. Jiems labiau nei moterims būdingos smurtinės, seksualinės nusikalstamos veikos, kurioms padaryti reikia fizinės jėgos. Nusikaltėlių amžius leidžia spręsti apie įvairių amžiaus grupių atstovų kriminogeninį aktyvumą ir nusikalstamo elgesio ypatumus. Nustatyta, kad jaunų žmonių padarytos nusikalstamos veikos dažniau būna agresyvios, impulsyvaus pobūdžio. O vyresnio amžiaus asmenys mažiau impulsyvūs, jie dažniau daro iš anksto suplanuotas nusikalstamas veikas. Amžius lemia žmogaus poreikius, interesus, gyvenimo būdą. Tai atsispindi ir nusikalstamame elgesyje. Socialinės padėties ir užimtumo duomenys apie nusikalstamas veikas padariusius asmenis rodo, kokie

socialiniai sluoksniai ir grupės kokiose veiklos srityse dažniausiai nusikalsta ir kokios rūšies nusikalstamas veikas padaro. Nusikalsta dažniausiai palyginti žemo išsilavinimo asmenys. Dažniausiai tai rodo jų žemą kultūros lygį, socialinį statusą, bendravimo ratą, gyvenimo tikslų įgyvendinimo būdus. Žemiausią išsilavinimą turi smurtinius nusikaltimus padarę asmenys ir palyginti aukštą išsilavinimą – pareiginius nusikaltimus padarę asmenys. Nusikalstamą veiką padariusių asmenų kriminogeninių savybių formavimuisi įtakos turėjo ir jų šeiminė padėtis bei jos kitimas. Ši savybė veikia nusikaltamo elgesio kryptingumą ir pastovumą. Šeimas turintys asmenys rečiau nusikalsta nei nevedę, neištekėję, išsiskyrę asmenys. Šeima paprastai dažniau skatina socialiai reikšmingą nei antisocialų elgesį, užtikrina socialinę jo kontrolę. Kriminologijoje gana išsamiai išnagrinėta auklėjimo šeimoje įtaka nepilnamečių kriminogeninių savybių formavimuisi, šeiminių konfliktų įtaka buitiniam nusikalstamumui. Taigi, asmens socialiniai demografiniai požymiai veikia jo elgesį.

Kiekvienas žmogus visuomenėje atlieka daugybę vaidmenų, išskiriamos ir socialinio vaidmens statuso savybės: *darbuotojo, moksleivio, kariškio* ir kitos. *Buvimas nusikaltėliu* taip pat yra vienas iš socialinių vaidmenų. Ši savybių grupė dar vadinama socialinėmis kultūrinėmis arba socialinėmis funkcinėmis savybėmis. Jos apima duomenis apie nusikaltėlio kultūrą, gyvenimo orientaciją, nuostatas, bendravimą ir panašiai. Kai kurie kriminologai išskiria ir fiziologines, biologines nusikaltėlio asmenybės struktūros savybes, kurios apibūdina įvairias nusikaltėlio fizines ir psichines anomalijas, turinčias įtakos nusikalstamam elgesiui. Nors asmenybė yra socialinė žmogaus kategorija, tačiau ji atspindi ir vidinius žmogaus bruožus, būsenas, t. y. psichines savybes, kurios iš dalies daro įtaką žmogaus santykiams su kitais žmonėmis. Asmenybė – ne tik aplinkos „produktas“, bet ir pačios savęs kūrėja. Vadinasi, norint nustatyti asmenybės turinį, struktūrą, ypač svarbu nustatyti socialinės struktūros ir pačios asmenybės struktūros ryšius bei priklausomybę. Todėl asmenybės struktūrą reikia suprasti plačiai. Į ją reikia įtraukti psichinius procesus ir būsenas, socialinius vaidmenis, vertybines orientacijas, nuostatas ir kitas į vientisą sistemą sujungtas savybes. Tik veikdami bendroje sistemoje, visi šie elementai apibūdina asmenybę, lemia jos formavimąsi.

Tam tikrą įtaką nusikalstamam elgesiui turi asmenybės psichofiziologinės savybės (charakteris, temperamentas, gabumai, mąstymo ypatumai), kurios lemia žmogaus individualumą, dvasinį pasaulį. Šios savybės turi

svarbią reikšmę sprendžiant nusikalstamą veiką padariusios asmenybės pakaltinamumo klausimą.

Svarbią kriminogeninę reikšmę turi socialinės psichologinės asmenybės savybės: *poreikiai ir interesai, įsitikinimai ir vertybinės orientacijos, elgesio motyvacija*, t. y. žmogaus psichologijos struktūra ir turinys. Antai turtinius nusikaltimus padariusių asmenų poreikiai ir interesai skiriasi nuo smurtinius nusikaltimus padariusių asmenų poreikių ir interesų. Skiriasi jie priklausomai nuo nusikaltėlių amžiaus, lyties, nusikalstamo elgesio trukmės. Tačiau daugumai nusikaltėlių būdingas poreikių ir interesų ypatumas – jų primityvumas, socialiai reikšmingų interesų ribotumas ir socialiai neigiamų interesų išvešėjimas. Poreikiai ir interesai lemia asmenų nusikalstamo elgesio motyvus. Beveik pusė nusikalstamų veikų padaroma iš savanaudiškų motyvų, antri pagal paplitimą yra agresyvūs chuliganiški motyvai. Tačiau ir jie priklauso bendrai kriminogeninių motyvų sistemai.

Motyvacija kaip motyvų sistema veikia nusikalstamą elgesį, nes visa tai, kas žmogui yra svarbiausia, tampa jo veiklos motyvais ir tikslais. Nusikalstamo elgesio motyvai gali būti socialūs ir net pozityvūs, skatintini. Asmens siekis praturtėti aktyviai ir kūrybingai dirbant yra skatintinas, tačiau tas pats siekis praturtėti neteisėtu būdu (plėšiant, vagiant, pasisavinant svetimą turtą, apgaulingai tvarkant buhalterinę apskaitą ir pan.) yra smerktinas, nusikalstamas. Kartais net socialiai svarbūs motyvai gali paskatinti padaryti nusikalstamą veiką (nepilnamečiai kartais nusikalsta solidarizuodami su kitais paaugliais, klaidingai suprasdami draugystę, pagalbą artimam žmogui ir pan.). Tačiau tam tikrai nusikaltėlių kategorijai – recidyvistams ir iš dalies tyčinius nusikaltimus darantiems asmenims – būdinga nekintama antisociali nuostata, reiškianti jų vidinį nuolatinį pasirengimą savo poreikius ir interesus tenkinti bet kokia kaina.

Atskleisti nusikalstamo elgesio motyvų susiformavimo priežastis, nuspėti asmenybės elgesį įvairiose situacijose leidžia vertybinės jos orientacijos, atspindinčios asmenybės požiūrį į valstybėje ir visuomenėje pripažintas ir saugomas socialines vertybes, jų hierarchiją. Nusikalstamas veikas padariusių asmenų vertybinei normatyvinei sąmonės sričiai būdinga deformacija. Tokie asmenys paprastai nepripažįsta valstybės ir visuomenės palaikomų socialinių vertybių, pažeidžia jų hierarchiją, socialinėmis vertybėmis dažnai laiko tokias elgesio normas, tokius principus, kurie prieštarauja valstybės ir visuomenės interesams.

Apibendrinant nagrinėtą nusikaltėlio asmenybės struktūrą reikia pažymėti, kad kriminologijos mokslas tik nustato nepalankioje socialinėje aplinkoje susiformavusius asmens ypatybes ir bruožus, kurie tam tikrose susiklosčiusiose situacijose daro įtaką nusikalstamam elgesiui. Minėtus bruožus santykinai apima nusikaltėlio asmenybės charakteristikos struktūrinės dalys, sudarančios vientisą sistemą. Šios sistemos posistemės persipynusios bei viena kitą papildo ir tik jų visuma apibūdina nusikaltėlio asmenybę.

Asmenybei būdingos įvairios socialinės ir paveldimos biologinės savybės. Principinę reikšmę, tiriant nusikaltėlio asmenybę, turi teisingas žmogaus socialinių ir paveldimų ar įgytų biologinių savybių ir nusikalstamo elgesio sąveikos suvokimas. Ši problema turi praktinę ir teisinę reikšmę. Nuo to, kaip ji bus išspręsta, gali priklausyti, ar bus atskleisti nusikalstamumo veiksniai ir nustatytos nusikalstamumo prevencijos kryptys.

Socialinių ir biologinių asmenybės savybių įtaka nusikalstamam elgesiui

Teisinėje literatūroje daug samprotaujama apie tai, nuo kokių žmogaus savybių priklauso nusikalstamas elgesys: ar nuo paveldėtų, genetiškai perduotų (temperamento, gabumų, genetiškai perduotos elgesio programos), ar nuo socializacijos procese (auklėjimo, saviauklos, mokymo, bendravimo, veiklos) įgytų savybių. Nuo šios problemos išsprendimo priklauso nusikalstamumo priežasčių atskleidimas. Sprendžiant šią problemą reikia pasitelkti filosofijos, sociologijos, psichologijos, medicinos, biologijos ir kitų mokslų žinias.

Kriminologų nuomonių šiuo klausimu esama įvairių. Išsiskiria biologizavimo ir sociologizavimo tendencija. Biologinių pozicijų besilaikantys mokslininkai pirmumą teikia žmogaus biologinėms paveldimoms, o ne socialinėms savybėms, apie žmogaus elgesį sprendžia iš individualių biologinių prielaidų. Tačiau ši nuomonė vertinama kritiškai, nors biologinių priežasčių paieška tęsiasi.

Didžioji dauguma kriminologų sutartinai pripažįsta nusikalstamumo ir jo veiksmų socialinę kilmę. Svarbiausią vaidmenį formuojantis nusikalstamam elgesiui turi socialinė aplinka ir individo socialinės savybės, o biologinės savybės vaidina tik tam tikrą sąlygų vaidmenį.

Asmenybė, nepakartojamos jos savybės ugdomos veikiant genetinei ir socialinei programoms. Socialinę programą sudaro žmonijos materialinė ir

dvasinė kultūra. Socialinė programa, perėjusi per intelektą ir emocinę sritį, pamažu įsisavinama ir tampa vidiniu asmenybės turiniu. Tai įvyksta dėl auklėjimo, saviuklos ir praktinės veiklos, bendravimo poveikio, sąveikaujant su genetinė individo programa. Biologinės žmogaus savybės yra materialinė prielaida jo socialinės esmės raidai. Įgimtų ar įgytų fizinių ir psichinių negalių turintys žmonės sudaro ypatingą tipą, kuris ribotai arba visiškai nesugeba įsisavinti socialinių programų. Kriminologus domina ne visi fizinės ir psichinės negalias turintys žmonės, o tik tie, kurių įgimtos ar įgytos fizinės ir psichinės anomalijos veikia asmens elgesį, palengvindamos arba skatindamos kriminogeninių orientacijų veikimą. Asmens psichinės būklės nekeičiančios fizinės savybės paprastai neturi reikšmės nusikalstamam elgesiui. Be to, reikia pažymėti, kad tam tikros biologinės žmogaus savybės, veikiančios jo elgesį, pačios dažnai nulemtos kokių nors socialinių veiksmų. Kartais teigiama socialinė aplinka gali neutralizuoti neigiamą genetinį palikimą ar susilpninti jo įtaką. Pačia bendriausia prasme individualaus nusikalstamo elgesio priežastis galima apibūdinti kaip asmenybės elgesio ir socialinės aplinkos nesuderinamumą. Todėl nagrinėdami aplinkybes, turinčias įtakos nusikalstamam elgesiui, kriminologai kartais vartoja terminus „vidinė“ ir „išorinė“ determinacija.

Išsamiau kriminologijos mokslas yra ištyręs psichinių anomalijų įtaką žmogaus elgesiui. Psichinės anomalijos, į kurias reikia atsižvelgti tiriant asmenybės nusikalstamo elgesio mechanizmą, yra psichopatija, alkoholizmas, narkomanija, silpnaprotystė, oligofrenija (lengva debilumo forma), galvos smegenų traumų pasekmės, kraujagyslių ligos ir psichikos pakitimai, šizofrenija ir epilepsija. Nustatyta tam tikra atskirų psichinių anomalijų ir atskirų nusikalstamų veikų rūšių priklausomybė. Statistika ir kriminologinių tyrimų duomenys rodo, kad dažniausiai psichinės anomalijos būdingos nepilnamečiams nusikaltėliams, asmenims, padariusiems sunkius smurtinius nusikaltimus, ir recidyvistams. Tarp smurtinius nusikaltimus padariusių asmenų yra daug pakaltinamų žmonių, kuriems būdinga psichopatija. Tačiau tai nepaaiškina, kodėl jie padarė nusikalstamas veikas. Psichikos trūkumai nėra tokio elgesio motyvai, nors jie susilpnina pasipriešinimą konfliktinių situacijų poveikiui, trukdo perimti visuomenės pripažintas socialines vertybes, sudaro kliūtis normaliems socialiniams ryšiams, lemia jų vienodumą ir ribotumą, trukdo ugdyti socialiai teigiamos asmenybės savybes, jai adaptuotis socialinėje aplinkoje, silpnina vidinę savikontrolę. Tokiu atveju atsiranda galimybė pasireikšti nusikalstamam elgesiui. Mokslininkų at-

likti kriminologiniai, patopsichologiniai ir psichiatriniai tyrimai rodo, kad dėl psichinių anomalijų padidėja agresyvumas, žiaurumas, konfliktiškumas, įtarumas, pavydas, sadizmas ir kiti bruožai. Jie stabdo normalią asmenybės socializaciją. Tačiau psichinės anomalijos veikia asmens elgesį ne pačios, o veikdamos asmenybės psichologinių ypatumų formavimąsi. Todėl kriminogeninėmis savybėmis reikia pripažinti šiuos ypatumus, o ne pačias psichologines anomalijas. Specialistų teigimu, nusikalstamą elgesį veikia ne konkretus psichinės anomalijos požymis, o toks kompleksinis darinys kaip patopsichologinis sindromas, kurį sudaro psychoanomalinis veiksnys ir dėl jo susiformavusios asmeninės savybės. Patopsichologinio sindromo stiprumas priklauso nuo kriminogeninės asmenybės genezės stadijos.³¹⁹

Taigi, psichinės anomalijos nelemia asmenybės socialinės esmės, jos stabdo normalią asmenybės socializaciją. Psichinės anomalijos, kaip sąlygos, gali padėti atsirasti kriminogeninėms asmenybės savybėms. Tačiau pačių psichinių ypatumų kriminogeniškumas visada priklauso nuo asmens formavimosi, auklėjimo, socialinių gyvenimo sąlygų. Kai kurių nusikalstamas veikas padariusių asmenų psichinės ir fizinės anomalijos dar nereiškia, kad nusikalstamumas turi genetines šaknis. Dauguma šių anomalijų nėra įgimtos. Be to, genetines anomalijas socialinė aplinka ir gydymas gali pakoreguoti. Korekcija gali veikti dvejopai: padėti ugdyti asmenybę arba susiaurinti socialines programas. Psichinės anomalijos sukuria tik foną, veikia vienų ar kitų asmeninių savybių formavimosi ir raiškos intensyvumą. Jos neturi įtakos sąmonės turinio kokybiniais ypatumams, nelemia asmenybės socialinės esmės ir jos nusikalstamo elgesio.

Nusikaltėlio asmenybės tipologija

Visas nusikalstamas veikas padarę asmenys skiriasi socialinėmis, teisinėmis, demografinėmis, psichologinėmis ir kitomis savybėmis. Kita vertus, dėl tų pačių priežasčių jie vieni į kitus panašūs ir sudaro nuolatines grupes. Kriminologinė nusikaltėlio asmenybės charakteristika turi mokslinę ir praktinę reikšmę tik susisteminus minėtas savybes. Šiam tikslui pasitelkiama nusikaltėlio asmenybės tipologija. Tipologija – mokslinio pažinimo metodas, leidžiantis išaiškinti ir išskirti esmingiausias konkrečiam asmenybės tipui

³¹⁹ Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Криминальная птопсихология. – Москва, 1991. С. 210.

būdingas savybes ir nuolatinis ryšius. Ji sudaro tvirtą nusikaltėlio asmenybei būdingų savybių sistemą, parodo nusikaltėlio kaip specifinio tipo genezės dėsninumus. Tipologija fiksuoja kintantį nusikaltėlio asmenybės kriminogeniškumą, atspindi tai, kas buvo nusikaltėliui būdinga pirminėse jo kriminalizavimo stadijose. Tai apibūdina jį kaip asmenybę nusikalstamos veikos metu ir koks jis bus pritaikius prevencijos priemonės.

Nusikalstamą veiką padariusios asmenybės tipologizacijai būdinga keletas etapų: specifinių kriminologiškai reikšmingų savybių sukonkretinimas; jų grupavimas į savarankiškas grupes; atskirų tipų sudarymas.

Kriminologijos literatūroje aptinkama daug įvairių nusikaltėlio asmenybės tipologijų. Nusikaltėlių asmenybės tipai išskiriami remiantis įvairiais kriterijais. Atsižvelgiant į kriterijus, išvardytas nusikaltėlių tipologijas galima sąlyginai suskirstyti į tris grupes.

Pirmai grupei gali būti priskiriamos tipologijos, kurių kriterijus yra nusikaltėlio asmenybės elgesio socialinis kryptingumas ir kaltės forma. Remiantis asmens elgesio socialiniu kryptingumu kriminologai išskiria net penkis nusikaltėlių tipus³²⁰:

- *Profesionalus tipas*. Tai pats pavojingiausias asmenybės tipas, kuriam būdingas neigiamas socialinis kryptingumas, teisinis nihilizmas, žema bendra ir moralinė kultūra, antisocialios nuostatos, poreikis pakartotinai padaryti nusikalstamą veiką. Šiam tipui priskirtini profesionalūs nusikaltėliai, itin pavojingi recidyvistai.
- *Įprastinis tipas*. Tokiam tipui būdinga žymi socialinio kryptingumo struktūros deformacija, socialinės psichologinės jo savybės nepastovios, prieštaringos. Jis neskiria ribos tarp moralaus ir amoralaus elgesio, pasižymi žemu teisinės sąmonės lygiu. Nuo profesionalaus tipo skiriasi tuo, kad nusikalstama veika pasinaudoja įvairiomis aplinkybėmis, bet pats jų nekuria. Šiam tipui priklauso pakartotinai nusikalstantys asmenys.
- *Nepastovus tipas*. Tai asmenys, kuriems būdingas kintamas neigiamas socialinis kryptingumas. Jo asmenybės kryptingumo struktūra nepasizymi nuolatinėmis ir reikšmingomis deformacijomis. Neigiamo ir teigiamo kryptingumo komponentai beveik lygūs, bet jų tendencijos prieštaringos. Tai gali asmenybės kriminogeniškumą su-

³²⁰ Криминология – XX век / Под ред. В. Н. Булакова, В. П. Сальникова. – Санкт-Петербург, 2000. С. 211–212.

stiprinti arba susilpninti. Tokia asmenybė dar iki nusikalstamos veikos elgiasi amoraliai ir daro įvairius nekriminalinio pobūdžio teisės pažeidimus.

- *Nerūpestingas tipas*. Tokiam tipui būdingas kintamas teigiamas kryptingumas ir minimalus neigiamas socialinis kryptingumas. Jis lengvabūdiškai žiūri į teisės normas, daro nesunkias tyčines ir neatsargias nusikalstamas veikas.
- *Atsitiktinis tipas*. Jam būdingas teigiamas socialinis kryptingumas, nekintamas teisinės sąmonės lygis. Nusikalstamą veiką padaro veikiamas kritinės gyvenimo situacijos, kai jos negalima išvengti. Šiam tipui priskirtini asmenys, kurie viršija būtinosios ginties ribas, nusikalsta būdami labai susijaudinę ir panašiai.

Tai universali tipologija ir ji gali būti pritaikoma įvairių kategorijų nusikaltėliams.

Nusikalstamas veikas padarę asmenys pagal kaltės formą skirstomi į asmenis, padariusius tyčines nusikalstamas veikas, ir į asmenis, padariusius neatsargias nusikalstamas veikas.

Antrajai grupei priskirtinos kriminologijoje išvardytos tipologijos, kurios nusikaltėlius skirsto pagal nusikalstamos veikos motyvą, kriminogeninį aktyvumą, nusikalstamos veiklos pastovumą, pavojingumą visuomenei.

Pagal nusikalstamos veikos motyvą išskiriami šie tipai: 1) savanau-diški, 2) smurtiniai, 3) prestižiniai, 4) neatsargūs, 5) žaidybiniai, 6) seksualiniai.

Tai sąlyginis pagal motyvacinį kriterijų nusikaltėlių tipų išskyrimas. Tipologinių jų grupių gali būti ir daugiau. Iš pateiktos tipologijos matyti, kad nusikalstamų veikų rūšis dažnai nesutampa su jų padariusio nusikaltėlio tipu.

Kriminologiškai reikšmingi nusikaltėlių tipai pagal jų kriminogeninį aktyvumą, leidžiantį išskirti šiuos nusikaltėlių tipus:

- *Atsitiktinis* nusikaltėlis padaro nusikalstamą veiką susiklosčius provokuojančioms, skatinančioms aplinkybėms. Tokie asmenys nepasižymi tvirta kriminogenine orientacija, siekia pritarimo, populiarumo, teigiamo aplinkinių vertinimo.
- *Kriminogeninis pasyvus* asmenybės tipas nusikalstamą veiką padaro tik susiklosčius neigiamoms aplinkybėms.

- *Kriminogeninis aktyvus* asmenybės tipas nusikalstamą veiką padaro pats susikurdamas sau tinkamas sąlygas, o nelaukdamas tam palankių aplinkybių.

Kriminologijoje pagal vertybines asmens orientacijas skiriamos šios nusikaltėlių rūšys:

- *Neatsargūs nusikaltėliai*. Jiems būdingas lengvabūdiškumas ir atsakomybės stoka. Tokie asmenys dažniausiai padaro neatsargius nusikaltimus;
- *Savanaudiški nusikaltėliai*. Jiems būdinga siekti įgyti svetimo turto, turėti naudos nusikalstamu būdu. Šie asmenys neigiamai vertina visuomenėje priimtus teisėtus turto įsigijimo būdus. Tokių nusikaltėlių dažniausiai padaromi nusikaltimai yra vagystės, plėšimai, sukčiavimai ir panašiai;
- *Anarchistiniai individualistiniai nusikaltėliai*. Šiems asmenims būdingas neigiamas požiūris į visuomenėje priimtą tvarką, elgesį, tarybines, pilietines bei šeimos pareigas. Tokie nusikaltėliai dažniausiai padaro nusikaltimus valstybėje nustatytai valdymo tvarkai ir panašiai;
- *Smurtiniai nusikaltėliai*. Šiems asmenims būdingas neigiamas, ironiškas požiūris į visuotinai pripažintas visuomenėje vertybes – gyvybę, sveikatą, lytinę laisvę ir kitas. Tokie nusikaltėliai padaro tokius smurtinius nusikaltimus kaip tyčiniai nužudymai, įvairaus pobūdžio kūno sužalojimai, išžaginimai, chuliganizmas ir panašiai.

Galima nusikaltėlių tipologija ir pagal šiuos kriterijus: pagal elgesį iki nusikalstamos veikos; pagal mikroaplinkos pobūdį, pagal nusikalstamo elgesio ir elgesio iki nusikalstamos veikos sąveiką.

Pagal pirmąjį kriterijų – elgesį iki nusikalstamos veikos – išskiriami trys nusikaltėlio tipai: asmenys, kuriems būdinga teisinė deformacija; asmenys, kuriems būdinga dorovinė teisinė deformacija; asmenys, kuriems būdinga dorovinė deformacija.

Pagal antrąjį kriterijų išskiriami asmenys, kuriems būdinga visiška, nevisiška ir dalinė kriminogeninė deformacija.

Pagal trečiąjį kriterijų išskiriami asmenys, kurių padaryta nusikalstama veika yra tiesioginė ankstesnio elgesio pasekmė; asmenys, kurių padaryta nusikalstama veika yra dėsninga buvusio elgesio raida; asmenys, kurių padaryta nusikalstama veika paveikta situacijos.

Trečia grupė jungia tipologijas, kurios nusikaltėlius skirsto pagal socialinės situacijos ir asmenybės sąveikos pobūdį ir išskiria šiuos nusikaltėlių tipus: atsitiktinis kriminogeninis; nuosekliai kriminogeninis; situacinis kriminogeninis ir situacinis.

Apie asmenybės socialinių savybių tvirtumą galima spręsti iš kriminogeninių savybių kiekio ir kokybės. Tyrimai parodė, kad atsitiktinių ir situacinių nusikaltėlių išryškėja nuo vieno iki trijų kriminogeninių savybių (nėsugebėjimas susitvardyti konfliktinėje situacijoje, nemokėjimas nuspėti savo veiksmų pasekmes ir kt.). Jų elgesio motyvacijai didelę reikšmę turi nepalanki situacija nusikalstamos veikos momentu.

Nepastovus (situacinis kriminogeninis) – pereinamasis nusikaltėlio tipas. Jam būdinga daug daugiau kriminogeninių savybių (sąžinės balsą slopinantys įsitikinimai, abejingumas visuomenės nuomonei, įprotis vartoti narkotikus, alkoholį, nemokėjimas pasipriešinti kitų asmenų neigiamai įtakai, teigiamo įpročio ir pastovių stereotipų laikytis teisėto elgesio nebuvimas).

Piktybiniais ir itin pavojingiems nusikaltėliams (nuosekliai kriminogeninis tipas) būdinga kriminogeninių savybių gausa. Jie aktyviai pritaiko nusikalstamai veikai bet kokią aplinką, t. y. gali padaryti nusikalstamą veiką nepaisydami objekto apsaugos, mėginimų užkirsti kelią nusikalstamai veikai ir panašiai.

Taigi, kuo mažiau kriminogeninė asmenybė, tuo didesnę reikšmę nusikalstamo elgesio motyvacijai vaidina nepalankios išorinės aplinkybės. Priešingai, kuo labiau kriminogeninė asmenybė, tuo mažesnė objektyvių sąlygų reikšmė priimant sprendimą padaryti nusikalstamą veiką. Piktybinių nusikaltėlių nusikalstamos veikos priežastys glūdi pačioje asmenybėje. Tai cinizmas, neapykanta žmonėms, vergiškas potraukis materialinėms vertybėms ir kita.

Panašius nusikaltėlių tipus nurodo ir Vakarų autoriai. S. Šaferis išskiria atsitiktinius, profesionalius, anomalius, nepataisomus nusikaltėlius recidyvistus.³²¹ D. Abrahamsenas išskiria du nusikaltėlių tipus: ūmūs (angl. – *acute*) ir užkietėję nusikaltėliai. Pirmajam tipui priklauso situaciniai, antisocialūs ir atsitiktiniai nusikaltėliai, o antrajam – neurotikai, psichopatai ir psichiškai nesveiki nusikaltėliai.³²²

³²¹ Schafer S. Introduction to Criminology. – Reston, 1997. P. 107–108.

³²² Abrahamsen D. The Psychology of Crime. – New York, 1960. P. 14.

Pažymėtina, kad visais atvejais išskiriant socialinį tipą būtina laikytis šių sąlygų:

- asmenybės charakteristikos turi būti aprašomos neatsiejamai nuo socialinių išorinių sąlygų;
- nusikaltėlio asmenybės tipo charakteristikos turi būti pagrįstos empiriniais tyrimais;
- subjektyvios charakteristikos turi būti vertinamos kartu su praktine asmenybės veikla.

Be to, nusikaltėlio asmenybės tipai gali būti nustatyti tik remiantis tam tikrais empiriškai patikrintais kriterijais.

2. Nusikalstamas veikas Lietuvoje padariusių asmenų socialiniai demografiniai bruožai

Nusikalstamas veikas darančių asmenų visuma pagal lyties, amžiaus, išsilavinimo ir kitus socialinės padėties struktūrinius požymius turi ypatumų bei skiriasi nuo visos visuomenės struktūrinės sandaros.

Kasmet Lietuvoje nustatoma daugiau kaip 20 tūkstančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas. Čia vyrauja vyrai. Iš visų asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, moterų 1990–2008 m. sudarė tik 9–14 procentų. Tokia moterų dalis tarp asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, neatitinka visuomenės struktūros pagal lytį. Lietuvoje, kaip žinoma, vyrų ir moterų skaičius yra maždaug vienodas (moterų yra šiek tiek daugiau – 52–53 proc.).³²³

Šis skirtumas yra nulemtas kelių priežasčių. Viena iš jų susijusi su vyro ir moters socialinių vaidmenų skirtumais visuomenėje. Moterų paprastai daugiau dėmesio skiria namams, šeimai, vaikų priežiūrai ir tai nepriklauso nuo užimtumo ar neužimtumo kokia nors darbo veikla. Vyrų yra visuomeniškesni, dažniau užimti veikla, galinčia duoti ekonominės naudos. Jeigu palygintume dirbančių visuomenės narių veiklos rūšis, tai pamatytume, kad moterų daugiau užimtų didmeninės ir mažmeninės prekybos, švietimo bei

³²³ Moterų ir vyrų Lietuvoje: gyventojų skaičius. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1299> (2009-04-26).

sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų srityse.³²⁴ Taigi vyrai dominuoja daugelyje veiklos sričių, be to, jie dažniau eina aukštesnes arba vadovo pareigas. Visa tai sudaro sąlygas padaryti daugiau nusikaltimų, susijusių su ekonomika ir verslo tvarka, finansų sistema, tarnyba, valdymo tvarka. Tarp neužimtųjų darbu vyrai taip pat aktyviau ieško užsiėmimo už namų ir šeimos ribų, todėl dažniau įsitraukia į nusikalstamą veiklą.

Svarbūs ir psichologiniai bei fiziologiniai lyčių skirtumai. Moterys yra jautresnės, emociškesnės, o šios savybės slopina ryžtą pasirinkti nusikalstamą elgesį. Jos yra fiziškai silpnesnės, todėl sunkiau padaryti nusikaltimus, reikalaujančius didelių fizinių pastangų. Atitinkamai nusikaltimus, susijusius su prievarta, dažniausiai padaro vyrai. Moterys savo problemas labiau linkusios spręsti ne smurtu, o apgaule ir klasta. 2008 m. Lietuvoje moterims teko tik 9,8 proc. dalys visų ištirtų tyčinių nužudymų. Jos padarė 11,6 proc. ištirtų sunkių sveikatos sutrikdymų. Dėl tais pačiais metais nustatytų 123 išžaginimo ir pasikėsinimo išžaginti atvejų nebuvo įtariama (kaltinama) nė viena moteris.³²⁵

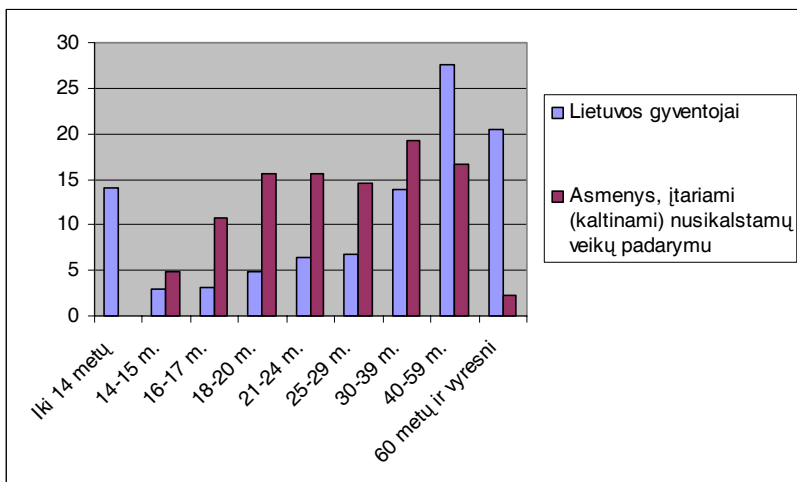
Kitas demografinis rodiklis, leidžiantis išskirti kriminogeniškai aktyviausias visuomenės grupes, yra amžius. Baudžiamasis įstatymas nustato žemiausią amžiaus ribą, nuo kurios asmuo gali būti traukiamas baudžiamajon atsakomybėn. Skirtingose valstybėse baudžiamosios atsakomybės amžius reglamentuojamas skirtingai: nuo 7 metų Airijoje, nuo 12 metų Nyderlanduose, nuo 13 metų Graikijoje ar nuo 14 metų Rumunijoje.³²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 13 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad baudžiamajon atsakomybėn gali būti traukiami asmenys, kuriems nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo metu buvo 16 metų. To paties straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog už nužudymą, sunkų sveikatos sutrikdymą, išžaginimą, seksualinį prievartavimą, vagystę, plėšimą, turto prievartavimą, turto sunaikinimą ar sugadinimą, šaunamojo ginklo, šaudmenų,

³²⁴ Lietuvos statistikos metraštis 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2007. P. 138–139.

³²⁵ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|>&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-04-26\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|>&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-04-26).)

³²⁶ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. – Vilnius: Eugrimas, 2008. P. 48.

sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų pagrobimą, narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystę, prievartavimą arba kitoki neteisėtą užvaldymą, transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą atsako asmenys, sulaukę 14 metų amžiaus.

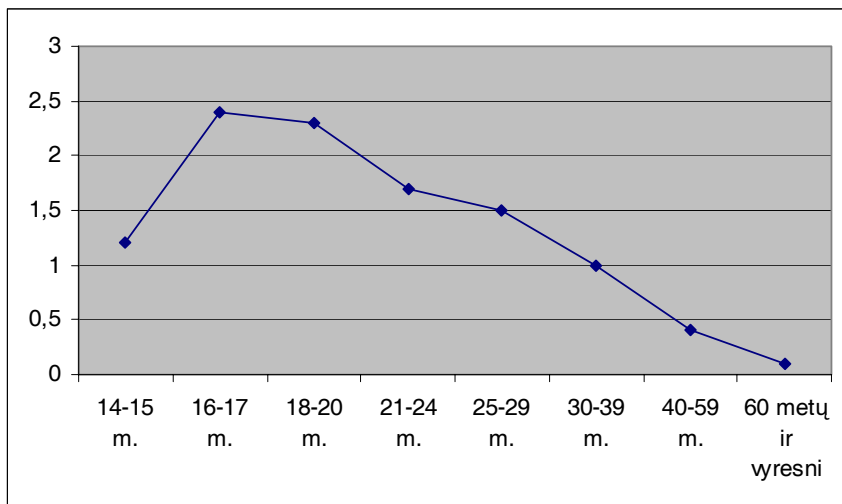

5.1 pav. Asmenų dalis pagal amžiaus grupes 2008 m. Lietuvoje procentais

Iš 5.1 pav.³²⁷ matyti, kad daugiau kaip pusė 2008 m. Lietuvoje pagal ištirtas baudžiamąsias bylas užregistruotų asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, buvo 16–29 metų amžiaus. Tuo metu šio amžiaus Lietuvos gyventojų dalis – 21,2 proc. Vadinas, jaunų nusikaltėlių lyginamoji dalis yra dukart didesnė nei šio amžiaus grupės dalis tarp Lietuvos gyventojų. Pagal atskiras amžiaus kategorijas daugiausia asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, yra 30–39 metų amžiaus (2008 m. – 19,3 proc.). 2008 m. šio amžiaus asmenys sudarė mažesnę Lie-

³²⁷ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=7&metai=2008&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=1#Atas-30-SAV (2009-05-10); Lietuvos gyventojai pagal amžių 2008 m. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 18–19.

tuvos gyventojų dalį – 13,9 proc. Be to, šios amžiaus grupės nusikaltėliai daro daugiausia sunkių ir labai sunkių nusikaltimų (2008 m. – 22,4 proc.).³²⁸ O štai 40–59 metų amžiaus gyventojų 2008 m. Lietuvoje buvo 27,5 proc., tačiau tarp asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, jau gerokai mažiau – 16,6 proc. Vis dėlto didžiausias pasiskirstymo pagal amžių skirtumas matomas lyginant sulaukusius 60 metų ir vyresnius asmenis. Šios amžiaus kategorijos Lietuvos gyventojai 2008 m. sudarė net 20,5 proc., t. y. penktadalį, įtariamieji (kaltinamieji) padarius nusikalstamas veikas – vos 2,2 procento. O vos ketverių metų amžiaus tarpsnį apimanti nepilnamečių nusikaltėlių grupė tarp asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, 2008 m. sudarė 15,6 procento.

5.2 pav. **Kriminogeninis aktyvumas Lietuvos gyventojų amžiaus grupėse 2008 m. procentais**

³²⁸ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-05-10\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-05-10).)

Kaip matyti iš 5.2 paveikslo³²⁹, 16–17 metų amžiaus gyventojai apskritai yra kriminogeniškiausi tarp amžiaus grupių.³³⁰ 2008 m. iš visų 16–17 metų amžiaus Lietuvos gyventojų net 2,4 proc. dalis buvo įtariamai (kaltinami) padarius nusikalstamas veikas. Nedaug nuo šios amžiaus grupės atsilieka ir 18–20 metų amžiaus jaunuoliai. Įtariamųjų (kaltinamųjų) padarius nusikalstamas veikas dalis tarp tokio amžiaus Lietuvos gyventojų buvo 2,3 proc. Taigi kriminogeniškai aktyviausias, o kartu ir pavojingiausias amžiaus tarpsnis yra 16–20 metų. Kriminogeniškai neaktyviausi yra asmenys nuo 60 metų amžiaus ir vyresni – tik 0,1 proc. šio amžiaus asmenų buvo įtariamieji (kaltinamieji). Nors 40–59 metų amžiaus asmenų tarp visų 2008 m. nustatytų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, dalis buvo viena didžiausių – 16,6 proc., šios amžiaus grupės asmenų kriminogeninis aktyvumas vienas mažiausių. Įvertinus šios amžiaus grupės gyventojų skaičių galima apskaičiuoti, kad jų dalis, įtariama nusikalstamu elgesiu, 2008 m. buvo tik 0,4 proc.

Toks nusikaltimus padarančiųjų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes yra suprantamas atsižvelgiant į tai, jog jauni žmonės apskritai stengiasi būti aktyvūs visose gyvenimo srityse, deja, nusikalstamoje veikloje taip pat. Pripažįstama, kad jie dar nėra ganėtinai subrendę asmenybės socialine prasme, daugelis nėra sukūrę savo šeimų, tačiau jau išsilaisvinę nuo tėvų kontrolės. Jie tik mokosi profesijos arba pradeda darbo veiklą. Jiems būdingas didesnis nepastovumas bei polinkis elgtis rizikingai ir neapgalvotai. Ilgainiui, mažėjant žmogaus aktyvumui, keičiantis socialinės brandos lygiui bei statusui visuomenėje, kriminalinis aktyvumas taip pat mažėja.

Būtų galima išskirti nusikaltimų, būdingų vienai ar kitai amžiaus grupei, požymius. Jauni asmenys dažniau padaro impulsyvaus pobūdžio nusikaltimus. Vyresniųjų elgesys mažiau impulsyvus ir geriau apgalvotas. Be to,

³²⁹ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phpml?id=198&idStat=7&metai=2008&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=1#Atas-30-SAV (2009-05-10); Lietuvos gyventojai pagal amžių 2008 m. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 18–19.

³³⁰ Gyventojų kriminogeninis aktyvumas rodo įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas asmenų dalį konkrečiame visuomenės narių kontingente. 2 diagramoje pateikiamas kriminogeninis aktyvumas amžiaus grupėse yra nustatytas apskaičiavus, kokias dalis tarp visų Lietuvos gyventojų pagal atskiras amžiaus grupes 2008 m. sudarė asmenys, įtariamai (kaltinami) padarius nusikalstamas veikas.

nuo amžiaus priklauso žmogaus poreikiai, tikslai, interesai, gyvenimo būdas. Tai, be abejo, turi reikšmės ir nusikalstamam elgesiui.

Daugumą nesunkių sveikatos sutrikdymų, išžagininimų, vagysčių, plėšimų, turto prievartavimų, turto sunaikinimų ar sugadinimų, viešosios tvarkos pažeidimų, nusikaltimų, susijusių su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, padaro asmenys iki 30 metų amžiaus. Tarp jų, kurie padaro sunkius nusikaltimus gyvybei ir sveikatai, ekonomikai ir verslo tvarkai, finansų sistemai, tarnybai, valdymo tvarkai, didesnė santykinė dalis yra vyresni nei 30 metų amžiaus.³³¹

Asmenims tampant vyresniems, daugėja padarančiųjų nusikaltimus nebe pirmą kartą. Apie 10 proc. 2008 m. Lietuvoje nustatytų įtariamųjų (kaltinamųjų) sudarė pakartotinai nusikaltę asmenys.³³²

Dažniausiai jie jau yra grįžę iš laisvės atėmimo vietų. Kurį laiką buvę izoliuoti nuo visuomenės ir bendravę su kitais nusikaltėliais, šie asmenys sunkiau randa priemonių socialiai adaptuotis laisvėje. Tai sudaro palankesnes sąlygas vėl grįžti į neigiamą aplinką ir atnaujinti ryšius. Apskaičiuota, kad apie 40 proc. (rodiklis svyruoja 10 proc.) bausmę atlikusių asmenų padaro naujus nusikaltimus. Iš jų vidutiniškai 30 proc. nusikalsta pirmaisiais metais išėję iš pataisos įstaigų.³³³

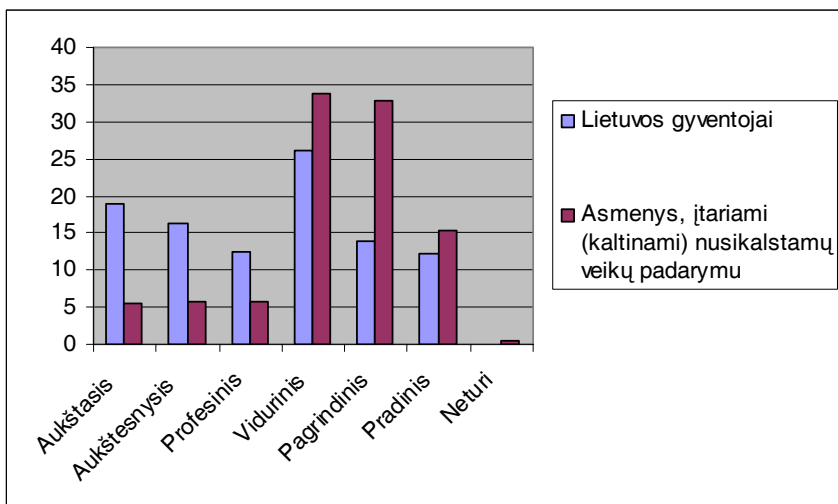
Pakartotinai nusikaltę asmenys dažniausiai daro turtinius nusikaltimus: vagystes ir plėšimus. Daugiau nusikalstamą patirtį turinčių asmenų yra ir tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) sukčiavimu, nužudymais, sveikatos sutrikdymais, išžagininimais, disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, viešosios tvarkos pažeidimais. Tačiau anksčiau teisti asmenys

³³¹ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-04-26\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-04-26).)

³³² Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|15|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus \(kaltinamus\) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje \(Forma_30-SAV\) \(2009-05-21\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|15|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV) (2009-05-21).)

³³³ Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (015).. – Vilnius: LTU, 2001. P. 57.

retai padaro nusikaltimus ekonomikai ir verslo tvarkai, finansų sistemai, tarnybai, valdymo tvarkai.³³⁴

5.3 pav. Asmenų dalis pagal išsilavinimą 2008 m. Lietuvoje procentais

Nusikaltėlių išsilavinimas, kaip rodo duomenys, yra žemesnis nei bendras visuomenės narių išsilavinimo lygis (5.3 pav.³³⁵). Dauguma asmenų,

³³⁴ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|18|>&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-05-21\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|18|>&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-05-21).)

³³⁵ Metiniai gyventojų išsilavinimo duomenys. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://dbl.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3031305&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=7641&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (2006-06-07) Panaudoti Statistikos departamento duomenys apie gyventojų išsilavinimą. Aukštesnįjį išsilavinimą turintiems gyventojams priskiriami ir asmenys, turintys spec. vidurinį išsilavinimą. Profesinį išsilavinimą turintiems asmenims priskiriami asmenys, kurie taip pat yra įgiję pradinį, pagrindinį ar vidurinį išsilavinimą. Prie vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų priskirti ir

įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, turi vidurinę ir pagrindinę išsilavinimą (2008 m. – 66,6 proc.). Tik pradinį išsilavinimą turinčių asmenų procentinė dalis tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) taip pat yra didesnė nei bendrai tarp visuomenės narių. Tačiau tarp dėl nusikalstamo elgesio įtariamų (kaltinamų) asmenų vidutiniškai 2 kartus mažiau žmonių turi profesinį išsilavinimą, beveik 3 kartus mažiau – aukštesnį išsilavinimą ir apie 3,5 karto mažiau – aukštąjį išsilavinimą nei bendrai tarp Lietuvos gyventojų. Maždaug 0,5 proc. dalis 2008 m. nustatytų nusikalstamas veikas padariusių asmenų neturėjo jokio išsilavinimo.

Žemiausias išsilavinimas yra asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius smurtinius nusikaltimus, vagystes, plėšimus, viešosios tvarkos pažeidimus, aukštesnis išsilavinimas asmenų, padarančių nusikaltimus ekonomikai ir verslo tvarkai, finansų sistemai, tarnybai, valdymo tvarkai.³³⁶

Apibūdinant nusikaltėlių socialinę padėtį ypač svarbus rodiklis – užimtumas. Kriminologiniais tyrimais nustatyta, kad nedarbingų ir nesimokančių asmenų nusikalstamos veiklos intensyvumas yra 24 kartus didesnis negu tų asmenų, kurie yra užsiėmę visuomenei priimtina veikla.³³⁷

2008 m. tarp nustatytų nusikalstamas veikas padariusių asmenų: mokėsi – 16,3 proc.; dirbo – 26,1 proc.; nei dirbo, nei mokėsi – 46,4 proc.³³⁸ Nesimokančių lyginamoji dalis nėra didelė, todėl neužimtieji nusikaltėliai yra nedarbingi ir neturintys nuolatinių pajamų asmenys. Pastarųjų dalis

asmenys, turintys pagrindinį išsilavinimą; Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|6|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus \(kaltinamus\) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje \(Forma_30-SAV\) \(2009-05-23\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|6|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV) (2009-05-23).)

³³⁶ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|f-->&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-05-21\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|f-->&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-05-21).)

³³⁷ Babachinaitė G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas // *Jurisprudencija: mokslo darbai*. 2000. T. 15(7). P. 130.

³³⁸ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|f-->&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-04-26\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|f-->&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-04-26).)

tarp visų nusikaltimus padariusių asmenų yra daug didesnė nei bendras nedarbo lygis šalyje: Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2008 m. nedarbo lygis siekė 5,8 proc.³³⁹

Dauguma nedirbančių nusikaltėlių nėra oficialių bedarbio statusą turintys asmenys. 2008 m. tik 2 proc. nustatytų įtariamųjų (kaltinamųjų) buvo darbo biržoje užsiregistravę bedarbiai.³⁴⁰ Tačiau profesine veikla neužsiimančių asmenų, nesvarbu, koks jų oficialus statusas, gyvenimo būdas yra panašus: jie arba dirba atsitiktinius trumpalaikius darbus skirtingose vietose už menką atlygį ir aktyviai nieiško nuolatinio darbo, arba profesionaliai užsiima nusikalstama veikla, kuri yra pagrindinis pajamų šaltinis. Dalis tokių asmenų priskirtini vadinamiesiems marginalams, kurie siejami su tam tikros gyvenamosios būklės (prasta materialine būkle, įvairiomis socialinėmis bėdomis, pagalbos iš kitų visuomenės narių poreikiu).

³³⁹ Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3030905&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=7642&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (2009-03-25). Gyventojų užimtumo tyrimų metu nedarbo lygiu laikomas bedarbių ir darbo jėgos santykis. Darbo jėga – tai visi užimti gyventojai ir bedarbiai. Užimti gyventojai – tai 15 metų ir vyresni asmenys, dirbantys bet kokią darbą, gaunantys už jį darbo užmokesį pinigais ar natūra arba turintys pajamų ar pelno. Užimtųjų kategorijai priklauso: darbdaviai, savininkai, ūkininkai, samdomi darbuotojai, šeimos įmonėje dirbantys šeimos nariai, savarankiškai dirbantys asmenys. Bedarbiai yra 15–74 m. amžiaus asmenys, kurie aktyviai ieško darbo ir per apibrėžtą laikotarpį (dvi savaites) gali pradėti dirbti (per paskutines keturias savaites kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, gimines, žiniasklaidą, laikė įdarbinimo testus ar dalyvavo įdarbinimo pokalbiuose, ieškojo patalpų, įrenginių savo verslui, bandė gauti verslo liudijimą, licenciją, kreditą). Bedarbiams taip pat priskiriami: 1) asmenys, kurie laikinai dėl techninių ar ekonominių priežasčių nedirbo savo darbo vietoje ir neturėjo formalaus ryšio su darbovieta, ieškojo kito darbo; 2) priverstinių atostogų išėję samdomieji darbuotojai, negaunantys pakankamo (≥50%) darbo užmokesčio ir tyrimo metu ieškantys darbo bei galintys dirbti. Priverstinėmis atostogomis laikomos darbavio inicijuotos nemokamos atostogos; 3) mokiniai, studentai, namų šeimininkės (-ai) ir kiti asmenys, ieškantys darbo ir pasirenkę artimiausiu metu (per dvi savaites) pradėti dirbti, bet tiriamuoju laikotarpiu buvę ekonomiškai neaktyvūs.

³⁴⁰ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--130-SAV11-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus \(kaltinamus\) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje \(Forma_30-SAV\) \(2009-05-23\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--130-SAV11-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV) (2009-05-23).)

Nedirbantys ir nesimokantys asmenys dažniausiai daro turtinius, smurtinius nusikaltimus, susijusius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis, pažeidinėja viešąją tvarką. Tokio pobūdžio nusikalstamos veikos 2008 m. sudarė apie 93 proc. visų neužimtųjų nusikalstamų veikų.³⁴¹

Neretai nusikalstamą elgesį lemia savanaudiški, turtinio pobūdžio motyvai. Nuolatinio pajamų šaltinio neturintys asmenys turi ribotas galimybes savo materialinius poreikius tenkinti teisėtais būdais. Todėl neatsitiktinai turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas dažniausiai daro nedirbantys ir nesimokantys asmenys. 2008 m. Lietuvoje tarp visų vagystėmis įtariamų (kaltinamų) asmenų jie sudarė 56,3 proc., tarp padariusių plėšimus – 51,4 proc.³⁴²

Su materialinio pasipelnymo galimybėmis taip pat susiję nedirbančių bei nesimokančių asmenų dažnai padaromos nusikalstamos veikos disponuojant narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, neteisėtai disponuojant šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis. 2008 m. Lietuvoje tarp nustatytų įtariamųjų (kaltinamųjų) užsiimant narkotikų verslu šie asmenys sudarė 59 proc., o tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) disponavimu ginklais – 40,4 proc.³⁴³ Be to, minėtosios nusikalstamos veikos susijusios su nusikalstamų organizuotų grupių veikla, į kurias lengviau įtraukiami jauni, menko išsilavinimo, visuomenei naudinga veikla neužsiimantys asmenys.

Įtariamiesiems (kaltinamiesiems) smurtinėmis nusikalstamomis veikomis priskiriami taip pat dauguma tų, kurie niekur nedirba ir nesimoko. Manoma, kad prievarta lengviau plinta socialinio konflikto, didelės socialinės ekonominės diferenciacijos, sunkiomis materialinėmis gyvenimo sąlygomis. Visa tai pasekmės, kurias išgyvena nedirbantys ir dažnai visuomenės atstumti žmonės. Lietuvoje 2008 m. tarp visų žudikų (ir pasikėsinusių nužudyti) nedirbantys ir nesimokantys sudarė 54,8 proc., tarp įtariamų (kaltinamų) sunkiais sveikatos sutrikdymais – 49,7 proc., tarp žagintojų (ir pa-

³⁴¹ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|12|>&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-05-23\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|12|>&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-05-23).)

³⁴² Ten pat.

³⁴³ Ten pat.

sikėsinsiu išžaginti) – 48 proc. asmenų.³⁴⁴

Daug mažesnis nedarbingųjų ir nesimokančių indėlis yra į viešosios tvarkos pažeidimus. Tai nėra nusikalstamos veikos, kurios būtų daromos dėl savanaudiškų turtinių motyvų, lemiančių nedarbingųjų žmonių kriminalinį aktyvumą daugeliu kitų atvejų. Viešosios tvarkos pažeidimai paprastai pasireiškia kaip protesto prieš visuomenėje įprastus viešo elgesio standartus forma, kurią neretai pasirenka ir besimokantys ar dirbantys asmenys. 2008 m. tarp Lietuvoje nustatytų šias nusikalstamas veikas padariusių įtariamų (kaltinamų) asmenų neužimtųjų dalis buvo 37,1 proc.³⁴⁵

Nusikalstamai besielgiančių asmenų kontingento pasiskirstymas pagal daugelį socialinių demografinių požymių yra gana pastovus. *Dažniausiai nusikalstamas veikas daro anksčiau nenusikaltę jauni žemo išsilavinimo vyrai.* Labiausiai kintantis nusikaltėlius apibūdinantis požymis yra užimtumas. Skirtingais laikotarpiais dirbančių ir besimokančių bei visuomenei naudinga veikla neužimtų asmenų santykinės dalys tarp nusikaltėlių gali būti netapачios, pvz., 1990–1992 m. Lietuvoje dažniausiai nusikaltimus darė dirbantys asmenys. Šiuo atveju padėčiai dėl užimtumo didesnę reikšmę turi objektyvios visuomenės socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sąlygos, kurios gali labai keistis.

3. Nusikaltėlio asmenybės formavimasis

Nusikalstamas elgesys nėra atsitiktinumas, nepriklausomas nuo asmenybės ir lemiamas tik išorinių objektyvių aplinkybių. Šios aplinkybės gali sukurti palankias sąlygas padaryti nusikalstamą veiką, net ją išprovokuoti, bet nėra jos priežastis. Jeigu asmuo tampa psichologiškai priklausomas nuo konkrečių išorinių aplinkybių, vadinasi, tokios yra asmenybės savybės. To-

³⁴⁴ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|12|>&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-05-23\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|12|>&tt=Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_2) (2009-05-23).)

³⁴⁵ Ten pat.

dėl svarbu išsiaiškinti, kokioms socialinėms sąlygoms veikiant atsiranda tos asmenybės savybės, kurių veikiamą ji padaro nusikalstamą veiką. Taigi, nusikaltėlio asmenybės problema yra kartu jos formavimosi problema, o nusikalstamo elgesio problema – tokio elgesio kilmės, jos sąlygotumo problema.

Į asmenybės formavimosi procesą žiūrima kaip į socializaciją, t. y. procesą, kurio metu formuojasi asmens savimonė ir socialinės orientacijos sistema, asmuo išsiugdo socialines savybes, pasirenka gyvenimo kelią, nustato socialinius ryšius, prisitaiko prie socialinės aplinkos, išmoksta tam tikrus socialinius vaidmenis ir funkcijas. Šiuo laikotarpiu atsiranda ir įsitvirtina tipingos reakcijos į atsirandančias gyvenimiškas situacijas. Tai sudėtingas procesas. Jį lemia išorinės socialinės sąlygos ir jų kaita, socialinė visuomenės struktūra, socialiniai santykiai ir institutai, materialinė ir dvasinė visuomenės kultūra. Tačiau tai nereiškia, kad žmogaus elgesys, kultūra gali būti paaiškinama vien išorinėmis socialinėmis sąlygomis. Kiekvienam žmogui tenka patirti išorinės, socialinės aplinkos poveikį, tačiau žmonės skirtingai į jį reaguoja. Elgesio pasirinkimas priklauso nuo žmogaus gyvenimo patirties, jo poreikių ir interesų, vertybinių orientacijų, nuostatų bei teisinės sąmonės. Tai susiformuoja socializacijos procese, kuris suvokiamas kaip individo socialinės esmės formavimosi ir raidos procesas. Tai tapimo asmenybe procesas, kurio metu individas išmoksta ir perima konkrečios visuomenės, socialinės bendrijos, grupės vertybes, normas, nuostatas bei elgesio pavyzdžius. Žmogus, aktyviai sąveikaudamas su jį supančia socialine aplinka, perima šios aplinkos kultūros vertybes ir jomis vadovaujasi, įgydamas socialines savybes. Svarbus kultūros vertybių elementas yra socialinių normų sistema. Procesas, leidžiantis žmogui sąmoningai veikti neperžengiant visuomenės kultūros ribų, yra socializacija. Jį sudaro ir biologinės prielaidos, ir individo išitraukimas į socialinę aplinką. Socializacijos metu vyksta socialinis pažinimas, socialinis bendravimas, įgyjami praktinės veiklos įgūdžiai, perimamos socialinės funkcijos, vaidmenys, socialinės normos, teisės ir pareigos.

Socializacija yra nepertraukiamas, tik skirtingu intensyvumu vykstantis procesas. Jis priklauso ne tik nuo žmogaus ir socialinės aplinkos sąveikos formų, bet ir nuo visuomenės brandos. Socializacijos procese perimama kultūra ir atsiskleidžiama, tampama asmenybe. Atsižvelgiant į tai, kokiame socializacijos cikle asmenybė formuojasi, socializacija skirstoma į pirminę ir antrinę. Pirminės socializacijos metu individas perima būtiniausias žinias ir įgūdžius, be kurių egzistuoti visuomenėje jam būtų sunku. Tačiau jaunystė-

je socializacija negali parengti daugybei įvairiausių socialinių vaidmenų, kuriuos asmuo vaidina nūdienos visuomenėje. Todėl ne mažiau svarbi antrinė socializacija, kuriai būdingi šie porūšiai: išankstinė (*anticipatory*) socializacija, profesinė socializacija ir resocializacija. Išankstinė socializacija suvokiama kaip naujo vaidmens apmąstymas ir bandymas jį atlikti. Profesinė socializacija trunka tol, kol asmuo dirba. Visą gyvenimą keičiasi žmonių požiūriai, vertybės ir savimonė jiems imtis naujų vaidmenų bei įgyti naujos patirties. Šis procesas, kai yra laipsniškas ir dalinis, vadinamas besitęsiančia socializacija. Ir atvirkščiai – resocializacijos metu asmuo atsisako vieno gyvenimo dėl kito, kuris skiriasi nuo pirmojo.

Pagal socializacijos procese individui perteikiamą visuomenės kultūros pobūdį galima išskirti specifinę socializacijos rūšį – teisinę socializaciją. Ji sudaro būtiną ir labai svarbią bendros socializacijos dalį. Teisinė socializacija atspindi specifinį bendrųjų socializacijos dėsnių raišką formuojantis ir lavėjant teisinei individo sąmonei, teisiniam elgesiui ir teisei kultūrai.

Žmogui susivokti ir elgtis socialinėje aplinkoje padeda žinios, normos ir socialinės vertybės. Per jas perduodamas kultūrinis žmonijos palikimas. Kiekviena visuomenė pateikia savo vertybių ir normų sistemą, atspindinčią visuomenės interesus. Pagrindinis socializacijos tikslas yra pasiekti, kad asmenybės vertybių sistema, jos veikla atitiktų visuomenės vertybių sistemą, skatinamą ir toleruojamą veiklą, interesus, tikslus. Socialinių normų ir vertybių perkėlimas į individo lygį reiškia jų internalizavimą asmenybės sąmonėje. Šis procesas padeda jai įsitraukti į socialinius teisinius santykius, formuoti elgesį ir teisinę sąmonę, požiūrį į teisę, jos principus, idėjas ir konkrečias teisės normas, į teisės institutus ir skirtingas teisinio elgesio formas. Taip ugdoma asmens teisinė kultūra. Tačiau visuomenėje egzistuoja įvairios vertybių sistemos. Be visuomenės pripažintų ir palaikomų normų ir vertybių, egzistuoja atskiroms socialinėms bendrijoms, grupėms, atskiroms socialiniams institutams būdingos normos ir vertybių sistemos, kurios ne visada atitinka visuomenės vertybių sistemą. Socializacijos procese asmenybė yra veikiamą visų šių normų ir vertybių sistemų. Todėl asmenybės socializacija, tarp jų ir teisinė socializacija, vyksta nuolatinėje priešingybių kovoje, kurią, kaip rodo praktika, laimi ne vien tai, kas atitinka visuomenės interesus. Lietuvoje didėjantis nusikalstamas veikas darančių asmenų skaičius rodo, koks gausus būrys yra per mažai socializuotų žmonių, kuriems būdinga žema teisinė sąmonė ir kultūra.

Socializacija – tai visą gyvenimą trunkantis procesas. Itin svarbų vaidmenį formuojantis asmenybei, jai socializuojantis, ypač ankstyvuojų gyvenimo laikotarpiu, atlieka šeima. Šis socializacijos laikotarpis yra pamatinis ir jį būtų galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizaciją³⁴⁶, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu. Pirminę socializaciją individas patiria pirmiausia toje mikroaplinkoje, kurios narius sieja bendra buitis, tarpusavio pagalba ir bendra moralinė atsakomybė, su kuria individas save tapatina. Šeimoje vyksta svarbiausi asmeninio, privataus gyvenimo įvykiai, žmogų jungiantys su socialine grupe, visuomene. Tai socialinė aplinka, kurioje asmuo mokosi dorovinių santykių abėcėlės bendraudamas su tėvais, o per juos – su platesne socialine aplinka. Tėvai yra pirmieji asmenys, su kuriais individas save sutapatina. Jų elgesys ir tarpasmeniniai santykiai, tarpusavio bendravimas yra labai svarbūs asmenybės ugdymui, perimant socialinio elgesio normas bei vertybių sistemą. Būtent šeima turi užtikrinti fizinį ir emocinę, protinę ir kultūrinę jauno žmogaus raidą, socialinių normų perėmimą, vertybinių orientacijų formavimąsi, socialinę psichologinę pagalbą, nuo kurios priklauso žmogaus savivertė, savigarba. Šeima yra ne tik tiesioginis teigiamų ir neigiamų įtakų šaltinis asmenybei. Ji taip pat yra ir kitų socialinės aplinkos veiksnių asmenybei savotiškas filtras, netiesioginė įtaka. Todėl ir kriminologai, ir sociologai, psichologai, nagrinėdami žmogaus elgesį, vidinę būseną, dažnai atsakymų ieško vaikystėje, to žmogaus šeimoje, nes šeima – erdvė, iš kurios asmuo išeina su brandinęs socialiai teigiamus arba neigiamus įpročius, vertinimus, gyvenimo tikslus.

Galima išskirti du kriminogeninių šeimų tipus: desocializuojančią šeimą ir konfliktišką šeimą. Desocializuojanti šeima yra kriminogeninės šeimos atmaina, kuri skatina nusikalstamas veikas šeimoje ir už jos ribų. Kriminogeninis šeimos poveikis apima stichišką arba kryptingą, tikslingą antisocialių savybių formavimąsi arba nesipriešinimą tokioms savybėms. Visais atvejais kriminogeninė šeimos įtaka yra susijusi su socializacijos funkcijos nevykdymu. Šeimos (šeiminių santykių) kriminologija šeiminei desocializaciją vertina kaip šeimoje vykstantį kriminogeninį procesą, lemiamą išorinių

³⁴⁶ *Interiorizacija* – išorinių veiklos struktūrų pavirtimas vidinėmis žmogaus psichikos struktūromis, pvz., iš aplinkos priimami įsakymai, nurodymai virsta žmogaus vidinėmis elgesio normomis (Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: 1999. P. 523–524).

socialinių reiškinių ir procesų. Šeiminė desocializacija interpretuojama kaip išskirtinai neigiamo poveikio asmeniui arba abejingumo tokiam poveikiui veiksnys.³⁴⁷

Taigi ne kiekviena šeima sugeba sudaryti pozityvaus asmenybės ugdymo sąlygas. Daugelio mokslininkų atliktų tyrimų rezultatai, taip pat lyginamoji antisocialių ir prosocialių vaikų bei paauglių šeimos sąlygų analizė rodo, kad delinkventai augo daug nepalankesnio klimato šeimoje sąlygomis negu kiti jų bendraamžiai. Sąvoka „nepalankus klimatas šeimoje“ apima įvairias neigiamas šeimos ypatybes, jos trūkumus, susijusius ne tik su struktūrine, kiekybine, pasiskirstymo pagal amžių bei lytį sudėtimi, bet ir vidiųjų šeimos ryšių, šeimos narių santykių su išorinėmis institucijomis būkle. Dažniausiai išskiriamos šios nepalankios sąlygos šeimoje: nedarni šeima, alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje, nuolatiniai tėvų konfliktai, tėvų ir vaikų emocinių ryšių nepastovumas bei kitos auklėjimo klaidos. Kuo daugiau tokių veiksnių vienu metu veikia asmenį, tuo didesnė nusikalstamo elgesio tikimybė. Tvirtos neigiamos šeimos ypatybės gali būti reali dorovinio asmenybės formavimosi kliūtis, ypač jeigu tokių auklėjimo šeimoje trūkumų nekompensuoja kitos socialinės institucijos. Kriminologijoje išskiriami net keli neigiamai veikiantys auklėjimo šeimoje stiliai: hipogloba, hipergloba, prieštaringas auklėjimas. **Hipogloba** – priežiūros nebuvimas šeimoje. Dažniausiai pasireiškia tuo, kad tėvai nesirūpina vaiku, nesidomi jo veikla, interesais, ateitimi, leidžia jam elgtis taip, kaip jis nori. Visais atvejais, kai šeimoje nėra priežiūros ir kontrolės, tikėtina, jog vaikai neišmoks valdyti elgesio, pateks į antisocialių asmenų ir grupių įtaką ir perims jų vertybes bei elgesio normas. **Hipergloba** – tai priešingas pirmajam auklėjimo stilius, kai vaikas nuolat perdėtai kontroliuojamas. Psichologė A. E. Ličko skiria dvi hiperglobos formas: vyraujanti hipergloba pasireiškia smulkmeniška vaiko kontrole, sudėtinga draudimų sistema. Toks auklėjimo stilius slopina asmens savarankiškumą, iniciatyvą, atsakomybės jausmą, formuoja infantilią asmenybę. Vyraujančioji hipergloba gali paskatinti nuolatinius konfliktus su tėvais, o kartais visišką tėvų reikalavimų ir draudimų atmetimą; nuolaidžioji hipergloba – tai pernelyg didelis vaiko lepinimas, globa. Tėvai stengiasi atleisti jauną žmogų nuo nemalonių pareigų, patenkinti visus jo norus. Tokį asmenį gaubia žavėjimosi ir garbinimo atmosfera, nekritiškai ver-

³⁴⁷ Шестаков Д. А. Семейная криминология: Криминофамилистика. 2-е изд. – СПб.: Издательство „Юридический центр Пресс“, 2003. С. 134–137.

tinami jo veiklos rezultatai. Ilgainiui tėvams vis sunkiau darosi patenkinti padidėjusius, egocentriškus jauno žmogaus poreikius. Įprotis kuo greičiau ir be didelių pastangų patenkinti savo norus jį skatina ieškoti būdų patenkinti bet kokius poreikius. Dažnai tokie asmenys pasirenka veiksmingus, bet socialiai nepriimtinus ir smerktinus poreikių tenkinimo būdus. Prieštaringas auklėjimas pasireiškia tuo, kad šeimos nariai (tėvas, motina ir kt.) taiko nesuderinamas poveikio priemones arba nenuoseklią discipliną. Toks auklėjimas skatina dviveidiškumo formavimąsi, didina antisocialaus elgesio tikimybę.

Svarbus veiksnys, neigiamai veikiantis jaunų žmonių elgesį, yra tėvų moralinis pakrikimas. Pažymėtina, kad šeimos ydos perduodamos ir kitoms kartoms, kai tokiose šeimose augę asmenys patys sukuria šeimas. Netgi mirus vienam iš tėvų arba jiems išsiskyrus, vaiko psichika mažiau sužalojama nei gyvenančio nuolatinių konfliktų, įtampų, muštynių, prieštaringo auklėjimo aplinkoje. Ne šeimos struktūra, narių skaičius, o vyraujanti atmosfera, tarpusavio emociniai santykiai lemia jos narių elgesio ypatumus. Nedarinių šeimų narių tarpusavio santykiams būdinga: bendravimo siaurumas, bendravimo vienpusiškumas, emocinis nepakankamumas ir emocinių ryšių netvirtumas. Materialinės sąlygos šeimoje tiesioginės įtakos asmens psichinio raidai neturi.

Šeimose, kuriose vyrauja fizinės jėgos kultas, kurios iš visų auklėjimo priemonių pirmenybę teikia fizinei prievartai ir griežtoms fizinėms bausmėms, vaikai išauga agresyvūs, fizine jėga įsitvirtinančiais šeimoje ir už jos ribų. Fizinį ir psichologinį smurtą šeimoje patyrusių vaikų agresyvus elgesys rodo, kad sąveikaudamas su aplinka žmogus tarytum atgamina ankstesniųjų santykių šeimoje turinį. Jie susikuria agresyvios ir priešiškos aplinkos suvokimą. Toks asmuo, patekęs į objektyviai neutralią situaciją, gali suvokti ir interpretuoti ją kaip grėsmingą, dėl to pats ima elgtis agresyviai.

Kai kurios šeimos nemoka tinkamai auklėti vaikų dėl savo dezorganizuotumo: dažnų konfliktų, nutrūkusių šeiminių santykių, emocinių ryšių nebuvimo. Abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, jo sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas ir panašiai. Skiriami tokie emocinio atstūmimo neigiami padariniai: padidėjusi priklausomybė arba gyvybiška nepriklausomybė; agresyvumas; emocinis nejautrumas; sumenkintas savęs vertinimas; neigiama pasaulio samprata; emocinis netvirtumas.

Šiltus santykius, tarpusavio pagarbą puoselėjančiose šeimose aktyviai formuojasi tokios asmens savybės kaip gerumas, nuoširdumas, rūpestingumas, savarankiškumas, sugebėjimas taikiai spręsti konfliktus. Kuo mažiau šilumos, dėmesio sulaukia vaikas, tuo lėčiau jis formuojasi kaip asmenybė. Vaikai, kuriems tėvai skiria per mažai dėmesio, yra abejingi jų problemoms, retai bendrauja su jais, neišsiugdo socialiai reikšmingų teigiamų jausmų, būna infantiliški, atsilikę mokykloje, kartais gali turėti net psichinių sveikatos sutrikimų. Tam gali turėti įtakos ir tokia situacija, kai tėvai besąlygiškai tenkina vaiko norus, neišugdo jo atsakomybės, pareigos jausmo. Tokioje šeimoje auga egoistas ir egocentristas, įpratęs gauti viską ir visada. Kaip žinome, išskirtiniu egoizmu pasižymi nusikaltėliai, todėl tokia šeimos pozicija auklėjant vaiką gali būti pradas formuojantis savanaudiškam nusikaltėlio tipui. Vaikas, ypač ankstyvajame amžiuje, beveik viską perima iš šeimos. Vaikystėje įgytos savybės išlieka ilgam. Todėl asmenybė, kuriai tam tikru laikotarpiu atsiranda neigiami, pavojingi jos tolesniam likimui socialiniai psichologiniai ypatumai, formuojasi socialiai neigiama kryptimi. Pamažu neigiamos savybės tampa tvirtesnės, deformuoja asmenybę. Šeima vaiką per savo emocinę terpę įveda į visuomenę. Jeigu tai nepavyksta, asmuo į visuomenę ateityje įsilieja daug sunkiau. Socialinė šeimos pozicija, puoselėjamos ir propaguojamos elgesio normos, jos vertybių sistema atsispindi ir vaikų, vėliau paauglių ir suaugusių asmenų puoselėjamoje vertybių sistemoje. Galima sakyti, kad asmens savybės iš dalies užkoduotos šeimoje. Netinkamo auklėjimo šeimoje ypatumai pasireiškia ne kartą ir ne tik tuo laikotarpiu, kai formuojasi asmenybė, bet ir tuomet, kai jau subrendusi asmenybė perduoda savo asmeninę neigiamą patirtį artimiausiai aplinkai.

Psichologai teigia, kad, be tėvų ir vaikų tarpusavio santykių, asmenybės formavimuisi lemiamą įtaką turi šeimos konsteliacija, t. y. brolių ir seserų pasiskirstymas šeimoje. Iki šiol kriminologijoje mažai buvo krepiama dėmesio į aplinką, kurią sudaro broliai ir seserys. Kaip tik šioje aplinkoje dažniausiai susiduria atskirų šeimos narių interesai. Broliai ir seserys yra džiaugsmų ir skausmų dalininkai, pagalbininkai. Jie viskuo dalijasi, ginčijasi, pešasi, kartu nusižengia, kartu atgailauja. Ši sąveika turi lemiamą reikšmę asmens formavimuisi ir bendravimo patirčiai. Bendravimo poreikių nepatenkinimas šeimoje su kitais jos nariais yra vienas iš veiksnių, stumiančių jaunos žmonės bendravimo poreikį tenkinti už šeimos ribų.

Nors šeima asmenybės socializacijoje atlieka pagrindinį vaidmenį, tačiau asmenybei vis didesnę poveikį daro kiti socializacijos veiksniai, tarp ku-

rių pirmiausia išskiriama **mokykla**. Mokymo įstaigos rengia vaiką gyvenimui – suteikia reikiamų žinių, įgūdžių, formuoja įsitikinimus. Mokykla turi padėti moksleivį integruoti į visuomenę, t. y. jį socializuoti, o kartu ugdyti asmenybę. Mokyklinis ugdymas yra svarbiausias reguliuojantis bei formuojantis procesas, kai jaunas žmogus keičia savo elgseną, įgyja naujų žinių. Jei mokyklinis ugdymas to neužtikrina, tai jos disfunkcija prisideda prie veiksmų, stumiančių į nusikaltimų kelią. Mokykla kol kas visą asmenybės ugdymo procesą ir turinį orientuoja vien tik į savitikslių žinių įgijimą, įgūdžių lavinimą. Suabsoliutinta žinių reikšmė be doros ir dvasingumo gali būti labai pavojingų socialinių pasekmių priežastis. Paaugliai, nesuvokdami savitikslių žinių naudos ir neturėdami atitinkamų dorovinių stabdžių, tampa lengvai pažeidžiami neigiamų aplinkos veiksmų. Todėl žinias, neneigiant jų svarbos, būtina diegti kartu su dvasinėmis vertybėmis, puoselėti žinojimą ir dvasingumą. Tačiau šiandieninėse mokyklose įgyjamų žinių gausa dažnai nesusiejama su jų gyvenimišku aktualumu, praktine nauda, mokiniui atrodo menkavertė, o neretai ir nereikalinga. Būtent tokia padėtis yra socialiai pavojinga, nes ji veikia paauglių pasirenkamą elgesį. Todėl dažnai mokiniai tampa pasyvūs, akivaizdi mokymo prievarta. Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme, švietimo koncepcijoje ir kituose norminiuose švietimo dokumentuose mokyklai keliamas tikslas – dorinis ir pilietinis ugdymas – lieka deklaratyvus arba neveiksmingas. Jauni žmonės, neturėdami dorovinių stabdžių, yra lengvai pažeidžiami. Tinkamai organizuoti mokyklinį auklėjimą trukdo ir pačių pedagogų veiklos trūkumai, jų mąstysena, bendravimo ir bendradarbiavimo su mokiniais trūkumas. Dažnai mokytojai nevertina mokinio kaip asmenybės, jis žeminamas ir laikomas nevykėliu, nevispročiu, ypač silpniau besimokantis. Jausdamas moralinę skriaudą, toks mokinys natūraliai tampa mokytojo priešu. Atsiradus papildomoms išorinėms nuolatinėms ir nevaldomoms prielaidoms (pvz., konfliktams, nepriežiūrai šeimoje ir kt.), priešiška jaunuolio būsena perauga į antisocialų elgesį. Autoritariniai mokytojo ir mokinio santykiai, kai dalis jaunų žmonių jaučia priešišumą ne tik bendraamžiams, bet ir mokytojams, gali būti nusikaltamo elgesio prielaida.

Mokykloje vyrauja stipri vertinamoji aplinka. Kiekvieną dieną vertinami mokslo rezultatai, poelgiai, mokinių savybės bei žinios lyginamos su kitų savybėmis ir žiniomis. Nepalankiomis šeimos sąlygomis gyvenančių moksleivių padėtis, palyginti su jų bendraamžiais, dažnai prastesnė. Jie ir į mokyklą ateina blogiau pasirengę mokymuisi. Todėl nenuostabu, kad nei-

giamais pažymiais vertinami būtent atsiliekantys, antisocialūs vaikai ir paaugliai. Formuojasi neigiamas mokytojų ir klasės draugų požiūris į juos. Kiti vaikai nenori su jais draugauti, jie tarsi laikomi prastesniais, atstumtais, vyksta stigmatizacijos („etikečių klajavimo“) procesas. Ilgainiui jie netgi patys save ima laikyti blogesniais nei kiti ir savo elgesiu siekia pateisinti jiems primestą blogiukų įvaizdį, atsiranda priešiškusis mokyklai. Taip jie ginasi nuo neigiamo poveikio. Todėl izoliuoti bei atstumti mokykloje, neradę supratimo šeimoje ir patyrę daugelį nusivylimų, tokie paaugliai aktyviai pradeda ieškoti kitos aplinkos, kuri juos priimtų, kur jie galėtų sulaukti pritarimo, paskatinimo ir panašiai. Atstumtųjų paauglių, palyginti su kitais paaugliais, socialinio pasirinkimo galimybės yra mažesnės, todėl jie dažniausiai patenka į tokių pat atstumtųjų kaip jie patys bendriją. Nutrūkus teigiamiems ryšiams su mokykla, jie sudaro mažas grupes, kurioms būdingos savos elgesio normos, vertybių sistema, taip pat gali įsilieti į jau esančias antisocialaus kryptingumo grupes. Visos šios aplinkybės atitolina paauglius nuo prosocialios aplinkos poveikių ir skatina tolesnę asmenybės desocializaciją.

Užsienio kriminologai taip pat nurodo, kad įtakos paauglių nusikaltamumui gali turėti struktūriniai mokyklų sistemos trūkumai, mokyklose dažnai vyraujanti antisocializuojanti ideologija, mokymo lygių skirtumai bei kitos su mokykla susijusios ir neigiamai paauglių veikiančios aplinkybės.³⁴⁸ Vokiečių kriminologo L. R. Martino teigimu, autoritarinis mokytojų elgesys, spaudimas, pažeminimas laikytini agresyvaus mokinių elgesio priežastimi. Nesugebėjimas mokytis, bausmės, menkos išsimokslinimo ir profesijos įsigijimo galimybės, blogi mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiai, mokytojų savivalė ir neteisingumas gali būti įvardijami kaip agresijos mokykloje priežastys.³⁴⁹

Asmenybės socializacijai didelį poveikį daro neformalios bendraamžių grupės, pasižyminčios sava subkultūra. Ieškodami saugumo ir supratimo, kurių dažniausiai negali užtikrinti nedarni šeima, mokykloje paaugliai tampa neformalių grupių nariais, taip patenkindami bendravimo poreikį. Jose vyrauja teigiamas psichologinis klimatas, kuris veikia kiekvieną grupės narį. Jaunų žmonių suartėjimas tokioje grupėje vyksta greitai, nes grupės nariai

³⁴⁸ Blachut J., Gaberle A., Krajewski K. Kriminologija. – Gdańsk, 2000. P. 348.

³⁴⁹ Martin L. R. Gewalt in Schule und Erziehung. Grundformen der Prävention und Intervention. – Bad Heilbrunn, 1999. S. 20.

vieni kitiems yra socialinė ir psichologinė vertybė. Bendraamžių grupė, būdama informacijos, emocinio ryšio, bendravimo ir veiklos terpe, vykdo specifinę psichologinę funkciją. Vyrauja nuomonė, kad neformalios grupės nariai ilgainiui tarpusavyje supanašėja. Stichiškai ir organizuotai susibūrusios grupės turi savitą struktūrą, savo lyderius, savo vertinimo sistemą ir tik joms priimtinas elgesio normas. Neformalaus bendravimo aplinkoje pripažintos normos ir elgesio vertinimo kriterijai itin reikšmingi subjektyviai. Paauglių poreikius tenkinančios neformalios grupės kartu kelia jiems ir tam tikrus reikalavimus, t. y. paklusti grupėje įsitvirtinusiems nerašytiems elgesio kodeksams ir taisyklėms, vykdyti grupės tikslus, užmojus. Jei tokiose grupėse vyrauja vyresniųjų smurtas, jėga, antisociali veikla, stiprėja antisocialios jaunuolio pažiūros, jausmai, įsitikinimai, neigiami įpročiai. Atsidūręs tokioje aplinkoje, asmuo pradeda nesuvokti, kas draudžiama ir kas leidžiama. Nesant šeimoje darnos, sutarimo, emocinio ryšio, jaunas žmogus pasirengęs vardan bendravimo grupėje priimti net jam svetimas, grupės diktuojamas elgesio normas. Tokios neformalios grupės paprastai nepripažįsta visuomenėje priimtinių ir palaikomų elgesio normų, dvasinių ir socialinių vertybių. Šios grupės skiriasi tarpusavyje savo sutelktumu ir pastovumu, pavojingumu ne tik išorinei aplinkai, bet ir kiekvienam jos nariui. Tėvų šeimoje nepripažinti, atstumti ir nesuprasti mokykloje, jauni žmonės patenka dezorganizuotos grupės, kurios nariai daro nusikalstamas veikas, įtakon. Todėl kartu su kriminogenine grupe nusikalstamas veikas daro asmenys, kurie vieni būdami to nepadarytų. Tokia grupė tampa pagrindine ir dažnai vienintelė aplinka, kurioje jie gali laisvai patenkinti daugelį poreikių – savęs įtvirtinimo, pripažinimo, pritarimo, saugumo ir kitus. Antisocialioje subkultūroje jiems atsiveria plačios galimybės, taip pat rizika, ekstremalios situacijos, galimybė pašalinti moralinius suvaržymus. Visa tai leidžia kompensuoti prosocialioje aplinkoje patiriamas nesėkmes. Dėl visų šių priežasčių ši grupė turi didžiausią įtaką asmenybės ugdymui ir jos socializacijai. Kai kuriais atvejais neformali grupė, turinti savitą subkultūrą (specifines vertybes ir elgesio normas, ypatingą dialektą, specifinę aprangą ir elgesio formą, specifinę statusų struktūrą ir kt.), gali pakeisti netgi šeimą. Taigi sudaromos realios galimybės asmens antisocialaus elgesio patirčiai kauptis, o kartu iškreiptam požiūriui į gyvenimą stiprinti. Tai patvirtina įvairūs kriminologų, sociologų, psichologų atlikti tyrimai. Amerikiečių mokslininkas Viljamas Futas Vaitas (*William Foote Whyte*), atlikęs išsamius tyrimus apie paauglių įsitraukimo į neformalias nusikalstamas gaujas bei dalyvavimo jose

priežastis, motyvus, nurodo, kad tai išorinės sąlygos, asmens vidinės savybės, nuostatos. Išorinės sąlygos, pasak jo, yra: šeima (ji netvirta, tėvai girtauja, būdingi vidaus struktūros trūkumai, stokojama emocinio psichologinio ryšio šeimoje); mokyklą, klasę (nesėkmės moksle, nepatenkinami saugumo, bendravimo, pripažinimo poreikiai, paauglio asmenybė nuolat menkinama, žeminima); bendraamžius (jų neigiamo elgesio patirtis, fizinės jėgos demonstravimas); suaugusius nusikaltėlius (nusikalstamo elgesio pavyzdys, veikimo modelis); komunikacines priemones (televizija, videofilmai, spauda ir kt., imponuojantys nusikalstamu išradingumu, iškreiptai suprata draša, „heroizmu“ ir pan.). Asmens vidinėmis susiformavusiomis savybėmis, nuostatomis, skatinančiomis jį įsitraukti ar kurti neformalias grupes, įvardija: bendravimo ir pripažinimo poreikių nepatenkinimą formaliose institucijose; saugumo jausmo nepatyrimą; kitų asmeniui reikšmingų poreikių ir interesų nepatenkinimą; dėl prigimties, auklėjimo ar aplinkos sąlygų agresyvių (žiaurių) asmens savybių susiformavimą; asmeninės kaltės, atsakomybės vengimo motyvą.³⁵⁰

Neformalios paauglių grupės kriminologijoje skirstomos įvairiai. Kriminologas H. Giopingeris išskiria net keturias neformalias grupes:

- spontanines (tariamias) grupes, kurios susiburia dažniausiai stichiškai tam tikromis aplinkybėmis ir pasižymi agresyvumu, chuliganiškais išpuoliais, išžaginimais; tarp grupės narių nėra funkcinų santykių, subordinacijos;
- atsitiktines grupes, kurios susidaro iš jaunuolių, turinčių savų interesų ir savų nuostatų visuomenės atžvilgiu; tokios grupės dažniausiai daro turtinius nusikaltimus (kartais išžaginimus), pasižymi agresija ir vandalizmu;
- pusiau organizuotas grupes, kurių nariai jaučiasi priklausą grupei, nors pasidalijimo funkcijomis grupėje nėra; šios grupės dažniausiai daro panašius nusikaltimus kaip ir atsitiktinės grupės;
- organizuotas grupes, kurių nariai yra pasiskirstę funkcijas ir jų daromos nusikalstamos veikos priklauso sunkiems nusikaltimams.³⁵¹

Kriminologas V. Justickis neformalias nepilnamečių grupes skirsto į (a) grupes, kuriose nusikaltimas laikomas priimtiniu būdu grupės tikslams

³⁵⁰ Whyte W. F. Street Corner Society. The Social structure of an Italian slum, Chicago and London. 1993. P. 257.

³⁵¹ H.Göppinger. Kriminologie. – München, 1980. S. 557.

pasiekti, (b) grupės, kurioms nusikaltimas nėra tiesioginis tikslas, tarytum šalutinis jų veiklos padarinys, ir (c) grupės, kurių narius sieja tam tikri bendri interesai, visuomenei galintys būti visai priimtini, tačiau dėl menkos grupės narių moralės ilgainiui bendri poreikiai pradedami tenkinti neteisėtu būdu.³⁵²

Asmens elgesys negali būti paaiškinamas vien išorinėmis sąlygomis, kurios susiklostė prieš nusikalstamą veiką padarymą. Elgesio pasirinkimas priklauso ir nuo individualių savybių. Daugelis kriminologų pripažįsta, kad pirminės delinkvencijos priežastys glūdi subjektyvioje asmenybės gyvenimo srityje. Todėl auklėjimo klaidos šeimoje ir mokykloje, neigiami neoficialių grupių poveikiai yra ne neigiamo elgesio priežastys, o objektyvios sąlygos, dėl kurių gali susiformuoti neigiamos asmenybės savybės. Nepalanki asmenybės auklėjimo, ugdymo aplinka nėra antisocialaus elgesio priežastis vien dėl to, kad joje nebūtinai išugdoma antisocialaus kryptingumo asmenybė. O jei asmeniui būdingos neigiamos vidinės savybės, anksčiau ar vėliau palankioje aplinkoje jis padarys nusikalstamą veiką.

Nagrinėjant asmenybės formavimosi sąlygas, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad vis didesnį vaidmenį čia vaidina visuomenės informavimo priemonės. Lietuvoje žiniasklaida yra ne tik institucija, kuria labiausiai pasitiki gyventojai, bet ir vienas svarbiausių informacijos apie aktualias problemas šaltinis. Tradicinės žiniasklaidos formos yra trys: spauda, televizija, radijas. Tačiau vis didesnę informacijos dalį žmogus gauna iš dar vieno šaltinio – interneto. Didėjant informacijos srautui, kurį asmuo gauna šiais būdais, žiniasklaidai tenka vis svarbesnis auklėjamasis vaidmuo. Jos galimybe formuoti socialinius vaidmenis ir stereotipus tarp tų socialinių grupių, kurių socialinės nuostatos dar nėra susiformavusios arba kurių socializacija komplikuoja tradicinių socialinių institucijų (šeimos, mokyklos ir pan.), niekas neabejoja. Ji kuria išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, yra lengvai prieinamas ir populiarus laisvalaikio praleidimo būdas. Televizija turi plačias galimybes panaudoti vizualinės ir akustinės informacijos derinį, todėl nesunkiai gali pritraukti žiūrovų dėmesį, sukelti stiprų įspūdį, įteigti ir kitaip veikti jų mintis ir elgesį. Jauni žmonės yra įtaigesni televizijos laidoms, nes dar neturi tvirtos vertybių sistemos. Sunaikiau atskiria rodomą fantazijų pasaulį nuo tikrovės. Be to, jaunimas dau-

³⁵² Kriminologija / J. Bluvšteinas, E. Bieliūnas, V. Justickis ir kt. / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 211–213.

giau laiko praleidžia žiūrėdamas televizijos laidas, žaisdamas kompiuterinius žaidimus negu bendraudamas su tėvais ar mokydamasis mokykloje. Nors televizija skatina aplinkinio pasaulio pažinimą ir intelektualinę asmenybės brandą, ji ir kitos vizualinės žiniasklaidos priemonės išplėtė įvairių elgesio variantų prieinamumo galimybes, dėl to tapo prieinami įvairūs nusikalstamo elgesio modeliai. Stebėdami filmų herojų agresiją, jaunuoliai gali išmokti, o vėliau ir sėkmingai panaudoti įvairias agresyvaus elgesio formas. Agresyvaus turinio filmai, ypač jei jie kartojami, skatina didesnę asmens agresyvumą. Demonstruojamas smurtas ir prievarta greičiausiai skatina agresyvų žiūrovų elgesį tada, kai jie išgyvena emocinį susijaudinimą ir pyktį. Jeigu jaunas žmogus dažnai mato, kaip jo mėgstamas televizijos filmų herojus pasiekia tikslą smurtaudamas, jis gali padaryti išvadą, jog agresija yra tinkamas įvairių problemų sprendimo būdas. Tokia agresija gali įsitvirtinti jauno žmogaus elgesyje. Tai patvirtina atlikti tyrimų duomenys, rodantys, kad 8–9 metų vaikų įprotis žiūrėti smurtines televizijos laidas yra susijęs su jų asmenine agresija ir po 10 metų.³⁵³ Smurtinės televizijos laidos padidina įtampą, bendrą aktyvumą, sukelia su smurtu susijusias mintis, vaizdinius. Tai skatina žmogų veikti. Be to, rodoma prievarta, smurtas sukelia panašaus į televizijos filmų herojų agresyvaus elgesio modeliavimą bei tam tikrų jo formų išmokimą. Žavėjimasis televizijos laidose demonstruojama prievarta ir siaubu yra susijęs su užslopintu agresyvumu, anksčiau išgyventomis traumomis. Tačiau yra ir tokių nuomonių, jog matomas smurtas redukuoja asmeninį smurtą, t. y. malšina smurto poreikį. Taigi, smurtinių televizijos laidų sukelti efektai interpretuojami nevienareikšmiškai. Be abejo, televizijos laidose rodomo smurto poveikis priklauso nuo žiūrovų amžiaus, jų intelekto, išsilavinimo, turimų agresyvaus elgesio įgūdžių, televizijos laidoms skiriamo laiko ir panašiai. Tačiau tie agresijos ir smurto vaizdai besiformuojančios asmenybės teigiamai neveikia. Nuo televizijos neatsilieka ir spauda, kurioje kriminaliniai įvykiai aprašomi tarsi su pasimėgavimu. Nusikaltėliai ir jų veiksmai pateikiami patraukliai, jie dažnai parodomi kaip susiklosčiusių situacinių aplinkybių aukos.

Taigi, nepatenkinamos asmens auklėjimo sąlygos šeimoje, žemas auklėjamojo darbo mokyklose lygis, pedagogų nenoras arba nepakankamas pasiruošimas dirbti kvalifikuotą auklėjamąjį darbą su paaugliais, ypač sunkiai

³⁵³ Krminologija / J. Bluvšteinas, E. Bieliūnas, V. Justickis ir kt. / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 23–38.

auklėjama, taip pat neadekvatus šios veiklos skatinimas, mokslo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei tradicinės vertybinės orientacijos kaita, agresijos ir smurto propagavimas žiniasklaidoje yra tos socialinės problemos, kurios glaudžiai susijusios su asmenybės antisocialaus kryptingumo formavimusi.

Nusikaltėlio asmenybė formuojasi veikiami ne tik mikroaplinkos (šeimos, mokyklos, mažųjų socialinių grupių), bet ir plataus masto makrosocialinių reiškinių ir procesų. Jie veikia dvejopai: tiesiogiai, ypač per masines informavimo priemones, ir netiesiogiai – per mikroaplinką. Būtent per mikroaplinką ir jos ypatumus kiekvienas asmuo specifiškai įsisavina makroaplinką. Lietuvoje visuomenė labai pakito: prarastos buvusios vertybinės orientacijos, visuomenė materialiniu pagrindu susisluoksniavo, padidėjo žmonių mobilumas ir tuo pat metu susilpnėjo socialinė elgesio kontrolė. Padidėjo baimė, nepasitikėjimas ateitimi. Šie reiškiniai taip pat prisideda prie nusikaltėlio asmenybės formavimosi.

4. Nusikaltėlio asmenybės ir aukos interakcija

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveiką atskleidžia *interakcijos* terminas. Interakcija (lot. *inter* – tarp + lot. *actio* – veiksmas, vyksmas) – tai dviejų arba daugiau asmenų tarpusavio sąveika, supratimas ir grįžtamas poveikis.³⁵⁴ Ja grindžiama (angl. *interactionism*) interakcionizmo socialinės psichologijos teorija, kuri teigia, kad socialinius ir psichologinius procesus bei reiškinius lemia vienų žmonių poveikis kitiems ir būtent šiuo požiūriu reikia aiškinti tarpasmeninių santykių esmę, kilmę ir raidą.³⁵⁵

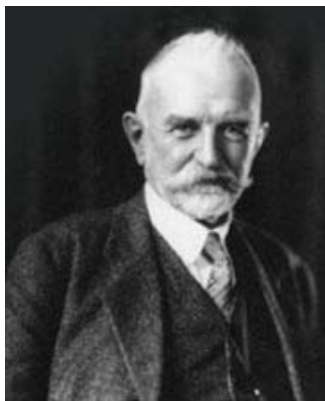
Teorijos pradininku laikomas Jungtinių Valstijų filosofas, psichologas bei sociologas **Džordžas Herbertas Midas** (*George Herbert Mead*).³⁵⁶

³⁵⁴ Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001. P. 416.

³⁵⁵ Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001. P. 416.; Augis R., Kočiūnas R. Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 120.; Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia, 1993. P. 81.

³⁵⁶ Nuotraukos šaltinis – The Free encyclopedia. http://en.wikipedia.org/wiki/George_Herbert_Mead. (2009-04-29).

Midas, kaip ir kiti šios teorijos šalininkai (pvz., Herbertas Blumeris), teigia, kad svarbiausia yra tiesioginė tarpusavio sąveika, kai individas gali

5.4 pav. **George Herbert Mead**
(1863–1931)

bei turi suvokti ir reguliuoti savo veiksmus, interpretuoti, objektyviai vertinti susiklosčiusią padėtį bei priimti atitinkamą sprendimą. Sąmoningas asmuo kontroliuoja savo elgesį remdamasis socialinėmis normomis, atsižvelgdamas į sąveikos partnerių vaidmenis, kitas socialines nuostatas. Interakcinė analizė nukreipia ma į individus, kurie savo veiksmais kuria juos supančią aplinką.³⁵⁷

Kriminologijoje nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija Jungtinėse Valstijose ir Europoje pradėta tyrinėti XIX a. 3–4 dešimtmečiuose. Šie tyrimai galėtų būti įvardyti kaip etiologiniai³⁵⁸, kai nusikaltimo auka, jos elgesys ir santykiai su

nusikaltėliu buvo tiriami kaip viktimizacijos priežastys. Kartu pabrėžiama, kad daugelis tirtų aukų buvo pažįstamos su nusikaltėliu iki nusikaltimo. Teigiama (ypač jeigu auką ir nusikaltėlį sieja giminystės ryšiai), kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveika turėjo didesnę įtaką nusikaltimui nei pati viktiminė situacija ar visuomeninė šalių veikla.³⁵⁹

Tyrimų nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos srityje padaugėjo 7 praėjusio amžiaus dešimtmetyje, kai buvo pradėta aktyviau ginti pažeistas nusikaltimo aukų teises, kartu užtikrinant jų poreikius, teisėtus interesus, taip pat plačiau taikant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediaciją³⁶⁰ bei

³⁵⁷ Lawson T., Gorrod J. The complete Sociology. Handbook. Hodder and Stoughton. 1996. P. 140.

³⁵⁸ Etiologija (gr. *aitia* – priežastis + *logos* – mokslas) – mokslas apie reiškinių atsiradimo priežastis ir sąlygas (Tarptautinių žodžių žodynas. Vyriausioji enciklopedijų redakcija. – Vilnius, 1985).

³⁵⁹ Miethe T. D., Meier R. F. Crime and Its Social Context. Toward an Integrated Theory of Offenders, Victims, and Situations. – New York, 1994. P. 102.

³⁶⁰ Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija – tai tarpininkavimo procesas, pagrįstas savanoriškumo bei konfidencialumo principais, kurio metu mediatorius (tarpininkas) padeda dviems arba daugiau šalių išnagrinėti probleminę padėtį, gauti atsakymus į kilusius klausimus, išspręsti konfliktą bei priimti konstruktyvų sprendimą.

kitas alternatyvius konfliktų, kylančių dėl padarytų nusikaltimų, nagrinėjimo procedūras. Aukos ir nusikaltėlio sąveika buvo įvertinta dinaminio kompleksiniu požiūriu.

„Jau ilgą laiką viso pasaulio teismams žinomas faktas, kad atskirais atvejais auka gali vaidinti esminį pagalbininko vaidmenį darant nusikaltimą.“³⁶¹ Įvairiose pasaulio valstybėse atliktais tyrimais nustatyta (tiksliau tariant, argumentuotai įrodyta), kad nusikaltimo auka netiesiogiai arba tiesiogiai veikia aplinkybes, kurios vienaip arba kitaip turi lemiamą įtaką jos pačios viktimizacijos procesams. Taigi minėtini žymiausi nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos tyrėjai bei jų tyrimų rezultatai.

Pirmieji nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos tyrimai

Vokiečių kriminologas H. Hentigas vienas iš pirmųjų auką bei nusikaltėlį tyrė ne kaip mechaninės sistemos dalis, o kaip dinامينius tarpusavio sąveikos subjektus. 1941 m. jis paskelbė mokslinį darbą „Pastabos dėl nusikaltėlio ir aukos interakcijos“, kuriame pabrėžė, kad auka nebegali būti nagrinėjama kaip pasyvus objektas, nes ji yra aktyvus viktimizacijos proceso subjektas.³⁶² „Nusikaltimo auka formuoja ir auklėja nusikaltėlį, tyliai sutinka būti auka, kooperuojasi su nusikaltėliu, jį provokuoja“, ... kai kuriuo atžvilgiu pati auka sukuria nusikaltėlį.“³⁶³ Galima teigti, kad *nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos* terminą į viktimologijos doktriną įtraukė būtent H. Hentigas.

Vokiečių kriminologas H. Elenbergeris tyrinėjo nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją kaip aukos ir nusikaltėlio inversijos³⁶⁴ reiškinių. Jis teigė, kad daugeliu atveju nusikaltėliai, padarę smurtinius nusikaltimus, vaikystėje yra patyrę smurtą ir prievartą. Kitas jo tyrimų rezultatas tas, kad nusikaltėliai žudikai, ypač padarę smurtinius nusikaltimus, ieško aukų, ku-

³⁶¹ Schafer S. *Victimology. The Victim and His Criminal*. – Virginia: Northwestern University. 1977. P. 70–73.

³⁶² Hentig H. *Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim* // *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*. XXXI (March–April 1941). P. 303–309.

³⁶³ Hentig H. *Offender and His Victim*. – New York, 1948. P. 348.

³⁶⁴ Inversija (lot. *inversio*) – apvertimas, perstatymas, atvirkštinė tvarka. Lapytė A., Šurkus J. *Trumpas psichiatrijos terminų žodynas*. – Vilnius, 1996. P. 40.

rios yra „socialiai izoliuotos“, nes jų viktimizacijai reikia minimalių sąnaudų, be to, sulaikymo tikimybė labai maža.³⁶⁵

Vokiečių kriminologas H. Šulcas taip pat laikomas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio termino įdiegimo pradininku. Jo teigimu, atskirais atvejais nusikaltimas yra nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio tarpusavio santykių padarinys.³⁶⁶

Vokiečių kriminologo ir sociologo H. Giopingerio nuomone, nusikaltėlis ir auka negali būti nagrinėjami atskirai. Būtina atskleisti socialinius jų ryšius. Be to, šis mokslininkas siekė palyginti aukos bei nusikaltėlio aplinkas, kuriose jie buvo arba dar yra, kartu pateikti atitinkamas juos apibūdinančias charakteristikas. Jo teigimu, turi būti plėtojamas interakcinis socialinis psichologinis požiūris, kai kriminalizacijos bei viktimizacijos procesai nagrinėjami ne tik kaip statiniai dydžiai, bet ir kaip socialinės sąveikos procesai.³⁶⁷

Jungtinių Valstijų kriminologas M. E. Volfangas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją taip pat tyrinėjo iš sisteminių pozicijų. Jis teigė, kad „daugeliu nužudymų atvejų auka pirmoji panaudoja fizinę prievartą nusikaltėlio atžvilgiu“.³⁶⁸ Nusikaltimo auka gali būti viena iš didžiausių savo pagreitintos mirties priežasčių, išskyrus atvejus, kai ji yra nekaltas stebėtojas.³⁶⁹ M. E. Volfangas nagrinėjo per 4 metus padarytus nužudymus ir pateikė šias išvadas: 1) nusikaltimų aukos bei nusikaltėliai yra jauni žmonės, kurių amžius sąlyginai nedaug skiriasi, t. y. aukų – nuo 25 iki 34, nusikaltėlių – nuo 20 iki 25 metų; 2) du trečdaliai nužudymų aukų kartu su žudiku prieš nusikaltimą vartojo alkoholinius gėrimus; 3) apie 50 proc. nužudytųjų ir 66 proc. žudikų turėjo atitinkamą „kriminalinę praeitį“, reputaciją, kuri išskirtinai vyravo vyriškos lyties asmenų atžvilgiu; 4) daugiau kaip pusę aukų su nusikaltėliu siejo artimi draugystės ar net giminystės ryšiai; 5) 26 proc. nužudymų buvo paspartinti (paskatinti) pačių aukų, t. y.

³⁶⁵ Ellenberger H. Psychologische Beziehungen zwischen Verbrecher und Opfer // Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie. 4. 1954. S. 261–280.

³⁶⁶ Schultz H. Kriminologische und strafrechtliche Bemerkungen zur Beziehung zwischen Täter und Opfer. SchwZStr. 1956. S. 171–192.

³⁶⁷ Goppinger H. Kriminologie. 4 Aufl. – München, 1980. S. 48–99.

³⁶⁸ Wolfgang M. E. Victim-Precipitated Criminal Homicide // Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science. 1957. Vol. 48. P. 1–13.

³⁶⁹ Wolfgang M. E. Patterns in Criminal Homicide. – Philadelphia, 1958. P. 252.

jų veiksmai skatino viktimizaciją jų pačių atžvilgiu; 6) 94 proc. nužudymų aukų bei nusikaltėlių buvo tos pačios rasės, o 64 proc. – tos pačios lyties.³⁷⁰

Kriminologas S. Šaferis pateikia viktimizacijos – funkcinės atsakomybės teoriją: „Nusikaltimo auka beveik visada yra nusikaltimo priežastis, net ir tuo atveju, jei nusikaltimo motyvai yra abstraktūs. Dėl visų nusikaltimų daugiau ar mažiau „kalto“ aukos, t. y. kažkas, kas joms priklauso materialaus, nematerialaus, kas savo ruožtu gali sukelti ir sukelia nusikalstamą elgesį. Dažniausiai auka ne tik sukelia nusikaltimo galimybę, bet ir pagreitina jo padarymą, nukreipia pažeidėjo nusikalstamą elgesį prieš save. Net ir tais atvejais, kai auka yra tik nekaltas dalyvis, jos tylus „stebėjimas“ gali padaryti ją ne tik psichologiniu nusikaltimo bendrininku, bet ir tuo, kuris sukuria nusikalstamą motyvą ir padrąsina imtis nusikalstamų veiksmų. Auka gali nesąmoningai arba sąmoningai paskatinti nusikaltėlį nusikalsti. Auka gali jausti, kad provokaciniai jos veiksmai yra pateisinami, arba nori būti nusikaltėlio persekiojama.“³⁷¹ Taigi, S. Šaferis vienas iš pirmųjų viktimologų (veikale „Auka ir jos nusikaltėlis: studijos apie funkcinę atsakomybę“) nagrinėjo funkcinę aukos atsakomybę, t. y. aukos atsakomybę už jos pačios viktimizaciją, jos „pareigą“ daryti viską, kas įmanoma vengiant minėtų procesų. Šios koncepcijos esmė ta, kad darant visus nusikaltimus atitinkamai prie to prisideda nusikaltimo auka. Tai dažniausiai pasireiškia aukos apsileidimu, neapdairumu, skubotumu arba provokaciniais veiksmais. S. Šaferio teigimu, auka privalo nedaryti nieko, kas galėtų neigiamai paveikti arba skatinti padaryti nusikaltimą arba net jam kilti. Be to, iš aukos tikimasi, kad ji reaguos aktyviai, pasipriešins nusikaltėliui ir viktimizacijai. Ši S. Šaferio koncepcija buvo ypač kritikuojama, kai kur jos autorius buvo įvardytas kaip „eretikas“, tačiau atskiros jo pastabos dėl adekvačios žalos kompensacijos bei kitų restitucinių dalykų aukai buvo įvertintos labai palankiai.

Vėliau S. Šaferis tyrinėjo smurtinių nusikaltimų aukų ir nusikaltėlių santykius (t. y. pirmo ir antro laipsnio žmogžudysčių, užpuolimų sunkinančiomis aplinkybėmis sužalojant kūną, taip pat smurtinių vagysčių, įskaitant apiplėšimą ir vagystę įsilaužiant, atvejais). Jis pateikia šias išvadas: a) akivaizdu, kad aukų vaidmuo darant nusikaltimą bei tiriant bylą ignoruo-

³⁷⁰ Wolfgang M. E. Patterns of criminal homicide. Philadelphia: University of Pennsylvania. 1985. P. 23; Wolfgang M. E. The Murder and his Murder. A Review of Research David Lester. – New York, 1986. P. 21.

³⁷¹ Schafer S. Victimology. The Victim and His Criminal. – Virginia: Northwestern University, 1977. P. 70–73.

jamais; b) nužudymai ir užpuolimai sunkinančiomis aplinkybėmis dažniausiai padaromi esant stipriam emociniam spaudimui, o darant turtinius nusikaltimus kyla mažiausiai emocijų.

Jungtinių Valstijų teismo medikas S. Milgramas laboratoriniais eksperimentais atliko unikalų tyrimą. Jis tyrė aukos artumo poveikį (įtaką) nusikaltėliams ir jų jautrumą. S. Milgramas iškėlė hipotezę, kad fiziškai priartinant auką arčiau nusikaltėlio, pateikiant ją aiškiau (kaip priemonė naudotas elektros šokas) sustiprinamas nusikaltėlio suvokimas (supratimas) apie aukos kančią ir sielvartą (pavojų, nelaimę ir pan.). Eksperimentu nusikaltėliui sukeliamas skausmas siejamas su auka, kartu žiūrима, kiek nusikaltėlis ištveria skausmo, kaip jis į jį reaguoja, kada jis „atsitraukia“, „priešinasi“, kada atsisako paklusti eksperimentuotojui.

Suprantama, atitinkamais atvejais, siekdamas padaryti tam tikrą nusikaltimą, nusikaltėlis privalo sumažinti esamą fizinį nuotolį, o gal net padidinti arba sumažinti emocinį atotrūkį tarp savęs ir aukos. Nusikaltimas, daromas tarpusavio santykiais nesusijusiai, nuasmenintai aukai, nesukelia arba sukelia mažesnę moralinę pasipriešinimą (graužatį) bei reikalauja mažiau psichologinės drąsos nei tais atvejais, kai veiksmai nukreipiami prieš artimą auką. Taigi S. Milgramo tyrimai parodė, kad nusikaltėlio paklusimas eksperimentuotojui sumažėdavo, kai auka būdavo greičiau priartinama prie jo. 35 proc. tirtų nusikaltėlių prieštarėdavo eksperimentuotojui, jį ignoruodavo atotrūkio (nuotolio) sąlygomis, 37,5 proc. – esant grįžtamajam aukos ir nusikaltėlio balsų ryšiui, 60 proc. – aukos ir nusikaltėlio artumo sąlygomis, 70 proc. – jutiminio artumo sąlygomis, interakcijos šalims liečiantis.³⁷²

S. Milgramas pabrėžia, kad esant atotrūkio (nuotolio) situacijai aukos kančios turi abstraktų, atitrūkusį (nutolusį) poveikį nusikaltėliui, kuris abstrakčiai suvokia, kad jo veiksmai sukelia skausmą kitam asmeniui. Nutolusios (atotrūkio) sąlygos leidžia nusikaltėliui negalvoti apie auką. Apie arti esančią auką negalvoti sunkiau. Artimumo sąlygomis nusikaltėlis gali pajusti (suvokti), kad jį auka aiškiau suvokia, todėl tampa labiau sutrikęs bei suvaržytas. Tai jį šiek tiek sulaiko nuo šiurkštaus elgesio su auka. Užuojauta ir rūpinimasis auka bei sustiprėjęs suvokimas apie aukos kančias yra varžančios (ribojančios) jėgos.³⁷³ Deja, daugeliu atvejų jos yra per menkos užkirsti kelią asmens viktimizacijai.

³⁷² Milgram S. *Obedience to Authority*. – New York: Harper and Row, 1974. P. 26–30.

³⁷³ Ten pat. P. 26–30.

Rusijos kriminologas V. I. Polubinskis, atlikęs 1600 baudžiamųjų bylų (nužudymų bei kūno sužalojimų) analizę, nustatė, kad 30–50 proc. atvejų (atsižvelgiant į šalies regioną) pačios aukos tyčiniaus arba neatsargiais veiksmais padėjo nusikaltėliui jas viktimizuoti. Aukų veiksmai iki nusikaltimo pasireiškė įžeidinėjimu, grasinimais, netgi nusikaltėlio užpuolimu, taip pat rodyta tam tikra aukų iniciatyva.³⁷⁴

Rusijos kriminologas B. V. Sidorovas nustatė, kad kūno sužalojimų atvejais apie 20 proc. atvejų auką ir nusikaltėlį siejo giminystės ryšiai, 34 proc. – auka ir nusikaltėlis buvo draugai, gyveno kaimynystėje arba buvo pažįstami, 48 proc. atvejų buvo visiškai nepažįstami. Be to, 31 proc. atvejų aukos nusikaltimo metu nepalaidė jokių ryšių su nusikaltėliu, 47 proc. – juos siejo teigiamo arba neutralaus pobūdžio santykiai, 21 proc. atvejų santykiai buvo neigiami, priešiški. Be to, aukų apklausos duomenimis, net 56 proc. respondentų nurodė, kad nusikaltimui padaryti labai didelę reikšmę turėjo būtent jų tarpusavio santykiai (ir teigiami, ir neigiami). Sunkių kūno sužalojimų atvejais taip manė 65 proc. aukų, o išžaginimo atvejais šį teiginį patvirtino 38 proc. nusikaltimo aukų.³⁷⁵

JAV sociologas, kriminologas T. D. Mitas (*T. D. Miethe*) teigia, kad aukos elgesys viktimizacijos skatinamojo, inicijuojamojo pobūdžio veiksmais nužudymų atvejais pasireiškia 22–38 proc., užpuolimų sunkinančiomis aplinkybėmis atvejais – 4 proc., išžaginimų atvejais – 4–19 proc., plėšimų atvejais – apie 11 proc. atvejų.³⁷⁶ Vis dėlto 78 proc. plėšimų, 58 proc. išžaginimų, 52 proc. smurtinių užpuolimų atvejų, 20 proc. visų nužudymų atvejų auka ir nusikaltėlis nebuvo pažįstami.³⁷⁷ Be to, T. D. Mitas tyrė, kokia yra nusikaltimo aukų gyvenamosios aplinkos įtaka jų viktimizacijai ir sąveikai su nusikaltėliu. Atliktų tyrimų duomenimis, kai aukos gyvena rajonuose, kuriuose žmonės labai aktyvūs, viktimizacijos rizikos laipsnis yra didesnis. Tiksliau tariant, 11 proc. aukų, kurios gyvena netoli didelių paruoštųjų, greito maisto restoranų, stadionų, koncerto aikštelių ir pan., pa-

³⁷⁴ Подубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999. С. 4.

³⁷⁵ Сидоров Б. В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность. Диссертация. – Казань, 1988. С. 90.

³⁷⁶ Miethe T. D. The Myth or Reality of Victim Involvement in Crime // A Review and Comment on Victim Precipitation Research. Sociological Focus. 1985. Vol. 18(2). P. 209–220.

³⁷⁷ Miethe T. D., Meier R. F. Crime and Its Social Context. Toward an Integrated Theory of Offenders, Victims, and Situations. – New York, 1994. P. 102.

tyrė fizinį arba psichologinį smurtą. O asmenys, gyvenantys toliau nuo mirties tipo „centrų“, nukentė tris kartus rečiau. Kartu paminėtina, kad pirmosios grupės aukos nėra pažįstamos su nusikaltėliu, o antrosios grupės – pažįstamos. Jeigu auka ir nusikaltėlis nėra pažįstami, net 33 proc. aukų prievartą patiria viešoje vietoje (gatvėje), o aukų, patyrusių viktimizaciją savo namuose (kieme), yra 25 procentai. Turtinių nusikaltimų (74 proc. vagysčių, 54 proc. užpuolimų (plėšimų) atvejais auka ir nusikaltėlis daugeliu atvejų nebūna pažįstami.³⁷⁸

A. Pokornis tyrimų duomenimis, dauguma nužudymų padaroma tarp 8 valandos vakaro ir 2 valandos ryto. Nužudoma šalia namų, savo namuose, labai retais atvejais – nusikaltėlio namuose. Daugeliu atvejų auka bei nusikaltėlis pažįsta vienas kitą, dažnai gyvena netoliese, t. y. kaimynystėje (1–2 mylių atstumu).³⁷⁹

H. Vosas, J. Hepburnas teigia, kad maždaug pusė visų tyrimo metu ištirtų nužudymo aukų ir nusikaltėlių buvo tokio paties arba beveik tokio paties amžiaus.³⁸⁰

E. Driverio teigimu, nužudymai yra homogeniški ir religiniu, kastų, ir lyties atžvilgiu. Taip pat patvirtinta tendencija, kad tikimybė, jog moteris taps nužudymo auka, yra mažesnė nei vyro, tačiau moteris daug dažniau nužudo sutuoktiniai arba partneriai.³⁸¹

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija šiuolaikinėje viktimologijos (kriminologijos) doktrinoje

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija – tai sociume pasireiškianti ir egzistuojanti individų sąveika. Interakciją nagrinėjant viktimologiskai pagrindinis (esminis) tyrimo objektas yra nusikaltimo auka, jos

³⁷⁸ Miethe T. D., Meier R. F. *Crime and Its Social Context. Toward an Integrated Theory of Offenders, Victims, and Situations.* – New York, 1994. P. 107.

³⁷⁹ Pokorny A. A comparison of homicides in two cities. // *Journal of Criminal Law and Criminology.* 1965. Vol. 56. P. 479–487., taip pat Costantino J., Kuller L, Perper J., Cypress R. An epidemiological study of homicides in Allegheny County // *American Journal of Epidemiology.* 1977. Vol. 106. P. 314–324.

³⁸⁰ Voss H., Hepburn J. Patterns in criminal homicide in Chicago // *Journal of Criminal Law and Criminology.* 1968. Vol. 59. P. 499–408.

³⁸¹ Driver E. Interaction and criminal homicide in India // *Social Forces.* 1961. Vol. 40. P. 153–158.

veiksmi, vaidmuo viktimizacijos procesuose, taip pat sąveika, tarpusavio santykiai, ryšiai, jų formos, būdai ir inversija³⁸² su kitomis interakcijos šalimis. Viktimologiniu aspektu itin svarbu tyrinėti individų tarpasmeninę socialinio pobūdžio sąveiką, atsiskleidžiančią per tiesioginius bei netiesioginius individų ryšius.

Visuomenė yra tarpusavio santykius ir ryšius palaikantys individai, todėl nusikaltimas gali būti įvardytas kaip tam tikras jos narių sąveikos aktas (arba išraiškos forma), nesvarbu, ar buvo padarytas turtinio, smurtinio arba kitokio pobūdžio nusikaltimas. Kiekvienu atveju egzistuoja atitinkami nusikaltusių ir žalą patyrusių asmenų saitai. Čia veikia ir socialinėms normoms paklūstantys asmenys, ir jas pažeidžiantys asmenys. Kartais sąveika akivaizdi, kartais sunkiai išvelgiama ir suvokiama tik nuosekliai nagrinėjant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio konfliktą.

Kiekvienas žmogus, būdamas įvairių socialinių santykių dalyvis, gali tapti ir nusikaltimo auka, tačiau tai nėra fatališkas teiginys. Tai objektyvi tikrovė.³⁸³ Viktimizacijos procesai nagrinėjami makrolygmeniu, kai viktimizacijos procesai yra akivaizdūs ir kalbėti apie galimybę jų absoliučiai išvengti būtų utopiška. Padėtis iš esmės keičiasi analizuojant pavienių asmenų viktimizaciją, kuri gali įvykti arba ne, t. y. mikrolygmenį. Juk nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijai atsirasti nebūtini ilgalaikiai, tęstiniai, nepertraukiami šios sąveikos dalyvių ryšiai. Atskirais atvejais užtenka tik vieno vienintelio „kontakto“, susitikimo, kuris gali būti pirmas ir paskutinis.

Šiuo metu akivaizdu, kad nusikaltimų auka vertinama kaip pasyvus pasikėsینimo objektas, besiklostančių arba susiklosčiusių aplinkybių elementas. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija turi būti suvokiama ne kaip „objektas – subjektas“, o kaip aktyvūs, tam tikrus veiksmus atliekantys subjektai, todėl čia pabrėžiama sąveika „subjektas – subjektas“. Jeigu asmuo, net ir viktiminėje situacijoje, save suvokia ne kaip objektą, o kaip situacijos subjektą, tikimybė išvengti viktimizacijos daug didesnė.³⁸⁴ Taigi nusikaltimo auka yra aktyvus jos pačios viktimizacijos proceso dalyvis, kuriame atsispindi dalyvių ir juos supančios aplinkos tarpusavio sąveika. „Egzistuoja savotiška triada: nusikaltėlis, jo auka ir jų tarpusavio sąveika (situa-

³⁸² Inversija (lot. *inversio*) – apvertimas, perstatymas, atvirkštinė tvarka. Lapytė A., Šurkus J. Trumpas psichiatrijos terminų žodynas. – Vilnius, 1996. P. 40.

³⁸³ Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. – Н. Новгород, 1998. С. 45.

³⁸⁴ Шнайдер Г. Й. Криминология. – Москва, 1994. С. 360.

cija)“.³⁸⁵ „Nė vienas žmogaus veiksmas neatliekamas fiziškai arba socialiai izoliuotai. Kiekvienas pasižymi tam tikra socialine charakteristika, pobūdžiu (veikia, neveikimas), kartu yra reali arba potenciali sąveika su kitais asmenimis.“³⁸⁶

Nagrinėjama socialinio pobūdžio tarpasmeninė sąveika gali būti įvardijama kaip specifinė, nes asmenų santykiai dėl tam tikrų aplinkybių sulaukia atitinkamo teisėsaugos institucijų bei kitų bendruomenės narių neigiamo įvertinimo, susidomėjimo. Vėliau nagrinėjama bei nustatoma, kiek tai turėjo arba neturėjo įtakos asmens viktimizacijai, kokios galimos viktimologinės prevencijos priemonės ir taip toliau. Suprantama ir tai, kad atitinkami tarpasmeniniai santykiai ir ryšiai gali ir nepasižymėti jokių neigiamu (pirminiu) veiksmu, potencialu, tačiau atskirais atvejais galima juos įvardyti kaip specifinius. Tokiais atvejais nagrinėjamos galimos aukos bei atitinkamas nusikaltėlis.

Viktimizacijos procesams tiesioginės įtakos gali turėti arba net būti jų priežastimi įvairūs tarpasmeniniai santykiai. Negalime kategoriškai teigti, kad vienokie arba kitokie socialiniai santykiai ir ryšiai neišvengiamai skatina konfliktinius santykius, kartu ir asmenų viktimizaciją. Nors ir buvo užsiminta, kad kai kurie tarpasmeniniai santykiai, kaip specifiniai, pasižymi padidėjusia tikimybe „kurti“ nusikaltimo auką, atskirais atvejais kalbama tik apie tikimybę patirti viktimizaciją. Esant atitinkamiems tarpasmeniniams ryšiams bei atitinkamoms subjektyvioms ir objektyvioms aplinkybėms, asmuo gali tapti nusikaltimo auka. Kitaip tariant, egzistuojantys potencialios aukos ir nusikaltėlio santykiai bei ryšiai gali nulemti ir paskatinti atlikti savo vaidmenis. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija, kaip ir viktiminės situacijos charakteristika, yra tokia unikali, kad galime tik spėlioti, kokių padarinių kils.

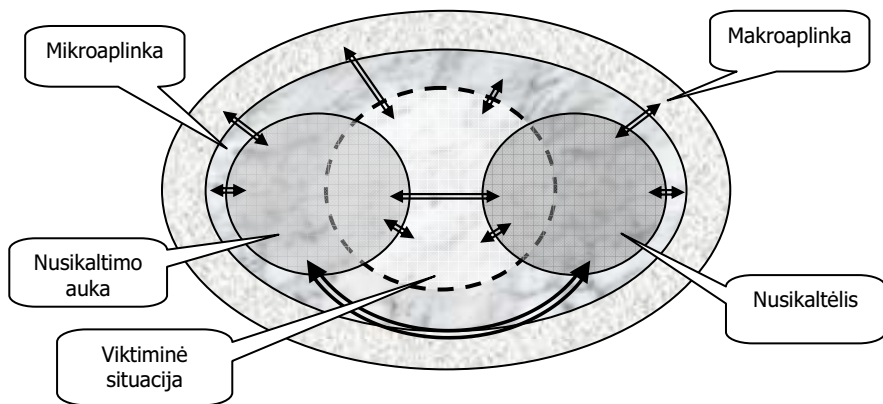
Viktimologinės teorijos dėmesį sutelkia ne į vieną konkretų interakcijos dalyvį, o į nusikaltimo auką, nusikaltėlį, jų charakteristiką, sąveiką, jos vaidmenį, indėlį į nusikalstamą visos viktiminės situacijos atomazgą, t. y. į viktimizaciją. Viktimizacijos procesas yra dinamiškas reiškinys. Jo turinį galima atskleisti tik nagrinėjant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją

³⁸⁵ Block R. Victim – offender dynamics in stranger to stranger violence: Robbery and Rape. The plight of Crime victims in modern society / Ed. by Fattah E. A. – Basingstoke: Macmillan, 1989. P. 231–252.

³⁸⁶ Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического прогнозирования. – Москва, 1998. С. 125.

bei socialinį kontekstą. Nusikaltimo auka ir nusikaltėlis suvokiami kaip neatsiejami vienos sistemos elementai, sukuriantys sąlygas atitinkamai veikti. Taigi viktimizaciją galime nagrinėti ir kaip procesą, kurio metu atsiskleidžia nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykiai, ir kaip procesą, sukuriantį specifinius santykius, kurių anksčiau nebuvo.

Kriminologinė nusikaltimo samprata daug platesnė nei padarytos veikos samprata. Nusikaltimas yra tik atitinkamo reiškinių, apimančio nusikaltimo kilimo priežastis, sąlygas, kitas aplinkybes, taip pat nusikaltusio asmens ir nusikaltimo aukos formavimąsi, dalis. Negalima atskirti viena nuo kita, tai priklauso nuo nusikaltėlio ir nusikaltimo aukos, taip pat ir nuo susidariusių įvykio aplinkybių.³⁸⁷ Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją schemiškai galime pavaizduoti taip:

5.5 pav. Aukos ir nusikaltėlio interakcija

Viktimologija tiria visas tris sudedamąsias trikampio „auka – skriaudėjas – visuomenė“ dalis, jų tarpusavio sąveiką (interakciją) ir tapimo auka priežastis, slypinčias visuose trijuose komponentuose ir jų sąveikoje.³⁸⁸

³⁸⁷ Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. С. 8.

³⁸⁸ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. – Vilnius, 2000. P. 6.

Taigi nusikaltimas yra tarpusavyje sąveikaujančių trijų sąlyginių dalių – nusikaltimo aukos – nusikaltėlio – visuomenės – sistema, kurioje vyksta nuolatiniai tarpusavio informaciniai mainai. Viktimologija, tirdama nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją, nagrinėja valstybėje ir visuomenėje esančius socialinius, ekonominius, politinius, kultūrinius, moralinius, psichologinius, teisinius veiksnius, sukuriančius kriminogeninį viktimogeninį foną, kai pasireiškia subjektyvūs bei objektyvūs viktimogeniniai veiksniai³⁸⁹, turintys įtakos asmens viktimizacijos procesams. Viktimologija nagrinėja, kaip plėtojosi aukos ir nusikaltėlio santykiai, kaip jie paveikė asmens tapimo auką procesą. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija nagrinėjama kaip priežastingumo veiksmių išraiška.

Norint atskleisti nusikaltimo padarymo priežastis, motyvus, tikslus, būtina išsamiau išnagrinėti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją. Iš esmės šiuo metu baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo metu dėmesys sutelkiamas į nusikaltėlį, auką paliekama nuošalyje, nežinioje, jos likimas mažai domina teisėsaugos institucijų pareigūnus. Manychiau, kad bene kiekvienos bylos tyrimo metu turi būti visapusiškai, o ne tik formaliai, paviršutiniškai atskleidžiama nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija, t. y. net tik fiksuojama, ar jie vienas kitą pažinojo, ar tik nusikaltimas juos „suvedė“. Apskritai pats nusikaltimas gali ir turi būti atskleidžiamas ne tik per nusikaltėlį, bet ir per auką. Kiekvienas sąveikos dalyvis turi atitinkamą informacinį potencialą, t. y. informaciją, kuri, kaip jau minėta, gali būti naudinga ir atskleidžiant nusikaltimą, ir kuriant, diegiant, ir taikant atitinkamas viktimologines prevencijos priemones.

Nagrinėjant veiksmius, vienaip arba kitaip veikiančius asmens viktimizaciją, būtina pabrėžti, kad, be tiesioginės nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveikos, didelę įtaką aukos arba/ir nusikaltėlio santykiams (iki, nusikaltimo metu arba po jo) turi ir kiti asmenys, kurie atlieka tam tikrą vaidmenį nusikaltimo genezėje. Suprantama, tokių asmenų indėlis pasižymi dideliu latentiskumu. Apie juos retai užsimena ir nusikaltimo aukos, nors suvokia teigiamų arba neigiamų jų veiksmų vaidmenį viktimizacijos procese. Minėtų asmenų veiksmų įvairovė labai didelė. Vienais atvejais veiksmai gali būti

³⁸⁹ Viktimogeniniai veiksniai – tai subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai, asmens viktimiškumas ir viktiminė situacija, turintys įtakos, formuojantys, skatinantys viktimizacijos procesus, jų intensyvumą visuomenėje. Nors išoriniai – objektyvūs viktimogeniniai veiksniai apibūdina auką neutraliai, tačiau apibrėžia aukos bei nusikaltėlio tarpusavio sąveikos aplinką.

viktimiškumo arba net viktiminės situacijos neutralizatoriai (teigiamo pobūdžio), kitais atvejais, atvirkščiai – gali skatinti konfliktus (būti neigiamo pobūdžio).

Nustatant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos dalyvius, susiduriama su jos vertinimo (iš teisinių pozicijų) problema. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija juridiskai gali būti vertinama tik nuo konkretaus momento, t. y. nusikaltėliui atlikus baudžiamuosiuose įstatymuose numatytus veiksmus, padarius nusikaltimą, kitaip tariant, esant materialioms nusikaltimų sudėtimis, kilus baudžiamajame įstatyme numatytiems padariniams, o esant formalioms – atlikus atitinkamus veiksmus. Šiuo požiūriu bendros nuomonės nėra. Vieni teigia, kad interakcija turi būti nagrinėjama neperžengiant baudžiamųjų įstatymų ribų, tiksliau tariant, nuo nusikaltimo padarymo momento ir tik tiek, kiek tai susiję su įrodinėjimo dalyku (siaurąja prasme), kiti teigia, kad interakcija turi būti nagrinėjama ir atskleidžiama daug plačiau, būtent taip, kaip ji suprantama viktimologijoje (placiaja prasme).

Teisėsaugos institucijas domina tik gana trumpas priešviktiminis laikotarpis. Konfliktinė situacija vertinama labai formaliai. Suprantama, praktikai dėl objektyvių ir subjektyvių aplinkybių nenori arba negali atskleisti interakcijos visu mastu. Dėl didelės tiriamų bylų apimties nėra galimybės gilintis į tam tikras detales, kurios reikalauja papildomo darbo ir laiko, bet (daugeliu atvejų) neturi esminės įtakos sprendžiant nusikaltėlio atsakomybės klausimą. Be to, paminėtinas atskirų tyrėjų nenoras gilintis į interakcijos šalių konfliktą. Tai gali būti grindžiama įvairiomis priežastimis, įskaitant ir psichologines. Nors kai kuriuose procesiniuose dokumentuose reikalaujama nurodyti bei įvardyti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykių pobūdį, tačiau, kaip rodo bylų (atvejų) analizė, šis klausimas dažniausiai lieka nenagrinėtas. Procesiniuose dokumentuose (pvz., paaiškinime, liudytojo apklausos protokole), kuriuose turi būti nurodyti nusikaltimo aukos ir įtariamojo, kaltinamojo tarpusavio santykiai, dažniausiai tam tikroje dokumento skiltyje paliekama tuščia vieta arba įrašoma „klausimas neužduotas“, „nešališki“, „nepalaiko“ ir panašiai. Iš tyrėjų reikalaujama, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveika būtų išnagrinėta išsamiai (būtų daugiapakopė), nurodomi konkretūs interakcijos formavimosi etapai. Be to, kompleksinis požiūris į aukos ir nusikaltėlio interakciją suteikia galimybę pateikti ir iš-

skirti tam tikras aukos klasifikacijas, tipus, rūšis pagal lygmenis ir taip toliau.³⁹⁰

Kyla klausimai: kokie (kurie) „būsimojo“ nusikaltėlio bei „būsimos“ aukos veiksmas turi įtakos nusikalsti, aukos ir nusikaltėlio interakcijai atsirasti, nuo kurio momento ir kas domina tyrėją, kokius aukos veiksmus galima įvardyti kaip viktiminius, lemiančius arba turinčius įtakos nusikaltimui, kokia jų „senatis“, koks turėtų būti jų vertinimas (įskaitant teisinį)? Ar tai tik veiksmai, kurie buvo tiesiogiai atlikti prieš pat nusikaltimą, kai yra tiesioginiai priežastiniai veiksmų ir viktimizacijos padarinių ryšiai? Ar tik tada, kai buvo koks nors aukos „indėlis“ darant nusikaltimą, t. y. dar iki sumanymo, dingsties padaryti nusikaltimą?

Dažnai nurodoma, kad pagrindinės nusikaltimų priežastys slypi būtent ekonominėje valstybės plotmėje, tačiau, be materialaus veiksnio, atskirais atvejais lemiamą vaidmenį vaidina būtent tarpasmeniniai santykiai. „Iškreipti, subjauroti tarpasmeniniai santykiai yra daugelio smurtinių nusikaltimų asmens atžvilgiu pagrindas.“³⁹¹

Taigi, atskirų nusikaltimų atvejais, kai nusikaltimo auka smurtą patiria sistemingai, nuolatos, tarpasmeniniai santykiai gali būti įvardijami kaip ne-normalūs, specifiniai, susiklostę per ilgą laiko tarpą iki nusikaltimo. Dingstis padaryti nusikaltimą gali būti net niekinė. Kokiu nors kitu metu galbūt ji net nesukeltų konfliktinės situacijos arba problemos. Dingstis gali būti susijusi ir su aukos, ir su nusikaltėlio veiksmis, o atskirais atvejais net nereikia jokių aktyvių arba pasyvių valingų veiksmų – dažnai užtenka tik paties asmens buvimo.

Galima teigti, kad esant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijai, jai plėtojantis, šalis viena kitai daro atitinkamą poveikį dar iki nusikaltimo, todėl interakcijos analizės pradžia neturėtų apsiriboti tik tarpasmeniniais jų santykiais ir ryšiais tiesiogiai prieš nusikaltimą, jį darant arba po jo.

Chronologiškai atskleisti interakciją galima tik sąlygiškai, nes atskirais atvejais sunku ar net neįmanoma nustatyti pirminių konflikto užuomazgų. Tik sąlygiškai galima teigti, kad tarpasmeniniai santykiai ir asmenų sąveika nuo atitinkamo momento gali būti įvardyta kaip nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija.

³⁹⁰ Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. С. 95.

³⁹¹ Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. – Москва: Закон и право, 2000. С. 33.

Konfliktinei, ilgalaikiai galimos nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijai būdingi ir atitinkamų socialinių normų pažeidimų atvejai, tačiau tai nėra teisiškai arba kaip nors kitaip įvertinta, ji yra latentinio pobūdžio. Nustatyti ir atskleisti tokius atvejus sunku, nes tai susiję su teisėsaugos institucijų kišimusi į privatų, šeimos gyvenimą, institucijų nenorą arba nesugebėjimą neutralizuoti bei spręsti konfliktus ir taip toliau.

Be to, nusikaltimo auka atskirais atvejais nėra suinteresuota atskleisti tikrųjų savo santykių su nusikaltėliu. Tokio aukos elgesio motyvacija gali būti labai įvairi: jei nusikaltėlio asmenybė nustatyta – nusikaltimo auką ir nusikaltėlį sieja giminystės ryšiai, auka bijo pakartotinos viktimizacijos, įbauginama, patiria grasinimus, jaučia gėdą prieš artimuosius ir pan., jei nusikaltėlis nėra žinomas, auka dėl įvairių priežasčių (nepasitikėjimo teisėsaugos institucijomis, įsitikinimo, kad vis tiek nusikaltimas nebus atskleistas) nenori atskleisti viktimizacijos padarinių, galinčių pakenkti asmeninei reputacijai, ir panašiai. Taigi dažniausiai nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykiais, jų sąveika teisėsaugos ir kitų institucijos susidomi tik tada, kai konfliktas pasiekia apogėjų.

Atskleidžiant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją vienas iš reikšmingiausių yra laiko kriterijus. Daugeliu atveju jis padeda atskleisti sąveikos raidą, pažangą, nustatyti konfliktinės situacijos brendimo, susiformavimo tarpsnius, stadijas ir kritinius taškus. Atitinkami viktimizacijos padariniai negali būti vienareikšmiškai susieti su mažesniu arba didesniu laiko tarpsniu, kuriuo nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija susidarė. Sprendžiant šį klausimą būtina atsižvelgti į daugelį veiksnių. Keli iš jų – nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio tarpasmeninių santykių pobūdis, intensyvumas, konkrečios aplinkybės ir sąlygos, skatinusios arba stabdžiusios viktimizaciją.

Sąlyginai galima išskirti tris nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos (kaip dinamiško proceso) stadijas: pirmoji – priešviktiminis laikotarpis, t. y. iki nusikaltimo, antroji – viktiminio įvykio, t. y. nusikaltimo, metu, trečioji – poviktiminis laikotarpis, t. y. po nusikaltimo. Daugiausia dėmesio skiriama trečiajai stadijai, kai kyla daugybė klausimų, susijusių ne tik su nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos gilumine analize, bet ir su atitinkama pagalba nusikaltimo aukai, šalių konflikto sprendimu, aukos reabilitacija, nusikaltėlio resocializacija (asmens „išmokymu“ gyventi tapus auka, asmens „sugrąžinimu“ į visuomenę), viktimologine prevencija ir taip toliau. Svarbu kaip nusikaltimo auka elgiasi po nusikaltimo, kaip viktimizacija pa-

keitė jos gyvenimą, kokią žalą ji patyrė, ar kreipėsi į teisėsaugos institucijas arba kitas organizacijas prašydama pagalbos ir paramos. Taip pat labai svarbu, kaip ir kokiais būdais auka ketina spręsti dėl nusikaltimo kilusį konfliktą.³⁹² Šiuo laikotarpiu keliamas klausimas, ar nusikaltimo auka ir nusikaltėlis suinteresuoti atkurti pažeistus tarpusavio santykius, ar taikiai spręsti problemą, ar tikslinga siūlyti alternatyvias konflikto sprendimo procedūras ir taip toliau.

Be to, nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją nagrinėjant kaip dinaminį procesą išskirtini vidinis bei išorinis sąveikos aspektai. Išorinis interakcijos aspektas – tai, kas regima, matoma, tai, ką galima fiksuoti stebint iš šalies, t. y. laikas, šalis supanti aplinka, jų veiksmai. Vidinis interakcijos aspektas – tai vizualiai nematoma dalis (psichologiniai išgyvenimai, asmenybės pokyčiai), kai atskirais atvejais šalys nelinkusios arba nenori atskleisti giluminių sąveikos aspektų. Nagrinėjant interakciją viktimologiniu aspektu ypač svarbu nustatyti ne tik atitinkamų socialinių konfliktų buvimą (nebuvimą), bet ir jų pobūdį, nes daugeliu atvejų konfliktinę situaciją su kriminalinio pobūdžio padariniais inicijuoja ne sąveikos dalyvių giminystės ryšiai, artumas, vienokio ar kitokio pobūdžio pažinties forma, o jų vidinių (specifinių) savybių bei santykių ypatybės. Be to, nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveikos (ir vidinės, ir išorinės) charakteristika dažniausiai turi įtakos ne nusikaltėlio apsisprendimui padaryti nusikaltimą, t. y. minties „susiformavimui“, o konkrečių nusikaltimo būdų bei priemonių pasirinkimui.³⁹³

Paminėtinos konfliktinės situacijos, kurios yra dirbtinai latentinio pobūdžio, nes išorinis situacijos aspektas turi teigiamumo skraistę. Paprastai minėtais atvejais nusikaltėlis ypač kruopščiai planuoja, rengiasi nusikaltimui, nuo potencialios aukos slepia konfliktą. Kaip rodo konkrečių bylų analizė, minėtais atvejais neįžvelgiamas išankstinis priešiškusis, netgi atvirkščiai – aukos ir nusikaltėlio priešviktimizacinės stadijos santykiai pagerėja, o padarius nusikaltimą imituojamas sielvartas, neapykanta „sukurtam“ nusikaltėliui.

³⁹² Kai kuriais atvejais aukai paliekama teisė spręsti tolesnį jos ir nusikaltėlio santykių likimą, t. y. pasitelkti baudžiamąjį persekiojimą ar ne. Būna atvejų, kai baudžiamoji byla gali būti iškelta tik esant nusikaltimo aukos pareiškimui. Daugeliu atvejų teisėsaugos institucijos apie viktiminį įvykį sužino tik iš aukos.

³⁹³ Подубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999. С. 101.

Paminėtina ir tai, kad priešiškus, nepalankius, nedraugiškus arba kitokio pobūdžio neigiama bei teigiama asmenų nuostata nebūtinai yra abipusė. Santykiai gali būti ir dvipusiai, ir vienpusiai. Tai ypač svarbu atskleidžiant interakcijos turinį.

Visi minėti atvejai (situacijos) patvirtina, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija yra dinamiškas procesas. Italijos sociologai ir kriminologai G. Gulota ir M. Vagagini pateikia „nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio diagnostinį prognostinį santykių modelį“, kai vieno elgsena suprantama (matoma) kaip kito funkcija. Tai reiškia, kad nusikaltimo auka nenagrinėjama atskirai nuo nusikaltėlio. Taip klysta tyrėjai, tyrimo dalyką suprantantys kaip turintį sudėtingą skirtingų elementų tarpusavio sąveiką, o ne paprastą „suminę“ jų sistemą. Pirmenybė teikiama nusikaltimo aukai, kompleksinei jos charakteristikai, santykiams ir ryšiams su nusikaltėliu, dariusiems įtaką jų sąveikai, o kartu nusikaltimui.

Taigi tam, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija būtų atskleista, iš esmės reikia dviejų dalykų, tiesiogiai susijusių su asmeninėmis savybėmis: 1) kiekviena veika turi būti išnagrinėta tiesiogiai aplinkoje kurioje ji buvo atlikta, 2) būtina atsižvelgti į pragmatinį ryšių veiksnį, kuris daro tiesioginę įtaką interakcijos šalių elgesiui ir veiksmams.³⁹⁴

Nagrinėjant aukos ir nusikaltėlio interakciją kaip tam tikrą sistemą, galima išskirti *uždara (latentinę) bei atvira (akivaizdžią) sąveikos sistemą*: 1) uždara sąveikos sistema yra tokia, kai nesąveikaujama su išorine supančia aplinka (aplinkiniais asmenimis), t. y. nesikeičiama informacija, interakcijos šalys valingai arba nevalingai atsiskiria, siekia maksimaliai atsiriboti nuo aplinkinių poveikio; 2) atvira sąveikos sistema – tai aktyvi ne tik aukos ir nusikaltėlio, bet ir juos supančios aplinkos sąveika, vykstanti informacijos kaita, egzistuojantis abipusis grįžtamasis ryšys. Pateiktos ribinės nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio sąveikos sistemos, tačiau galimi įvairiausi jų atvirumo laipsniai (pvz., iš dalies, minimaliai atviros).

Kitas labai svarbus klausimas atskleidžiant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją kaip dinamišką procesą – šalių santykių (tiksliau tarient, veiksmų) atsispindėjimas vienas kito atžvilgiu. Būtina nagrinėti jų santykių pobūdį ir tipologiją.

³⁹⁴ Watzlawick P., Beavin J., Jackson D. *Pragmatic of Human Communication*. – New York: Norton, 1967. P. 56.

Apskritai žmonių (ypač dviejų) santykiai gali būti suskirstyti į: a) *adekvačius, tapačius*. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykių dalyviai (šalys) yra lygiaverčiai partneriai, atskirais atvejais mažai kuo skiriasi. Esant šio tipo santykiams, atskirais atvejais sunku tiksliai pasakyti, kas taps auka, o kas nusikaltėliu; b) *papildančius*. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykiai, kai auka ir nusikaltėlis elgiasi skirtingai, tačiau atskirais atvejais pakaitomis arba kitaip sukuria viktiminę situaciją apie tai daug nemąstydami. Tokiais atvejais lengviau numatyti, kuris asmuo patirs viktimizacijos padarinius; c) *priešingus*. Nusikaltimo auka ir nusikaltėlis pabrėžia tarpusavio skirtumus, jų veiklos vektoriai iš esmės skirtingi. Jau pirminiame kilusio konflikto etape aišku, kas yra potenciali auka; d) *inversinius, pasikeičiančius*. Nusikaltimo auka ir nusikaltėlis elgiasi skirtingai, tačiau atskirais atvejais įvyksta sąveikos dalyvių inversija, pavyzdžiui, būtinosios ginties atveju besiginančiam peržengus minėtos ginties ribas.

Suprantama, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija labai dinamiška, todėl santykių tipai gali susipinti, būti tarpinio varianto arba pereiti iš vieno į kitą. Kartu būtina užsiminti apie vadinamuosius maneuvrus – įvairios žinias ir pranešimus, kuriais nustatomi ir užmezgami santykiai. Jie susideda iš prašymų, įsakymų, pasiūlymų ir instrukcijų, pateikiamų taip, kad kitas žmogus ką nors jaučia, pasako arba daro. Manevrai būdingi visų tipų santykiams, tačiau ypač – netvirtiems, nenuolatiniams santykiams.³⁹⁵ Manychiau, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija, jų (besikeičiantys) specifiniai tarpusavio santykiai atskirais atvejais yra būtent tokie maneuvrai, kai vienas iš jų užmezga ryšį net nesiekdamas ilgalaikių, glaudžių ryšių, o tik pasinaudodamas jais kaip priemone siekti savo tikslų. Dažniausiai tokiais atvejais nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykiai yra neapibrėžto pobūdžio. Tokie santykiai gali tapti manipuliacinio pobūdžio, kai vienas iš jų bando kontroliuoti kitą asmenį ir visą situaciją, o tai daro įtaką asmens veikimui arba neveikimui. Paminėtina ir tai, kad išaiškinti santykius, paveikti kitą šalį galima ir verbalinio, ir neverbalinio pobūdžio priemonėmis.

³⁹⁵ Gulotta G., Vagaggini M. The Offender - Victim System // Victim and Society. Ed. Emilio C. Viano. – Washington: Visage press, 1976. P. 55.

5. Nusikalstamo elgesio mechanizmas

Nusikalstamo elgesio mechanizmo samprata

Kriminologui svarbu ne tik atsakyti į klausimą, kodėl padaroma nusikalstama veika, t. y. priežastinis aspektas, be ir kaip, t. y. instrumentinis aspektas.

Nusikalstama veika yra teisinė kategorija. Ji atspindi baudžiamajame įstatyme įtvirtintus tam tikrą amžių pasiekusio asmens visuomenei pavojingos kaltos veikos požymius. Ši kategorija leidžia atlikti nusikalstamos veikos baudžiamąją teisinę analizę.

Kriminologiniu požiūriu nusikalstama veika nagrinėjama atsižvelgiant į išorines aplinkybes ir paties žmogaus charakteristiką. Nusikalstama veika vertinama ne kaip aktas, o kaip tam tikras erdvėje ir laike besivystantis procesas. Nusikalstama veika nedaroma spontaniškai. Pamažu formuojasi asmenybės kriminogeninės savybės, elgesio motyvai bei kiti būsimo nusikalstamo elgesio elementai. Ir teisėtam, ir nusikalstamam elgesiui būdingi tie patys jo mechanizmai. Šių elgesio mechanizmų specifika glūdi ne jų formoje, o elgesio mechanizmo funkcionavimo turinyje. Todėl svarbus nusikalstamo elgesio tyrimo objektas yra analizė, kaip jo mechanizmas funkcionuoja. Tai padeda atskleisti nusikalstamos veikos priežastis, ją padariusio asmens ypatumus, socialines nusikalstamo elgesio pasekmes, numatyti naujų nusikalstamų veikų prevencijos priemones.

Nusikalstamas elgesys yra procesas tam tikroje erdvėje ir tam tikru laiku, apimantis ir išorinius, objektyvius veiksnius, sudarančius nusikalstamos veikos baudžiamąją teisinę sudėtį, ir vidinius psichologinius procesus bei reiškinius, lemiančius nusikalstamą veiką. Todėl kai kurie kriminologai nusikalstamo elgesio mechanizmu vadina objektyvių (situacinių) ir subjektyvių (asmeninių) veiksmų, tiesiogiai paskatinsius padaryti nusikalstamą veiką, visumą ir jų sąveiką.³⁹⁶ Objektyvūs veiksniai gali pasireikšti veikimu arba neveikimu objekto atžvilgiu, o subjektyvūs veiksniai – veiksmo psicho-

³⁹⁶ Justickis V. Kriminologija: vadovėlis. 1 dalis. – Vilnius, 2001.

loginis reguliatorius – ne tik vyksta kartu su šiuo veikimu (neveikimu), bet ir pralengia jį. Dažnai asmuo, prieš atlikdamas veiksmą, jį suplanuoja arba sulaukia palankaus momento jį padaryti, t. y. prieš atlikdamas veiksmą asmuo sumodeliuoja jį mintyse.

Nusikalstamo elgesio mechanizmą sudaro daug dalių ir kiekviena jų gali veikti įvairiai. Šios dalys tarpusavyje susijusios sudėtingais ryšiais ir vieni kitas lemia. Išsamią nusikalstamo elgesio mechanizmo schemą pateikė kriminologas **V. N. Kudriavcevas**. Kiti kriminologai vėliau ją papildė naujomis dalimis.

Nusikalstamo elgesio mechanizmą sudaro šios dalys:³⁹⁷

- nusikalstamos veikos motyvacija;
- nusikalstamos veikos planavimas;
- konkretaus sprendimo padaryti nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą priėmimas;
- nusikalstamos veikos padarymas.

Tai pati bendriausia nusikalstamo elgesio formavimosi ir įgyvendinimo schema. Aišku, tai sąlyginis nusikalstamo elgesio mechanizmo dalių išskyrimas. Riba tarp jų yra labai paslanki. Kiekviena iš nurodytų dalių konkrečiais atvejais gali turėti individualių bruožų, gali susiliesti su prieš jį arba po jo einančia dalimi – tai priklauso nuo asmenybės ypatumų. Visos šios nusikalstamo elgesio formavimosi ir įgyvendinimo dalys (etapai) skiriasi ir savo trukme. Nusikalstamos veikos motyvacija ir sprendimo priėmimas gali trukti keletą metų, mėnesių, dienų ir minučių – tai priklauso nuo nusikalstamos veikos ypatumų, nuo konkrečios gyvenimiškos situacijos ir nuo pačios asmenybės. Skirtinga gali būti ir nusikalstamos veikos trukmė: nuo kelių sekundžių iki kelerių metų.

Ne kiekvienai nusikalstamai veikai visos nurodytos dalys yra būdingos. Antai nusikaltimai pagal savo subjektyvias savybes yra tyčiniai ir neatsargūs. Iš tyčinių nusikaltimų išsiskiria afekto būsenos padaromi nusikaltimai. Afekto būsenos padarytų nusikaltimų mechanizme nėra planavimo elemento, nes atsiradus motyvui subjektas tuojau pereina prie veiksmų. Iš neatsargumo padaryto nusikaltimo mechanizme nėra planavimo ir aiškos motyvacijos elementų. Geriausiai nusikalstamo elgesio mechanizmas atsiskleidžia

³⁹⁷ Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. – Москва, 1968; Механизм преступного поведения. – Москва, 1981; Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998.

nagrinėjant tyčinius nusikaltimus. Jiems būdingi visi įvardyti elementai, kurie nuosekliai pereina vienas į kitą. Taigi, nusikalstamo elgesio mechanizmui visada būdinga sava specifika.

Motyvacija, kaip vienas iš elementų, apima nusikalstamo elgesio motyvo atsiradimo, formavimosi procesą ir jo tikslus. Elgesio motyvas – tai vidinė paskata veikti. Todėl kriminologinė motyvacijos analizė pradedama nurodant išorinius ir vidinius akstinus, skatinančius žmogų elgtis vienaip ar kitaip. Tokie akstinai gali būti asmens poreikiai, interesai, vertybinės orientacijos, kuriems įgyvendinti ieškomas būdas. Šiame procese aktyviai dalyvauja asmens intelektas, valia, emocijos.

Planuodamas nusikalstamą veiką asmuo numato ne tik objektą, bet ir būdą bei priemones, vietą ir laiką tikslui pasiekti.

Nusikalstamos veikos padarymas apima ne tik pačią nusikalstamą veiką (neveikimą), bet ir jos padarinius.

Nusikalstamo elgesio mechanizmas susieja į vieną visumą nusikaltėlio asmenybę ir išorinę fizinę bei socialinę aplinką. Atskirtas nuo asmenybės, šis mechanizmas negali egzistuoti, nes visi psichiniai procesai susieti su pačia asmenybe, kuri ne tik įgyvendina motyvus, planuoja, priima sprendimą ir daro nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, bet ir numato savo veiksmų (neveikimo) rezultatą, jo siekia. Nusikalstamo elgesio motyvai susiformuoja veikiant vidinei ir išorinei aplinkai, sąveikaujant asmenybės poreikiams, interesams su konkrečia gyvenimiška situacija. Asmuo, nusprenddamas ir planuodamas savo veiksmus, negali nevertinti išorinės fizinės ir socialinės aplinkos ypatumų. Pati asmenybė yra veikiamą šios išorinės aplinkos, nors ši įtaka yra tik tikimybinio pobūdžio.

Nusikalstamo elgesio mechanizmas rodo, kad asmens elgesys tampa antisocialus ir neteisėtas ne kurioje nors vienoje nusikalstamos veikos priežastingumo grandyje. Toks elgesys formuojasi pamažu, pradedant nereikšmingais nukrypimais nuo socialinių normų. Kritinis momentas, kai nusikalstamas elgesys tampa aiškiai nusikalstamo pobūdžio, gali įvykti skirtingose priežastingumo grandies dalyse. Tai suteikia galimybę laiku užkirsti kelią nusikaltimui arba baudžiamajam nusižengimui.

Taigi, nusikalstamo elgesio mechanizmas yra asmenybės vidinių psichinių ypatumų ir objektyvios tikrovės išorinių veiksmų, determinuojančių sprendimą padaryti nusikalstamą veiką, kontroliuojančių, kaip šis sprendimas vykdomas, sąveikos procesas.

Nusikalstamo elgesio mechanizmų yra įvairių formų ir rūšių. Kriminologų nuomone, dažniausios šios **nusikalstamo elgesio mechanizmų grupės**:³⁹⁸

- mechanizmai, susiję su asmens interesų deformacija;
- mechanizmai, susiję su asmens poreikių ir jų patenkinimo galimybių neatitikimu;
- mechanizmai, susiję su asmens moralinių ir teisinių nuostatų, vertybinių orientacijų deformacija;
- mechanizmai, susiję su sprendimų priėmimo ir jų vykdymo proceso trūkumais.

Nusikalstamo elgesio formavimosi ir įgyvendinimo mechanizmų tipai įvairiose socialinėse demografinėse grupėse pasiskirstę netolygiai. Tai priklauso nuo asmenybės tipų, taip pat nuo socialinių, ekonominių, kultūrinių, psichologinių sąlygų, žmonių gyvenimo būdų. Be to, nusikalstamų veikų paplitimas yra susijęs su vadinamosiomis rizikos grupėmis, t. y. su visuomenėje egzistuojančiais socialiniais sluoksniais ir žmonių grupėmis, kurie labiau nei kiti dėl susiklosčiusių gyvenimo aplinkybių linkę pažeisti teisės normas. Jį reikia vertinti ne kaip konkrečios situacijos elementą, o kaip mechanizmo sudedamąją dalį.

Atskleisti nusikalstamo elgesio mechanizmo turinį ir funkcionavimo ypatumus svarbu teoriškai ir praktiškai. Iš nusikalstamo elgesio mechanizmo galima spręsti apie nusikalstamą veiką padariusių asmenų savybes ir išorinės aplinkos ypatybes, turinčias įtakos nusikalstamai veikai padaryti. Tai padeda numatyti veiksmingas nusikalstamos veikos prevencijos priemones, pakeisti nusikaltusio asmens nuostatų kryptingumą.

Išsamiau apžvelgsime atskiras individualaus nusikalstamo elgesio mechanizmo dalis.

Nusikalstamo elgesio motyvacija

Pirmoji nusikalstamo elgesio mechanizmo dalis yra motyvacija. Dabartinėse motyvacijos teorijose pažymima, kad asmenybės aktyvumo priežastis yra įvairūs poreikiai, kurie atsiranda su instinktais susijusių potraukių ir pa-

³⁹⁸ Курс советской криминологии. Предмет. Методология. Преступность и её причины. Преступник. – Москва, 1985.

žinimo (kognityvios) asmenybės patirties pagrindu.³⁹⁹ Remiantis šiuo požiūriu, motyvacija apibūdinama kaip elgesio (veiksmų, veiklos) skatinimo sistema, kurios motyvai įvairūs.⁴⁰⁰

Kriminologo V. V. Lunejevo nuomone, motyvacinė sritis yra asmenybės vidinės struktūros pagrindas, interuojantis jos aktyvumą.⁴⁰¹

Paprastai, vadovaujantis asmenybės aktyvumo paskatų kilme, išskiriamos dvi motyvacijos rūšys: išorinė ir vidinė.

Išorinė motyvacija apibūdina asmens elgesį tokioje situacijoje, kai jį reguliuojantys veiksniai yra už asmenybės elgesio ribų. Dažniausiai šios motyvacijos pagrindas – išorinės paskatos, kurios sukelia ir skatina norimą arba stabdo nepageidautiną elgesį.⁴⁰²

Vidinė motyvacija lemia iš vidaus motyvuotą elgesį. Tai situacija, kai elgesį lemiantys ir reguliuojantys veiksniai formuojasi pačioje asmenybėje ar jos elgesyje, o veiksniai, kuriantys vidinę veiklos motyvaciją, slypi viduje.⁴⁰³

Taigi, elgesio motyvas yra atsiradusių ir išorinės aplinkos bei konkrečios situacijos paveiktų interesų, poreikių, emocijų lemiamas noras veikti. Po motyvo formuojasi tikslas. Motyvų yra įvairių. Kriminologinėje literatūroje motyvai skirstomi vadovaujantis įvairiais kriterijais. Kriterijų pasirinkimą lemia motyvus nagrinėjančio tyrinėtojo tikslas. **Priimtinausia kriminologo V. V. Lunejevo pateikta motyvų klasifikacija, kurioje jis išskiria šešias nusikalstamo elgesio motyvų grupes:**⁴⁰⁴

- visuomeniniai politiniai;
- turtiniai;
- smurtiniai egoistiniai (agresyvūs fiziškai arba psichologiškai);
- anarchistiški individualistiniai;
- lengvabūdiški neatsakingi;
- silpnadvasiški, bailūs.

³⁹⁹ Jasikevičius A. Siela. Mokslas. Gyvensena: Įvadas studijų pradžiai. – Vilnius: Žodynas. 1994. P. 118.

⁴⁰⁰ Kasiulis J., Barvydienė V. Vadovavimo psichologija: vadovėlis. – Kaunas, 2000. P. 26.

⁴⁰¹ Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. – Москва, 1991. С. 107.

⁴⁰² Pacevičius J. Darbo motyvacija ir jos stiprinimo būdai // Studijuojantiems psichologams (1 sąsiuvinys). – Šiauliai, 1999. P. 6.

⁴⁰³ Чирков В. И. Самодетерминация и внутренняя мотивация человека. Вопросы психологии. – Москва, 1996. С. 116.

⁴⁰⁴ Лунеев В. В. Криминальная мотивация. – Москва, 1986. С. 40.

Šie motyvai gali pasireikšti įvairiais nusikalstamo elgesio deriniais. Be to, pastebima atskirų nusikaltėlių grupių (nepilnamečių, vyrų, moterų, recidyvistų ir kt.) kriminalinės motyvacijos įvairovė. Pats motyvas, kaip vidinė paskata, nėra nusikalstamas. Jis toks tampa tik asmeniui tapus nusikalstamos veikos subjektu. Pažymėtina, kad nėra ir negali būti nusikalstamos veikos be motyvo. Tačiau dažnai motyvai sąmoningai slepiami arba iškraipomi, gali būti ir taip, kad pats nusikaltėlis jų nesuvokia ir negali paaiškinti.

Prieš susiformuojant motyvams, atsiranda asmenybės poreikiai, interesai, vertybinės orientacijos.

Psichologo **A. H. Leontjevo** nuomone, motyvas – tai sudaiktintas poreikis. Poreikis žmogui atsiranda tada, kai jis susiduria su daiktu, galinčiu padėti patenkinti savo poreikį. Pats poreikis yra neutralus. Visi nori valgyti ir gerti. Tačiau vienas dėl duonos kąsnio gali nužudyti žmogų, kitas dėl žmogaus gali atsisakyti paskutinio duonos kąsnio. Tai rodo, koks yra sudėtingas išorinis ir vidinis ryšys: išorinis pasaulis siūlo poreikių tenkinimo būdus, tačiau būdą pasirenka pats asmuo vadovaudamasis vertybinėmis orientacijomis.

Poreikis yra žmogaus aktyvaus mąstymo ir elgesio šaltinis, vidinė jo būseną. Savo prigimtimi poreikis rodo nuolatinės asmenybės tendencijas tam tikru būdu atspindėti išorinę aplinką. Išorinė aplinka teikia asmeniui tam tikrą informaciją, kurią jis priima suvokimo ir pojūčio kanalais. Informacija pasitelkus mąstymą analizuojama ir interpretuojama. Vėliau perdirta informacija pereina į poreikių sritį. Jei informacija atitinka asmens lūkesčius, kyla teigiami atsakomieji jausmai. Jei ne, kyla neigiamos emocijos. Emocijos lemia elgesį, t. y. tai, ką kiti žmonės vertina kaip informaciją iš mūsų. Tai mūsų komunikacija (kalba, verbalinė arba neverbalinė emocijų išraiška) ir atitinkamas elgesys.⁴⁰⁵

Kadangi žmogus formuojasi ir bręsta mikro- ir makrofizinėje ir socialinėje aplinkoje, jo poreikiai, bendraujant su kitais žmonėmis, yra „socialiai nuspallvinti“, t. y. socializuoti. Kartu jie yra individualūs, priklausantys ir nuo asmens įgimtų savybių. Poreikių yra įvairių. Daugelis mokslininkų išskiria tris poreikių determinacijos rūšis: natūralius, materialius ir dvasinius. Poreikius sąlyginai taip pat skirsto į natūralius, materialius ir dvasinius. Siūloma poreikius analizuoti įvairiose žmogaus gyvenimo ir veiklos srityse.

⁴⁰⁵ Psichologija studentui / Vyr. red. G. Matulienė. – Kaunas, 2000. P. 110.

Nors yra daug poreikių klasifikacijų, galima išskirti **pagrindines šešias jų grupes:**

- fiziologiniai;
- saugumo;
- materialūs;
- socialinio bendravimo;
- pripažinimo, savęs aktualizavimo;
- pasaulėžiūros.

Pagrindinių poreikių grupės sudaro hierarchinę lygmenų sistemą. Žemiausiam jos lygmeniui priklauso fiziologiniai (alkis, troškulys, dauginimasis ir t. t.), saugumo (grėsmės nebuvimas, tikrumas dėl ateities) ir meilės poreikiai. Šie poreikiai yra bendri visiems žmonėms. Tai instinktyvūs impulsai rinktis elgesį. Socializacijos procese šis lygis integruojasi į aukštesnį žmogaus vystymosi lygmenį. Pavyzdžiui, saugumo poreikiai perauga į materialius poreikius (maisto, drabužių, darbo ir kt.). Toliau eina aukštesnis socialinis psichologinis lygmuo – pripažinimo (laimėjimai, teigiamas savęs įvertinimas, kompetencija), savęs aktualizavimo poreikiai (savo galimybių atskleidimas). Tai yra vystymosi, augimo poreikiai, jie yra tipiškai kiekvienam žmogui. Aukščiausias lygmuo – pasaulėžiūros poreikiai (pasaulio suvokimas, savo vietos paieška, žmogaus egzistavimo esmės suvokimas).

Aišku, ne kiekvienas poreikis gali būti nusikalstamo elgesio šaltinis.

Fiziologinius poreikius sunku reguliuoti ir kontroliuoti. O aukštesnio lygmens poreikius asmuo reguliuoja ir kontroliuoja lengviau. Pavyzdžiui, vieni žmonės savo žemu socialiniu statusu yra patenkinti ir nenori jo keisti, kiti – bando jį keisti teisėtu būdu (mokydamiesi, siekdami karjeros), o dar kiti – neteisėtu būdu (naudodamiesi pažintimis, korupcija).

Įvairūs poreikiai skirtingai veikia nusikalstamą elgesį. Dažniausiai nusikalstamo elgesio motyvacijos šaltinis būna materialūs, seksualiniai, socialinio bendravimo poreikiai.

Pažymėtina, kad skirtingi poreikiai gali būti įvairaus intensyvumo ir kryptingumo. Pavyzdžiui, materialiniai poreikiai gali būti kelių porūšių: gyvenimiškai būtini (maistui, aprangai ir kt.); normalūs, būtini visai visuomenei arba jos daliai; hipertrofiniai, paaukštinti, kurių patenkinimo visuomenė negarantuoja; antisocialūs poreikiai (narkotikams, alkoholiui ir pan.).⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 2-е изд. перераб. и доп. – Москва, 1999. С. 162.

Kiekvienas poreikis savaime iškelia savo patenkinimo motyvus, turinčius įtakos žmogaus elgesiui. Motyvu paprastai tampa įsisąmonintas, supras tas poreikis ir jo patenkinimo galimybės. Tik toks poreikis tampa veiklos motyvu. Motyvas taip pat atskleidžia asmens ir socialinės aplinkos santykį, atsispindintį emociniuose jo išgyvenimuose, kintančiuose priklausomai nuo to, ar sėkmingai tenkinamas poreikis. Jei poreikį teisėtu būdu patenkinti sunku arba neįmanoma, kyla nusivylimas, ieškoma kitų būdų tai padaryti. Taigi, motyvas yra ir subjektyvi elgesio pasmė.

Plėtojantis rinkos santykiams, vykstant visuomenės susisluoksniavimui turto pagrindu, dalis gyventojų negali iki galo patenkinti ne tik padidėjusių, bet ir normalių materialinių poreikių. Todėl turtinių nusikaltimų motyvu gali būti nepatenkinti materialiniai poreikiai, skurdas. Tačiau turtinių nusikaltimų motyvus lemia ir hipertrofiniai bei antisocialūs, iškreipti poreikiai.

Motyvas gali būti **interesai, įsitikinimai, vertybės, gyvenimo tikslai**. Įsisąmoninti motyvai įgyja interesų ir idealų formas. Interesai lemia veiklos tikslą, vertybines orientacijas. Taigi, interesas yra artimas poreikiui, nuo kurio skiriasi tik tuo, kad apima paties poreikio ir jo tenkinimo būdo suvokimą. Interesai daugiausia priklauso nuo asmenybės vertybinių orientacijų sistemos, kitų jos sąmonės turinio savybių, taip pat nuo socialinės aplinkos, kurioje asmenybė formavosi, veikia.

Kai kada elgesį skatinančių motyvų funkcijas atlieka ir emocijos (jausmai), potraukiai, kurie yra glaudžiai susiję su poreikiais. Tai emociniai, sunkiai reguliuojami, organinio (biologinio) pobūdžio siekiai.

Kai kada jie sutapatunami su instinktais: pasitraukimo (baimė), atmetimo (šleikštulys), smalsumo (nustebimas), agresyvumo (pyktis), saviraiškos (pakylėjimas), giminės pratęsimo, maitinimosi, bandos, kūrimo ir panašiai.

Kai kurie iš šių instinktų gali motyvuoti nusikalstamą elgesį. Pavyzdžiui, agresyvumas, kurį psichologai dažnai vadina prigimtaine savybe bei saviraiška, kartais tampa tarpasmeninių konfliktų šaltiniu. Psichologų teigimu, yra daugiau nei 100 emocijų rūšių ir net 30 iš jų gali būti nusikalstamo elgesio motyvai (pavyzdžiui, meilė, kerštas, pavydas, baimė). Daug nusikaltimų padaroma veikiant stiprioms emocijoms – susijaudinus, išgyvenant dėl ko nors. Fiziologinė ar patologinė afekto būseną yra kraštutinė emocinė įtampa. Didelis susijaudinimas ir emocinė įtampa kyla esant tam tikroms objektyvioms konfliktinę situaciją sukeliančioms aplinkybėms.

Tam, kad poreikiai, interesai, potraukiai arba emocijos virstų nusikaltamo elgesio motyvu, asmuo psichologiškai turi įveikti dar vieną kliūtį – **vertybes ir vertybinę orientaciją**.

Vertybės – viena svarbiausių asmenybės, kaip mąstančios ir komunikuojančios būtybės, savybių. Vertybė reiškia objektus, reiškinius arba jų savybes, taip pat abstrakčias idėjas, įkūnijančias visuomeninius idealus ir esančias privalomo elgesio etalonais.⁴⁰⁷ Individualios sąmonės ir veiklos atžvilgiu jos yra objektyvios ir transcendentinės.

Socialinės vertybės yra abstraktūs ir bendri principai, nusakantys tam tikros kultūros ar visuomenės modelius, kuriuos visuomenės nariai perima socializacijos metu. Į šiuos pagrindinius principus gali būti integruojami asmeniniai ir visuomeniniai tikslai. Individualiomis asmenybės vertybėmis gali būti tik įsisąmonintos ir interiorizuotos, konkrečiai tam asmeniui prasmę ir emocinį krūvį turinčios vertybės.⁴⁰⁸ Kriminologui svarbu skirti tikrąsias, interiorizuotas vertybes nuo neturinčių asmeninės prasmės ir emocinio atspalvio deklaruojamų vertybių. Tokios neatspindi tikrųjų asmens elgesio motyvų. Vertybės yra organizuotos į hierarchines struktūras ir substruktūras. Jos rodo vienų vertybių viršenybę prieš kitas. Žmonių vertybių sistemos skiriasi – tai priklauso nuo to, kokią svarbą ar prioritetus teikia žmonės kiekvienai vertybei.

Pažymėtina, kad suformuota vertybių visuma lemia bendrą žmogaus požiūrį į pasaulį, socialinės aplinkos reiškinius, procesus ir objektus. Svarbią reikšmę turi vertybių pastovumas, intensyvumas. Vertybių sistema žmogui padeda įvertinti gautą iš aplinkos informaciją, priimti sprendimus ir pasirinkti elgesio būdą. Bendrą asmenybės elgesio reakcijų klasifikaciją, remdamasis vertybinėmis orientacijomis, pagrindė sociologas **A. A. Jadovas**.⁴⁰⁹

Vertybių sistema atlieka žmogaus gyvenime daug svarbių funkcijų. Vertybių sistema yra konfliktų sprendimo arba sprendimų priėmimo atskaitos taškas, padeda asmenybei pasirinkti vieną iš kelių alternatyvų, nes remdamasis savo vertybių sistema asmuo vertina socialinę aplinką. Pagal ją asmuo vertina save ir kitus žmones. Ji atlieka motyvacinę funkciją bei suteikia asmens poreikių tenkinimui tam tikrą specifinę išraišką. Vertybių sistema daro poveikį ir socialinės informacijos perėmimo procesui. Būdamą

⁴⁰⁷ Психология. Словарь. – Москва, 1990. С. 442.

⁴⁰⁸ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius, 1997. P. 57.

⁴⁰⁹ Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. – Москва, 1975.

specifinio turinio vertybių rinkiniu, asmenybės vertybių sistema dažniausiai atitinka konkrečioje socialinėje aplinkoje (šeimoje, bendraminčių grupėje, kolektyve ir pan.) egzistuojančias vertybes ir elgesio standartus. Tačiau vertybių sistemos gali ir nesusiformuoti ir net sunykti. Tam yra daug priežasčių.

Vertybių sistemos nesusiformavimą dažniausiai lemia nepalanki asmenybės ugdymo aplinka: tėvų antisocialumas, psichinė ir fizinė prievarta, emocinis ir socialinis apleistumas bei šių veiksnių nulemti antriniai sutrikimai: intelekto, elgesio ir kiti.⁴¹⁰

Vertybių sistemos dažniausiai sunyksta dėl alkoholizmo, narkotikų vartojimo, organinės smegenų ligos ir kitų priežasčių. Tas sunykimas yra negrįžtamo pobūdžio.

Abu vertybių sistemos trūkumai lemia panašias asmens socialinės adaptacijos problemas. Abiem atvejais asmuo neturi susiformavusios vertybinės sistemos, kuri yra sprendimų priėmimo atskaitos taškas. Asmenys, neturintis susiformavusios vertybių sistemos, dažnai tampa antisocialūs, nes neturi elgesio standartų ir normų, nesugeba apibūdinti idealų, sudarančių vertybių sistemos pagrindą, vyrauja antisocialūs jų elgesio motyvai.

Vertybių sistema yra integracinė vertybinės orientacijos dalis. Vertybinė orientacija yra bendra asmens nuostata savo ir kitų žmonių, jų elgesio bei aplinkinio pasaulio atžvilgiu, kurią lemia individuali jo vertybių sistema. Remdamasis savo vertybine orientacija, asmuo vertina jį supančią aplinką. Kiekvienam žmogui būdinga individuali vertybinė orientacija, tačiau mokslininkai jau seniai mėgina jas tipologizuoti ir suklasifikuoti. Todėl, remiantis įvairiais kriterijais, pateikta nemažai vertybinių orientacijų klasifikacijų. Kadangi kriminologui svarbu asmenybės vertybių sistemos santykis su prosocialiu ir antisocialiu elgesiu, pateikiama tik vertybinių orientacijų klasifikacija pagal socialinį kryptingumą.

Pagal socialinį kryptingumą vertybinės orientacijos gali būti:

- prosocialios;
- antisocialios.

Prosocialios vertybinės orientacijos sutampa su valstybėje ir visuomenėje priimtomis ir palaikomomis vertybėmis, teisės ir moralės normomis.

Antisocialios vertybinės orientacijos pažeidžia priimtinas ir saugomas valstybės ir visuomenės vertybes, teisės ir moralės normas.

⁴¹⁰ Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius, 1998.

Kalbant apie vertybinių orientacijų įtaką asmens elgesiui, svarbu nepamiršti, kad vertybės pačios savaime nėra geros ar blogos. Svarbu tai, kaip formavosi asmens vertybinė orientacija (vertybių sistema), koks jos turinys, kiek ji susiformavusi, koks jos socialinis kryptingumas. Vertybės yra vienas esminių asmens elgesį veikiančių veiksnių. Todėl norint suprasti nusikaltamo elgesio motyvus, privaloma įsigilinti į asmenybės vertybių sistemą ir įvertinti jos vertybinės orientacijos ypatumus, atsižvelgiant į tai, kad ji gali:

- skatinti susiformavusį elgesio motyvą ir stiprinti antisocialius asmens ketinimus. Pavyzdžiui, jei materialiniai poreikiai būdingi asmeniui, kurio vertybinė orientacija savanaudiška, tai galima daryti prielaidą, kad formuosis pastovus savanaudiškas motyvas;
- stabdyti antisocialius poreikius, interesus ir užkirsti kelią nusikaltamo elgesio motyvo formavimuisi. Pavyzdžiui, turtinės orientacijos neturintis asmuo, kuriam būdingi materialiniai poreikiai, savo veiksmus nukreips ne į turto įgijimą nusikalstamu būdu, o į darbą gaunamas pajamas;
- būti savarankišku nusikaltimo motyvo šaltiniu. Pavyzdžiui, religinis fanatizmas gali turėti įtakos teroristiniams ir kitiems nusikaltimams siekiams bei motyvams.⁴¹¹

Taigi, poreikiai, interesai, emocijos, vertybių sistema, vertybinės orientacijos yra vidinės asmenybės sudedamosios dalys, kurių veikiamas formuojasi elgesio motyvas. Jis skatina asmens elgesį ir jį nukreipia, padeda asmeniui pajusti savo veiklos prasmę, ją kontroliuoti ir keisti. Būtina pažymėti, kad nauji elgesio motyvai, pokyčiai motyvų sistemos hierarchinėje struktūroje atsiranda dėl socialinėje aplinkoje sukauptos patirties, kurioje svarbų vaidmenį atlieka veikiančių normų ir vertybių sistemos perėmimo procesas.

Motyvai yra susiję su tikslais, kuriuos suvokiame kaip veikimo rezultato įsivaizdavimą, asmens siekiamąją vertę. Tikslas gali tapti elgesio motyvu ir atvirkščiai. Kai asmuo turi pasirinkti vieną iš kelių skirtingų tikslų, vyksta vidinė motyvų kova, konkurencija. Motyvų kovos rezultatai, motyvų pokyčiai dažnai priklauso nuo asmenybės interesų, vertybių, gyvenimo tikslų. Taip pat reikia pažymėti, kad norint pasiekti tikslą reikia nugalėti daug įvairių kliūčių. Tai padaryti padeda valia, t. y. sąmoningas asmens elgesio ir veiklos reguliavimas, susijęs su įvairių kliūčių nugalėjimu. Valia yra asme-

⁴¹¹ Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999.

nybės savybė, nuo kurios priklauso veiklos motyvų ir tikslų pasirinkimas, ne tik motyvacijos, bet ir visų psichikos procesų reguliavimas. Valingai veikdamas asmuo siekia konkretaus tikslo. Valingo veikimo priežastis paprastai yra motyvas ir jausmai, susiję su motyvais. Motyvų vertinimo procese iškyla vienas arba keli motyvai. Kartais sunku motyvus teisingai įvertinti ir iš jų pasirinkti kurį nors vieną, nes tai padaryti trukdo jausmai, nuotainkos, pasidavimas kitų asmenų įtakai. Kitų daroma įtaka bei sugestija palaužia asmens iniciatyvą ir trukdo veikti pagal savo paties norą, nusistatymą. Nesavarankiškumas, lengvas pasidavimas kitų asmenų žodžių ir veiksmų sugestyvumui dažniausiai būdingas nepilnamečiams, nesavarankiškiems, savimi nepasitikinčioms žmonėms. Sėkmingam motyvo pasirinkimui ir jo įvertinimui trukdo ir padidėjęs jausmingumas, pasidavimas nuotainkai. Tokiu atveju jausmo žmogus lengviau pasiduoda pašalinei įtakai. Bet ir savarankiškai vertinant dvasines bei materialines vertybes yra daug subjektyvumo. Tai priklauso nuo žmogaus amžiaus, išsilavinimo, lyties, profesijos, socialinės padėties ir kitų jo ypatumų.

Svarbus valingo veiksmo momentas yra galutinis motyvo pasirinkimas. Nuspręsti – tai iš kelių motyvų išsirinkti kurį nors vieną. Tačiau, kad asmuo pradėtų veikti, motyvas turi būti ganėtinai stiprus. Būna ir taip, kad vieno motyvo neužtenka paskatinti žmogų veikti. Tokiu atveju pasitelkiamas kitas arba net keli motyvai.

Sprendimą dar reikia įgyvendinti. Perėjimas nuo sprendimo priėmimo iki vykdymo dažniausiai reikalauja laiko ir pastangų. Jei ryžtas veikti išblėsta arba jei jis sumažėja, tai sprendimas lieka neįvykdytas ir tikslas nepasiekiamas.

Nusikalstamo elgesio planavimas

Susiformavus vidinių asmenybės komponentų veikiamam motyvui, atina laikas jį įgyvendinti. Asmens sumanymas ir veikimas iš abstraktaus keitinimo tampa realus. Jis turi aiškiai numatyti realias veikimo galimybes, galimas kliūtiis ir savo veiksmų padarinius, t. y. asmuo turi sumodeliuoti, suplanuoti savo elgesį.

Nusikalstamo elgesio planavimas nesiskiria nuo teisėto elgesio planavimo. Planavimui keliami šie reikalavimai: asmuo turi numatyti veiksmų tikslą, užsibrėžti uždavinius šiam tikslui pasiekti, nustatyti objektą, tikslą

pasiekimo būdus ir priemones, veikimo laiką ir vietą, sąnaudas, rezultatų įgyvendinimo būdus ir įvertinti aplinką, kurioje jis numato veikti. Be to, asmuo turi aiškiai numatyti realias veikimo galimybes, prognozuoti galimas kliūtis, sunkumus ir savo veiksmų pasekmes. Šiame etape išorinių veiksmų įtaka itin akivaizdi. Jų poveikis toks stiprus, kad gali pakeisti ketinimus, priversti atsisakyti daryti nusikalstamą veiką.

Tačiau, be minėtų veiksmų, nusikalstamos veikos planavimui būdingi ir specifiniai ypatumai: kadangi nusikalstama veika yra neteisėtas aktas, ji paprastai daroma slapta, greitai ir taip, kad neliktų pėdsakų, taip pat atsižvelgiama į nukentėjusiojo (aukos) pasipriešinimo galimybę ir teisėsaugos įstaigų operatyvumą, iš anksto numatoma vieta pasislėpti padarius nusikalstamą veiką.

Dažniausiai planuojami turtiniai nusikaltimai. Be abejo, neatsargios ir afekto būsenos padaromos neplanuotos nusikalstamos veikos. Planai gali būti skirtingo turinio – tai priklauso nuo nusikalstamos veikos rūšies, nusikaltėlio asmenybės ir socialinės aplinkos. Tačiau nusikalstamos veikos planas visada susideda iš trijų elementų: tikslo pasirinkimo, pasikėsینimo objekto pasirinkimo ir priemonių tikslui pasiekti.

Tikslas yra svarbi asmens nusikalstamo elgesio ypatybė. Negalima manyti, jausti, norėti, veikti neturint tikslo. Nusikalstamos veikos tikslas yra rezultatas, kurio siekia asmuo ją darydamas. Asmens veiksmas dažnai apima kelis tarpusavyje susijusius tikslus, sudarančius tikslų „medį“, nuo kurio kamieno šakojasi pagrindinis (pavyzdžiui, žudant siekiama atimti gyvybę); tarpinis (pvz., siekiant nužudyti reikia išsiaiškinti būsimos aukos gyvenimo būdą, parinkti bendrininkus ir pan.) ir galutinis (samdomas žudikas – gauti iš užsakovo už nužudymą pinigus) tikslai. Pagrindinio tikslo pasiekiamas padarant tyčinį nusikaltimą. Tarpinių tikslų siekiama prieš pagrindinį tikslą, jie lemia jo įgyvendinimą, o galutinis tikslas laiko atžvilgiu sutampa su pagrindinio tikslo pasiekimu arba jis pasiekiamas įgyvendinus pagrindinį tikslą. Tikslai yra susiję su motyvacija, kartais ir su nusikaltėlio asmenybės arba situacijos ypatumais.

Pasiekti pagrindinį arba galutinį tikslą reiškia patenkinti nusikalstamos veikos motyvą. Tačiau ne visų rūšių nusikalstamas veikas padarius motyvas įgyvendinamas. Pavyzdžiui, motyvai nepatenkinami padarius organizuotą, profesionalų nusikaltimą. Vagims profesionalams, įvykdžiusiems paprastą vagystę, savanaudiška motyvacija lieka. Tą patį galima pasakyti apie asmenis, užsiimančius kontrabanda, reketu ir panašiai. Baudžiamoji statistika

rodo, kad dažniausiai nusikaltimais siekiama materialinių, pripažinimo, savęs aktualizavimo ir seksualinių tikslų.

Nustačius tikslą arba jį dar tik nustatant pasirenkamas kėsiniškos *objektas*. Objekto pobūdis paprastai priklauso nuo nusikalstamos veikos motyvo ir nusikaltėlio pagrindinio tikslo. Objektas – tai socialinės teisinės vertybės, į kurias kėsina nusikaltėlis. Kriminologiniu požiūriu objektu gali būti nusikalstamos veikos auka arba materialus daiktas, į kuriuos nukreipti nusikaltėlio veiksmai. Nusikaltėlis, pasirinkdamas kėsiniškos objektą, paprastai atsižvelgia į jo naudingumą, prieinamumą, apsaugą. Keičiantis socialiniams santykiams, kinta ir kėsiniškos objektų prioritetai. Nusikaltėlių interesai krypta į privačią nuosavybę. Todėl daugėja finansinių ir draudžiamųjų nusikaltimų, privačių įmonių ir atskirų verslininkų reketavimo, plėšimų atvejų. Dažnai smurtinių nusikaltimų aukomis tampa turtingi žmonės, užsieniečiai.

Paskutinis nusikalstamos veikos planavimo elementas yra nusikalstamos veikos padarymo būdas (priemonės tikslui pasiekti). Tai veiksmų visuma, kurią naudoja nusikaltėlis įgyvendindamas savo ketinimus. Tikslo siekimo priemonės – tai nusikalstamos veikos padarymo įrankiai, techniniai įrenginiai, o kartais ir nekalti asmenys, kuriuos panaudoja nusikaltėlis savo tikslui pasiekti. Nusikaltimo darymo būdas ir priemonės nusikalstamam tikslui pasiekti priklauso nuo to, kiek veiksminga pasirinkta priemonė, nuo nusikaltėlio įgūdžių, profesionalumo, nuo įprastų elgesio stereotipų ir nuo nusikaltėlio saugumo.

Sprendimo priėmimas ir nusikalstamos veikos padarymas

Pasirinkdamas tikslą, objektą, būdą ir priemones nusikalstamai veikai padaryti, asmuo priima tam tikrą sprendimą. Tai intelektualus valios aktas, rodantis pasirengimą įgyvendinti suplanuotus veiksmus. Sprendimo priėmimas yra psichologinis nusikalstamo elgesio mechanizmo procesas. Žmogus ne iš karto veikia vadovaudamasis savo nuostata, o palygina ją su visuomenėje egzistuojančiomis teisinėmis, dorovinėmis, moralinėmis ir kitomis normomis, pažiūromis, nuomonėmis, galimomis veiklos pasekmėmis. Be to, jis atsižvelgia į objektyvius veiksnius, taip pat į išorinės socialinės kontrolės būklę (apsaugos sistemą, apskaitos įmonėje būklę ir kt.), į nusikalstamų veikų išaiškinimo praktiką, kaltų asmenų nubaudimą ir kitas ap-

linkybes. Taip pat apsvartoma ir pamatuojama būsima nauda ir praradimai darant nusikalstamą veiką. Sprendimo priėmimo proceso metu nagrinėjama ir vertinama surinkta informacija, iš naujo apsvartomi pasirinkti nusikalstamos veikos padarymo būdai ir priemonės, pasirenkamas optimalus variantas. Šioje nusikalstamo elgesio mechanizmo grandyje dar galima atsisakyti savo sumanymo. Priimdamas sprendimą asmuo tik apytiksliai gali įvertinti padėtį ir tikimybę pasiekti tikslą, galimos rizikos laipsnį jo siekiant. Dažniausiai rizikuoja agresyviai nusiteikę asmenys, kurie nepakankamai kritiškai vertina susidariusią padėtį ir realią galimybę pasiekti tikslą, greitai pasiduoda emocijoms. Todėl su smurtiniais nusikaltimais susiję sprendimai yra impulsyvesni. Paprastai nelinkę rizikuoti, kruopščiai planuoja nusikalstamą veiką ir priima apgalvotus, racionalius sprendimus aukšto intelekto, didelės finansines ir ekonomines galimybes, gyvenimo patirties turintys asmenys, susiję su organizuotu nusikalstamumu. Jų daromi nusikaltimai yra sunkiai išaiškinami. Kriminalinė padėtis Lietuvoje lėmė ir tai, kad nusikaltėlių priimami sprendimai tapo pavojingesni. Nusikalstamos veikos padarymas yra paskutinis nusikalstamo elgesio mechanizmo elementas, kuriam daug dėmesio skiria ne tik kriminologija, bet ir baudžiamoji teisė ir procesas, kriminalistika.

Sprendimą padaryti nusikalstamą veiką dar reikia įgyvendinti. Psichinę asmens būseną iki sprendimo įvykdymo vadiname ketinimu. Nuo sprendimo priėmimo iki jo įgyvendinimo pereinama beveik nepastebimai, tačiau šis etapas yra sunkiausias, reikalauja tam tikrų pastangų. Sprendimas gali būti įgyvendinamas kitaip nei suplanuota, jei pasikeičia išorinė situacija. Žmogaus, išorinės aplinkos būklė skirtingose nusikalstamo elgesio stadijose kinta. Tai turi įtakos įgyvendinant sprendimą.

Nusprendęs padaryti nusikalstamą veiką, asmuo gana dažnai jo padaryti tuojau pat negali: tai galima padaryti arba po tam tikro laiko tarpo, arba per tam tikrą ilgesnį ar trumpesnį laiką. Jei ryžtas padaryti nusikalstamą veiką praeina arba susilpnėja, tai sprendimas neįgyvendinamas ar tikslas nepasiekiamas.

Padaręs nusikalstamą veiką, asmuo slepia jos pėdsakus, tvarko nusikalstamu būdu įgytą turtą, imasi priemonių legalizuoti šį turtą, stengiasi išvengti baudžiamosios atsakomybės ir bausmės. Toks nusikalstamą veiką padariusio asmens elgesys vadinamas postkriminaliniu elgesiu.

Taigi, poreikiai, interesai, vertybinės orientacijos, emocijos yra tie asmenybės vidiniai komponentai, kuriems veikiant formuojasi nusikalstamos

veikos motyvas ir sprendimas jį padaryti. Tačiau yra ir išorinis objektyvus veiksnys – konkreti gyvenimo situacija, kurioje rengiama ir daroma nusikalstama veika.

Konkrety situacija

Kiekvienas žmogus kuria gyvenimo planus, bando juos įgyvendinti, t. y. turi tam tikrą gyvenimo strategiją. Pamažu ši strategija konkretinama, tobulinama ir net gali būti persvarstyta. Tokius planus kuria ir asmenys, turintys deformuotus poreikius, interesus, vertybių sistemą. Planuodami savo veiksmus, jie dažnai laukia tinkamų aplinkybių savo planams įgyvendinti. Nusikalstamą veiką padaręs asmuo visada veikia tam tikroje kriminalinėje situacijoje, kurioje atsiskleidžia asmeninės jo savybės, kitų situacijų poveikio rezultatas.

Žodis „situacija“ yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *situs* ir reiškia padėtį. Konkreti situacija yra objektyvios išorinės aplinkybės, kurios tiesiogiai tam tikru laiku veikia asmens elgesį. Kriminologiniu požiūriu – tai įvairūs įvykiai, būklės, turėję įtakos sprendimui padaryti nusikalstamą veiką, paskatinę, padėję arba trukdę ją padaryti.

Kitaip nei asmenybės ugdymo sąlygos, kurios nuolat arba gana ilgai veikė asmenybę, konkreti situacija paprastai veikia prieš nusikalstamą veiką. Tačiau ji gali veikti ir nusikalstamos veikos metu.

Prieš nusikalstamą veiką veikiančios aplinkybės savo objektyviu turiniu gali būti kriminogeninės (turinčios objektyvias prielaidas nusikalstamai veikai padaryti) ir nekriminogeninės (neutralios arba net trukdančios padaryti nusikalstamą veiką).

Konkrety situacija gali būti ne tik skirtingose nusikalstamo elgesio mechanizmo grandyse, bet ir vaidinti skirtingą vaidmenį:

- gali būti nusikalstamo elgesio motyvacijos šaltinis;
- gali padėti įgyvendinti motyvą;
- būti paskata padaryti nusikalstamą veiką;
- gali padėti arba trukdyti asmeniui pasiekti nusikalstamą rezultatą.

Taigi konkreti situacija turi svarbią reikšmę asmens nusikalstamam elgesiui. Tačiau kriminologų nuomonė šiuo klausimu skiriasi. Pripažindami objektyvių išorinių aplinkybių ir asmens subjektyvių savybių svarbą jo nusikalstamam elgesiui, mokslininkai vis dar ginčijasi, kuris iš šių veiksmų yra

svarbiausias ir turi didžiausią įtaką nusikalstamam elgesiui. Taip diskutuojant dažnai užmirštama, kad konkrečioje situacijoje pats asmuo renkasi, kaip elgtis. Jokia konkreti situacija nenulemia asmens nusikalstamo elgesio prieš jo valią ir sąmonę. Nusikalstamą veiką padariusio asmens savybės ir konkrečią situaciją sieja įvairūs ryšiai. Galimi du šių ryšių kraštutiniai:

- stipri konkrečios situacijos įtaka, kai asmuo neturi antisocialios nuostatos;
- pastovi antisocialinė nuostata nesant išorinės aplinkos spaudimo.

Tarp šių kraštutinių gali būti daug tarpinių atvejų, kai sąveikauja daugiau ar mažiau įtempta konkreti situacija ir daugiau ar mažiau išugdytos asmenybės antisocialinės savybės.

Objektyvios išorinės aplinkybės, dėl kurių susiklosto konkreti situacija, gali būti įvairios. Situacijos tipas, kurioje atsiduria asmuo, dažnai priklauso nuo jo gyvenimo būdo, pažįstamų rato, bendravimo aplinkos. Konkrečios situacijos gali būti sukurtos žmonių ir nuo jų valios nepriklausančių fizinių reiškinių (stichinės nelaimės ir pan.).

Žmonių sukurtos konkrečios situacijos gali būti susijusios su paties kaltininko arba kitų asmenų teisėtais, neteisėtais ir net nusikalstamais veiksmais.

Dėl kaltininko veiksmų atsiradusios situacijos gali būti specialiai jo sukurtos nusikalstamai veikai padaryti (pvz., išprovokuojamos muštynės, kurių metu nužudomas priešininkas) arba neturint tokio tikslo, tačiau turėjusios įtakos nusikalstamai veikai padaryti (pvz., vairuojant vartojamas alkoholis, dėl to partrenkiamas ir mirtinai sužalojamas dviratininkas).

Tarp kitų asmenų veiksmais sukurtų situacijų išsiskiria dėl pačios aukos veiksmų susidariusios situacijos.

Pagal atsiradimo šaltinį gali būti ir mišrios kriminogeninės konkrečios situacijos, kurios yra susijusios ir su žmonių veiksmais, ir su stichinėmis nelaimėmis (pvz., neblaivus asmuo sukelia eismo įvykį remontuojamojoje kelio dalyje esant blogam matomumui).

Konkreiti situacija pagal veikimo mastą gali būti vietinė – turėti įtakos tik konkrečiam asmeniui arba asmenų grupei (liga, ginčas ir kt.), arba žmonių daugumai (stichinė nelaimė, tautos genocidas ir kt.).

Situacija gali apimti didelę teritoriją (karas, uraganas, potvynis ir kt.) arba ribotą erdvę (konfliktas gatvėje, bute ir kt.).

Ji gali trukti ilgai (šeiminiai konfliktai) ir trumpai (konfliktas gatvėje). Konkreti situacija lemia nusikalstamos veikos lokalizaciją laiko atžvilgiu.

Pagal turinį kriminogeninės konkrečios situacijos skirstomos į problemines ir konfliktines. Probleminė situacija yra aplinkybės, reikalaujančios skubiai priimti sprendimus. Tokiais atvejais asmuo, siekdamas tikslo, susiduria su tam tikrais sunkumais, kliūtimis. Probleminė situacija padaro aktualius asmens poreikius ir interesus. Dažniausiai tai būna įvairios buityje, darbe iškilusios, taip pat tarpasmeninio bendravimo problemos, kurias asmuo gali spręsti teisėtu ir neteisėtu būdu. Konfliktinė situacija būna susijusi su atsiradusiais prieštaravimais tarp atskirų asmenų ir asmenų grupių, tarp valstybės ir asmens interesų ir pozicijų. Probleminė ir konfliktinė situacijos gali trukti ilgai arba būti epizodiškos. Besitęsiantys konfliktai susideda iš atskirų konfliktinių epizodų. Jų dalyviai dažniausiai yra sutuoktiniai, giminaičiai, kaimynai, bendradarbiai, pažįstami ir kiti asmenys. Tarp jų periodiškai kyla ginčai, barniai, grumtynės, susiklosto ilgus metus trunkantys konfliktiniai santykiai, kurie gali baigtis smurtiniu nusikaltimu. Situaciniai konfliktai yra susiję su vieninteliu konfliktiniu epizodu. Dažniausiai tai atsitinka bendraujant mažai pažįstamiems arba nepažįstamiems asmenims viešose vietose. Pastebėtina, kad visi kriminaliniai konfliktai turi bendrą bruožą – konfliktų eskalaciją. Ilgai trunkančiuose konfliktuose eskalacija vyksta laipsniškai. Konfliktas dažniausiai prasideda barniais, kurie perauga į įžeidimus, o šie baigiasi muštynėmis. Situaciniuose konfliktuose eskalacija yra sprogtamojo pobūdžio. Per kelias minutes kyla ginčas, jis virsta žodiniu barniu, įžeidinėjimais, baigiasi peštynėmis ir vienos iš konflikto šalių sužalojimu arba mirtimi.

Konkreči situacija pagal poveikį kaltininkui gali būti:

- ekstremali – neįprasta, netikėta asmeniui, itin stipriai jį veikianti;
- provokuojanti, skatinanti padaryti nusikalstamą veiką (amoralus aukos elgesys, nesaugomas turtas ir kt.);
- išlaisvinanti, t. y. panaikinanti kitų aplinkybių sukeltą psichologinę įtampą (bendradarbio įžeidimas, kurį lėmė patirtas šeimoje nervinis stresas).⁴¹²

Individualaus nusikalstamo elgesio mechanizmo kriminogeninės konkrečios situacijos kuria tam tikrą elgesio motyvą, nustato nusikalstamos veikos pobūdį ir tikslą.

⁴¹² Криминология: учебник для вузов / Под ред В. Н. Бурлакова; Н. П. Кропачёва. – Санкт-Петербург, 2002.

Kiekviena konkreti situacija, be objektyvaus turinio, kurį lemia faktiniai įvykiai ir aplinkybės, turi asmeninę reikšmę, lemiamą subjektyvaus jos suvokimo. Konkrečioje situacijoje žmonės elgiasi skirtingai ne dėl pačios situacijos, o dėl savo požiūrio į ją, skirtingo situacijos suvokimo ir vertinimo, kurie yra tiesiogiai susiję su asmens individualiais ypatumais, susiformavusiais dar prieš susidarant konkrečiai situacijai. Reaguodamas į situaciją, asmuo elgiasi vadovaudamasis savo poreikiais, interesais, motyvais. Todėl toje pačioje situacijoje vienas asmuo padaro nusikaltimą, kitas atsisako net tada, kai turi nusikalstamų ketinimų. Situacijos turinys ir subjektyvi reikšmė gali sutapti, bet gali ir skirtis. Gerai žinomos menamos neišitikimybės ir nepagrįsto pavydo situacijos, kurios kartais turi įtakos smurtiniams nusikaltimams. Neteisingas, iškreiptas situacijos suvokimas gali būti neigiamų dorovinių asmens savybių (pavydo, pykčio, nesąžiningumo ir kt.) pasekmė arba grynai psichologinių suvokimo trūkumų rezultatas (perdėtas pavojaus suvokimas būtiniosios ginties metu, neteisingas situacijos įvertinimas ir kt.).

Konkreči situacija apima ne tik tai, kas skatina asmens sprendimą pasirinkti nusikalstamą elgesį, bet ir tai, kas prieštarauja tokiame sprendime. Vadinasi, konkreti situacija gali ne tik skatinanti, bet ir stabdyti nusikalstamą elgesį. Situacija gali būti įvairaus kriminogeniškumo laipsnio: skatinti, provokuoti nusikalstamą veiką arba tik padėti, palengvinti arba pasunkinti ją padaryti. Tačiau žmogaus elgesys priklauso ne tik nuo situacijos kriminogeniškumo laipsnio, bet ir nuo situacijos sąveikos su individualiomis asmens savybėmis. Antai, esant itin nepalankiai situacijai, nusikalsti gali ir teigiamai apibūdinamas asmuo, bet nesugebėjęs pasipriešinti situacijos įtakai. O asmuo, turintis nekintamas antisocialines nuostatas, gali nusikalsti net tokiais aplinkybėmis, kurios prieštarauja, pasunkina sąlygas padaryti nusikalstamą veiką.

Siekiant objektyviai atskleisti konkrečios nusikalstamos veikos mechanizmą, būtina tirti ne tik nusikaltėlį, konkrečios situacijos įtaką jo elgesiui, bet ir auką. Padarytos nusikalstamos veikos rodo, kad dažnai jos yra nusikaltėlio ir jo aukos tarpusavio sąveikos ir jų veiksmų (neveikimo) rezultatas. Nėra žmonių, kurie būtų absoliučiai nepažeidžiami. Žmogui gresia įvairūs pavojai. Jis gali tapti ekologinės katastrofos, stichinės nelaimės, technikos saugumo taisyklių pažeidimo, kitų atsitiktinių ne kriminalinio pobūdžio aplinkybių auka. Taigi, auka – nuolatinis, neišvengiamas gamtos, technologinių, socialinių, taip pat kriminalinių procesų elementas, jų pasekmė.

Viktimologinis nusikalstamo elgesio aspektas

Kiekvienas žmogus yra pažeidžiamas. Tačiau vieni pažeidžiami retai, kiti žmonės, bendrijos, socialinės grupės analogiškais aplinkybėmis aukomis tampa dažniau nei kiti. Mokslininkai bandė išsiaiškinti ir rasti atsakymą į klausimus, dėl kokių individualių savybių asmuo tampa nusikalstamos veikos auka, kas sieja nusikaltėlį ir jo auką ir kaip aukos elgesys (veikimas arba neveikimas), sąveikaudamas su nusikaltėlio elgesiu iki nusikalstamos veikos ir jos metu susiklosčiusiomis aplinkybėmis, veikia nusikalstamą veiką, koks būna aukos postkriminalinis elgesys ir panašiai.

Nusikalstama veika išsiskiria pasekmių tragiškumu, kurios užgožia aukos kaltę. Aišku, nusikaltėlis yra pagrindinis nusikalstamos veikos veikėjas, bet dažnai ne vienintelis. Seniai pastebėta, kad konkrečių nusikalstamų veikų mechanizmuose aktyviai reiškiasi ne tik nusikaltėlis, žalos sukėlėjas, bet ir auka. Tokios pastabos buvo apibendrintos mokslinėje kryptyje – viktimologijoje, kurios pradininkas yra vokiečių kriminologas **Hansas von Hentigas**. 1948 m. JAV išleistoje knygoje „Nusikaltėlis ir jo auka“, jis pirmasis kriminologijoje pavartojo sampratą „potenciali auka“, kurią suvokė kaip tam tikrą žmonių kategoriją, turinčią polinkį būti aukomis. Šis polinkis gali būti kaltas arba nekaltas, individualus arba nulemtas priklausomybės tam tikrai socialinei, profesinei ar kitai žmonių grupei.

Nusikalstamos veikos auka nėra baudžiamosios teisės ir baudžiamosios procesinės sampratos „nukentėjęs“ sinonimas. Auka viktimologijoje – tai konkretus žmogus arba įvairias integracijos formas turinti žmonių bendruomenė, kuriai nusikalstama veika tiesiogiai arba netiesiogiai padaryta moralinė, psichinė, fizinė arba materialinė žala, nesvarbu, ar jie įstatymo nustatyta tvarka pripažinti nukentėjusiais ir save tokiais laiko. Ši samprata apima ir nukentėjusiuosius siaurąją baudžiamąją procesinę prasmę, ir latentines aukas, ir kitas aukų kategorijas, jeigu yra pagrindas jas identifikuoti.

Aukos elgesys gali palengvinti ir net išprovokuoti nusikalstamą elgesį. Tačiau galimas ir toks aukos elgesys, kuris leidžia išvengti neigiamų pasekmių. Tikimybė tapti nusikalstamos veikos auka priklauso nuo ypatingo reiškinio – viktimiškumo, t. y. subjekto savybių visumos, kuri konkrečioje situacijoje padidina jo riziką tapti nusikalstamos veikos auka. Viktimiškumą galima apibūdinti ir kaip subjekto nesugebėjimą pasipriešinti nusikaltėliui. Viktimiškumą lemia asmeninių savybių ir konkrečios socialinės situa-

cijos sąveika. Pavyzdžiui, 1989–1995 m. Lietuvoje buvo metalo, kuris turėjo paklausą Europoje, pardavimo bumus. Vagysčių, plėšimų, sukčiavimo aukomis tapo įmonės ir atskiri metalą sandėliavę asmenys.

Subjekto viktimiškumas, arba tikimybė tapti auka, gali būti nedidelis, normalus, vidutinis ir padidėjęs – tai priklauso nuo individualių jo savybių ir elgesio. Tačiau viktimiškumas nėra kas nors neišvengiamo, fatališko konkrečiam asmeniui. Net labai didelį potencialų viktimiškumą turintis konkretus asmuo gali ir netapti realia auka (nesusiklostė konkreti situacija, padėjo laimingas atvejis), tačiau masės individų viktimiški polinkiai ir prielaidos ne tik gali, bet ir privalo būti įgyvendinti. Taigi, masinis viktimiškumas yra neišvengiamas. Visuomenėje, kurioje egzistuoja nusikalstamumas, tikimybė kiekvienam asmeniui tapti nusikalstamos veikos auka yra didelė. Masinis viktimiškumas, kaip ir nusikalstamumas, yra dėsningas reiškinys.

Individualus ir masinis viktimiškumas yra nusikalstamų veikų ir nusikalstamumo elementai, jų kokybinės charakteristikos.

Masinis viktimiškumas yra sudėtingos struktūros socialinis reiškinys. Jis atspindi nusikalstamumo struktūrą. Masinis viktimiškumas apima potencialinę ir įgyvendintą bendrą (visų aukų) viktimiškumą; grupinį (atskirų, panašių pagal viktimiškumo parametrus žmonių grupių) viktimiškumą; objektinį rūšinį (viktimiškumas kaip įvairių nusikalstamų veikų rūšių prielaida ir pasekmė) ir subjektinį rūšinį (viktimiškumas kaip įvairių kategorijų nusikaltėlių daromų nusikalstamų veikų prielaida ir pasekmė) viktimiškumą.

Masinio viktimiškumo dinamikos kaita priklauso nuo nusikalstamumo kiekybinės ir kokybinės kaitos, nuo socialinių pokyčių ir procesų, kurie paraleliai veikia ir nusikalstamumą.

Tam tikros asmeninės savybės (prigimtis, genetiškai nulemtos ir įgytos, turinčios socialinę kilmę), tam tikras asmens elgesys, visuomeninė arba tarpybinė, profesinė jo padėtis (situacinio pobūdžio veiksniai) lemia galimybę padaryti jam fizinę, moralinę arba materialinę žalą. Šių asmenų situacinių veiksmų ir savybių visuma sudaro integruojančią asmenybės savybę (charakteristiką) – individualų jos viktimiškumą.

Kiekvienam žmogui būdingos tam tikros asmeninės savybės, jam tipiškos tam tikros situacinės aplinkybės, kurios lemia žmogaus pažeidžiamumą. Jis potencialiai, o esant nepalankioms aplinkybėms ir realiai yra viktimiškas.

Individualus viktimiškumas susideda iš asmeninio ir situacinio komponentų, be to, jų kokybinės charakteristikos yra tarpusavyje priklausomos. Individualaus viktimiškumo asmeninis komponentas yra sugebėjimas (polinkis) tapti auka dėl individui būdingų asmeninių savybių. Pavyzdžiui, potencinės aukos lytis, amžius, turtinė padėtis, profesija ir kitos savybės yra būtina nusikalstamai veikai padaryti viktimiškumo sąlyga. Išžaginimo auka gali būti tik moteris, tvirkinamųjų veiksmų – mažametis, nepilnametis, vagystės, plėšimo auka – tik turtą turintis asmuo ir panašiai.

Be viktimiškumo nėra viktimizacijos. Pavyzdžiui, neturtingas žmogus konkrečiomis sąlygomis negali būti vagystės, plėšimo auka. Nėra potencialiai neviktimiškų žmonių, tačiau vieni jų turi padidėjusį, o kiti vidutinį normalų potencinį viktimiškumą, priklausančią nuo individualių asmeninių savybių ir situacinių veiksnių.

Asmeninės viktimiškumo turinį lemiančios savybės tam tikromis aplinkybėmis turi įtakos padidėjusiam asmens pažeidžiamumui, susijusiam su visomis arba atskiromis nusikalstamomis veikomis.

Nusikalstamos veikos mechanizmas atskleidžia pačius įvairiausius aukos dorovinius psichologinius ypatumus – ir neigiamus (polinkį į alkoholį, narkotikus, despotizmą, kerštingumą, šiurkštumą, bailumą, žiaurumą ir kt.), ir teigiamus (pasitikėjimą, gerumą, išvalgumą, taktiškumą, švelnumą, ryžtingumą, drąsą ir kt.). Visos šios savybės atsispindi elgesyje ir konkrečiomis aplinkybėmis gali sutrukdyti arba padėti padaryti nusikalstamą veiką. Padidėjęs viktimiškumas priklauso ir nuo galimų aukų profesinio statuso. Einantys tam tikras pareigas arba užsiimantys tam tikra visuomenine veikla asmenys dėl savo darbo specifikos dažniau nei kiti būna nusikalstamų veikų aukomis. Pavyzdžiui, policijos pareigūnai, apsaugos darbuotojai, kasininkai, inkasatoriai, patruliuojantys kariškiai, t. y. asmenys, kurie privalo pasipriešinti nusikaltėliui, rizikuoja savo sveikata ir net gyvybe; verslininkai taip pat yra nusikaltėlių akiratyje kaip turtingi žmonės, priešininkai konkurencinėje kovoje, kriminalinių rinkliavų šaltinis.

Taigi, **individualus viktimiškumas** – tai sugebėjimas tapti auka.

Realų aukų be potencinio viktimiškumo nebūna. Veikiamas vien tik išorinių aplinkybių, asmuo negali tapti auka. Būtinios dar asmeninės savybės, lemiančios gebėjimą tapti auka.

Viktimiški polinkiai, viktimiškas sugebėjimas yra specifinės asmeninės savybės. Jos objektyviai egzistuoja tik kaip sisteminiai elementai. Viktimi-

nės potencijos savybėmis jas padaro visuomenė, kurioje dėsningai egzistuoja nusikalstamumas.

Nusikalstamų veikų aukos tarpusavyje skiriasi. Individualiai viktimiška auka gali būti aktyvi ir pasyvi, suprantanti savo elgesio esmę ir pasekmes, ir priešingai – nesuvokianti, artima nusikaltėliui ir jo nepažįstanti; sugebanti pasipriešinti. Todėl ir aukos vaidmuo nusikalstamos veikos mechanizme gali būti aktyvus ir pasyvus, įsisąmonintas ir nesuvoktas, pagrindinis ir antraeilis. Auka gali nukentėti vieną kartą ir keletą kartų (pakartotinė auka, auka recidyvistas); būti atsitiktinė (situacinė) ir linkusi būti auka (sąlyginai kalta).

Taip pat būtina skirti potencines aukas (kurioms realiai nepadaryta žala), realias aukas (jau padaryta reali žala) ir latentines aukas (realios, bet dėl įvairių priežasčių nėra oficialioje apskaitoje). Kriminologus labiausiai domina padidėjusio pažeidžiamumo, ypač susijusio su neigiamu elgesiu, aukos, taip pat latentinės aukos, kurios sąmoningai vengia atskleisti joms padarytą žalą.

Aukos ir nusikaltėlio elgesys yra determinuotas socialiai ir psichiškai. Aukos ir nusikaltėlio sąmonėje atsispindi tos pačios fizinės ir socialinės aplinkos sąlygos. Todėl pagal kriminogeninę situaciją aukos elgesys, atsižvelgiant į situacijos norminį teisinį vertinimą, gali būti skirstomas įvairiai.

Aukos elgesys gali būti:

- teisėtas, kai auka reagavo įstatymo leidžiamu būdu į socialiai pavojingą ir kaltą nusikaltėlio elgesį (pavyzdžiui, būtinoji gintis užpuolus), vykdė savo pilietinę pareigą (pavyzdžiui, liudytojas duoda parodymus prieš nusikaltėlį);
- neteisėtas, kai aukos elgesys yra objektyviai ir subjektyviai nusikaltimo arba kito teisės pažeidimo požymiai;
- neutralus, kai nėra tiesioginio aukos ir nusikaltėlio elgesio ryšio.

Ypatingą viktimologinę reikšmę turi neteisėtas (kaltas) aukos elgesys dėl jame glūdinčio didelio viktiminio potencialo. Dažnai toks elgesys yra provokacija ir konflikto šaltinis. Jo formos gali būti įvairios: nuo fizinio ir psichinio smurtavimo prieš būsimą nusikaltėlį ar jo artimuosius iki įžeidimo, pažeminimo žodžiu. Egzistuoja net tipinis smurtinio nusikaltėlio ir jo aukos ryšio raidos scenarijus, kurį aprašė JAV mokslininkas **D. Lakenbilis**, tyręs aukos nužudymu pasibaigusius konfliktus.

Įvykiai klostosi taip:

- būsimą auka įžeidžia būsimą nusikaltėlį;

- šiuos būsimos aukos veiksmus jis įvertina kaip jam priešiškus ir atsako žodiniu iššūkiu arba užpuola būsimą auką;
- būsima auka nereaguoja į iššūkį ir kerta atsakomąjį smūgį;
- nusikaltėlis susidoroja su auka.⁴¹³

Tokie **D. Lakenbilio** aprašyti nusikaltėlio ir aukos veiksmai yra tipiška konflikto eskalacija.

Dažnai auka iki nusikalstamos veikos ir jos metu būna aktyvi pusė. Kartais tik atsitiktinumas lemia, kas bus auka, o kas – nusikaltėlis. Galimi atvejai, kai vienas asmuo yra nusikaltėlis ir auka; tas pats asmuo tuo pačiu epizodu gali būti pakaitomis ir nusikaltėlis, ir auka (pavyzdžiui, suvedant sąskaitas su konkuruojančioms nusikalstamoms grupuotėms, keršijant jų nariams ir t. t.).

Būdama aktyviu situacijos dalyviu, auka savo elgesiu gali sukelti būsimam nusikaltėliui afekto būseną, jo neapykantą, įtūžį, kurie baigiasi smurtu. Nuolat aukos žeminamas ir įžeidinėjamas, būsimasis nusikaltėlis yra aukos elgesio išprovokuojamas smurtauti.

Aukos gali būti ir visiškai nekaltos dėl susiklosčiusios kriminogeninės situacijos. Kaltos dėl to kaip ir pats nusikaltėlis arba net labiau už jį, jeigu savo neteisėtu elgesiu provokuoja kitą asmenį padaryti nusikalstamą veiką. Samprata „kalte“ kriminologine prasme skiriasi nuo analogiškos sampratos baudžiamojoje teisėje. Apie aukos kaltę galima kalbėti tik tuomet, kai jos elgesys padeda atsirasti nusikalstamam ketinimui ir jį įgyvendinti. Šia prasme reikia suprasti ir provokuojantį aukos elgesį, kuris skatina imtis konkrečių veiksmų. Kriminologinę situaciją gali lemti ir neatsargus aukos elgesys.

Atsižvelgdami į aukos elgesį prieš nusikalstamą veiką, kriminologai situacijas skirsto į **tris grupes**:

- būsimos aukos veiksmai yra provokuojantys, juose glūdi paskata padaryti nusikalstamą veiką;
- būsima auka elgiasi neatsargiai, sudarydama palankias sąlygas padaryti nusikalstamą veiką;
- būsima auka elgiasi teisėtai, bet sukelia neteisėtą nusikaltėlio elgesį.

Pažymėtina, kad būna daug situacijų, kai aukos teisėtas arba amoralus, neteisėtas arba neatsargus elgesys neturi jokios įtakos nusikaltėlio elgesiui.

⁴¹³ Сафонов В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовые и криминологические аспекты. – Москва, 1997.

Tai atvejai, kai situacija nevaizduoja jokio vaidmens nusikalstamos veikos genezėje. Nusikaltėlis tokiu atveju pats kuria situaciją ir pats yra pagrindinis veikėjas. Auka jam neturi jokios reikšmės.

Kriminologo **D. V. Rivmano** nuomone, situacijas, atsižvelgiant į aukos elgesį, galima skirstyti į **penkias grupes**:

- Skatinamojo pobūdžio, kai aukos elgesys neigiamas, objektyviai provokuojančias, stumiančias nusikaltėlį padaryti nusikaltimą situacijas. Šios situacijos yra paskata padaryti nusikaltimą, nes pati būsimoji auka užpuola, įžeidžia, žemina, provokuoja, skatina, grasina, prašo.
- Skatinamojo pobūdžio situacijas, esant teigiamam aukos elgesiui. Situacija neprovokuoja nusikalsti, tačiau susijusi su nusikaltėlio smurtinių veiksmų perkėlimu aukai (pavyzdžiui, policijos pareigūnas gina auką nuo nusikaltėlio ir pats tampa auka).
- Situacijos, kai aukos elgesys sukuria objektyvią galimybę padaryti nusikaltimą, nors jos nėra skatinamojo pobūdžio (pavyzdžiui, aukos, sudariusios transporto avarinę situaciją, elgesys, beribis pasitikėjimas, be kurio nebūtų galimybės sukčiauti).
- Uždaros situacijos, kai aukos veiksmai nukreipti prieš save, žalos padarymą pačiai sau, tiesiogiai nesikišant kitam asmeniui (pavyzdžiui, savęs sužalojimas siekiant išvengti karinės tarnybos, savo turto sunaikinimas ir kt.).
- Situacijos, kai aukos elgesys visiškai neutralus.

Daugeliui nusikaltimų aukų būdingas viktimiškas elgesys leidžia jas skirstyti remiantis įvairiais kriterijais. Viktimologinės tipologijos pagrindas gali būti aukos socialiniai demografiniai požymiai (lytis, amžius, užsiėmimas, profesija), aukos požiūris į nusikaltėlį, aukos ir nusikaltėlio tarpusavio santykiai, aukos doroviniai psichologiniai ypatumai ir kiti. Itin išryškėja aukos individualios savybės tam tikrose konkrečiose situacijose. Tai pagrindas išskirti šiuos aukos tipus:

- agresyvias aukas, kurios savo neteisėtu, amoraliu elgesiu sąmoningai sukuria konfliktines situacijas;
- aktyvias aukas, kurių elgesys nėra provokuojantis, tačiau padeda joms padaryti žalą;
- iniciatyvias aukas, kurių elgesys yra teigiamas, tačiau turi įtakos darant jai žalą;

- pasyviaus aukas, kurios dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių nesi-priešina nusikaltėliui;
- nekritiškas aukas, kurios yra neišvalgios, nesugeba teisingai įvertinti situacijos;
- neutralias aukas, kurios nepadėjo padaryti žalos, nusikaltimo sau.⁴¹⁴

Remiantis viktimologine tipologija, gali būti baudžiamasis teisinis kri-terijus. Šiuo kriterijumi pagrįsta **B. Mendelsono** tipologija. Jis skiria:

- visiškai nekaltą auką;
- nežymiai kaltą auką;
- vienodai kaltą su nusikaltėliu auką arba savanorišką auką;
- daugiau kaltą auką;
- auką, kuri vienintelė kalta dėl padaryto nusikaltimo;
- skatinančią arba menamą auką (dažniausiai tai psichiniai ligoniniai, mažamečiai arba nusenę asmenys).⁴¹⁵

Atskirų nusikalstamų veikų rūšių aukų viktimiškumas skiriasi. Todėl yra pagrindas tipologiškai išskirti atskirų nusikalstamų veikų rūšių potenci-nio viktimiškumo įgyvendinimo specifiką.

Potencinės aukos tampa realiomis nusikalstamų veikų aukomis neat-sitiktinai. Tai susiję su jų skirtingais požiūriais, skirtingomis situacijomis. Viktimizacija yra subjektyvių (asmeninių) ir objektyvių (situacinių) vikti-minių potencialų materializavimas. Tai kuriantis ir formuojantis auką proce-sas. Konkretaus asmens arba tam tikros žmonių bendruomenės tapimo au-ka procesas. Šiam procesui būdingi keli etapai:

- potencinės aukos formavimosi etapas,
- asmeninio viktimiškumo įgyvendinimo etapas.

Taigi, viktimizacija yra analogiška asmenybės kriminalizavimo proce-sui. Gana dažnai šie procesai taip tarpusavyje persipina, kad tampa vienu procesu, suformuojančiu asmenybę, kuriai būdingas socialiai pavojingas kriminalinis viktimogeninis kryptingumas. Todėl, siekiant objektyviai įver-tinti kriminologinį mechanizmą, būtina nagrinėti ir nutolusį nuo nusikals-tamos veikos padarymo momento etapą. Būtent šiame etape atsiskleidžia būsimos aukos ir būsimo nusikaltėlio tarpusavio santykiai, jų ryšys, atsi-spindintys nusikaltėlio asmenybės bruožuose.

⁴¹⁴ Юридическая конфликтология. – Москва, 1995.

⁴¹⁵ Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. – Москва, 2000.

Asmenybės kriminalizacijos ir viktimizacijos procesų istorija gali būti ilga. Ji gali būti prasidėjusi dar prieš nusiklstant ir padarant realią žalą. Šie procesai rutuliojasi kriminologinėje ir viktimologinėje situacijose.

Kriminologinė situacija apima visas konkrečias nusikalstamos veikos aplinkybes. Jai priklauso ir nusikaltėlio asmenybės formavimosi aplinkybės, kurios yra iki nusikalstamos veikos buvusios situacijos etapas.

Viktimologinės situacijos turinį sudaro asmenybės, kuriai būdingos padidėjusios viktiminės potencijos, formavimosi aplinkybių visuma: konkreiti iki nusikalstamos veikos situacija, nusikalstama veika ir po nusikalstamos veikos susiklosčiusios aplinkybės, kuriomis tiesiogiai įgyvendinamas asmeninis viktimiškumas. Taigi, viktimizacija prasideda nuo viktiminių potencijų formavimosi momento ir tokia lieka ir tada, kai nepasireiškia.

Viktimologinė ir kriminologinė situacijos pasireiškia tarpusavyje sąveikaudamos, nes iki nusikalstamos veikos buvusiose situacijose ir nusikalstamos veikos situacijose jos sutampa.

Taigi, negalima atskleisti konkrečios nusikalstamos veikos mechanizmo neatskleidus pačios aukos ir jos viktimiškų savybių vaidmens darant nusikalstamą veiką, neišanalizavus šių potencinės aukos savybių formavimosi ir jų pasireikimo mechanizmo.

LITERATŪRA

1. Abrahamsen D. The Psychology of Crime. – New York, 1960. P. 14.
2. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. – Vilnius, 2000. P. 6.
3. Babachinaitė G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas // Jurisprudencija: mokslo darbai. T. 15(7). 2000. P. 130.
4. Blachut J., Gaberle A., Krajewski K. Kriminologija. – Gdańsk, 2000. P. 348.
5. Block R. Victim – offender dynamics in stranger to stranger violence: Robbery and Rape. The plight of Crime victims in modern society / Ed. by Fattah E. A. – Basingstoke: Macmillan, 1989. P. 231–252.
6. Costantino J., Kuller L, Perper J., Cypress R. An epidemiological study of homicides in Allegheny County // American Journal of Epidemiology. 1977. Vol. 106. P. 314–324.
7. Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3030905&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSid>

- =7642&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14= (2009-03-25).
8. Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. – Vilnius: Eugrimas, 2008. P. 48.
 9. Driver E. Interaction and criminal homicide in India // *Social Forces*. 1961. Vol. 40. P. 153–158.
 10. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys apie įtariamų \(kaltinamų\) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_2\) \(2009-04-26\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-2-200812.data.txt&ff=<!--|2|4|-->&tt=Duomenys+apie+įtariamų+(kaltinamų)+asmenų+nusikalstamumą+Lietuvos+Respublikoje+(Forma_2)+(2009-04-26)).
 11. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [\(2009-05-10\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=7&metai=2008&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=1#Atas-30-SAV).
 12. Ellenberger H. Psychologische Beziehungen zwischen Verbrecher und Opfer // *Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie*. 4. 1954. S. 261–280.
 13. Göppinger H. *Kriminologie*. 4 Aufl. – München, 1980. S. 48–99, 557.
 14. Gulotta G., Vagaggini M. The Offender - Victim System // *Victim and Society*. Ed. Emilio C. Viano. – Washington: Visage press, 1976. P. 55.
 15. Hentig H. Offender and His Victim. – New York, 1948. P. 348.
 16. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator an Victim // *Journal of the American Institute of Criminal law and Criminology*. XXXI (March-April 1941). P. 303–309.
 17. Jasikevičius A. Siela. Mokslas. Gyvensena: Įvadas studijų pradžiai. – Vilnius: Žodynas. 1994. P. 118.
 18. Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (015). – Vilnius: LTU, 2001. P. 57.
 19. Justickis V. *Kriminologija: vadovėlis*. 1 dalis. – Vilnius, 2001.
 20. Kasiulis J., Barvydienė V. *Vadovavimo psichologija: vadovėlis*. – Kaunas, 2000. P. 26.
 21. *Kriminologija* / J. Bluvšteinas, E. Bieliūnas, V. Justickis ir kt. / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 82, 211–213.
 22. Lawson T., Gorrod J. *The complete Sociology. Handbook*. Hodder and Stoughton. 1996. P. 140.
 23. Lietuvos gyventojai pagal amžių 2008 m. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 18–19.

24. Lietuvos statistikos metraštis 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2007. P. 138–139.
25. Martin L. R. Gewalt in Schule und Erziehung. Grundformen der Prävention und Intervention. – Bad Heilbrunn, 1999. P. 20.
26. Metiniai gyventojų išsilavinimo duomenys. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://dbl.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/save-selections.asp?MainTable=M3031305&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=7641&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (2006-06-07).
27. Miethe T. D. The Myth or Reality of Victim Involvement in Crime // A Review and Comment on Victim Precipitation Research. *Sociological Focus*. 1985. Vol. 18(2). P. 209–220.
28. Miethe T. D., Meier R. F. Crime and Its Social Context. Toward an Integrated Theory of Offenders, Victims, and Situations. – New York, 1994. P. 102.
29. Milgram S. Obedience to Authority. – New York: Harper and Row, 1974. P. 26–30.
30. Moterys ir vyrai Lietuvoje: gyventojų skaičius. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1299> (2009-04-26).
31. Pacevičius J. Darbo motyvacija ir jos stiprinimo būdai // Studijuojantiems psichologams (1 sąsiuvinys). – Šiauliai, 1999. P. 6.
32. Pokorny A. A compatison of homicides in two cities. // *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1965. Vol. 56. P. 479– 487.
33. *Psichologija studentui* / Vyr. red. G. Matulienė. – Kaunas, 2000. P. 110.
34. Schafer S. Introduction to Criminology. – Reston, 1997. P. 107–108.
35. Schafer S. Victimology. The Victim and His Criminal. – Virginia: Northwestern University. 1977. P. 70–73.
36. Schultz H. Kriminologische und strafrechliche Bemerkungen zur Beziehung zwischen Tater und Opfer. *SchwZStr*. 1956. S. 171–192.
37. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius, 1997. P. 57.
38. Voss H., Hepburn J. Patterns in criminal homicide in Chicago // *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1968. Vol. 59. P. 499–408.
39. Watzlawick P., Beavin J., Jackson D. Pragmatic of Human Communication. – New York: Norton, 1967. P. 56.
40. Whyte W. F. Street Corner Society. The Social structure of an Italian slum, Chicago ans London. 1993. P. 257.
41. Wolfgang M. E. Victim-Precipitated Criminal Homicide // *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Sciense*. 1957. Vol. 48. P. 1–13.

42. Wolfgang M. E. Patterns of criminal homicide. Philadelphia: University of Pennsylvania. 1985. P. 23.
43. Wolfgang M. E. Patterns in Criminal Homicide. Philadelphia, 1958. P. 252.
44. Wolfgang M. E. The Murder and his Murder. A Review of Research David Lester. – New York, 1986. P. 21.
45. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. – Москва: Закон и право, 2000. С. 33, 280.
46. Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Криминальная психология. – Москва, 1991. С. 210.
47. Бурлаков В. Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: проблемы моделирования. Санкт-Петербургский университет МВД России. 1998. С. 21.
48. Криминология – XX век / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. – Санкт-Петербург, 2000. С. 211–212.
49. Криминология и организация предупреждения преступления. – Москва, 1995. С. 86.
50. Криминология: учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 2-е изд. перераб. и доп. – Москва, 1999. С. 162.
51. Криминология: учебник для вузов / Под ред. В. Н. Бурлакова; Н. П. Кропачёва. – Санкт-Петербург, 2002.
52. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического прогнозирования. – Москва, 1998. С. 125.
53. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. – Москва, 1968; Механизм преступного поведения. – Москва, 1981; Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998.
54. Курс советской криминологии. Предмет. Методология. Преступность и её причины. Преступник. – Москва, 1985.
55. Лунеев В. В. Криминальная мотивация. – Москва, 1986. С. 40.
56. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. – Москва, 1991. С. 107.
57. Полубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999. С. 4, 101.
58. Психология. Словарь. – Москва, 1990. С. 442.
59. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология – Москва, 2000.
60. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. – Н. Новгород, 1998. С. 45.
61. Сафонов В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовые и криминологические аспекты. – Москва, 1997.
62. Сидоров Б. В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность. Диссертация. – Казань, 1988. С. 90.
63. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. С. 8–95.

64. Хохряков Г. Ф. Криминология: учебник / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – Москва, 2002. С. 41.
65. Чирков В. И. Самодетерминация и внутренняя мотивация человека. Вопросы психологии. – Москва, 1996. С. 116.
66. Шестаков Д. А. Семейная криминология: Криминофамилистика. 2-е изд. – СПб.: Издательство „Юридический центр Пресс“, 2003. С. 134–137.
67. Шнайдер Г. Й. Криминология. – Москва, 1994. С. 360.
68. Юридическая конфликтология. – Москва, 1995.

VI. NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJA

1. Nusikalstamumo prevencijos samprata, pagrindai ir jos rūšys

Šiek tiek daugiau nei prieš du amžius pirmą kartą buvo pasakyta, jog bausmės, kad ir kokia ji būtų, neužtenka, kad būtų galima iš esmės paveikti nusikalstamumą. Nusikalstamumo prevencijos teorijos pradininku laikomas Šarlis Monteskjė – vienas žymiausių kriminologijos mokslo pradininkų. Savo fundamentiniame filosofiniame teisiniame veikle „Apie įstatymų dvasią“ jis teigia, kad visuomenėje, kaip ir gamtoje, egzistuoja objektyvūs dėsningumai, kurie lemia įstatymų, tarp jų ir baudžiamųjų, pobūdį, todėl įstatymai turi keistis tik įvykus pokyčiams visuomenėje. Iš to išeina, kad nusikalstamumui būdingas santykinis pobūdis; jis yra visuomeninių istorinių sąlygų atspindys, artimai susijęs su ekonomine, politine, socialine visuomenės būkle. Šią Monteskjė poziciją galima laikyti kriminologijos teorijos pagrindu, nes nusikalstamumas čia vertinamas kaip socialinis reiškiny, kurį lemia visuomeniniai santykiai.⁴¹⁶

Pripažinęs tai, šviečiamojo amžiaus mąstytojas žengė toliau. Jis griežtai pasmerkė kankinimus ir žiaurias bausmes kaip despotiškų valstybių atributą, kuris ne tik neužtikrina realaus visuomenės ir jos narių saugumo, bet, priešingai, skatina visuotinį žiaurumą ir kartu silpnina visuomenės saugumą. Filosofo iškelta mintis „gerą įstatymų leidėją labiausiai domina ne bausmės už padarytus nusikaltimus, o kelio nusikaltimams užkirtimas“ vėliau tapo kriminologų, kūrusių nusikalstamumo prevencijos teoriją ir tobulinusių jos praktiką, šūkiu.

⁴¹⁶ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 149.

Monteskjė idėjas apie nusikalstamumo prevencijos koncepciją, kaip pagrindinę visuomeninės tvarkos palaikymo formą toliau išplėtojo Čezarė Bekarija. Jis ne tik pritarė principui „geriau užkirsti kelią nusikaltimui negu bausti“, bet ir pirmas nurodė konkrečius šio principo įgyvendinimo būdus. Jo koncepciją apibūdina trys pagrindiniai momentai:

- nusikalstamumas – reiškinys, priklausantis nuo socialinių sąlygų;
- kovoti su nusikalstamumu reikia ne vien tik bausmėmis;
- užkirsti kelią nusikalstamumui galima atitinkamomis prevencijos priemonėmis.

Nusikalstamumo prevencijos koncepcijos plėtojimas lėmė kriminologijos kaip savarankiško mokslo atsiradimą. Nusikalstamumo prevencijos teorija tapo atskira kriminologijos dalimi, jos (teorijos) dėka kriminologija įgijo didelį autoritetą ir turi įtakos kuriant įstatymus bei taikant juos įvairiose pasaulio šalyse.

Be to, tarptautinė patirtis rodo, kad baudžiamojo teisingumo procesai – sulaikymas, kaltinimas, nuosprendžio priėmimas, bausmė ir jos atlikimas – turi tik ribotą poveikį nusikalstamumui. XX a. pabaigoje demokratiinių šalių socialinėje praktikoje smarkiai sumažėjo viltys, siejamos su baudžiamojo teisingumo sistema kaip nusikalstamumo mažinimo pagrindiniu garantu. Alternatyvių strategijų, padedančių veiksmingiau spręsti nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos problemas, pradėta ieškoti už baudžiamojo teisingumo sistemos ribų.⁴¹⁷ Todėl daugelyje šalių baudžiamoji politika vis daugiau dėmesio skiria prevencijos ir kitokioms nusikalstamumą mažinančioms priemonėms. Nusikalstamumo ir jo prevencijos problema svarbi visoms valstybėms, visoms visuomenėms, kad ir kaip skirtųsi nusikalstamumo apraiškos bei nusikalstamumo lygis valstybėse.

Kriminologijos mokslo teorijoje nusikalstamumo prevencijos koncepcijos klausimams ir problemoms skiriama daug dėmesio. Nusikalstamumo prevencijos sampratų turinį savo darbuose tyrinėjo daugelis viso pasaulio kriminologų. Didelę kriminologijos mokslo šaltinių dalį sudaro monografijos, straipsniai bei nuomonės dėl nusikalstamumo prevencijos sampratos, priemonių, rūšių, lygių ir taip toliau.

⁴¹⁷ Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse: monografija / Ats. red. G. Babachinaitė. – Vilnius, 2003. P. 214.

Kas gi yra nusikalstamumo prevencija? Kriminologinėje literatūroje pateikiamos įvairios nusikalstamumo prevencijos sampratos, tačiau esminių skirtumų tarp jų nėra. Kriminologai iš esmės vieningai sutaria (nuomonių skirtumai nedideli) dėl nusikalstamumo prevencijos aiškinimo. Pats žodis „prevencija“ reiškia užkirtimą, užkardymą, išvengimą. Tam tikrais veiksmais siekiama išvengti nepageidaujamo reiškinio. Prevencija apima ir nusikalstamų veikų padarytos žalos minimizavimą, sušvelninimą. Taigi prevencija visada įgyvendinama iki nusikalstamos veikos. Analogiškos priemonės, jeigu jų imamasi po nusikalstamos veikos, yra jos atžvilgiu bausmė, žalos atlyginimas ar panašiai.

Sąvoka „nusikalstamumo prevencija“ paprastai apima viską, ką galima padaryti ar jau kas daroma, kad nusikalstamų veikų iš viso nebūtų arba kad jų būtų kuo mažiau. Nusikalstamumo prevencija literatūroje aiškinama kaip valstybinio arba visuomeninio pobūdžio priemonių daugiapakopė sistema, nukreipta į nusikalstamumą lemiančių priežasčių neutralizavimą (veikimo apribojimą, įtakos silpninimą), siekiant mažinti nusikalstamumo lygį. Nusikalstamų veikų prevencija kriminologine prasme yra visų viešų ir privačių pastangų, kuriomis siekiama užkirsti kelią nusikalstamoms veikoms, visuma.

Nusikalstamumo prevencijos samprata kitoje pasaulio kriminologinėje literatūroje pateikiama panašiai, tik kai kurie autoriai sampratą dar papildo daugybe prevencijos veiklos subjektų. Ši sąvoka taip pat aiškinama dviem prasmėmis. Plačiąja prasme nusikalstamumo prevencija – tai bet kokia veikla, kuri faktiškai daro teigiamą įtaką socialiniam gyvenimui, padeda palaikyti teisėtvarką mažindama grėsmes, nusikalstamumą arba jo keliamą žalą. Tai, pavyzdžiui, gali būti ir geras tėvų elgesys šeimoje, turintis didelę teigiamą įtaką vaikų auklėjimui, ir sėkmingai vykdoma šalies socialinė politika, ir panašiai.

Autoriai, aiškinantys prevenciją siaurąja prasme, nesutinka su tokiu požiūriu, teigdami, kad objektyvi prevencinė reikšmė ir prevencijos priemonė – tai ne tas pats. Nusikalstamumo prevencija reikalinga tam, kad visuomenės gyvenimas būtų normalus; manant, kad veiksmai, padedantys normalizuoti visuomenės gyvenimą, yra nusikalstamumo prevencijos priemonių turinys, galima supainioti tikslus su priemonėmis tiems tikslams pasiekti. Taigi nusikalstamumo prevencija siaurąja prasme – tai priemonės, taikomos subjektų, kurie užsiima specialiai prieš nusikalstamumą nukreipta veikla.

Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje nusikalstamumo prevencijos sąvoka apibrėžiama kaip „poveikio nusikalstamumui priemonė, kuria siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, nustatant ir pašalinant bendrąsias nusikaltimų priežastis bei sąlygas, taip pat individualiai veikiant asmenis, kurie linkę daryti nusikaltimus ar ateityje gali tapti nusikaltėliais arba nusikaltimų aukomis“.⁴¹⁸ Be šios sąvokos, minėtoje nacionalinėje programoje pateikta nusikaltimų kontrolės sąvoka. Tai taip pat poveikio nusikalstamumui priemonė, kuria siekiama mažinti nusikalstamumą ir neleisti viršyti socialiai priimto lygmens aktyviais teisėsaugos institucijų veiksmais ir teisinio baudžiamojo poveikio priemonėmis, taip pat aktyviomis administracinėmis, kitokio pobūdžio priemonėmis. Įstatymų leidėjas šias sąvokas dažniausiai vartoja kartu, nes jos yra viena kitą papildančios poveikio nusikalstamumui priemonės ir kartu sudaro visą būdų, metodų, priemonių kompleksą, kurio tikslas – griaunamasis poveikis nusikalstamumui.

Taigi, darytina išvada, kad „nusikalstamumo prevencija“ – labai plati sąvoka.

Tam tikrų sunkumų kelia nusikalstamumo prevencijos tikslų nustatymas. Įprasta manyti, kad tikslas pasiekiamas, kai nusikalstamų veikų sumažėja. Toks vertinimas yra gana paviršutiniškas, nes tokį tikslą būtų labai lengva pasiekti – įstatymų leidėjams tiesiog reikėtų nuosekliai dekriminalizuoti veikas, pripažįstamas nusikalstamomis. Iš tikrųjų stiprėja priešinga tendencija: kriminalizuojama vis daugiau veikų. Šis faktas rodo, kad įstatymų leidėjas, nusprendęs kriminalizuoti tam tikras veikas, vadovaujasi kitais kriterijais.

Padarytų nusikalstamų veikų skaičius yra daugiau ar mažiau tikslus svarbiausių socialinių vertybių saugumo rodiklis. Dėl šio saugumo kiekviename šalyje ir egzistuoja svarbiausias vertybes saugantis baudžiamasis įstatymas. Įstatymų leidėjas, pripažinęs, kad kai kurios vertybės turi būti ginamos, skelbia pasikėsinimus į jas nusikalstamais ir nustato baudžiamąją atsakomybę. Tokiu atveju nusikalstamų veikų skaičiaus dėl kriminalizacijos proceso padidėjimas turėtų būti vertinamas kaip neesminis, palyginti su nauda, kurios bus gauta, kriminalizuojant tam tikras veikas ir kartu apsaugant socialines vertybes. Taigi pagrindinis nusikalstamumo prevencijos

⁴¹⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“.

tikslas – ne mažinti nusikalstamų veikų skaičių, o apsaugoti svarbias socialines vertybes. Šio tikslo siekiama šalinant pasikėsinimus į šias vertybes skatinančius arba lemiančius veiksnius (priežastis).

Nusikalstamumo prevencijos tikslų turinys atspindi prevencijos esmę. Antai kalbama apie veiklą, nukreiptą į tam tikrų visuomeninio gyvenimo procesų, esančių ar galinčių tapti nusikalstamumo veiksniais (priežastimis), neutralizavimą. Todėl akivaizdu, kad nusikalstamumo prevencijos priemonių tikslai pirmiausia yra nustatyti kriminogeninius veiksnius, tikslinti realią kriminogeninę priežastį, nustatyti nusikalstamumo priežastis ir rengti konkrečias rekomendacijas dėl nustatytų kriminogeninių veiksmų veikimo neutralizavimo.

Tačiau egzistuoja ir kita nuomonė. Jos šalininkai teigia, kad nusikalstamumo prevencijos tikslas – priemonių, didinančių galimybes nenusikalsti (dar vadinamų pozityvaus elgesio skatinimo prioriteto principu), o ne, kaip įprastas nusikalstamumo prevencijos supratimas numato, galimybių nusikalsti mažinimas įvairių apribojimų ir kontrolės priemonėmis, paieška. Toks požiūris į nusikalstamumo prevencijos objektą lemia kitokius nusikalstamumo prevencijos priemonių ir konkrečių veiksmų uždavinius. Kitaip tariant, pagrindinis uždavinys laikantis šio požiūrio yra šalinti ne nusikalstamumo priežastis, t. y. rengti ne apribojimus bei kontrolės priemones, o priešingai – rengti socialinę žmonių gerovę, teigiamą visuomenės raidą ir panašiai skatinančias priemones. Minėta koncepcija paremtų prevencijos priemonių veiksmingumas siejamas su tuo, kad jos rengiamos atsižvelgiant į individualaus elgesio esmę, į galimo deviacinio individualaus elgesio mechanizmą, remiantis individualaus elgesio prognoze.

Lietuvoje galiojančių atskirų nusikalstamumo rūšių prevencijos programų analizė leidžia daryti išvadą, kad vyrauja „įprastas“ prevencijos supratimas, kai prevencijos priemonės nukreipiamos į kriminogeninius nusikalstamumo veiksnius, jų veikimo apribojimą. *O šiuolaikinio socialinio gyvenimo sudėtingumas lemia būtinybę derinti visas įmanomas prevencijos kryptis, t. y. teigiamo elgesio skatinimo prioritetą ir galimybių nusikalsti mažinimo bei tikimybės atskleisti nusikalstamą veiką didinimo principus.*

Nusikalstamumo prevencijos, kaip savarankiškos teisėtovos palaikymo priemonės, reikšmę lemia keletas svarbių aplinkybių:

- Tai *humaniška priemonė*. Juk bausmė yra prievartos priemonė. Prievarta, lemiama netgi pačių svarbiausių aplinkybių, neišvengiamai daro žiauresnius ir tuos žmones, kurie baudžiami, ir tuos, kurie

baudžia. Vadinasi, bausmė, kurios tikslas – pagerinti žmonių santykius, palaikyti sveiką moralinę, psichologinę aplinką visuomenėje, kartu skatina žiaurumą ir visuomenės dehumanizaciją. Tačiau dalis prevencijos priemonių gali būti prievartos priemonės (pvz., asmens laikinas sulaikymas pagal LR baudžiamojo proceso kodeksą).

- Nusikalstamumo prevencija *neleidžia padaryti neteisėtais veiksmais turtinės ir neturtinės žalos*. Juk netgi kruopščiausias ikiteisminis tyrimas ir tinkama bausmė negali šitos žalos atlyginti.
- Nusikalstamumo prevencija – tai pats *veiksmingiausias teisėtvarkos užtikrinimo būdas*. Bausmės, kaip žmogaus elgesio regulatoriaus, galimybės yra ribotos.

Atsižvelgus į daugelio šalių praktiką galima išskirti keturias prevencinio poveikio nusikalstamumui kryptis⁴¹⁹:

- Nusikalstamumo prevencijos socialinės priemonės – priemonės, nukreiptos į nusikalstamumo priežastis ir asmenų polinkį nusikalsti. Šios rūšies priemonės gali būti taikomos visiems gyventojams arba ypatingoms asmenų rizikos grupėms siekiant veikti nusikalstamumą.
- Situacinės prevencijos priemonės – saugos priemonės, trukdančios padaryti nusikalstamas veikas, ir priemonės, slopinančios asmenų interesą įvykdyti nusikalstamus ketinimus.
- Visuomenės dalyvavimas nusikalstamumo prevencijoje, plėtojant savivaldos galimybes sumažinti nusikalstamumą derinant nusikalstamų veikų situacijų šalinimo priemones ir nusikalstamumo prevencijos socialines priemones.
- Nusikalstamumo prevencijos procesas, pagrįstas prevencinių iniciatyvų planavimu, jų įgyvendinimu.

Pirmosios trys prevencijos kryptys yra glaudžiai susijusios, viena kitą papildančios. Nors beveik visos šios priemonės taikomos už baudžiamojo teisingumo ribų, tačiau jos, kaip teisinės praktikos elementas, ją veikia. Šių prevencijos priemonių veiksmingumas turi tiesioginius ir grįžtamuosius ryšius su baudžiamuoju teisingumu. Pastebėta, kad kuo mažiau veiksmingos prevencijos priemonės, tuo labiau griežteja baudžiamojo

⁴¹⁹ Urmonas A. Nusikalstamumo ir nusikaltimų prevencija // Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius: Teisės institutas, 1995. P. 81.

teisingumo praktika, tuo daugiau inicijuojama griežtesnių įstatymų. Šiuo atveju prevencijos funkcija perkeliama į baudžiamąjį teisingumą. Ir atvirkščiai, kuo daugiau visuomenėje yra veiksmingai prevenciškai veikiančių institucijų, tuo labiau švelnėja baudžiamasis teisingumas.⁴²⁰

Panagrinėkime nusikalstamumo prevencijos rūšis. Kai kurie kriminologai nusikalstamumo prevenciją siūlo skirstyti į tris lygius. Įgyvendinant pirmojo lygio prevenciją sprendžiamos plataus masto socialinės, ekonominės ir kitos visuomeninio gyvenimo problemos, stiprinama auklėjamoji funkcija bei tobulinami socialiniai santykiai. Antrojo lygio prevencijai būdingas poveikis konkrečioms socialinėms grupėms, kuriose kyla konfliktinės situacijos ir neigiami socialiniai reiškiniai, trečiajam lygiui – individuali auklėjamoji prevencinė veikla.

Išvardyti nusikalstamumo prevencijos lygiai lemia jos rūšis, nes lygis nusako prevencijos tikslus ir mastą, o rūšys – kokiomis konkrečiomis priemonėmis ir metodais prevencija įgyvendinama, t. y. nusako įgyvendinimo būdą. Nusikalstamumo prevencijos rūšys suprantamos plačiau ir siaurąja prasmėmis. Labiausiai paplitusi nuomonė yra išplėstas nusikalstamumo prevencijos kaip visų rūšių ir kryptų prevencijos priemonių bei veiklos, įskaitant tam tikrų nusikalstamų veikų rūšių ar net atskiros nusikalstamos veikos prevenciją, aiškinimas. Siaurąja prasme – tai priemonių ir veiklų, nukreiptų į apskritai viso nusikalstamumo kaip socialinio reiškinio prevenciją, sistema.

Egzistuoja daugybė prevencijos priemonių. Dėl to atsirado objektyvi būtinybė jas skirstyti atsižvelgiant į atitinkamų prevenciją įgyvendinančių subjektų vaidmenį ir kompetenciją bei kitas ypatybes. Be to, įvardytos prevencijos priemonių klasifikacijos būtinybė atsirado ir siekiant formalizuoti nusikalstamumo prevencijos darbą.

Pagal prevencijos veiklos lygį dažniausiai išskiriamos bendrasocialinės ir specialiosios kriminologinės nusikalstamumo prevencijos priemonės:

a) Bendrasocialinės prevencijos priemonės. Šiuo atveju socialinis lygis suprantamas kaip socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, auklėjamųjų priemonių, įgyvendinamų visos valstybės mastu, sistema. Jos nukreiptos į neigiamais vertinamus procesus ir reiškinius, kurių neutralizavimas ir likvidavimas yra būtina visuomenės sėkmingos raidos prielaida. Šios nusikals-

⁴²⁰ Vaišvila A. Bausmės problema teisinėje valstybėje: mirties bausmės aporija // Teisės problemos. 1997. Nr. 1. P. 82.

tamumo prevencijos priemonės taikomos visiems šalies gyventojams arba didelėms jų grupėms. Dažniausiai jas taiko valstybės valdymo institucijos – pavyzdžiui, įgyvendindamos socialinę ar ekonominę politiką.

Bendrasocialinės prevencijos pranašumai yra skirtingo turinio priemonių (ekonominių, kultūrinių, auklėjamųjų, teisinių ir kt.) abipusis ryšys, jų gebėjimas sustiprinti antikriminogeninį poveikį, suteikti jam naują, geresnę, turint omeny rezultatyvumą, kokybę. Dėl išvardytų požymių bendrasocialinis lygis tampa specialios kriminologinės prevencijos pagrindu. Ši prevencija tikslingai įgyvendinama siekiant neleisti atsirasti nusikalstamoms veikoms, jas likviduojant, neutralizuojant, minimizuojant jų daromą žalą, mažinant nusikalstamumo kriminogeninių veiksnių veikimo sritis.

b) Specialiai kriminologinio lygio priemonės. Čia numatoma kriminogeninių veiksnių ir reiškinių, t. y. priežasčių, nusikalstamų veikų prevencija.

Pagal poveikio objektą bendrosios prevencijos priemonės skirstomos į tris rūšis. Vienos priemonių rūšies tikslas – užkirsti kelią visoms nusikalstamoms veikoms. Tokia priemonė, pavyzdžiui, yra teisinis piliečių švietimas ir auklėjimas. Kitos priemonės užkerta kelią atskirų rūšių nusikalstamumui (pvz., nepilnamečių, recidyviniam nusikalstamumui) arba atskirų grupių nusikalstamoms veikoms (pvz., butų vagystėms, automobilių vagystėms ir pan.). Trečiajai rūšiai priklauso priemonės, kurios užkerta kelią atskiroms nusikalstamoms veikoms (pvz., parduotuvės apsauginės signalizacijos įranga).

2. Kriminalinės viktimizacijos prevencijos samprata ir sistema

Kriminalinės viktimizacijos prevencijos samprata

Šiuo metu nagrinėti kriminalinės viktimizacijos prevenciją itin sunku, nes ji menkai įgyvendinama visuomeninių, viešųjų įstaigų (VŠĮ) bei vyriausybinių organizacijų veikloje, nors teigti, kad šios viktimologinės prevencijos nėra, taip pat negalima. Pavyzdžiui, Lietuvoje buvo vykdoma „Prekybos

žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programa“, „Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės 2003–2006 m. programa“, kuriose numatytos atskiros viktimologinio pobūdžio priemonės. Kita iniciatyva – nuo 2007 m. įgyvendinama Valstybinė smurto prieš moteris mažinimo strategija, kurios tikslas – valstybiniu lygiu, nuosekliai, kompleksiskai, sistemingai mažinti smurtą prieš moteris šeimoje. Prioritetinės strategijos kryptys: tobulinti teisinę bazę smurto prieš moteris mažinimo srityje; atlikti smurto prieš moteris šeimoje būklės analizę; teikti kompleksinę pagalbą smurto šeimoje aukoms; naudoti poveikio priemonės smurtautojams; įgyvendinti veiksmingą smurto prieš moteris šeimoje prevenciją; stiprinti institucinius gebėjimus. Būtina paminėti ir Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrą, kuris įgyvendina „Nusikaltimų aukų socialinės ir teisinės apsaugos programą (NASTAP)“⁴²¹. Be to, svarbūs ir kitų visuomeninių organizacijų projektai bei programos, pavyzdžiui, Tarp-tautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras įgyvendina prekybos žmonėmis prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiesiems projektus; Moterų informacinis centras specializuojasi smurto prieš moteris prevencijos srityje.

Taigi šiuo metu kriminalinės viktimizacijos prevencija, jos priemonės yra daugiau epizodinio pobūdžio, o rezultatai daugeliu atvejų sunkiai pastebimi bei įvertinami.

Kriminalinės viktimizacijos prevencija – tai viena iš nusikalstamumo prevencijos rūšių, kai prevencijos priemonės nukreipiamos į viktimizacijos procesų bei viktimiskumo neutralizavimą arba mažinimą. Ši prevencijos rūšis pasižymi naujoviškumu, netradiciniais sprendimais, daugeliu atvejų grindžiama savanoriškumo principu, t. y. potencialių ar jau nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų dalyvavimu. Šias prevencijos priemones, kad jos būtų veiksmingai įgyvendinamos, reikia taikyti kartu su kitomis kriminologinėmis prevencijos priemonėmis.⁴²² Viktimologinės prevencijos reikšmė bei efektyvumas, vertinant kriminologiniu aspektu, nekelia jokių abejonių

⁴²¹ NASTAP uždaviniai: gerinti nusikaltimų aukų teisinę ir socialinę apsaugą Lietuvoje; teikti informaciją apie viktimizacijos procesus, jų išvengimo, neutralizavimo, taip pat neigiamų padarinių šalinimo galimybes; spręsti pagalbos nusikaltimų aukoms problemas; skatinti nusikaltimų aukas aktyviau dalyvauti sprendžiant konfliktus, kylančius dėl nusikaltimų, baudžiamųjų nusižengimų, kitų teisės pažeidimų; kurti, diegti viktimologines prevencijos priemones.

⁴²² Зубкова В. И. Виктимологические меры предупреждения преступлений // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право 1990/3. С. 58.

ir prieštaravimų. Sąlyginai galima teigti, kad ji neišvengiamai „pasmerkta“ būti efektyvi“.⁴²³

Taigi kriminalinės viktimizacijos prevencija – tai vyriausybinių ir visuomeninių organizacijų arba pavienių asmenų specifinė veikla, kuria siekiama šalinti arba mažinti viktimogeninius veiksnius bei jų keliamus padarinius. Šie veiksniai lemia: a) asmens viktimiškumo formavimąsi, b) viktimiško elgesio pasireiškimą, c) viktiminių situacijų atsiradimą, e) viktimizacijos procesų atsiradimą, jų skaičiaus didėjimą ir panašiai.

Sąlyginai galima išskirti šiuos viktimologinės prevencijos uždavinius⁴²⁴:

- **Maksimaliai išnaudoti nusikaltimo aukos savęs savisaugos galimybę**, t. y. skatinti savisaugą: vaiką lavinti fiziškai, auklėti lytiškai, apmokyti jį savigynos veiksmų, ugdyti tokias savybes kaip ryžtingumas, įžvalgumas, kritiškumas ir taip toliau;
- **Skatinti teisinį nusikaltimų aukų švietimą**, kad jos žinotų, kaip ir koku mastu galima būtinoji gintis, kad nebijotų pasipriešinti nusikaltėliui, taip pat informuotų atitinkamas institucijas apie rengiamą arba padarytą nusikaltimą, nebijotų kreiptis pagalbos, kuri joms turi būti suteikiama;
- **Didinti nusikaltimo aukų galimybę apsisaugoti naudojantis įvairiomis techninėmis apsaugos priemonėmis**, t. y. nuo galimybės įsirengti signalizaciją iki galimybės įsigyti šaunamąjį ginklą savisaugos tikslais.
- **Užtikrinti informacijos suteikimą nusikaltimo aukai bei grįžtamąją informacijos srautą**, kartu užtikrinti priemonių veiksmingumą, galimybę prevencijos subjektams tobulinti savo veiklą, pasiekti geriausių rezultatų.

Kriminalinės viktimizacijos prevencijos sistema

Kriminalinės viktimizacijos prevencijos sistemą sudaro šie elementai:

1) viktimologinės prevencijos subjektai; tai individualūs asmenys, konkrečios organizacijos, institucijos, socialiniai jų darbuotojai, pareigūnai, tarnautojai, kurių tiesioginės funkcijos susijusios su nusikaltimo aukų teisių

⁴²³ Ривман Д. В. Криминальная виктимология. – Санкт-Петербург, 2002. С. 284.

⁴²⁴ Ten pat. P. 261–262.

apsauga, atitinkamos pagalbos teikimu ir užtikrinimu. Kaip atskiri subjektai išskirtini Nusikaltimų aukų rėmimo asociacija, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, moterų, patyrusių smurtą, pagalbos ir paramos centrai ir kiti;

2) viktimologinės prevencijos objektai – tai, į ką nukreipiama prevencinė subjektų veikla bei prevencijos priemonės. Tai ne tik viktimizacijos procesai, jų padariniai, bet ir atitinkamos viktimiškos situacijos, aplinkybės, priežastys, sąlygos, skatinančios ir turinčios įtakos joms atsirasti;

3) viktimologinės prevencijos priemonės – tai specifiniai poveikio būdai, metodai (papildomai sukurti neutralizatoriai), kurie taikomi ir įgyvendinami minėtose institucijose siekiant daryti įtaką viktimogeniniams veiksniams.

Kriminalinės viktimizacijos prevencijos rūšys

Kriminalinės viktimologijos doktrinoje išskiriamos atitinkamos viktimologinės prevencijos rūšys, pavieniai tipai. Toliau pateikiamos klasifikacijos pagal pritaikymo lygmenis, specializacijos laipsnį, taikymo tęstinumą.

Pagal taikymo lygmenis:

Bendroji viktimologinė prevencija – tai prevencinė veikla, kuri įgyvendinama makrolygiu. Priemonės nukreipiamos į bendrus viktimogeninius veiksnius, turinčius įtakos viktimizacijos procesų gausėjimui, bei į atitinkamas viktimiškumo apraiškas. Prevencijos priemonės taikomos visai visuomenei, neišskiriant pavienių nusikalstamų veikų nukentėjusių rūšių (tipų), t. y. nedetalizuojant poveikio objekto. Prevencinė veikla įgyvendinama įvairiausiose visuomenės gyvavimo srityse, t. y. švietimo (pabrėžiant teisinį), ugdymo, sveikatos apsaugos ir kitose. Siekiama paveikti visuomenėje egzistuojančias lengvabūdiškumo, provokacinio, rizikingo, neatsargaus asmenų elgesio apraiškas ir panašiai. Pavyzdžiui, informaciniai pranešimai per televiziją, kai piliečiai raginami saugoti savo turtą, nesudarinėti abejotinių sandorių, nedalyvauti neiškiuose žaidimuose ar loterijose, t. y. netapti sukčių aukomis.

Specialioji („grupinė“) viktimologinė prevencija – tai prevencinė veikla, kai atitinkamos priemonės nukreipiamos į konkrečių, apibrėžtų rū-

šių aukas. Aukos gali būti išskiriamos pagal įvairius kriterijus (pagrindus), pavyzdžiui, smurtinių arba turtinių nusikaltimų aukos. Tai apibrėžtai, specialiai kategorijai aukų taikomos priemonės, tačiau jos neindividualizuoja, pavyzdžiui, prevencinės akcijos prekybos žmonėmis aukų atvejais: informaciniai plakatai, prevencinės paskaitos paaugliams mokyklose, užsąmosios – teminės publicistinės laidos ir panašiai.

Individualioji viktimologinė prevencija – prevencinė veikla, tiesiogiai susijusi su konkrečiu asmeniu arba sąlyginai nedidele aukų grupe. Pagrindinis prevencinės veiklos tikslas – numatyti viktimizacijos procesus, išvengti aukų. Šios priemonės dažniausiai taikomos aukoms, kurios patyrė arba labai tikėtina, kad gali patirti pakartotinę viktimizaciją, t. y. kalbama apie konkrečiausias aukų kategorijas, kurių elgesys arba charakterio bruožai yra išskirtiniai, pasižymi specialiais požymiais, charakteristikomis. Tai reikalauja specialiai jiems taikomų priemonių, kurios kitoms nusikaltimų aukų kategorijoms gali būti neveiksmingos (plačiau žr. „Individualioji viktimologinė prevencija“).

Pagal taikymo momentą (laiką):

1. Pirminė – tai viktimizacijos ir viktimiškumo prevencija, apimanti visas bendro ir individualaus pobūdžio pastangas netapti nusikaltimo arba kito teisės pažeidimo bei kitų socialinių procesų, jeigu dėl jų atsiranda neigiamų padarinių, vyksmo auka⁴²⁵;

2. Antrinė – tai prevencijos priemonės, nukreiptos į nukentėjusias aukas, kai siekiama, kad viktimizaciją patyrę asmenys vėl nenukentėtų.

Pagal taikymo tęstinumą (periodiškumą):

1. Periodinė – tai periodinės prevencijos priemonės (akcijos), taikomos siekiant, kad galimos aukos kuo daugiau dėmesio atkreiptų į susiklosčiusią padėtį, užsitikrintų savisaugą, prižiūrėtų globojamus asmenis atitinkamu laikotarpiu. Daž-

6.1 pav. Ženklas
„Apsaugok mane“

⁴²⁵ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. – Vilnius, 2000. P. 38.

niausiai šios priemonės intensyviai taikomos visos valstybės arba didelio regiono mastu, pasitelkiamos visos žiniasklaidos priemonės, teisėsaugos ir savivaldos institucijos. Priemonės vykdomos atitinkamais laikotarpiais, priešingu atveju jos taptų kasdienybės atributu ir neturėtų prevencinio poveikio, pavyzdžiui, saugaus eismo akcija „Apsaugok mane“ siekiant: sumažinti neatsargių nusikalstamų veikų, išvengti moksleivių žūčių pėsčiųjų perėjose; atkreipti vairuotojų dėmesį ir paskatinti sumažinti greitį. „Apsaugok mane“ ženklais (žr. 6.1 pav.) žymimos gatvės greta pėsčiųjų perėjų, beveik kiekvieną perėją (šalia švietimo įstaigų) prižiūri policijos pareigūnas, pedagogai rengia specialius užsiėmimus (ypač mažamečiams) ir panašiai.

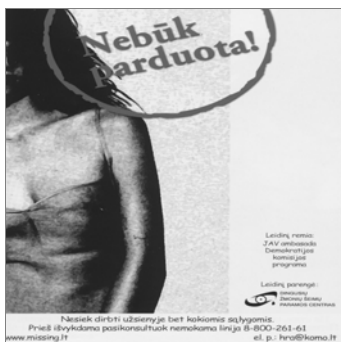

6.2 pav. Informacinis plakatas

Kitas pavyzdys – 2003 m. gruodį ir 2004 m. sausį Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro vykdyta kišenvagysčių prevencijos priemonė Vilniaus miesto visuomeniniame transporte. Buvo parengti specialūs informaciniai plakatai (žr. 6.2 pav.), įspėjantys asmenis apie pavojų (grėsmę) nukentėti nuo kišenvagysčių. Šia priemone siekta sumažinti vagysčių skaičių švenčių dienomis (ir ne tik), kad asmenys netaptų nusikaltimų aukomis. Naudojami informaciniai plakatai, stendai ar ženklai, nes dažnas yra išsiplaškęs, paskendęs darbo, šeimos ir pan. rūpesčiuose. Visuomeniniu trans-

portu naudojasi daug žmonių, jame susidaro spūstys, o tai itin palanku kišenavagiams.⁴²⁶

2. Tęstinė (nuolatinė) – tai išskirtinai tęstinio pobūdžio prevencijos priemonės, kai užtikrinimas nuolatinis poveikis tikslinėms grupėms, priemonės vykdomoms ne vienerius metus. Daugeliu atvejų keičiasi tik priemonių „veidas“, bet pati forma, poveikio būdai mažai kinta. Pavyzdžiui, prekybos žmonėmis informacinės prevencijos priemonės, kai siekiama informuoti moteris apie esamas grėsmes įsidarbinant užsienyje per abejotinas firmas ir tarpininkus. Tokia informacinė medžiaga pradėta platinti nuo 1997–1998 m., parengta dešimtys įvairiausių projektų, vykdytos informacinės akcijos, kurios vyksta ir šiandien.

6.3 pav. Prekybos žmonėmis informacinės prevencijos priemonės

⁴²⁶ Plačiau žr.: Vagysčių prevencija Vilniaus miesto visuomeniniame transporte. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* http://www.nplc.lt/sena/aukos/projektai/Vag_prev_vies_tr/vag_prev_vies_tr.htm.

Atsižvelgiant į konkretumo laipsnį išskiriama ir **viktiminės situacijos prevencija**, kai priemonės nukreipiamos į objektyvių viktimogeninių veiksnių šalinimą, t. y. tiesioginis poveikis ne aukai, o jos aplinkai, pavyzdžiui, apšviečiama automobilių stovėjimo aikštelė, įrengiamos stebėjimo kameros ir panašiai.

Apibendrinant visas viktimologinės prevencijos priemones galima suskirstyti į du pogrupius:

1. Aktyvinančios „iš vidaus“ – nukreiptos į žmoniškąjį faktorių, t. y. koreguojamas nusikaltimo aukos elgesys, gebėjimai;

2. Aktyvinančios „iš išorės“ – nukreiptos į techninį faktorių, t. y. suteikiamos ir įrengiamos atitinkamos apsaugos priemonės ir taip toliau.

Individualioji viktimologinė prevencija

Individualioji viktimologinė prevencija – tai kompleksas prevencijos priemonių, nukreiptų į konkrečias aukas arba nedideles jų grupes, kurių veiksmai, asmeninės savybės nulemia jų padidėjusį viktimiškumą. Išskirtinos dvi asmenų grupės: a) recidyvinės aukos – asmenys, kurie jau yra tapę nusikaltimų aukomis, b) potencialios aukos – asmenys, kurie pasižymi viktimiškumu, t. y. dėl objektyvių ir subjektyvių aplinkybių priklauso didesnės rizikos grupei. Galimoms aukoms skirtos individualios prevencijos priemonės turi būti vykdomos dviem kryptimis: 1) kiek įmanoma sustiprinti, pabrėžti, skatinti jų savisaugą, savikontrolę, kitus teigiamus bruožus, savybes; 2) neutralizuoti arba slopinti neigiamas savybes, jų viktimiškumą lemiančias savybes, pavyzdžiui, priklausomybę nuo alkoholio, azartinių lošimų ir panašiai.⁴²⁷

Šiuo aspektu labai svarbu atlikti išsamią nusikaltimo aukų psichologinę analizę, atskleisti motyvus, tikslus, kurie paskatino vienaip arba kitaip pasielgti atitinkamoje situacijoje. Viktimologijos mokslo teorijos bei praktikos įrodyta, kad tai yra veiksmingiausia, tačiau ir sudėtingiausia bei problemiškiausia viktimologinės prevencijos priemonė. Jas sunku ne tiek kurti, kiek realiai įgyvendinti, tiesiogiai dirbti su konkrečiomis nusikaltimų aukomis. Siekiant pritaikyti individualias prevencijos priemones, nusikaltimo auką nustatyti pradedama nuo specifinio viktiminio elgesio bei de-

⁴²⁷ Подубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999. С. 136–137.

mografinių jos duomenų analizės. Tai tik pirminis įvertinimas, kuris vėliau gali ir nepasitvirtinti, kisti.

Siekiant, kad šios prevencijos priemonės būtų veiksmingos, reikalinga sisteminė (kompleksinė) nusikaltimo aukos asmenybės analizė. Sąlyginai galima išskirti šiuos **individualios prevencijos taikymo etapus**:

- *Nusikaltimo aukos identifikavimas*, priskyrimas atitinkamai klasifikacinei kategorijai;
- *Nusikaltimo aukos neutralizavimas* – tai pirminiai būtini veiksmai, siekiant atriboti auką nuo neigiamų išorinių poveikio priemonių, t. y. sukurama saugi aplinka;
- *Nusikaltimo aukos psichologinė analizė* – konkretus asmuo priskiriamas atitinkamai socialinei psichologinei grupei (psichologiniam tipui);
- *Prevencijos priemonių nusikaltimo aukai parinkimas* – naudojantis ankstesniuose etapuose gauta informacija, parenkamos specialios prevencijos priemonės, atitinkančios individualią asmens charakteristiką;
- *Prevencijos priemonių nusikaltimo aukai išaiškinimas* – suteikiama informacija apie jų taikymo specifiką, tikėtinus rezultatus, galimas reakcijas ir taip toliau.
- *Prevencijos priemonių nusikaltimo aukai taikymas* – individualios viktimologinės prevencijos subjektai tiesiogiai dirba su nusikaltimų aukomis, įgyvendina minėtas prevencijos priemones;
- *Nusikaltimo aukai taikytų prevencijos priemonių įvertinimas* – prevencijos priemonės negali būti taikomos aklai. Kiekvienas atvejis, kaip ir kiekviena nusikaltimo auka, yra individualus, todėl reikia periodiškai nustatyti, fiksuoti pokyčius ir panašiai. Jeigu taikomomis priemonėmis tikslo nepasiekama, turi būti parenkamos (jeigu tikslinga) kitos priemonės.

Apibendrinant pabrėžtina, kad viktimologinės prevencijos priemonės: atveria naujas prevencinės veiklos kryptis; sustiprina ankstyvąją prevenciją; veiksmingiau dirbama su potencialių aukų kategorijomis, jos pačios įtraukiamos į aktyvią veiklą, joms teikiamos reikiamos paslaugos ir kita.

LITERATŪRA

1. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. – Vilnius, 2000. P. 38.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. kovo 20 d., nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“.
3. Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse: monografija / Ats. red. G. Babachinaitė. – Vilnius, 2003. P. 214.
4. Urmonas A. Nusikalstamumo ir nusikaltimų prevencija // Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius: Teisės institutas, 1995. P. 81.
5. Vagysčių prevencija Vilniaus miesto visuomeniniame transporte. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* http://www.nplc.lt/sena/aukos/projektai/Vag_prev_vies_tr/vag_prev_vies_tr.htm.
6. Vaišvila A. Bausmės problema teisinėje valstybėje: mirties bausmės aporija // Teisės problemos. 1997. Nr. 1. P. 82.
7. Зубкова В. И. Виктимологические меры предупреждения преступлений // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право 1990/3. С. 58.
8. Полубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999. С. 136–137.
9. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. – Санкт-Петербург, 2002. С. 261–262, 284.

SPECIALIOJI DALIS

VII. KRIMINOLOGINĖ NUSIKALSTAMUMO KLASIFIKACIJA

Klasifikacija – tai daiktų, reiškinių arba sąvokų skirstymas į atskiras klases, grupes arba skyrius pagal bendrus jų bruožus. Nerastume nė vienos mokslo šakos, kuri nepateiktų jai būdingos klasifikacijos. Ne išimtis ir teisės mokslas. Atsižvelgiant į teisės mokslo šakos tyrimo dalyką, čia pateikiamos įvairios klasifikacijos pagal skirtingus kriterijus. Tačiau neretai, grupuojant tam tikrus reiškinius, ypač socialinius, mokslininkams kyla keblumų. Nė viena klasifikacija nėra pateikiama šiaip sau. Tai daroma siekiant konkretaus tikslo. Todėl itin svarbu tikslą iš anksto suformuluoti ir atitinkamai parinkti kriterijus, pagal kuriuos bus išskiriamos tam tikros rūšys.

Nusikalstamumas, kaip daugiastuktūris reiškinys, apibūdinamas įvairiomis ne tik kiekybinėmis, bet ir kokybinėmis savybėmis. Atsižvelgiant į jas, klasifikacijos galimos ir baudžiamosios teisės, ir kriminologiniais pagrindais.

Nusikalstamumas – tai visuma įstatyme numatytų baudžiamų veikų, padarytų tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį.⁴²⁸ Lietuvos baudžiamojoje teisėje visos nusikalstamos veikos skirstomos į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus.⁴²⁹ Nusikaltimai įstatymo leidėjo pripažinti pavojingesnėmis visuomenei veikomis, todėl už juos numatyta laisvės atėmimo bausmė. Baudžiamasis nusižengimas taip pat yra pavojinga Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau BK) numatyta nusikaltama veika, tačiau už ją gali būti skiriama bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą. Taigi šiandien Lietuvos kriminologai nusikalstamu-

⁴²⁸ Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 37.

⁴²⁹ Iki 2003 m. gegužės 1 d. visos baudžiamajame įstatyme numatytos pavojingos veikos buvo nusikaltimai.

mą gali tirti kaip: 1) padarytų baudžiamajame įstatyme numatytų veikų visumą arba 2) padarytų „tikrųjų“ nusikaltimų visumą.

Kitas BK įtvirtintas požymis, kuriuo remiantis klasifikuojamos nusikalstamos veikos, yra nusikalstamo pasikėsimo objektas, t. y. vertybės, visuomeniniai interesai, į kuriuos kėsiniama darant nusikalstamą veiką. Tokia klasifikacija leidžia visas nusikalstamas veikas suskirstyti pagal pasikėsimo kryptingumą. Šiuo metu galiojančiame Lietuvos baudžiamajame įstatyme išskiriama daugiau kaip dvidešimt nusikaltimų grupių, įvardijant tiesioginį pasikėsimo objektą.⁴³⁰ Tai:

1. nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai;
2. nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai;
3. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogui:
 - žmogaus gyvybei,
 - žmogaus sveikatai,
 - žmogaus laisvei,
 - žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui,
 - asmens garbei ir orumui,
 - vaikui ir šeimai,
 - asmens privataus gyvenimo neliečiamumui,
 - asmens lygiateisiškumui ir sąžinės laisvei,
 - asmenų rinkimų teisėms,
 - asmens socialinėms teisėms;
4. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams;
5. nusikaltimai intelektinei ir pramoninei nuosavybei;
6. nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui;
7. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai;
8. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai;
9. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams;
10. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai teisingumui;
11. nusikaltimai visuomenės saugumui;

⁴³⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

- nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis, sprogstamosiomis ar radioaktyviomis medžiagomis arba karine įranga,
- nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis;

12. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai aplinkai ir žmonių sveikatai;

13. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui;

14. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai viešajai tvarkai;

15. nusikaltimai valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens veiklai;

16. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valdymo tvarkai;

17. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai dorovei;

18. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai mirusiojo atminimui;

19. nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai krašto apsaugos tarnybai.

Ši klasifikacija rodo, kurios nusikalstamų veikų sudėtys turi analogiškus arba savo turiniu artimus požymius, kurios yra panašios, kurios skiriasi, pavyzdžiui, vagystė, plėšimas, turto prievartavimas, turto sunaikinimas ar sugadinimas ir kiti nusikaltimai, kurie yra viename BK skyriuje. Klasifikacija pagal objektą leidžia palyginti nusikalstamas veikas ir praktikoje – teisingai pritaikyti atitinkamą įstatymo straipsnį.

Tačiau gali būti keliamas klausimas: ar tokios klasifikacijos baudžiamosios teisės pagrindais yra vertingos kriminologijos mokslui?

Šiam mokslui keliami visiškai kiti uždaviniai. Pagrindinis kriminologijos tikslas – tirti nusikalstamumą, jo priežastingumą ir rengti nusikalstamumo prevencijos priemones. Baudžiamosios teisės pagrindu pateikiama klasifikacija tokiam tyrimui visiškai nenaudinga, nes čia nekalbama apie aplinkybes, veiksnius ar požymius, kurie būtų susiję su nusikalstamumo determinantais. Be to, kriminologija siekia praktinio tikslo – aptarti ir padėti parengti prevencinio poveikio būdus nusikalstamumui mažinti. Todėl kriminologijoje turi būti naudojama savita, jai keliamus uždavinius atitinkanti klasifikacija, kuri parengtų rekomendacijas, kaip geriau pažinti atskiras nusikalstamų veikų grupes ir rasti veiksmingesnes jų prevencijos priemones.

Kriminologinės klasifikacijos problema yra teorinio pobūdžio klausimas, tačiau mūsų šalies kriminologų jis plačiau niekada nebuvo aptariamas. Žinome, jog Lietuvos kriminologijai tarybiniais metais įtakos turėjo šio mokslo raida Rusijoje. Štai mokslininkas V. N. Kudriavcevas ir atkreipia dėmesį, jog anuomet apskritai nebuvo daroma skirtumo tarp klasifikacijos baudžiamosios teisės ir kriminologiniais pagrindais. Istoriskai socialistinės mokyklos atstovai kriminologiją kildino iš baudžiamosios teisės, todėl tiriamos nusikaltimų rūšys atitiko Baudžiamajame kodekse nurodytas grupes.⁴³¹ Vėliau (XX a. pab.–XXI a. pr.) ir Rusijoje, ir Lietuvoje klasifikacijos klausimas pradėtas spręsti kitaip. Mokslinėje literatūroje pradėtos skirti rūšys, pavyzdžiui, politiniai nusikaltimai, smurtiniai nusikaltimai. Čia jau kalbama apie nusikalstamumo rūšis, kurios neminimos Baudžiamajame kodekse. Tačiau, be tokių kriminologiškai savarankiškų nusikaltimų grupių, vartojamos ir senos sąvokos iš baudžiamojo įstatymo. Pavyzdžiui, atskirai apžvelgiami vienai ar kitai grupei priklausantys konkretūs nusikaltimai: vagystė, plėšimas, nužudymas, išžaginimas ir kiti.

Šiuo metu nusikalstamumo klasifikavimo problemą ir Vakarų Europos, ir JAV, ir Rusijos, ir Lietuvos kriminologai vertina panašiai: naudoja klasifikaciją, kuri galima baudžiamosios teisės pagrindais, tačiau nusikalstamumo daugiastruktūriškumas atskleidžiamas būtent per kriminologinę nusikalstamumo klasifikaciją. Štai, pavyzdžiui, 1994 m. išleistame pirmajame lietuviškame kriminologijos vadovyje buvo išskirtos šešios nusikalstamumo rūšys.⁴³² Tiek pat tik šiek tiek kitokių nusikalstamumo rūšių išskiria vokiečių kriminologas G. Kaizeris bei amerikiečių kriminologė S. T. Reid.⁴³³ Ypač daug – net devyniolika nusikalstamumo rūšių aprašoma rusų mokslininkės A. I. Dolgovos redaguotame vadovyje.⁴³⁴

Kriminologijoje, išskiriant nusikalstamumo rūšis, naudojami įvairūs kriterijai.

Vienas iš jų – nusikaltimo motyvas. Jį nustačius gali paaiškėti veiksniai, kodėl tam tikras individas pradėjo daryti nusikalstamas veikas, kas lėmė jo nusikalstamą elgesį. Žinoma, motyvas nevisiškai apibūdina priežastingumą, tačiau jis rodo subjektyvų žmogaus ir veiksmų santykį. Motyvas

⁴³¹ В. Н. Кудрявцев. Лекции по криминологии. – Москва: Юристъ, 2005. С. 109.

⁴³² Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994.

⁴³³ Kaiser G. Kriminologie. – Heidelberg: C. F. Müller Verlag, Hüthig GmbH, 1996. Sue Titus Reid. Crime and Criminology. – New York: McGraw-Hill, 2006.

⁴³⁴ Криминология / Под. ред. А. И. Долговой. – Москва: Норма, 2002.

dažniausiai suprantamas kaip vidinė paskata padaryti nusikalstamą veiką. Todėl mokslininkai visuomet domėjosi ir tyrinėjo nusikalstamo elgesio motyvaciją, kartu pateikdami įvairias jos klasifikacijas. Šiuolaikinėje kriminologijoje dažniausiai išskiriamos keturios tokios klasifikacinės grupės. Pirmą, savanaudiški motyvai (arba motyvai, susiję su turтинiais interesais bei nau-da). Antra, motyvai, susiję su saviraiška ir savęs įprasminimu (arba motyvai, susiję su tarpasmeniais santykiais, taip pat paremtais ir smurtu). Trečia, po-litiniai nusikalstamų veikų motyvai, ir ketvirta, seksualinio pobūdžio mo-tyvai.⁴³⁵ Atitinkamai išskiriamas, pavyzdžiui, turтinis nusikalstamumas, po-litinis nusikalstamumas, smurtinis nusikalstamumas.

Vis dėlto nemažos dalies nusikalstamų veikų priskyrimas vienai ar kitai grupei arba tam tikros nusikalstamumo rūšies išskyrimas gali būti vertinami nevienareikšmiškai. Pavyzdžiui, minėtas smurtinis nusikalstamumas gali būti išskiriamas pagal dvejopą kriterijų:

- prie jo priskiriant tik tokias nusikalstamas veikas, kurias darant smurtas yra motyvacijos elementas, o ne tik priemonė pasiekti tiks-lą. Šiuo atveju nužudymas dėl politinių motyvų būtų vertinamas kaip politinis nusikaltimas, padarytas naudojant prievartą;
- smurtinėmis pripažįstant visas nusikalstamas veikas, kurias darant buvo naudojama prievarta, nesvarbu, ar ji buvo motyvacijos ele-mentas, ar tik priemonė pasiekti tikslą. Tuomet užsakomoji žmog-žudystė, neatsižvelgiant į jos motyvus, vertinama kaip smurtinis nu-sikaltimas. Smurtiniams nusikaltimams priskiriamos visos nusikals-tamos veikos, padaromos naudojant fizinę, psichinę prievartą arba grasinant ją panaudoti.⁴³⁶

Nelabai aiškiai atskyrus šiuos du kriterijus, smurtinis nusikalstamumas gali persipinti su kitomis nusikalstamumo rūšimis: ta pati veika gali būti priskirta, pavyzdžiui, ir prie politinių, ir prie smurtinių. Taigi būtina aiškiai skirti klasifikavimo kriterijus, šiuo atveju prievartą tikslą ir prievartą prie-monę, kai darant nusikalstamą veiką svarbus tik pats prievartos naudojimo faktas.

Pagal kaltės kriterijų tradiciškai išskiriamas tyčinis ir neatsargumo nu-sikalstamumas.

⁴³⁵ Кудрявцев В. Н. Лекции по криминологии. – Москва: Юрист, 2005. С. 110–111.

⁴³⁶ Криминология / Под. ред. А. И. Долговой. – Москва: Норма, 2002. С. 486–487.

Kaip socialinis teisinis reiškinys neatsargumo nusikalstamumas yra gana įprastai paplitęs ir pavojingas. Šio nusikalstamumo samprata priklauso nuo įstatymų leidėjo: kiek jis Baudžiamajame kodekse numatys neatsargių nusikaltimų ir juos apibūdinančių požymių. Pagal BK 16 str. nusikaltimas arba baudžiamasis nusižengimas yra neatsargūs, jeigu jie padaryti dėl nusikalstamo pasitikėjimo arba dėl nusikalstamo nerūpestingumo. Kriminologai teigia, kad visas dėl neatsargumo padaromas nusikalstamas veikas galima suskirstyti į keturias pagrindines grupes pagal tai, kurioje veiklos srityje elgiamasi lengvabūdiškai ar nerūpestingai: 1) buityje (nenaudojant techninių priemonių); 2) žmogui naudojant techniką; 3) profesinės veiklos srityje žmogui netinkamai vykdant savo profesines pareigas (nenaudojant techninių priemonių), kai tuo padaroma žala visuomenei; ir 4) atliekant valdymo funkcijas.⁴³⁷

Tyčinį nusikalstamumą taip pat galima struktūrizuoti. Pavyzdžiui, galima išskirti iš anksto suplanuotų nusikalstamų veikų grupę ir be išankstinio planavimo tyčia padarytų nusikalstamų veikų grupę. Vadovaujantis BK 15 str. įvardytais kriterijais, tyčinius nusikaltimus būtų galima grupuoti į padarytus tiesiogine tyčia ir padarytus netiesiogine tyčia.⁴³⁸ Tačiau ši klasifikacija svarbesnė baudžiamosios teisės mokslui. O kriminologiškai reikšmingas yra visų tyčinių nusikaltimų grupavimas pagal pavojingumo visuomenei laipsnį. Pagal BK išskiriami nesunkūs, apysunkiai, sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai.⁴³⁹ Nesunkus nusikaltimas yra toks tyčinis nusikaltimas, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė neviršija trejų metų laisvės atėmimo. Apysunkis yra toks nusikaltimas, už kurį didžiausia bausmė neviršija šešerių metų laisvės atėmimo. Už sunkų nusikaltimą BK nustatyta didžiausia bausmė neviršija dešimties metų laisvės atėmimo, o visi nusikaltimai, už kuriuos pagal baudžiamąjį įstatymą galima nubauti laisvės atėmimo bausmę ilgiau kaip dešimčiai metų, yra labai sunkūs nusikaltimai. Taigi formaliai šios klasifikacijos kriterijus yra maksimalus laisvės atėmimo bausmės terminas. Tačiau šiuo atveju bausmės diferencijavimas rodo, kaip įstatymų leidėjas vertina atsakomybės dydį už skirtingo pavojingumo nusikaltimus. Kriminologai, nagrinėdami šalies kriminogeni-

⁴³⁷ Криминология / Под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 2005. С. 531–532.

⁴³⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.

⁴³⁹ Ten pat.

nę padėtį, atitinkamai gali nustatyti, kokio pavojingumo nusikaltimai čia vyrauja, ar didėja sunkus nusikalstamumas ir panašiai.

Nemažai kriminologinių nusikalstamumo klasifikacijų pagrįstos įvairiais nusikalstamos veikos subjektą apibūdinančiais bruožais. Nuo 2003 m., įsigaliojus naujam BK, visas nusikalstamas veikas galima suskirstyti į dvi grupes: tas, kurias padarė fiziniai asmenys, ir tas, kurias padarė juridiniai asmenys. Pastarųjų baudžiamoji atsakomybė yra viena iš didžiausių naujovių teisinėje Lietuvos sistemoje. Tačiau juridinis asmuo atsako tik už tas nusikalstamas veikas, už kurias BK specialiojoje dalyje numatyta juridinio asmens atsakomybė. Vis dėlto ji nepašalina fizinio asmens, kuris padarė, organizavo, kurstė arba padėjo padaryti nusikalstamą veiką, baudžiamosios atsakomybės. Taigi fizinis asmuo – žmogus, nors ir ne vienintelis, tačiau yra vyraujantis nusikalstamų veikų subjektas, ypač dominantis ir kriminologus.

Pagal subjekto amžių skiriami nusikaltimai:

- padaryti nepilnamečių;
- padaryti suaugusiųjų.

Tarp visų asmenų, 2008 m. įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, 84,4 proc. buvo pilnamečiai asmenys. 15,6 proc. įtariamųjų (kaltinamųjų) – 18 metų nesulaukę asmenys.⁴⁴⁰ Juos, atsižvelgiant į teisinio reglamentavimo pagrindus, dar būtų galima skirstyti į dvi grupes: a) nepilnamečiai nuo 14 iki 16 metų amžiaus ir b) nepilnamečiai nuo 16 iki 18 metų amžiaus. Pagal BK 13 straipsnį įstatymo nustatyta tvarka atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję 16 metų, o to paties straipsnio antroje dalyje numatytais atvejais atsako ir 14 metų sulaukę asmenys.⁴⁴¹

Čia galima atkreipti dėmesį, jog, kitaip nei baudžiamosios teisės mokslą, kriminologiją domina ir nusikalstamas veikas darančių, tačiau nesulaukusių baudžiamosios atsakomybės amžiaus asmenų grupė. Tai – nepilnamečiai iki 14 metų. Jie nėra laikomi nusikaltimų subjektais. Tačiau kai kurie reiškiniai, reikšmingi nepilnamečių nusikalstamumui, egzistuoja ir tarp

⁴⁴⁰ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. VRM: *Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&cff=<!--l30-SAV|2|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus \(kaltinamus\) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje \(Forma_30-SAV\) \(2009-05-15\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&cff=<!--l30-SAV|2|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV) (2009-05-15).)

⁴⁴¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.

jaunesnio amžiaus, ypač 10–13 metų, paauglių, o tai būtina įvertinti rengiant prevencijos priemones. Pavyzdžiui, nepilnamečiai, nesulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus, daro pažeidimus viešajai tvarkai arba užsiiminėja vagystėmis. Pagal objektyvius kriterijus atitinka BK straipsnius, nors atsakomybėn už tai jie dar negali būti traukiami.

Savo ruožtu kriminologiškai reikšmingas yra ir suaugusiųjų, įtariamų padarius nuskalstamas veikas, grupavimas pagal amžiaus tarpsnius: 1) 18–20 metų amžiaus asmenų nusikalstamumas savo pobūdžiu yra labai panašus į nepilnamečių nusikalstamumą; 2) 21–29 metų amžiaus asmenų nusikalstamumas – tai jaunimo nusikalstamumas; 3) 30 ir vyresnio amžiaus asmenų nusikalstamumas – tai brandaus amžiaus suaugusiųjų nusikalstamumas.

Pagal subjektų lytį skiriami nusikaltimai:

- padaryti moterų;
- padaryti vyrų.

Statistikos duomenimis, vidutiniškai apie 90 proc. padariusių nusikaltimus yra vyrai ir tik apie 10 proc. – moterys (1990–2008 m. moterų dalis sudarė nuo 9 iki 14 proc.). Tačiau moterų nusikalstamumas nuo vyrų nusikalstamumo skiriasi ne tik kiekybiniais rodikliais, bet ir nusikalstamų veikų pobūdžiu, jų padariniais, padarymo būdais bei priemonėmis, vaidmeniu, kurį tuo metu atlieka moteris, nusikalstamo pasikėsimo aukos pasirinkimu, šeiminių ir buitinių aplinkybių poveikiu nusikalstamam elgesiui. O visa tai susiję su moters vieta visuomenėje, socialiniais jos vaidmenimis. Vis dėlto tampa akivaizdu, jog keičiantis socialinėms sąlygoms keičiasi moterų padėtis visuomenėje, o kartu ir jų nusikalstamo elgesio pobūdis.

Pagal asmens apsvaigimo nusikalstamo elgesio metu požymį skiriami nusikaltimai:

- padaryti blaivių asmenų;
- padaryti neblaivių asmenų.

Šiuo atveju apsvaigimas suprantamas bendrąja prasme: ir nuo alkoholio, ir nuo narkotinių ar nuodingų medžiagų. Tačiau statistikos duomenys leidžia konkrečiai atskirti nuo alkoholio apsvaigusią asmenų nusikalstamumą ir nuo narkotikų apsvaigusią asmenų nusikalstamumą.

Pagal specifinę socialinę subjekto padėtį išskiriamas:

- recidyvinis nusikalstamumas;
- penitencinis nusikalstamumas.

Penitencinis nusikalstamumas – tai visuma nusikalstamų veikų, kurias laisvės atėmimo vietose padaro laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys. Recidyvinis nusikalstamumas – tai visuma nusikaltimų, padarytų asmenų, kurie anksčiau jau yra elgęsi nusikalstamai. Šiuo atveju tai – pakartotinas nusikalstamas elgesys ir tų asmenų, kuriems buvo taikytos baudžiamosios priemonės ar bausmė, nesvarbu, ar asmuo buvo atleistas nuo bausmės, ar jam jau yra pasibaigęs teistumas už ankstesnius nusikaltimus, ir tų asmenų, kuriems baudžiamosios priemonės apskritai nebuvo taikytos.

Be grupių pagal subjektų socialinius ir demografinius požymius, išskiriamos grupės pagal socialinius, ekonominius ir kitus bruožus. Pavyzdžiui, dirbančių asmenų nusikalstamumas, nedirbančių asmenų, taip pat darbo biržoje nustatyta tvarka užsiregistravusių bedarbių nusikalstamumas, žemės ūkyje dirbančių asmenų nusikalstamumas, verslininkų nusikalstamumas, asmenų, neturinčių nuolatinės gyvenamosios vietos nusikalstamumas, ir panašiai. Nusikalstamas veikas darančiųjų kontingentą vertinant pagal jų pragyvenimo lygį ir būdą, galima išskirti skurdo nusikalstamumą.

Kaip savita nusikalstamumo grupė kriminologų išskiriamas profesionalus nusikalstamumas. Tai – nusikalstamo elgesio rūšis, kai toks elgesys yra subjekto pragyvenimo šaltinis, reikalaujantis specialių žinių ir įgūdžių bei lemiantis atitinkamus ryšius kriminalinėje aplinkoje. Taigi gali būti išskiriami penki nusikalstamo profesionalumo požymiai: 1) nusikalstamo elgesio pastovumas, kai subjektas specializuojasi pagal nusikalstamų veikų rūšis; 2) tam tikros profesionaliam nusikaltėliui būtinos žinios ir įgūdžiai (kvalifikacija); 3) neteisėtas elgesys pirmiausia yra nusikaltimus darančio asmens pragyvenimo šaltinis; 4) nusikaltėliai profesionalai priklauso kriminaliniam pasauliui; 5) profesionalių nusikaltėlių aplinkai būdinga specifinė subkultūra.⁴⁴²

Skirstant nusikalstamumą atsižvelgiama ir į tokių kriterijų kaip veikos objektyviųjų savybių specifika. Pagal tai nusikalstamos veikos gali būti skirstomos į:

- padaromas tik veikimu;
- padaromas tik neveikimu;
- padaromas ir veikimu, ir neveikimu.⁴⁴³

⁴⁴² Криминология / Под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 2005. С. 611.

⁴⁴³ Mokslo programos „Nusikaltamumas ir kriminalinė justicija“ baigiamoji ataskaita. 4 knygų II knyga. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, Teisės institutas, Teismo eksperti-

Ir nors ši klasifikacija yra aktualesnė ir pateikta remiantis baudžiamąja teise, tačiau objektyviosios veikos savybės reikšmingos ir kriminologine prasme. Pavyzdžiui, įvertinus minėtąjį bruožą pradėtas skirti korupcinis nusikalstamumas.⁴⁴⁴ Ilgą laiką kyšininkavimas bei kitos korupcinės veikos buvo priskiriamos tarnybiniam (valstybės tarnautojų) nusikalstamumui. Tačiau ilgainiui korupcinis nusikalstamumas pradėtas įvardyti ir kaip savarankiška rūšis, nes korupcinė nusikalstama veika pasižymi tam tikru ypatumu. Visuomet tokį elgesį galima apibūdinti kaip tam tikrą dvišalę sutartį: viena šalis perka kitos šalies paslaugas, o pastaroji, pasinaudodama turimais įgaliojimais, galimybėmis bei tarnybine padėtimi, atitinkamai tas paslaugas parduoda. Taigi šiuose santykiuose dalyvauja ne tik valstybės tarnautojai, bet ir visi kiti asmenys, kurie atlieka „pirkėjo“ vaidmenį ir todėl taip pat elgiasi nusikalstamai. Kita vertus, korupcinis nusikalstamumas turi savitus dėsningumus, veikimo sritis bei kryptis, specifinį subjektą.

Be išvardytų kriterijų, nusikalstamas veikas galima klasifikuoti ir pagal jų organizuotumo lygį:

- individualūs, vieno asmens padaryti nusikaltimai;
- grupės asmenų padaryti nusikaltimai;
- organizuotas nusikalstamumas, kai nusikalstamas veikas daro skirtingo dydžio nusikalstami susivienijimai.

Organizuotumo lygis rodo nusikalstamo elgesio pavojingumo mastą. O čia ir valstybei, ir visuomenei pavojingiausia nusikalstamumo rūšis yra organizuotas nusikalstamumas. Kitaip nei grupių nusikalstamumas, kur asmenys susiburia draugėn darydami pavienes nusikalstamas veikas, organizuotas nusikalstamumas į nuolatinę neteisėtą veiklą įtraukia įvairius visuomenės socialinius sluoksnius. Jis turi dideles finansines ir ekonomines galimybes, vidinę valdymo sistemą, nukreiptą prieš valstybę ir veikiančią tam, kad gautų kuo didesnę pelną. Nusikalstamiems susivienijimams apsaugoti kuriamos specifinės jėgos struktūros, turinčios šiuolaikines materialines ir technines priemones. Šiandieninis organizuotas nusikalstamumas turi ganėtinai tvirtas ir įtakingas pozicijas valstybinėse institucijose.

Visos iki šiol skyriuje minėtos klasifikacijos sudaromos pagal vieną ar kelis skirtingus nusikalstamos veikos sudedamąsias dalis apibūdinančius

žės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 1997. P. 61.

⁴⁴⁴ Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005. С. 303.

kriterijus. Tačiau galima išskirti nusikalstamumo rūšis ir pagal kitus, su nusikalstamos veikos sudėtimi nesusijusius požymius.

Pagal turimų žinių apie nusikalstamumą lygį skiriamas:

- realus, t. y. registruotas nusikalstamumas;
- latentinis, t. y. paslėptas, nežinomas nusikalstamumas.

Atitinkamai pagal latentiškumo laipsnį galima išskirti labai latentinius ir mažiau latentinius nusikaltimus. Neabejotina, kad ypač dideliu latentiškumu pasižymi korupcinis, politinis nusikalstamumas, organizuotų susivienijimų daromos nusikalstamos veikos. Daug mažesnis latentiškumas būdingas pavienių asmenų nusikaltimams, ypač, kaip nurodo kriminologai, nužudymams ir sunkiems sveikatos sutrikdymams. Nors ir šiais atvejais neužregistruojama gana didelė tokių nusikaltimų dalis.

Rengiant prevencijos priemones svarbu įvertinti, kur ir kiek yra paplitusios vienos arba kitos rūšies nusikalstamos veikos. Todėl pagal paplitimo mastą gali būti išskiriamos:

- visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje paplitusios nusikalstamų veikų rūšys;
- tam tikrame arba tam tikruose regionuose paplitusios nusikalstamų veikų rūšys;
- labai paplitusios nusikalstamų veikų rūšys (labiausiai paplitusios);
- mažiau paplitusios nusikalstamų veikų rūšys;
- visai nepaplitusios, bet BK numatytos nusikalstamos veikos arba Respublikos mastu skaičiuojami pavieniai nusikalstamų veikų atvejai.⁴⁴⁵

Valstybės pastangas ir sugebėjimą kontroliuoti nusikalstamumą rodo nusikalstamų veikų išaiškinamumo mastai. Todėl nusikaltimus pagal išaiškinamumo efektyvumą galima grupuoti:

- išaiškinama apie 25 proc. (pvz., vagystės, turto sunaikinimas arba sugadinimas);
- išaiškinama apie 40 proc. (pvz., plėšimai);
- išaiškinama apie 60 proc. (pvz., sukčiavimai, viešosios tvarkos pažeidimai);

⁴⁴⁵ Mokslo programos „Nusikaltumai ir kriminalinė justicija“ baigiamoji ataskaita. 4 knygų II knyga. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, Teisės institutas, Teismo ekspertizės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 1997. P. 63.

- išaiškinama apie 80 proc. (pvz., išžaginimai, neteisėtas disponavimas šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis arba sprogstamosiomis medžiagomis, turto prievartavimas, turto iššvaistymas, turto pasisavinimas, nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis arba psichotropinėmis, nuodingosiomis arba stipriai veikiančiomis medžiagomis);
- išaiškinama apie 90 proc. ir daugiau (pvz., tyčiniai nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai, kelių transporto eismo saugumo taisyklių pažeidimai, dėl kurių žuvo žmonės).⁴⁴⁶

Taigi matome, jog klasifikuojant nusikalstamumą gali būti išskiriamos įvairios jo rūšys. Tai daroma remiantis vienu ar net keletu kriterijų tuo pačiu metu: motyvacijos, nusikalstamos veikos subjekto, nusikalstamos veikos objekto ir kitais. Žinoma, teoriškai galima suformuluoti vis naujų klasifikacijų ir išskirti dar daugiau rūšių. Tačiau praktiškai tai padaryti daug sudėtingiau, nes visa tai turi būti paremta išsamiais ir patikimais tyrimais. Svarbu, kad nauja klasifikacija, kaip jau buvo minėta pradžioje, atitiktų jai keliamus tikslus. Todėl būtina žinoti, kam reikia išskirti naujas rūšis, kaip jos tarpusavyje susijusios, kokią įtaką tokie ryšiai turi visam nusikalstamumui, ar tai gali padėti mažinant šio nepageidaujamo socialinio reiškinio apraiškas.

LITERATŪRA

1. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|2|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus \(kaltinamus\) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje \(Forma_30-SAV\) \(2009-05-15\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|2|-->&tt=Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV) (2009-05-15).)

⁴⁴⁶ Nusikalstamų veikų išaiškinamumo mastą apibūdinantys pavyzdžiai pateikti remiantis 2008 m. statistikos duomenimis. Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-1z-200812.data.txt&ff=<!--|1Z|1|-->&tt=Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_1Ž\) \(2009-05-15\).](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-1z-200812.data.txt&ff=<!--|1Z|1|-->&tt=Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_1Ž) (2009-05-15).)

2. Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-1z-200812.data.txt&ff=<!--|Z|1|<->&tt=Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje \(Forma_1Ž\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-1z-200812.data.txt&ff=<!--|Z|1|<->&tt=Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_1Ž) (2009-05-15).) (2009-05-15).
3. Kaiser G. Kriminologie. – Heidelberg: C. F. Müller Verlag, Hüthig GmbH, 1996.
4. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
6. Mokslo programos „Nusikaltamumas ir kriminalinė justicija“ baigiamoji ataskaita. 4 knygų II knyga. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, Teisės institutas, Teismo ekspertizės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 1997.
7. Sue Titus Reid. Crime and Criminology. – New York: McGraw-Hill, 2006.
8. Долгова А. И. Криминология. – Москва: Норма, 2005.
9. Криминология / Под. ред. А. И. Долговой. – Москва: Норма, 2002.
10. Криминология / Под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 2005.
11. Кудрявцев В. Н. Лекции по криминологии. – Москва: Юристъ, 2005.

VIII. NEPILNAMEČIŲ TEISĖS PAŽEIDIMŲ KRIMINOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA

Žmogaus gyvenimas yra nuolatinis virsmas. Visa, ką savo gyvenime žmogus patiria gera ir bloga ir fizine, ir dvasine, ir materialine prasme, kokio užterštumo aplinkoje jis gyvena, – visi šie teigiami ir neigiami potyriai genetiškai ir socialinio paveldimumo būdu perduodami jo palikuonims. Todėl kelių kartų gyvenimo ir aplinkos kokybė kuria situaciją taip pat kelioms būsimums kartoms. Taigi plačiąja prasme vaiko teisių problema yra permanentinė. Amžiaus tarpsnis, kai formuojasi asmenybės pagrindai ir kai asmenybė intensyviai fiziškai ir psichiškai vystosi, yra svarbiausias žmogaus gyvenime. Tai – viso žmogaus gyvenimo sėkmės arba nesėkmės pagrindas. Todėl 1959 m. Vaiko teisių deklaracijoje⁴⁴⁷ buvo pasakyta, kad žmonija privalo vaikui duoti visa, ką ji turi geriausia, o 1989 m. Vaiko teisių konvencijoje⁴⁴⁸ ši mintis toliau plėtojama, tik konkrečiau aptariant garantijas. Taigi vaikas turi privilegines teises į ypatingą apsaugą ir priežiūrą bei visapusiškai palankiomis sąlygomis pažangiai ugdyti savo asmenybę.

Svarbu trumpai aptarti vaiko sampratą. Vaiko, o kartu ir vaiko teisių ribos nėra griežtai apibrėžtos. Vaiko teisių konvencijos 6 straipsnyje pripažįstama „kiekvieno vaiko neatimama teisė gyventi“. Taigi šis straipsnis deklaruoja vaiko teisę gyventi. Todėl vaiku laikytinas kiekvienas, gimęs laiku ar anksčiau laiko, bet įstengęs išgyventi, kūdikis. Išgyvenimo problema šiuo atveju glaudžiai susijusi su medicinos pagalbos lygiu valstybėje. Tiek trumpai apie žemutinę vaiko sampratos ribų problemą.

Aukštutinė vaiko ir jo teisių sampratos riba teisėje taip pat nėra vienosdai griežtai apibrėžta. Aišku, yra pagrindinis voliuntaristinis vaiko amžiaus

⁴⁴⁷ Žr.: Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1999.

⁴⁴⁸ Žr.: Valstybės žinios. 1996. Nr. 25–625.

ribos kriterijus Lietuvos ir visos Europos Sąjungos teisėje: ir dabartinėje Lietuvos teisėje ir Vaiko teisių konvencijoje amžiaus riba ta pati – iki 18 metų. Tačiau šeimos santykių srityje vaiko teisės ir pareigos trunka iki tėvų mirties, o ir po to dar vyksta paveldėjimo procesas, išlieka prievoliniai įpareigojimai ir panašiai.

Vaiko amžiuje taip pat svarbus veiksnio ir teisumo santykis. Čia aktualu patikslinti riboto veiksnio amžiaus kriterijų – ar būtinai po 15 metų amžiaus jis įgyjamas, ar tikslingesnis yra kitas kriterijus. Be to, reali veiksnio ir teisumo problema iškyla tais atvejais, kai asmuo iki 18 metų amžiaus pagal įstatymą įgyja visišką veiksnumą, pavyzdžiui, kai sukuria šeimą. Galima diskutuoti dėl to, kad teisnumas nepriklauso nuo veiksnio, todėl globojantis (protekcinis) dėmesys jo asmeniui turi išlikti iki 18 metų ribos, tačiau neribojant veiksnio kaip vaikui.

Nepilnametystės, vaikystės ribos žmonijos istorinėje raidoje įvairiose valstybėse nuolat kito. Lietuvos statutuose⁴⁴⁹, to meto Europoje vyraujančioms idėjoms veikiant, nepilnamečiais buvo laikomi berniukai iki 18 metų amžiaus ir mergaitės iki 15 metų amžiaus (II Lietuvos Statutas, 1566 m.). Pagal III Lietuvos Statutą (1588 m.) mergaičių nepilnametystės amžius buvo sutrumpintas iki 13 metų. O XX a. pradžios Lietuvoje iki Antrojo pasaulinio karo nepilnametystės amžiaus aukštutinė riba buvo 21 metai. Kai kuriose Europos Sąjungos šalyse ir šiuo metu nepilnametystės amžiaus aukštutinė riba yra 21 metai. Tačiau, be abejo, Europos Sąjungoje vyrauja Vaiko teisių konvencijos apibrėžta vaiko amžiaus aukštutinė riba – 18 metų.

Nagrinėjant nepilnamečių teisės pažeidimus kriminologiniu, kaip ir baudžiamosios teisės, aspektu svarbu taip pat aptarti baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribas, nes ne visas nepilnametystės (vaiko) amžius apima baudžiamąją – teisinę nepilnamečio atsakomybę. Šiuo metu Europos Sąjungoje vyraujantis nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės amžius yra 16 metų, o už kai kuriuos sunkius ir labai sunkius nusikaltimus asmeniui – netgi nuo 14 metų. Tokia pati padėtis dėl baudžiamosios atsakomybės amžiaus nepilnamečiams nustatymo yra ir Lietuvoje. Tačiau, pavyzdžiui, Skandinavijos šalyse apskritai vengiama taikyti baudžiamąją atsakomybę asmenims, nesulaukusiems 18 metų amžiaus. O anglosaksų bendruomenių

⁴⁴⁹ Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 1998. P. 11.

teisės tradicijų besilaikančiose šalyse (pvz., Didžiojoje Britanijoje, JAV) nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės taikymo galimybė atsiranda netgi 7–8 metų amžiaus vaikams, tačiau realiai dabar netaikoma. Šveicarijoje – nuo 15 metų, mūsų kaimyninėje Baltijos regiono šalyje Estijoje – nuo 13 metų. Artimųjų rytų šalyse baudžiamosios atsakomybės amžiaus žemutinė riba yra 9–11, 12 ar 13 metų. Tačiau, kaip jau minėta, Europos Sąjungoje šiuo metu vyrauja žemutinė 16 metų nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės riba, o už kai kuriuos nusikaltimus – netgi nuo 14 metų amžiaus.

Taigi, ir nepilnametystės (arba vaiko) amžiaus ribos, ir vaikų baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos iš esmės yra tik juridinė prezumpcija. Preziumuojama, kad pagal fizinį, fiziologinį bei psichinį (dvasinį) išsivystymą šio amžiaus būdami jie yra ganėtinai subrendę atsakyti už savo nusikalstamą elgesį. Be to, esant tikimybei, kad vaiko brandos lygis neatitinka, yra mažesnis už tipinę to paties amžiaus individo fizinę, fiziologinę ir psichinę brandą, galima nustatyti realų vaiko brandos lygį pasitelkiant atitinkamus ekspertus, o kartu ir spręsti baudžiamosios atsakomybės tikslinumo klausimą.

Taigi nepilnamečių nusikalstamumas yra pakaltinamų 14–17 metų amžiaus asmenų nusikalstamumas, pasireiškiantis per jo paplitimą, jo priežastingumo visuomenėje ir valstybėje dėsningumus, individo raidos dėsningumus. Nepilnamečių nusikalstamumas apima visas šio amžiaus vaikų padarytas baudžiamąsias veikas, t. y. ne tik nusikaltimus, bet ir baudžiamuosius nusižengimus.

Kriminologijos moksle daug dėmesio skiriama nepilnamečio vaiko raidos sąlygoms nuo pradėjimo iki pilnametystės, iki 18 metų amžiaus. Todėl kriminologinėje literatūroje, be nusikalstamų veikų, nagrinėjami ir kiti nepilnamečių padaryti teisės pažeidimai bei jų priežastys; siekiama apsaugoti jaunąją kartą nuo netinkamų socializacijos proceso padarinių.

Kiekvienoje šalyje vedama skirtingos apimties vaikų teisės pažeidimų apskaita. Be abejo, ji neapima visų nepilnamečių padaromų teisės pažeidimų, todėl suteikia tik dalinę informaciją. Lietuvoje šią dalinę informaciją apie kitus nepilnamečių teisės pažeidimus (ne nusikalstamas veikas) atskleidžia šie valstybinės apskaitos rodikliai:

- a) vaikai, pristatyti į policijos įstaigas;
- b) vaikai, pristatyti į socialinės pagalbos ir prevencijos centrą;
- c) vaikai specialiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose;
- d) nepilnamečiai, esantys profilaktinėje policijos įskaitoje;

e) vaikai iki 14 metų amžiaus, padarę nusikalstamas veikas.

Aktualu trumpai aptarti poreforminę statistinę padėtį.

Daugiausia Lietuvoje užregistruota į policijos įstaigas pristatytų vaikų.

8.1 lentelė. **Vaikai, pristatyti į policijos įstaigas**⁴⁵⁰

Me- tai	Iš viso	Iki 14 m. am- žiaus	14–15 m. am- žiaus	16–17 m. am- žiaus	Ber- niu- kai	Mer- gai- tės	Mo- kėsi	Dir- bo	Ne- simo- kė ir nedir- bo	Gyve- nantys so- cialinės rizikos šeimose
2004	15527	2327	5364	7836	13168	2359	12861	158	2508	1473
2005	15167	2423	4964	7780	12779	2388	12462	219	2486	1498
2006	14232	2401	4597	7234	12094	2138	11997	151	2084	-

Šie duomenys rodo, kad į policijos įstaigas pristatyti vaikai, dažniausiai kaip teisės pažeidėjai, kasmet sudaro apie 1,7 proc. visų Lietuvos vaikų iki 18 metų amžiaus. Be abejo, policijos darbuotojai daugiausia dėmesio skiria jaunesnio amžiaus vaikams, nes mano, kad jiems labiausiai reikia prevencinio policijos dėmesio. Be to, vyresnio amžiaus paaugliai dėl akceleracijos atrodo kaip suaugę, todėl sulaukia mažesnio prevencinio policijos dėmesio. Taigi tarp pristatytųjų į policijos įstaigas vaikų iki 14 metų amžiaus yra apie 16 proc.; 14–15 metų – maždaug trečdalis, o 16–17 metų – šiek tiek daugiau kaip pusė; mergaitės sudaro apie 15 proc., berniukai – 85 proc.. Pagal užsiėmimą (kaip ir priklauso šio amžiaus vaikams) jie dažniausiai buvo moksleiviai; tačiau net 16 proc. iš jų nedirbo ir nesimokė, o apie 10 proc. buvo iš didelės socialinės rizikos šeimų. Taigi, net ketvirtadalis pristatytų į policijos įstaigas vaikų jau turėjo žalingas socialines pasekmes asmenybei. O jas suformavo netinkamos nepilnamečio asmenybei bręsti socialinės aplinkos sąlygos.

Tam tikrą informaciją apie vaikus teisės pažeidėjus gali pateikti socialinės pagalbos ir prevencijos centras.

⁴⁵⁰ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P. 35.

8.2 lentelė. **Vaikai, pristatyti į Socialinės pagalbos ir prevencijos centrą**⁴⁵¹

Metai	Iš viso	Iki 14 m. amžiaus	14–15 m. amžiaus	16–17 m. amžiaus	Berniukai	Mergaitės	Mokėsi	Dirbo	Nesimokė ir nedirbo	Gyvenantys socialinės rizikos šeimose
2004	427	274	126	27	260	167	400	27	88	52
2005	356	222	112	22	210	146	328	28	42	27

Be abejo, našlaičių ar netekusių tėvų globos vaikų teisės pažeidėjams negalima priskirti, tačiau tarp kitų vaikų, pristatytų į socialinės pagalbos ir prevencijos centrą, matyt, dauguma yra būtent teisės pažeidėjai. Tarp pristatytųjų į šią įstaigą dauguma buvo iki 14 metų amžiaus.

8.3 lentelė. **Vaikai specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose**⁴⁵²

Metai	Iš viso	7–15 metų amžiaus ⁴⁵³	16–17 metų amžiaus ⁴⁵⁴	18 ir daugiau metų amžiaus	Berniukai	Mergaitės
2005	124	41	79	4	92	32
2006	111	31	79	1	82	29
2007	120	48	68	4	85	35

Taigi, apie du trečdalius specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos įstaigų auklėtinių sudaro vyresniosios amžiaus grupės (16–17 m.) paaugliai (2007 m. – 57 proc.); apie 75 proc. auklėtinių yra berniukai, 25 proc. – mergaitės (2007 m. – 29 proc.).

Nepilnamečių teisės pažeidėjų policijos profilaktinėje įskaitoje 2006 m. sausio 1 d. užregistruota 134. Tik 5 (3,7 proc.) iš jų yra mergaitės, visi kiti – berniukai, dažniausiai 16–17 metų amžiaus (75 proc.), daugiausia besimokantys (79 proc.).

Anksčiau pateikti dalinės apskaitos duomenys apie nepilnamečius teisės pažeidėjus, taip pat jų asmenybės socialinės demografinės savybės bū-

⁴⁵¹ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006. P. 37.

⁴⁵² Ten pat. P. 37.

⁴⁵³ 2007 m. nepilnamečiai skirstomi į 7–14 metų ir 15–17 metų amžiaus grupes.

⁴⁵⁴ 2007 m. nepilnamečiai skirstomi į 7–14 metų ir 15–17 metų amžiaus grupes.

dingos ne tik šiam laikotarpiui. Panašios jos išliks ir per kitus penkerius metus.

Be minėtų kitų teisės pažeidėjų, nemažai nepilnamečių padaro nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus, t. y. nusikalstamas veikas. Nusikalstamas veikas nepilnamečiai vis dažniau padaro netgi nesulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus, todėl nėra įvardijami nusikaltėliais. Jie priskiriami prie kitų teisės pažeidėjų grupės.

8.4 lentelė. **Vaikai, iki 14 metų amžiaus padarę nusikalstamas veikas**⁴⁵⁵

Metai	Iš viso		Iki 10 metų amžiaus		10–13 metų amžiaus		Gyvenantys socialinės rizikos šeimose	
	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.
2004	933	100	85	9,1	848	90,9	117	12,5
2005	1318	100	144	10,9	1174	89,1	161	12,2

Kaip matome, vaikų iki 14 metų amžiaus padaromų nusikalstamų veikų bei asmenybės savybių šiuolaikinės tendencijos nėra palankios. Vis dažniau nusikalstamas veikas daro labai jauno amžiaus vaikai – net iki 10 metų amžiaus. Taigi galima teigti, kad šie vaikai jau labai anksti patyrė žalingas socialines pasekmes dėl netinkamos socialinės aplinkos įtakos jų asmenybei. Panaši padėtis buvo ir 2006–2007 m.

8.5 lentelė. **Vaikai, iki 16 metų amžiaus padarę nusikalstamas veikas**⁴⁵⁶

Metai	Iš viso		Iki 14 metų amžiaus		14–15 metų amžiaus		Berniukai		Mergaitės	
	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.
2006	893	100	583	65,3	310	34,7	792	89,5	94	10,5
2007	901	100	579	64,3	322	35,7	772	85,7	129	14,3

⁴⁵⁵ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006. P. 33.

⁴⁵⁶ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 22.

Nepilnamečių nusikalstamumo sampratą ir jos tendencijas reikėtų pagngrinėti plačiau.

Nepilnamečių nusikalstamumas – tai visuma baudžiamojo įstatymo numatytų pavojingų visuomenei veikų, kurias padaro 16–17 metų amžiaus paaugliai, o atskirais įstatymo numatytais atvejais – 14–17 metų amžiaus paaugliai. Vaikų iki 18 metų amžiaus padarytų kitų teisės pažeidimų, taip pat ir nusikalstamų veikų, nepasiekus baudžiamosios atsakomybės amžiaus žemutinės ribos, nepilnamečių nusikalstamumo samprata neapima. Tačiau šie teisės pažeidimai yra svarbi nepilnamečio teisės pažeidėjo asmenybės ypatybė, taip pat ir rodiklis, kad vaiko asmenybė formuojasi socialiai nepriimtina linkme – vis didėjant tikimybei, kad nepilnametis gali padaryti ir nusikaltimą arba baudžiamąjį nusizengimą.

Trumpai aptarime ankstesnes nepilnamečių nusikalstamumo raidos tendencijas. Brandaus socializmo Lietuvoje laikotarpiu, t. y. 1964–1988 m., registruoto nepilnamečių nusikalstamumo rodikliai, ypač palyginamieji (koeficientai 100 tūkst. 14–17-ečių gyventojų), padidėjo du kartus: nusikaltimų koeficientas šoktelėjo nuo 430 iki 820; nusikaltimus padariusių asmenų skaičiaus koeficientas – nuo 310 iki 690. Didžiausi registruoto nepilnamečių nusikalstamumo rodikliai per šį laikotarpį buvo 1986 m.: nusikaltimų koeficientas – 970; nusikaltimus padariusių nepilnamečių – 720.

Nepilnamečių padarytų registruotų nusikaltimų per minėtą laikotarpį padaugėjo 129,4 proc. (796–1826), o nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, – 167,5 proc. (569–1522).

Nepilnamečių padarytų registruotų sunkių tyčinių nusikaltimų raida buvo kitokia. Per visą pokario laikotarpį iki 1988 m. tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų nepilnamečiai vidutiniškai padarydavo po penkis kasmet. Turint galvoje, kad tuo metu daugėjo nepilnamečių gyventojų, galima teigti, kad santykinai šių nusikaltimų sumažėjo.

Nepilnamečiai padarė ketvirtadalį visų Lietuvoje užregistruotų išžagininimų, tačiau metinis užregistruotų išžagininimų skaičius padidėjo keturis kartus – nuo 9 iki 36 atvejų.

Tyčinių sunkių kūno sužalojimų ⁴⁵⁷ 1964–1965 m. buvo registruojama gana daug (26 ar 29 per metus), tačiau 1966 m. pakito nusikaltimų registravimo metodika, nes dauguma šių nusikaltimų pradėti kvalifikuoti kaip chuliganizmas. Todėl nuo 1967 iki 1988 m. nepilnamečių padarytų ir

⁴⁵⁷ Taip pagal galiojusius tuo metu įstatymus buvo vadinami sunkūs sveikatos sutrikdymai.

užregistruotų tyčinių sunkių kūno sužalojimų per metus buvo nedaug (9 arba 8 ir mažiau nusikaltimų).

Apskritai minėti smurtiniai nusikaltimai nepilnamečių nusikalstamumo struktūroje per šį laikotarpį sudarė tik 1,5–4,0 procentus. Didžiąją dalį nepilnamečių padaromų registruotų nusikaltimų tuo metu sudarė vagystės (jų dalis per šį laikotarpį padidėjo nuo 40 proc. iki beveik 70 proc. 1988); nemažai nepilnamečiai darė chuliganizmo nusikaltimų (apie 10 proc.) bei plėšimų (taip pat apie 10 proc.). Didėjant vagysčių ir plėšimų daliai, chuliganizmo dalis mažėjo, tačiau absoliutūs skaičiai taip pat didėjo.

M. Gorbačiovo „perestroikos“ metu ir vėliau, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., nepilnamečių nusikalstamumo registruoti rodikliai smarkiai pakito. Iki 1995 m. nepilnamečių nusikalstamumas, kaip ir nusikalstamumas apskritai, per septynerius metus padidėjo 3–3,5 karto ir toliau šiek tiek didėjo. Sparčiai daugėjo nepilnamečių padaromų smurtinių nusikaltimų. Taigi, per šį laikotarpį nepilnamečiai vidutiniškai padarydavo po 22 tyčinius nužudymus kasmet (4 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį); po 17 tyčinių sunkių kūno sužalojimų (beveik 2 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį); išžagininimų ir pasikėsinimų išžaginti per metus jie padarydavo vidutiniškai po 30, t. y. maždaug tiek pat arba net ir mažiau negu vidutiniškai per ankstesnį laikotarpį. Be to, minėtų nepilnamečių smurtinių nusikaltimų dalis iš bendro tokių pačių nusikaltimų registruoto skaičiaus Lietuvoje didėjo, išskyrus registruotus išžagininimus ir pasikėsinimus išžaginti. Mat pastarųjų nusikaltimų dalis sumažėjo iki 15 proc. Sumažėjo ir nepilnamečių, kaltinamų padarius išžagininimus ir pasikėsinimus: per pirmąjį nepriklausomybės penkmetį kasmet vidutiniškai šį nusikaltimą padarė 38 nepilnamečiai; per antrąjį – 26 nepilnamečiai, t. y. trečdaliu mažiau, per pastarąjį penkmetį – 23 nepilnamečiai. O nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų skaičiaus tendencijos buvo labai nepalankios – po 1995 m. Lietuvoje, kai bendro registruoto nusikalstamumo staigus didėjimas sustojo, o nužudymų atveju atsirado priešinga tendencija – mažėjimas, nepilnamečių padarytų ir užregistruotų nusikaltimų ne mažėjo, o daugėjo. Šiuo metu padėtis panaši.

Kadangi apskritai nužudymų Lietuvoje užregistruojama mažiau, tai nepilnamečių dalis padidėjo iki 7–10 proc. Be to, nepilnamečiams ypač būdingas smurtas, nukreiptas prieš save, t. y. savižudybės. Nepilnamečių registruotų savižudžių skaičius daugiau kaip du kartus viršija nužudytų vaikų ir jaunuolių iki 20 metų skaičių. Beje, daugelyje Europos šalių šis skai-

čius taip pat pranoksta nužudytyjų skaičių, tačiau Lietuvoje skirtumas ypač didelis.⁴⁵⁸

Ir atkūrus nepriklausomybę nepilnamečiams būdingos turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai). Dabartinę, po baudžiamųjų įstatymų reformos, nepilnamečių nusikalstamumo struktūrą rodo ši lentelė.

8.6 lentelė. Nepilnamečių padarytų registruotų nusikaltimų struktūra⁴⁵⁹

Metai	Iš viso	Nužudymai ir pasikėsinimai	Sunkūs sveikatos sutrikdymai	Išžaginimai ir pasikėsinimai	Vagystės	Plėšimai	Viešosios tvarkos pažeidimai	Nusikaltimai, susiję su disp. narkotinėmis medžiagomis	Kelių transporto eismo taisyklių pažeidimai
2004	4 346	22	41	24	2 257	745	313	34	27
2005	4 308	22	32	13	2 051	741	398	29	26
2006	3 810	28	28	20	1 728	681	352	56	41
2007	3 673	25	37	16	1 729	683	388	36	22
Dalis (proc.)									
2004	100	0,5	0,9	0,6	52,0	17,0	7,2	0,8	0,6
2005	100	0,5	0,7	0,3	47,6	17,2	9,2	0,7	0,6
2006	100	0,7	0,7	0,5	45,4	17,9	9,2	1,5	1,1
2007	100	0,7	1,0	0,4	47,1	18,6	10,6	1,0	0,6

Taigi, maždaug du trečdalius nusikalstamų veikų struktūroje sudaro turtinio pobūdžio nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, tačiau dabar, siekdami turtinės naudos, nepilnamečiai daugiau smurtauja – plėšimų raida itin nepalanki, jų dalis nuolat didėja.

Nepilnamečių padaryti nusikaltimai atskleistų nusikaltimų struktūroje nuo 1990 m. sudarė maždaug 18 proc., o nepilnamečiai, įtariamai (kaltina-

⁴⁵⁸ Lietuvos statistikos metraštis: 1995–2006. – Vilnius: Statistikos departamentas.

⁴⁵⁹ Pagal: Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P. 31; Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 15, 16.

mi) padarius nusikaltimus, pastaruoju metu sudaro apie 14 proc., palyginti su bendru užregistruotų asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikaltimus Lietuvoje, skaičiumi. Apskritai Lietuvoje nusikalsta apie 2 proc. visų 14–17 metų amžiaus vaikų.

Trumpai aptarsime pagrindines socialines demografines ir socialines teisesines nepilnamečių asmenybės savybes.

Dauguma nusikalstamas veikas padariusių nepilnamečių yra vaikinai; mergaitės sudaro tik apie 5 proc. tarp padariusių nusikaltimus ir apie 10–16 proc. tarp padariusių baudžiamuosius nusižengimus; moterys sudaro jau didesnę – apie 10–11 proc. suaugusiųjų nusikalstamumo dalį. Tačiau tarp kitų nepilnamečių teisės pažeidėjų, kaip jau buvo minėta, mergaitės sudaro net ketvirtadalį tarp ugdomų specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose ir 15 proc. – tarp vaikų, pristatytų į policijos įstaigas už įvairius teisės pažeidimus. Nepilnamečių kitų teisės pažeidėjų struktūra pagal amžių jau aptarta anksčiau. Nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus padarę nepilnamečiai skirstomi į dvi amžiaus grupes: 14–15 (jaunesnioji) ir 16–17 (vyresnioji). Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikaltimus, amžiaus šiuolaikinė struktūra pateikta 8.7 lentelėje.

8.7 lentelė. **Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikaltimus, amžiaus struktūra**⁴⁶⁰

Metai	Amžius					
	Iš viso		14–15 m.		16–17 m.	
	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.
2001	3 668	100	1 065	29,0	2 603	71,0
2002	3 522	100	1 076	30,6	2 446	69,4
2003	3 037	100	810	26,7	2 227	73,3
2004	3 762	100	1 025	27,2	2 737	72,8
2005	3 784	100	1 084	28,6	2 700	71,4
2006	3 288	100	963	29,3	2 325	70,7
2007	3 180	100	961	30,2	2 219	69,8

Taigi, beveik trečdalis užregistruotų padarius nusikaltimus nepilnamečių yra jaunesniosios amžiaus grupės, visi kiti yra 16–17 metų amžiaus paaugliai. Tarp padariusių baudžiamuosius nusižengimus nepilnamečių jau-

⁴⁶⁰ Pagal: Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 21.

nesnioji amžiaus grupė santykinai didesnė – sudaro apie pusę (o 2007 m. – net 61 proc.), kiti yra vyresnio amžiaus paaugliai.

Pagal užsiėmimą nepilnamečiai iki 16 metų amžiaus turėtų būti moksleiviai. Tačiau, kaip rodo registruoto nusikalstamumo duomenys⁴⁶¹, tarp kitų nepilnamečių teisės pažeidėjų, nors ir vyrauja moksleiviai, net apie 20 proc. yra nedirbantys ir nesimokantys. Pažymėtina, kad sovietmečiu nedirbantys ir nesimokantys nepilnamečiai teisės pažeidėjai (įskaitant padariusius nusikaltimus) sudarė tik 8–13 proc. Vėliau, atkūrus nepriklausomybę 1990 m., jų dalis buvo smarkiai padidėjusi – net iki 60 proc. tarp padariusių nusikaltimus. Pastaruoju metu šis rodiklis jau sumažėjo iki 25 proc. Tačiau per tą laikotarpį atsirado kita nepalanki tendencija – moksleivių nusikalstamumo intensyvumas šoktelėjo net 2 kartus. Šiuo metu registruotoje struktūroje pagal užsiėmimą tik apie 2–3 proc. sudaro dirbantys, padarę nusikaltimus nepilnamečiai, tačiau šis rodiklis turi tendenciją didėti, ypač tarp didžiausių Lietuvos miestų gyventojų. Pagrįstai galima daryti išvadą, kad dirbančių nepilnamečių skaičius tarp teisės pažeidėjų ir ateityje didės.

Nepilnamečių teisės pažeidėjų šeiminei padėtis yra sudėtinga. Statistikos duomenimis, nuo 10 iki 20 proc. jų gyvena socialinės rizikos šeimose. Tačiau statistika apima iš esmės ne socialinės rizikos šeimas, o jau degradavusias šeimas, kuriose nusikalstamas elgesys vaiko atžvilgiu ir tarp kitų šeimos narių jau yra norma. Taigi, tam tikra dalis socialinės rizikos (bet dar nepasiekusių aiškos degradacijos lygio) šeimų į statistinę apskaitą nepatenka. Atrankiniai tyrimai rodo, kad tik 49 proc. padariusių nusikaltimus nepilnamečių gyvena šeimoje su abiem tėvais), o 37 proc. šių nepilnamečių gyvena dažniausiai tik su motina, kartais – tik su tėvu); 14 proc. gyvena visai be tėvų (su globėjais arba vaikų globos namuose)⁴⁶². O jauniausio amžiaus vaikų (iki 14 metų), padariusių nusikalstamas veikas, šeiminei padėtis yra dar problemiškesnė. Tik 44 proc. šių mažamečių gyvena su abiem tėvais, su vienu iš tėvų gyvena 40 proc.; kiti gyvena su globėjais, seneliais ar globos namuose.⁴⁶³ Apskritai dabartinė visų Lietuvos vaikų socialinė padėtis šeimoje taip pat yra komplikauta, nes, kaip rodo statistikos duomenys,

⁴⁶¹ Pagal: Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 21.

⁴⁶² Kurenkovas N. Nepilnamečių nusikalstamumo Kauno mieste kriminologinė charakteristika: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2006. P. 15.

⁴⁶³ Sabalienė A. Mažamečių padarytų baudžiamųjų veikų kriminologinė analizė Šiaulių apskrityje: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2006. P. 35.

ne mažiau kaip pusė visų šeimų, turinčių vaikų, skiriasi (tai atitinka bendrą ES vidurkį); be to, daugelio vaikų tėvai vyksta uždariauti į kitas ES šalis, tinkamai neužtikrindami savo vaikų priežiūros. Kiti nepilnamečių asmenybę apibūdinantys rodikliai pateikiami lentelėje.

8.8 lentelė. **Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikaltimus, asmenybę apibūdinantys rodikliai**⁴⁶⁴

Rodikliai	Nusikaltimai							
	2004		2005		2006		2007	
	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.
Pakartotinai	400	10,6	378	10,0	308	9,4	247	7,8
Grupėmis	2 327	61,8	2 180	57,6	1 839	55,9	1 816	57,1
Iš jų tik nepilnamečių	1 205	51,8	1 153	52,9	1 005	54,6	-	-
Neblaivūs	667	17,7	639	16,9	661	20,1	661	20,8
Narkotinio apsvaigimo būsenos	15	0,4	6	0,2	11	0,3	6	0,2

8.9 lentelė. **Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius baudžiamuosius nusizengimus, asmenybę apibūdinantys rodikliai**⁴⁶⁵

Rodikliai	Baudžiamieji nusizengimai							
	2004		2005		2006		2007	
	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.	Iš viso	Proc. nuo bendro sk.
Pakartotinai	40	8,5	38	10,8	15	5,1	7	3,0
Grupėmis	153	32,6	119	33,9	74	25,1	75	32,2
Iš jų tik nepilnamečių	91	59,5	78	65,5	47	63,5	-	-
Neblaivūs	29	6,2	35	10,0	37	12,5	11	4,7
Narkotinio apsvaigimo būsenos	5	1,1	-	-	3	1,0	1	0,4

⁴⁶⁴ Pagal: Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006. P. 33. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 22.

⁴⁶⁵ Ten pat.

Kaip matome, kriminologinis nepilnamečių recidyvas sudaro maždaug 10 proc. Taigi, kas dešimto nepilnamečio, įtariamo padarius baudžiamąją veiką, asmenybė antivisuomeniškesnė, nes turi ankstesnės nusikalstamo elgesio patirties.

Nepilnamečių socialinei grupei apskritai yra būdingas intensyvus grupinis bendravimo pobūdis. Socialiai subrendęs ir tapęs autonomišku visuomenės individu, žmogus tampa santykinai nepriklausomas nuo bendramyžių. O vaikai socializuojasi būtent intensyviai bendraudami su amžininkais. Ši padėtis būdinga ir nepilnamečių nusikalstamumui – didžioji dalis nusikaltimus padariusių nepilnamečių (apie 60 proc.) ir trečdalis baudžiamuosius nusizengimus padariusių nepilnamečių veikė grupėmis, kurių didžiąją dalį (apie 55 proc.) sudarė vien tik nepilnamečiai.

Nuo 10 iki 20 proc. nusikalstamai besielgiančių nepilnamečių buvo neblaivūs. Šis rodiklis dabar yra mažesnis už analogišką sovietmečio rodiklį – tuomet neblaivus buvo kas ketvirtas nusikaltimą padaręs asmuo iki 18 metų amžiaus. Tačiau šiuo metu nepilnamečiai įjunko į kitus narkotikus. Narkotinio apsvaigimo būsenos jie padaro, kaip matome iš 8 ir 9 lentelių, nedaug registruotų nusikalstamų veikų. Tačiau šie duomenys iš esmės negali parodyti narkotikų paplitimo tarp nepilnamečių masto šalyje ir jų įtakos nepilnamečių nusikalstamumui bei jų kuriamų įvairiapusiškai nepalankių kitų socialinių padarinių.

Nepilnamečių nusikalstamo elgesio priežastingumo procesas apima ilgą laikotarpį – nuo gimimo iki nusikalstamos veikos padarymo. Nepilnamečio nusikalstamas elgesys dažniausiai būna neišvengiamas jo gyvenimo socialinės raidos rezultatas, netinkamų jo asmenybei formuotis sąlygų padarinys.

Kriminologijos mokslo laimėjimai ES ir kitose pasaulio šalyse patvirtina teiginį, kad nusikalstamas elgesys būdingesnis socialiai nesubrendusiems asmenims. Peržengusių 30 metų amžiaus ribą (asmeniui pasiekus socialinę brandą šioje pasaulio dalyje, kur yra Lietuva) žmonių kriminalinis aktyvumas smarkiai sumažėja, tačiau jie daro nusikaltimus, atnešančius didesnę materialinę žalą visuomenei ir valstybei negu nepilnamečių ir kitų socialiai nesubrendusių asmenų nusikalstamas elgesys. Statistiniai rodikliai patvirtina faktą, kad kriminaliniu požiūriu aktyviausia Lietuvoje yra 18–24 metų amžiaus grupė. Antrosios pagal nusikalstamą aktyvumą tolygiai reiškiasi dvi socialinės grupės: nepilnamečiai nuo 14 iki 17 metų ir 25–29 metų am-

žiaus asmenys.⁴⁶⁶

Šiuolaikiniai nepilnamečiai teisės pažeidėjai yra gimę jau nepriklausomoje Lietuvoje. Jų asmenybė formavosi ypač sunkiomis materialinėmis ir dvasinėmis sąlygomis, kai griuvo autoritarinė valdymo sistema ir vystėsi demokratinis žmogaus valdymo modelis, kai socializmo ekonomika buvo keičiama rinkos ekonomika. Vyko eksperimentas, o vakarų demokratijos ir rinkos ekonomikos šalys mažai ką galėjo patarti, nes ten nebuvo socializmo, o demokratija ir rinkos ekonomika nuosekliai formavosi per kelis šimtmečius. Taigi niekas neturėjo tokios patirties, todėl buvo padaryta socialiai brangiai kainuojančių paklydimų. Šių paklydimų padariniai labiausiai pažeidė silpniausių socialinių grupių interesus. Tokia silpniausia, mažiausiai socialiai apsaugota grupė pereinamuoju laikotarpiu buvo vaikai. Be abejo, nepilnamečiai ir suaugusieji gyvena toje pačioje visuomenėje ir valstybėje, todėl visi nepalankūs žmogaus asmenybei socialiniai veiksniai (kaip ir palankūs) daro įtaką kiekvieno žmogaus socialinėms ir dvasinėms gyvenimo sąlygoms. Tačiau, kaip jau minėta, socialiai pažeidžiamiausiomis socialinėms grupėms padariniai būna daug pavojingesni.

Nepilnamečiai yra ne tik socialiai pažeidžiamiausia socialinė grupė, bet ir socialiai nesubrendusi socialinė grupė. Todėl tarp visų socialiai pažeidžiamų grupių visuomenėje ji patyrė pačias skaudžiausias pasekmes vykstant revoliuciniam visuomenės ir valstybės persitvarkymui. Pagrindiniai neigiamą įtaką nepilnamečio asmenybei darantys makroekonominiai ir makrosocialiniai veiksniai buvo šie:

- staigus bendro gyvenimo lygio smukimas;
- buitinių gyvenimo sąlygų ir mitybos kokybės suprastėjimas;
- mokomų profesijų struktūra neatitiko visuomenės poreikių;
- paradoksaliūs prieštaravimai sveikatos apsaugos ir socialinės saugos srityje;
- tinkamo išsimokslinimo srities materialinės ir kitos problemos;
- to paties subjekto, darančio poveikį jaunimo ir vaikų socializacijai, skelbiamos antipodinės idėjos.

Be abejo, šių veiksnių yra labai daug, tačiau didelė jų dalis apima anksčiau minėtus.

Veikiant šiems pagrindiniams makrosocialiniams ir atskirai – makroe-

⁴⁶⁶ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 1990–2007. – Vilnius: Statistikos departamentas.

konominiams veiksniams reikėsi specifiskesni mezo- ir mikroveiksniai, jau tiesiogiai veikiantys jaunosios kartos socializacijos procesą ir kuriantys kiekvienam nepilnamečiui akivaizdžius padarinius, dėl kurių gali formuotis nepilnamečio (o vėliau – ir suaugusiojo) asmenybė, sugebanti padaryti baudžiamąją veiką arba kitą teisės pažeidimą.

Specifiniai nepilnamečių nusikalstamumo veiksniai – tai veiksniai, kurie formavo nusikaltimus padariusių nepilnamečių asmenybę intensyviau jos formavimosi laikotarpiu. Dažnai šis laikotarpis gana ilgas – nuo vaiko gimimo iki nusikaltimo padarymo iki 18 metų (būnant nepilnamečiu) ar netgi iki 21 metų amžiaus.

Tik maždaug 15 proc. nepilnamečių atsitiktinai padarė nusikaltimus šių vaikų gyvenimo sąlygų prasme – t. y. turėdami normalias gyvenimo sąlygas. Kiti 85 proc. nepilnamečių nusikaltimus padarė dažniausiai dėl to, kad neturėjo tinkamų sąlygų asmenybei formuotis. Tarp vaikų gyvenimo sąlygų ir jų elgesio, ypač nusikalstamo, yra įvairaus glaudumo ryšiai. Šiuos ryšius galima vadinti ir įvairaus glaudumo priežastiniais nusikalstamo elgesio veiksniais. Tačiau galima teigti, kad kiekvienas atskirai tokie veiksniai paprastai dar negali pagrįsti nusikalstamo elgesio. O šių veiksmų grupės, kompleksiskai veikdamos asmenį, sukuria didelę tikimybę asmeniui nusikalsti, ypač jeigu asmenybė dar socialiai nesubrendusi.

Šiuos priežastinius kompleksinius ryšius santykinai galima suskirstyti į dvi grupes:

- priežastys, dėl kurių nepilnamečio asmenybė neturėjo tinkamų sąlygų vystytis pažangia linkme;
- priežastys, kilusios dėl nepilnamečio asmenybės savybių deformacijos.

Galima teigti, kad pirmosios grupės priežasčių padarinys yra antrosios grupės priežastys.

Kitas vaikų (nepilnamečių) nusikalstamumo priežastinių ryšių grupavimas gali būti grindžiamas vaiko raidos amžiaus tarpsniais:

- nėštumo laikotarpis;
- ikimokyklinio amžiaus tarpsnis;
- amžiaus tarpsnis pradinėje mokykloje;
- ankstyvosios paauglystės amžiaus tarpsnis;
- vyresniojo amžiaus nepilnamečių raidos tarpsnis.

Kiekvieno amžiaus tarpsnio nepilnamečio (vaiko) asmenybę veikia specifiskesni veiksniai bei ankstesniems amžiaus tarpsniams būdingi veiks-

niai ir veiksniai, permanentiškai veikiantys visą nepilnametystės laikotarpį bei kuriantys pasekmes ir asmeniui suaugus, kartais net visą likusį gyvenimą.

Lietuvoje per visą pokario laikotarpį bei atkūrus nepriklausomybę ir dabar tyrinėjamos nepilnamečių nusikalstamumo priežastingumo problemos. Apibendrinti kriminologinių tyrimų duomenys leidžia išskirti priežastinių problemų kompleksus, daugiau ar mažiau siejamus su nepilnamečių nusikalstamumo geneze. Netinkamos sąlygos nepilnamečio asmenybei formuotis reiškiasi per įvairius socialinius (veikiančius per asmenybę) veiksnius, reiškinius. Nusikaltimą lemiantys veiksniai sudaro tam tikrą grandinę, tarpusavyje susijusią tikimybiniais ryšiais. Nusikalstamo elgesio priežastys socialinės; nepilnamečio asmenybę ir nepilnametį kaip individą, jo fizinę ir fiziologinę bei dvasinę esmę jos veikia viso socializacijos proceso metu. Tačiau žmogus – ne robotas, mechanškai reaguojantis į aplinką. Jeigu taip būtų, tai tam tikra socialinė aplinka neišvengiamai darytų kiekvieną žmogų nusikaltėliu. Tačiau taip nėra. Visi priežastiniai socialiniai procesai yra tik didesnės ar mažesnės tikimybės tapti teisės pažeidėju išraiška. Yra tiesioginis ir grįžtamasis socializacijos trūkumų ir individo nusikalstamo elgesio ryšys. Tai reiškia, kad netinkama socializacija sukuria didesnę tikimybę asmeniui nusikalsti, o nusikalstamo elgesio padariniai taip pat pasunkina nepilnamečio socializaciją, daro ją netinkamą nepilnamečio asmenybei toliau formuotis palankiomis sąlygomis. Taigi galime toliau aptarti konkretesnius socialinių procesų kompleksus, kurie yra nepilnamečio asmenybės formavimosi netinkamų sąlygų išraiška, tikimybiškai siejama su būsimu (arba esamu) nepilnamečio antisocialiniu elgesiu.

Tikimybinių priežastinių socialinių procesų kompleksai, turintys įtakos nepilnamečio nusikalstamam elgesiui ir nurodantys pirmosios grupės (dėl kurių nepilnamečio asmenybė neturėjo tinkamų sąlygų formuotis) priežastis, yra:

- Visuomenei ir asmenybei naudingos praktinės veiklos nebuvimas ar stoka veikiant įvairiausių priežasčių kompleksui; ši sąsaja su nusikalstamumu pagrindžiama atrankinių tyrimų duomenimis, kad nedarbančių ir nesimokančių nepilnamečių tikimybė nusikalsti yra 24 kartus didesnė;
- Sukurtas sunkiai auklėjamų nepilnamečių kontingentas jaunosios kartos socializacijos procese; kaip jau minėta, jie sudaro 85 proc. nusikaltimus padariusių nepilnamečių. Tačiau tai ne nepilnamečio asmenybės ydos, o tų netinkamų socializacijos sąlygų jo asmenybei formuotis išraiška ir pa-

darinys bei ugdytojų nesugebėjimas (ar nenoras) nepilnamečiui netinkamą socialinę aplinką laiku padaryti normalią;

- Alkoholizacija ir kitos narkomanijos (toksikomanijos) formos. Tarp padariusių nusikaltimus nepilnamečių, neblaivių anksčiau būdavo net iki 30 proc., dabar – iki 20 proc. Nuo narkotikų apsvaigę nepilnamečiai nusi-kaltimų šiuo metu padaro mažai, tačiau registruotas skaičius nusikaltimų, susijusių su disponavimu narkotikais Lietuvoje, per nepriklausomybės lai-kotarpį padidėjo šimtus kartų. Narkotikų vartojimo didėjimo tempai Lie-tuvoje tris kartus viršija Europos Sąjungos atitinkamą vidurkį, taigi sparčiai vejamės ES narkotikų vartojimo lygį. Nepilnamečių daromų plėšimų skai-čiaus didėjimas Lietuvoje taip pat iš dalies siejamas su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimu tarp nepilnamečių;

- Socialinės kilmės asmenybės ligos: neurozė, asmenybės neurotizacija ar psichopatizacija bei kitokia patologinė jo raida. Tarp nusikaltimus pada-riusių nepilnamečių tokių būdavo iki 15 proc., o tarp kai kurių teisės pa-žeidėjų (pvz., specialiųjų globos namų auklėtinių) – iki dviejų trečdalių. Pastaruoju metu kriminologiniai tyrimai šiuo aspektu nebuvo atlikti;

- Bendras vaikų sveikatingumo silpnėjimas, ypač tų vaikų, kurie gyve-na netinkamomis sąlygomis: pablogėjusi sveikata, sumažėjęs organizmo at-sparumas ligoms, traumos (fizinės ir psichinės), nuolatinė streso būseną, luošumas, paveldėtas polinkis sirgti kai kuriomis socialinės kilmės ligomis (pvz., įvairios narkomanijos). Tarp nusikaltusių nepilnamečių ilgą laiką to-kių būdavo maždaug pusė, dabar šis rodiklis yra padidėjęs iki maždaug 70 proc.;

- Konfliktiškumo, agresyvumo (agresija ir autoagresija) socialinėje ap-linkoje didėjimas ir nepilnamečių konfliktiško elgesio stereotipų įsigalėji-mas. Dauguma nepilnamečių teisės pažeidėjų augo socialinės rizikos ir konfliktiškose šeimose, pastaraisiais metais didėja santykių mokykloje (moksleivių, moksleivių ir mokytojų ir atvirkščiai) konfliktiškumas, daugėja patyčių, padaroma net sveikatos sutrikdymų. Vaikams iki 14 metų am-žiaus, užregistruotiems padarius nusikalstamas veikas, taip pat būdingas konfliktiškumas, tarp jų padarytų veikų daugiausia, kaip rodo statistikos duomenys, smurtinio pobūdžio nusikalstamų veikų (pvz., nesunkus sveika-tos sutrikdymas, fizinio skausmo sukėlimas, seksualinis prievartavimas, vie-šosios tvarkos pažeidimai smurtaujant) – apie 48 proc. Dažniausiai smur-taujama prieš bendraamžius – tokios nusikalstamos veikos sudaro beveik pusę visų jų padarytų ir užregistruotų veikų. 37 proc. šių veikų buvo pada-

ryta mokyklose, 42 proc. – viešosiose vietose. Be to, tarp jų daugiausia vyrauja smurtinis nusikalstamų veikų padarymo būdas.⁴⁶⁷

Sulaukusių baudžiamosios atsakomybės amžiaus nepilnamečių nusikalstamumo raida taip pat kelia didelį susirūpinimą jaunąja karta – pasibaigus registruotų nužudymų bendro nusikalstamumo struktūroje „bumui“ Lietuvoje, nepilnamečių padaromų nužudymų nemažėja. Šių nusikaltimų rodikliai, kaip jau minėta, keturis kartus pranoksta ankstesnius. Beje, psichologiškai pagrįsta, kad kuo žemesnis žmogaus socialinis statusas ir dėl to kuo didesnam reguliuojančiųjų jo elgesį asmenų (auklėtojų) skaičiui jis privalo paklusti, tuo didesnė kyla agresija arba autoagresija.

Priežastis smurtauti, ypač žudyti, dažniausiai atskleidžia artimiausia šeimos aplinka, nepilnamečio asmenybės formavimosi sąlygos šeimoje ar artimiausia buitinė aplinka. Nepilnamečiai, kurie nužudymus padaro vieni, dažniausiai būna nužudę savo artimuosius: tėvą, motiną, patėvį, pamotę ir kitus šeimos narius. Šie nusikaltimai iš esmės daromi dėl tarpasmeninio, dažnai metų metus trunkančio ir subjektyviai išgyvenamo nepilnamečio ir artimiausių jo giminaičių socialinio konflikto. Sudėtingi ir nepilnamečiui skaudūs konfliktiniai santykiai dažniausiai prasideda ankstyvoje vaikystėje, kartais jau kūdikystėje. Jie tęsiasi ir alina nepilnamečio psichiką maždaug 10–15 metų. O šių konfliktinių santykių iniciatoriai ir kūrėjai iš esmės būna suaugę nepilnamečio artimieji, t. y. tikrieji nepilnamečio smurtinio elgesio kaltininkai, tapę jo padaryto nusikaltimo aukomis. Dėl šeimos santykių nedarnos, ilgamečių konfliktinių santykių šeimoje ir artimiausioje buitinėje aplinkoje pirmiausia yra atsakingi suaugusieji. Vaikas nekaltas, kad gimsta tokioje konfliktinėje šeimoje, kurioje jis pats nuo kūdikystės yra ir fiziškai, ir dvasiškai skriaudžiamas, alinamas, neturi sąlygų formuotis kaip asmenybei ir įgyti socialinį imunitetą (atsparumą) socialiniam blogiui bei gebėjimą spręsti problemas subrendus. Taigi, konfliktinėje šeimoje vaikai auga neatsparūs, dažnai ir patys nesugeba elgtis nekonfliktiškai, yra išmokę kilus konfliktui griebtis smurto.

Be abejo, tam tikrą tyčinių nužudymų dalį nepilnamečiai padaro ir dėl savanaudiškų ar chuliganiškų paskatų. Paprastai šie nusikaltimai padaromi grupėmis, dažnai mišriomis grupėmis su suaugusiaisiais;

⁴⁶⁷ Plačiau žr.: Sabalienė A. Mažamečių padarytų baudžiamųjų veikų kriminologinė analizė Šiaulių apskrityje: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2006.

- Nedarna šeimoje tarpusavyje koreliuoja su nepilnamečio amžiumi. Kriminologiniai tyrimai, atlikti Lietuvoje, rodo: jeigu nepilnametis ikimokyklinio amžiaus, nedarnos šeimoje faktas ne mažiau kaip 10 kartų padidina tikimybę, kad jis gali tapti teisės pažeideju, palyginti su ta situacija, kai nedarna šeimoje prasideda tada, kai vaikas yra ankstyvosios paauglystės amžiaus ir vyresnis (maždaug nuo 11 metų amžiaus);

- Ugdymo procese, socializacijos procese, kaip rodo kriminologiniai ir psichologiniai, pedagoginiai tyrimai, dažnai ignoruojamos vaikų amžiaus tarpų ypatybės. Vyrauja požiūris į vaikus (nepilnamečius) tik kaip į ugdymo objektą (ignoruojamas subjektyvusis šio proceso aspektas), pasireiškia šiurkštus diktatas nepilnamečio asmenybei, nesugebama sudaryti imuniteto prieš blogį. Dažnai nepilnamečiai ne tik šeimoje, bet ir mokykloje patys patiria tą blogį. Pedagogų profesinio pasirengimo lygis nėra tinkamas, nes jau tarp baigiančiųjų pradinę mokyklą vadinamųjų sunkiai auklėjamų nepilnamečių padaugėja du kartus. Iki 12–13 metų amžiaus nenoras mokytis kyla dėl įvairių priežasčių, į kurias nepilnamečio asmenybė reaguoja tokiu būdu. Nenoras mokytis ir tingėjimas yra čia minimų veiksnių ir daugelio kitų socialinių psichologinių veiksnių padarinys nepilnamečio asmenybei;

- Nepilnamečių padaromo seksualinio smurto priežastys yra kitokios. Daugeliui išžaginusių ir besikėsinusių tai padaryti nepilnamečių nusikaltimo metu buvo būdingas didelis cinizmas. Nusikalstamo elgesio pagrindinis motyvas yra ne poreikis patenkinti seksualinius jausmus, o savotiškas seksualinis chuliganizmas, demonstruojamas nusikaltimo bendrininkų vieni kitiems, nes šie nusikaltimai, ypač nepilnamečių, dažnai daromi grupėmis (pvz., kriminologinio tyrimo metu Vilniuje net penkiolika nepilnamečių išžagino dvi nepilnametes).

Beje, socialinės išžaginimų aplinkybės, jų socialinė padėtis pereinant į rinkos ekonomiką ir laisvėjant asmenybei keitėsi mažai. Šiuolaikinėms socialinėms aplinkybėms būdinga tai, kad seksualinį gyvenimą pradeda vis jaunesnio amžiaus asmenys, įgiję seksualinių žinių ir seksualinės patirties, o priverstinė seksualinė patirtis (išžaginimas) dažnai nebūna pirmoji gyvenime seksualinė praktika (ir nusikaltėliui, ir jo aukai), kaip tai būdavo sovietmečiu. Be to, atsirado gerokai daugiau galimybių gauti seksualinių žinių ir informacijos. Deja, ši informacija dažnai gaunama iš visuomenėje smerktinų šaltinių (pornoinformacija). Beje, ir Lietuvos žiniasklaidoje, ypač per televiziją, smurto daug. Atrankinių kriminologinių tyrimų duomenimis, pačių nepilnamečių nuomonė apie tai, ar žiniasklaidoje eksponuojamas

smurtas skatina nepilnamečius smurtauti, yra tokia: 42,4 proc. berniukų ir mergaičių atsakė taip, o 57,6 proc. – ne.⁴⁶⁸ Nepilnamečių nuomonę patvirtina ir objektyvi situacijos Lietuvoje charakteristika, nes vis aiškesnė nepilnamečių registruotų išžagininimų mažėjimo tendencija. Tačiau kitų jų smurtinių nusikaltimų (nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų) registruota padėtis Lietuvoje negerėja. Taigi šiems nusikaltimams, be daugelio veiksnių, matyt, turi įtakos ir smurto žiniasklaidoje poveikis nepilnamečio asmenybei kaip skatinantis nusikalstamą jų elgesį veiksnys. Psichologiškai tai pirmiausia pasireiškia per jausmų atbukimą ir problemų sprendimo smurtu toleravimą.

O pornoinformacija jaunesniojo amžiaus paauglius dažnai veikia kitaip – ji iš dalies yra kaip „garo nuleidimo“ priemonė, padedanti išvengti smurtinių seksualinių veiksmų (vadinamoji katarsio teorija). Autorės atlikti Lietuvoje kriminologiniai tyrimai rodo, kad informacijos apie seksą ir pornografijos įtaka nepilnamečių smurtiniam seksualiniam elgesiui žaginant pasireiškia tuo, kad dabar jie šį nusikaltimą daro rafinuotais būdais, o ne paprasčiausiu būdu, kaip būdavo anksčiau;

- Vaiko, metusio mokslą bendrojo lavinimo mokykloje ir pradėjusio darbo veiklą, gyvenimo kelyje taip pat yra daug veiksnių, turinčių įtakos išitraukiant į visuomenę, darbo procesą ir sudarančių tikimybinius priežastinius ryšius nepilnamečiui nusikalsti. Nepilnametis, būdamas 16 metų (teisės pažeidėjai dažnai pradeda dirbti net 14 ar 15 metų amžiaus), dažnai pradeda dirbti atsitiktinį, žemos kvalifikacijos darbą. Nepilnamečių darbo sąlygos nepalankios, bendravimo darbo kolektyve sąlygos diskriminacinės, ateitis neaiški. Dauguma paauglių būna nepatenkinti darbu, nes neįgyja kvalifikacijos. Šiame procese stokojama nepilnamečių, anksti metusių mokslą, proforientavimo;

- Pasireiškia du tolygūs procesai – nepilnamečių laisvalaikio visiško užimtumo siekimas ir šio laisvalaikio nepanaudojimas, užimtumo stoka dėl materialinių priežasčių (pvz., šeima neišgali sumokėti už nepamokinę nepilnamečio veiklą) arba šeima stokoja iniciatyvos suorganizuoti veiklą, atsižvelgdama į nepilnamečio asmenybės polinkius bei interesus. Žinoma, tinkamo užimtumo nepilnamečiui formavimas pats savaime nėra tikslas, o tik priemonė, kuri gali nukreipti nepilnametį ugdyti pageidautina linkme, su-

⁴⁶⁸ Zaks J. Smurto žiniasklaidoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2005. P. 28.

teikiant galimybę jo sugebėjimams atsiskleisti. Be to, pasireiškia ir neigiama suaugusiųjų įtaka, ypač jei tai yra tiesioginis suaugusiųjų kurstymas padaryti baudžiamąją veiką arba kitą teisės pažeidimą. Taip pat pasireiškia ir bendraamžių grupinio bendravimo rezultatai, nes bendraamžių nuomonė paaugliams, ypač berniukams, yra labai svarbi. Todėl neretas atvejis, kai kiekvienas atskirai nepilnametis nepadarytų teisės pažeidimo, tačiau kartu su bendraamžių grupe, vienas kitam darydami įtaką, išdrįsta. Kaip jau minėta, didžiąją dalį (apie 60 proc.) nepilnamečių registruoto nusikalstamumo Lietuvoje (kaip, beje, ir ES) nepilnamečiai padaro grupėmis.

Antrosios grupės priežastys, kaip minėta, yra pirmųjų padarinys ir atskleidžia nepilnamečio asmenybės savybių deformacijas. Panagrinėsime tik kai kurias, labiausiai paplitusias, asmenybės bruožų deformacijas. Nepilnamečiai teisės pažeidėjai, palyginti su teisės nepažeidusiais nepilnamečiais, daug labiau stokoja: 1) valios, 2) savarankiško ir nepriklausomo elgesio, 3) saviugdos, 4) išugdytų gebėjimų užsiimti sau ir visuomenei naudinga kryptinga veikla, kurti sėkmingą ateitį. Savarankiškumo ir valios stoka nepilnametį dažnai padaro priklausomą nuo netinkamos suaugusiųjų įtakos, bendraamžių grupių įtakos. Saviugdos, kritinio mąstymo stoka bei nenoras nuosekliai mokytis arba dirbti išugdo asmenybę, kurios pretenzijų lygis neatitinka subjektyvių jos galimybių ir objektyvių sąlygų. Jeigu nepilnamečio asmenybė būtų turėjusi tinkamas sąlygas socializuotis, tai ji neturėtų anksčiau minėtų ypatumų, arba, kitaip tariant, šie rodikliai būtų tipiniai nepilnametystės amžiui.

Dėl minėtų asmenybės deformacijų sumažėja ir bendras nepilnamečio gebėjimas adaptuotis besikeičiančioje socialinėje aplinkoje, nesuvokiamas ir gyvenimo tikslas. Tarp nusikaltimus padariusių nepilnamečių didžioji dauguma turi minėtų trūkumų.

Visoje nepilnamečių ugdymo sistemoje vyrauja poveikis nepilnamečiui, o ne toms socialinėms priežastims, kurios jį tokį padarė (nepilnametis negali būti už tas priežastis stipresnis, jis dar socialiai nesubrendusi asmenybė), todėl individualus prevencinis darbas, atliekamas teisėsaukos ir kitose nepilnamečių ugdymo institucijose, yra neveiksmingas. Jis ne tik neskatina asmenybės tobulėti, bet net dar labiau pagilina tas priežastis, kurios nepilnametį verčia nusikalsti. Be to, nuolat atsiranda naujų neigiamai asmenybę veikiančių procesų, kurie kartu lemia pakartotinį nusikalstamą elgesį, nusikaltimų recidyvą. Taip, pavyzdžiui, veikia režimas (tvarka), esantis paauglių elgesio korekcijos bei laisvės atėmimo vietose. Individualiame pre-

venciniame darbe neatsižvelgiama ir į amžiaus tarpsnio bei kitas individualias nepilnamečio asmenybės ypatybes, dažnai pasitaiko asmenybės orumo žeminimo apraiškų.

Dėl anksčiau minėtų ir kitų aplinkybių visoje teisę pažeidusių nepilnamečių ugdymo sistemoje yra šie pagrindiniai trūkumai (arba pagrindinės problemos): 1) prevencijos subjektai nesugeba išaiškinti ir kompleksiskai įvertinti nepilnamečio asmenybės formavimosi (vystymosi) socialinių sąlygų ir atsirandančių jo asmenybės deformacijų; 2) nesudaromos galimybės asmenybės bruožų deformacijas ištaisyti; 3) nepilnamečio asmenybės bruožų deformacijos toliau intensyvėja.

Kadangi nepilnamečio asmenybės formavimosi laikotarpis gana ilgas (beveik 18 metų ir dar daugiau), tai nepilnametis būna veikiamas daugelio skirtingų neigiamai vertintinų procesų vienu metu. Tačiau dar kartą reikėtų atkreipti dėmesį į bendruosius socialinius veiksnius visuomenėje per pastaruosius dvidešimt metų. Tai nedarbas, specialaus proforientavimo stoka, pablogėjusi padėtis šeimose dėl smukusio bendro gyvenimo lygio, dėl tėvų darbo užsienyje, palikus vaikus abejotinos kokybės globai, prasta vaikų mityba ne tik dėl materialinių nepriteklių, bet ir dėl mitybos racionalumo stokos. Tai daro didelę neigiamą įtaką vaikų ir jaunimo sveikatingumui, silpnina fizines ir psichines vaiko galias. Prisideda ir sveikatos apsaugos problemos. Galima konstatuoti, kad nepilnamečių socialinė padėtis vis dar negerėja, nors pastaruoju metu (iki 2008 m. imtinai) Lietuvos ekonominiai rodikliai gerėjo.

Nepilnamečių nusikalstamumo ir kitų teisės pažeidimų prevencijos darbe būtent ir svarbu išvengti nepilnamečių nusikalstamumo ir kitų teisės pažeidimų anksčiau minėtų priežastinių procesų, mažinti jų mastą nepilnamečių socializacijos procese. Todėl pagrindinės nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos kryptys ir yra: 1) šalinti arba mažinti priežastinių ryšių, dėl kurių nepilnamečio asmenybė neturėjo tinkamų sąlygų formuotis pažangia, socialiai teigiama linkme, 2) šalinti arba mažinti priežastinius ryšius, dėl kurių atsirado nepilnamečio asmenybės savybių deformacijos ir siekis koreguoti šias deformacijas. Be abejo, aktualu atlikti ir nepilnamečių nusikalstamo (apskritai teisę pažeidžiančio) elgesio prevenciją pagal šio elgesio antisocialinio pobūdžio kryptingumą: 1) smurtinių nusikaltimų ir kitokio smurtinio pobūdžio elgesio prevenciją; 2) turtinio pobūdžio nusikaltimų bei nusikalstamų veikų prevenciją; 3) viešosios tvarkos pažeidimų prevenciją. Išskirtinos dar dvi smurtinio pobūdžio nusikalstamų veikų preven-

cijos kryptys: 1) nužudymų ir sveikatos sutrikdymų prevencija; 2) seksualinio pobūdžio smurto prevencija.

Visas minėtas nepilnamečių teisės pažeidimų prevencijos kryptis apima nepilnamečių teisės pažeidimų prevencijos subjektų sistema. Žinoma, šie subjektai veikia pagal savo kompetenciją, kiekvienas, atlikdamas savo funkcijas, įgyvendina jiems skirtus tikslus ir uždavinius, apibrėžtus jų veiklą reglamentuojančiais teisės aktais.

Pagrindiniai nepilnamečių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų specialiosios prevencijos subjektai yra:

- vaiko teisių apsaugos tarnybos;
- vaikų dienos centrai;
- socializacijos centrai;
- policijos nepilnamečių reikalų inspektoriai;
- Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius – pataisos namai.

Tačiau apskritai bendrojoje nepilnamečių nusikalstamumo prevencijoje dalyvauja šimtai valstybės, savivaldybių institucijų ir visuomeninių organizacijų, t. y. visos institucijos, dalyvaujančios arba kuriančios sąlygas (pvz., teisės aktus) žmogaus socializacijos procese. Nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją reglamentuoja ir joje dalyvauja visos valdžios: įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teisminė, taip pat žiniasklaida, bendruomenės. 1996 m. gegužės 30 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu įsteigta visuomeniniais pagrindais dirbanti kolegiali patariamoji Konsultacinė vaikų reikalų taryba prie Lietuvos Respublikos Prezidento, kurią sudaro valstybinių institucijų bei visuomeninių organizacijų, susijusių su vaikų teisių apsauga ir nusikaltimų prevencija, atstovai, kiti šios srities specialistai. Jos veiklos tikslas – siekti, kad būtų užtikrinta vaiko teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos problemų sprendimo kokybė, prioritetiškumas ir veiksmingumas, padėti formuoti šios srities valstybės politiką, užtikrinti tarptautinį bendradarbiavimą, koordinuoti šios srities valstybinių institucijų ir visuomeninių organizacijų veiklą.⁴⁶⁹

Nepilnamečių nusikalstamumo ir netinkamų socializacijos sąlygų prevencijos pagrindinės priemonės aprašomos specialioje Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinėje programoje⁴⁷⁰ ir Nacionalinėje nu-

⁴⁶⁹ Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000. P. 83.

⁴⁷⁰ Valstybės žinios. 1997. Nr. 21.

sikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje⁴⁷¹. Be šių programų, dar yra labai daug atskirų nusikalstamumo rūšių, nusikaltimų rūšių prevencijos įvairių programų, pavyzdžiui, Nacionalinė smurto prieš vaikus ir pagalbos vaikams 2005–2007 m. programa⁴⁷², Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 m. programa⁴⁷³, Nepilnamečių justicijos 2004–2008 m. programa⁴⁷⁴ ir pan.; dar yra parengta bendresnio pobūdžio Vaikų ir jaunimo socializacijos programa.⁴⁷⁵

Apskritai nepilnamečių nusikalstamumo bendroji prevencija būtent ir apima visą žmogaus, esančio intensyvios socializacijos amžiaus tarpsnyje, individualių gyvenimo sąlygų ir viešojo socialinio gyvenimo sąlygų optimalų suderinimą.

Teisę pažeidusių nepilnamečių socializacijos ir resocializacijos pastangos visuomenėje teisėsaugos institucijų veiklos srityje priskirtinos specialiajai nepilnamečių teisės pažeidimų (tarp jų ir nusikalstamų veikų) prevencijai.

LITERATŪRA

1. Kurenkovas N. Nepilnamečių nusikalstamumo Kauno mieste kriminologinė charakteristika: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2006.
2. Lietuvos statistikos metraštis: 1995–2006. – Vilnius: Statistikos departamentas.
3. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 1998.
4. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006.
5. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007.
6. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008.

⁴⁷¹ Valstybės žinios. 2003. Nr. 32-1318.

⁴⁷² Valstybės žinios. 2005. Nr. 58-2021.

⁴⁷³ Valstybės žinios. 2004. Nr. 58-2041.

⁴⁷⁴ Ten pat. Nr. 83-3008.

⁴⁷⁵ Ten pat. Nr. 30-995.

7. Sabalienė A. Mažamečių padarytų baudžiamųjų veikų kriminologinė analizė Šiaulių apskrityje: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2006.
8. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 25–625.
9. Valstybės žinios. 1996. Nr. 25–625.
10. Valstybės žinios. 1997. Nr. 21.
11. Valstybės žinios. 2003. Nr. 32–1318.
12. Valstybės žinios. 2004. Nr. 30–995.
13. Valstybės žinios. 2004. Nr. 58–2041.
14. Valstybės žinios. 2004. Nr. 83–3008.
15. Valstybės žinios. 2005. Nr. 58–2021.
16. Zaks J. Smurto žiniasklaidoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija: magistro baigiamasis darbas. – Vilnius: MRU, 2005.
17. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1999.

IX. SMURTINIS NUSIKALSTAMUMAS IR JO PREVENCIJA

Smurtinis nusikalstamumas apima tam tikrą dalį skirtingo pobūdžio smurto ir prievartos visuomenėje apraiškų. Visuomenėje ir valstybėje vykstantys socialiniai procesai kuria poveikį kiekvienam visuomenės nariui. Šis poveikis turi fizinio, psichinio (dvasinio), ekonominio, ekologinio pobūdžio prievartos, kurią galime įvardyti kaip smurtą, elementų. Plačiai suprantamos psichologinės prievartos elementų ypač daug yra kiekvieno vaiko ir jauno žmogaus socializacijos procese (kai kurios ugdymo pastangos), resocializacijos procese (buvimo laisvės atėmimo arba jos apribojimo įstaigoje metu), esant skurdui bei didėjant bendram konfliktiškumo, agresyvumo lygiui visuomenėje.

Tačiau tik tam tikra dalis smurtinio elgesio apraiškų visuomenėje yra kriminalizuojama, t. y. kai smurtinis elgesys tampa ir nusikalstamu elgesiu, už kurį taikoma baudžiamoji atsakomybė. Grasinant baudžiamąja atsakomybe valstybėje siekiama geriau apginti visuotinai pripažintas svarbiausias socialines vertybes (pvz., žmogaus gyvybę, sveikatą, seksualinio apsisprendimo laisvę, neliečiamumą ir pan.). Galiojančio Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) specialiojoje dalyje yra gana daug straipsnių, nustatančių baudžiamąją atsakomybę už visuomenei pavojingas veikas, kurių subjektyvieji požymiai būdingi įvairioms anksčiau minėtoms smurto apraiškoms (pvz., XV skyriuje „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“, XVI skyriuje „Nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai“, XXXV skyriuje „Nusikaltimai visuomenės saugumui“, XLVI skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai krašto apsaugos tarnybai“ ir kt.).

Tačiau šiuo atveju smurtas asmeniui yra tik nusikaltimo padarymo būdo sudedamoji dalis.

Smurtiniam nusikalstamumui kriminologiniu požiūriu nagrinėti skiriamas ypatingas dėmesys, nors paties smurtinio nusikalstamumo mastas kriminologijos moksle suprantamas nevienodai. Tačiau visuotinai priimta, kad smurtiniam nusikalstamumui priskiriami tyčiniai sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai fiziniam asmeniui. Visus juos vienija bendras pasikėsinio objektas, patys sunkiausi padariniai, nes prarandama gyvybė, sveikata, seksualinis neličiamumas: nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai ir išžaginimai. Šios veikos nusikaltimais pripažįstamos visose kultūrose ilgą žmonijos raidos laikotarpį (tūkstančius metų), kartais galimos tam tikros išimtys. Šių nusikaltimų atveju smurtas asmeniui yra ne tik nusikaltimo padarymo būdas, bet ir tikslas. Taigi yra du pagrindiniai privalomi smurtinių nusikaltimų kriminologinio apibrėžimo elementai: 1) smurtas kaip veikimo būdas; 2) specifiniai šio smurto padariniai yra tikslas, kurio siekiama. Šiuos pagrindinius kriterijus kriminologinei smurtinių nusikaltimų klasifikacijai taiko dauguma kriminologų – ir į Rytus, ir į Vakarus nuo Lietuvos.

Kriminologijos literatūroje prie smurtinių nusikaltimų santykinai priskiriamas ir chuliganizmas. Ši nusikalstama veika buvo BK iki įsigaliojant naujiems baudžiamiesiems įstatymams 2003 m. gegužės 1 d., o Rusijoje bei kitose NVS šalyse ir šiuo metu tebėra išlikusi. Tačiau nusikalstamo pasikėsinio objektas chuliganizmo nusikaltimuose yra visuomenės saugumas ir viešoji tvarka.

Kai kurie kriminologai prie smurtinio nusikalstamumo apraiškų priskiria taip pat ir plėšimus. Pavyzdžiui, prof. habil. dr. V. Justickis turto prievartavimą ir plėšimus įvardija kaip plėšikavimą ir priskiria šį nusikaltimą smurtiniam nusikalstamumui.⁴⁷⁶ Tačiau šio nusikaltimo tikslas yra turtinė nauda, o smurtas yra tik veikimo būdas.

Čekų mokslininkų kriminologų darbuose vyrauja labai plati smurtinių nusikaltimų įvairovė, palyginti su kitų Europos Sąjungos šalių, taip pat ir Lietuvos, mokslininkų pateikiamu smurtinio nusikalstamumo mastu ir nusikaltimų įvairove, kurią jie priskiria smurtiniam nusikalstamumui. Pavyzdžiui, 1999–2006 m. smurtinių nusikaltimų analizėje nurodoma nuo 23 iki 19 tūkstančių smurtinių nusikaltimų. Pagrindiniais smurtiniam nusikalstamumui priskiriamais nusikaltimais jie įvardija šiuos: plėšimą, nužu-

⁴⁷⁶ Justickis V. Kriminologija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001. I dalis. P. 415–416.

dymus, kūno sužalojimus, įsilaužimą į gyvenamąją patalpą, šantažą.⁴⁷⁷

Rusijoje vyrauja požiūris, kad smurtiniam nusikalstamumui priskiriami nusikaltimai, kai smurtas yra motyvacijos elementas, o ne vien tik elgesio būdas tikslui pasiekti. Todėl, pasak autorių, plėšimas, įkaitų grobimas, teroro aktas ir panašiai negali būti priskirti smurtiniam nusikalstamumui. Smurtiniam nusikalstamumui priklauso tik nusikaltimai asmeniui, o ne nusikaltimai, kai asmuo panaudojamas tik kaip priemonė tikslui pasiekti.⁴⁷⁸

Europos Sąjungos šalyse senbuvėse vyraujančią požiūrį į smurtinio nusikalstamumo sampratą išreiškia Maiklas Levi. Jis taip pat pritaria nuomonei, kad smurtiniam nusikalstamumui priklauso tik nusikaltimai asmeniui, tačiau iš jų išskiria nusikaltimus, kai pasireiškia vadinamasis „instrumentinis smurtas“ – smurtas yra tik instrumentas, t. y. priemonė, būdas siekti pavyzdžiui, savanaudiškų ar politinių tikslų. Be to, jis abejoja ir dėl seksualinio pobūdžio smurtinių nusikaltimų priskyrimo smurtiniam nusikalstamumui.⁴⁷⁹

Tarp lenkų kriminologų, be vyraujančio požiūrio, atitinkančio anksčiau pateiktą – pagal du pagrindinius kriterijus, – reiškiami ir šiek tiek kitokia nuomonė, t. y. kad smurtiniam nusikalstamumui priskiriami nusikaltimai, kuriais asmeniui buvo padaryta žala, – mirtis, sunkus sveikatos sutrikdymas, nesvarbu, ar šių padarinių buvo siekiama, ar tai tik buvo priemonė, veikimo būdas siekiant kitokių tikslų.⁴⁸⁰ Taigi, šiuo atveju smurtinio nusikalstamumo ribos tampa sunkiai apibrėžiamos.

Laikydami abi anksčiau pateiktą smurtinio nusikalstamumo kriminologinės sampratos kriterijų, kaip jau minėta, toliau nagrinėsime tris pagrindinius smurtiniam nusikalstamumui priskiriamus nusikaltimus: nužudymus, sunkius sveikatos sutrikdymus ir išžaginimus.

Trumpai aptarsime ankstesnes smurtinio nusikalstamumo tendencijas, atsižvelgdami į nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizaciją. Iki atgimimo (1988) per pokario laikotarpį smurtinių nusikaltimų daugėjo, tačiau jų

⁴⁷⁷ Marešová A. Crime in 2006 according to Czech Police statistics. – *Criminality in 2006*, Institut of Criminology and Social Prevention, Prague 2008, P. 16–17.

⁴⁷⁸ Криминология / Под общ. ред. А. И. Долговой – Москва: Норма – Инфра, 1999. С. 439.

⁴⁷⁹ Plačiau apie tai žr.: Levi M. Violent Crime. In: Mike Maquire, Rod Morgan, Robert Reiner (editors). *The Oxford Handbook of Criminology*. – Clarendon Press, Oxford, 1994. P. 295–353.

⁴⁸⁰ Blachut J., Gaberle A., Krajewski K. *Kryminologia*. – Gdansk: Arche s. c., 1999. P. 262.

daugėjimo tempai buvo šiek tiek mažesni negu nusikalstamumo Lietuvoje apskritai. Lietuvoje registruotų nusikaltimų per tą laiką padaugėjo du kartus, tačiau smurtinių nusikaltimų (nužudymų, sunkių sveikatos sutrikdymų ir išžaginimų) daugėjo lėčiau. Nagrinėjamų smurtinių nusikaltimų kitimo tendencijos buvo skirtingos. Registruotų tyčinių nužudymų padaugėjo maždaug pusantro karto; sunkių sveikatos sutrikdymų (tyčinių sunkių kūno sužalojimų) skaičius dėl nusikaltimų registracijos pokyčių kito labai netolygiai, tačiau bendra didėjimo tendencija atitiko bendrą nusikalstamumo raidą, t. y. padidėjo maždaug du kartus. O registruotų išžaginimų skaičius, kaip būdinga šiems nusikaltimams, „bangavo“. Apskritai šiuo laikotarpiu jis gali būti vertintinas kaip turintis tendenciją didėti, tačiau maždaug tik vienu dešimtadaliu. Todėl bendras šių smurtinių nusikaltimų skaičius padidėjo maždaug pusantro karto.

Nuo 1989 m. Lietuvoje pradėjo sparčiai daugėti registruotų nusikaltimų. Iki 1994 m. (imtinai) smurtinis nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo, netgi šiek tiek daugiau negu nusikalstamumas apskritai, tačiau atskiros šių nusikaltimų rūšys – skirtingai. Registruotų nužudymų, įskaitant pasikėsinimus, nuo 1989 iki 1994 m. padaugėjo maždaug 3,5 karto. Registruotų sunkių sveikatos sutrikdymų taip pat padaugėjo, tačiau ne tiek daug; be to, pasikeitus apskaitos tvarkai, dalis jų registruoti kaip chuliganizmo atvejai, todėl bendrą jų tendenciją sunku tiksliai įvardyti, tačiau jų padaugėjo dukart. Užregistruotų išžaginimų skaičius per tą laiką taip pat buvo „bangaujantis“, o bendrą jų tendenciją galima įvardyti kaip nekintančią, t. y. jų rodikliai beveik nekito arba didėjo labai nežymiai.

Pastarųjų metų registruotų anksčiau minėtų smurtinių nusikaltimų tendencijas rodo 9.1 lentelės duomenys.

Taigi, po 1994 m., kai ūmus smurtinio nusikalstamumo plitimas 1998–1994 m. baigėsi, registruotų nužudymų Lietuvoje pradėjo mažėti; ši tendencija išliko iki pastarųjų metų ir 2007 m. jų sumažėjo 46 proc. Registruotų sunkių sveikatos sutrikdymų skaičius, atvirkščiai, šiek tiek didėjo – iki 2002 m. maždaug 30 proc., tačiau 2004 m. šis padidėjimas sudarė tik 14 proc., o 2007 m. – atvirkščiai, sumažėjo 29 proc., palyginti su 1994 m. Registruotų išžaginimų skaičius iš esmės nesikeitė – iki 2002 m. maždaug 180 per metus. Bendroje registruoto nusikalstamumo struktūroje šie trys nusikaltimai daugelį metų sudaro apie 1,5 proc., o 2007 m. – tik 1,1 proc.

9.1 lentelė. **Registruoti nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai, išžaginimai (raida ir vidinė tarpusavio struktūra)**

Metai	Nužudymai			Sunkūs sveikatos sutrikdymai			Išžaginimai		
	Iš viso	Nuo bendro sk. proc.	Nuo šių smurtinių nusikaltimų proc.	Iš viso	Nuo bendro sk. proc.	Nuo šių smurtinių nusikaltimų proc.	Iš viso	Nuo bendro sk. proc.	Nuo šių smurtinių nusikaltimų proc.
1994	523	0,9	50,3	353	0,6	33,9	165	0,3	15,8
1995	502	0,8	50,2	299	0,5	29,8	200	0,3	20,0
1996	405	0,6	43,8	351	0,5	38,0	168	0,2	18,2
1997	391	0,5	42,1	371	0,5	40,0	166	0,2	17,9
1998	356	0,4	39,4	381	0,5	42,2	166	0,2	18,4
1999	343	0,4	35,6	395	0,5	41,0	225	0,3	23,4
2000	398	0,5	38,1	463	0,6	44,4	183	0,2	17,5
2001	378	0,5	39,4	405	0,5	42,2	176	0,2	18,4
2002	313	0,4	32,7	456	0,6	47,7	188	0,2	19,6
2003 ⁴⁸¹	372	0,5	33,1	473	0,6	42,1	278	0,3	24,8
2004	345	0,4	34,0	408	0,5	40,4	260	0,3	25,6
2005	390	0,5	38,6	356	0,4	35,2	265	0,3	26,2
2006	294	0,4	34,3	311	0,4	36,2	253	0,3	29,5
2007	280	0,4	38,4	250	0,4	34,2	200	0,3	27,4

Įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, nusikaltimų registracija pakito, bet mažiausiai įtakos šis veiksnys turėjo minėtiems smurtiniams nusikaltimams ir jų daliai bendro nusikalstamumo struktūroje – visų šių nusikaltimų dalis, palyginti su visais nusikaltimais, išliko stabili, tačiau absoliuti išraiška šiek tiek pakito. Nužudymų skaičius, nors sumažėjęs, bet trejus metus po reformos išliko toks pat, o 2007 m. vėl pradėjo mažėti. Sunkių sveikatos sutrikdymų skaičius, kaip jau minėta, padidėjo, bet po reformos pradėjo nuosekliai mažėti. Išžagininimų registruotas skaičius po reformos pakito smarkiai – padidėjo trečdaliu, tačiau vėliau mažėjo ir 2007 m. tapo toks pat kaip prieš reformą.

⁴⁸¹ Naujieji baudžiamieji įstatymai įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d. ir todėl nusikaltimų registracija pakito. Pirmųjų 2003 m. apskaita yra netiksli, o nuo 2004 m. registracija įgavo ankstesnį pobūdį, bet nužudymai, išžaginimai ir sunkūs sveikatos sutrikdymai registruojami be pasikėsinimų; be to, registruoti nužudymai ir sunkūs sveikatos sutrikdymai dabar neapima neatsargių nužudymų ir neatsargių sunkių sveikatos sutrikdymų.

Smurtinių nusikaltimų tarpusavio (vidinėje) struktūroje šiuo metu daugiau kaip trečdalį sudaro nužudymai; sunkūs sveikatos sutrikdymai – apie 35 proc., o išžaginimai – apie 26 proc.

Visų Baudžiamajame kodekse numatytų ir mūsų taikomus kriterijus atitinkančių smurtinių nusikaltimų ir neatsargių gyvybės atėmimų bei sunkių sveikatos sutrikdymų dėl neatsargumo struktūrą po reformos atskleidžia pateikiami duomenys.

9.2 lentelė. **Kai kurie nusikaltimai žmogaus gyvybei ir sveikatai**

Metai	Nužudymas		Nužudymas labai susijaudinus		Naujagimio nužudymas		Neatsargus gyvybės atėmimas		Sunkus sveikatos sutrikdymas		Sunkus sveikatos sutrikdymas labai susijaudinus		Sunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo	
	Iš viso	Nuo smurt. nusikaltimų proc.	Iš viso	Nuo smurt. nusikaltimų proc.	Iš viso	Nuo smurt. nusikaltimų proc.	Iš viso	Nužudymų struktūroje proc.	Iš viso	Nuo smurt. nusikaltimų proc.	Iš viso	Nuo smurt. nusikaltimų proc.	Iš viso	Sunkių sveikatos sutrikdymų struktūroje
2004	336	33,2	1	0,1	8	0,8	33	8,7	403	39,8	5	0,5	46	10,1
2005	387	38,3	1	0,1	2	0,2	35	8,2	354	35,0	2	0,2	51	12,5
2006	286	33,3	1	0,1	7	0,8	25	7,8	310	36,1	1	0,1	29	8,5
2007	279	38,2	-	-	1	0,1	18	6,0	249	34,1	1	0,1	37	12,9

Tačiau 2004–2007 m. duomenys rodo, kad registruotų nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų po reformos padaugėjo iš esmės dėl to, kad tyčiniai ir neatsargūs nusikaltimai dabar traukiami į apskaitą kartu, kai pateikiami apibendrinti duomenys apie šiuos nusikaltimus.⁴⁸² Taigi registruoti neatsargūs gyvybės atėmimai vidutiniškai sudaro 8 proc. visų registruotų

⁴⁸² Žr.: Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006; Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008.

nužudymų, o sunkūs sveikatos sutrikdymai dėl neatsargumo – 10–13 proc. visų registruotų sunkių sveikatos sutrikdymų.

Registruotus nusikaltimus žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui laikotarpiu po reformos atspindi šie duomenys.

9.3 lentelė. **Nusikaltimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui**

Metai	Išžaginimas			Seksualinis prievartavimas			Privertimas lytiškai santykiauti		Mažamečio asmens tvirklinimas
	Iš viso	Nepiln. asmens	Mažameč. asmens	Iš viso	Nepiln. asmens	Mažameč. asmens	Iš viso	Nepiln. asmens	
2004	260	85	29	128	29	34	10	7	46
2005	265	94	19	231	53	77	5	4	57
2006	253	100	36	189	41	83	10	4	69
2007	200	82	25	132	35	53	2	1	49
Dalis (proc.)									
2004	100	32,7	11,2	100	22,7	26,6	100	70,0	100
2005	100	35,5	7,2	100	22,9	33,3	100	80,0	100
2006	100	39,5	14,2	100	21,7	43,9	100	40,0	100
2007	100	41,0	12,5	100	26,5	40,2	100	50,0	100
Vidinė (tarpusavio) šių nusikaltimų struktūra (proc.)									
2004	58,6			28,8			2,3		10,3
2005	47,5			41,4			0,9		10,2
2006	48,6			36,3			1,9		13,2
2007	52,2			34,5			0,5		12,8

Kriminologinės baudžiamosios registruotų seksualinių nusikaltimų struktūros pagrindinis ypatumas yra tas, kad didžioji dalis šių nusikaltimų aukų yra nepilnamečiai, ypač mažamečiai, asmenys: tarp išžaginimus patyrusių – apie 49 proc.; tarp seksualinį prievartavimą patyrusių – maždaug 59 proc.; priverstų lytiškai santykiauti – 40–80 proc. Taigi, seksualinių nusikaltimų aukų struktūra Lietuvoje atitinka socialinę rinkos ekonomikos padėtį. Galimybė nusipirkti seksualines paslaugas Lietuvoje įgyvendinama gana lengvai, tačiau seksas su nepilnamečiais asmenimis netoleruojamas ir baudžiamas. Analogiška padėtis jau daugelį metų tęsiasi išsivysčiusios rinkos ekonomikos demokratinėse šalyse.

Tarp registruotų seksualinio pobūdžio nusikaltimų labiausiai paplitę išžaginimai (apie 50–60 proc.), seksualinis prievartavimas (apie 30–40 proc.) ir mažamečio asmens tvirkinimas (10–13 proc.).

Smurtinio nusikalstamumo priežastingumas kito vykstant socialiniams pokyčiams, tačiau ne taip radikaliai, kaip, pavyzdžiui, turtinio nusikalstamumo. Be to, galima išskirti dvi smurtinio nusikalstamumo priežastingumo kryptis: 1) tyčinių nužudymų ir tyčinių sunkių sveikatos sutrikdymų bei 2) seksualinio pobūdžio smurtinių nusikaltimų.

Tyčiniai nužudymai dažniausiai yra tarpasmeninio, dažnai ilgai truncančio arba subjektyviai išgyvenamo platesnio socialinio konflikto padarinys. Kadangi nemaža dalis nukentėjusiųjų nusikaltėliams buvo gerai pažįstami buitinės aplinkos žmonės ar net giminės, tai galima teigti, kad buitinis konfliktiškumas šeimoje ir artimiausioje jos aplinkoje nemažėjo; galima netgi teigti, kad jis didėjo, nes policijos iškvietimų dėl smurto ir konfliktų šeimoje daugėjo, o tai apskritai rodo didelį konfliktiškumą artimiausioje buitinėje aplinkoje, tačiau šis konfliktiškumas dažniausiai lieka latentiškas, neįgauna registruotų nusikaltimų pavidalo. Matyt, ir tyčinių sunkių sveikatos sutrikdymų latentiškumas tapo didesnis, negu buvo prieš prasidedant pereinamajam laikotarpiui. Be to, asmeniui išsilaisvinant iš totalios jo elgesio kontrolės ir kartu daugėjant visuomenėje asmenų, priklausančių įvairių rūšių marginalams (valkatų, benamių, sutenerių, prostitučių, erotomanų, narkomanų, alkoholikų, nusikalstamos patirties turinčių asmenų), taip pat bedarbių ir susilpnėjusio fizinio bei socialinio atsparumo asmenų, didėja pačios visuomenės konfliktiškumas, pasireiškiantis ne tik buitiniais tarpasmeniniais konfliktais, bet ir platesniu, viešesniu socialiniu mastu. Kuriantis ir plėtojantis rinkos ekonomikai, atsiranda objektyviai būtini rinkos dalyvių kaip verslo partnerių (taip pat ir nusikalstamo verslo) ne tik ekonominiai ryšiai, bet ir jų pagrindu besiformuojantys kitokio socialinio bendravimo ryšiai. Tarp Lietuvos verslo žmonių nusistovėjo pereinamajam laikotarpiui būdingos paprotinės teisės normos. Jos iš dalies atstojo trūkstamus įstatymus, t. y. valstybinio teisinio ekonominių santykių reguliavimo stoką. Be abejo, baigiantis pereinamajam laikotarpiui, valstybinis šios srities reguliavimas sustiprėjo ir dabar nuolat tobulinamas, tad teisinio reguliavimo stokos erdvė labai siaurėja, nelieta vietos ir paprotinės teisės raiškiai. Tačiau šešėlinei ekonomikai priklausančių veiksmų įtaka (pvz., mokesčių nemokėjimas, pajamų ir pajamų savininkų latentiškumas, korupcija ir pan.) vis dar ženkli. Be abejo, dalis šios paprotinės teisės pereinamuoju laikotarpiu

smarkiai reguliavo nusikalstamus ryšius (tarp jų ir korupcinius, protekcionizmo) valstybėje ir visuomenėje. Todėl tam tikra dalis tyčinių nužudymų ir tyčinių sunkių sveikatos sutrikdymų buvo padaryta nusikalstamoms grupuotėms suvedinėjant sąskaitas bei sprendžiant minėtus paprotinės teisės dalykus (dažniausiai taip pat tarpininkaujant nusikalstamoms grupuotėms ar pavieniams nusikaltėliams profesionalams). Juo labiau kad kai kurių sunkių sveikatos sutrikdymų atvejais galėjo būti siekiama sunaikinti, t. y. nužudyti asmenį (asmenis). Todėl anksčiau aptarti socialiniai ekonominiai veiksniai yra ir nužudymų priežastis, tik nužudymų latentiskumas (nors pereinamuoju laikotarpiu taip pat padidėjęs), kaip jau minėta, yra mažiausias (arba pats mažiausias). Jų latentiskumas yra mažesnis negu sunkių sveikatos sutrikdymų.

Pereinamuoju laikotarpiu keitėsi ir socialinių aplinkybių, kuriomis padaromi nužudymai, pagrindiniai bruožai. Sovietiniais laikais daugiau kaip 80 proc. tyčinių nužudymų Lietuvoje buvo padaroma dėl šeimos santykių nedarnos, ilgamečių konfliktnių santykių šeimoje ar artimiausioje buitinėje aplinkoje.⁴⁸³ Dažnai tai būdavo akivaizdūs nusikaltimai, todėl buvo lengvai atskleidžiami ir ištiriami. Tačiau 1993 m. šie tyčiniai nužudymai sudarė šiek tiek daugiau nei trečdalį registruotų tyčinių nužudymų. Didžiąją dalį likusiųjų buvo galima laikyti susijusiais su nusikalstamumo paplitimu ir stiprėjimu Lietuvoje, šio nusikalstamumo pradiniu vienijimusi šalies viduje bei tarptautinių nusikalstamų grupuočių veikla mūsų šalyje. Be to, įtakos turėjo jau minėtos paprotinės teisės tarp verslininkų paplitimas bei kitokios šešėlinės ekonomikos apraiškos. Neatmestina tikimybė, kad tam tikrą dalį tyčinių nužudymų galėjo padaryti pavieniai asmenys, nebūtinai susiję su minėtomis žmonių kategorijomis: tai galėjo būti nusikalstama kitų pavienių asmenų, giminystės ar buitinių santykių ryšiais nesusijusių su šiais žmonėmis, iniciatyva, kilusi dėl savanaudiškų ar kitokių paskatų.

Pereinamuoju laikotarpiu suaktyvėjo ir nusikalstamų gaujų, besispecializuojančių žudyti, t. y. šios srities profesionalų, plataus masto veikla. Anksčiau samdyti žudikai būdavo gretimų šalių piliečiai. Jie atvykdavo nužudyti ir grįždavo į savo gyvenamąją šalį. Vėliau ir Lietuvoje jau susiformavo šios rūšies nusikaltimus darančių profesionalų sluoksniš. Galima išvada, kad samdomų žudikų paklausa Lietuvoje didėjo, todėl ir radosi vietos profesionalų, dirbančių ir kitoms nusikalstamoms grupuotėms, ir verslo pasaulio

⁴⁸³ Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 288–296.

žmonėms, ir pavieniams „interesantams“. Profesionalių žudikų padarytus nusikaltimus atskleisti daug sunkiau, todėl ir nužudymai šiuo metu tapo latentiškesni, negu, pavyzdžiui, prieš atkuriant nepriklausomybę, gerokai daugiau laiko ir lėšų išeikvojama jiems atskleisti, o teisėsaugos institucijų darbuotojai privalo patys būti ir profesionesni, ir turėti geresnes technines galimybes.

Pasibaigus pereinamajam laikotarpiui, registruotiems nužudymams pasiekus apogėjų 1994 m., prasidėjo ir plito jau rinkos ekonomikos nusikaltamumas Lietuvoje. Registruotų nužudymų mažėjo, keitėsi ir nužudymų aplinkybės. Dėl šeimos santykių nedarnos, ilgamečių konfliktinių santykių šeimoje ar artimiausioje buitinėje aplinkoje nužudymų šiuo metu padaroma jau didesnė dalis negu 1993 m. – daugiau kaip 50 proc. (taigi, maždaug 20 proc. daugiau, tačiau daug mažiau negu sovietmečiu, kai buvo, kaip jau minėta, apie 80 proc.) Be to, buitiniai nužudymai tapo žiauresni, auka patiria daugiau kančių. Tačiau ir šiuo laikotarpiu organizuoto nusikaltamumo mastai buvo nemaži – vien tik Panevėžio „tulpinių“ ir Klaipėdos S. Gaidjurgio nusikaltamų susivienijimų nariai atskirai ir kartu per 2 metus iš viso nužudė daugiau kaip 60 žmonių. Tai paaiškėjo 2004 m. Pastaruoju metu ir Lietuvoje buvo išaiškinta serijinių žudikų veikla, nors jų padarytų nužudymų daug mažiau (2–4 nužudymai), o aplinkinėse šalyse bei kitose išsivysčiusiose šalyse serijinių žudikų nužudytų asmenų skaičius kartais siekia daugiau kaip 50.

Kitas smurtinis nusikaltimas – išžaginimai. Išžaginių socialinės charakteristikos esminis bruožas tas, kad šiuos nusikaltimus tradiciškai daro dažniausiai jauni žmonės. Ilgą laiką nepilnamečiai sudarė apie 20 proc. (penktadalį) visų ištirtų ir užregistruotų išžaginumų padariusių asmenų; 18–24 metų – daugiau kaip 50 proc. (pusę); 25–29 metų – 12–15 proc. (šeštadalį). Vyresni nei 30 metų asmenys išžaginumų padaro tik apie 15 proc. (septintadalį). Šiems nusikaltimams taip pat būdinga tai, kad jie dažniausiai yra laisvalaikio nusikaltimai, susiję ir su metų laikais. Ši nusikaltimą iš esmės daro vyrai (vaikiniai), tačiau kartais nuteisiamos ir moterys (merginos) kaip nusikaltimo bendrininkės.

Tyrimų duomenys rodo, kad daugelis vyrų (vaikinių) žagindami elgėsi labai ciniškai; pagrindinis nusikaltamo elgesio motyvas yra ne seksualinio poreikio tenkinimas, o savotiškas seksualinis chuliganizmas, demonstruojamas nusikaltimo bendrininkų vienų kitiems, nes šie nusikaltimai, ypač nepilnamečių, dažnai daromi grupėmis. Be to, pastarųjų nepriklausomybės

metų tyrimų duomenimis, gana daug šių nusikaltimų aukų apskritai nesi-
kreipia į teisėsaugos institucijas. Todėl išžagininų latentiskumas yra gana
didelis, taigi jų jau negalima vadinti mažo latentiskumo nusikaltimais. Šių
nusikaltimų latentiskumo lygis niekad nebuvo mažas, nors oficialioje kri-
minologijoje jie ir buvo laikomi mažo latentiskumo nusikaltimais. Soviet-
mečiu autorės atliktais tyrimais buvo nustatyta, kad seksualinio smurto au-
komis Lietuvoje tapo apie 10 proc. 15–50 metų amžiaus moterų. 1997 m.
atlikto tarptautinio viktimologinio tyrimo, reprezentuojančio Lietuvos pa-
dėtį, duomenimis, 3,7 proc. tirtų moterų nuo 16 metų amžiaus tapo seksu-
alinio smurto aukomis. Visa tai turint galvoje galima teigti, jog išžagininų
latentiskumas iki šiol yra didelis, tačiau daug mažesnis negu didžiausio la-
tentiškumo nusikaltimų – vagysčių.

Apskritai galima daryti išvadą, kad socialinės išžagininų aplinkybės, jų
socialinis fonas mažai keitėsi pereinant į rinkos ekonomiką ir laisvėjant as-
menybei. Todėl ir šių registruotų nusikaltimų rodikliai iš esmės yra pasto-
vūs, svyruojantys tam tikra nekintama amplitude dėl nemažo jų latentiš-
kumo. Šiuolaikinėms socialinėms aplinkybėms būdinga tai, kad seksualinių
gyvenimą pradeda vis jaunesnio amžiaus asmenys, įgyja seksualinių žinių ir
patirties, o priverstinė seksualinė patirtis (išžaginimas) dažnai nebūna pir-
moji gyvenime seksualinė praktika (ir nusikaltėliui, ir nukentėjusiajai), kaip
būdavo anksčiau. Be to, atsirado gerokai daugiau galimybių įgyti daugiau
seksualinių žinių ir informacijos. Ši informacija dažnai gaunama iš visuo-
menės smerkiamų pornografinių šaltinių. Viešojo nuomonė pernelyg su-
reikšmina šios informacijos įtaką seksualinio pobūdžio nusikalstamumui.
Lietuvoje autorės atlikti išžaginimo aplinkybių tyrimai parodė, kad jauni
žmonės dėl pornoinformacijos įtakos žaginti pradėjo įvairiais rafinuotais
(teisnininkai vadina iškreiptais) būdais, tačiau nepilnamečių padarytų šių re-
gistruotų nusikaltimų nepadaugėjo, atvirkščiai – šiek tiek sumažėjo. Todėl
galima konstatuoti, kad lengvai visuomenėje prieinama pornoinformacija
turi įtakos išžagininų ir kitų seksualinio pobūdžio nusikaltimų padarymo
būdui, bet ne jų paplitimui ar intensyvumui. Be to, šiuolaikinei socialinei
realybei seksualinio elgesio srityje būdinga taip pat ir tai, kad paplito prosti-
tucija, plinta venerinės ligos ir AIDS, o pozityvaus seksualinio švietimo ne-
užtenka. Seksualinis švietimas atsilieka nuo gyvenimo ir šiuolaikinių porei-
kių, stokoja kryptingumo, t. y. jo turinys ir forma pasenusi. Todėl ir gaji
pornografija, todėl ja ir domimasi, nes ji užpildo tam tikrą žinių spragą, su-
teikdama, deja, smarkiai suvulgarintą informaciją, prisidedančią prie besi-

formuojančio jaunų ir netgi vyresnių žmonių klaidingo seksualinių dalykų, lyčių psichologijos ypatybių suvokimo. Tai savo ruožtu komplikuoja seksualinio ir psichologinio pobūdžio lyčių tarpusavio santykius bei yra tam tikros dalies socialinio pobūdžio konfliktų priežastis.

Apskritai seksualinio pobūdžio nusikaltimai (ypač išžaginimai) Lietuvoje vis labiau įgyja bendraeuropinę orientaciją pagal šių nusikaltimų aukų charakteristikas. Reikalas tas, kad šiuo metu visoje Europos Sąjungoje dažniausiai seksualiai išnaudojami nepilnamečiai ir netgi mažamečiai vaikai. Siekiama rafinuotų seksualinių potyrių su vaikais, plinta pedofilija, nes kitos seksualinės perversijos galimos partnerių sutikimu. 2004–2007 m. statistikos duomenys Lietuvoje tai akivaizdžiai iliustruoja (žr. 9.3 lentelę). Apskritai Lietuvoje daugėja registruotų nepilnamečių, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, ypač tarp kaimo vaikų. Beje, ir seksualinės prievartos aukomis (pagal registruotus rodiklius 100 000 gyventojų) kaimo vaikai tampa nuo 1,3 karto iki beveik 2 kartų dažniau negu miesto vaikai.⁴⁸⁴

Trumpai aptarsime pagrindines socialines demografines charakteristikas asmenų, išaiškintų padarius smurtinius nusikaltimus. Nusikalstamumo valstybinė registracija ir Lietuvos regionuose atlikti atrankiniai tyrimai akivaizdžiai patvirtina faktą, kad Lietuvoje (kaip, beje, ir Europos Sąjungoje apskritai) didžiąją dalį nusikaltimų padaro asmenys iki 30 metų amžiaus. Vyresnio amžiaus žmonių kriminalinis aktyvumas smarkiai mažėja. Tačiau smurtinius nusikaltimus padariusių asmenų amžiaus struktūra turi tam tikrų ypatumų. Pavyzdžiui, žudikai daug tolygiau pasiskirsto pagal visas žmogaus amžiaus grupes. Taigi galima konstatuoti, kad vyresnio negu 30 metų amžiaus žmonių indėlis į nužudymus yra gana didelis – jų kriminalinis aktyvumas darant nužudymus beveik 2,5 karto viršija šios grupės asmenų kriminalinį aktyvumą darant kitokio pobūdžio nusikaltimus. Be abejo, ir jauno amžiaus asmenų (dažniausiai 18–24 metų) kriminalinis aktyvumas žudant atitinka įprastą jų kriminalinį aktyvumą pagal visus kitus nusikaltimus. Nepilnamečių (14–17 metų) kriminalinis aktyvumas žudant yra maždaug du kartus mažesnis, negu darant visus kitus nusikaltimus. Žudo dažniausiai vyrai, tačiau šiuos nusikaltimus padarančių moterų dalis yra didesnė, negu moterų dalis bendro nusikalstamumo struktūroje. Statistinis vie-

⁴⁸⁴ Žr. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006. P. 16–17; Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 17.

nerių metų nužudymų aplinkybių tyrimas Lietuvoje leidžia teigti, kad sutuoktiniai vyrai savo žmonas nužudo du kartus dažniau negu sutuoktinės moterys savo vyrus, o sugyventinės dažniau nužudo sugyventinius negu sugyventiniai vyrai savo partneres. Tačiau vienerių metų rodikliai nėra tvirtas pagrindas daryti ilgalaikę lyčių pasiskirstymo Lietuvoje tarp žudikų ir tarp jų aukų prognozę.

Kitos socialinės demografinės žudikų charakteristikos (išsimokslinimas, užsiėmimas, materialinė ir socialinė padėtis ir pan.) Lietuvoje siejamos su gyvenimo būdu ir iliustruoja jį. Beje, Vakarų šalių kriminologai savo tyrimais taip pat yra nustatę, kad tam tikrų socialinių grupių gyvenimo būdas (*lifestyle*) siejamas su didesne tikimybe tapti ir smurtinio nusikaltimo (taip pat ir nužudymo) vykdytoju, ir šio pobūdžio nusikaltimo auka.⁴⁸⁵ Lietuvos sąlygomis tai reiškia, kad aukšto konfliktiškumo lygio buitinėje aplinkoje gyvenantys ir savo elgesiu nuolat palaikantys šį didelį buitinių konfliktiškumą asmenys (o jie šiuo metu Lietuvoje, kaip jau minėta, yra padarę apie pusę registruotų nužudymų) dažniausiai yra mažesnio už vidutinį tos amžiaus grupės žmonių išsimokslinimo, dažnai gyvenantys iš atsitiktinių pajamų bei pašalpų, nedirbantys, neretai vartojantys alkoholį, gyvenantys skurdžioje buitinėje aplinkoje, dažniau kaime negu mieste. Ir jų aukos taip pat dažniausiai būna tos pačios socialinės aplinkos žmonės, pažįstami arba net giminaičiai.

Tam tikra nužudymus padariusių asmenų dalis yra iš neteisėto verslo arba kartais ir teisėtu verslu tapusios sferos. Jų gyvenimo būdas siejamas su santykinai geromis materialinėmis sąlygomis, dažnai sukurtais neteisėtais. Išsimokslinimas šiuo atveju gali atitikti vidutinį išsimokslinimo lygį šalyje pagal atitinkamas amžiaus grupes. Šios socialinės charakteristikos tikėtų ir žudikų maniakų bei žudikų profesionalų socialinei padėčiai apibūdinti. Pastaruoju atveju aukos nėra pažįstamos nusikaltimo vykdytojui, tačiau jos yra pažįstamos nužudymo organizatoriui. Šiuo atveju nužudymai yra iš anksto apgalvoti ir parengti.

Anksčiau minėti asmenybės socialinės demografinės charakteristikos bruožai būdingi ir asmenims, padariusiems sunkius sveikatos sutrikdymus. Kartais pastangos nužudyti sukuria padarinius, kurie apima sunkų sveikatos sutrikdymą pagal LR BK terminologiją. Be abejo, sunkių sveikatos sutrik-

⁴⁸⁵ Levi M. Violent Crime, in: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.). The Oxford Handbook of Criminology, ed. 2. Oxford, 1997. P. 841–889.

dymų darymo procesui reikšmingos yra nusikaltėlio chuliganiškos ar sava-naudiškos paskatos, taip pat ir prekyba žmogaus organais. Sveikatos sutrikdymų požymius apibūdina Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar jos įgalio-tos institucijos patvirtintos sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės.

Asmenys, padarę seksualinio pobūdžio nusikaltimus, pasižymi jiems būdingais socialiniais demografiniais bruožais. Pirmiausia – jų pasiskirstymo pagal lytį ypatumai. Seksualinio pobūdžio nusikaltimai, ypač išžaginimai, yra išimtinai tik vyriškos lyties asmenų daromi nusikaltimai, tačiau retkarčiais tarp šių nusikaltimų bendrininkų pasitaiko ir moterų. Per visą sovietmetį išžaginimus darė dažniausiai jauni vyrai. Nepilnamečiai papras-tai padarydavo vieną ketvirtadalį užregistruotų Lietuvoje išžaginimų. Be to, šie nusikaltėliai būdavo daug aukštesnio išsimokslinimo lygio nei kiti nusi-kaltėliai. Šiuolaikinėje Lietuvoje socialiniai psichologiniai žagintojo bruožai šiek tiek pakito. Be abejo, ir dabar tai dažniausiai vyriškos lyties, dažnai jaunų asmenų daromas nusikaltimas, tačiau šiuo metu nepilnamečių indėlis į šiuos nusikaltimus labai sumažėjo (pvz., 2005 m. iki 5 proc., 2006 m. iki 8 proc.). Dabar nepilnamečiai, taip pat ir mažamečiai (ir mergaitės, ir berniukai) dažniausiai patys tampa seksualinių nusikaltimų aukomis. Be abejo, išžaginimų aukomis tampa mergaitės, tačiau tarp seksualinius prievartavi-mus patyrusių užregistruojama maždaug iki 40 proc. berniukų; tarp paty-rusių tvirkinimą mažamečių asmenų berniukai sudaro iki penktadalio. Nepilnametės mergaitės sudaro maždaug pusę visų užregistruotų nukentėju-siųjų nuo išžaginimų ir pasikėsinimų, o mažametės tarp jų sudaro apie 17 proc.⁴⁸⁶ Visa tai atskleidžia pagrindinį šio laikmečio ypatumą, jau tampantį norma ir Lietuvoje (o kitose išsivysčiusiose Europos Sąjungos šalyse tai jau seniai tapo norma), – kaip jau minėta, rafinuotų seksualinių potyrių su vai-kais siekį, pedofilijos plitimą. Šios perversijos tapo svarbia šiuolaikinės Eu-ropos visuomenės problema; be to, europiečiai inicijuoja šios problemos raišką ir mastus kitose pasaulio šalyse (pvz., Tailande, kitose Azijos ir Afri-kos šalyse).⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006. P. 19, 32.; Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P. 18.

⁴⁸⁷ Mizen R. and Morris M. On Aggression and Violence. An Analytic Perspective. – Pa-lgrave MacMillan, New York, 2007. P. 156–163.

Todėl Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos šalyse, išžaginimus ir kitus seksualinius nusikaltimus vis dažniau padaro ne jauno, o subrendusio amžiaus, netgi pagyvenę asmenys. Taigi, be dominuojančio jauno amžiaus (iki 30 metų) nusikaltėlio, daugėja subrendusių (iki 50 metų) bei pagyvenusių asmenų (per 50 metų ir netgi pensinio amžiaus asmenų). Be abejo, šių asmenų socialinė padėtis gali būti ganėtinai gera, išsimokslinimas – kaip ir teisei paklusnių atitinkamo amžiaus piliečių Lietuvoje.

Smurtinių nusikaltimų prevencijos problema Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, yra daug sunkiau sprendžiama negu nusikalstamumo apskritai prevencijos problema. Nors šie nusikaltimai sudaro bene mažiausią registruoto nusikalstamumo dalį, tačiau jie sukuria labai plačios socialinės apimties prevencijos problemą.

Išskirtinos kelios smurtinio nusikalstamumo prevencijos kryptys pagal asmenybės nusikalstamo elgesio kryptingumą: 1) seksualinio pobūdžio smurtinių nusikaltimų prevencija; 2) nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų prevencija. Darant konkretų nusikaltimą kartais pasireiškia daugybinis nusikalstamo elgesio kryptingumas. Pavyzdžiui, žagintojas, baimindamasis, kad nusikaltimas neišaiškėtų, nužudo auką. Tačiau tokie atvejai Lietuvoje reti, dažniausiai asmens seksualinio pobūdžio nusikalstamas kryptingumas reiškiasi atskirai nuo siekio nužudyti.

Apskritai manoma, kad pagrindinį šių smurtinių nusikaltimų prevencijos vaidmenį atlieka prievartinė prevencija, t. y. bausmė už padarytą nusikaltimą, ypač laisvės atėmimo bausmė. Be abejo, individualus prevencinis poveikis yra svarbus, tačiau bendrosios prevencijos pastangų svarbos visuomenėje taip pat negalima paneigti. Šiuolaikinėse visuomenėse plinta agresija ir prievarta; nemažą vaidmenį čia vaidina visuomenės informavimo priemonės, apskritai populiarioji masinė kultūra. Taigi, konfliktiškumas šiuolaikinėse visuomenėse didėja ir plinta, vyksta socialinis jo perimamumas, todėl ir konfliktų prevencijos pastangos visuomenės mastu įgyja vis didesnę reikšmę. Konfliktiškumo visuomenėje prevencijoje svarbią vietą užima smurto prevencija įvairių subkultūrų raiškos terpėje, o kartu ir siekis sumažinti visuomenėje socialinį mastą (ir kartu minėtą smurto raišką) šių kategorijų žmonių:

- be nuolatinės gyvenamosios vietos;
- neturinčių nuolatinio darbo (besiverčiančių iš atsitiktinių pajamų), bedarbių ir kitų, patiriančių nuolatinį stresą dėl materialinės padėties problemų;

- girtaujančių, turinčių socialinių problemų dėl alkoholio vartojimo;
- asmenų, priklausančių organizuotam nusikalstamumui, ypač – profesionalių žudikų ir jų klientų;
- priklausančių socialinės rizikos šeimoms;
- priklausančių įvairių rūšių marginalams, ypač – turinčių nusikaltimą patirtį žmonių;
- susilpnėjusio fizinio ir socialinio atsparumo asmenų.

Kuo daugiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių problemiškų žmonių visuomenėje, tuo konfliktiškesnė visuomenė. Konfliktiškumas visuomenėje, didelis į konfliktiškumą linkusių socialinių grupių narių skaičius reiškia, kad visuomenė (ir valstybė) nemoka veiksmingai tvarkytis, valdymu nekuriamos darnios ekonominės ir socialinės raidos prielaidos.

Taigi, konfliktiškumo prevencijai valstybė ir visuomenė skirtų tinkamą dėmesį, jeigu pastangos kurti veiksmingą visuomenę būtų adekvačios, o jų padariniai teigiami.

Nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų prevencijos taktikoje ypač aktualūs šie dalykai:

1. Būtina kryptinga buitinio konfliktiškumo šeimoje ir artimiausioje buitinėje aplinkoje prevencija.⁴⁸⁸ Policijos darbuotojai, iškviesti dėl teisę pažeidžiančio elgesio fakto buityje, atsižvelgdami į esamą padėtį, turėtų numatyti tos konkrečios padėties raidą artimiausioje ateityje ir imtis atitinkamų prevencijos priemonių nepageidautiniems įvykiams išvengti. Todėl policijos darbuotojai, važiuojantys pas gyventojus, turi būti specialiai apmokomi. Jie taip pat turėtų informuoti apie asmenims socialinę bei psichologinę pagalbą teikiančias valstybines ir visuomenines institucijas, į kurias būtų galima kreiptis. Be to, policijos darbuotojai turėtų gyventojus informuoti apie valstybės garantuojamą pirminę ir antrinę teisinę pagalbą bei smurtinių nusikaltimų aukoms padarytos žalos kompensavimo galimybes ir tvarką.

2. Vaikų teisių apsaugos tarnybos turėtų rūpintis ir kontroliuoti nepilnamečių gyvenimo ir buities sąlygas; prireikus perkelti juos į palankią socialinę aplinką, t. y. sudaryti tinkamas sąlygas nepilnamečiui formuotis dvasiškai, kad jis nepatirtų nei fizinio, nei psichinio (dvasinio) smurto ir galėtų panaudoti prigimtinius savo gabumus bei kitas galimybes tinkamai socializacijai visuomenėje.

⁴⁸⁸ Plačiau apie tai žr. skyrių „Smurto šeimoje ypatumai ir prevencija“.

3. Tobulinti rinkos ekonomikos socialinių ryšių minimalų valstybinį reguliavimą, t. y. mažinti galimybę rasti pajamų ir pajamų savininkų latentiskumui, rinkti bei analizuoti nusikalstamų ryšių stambiojo kapitalo, prekybos ir finansų srityse duomenis bei užkirsti kelią organizuoto nusikalstamumo ryšiams su valdžios struktūromis, korupcijai. Taigi, būtų atliekama organizuoto bei profesionaliojo nusikalstamumo apskritai prevencija, organizuoto bei pavienių asmenų profesinio nusikalstamumo veiklos srityje padaromų nužudymų bei sunkių sveikatos sutrikdymų prevencija, užsakomųjų žmogžudysčių prevencija, kuria būtų užkertamas kelias profesionalių nusikaltėlių, besispecializuojančių daryti smurtinius nusikaltimus, atsiradimui, veiklai ir ryšiams su klientais.

4. Smurto propagavimo prevencija populiariojoje kultūroje ypač svarbi jaunajai kartai apsaugoti bei gyventojų socialiniam dvasiniam imunitetui formuoti prieš šį propaguojamą masinį blogį. Taigi būtų galima išvengti konfliktiskumo didėjimo valstybėje ir visuomenėje bei įvairių ekscesų, kai netgi išsivysčiusiose visuomenėse vienas ar keli asmenys staiga nužudo dešimtis žmonių.

5. Viešosios tvarkos adekvatus palaikymas masinių renginių metu, jaunimo pasilinksminimų bei apskritai laisvalaikio leidimo vietose; privačių saugos tarnybų bei jėgos struktūrų veiklos tobulinimas griežto žmogaus teisių apsaugos visų piliečių atžvilgiu laikymosi prasme ir jų kontrolė, šaunamojo ginklo įsigijimo, laikymo ir naudojimo bei apskaitos kontrolė; saugios gyvenamosios ir viešosios aplinkos kūrimas naudojantis šiuolaikinėmis technologijomis. Tačiau kartu reikia vengti visuomenės bei teisėsaugos institucijų, ypač – policijos supriešinimo, jeigu viešosios tvarkos palaikymo masiniuose renginiuose pastangos taptų neadekvačios.

Be abejo, čia paminėtos pagrindinės prevencinės veiklos kryptys ir individualiosios, ir specialiosios, ir bendrosios prevencijos lygiu. Taigi, jų veikimo laukas yra beveik visos socialinės, taip pat ir ekonominės, raidos valstybėje ir visuomenėje stebėseną ir atitinkamas reagavimas bei padarinių prognozavimas, t. y. proaktyvi prevencinė veikla.

Igyvendinant seksualinio pobūdžio smurtinių nusikaltimų prevenciją, be minėtų dalykų, taip pat svarbu:

1. Kryptingai ir profesionaliai šviesti jaunimą seksualiniais klausimais – tai turėtų būti atsvara visuomenėje plintančiai smerktinai, suvulgarintai seksualinio pobūdžio informacijai. Seksualinis švietimas neturėtų atsilikti nuo socialinio gyvenimo raidos ir šiuolaikinio jaunimo poreikių, jį reikėtų

pradėti dar pradinėse klasėse (turima galvoje valstybinė švietimo sistema). Jis turėtų sudaryti prielaidas nepilnamečių ir jaunimo tapačiam seksualinės sferos suvokimui formuotis.

2. Teisinėmis ir plataus masto socialinėmis priemonėmis diegti lyčių lygybės ir lygių galimybių principą visose socialinio gyvenimo srityse, kad seksualinio chuliganizmo apraiškos, kaip svarbiausia išžaginių prižasčių, netektų savo „ideologinio“ pagrindo visuomenėje ir nunyktų (o kartu tai prisidėtų prie išžaginių, padarytų dėl šių priežasčių, paplitimo mažėjimo).

3. Atlikti visokeriopą vaikų teisių pažeidimų, taip pat ir įvairaus seksualinio išnaudojimo (tvirkinimo) prevenciją visuomenėje (t. y. bendrąją prevenciją) ir individualiame prevenciniame darbe.

4. Atskirai svarbu atkreipti dėmesį į pedofilijos problemą ta prasme, jog vaiko teisių apsauga yra viena iš vyraujančių šiuolaikinėje Europoje žmogaus teisių gynimo sričių. Todėl ypač svarbu teisingai parinkti žmones, personalą, dirbantį su vaikais, kad pedofilai ir kiti sekso „gurmanai“ negalėtų sukurti savo perversiniam elgesiui palankių sąlygų.

Kriminologijos moksle plačiai diskutuojama apie smurtinio elgesio, taip pat ir seksualinio pobūdžio, prigimtį, siejant šį elgesį su biologine bei socialine žmogaus prigimtimi. Taigi, kriminologinėje literatūroje diskutuojama apie instinktų lygmens, instinktų socialinio vaidmens, neurofiziologinių procesų raiškos, hormoninę, frustracijos ir agresijos dichotomiją, agresijos socialinio išmokymo, smurto subkultūros išplitimo visuomenėje koncepcijas.⁴⁸⁹

LITERATŪRA

1. Blachut J., Gaberle A., Krajewski K. Kryminologia. Arche s. c. Gdansk, 1999.
2. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.
3. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994.
4. Levi M. Violent Crime. In: Maquire M., Morgan R., Reiner R. (editors). The Oxford Handbook of Criminology. Oxford: Clarendon Press, 1994.

⁴⁸⁹ Kriminologinės teorijos plačiau aptariamos atitinkamose šio vadovėlio dalyse (žr. IV 2, 3).

5. Mizen R., Morris M. *On Aggression and Violence. An Analytic Perspective.* – New York: Palgrave MacMillan, 2007.
6. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2006.
7. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007.
8. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008.

X. SMURTO ŠEIMOJE YPATUMAI IR PREVENCIJA

Smurto šeimoje sampratos problema

Smurtas šeimoje – tai šimtmečius slėpta problema. Šį reiškinį pradėta tirti vos prieš tris dešimtmečius Vakarų Europoje, Šiaurės Amerikoje, Australijoje bei Naujojoje Zelandijoje. Dauguma mokslinių tyrimų apėmė vyraujančias kultūras, taip pat vietos gyventojų, emigrantų ar pabėgėlių grupes.⁴⁹⁰ Šiuo metu daugėja panašių tyrimų besivystančiose šalyse, vis dėlto smurtas ir konfliktai šeimoje priklauso mažiausiai ištirtų konfliktų kategorijai. Mūsų nuomone, taip yra dėl to, jog šie konfliktai laikomi išimtinai asmeniškai bei intymia žmogaus gyvenimo puse, t. y. jo privačiu gyvenimu. Teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą įtvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnis.⁴⁹¹ Privatus žmogaus gyvenimas suprantamas kaip kiekvieno individo teisė gyventi taip, kaip jis nori, būti apsaugotam nuo savavališko kišimosi į jo asmeninį gyvenimą, šio gyvenimo faktų iškėlimo į viešumą. Tai tokia sritis, kuri būtent dėl savo grynai asmeninio ir emocinio pobūdžio negali būti formalizuota, apibrėžta privalomomis vykdyti taisyklėmis.⁴⁹² Neabejojama, jog žmogaus elgesį dažniausiai lemia jo psichologija bei visuomenėje vyraujančios dorovės, moralės ir etikos socia-

⁴⁹⁰ Marcus I. Reframing „Domestic Violence: Terrorism in the Home“, in M. A. Fineman, R. Mykitiuk. *The Public Nature of Private Violence*. – New York: Routledge, 1994. P. 21–28.

⁴⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d. // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33–014.

⁴⁹² Jovaišas K. LR Konstitucijos 22 straipsnio komentaras // LR Konstitucijos komentaras. 1 dalis. – Vilnius: Teisės institutas, 2000. P. 162–163.

linės normos. Žmogus – tai ne tik visuomenės, kaip atskiro socialinio darinio, narys. Jis ne tik dalyvauja profesinėje ar gamybinėje veikloje, visuomeniniame gyvenime, bet egzistuoja ir kaip laisvas, autonomiškas individas, tam tikra prasme nepriklausomas nuo visuomenės, valstybės ar kitų žmonių. O pagrindinė jo nepriklausomumo ir autonomiškumo raiškos terpė yra šeima, kurioje vykstantys procesai ir tarpusavio santykiai – tai dažniausiai tik šeimos nariams žinoma tikrovė.

Nustatyti, kaip šeimoje pasireiškia smurtas, sunku, nes ši problema dažniausiai yra nematoma, bendruomenėse ji paprastai slepiama baiminantis, kad jos egzistavimo pripažinimas nepažeistų šeimos neliečiamumo. Todėl smurtas šeimoje nėra taip pastebimas kaip visuomeninis smurtas ir yra daug sunkiau tiriamas. Oficialios valstybinės statistikos beveik nėra, o jeigu ir kokia nors yra – ji jokių būdu neatspindi tikrosios padėties. Tai savaime suprantama, nes ištis kyla klausimas, kaip gi galima teikti oficialią valstybinę statistiką, jeigu literatūroje smurtas šeimoje vis dar apibrėžiamas skirtingai? Tikslios bei smurto šeimoje sąvokos nebuvimas – tai kiekvienoje visuomenėje egzistuojančių moralės normų, atspindinčių tos visuomenės narių gyvenimo tradicijas, jų pasaulėžiūrą, padarinius. Dar ir šiandien pasaulyje pastebimas keistas, tačiau kartu ir savaime suprantamas reiškinys, susijęs su visuomenės smurto suvokimu. Jeigu žiniasklaida praneša apie vieną arba kitą smurtinį nusikaltimą (pvz., nužudymą, išžaginimą ir pan.), visuomenė į tai reaguoja audringai. Ilgai apie tai svarstoma, aptarinėjama. O sužinojusi apie vyro, sugyventinio ar kito artimo žmogaus skriaudžiamą moterį, vaiką reaguoja pasyviai. Kyla klausimas, kodėl taip yra? Čia vėl svarbų vaidmenį vaidina paties smurto ir smurto šeimoje samprata: patriarchalinis šeimos modelis daro įtaką ne tik reakcijai į smurtą šeimoje, bet taip pat ir jo sampratos esmę. Trumpai tai panagrinėsime.

Fizinė ir seksualinė prievarta šeimoje egzistavo visais laikais. Ir vaikas, ir žmona būdavo visiškai priklausomi nuo šeimos galvos, nes tik jis vienintelis galėdavo nustatyti kaltę, būdavo ir teisėjas, ir baudėjas. Aplinkiniai neturėdavo teisės kištis ir neretai šeimos galvos taikomos fizinės bausmės būdavo įtvirtinamos ir teisiškai, ir doroviškai. Dažnai į tai būdavo žiūrima kaip į liudijimą, jog šeimos galva iš tiesų rūpinasi vaikų auklėjimu bei kitais šeimos reikalais.⁴⁹³ Taigi, patriarchalinio šeimos modelio esminis aspektas –

⁴⁹³ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 416–417.

suabsoliutintas vyro autoritetas šeimoje. Patriarchalinės, religinės nuostatos moteriai įdiegė „viešai neskalbti nešvarių baltinių“, kantriai slėpti nuo pašalinių smurtą šeimoje, kentėti, dažniausiai kaltinti save, užuot kaltinus smurtininką.⁴⁹⁴

XX a. pradžia buvo savotiškos revoliucijos šioje srityje laikas: gydytojai, sociologai, žurnalistai, teisėjai, psichologijai, pedagogai pradėjo skelbti šiurpą keliančius pranešimus, kaip vaikai mušami, marinami badu, kaip moterys skriaudžiamos, žagiriamos ir panašiai. Moterų emancipacija bei feministinis judėjimas smurto šeimoje problemą iškėlė į viešumą ir įvardijo bendra socialinio lygmens problema. Sociologų jau įrodyta, jog vyrų smurtas ir prievarta prieš moteris – tai ne instinktų proveržis, o kryptingo socializacijos proceso rezultatas.⁴⁹⁵ Trumpai tariant, agresyvūs vyrai yra išugdomi visuomenės, jais negimstama. Vyrai taip pat turi daug ką pasakyti apie tai, kaip nuo pat gimimo jie panardinami į smurtą, kaip patriarchalinė visuomenė verčia juos būti „medžiotojais ir kariais“, agresyviais ir konkurencingais, bijančiais ir nekenčiančiais moterų, nuo kurių jaučiasi emociškai priklausomi. Minėti pamąstymai leidžia daryti išvadą, jog vyrai yra didelė problema patys sau. Tačiau taip pat svarbu pabrėžti ir tai, jog jie nebenori tokie būti. Deja, Lietuvoje vis dar gajus patriarchalinis šeimos modelis, iš esmės lemiantis ne tik smurto šeimoje sampratą, bet ir visuomenės reakciją į šį socialinį reiškinį.

Žmonės *smurtą* dažnai įsivaizduoja kaip šiurkščią prievartą, fizinės jėgos pavartojimą prieš asmenį, sukeliantį fizinį skausmą ar ribojantį nukentėjusiojo laisvę. Tačiau tokia smurto samprata anaip tol nėra teisinga ir tiksli. Psichologų teigimu, smurtas turi būti suprantamas daug plačiau – tai fizinės ar emocinės kančios, sužalojimas vartojant jėgą, turint tikslą ką nors fiziškai ar psichologiškai paveikti; smurtas – tai ir prievartinis asmens laisvės suvaržymas, turintis didelę įtaką normaliai egzistencijai. Anot psichologų, smurtas pasižymi tuo, jog jo metu asmuo yra paverčiamas objektu ir smurto atveju kyla tam tikras pavojus gyvybei – nuo nežymaus iki labai akivaiz-

⁴⁹⁴ Marcus I. Reframing. Domestic Violence: Terrorism in the Home, in M. A. Fineman, R. Mykitiuk. The Public Nature of Private Violence. – New York: Routledge, 1994. P. 21–28.

⁴⁹⁵ Vasiliauskienė L. Prievartos kultūra // Smurto prie moteris problema šiuolaikinėje Lietuvoje. Konferencijos pranešimai. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1997. P. 11–15.

daus.⁴⁹⁶ Teisinėje literatūroje tikslaus *smurto* apibrėžimo nėra, ši sąvoka gali būti suprantama plačiaja ir siaurąja prasme. Smurtas plačiaja prasme suprantamas kaip fizinė, seksualinė, psichologinė prievarta arba žmogaus nepriežiūra; šiuo atveju fizinis smurtas suvokiamas kaip tiesioginė prievarta prieš asmenį: jo stumdymas, mušimas, sužeidimas, nužudymas; psichologinis (emocinis) smurtas – tai dažniausiai su fizine prievarta susiję įžeidūs žodžiai, pastabos, draudimai, gąsdinimai, kuriais siekiama asmenį įskaudinti, įbauginti, priversti suvokti priklausomybę nuo skriaudėjo.⁴⁹⁷ Čia smurtas suvokiamas kaip priemonė, kuria yra palaužiamas nenoras, rodomas ar tikėtinas pasipriešinimas. Grasinimai – tai taip pat smurtas, tiksliau tariant, viena smurto rūšių – psichinis smurtas, pasireiškiantis grasinimu žodžiu (grasinimas sumušti, sužaloti, nužudyti) ar veiksmais (tai atitinkamos situacijos sudarymas ar gestai, kai ir be žodžių aišku, jog bus blogai, jeigu priešinsis).⁴⁹⁸

Kitaip nei psichologijoje, teisinėje literatūroje, taigi – ir kriminologijos moksle, smurtas dažniausiai apibrėžiamas žodžių junginiu „smurtiniai nusikaltimai“. Šiuos nusikaltimus vienija bendras pasikėsimo objektas, patys sunkiausi padariniai, taip pat nusikaltimo padarymo būdas.⁴⁹⁹ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 2 straipsnyje nurodyta, jog smurtiniu nusikaltimu laikoma Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatyto apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo požymių turinti veika, kuria buvo tyčia atimta žmogaus gyvybė arba sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta jo sveikata, arba pasikėsinta į žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvę ar neliečiamumą.⁵⁰⁰

Apibendrinant galima teigti, kad smurtas visuomenėje yra suvokiamas kaip fizinė, psichologinė, seksualinė prievarta, kurią nukentėjusysis patiria dalyvaudamas visuomeniniame gyvenime. Viena iš smurto rūšių – smurtas šeimoje (kitai dar vadinamas buitiniu smurtu). Smurtas šeimoje taip pat

⁴⁹⁶ Fizinis ir psichologinis smurtas. Pirminės sveikatos priežiūros komandų mokymas. ES Phare projektas. – Vilnius: LR sveikatos apsaugos ministerija, 2000. P. 3.

⁴⁹⁷ Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. – Vilnius: Vilniaus universiteto Moterų studijų centras, 1997. P. 7–9.

⁴⁹⁸ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius: Eugrimas, 2000. P. 222–224.

⁴⁹⁹ Babachinaitė G. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje // Jurisprudencija. 1999. T. 12(4). P. 97–103.

⁵⁰⁰ 2005 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas Nr. X-296 // Valstybės žinios. 2005. Nr. 85-3140.

yra kompleksinė sąvoka, apimanti tris pagrindinius elementus: psichologinę, fizinę ir seksualinę prievartą.⁵⁰¹

Bendros smurto šeimoje sąvokos apibrėžimo, kaip ir smurto apskritai, mokslinėje literatūroje nerasime: vieni autoriai ją įvardija pabrėždami vienokius požymius, kiti – kitokius. Kai kuriuos smurto šeimoje požymius, aptariamus teisinėje literatūroje bei tam tikruose tarptautiniuose dokumentuose, panagrinėsime.

Smurto šeimoje sąvoka kai kuriose valstybėse yra vartojama kai smurtas, pasireiškiantis stumdymu, žnaibymu, spjaudymu, spardymu, mušimu, smaugimu, deginimu, badymu, daužymu bei kitomis formomis.⁵⁰² Kartais smurto šeimoje sąvoka yra vartojama tik prievartos prieš moteris atvejais, tačiau dažniausiai ji atspindi kaltininko ir aukos, kuriuos sieja ilgalaikis ryšys, santykius. Mūsų nuomone, smurto šeimoje sąvoka plačiąja prasme apima įvairias smurto formas, kurios iškyla tarp tėvų ir vaikų, tarp pačių suotuoktinių bei tarp kitų šeimos narių. Anot prof. V. Justickio, smurtas šeimoje – tai prievarta silpnesnių, priklausomų šeimos narių – moterų, vaikų, senelių – atžvilgiu.⁵⁰³

Mokslinėje literatūroje dažnai vartojamas terminas „prievarta prieš žmonas (vyrus)“.⁵⁰⁴ Sąvokos „prievarta“ ir „smurtas“ – tai kone tapatūs smurto šeimoje terminai.

Praėjo jau 60 metų nuo to laiko, kai buvo priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurioje aiškiai patvirtinta, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“ ir kad „kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl <...> lyties“.⁵⁰⁵ 1979 m. Deklaracijos taikymo priežiūrą vykdomantis Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas smurtą prieš moteris apibūdino kaip vieną iš minėtoje deklaracijoje apibrėžtos diskrimi-

⁵⁰¹ Mikalajūnaitė R. Kaip prievartos prieš moteris problemą gali atskleisti sociologinis tyrimas // Smurtas prieš moteris Lietuvoje. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1999. P. 59–90.

⁵⁰² General Assembly. In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: *Report of the Secretary General*, 2006. A/61/122/Add.1. 6 July 2006. <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstownenstudydoc.pdf>

⁵⁰³ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 416–417.

⁵⁰⁴ Diršienė N. Patarimai teikiantiems pagalbą šeiminių smurto aukoms. – Vilnius: Danilius, 2005. P. 35.

⁵⁰⁵ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006. Nr. 68-2497.

nacijos formų ir būtent dėl to aktyviau ėmėsi įtraukti šį klausimą į žmogaus teisių bei laisvių apsaugą užtikrinančių institucijų bei mechanizmų darbo programą.⁵⁰⁶ 1993 m. Vienoje įvykusi pasaulinė žmogaus teisių konferencija sudarė sąlygas Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetui paskirti specialųjį pranešėją smurto prieš moteris klausimais, o Generalinei Asamblėjai – tais pačiais metais priimti deklaraciją „Dėl smurto prieš moteris panaikinimo“. Remiantis minėtos deklaracijos 1 straipsniu, smurtas prieš moteris suprantamas kaip „bet koks su lytimi susijęs smurtas, pasibaigiantis ar galintis pasibaigti fizine, seksualine ar psichologine žala ar moterų kentėjimu, apimantis grasinimą tokiais aktais, jėgos panaudojimu, neteisėtu laisvės apribojimu, pasireiškiantis ir privačiame, ir viešame gyvenime.“⁵⁰⁷ Kitas, ne mažiau svarbus tarptautinis dokumentas – Jungtinių Tautų konvencija „Dėl Moterų diskriminacijos visų formų panaikinimo“.⁵⁰⁸

Minėti tarptautiniai dokumentai – tai pastaruoju metu vykstančio aktyvaus tarptautinio spaudimo smurtą prieš moteris laikyti tarptautinių žmogaus teisių klausimu padarinys. Smurtas prieš moteris tarptautiniu mastu buvo pripažintas jų teisių pažeidimu, nesvarbu, ar kaltininkas yra valstybės pareigūnas, ar privatus asmuo.⁵⁰⁹ Be išvardytų dokumentų, panašios nuostatos yra įtvirtintos šiuose tarptautiniuose dokumentuose:

- Amerikos konvencijoje „Dėl moterų ir smurto“, kuri 1994 m. buvo įtraukta į Amerikos žmogaus teisių sistemą;
- 1993 m. Pasaulinėje žmogaus teisių konferencijoje priimtoje Vienos deklaracijoje ir veiklos programoje;
- 1994 m. Ketvirtojoje pasaulinėje konferencijoje moterų klausimais priimtoje Pekino deklaracijoje ir veiklos programoje.
- 2000 m. birželio 5–12 dienomis Niujorke vyko speciali JTO Generalinės Asamblėjos sesija, kurioje buvo svarstomas pažangos gerinant moterų padėtį klausimas. JTO generalinis sekretorius p. Kofi Annanas savo kalboje pabrėžė, kad „visos vyriausybės priėjo prie bendros

⁵⁰⁶ ES gairės dėl smurto prieš moteris ir kovos su visų formų moterų diskriminacija // <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/16173.lt08.pdf> (2009-04-15).

⁵⁰⁷ Jungtinių Tautų biuras Vienoje. Socialinės raidos ir humanitarinių reikalų centras. Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibūdinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998. P. 3–7.

⁵⁰⁸ Cees de Rover. Tarnauti ir ginti. Žmogaus teisių ir humanitarinės teisės teorija policijos ir saugumo pajėgoms. – Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas, 2001. P. 321–323.

⁵⁰⁹ Ten pat.

nuomonės dėl būtinumo kurti teisės aktus, skirtus kovoti su visų rūšių smurtu šeimoje. Smurtas prieš moteris ir merginas yra žmogaus teisių pažeidimas. Daugelis valstybių jau įvedė švietimo programas, taip pat priėmė teisės aktus, skirtus kovoti su smurto šeimoje išraiškomis. Tačiau dar yra nemažai valstybių, kuriuose smurto šeimoje prevencijos klausimas sprendžiamas nepakankamai veiksmingai⁵¹⁰.

Taigi tarptautiniai dokumentai rodo, jog smurtas prieš moteris namuose, darbo vietoje arba pavartotas valstybės pareigūnų yra opi ne tik nacionalinė, bet ir tarptautinė problema. Todėl galima konstatuoti, jog prievarta prieš moteris ir merginas yra šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas, kuris turi ne tik fizinių, bet ir psichologinių padarinių. Juos aptarsime vėliau.

Smurto šeimoje rūšys

Smurtas namuose – tai pasikartojantis ir dažnėjantis fizinio, žodinio, dvasinio ir ekonominio įžeidimo, tikintis kontroliuoti, gąsdinti, bauginti, ciklas. Smurto namuose objektais gali būti bet kurie šeimos nariai, tačiau absoliuti dauguma smurto šeimoje aukų yra moterys. Jungtinių Tautų gyventojų fondo duomenimis, kas trečia moteris pasaulyje yra patyrusi smurtą. Tačiau visame pasaulyje įrodyta – statistikos duomenys, atvejai užregistruoti policijos, atspindi tik ledkalnio viršūnę, jie parodo mažiau nei ketvirtadalį realiai įvykusių smurto atvejų.⁵¹¹

Išskiriami trys smurto namuose tipai:

- sutuoktinio smurtas prieš kitą sutuoktinį;
- tėvų smurtas prieš vaikus;
- vaikų ir vaikaičių smurtas prieš senus giminaičius.

Smurtas šeimoje – tai visi tyčiniai fiziniai, psichologiniai, ekonominiai, seksualiniai vieno šeimos nario veiksmai prieš kito šeimos narį, jeigu šie veiksmai pažeidžia jo, kaip piliečio ir asmens, konstitucines teises ir laisves

⁵¹⁰ Daily Highlights. A World of News from the World Organization (2001) <http://www.un.org/News/dh/latest.htm> (May 5, 2009).

⁵¹¹ General Assembly. In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: *Report of the Secretary General*, 2006. A/61/122/Add.1. 6 July 2006. <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstownestudydoc.pdf> (May 30, 2009).

bei sukelia jam ekonominę, fizinę, psichinę ar moralinę žalą.⁵¹² Šis socialinis reiškiny yra daugialypis, pasireiškia skirtingomis formomis.

Tarptautiniai teisės aktai skiria šias pagrindines **smurto šeimoje formas**:⁵¹³

- fizinis smurtas;
- psichologinis smurtas;
- seksualinis smurtas.

Užsienio šalių mokslinėje literatūroje nurodoma dar viena smurto šeimoje forma – ekonominis smurtas.

Pažymėtina, kad kiekvienu konkrečiu atveju smurtas būna kitoks ir nebūtinai tik vienos rūšies: dažniausiai smurtas šeimoje yra fizinio, seksualinio, psichologinio ir ekonominio smurto derinys. Dažniausiai pirma pasireiškia psichologinis smurtas, kurį tam tikru metu papildoma įvairaus sunkumo fiziniai veiksmai. Vėliau jis gali virsti fiziniu ar seksualiniu smurtu.

Fizinis smurtas – tai neteisėtas, tyčinis, prieš asmens valią daromas fizinis poveikis kito žmogaus organizmui, kuriuo siekiama atimti gyvybę, padaryti žalą sveikatai, atimti laisvę, sukelti bejėgišką būklę, fizinį skausmą ar kitokias fizines kančias. Fizinio smurto veiksmų pobūdis gali būti įvairus: smūgiai, mušimas, žalojimas ir kitoks poveikis žmogaus kūno išoriniam paviršiui ir jo vidaus organams naudojant fizinę jėgą, šaltąjį ar šaunamąjį ginklą arba kitus daiktus, skysčius, medžiagas ir taip toliau. Nusikalstami smurtiniai veiksmai skiriasi aukai padarytos žalos dydžiu.⁵¹⁴

Fizinį smurtą vertinant ne teoriškai, o praktiškai, išskiriamos dažniausiai realiame gyvenime pasitaikančios jo apraiškos:⁵¹⁵

- smūgiuojama, žnybama, spiriama, svaidomi, daužomi į sieną daiktai;
- neleidžiama išeiti iš namų;

⁵¹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

⁵¹³ Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.RES.48.104.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.RES.48.104.En?Opendocument) (May 30, 2009).

⁵¹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

⁵¹⁵ Dirsienė N. Patarimai teikiantiems pagalbą šeiminio smurto aukoms. – Vilnius: Danielius, 2005. P. 40.

- uždaroma patalpoje iš lauko;
- atsisakoma padėti pasiligojusiai, susižeidusiai ar nėščiai moteriai;
- neleidžiama kreiptis medicinos pagalbos;
- trukdoma miegoti;
- gadinamas turtas.

Psichologinis smurtas – tai pavojingas, visada sąmoningas, tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiantis baimintis, kad dėl tolesnių grasintojo veiksmų arba neveikimo atsiras tam tikrų neigiamų padarinių. Psichologinio smurto tikslas – priversti auką paklusti smurtautojo reikalavimams.⁵¹⁶ Šis smurtas teisinėje kalboje dažniau apibūdinamas terminu „grasinimas panaudoti smurtą“. Grasinama gali būti žodžiais, mostais, ginklo ir kitų daiktų demonstravimu, sukuriant neišvengiamo susidorojimo įspūdį. R. Uscila vartoja psichinės (emocinės) prievartos sąvoką. Pasak jo, psichinė (emocinė) prievarta – tai žmogaus niekinimas, keiksnojimas nencenzūriniais žodžiais, žodinė agresija, baimės jausmo sukėlimas, gąsdinimas, grasinimai sužaloti auką arba jos artimuosius, nuolatinės įtampos, streso sukėlimas, taip pat vertimas jaustis kaltu, nors tam nėra objektyvaus pagrindo.⁵¹⁷

Psichologinis smurtas šeimoje pasireiškia įvairiai:

- nuolat kritikuojama, šaukiama arba skriaudžiama (pvz., moteriai priekaištaujama, kad ji per stora, liesa, kvaila, labai bloga motina, partnerė, meilužė ir pan.);
- ignoruojami jausmai;
- išjuokiami įsitikinimai;
- baudžiama nekreipiant dėmesio į švelnius jausmus;
- draudžiama eiti į darbą (norint apriboti bendravimą);
- manipuluojama partneriu, meluojama;
- skriaudžiami partnerio giminaičiai ir draugai, norima juos išvyti;
- atsisakoma išeiti su partneriu į viešumą;
- trukdoma partneriui palaikyti santykius su giminaičiais ir draugais;
- draudžiama naudotis telefonu;
- partneris viešai žeminamas;

⁵¹⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

⁵¹⁷ Diršienė N., Reikertienė V., Uscila R., Uscilaitė Ū. Teisiniai ir praktiniai patarimai moterims, patyrusioms prievartą šeimoje. – Vilnius, 2004.

- persekiojama darbe;
- grasinama pagrobti vaikus;
- paliekama pavojingose vietose.

Emocinis smurtas nėra toks akivaizdus kaip fizinis, nes nebūna mėlynių, lūžių ir kitų kūno sužalojimų, tačiau jis pažeidžia psichologinę žmogaus gerovę.

Seksualinis smurtas – tai pirmiausia kėsinimasis į seksualinio apsisprendimo laisvę. Seksualinis smurtas šeimoje pasireiškia šiomis formomis:

- su asmeniu elgiamasi kaip su sekso objektu;
- verčiama nusirengti prieš asmens valią;
- verčiama lytiškai santykiuoti ypač žiauriu būdu;
- verčiama lytiškai santykiuoti prieš asmens valią, žaginama;
- verčiama lytiškai santykiuoti, prieš tai sumušus;
- susilaikoma nuo sekso ir nereiškiama švelnių jausmų;
- pavyduliuojama, partneris kaltinimas meilės ryšiais su kitais asmenimis;
- verčiama stebėti ir kartoti pornografinius veiksmus.⁵¹⁸

Pažymėtina, kad seksualinis smurtas yra kėsinimasis ne tik į gyvybę, sveikatą, kūno neliečiamumą, bet ir kartu ir į asmens garbę, t. y. tuo pačiu metu seksualiniam smurtui ir fizinio ir psichologinio smurto bruožai. Galima daryti išvadą, kad seksualinė prievarta neatsiejama nuo kitų prievartos formų – fizinės arba emocinės.

Ekonominis smurtas – tai finansinė priklausomybė nuo kito asmens, galinti pasireikšti ir reikiamo finansinio išlaikymo neteikimu, ir draudimu, trukdymu asmeniui pačiam rūpintis savo finansinių išteklių kaupimu ir saugojimu, taip pat tokie smurtautojo veiksmai, kai žlugdomas aukos profesinis gyvenimas, karjera (pvz., nurodoma, kad moteris turi rūpintis buitinėmis, namais ir vaikais). Šios rūšies prievarta reiškiasi visų socialinių ekonominių sluoksnių šeimų gyvenime. Padėtis yra itin problemiška, kai moteris neturi savo gyvenamojo ploto, nuolatinio darbo, augina vaiką, aukoja savo interesus ir taip paklūsta smurtautojui.⁵¹⁹

Labiausiai paplitusios šios ekonominio smurto formos:

- draudžiama asmeniui dirbti;

⁵¹⁸ Dirsienė N. Patarimai teikiantiems pagalbą šeiminių smurto aukoms. – Vilnius: Danielius. 2005. P. 42.

⁵¹⁹ Dirsienė N., Reikertienė V., Uscila R., Uscilaitė Ū. Teisiniai ir praktiniai patarimai moterims, patyrusioms prievartą šeimoje. – Vilnius, 2004. P. 65.

- atimami iš jo visi pinigai, verčiama prašyti pinigų savo reikmėms;
- neduodama pinigų būtiniausiems dalykams (maistui, medicinos pagalbai, išsilavinimui);
- kontroliuojamas šeimos biudžetas ir vienvaldiškai priimami finansiniai sprendimai;
- atsisakoma išlaikyti vaikus tiek gyvenant santuokoje, tiek skyrybų atveju, jiems likus su motina;
- atsisakoma teikti partneriui informaciją apie tikrąją šeimos turtingumą;
- skyrybų atveju – turtas perleidžiamas smurtautojo giminei ar kitiems asmenims.

Kai kurie mokslininkai, be nurodymų, išskiria ir kitas smurto namuose formas: atskyrimą ir judėjimo laisvės nesuteikimą, manipuliavimą vaikais, vertimą nusizudyti ir taip toliau. Tačiau šiuos veiksmus vis dėlto priskirtume kuriai nors iš jau aptartų pagrindinių smurto šeimoje rūšių. Todėl smulkesnis smurto namuose skaidymas į rūšis neturi prasmės ir praktinės reikšmės. Be to, kaip jau minėta, smurtas namuose dažniausiai yra fizinio, seksualinio, psichologinio ir ekonominio smurto derinys.

Šeimose pasireiškia psichologinis smurtas (grasinimai, gąsdinimai ir t. t.), taip pat ekonominis smurtas. Vėliau jis gali virsti fiziniu ar seksualiniu smurtu. Smurtautojas beveik niekada neapsiriboja kuria nors viena smurto forma, jis siekia savo auką sugniuždyti ir morališkai, ir fiziškai.

L. Valerio teigimu, smurtas šeimoje – tai tam tikra elgesio sistema. Jis paprastai yra standartiškas ir susideda iš daugelio ciklų, kurių **kiekvienas turi tris stadijas:**⁵²⁰

- didėjančios įtampos stadija,
- aktyvaus smurto stadija,
- meilės ir atgailos stadija.

1. Didėjančios įtampos stadija. Moteris paprastai reaguoja ramiai, stengdamasi sušvelninti aplinkybes arba apginti savo padėtį šeimoje. Abu partneriai gali teisinti smurtautojo elgesį: reakcija į stresą darbe, dėl pinigų ir panašiai. Didėjant įtampai, moters balansavimo galimybės mažėja. Kaip tik šioje stadijoje moterims labiausiai reikia ieškoti veiksmingos pagalbos ir palaikymo.

⁵²⁰ Walker L. Dynamics of Domestic Violence - The Cycle of Violence. 2002. <http://ezinearticles.com/?Lenore-Walkers-Cycle-of-Violence&id=1366375> (May 29, 2009).

2. Aktyvaus smurto stadija. Pykčio priepuoliai tokie stiprūs, kad skriaudėjas nebegali jų paneigti, o moteris nebegali ignoruoti smarkaus poveikio jai. Moterys paprastai iš anksto pajaučia, kad tokia padėtis artėja, taip pat didėjančią baimę bei depresiją. Aršus smurtas egzistuoja todėl, kad vyras pasirenka smurtinius santykius.

Po smurto protrūkio dažniausiai pradedama neigti, kad incidentas rimtas ir būtina kreiptis į policiją arba medikus. Šioje stadijoje būtina padėti moterims suvokti, kad numatomo, spėjamo, laukiamo smurto akto galima išvengti – išeiti iš namų, pasislėpti, pasikviesti į pagalbą draugų.

3. Meilės ir atgailos stadija. Šiuo laikotarpiu vyras gali būti geras, mylintis, jaustis kaltas, žadėti niekada nebesmurtauti, arba, atvirkščiai, apkaltinti moterį išprovokavus smurtą. Moteris tiki, kad vyras pasikeis. Jai yra labai sunku išeiti. Tačiau būtina nepamiršti – kartą patirtas smurtas greičiausiai ne tik pasikartos, bet ir bus nuožmesnis.

Paprastai, jeigu vyras (artimas žmogus) smurtavo prieš moterį, jis neapsiribos tik tuo kartu. Jis pasinaudos bet kuriuo pretekstu ir toliau taip elgtis. Moteris čia niekuo dėta. Vyras įpratęs taip elgtis ir spręsti konfliktus būtent tokiu būdu.⁵²¹

Smurto šeimoje raiškos charakteristika

Partnerio (sutuoktinio, sugyventinio) smurtas yra labiausiai paplitusi smurto prieš moteris forma, ypač Europoje, gerai išsivysčiusiame pasaulio regione.

Pasaulinės sveikatos organizacijos (toliau – PSO) organizuotų tyrimų duomenimis, nuo 15 proc. iki 71 proc. moterų visame pasaulyje yra patyrusios fizinį partnerio smurtą.⁵²²

Netgi išsivysčiusiose JAV partnerių smurtas yra dažniausia moterų sužeidimų priežastis.⁵²³

⁵²¹ Еникеева Д. Как перевоспитать мужа. – Москва, 1999. С. 28.

⁵²² WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women. Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses Claudia. http://www.who.int/gender/violence/who_multicountry_study/Introduction-Chapter1-Chapter2.pdf (May 25, 2009).

Smurto prieš sutuoktinį (sugyventinį) priežastys įvairios. Jas lemia socialinių, kultūrinių, psichologinių, ekonominių ir kitų veiksmų, kurie dažniausia būna smurto kaltininkai, derinys. Smurtas prieš moterį yra istoriškai susiklosčiusių nelygių valdingų vyrų ir moterų santykių šeimoje bei visuomenėje apraiška. Dėl to vyrai dominuoja ir diskriminuoja moteris. Psichologės M. Fiurst teigimu, mūsų visuomenėje valdžia ir autoritetas dažniausiai priklauso vyrams, todėl suprantama, kad, viena vertus, į agresyvių vyrų elgesį žiūrima pagarbiai, jis laikomas vertingu. Kita vertus, tokiu elgesiu įgyjami valdžia ir autoritetas. Viešas agresyvaus vyriškumo aukštynimas iki ypatingo žiaurumo kine, televizijoje ir romanuose – tai tik sukarikatūrintas šios vertybių sistemos vaizdas. Jis apima įvairius visuomenės sluoksnius ir pirmiausia minėtinos profesijos, kurios atstovams ypač svarbu nugalėti konkurentą (pvz., politikams, verslininkams, kariškiams, mokslininkams, sportininkams).⁵²⁴

Tačiau tokiomis aplinkybėmis kenčia ne tik moteris. Vyras kenčia ne mažiau, pirmiausia nuo jam primestų vyriškumo stereotipų, kuriuos pastaroju metu ypač skatina filmai ir knygos, tikro vyro įvaizdį sutapatinantys su žudiku, prievartautoju (smurtautoju), agresoriumi ir taip toliau. Humanistas vyras jaučia, kad jis neatitinka visuomenės informavimo priemonių įdiegto įvaizdžio. Maža to, mūsų šalyje apstu masinės kultūros pavyzdžių, kai moteris pateikiama tik kaip sekso objektas. Moters engimo (prievartavimo) scena, kai ji žaiginama ar seksualiai išnaudojama, pavergiamą, moteris ar mergaitės išnaudojamos seksualiniams geiduliams tenkinti, įskaitant ir pornografiją, yra veiksnys, skatinantis smurto plitimą ir neigiamai veikiantis visuomenės dvasinį gyvenimą, lyčių santykius.

Pažymėtina, kad smurtas nemažėja netgi prieš nėščias moteris – kaip tik priešingai. Nėštumas ir laikotarpis po gimdymo gali kelti moteriai net didesnę tikimybę patirti partnerio smurtą. JAV, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje buvo atlikti specialūs tyrimai, siekiant ištirti intymių partnerių smurto ir nėštumo sąsajas. Pirmųjų tyrimų metu nagrinėtas tik fizinis smurtas. Nustatyta, kad smurtą nėštumo metu patyrė nuo 0,9 proc. iki 20,1 proc. moterų. JAV taip pat buvo nustatyta, kad viena iš šešių suau-

⁵²³ Perttu S., Kaselitz V. Partnerio smurto problemos sprendimas – rekomendacijos nėščiąjų, gimdyvių ir kūdikių priežiūros specialistams. Yliopistopaino. 2006. P. 9. *Moteryų informacijos centro tinklalapis*. http://www.lygus.lt/ITC/files_smurtas/maketas_pdfui.pdf (2009-04-30).

⁵²⁴ Fiurst M. Psichologija. – Vilnius, 1999. P. 9–14.

gusių moterų ir viena iš penkių paauglių yra fizinio smurto aukos. Tyrimas parodė, kad tikimybė tapti smurto auka nėštumo metu yra didesnė nei susirgti tokiomis ligomis kaip diabetas ar nėštumo toksikozė, dėl kurių nėščiosios yra reguliariai tiriamos.⁵²⁵

Paminėtina, kad Vilniaus gimdymo namuose jau ketveri metai vykdoma moterų patikra dėl smurto. 2005 m. vasarį–balandį Vilniaus gimdymo namų Nėštumo patologijos skyriuje buvo atlikta apklausa dėl smurtavimo nėštumo metu (bendras apklaustų moterų skaičius – 104). Nustatyta, kad intymaus partnerio smurtą patyrė 25 moterys. Kaip parodė apklausa, dažniausios smurto formos – bauginimas, partnerės elgesio kontroliavimas, taip pat spardymas, kabinėjimasis, vertimas lytiškai santykiauti. Aštuonios iš apklaustų moterų teigė patyrusios smurtą būdamos nėščios ir keturios – gimus vaikui.⁵²⁶ Pažymėtina, kad kuo labiau akušerės patyrusios kalbėti apie smurtą, tuo daugiau nustatoma smurto atvejų. Tačiau, apklausų duomenimis, Lietuvoje moterims apie šią problemą kalbėti sunku, pavojinga ir nepatogu.

Prievarta vaikų atžvilgiu – tai pati žiauriausia visuomenės patologijos forma. Vaikai tam net pasipriešinti nesugeba, o juos viskas labai veikia – ir fiziškai, ir dvasiškai, emociškai. Šie išgyvenimai vaiko sieloje palieka gilius randus visam gyvenimui. Taigi, kur prasideda smurtas? Atsakymas vienas – šeimoje. Šeimos institutas pastaraisiais dešimtmečiais visame pasaulyje išgyvena krizę. Kas vyksta šeimose, jų namuose, kai iš ten sklinda riksmas ir vaiko aimanos? Aplinkiniai nenori kištis, smurtautojai neigia, aukos tyli. Smurtas ir prievarta vaikų atžvilgiu visada egzistavo ir, deja, egzistuos. Galima stengtis tik jį sumažinti.

Didžiausią įtaką atsirasti smurtui namuose vaikų atžvilgiu daro alkoholis ir socialinė nepriežiūra. Tėvai visiškai nesirūpina savo vaikais arba rūpinasi tik tam, kad gautų socialines pašalpas, kurias jie nedelsdami prageria.

V. Blažys, nagrinėdamas smurto prieš vaikus problemą, vartoja sąvoką „buitinė prievarta“, kuri apibrėžiama kaip „emocinė, fizinė, seksualinė prie-

⁵²⁵ Fiurst M. Psichologija. – Vilnius, 1999. P. 9–14.

⁵²⁶ Perttu S., Kaselitz V. Partnerio smurto problemos sprendimas – rekomendacijos nėščiųjų, gimdyvių ir kūdikių priežiūros specialistams. Yliopistopaino. 2006. P. 9. *Moterų informacijos centro tinklalapis*. http://www.lygus.lt/ITC/files_smurtas/maketas_pdfui.pdf (2009-04-30).

varta, įvykdyta sąmoningai ar nesąmoningai prieš šeimos narius ar kitus asmenis, gyvenančius po vienu stogu⁵²⁷.

Buitinė prievarta (buitinis smurtas) prieš vaikus gali būti suskirstytas į tokias grupes:

- **fizinis smurtas** – tai sąmoningi smurtiniai veiksmai, kurie vaikui sukelia skausmą ir gali sukelti netgi sveikatos ir raidos sutrikimus;
- **seksualinis smurtas** – tai prievartos rūšis, kai vaikas verčiamas tenkinti suaugusio žmogaus seksualinius poreikius;
- **emocinė prievarta** – tai vaiko atstūmimas, menkinimas, nuolatinis žeminimas, socialinė izoliacija, visiškas dėmesio nekreipimas, žalingų auklėjimo metodų taikymas ir panašiai.

Kaip atskira smurto prieš vaikus forma išskiriama **vaiko nepriežiūra**, kuri, kaip teigiama, yra labiausiai paplitusi netinkamo elgesio su vaikais forma. Vaiko nepriežiūra galima apibūdinti kaip netinkamą elgesį su vaiku, jo poreikių netenkinimą.⁵²⁸

Išskiriamos šios vaiko nepriežiūros rūšys:

- Fizinė nepriežiūra, pasitaikanti dažniausiai. Atsisakoma suteikti skubią medicinos pagalbą, vaikas paliekamas be priežiūros, prižiūrimas neadekvačiai, atstumiamas arba net išvaromas iš namų, nesugebama tinkamai pasirūpinti jo saugumu, fiziniais ir emociniais poreikiais. Fizinė nepriežiūra gali labai paveikti normalią vaiko raidą ir sukelti sunkius sutrikimus bei ligas dėl prasto maitinimo. Neprižiūrimas vaikas gali patirti sunkių fizinių susižalojimų (įsijauti, susimušti, nudegti).
- Pedagoginis apleistumas – mokyklinio amžiaus vaikui leidžiama nuolat praleidinėti pamokas. Dėl pedagoginio apleistumo vaikas gali neįgyti būtinų pagrindinių įgūdžių, galutinai mesti mokyklą ir (arba) elgtis destruktvyviai.
- Emocinė nepriežiūra – tėvai nuolat ir aršiai barasi vaiko akivaizdoje, leidžia vaikui vartoti alkoholį ar narkotikus, atsisako arba nesugeba sukurti reikiamos psichologinės aplinkos, vaikas nuolat menkina-

⁵²⁷ Blažys V. Metodinė medžiaga sveikatos priežiūros specialistams darbui su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku // Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2001. P. 57.

⁵²⁸ World Report on Violence against Children. 2005. http://www.violencestudy.org/IMG/pdf/3._World_Report_on_Violence_against_Children.pdf (June 2, 2009).

mas, stokoja meilės ir dėmesio. Toks elgesys su vaiku skatina jį vartoti alkoholį ir narkotikus, destruktiviai elgtis ar net žudyti.

- Medicininė nepriežiūra – nesuteikiama vaikui reikiama medicinos pagalba tuomet, kai nėra jokių finansinių trukdžių tai daryti. Kai kuriais atvejais tėvai ar globėjai gali atsisakyti tradicinės medicinos pagalbos dėl religinių įsitikinimų. Tokie atvejai paprastai nepriskiriami prie medicininės nepriežiūros, tačiau kai kuriose valstybėse teismai nagrinėja tokias bylas ir priverčia vaikui suteikti reikiamą medicinos pagalbą tuomet, kai vaikui gresia mirtis ar sunkūs sveikatos sutrikimai dėl laiku nesuteikto gydymo ar jo stokos. Medicininės nepriežiūros pasekmės yra silpna sveikata ir sunkūs sveikatos sutrikimai.⁵²⁹

Seksualinis smurtas yra pati sunkiausia prievartos prieš vaikus forma, kurios padariniai patys skaudžiausi visai vaiko raidai. Suaugęs asmuo pasinaudoja vaiko meile, priklausomybe ir pasitikėjimu. Taip jis įgyvendina savo galią, norą, kad jam būtų paklustama.

Statistikos duomenimis, dažniausiai (90 proc.) vaikai patiria vyrų seksualinę prievartą, bet kartais ir moterų. UNICEF dokumentuose sakoma, kad 70–80 proc. seksualinio smurto aukų pažinojo prievartautojus, t. y. apie 36 proc. buvo jų tėvai, 6 proc. – motinos, 4 proc. – dėdės, 6 proc. – broliai ir 2 proc. – globėjai.⁵³⁰

Seksualinės prievartos prieš vaikus sąvoką šiuo metu plačiai vartoja įvairių sričių specialistai, neretai ją aiškindami skirtingai. Dažniausiai pateikiami tokie apibrėžimai: „Seksualinė prievarta prieš vaikus – tai priklauso nuo suaugusiųjų, fiziškai ar psichologiškai nebrandaus vaiko ar paauglio įtraukimas į seksualinę veiklą, kurios jie pilnai negali suprasti ir kuriai negali duoti informuoto sutikimo; ši veikla pažeidžia socialines normas ir šeimos pasiskirstymą vaidmenimis.“⁵³¹

⁵²⁹ Child neglect Fact sheet.2007. <http://www.americanhumane.org/assets/docs/about-us/AU-FS-child-neglect.pdf> (June 2, 2009).

⁵³⁰ Jevaitytė E. Smurto gnaužuose vaikai // Smurtas prieš vaiką šeimoje ir visuomenėje. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001. P. 41.

⁵³¹ Blažys V. Metodinė medžiaga sveikatos priežiūros specialistams darbui su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku // Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001. P. 57.

Vieną išsamiausių seksualinės prievartos prieš vaikus apibrėžimų pateikia D. Finkelhoras ir Dž. Korbinas: „**Seksualinė prievarta – tai bet koks kontaktas tarp suaugusiojo ir seksualiai nesubrendusio vaiko (seksualinis subrendimas – tiek socialinis, tiek psichologinis), suaugusiam siekiant seksualinio pasitenkinimo; ar bet koks seksualinis kontaktas su vaiku, naudojant jėgą, grasinimus, meluojant, jog vaiko dalyvavimas tame kontakte yra nekenksmingas vaikui; ar seksualinis kontaktas su vaiku, kuriam vaikas negali duoti informuoto sutikimo dėl amžiaus, jėgos skirtumo ar santykių su suaugusiuoju pobūdžio.**“⁵³²

Apibrėžiant seksualinę prievartą prieš vaikus, sutikimo kriterijus netaikomas. Tikima, kad bet kuriuo atveju duoti visaverčio sutikimo seksualiai bendrauti vaikas negali dėl savo žemo psichosocialinės brandos lygio. Todėl seksualinė vaiko ir suaugusiojo sueitis gali būti laikoma smurtu jau vien dėl amžiaus skirtumo, neatsižvelgiant į konkrečias to smurto aplinkybes.

Mūsų visuomenėje seksualinė prievarta prieš vaikus dažnai suprantama kaip tiesioginė lytinė sueitis. Tačiau mokslinėje literatūroje išskiriama keletas seksualinio smurto formų. Dažniausiai jos skirstomos į *kontaktines* ir *nekontaktines*.⁵³³

Kontaktinė seksualinio smurto prieš vaikus forma – tai tiesioginė seksualinė sueitis su vaiku, t. y. vaginalinis, oralinis, analinis lytinis aktas. Vaikas seksualiai bučiuojamas, verčiamas glamonėti suaugusiojo lytinius organus arba glamonėjami vaiko lytiniai organai ir panašiai.

Nekontaktinė seksualinio smurto prieš vaikus forma – tai seksualinis dirginimas, nesant tiesioginio fizinio ryšio su vaiku, t. y. su juo kalbamasi seksualinio pobūdžio temomis, jam rodomi lytiniai organai, pornografiniai leidiniai ir filmai, vaikas verčiamas arba jam siūloma nusirengti ar (ir) masturbotis kito asmens akivaizdoje ir panašiai.

Mokslinėje literatūroje dar išskiriama ir itin žiauri lytinio smurto prieš vaikus forma – seksualinis kankinimas, t. y. kankinama pasitelkus gyvūnus, lytiniai organai žalojami įvairiais daiktais, vaikas verčiamas būti tam tikroje pozoje, kankinamas žodžiu (pvz., įžeidžiamai komentuojama) ir taip toliau.⁵³⁴

⁵³² Jevaitytė E. Smurto gniaužtuose vaikai // Smurtas prieš vaiką šeimoje ir visuomenėje. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001. P. 39.

⁵³³ Ten pat.

⁵³⁴ Ten pat.

Lytinio smurto prieš vaikus sąvoka yra labai plati, todėl galima teigti, jog seksualine prievarta prieš vaikus laikytinas bet koks seksualinis suaugusiojo ir vaiko santykis.

Smurtautojo elgesys šiuo atveju grindžiamas keliomis prielaidomis. D. Finkelhoras jas aiškina taip:⁵³⁵

- **Emocinis sutapimas**, kai vaikas suaugusiajam gali suteikti emocinį pasitenkinimą. Kai kurie suaugusieji jaučiasi emociškai saugesni prisirišdami prie vaikų dėl menkos savigarbos arba sutrikusios psichologinės raidos. Čia pabrėžiamas ne seksualinis, o būtent emocinis pasitenkinimas. Seksualiai santyki audamas su vaiku, smurtautojas patenkina galios, kontrolės bei saugumo jausmus.
- **Seksualinis susižavėjimas vaiku**. Kai kurie suaugę asmenys seksualiai stipriai susijaudina, susižavi vaikais dėl kelių galimų priežasčių, pirmiausia dėl biologinių veiksmų (pvz., chromosomų lygio ar jų derinio), seksualinės traumos smurtautojo vaikystėje.
- **Blokavimo prielaida**, kai suaugęs asmuo nesugeba turėti emocinių ir seksualinių santykių su sau lygiais asmenimis. Taip gali atsitikti po ankstesnių nesėkmingų bandymų suartėti su sau lygiu partneriu, taip pat kai netenkina šeimos santykiai (pvz., vyras, moteriai atsiskaitius patenkinti seksualinius jo poreikius, savo seksualinius interesus gali nukreipti į dukterį).

D. Finkelhoras išskiria ir veiksmus, kurie gali sumažinti paties vaiko pasipriešinimą. Įtakos tam gali turėti emocinis vaiko nesaugumas, meilės, prisirišimo stoka, psichologinis apleistumas – dėl to jis tampa bejėgis atsipirti skriaudėjo dėmesiui ir prisirišimui. Seksualinės informacijos stoka taip pat didina riziką tapti seksualinio smurto auka. Vaiko pasipriešinimą prievartai labai stipriai gali sumažinti pasitikėjimas ir pagarba skriaudėjui. Be to, grasindamas fizine žala, smurtautojas labai lengvai gali pašalinti vaiko pasipriešinimą.⁵³⁶

Seksualinis smurtas sukelia neigiamas pasekmes visai vaiko raidai. Seksualinės prievartos padariniai yra sunkesni, jei:

- didesnis smurtautojo ir aukos amžiaus skirtumas;

⁵³⁵ Gasparavičiūtė D. Metodinė medžiaga socialiniams darbuotojams su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku // Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001. P. 57.

⁵³⁶ Ten pat.

- artimesni smurtautojo ir aukos giminystės ryšiai;
- ilgiau trunka prievarta;
- vaikas buvo mažesnis seksualinio išnaudojimo pradžioje;
- prievarta dažniau kartojasi;
- vaikas verčiamas kruopščiau viską slėpti;
- vaikas turi mažiau artimų ryšių, galinčių užtikrinti jo saugumą.⁵³⁷

Smurto prieš vaiką padariniai gali būti ir trumpalaikiai, ir ilgalaikiai. Trumpalaikiai padariniai yra su nerimu ir baime susiję požymiai, t. y. miego sutrikimai, fobinis nerimo sutrikimas; neįprastas amžiui, labai seksualus elgesys; pasikeitęs įprastas mokymosi lygis; bandymas piktnaudžiauti alkoholiu ar narkotinėmis medžiagomis. Ilgalaikiai padariniai: depresija, savęs nuvertinimas ir kaltės jausmas, gėdos jausmas, bloga savikontrolė, t. y. agresyvūs veiksmai; bendravimo problema, pasireiškianti pasirenkant partnerį, savo elgesiu primenantį skriaudiką (auką), šeimos, kurioje gali pasikartoti prievarta prieš vaikus, sukūrimas; seksualinių santykių problemos, t. y. netvarkingas, provokuojantis seksualus elgesys, prostitucija arba visiškai seksualinis savęs suvaržymas; nepasitikėjimas aplinkiniais, socialinė atskirtis. Taigi vaiko patirtos traumos stiprumas yra tiesiogiai proporcingas pasekmių ilgalaikiškumui.

Bendra smurto šeimoje priežastingumo apžvalga

Smurtas šeimoje gali pasireikšti dėl įvairių priežasčių, kurias lemia socialinių, kultūrinių, psichologinių, ekonominių ir kitų veiksnių derinys. Yra nemažai teorijų, kuriomis bandoma paaiškinti smurto šeimoje kilmę ir paplitimą. Vienose iš jų smurto šeimoje kilmė grindžiama asmeninio pobūdžio priežastimis: alkoholio ar narkotikų vartojimu, nukentėjusiojo veiksmais, psichikos ligomis, stresais, frustracija, atsilikusiu vystymusi ir šeimos narių smurtavimu.⁵³⁸ Kai kurie mokslininkai ėmė abejoti dėl šio reiškinio išskirtinai asmeninio pobūdžio priežasčių. Jie linkę remtis socialinėse struktūrose glūdinčiomis prielaidomis. Anot jų, asmens skriauda šei-

⁵³⁷ Seksualinė prievarta prieš vaikus. Informacinė medžiaga tėvams ir mokytojams. – Vilnius: Pedagoginis-psichologinis centras, 2000. P. 7.

⁵³⁸ Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibūdinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998. P. 16.

mose atspindi plačiąsias visuomenės struktūras arba joms būdingą lyčių bei ekonominę nelygybę. Todėl galima daryti prielaidą, kad socialinė, politinė ir ekonominė aukos priklausomybė nuo smurtautojo lemia smurtą šeimoje.⁵³⁹ Smurtinį savo elgesio pobūdį smurtautojas gali būti įsisąmoninęs, pats sau pateisinęs, „įteisinęs“. Toks „pagrįstas“ smurtas yra tada, kai auka laikoma priklausoma nuo smurtautojo („Su priklausančiu nuo manęs ką noriu, tą darau“), kai teigiama, kad smurtas yra aukos labui („Aš darau tai tavo labui“).

Tokios pat svarbios smurto šeimoje atsiradimo priežastys yra socialinės ir psichologinės: neišsipildžiusios viltys, ankstesnių socialinių orientyrų praradimas, netikrumas dėl ateities, socialinių aplinkybių neapibrėžtumas. Kai kurie psichologai mano, kad šių dienų smurtas daugeliu atveju yra asmens neurotinis protestas prieš jį slegiančius streso veiksnius ir socialinio gyvenimo sąlygas, prie kurių sunku prisitaikyti. Silpnieji greičiau pasiekia geidžiamo rezultato fiziniu ar psichologiniu smurtu.⁵⁴⁰

Smurto kultui plisti didelę įtaką turi televizija, ekrane rodomas blogis glaudžiai susijęs su didėjančiu pačios visuomenės žiaurumu; taip pat tai susiję su didėjančiu alkoholizmu, narkomanija, nedarbu ir kitais neigiamais socialiniais reiškiniais. Šeima nėra atskirta nuo visuomenės gyvenimo. Visa tai, kas vyksta aplinkui, atsispindi ir šeimose. Daugybė visuomenės nuomonės apklausų ir nusikalstamumo statistika rodo, kad tam tikrais laikotarpiais žmonės tampa žiauresni. Svarbiausias tokios tendencijos veiksnys yra ekonominės problemos, gyvenimo lygio nuosmukis, didėjantis skurdas, kylančios kainos, laiku nemokami atlyginimai, didėjantis nedarbas. Civilizacijos istorija liudija, kad globalūs visuomenės pokyčiai visada susiję su žiaurumu, o žmonės taip pat nėra išimtis. Net be galo kantrus, taikus ir geras žmogus tampa agresyvus ar piktas, kai katastrofiškai sumažėja jo socialinis ir ekonominis statusas. Didelė visuomenės dalis sprendžia sunkias problemas vartodama alkoholį. Girtuoklystė, smurtas ir žiaurumas paprastai vienas kitą papildo, todėl šeimoje patiriama prievarta (ir moterų, ir vaikų) dažnai yra susijusi su sutuoktinių (tėvų) alkoholizmu. Tačiau tarp skriaudikų yra ir daug negeriančių asmenų. Net išsigydę nuo alkoholizmo kai kurie asmenys ir toliau yra agresyvūs, žiaurūs savo artimiesiems.

⁵³⁹ Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibūdinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998. P. 16.

⁵⁴⁰ Ten pat.

Visuomenės pakantumas smurtui taip pat yra viena iš jį skatinančių priežasčių.

Be nurodytųjų ekonominių, socialinių priežasčių, dėl kurių auka nepalieka savo kankintojo, yra dar daug psichologinių kliūčių, skatinančių ją likti su skriaudiku. Auka, prieš kurią namuose nuolat smurtaujama, jaučiasi bejėgė, vieniša, niekam nereikalinga. Ji bijo savo kankintojo, bet neprisipažįsta net pati sau ir tikina save bei aplinkinius, kad ji pati dėl visko kalta: nesugeba įtikti smurtautojui, kuris yra geras, tik ūmokas, kad visos šeimos turi problemų ir panašiai. Smurtą patyrusios aukos gyvena nuolatine baime ir nerimu. Jos sugeba iškęsti labai daug – nuolatinį mušimą, triukšmingus barnius, patyčias ir įžeidinėjimus, moralinį terorą ir socialinę atskirtį. Visa tai virsta fizinės ir psichinės būklės nukrypimais.

Auka, atsisakanti liudyti prieš smurtautoją, atrodytų, siekia to paties tikslo kaip ir teismas – sustabdyti smurtą. Paneigdamos mitą apie smurtą namuose patiriančių paklusnumą ir pasyvumą, aukos dažnai griebiasi įvairių strategijų, siekdamos kaip nors išgyventi ir pasipriešinti smurtui. Kai kada auka kreipiasi baudžiamosios justicijos sistemos pagalbos ir visą procesą pereina tik dėl to, kad įsitikintų, jog teismas negali greitai sustabdyti smurto. Todėl auka būna priversta grįžti prie senosios išgyvenimo strategijos, paklusdama smurtautojo reikalavimams teismo proceso metu, nes jai atrodo, kad smurtautojas padėtų kontroliuoja labiau negu teismas.

Socialinių smurto modelių autoriai teigia, kad smurtinio elgesio atsiradimas sietinas ne su individu, o su visuomeninėmis sąlygomis, pavyzdžiui, vyrai agresyvaus elgesio išmoka socializacijos metu.⁵⁴¹

Jau prieš du šimtus metų pedagogas Kristijanas Salzmanas (Christian Gotthilf Salzman) mėgino paaiškinti, kaip atsiranda smurtas. Jis pateikė šiek tiek ironišką smurtinio elgesio susiformavimo pavyzdį, iš kurio, manome, ne vienas atpažinsime ką nors matytą arba girdėtą mūsų šeimų pedagoginėje praktikoje: „Pargriuvęs ar susimušęs mažasis Gustavas imdavo taip klykti, kad sukeldavo visus namus. Išsigandę tėvai šokdavo raminti, klausinėdavo, kodėl jis pargriuvo, į ką susitrenkė. Paskui, pasiėmę botagą ar rykštę, mušdavo vaiką nuskriaudusį daiktą. Taip berniukas ir priprato, vos susidūręs su koku nors pasipriešinimu, užsipulti ir išlieti savo nepasitenkinimą ant to, kas yra čia pat. Kadangi paprastai tai būdavo tarnaitė, jai ir tekdavo patirti berniuko įtūžį. Jis ją mušdavo, draskydavo nagais, kandžioda-

⁵⁴¹ Fiurst M. Psichologija. – Vilnius, 1999. P. 9–14.

vo. Paaugęs Gustavas mušė ir bjauriais žodžiais vadino savo senus tėvus, jis užsipuldavo kiekvieną jį įžeidusį, o kai negalėdavo atkeršyti žmonėms, spardydamas kėdes ir mėtydamas indus.⁵⁴² Pridėję ranką prie širdies prisiminkime, ar taip neauklėjome savo vaikų? Vaikučiui parkritus, ne kartą teko matyti ir girdėti raginimą: „Padaryk nu nu šitai kėdutei (ar stalo kampei).“ Taip skatiname vaiką nukreipti pyktį į konkretų daiktą, užuot paguodę ir pasakę: „Nenusimink, tau nepasisėkė, greitai viskas praeis...“

Psichologė M. Fiurst knygoje „Psichologija“ smurtą nagrinėja keliais aspektais. Pasak jos, smurtas gali būti pakartojamas kaip išmoktas veiksmas. Išmokimu pagrįstos smurto teorijos teigia, kad agresyviai reaguoti išmokstama stebint kitų elgesį. Tarkime, jei šeimoje, mokykloje, tarp pažįstamų ar per žiniasklaidą (daugiausia televizijoje ar kino filmuose) matoma, kad agresyvūs veiksmai padeda pasiekti norimą rezultatą, to išmokstama veikiant pakaitiniam pastiprinimui. M. Fiurst pabrėžia, jog smurtinius veiksmus iš esmės lemia tai, kad iš jų tikimasi norimų rezultatų. Kadangi smurtiniai veiksmai patys save apdovanoja, jie pasikartos vis dažniau. Jei visuomenė mušimą laiko tinkama auklėjimo priemone, tai ją panaudojus atrodo, jog padaryta tai, kas reikia, todėl sulaukiama apdovanojimo. Šį reiškinį psichologė aiškina kognityviu (pažintiniu) aspektu. Pažintinių elementų įtaka smurtiniam elgesiui išties didelė, teigia M. Fiurst. Anot jos, aiškinimas, užuojauta ir empatija⁵⁴³ gali sumažinti smurtą. Padidėti jis gali, kai gaunama papildomos informacijos ir planuojamas veiksmas suvokiamas kitokiam kontekste. Be to, tokių veiksmų pasekmes mintyse galima sušvelninti. Kada ir kiek smurtinis elgesys bus pateisinamas, iš esmės priklauso nuo įsigalėjusios vertybių hierarchijos.⁵⁴⁴

Industrinėje visuomenėje nesaugumas, nerimas, rezultatų siekis susiję numatomais ryšiais, rašo M. Fiurst, nagrinėdama agresyvumo prigimtį vi-

⁵⁴² Žeižienė E. Ar surasime priešnuodį nuo smurto viruso? XXI amžius // Krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis. 2002. Nr. 86 (1093). http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20021115/visu_01.html (2009-04-30).

⁵⁴³ Empatija (gr. *εμπάθεια* – stipri aistra, įsijautimas) yra gebėjimas įsijausti į kito padėtį, emociinę būseną, tiesiogiai suprasti kito jausmus; altruizmo pagrindas. Empatija susijusi su savivoka, savo jausmų pažinimu, vėliau savistabos rezultatus pritaikomi bendraujant su kitais. Žmogaus emocijos siejamos su mąstymu, įsitikinimais bei troškimais, todėl empatija pasižymintys žmonės paprastai gali tiksliau apibūdinti kito žmogaus minčių kryptį ir nusiteikimą (nuotaiką). Empatija nėra įgimta, ją reikia išugdyti. Empatijos priešingybė – egocentiškumas. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Empatija> (2009-06-07).

⁵⁴⁴ Fiurst M. Psichologija. – Vilnius, 1999. P. 9–14.

suomenėje. Ji remiasi H. Šmerlo, R. Ansažerio, G. Veninžerio (1980) teorijomis, kurios patvirtina, jog smarkai į rezultatus ir į konkurenciją orientuotose sistemose labai daug „pasmerktųjų pralaimėti“. Juos slegia keliama realavimai, baimė, jog nepasiseks, jie jaučiasi nepelnytai atstumti ir privalantys paklusti drausmei. Žinant, kad emocinė įtampa ir stresas yra beveik nuolatinė daugelio šeimų ir televizijos žiūrovų būseną, smurtą skatinantis derinys „agresyvus pavyzdys ir susijaudinimas“ nebegali tiesiogiai ar netiesiogiai neutralizuoti smurtinių televizijos programų.

Galima daryti išvadą, kad tokie pavyzdžiai – tai ne vien skandalingi fizinio smurto atvejai, bet ir visos netiesioginės ar net įteisintos agresijos, sėkmingai demonstruojamos ne tik per televiziją ar kitas žiniasklaidos priemones. Eksperimentai patvirtino, jog į smurtinius veiksmus linkę jaunuoliai, matydami smurtą, tampa dar agresyvesni. Kuo pozityvesnis santykis su modeliu (aktoriumi), tuo labiau su juo susitapatinama ir perimamas jo elgesys. Daugelis mokslininkų nurodo, jog teisinga bausmė už padarytą blogį įtikina žiūrovą, kad smurtas ir nusikaltimai nieko gero neatneša. Manoma, kad žiaurios bausmės nepažeidžia galiojančio moralės kodekso, jos įbaugina. Tačiau neturime pamiršti, kad bet koks agresyvumas – atsakas į padarytą blogį – gali būti suprstas kaip moralinis viso smurto pateisinimas.

Psichoanalitinių teorijų šalininkų teigimu, smurto šaknų reikėtų ieškoti įgimtuose instinktuose arba tai aiškinama auklėjimo ir draudimų ankstyvojoje vaikystėje padaryta žala. Visoms šioms koncepcijoms bendra tai, kad smurtui jos priskiria įtampą mažinantį, vadinamąjį katarsio efektą. Smurtas laikomas nusiraminimu, todėl yra pateisinamas. K. Lorenzas mokslinėje publikacijoje „Vadinamasis blogis“ lygina žmonių instinktus su gyvūnų instinktais. Mokslininkas Dž. Dolardas pateikia hipotezę, jog smurtas visuomet yra frustracijos – nusivylimo, nemalonios, įtemptos emocinės būsenos, atsirandančios dėl negalėjimo patenkinti kokių nors poreikių, įgyvendinti tikslą, įveikti sunkumus, – padarinys.⁵⁴⁵ Z. Froido nuomone, smurtas – įgimtas žmogaus instinktas. Destrukcijos, arba mirties, instinktą jis priešina lytiniam, arba gyvenimo, instinktui. Lytinio instinkto tikslas – palaikyti gyvybę, juo siekiama nuslopinti lytinę įtampą, o mirties instinktas siekia panaikinti bet kokią įtampą, taigi ir paties gyvenimo nulemtą. Anot Z. Froido, mirties instinktas, susidūręs su gyvybės instinktu, nuo savęs grio-

⁵⁴⁵ Lorenzas K. Vadinamasis blogis. – Vilnius, 2001. P. 18–19.

vimo nukreipiamas į aplinką, kur pasireiškia kaip smurtas ir destrukcija.⁵⁴⁶

Apibendrinant galima teigti, jog smurto šeimoje problema yra kompleksinė. Negalime išskirti kaip pagrindinės kurios nors vienos iš jau išvardytų priežasčių. Dėl vienos pašalintos priežasties smurtas neišnyks. Tik mokliškai pagrįstas, kompleksinis visų smurto namuose priežasčių šalinimo būdas duos trokštamą rezultatą. Deja, nepanaikins jo visiškai, gal tik labai sumažins.

Smurto šeimoje prevencijos esminiai aspektai

Smurto šeimoje problema Lietuvoje yra labai subtili. Oficialūs statistikos duomenys apie smurto šeimoje paplitimą nėra renkami, o Lietuvos statistikos departamento turimi duomenys nusikalstamumo srityje neatspindi egzistuojančių problemų. Policijoje registruojami tik tokie nusižengimai, kurie apibūdinami kaip smurtiniai nusikaltimai. Norą kelti į viešumą konfliktines situacijas stabdo ir finansinis priklausomumas, vidinis prisirišimas, visuomenės nuomonė, tradicijos.

1997–1998 m. Lietuvoje atlikto sociologinio tyrimo „Smurtas prieš moteris“ duomenimis, 42,4 proc. šiuo metu ištekęsusių arba gyvenančių neregistruotoje santuokoje moterų bent kartą gyvenime patyrė savo dabartinio sutuoktinio (partnerio) fizinį, seksualinį smurtą arba joms buvo grąsinta; 53,5 proc. praelyje santuokinius ryšius turėjusių moterų patyrė savo buvusio vyro arba partnerio fizinį, seksualinį smurtą arba joms buvo grąsinta.⁵⁴⁷

Jungtinių Tautų plėtros fondo moterims lėšomis 2002 m. Moterų informacijos centras užsakė Rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijai „Spinter“ atlikti kompleksinį tyrimą prievartai prieš moteris įvertinti, kurio rezultatai patvirtino 1997–1998 m. atlikto tyrimo rezultatus bei atskleidė išsamesnį vaizdą.

Tyrimo rezultatai parodė, kad absoliuti gyventojų dauguma (87 proc.) pripažįsta, jog šalyje egzistuoja prievarta prieš moterį šeimoje. Psichologinę prievartą kaip prievartą prieš asmenį pripažįsta 56 proc. apklaustųjų, o eko-

⁵⁴⁶ Froidas Z. Kasdienio gyvenimo psichopatologija. – Vilnius, 1992. P. 56.

⁵⁴⁷ Smurtas prieš moteris Lietuvoje / G. Purvaneckienė. *Moterų informacijos centras*. – Vilnius: Danielius, 1999. P. 90.

nominė prievarta pripažįstama rečiausiai. Tikslinės grupės respondentų nuomone, šeimoje labiausiai paplitusi psichologinė prievarta, antroji pagal paplitimą – fizinė, trečioji – seksualinė prievarta. Tikslinės grupės dalyviai mano, kad fizinę prievartą dažniausiai patiria moterys ir vaikai, o seksualinę – moterys. 17 proc. apklaustų moterų nurodė, kad buvo verčiamos (sutuoktinių/partnerių/tėvų/artimų giminaičių) lytiškai santykiuoti. 10 proc. moterų dažnai tenka (teko) patirti fizinę prievartą šeimoje, 25 proc. – retkarčiais. Psichologinės prievartos patirtis pati plačiausia. Tik apie 20 proc. moterų teigė nepatyrusios psichologinės prievartos šeimoje. 20 proc. iš jų taip pat teko susidurti su ekonomine prievarta.⁵⁴⁸

Pažymėtina, kad daugiau nei pusė apklaustųjų (57 proc.) nežinojo jokių tarnybų ar telefonų, teikiančių pagalbą smurtą patyrusioms moterims. Krizių centrui geriausiai žinomi Vilniuje (35 proc.), mažiausiai – kaimuose (5 proc.). Net trys ketvirtadaliai kaimo gyventojų teigė nežinantys jokių pagalbos formų. Kaip labiausiai reikalinga pagalba moterims, patyrusioms prievartą, buvo nurodytos psichologo ar socialinio darbuotojo konsultacijos bei pagalbos telefonai.⁵⁴⁹

Nuo 2007 m. sausio 1 d. teritorinės policijos įstaigos pradėjo rinkti ir sisteminti informaciją apie užregistruotų iškviетimų į konfliktus šeimoje skaičių, pareigūnų išnagrinėtų prašymų, skundų dėl smurto šeimoje ir dėl smurto prieš moteris skaičių, atsakymų pradėti ikiteisminį tyrimą dėl atvejų, susijusių su smurtu prieš moteris šeimoje, skaičių, pradėtų ikiteisminių tyrimų dėl smurto prieš moteris šeimoje (pagal atskirus Baudžiamojo kodekso straipsnius) skaičių, administracinių teisės pažeidimų protokolų, surašytų pagal Administracinių teisės pažeidimų kodekso 181 str. (dėl pažeidimų, susijusių su smurtu šeimoje), skaičių bei administracinių teisės pažeidimų protokolų, surašytų pagal kitus Administracinių teisės pažeidimų kodekso straipsnius (dėl pažeidimų, susijusių su smurtu šeimoje), skaičių.

550

⁵⁴⁸ Mokslinis tyrimas „Smurtas prieš moteris – samprata, problemos, veiksmų kryptys“ (2003–2004). <http://www.socmin.lt/index.php?1606775163> (2009-06-03).

⁵⁴⁹ Ten pat.

⁵⁵⁰ Policijos departamento prie VRM duomenys apie pranešimus dėl konfliktų ir smurto šeimoje 2007–2008m. <http://www.bukstipri.lt/uploads/Duomenys%20apie%20pranešimus%20dėl%20konfliktų%20ir%20smurto%20šeimoje%202007-2008%20metais.xls> (2009-06-03).

10.1 lentelė. Policijos departamento prie VRM duomenys apie pranešimus dėl konfliktų ir smurto šeimoje 2007–2008 m.

	Užregistruota iškviemųjų į konfliktus šeimoje		Policijos pre- vencijos pada- linių išnagri- nėti pareiški- mai dėl smur- to šeimoje		Iš jų dėl smurto prieš moteris		Atsisakyta pradėti iki- teisminių tyrimą		Pradėta ikiteisminių tyrimų	
Metai:	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Iš viso:	33 165	33 927	16 180	12 506	10 269	8 066	3 802	4 355	823	680
Alytaus apskritis	1 346	2 167	689	603	513	382	37	202	37	29
Kauno apskritis	4 290	3 396	1 569	863	1 090	735	442	370	222	132
Klaipėdos apskritis	5 356	5 670	896	1 275	713	773	181	398	41	22
Marijampolės apskritis	1 625	1 746	676	860	486	544	112	99	38	33
Panevėžio apskritis	5 000	4 563	1 441	1 655	1 191	1 003	44	182	33	40
Šiaulių apskritis	4 196	5 290	1 326	1 426	1 075	832	353	452	48	50
Tauragės apskritis	1 650	1 851	1 608	1 397	1 240	720	163	157	45	32
Telšių apskritis	1 710	1 888	726	628	632	372	118	161	19	33
Utenos apskritis	1 654	1 510	1 654	454	231	240	170	149	67	66
Vilniaus apskritis	6 338	5 846	5 595	3 345	3 098	2 465	2 182	2 185	273	243

Deja, valstybinėje teisės pažeidimų statistikoje užregistruota tik maža dalis visų smurtinių nusikalstamų veikų, padarytų buityje. Dauguma smurto atvejų neįtraukiami į valstybinę teisės pažeidimų statistiką, nes dažniausiai smurto šeimoje aukos į teisėsaugos institucijas nesikreipia.

Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos

statistikos duomenys apie asmenis, nukentėjusius nuo smurto šeimoje, yra tokie:⁵⁵¹

10.2 lentelė. **Informatikos ir ryšių departamento prie VRM pateikti duomenys apie vyrus ir moteris, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų, susijusių su smurtu šeimoje**

Nusikalstamos veikos	2008 m.		2007 m.	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 129 str. (Nužudymas)	20	16	12	23
BK 132 str. (Neatsargus gyvybės atėmimas)	1	1		1
BK 135–138 str. (Sunkus ar nesunkus sveikatos sutrikdymas)	72	154	98	202
BK 140 str. (Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas)	86	83	103	141
BK 145 str. (Grasimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas)	8	32	13	114
BK 146 str. (Neteisėtas laisvės atėmimas)		1	2	7
BK 149–151 str. (seksualinio pobūdžio nusikalstamos veikos)	3	15	-	15

Apibendrinant tyrimų rezultatus galima teigti, kad smurtas Lietuvos šeimose – labai paplitęs reiškinys. Šią problemą lemia tai, kad smurtas šeimoje vis dar tebetraktuojamas kaip privatus asmens reikalas, o ne baudžiamojo pobūdžio nusižengimas ir žmogaus teisių pažeidimas, todėl būtinos radikalios reformos siekiant veiksmingai kovoti su šia problema.

⁵⁵¹ Policijos departamento prie VRM duomenys apie pranešimus dėl konfliktų ir smurto šeimoje 2007-2008m. [http://www.bukstipri.lt/uploads/Duomenys%20apie %20 pranešimus %20dėl%20konfliktų%20ir%20smurto%20šeimoje%202007-2008%20metais.xls](http://www.bukstipri.lt/uploads/Duomenys%20apie%20pranešimus%20dėl%20konfliktų%20ir%20smurto%20šeimoje%202007-2008%20metais.xls) (2009-06-03).

Šiuo metu teikiamos paslaugos smurtą šeimoje patyrusioms moterims daugiausia yra fragmentiškos ir nesistemos, nėra nuolatinio finansavimo ir rezultatų vertinimo. Valstybės garantuojama teisinė pagalba daugeliui smurto šeimoje aukų yra sunkiai pasiekiamą, ypač mažesnėse savivaldybėse. Dėl teisinės informacijos stokos smurto šeimoje auka dažnai nežino, kaip ir kur kreiptis pagalbos, kad apgintų savo pažeistas teises. Pagalbą nukentėjusioms nuo smurto šeimoje moterims teikia daugiausia visuomeninės organizacijos. Lietuvoje veikia keliasdešimt tokių nevalstybinių organizacijų. Taip pat yra įsteigta asociacija Vyrų krizių ir informacijos centras, kurios pagrindinė veikla – darbas su smurtautojais. Saugų prieglobstį užtikrinantys krizių centrai suteikia laikiną saugų prieglobstį ir ilgalaikę profesionalią teisinę, psichologinę ir socialinę pagalbą smurto šeimoje aukoms, motinoms su vaikais, padeda burtis pagalbos sau grupėms. Jose skatinama tarpusavio parama – moterys dalijasi savo patirtimi, aptaria problemas.

Daugumoje Europos demokratinių valstybių, Ukrainoje, Rusijoje egzistuoja specialūs smurto šeimoje prevencijos įstatymai, kurie reglamentuoja visus klausimus, susijusius su smurtu šeimoje: numato organizuoti socialinę, teisinę apsaugą nuo smurto šeimoje bei socialinės ir teisinės apsaugos priemones, nustato laikino apgyvendinimo socialinėje prieglaudoje sąlygas bei tvarką. Dažnai numatoma, kad asmuo, lygtinai atleistas nuo bausmės už smurtą šeimoje, privalo išklaustyti reabilitacijos kursą, o savanoriškas tokio kurso išklausymas teismo vertinamas kaip lengvinanti aplinkybė. Lietuva kol kas neturi atskiro įstatymo dėl smurto šeimoje, tik Baudžiamajame kodekse numatytas bendras bausmės už smurtą.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas⁵⁵², taip pat Administracinių teisės pažeidimų kodeksas⁵⁵³ nustato galimybę taikyti teisinę atsakomybę smurtaujantiems asmenims, tačiau smurtas prieš moteris šeimoje nėra kvalifikuojamas kaip atskiras nusikaltimas. Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje minimi valstybinio ir privataus kaltinimo institutai. Paprastai vadovaujamasi valstybinio kaltinimo institutu, t. y. ikiteisminio tyrimo įstaigos, nustačiusios veiksmus, kurie gali būti įvardijami kaip nusikalstama veika, ar gavusios pranešimą apie juos, pradeda ikiteisminį tyrimą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 407 straipsnis nustato atvejus, kai tai-

⁵⁵² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

⁵⁵³ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios. 1985. Nr. 1-1.

koma privataus kaltinimo tvarka: t. y. baudžiamųjų bylų atvejus dėl nusikalstamų veikų, nustatytų Baudžiamojo kodekso 139 straipsnio 1 dalyje (nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo), 140 straipsnio 1 dalyje (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), 148 straipsnyje (žmogaus veiksmų laisvės varžymas), 152 straipsnyje (seksualinis priekabavimas), 154 straipsnyje (šmeižimas), 155 straipsnyje (įžeidimas), 165 straipsnyje (neteisėtas asmens būsto neliečiamumo pažeidimas), 187 straipsnio 1 ir 3 dalyse (turto sunaikinimas ar sugadinimas). Šie straipsniai ir (arba) jų dalys gali būti taikomi smurto prieš moteris šeimoje atvejais.⁵⁵⁴ Tokiose bylose ikiteisminis tyrimas neatliekamas, išskyrus, jeigu minėtos nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę arba jos padaro žalos asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtų savo interesų. Tuomet baudžiamąjį procesą dėl šių veikų turi teisę pradėti ir prokuroras, nesvarbu, ar yra nukentėjusiojo skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas. Smurto šeimoje aukos dažniausiai patiria nedidelius sveikatos sutrikdymus, dėl kurių smurtautoją patraukti baudžiamojon atsakomybėn galima tik privataus kaltinimo tvarka. Atsižvelgiant į tai, kad smurto šeimoje aukos dažnai finansiškai, psichologiškai ir kitaip priklausomos nuo smurtautojo, tik nedaugelis nukentėjusiųjų kreipiasi pagalbos į teisėsaugos institucijas ir teismus. Teismai ir policijos pareigūnai retai imasi priemonių smurtui šeimoje pažaboti, išskyrus ypač sunkius nusikaltimus.

Taigi, praktika rodo, kad nustačius smurtą šeimoje teisinės galimybės nubausti smurtautoją baudžiamąją ar administracinę tvarka yra labai ribotos, ypač ribota galimybė atskirti smurtautoją nuo nukentėjusios šeimos – paprastai išeiti iš namų turi auka. Valstybinėje smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 m. plane siūloma svarstyti galimybę išplėsti valstybinio kaltinimo ribas, jei nustatomas smurto šeimoje faktas. Jei, paaiškėjus smurto šeimoje faktui, teisė pradėti baudžiamąjį procesą dėl šių veikų visais atvejais būtų suteikiama prokurorui, tuomet smurto šeimoje aukų interesai būtų daug geriau ginami nei iki šiol. Be to, tai nebeleistų smurtautojui daryti spaudimo aukai, kad ši atsisakytų savo kaltinimų, taigi nuo jos nebepriklausytų, ar smurtautojui bus taikoma baudžiamoji atsakomybė.⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.

⁵⁵⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių

Nagrinėjant nusikalstamas veikas, susijusias su smurtu šeimoje, smurtautojui dažniausiai skiriamos laisvės atėmimo ar kitos bausmės, tačiau jos ne visada pagerina susidariusią konfliktinę padėtį šeimoje. Kaip rodo praktika, atlikę laisvės atėmimo bausmę, smurtautojai grįžta dažnai dar priešiščiau nusiteikę savo šeimos narių atžvilgiu, kaltina juos dėl paskirtų bausmių. Taigi smurto šeimoje problemos neišnyksta, jos tik atidedamos vėlesniam laikui, kol smurtautojas sugrįš iš laisvės atėmimo vietos.

Išnagrinėjus Vakarų Europos šalių praktiką galima teigti, kad baudžiamųjų priemonių aukų apsaugos nuo smurto procese nėra vyraujančios. Antai Austrijoje svarbiausios yra civilinio proceso priemonės, kuriomis siekiama pirmiausia atskirti smurtautoją nuo nukentėjusios šeimos. Smurto šeimoje atvejais būtų tikslinga taikyti alternatyvias poveikio priemones, kai nusikalstamos veikos nesukelia itin sunkių padarinių. Taikant alternatyvias poveikio priemones, smurtautojas (jo sutikimu) galėtų būti siunčiamas dalyvauti elgesio keitimo programose. Įvertinus kiekvieną individualų atvejį, smurtautojui (jo sutikimu) galėtų būti skiriamas gydymas nuo įvairių priklausomybės ligų.⁵⁵⁶

Sąlygas smurtauti šeimoje, kaip minėta, sudaro ir visuomenėje gyvuojančios tradicijos bei stereotipai. Nevalstybinių organizacijų darbuotojų, kuruojančių smurto prieš moteris šeimoje mažinimo sritį, praktika rodo, kad smurtas šeimoje vis dar dažnai laikomas privačiu reikalu. Visuomenės sąmonėje gyvas mitas, kad moteris pati kalta, jeigu ją muša, kad ji pati provokuoja smurtautoją. Visuomenėje įdiegta dorovinė nuostata apie santuoką ir šeimą dažnai trukdo moteriai ryžtis palikti smurtautoją ir apginti savo teises. Ne viena moteris pati dangstosi šeimos išsaugojimo motyvu, bijodama sunkumų, su kuriais neišvengiamai susidurs pasiryžusi nutraukti žeminančius santuokos ryšius. Stereotipinis požiūris į moterų ir vyrų tarpusavio santykius, per menkas visų formų smurto prieš moteris šeimoje priežasčių, smurto prevencijos galimybių, jo padarinių, smurto šeimoje aukų teisių suvokimas trukdo kovoti su smurtu šeimoje. Todėl vienas iš prioritetinių smurto šeimoje prevencijos tikslų yra kurti smurto šeimoje aukų ir vi-

2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

⁵⁵⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

suomenės visapusiško teisinio švietimo politiką, ugdyti nepakantumą smurtui šeimoje.⁵⁵⁷

Mokykla, bendruomenė ir teisėsauga – tai institucijos, kurios daugiausia dėmesio turėtų skirti smurto šeimoje prevencijai tobulinti, kad būtų galima tikėtis, jog nauja karta perims agresijai ir smurtui svetimas vertybes. Praktika rodo, kad teisėsaugos institucijų darbuotojai dažnai būna paskutinis šiaudas, kurio griebiasi smurto šeimoje aukos. Pirmiausia nukentėjusieji ieško neformalios pagalbos – draugų ar pažįstamų, netgi bažnyčios tarnų. Vėliau kreipiamasi į gydytojus, socialinius darbuotojus. Policija pasitelkiama tik tada, kai puolama labai grėsmingai ir pakartotinai. Ši praktika iliustruoja esminę taisyklę, kad žmonės yra subtilesni ir daugiau išmanantys nei policija, todėl gali jautriau reaguoti į nukentėjusio asmens bėdas ir suteikti jam tinkamą informaciją.⁵⁵⁸

Greita ir neatidėliotina pagalba nukentėjusiesiems yra būtina smurto šeimoje prevencijos priemonė. Šioje srityje svarbiausias vaidmuo tenka policijai.

Į smurtavimą ar grėsmę jį patirti turi būti reaguojama neatsižvelgiant į tai, ar:

- vyro ir moters santykiai vedybiniai, ar ne;
- smurtauta prieš moterį gyvenant jai kartu su smurtautoju, ar ne;
- buvo smurtauta fiziškai ar kitaip.

Deja, dalis policijos pareigūnų ne iki galo suvokia smurto šeimoje, ypač prieš moteris, mastą, yra nusiteikę priešiškaiai prieš šias smurto aukas ir jų pareiškimus tiria atmetinai. Policija privalo atsakingai ir kompetentingai reaguoti į iškvietimą ar pareiškimą dėl konflikto šeimoje.

Policijos pareigūnai turi suprasti, kad teisės pažeidimai arba nusikaltimai šeimos nariams nėra lengvinanti aplinkybė. Į asmens kreipimąsi pagalbos turi būti tinkamai reaguojama, išsiaiškinamos viso konflikto aplinkybės bei sprendžiamas tolesnis asmens saugumo klausimas, nors fizinio smurto faktas ir neužfiksuotas. Šiuo atveju turi būti vertinamas pats smurtavimo faktas, kitos aplinkybės yra ne tiek svarbios.

⁵⁵⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.

⁵⁵⁸ Kovos su buitiniu smurtu būdai – įvairių šalių patirties apibendrinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998. P. 53.

Policijos pareigūnai turėtų:

- suteikti veiksmingesnę pagalbą smurto šeimoje aukoms, ypač moterims, kad jos labiau pasitikėtų teisėsaugos institucijomis;
- teikti nukentėjusiems asmenims informaciją apie įstatymus, teisinę pagalbą, prieglaudą ir pagalbos telefonus;
- atsižvelgiant į įvykio situaciją rinkti įrodymus;
- greitinoti teisminę procedūrą;
- aiškiai rodyti, kad su smurtu šeimoje nebus taikstomasi;
- siūlyti reabilitacijos priemones smurtautojui.

Panagrinėkime konkrečiai, kokie turėtų būti policijos pareigūno veiksmai moteriai patyrus smurtą šeimoje:

- operatyviai nuvykti į įvykio vietą;
- suteikti pirmąją medicinos pagalbą (esant būtinybei iškviesti medikus arba nuvežti nukentėjusiąją į medicinos įstaigą), jeigu moteris buvo sumušta. Pasiteirauti, kokia nukentėjusios savijauta, nes galimi ir vidiniai kūno sužalojimai, kurie gali būti nematomi;
- leisti nukentėjusiajai nusiraminti, išklaudyti ją, priimti jos pareiškimą;
- apklausti visus įvykio liudytojus ir asmenis, kurie galėtų suteikti informaciją apie šeimą (namiškius, taip pat vaikus, gimines, kaimynus, draugus ar bendradarbius). Fiksuoti kiekvieno iš jų subjektyvią nuomonę, o ne kurti įvykio modelį, palankų sau arba kuriai nors vienai iš konfliktuojančių šalių;
- tinkamai surinkti ir užfiksuoti įrodymus (kiek įmanoma nufotografuoti įvykio vietą ir nukentėjusiajai padarytus kūno sužalojimus, paimti iš įvykio vietos nusikaltimo įrankius, sužalotą ar sugadintą turą);
- jeigu smurtautojas yra neblaivus arba agresyviai nusiteikęs, pristatyti jį į policijos įstaigą;
- jeigu atvykus policijai smurtautojas jau būna pasišalinęs, surinkti informaciją apie jo buvimo vietą ir imtis priemonių jį sulaikyti. To nepadarius, jis gali grįžęs vėl smurtauti;
- jeigu šeimoje yra nepilnamečių vaikų, pareigūnas privalo apie įvykį informuoti Vaikų teisių apsaugos tarnybą. Jeigu vaikams gresia pavojus arba jie nesaugūs, būtina užtikrinti jų saugumą, pasirūpinti jų priežiūra, globa ir panašiai;

- jeigu nukentėjusioji prašo išsaugoti paslaptįje kai kurias įvykio aplinkybes (pvz., privataus gyvenimo subtilybes), reikėtų atsižvelgti į tokį prašymą;
- teisėsaugos institucijų specialistai turi žinoti, kad smurtą patyrusios moterys jaučia baimę, stresą ir traumą, savigarbos sumažėjimą, nerimą ir depresiją, izoliaciją ir priklausomybę, nepasitikėjimą ir savigraužą, netikrumą, kaltę, nesugebėjimą priimti sprendimus, beviltiškumą ir bejėgiškumą;
- specialistams reikėtų įtikinti moterį, kad ji nėra kalta dėl to, kas atsitiko, ir kad ji nėra vieniša. Būtina padrašinti moterį imtis savarankiškų sprendimų neprimetant savo nuomonės.

Siekiant sumažinti smurtą šeimoje, reikia ruošti specialistus, galinčius dirbti su smurto šeimoje aukomis bei smurtautojais. Tinkamas pasirengimas yra adekvatus reagavimo į smurtą šeimoje prielaida. Specialistai turi būti mokomi, kaip elgtis susidūrus su smurtu, žinoti, kaip patenkinti ir nukentėjusiųjų, ir nusikaltusiųjų reikmes. Siauraja prasme geras mokymas – tai specialistų parengimas teikti pagalbą, kai jos prašoma arba kai matoma, kad jos reikia. Plačiąja prasme – veiksmingas gerai apmokytų specialistų darbas gali paskatinti vis daugiau nukentėjusiųjų ir nusikaltusiųjų ieškoti atitinkamos pagalbos.⁵⁵⁹

Pagrindinis specialistų mokymo tikslas – tobulinti poveikį smurtui šeimoje. Siekiant šio tikslo reikėtų suteikti žinių apie problemos sampratą, išlavinti jautrumą, įgūdžius ir mokėjimą vertinti, sustiprinti tarpdalykinį požiūrį į šią problemą. Specialistų rengimo programos turėtų apimti smurto prieš moterį, vaikus ir vyresniojo amžiaus asmenis šeimoje paplitimą, raidą, priežastis ir padarinius, šiuolaikinius mokslo laimėjimus, naujus įstatymus, jų įtaką, reikšmę, bendradarbiavimo su kitų sričių specialistais galimybes ir panašiai.

Būtų galima išskirti šiuos specialistų ruošimo programų mokymo tikslus:

- ugdyti gebėjimą įvertinti padėtį;
- tobulinti bendravimo įgūdžius;
- mokėti teikti pagalbą aukoms ir smurtautojams;
- mokėti teisingai įvertinti konkretaus smurtinio elgesio raidą.

⁵⁵⁹ Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibendrinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998. P. 61.

Manytume, kad policininkai turėtų būti specialiai apmokomi dirbti su šeimomis, kuriose smurtaujama fiziškai. Labai svarbios yra psichologijos ir psichiatrijos žinios. Policijos pareigūnai turi būti pasirengę nedelsdami reaguoti į smurtą. Jie negali laukti, kol visuomenė supras, kad smurtas šeimoje – ne individualus reikalas, o nusikaltimų virtinė (kompleksas) ir kad reikia visa tai vertinti adekvačiai. Policijos pareigūno pasirengimas yra gana svarbus smurto šeimoje prevencijos dalykas. Konkreti kovos su smurtu šeimoje taktika padėtų greičiau pasiekti apčiuopiamų rezultatų.

Igyvendinant smurto šeimoje prevenciją kai kuriose valstybėse (pvz., Austrijoje, Vokietijoje, Norvegijoje ir kt.) naudojamas vadinamasis „apsaugos orderis“, kai smurtautojas iš karto po įvykio yra atskiriamas nuo aukos. Tiesa, nuomonė dėl šio orderio nėra vienareikšmiška. Šalininkai jį giria aiškindami jo naudingumą: nukentėjusioji įgauna neliečiamybės statusą, o smurtautojui draudžiama artintis prie aukos ar bet koku būdu bendrauti su ja. Tačiau praktika rodo, kad ši priemonė iš tikrųjų nėra veiksminga. Floridos (JAV) statistikos duomenimis, daugiau nei 17 proc. moterų, kurios buvo nužudytos savo sutuoktinio, nužudymo metu turėjo apsaugos orderį.⁵⁶⁰ Kyla klausimas: ar verta rizikuoti gyvybėmis? Gal įmanoma kitaip išspręsti nukentėjusiojo ir smurtautojo atskyrimo ir tolesnės apsaugos klausimą?

Siekiant mažinti smurto šeimoje recidyvą, būtų galima pasinaudoti lenkų patirtimi. Smurto šeimoje atveju Lenkijoje, policijos pareigūnams atvykus į įvykio vietą, užpildomas specialus blankas – mėlynoji korta. Tris dienas po įvykio šeimą lanko policijos ir socialinis darbuotojas. Už pirmą smurto proveržį kaltininkas netraukiamas atsakomybėn, tačiau smurtautojo duomenys įtraukiami į kompiuterinę apskaitą. Smurtui pasikartojus, smurtautojas traukiamas atsakomybėn neatsižvelgiant į tai, ar nukentėjusioji pirmą kartą kreipėsi su pareiškimu į policiją, ar ne. Policijos statistikos duomenimis, 80 proc. atvejų užpildžius mėlyną kortą smurtas nepasikartojė.

Bylose dėl smurtavimo prieš šeimos narius teismai yra linkę paskirti švelnesnes bausmes nei kitose nusikaltimų bylose. Įkalinimo bausmė taikoma tik itin žiauraus smurtavimo šeimoje atveju. Atsižvelgiant į tai, kad reikia kontroliuoti smurtautojo veiksmus bei stabdyti smurto šeimoje pli-

⁵⁶⁰ Florida Governor's Task Force on Domestic and Sexual Violence, Florida Mortality Review Project, 1997. P. 46, tables 15.

timą, būtų tikslinga nustatyti, kad nusikaltimas šeimos nariui yra baudžiamąją atsakomybę sunkinanti aplinkybė.

Be abejonės, visos anksčiau nurodytos smurto šeimoje prevencijos priemonės yra veiksmingos. Bet kiekviena smurto šeimoje auka, o pirmiausia moteris, kuri nujaučia arba žino, kad jos sutuoktinis linkęs spręsti šeimoje kilusius konfliktus smurtu, turi imtis savisaugos priemonių, kad kiek įmanoma sumažintų galimo smurto pasekmes.

Savisaugos priemonės galima suskirstyti į kelias grupes:

- **Priemonės, taikomos iki smurtavimo:** susitariama su kaimynais, kad šie, išgirdę pagalbos šauksmus arba triukšmą, iškvietų policiją; pasirodo greitai pasišalinti iš namų (pinigai, dokumentai, atsarginiai raktai padedami lengvai sau prieinamoje vietoje); susitariama su draugais ar giminaičiais, kad smurto atveju jie laikinai apsigyventų kartu.
- **Smurto metu** reikia ginti save, kuo garsiau šauktis pagalbos, pasistengti iškviešti policiją.
- **Atvykus policijos pareigūnams** reikia elgtis kiek įmanoma ramiau; pareikalauti, kad būtų priimtas pareiškimas, jei pareigūnai atsisakytų, galima reikalauti susitikimo su jų viršininku; patartina užsirašyti pareiškimo registracijos numerį (jeigu nebuvo įteikta pareiškimo registracijos kortelė) bei sužinoti policijos pareigūnų pavardes ir telefonus; svarbu nurodyti, kokie kūno sužalojimai buvo padaryti, koks turtas suniokotas ar sunaikintas, apibūdinti policijos pareigūnams apie ankstesnius smurto proveržius, nurodyti pareigūnams įvykio liudytojus, jų anketinius duomenis.
- **Po smurto** būtina nedelsiant kreiptis į medicinos įstaigą, net jeigu atrodo, kad tuo metu tai nėra būtina; medicininės apžiūros metu bus užfiksuoti padaryti sveikatos sutrikdymai; būtina įsitikinti, kad gydytojas įrašė į medicininę kortelę visus duomenis; būtina saugoti įrodymus – suplėšytus drabužius ir sulaužytus daiktus; patartina supažindinti su savo padėtimi žmones, kuriais pasitikima; galima kreiptis į krizių centrą. Esant dideliame pavojui būtina išeiti iš namų nedelsiant, net jeigu ir nebuvo suspėta pasiimti visų reikiamų daiktų. Galbūt tai vienintelis būdas išsaugoti gyvybę.

Dar viena smurto šeimoje prevencijos kryptis – įvairių institucijų, sprendžiančių šią problemą, bendradarbiavimas. Turėtų būti sukurtas bendradarbiavimo tinklas, įtraukta įvairių sričių specialistų, kurie koordinuotų

paslaugų teikimą. Taip būtų galima išvengti funkcijų pasikartojimo bei spragų, geriau suvokti problemos sudėtingumą, padarinius, padėti smurto šeimoje aukoms ir jas paremti. Bendradarbiaudamos įvairios institucijos gali geriau suvokti smurto dinamiką, užfiksuoti daugiau atvejų ir kontroliuoti daugiau smurtautojų, pasidalyti patirtimi vieniems su kitais, suteikti daugiau nuoširdžios ir veiksmingos pagalbos. Bendradarbiaujant būtų teikiama geresnė parama šeimoms, veiksmingiau konsultuojami valdžios atstovai, išsamiau apie atsakomybę informuojami smurtautojai. Bendradarbiaudamos įvairios institucijos, specialistai gali turėti įtakos kuriant naujus įstatymus arba tobulinant galiojančius.

LITERATŪRA

1. Babachinaitė G. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje // *Jurisprudencija*. 1999. T. 12(4).
2. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius: Eugrimas, 2000.
3. Blažys V. Metodinė medžiaga sveikatos priežiūros specialistams darbui su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku // Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001.
4. Cees de Rover. Tarnauti ir ginti. Žmogaus teisių ir humanitarinės teisės teorija policijos ir saugumo pajėgoms. *Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus Komitetas*, 2001.
5. Child neglect Fact sheet, 2007. <http://www.americanhumane.org/assets/docs/about-us/AU-FS-child-neglect.pdf>.
6. Highlights D. A World of News From the World Organization, 2001. <http://www.un.org/News/dh/latest.htm>.
7. Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. [http://www.unhchr.ch/huridoca/nsf/\(Symbol\)/A.RES.48.104.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/huridoca/nsf/(Symbol)/A.RES.48.104.En?Opendocument).
8. Diršienė N., Reikertienė V., Uscila R., Uscilaitė Ū. Teisiniai ir praktiniai patarimai moterims, patyrusioms prievartą šeimoje. – Vilnius, 2004.
9. ES gairės dėl smurto prieš moteris ir kovos su visų formų moterų diskriminacija. <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/16173.lt08.pdf>.
10. Fiurst M. Psichologija. – Vilnius, 1999.

11. Fizinis ir psichologinis smurtas. Pirminės sveikatos priežiūros komandų mokymas. ES Phare projektas. – Vilnius: LR sveikatos apsaugos ministerija, 2000.
12. Florida Governor's Task Force on Domestic and Sexual Violence, Florida Mortality Review Project, 1997.
13. Froidas Z. Kasdienio gyvenimo psichopatologija. – Vilnius, 1992.
14. Gasparavičiūtė D. Metodinė medžiaga socialiniams darbuotojams su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku // Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2001.
15. General Assembly. In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: Report of the Secretary General, 2006. A/61/122/Add.1. 6 July 2006. <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstownestudydoc.pdf>.
16. Jevaitytė E. Smurto gniaužtuose vaikai // Smurtas prieš vaiką šeimoje ir visuomenėje. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.
17. Jovaišas K. LR Konstitucijos 22 straipsnio komentaras // LR Konstitucijos komentaras. 1 dalis. – Vilnius: Teisės institutas, 2000.
18. Jungtinių Tautų Biuras Vienoje. Socialinės raidos ir humanitarinių reikalų centras. Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibūdinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998.
19. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
20. Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibūdinimas. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1998.
21. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios. 1985. Nr. 1-1.
22. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
23. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.
25. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas Nr. X-296 // Valstybės žinios. 2005. Nr. 85-3140.
26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1330 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijoje bei jo

- įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“ // Valstybės žinos. 2006. Nr. 144-5474.
27. Lorenzas K. Vadinamasis blogis. – Vilnius, 2001.
 28. Marcus I. Reframing „Domestic Violence: Terrorism in the Home“, in M. A. Fineman, R. Mykitiuk. The Public Nature of Private Violence. – New York: Routledge, 1994.
 29. Mikalajūnaitė R. Kaip prievartos prieš moteris problemą gali atskleisti sociologinis tyrimas // Smurtas prieš moteris Lietuvoje. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1999.
 30. Mokslinis tyrimas „Smurtas prieš moteris – samprata, problemos, veiksmų kryptys“ (2003–2004). <http://www.socmin.lt/index.php?1606775163>.
 31. Perttu S., Kaselitz V. Partnerio smurto problemos sprendimas – rekomendacijos nėščiujų, gimdyvių ir kūdikių priežiūros specialistams. Yliopistopaino. 2006. P. 9. *Moterų informacijos centro tinklalapis*. http://www.lygus.lt/ITC/files_smurtas/maketas_pdfui.pdf.
 32. Policijos departamento prie VRM duomenys apie pranešimus dėl konfliktų ir smurto šeimoje 2007–2008 m. (2008). <http://www.bukstipri.lt/uploads/Duomenys%20apie%20pranešimus%20dėl%20konfliktų%20ir%20smurto%20šeimoje%202007-2008%20metais.xls>.
 33. Purvaneckienė G. Smurtas prieš moteris Lietuvoje. *Moterų informacijos centras*. – Vilnius: Danielius, 1999.
 34. Seksualinė prievarta prieš vaikus. Informacinė medžiaga tėvams ir mokytojams. – Vilnius: Pedagoginis-psichologinis centras, 2000.
 35. Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. – Vilnius: Vilniaus universiteto Moterų studijų centras, 1997.
 36. Vasiliauskienė L. Prievartos kultūra // Smurto prie moteris problema šiandieninėje Lietuvoje. Konferencijos pranešimai. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 1997.
 37. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006. Nr. 68-2497.
 38. Walker L. (2002) Dynamics of Domestic Violence - The Cycle of Violence. <http://ezinearticles.com/?Lenore-Walkers-Cycle-of-Violence&id=1366375>.
 39. WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women. Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses Claudia. http://www.who.int/gender/violence/who_multicountry_study/Introduction-Chapter1-Chapter2.pdf.
 40. World Report on Violence against Children (2005). http://www.violencestudy.org/IMG/pdf/3_World_Report_on_Violence_against_Children.pdf.

41. Žežiienė E. Ar surasime priešnuodį nuo smurto viruso? XXI amžius. Nr. 86 (1093). Krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis. 2002. http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20021115/visu_01.html.
42. Еникеева Д. Как перевоспитать мужа. – Москва, 1999.

XI. LABIAUSIAI PAPLITĘS TURBINIO POBŪDŽIO NUSIKALSTAMUMAS IR JO PREVENCIJA

Turtinis nusikalstamumas yra nusikalstamos veikos (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai) nuosavybei (svetimam turtui), kurios daromos tiesiogiai, neteisėtai užvaldant svetimą turtą savanaudiškais tikslais, siekiant praturtėti be pagrindo, kai nusikalstamos veikos subjektas nesinaudoja savo tarnybine arba kitokia specialiaja teisine padėtimi.

Labiausiai paplitusios registruotos turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos Lietuvoje yra:

- vagystės;
- plėšimai;
- sukčiavimas;
- turto prievartavimas;

Jų paplitimas ir raida Lietuvoje matyti iš 11.1 lentelės.

Per pastaruosius dvylika metų matyti turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų lyginamosios dalies mažėjimo tendencija registruoto nusikalstamumo struktūroje nuo 76,6 proc. 1995 m. iki 55,7 proc. 2007 metais. Tai lėmė 23 proc. sumažėjusi vagysčių lyginamoji dalis. O plėšimų ir sukčiavimų atitinkamai padaugėjo 0,5 ir 1,8 proc.

Toliau šiek tiek išsamiau aptarsime minėtų labiausiai paplitusių Lietuvoje turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų sampratą, paplitimą, jas padariusiųjų asmenybę, priežastingumą ir prevenciją.

Vagystė. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 178 straipsnio nuostatomis, vagystė yra svetimų turto pagrobimas įsibrovus į patalpą, saugyklą ar saugomą teritoriją, automobilio pagrobimas, svetimų turto pagrobimas viešojoje vietoje iš asmens drabužių, rankinės ar kitokio nešulio (kišenvagystė). Trečiojo šio straipsnio dalyje reglamentuota vagystė stambiu mastu, o ketvirtoje – vagystė kaip baudžiama-

sis nusizengimas, kuris nuo nusikaltimo skiriasi nedidele pagrobto turto verte.

11.1 lentelė. **Turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų dinamika bei lyginamoji dalis registruoto nusikalstamumo struktūroje.**⁵⁶¹

Metai	Vagystė		Plėšimas		Sukčiavimas		Turto prievartavimas	
	Skaičius	Nuo visų nus. veik. (proc.)	Skaičius	Nuo visų nus. veik. (proc.)	Skaičius	Nuo visų nus. veik. (proc.)	Skaičius	Nuo visų nus. veik. (proc.)
1995	41 969	69,0	2 837	4,7	1 518	2,5	226	0,4
1996	44 767	65,8	3 481	5,1	1 947	2,9	242	0,4
1997	47 301	62,4	3 971	5,2	2 371	3,1	237	0,3
1998	48 303	61,8	3 646	4,7	2 275	2,9	194	0,2
1999	47 924	62,2	3 376	4,4	1 927	2,5	229	0,3
2000	53 291	64,7	4 374	5,3	1 533	1,9	194	0,2
2001	48 995	61,8	4 185	5,3	1 840	2,3	195	0,2
2002	42 209	58,1	4 535	6,2	2 037	2,8	170	0,2
2003	48 706	57,2	4 919	5,8	2 597	3,1	276	0,3
2004	50 762	54,2	5 323	5,7	2 825	3,0	345	0,4
2005	43 473	48,4	5 206	5,8	3 614	4,0	333	0,4
2006	38 452	46,8	4 343	5,3	3 422	4,2	210	0,3
2007	33 956	46,0	3 802	5,2	3 147	4,3	178	0,2

Kaip pagrindines problemas galima paminėti vagystės atribojimą nuo plėšimo, sukčiavimo, neteisėto svetimo mokėjimo instrumento panaudojimo. Vagysčių, kaip nusikalstamų veikų, objektas yra visų rūšių ir formų nuosavybė. Vagystės dalykas yra svetimas turtas – tai turintys vertę bei fizinius duomenis (gabaritus, svorį, skaičių, kiekį) daiktai (pvz., namų apyvokos daiktai, transporto ir gamybos priemonės, asmeniniai daiktai, taip pat pinigai ir vertybiniai popieriai. Mokėjimo instrumento pagrobimas pagal

⁵⁶¹ Duomenų šaltinis: Vagystės. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus14.htm>; Plėšimai. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus23.htm>; Sukčiavimai. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus27.htm>; Turto prievartavimas. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus26.htm> (2008-05-19).

BK 178 straipsnį nekvalifikuojamas, nes pats mokėjimo instrumentas nėra turtas, o tik priemonė, suteikianti jo valdytojui reikalavimo teisę į tam tikrą pinigų sumą. Vagystės dalykas nėra vardiniai vertybiniai popieriai, daiktai, išimti iš apyvartos, ar daiktai, kurių apyvarta yra ribota, nes tokių daiktų pagrobimas kvalifikuotinas pagal kitus BK straipsnius. Svetimas turtas – tai daiktai, kurie grobimo momentu priklauso ne kaltininkui, o kitam asmeniui, daiktai, kuriuos savininkas išmetė, paliko, taip atsisakydamas nuosavybės teisių, taip pat daiktai, kurie niekam nepriklausė, ir daiktai, palaidoti kartu su mirusiuoju. Atsakomybę už turto pagrobimą įstatymo leidėjas diferencijuoja pagal turto vertę ir nusikalstama veika kvalifikuojama pagal turto vertę, remiantis BK 190 straipsnyje pateiktu turto vertės išaiškinimu. BK 178 straipsnio 2 dalyje numatyti vagystę kvalifikuojantys požymiai daro veiką pavojingesnę, todėl, esant bent vienam iš jų, net ir pagrobus mažesnės nei 1 MGL bei nedidelės vertės turtą, veika kvalifikuojama pagal BK 178 straipsnio 2 dalį (išskyrus atvejį, kai pagrobiamas didelės vertės turtas). Svetimo turto pagrobimas fiziškai smurtaujant ar grasinant tuoj pat jį panaudoti arba kitaip atimant galimybę nukentėjusiajam priešintis kvalifikuojamas kaip plėšimas. Pagrobimas – tai tyčinis, neteisėtas ir neatlygintinas svetimo turto fizinis užvaldymas, atimantis iš asmens galimybę valdyti, naudotis ir disponuoti jam priklausančiu turtu. Turto užvaldymas laikomas neteisėtu, kai kaltininkas neturi jokios tikros, ginčijamos ar tariamos teisės į grobiamą turtą ir turtas pagrobiamas veiksmais, numatytais BK 178 straipsnyje. Turto užvaldymas laikomas neatlygintinu, kai kaltininkas turtą užvaldo visiškai neatlygindamas jo vertės ar atlygindamas tik simboliškai arba aiškiai neteisėtai. Tai tradicinis neatlygintinumo aiškinimas. Neatlygintinumą reikėtų sieti dar ir su turto negrįžtamumu, t. y. su faktu, kad jis paimamas visam laikui, kitais žodžiais tariant, su materialine žala nukentėjusiajam. Vagystė laikoma įvykdyta, kai kaltininkas užvaldo svetimą turtą ir taip įgyja galimybę neteisėtai valdyti, naudotis ir disponuoti turtu pagal savo valią. Vagystės atveju apgaulė yra tik priemonė prieiti prie turto, kurį kaltininkas ketina pagrobtį (pvz., pateikiamas suklastotas leidimas patekti į saugomą teritoriją, kurioje tas turtas yra).

Jeigu svetimą turtą pasisavina ar iššvaisto asmuo, galintis prieiti prie turto dirbdamas savo darbą, tačiau šis turtas nebuvo jam patikėtas ar nebuvo jo žinioje, jo veika kvalifikuojama kaip vagystė. Kaip vagystė kvalifikuojami ir tokie veiksmai, kai kaltininkas, laikinai suteikęs jam galimybę panaudoti turtu (pasimatuoti, pavažiuoti ir pan.) arba atlikti su juo tik te-

chnines operacijas (pasaugoti, panešti ir pan.), neteisėtai jį užvaldo. BK 178 ir 180 straipsniuose numatytos vagystės ir plėšimo nusikaltimų sudėtys turi daug bendrų požymių, juos sieja tai, kad darant abu nusikaltimus svetimas turtas yra pagrobiamas, t. y. neteisėtai ir neatlygintinai užvaldomas, tačiau esminis plėšimo ir vagystės atribojimo kriterijus yra nusikaltimo padarymo būdas. Kaip vagystė kvalifikuojamas slaptas ar atviras, tačiau tik nesmurtinis svetimo turto pagrobimas, kai kaltininkas, siekdamas įgyvendinti savo nusikalstamą sumanymą, nesmurtauja nei fiziškai, nei psichiškai, neatima galimybės priešintis.

Kaip jau minėjome, tiriamuoju laikotarpiu labai pakito registruoto turtinio nusikalstamumo struktūra. 1995 m. iš viso buvo užregistruota 60 820 nusikalstamų veikų. Didžiausią jų dalį sudarė vagystės (69 proc. visų nusikalstamų veikų), o 2007 m. vagystės sudarė 46 proc. visų registruotų nusikaltimų. Kiti turtiniai nusikaltimai sudarė 15 proc. visų registruotų nusikaltimų.

1995–2007 m. nustatytų įtariamųjų (kaltinamųjų) asmenų (registruoto nusikalstamumo struktūroje) padaugėjo 13 proc., iš jų nepilnamečių įtariamųjų asmenų skaičius padidėjo nuo 14,7 proc. iki 15,9 proc. O nustatytų įtariamųjų (kaltinamųjų) padarius vagystes asmenų sumažėjo 24 proc., tačiau visų vagystes padariusių asmenų atžvilgiu įtariamųjų nepilnamečių lyginamoji dalis procentine išraiška padidėjo nuo 18,9 proc. iki 23,1 proc. (t. y. 4,2 proc.). Moterų, padariusių vagystes, lyginamoji dalis visų vagystėmis įtariamųjų asmenų atžvilgiu sumažėjo nuo 9,3 proc. iki 7,8 proc., t. y. 1,5 proc.

Vagystes padariusių registruotų asmenų didžioji dalis turi vidurinę ir pagrindinę išsilavinimą (apie 70 proc.), aukštąjį, aukštesnįjį išsilavinimą turi tik apie 8,5 proc. visų nustatytų vagystėmis įtariamųjų asmenų.

Vagystes padariusių darbingų, tačiau nedirbančių ir nesimokančių asmenų grupė yra pati didžiausia, nors jos dalis sumažėjo nuo 70,3 proc. (1995 m.) iki 62,2 proc. (2007 m.) (-8,1 proc.) visų vagystėmis įtariamųjų asmenų atžvilgiu. O vagystes padariusių moksleivių dalis padidėjo daugiau kaip 3 kartus, t. y. nuo 6,9 proc. iki 22,8proc. (per 12 metų).⁵⁶²

⁵⁶² Duomenų šaltinis: Ataskaita apie asmenis, padariusius nusikaltimus Lietuvos Respublikoje (Forma F-2) per 1995 m. 12 mėn. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/ird/f2/f2_95.htm; Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Pažyma apie nusikalstamumą ir policijos įstaigų veiklą per 2004 metus. <http://www.policija.lt/get.php?f.2489>; (2008-04-19).

Valstybinė statistika rodo, kad pastaruoju laikotarpiu nustatytų asmenų, vagystes padariusių grupėmis, sumažėjo nuo 7 351 (o tai sudarė 56,9 proc. visų įtariamųjų vagystėmis) iki 3 715 (37,8 proc.), t. y. du kartus. Žinant, kad vis dėl to vagystės dažniausiai yra padaromos grupėmis, žymus šio rodiklio sumažėjimas leidžia daryti prielaidą, kad grupei asmenų padarius vagystę baudžiamojon atsakomybėn traukiamas tik vienas asmuo. Tai rodo, kad nusikalstamas veikas padariusių asmenų grupės sėkmingai ginasi (iškilus būtinybei atsakomybę prisiima vienas asmuo) ir kad teisėsaugos institucijų pareigūnų darbo efektyvumas įrodant grupines vagystes padariusių asmenų kaltę yra sumažėjęs.

Plėšimas. Nors bendroje registruoto nusikalstamumo struktūroje plėšimai sudaro tik apie 4,5–5,5 proc., tačiau tai yra svarbi urbanizuotų vietovių problema. Plėšimas yra turtinis nusikaltimas, nes yra orientuotas į svetimo turto užvaldymą neteisėtu būdu, o kaip netiesioginis kėsینimosi objektas išskiriama kito žmogaus gyvybė, sveikata arba saugumas. Plėšimų skaičius per pastaruosius 35 metus didėjo beveik dešimt kartų sparčiau nei visas nusikalstamumas. Plėšimų lygio padidėjimo tendencija beveik vienodai aiški Baltijos valstybėse ir kitose kaimyninėse valstybėse. Apibendrinant galima teigti, kad plėšimų skaičius Lietuvoje kasmet vidutiniškai padidėja apie 8,3 proc. Nors pastaraisiais metais (iki 2008 m. imtinai) mažėjo bedarbių, didėjo bendrasis vidaus produktas ir ekonomikos lygis, toks plėšimų skaičiaus didėjimas yra lemiamas ilgalaikių, iš praeities atsinešamų problemų. Todėl ateityje taip pat numatoma, kad plėšimų skaičius didės.

Pagal kriminologinius požymius plėšimai ir juos darantys asmenys skirstomi į keturias grupes: plėšimai, padaromi gatvėse, autotransporto vairuotojų užpuolimai pagrobiant automobilį, užpuolimai įsibraunant į butą ar saugyklą, pinigų grobimas smurtu finansų sistemos objektuose. Apie 84 proc. plėšimų padaroma miestuose ir daugiau nei pusė šių nusikaltimų – gatvėse. Apibendrinant galima teigti, kad dažniausiai apiplėšiama vakare ir naktį, nuošaliose vietose. Auka bauginama, sumušama, išplėšiami daiktai iš rankų, kas trečiu atveju grasinama ginklu arba kūnui žaloti skirtu daiktu.⁵⁶³ Kėsınamasi į pavienius praeivius, girtus asmenis, dažniausiai grobiami mobilieji telefonai, pinigai. Mobiliojo ryšio telefonai – tai lengvas grobis nusi-

⁵⁶³ Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pažyma „Apie nusikalstamumo tendencijas ir policijos įstaigų veiklą per 2005 metus“. <http://www.policija.lt/index.php?id=2875> (2008-04-19).

kaltėliams ir garantuotas greitas pelnas, nes telefonai dažniausiai atimami iš mažamečių, prieš kuriuos užtenka psichologinio smurto, o šią prekę parduoti nesunku. Nusikaltėliai šiuo atveju žino, kad yra didelė tikimybė išlikti nenubaustiems, nes nukentėjusieji, jei nepatyrė fizinės žalos arba mobiliojo ryšio telefono aparatas jiems neatrodė toks brangus daiktas, dažniausiai net nesikreipia į teisėsaugos institucijas tam, kad kalti asmenys būtų surasti ir nubausti.

Sukčiavimas. Kita turtinio nusikalstamumo rūšis yra sukčiavimai. Jie bendroje registruoto nusikalstamumo struktūroje šiuo metu sudaro apie 4,3 proc. Sukčiavimo nusikaltimams yra būdinga apgaulė. Dažniausiai tai suplanuotos veikos, kurioms itin kruopščiai ruošiamasi: ne tik renkama informacija apie galimas aukas, bet ir patys nusikaltėliai lavina įtaigaus bendravimo įgūdžius, kad tiesioginio bendravimo metu aukai nekiltų abejonių dėl sukčiaujančio asmens teisumo.

Sukčiavimus padariusių nusikaltėlių asmenybei atskleisti labiausiai tinka ekonominė žmogaus koncepcija. Įstatymo atžvilgiu žmogus elgiasi panašiai kaip pirkėjas rinkoje, svarstydamas, ar verta įsigyti tam tikrą prekę. Pirkėjas lygina prekės kainą su nauda, kurios gaus įsigijęs prekę. Lygiai taip pat, svarstydamas, ar pažeisti įstatymą, žmogus lygina naudą, kurios gaus pažeidęs įstatymą, su „kaina“ (bausme), kurią teks patirti, jeigu nusikaltimas bus išties.

Turto prievartavimas. Turto prievartavimas apibrėžiamas kaip reikalavimas perduoti svetimą turtą ar teisę į turtą arba atlikti kitus turtinio pobūdžio veiksmus grasinant panaudoti smurtą arba kitokią psichinę prievartą nukentėjusiojo arba jo artimųjų atžvilgiu, sunaikinti arba sugadinti jų turtą, paskelbti kompromituojančią arba kitokią informaciją, kurios atskleidimas nepageidautinas.⁵⁶⁴ Šia nusikalstama veikla organizuoti nusikaltėliai Lietuvoje pradėjo užsiimti po privatizavimo procesų atsiradus turtingesnių gyventojų sluoksniui. Nusikaltėliai, siekdami gauti dalį šių asmenų pelno, turto prievartavimais priversdavo praturtėjusius asmenis pasidalyti neteisėtai įgytu turto, pajamomis. Turto prievartavimo atveju nukentėjusieji verčiami neatlygintinai, pusvelčiui arba už simbolinę kainą perduoti nuosavybės teise priklausantį turtą, nuosavybės teises į visą turtą (žemę, butą, lengvąjį automobilį ar kt.) arba dalį turto (dalį žemės sklypo) ar atlikti tam tik-

⁵⁶⁴ Burda R., Krikščiūnas R., Latauskienė E. ir kt. Kriminalistikos taktika ir metodika. – Vilnius: LTU, 2004. P. 116.

rus turtinio pobūdžio veiksmus arba susilaikyti nuo jų. Pažymėtina, kad pastaraisiais metais turtas dažniausiai prievartaujamas nebe brutaliais būdais, o gerai maskuojamais ir subtiliais grasinimais. Ankstesnį nusikalstamos veikos objektą – grynusius pinigus jau dažnai keičia įmonių akcijos, užvaldyta teisė į ūkio subjektų valdymą bei kitos nuosavybės formos.

Labiausiai paplitusių Lietuvoje *turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų priežastingumui* įtakos turi ir bendri veiksniai, veikiantys visus žmones, ir specifiskesni veiksniai, veikiantys turtinius nusikaltimus pasiekiamas, t. y. gaunamas pelnas, tačiau kalbant apie profesionalus atkreiptinas dėmesys į jų labai aukšto lygio pasirengimą, „kvalifikaciją“. Atskiros turtinio nusikalstamumo rūšys, tokios kaip automobilių vagystės, vagystės iš butų, žaibiškos vagystės iš prekybos vietų reikalauja vis daugiau specialių žinių ir pasirengimo. Kadangi tai labiausiai paplitusi nusikaltimų rūšis, todėl ir informacija apie vagysčių priemones, būdus, planavimo ypatumus nusikaltėlių aplinkoje (pvz., laisvės atėmimo vietose) yra labai intensyviai kaupiama, nagrinėjama ir platinama. Atsižvelgiant į tai, kad dauguma vagysčių yra padaroma grupėmis, ima vyrauti savita jų subkultūra (specifinė elgsena, kalba, gestai, kad pašaliniai asmenys nesuprastų vagystę darančių asmenų arba šių veiksmų negalėtų įrodyti ir taip būtų išvengiama grupinės nusikalstamos veikos inkriminavimo). Grupiškumu pasižymi ir plėšimai. Vagysčių būdai, naudojamos priemonės leidžia daryti prielaidą, kad didelę dalį vagysčių padaro nusikaltėliai profesionalai. Tai yra tik operatyvinę veiklą vykdančių tarnybų informacija, nes tiksliai įvardyti, kas padarė vagystę, galima tik ištyrus nusikalstamą veiką, nustačius ir teismo nuosprendžiu pripažinus asmenį kaltu padarius vagystę, o, kaip jau minėta anksčiau, vagysčių tyrimo lygis labai žemas.

Veiksnius, turinčius įtakos turtinio pobūdžio nusikalstamoms veikoms, būtų galima suskirstyti į kelias grupes: socialiniai ekonominiai, politiniai, teisiniai, socialiniai psichologiniai, techninio pobūdžio veiksniai ir panašiai.

Socialiniai ekonominiai veiksniai

Didėjanti visuomenės diferenciacija pagal gaunamas pajamas didina socialinę įtampą: pavyzdžiai, įstaigos vadovas gauna 3–4 kartus, o kartais ir iki 10 kartų didesnę atlyginimą už ilgai dirbantį specialistą, tačiau ši diferenciacija yra dar didesnė, jeigu lyginame įstaigos vadovo ir paprasto darbuotojo

atlyginimus.⁵⁶⁵ Mažas pajamas gaunantys asmenys jaučiasi nuskriausti, o lengviausia galimybė greitai „gauti“ pinigų – pavogti, apiplėšti ir panašiai.

Skurdas. Didelės visuomenės dalies gyvenimas ties skurdo riba arba visuomenės dalies, esančios už skurdo ribos, didėjimas didina gyventojų nusikalstamą aktyvumą.

Mokesčių politikos netobulumas: didelė mokesčių našta fiziniams asmenims neužtikrina, kad būtinos socialinės paslaugos būtų laiku suteikiamos gyventojams. Mokesčių politika ypač nepalanki smulkiajam verslui, nes sąžiningai mokėdamas mokesčius smulkusis verslininkas ne tik negauna pelno, bet dar ir nuostolių patiria. Smulkiojo verslo žlugdymas didina bedarbių gretas.

Nedarbas tarp asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų. Šiuos žmones labiausiai slegia tai, kad jiems sunku įsidarbinti, dažniausiai jie neturi nei būsto, nei lėšų pragyventi. Įdarbinimas – tai sunkiausiai sprendžiama problema, su kuria susiduria iš laisvės atėmimo vietų paleisti asmenys. Atliekant laisvės atėmimo bausmę prarandama turima profesinė kvalifikacija, be to, šie asmenys neturi paklausių profesijų. Potencialūs darbdaviai dažniausiai nėra palankūs teistiems asmenims ir, jei gali, įdarbina kitą žmogų. Tačiau maždaug 70 proc. visų asmenų, kurie paleisti iš laisvės atėmimo vietų kreipėsi į teritorines darbo biržas, nenorėjo susirasti darbo, jiems kur kas labiau rūpėjo pusę metų gauti pagal įstatymus priklausančią bedarbio pašalpą. Daugiausia rūpesčių, įdarbindami iš laisvės atėmimo vietų paleistus asmenis, turi didieji miestai: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys.

Neužimtumas: tai svarbus turtinį nusikalstamumą veikiantis veiksnys. Kriminologinių tyrimų duomenimis⁵⁶⁶, žmogui, neturinčiam socialiai naudingo užsiėmimo, padidėja tikimybė ir rizika nusikalsti, nes jis turi tenkinti bent būtiniausius savo poreikius. Tai būdinga ne tik suaugusiems asmenims, kurių neužimtumas gana glaudžiai susijęs su nedarbu, bet ir nepilnamečiams – didžiausią reikšmę čia turi ne laisvalaikis, o tai, su kuo, kur, kaip jis leidžiamas. Daugelis vaikų iš materialiai sunkiai besiverčiančių šeimų turi menkas saviraiškos galimybes ir tai sudaro sąlygas nepilnamečiams įsitraukti į socialiai nepriimtina veiklą. Tačiau net ir vidutinės pajamas

⁵⁶⁵ 2006–2007 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas. – Vilnius, 2007. P. 130–133.

⁵⁶⁶ Criminology / John E. Conklin. 8th ed. Boston: Pearson, 2004. P. 187.

gaunančių šeimų vaikai retai kada prasmingai ar kryptingai leidžia laisvalaikį (pvz., įvairūs būreliai – itin svarbus užimtumas atostogų metu). Nemažos dalies skurdžiai gyvenančių ir ypač nedarnių šeimų vaikai nelanko mokyklos, kuri yra viena iš jaunimo užimtumo programų, laiką leidžia gatvėse, kur vagystė, plėšimas arba sukčiavimas kartu su elgetavimu yra labiausiai paplitusi „normali“ elgsena norint gauti pinigų. Pamažu tokie vaikai įtraukiami į vis sunkesnes nusikalstamas veikas.

Išsimokslinimo stoka: menkas išsimokslinimas trukdo individui aiškiai išsakyti ar kitaip išreikšti savo poreikius, be smurto apginti savo interesus, surasti mėgstamą užsiėmimą ir panašiai.

Žmonių mobilumas: tai lemia ryšių su artimiausia aplinka (šėimos, giminystės, kaimynystės) silpnėjimą. Kaip matyti iš įvairių šalių praktikos⁵⁶⁷, šis veiksnys, turintis gana nemažą įtaką turtiniam nusikalstamumui, pasireiškia keliais svarbiais aspektais: vienas iš jų yra tas, kad asmuo, nepriklausantis aplink jį gyvenančių žmonių bendruomenei, nesusijęs su jais glaudžiais ryšiais, nebijo prarasti tų žmonių pasitikėjimo, nebijo užsitraukti jų pasmerkimo, nes jam tai nesvarbu. Kitas aspektas susijęs su nusikaltėlio ir aukos santykiais, nes padaryti skriaudą svetimam žmogui yra daug lengviau nei pažįstamam. Todėl mažesnėse bendruomenėse (pvz., kurortinių ar mažų miestelių), kuriose palyginti nedaug žmonių ir kurių nariai vienas kitą labai gerai pažįsta, daug sunkiau padaryti turtinį nusikaltimą, nes ten itin stipri socialinė kontrolė, be to, tokį poelgį pasmerkia vietos bendruomenė, o tai sukelia gana didelį diskomfortą. Kartu tai veikia ir kaip prevencijos priemonė, nes yra didelė tikimybė, kad darantį turtinį nusikaltimą asmenį gali kas nors iš bendruomenės narių pamatyti bei atpažinti. O miestuose, kur dažnai didelių namų net vienos laiptinės kaimynai vienas kito nepažįsta, vagiant išlieka minimali rizika būti atpažintam ir nustatytam kaip vagiui. Profesionalūs nusikaltėliai, nuolat darantys turtinius nusikaltimus, labai dažnai keičia ir savo gyvenamąją vietą, ir veiklos vietą, jų niekas nepažįsta ir dauguma padarytų nusikaltimų lieka neištirti. Ypač didelę reikšmę tai turi pakartotinai nusikaltusiems asmenims, kurių socialiniai ryšiai ir taip yra susilpnėję. Apie 30–40 proc. laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų nutrūksta ir socialiniai ryšiai su artimiausia aplinka – šeima. Vokietijoje ir kitose šalyse, kur sėkmingai veikia tokios programos kaip „Saugi kaimy-

⁵⁶⁷ International migration and global justice / Satvinder Singh Juss. Aldershot: Ashgate, 2006. P. 114, 172.

nystė“, tiriant ir sulaikant turtinius nusikaltimus darančius asmenis apie 70 proc. remiamasi informacija, gauta iš bendradarbiaujančių kaimynų, siekiančių sukurti saugią aplinką.

Saviugda vertybinių orientacijų, poreikių sistemoje: žmonės pirmiausia turėtų išmokti teisingai pasverti savo galimybes ir poreikius, nustatyti būtiniausius poreikius. Taip jie galėtų išvengti daug problemų. Kaip minėta anksčiau, didelė ekonominė diferenciacija didina žmogaus gaunamų pajamų ir noro turėti būstą, gerą automobilį, drabužių, galimybę praleisti atostogas pagal savo norus neatitikimą. Didelę įtaką tam turi ir reklamos, kurios skatina vartotojiškus poreikius, kartu įteigdamos, kad visa tai nesunkiai gali turėti bet kuris, tačiau mažas pajamas gaunantiems asmenims šis siekis tampa neįveikiama kliūtis. Ši problema gana skauda vaikams, norintiems turėti tokių pačių daiktų kaip ir jų bendraklasiai, kurių tėvai daug uždirba ir gali jiems nupirkti gerų drabužių, daiktų, duoti pinigų smulkioms išlaidoms.

Valstybė nepajėgi užtikrinti socialinio ekonominio teisingumo: jaunuolių, baigusių aukštąsias mokymo įstaigas ir įsidarbinusių valstybės įstaigose (pvz., mokytojų, medikų, teisėsaugos ir priešgaisrinės sistemų darbuotojų, mokslo tiriamųjų institutų darbuotojų) ir neturinčių 10 ar daugiau metų stažo, atlyginimai dažnai ne tik neužtikrina jauno žmogaus poreikių materialinės gerovės pagrindų, bet dažnai šio atlyginimo neužtenka ir pragyventi. Taigi, jau ir mokyklose nepilnamečiams įteigiama, kad neteisėta veikla – greito ir garantuoto praturtėjimo garantas. Be to, šis disbalansas dažnai yra apatijos, alkoholizmo, narkomanijos, dvasinio žmonių nusikurdimas, didėjančio moralinių vertybių nuosmukio priežastis.

Materialiniai poreikiai išaukštinami neatsižvelgiant į realias galimybes: šis veiksnys ypač didelę įtaką turi vaikams, kuriems jau jauname amžiuje už gerą elgesį, mokymąsi ar tvarkingumą atlyginama pinigais. Taip vaikui įdiegiama, kad jis yra tas žmogus, kuriam turi būti atlyginama už bet kokią darbą, poelgį, kad jis yra pats svarbiausias. Psichologai tai vertina kaip asmenybės deformaciją. Jų teigimu, svarbiau vaiką skatinti ne materialiai, o pagirti jį, būti kartu su juo – dalyvauti išvykose, renginiuose ir panašiai.

Valstybė nepajėgi padėti socialiai remtiniems asmenims, pavyzdžiui, vienkartinės socialinės pašalpos asmenims, paleistiems iš laisvės atėmimo vietų, skiriamos savivaldybės institucijos sprendimu, tačiau kai kuriose savivaldybėse skiriamų vienkartinų pašalpų dydis buvo nevienodas ir svyravo nuo 40 iki 125 litų. Praktika rodo, kad ne visiems pageidaujantiems buvo

skiriami nemokamo maitinimo talonai, nakvynės poreikis patenkintas netinkamai. Labiausiai šių paslaugų reikėjo Vilniuje, kur kreipėsi daugiau kaip pusė visų asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų.

Politiniai veiksniai

Politinis nestabilumas lemia socialinį, ekonominį, teisinį nestabilumą. Atgavus Lietuvos nepriklausomybę ir tiriamuoju laikotarpiu daug kartų buvo keičiamas BK, sprendžiant ne tik įtariamojo (kaltinamojo) teisių užtikrinimo problemą, bet ir nusikaltimo aukos teisių užtikrinimo problemą. Šiuo metu priimta nukentėjusiems nuo smurtinių nusikaltimų atlyginimo programa, tačiau neišspręstas dėl turtinių nusikaltimų nukentėjusių asmenų žalos kompensavimo klausimas. Iš dalies šią problemą išspręstų turto draudimas, tačiau tai irgi turi savų niuansų – mažesnes pajamas gaunantys asmenys dėl sąlyginai didelių įmokų nedraudžia savo turto, o ir vagystės atveju draudimo bendrovės dažniausiai atlygina tik dalį pavogtojo turto vertės.

Baudžiamoji politika nestabili, t. y. nusikalstamos veikos kriminalizuojamos ir dekriminalizuojamos. Pavyzdžiui, priimtas naujasis BK dar neišgaliojęs vėl buvo keičiamas.

Baudžiamoji ir bausmių vykdymo politika neveiksminga: nusikalstamos veikos tiriamos ilgai, pasyviai vertinamos visuomenės saugumui kylančios grėsmės, laiku neparenkamos naujų turtinių nusikaltimų būdus atitinkančios prevencijos bei kontrolės priemonės, vangiai derinamas nusikalstamą veiką padariusio asmens atsakomybės neišvengiamumo principas su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės, neatsižvelgiama skiriant bausmes į nusikalsti paskatinusias prieilaidas (dažnai jos net nesiaiškinamos), į nusikaltėlio asmenybę, resocializacijos priemonių nebuvimas neigiamai veikia nusikaltusių asmenį ir neskatina jo elgesio korekcijos, atvirkščiai, tai veikia kaip veiksniai, skatinantys nusikalsti pakartotinai.

Pataisos įstaigų reforma įgyvendinta ne iki galo – suaugę asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose, nesudaromos sąlygos dirbti arba užsiimti kita juos tenkinančia veikla. Taip pat ir toliau svarbu užtikrinti nuteistųjų, bausmę atliekančių Lietuvos pataisos namuose, teises.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Žmogaus teisių apsauga įkalinimo įstaigose // Informacinis biuletenis 2005 m. sausio–birželio mėn. <http://www.lrski.lt/files/157.pdf> (2008-02-19).

Visuomenė pasyvi, palaikanti nusikaltėlius: ši problema pastaraisiais metais vis mažiau aktuali, tačiau ir toliau didelė problema – visuomenės pasyvumas bendradarbiaujant su teisėsaugos institucijomis. Kaip rodo atlikti tyrimai⁵⁶⁹, dabar vis daugiau žmonių pradeda pasitikėti policijos pareigūnais, teismais, tačiau kadangi turtinių nusikaltimų, ypač vagysčių, ištiriama mažai, dauguma visuomenės narių linkę manyti, kad policijos pareigūnai vis tiek neras nusikaltėlių arba jų net neieškos, arba bijodami (nenorėdami) būti kviečiami liudytojais bylos nagrinėjimo metu nenori pranešti policijos pareigūnams apie jiems žinomas nusikalstamų veikų aplinkybes, nes dabartinė baudžiamoji politika liudytojų anonimiškumo neužtikrina.

Korupcija, neskaidrumas teisėsaugos institucijų veikloje.

Teisiniai veiksniai

Įstatymų ir kitų teisės aktų kaita bei netobulumas: tai ir teisės kazusai, kai mažesnę juridinę galią turintys teisės aktai prieštarauja didesnę juridinę galią turintiems teisės aktams, jų esmei ir taip iškreipia teisinio reglamentavimo hierarchiją.

Oficialaus autentiškojo teisės aiškinimo trūkumas atskirose teisės šakose.

Socialiniai psichologiniai veiksniai

Dorovinė moralinė krizė: ji prasideda kito asmens turtinių teisių nuvertinimu ir baigiasi savęs kaip asmenybės nuvertinimu. Asmenys, kurie nuolat daro turtinius nusikaltimus, dažnai sureikšmina savo individualybę ir atvirai nuvertina kitus.

Visuomenės ir baudžiamojo teisingumo sistemos solidarumo trūkumas: teisėsaugos institucijos dažniausiai neturi laiko bendrauti su bendruomene. Bendruomenė „atsidėkoja“ teisėsaugos institucijoms požiūriu „nieko nemačiau, nieko negirdėjau“. Reikėtų paminėti tai, kad ir visuomenės informavimo priemonės savo rengiamais reportažais dažniausiai nepagerina esamos

⁵⁶⁹ Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Prevencinės veiklos skyriaus viršininko Edmundo Olisevičiaus pranešimas „Policijos prevencinių programų vykdymas 2006 m. ir numatomi prioritetai 2007 m.“ <http://www.nplc.lt/sena/reng/ren73/ren73-olisevicius.doc> (2008-03-20); Lietuvos gyventojų apklausa apie policiją. <http://www.policija.lt/get.php?f.f.2321> (2008-05-20).

situacijos – juk daug didesni reitingai laidų (reportažų) apie tai, ką negerai, neteisingai padarė policijos pareigūnai, todėl labai mažai laidų apie teigiamą teisės saugos institucijų ir bendruomenės bendradarbiavimą – tai dažniausiai lieka už kadro. Teisės saugos institucijų veikla užtikrinant piliečių turto saugumą nėra tobula, negarantuotas pasikėsinimų į turtą ištyrimas stabdo visuomenės pasitikėjimą teisės saugos institucijomis.

Didelis turtinių nusikalstamų veikų latentiskumas ir „sėkminga neigiamą“ patirtis. Neištirtos nusikalstamos turtinės veikos ir už baudžiamosios atsakomybės ribų likę asmenys suteikia nebaudžiamumo pojūtį.

Techniniai veiksniai

Neturima tyrimui atlikti būtinų techninių priemonių.

Informacijos apie turtinius nusikaltimus, naujausius jų padarymo būdus ir priemones stoka.

Nusikaltimus darantys asmenys turi techninių priemonių, taip pat naudojami informacija, specialistų konsultacijomis (pasitaiko, kad automobilių vagystės ir vagystės iš butų darantiems asmenims reikiamą konsultaciją teikia ir draudimo bendrovėse dirbantys specialistai).

Bendruomenės nariai per mažai naudojami techninėmis apsaugos priemonėmis, t. y. dažniausiai savo turtui apsaugoti nenaudoja net paprasčiausių techninės apsaugos priemonių. Be to, turtinius nusikaltimus išprovokuoja viešas brangių daiktų ar prabangos demonstravimas.

Turtiniams nusikaltimams turi įtakos ir miestų architektūra: pati miestų architektūra ir netvarka yra palanki įvairioms nusikalstamoms veikoms, ypač plėšimams, nes neužtikrinamas miesto gatvių, alėjų, kiemų, apšvietimas ir panašiai.

Turtinio nusikalstamumo prevenciją galima apibrėžti kaip priemonių, nukreiptų siekiant užkirsti kelią turtiniams nusikaltimams padaryti, nustatyti ar pašalinti jų atsiradimo veiksnius, individualiai paveikti asmenis, linkusius daryti nusikaltimus nuosavybei ar ateityje galinčius tapti nusikaltėliais arba nusikaltimų aukomis, visumą.

Išskiriamos bendroji ir individualioji turtinių nusikaltimų prevencija. Bendrajai prevencijai daug dėmesio skiria valstybė, įgyvendindama ją per savo institucijas. 2003 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Seimo nuta-

rimas⁵⁷⁰, kuriame numatyti turtinių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės uždaviniai: diferencijuoti prevencijos ir kontrolės priemonės atsižvelgiant į turtinių nusikaltimų ypatybes; informuoti visuomenę apie apsaugos priemonės bei nusikalstamas veikas (jų kėsinimosi objektus ir būdus); skatinti potencialias aukas, pačioms imtis turto apsaugos priemonių; skatinti visuomenės ir teisėsaugos institucijų abipusį bendradarbiavimą; sukurti žalos atlyginimo mechanizmą (žalą padengtų pats kaltininkas); tobulinti teisės aktus ir panašiai. Įgyvendindama šią programą, 2005 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė priėmė nutarimą, kuriame numatė įgyvendinimo priemonių planą.⁵⁷¹ Šiame plane numatytos priemonės ir rezultatai, kurių tikimasi pasiekti:

pirma, numatyta susipažinti su turtinių nusikaltimų prevencijos patirtimi užsienio valstybėse ir teikti pasiūlymus suinteresuotoms institucijoms (savivaldybėms, policijos įstaigoms, ministerijoms ir pan.). Išnagrinėjus užsienio valstybių patirtį ir pritaikius ją mūsų valstybėje, tikimasi įdiegti naujas, veiksmingesnes turtinių nusikaltimų prevencijos formas;

antra, informuoti per visuomenės informavimo priemones ir (ar) internetą fizinius ir juridinius asmenis apie naujas turto apsaugos priemones ir jų taikymą. Gyventojų informavimas apie apsaugos priemones suaktyvins jų savisaugą ir dėl to turėtų sumažėti turtinių nusikaltimų;

trečia, populiarinti saugios kaimynystės idėjas bendruomenėse. Tai turėtų pagerinti vagysčių iš gyvenamųjų patalpų ir transporto priemonių atskleidimą;

ketvirta, parengti ir pateikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei Kompleksinę autotransporto vagysčių prevencijos ir kontrolės programą. Tai teisinių, organizacinių ir taktinių priemonių autotransporto vagystėms mažinti parengimas;

penkta, modernizuoti nacionalinių ir respublikinių muziejų bei kitų įstaigų, kuriose saugomos kilnojamosios kultūros vertybės, apsaugos ir priešgaisrinės signalizacijos sistemas, taip užkertant kelią galimoms vagystėms;

⁵⁷⁰ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“.

⁵⁷¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 sausio 12 d. nutarimas Nr. 12 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2005-2006 metų įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“.

Individualioji kriminogeninių turinio nusikalstamumo procesų prevencija skirta paveikti konkretų asmenį arba asmenų grupę, kad nedarytų nusikaltimų. Ją galima suskirstyti į: 1) jau padariusių nusikaltimus asmenų pakartotinio nusikalstamo elgesio prevenciją, pavyzdžiui, Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl asmenų, padariusių nusikalstamas veikas nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, socialinės rehabilitacijos patvirtinimo“. Šios programos tikslas – padėti pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems asmenims, nuteistiems už nusikalstamas veikas nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, suvokti padarytų veiksmų pasekmes, ugdyti jų atsakomybę už savo veiksmus bei skatinti atlyginti arba pašalinti savo darbu padarytą turtinę ar moralinę žalą ir ateityje susilaikyti nuo teisės pažeidimų⁵⁷²; 2) potencialiai linkusių į nusikaltimus asmenų nusikalstamo elgesio prevenciją.

Kita turtinių nusikaltimų prevencijos kryptis nukreipta į aukų prevenciją. Pagrindinė priemonė yra informacinė, t. y. siekiant informuoti visuomenę apie apsaugos priemones, skatinti savisaugą, kad žmonės patys gebėtų pasirūpinti savo turto apsauga.

Galima taip pat išskirti bendrąją turtinių nusikaltimų aukų prevenciją – tai visiems gyventojams skirtų priemonių visuma – ir individualią – jos tikslas padėti potencialioms aukoms, t. y. padidėjusio viktimiškumo asmenims.

Viktimologinės prevencinės priemonės turi apimti⁵⁷³:

- teisinį gyventojų švietimą, aiškinamąjį darbą siekiant parodyti gyventojams turtinių nusikaltimų pavojingumą ir paplitimą, nusikaltėlių veiksmus ir jų gaudymo būdus. Šiam tikslui galima panaudoti visuomenės informavimo priemones, perspėjamuosius plakatus, individualius pokalbius ir panašiai;
- aktyvias priemones, raginančias piliečius įsirengti individualias butų apsaugos priemones (pvz., signalizaciją);
- priemones, suteikiančias galimybę apsaugoti asmenų, gyvenančių bendrabučiuose, viešbučiuose turtą (įrengiamos saugojimo kameros,

⁵⁷² Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. gruodžio 27 d. įsakymas Nr. 4/07-305 „Dėl asmenų, padariusių nusikalstamas veikas nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, socialinės rehabilitacijos patvirtinimo“.

⁵⁷³ Ривман Д. В. Криминальная виктимология. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. С. 205.

specialiai parengiami ir apmokomi viešbučių ir bendrabučių darbuotojai);

- tiesioginį stebėjimą asmenų, kurie elgiasi neapdairiai viešose vietose, prekybos vietose, stotyse ir panašiai;

Svarbi turtinių nusikaltimų prevencijos priemonė – tinkama turto apsauga. Šiuo metu yra daug įvairiausių apsaugos priemonių. Kiekvienas asmuo, atsižvelgdamas į finansines savo galimybes, gali pasirinkti tinkamiausią apsaugą. Vis daugiau individualių saugos tarnybų siūlo savo paslaugas fiziniams ir juridiniams asmenims. Valstybinės reikšmės objektų apsauga iki šiol rūpinasi tik policija.

Lietuvoje daugelio požiūris į turto apsaugą yra lengvabūdiškas. Tai dažnai paskatina ar palengvina padaryti vagystes.⁵⁷⁴ Padidėjęs komunikabilumas, paprastai susijęs su alkoholinių gėrimų vartojimu, intymiais santykiais, kai parsivedami į svečius nepažįstami ar mažai pažįstami asmenys. Atsižvelgiant į tai, prevencijos priemonės turėtų būti daugiau informacinio, aiškinamojo pobūdžio, stengiantis įteigti žmonėms atsakingesnę požiūrį į savo turto apsaugą ir nepasitikėti nepažįstamais ar mažai pažįstamais asmenimis.

Plėšimų prevencijai užtikrinti nustatomi policijos pareigūnų patruliavimo maršrutai, atkreipiamas dėmesys į pavojingas vietas. Butų vagysčių prevencijai siūlomos įvairios techninės priemonės: signalizacija bute, koduotos lauko durų spynos, dvigubos šarvuotos buto durys, namų pirmų aukštų balkonų bei langų grotos ar apsauginės žaliuzės ir kita. Automobilijų vagysčių prevencijos priemonės yra: signalizacija, automobilis laikomas saugomose aikštelėse ar garažuose. Siekiant išvengti vagysčių iš automobilijų reikia, kad savininkai nepaliktų daiktų automobilyje arba paliktų iš išorės nematomose vietose. Didžiuosiuose Lietuvos miestuose policija teikia daiktų žymėjimo paslaugą. Jos esmė – daiktai žymimi slaptomis identifikacinėmis žymomis, kurios leidžia nustatyti vogto turto savininką.

Asmenys, piktnaudžiaujantys alkoholiniais gėrimais, dažnai tampa plėšimų bei vagysčių aukomis. Pagrindinė prevencinė priemonė – pasirūpinti, kad girti asmenys nebūtų be priežiūros viešosiose vietose.

Šiuo metu veikia vyriausybės ir visuomeninės organizacijos, kurios padeda vykdyti ir nusikaltimų, ir viktimologinę prevenciją. Jų iniciatyva

⁵⁷⁴ Pvz., buto raktas paliekamas sutartose vietose (po kilimėliu, pašto dėžutėje ir pan.), automobilį paliekamas neapšviestose ar nesaugomose vietose ir kita.

rengiamos pačios įvairiausios priemonės: *konferencijos*, pavyzdžiui, „Sostinė prieš automobilių vagystes ir vagystes iš automobilių“, *pristatymai*, pavyzdžiui, „Saugi kaimynystė“, *vykdomos prevencijos priemonės*, pavyzdžiui, atkreipiant gyventojų dėmesį į kišenvagystes Vilniaus miesto visuomeniniame transporte, taip skatinant juos būti budresnius, atidžiau saugoti savo daiktus, *akcijos*, pavyzdžiui, bendrovė „Lietuvos draudimas“, siekdama atkreipti visuomenės dėmesį į gausybę butų apiplėšimų, surengė akciją „Parodomoji vagystė“, kurios metu vagis imituojantys aktoriai vaikščiojo po miestą ir inscenizuodami vagystes aiškino gyventojams, kad taip gali nutikti kiekvienam iš mūsų. Organizuojami ir kiti vieši renginiai, į kuriuos siekiama įtraukti įvairių sričių atstovų, pavyzdžiui, 2005 m. rugpjūčio 4 d. Kauno m. Vyriausiojo policijos komisariato Centro policijos komisariatas kartu su Kauno m. Vyriausiojo policijos komisariato Organizacinio skyriaus Ryšių su visuomene poskyriu, organizavo prevencinę akciją siekdami užkirsti kelią vagystėms iš automobilių. Akcijos metu buvo pasitelkta jaunųjų policijos rėmėjų, kurie už automobilių valytuvų užkišdavo skrajutes, informuojančias vairuotojus apie saugomas automobilių stovėjimo aikšteles, kaip apsaugoti nuo vagysčių iš automobilių. Akcijoje buvo kviečiami dalyvauti ir žurnalistai, nes informacija žiniasklaidoje yra neatskiriama prevencinio darbo dalis.

LITERATŪRA

1. Vagystės. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus14.htm>.
2. Plėšimai. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus23.htm>.
3. Sukčiavimai. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus27.htm>.
4. Turto prievartavimas. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus26.htm>.
5. Ataskaita apie asmenis, padariusius nusikaltimus Lietuvos Respublikoje (Forma F-2) per 1995 m. 12 mėn. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/ird/f2/f2_95.htm.
6. Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Pažyma apie nusikalstamumą ir policijos įstaigų veiklą per 2004 metus. <http://www.policija.lt/get.php?f.2489>.

XII. NUSIKALTIMAI EKONOMINĖS IR PASLAUGŲ VEIKLOS SRITYJE, JŲ PREVENCIJA

Teisinėje literatūroje pateikiama ganėtinai skirtingų nusikaltimų ekonominės ir paslaugų veiklos srityje sampratų. Pradžią nusikalstamų veikų šioje srityje tyrimams davė amerikiečių kriminologas E. Saterlendas, pirmasis aprašęs „baltųjų apykaklių“ nusikalstamumo (angl. *white collar crime*) fenomeną.⁵⁷⁵ 1940 m. ši terminą jis apibrėžė kaip kompleksą teisės pažeidimų, kuriuos savo profesinėje veikloje, piktnaudžiaudami jiems rodomu pasitikėjimu, daro aukšto socialinio statuso, gerbiami žmonės.⁵⁷⁶ Vėliau šiai nusikaltimų grupei pradėti priskirti mokesčių vengimo, kompiuteriniai ir kiti nusikaltimai, darantys žalos valstybės ekonomikai, atskiroms jos sritims, verslui, taip pat ekonominiams asmenų interesams.⁵⁷⁷

E. Saterlendo pradėti darbus tęsė ir šių nusikalstamumo rūšių tyrinėjo M. Kleinardas (1952 m. nustatė, jog JAV Antrojo pasaulinio karo metu dėl nustatyto kainų ir skirstymo normų ribojimo pažeidimų vartotojai ir mokesčių mokėtojai patyrė nuostolių, daugelį kartų viršijančių kriminalinių nusikaltimų padarytą žalą), H. Skotas (1974 m. paskelbė tyrimo apie įmonių vadovų nusikalstamas veikas darbuotojų socialinių teisių atžvilgiu rezultatus), G. Kaizeris, H. Mecgeris-Pregiceris (1976 m., ištyręs nusikalstamumą įmonių viduje, priėjo prie išvados, jog 84 proc. visų baudžiamųjų veikų įmonėse sudaro nusikaltimai nuosavybei), P. Jigeris (1980 m. kartu su M. Kleinardu išnagrinėjęs 582 stambiose įmonėse padarytus ūkinius nusikal-

⁵⁷⁵ Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. С. 171–172.

⁵⁷⁶ Сатерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? – Москва, 1966. С. 45.

⁵⁷⁷ Федоткин Д. В. Организационно-экономические аспекты борьбы с преступностью в страховой сфере: дисс. канд. экономических наук. – Москва, 2001. С. 57.

timus nustatė, kad nuo 1975 m. iki 1976 m. dėl įmonių vadovų nusikaltamų veikų žuvo daugiau žmonių nei nužudyta kriminaliniais nusikaltimais), B. Svensonas (1983 m. pasiūlė apibrėžti ekonominį nusikaltimą kaip tęstinio pobūdžio, sistemingą, savanaudišką ūkinėje veikloje daromą nusikaltamą veiką)⁵⁷⁸, Dž. Kolmenas (1989 m. ekonominę nusikaltamą veiką apibrėžė kaip teisės pažeidimus, kuriuos padaro asmenys arba asmenų grupės teisėtoje tarnybinėje ar finansinėje veikloje; šiuos nusikaltimus jis skirsto į dvi grupes: tarnybinius nusikaltimus (angl. *occupational crimes*) ir organizacijų nusikaltimus (angl. *organizational crimes*)⁵⁷⁹. Sovietų Sąjungoje ekonominį nusikaltamumą⁵⁸⁰ tyrinėjo V. Tanasevičius, B. Bogdanovas, G. Sinilovas, A. Larkovas, R. Marčenko, A. Jakovlevas, I. Karpecas, V. Kudriavcevas ir kiti. Lietuvos mokslininkai E. Bieliūnas, J. Prapiestis, V. Piesliakas taip pat skyrė dėmesio nusikaltimų ekonomikos srityje analizei.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo pradėta kurti rinkos ekonomika. Natūralu, jog šis ekonominės santvarkos virsmo procesas nevyko sklandžiai: kūrėsi ne tik nauji ekonominiai santykiai, rinkos reguliavimo mechanizmai, bet ir atsirado naujų, pavojingų veikų ekonomikos srityje. Dėl šių pokyčių kilo poreikis keisti baudžiamąją politiką ekonominės veiklos atžvilgiu – 1994 m. į Baudžiamąjį kodeksą⁵⁸¹ (toliau – BK) įtraukti nauji su valstybės ekonomika susiję skyriai „Nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai“, „Nusikaltimai finansams“, patobulinti ir kiti su šios srities baudžiamuoju teisiniu reglamentavimu susiję straipsniai.⁵⁸² Neliko nuošalyje ir mokslininkai – tyrimus, susijusius su nusikaltamų veikų analize šioje kokybiškai naujoje srityje, yra atlikę K. Jovaišas, V. Piesliakas, S. Kuklianskis, A. Dapšys, E. Sinkevičius, R. Burda ir kiti.

Sąvoka „ekonomika“ (gr. *oikonomikē (technē)* – ūkininkavimas, ūki-

⁵⁷⁸ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 482–483.

⁵⁷⁹ Coleman J. W. The criminal elite. The sociology of white collar crime. – New York, 1989. P. 9–10.

⁵⁸⁰ Atkreiptinas dėmesys, jog tuo metu ekonominių nusikaltimų sąvoka nebuvo plačiai vartojama, dažniausiai jai atstodavo sąvoka „ūkiniai nusikaltimai“.

⁵⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁵⁸² Lietuvos Respublikos Seimo 1994 m. liepos 19 d. įstatymas Nr. I-551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1994. Nr. 60.

ninkavimo menas) yra daugiaprasmė. Šiuo terminu vadinama⁵⁸³:

- 1) šalies, ūkio šakos, pavyzdžiui, pramonės, žemės ūkio, transporto, prekybos ar mažesnio ūkinio vieneto ūkinė būklė;
- 2) kurios nors visuomeninės santvarkos gamybos būdo pagrindai;
- 3) mokslas, tiriantis gamybinius santykius tam tikroje visuomenės gamybos ir mainų srityje, pavyzdžiui, pramonės ekonomika;
- 4) ūkinių vienetų, tarpusavyje susijusių gamybiniais, vartojimo, mainų, finansiniais ir kitokiais ryšiais, sistema.

Dažniausiai sąvoka „ekonomika“ apibūdinama ūkinių gėrybių gamyba, siekiant gauti kuo daugiau turto arba įsigyti tam tikro dydžio turtą su mažiausiais ištekliais.⁵⁸⁴ Taigi, ekonomika, kaip veikla, apima ūkinę, komercinę ir finansų sritis. Atkreiptinas dėmesys, jog ekonomikos samprata neapima dalies valstybėje teikiamų paslaugų veiklos (pavyzdžiui, viešajame sektoriuje), tačiau paprastumo dėlei visą ekonominę ir paslaugų veiklą vadinysime ekonomine veikla arba ekonomika.

Nėra nusistovėjusio vieno nusikalstamos veikos ekonominės ir paslaugų veiklos srityje⁵⁸⁵ apibrėžimo. Galima išskirti šias tris pagrindines sampratos formavimo kryptis⁵⁸⁶:

- 1) nusikaltimai priskiriami prie ekonominių pagal baudžiamajame įstatyme kriminalizuotas veikas;
- 2) ekonominiai nusikaltimai aiškinami per specifinius visuomeninius ir ekonominius procesus bei santykius, kurie yra baudžiamosios teisės gynimo objektas;
- 3) ekonominių nusikaltimų sąvoka atskleidžiama remiantis kai kuriais nusikaltimo ypatingais požymiais arba bruožais.

Nusikaltimų priskyrimo ekonominiams pagal baudžiamąjį įstatymą pavyzdžiu galėtų būti Europos Tarybos rekomendacija, pagal kurią ekonominiams nusikaltimams derėtų priskirti⁵⁸⁷:

⁵⁸³ Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003.

⁵⁸⁴ Ekonomikos terminai ir sąvokos (mokomasis žodynas) / Sud. J. Bagdonavičius, P. Stankevičius, L. Lukoševičius. – Vilnius, 1999. P. 45.

⁵⁸⁵ Kaip sinonimai šiame darbe bus vartojamos sąvokos „ekonominiai nusikaltimai“, „nusikaltimai ekonomikos srityje“. Atitinkamai – „ekonominis nusikalstamumas“ ir „nusikalstamumas ekonomikos srityje“.

⁵⁸⁶ Burda R. Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija: daktaro disertacija. – Vilnius, 2000. P. 13.

- kartelių (įmonių ir jų junginių) nusikaltimus;
- piktnaudžiavimus, susijusius su prekių teikimu arba piktnaudžiavimus subsidijomis, suteikiamomis ir valstybės, ir tarptautiniu mastu;
- tarptautinių pramoninių susivienijimų neteisėtą praktiką ir ekonominės padėties išnaudojimą;
- kompiuterinius nusikaltimus;
- fiktyvių įmonių kūrimą;
- balansinių ir buhalterinių duomenų klastojimą;
- sukčiavimus kapitalo srityje;
- saugumo ir darbuotojų sveikatos normų pažeidimus įmonėse;
- nusikaltimus, susijusius su vartotojais;
- nesąžiningą konkurenciją ir reklamą;
- mokesčių nusikaltimus ir vengimą mokėti socialines įmokas;
- muitinėse padaromus nusikaltimus;
- pinigų ir vertybinių popierių falsifikavimą;
- bankinius ir biržose daromus nusikaltimus;
- nusikaltimus ekologijai.

Mokslininkai, formuluodami sampratą, rėmėsi specifiniais visuomeniniais ir ekonominiais procesais bei santykiais – baudžiamosios teisės gynimo objektu. Nusikaltimams ekonomikos srityje jie priskiria nusikalstamas veikas, kurių objektas – visuma visuomeninių santykių, užtikrinančių normalų ekonomikos funkcionavimą ir raidą.⁵⁸⁸ Pavyzdžiui, teigiama, jog šią kategoriją sudaro nusikaltimai, kuriais pažeidžiamas rinkos ekonomikos funkcionavimas, finansiniai ir mokestiniai norminiai aktai, taip pat ir korupcija.⁵⁸⁹ Arba šiai nusikaltimų rūšiai priskiriamos nusikalstamos veikos, kuriomis kėsinamasi į nuosavybę, ūkininkavimo sistemą ir valdymo aparato veiklą valstybės ūkyje.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Council of Europe, Legal Affaires, Economic Crime. Nr. 81/12. – Strasbourg, 1981. P. 21.

⁵⁸⁸ Уголовное право Российской Федерации. Общ. часть / Под ред. Б. В. Здравомыслова. – Москва, 1999. С. 134.

⁵⁸⁹ Анализ изменений преступности в развитых капиталистических странах. 70–80 годы // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. № 134. – Москва, 1991. С. 100.

⁵⁹⁰ Мелникова В. Е. Причины и условия хозяйственных преступлений, совершаемых должностными лицами с использованием служебного положения. – Москва, 1990. С. 4, 16–19.

Kita mokslininkų dalis ekonominių nusikaltimų sampratą kuria išskirdami jiems būdingus kriterijus. Pavyzdžiui, V. Piesliakas svarbiausiais tokių nusikalstamų veikų požymiais laiko šiuos⁵⁹¹:

- veika padaroma komercinėje-ūkinėje srityje;
- veika susijusi su kaltininko tarnyba;
- veikos tikslas – valstybės nustatytos ekonomikos reguliavimo tvarkos pažeidimai, kurie kelia pavojų sąžiningo ūkininkavimo principams kaip vertybei, ginamai įstatymo;
- veika yra savanaudiška, t. y. ja siekiama neteisėtai praturtėti ar išvengti nuostolių apvagių kitas visuomenės grupes.

Įvairūs mokslininkai, aptardami šią sąvoką, nurodo, kad tai yra veikos, pažeidžiančios ištisą teisinių gėrių grupę, todėl kyla problema nustatyti veikimo arba neveikimo, kuris nukreiptas prieš ekonomiką, ir veikų, kuriomis pažeidžiami kiti teisiniai gėriai, ribą. Pavyzdžiui, amerikiečių baudžiamosios teisės literatūroje galima rasti nuomonių, kad nusikaltimai ekonomikai yra teisės aktų, nustatančių draudžiamą verslo elgesį, pažeidimai. Vokiečių teisės leidiniuose teigiama, kad ekonominiai nusikaltimai yra įstatymo uždraustos veikos, kuriomis pažeidžiami ekonominiai visuomenės interesai. Rusijos baudžiamosios teisės akademiniuose veikaluose nusikaltimais ekonominei veiklai laikomos visuomenei pavojingos veikos, kuriomis tiesiogiai kėsinamasi į santykius, užtikrinančius prekių ir paslaugų gamybą, paskirtymą ir vartojimą.⁵⁹²

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 15 d. nutarimu Nr. 255 pritartoje Ekonominių nusikaltimų kontrolės programoje (metmenyse) pateikiamas ekonominių nusikaltimų apibrėžimas – tai fizinių ir juridinių asmenų nusikalstama veika nuosavybės santykių, ūkinėje, komercinėje, finansinėje srityse, įskaitant neteisėtą valdymą, tvarkymą ir disponavimą materialinėmis vertybėmis, lėšomis bei intelektualinės veiklos produktais. Prie tokių nusikalstamų veikų, *inter alia*, priskiriamos vagystės, plėšimai, banditizmas, turto prievartavimas, jo iššvaistymas, komercinis kyšininkavimas, fiktyvi komercinė ir ūkinė veikla, kontrabanda, korupcija, var-

⁵⁹¹ Piesliakas V. Ekonominiai nusikaltimai Europos valstybės bei JAV teisėje // LPA mokslo darbai. 1993. Nr. 1. P. 42.

⁵⁹² Ivoška G. Nusikalstamų veikų ekonomikai ir verslo tvarkai atskyrimas nuo panašių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų // Teisė. 2003. Nr. 48. P. 101.

totojų apgaulė, mokesčių slėpimas.⁵⁹³ Šiek tiek vėliau Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 18 d. nutarimu Nr. 954 pritartoje Ekonominų nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje ekonominiai nusikaltimai įvardijami kaip neteisėti, nusikalstami veiksmai ir metodai ekonomikos srityje, kuriais kėsiamasi į valstybės bei gyventojų ekonominius interesus, nuosavybę (ekonominės sistemos pagrindą), ūkinę, komercinę, finansinę veiklą (taip pat neteisėtas materialinių vertybių, lėšų bei intelektualinės veiklos produktų valdymas, tvarkymas ir naudojimas). Konkrečios nusikalstamos veikos bei jų sudėtis nurodyti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies skirsniuose, kuriuose nustatyta atsakomybė už nusikaltimus nuosavybei, ūkininkavimo tvarkai, finansams, tarnybai. Prie ekonominių nusikaltimų priskiriami įvairiais būdais padaromi turto grobimai (vagystės), turto prievartavimas, jo iššvaistymas, komercinis kyšininkavimas, korupcija, fiktyvi ūkinė ir komercinė veikla, kontrabanda, vartotojų apgaudinėjimas, prekių, jų kainų klastojimas, pajamų slėpimas ir vengimas mokėti mokesčius, aplaidžiai atlikta apskaita, netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimas, jų paleidimas į apyvartą, valiutinių operacijų taisyklių pažeidimas, dokumentų klastojimas, tarnybinių įgaliojimų viršijimas ir kitokie veiksmai.⁵⁹⁴

Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX-1383 patvirtintoje Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje yra skiriamos ekonominių ir finansinių nusikalstamų veikų sąvokos ir šioms kategorijoms priskiriami nusikaltimai, kuriais valstybei, fiziniams ir juridiniams asmenims padaroma materialinė žala: pinigų plovimas, sukčiavimai, turto pasisavinimas ar iššvaistymas ekonomikos srityje, netikrų pinigų gamyba ir realizavimas, kontrabanda, intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimai, mokėjimo kortelių klastojimai, kompiuteriniai nusi-

⁵⁹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl priemonių ekonominių nusikaltimų prevencijai ir kontrolei gerinti“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 13.

⁵⁹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr. 954 „Dėl Ekonominų nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 72.

kaltimai ir panašiai. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame norminiame akte korupcija nelaikoma ekonominiu nusikaltimu.⁵⁹⁵

Kiekvienos iš minėtų krypčių mokslininkų pateikiamos sampratos ne labai tiksliai ir išsamiai atskleidžia aptariamų nusikalstamų veikų visetą: vienu atveju pateiktas apibrėžimas tinkamas tik konkrečios valstybės teisės sistemai, kitu atveju šių veikų ratas gali būti pernelyg išplėstas. Derėtų formuluoti kompleksinę kriminologinę nusikaltimų ekonomikos srityje sąvoką apibrėžiant baudžiamosios teisės ginamą gėrį, į kurią kėsinamasi tam tikrais bruožais pasižyminčiomis veikomis, jas detalizuoti susiejant su BK⁵⁹⁶ straipsniais.

Šį būdą pasirinkę A.Dapšys ir K. Jovaišas ekonominius nusikaltimus apibūdina kaip neteisėtus nusikalstamus veiksmus bei metodus, taikomus ekonomikos srityje, kuriais kėsinamasi į valstybės bei gyventojų ekonominius interesus, nuosavybę (ekonominės sistemos pagrindą), ūkinę, komercinę, finansinę veiklą, įskaitant neteisėtą valdymą, tvarkymą ir disponavimą materialinėmis vertybėmis ir lėšomis bei intelektualinės veiklos produktais. Šių autorių teigimu, konkrečias tokių nusikalstamų veikų rūšis bei sudėtis apibrėžė BK⁵⁹⁷ specialiosios dalies skirsniai, nustatę atsakomybę už nusikaltimus nuosavybei, ūkininkavimo tvarkai, finansams, tarnybai.

Ekonomikos srityje nusikaltimai neretai daromi turint tikslą neteisėtai praturtėti pasisavinant svetimą turtą, todėl kyla poreikis skirti šiuos nusikaltimus nuo nusikalstamų veikų nuosavybei – pavyzdžiui, sukčiavimo. Tokiu atveju siūloma nusikaltimus atriboti pagal tai, kam padaryta ar kėsintasi padaryti žalos: pasak K. Taidmeno, ekonominiu nusikaltimu žala padaroma ne konkrečiam asmeniui, kaip turtinių nusikaltimų atveju, o daugiau neapibrėžtai asmenų grupei. Veikos, laikomos ekonominiais nusikaltimais, viršija grėsmę individualiems interesams, t. y. jomis tiesiogiai pažeidžiami valstybei svarbūs ekonominiai santykiai ir žala padaroma didžiajai visuomenės daliai, o ne atskiram individui, kyla pavojus ekonominei tvarkai.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 32.

⁵⁹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁵⁹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁵⁹⁸ Piesliakas V. Ekonominiai nusikaltimai Europos valstybės bei JAV teisėje // LPA mokslo darbai. 1993. Nr. 1. P. 28.

Ekonominis nusikalstamumas apibrėžiamas kaip sistema savanaudiškų nusikalstamų veikų, kurias padaro asmenys, ekonominių santykių sistemoje atliekantys tam tikras funkcijas, ir kuriomis kėsiniama į ūkinėje ir komercinėje veikloje naudojamą nuosavybę, nustatytą ekonominių procesų valdymo tvarką ir ekonomines asmenų teises. Šia samprata apimamos sudėty tokių nusikalstamų veikų, kuriomis tyčia kėsiniama į visuomenės ekonominius interesus, tais atvejais, kai veikos susijusios arba su jas darančių asmenų padėtimi visuomeninio ūkio srityje, ekonominių santykių, kurių dalyviai jie yra, pobūdžiu, arba su šių asmenų socialiniu vaidmeniu, socialine pozicija ir situacija, būdinga konkrečių ekonominio mechanizmo elementų funkcionavimui.⁵⁹⁹

Nesigilinant į išsamią nusikaltimų ekonomikos srityje sampratų apžvalgą mokslinėje literatūroje⁶⁰⁰, apibendrintai būtų galima teigti, jog Lietuvoje ekonominiams nusikaltimams priskirtinų nusikalstamų veikų ratas apibrėžtas BK⁶⁰¹ XXIX–XXXII skyriuose („Nusikaltimai intelektinei ir pramonei nuosavybei“, „Nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui“, „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai“ ir „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai“).

Nusikaltimams ekonomikos srityje priskirtinos ir nusikalstamos veikos, nurodytos XXVIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“ (pvz., sukčiavimas)⁶⁰², XXXIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“ (pvz., kyšininkavimas)⁶⁰³,

⁵⁹⁹ Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 484.

⁶⁰⁰ Plačiau apie tai žr.: Burda R. Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija: daktaro disertacija. – Vilnius, 2000. P. 8–35.

⁶⁰¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁶⁰² Atkreiptinas dėmesys, jog nusikaltimams ekonomikos srityje priskirtinos ne bet kokios nusikalstamos veikos nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, o tik tos ir tik tada, kai padaroma žala ekonomikos subjektui (pvz., sukčiavimu, turto pasisavinimu ar iššvaistymu, turtinę žalą padarius apgaule).

⁶⁰³ Pavyzdžiui, korupcijai pažeidus rinkos sistemą gali sumažėti šalies ūkio efektyvumas ir rinkos konkurencija, pablogėti gaminamų prekių ir paslaugų kokybė ir pan. (žr.: Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. sausio 17 d. nutarimas Nr. IX-711 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios.

XXXVIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai aplinkai ir žmonių sveikatai“ (pvz., neteisėta farmacinė veikla), XLII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valdymo tvarkai“ (pvz., neteisėtas specialios technikos įrengimas ar panaudojimas informacijai rinkti) ar XLIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valdymo tvarkai, susiję su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu“ (pvz., dokumento suklastojimas ar disponavimas suklastotu dokumentu)⁶⁰⁴, tačiau nesant galimybės oficialiai pateikiamose statistinėse suvestinėse iš bendro skaičiaus išskirti ekonominiais nusikaltimams priskirtinas nusikalstamas veikas, šios pateikiant ekonominio nusikalstamumo kriminologinę charakteristiką nebus apžvelgiamos⁶⁰⁵.

Nusikalstamumui ekonomikos srityje būdinga⁶⁰⁶:

- didelis latentiskumas. Apytikriais skaičiavimais, fiksuojama tik 1 iš 100 šių nusikalstamų veikų, gerokai mažiau jų išaiškinama ir dar mažiau nuteisiama asmenų, padariusių ekonominius nusikaltimus⁶⁰⁷;

2002. Nr. 10), todėl tokio pobūdžio nusikalstamos veikos priskirtinos ekonominiais nusikaltimams.

⁶⁰⁴ Nusikaltimams ekonomikos srityje priskirtini tik tokie nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai, viešiesiems interesams, visuomenės saugumui ir t. t., kurie yra tęstinio pobūdžio ir daromi verslo įmonių vadovų, jiems atstovaujančių asmenų arba turimomis pareigomis piktnaudžiaujančių valstybės pareigūnų ar tarnautojų iš savanau-diškų paskatų ekonominio verslo srityje ir kuriais pažeidžiami valstybės, privataus verslo ar vartotojų ekonominiai interesai (žr.: Gavelis V., Čepas A. Ekonominio nusikaltimo samprata // *Ekonomika*. 2002. Nr. 57. P. 7–15).

⁶⁰⁵ Nusikaltimai ekonomikos srityje neišskiriami statistikoje iš esmės dėl kelių priežasčių: viena vertus, tokių nusikalstamų veikų ilgesnio laikotarpio kriminologinė analizė dėl pasikeitusio ekonomikos modelio ir atitinkamai tam tikros veiklos teisinio vertinimo pokyčių negalima, kita vertus, pagal dabar galiojančią informacijos apie nusikalstamumą bei atskiras nusikalstamas veikas rinkimo, apdorojimo bei analizavimo tvarką galima vertinti tik atskirų nusikaltimų rūšių, sietinų su nusikaltimais ekonomikai, paplitimą bei raidą. Kai kuriais atvejais konkrečiais BK straipsniais uždraustų veikų vienareikšmiškai tipologizuoti nėra galimybės – kaip jau buvo minėta, pavyzdžiui, sukčiavimas gali būti ir nusikalstamas nuosavybei, ir nusikalstama veika ekonomikos srityje.

⁶⁰⁶ *Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000. С. 485–487.*

⁶⁰⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl priemonių ekonominių nusikaltimų prevencijai ir kontrolei gerinti“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 13; Dapšys A., Jovaišas K. Ekonominiai nusikaltimai ir jų prevencijos Lietu-

- nusikaltimais ekonomikos srityje padaroma didelė žala. Vertinama, kad šių nusikalstamų veikų žala valstybei, privačiam sektoriui ir asmenims apie 10 kartų viršija kriminalinių nusikaltimų padarytą materialinę žalą. Be to, padaroma ir netiesioginė žala – destruktiviai veikiama ūkinė, komercinė veikla ir apskritai rinkos santykiai. Šešėlinė, už įstatymo ribų funkcionuojanti ekonomika trukdo numatyti ir vykdyti ekonominę politiką, sutrikdo kainų, gamybos ir vartojimo proporcijas, sąlygoja prastos kokybės produkcijos gamybą, infliaciją⁶⁰⁸;
- nusikalstamos veikos ekonomikos srityje yra patrauklesnis (pra)gyvenimo būdas už kitas nusikalstamas veikas;
- ekonominis nusikalstamumas pasižymi dideliu organizuotumu, ypač pasireiškiančiu narkotikų, prostitucijos verslo, reketo ir prekybos ginklais srityse.

Statistikos duomenimis, nusikalstamų veikų ekonomikai lyginamoji dalis nusikalstamumo struktūroje turi tendenciją didėti.⁶⁰⁹ Nusikaltimai ekonomikai buvo ir šiuo metu kol kas lieka labai paplitę nusikaltimai mūsų šalyje, nors oficialioje nusikaltimų statistikoje lyginamoji jų dalis nėra didelė. 1995–2007 m. ekonominiai nusikaltimai sudarė vidutiniškai apie 5,4 proc. visų registruotų nusikaltimų, tačiau ekonominio nusikalstamumo didėjimo tempas analogišką bendrojo nusikalstamumo rodiklį viršijo 1,9 karto: nuo 3,1 proc. 1995 m. iki 5,9 proc. 2007 m., o pačių nusikaltimų ekonomikos srityje absoliutus skaičius šoktelėjo 2,3 karto: nuo 1 872 1995 m. iki 4 337 2007 m. (žr. 12.1 lentelę).

Nors bendras nusikaltimų ekonomikos srityje skaičius turėjo tendenciją didėti, o krizė Rusijoje neišvengiamai padarė neigiamą įtaką Lietuvos ekonomikai, registruotų ekonominių nusikaltimų pastebimai sumažėjo, tačiau atsigauant ekonomikai nusikaltimų ekonomikos srityje lyginamoji dalis vėl pradėjo didėti. Be abejo, įtakos rodiklių pokyčiams turėjo ir Baudžiamojo bei Baudžiamojo proceso kodeksų kaita 2003 metais. 2008 m. ki-

voje kryptys // Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius, 1995. P. 91.

⁶⁰⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl priemonių ekonominių nusikaltimų prevencijai ir kontrolei gerinti“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 13.

⁶⁰⁹ Kuklianskis S., Burda R. Nusikaltimų ekonomikai tyrimo taktikos bendrieji ypatumai. – Vilnius, 1998. P. 3.

lusi pasaulinė ekonominė krizė lėmė ir Lietuvos ūkio recesiją, o tai savo ruožtu suponuos ekonominių nusikaltimų, ypač finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų, skaičiaus šuolį. Būtina pabrėžti, kad registruotų ekonominių nusikaltimų skaičius yra tiesiog proporcingas atitinkamų teisės pažeidimų skaičiui bei juos tiriančių tarnybų aktyvumui.⁶¹⁰

12.1 lentelė. Registruoto ekonominio nusikalstamumo dinamika Lietuvoje

Metai	Bendras nusikalstamų veikų skaičius	Ekonominiai nusikaltimai			
		Skaičius	Lyginamoji dalis proc.	Kitimo tempas proc.	
				Grandininis	Bazinis
1995	60 813	1 872	3,1	-	-
1996	68 025	2 450	3,6	30,9	30,9
1997	75 816	5 003	6,6	104,2	167,3
1998	78 149	5 277	6,8	5,5	181,9
1999	77 108	5 096	6,6	-3,4	172,2
2000	82 370	3 400	4,1	-33,3	81,6
2001	79 265	3 493	4,4	2,8	86,6
2002	72 646	3 034	4,2	-13,1	62,0
2003	85 130	3 854	4,5	27,0	105,9
2004	93 419	5 233	5,6	35,8	179,5
2005	89 815	6 062	6,7	15,8	223,8
2006	82 155	5 450	6,6	-10,1	191,1
2007	73 741	4 337	5,9	-20,4	131,7

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) ir nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Formos 1G ir 1Ž).⁶¹¹

Nuo 2004 m. ekonominio nusikalstamumo struktūroje didžiausią dalį sudarė dvi šių pavojingų neteisėtų veikų rūšys: ūkinio pobūdžio nusikalti-

⁶¹⁰ Kiškis A. Nusikalstamumo Lietuvoje 2001 m. charakteristika // Jurisprudencija. 2002. Nr. 29(21). P. 67.

⁶¹¹ Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) Lietuvos Respublikoje 1995–2005 m. statistikos ataskaitos (Forma 1G). *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/1g/1g.htm> (2006-10-06). *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/ (2009-05-08).

mai (tiksliau – nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai) – apie 20 proc. ir finansiniai nusikaltimai (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai) – apie 75 procentus. Ekonominių nusikaltimų struktūroje būtų galima išskirti šiuos nemažą dalį sudarančius nusikaltimus: kontrabandą (BK⁶¹² 312 straipsnis, BK⁶¹³ 199 straipsnis), neteisėtą namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedanatūruoto, denatūruoto ar techninio etilo alkoholio, jų skiedinių (mišinių) ir aparatų jiems gaminti gaminimą, laikymą, gabenimą ar realizavimą (BK⁶¹⁴ 310 straipsnis, BK⁶¹⁵ 201 straipsnis), netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimą, laikymą arba realizavimą (BK⁶¹⁶ 327 straipsnis, BK⁶¹⁷ 213 straipsnis) bei netikrų mokėjimo instrumentų, skirtų atsiskaityti ne grynais pinigais, gaminimas ar neteisėtas disponavimas jais (BK⁶¹⁸ 327¹ straipsnis, BK⁶¹⁹ 214 straipsnis).

Būdinga kontrabandos nusikalstamų veikų tendencija – jų mažėjimas: registruotų kontrabandos atvejų skaičius nagrinėjamuoju laikotarpiu sumažėjo beveik 47 proc.: nuo 230 1995 m. iki 122 2007 m. ir vidutiniškai sudarė 3,2 proc. visų ekonominių nusikaltimų, o lyginamoji dalis sumažėjo net 4,4 karto (žr. 12.2 lentelę). Vis dėlto derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ekonominės krizės metu kontrabanda „suaktyvėja“ (krizės Rusijoje padariniai – kelis kartus padidėję kontrabandos mastai).

1995–2005 m. vidutiniškai išaiškinta šiek tiek mažiau kaip 40 proc. šių nusikalstamų veikų. Kontrabandą dažniausiai sulaiko ir išaiškina muitinės darbuotojai. Remiantis muitinės kriminalinės tarnybos (toliau – MKT) duomenimis, 2007 m. dažniausiai buvo sulaikoma cigarečių, alkoholio produktų, degalų, cukraus ir tauriųjų metalų laužo kontrabanda. MKT pareigūnų atliekamų ikiteisminių tyrimų metu sulaikytų prekių vertė buvo 7

⁶¹² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁶¹³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁶¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁶¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁶¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁶¹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁶¹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

⁶¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

mln. 433 tūkst. litų, kitų teisėsaugos institucijų atliekamų ikiteisminių tyrimų – 530 tūkst. litų.

12.2 lentelė. **Registruotų kontrabandos nusikalstamų veikų Lietuvoje dinamika**

Metai	Skaičius	Lyginamoji dalis tarp ekonominių nusikaltimų proc.	Kitimo tempas proc.	
			Grandininis	Bazinis
1995	230	12,3	-	-
1996	225	9,2	-2,17	-2,2
1997	161	3,2	-28,4	-30,0
1998	117	2,2	-27,3	-49,1
1999	104	2,0	-11,1	-54,8
2000	88	2,6	-15,4	-61,7
2001	104	3,0	18,2	-54,8
2002	204	6,7	96,2	-11,3
2003	102	2,7	-50,0	-55,7
2004	105	2,0	2,9	-54,4
2005	93	1,5	-11,4	-59,6
2006	79	1,4	-15,1	-65,7
2007	122	2,8	54,4	-47,0

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Forma 1G).⁶²⁰

Neteisėtas namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedematizuoto, dematizuoto ar techninio etilo alkoholio, jų skiedinių (mišinių) ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas ar realizavimas („pilstuko biznis“) – tai nusikalstamos veikos, kadaise sudariusios didžiausią nagrinėjamų ekonominių nusikaltimų dalį: atskirais metais lyginamoji dalis jų siekė 62 proc. (žr. 12.3 lentelę), o 1995–2007 m. vidutiniškai sudarė apie trečdalią ekonominių nusikaltimų. Vis dėlto 2007 m. jų užregistruota 5 kartus daugiau nei 1995 m., lyginamoji jų dalis per nagrinėjamą laikotarpį padidėjo tik 2,2 karto. Būtų galima išskirti du šių nusikalstamų veikų raidos

⁶²⁰ Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie nusikalstamas veikas (nusikaltimus), padarytas Lietuvos Respublikoje 1995–2005 metais, statistikos ataskaitos (Forma 1G). *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/1g/1g.htm> (2006-10-06), *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/ (2009-05-08).

etapus: 1995–1999 m. – būdingas teigiamas pokyčio trendas ir 2000–2007 m. – būdingas nuosekliai mažėjantis tokių nusikalstamų veikų registracijos skaičius. Tačiau neatmestina, kad pastaruoju metu padidinus akcizus alkoholiui „pilstuko biznes“ vėl įsisuks.

12.3 lentelė. **Su „pilstuko bizniu“ susijusių registruotų nusikalstamų veikų Lietuvoje dinamika**

Metai	Skaičius	Lyginamoji dalis tarp ekonomi- nių nusikaltimų proc.	Kitimo tempas proc.	
			Grandininis	Bazinis
1995	100	5,3	-	-
1996	723	29,5	623,0	623,0
1997	3 252	65,0	349,8	3152,0
1998	2 934	55,6	-9,8	2834,0
1999	3 169	62,2	8,0	3069,0
2000	1 816	53,4	-42,7	1716,0
2001	1 617	46,3	-11,0	1517,0
2002	1 187	39,1	-26,6	1087,0
2003	863	22,4	-27,3	763,0
2004	908	17,4	5,2	808,0
2005	1 012	16,7	11,5	912,0
2006	733	13,4	-27,6	633,0
2007	512	11,8	-30,2	412,0

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Forma 1G).⁶²¹

Veikų, susijusių su netikrų pinigų ar vertybinių popierių gamyba, laikymu arba realizavimu, daugėja. Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje jų užregistruota 2,4 karto daugiau nei laikotarpio pradžioje, tačiau lyginamosios jų dalies tarp ekonominių nusikaltimų dispersija nėra didelė, o vidurkis 1995–2007 m. buvo 20 proc. (žr. 12.4 lentelę).

⁶²¹ Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie nusikalstamas veikas (nusikaltimus), padarytas Lietuvos Respublikoje 1995–2005 m., statistinės ataskaitos (Forma 1G). *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/1g/1g.htm> (2006-10-06), *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/ (2009-05-08).

12.4 lentelė. **Su netikrų pinigų ar vertybinių popierių gamyba, laikymu arba realizavimu susijusių registruotų nusikalstamų veikų Lietuvoje dinamika**

Metai	Skaičius	Lyginamoji dalis ekonominių nusikaltimų tarpe, proc.	Kitimo tempas proc.	
			Grandininis	Bazinis
1995	359	19,2	-	-
1996	342	14,0	-4,7	-4,7
1997	469	9,4	37,1	30,6
1998	1 362	25,8	190,4	279,4
1999	660	13,0	-51,5	83,8
2000	617	18,2	-6,5	71,9
2001	919	26,3	49,0	156,0
2002	658	21,7	-28,4	83,3
2003	1 125	29,2	71,0	213,4
2004	1 107	21,2	-1,6	208,4
2005	1 170	19,3	5,7	225,9
2006	1 298	23,8	10,9	261,6
2007	852	19,6	-34,4	137,3

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Forma 1G).⁶²²

Netikrų mokėjimo instrumentų, skirtų atsiskaityti negrynais pinigais gamyba ar neteisėtas disponavimas jais (netikros elektroninės mokėjimo priemonės gaminimas, tikros elektroninės mokėjimo priemonės klastojimas ar neteisėtas disponavimas elektronine mokėjimo priemone arba jos duomenimis) – santykinai „jauna“ nusikalstamų veikų rūšis (numatyta BK⁶²³ 2000 m., tačiau iki 2003 m. pabaigos nebuvo išskiriama statistikos suvestinėse), tačiau ir finansinių nusikaltimų, ir ekonominių nusikalstamų veikų apskritai struktūroje pirmaujanti – 2004–2007 m. sudarė vidutiniškai 36,1 proc. visų registruotų nusikaltimų ekonomikos srityje. Tačiau dėl per

⁶²² Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie nusikalstamas veikas (nusikaltimus), padarytas Lietuvos Respublikoje 1995–2005 m., statistinės ataskaitos (Forma 1G). *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/1g/1g.htm> (2006-10-06). *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/ (2009-05-08).

⁶²³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.

trumpo kriminalizavimo ir apskaitos laikotarpių dar anksti daryti statistiškai reikšmingas išvadas apie šių nusikalstamų veikų kitimo tendencijas.

12.5 lentelė. **Netikrų mokėjimo instrumentų, skirtų atsiskaityti negrynais pinigais, gamybos arba neteisėto disponavimo jais registruotų nusikalstamų veikų Lietuvoje dinamika**

Metai	Skaičius	Lyginamoji dalis tarp ekonominių nusikaltimų proc.	Kitimo tempas, proc.	
			Grandininis	Bazinis
2004	1849	35,3	-	-
2005	2370	39,1	28,2	28,2
2006	2063	37,9	-13,0	11,6
2007	1333	30,7	-35,4	-27,9

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie padarytas nusikalstamas veikas (nusikaltimus) Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Forma 1G).⁶²⁴

Vakarų Europoje atlikti tyrimai atskleidžia, kad nėra konkretaus ekonominio nusikaltėlio tipo. Vis dėlto įmanoma pateikti šios nusikalstamos veikos asmenybės tipologiją – atsižvelgiant į socialinį statusą ekonominiai nusikaltėliai gali būti⁶²⁵:

- aukščiausio statuso. Tai asmenys, užimantys aukštas pareigas, turintys valdžią ir (arba) galintys daryti poveikį valdžios institucijoms. Iš būdingų nusikalstamų veikų būtų galima paminėti korupciją;
- vidutinio statuso. Tai asmenys, ekonominėje veikloje užimantys vadovaujančias pareigas, suteikiančias jiems galimybę daryti poveikį šioje srityje. Šiuo atveju būtų galima išskirti sukčiavimą;
- žemiausio statuso. Tai žmonės, ekonominėje veikloje negalintys daryti jokio poveikio. Būdingi ekonominiai nusikaltimai – neteisėtas namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedenatūruoto, denatū-

⁶²⁴ Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje statistinės ataskaitos (Forma 1G). *Vidaus reikalų ministerija*. [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/\(2009-05-08\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/(2009-05-08)).

⁶²⁵ Burda R. Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija: daktaro disertacija. – Vilnius, 2000. P. 53.

ruoto ar techninio etilo alkoholio, jų skiedinių ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas turint tikslą realizuoti arba realizavimas.

Daugumos nusikaltimų ekonomikai subjektai yra pareigūnai, verslininkai, kiti asmenys, susiję su materialinių vertybių bei lėšų valdymu, tvarkymu ir naudojimu.

Nusikalstamumas nėra išskirtinis reiškinys, jis tiesiogiai suponuojamas objektyvių prieštaravimų, kylančių įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Nusikalstamumo priežastys yra įvairių socialinių ir socialiai reikšmingų reiškinių, procesų, faktų ir įvykių, sukeliančių ir lemiančių nusikalstamumą, visuma.⁶²⁶

Kai kurie mokslininkai vienu iš nusikalstamumo ekonomikos srityje veiksmų pripažįsta iki rinkos ekonomikos reformų buvusį valstybės ekonomikos monopolį.⁶²⁷ Šiam laikotarpiui būdingas žmonių arba tam tikrų socialinių grupių poreikių ir legalios ūkinės veiklos apribojimų prieštaravimas. O kuo blogesnė legalios gamybinės veiklos būklė, tuo pelningesnė nusikalstama ekonominė veikla.⁶²⁸ Dešimtmečiais besivysčiusi šešėlinė ekonomika suformavo specifinį verslininko tipą, iš anksto nusiteikusį kriminalinei veikai (vengti mokesčių, konfliktus spręsti nusikalstamais būdais ir taip toliau). Taigi perėjimo į rinkos ekonomiką reformos buvo pradėtos ekonominėje sistemoje, jau turinčioje „paveldimą“ polinkį į nusikalstamas veikas.⁶²⁹ Ekonominio nusikalstamumo plitimui įtakos turėjo ir turto privatizavimo bei ekonomikos liberalizavimo procesas. Dėl nepakankamo reglamentavimo jis tapo patrauklus neteisėto pasipelnymo siekusiems asme-

⁶²⁶ Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis: vadovėlis. – Vilnius, 1996. P. 137.

⁶²⁷ Есипов В. М., Крылов А. А. Криминализация экономических отношений в кредитно-финансовой сфере: учебное пособие. – Москва, 1997. С. 14; Егоров Н. Б. Концептуальные вопросы организации борьбы с экономической преступностью в условиях борьбы переходного периода. – Москва, 1995. С. 5.

⁶²⁸ Крылов А. А. Социально-экономические проблемы нейтрализации криминальной экономики. – Москва, 1992. С. 11.

⁶²⁹ Есипов В. М., Крылов А. А. Криминализация экономических отношений в кредитно-финансовой сфере: учебное пособие. – Москва, 1997. С. 16.

nims, kartu papildomai finansuodamas kriminalinį verslą.⁶³⁰ Tarp kitų ekonominio nusikalstamumo priežasčių išskirtinos⁶³¹:

- valstybės nesugebėjimas veiksmingai apginti ūkinės veiklos subjektų ir spręsti tarp jų kilusių nesutarimų. Dėl to ėmė formotis ekonominių santykių kriminalinė infrastruktūra;
- norminio reguliavimo ekonominės veiklos valstybėje trūkumai;
- turinės nelygybės, nedarbo didėjimas bei socialiai vertingų orientyrų praradimas (moralės lygio smukimas);
- neatitinkančios veikų pavojingumo bausmės;
- nepakankamai veiksminga teisėsaugos institucijų veikla.

Nusikalstamai veikdami, asmenys naudojami sudėtingais finansiniais ir ekonominiais ryšiais, nukentėjusiųjų nekompetentingumu, teisiniu neišprusimu, nerūpestingumu, neatsakingumu ir per dideliu pasitikėjimu. Be to, savo tikslams pasiekti išnaudojamos ir menkiausios įstatymų spragos, ir valstybės finansinės ekonominės sistemos organizavimo, teisėsaugos institucijų veiklos, ir nukentėjusių institucijų organizacinės struktūros trūkumai.⁶³² Aptariamų nusikalstamų veikų paplitimui įtakos turi ir tokie veiksniai kaip didelė ir nepatenkinta paklausa, teisinis draudimas ją patenkinti bei sąlygos, kai vis dėlto tai galima padaryti organizuojant nusikalstamą veiklą.⁶³³

Ekonominių nusikaltimų prevencijos bei kontrolės objektas – ne tik šių nusikaltimų visuma ir socialiniai jų padariniai, bet ir jų priežastys bei sąlygos, kurioms esant minėta nusikalstamumo rūšis atsiranda, funkcionuoja, plinta.⁶³⁴

⁶³⁰ Петров Э. И., Марченко Р. Н., Бабинова Л. В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – Москва, 1995. С. 22–26.

⁶³¹ Ларичев В. Д. Мошенничество в сфере страхования: предупреждение, выявление, расследование. – Москва, 1998. С. 46; Мерзогитова Ю. А. Ответственность за мошенничество в сфере финансово-кредитных отношений (уголовно-правовой и криминологический аспекты): дисс. канд. юридических наук. – Москва, 1998. С. 34; Facts of the general insurance industry in Canada: key industry issues // IBC, 1997. P. 4–5.

⁶³² Rudzkiš T. Nusikaltimai komercinio draudimo srityje (kriminologinė analizė): daktaro disertacija. – Vilnius, 2003. P. 116.

⁶³³ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001. P. 329.

⁶³⁴ Dapšys A., Jovaišas K. Ekonominiai nusikaltimai ir jų prevencijos Lietuvoje kryptys // Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius, 1995. P. 92.

Teisiniai nusikaltimų prevencijos ir kontrolės pagrindai įtvirtinti Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“. Šiame norminiame akte konstatuojama, jog ekonominiai nusikaltimai kelia didelį susirūpinimą bei daro didelę žalą valstybės biudžetui ir Lietuvos ūkiui, vis dažniau tokie nusikaltimai tampa transnacionaliniai, o jų, ypač pinigų plovimo, padarymo būdai tampa vis sudėtingesni.

Nusikaltimų ekonomikos srityje prevencijai ir kontrolei keliami šie pagrindiniai uždaviniai⁶³⁵:

- tobulinti teisės aktus, reglamentuojančius nusikalstamų veikų ekonominėje srityje prevenciją ir kontrolę, šalinti jos spragas ir valstybės institucijų veiklos trūkumus;
- stiprinti teisėsaugos institucijų ir visuomenės ryšius, skatinti visuomenės ir teisėsaugos bendradarbiavimą, taip pat atskirų visuomenės narių, bendruomenių, organizacijų, specializuotų organizacijų ar įmonių bendradarbiavimą;
- teisėsaugos institucijoms tobulinti informacinę analitinę veiklą, atitinkamai organizuoti ir tobulinti prevencijos ir kontrolės veiklą;
- griauti ekonominę organizuotų nusikalstamų grupuočių potencialą, nusikalstamo verslo ir vidaus organizacinę infrastruktūrą bei ryšius, kitus organizuotos nusikalstamos veiklos pagrindus, ypač daug dėmesio skirti vadovaujančioms ir organizuojančioms grupuočių grandims;
- sukurti veiksmingą kontrolės mechanizmą, trukdantį legalizuoti nusikalstamu būdu įgytas lėšas;
- aktyvinti teisėsaugos, finansų ir kontrolės bei kitų suinteresuotų institucijų veiklą, nukreiptą prieš organizuotas nusikalstamas grupuotes, užtikrinti jų bendradarbiavimą, įgyvendinti atsakomybės neišvengiamumo principą;
- sudaryti kriminalinio verslo ir pelno, nelegalių prekių bei paslaugų netoleravimo atmosferą visuomenėje;
- teikti informaciją ir mokyti visuomenę, valstybės tarnautojus, kaip pažinti pinigų plovimo apraiškas ir su jomis kovoti, plėtoti visuo-

⁶³⁵ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 32.

menės antikorupcinį švietimą, stiprinti valstybės valdymo sistemos atsparumą korupcijai;

- siekti valstybės, verslo, kitų svarbių socialinių ir ekonominių sektorių skaidrumo;
- plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą, remti ir dalyvauti vidaus ir tarptautiniuose tyrimuose, stebėti bei analizuoti pinigų plovimo, kitų ekonominių ir finansinių nusikaltimų tendencijas, tarptautinę šių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės praktiką;
- tobulinti teisinį, administracinį pasirengimą atskleisti, tirti ekonominius nusikaltimus, vykdomus naudojantis kompiuteriais, telekomunikacijos priemonėmis, falsifikuotomis mokėjimo kortelėmis, stiprinti tarpžinybinį ir tarptautinį bendradarbiavimą.

Ekonominių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės teisės aktų sistemą papildė Nacionalinė kovos su korupcija programa⁶³⁶, Europos Tarybos baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos⁶³⁷ (Lietuvos ratifikuota ir įsigaliojo 2002 m.), Antikorupcinių priemonių planas⁶³⁸, Nacionalinė kovos su korupcija strategija⁶³⁹, Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa⁶⁴⁰, Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją⁶⁴¹, Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas⁶⁴²,

⁶³⁶ Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. sausio 17 d. nutarimas Nr. IX-711 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10.

⁶³⁷ Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. IX-736 „Dėl baudžiamosios teisės konvencijos dėl korupcijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 23.

⁶³⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. 356 „Dėl priemonių nusikaltimų, susijusių su korupcija, kontrolei ir prevencijai gerinti“ // Valstybės žinios. 1996. Nr. 27.

⁶³⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 4 d. nutarimas Nr. 1059 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001. Nr. 770.

⁶⁴⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. sausio 15 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programos“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 10.

⁶⁴¹ Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. X – 943 „Dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 2006. Nr. 136.

⁶⁴² Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas Nr. VIII-371 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 67.

Gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymas⁶⁴³ ir Pinigų plovimo prevencijos įstatymas⁶⁴⁴. Šiuose dokumentuose numatytos pagrindinės kovos su politine ir administracine (viešojo administravimo, mokesčių ir muitų, viešojo pirkimo ir privatizavimo, sveikatos apsaugos, teisėsaugos ir teisingumo institucijų ir tarptautinio bendradarbiavimo srityse) korupcija, organizuotu nusikalstamumu ir pinigų plovimu priemonės.

Nusikaltimų kontrolę ir prevenciją Lietuvoje vykdo įvairūs valdymo subjektai, subjektai, tiesiogiai dalyvaujantys nusikaltimų prevencijoje ir kontrolėje bei kiti subjektai, dalyvaujantys nusikaltimų prevencijoje ir kontrolėje. Be bendrosios kompetencijos, ypač svarbioms valstybei ekonominio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos sritims kuruoti steigiami atskiri dariniai. Pavyzdžiui, Seimo Antikorupcijos komisija nagrinėja korupcijos ir su ja susijusius reiškinius bei atvejus, priima sprendimus nagrinėjamaiais klausimais ir kontroliuoja, kaip institucijos juos vykdo, analizuoja įvairių asmenų sprendimus, sudarančius sąlygas korupcijai bei nusikaltimams ir kitiems teisės pažeidimams ūkio ir finansų sistemose, teikia siūlymus kompetentingiems asmenims dėl teisės aktų priėmimo ir tobulinimo, nusikaltimų ekonomikos srityje prevencijos ir kontrolės.⁶⁴⁵

Nusikaltimų ekonomikos srityje kontrolės funkcijas vykdo nemažai institucijų. Pavyzdžiui, ikiteisminį ekonominių nusikaltimų tyrimą gali vykdyti ne tik universali ikiteisminio tyrimo įstaiga – policija (Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK)⁶⁴⁶ 165 straipsnio 1 dalis), dažniausiai – policijos komisariatų ekonominių nusikaltimų tyrimo padaliniai, bet prokurorų sprendimu tokios nusikalstamos veikos tyrimas arba atskiri nusikalstamos veikos tyrimo veiksmai gali būti pavesti ir kitoms ikiteisminio tyrimo institucijoms, taip pat ir specialioms, sukurtoms tirti išimtinai tam tikros rūšies nusikaltimus ekonomikos srityje – Specialiųjų tyrimų tarnybai (toliau – STT) bei Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai prie Vidaus reikalų ministerijos (toliau – FNTT)⁶⁴⁷ (12.1 pav.).

⁶⁴³ Lietuvos Respublikos gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymas Nr. IX-1911 // Valstybės žinios. 2003. Nr. 123.

⁶⁴⁴ Lietuvos Respublikos pinigų plovimo prevencijos įstatymas Nr. VIII-275 // Valstybės žinios. 2003. Nr. 117.

⁶⁴⁵ Lietuvos Respublikos Seimo antikorupcijos komisijos įstatymas Nr. IX-552 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 92.

⁶⁴⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37, 46.

⁶⁴⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. I-47

Teisingumo (įsk. bausmių vykdymo) institucijos	Teismai	Penitencinės sistemos įstaigos
Teisėsaugos (ikiteisminio tyrimo) institucijos	Prokuratūra	Policija Specialiųjų tyrimų tarnyba Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba Valstybės sienos apsaugos tarnyba Muitinės departamentas

**12.1 pav. Teisėsaugos ir teisingumo institucijos, tiesiogiai dalyvaujančios
ekonominių nusikaltimų kontrolės procese**

Šioms ikiteisminio tyrimo įstaigoms tirti nusikaltimus ekonominėje srityje pavedama tuomet, kai tokia veikla yra tiesioginė šių institucijų (pvz., STT ar FNTT) funkcija arba kai nusikalstamų veikų požymius nustato šių institucijų pareigūnai (pvz., Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnai), atlikdami savo tiesiogines funkcijas.

FNTT įkurta pertvarkius Mokesčių policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos (šiek tiek vėliau prie FNTT buvo prijungtas buvęs Revizijų departamentas prie Finansų ministerijos).⁶⁴⁸ Jos paskirtis – vykdyti nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų finansų sistemai ir su jais susijusių nusikaltimų, kitų teisės pažeidimų atskleidimą, tyrimą ir prevenciją, taip pat –

„Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 39.

⁶⁴⁸ Lietuvos Respublikos finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos įstatymas Nr. IX-816 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 33; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 481 „Dėl mokesčių policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pertvarkymo į finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybą prie Vidaus reikalų ministerijos ir finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybą prie Vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 38; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 1 d. nutarimas Nr. 1023 „Dėl Revizijų departamento prie Finansų ministerijos steigėjo funkcijų vykdymo pavedimo ir reorganizavimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 69.

apsaugoti valstybės finansų sistemą nuo nusikalstamo poveikio. FNTT kompetencija apima veikų, susijusių su mokesčių mokėtojų apgaulingu arba aplaidžiu apskaitos tvarkymu, žinomai neteisinių duomenų apie mokesčius, valstybės (savivaldybės) rinkliavas ir kitas įmokas teikimu atsakingoms institucijoms ir įstaigoms, mokesčių, valstybės (savivaldybės) rinkliavų, valstybinio socialinio draudimo ir kitų įmokų vengimu, nustatyta tvarka patvirtintų ataskaitų nepateikimu, nusikalstamu Europos Sąjungos ir užsienio valstybių finansinės paramos lėšų gavimu ir panaudojimu bei kitų teisės pažeidimų, susijusių su mokesčiais, valstybės (savivaldybės) rinkliavomis, valstybinio socialinio draudimo ir kitomis įmokomis, nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimu, vertybinių popierių neteisėta apyvarta, kitų neteisėtų veikų, susijusių su finansų sistema (išskyrus veikas, susijusias su netikrais pinigais), atskleidimą ir tyrimą; operatyvinę veiklą; ūkinės finansinės veiklos tyrimą; išvadų dėl valstybės turto privatizavime dalyvaujančių asmenų patikimumo pateikimą ir prevencijos priemonių, užkertančių kelią mokesčių, valstybės (savivaldybės) rinkliavų bei kitų įmokų vengimui, valstybės ir savivaldybių biudžetų bei fondų lėšų, Europos Sąjungos ir užsienio valstybių finansinės paramos lėšų pasisavinimui ir iššvaistymui, taip pat pinigų plovimo prevencijos priemonių įgyvendinimą. Be FNTT, nusikalstamų veikų bei teisės pažeidimų finansų sistemai prevencijos funkciją įgyvendina ir Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Finansų ministerijos padaliniai.

STT paskirtį, teisinius veiklos pagrindus, uždavinius ir funkcijas, tarnybos organizavimą, finansavimą, veiklos kontrolės būdus bei pareigūnų teises ir pareigas reglamentuoja Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas.⁶⁴⁹ Pagrindiniai STT uždaviniai – saugoti ir ginti asmenis, visuomenę ir valstybę nuo korupcijos, vykdyti korupcijos prevenciją bei išaiškinimą.

⁶⁴⁹ Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas Nr. VIII-1649 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 41.

LITERATŪRA

1. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis: vadovėlis. – Vilnius, 1996.
2. Burda R. Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija: daktaro disertacija. – Vilnius, 2000.
3. Coleman J. W. The criminal elite. The sociology of white collar crime. – New York, 1989.
4. Council of Europe, Legal Affaires, Economic Crime. Nr. 81/12. – Strasbourg, 1981.
5. Dapšys A., Jovaišas K. Ekonominiai nusikaltimai ir jų prevencijos Lietuvoje kryptys // Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius, 1995.
6. Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma 1G). http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika.
7. Ekonomikos terminai ir sąvokos (mokomasis žodynas) / Sud. J. Bagdonavičius, P. Stankevičius, L. Lukoševičius. – Vilnius, 1999.
8. Facts of the general insurance industry in Canada: key industry issues // IBC, 1997.
9. Gavelis V., Čepas A. Ekonominio nusikaltimo samprata // Ekonomika. 2002. Nr. 57.
10. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenų apie nusikalstamas veikas (nusikaltimus), padarytas Lietuvos Respublikoje 1995 – 2005 metais, statistinės ataskaitos (Forma 1G). <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/1g/1g.htm>.
11. Ivoška G. Nusikalstamų veikų ekonomikai ir verslo tvarkai atskyrimas nuo panašių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų // Teisė. – Vilnius, 2003. Nr. 48.
12. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001.
13. Kiškis A. Nusikalstamumo Lietuvoje 2001 metais charakteristika // Jurisprudencija. 2002. Nr. 29(21).
14. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994.
15. Kuklianskis S., Burda R. Nusikaltimų ekonomikai tyrimo taktikos bendrieji ypatumai. – Vilnius, 1998.
16. Lietuvos muitinė. 2007. http://www.cust.lt/view?show=www-Muitine2007__12124062954877524.pdf.
17. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 18.
18. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.
19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37, 46.

20. Lietuvos Respublikos finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos įstatymas Nr. IX-816 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 33.
21. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. I-47 „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 39.
22. Lietuvos Respublikos gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymas Nr. IX-1911 // Valstybės žinios. 2003. Nr. 123.
23. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. I-551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1994. Nr. 60.
24. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. IX-736 „Dėl baudžiamosios teisės konvencijos dėl korupcijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 23.
25. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. X-943 „Dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 2006. Nr. 136.
26. Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas Nr. IX-904 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 57.
27. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo prevencijos įstatymas Nr. VIII-275 // Valstybės žinios. 2003. Nr. 117.
28. Lietuvos Respublikos Seimo antikorupcijos komisijos įstatymas Nr. IX-552 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 92.
29. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 32.
30. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-711 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10.
31. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas Nr. VIII-1649 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 41.
32. Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas Nr. VIII-371 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 67.
33. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl priemonių ekonominių nusikaltimų prevencijai ir kontrolei gerinti“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 13.
34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. 356 „Dėl priemonių nusikaltimų, susijusių su korupcija, kontrolei ir prevencijai gerinti“ // Valstybės žinios. 1996. Nr. 27.
35. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. sausio 15 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programos“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 10.

36. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 4 d. nutarimas Nr. 1059 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001. Nr. 770.
37. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 481 „Dėl mokesčių policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pertvarkymo į finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybą prie Vidaus reikalų ministerijos ir finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybą prie Vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 38.
38. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 1 d. nutarimas Nr. 1023 „Dėl Revizijų departamento prie Finansų ministerijos steigėjo funkcijų vykdymo pavedimo ir reorganizavimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 69.
39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. birželio 12 d. nutarimas Nr. 757 „Dėl tarpžinybinės komisijos nacionalinei nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programai įgyvendinti sudarymo ir jos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 58.
40. Piesliakas V. Ekonominiai nusikaltimai Europos valstybės bei JAV teisėje // LPA mokslo darbai. 1993. Nr. 1.
41. Rudzakis T. Nusikaltimai komercinio draudimo srityje (kriminologinė analizė): daktaro disertacija. – Vilnius, 2003.
42. Tarptautinių žodžių žodynas // V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ elektroninė versija. 2003.
43. Анализ изменений преступности в развитых капиталистических странах. 70 – 80 годы // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. № 134. – Москва, 1991.
44. Егоров Н. Б. Концептуальные вопросы организации борьбы с экономической преступностью в условиях борьбы переходного периода. – Москва, 1995.
45. Есипов В. М., Крылов А. А. Криминализация экономических отношений в кредитно-финансовой сфере: учебное пособие. – Москва, 1997.
46. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997.
47. Криминология / Под ред. Д. Ф. Шелли. – Москва, 2003.
48. Криминология: учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – Москва, 2000.
49. Крылов А. А. Социально-экономические проблемы нейтрализации криминальной экономики. – Москва, 1992.
50. Ларичев В. Д. Мошенничество в сфере страхования: предупреждение, выявление, расследование. – Москва, 1998.
51. Мелникова В. Е. Причины и условия хозяйственных преступлений, совершаемых должностными лицами с использованием служебного положения. – Москва, 1990.

52. Мерзогитова Ю. А. Ответственность за мошенничество в сфере финансово-кредитных отношений (уголовно-правовой и криминологический аспекты): дисс. канд. юридических наук. – Москва, 1998.
53. Петров Э. И., Марченко Р. Н., Барина Л. В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – Москва, 1995.
54. Сатерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? – Москва, 1966.
55. Уголовное право Российской Федерации. Общ. часть / Под ред. Б. В. Здравомыслова. – Москва, 1999.
56. Федоткин Д. В. Организационно-экономические аспекты борьбы с преступностью в страховой сфере: дисс. канд. экономических наук. – Москва, 2001.

XIII. NUSIKALTIMŲ IR BAUDŽIAMŲJŲ NUSIŽENGIMŲ VIEŠAJAI TVARKAI KRIMI- NOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA

Baudžiamieji įstatymai numato tris nusikalstamas veikas viešajai tvarkai, t. y. Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 283 str. „Riaušės“; BK 284 str. „Viešosios tvarkos pažeidimas“; BK 285 str. „Melagingas pranešimas apie visuomenei gresiantį pavojų ar ištikusią nelaimę“. Šioje vadovėlio dalyje bus daugiau nagrinėjami viešosios tvarkos pažeidimai, mat jie ir sudaro didžiąją dalį nagrinėjamų nusikalstamų veikų. 2004–2006 m. nebuvo užregistruota nė vieno, o 2007 m. ir 2008 m. – po vieną riaušių atvejį. Tačiau tai, kad neužregistruojama veikų, nereiškia, kad nėra grėsmės visuomenės rimčiai ir saugumui. Riaušės – tai itin destruktivos nusikalstamos veikos, kylančios netikėtai, susijusios su didele žala ir pavieniams piliečiams, ir visai visuomenei ir valstybei. Pavyzdžiui, 2007 m. balandžio įvykiai Estijoje, kai kilo riaušės dėl monumento Antrojo pasaulinio karo kariams perkėlimo, arba 2005 m. lapkritį kilusios riaušės Paryžiaus ir kitų Prancūzijos didmiesčių priemiesčiuose. Paminėtina ir tai, kad kurį laiką Lietuvoje riaušės buvo siejamos su galimais futbolo sirgalių ar kalinčiųjų asmenų išpuoliais, tačiau pastarųjų metų padėtis rodo, jog riaušės išprovokuojamos dėl politinių veiksmų, spontaniškų sprendimų valstybės mokesčių sistemoje.

Oficiali valstybinė statistika rodo, kad melagingų pranešimų apie visuomenei gresiantį pavojų ar ištikusią nelaimę 2004 m. buvo užregistruota 27, 2005 m. – 26, 2006 m. – 16, 2007 m. – 4, o 2008 m. – 8.

Minėtų melagingų pranešimų pastaruoju metu registruojama daug mažiau, mat tai susiję su operatyviu reagavimu į šiuos melagingus pranešimus, įvairių šiuolaikinių technologinių priemonių, leidžiančių greitai ir sąlyginai nesudėtingai nustatyti pranešimą padariusį asmenį, panaudojimu.

Be to, darytina prielaida, kad prie to prisideda ir žiniasklaidos priemonės, parodančios itin operatyvų specialiųjų tarnybų reagavimą, nusikaltusiojo asmens identifikavimą ir griežtas sankcijas.

Taigi šiame darbe nagrinėjami viešosios tvarkos pažeidimai, kurie kriminologijoje apibrėžiami ir chuliganizmo⁶⁵⁰, ir vandalizmo⁶⁵¹ terminu. Viešosios tvarkos pažeidimas – specifinė delinkventinio elgesio rūšis, išskiriama pagal nusikalstamos veikos pobūdį. Socialine prasme tai viena iš moraliai nepriimtinių elgesio formų, susilaukianti teisinės reakcijos.

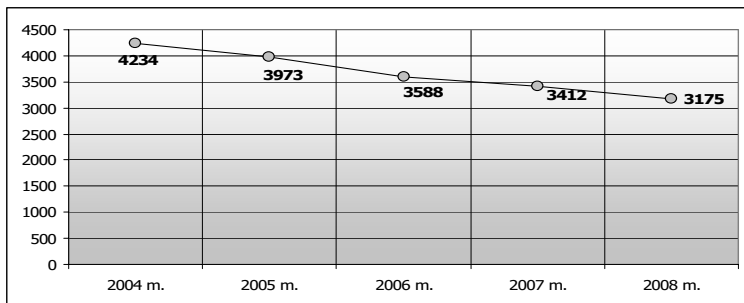
Lietuvos Respublikoje chuliganizmas, kaip socialinis teisinis reiškiny, yra numatytas Administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK) 174 str. „Nedidelis chuliganizmas“ ir 175 str. „Paauglių padarytas chuliganizmas“ bei Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 284 str. „Viešosios tvarkos pažeidimas“.⁶⁵²

⁶⁵⁰ Chuliganas (angl. *hooligan*; pagal Londono plėšiko Hūligano (Hooligan) pavardę) – įžūlus viešosios tvarkos pažeidėjas, triukšmadarys, mušeika. Žr.: Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001. P. 214.

⁶⁵¹ Vandalizmas – sąmoningas naikinimas turto ir kultūros vertybių, paminklų, meno kūrinių. Žr.: Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001. P. 640. Vandalizmo terminas Lietuvos baudžiamajame kodekse minimas dviejų straipsnių dispozicijose, t. y. BK. 284 str. „Viešosios tvarkos pažeidimas“ ir BK 312 str. „Kapo ar kitos viešosios pagarbos vietos išniekinimas“. Atskirų šalių kriminologijos moksle vandalizmo terminas vartojamas ir kaip atskleidžiantis dalį viešosios tvarkos pažeidimų, pavyzdžiui, išskiriamas „automobilių“, „pastatų“ ir kt. vandalizmas. Deja, Lietuvoje įstatymų leidėjas vandalizmo terminą traktuoja šiek tiek siauriau, t. y. jį sieja su kultūros vertybėmis, mirusiųjų atminties saugojimu, pagarba, o turto naikinimas, apgadinimas numatomas atskiruose Baudžiamojo kodekso straipsniuose.

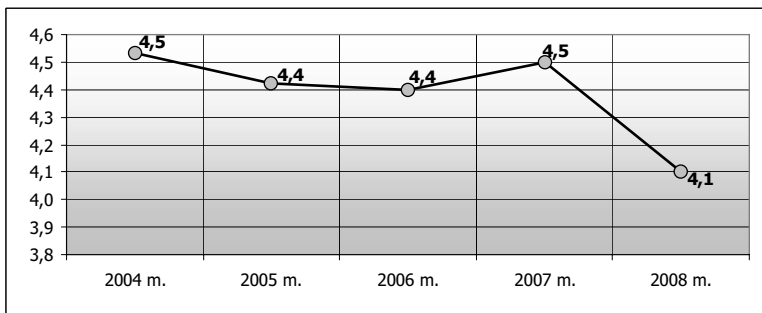
⁶⁵² Pastaba: buvo numatyta, kad įsigaliojus 2003 m. BK, ATPK neliks chuliganizmo kaip administracinio teisės pažeidimo, o į BK bus įtraukiamas atitinkamas baudžiamasis nusižengimas. Tačiau taip nebuvo padaryta, tad praktikoje dažnai kyla teisės pažeidimo kvalifikavimo problemų, t. y. kada jis laikytinas baudžiamuoju nusižengimu, o kada – administraciniu teisės pažeidimu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 m. vasario 5 d. pateikė konsultaciją „Dėl atsakomybės už BK 284 straipsnio 2 dalyje ir ATPK 174 straipsnyje numatytas veikas atirbojimo kriterijų“. BK 284 straipsnio 2 dalies ir ATPK 174 straipsnio dispozicijose numatytos veikos apibūdintos pagal vertinamuosius požymius, todėl griežtai apibrėžtų baudžiamosios ir administracinės atsakomybės atirbojimo kriterijų kol kas nėra. Sankcijos už atitinkamas veikas taip pat panašios. Tokiomis sąlygomis atsakomybės atirbojimo klausimas spręstinas vadovaujantis ne vien BK ir ATPK atitinkamų straipsnių tekstu, bet ir ATPK 9 straipsnio 2 dalies nuostata, reikalaujančia atsižvelgti į konkrečios veikos pobūdį. Šiuo konkrečiu atveju reikėtų atsižvelgti į kaltininko veiksmų ypatybes, intensyvumą, trukmę, nukentėjusiųjų asmenybę, jų skaičių, viešosios vietos

Viešosios tvarkos pažeidimų paplitimas Lietuvoje

13.1 pav. Registruoti viešosios tvarkos pažeidimai 2004–2008 metais⁶⁵³

Statistikos duomenimis, nuo 2004 m. stebimas viešosios tvarkos pažeidimų skaičius sąlyginai tolygus mažėjimas. Šios mažėjimo tendencijos susijusios su bendro registruoto nusikalstamumo mažėjimo tendencijomis per pastaruosius penkerius metus.

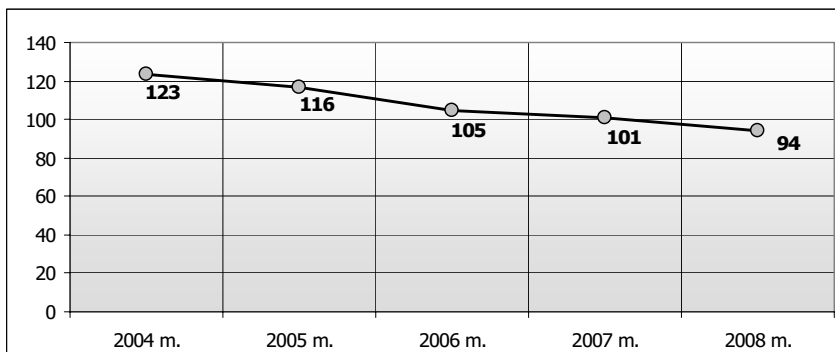

13.2 pav. Viešosios tvarkos pažeidimų lyginamoji dalis registruotų nusikaltimų atžvilgiu 2004–2008 m.

specifiką (pvz., dėl susiklosčiusių tradicijų rimties ir tvarkos laikymosi reikalavimai būna griežtesni oficialių iškilmų, ceremonijų, kulto apeigų ir pan. vietose, o sporto renginiuose, buitinio bendravimo vietose, neformaliuose susibūrimuose elgesio normos nėra tokios griežtos) ir kt. // Teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2004. Nr. 20.

⁶⁵³ Informatikos ir ryšių departamento prie LR VRM statistinė ataskaita. Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigos užregistruotas nusikalstamas veikas (Forma_3Ž-ITĮ).

Iš 13.2 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad viešosios tvarkos pažeidimai vidutiniškai sudaro 4 proc. bendro registruoto nusikalstamumo Lietuvoje.

13.3 pav. **Viešosios tvarkos pažeidimų skaičius, tenkantis 10 000 gyventojų 2004–2008 m.**⁶⁵⁴

13.3 paveiksle pateikti duomenys patvirtina ankstesnes tendencijas, kai viešosios tvarkos registruotų pažeidimų nuo 2004 iki 2008 m. sumažėjo atitinkamai nuo 123 iki 94, tenkančių 10 000 gyventojų.

Kriminologijos mokslas pabrėžia, jog registruotas nusikalstamumas negali atskleisti atskirų nusikalstamų veikų paplitimo, tad būtina atlikti atskirus atrankinius tyrimus, atskleidžiančius atskirus viešosios tvarkos pažeidimų aspektus. Deja, Lietuvoje neatlikta išsamių tyrimų šioje srityje, galime pasiremti keliais tyrimais, kurie vienaip ar kitaip turėjo įtakos nagrinėjamai problematikai.

Teisės instituto 2008 m. tarptautinis tyrimas „Moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija“⁶⁵⁵ parodė, kad 7,7 proc. apklaustųjų 15–17 metų (N = 2000) vaikų yra bent kartą gyvenime atlikę vandalizmą, per pas-

⁶⁵⁴ Informatikos ir ryšių departamentas prie LR VRM statistinė ataskaita. Duomenys apie užregistruotas ir ištirtas nusikalstamas veikas (Forma_VSD-ITĮ).

⁶⁵⁵ Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 m. amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos. 2008/4(62) P. 70–71.

taruosius 12 mėnesių – tokių vaikų buvo 4,4 proc. (moksleivių viešosios tvarkos pažeidimai įvardijami vandalizmo terminu).

13.1 lentelė. **Delinkventinis elgesys pagal lytį visą gyvenimą ir pastaraisiais metais**⁶⁵⁶

Veika	Merginos				Vaikinai			
	Visą gyvenimą (N/proc.)		Pastaraisiais metais (N/proc.)		Visą gyvenimą (N/proc.)		Pastaraisiais metais (N/proc.)	
Vandalizmas	70	6,2	44	3,9	96	9,4	51	5,0

Minėtas tyrimas parodė, kad ir merginos pastaraisiais metais yra aktyvios vandalizmo atvejais, t. y. 3,9 proc. apklaustųjų merginų yra padariusios vandalizmo nusikaltimą. Be to, viešosios tvarkos paplitimas įvertinamas ir viktimologiniais tyrimais, kurie leidžia daryti preliminaras išvagas dėl galimų viešosios tvarkos pažeidimų latentiskumo.

2008 m. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro viktimologinis tyrimas⁶⁵⁷ parodė itin didelį viktimizacijos lygį viešosios tvarkos pažeidimų atvejais. Net 48 proc. (abs. skaič. 483) apklaustų asmenų teigė, jog yra nukentėję nuo viešosios tvarkos pažeidimų. Tolesnė duomenų analizė parodė, kad didesnis yra amžiaus grupių nuo 15 iki 19 (70 proc.) ir nuo 20 iki 29 (63 proc.) metų viktimizacijos lygis. Didėjant asmenų amžiui, akivaizdžios tolygios nukentėjusių asmenų viktimizacijos lygio mažėjimo tendencijos.

⁶⁵⁶ Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 m. amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos. 2008/4(62) P. 70–71.

⁶⁵⁷ Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą 2008 m. atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmos“ pagal Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro parengtą klausimyną ir jo užsakymu. Tyrimo laikas: 2008 m. balandžio 10–13 d. Respondentų skaičius: N = 1001. Tyrimo objektas: 15–74 metų Lietuvos gyventojai. Apklausos būdas: interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Apklausa vyko: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Alytaus, Šakių, Mažeikių, Pakruojo, Šilutės, Kėdainių, Utenos, Tauragės, Telšių, Rokiškio, Švenčionių, Prienų, Jonavos, Ukmergės ir Raseinių rajonuose. Tyrimas vyko 22 miestuose ir 64 kaimuose.

Taigi, nuo šios nusikalstamos veikos dažniau nukenčia jauni žmonės, daugiau judantys, dažniau būnantys viešose erdvėse, masinėse jaunimo susibūrimo vietose. Paminėtina ir tai, kad skiriasi šių nukentėjusių asmenų viktimizacijos lygis Vilniuje ir Lietuvos kaimuose. Net 60 proc. apklaustų vilniečių nurodė, jog yra patyrę šią nusikalstamą veiką, o tarp kaimo gyventojų jų buvo 40 proc.

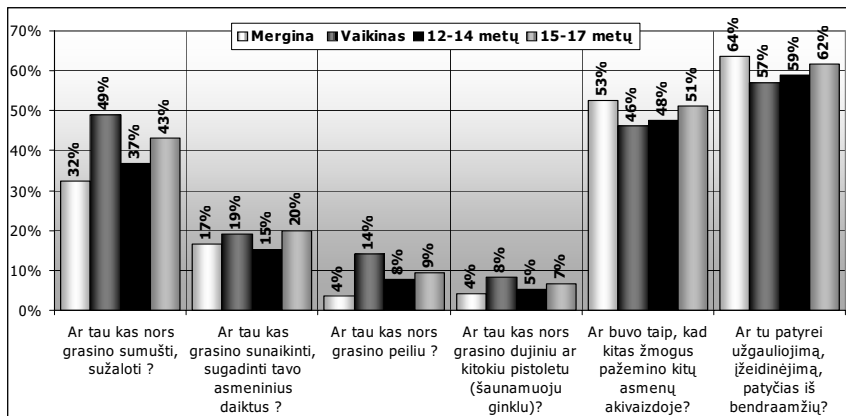
Kitas svarbus aspektas – pakartotinė viktimizacija. Net 76 proc. nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų per 2007 metus tai yra patyrę daugiau nei vieną kartą (26 proc. nukentėjusių asmenų tai patyrė 2 kartus, 13 proc. – 3 kartus ir net 37 proc. – 4 ir daugiau kartų).

Viešosios tvarkos pažeidimai, šių nusikalstamų veikų paplitimas, raškos formos yra tiesiogiai susijusios su bendru visuomenės kultūriniu lygiu valstybėje. Šio tyrimo duomenis galima vertinti kaip indikatorių, rodantį, kiek visuomenėje stiprios ir gajos socialinės savikontrolės sistemos, papročiai, kiek žmonės paiso bendrų elgesio normų, kiek gerbiamas kitas asmuo ir bendruomenė apskritai. Be to, tai gali byloti apie socialinių deviacijų (alkoholizmo, narkomanijos, negatyvių subkultūrų įsikerojimą ir pan.) formavimąsi ir paplitimą, taip pat palankios terpės sunkiems nusikaltimams (ypač smurtiniams) atsiradimą.

Kitas viktimologinis tyrimas⁶⁵⁸ „Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje“ taip pat teikia papildomos informacijos, leidžiančios daryti atitinkamas prielaidas dėl palankių sąlygų nepilnamečių viešosios tvarkos pažeidimams.

Tyrimo duomenų analizė parodė, kad ir merginos, ir vaikinai dažniausiai yra patyrę kitų asmenų viešą pažeminimą (50 proc.), taip pat užgauliojimą, įžeidinėjimą bei bendraamžių patyčias (61 proc.).

⁶⁵⁸ Tyrimo metodika: tikslinė grupė: 12–14 ir 15–17 metų amžiaus moksleiviai; tyrimo laikas: 2007 m. rugsėjis–spalis; apklausas atliko: visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“; apklausos būdas: moksleiviai klasėje pildė anketas dalyvaujant tyrėjui. Tyrimo metu laikomasi interviu su vaikais etikos kodekso „ESOMAR Guideline on Interviewing Children and Young People“. Kaip vykdomas tyrimas, derinama su Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija; atranka: 100 mokyklų, reprezentuojančių visas Lietuvos mokyklas, klasėje apklausama apie 20 moksleivių, iš viso 2000 moksleivių.

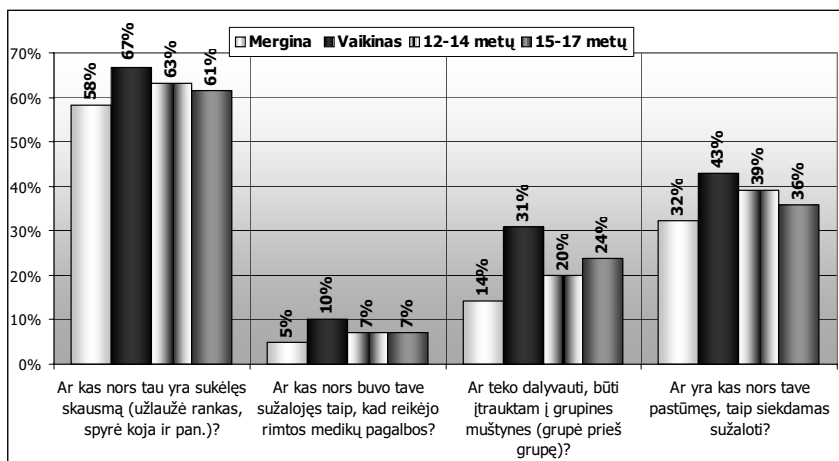
13.4 pav. **Moksleivių „emocinė“ viktimizacija, jos 5 metų (2003–2007 m.) patirtis proc.**

Tačiau nemažai, t. y. 40 proc. (N = 2048), vaikų yra patyrę grąsinimus juos sumušti, sužaloti. Paminėtina ir tai, jog šiuo atveju vaikų viktimizacija dažnesnė berniukų atžvilgiu, t. y. beveik pusė (49 proc.) berniukų nurodė, jog yra patyrę minėtą prievartos rūšį. Maža to, tyrimas atskleidė antrinės viktimizacijos apraiškas, t. y. 48 proc. vaikų nurodė, kad yra patyrę daugiau nei vieną grąsinimą juos sumušti ar sužaloti (tarp jų 45 proc. mergaičių, 55 proc. berniukų). Minėto pobūdžio viktimizacijos apraiškos yra dažnesnės Vilniuje (43 proc.) bei kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose – Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje (44 proc.). Be to, 14 proc. vaikinų nurodė, jog jiems buvo grąsinta peiliu.

Tyrimu nustatyta, jog moksleivių patiriama fizinė prievarta dažniausiai pasireiškia skausmu, t. y. užlaužiamos, sukamos rankos, spiriama koja ar nestipriai smūgiuojama rankomis ir panašiai. Šio tipo viktimizaciją patyrė net 62 proc. visų respondentų (N = 2053). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad yra sąlyginai vienodas viktimizacijos lygis ir skirtingų amžiaus grupių, ir lyties, ir gyvenamosios vietos atžvilgiu.

7 proc. respondentų nurodė, jog po patirto sužalojimo jiems prireikė medikų pagalbos. Šiuo atveju berniukų viktimizacija du kartus dažnesnė negu mergaičių; didesnis viktimizacijos lygis Vilniaus mieste. Tokių sužalojimų yra patyrė 9 proc. respondentų vilniečių. Pakartotinę viktimizaciją pa-

tyrė 23 proc. vaikų, t. y. daugiau nei vieną minėtą sužalojimą (11 proc. respondentų patyrė du, 12 proc. respondentų – tris ir daugiau sužalojimų).

13.5 pav. Moksleivių fizinės viktimizacijos 5 metų (2003–2007 m.) patirtis proc.

Kas trečiam berniukui teko dalyvauti grupinėse muštynėse. Mergaičių viktiminė patirtis yra du kartus mažesnė. Tyrimas parodė, kad šio tipo viktimizacija nėra kaimo, mažų miestelių, gyvenviečių reiškinys. 27 proc. respondentų, gyvenančių Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje, nurodė, jog yra patyrę minėtą viktimizaciją, o tarp gyvenančių kaime jų buvo mažiau – 18 proc.

Viešosios tvarkos pažeidimų priežastingumas

Viešosios tvarkos pažeidimų priežastingumas nulemtas įvairiausio pobūdžio veiksnių, kuriuos įvardyti (dėl jų gausos) yra itin problemiška. Toliau pateikiamos atskiros veiksnių grupės.

Socialiniai veiksniai. Tyrimais nustatyta, kad viešosios tvarkos pažeidimus dažniausiai padaro jauno amžiaus žmonės (iki 25 metų amžiaus), o savo pobūdžiu chuliganizmas yra tam tikra jų išraiška, maišto prieš esamą

socialinę tvarką kraštutinė forma. Be to, būtina atsižvelgti į tai, kad šiuo metu tarp nepilnamečių (12–17 metų) galime išskirti didelę grupę asmenų, kurių socialinių vertybių sistema yra agresyvi, nukreipta prieš vyraujančias visuomenėje moralines vertybes, labai vartotojiško pobūdžio, o jų sveikatos būklę pastaraisiais metais ypač stipriai blogina vis didėjantis alkoholio, narkotikų, nuodingų medžiagų vartojimas – tai neigiamai veikia tokių asmenų socializaciją, gebėjimą prisitaikyti prie visuomenės viešo elgesio standartų.⁶⁵⁹ Paminėtina ir tai, kad tarp didelės dalies nepilnamečių ir jauno amžiaus asmenų, linkusių į chuliganizmą, yra iškreiptas savikontrolės ir saviauklos supratimas.

Teisiniai veiksniai. Vertinant viešosios tvarkos pažeidimams įtakos turinčius teisinius veiksnius reikia pažymėti, kad jų įtaka pasireiškia per: a) socialinę aplinką ir per asmenis, darančius šias veikas (esamos žmonių elgesio kontrolės priemonės, reagavimo į nepageidautiną elgesį priemonės, prevencijos priemonės), b) tiesioginį tam tikro elgesio teisinį įvertinimą kaip viešosios tvarkos pažeidimą, tokio elgesio faktų registravimą, esamų atsakomybės, kitų poveikio priemonių taikymą. Pastarąjį teisinių veiksmų poveikį įgyvendina asmenys, vykdančys nusikalstamų veikų tyrimą, jų registraciją.

Teisiniu požiūriu viešosios tvarkos pažeidimas nuo kitų teisės pažeidimų yra atskiriamas iš esmės apsiribojant vien besielgiančiojo motyvais, tačiau chuliganizmas gali pasireikšti beveik bet kokia išorine forma (veika). Viešosios tvarkos pažeidimai dažniausiai priskiriami nepageidautinų formų elgesiui be aplinkiniams aiškios priežasties ar dėl, kaip manoma, aiškiai nepakankamų, nepateisinamų, nesuvokiamų priežasčių.

Registracijos metu vertinant konkretų žmogaus poelgį, kaip viešosios tvarkos pažeidimą, atsižvelgiama į lengvai pastebimus, fiksuojamus nusižengusiojo ir aukos formalius santykius (buvo ar ne pažįstami, giminės), arba aiški tam tikro pobūdžio žala, o ne į gana sunkiai nustatomus nusižengusiojo motyvus, buvusių tiriamo poelgio metu. Todėl dalis faktinių viešosios tvarkos pažeidimų gali būti registruojama kaip kitų rūšių nusikalstamos veikos (žmogaus terorizavimas, įžeidimas, turto sunaikinimai ar kt.).

⁶⁵⁹ Babachinaitė G., Justickis V., Pečkaitis J. S. ir kt. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.: monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.

Kultūriniai veiksniai. Kaip jau buvo minėta, chuliganiški (vandališki) veiksmai yra tam tikras elgesio būdas, kurio kraštutinės formos užtraukia teisinę valstybės reakciją, jis iš esmės yra nukreiptas prieš vyraujančias kultūrines, moralines vertybes, neatitinka vyraujančių elgesio standartų. Kadangi šiuo metu, žlugus sovietinei sistemai, atsiradęs tam tikras kultūrinis vakuumas užpildomas labai įvairiomis vertybėmis, dažnai tarpusavyje prieštaraujančiomis, galime teigti, kad visuomenėje vystosi subkultūriškumas (tai normalus reiškinys demokratinėje visuomenėje, nors kai kurios jo formos ir yra nepageidautinos), o susilpnėjusi socialinė kontrolė daliai deviacinių subkultūrų atstovų leidžia reikštis aktyviau.

Todėl per artimiausius metus dalis nepilnamečių (12–17 metų amžiaus), sulaukę atitinkamo amžiaus, tapdami baudžiamojo pobūdžio teisės subjektais ir labiau nepriklausomi nuo tėvų – gyvenimo, elgesio savarankiškumą, savo elgesį laikydami normaliu, visiškai atitinkančiu jų subkultūrą, vis dėlto pažeis šiuolaikinius elgesio standartus (dėl didesnio šių standartų inertiškumo nei naujos kultūros raidos).

Techninės pažangos veiksniai. Šiuo metu globalaus masto, apimanti visas socialinio gyvenimo sritis informacinė technologinė priemonė – kompiuterinis tinklas internetas. Šis tinklas leidžia bet kokių socialinių grupių asmenims bendrauti įvairiomis temomis, lygiais būdais, neatsižvelgiant į jų buvimo vietą ir atstumus tarp jų, jis taip pat garantuoja sąlyginai didelį ir patikimą tinklo vartotojų anonimiškumą. Šio tinklo organizavimo principai, jo struktūra, mastas šiuo metu neleidžia užtikrinti veiksmingos duomenų turinio kontrolės. Visos šios sąlygos tam tikrą dalį asmenų skatina (paleidžia nuo grandinės) nepaisyti elgesio standartų, vertybių. Kitai daliai asmenų tai gali pasireikšti kaip tam tikri stabdžiai, sulaikantys juos nuo esamų elgesio standartų pažeidimų (dažniausiai dėl tam tikro persisotinimo tam tikro pobūdžio informacija).

Chuliganiškas elgesys internete dažniausiai pasireiškia šiomis formomis: kuriamas ir tvarkomas amoralaus turinio tinklalapis, elektroniniu paštu, rengiant telekonferencijas ar tiesioginius pokalbius internetu ir pan., platinama neapykanta, smurtą ar pan. skatinanti informacija.

Manytume, kad tokia nuolatinė asmens veikla gali reikštis dvejopai:

- asmuo tokiu elgesiu gali patenkinti tam tikrus savo poreikius (išsikrauti), nukreipti savo agresiją neapibrėžtiems asmenims ir todėl ne virtualiame (realiame) gyvenime toks asmuo yra visiškai prosocialus;

- asmuo tokiu elgesiu virtualiame gyvenime susiformuoja tam tikrus elgesio standartus, stereotipus, įpročius ir juos gali perkelti ir į realų gyvenimą, kuriame tokie jo veiksmai būtų teisiškai vertinami kaip chuliganiškas (vandališkas) elgesys.

Manytume, kad antroji asmenų grupė sudaro didesniąją dalį, ji turi aiškia tendenciją didėti greičiau už bendro interneto vartotojų skaičiaus didėjimą. Ši tendencija tam tikra dalimi veikia ir struktūrinius chuliganiško (vandališko) elgesio apraiškų pokyčius – atsiranda vis daugiau subrendusio amžiaus asmenų (ne jaunimo), atitinkančių šios kategorijos asmenis.

Taigi virtualus chuliganizmas labiausiai nuo klasikinio chuliganizmo techniškai besiskirianti chuliganiško (vandališko) elgesio rūšis. Nors Lietuvoje tai dar netapo masiniu reiškiniu, bet užsienio patirtis rodo, kad tai viena iš sparčiausiai plintančių nepageidautino elgesio formų. Šios rūšies nusikalstamų veikų tyrimas pasižymi tam tikra specifika, jis reikalauja daug didesnių laiko, lėšų, kvalifikuotų pajėgų sąnaudų. Nors atskiras tokio pobūdžio veiksmas dažniausiai nėra labai žalingas, bet dėl masiškumo visa jo daroma žala yra gana didelė. Todėl prevencijos priemonės prieš tokį chuliganišką elgesį virtualioje erdvėje neturėtų būti atidėliojamos ateičiai, kai šis reiškinys taps nekontroliuojamas, įgaus epidemijos pobūdį. Jos šiuo metu padėtų sumažinti šio elgesio nebaudžiamumą, išvengti jo autostimuliacijos.

Viešosios tvarkos pažeidimų prevencija. Viešosios tvarkos pažeidimų prevencija, jos įgyvendinimas reikalauja viso komplekso priemonių, proaktyvios veiklos ir iš teisėsaugos, savivaldos institucijų, ir iš pačios bendruomenės, ir iš pavienių asmenų. Be to, prevencijos priemonės gali būti ir bendro ar individualaus (lygmens), situacinio ar kito pobūdžio. Viešosios tvarkos pažeidimų įvairovė (formos) lemia galimų prevencinių poveikių, priemonių formas bei taikymo galimybes. Toliau pateikiamos atskiros prevencinės veiklos kryptys. Jas išskirti galima sąlygiškai, įgyvendinti aktualu šiuo metu.

Viešosios tvarkos pažeidimų prevencija ir bendruomenė. Atliktų tyrimų⁶⁶⁰ duomenimis, šiuo metu Lietuvoje ne iki galo išnaudojami bendruomenės esantys prevencijos ištekliai. Pastaraisiais metais suaktyvėjo teisėsaugos (ypač policijos) įstaigų iniciatyvos, veiksmai įtraukiant bendruomenės pajė-

⁶⁶⁰ Visuomenės savisaugos sistemos Lietuvoje būklės ir visuomenės bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis analizė. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centas. – Vilnius, 2008. *Vidaus reikalų ministerija*. <http://www.vrm.lt/uploads/media/Analize.doc>.

gas į prevencinę veiklą, kuriant saugios kaimynystės programas, organizuojant bendrus renginius, stiprinant ryšius su socialiniais partneriais. Teisėsaugos institucijos (policija) turėtų daugiau pasitikėti bendruomenės nariais, plačiau panaudoti bendruomenių galimybes. Policija turi pabrėžti jaunų bendruomenės narių (ypač sukūrusių šeimas) įtraukimą į prevencinę veiklą (amžiaus grupė 25–45 m.), o tada galima kalbėti apie ilgalaikes investicijas į prevencinę veiklą, jos efektyvumą.

Viešosios tvarkos pažeidimų prevencija ir savivalda. Paminėtina, kad vietos savivaldos įstatyme numatoma, jog savivaldybėms pavedama užtikrinti švarą ir tvarką viešosiose vietose, taip pat užtikrinti viešąją tvarką ir gyventojų rimtį. Kaip rodo praktika, dalis savivaldybių, įgyvendindamos minėtas funkcijas, parengia ir vykdo atskiras viešosios tvarkos ir visuomenės apsaugos programas (rajo teritorijoje).

Situacinė prevencija viešosios tvarkos pažeidimų atvejais. Akivaizdu, jog didžioji dalis nagrinėjamų nusikalstamų veikų padaroma viešosiose vietose, tad tikslinga diegti situacinės prevencijos priemones. Taigi itin svarbu laiku ir tiksliai išaiškinti kriminogeninius „karštuosius taškus“ ir taikyti konkrečias, trukdančias padaryti pažeidimus priemones. Teisės pažeidimų viešosiose vietose pagrindinę prevencinę veiklą turėtų sudaryti situacinės prevencijos priemonės, tačiau nacionalinėse prevencijos programose trūksta būtent šių priemonių.⁶⁶¹

Policijos taikomi situacinės prevencijos metodai. Policijos veikla, ypač patrulinė, atvykimai pagal iškvietimą, kova su transporto judėjimo taisyklių pažeidimais itin glaudžiai susijusi su situaciniais nusikaltimais. Tačiau policijos vaidmuo mažinant nusikalstamumą viešosiose vietose dažniausiai vertinamas gana prieštaringai. Viena, tikimasi, kad didesnis policijos pareigūnų skaičius jau pats savaime turi prevencinį poveikį. Kita, manoma, kad policijos buvimas tik didina nusikaltimų skaičių.⁶⁶²

Vaizdo stebėjimo sistemų panaudojimas. Vaizdo stebėjimas ir fiksavimas nėra panacėja užsitikrinant viešosios vietos pažeidimų prevenciją, tačiau atskirais atvejais turi akivaizdų teigiamą poveikį. Šiuo metu Lietuvoje vaizdo

⁶⁶¹ Justickis V., Uscila R., Cibarauskiene N., Kuodis G. Situacinės nusikaltimų prevencijos taikymo praktikos ir plėtros Lietuvoje galimybių analizė. – Vilnius, 2008. *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/uploads/media/Situacines_prevencijos_analize.doc.

⁶⁶² Justickis V., Uscila R., Cibarauskiene N., Kuodis G. Situacinės nusikaltimų prevencijos taikymo praktikos ir plėtros Lietuvoje galimybių analizė. – Vilnius, 2008. *Vidaus reikalų ministerija*. http://www.vrm.lt/uploads/media/Situacines_prevencijos_analize.doc.

stebėjimo sistemos per savisaugos programas diegiamos daugelyje didesnių Lietuvos miestų.

Vilniaus miesto savivaldybė su policijos atstovais ir stebėjimo sistema įrengusios bendrovės „Fima“ specialistais, atlikę efektyvumo analizę, priešio išvadą, kad prevencinė stebėjimo sistema nusikalstamumą sumažina iki 61 proc. Pastebėta, jog nusikalsti linkę asmenys, žinodami, kad yra įrengtos kameros, šių vietų vengia.⁶⁶³

Užsienio šalių praktika taip pat pavirtina minėtus faktus. Taigi daugybė miestų visame pasaulyje rūpinasi gyventojų ir svečių saugumu pasitelkdami vaizdo stebėjimo kameras. Bene didžiausias viešas stebėjimo kamerų tinklas įrengtas Didžiosios Britanijos sostinėje Londone. 24 miesto rajonuose 2008 m. pradžioje jau buvo įrengta daugiau kaip 10 tūkst. kamerų. Londone kamerų tinklas sukurtas IP technologijos pagrindu ir yra analogiškas įdiegtam Klaipėdoje. Nors kai kurie skeptikai kamerų efektyvumu dvejoja, remiantis Londono policijos duomenimis, kamerų įrašai padėjo tiriant 15–20 proc. Londono gatvėse padarytų nusikaltimų. Vaizdo stebėjimo sistema buvo itin naudinga 2005 m. tiriant teroristų išpuolį Londono metro. Kamerų užfiksuoti vaizdai padėjo policijai išaiškinti ir sugauti teroristinio išpuolio organizatorius. Didžiojoje Britanijoje kamerų tinklai įrengti ne tik Londone – milijonai lėšų skiriami kitų šalies miestų viešo stebėjimo sistemoms įrengti. Niujorko mieste (JAV) 2007 m. įrengtos pirmosios 115 kamerų, o iki 2010 m. pabaigos viešajai tvarkai prižiūrėti turėtų būti įrengta per 3 tūkst. kamerų.⁶⁶⁴

LITERATŪRA

1. Babachinaitė G., Justickis V., Pečkaitis J. S. ir kt. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.: monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.
2. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos. Duomenys apie nusikalstamumą per 1989–2005 m. Lietuvos Respublikoje (Forma 1-Ž).

⁶⁶³ Zaicevas G. Integruotos stebėjimo sistemos kelias į saugų miestą. *Informacinis portalas www.apsauga.lt*. <http://www.apsauga.lt/?m2=item20050524232929>.

⁶⁶⁴ Projekto „Saugus miestas“ interneto svetainė: <http://www.saugusmiestas.lt/lt/apie-projekta/projekto-aprasymas.html>.

3. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos. Duomenys apie išaiškintus nusikaltimus padariusius asmenis (Forma 4F) 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 metais.
4. Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos. 2008/4(62).
5. Justickis V., Uscila R., Cibarauskienė N., Kuodis G. Situacinės nusikaltimų prevencijos taikymo praktikos ir plėtros Lietuvoje galimybių analizė. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2008.
6. Lietuvos Aukščiausio Teismo 1991 m. nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus, nustatančius baudžiamąją atsakomybę už nužudymus ir kūno sužalojimus“.
7. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. X-4449 1984.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2003.
9. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys (Teistumo duomenys – asmenys, nuteisti 1995, 1996, 1997 metais).
10. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla – Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 1998.
11. Prognostisches Szenar der mittelfristigen Kriminalitätsentwicklung in der Slowakischen Republik – Bratislava, 1996. S. 36.
12. Smaliukas J., Urbelienė J. Nusikalstamumo raida Lietuvoje 1918–1993 m. – Vilnius, 1994.
13. Starkus S., Uscila R. Chuliganizmo raidos 1999–2000 metais prognozė // Jurisprudencija: LTA, 1999. T. 12 (4).
14. Teisinės reformos metmenys. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas.
15. Teismų praktika. 2004. Nr. 20.
16. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S) – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
17. Projektas „Saugus miestas“. <http://www.saugusmiestas.lt>
18. Visuomenės savisaugos sistemos Lietuvoje būklės ir visuomenės bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis analizė. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centas. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2008. <http://www.vrm.lt/uploads/media/Analize.doc>.
19. Zaicevas G. Integruotos stebėjimo sistemos kelias į saugų miestą. *Informacinis portalas www.apsauga.lt*. <http://www.apsauga.lt/?m2=item20050524232929>.

20. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования. – Москва, 1974. С. 333.
21. Клейменов М. П. Уголовно правовое прогнозирование. – Томск, 1991.
22. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления: опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998.

XIV. PAKARTOTINIS (RECIDYVINIS) NUSIKALSTAMUMAS IR JO PREVENCIJA

Pagrįstai teigiama, kad recidyvinis nusikalstamumas kartu su nepilnamečių nusikalstamumu sudaro viso nusikalstamumo branduolį. Dvi nusikaltėlių kategorijos – nepilnamečiai ir recidyvistai – atlieka būtiną visai nusikalstamumo sistemai išlikti funkciją: jų dėka išlieka kriminalinė subkultūra, kuri yra nusikaltėlių socialinio kaitos grandis.⁶⁶⁵ Recidyvinis (dar kriminologijos moksle vadinamas pakartotiniu arba antriniu nusikalstamumu) – neatsiejama kiekvieno laikotarpio, visų šalių nusikalstamumo struktūrinė dalis; skiriasi tik jo mastai, raidos formos bei priežastiniai veiksniai. Tačiau maždaug nuo 1989 m. Lietuvoje prasidėjus kokybiškai naujam laikotarpiui, kintant visuomenės politinei, socialinei, demografiniai, ekonominei, teisinei ir moralinei padėčiai, kartu stipriai pakito visas nusikalstamumas, įskaitant ir recidyvinį. Ypač tapo akivaizdūs neigiami recidyvinio nusikalstamumo kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai. Recidyvinio, organizuoto ir profesionalaus nusikalstamumo apraiškos susiliejo į vieną visumą. Stiprėjo recidyvinio ir nepilnamečių nusikalstamumo rūšių tarpusavio sąsajos.

Kriminologiniai tyrimai rodo, kad recidyvo priežasčių veikimo pradžia laiko požiūriu sutampa su asmens patraukimu baudžiamajon atsakomybės pirmą kartą ir jo nuteisimu, t. y. su asmens patekimu į kriminalinės justicijos poveikio sritį pirmą kartą.⁶⁶⁶ Recidyvistų antvisuomeninių nuostatų formavimasis priežastiniu ryšiu tiesiogiai susijęs su dideliais teisėsaugos veiklos trūkumais. Baudžiamųjų įstatymų leidejas, nustatydamas kriminali-

⁶⁶⁵ Ли Д. А. Преступность в структуре общества. – Москва, 2000. С. 82.

⁶⁶⁶ Pepinsky H. E. Should Recidivism Rates be Controlled?// Crime control strategies. An Introduction to the study of Crime. – New York, 1980. P. 245.

nės bausmės tikslus ir rūšis, jos paskyrimo ir taikymo bendrąsias taisykles, tikisi, kad sudaromos būtinos ir tinkamos sąlygos pakartotinių nusikalstamų veikų prevencijai. Tačiau nusikalstamų veikų recidyvas rodo, kad minėtos sąlygos gali būti panaudojamos neteisingai arba nevisiškai teisingai. Be to, įmanomos ir įstatymų leidėjo klaidos. Todėl neatsitiktinai recidyvinio nusikalstamumo prevencija – viena iš prioritetinių baudžiamosios politikos kryptių. Pastarųjų penkiolikos metų nusikalstamumo Lietuvoje raidos požiūriu ypač aktualūs austrų mokslininko F. Listo žodžiai, pasakyti beveik prieš šimtą metų, jog visa baudžiamoji politika turi būti nukreipta į dvi pagrindines problemas: kovą su recidyvinio nusikalstamumu ir atsitiktinių nusikaltėlių gelbėjimą.⁶⁶⁷

Pirminė ir būtina recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos priemonių kūrimo bei sėkmingo taikymo prielaida yra aiškus recidyvo sąvokos apibrėžimas.

Pačia bendriausia prasme recidyvas (lot. *recidivus* – grįžtantis) reiškia kokio nors reiškinio, dažniausiai neigiamo, pasikartojimą. Taigi apie nusikalstamų veikų recidyvą galima kalbėti tada, kai asmuo vieną po kito padarė dvi ir daugiau nusikalstamų veikų. Tačiau tai – pats bendriausias aiškinimas, nuo kurio prasideda šios sąvokos analizė.

Dažniausiai kriminologijos moksle recidyvas aiškinamas kaip pakartotinis arba daugkartinis nusikalstamos veikos padarymas, nepaisant teismo nuteisimo už jų padarymą, bausmės skyrimo ir atlikimo, laiko tarpo, praėjusio po pirmos ir vėlesnės nusikalstamos veikos, bei kitų faktinių ir teisinių aplinkybių.⁶⁶⁸ Ši samprata iš esmės apima visus nusikalstamų veikų pakartotinumą atvejus.

Toks kriminologinis nusikalstamų veikų recidyvo aiškinimas yra daug platesnis nei recidyvas baudžiamąja teisine prasme. Esminę, struktūrinę recidyvo sampratos reikšmę čia įgauna pats pakartotinės nusikalstamos veikos faktas, nepriklausantis nuo vėlesnių padarinių (pradėto arba nutraukto bau-

⁶⁶⁷ Утевский Б. С. Рецидив и профессиональная преступность // Проблемы преступности. – Москва, 1928. Вып.3. С. 91.

⁶⁶⁸ Pepinsky H. E. Should Recidivism Rates be Controlled? // Crime control strategies. An Introduction to the study of Crime. – New York, 1980. P. 246; Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – Москва, 1969. С. 179; Гальперин И. М. Об уголовной ответственности рецидивистов в свете некоторых криминологических показателей эффективности борьбы с рецидивной преступностью // Эффективность уголовно – правовых мер борьбы с преступностью. – Москва, 1969. С. 179.

džiamojo persekiojimo, skirtos bausmės arba ją pakeičiančios baudžiamojo, administracinio bei visuomeninio poveikio priemonės ir t. t.).

Taigi kriminologijos moksle išskiriami du recidyvo požymiai: kiekybinis (formalus) ir kokybinis (elgesio). Pastarasis leidžia daryti išvadas apie nusikaltusio asmens neigiamas vertybines orientacijas, apie antvisuomeninio požiūrio pastovumą ir asmenybės desocializacijos laipsnį. Nustačius šio recidyvo požymį bus galima tiksliau atsakyti į recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos teorijai ir praktikai rūpimus svarbius klausimus: kas paskatino asmenį nusikalsti, ar adekvati ir teisinga buvo visuomenės ir valstybės reakcija į jo padarytą veiką, ar veiksminga buvo bausmė, socialinė adaptacija atlikus bausmę, kokios reikalingos priemonės tam, kad asmuo nenusikalstų pakartotinai.

Kriminologinė recidyvo samprata apima ne tik teisinius požymius, bet ir psichologines, moralines nusikaltusios asmenybės savybes bei apskritai nusikaltėlio asmenybės kriminologinę charakteristiką, todėl sudaro prielaidas prognozuoti nepageidaujamą nusikalstamą elgesį ir kryptingai taikyti reikiamas individualiosios prevencijos priemones. Ji būtina naujų nusikalstamų veikų prevencijai, taikant prevencijos priemones atliekantiems arba jau atlikusiems bausmę asmenims. Kriminologiniai recidyvo požymiai negali sukelti asmeniui jokių neigiamų teisinių padarinių.

Be to, kriminologijos pripažinimas savarankišku mokslu lėmė būtinybę formuoti visumai sąvokų, tapusių šio mokslo tyrimo dalykui ir tikslams, kaip vienai svarbiausių kriminologijos mokslo metodologijos kryptių. Kriminologijos mokslui, visas savo žinias nukreipiančiam į praktinį tikslą – prevenciją, labai svarbios ne tik atskiros deviacijos, bet ir jų priežastinė visuma, nustatant nusikalstamo elgesio priežastingumo ypatybes, raidos prognozes, prevencijos galimybes. Dėl tų pačių priežasčių kriminologijos moksle sąvokos „nusikalstamų veikų recidyvas“ turinys papildomas ir transformuojamas į sąvoką „recidyvinis nusikalstamumas“ (arba „pakartotinis nusikalstamumas“) kaip socialinis teisinis reiškiny.

Sistemiškai analizuojant ir apibendrinant nusikalstamumo Lietuvoje būklės, struktūros bei dinamikos statistinius rodiklius per pastaruosius dvidešimt metų, akivaizdi viena iš daugelio stebimų neigiamų nusikalstamumo tendencijų – t. y. spartus nusikalstamų veikų recidyvo skaičiaus didėjimas: labiausiai jis didėjo nuo 1990 m., kai recidyvinių nusikaltimų dalis sudarė 25,6 proc., iki 1998 m., kai ši dalis sudarė jau apie 40 procentų. Tačiau per pastarąjį dešimtmetį jų dalis registruoto nusikalstamumo struktūroje Lietu-

voje sumažėjo iki 21 proc., palyginti su ištirtomis nusikalstamomis veikomis 2007 metais.⁶⁶⁹

Be kiekybinių recidyvinio nusikalstamumo raidos rodiklių, svarbu pagnagrinėti ir kokybinius rodiklius, t. y. recidyvo struktūrą. Šio reiškinio struktūros analizė svarbi ir teoriškai, ir praktiškai, nes būtent joje atsispindi recidyvo esmė bei pagrindinės raidos tendencijos, reikšmingos realiai būtinoms prevencinio poveikio kryptims nustatyti.

Recidyvinio nusikalstamumo struktūra iš esmės panaši į viso nusikalstamumo struktūrą. Aptariamojo laikotarpio Lietuvos nusikalstamumo struktūroje vyrauja nusikalstamos veikos nuosavybei, ypač vagystės (apie 60 proc. visų užregistruotų nusikalstamų veikų). Tarp recidyvinių nusikaltimų taip pat vyrauja vagystės; jos vidutiniškai sudaro 57,1 proc. visų nusikaltimų.

Recidyviniam nusikalstamumui labiau negu visam nusikalstamumui būdingi kai kurie sunkūs smurtiniai nusikaltimai: tyčiniai nužudymai ir tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai. Recidyvistai padaro šiek tiek daugiau nei 40 proc. visų sunkių nusikalstamų veikų.

Recidyvo registracijos požiūriu reikia turėti galvoje, kad registruojama tik ta visuma nusikalstamų veikų, kurias padaro asmenys, turintys nepanaikintą ir neišnykusį teistumą (t. y. recidyvas baudžiamąja teisine prasme). Tačiau recidyvinio nusikalstamumo prevencijos požiūriu labai svarbūs bet kokie pakartotiniai baudžiamojo pobūdžio nusizengimai (recidyvas kriminologine prasme), nes tai gali reikšti asmenybės kriminalinės karjeros tęsą.

Pakito ne tik kiekybinė recidyvo išraiška. Per nagrinėjamą laikotarpį įvyko esminiai nusikaltėlių recidyvistų charakteristikos pokyčiai. Tarp pakartotinai nusikalstamas veikas darančių asmenų formuojasi profesionalūs organizuoti nusikaltėliai, dažniausiai besispecializuojantys daryti nusikalstamas veikas nuosavybei. Būtent nusikaltimai nuosavybei atskleidžia aiškią tendenciją didėti pakartotinio nusikalstamumo daliai. Iš pataisos įstaigų išeina didelė dalis asmenų, dar negyvenusių rinkos ekonomikos sąlygomis, todėl visiškai socialiai nepritapusių. Tai labai pasunkina jų readaptacijos visuomenėje galimybę.

Į pakartotinai nusikalstančiųjų gretas vis dažniau įsilieja vaikai, jaunimas, t. y. socialiai nesaugūs ir neatsparūs individai. Recidyvinis nusikalsta-

⁶⁶⁹ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 67.

mumas iš esmės yra jaunimui būdingas nusikalstamumas su visais socialiniais padariniais ir jo prevencijos priemonėmis. Vidutinis pakartotinai nusikaltusio asmens amžius – 30 metų.

Vertinant aukštą recidyvinio nusikalstamumo lygį, neigiamą jo pasekmių įtaką visuomenės raidai ir galiausiai numatant šio teisinio socialinio reiškinio kaitos perspektyvas, iškyla klausimas dėl recidyvinio nusikalstamumo kontrolės būtinybės, teikiant pirmenybę prevencijos priemonėms.

Recidyvinį nusikalstamumą, kaip ir visą nusikalstamumą apskritai, lemia kompleksas ekonominių, teisinių, kultūrinių, politinių ir socialinių veiksnių, kuriuos įmanoma riboti nuolat derinant įvairias prevencinės veiklos galimybes.

Kalbant apie recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptis, labai svarbu, kad imtų veikti bendras trijų grandžių mechanizmas. Pirma, užtikrinamas pirminio nusikalstamumo veiksmingos prevencijos sistema. Antra, pataisos įstaigos pažangiai reformuojamos, siekiant terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo „kokybės“. Trečia, užtikrinamas teistų asmenų socialinės readaptacijos sistemos veiksmingas funkcionavimas ir tolesnė jų elgesio priežiūra.

Kaip vieną stipriai veikiančių pakartotinį nusikalstamumą veiksnių būtina įvardyti ilgai galiojusių baudžiamųjų įstatymų nepagrįstai griežtų nuostatų taikymo pasekmės. Ilgą laiką iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir ją atkūrus vyravo aiški tendencija griežtinti baudžiamąją atsakomybę ir didinti laisvės atėmimo bausmės trukmę. Kriminologinių tyrimų įvairiose šalyse duomenys liudija, kad nusikalstamumo lygis tarp asmenų, atlikusių kriminalinę bausmę (ypač laisvės atėmimo), daug didesnis nei tarp kitų asmenų.⁶⁷⁰ Lietuvoje apie 40 proc. laisvės atėmimo bausmę atlikusių asmenų padaro naujas nusikalstamas veikas. Iš jų vidutiniškai 30 proc. naujas nusikalstamas veikas padaro per vienerius metus po išėjimo iš laisvės atėmimo vietų. Vadinas, būtent pirmieji metai atlikus bausmę yra patys pavojingiausi recidyvo požiūriu. Tai nusako recidyvinio nusikalstamumo iš esmės penitencinę prigimtį, t. y. jį daugiausia sudaro laisvės atėmimo bausmę atlikusių asmenų padaromos nusikalstamos veikos. Todėl laisvės atėmimo bausmė ir jos nepagrįstai platus taikymas teismų praktikoje turi ypatingą reikšmę recidyvinio nusikalstamumo plitimui.

⁶⁷⁰ Prison and Probation Service: A Comparative Study in Sweden, England and Wales. – London, 1983. P. 154.

Vykdomos griežtos baudžiamosios politikos padariniai akivaizdūs: Lietuvoje 1999 m. buvo 13 000–15 000 nuteistųjų, t. y. 100 tūkstančių gyventojų turėjome net 350 kalinių. Nors 2008 m. minėtas skaičius sumažėjo iki beveik 8 tūkstančių asmenų, laikomų Kalėjimų departamentui pavaldžioje įstaigose. Tai palyginti didelis kalinamų asmenų skaičiaus rodiklis Europoje.⁶⁷¹ Daugybė kalinių kalėjimuose ir kolonijose lemia ne tik milžiniškas išlaidas pataisos įstaigoms išlaikyti iš mokesčių mokėtojų pinigų, bet ir tai, kad buvusių kalinių integracija į visuomenę buvo beveik neįmanoma, nes daugelis šios kategorijos asmenų pasuka nusikaltimų keliu. Visais laikais ir visur pastebima, kad ten, kur teistų asmenų santykinai daugiau, visuomenė tampa labiau kriminalizuota. Joje paties nusikaltimo „vertė“ yra ne labai didelė. Plačiai taikant laisvės atėmimo bausmes ir ilginant jų trukmę, recidyvinis nusikalstamumas turi tendenciją didėti.

Tai paprasta įrodyti prisiminus įkalinimo istorijos chronologiją.⁶⁷² Galima aiškiai pastebėti, jog baudimo įkalinimu nuostata buvo nuolat susijusi su kalėjimo ir jo metodų kritika. Ją būtų galima perteikti keletu teiginių:

- Įkalinimas skatina pakartotinius nusikaltimus. Išėjus iš kalėjimo didesnė tikimybė negu anksčiau vėl į jį patekti. Statistikos duomenys liudija, kad ganėtinai didelė dalis nuteistųjų yra buvę kaliniai. Taigi kalėjimas, užuot išleidęs į laisvę pataisytus individus, „veisia“ tarp gyventojų pavojingus nusikaltėlius: kasmet visuomenei grąžinama apie 4–5 tūkstančius asmenų. Tai sąlyginai tiek pat nusikaltimo židinių.
- Kalėjimas nesumažina nusikalstamumo masto: galima kiek norint juos plėsti, tačiau nusikalstamų veikų ir nusikaltėlių skaičius nekinta arba dar blogiau – didėja. Nusikalstamų veikų nemažėja, recidyvų kreivė kyla.
- Kalėjimas neišvengiamai „gamina“ nusikaltėlius. Pataisos įstaigose susikuria – jos sudaro tam palankias sąlygas – solidarių, hierarchizuotų nusikaltėlių pasaulis. Ir šiame uždarame pasaulyje auklėjamas pirmą kartą nuteistas žmogus. Laikas, praleistas laisvės atėmimo vietoje, daro didžiulę neigiamą įtaką nuteistojo asmenybei. Pasikeičia jo interesai, poreikiai, požiūriai, moralės ir kitos vidinės nuostatos.

⁶⁷¹ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008. P. 26, 78.

⁶⁷² Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.

- Galiausiai kalėjimas yra klaidingas ir ekonomiškai, nes brangiai kainuoja jį įsteigti, taip pat brangiai atsieina nusikalstamumas, kurio jis neįstengia pažaboti.

Taigi visuomenėje vyrauja klaidinga iliuzija, jog kuo griežtesnė bausmė, tuo bekompromisiškesnė pati kova su nusikalstamumu. Tačiau vyraujanti griežtų sankcijų politika netrukdo tuo pačiu metu kalbėti apie humanizaciją, t. y. apie pasiektus bausmės tikslus netaikant griežčiausių įstatyme numatytų sankcijų. Baudžiamosios represijos ekonomijos principas turi būti būdingas teisei valstybei.

Todėl pagrįstai siūloma orientuoti Lietuvos baudžiamąją politiką į platesnį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymą. Tam įgyvendinti pagelbės laipsniškas probacijos instituto plėtojimas (bausmės vykdymo atidėjimo, alternatyvių kriminalinei bausmei poveikio priemonių taikymo). Taigi recidyvinio nusikalstamumo prevencija artimai susijusi su pagrįstu bausmių politikos humanizavimu.

Tačiau bausmė, nesvarbu, kokios ji rūšies ar dydžio, negali būti vienintelė recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir juo labiau prevencijos priemonė. Daugybės atliktų mokslinių ir praktinių tyrimų rezultatai verčia abejoti pageidaujamu bausmės vaidmeniu vykdant nusikalstamumo prevenciją, t. y. kad asmenys pasitaisytų ir ateityje nedarytų naujų nepageidautinų deviacijų. Bausmės nesugebėjimą sumažinti ir nusikalstamumo apskritai, ir recidyvo skaičių Vakarų mokslininkai įvardija bausmės „krize“.

Daugelio kriminologų tyrimų išvados patvirtina, jog vienas iš veiksnių, lemiančių recidyvinį nusikalstamumą, yra laisvės atėmimo įstaigų veiklos trūkumai. Kriminogeniniu požiūriu labai nepalanki padėtis susiklosčiusi Lietuvos pataisos įstaigose: pačių laisvės atėmimo įstaigų stoka, jų perpildymas, esamomis sąlygomis nepakankamas įvairių kategorijų nuteistųjų diferencijavimas, kvalifikuotų darbuotojų stoka, mažas nuteistųjų užimtumas. Ši padėtis ir jos sukeliamos neigiamos pasekmės yra didžiulė kliūtis įkalinimo įstaigoms normaliai dirbti.

Kalėjimų reformos kryptingumas turėtų priklausyti nuo valstybės pasirinktos baudžiamosios politikos kryptingumo, būtent nuo bausmės teorijos, apibrėžiančios bausmės paskirtį ir tikslus, pasirinkimo. Nes bausmė ir jos vykdymas yra neatsietinos viena nuo kitos kategorijos. Kokie tikslai keliami skiriant valstybės vardu bausmę, tokių tikslų turi būti siekiama ją vykdant. Bausmių tikslai apibrėžia ir jas vykdančių įstaigų paskirtį bei veiklos kryptingumą. Išskirtinis vaidmuo tenka valstybei kaip organizuotai vi-

suomenės politinei jėgai, kuri pasirenka ir nustato bendrą kovos su nusikalstamumu (taip pat ir recidyviniu) strategiją.

Antai dalis užsienio valstybių nusprendė recidyvistus padaryti nepavojingus (JAV Kalifornijos ir 20 kitų valstijų), tokius asmenis ilgam laikui įkalindamos. Kitos valstybės pasirinko vadinamąją išvengimo (*diversion*) politiką (ypač vykdydamos nepilnamečių recidyvo prevenciją, pvz., Vokietija), kiek įmanoma besistengdamos atitraukti nepilnamečių dėmesį nuo nusikalstamos veiklos, priartinti prie teigiamų dalykų. Dar kitos šalys plėtoja rehabilitacijos modelį (Danija, Olandija), kurio pagrindinė idėja – kurti veiksmingas resocializacijos sistemas asmenims, patekusiems į baudžiamosios justicijos veikimo sritį.

Vertinant šiuo metu Lietuvoje galiojančio Baudžiamojo kodekso bausmių sistemos, jų paskirties, sankcijų, bausmių taikymo praktikos nuostatas galima daryti išvadą, kad valstybės baudžiamoji politika orientuota į galimybės padaryti nusikalstamą veiką atėmimo teoriją. Tai ilgalaikis laisvės atėmimas turint tikslą nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir atimti arba apriboti nuteistajam galimybes daryti naujas nusikalstamas veikas.

Siekiant išvardytų bausmės tikslų (nusikalstamą veiką padariusį asmenį nubausti ir atimti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas), radikali bausmių vykdymo įstaigų permainingos nebūtinės, nes šie tikslai pasiekiami jau nuo to momento, kai asmuo patenka į įkalinimo įstaigą, nesvarbu, kokia bausmės vykdymo kokybė. Reikalingos tik milžiniškos investicijos naujoms kalinimo įstaigoms statyti ir įrengti, nes esama padėtis kalėjimuose gali kelti grėsmę elementariai tvarkai ir saugumui. Tačiau nežinia, ar šios investicijos vertinamos teigiamai recidyvo prevencijos požiūriu, ar asmenys, atlikę bausmę, laikysis valstybėje galiojančių įstatymų ir nenusikals pakartotinai. Šis bausmės tikslas tampa tarsi antraeiliu vyraujančioje griežtoje baudžiamojoje politikoje, bet kad būtų išvengta recidyvo, valstybei turi rūpėti bausmės vykdymo kokybė.

Neišvengiamai priartėja tas momentas, kai nuteistasis, atlikęs jam paskirtą bausmę, grįžta į visuomenę. Tačiau didžiulė dalis anksčiau teistų asmenų nesugeba reintegruoti į jau pakitusią visuomenę, prisitaikyti prie bendravimo aplinkos arba dar blogiau – jis būna ją praradęs jau per bausmės atlikimo laikotarpį.

Nuteistieji laisvės atėmimu ilgai gyvena nusikalstamoje aplinkoje, nuolat jausdami kriminalinės subkultūros įtaką. Elgesio normos, prie kurių nuteistieji pripranta atlikdami bausmę, dažnai tampa konfliktų laisvėje šalti-

niu. Taip yra todėl, kad socialinės normos, kurios pataisos įstaigose laikomos kriminalinės subkultūros normomis arba net privalomomis, normalioje visuomenėje vertinamos kaip neleistinos. Be to, įprotis būti tarp panašių žmonių negali automatiškai išnykti išėjus į laisvę. Daugelis išėjusių į laisvę asmenų, ypač tie, kurie neturėjo arba prarado socialinius ryšius su artimaisiais, jaučia stiprų poreikį bendrauti su panašaus likimo žmonėmis. Tokie asmenys nėra neigiamai nusiteikę prieš buvusį kalinį, panašiai suvokia ir vertina gyvenimo vertybes, vienodai skiria, kas leistina ir kas ne. Glaudus anksčiau teistų asmenų bendradarbiavimas laisvėje pratęsia kriminalinės subkultūros įtaką ir kartu kiekvieno iš jų kriminalinę karjerą.

Taigi aišku, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys yra daug blogiau už visus kitus pasirengę spręsti kylančias problemas. Tokiems asmenims tenka per trumpą laiką išspręsti daug sunkių klausimų: susirasti pastogę, darbą, atkurti ryšius su šeima, t. y. atlikti visa tai, kam kai kurie žmonės paaukvoja kelerius metus.

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad nusikalstamos veikos recidyvo tikimybė priklauso ir nuo nuteistųjų laisvės atėmimu socialinės readaptacijos efektyvumo, sugebėjimo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų.

Teistų asmenų socialinės readaptacijos sistemos sukūrimas ir jos efektyvumas siejamas su trijų lygių veikla:

- teikti socialinę paramą bausmę atliekantiems nuteistiesiems – ruošti juos išeiti į laisvę;
- įkurdinti, įdarbinti, teikti kitokią pagalbą į laisvę išėjusiems asmenims, padėti patenkinti visuomenei priimtinais būdais fiziologinius ir socialinius jų poreikius;
- prižiūrėti anksčiau teistus asmenis, nustatyti jų teisių ir pareigų progresyvinę sistemą, skatinančią asmeninę jų atsakomybę.

Socialinė adaptacija laisvėje sudaro sąlygas ir skatina asmens, grįžusio iš laisvės atėmimo vietos, tolesnį resocializacijos procesą, dalinę atskirtį nuo kriminalinės struktūros. Tokie asmenys susiduria su didžiuliu sunkumu – neigiamą visuomenės ir atskirų jos narių pažiūrą į buvusį kalinį, kriminologų vadinama stigmatizacija (lot. *stigma* – amžina žymė). Dėl šių nuolatinių neigiamų vertinimų bausmę atlikęs asmuo tarsi praranda teisę būti doru, sąžiningu piliečiu, jis tiesiog išstumiamas iš visuomenės, todėl jo resocializacija beveik neįmanoma. Viso to rezultatas – recidyvas, kriminalinės karjeros tęsa.

Vienas iš veiksnių, turinčių didelę įtaką recidyviniam nusikalstamumui, yra valstybinio mechanizmo, užtikrinančio laisvės atėmimo bausmę atlikusių asmenų socialinę adaptaciją, nebuvimas. Būtinybė teikti postpenitencinę pagalbą tokiems asmenims yra visuotinai pripažinta ir patvirtinta tarptautiniais teisės aktais. Pavyzdžiui, 1955 m. Ženevoje įvykusiame pirmajame Jungtinių Tautų kongrese dėl kelio užkirtimo nusikaltimui ir elgesio su teisės pažeidėjais priimtose Tipinėse minimaliose elgesio su kalininiais taisyklėse įtvirtinta svarbi nuostata, kad valstybės (visuomenės) pareigos ne-sibaigia nuteistajam atlikus kriminalinę bausmę.⁶⁷³

Recidyvo prevencijos požiūriu svarbi pažangios kalnimo sistemos skirtybė yra valstybės pareiga rūpintis nuteistuoju ir, jam atlikus bausmę, pareiga padėti readaptuotis visuomenėje.⁶⁷⁴

Socialinė adaptacija suprantama kaip individo prisitaikymas prie visuomenės, makroaplinkos, prie joje vyraujančių socialinių santykių, normų, vertybių, kultūros. Svarbiausia šiame procese – tai į naują visuomenę įsiliejančių asmenų lygiavertės teisės ir atitinkamos pareigos, vykdomos siekiant lygiateisio visuomenės nario statuso. Tik taip galima iš dalies išvengti stigmatizacijos, „atstumtųjų“ padėties visuomenėje padarinių, palengvinti resocializacijos galimybes, o tai yra recidyvo prevencija.

Bausmę atlikusių asmenų socialinės adaptacijos mechanizmas ganėtinai sudėtingas ir prieštaringas. Ar jis funkcionuoja sėkmingai, priklauso nuo daugelio socialinių, ekonominių, teisinių ir organizacinių veiksnių. Jis gali susikomplicuoti visuomenės nestabilumo sąlygomis, esant ekonominei krizei šalyje ir panašiai. Esamomis socialinėmis sąlygomis valstybėje akivaizdus visas kompleksas destabilizuojančių socialinių veiksnių, kurie trukdo bausmę atlikusių asmenų adaptacijos procesams. Šiuolaikinė visuomenė susirūpinusi politiniu ir kitokiu nestabilumu šalyje, o nuteistųjų ir anksčiau teisčių asmenų problemos ją domina tik tiek, kiek tai svarbu konkrečiais (asmeniniais) atvejais. Valstybė dėl ilgalaikės finansinės krizės gali skirti tik labai skurdžią dalį materialinių lėšų, reikalingų šiai asmenų kategorijai paremti.

Europos kalnimo įstaigų taisyklių 87 punkte pabrėžiama, kad: „... Visi kaliniai turi teisę naudotis specialiai parengtomis priemonėmis, siekiant

⁶⁷³ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991. P. 166.

⁶⁷⁴ Blagg H., Smith D. Prison and sentencing trends// Crime, penal policy and social work. – London, 1989. P. 35–37.

po išėjimo į laisvę palengvinti jų sugrįžimą į visuomenę, šeimą, darbą⁶⁷⁵. Per pastaruosius penkiolika metų buvo priimta keletas įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, reglamentuojančių socialinę pagalbą nuteistiesiems laisvės atėmimo vietose ir ruošiant juos išeiti į laisvę. Juose numatoma bausmės atlikimo įstaigos teikiama pagalba bendradarbiaujant su savi-valdybėmis, apgyvendinant ir įdarbinant anksčiau teistus asmenis, apgyvendinant nuolatinės gyvenamosios vietos neturinčius asmenis nakvynės namuose, apgyvendinant invalidus, senelius jų prašymu ir nepilnamečius prieglaudoje ar globos namuose, materialinė parama (pašalpos, drabužiai) ir taip toliau.

Kita labai svarbi recidyvinio nusikalstamumo postpenitencinio laikotarpio prevencijos priemonė – socialinė kontrolė. Socialinė kontrolė recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje turėtų būti suprantama kaip valstybinio ir visuomeninio poveikio asmenims, atlikusiems kriminalinę bausmę, siekiant organizuoti jų gyvybinę veiklą remiantis nusistovėjusiomis elgesio taisyklėmis ir normomis, sistema.

Formalioji socialinė kontrolė (vykdoma valstybės įgaliotų institucijų) yra ganėtinai šiurkštus valstybės įrankis. Ją įgyvendinant neišvengiamai įsiveržiama į teisinį žmogaus statusą, ji gali apriboti subjektyvias jo teises, pirmiausia konstitucines, (pvz., judėjimo laisvę), papildomai įpareigoja. Todėl įtraukus į formalios socialinės kontrolės sritį visus be išimties bausmę atlikusius asmenis, neatsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, buvusią nusikalstamą veiklą ir elgesį, būtų nepagrįstai apribojamos šių asmenų subjektyvios teisės.

Remiantis tuo, kas pasakyta, formalios socialinės kontrolės objektas dažniausiai yra asmenys, išėję iš laisvės atėmimo vietų. Kaip jau minėta, pastaruoju metu kasmet Lietuvoje būna apie 4-5 tūkstančiai tokių asmenų.

Sukonkretinant šios grupės prevencijos priemones reikėtų pabrėžti, kad jos turi numatyti:

- užtikrinti kriminalinę bausmę atlikusių asmenų veiksmingą socialinę kontrolę;
- suaktyvinti ir tobulinti kriminalinę bausmę atlikusių asmenų socialinės adaptacijos procesą, realiai sprendžiant socialinės pagalbos jiems teikimo klausimus;
- įtraukti kriminalinę bausmę atlikusius asmenis į šalies darbo rinką;

⁶⁷⁵ The European prisons rules. Council of Europe Press, 1994. P. 15.

- laiku nutraukti tokių asmenų kriminalinės veiklos tąsą, užtikrinant baudžiamosios atsakomybės už pakartotinę nusikalstamą veiką neišvengiamumo principą;
- užtikrinti prevencinėje veikloje diferencijuotą požiūrį į asmenis, atlikusius bausmę – neįgaliuosius, narkomanus, tuberkulioze sergančius asmenis, neturinčius gyvenamosios vietos, praradusius socialinius ryšius su šeima, artimaisiais, turinčius psichinių nukrypimų ir panašiai.

LITERATŪRA

1. Blagg H., Smith D. Prison and sentencing trends // Crime, penal policy and social work. – London, 1989.
2. Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. – Vilnius: Baltos lančios, 1998.
3. Nusikaltamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2008.
4. Pepinsky H. E. Should Recidivism Rates be Controlled? // Crime control strategies. An Introduction to the study of Crime. – New York, 1980.
5. Prison and Probation Service: A Comparative Study in Sweden, England and Wales. – London, 1983.
6. The European prisons rules. Council of Europe Press, 1994.
7. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
8. Ли Д. А. Преступность в структуре общества. – Москва, 2000.
9. Преступление и преступность. – Москва, 1969. С. 179; Гальперин И. М. Об уголовной ответственности рецидивистов в свете некоторых криминологических показателей эффективности борьбы с рецидивной преступностью // Эффективность уголовно – правовых мер борьбы с преступностью. – Москва, 1969.
10. Утевский Б. С. Рецидив и профессиональная преступность // Проблемы преступности. – Москва, 1928. Вып. 3.

XV. ORGANIZUOTAS NUSIKALSTAMUMAS IR JO PREVENCIJOS KRYPTYS

Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, organizuoto nusikalstamumo atsiradimą lėmė visuomeninių poreikių uždraustoms prekėms ir paslaugoms visuma.

Kriminologijos, baudžiamosios teisės ir kitose teisės mokslų srityse padaryta daug siekiant identifikuoti organizuotą nusikalstamumą, nustatyti jo kilmės bei raidos priežastingumus, įvairiomis valstybinio poveikio priemonėmis bandoma bent nors kiek jį kontroliuoti. Tačiau iki šiol išlieka panašios problemos kaip ir prieš dešimt, dvidešimt ir daugiau metų. Pirmiausia tai organizuoto nusikalstamumo atsiradimo, vystimosi bei jo sampratos problema.

Lietuvoje organizuotas nusikalstamumas yra gana naujas reiškinys. Po Antrojo pasaulinio karo tuometinėje TSRS atsiradusios pirmosios organizuoto nusikalstamumo užuomazgos siejamos su profesionalių nusikaltėlių luomu „vagys įstatyme“. Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje pasireiškė devintojo dešimtmečio viduryje. Tuo metu „vagių įstatyme“ luomo atstovų jau buvo ir Lietuvoje. Tačiau tai nereiškia, kad tik šios grupės asmenys būrėsi į organizuotas nusikalstamas grupes. Tiesiog tuo metu buvo poreikis bei socialinės ir teisinės galimybės nusikaltėliams konsoliduotis. Nusikalstamumas ėmė staigiai didėti 1988 m. ir didėjo iki 1995–1996 m.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pradėjus kurtis rinkos santykiams, buvo imta kaupti pradinį kapitalą, todėl savavališkai pasisavinta dalis valstybės turto, kuris neteisėtai perėjo į privatųjį sektorių. Tuo pačiu metu itin sustiprėjo organizuotos nusikalstamos gaujos, tarpusavyje kariaujančios dėl įtakos sričių, reketuojančios verslininkus savo kontroliuojamoje teritorijoje, reikalaujančios atiduoti skolas. Šios gaujos, per trumpą laiką sukaupusios daug lėšų, suformavusios vidinę savo struktūrą, aktyviai dalyvavo privatiza-

cijoje, todėl vėliau iš dalies žlugo nemažai didelių įmonių ir bankų, buvo padaryta didelė ekonominė žala ūkio subjektams ir gyventojams, praradusiems lėšas ir galimybę dalyvauti investiciniuose procesuose.

Besiformuojant Lietuvoje rinkos santykiams ir vis labiau stiprėjant legaliai ekonomikai, organizuotas nusikalstamumas įgauna šių struktūrų veikimui daugelyje valstybių būdingų bruožų, užimdamas nelegalias rinkas, tenkindamas draudžiamų prekių ir paslaugų paklausą bei ją kurdamas.

Organizuotas nusikalstamumas yra nuolat kintantis socialinis reiškiny, kurio ištakomis galima laikyti kriminogeninius procesus ekonominėje valstybės veikloje, nes organizuoto nusikalstamumo atsiradimą paskatino maksimaliai galimos materialinės naudos ieškojimas, siekiant jos bet kokiomis priemonėmis ir pasinaudojant politikos trūkumais ekonomikos bei teisės srityse. Demokratiniai procesai valstybėje, ekonomikos, teisinės sistemos raidos problemos, socialinės sistemos pokyčiai, korupcija vis labiau skatina nusikalstamumo plėtrą, kartu ir vis rafinuotesnių jo raiškos formų paiešką bei įgyvendinimą. Vertinant esamą padėtį reikia turėti omenyje ir globalizacijos procesus: migraciją, teisės sistemų konkurenciją arba asimiliaciją ir panašiai. Taigi, tokiaime kontekste bandoma formuoti organizuoto nusikalstamumo kaip visoms šalims būdingo probleminio reiškinio sampratą.

Organizuoto nusikalstamumo pažinimo būtinybė skatina mokslinius bei praktikus pateikti šio reiškinio charakteristikas, kad būtų galima formuoti sistemiską poveikio šiems procesams strategiją. Tačiau vis nepavyksta rasti bendros nuomonės, kaip reikėtų apibrėžti organizuotą nusikalstamumą, o XX a. devintojo dešimtmečio viduryje ir dešimtojo dešimtmečio pradžioje apskritai buvo suabejota organizuoto nusikalstamumo sąvokos būtinumu. Profesorius M. Levi nuomone, sąvoka „organizuotas nusikalstamumas“ tapo tiesiog globali, nes šia sąvoka stengiamasi apibrėžti per daug didelę kriminalinių reiškinių įvairovę, o Rusijos kriminologas A. Krylovas teigė, kad terminas „organizuotas nusikalstamumas“ yra iš esmės nevykęs, nes bet koks nusikalstamumas apskritai turi organizuotumo elementų.⁶⁷⁶

Kuriant bendrą organizuoto nusikalstamumo sąvoką iškyla ir dar viena problema – šio reiškinio mastas, t. y. kokios organizuotos ir nusikalstamos grupuotės sudaro organizuotą nusikalstamumą. Sprendžiant šį klausimą svarbu tiksliai apibrėžti ribas, pagal kurias galima būtų nustatyti, kokią nu-

⁶⁷⁶ Gutauskas A. Organizuotas nusikalstamumas ir jo teisinio apibrėžimo problema // Jurisprudencija. 1999. Nr. 13(5). P. 74–75.

sikaltėlių grupę galima priskirti organizuotam nusikalstamumui, kad būtų galima kuo tiksliau taikyti baudžiamąsias priemones ir teisingai įvertinti grupuotą kriminologiniu aspektu. Viena, per siaura jos sąvoka apimtų per mažai nusikalstamos veiklos, o likusios už šios sąvokos ribų nusikalstamos grupuotės išvengtų tinkamos baudžiamosios atsakomybės. Kita, per plati sąvoka gali iškreipti organizuoto nusikalstamumo esmę ir gali būti taikomos nepagrįstos baudžiamojo poveikio priemonės paprastam grupiniam nusikalstamumui. Todėl idealiausias organizuoto nusikalstamumo apibrėžimas būtų toks, kuris tiksliai nubrėžtų ribas tarp organizuotų grupuočių ir pavienių nusikaltėlių arba grupėmis padariusių nusikaltimus asmenų.

Formuluojant organizuoto nusikalstamumo kuo tikslesnę sąvoką, reikėtų atkreipti dėmesį į tris svarbius organizuoto nusikalstamumo požymius:

- raiškos kryptis, formas, priemones bei būdus;
- organizuoto nusikalstamumo vidinę organizacinę struktūrą kaip jo priežastinį veiksnį;
- organizuoto nusikalstamumo sąveiką su socialine aplinka.

Ir kriminologinėje literatūroje, ir baudžiamosios teisės literatūroje organizuoto nusikalstamumo samprata formuluojama iš trijų pagrindinių sudedamųjų, siejamų su organizuoto nusikalstamumo raiška:

- veiklos ir jos formų;
- organizacinių grupės aspektų;
- organizuoto nusikalstamumo požymių.

Pirmiausia organizuotas nusikalstamumas – tai itin kruopščiai suderinti nusikaltėlių veiksmai siekiant vieno bendro tikslo – maksimalaus pelno. Šio tikslo siekiama ne tik gerai suplanuotais neteisėtais veiksmais, bet ir su jais susijusiais teisėtais veiksmais, tokiais kaip, pavyzdžiui, teisėtas pastatų, vėliau naudotinų neteisėtai veiklai (kontrabandinėms prekėms sandėliuoti, narkotinėms medžiagoms gaminti ir t. t.), pirkimas. Organizuoto nusikalstamumo raiškos kryptys bei būdai labai sudėtingi. Tik esant tam tikram sutelktumo lygiui, išnaudojant grupės struktūros pranašumus prieš pavienius nusikaltėlius, įmanoma daryti nusikalstamas veikas, kurių atskirai veikiantys, situaciniai nusikaltėliai padaryti negalėtų. Būtent dėl šių savybių organizuotas nusikalstamumas skiriasi nuo kitų nusikalstamumo rūšių. Organizuotam nusikalstamumui būdingos veikos, reikalaujančios būtent koordinuotumo, daug vienminčių nusikaltėlių, pasižyminčių pastovumu ir besąlygiška ištikimybe luomui. Organizuotas nusikalstamumas ieško galimybių plėtoti veiklą darant didžiausias pajamas duodančius ir mažiausiai sąnaudų

reikalaujančius nusikaltimus. Beje, reikia atkreipti dėmesį, kad šiuo atveju sąnaudos reiškia ne tik materialines išlaidas, bet ir neteisėtos veiklos riziką, kad bus ištirtos nusikalstamos veikos ir nustatyti bei baudžiamojon atsakomybėn patraukti nusikalstamas veikas padarę organizuotos grupės nariai.

Nagrinėjant organizuoto nusikalstamumo sąvoką, suformuluotą jo raiškos aspektu, labai svarbu atsižvelgti į nusikaltimų mastą, nes labai retai organizuotos grupuotės užsiima viena veikla. Žinoma, nusikaltimų specifika priklauso nuo geografinės padėties, nusikalstamų tradicijų.

Klaida, daroma apibūrinant organizuotą nusikalstamumą jo raiškos aspektu, – tai bandymas išvardyti nusikalstamas veikas, priskiriamas organizuotam nusikalstamumui. Be abejo, yra veiklų, kurios dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių, savo masto ir įgyvendinimo būdų yra priskiriamos organizuotam nusikalstamumui kaip tipinės tokios rūšies veiklos. Tačiau pateikti organizuotam nusikalstamumui priskiriamų veikų baigtinį sąrašą neįmanoma. Vis sparčiau tobulėjant technologijoms, stiprėjant ekonomiškai, atsirandant vis naujoms veiklos sritims, organizuotas nusikalstamumas atranda vis naujų veiklos sričių, į kurias galima įsitraukti. Juk prieš dvidešimt metų niekas negalėjo numatyti, kad toks žmonijos technologijų laimėjimas kaip kompiuterija, internetas taps dar viena organizuoto nusikalstamumo veiklos sritimi.

Baigtinio sąrašo problema buvo ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiam Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 227¹ straipsnyje⁶⁷⁷ buvo nustatyta atsakomybė už nusikalstamo susivienijimo iš trijų ar daugiau asmenų, turinčių tikslą daryti sunkius nusikaltimus, kūrimą bei dalyvavimą jo veikloje. Neliko prieš tai šiame straipsnyje buvusio baigtinio nusikalstamų veikų sąrašo, tačiau nusikalstamo susivienijimo sąvoka buvo susieta su sunkiais nusikaltimais. To paties kodekso 8¹ straipsnyje yra apibūdintas sunkus nusikaltimas nurodant konkretias nusikalstamas veikas. Todėl, nors 227¹ straipsnyje ir neliko baigtinio nusikalstamų veikų sąrašo, tačiau ši problema neišnyko. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujam BK, nusikalstamas susivienijimas priskiriamas prie bendrininkavimo formų ir apibūrinamas BK 25 straipsnyje, o atsakomybė už jo organizavimą ir dalyvavimą jame numatoma BK 249

⁶⁷⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 1961. Nr. 18-147 (Svarbi redakcija nuo 2003 m. sausio 9 d. iki 2003 m. balandžio 30 d.)

straipsnyje.⁶⁷⁸ Šiuo metu galiojančiame BK nusikalstamo susivienijimo apibrėžime neliko baigtinio nusikalstamų veikų, priskiriamų sunkiems nusikaltimams, sąrašo. Sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai skirstomi tik pagal sankcijos už padarytą nusikalstamą veiką dydį, o ne pagal pačią veiką.

Apibendrinant organizuoto nusikalstamumo sąvokos formulavimą jo raiškos aspektu, išskiriami du neginčytini požymiai – veikų neteisėtumas ir platus nusikalstamų veikų sąrašas.

Apibrėžiant organizuotą nusikalstamumą jo vidinės organizacinės struktūros aspektu, dažniausiai atkreipiamas dėmesys į tai, kiek nusikaltėlių dalyvauja nusikalstamos grupuotės veikloje, kokia yra šios grupės struktūra, kaip pasidalijamas darbas nusikalstamame versle ir kokios šios veiklos tęstinumo charakteristikos.

Nagrinėjant organizuoto nusikalstamumo mastą galima pastebėti, kad organizuoto nusikalstamumo sąvokoje pabrėžiamas asmenų, dalyvaujančių nusikalstamoje veikoje, skaičius. Štai galiojančio BK 25 str. 4 d. apibrėžtoje nusikalstamo susivienijimo sąvokoje nurodoma „...susivienija trys ar daugiau asmenų...“. Trijų ir daugiau asmenų dalyvavimą kaip organizuoto nusikalstamumo požymį nurodo ir Italijos, Estijos bei kitų valstybių baudžiamieji įstatymai. Kitų valstybių (pvz., Latvijos, Portugalijos, Albanijos) baudžiamuosiuose įstatymuose yra nurodomos dviejų ir daugiau asmenų grupuotės, kurios priskiriamos nusikalstamam susivienijimui. Apibrėžiant organizuotą nusikalstamumą, konkretus asmenų, dalyvaujančių nusikalstamame versle, skaičius gali būti ir nenustatytas, nes organizuotas nusikalstamumas visada reikalauja daug žmonių.

Esant dideliui skaičiui nusikaltėlių, iškart iškyla grupuotės struktūros klausimas. Grupuotės struktūra yra dar vienas svarbus organizuoto nusikalstamumo požymis. Siekiant išvengti papildomo įrodinėjimo šis požymis baudžiamuosiuose įstatymuose beveik nenaudojamas. Pačioms organizuoto nusikalstamumo grupuotėms vidinė struktūra yra labai svarbi, nes, norėdama tiksliai vykdyti visas suplanuotas nusikalstamas operacijas, grupuotė turi turėti tvirtą nusistovėjusią hierarchiją, pagal kurią kiekvienas grupuotės narys turi savo statusą ir atlieka konkrečiai jam pavestas funkcijas. Tvirta hierarchija reikalinga, nes pats organizuotas nusikalstamumas – tai daugybė nusikaltėlių, sudėtingos nusikalstamos veikos ir visa tai reikia griežtai kontroliuoti. Kiekvienas grupės narys turi statusą ir tai rodo, kad šio nario san-

⁶⁷⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

tykiai su organizuota grupuote yra tęstinio pobūdžio, jo santykiai nėra vienkartiniai. Baudžiamojoje teisėje formaliai galima išskirti tik dvi statuso rūšis – organizatorius ir vykdytojus – paprasčiau tariant, tai vadovas ir pavaldinys, tačiau ir mokslininkai kriminologai, ir praktikai, tiesiogiai dirbantys organizuoto nusikalstamumo kontrolės srityje, teigia, kad iš tikrųjų vyrauja daug sudėtingesnė hierarchija, kuri yra kertinis organizuoto nusikalstamumo požymis. Nagrinėdami organizuotas grupuotes, turime galvoje sudėtingą nusikaltėlių kolektyvą, kuriam būdingas darbo ir vaidmenų pasidalijimas, hierarchinė struktūra ir atitinkama ryšių sistema, paremta neformaliomis elgesio taisyklėmis, draudimais, kurių laikymasis užtikrinamas beatodairiška prievarta ir panašiai. Kitaip tariant, grupėje formuojasi savita nusikaltėlių subkultūra, kuri tampa tarpasmeninių ryšių reguliatoriumi ir garantuoja netgi didelės ir struktūriškai sudėtingos grupės ilgalaikę bei efektyvią veiklą.

Kiekvienas grupuotės narys ne tik turi savo statusą grupuotėje, bet ir tiksliai žino, ką jis turi daryti. Nusikalstamo darbo pasidalinimas yra efektyviausia veiklos forma, nes visi nusikaltimai padaromi kiek įmanoma tiksliausiai, o tai ir yra bene pagrindinis organizuoto nusikalstamumo požymis. Kalbant apie organizuotos grupuotės hierarchiją reikia paminėti, kad kuo aukštesnis organizuotumo lygis, tuo sudėtingesnė hierarchinė grupuotės struktūra. Pavyzdžiui, organizavimo arba valdymo veikla užsiimančias asmenys atitrūksta nuo tiesioginių vykdytojų daromų nusikaltimų. Vykdydami plataus masto nusikalstamą veiklą, organizatoriai nesigilina į konkrečių nusikaltimų padarymo aplinkybes ir sąlygas, o priima strateginius sprendimus, nurodo vykdytojams veiklos kryptis bei uždavinius. Siekdamas nusikalstamų veikų efektyvumo, organizuotos grupuotės įveda savo vidaus taisykles, kurių privalu laikytis visiems grupuotės nariams. Toks vidinių taisyklių egzistavimas yra dar vienas organizuoto nusikalstamumo sąvokos požymis. Kaip jau buvo minėta anksčiau, vidinės taisyklės yra nerašytos elgesio normos, kurių pažeidusio grupuotės nario laukia griežtos sankcijos.

Olandijos mokslininkai išskiria net septynis organizuoto nusikalstamumo požymius: grupės lyderis vadovaujasi hierarchiniu principu, todėl grupė pavaldi jam; daugiau ar mažiau įtvirtintas grupės narių pasidalijimas pareigomis; grupė taiko vidinę sankcijų sistemą; sutelkta užsiimti nuolatine nusikalstama veikla; naudojasi korupciniais ryšiais; plaunami neteisėtu būdu įgyti pinigai; grupės narių branduolys veikia daugiau nei trejus metus;

konkurentai, norint įbauginti, gąsdinami, prieš juos smurtauojama arba jie pašalinami.⁶⁷⁹

Išnagrinėjus organizuoto nusikalstamumo raišką galima teigti, kad pagrindinės jos dalys yra nusikalstamo darbo pasidalinimas, tvirta vidinė struktūra ir grupių patvarumas, be kurių neįmanoma veiksminga organizuotos grupuotės veikla.

Organizuotas nusikalstamumas ypatingas ne tik tuo, kad yra gerai suorganizuotų ir nuolat funkcionuojančių nusikaltėlių ar koordinuotai padaromų veikų visuma, bet ir tuo, kad neišvengimai daro įtaką visuomenės gyvenimui. Galima teigti, kad visuomenė pati sudaro palankias sąlygas organizuotam nusikalstamumui egzistuoti. Tai patvirtina visuomenės nelegalių azartinių žaidimų, narkotinių ir psichotropinių medžiagų, alkoholinių gėrimų, prostitucijos poreikis. Visuomenės narių silpnybės yra glaudžiai susijusios su daugeliu organizuoto nusikalstamumo veikų.

Santykinai galima išskirti ir kriminogeninius procesus, determinuojančius trečiųjų asmenų nusikalstamą veiklą. Čia galima būtų kalbėti apie grupės skatinamas nusikalstamas veikas, kai suformuojamas poreikis gauti prekes arba paslaugas, nors tai draudžiama įstatymais. Pavyzdžiui, tai gali būti prekyba narkotikais (asmenų priklausomybė nuo narkotinių medžiagų), nelegali migracija (asmenų iš skurstančių valstybių siekis persikelti gyventi į ekonomiškai pažangias šalis), nelegalūs azartiniai žaidimai.

Taip pat galima identifikuoti kriminogeninius procesus, lemiančius pačių grupių, formuojančių poreikius, nusikalstamą veiklą. Tai grynai materialiais poreikiais grįstas siekis kaip įmanoma greičiau ir bet kokiomis sąlygomis susikurti ir garantuoti sau palankias arba netgi pranašesnes materialines sąlygas. Šios grupės poreikių skatinamiems nusikaltimams galime priskirti turto prievartavimą, sukčiavimą, pinigų klastojimą ir taip toliau.

Taigi vienas iš organizuoto nusikalstamumo požymių yra žmoniškieji poreikiai kaip nusikalstamos veikos pagrindas. Tačiau organizuotas nusikalstamumas nebūtinai gali būti tik žmoniškųjų poreikių tenkinimo priemonė. Jis gali tenkinti ir natūralius maisto, buities prekių, medikamentų poreikius. Tai ypač aktualu šalyse, kuriose vyksta karai, blokados ar kurias yra ištikusios stichinės nelaimės.

⁶⁷⁹ Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse: monografija / Atsakingoji mokslinė redaktorė G. Babachinaitė; Lietuvos teisės universitetas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. P. 141.

Organizuoto nusikalstamumo pažinimas kriminologiniu aspektu sudaro būtinybę atskleisti platesnį šio sudėtingo pažinimo objekto suvokimą. Šiuo atveju nagrinėjami ne tik formalūs teisiniai aspektai, bet ir tie bruožai, kurie dėl juridinių procedūrų baudžiamajai teisei nėra tokie svarbūs. Čia galima paminėti skirtingas nusikalstamas veikas darančių grupių vidinius ypatumus.

Didelę reikšmę kriminogeniniams procesams visuomenėje turi kriminalinės subkultūros ryšiai grupių struktūroje. Organizuotos nusikalstamos grupuotės, užsiimančios nelegalia narkotikų gamyba ir apyvarta, išsiskiria iš kitų organizuotų nusikalstamų grupuočių tuo, kad jos nesudaro organiškos visumos. Tai nėra vertikalios hierarchijos principais valdomas vientisas junginys. Didžioji nusikalstamų grupių, veikiančių narkotikų rinkoje, dalis kruopščiai planuoja savo veiklą, naudoja naujausiomis technologijomis. Tačiau pačios grupės daugeliu atvejų nėra organizuotos vertikaliai ir dažniausiai nepasižymi savybėmis, būdingomis formaliai organizacijai: pastovumu, vadovavimo struktūra, veiksmingu atskirų padalinių bendravimu ir bendru išteklų administravimu.

Kiti mokslininkai įrodo, kad tokie nusikalstami susivienijimai turi savitą iškreiptų vertybių sistemą, glaudžiai susijusią su kriminalinės subkultūros ryšių reguliavimo normomis. Tam turi įtakos natūralus asimiliacijos procesas, kai organizuotų nusikalstamų grupuočių nariai, atlikę laisvės atėmimo bausmę, grįžta į grupuotes ir iš penitencinių įstaigų „atsineša“ kriminalinės subkultūros nuostatus bei vertybes, jas plėtoja ir perduoda grupuotės nariams.

Organizuoto nusikalstamumo veikos yra nusikalstamos, tačiau tai nereikia, kad organizuoto nusikalstamumo grupuotės neužsiima teisėta veikla. Stengdamiesi nusišlopinti nusikaltimus, įteisinti visuomeninį savo statusą, nusikaltėliai užsiima ir teisėta veikla, kuri gali būti susijusi ir su jų daromais nusikaltimais. Tokia veikla gali būti vykdoma įsteigus ūkine veikla besiverčiantį ūkinį subjektą. Taip pat tai gali būti kokio nors konkretaus verslo kontrolė. Iš pažiūros tai gali atrodyti legalus verslas, neturintis jokių nusikaltimų požymių, tačiau beveik visada legalios įmonės veikla yra susijusi su nusikalstamu būdu gautų pinigų plovimu, o verslo kontrolė vykdoma naudojantis korupciniais ryšiais valdžios struktūrose.

Remiantis Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymu⁶⁸⁰, kuriame numatytos prevencinio poveikio priemonės, pareigūnai asmenims, jei

⁶⁸⁰ Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 69-1731.

iš įstatymų nustatyta tvarka gautų duomenų apie šių asmenų ryšius su organizuotomis grupėmis, nusikalstamais susivienijimais ar jų nariais galima pagrįstai manyti, kad šie asmenys gali daryti sunkius ar labai sunkius nusikaltimus, siekdami garantuoti visuomenės bei valstybės saugumą, užtikrinti viešąją tvarką, asmenų teises ir laisves, taiko oficialų įspėjimą arba teismo įpareigojimus.

Generalinės prokuratūros rekomendacijose dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės⁶⁸¹ kardamosios priemonės gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamą, kaltinamą ar nuteistą dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą. Remdamosi šiomis rekomendacijomis ikiteisminio tyrimo įstaigos, taikydamos kardomasias priemones, siekia užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.

Minėtos rekomendacijos, išaiškinančios nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymą ikiteisminio tyrimo įstaigoms, yra svarbus akcentas baudžiamajame procese, siekiant įgyvendinti BPK 1 straipsnio⁶⁸² („Baudžiamojo proceso paskirtis“) nuostatą „ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas“. Rekomendacijose nurodyta, kad tam tikras nusikalstamas veikas turėtų specializuotis tirti ne policija, o kitos ikiteisminio tyrimo įstaigos – tai priklauso nuo jų vykdomų funkcijų.

Organizuotą nusikalstamumą apibūdina jam būdingi bruožai, t. y. savisaugos sistema bei aktyvus pasipriešinimas valstybinei teisinei kontrolei. Nusikalstamos organizacijos užsiima gerai organizuota žvalgybine ir kontržvalgybine veikla. Aktyvus nusikalstamų organizacijų pasipriešinimas, priklausantis nuo valstybės taikomų priemonių masto bei intensyvumo, neleidžia jų demaskuoti nuo „apačios“ iki „viršaus“, sudaro sąlygas išvengti baudžiamosios atsakomybės arba maksimaliai sušvelninti bausmę. Aktyviai priešinamasi ne tik naudojantis korupciniais ryšiais, bet ir rengiant nusikalstamas akcijas, susijusias su asmenų terorizavimu, šantažu, turto naikinimu, smurtu, o kartais ir žmogžudystėmis. Taigi, organizuotas nusikalstamumas – versliška nusikalstama organizacijų veikla siekiant turtinio pel-

⁶⁸¹ Rekomendacijos dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės (4340). <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=sabl&katid=14&cid=372> (2007-09-25).

⁶⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341. Nr. 46.

no, vykdoma turint savisaugos sistemą bei aktyviai priešinantis valstybinei teisinei kontrolei.

Lietuvai, kaip ir kitoms panašaus tipo valstybėms, neseniai atkūrusioms demokratinę santvarką bei rinkos ekonomiką, labai svarbu parengti ir įgyvendinti priemonių sistemą, kuri padėtų užkirsti kelią su organizuoto nusikalstamumo raiškos sritimis susijusiems pavojams:

- šešėlinės ekonomikos įsigalėjimui šalies viduje;
- organizuoto nusikalstamumo importui, kuriam palanki socialinė, ekonominė bei geopolitinė padėtis, būdingas pasidalijimas įtakos sferomis (teritorija, materialiniais, intelektualiais bei kitais ištekliais kaip pigia „žaliava“, t. y. patogiomis kriminogeninių procesų, lemiančių organizuotos nusikalstamos veiklos gyvybingumą, aplinkybėmis);
- galimai įtakai šalies politinei sistemai arba bandymams kontroliuoti šalyje vykstančius politinius, ekonominius ir kitus socialinius procesus.

Tokia priemonių sistema Lietuvoje jau yra kuriama, tai lemia tarptautiniai kovos su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija teisės aktai.

Organizuoto nusikalstamumo prevencijai ir kontrolei Lietuvoje yra parengta teisinė bazė. Ji adekvati kovos su organizuotu nusikalstamumu strateginiams tikslams ir yra skirta prevencijos priemonių sistemai sukurti bei organizuotų nusikalstamų struktūrų ekonominiam potencialui silpninti.

Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas (Žin., 1997. Nr. 2-16; 1998. Nr. 55-1520)⁶⁸³ kaip vieną didžiausių prioritetų užtikrinant šalies nacionalinį saugumą įvardija kovą su nusikalstamumu, viešosios tvarkos bei asmens saugumo valstybėje užtikrinimą. Šis teisės aktas numato, kad valstybė privalo sutelkti jėgas ryžtingai, veiksmingai kovai su nusikalstamumu, ypač su organizuotu nusikalstamumu, šešėliniu verslu, korupcija bei narkomanija, ir taip užtikrinti tinkamą šalies vidaus saugumą. Taip pat būtina stiprinti teisės saugos institucijų veiklą atskleidžiant bei tiriant nusikalstamas veikas, kurti naujus nusikalstamų veikų kontrolės ir prevencijos sistemos modelius.

Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimu Nr. IX-907 (Žin., 2002. Nr. 56-2233) patvirtinta Nacionalinio saugumo strategi-

⁶⁸³ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 2-16; 1998. Nr. 55-1520.

ja.⁶⁸⁴ Kaip vienas nacionalinio saugumo rizikos veiksnių yra įvardijamas ir organizuotas nusikalstamumas. Minėto nutarimo 4.1.9. punktas skelbia, kad šešėlinių finansinių ir organizuotų nusikalstamų grupuočių veikla kelia didelę grėsmę valstybei ir visuomenei. Ypač pavojinga nelegaliai platinti narkotikus ir ginklus, prekiauti žmonėmis, plėtoti nelegalų verslą ir naudotis iš šių bei kitų neteisėtų šaltinių gautomis lėšomis siekiant politinių tikslų. Pagal Nacionalinio saugumo strategijos 5.2.3.1.1.punktą Lietuvos Respublika garantuoja visų jos teritorijoje esančių asmenų teisėtų interesų apsaugą nuo nusikalstamų pasikėsinimų. Tuo tikslu plėtojama ir įgyvendinama veiksminga nusikaltimų kontrolės ir prevencijos politika, prioritetą teikiant kovai su organizuotu nusikalstamumu, korupcija ir terorizmu, neteisėta narkotikų apyvarta, kontrabanda; tobulinamas krizių valdymas.

Remiantis Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo nuostatomis bei įgyvendinant Nacionalinio saugumo strategijos nuostatas, priimtas Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo.“⁶⁸⁵ Jis įvardija esamą Lietuvos nusikalstamumo būklę bei jo tendencijas, nurodo pagrindines jo priežastis ir sąlygas, pateikia nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės Lietuvoje įvertinimą, valstybės politikos nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės srityje gaires, nurodo nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės subjektus ir svarbiausia – prioritetines nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės kryptis, iš kurių paminėtinos: organizuoto nusikalstamumo prevencija ir kontrolė; prekybos žmonėmis, nelegalios migracijos, nelegalios prekybos ginklais, korupcijos, nusikaltimų, susijusių su narkotikais, taip pat smurtinių, turtinių, ekonominių ir finansinių nusikaltimų prevencija ir kontrolė.

Atsižvelgiant į organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, nelegalios migracijos, nelegalios prekybos ginklais, korupcijos, nusikaltimų, susijusių su narkotikais, taip pat ekonominių ir finansinių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės uždavinius, atitinkamai galima įvardyti kitas profesionalių nusikaltėlių dažniausiai daromų nusikaltimų galimas prevencijos priemonės:

- demaskuoti organizuotų nusikalstamų grupuotes ir jų veiklą;

⁶⁸⁴ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-907 „Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56-2233.

⁶⁸⁵ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr.32-1318.

- nustatyti grupuočių vadeivas bei patraukti juos baudžiamojon atsakomybėn;
- suvaržyti nusikaltėlių finansinius bei materialinius išteklius;
- sukurti veiksmingą kontrolės mechanizmą, neleidžiantį legalizuoti nusikalstamu būdu įgytas lėšas;
- atskleisti korupcinius ryšius; tobulinti antikorupcinius teisės aktus;
- priimti specialius, kompleksinius kovos su organizuotu nusikalstamumu teisės aktus;
- valdžios institucijoms aktyviai veikti bei tinkamai bendradarbiauti;
- plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą bei koordinuoti veiksmus;
- prevencijos subjektų galimybes prilyginti nusikalstamų grupuočių galimybėms;
- užtikrinti liudytojų, aukų bei teisėsaugos pareigūnų apsaugą;
- įdiegti mechanizmus, stiprinančius visuomenės pasipriešinimą organizuotam nusikalstamumui, bei sudaryti kriminalinio verslo ir pelno, nelegalių prekių bei paslaugų netoleravimo atmosferą visuomenėje.

Profesionalius nusikaltėlius sutelkiančio organizuoto nusikalstamumo prevencijai svarbūs teisės aktai buvo priimti 1997–2007 metais.⁶⁸⁶

Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas nustato organizuoto nusikalstamumo užkardymo priemones, jų taikymo principus, pagrindus, skyrimo tvarką. Įstatymas įvardija dvi prevencinio poveikio priemones: oficialų perspėjimą ir teismo įpareigojimus, kurie gali būti taikomi asmenims, jei remiantis įstatymų nustatyta tvarka gautais duomenimis apie šių asmenų ryšius su organizuotomis grupėmis, nusikalstamais susivienijimais ar jų nariais galima pagrįstai manyti, kad šie asmenys gali daryti sunkius nusikaltimus ir prevencinio poveikio priemones reikia taikyti siekiant

⁶⁸⁶ Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 69-1731; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 64-1502; Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 57-2297; Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 65-2633; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ratifikavimo“; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. sausio 15 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programos“; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2005. Nr. 65-2333.

garantuoti visuomenės bei valstybės saugumą, užtikrinti viešąją tvarką, asmenų teises ir laisves.

Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas trečiajame skirsnyje įvardija šias pinigų plovimo prevencijos priemones: asmens tapatybės identifikavimą atliekant tam tikras finansines operacijas, finansų įstaigoms privalomus veiksmus esant pagrįstai abejotiniams sandoriams, informacijos teikimą Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai.

Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymo 5 straipsnis įvardija šias korupcijos prevencijos priemones:

- korupcijos rizikos analizę;
- kovos su korupcija programas;
- teisės aktų ar jų projektų antikorupcinį vertinimą;
- informacijos apie asmenį, siekiantį eiti arba einantį pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje, pateikimą;
- informacijos pateikimą valstybės tarnautojų ir juridinių asmenų registrams;
- visuomenės švietimą ir informavimą;
- nustatytų korupcijos atvejų pavišimą;
- kitas įstatymų nustatytos korupcijos prevencijos priemones.

Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas nurodo, kad operatyvinės veiklos uždaviniai yra vykdyti nusikalstamų veikų prevenciją, išaiškinti nusikalstamas veikas, taip pat nustatyti rengiančius, darančius ar padariusius nusikalstamas veikas asmenis. Tokiais operatyviniais veiksmais kaip nusikalstamos veikos imitacijos modelio ar „kontroliuojamojo gabenimo“ naudojimas siekiama atitinkamai apginti nuo nusikalstamo kėsini-mosi įstatymų saugomas asmens teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą bei išaiškinti nusikalstamas veikas, jas rengiančius, darančius ar padariusius asmenis.

2002 m. kovo 19 d. Seimas Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ratifikavimo“ ratifikavo 2000 m. gruodžio 13 d. JTO konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. Lietuva taip pat yra ratifikavusi ir Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą papildančius protokolus. Šioje konvencijoje skelbiama, kad jos tikslas – skatinti bendradarbiavimą siekiant užkirsti kelią tarptautiniam organizuotam nusikalstamumui ir veiksmingai su juo kovoti. Joje numatyta ir

tarptautinio organizuoto nusikalstamumo prevencija. Pagal minėtos konvencijos 31 straipsnį valstybės, šios konvencijos šalys, deda pastangas, kad parengtų ir įvertintų nacionalinius projektus bei nustatytų ir diegtų optimalius veiklos būdus ir strategiją, kurių tikslas – tarptautinio organizuoto nusikalstamumo prevencija.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1999 m. sausio 15 d. priėmė nutarimą Nr. 62 „Dėl organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programos“. Šios programos strateginis tikslas – sukurti prevencijos priemonių sistemą, organizuoti kompleksinę nusikalstamumo ir korupcijos priežasčių bei sąlygų šalinimą, jų neutralizavimą – pakirsti organizuotų nusikalstamų struktūrų ekonominį potencialą. Programoje pateikiamos kovos su organizuotu nusikalstamumu ir jį sukeliančia korupcija priemonės, jos yra analogiškos anksčiau išvardytoms prevencinėms galimybėms.

Atsižvelgdama į prekybos žmonėmis problemos aktualumą Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2005 m. gegužės 19 d. pritarė Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 m. programai. Vienas iš šios programos pagrindinių tikslų – griauti nusikalstamų grupių, užsiimančių prostitucijos ir prekybos žmonėmis organizavimu, tinklus.

LITERATŪRA

1. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
2. Dapšys A. Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija: prevencijos ir kontrolės sistemos kūrimo Lietuvoje prielaidos bei perspektyvos // Teisės problemos. – Vilnius, 1997. Nr. 4.
3. Dapšys A., Čepas A. Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998. – Vilnius, 1998.
4. Gutauskas A. Organizuotas nusikalstamumas ir jo baudžiamasis teisinis vertinimas: daktaro disertacija. – Vilnius, 2002.
5. Gutauskas A. Organizuotas nusikalstamumas ir jo teisinio apibrėžimo problema // Jurisprudencija. 1999. Nr. 13(5).
6. Gutauskas A. Tarptautinio organizuoto nusikalstamumo prevencijos organizavimas Lietuvoje. – Vilnius, 2000.
7. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, VDU, 2001.
8. Justickis V. Kriminologija. II dalis. – Vilnius: MRU, 2004.

9. Kevin J. Murphy. Užsakytų nužudymų tyrimas Jungtinėse Amerikos Valstijose // Tarptautinis seminaras. Organizuotas nusikalstamumas. Liudytojų apsaugos programos. 1999-10-27/29. – Palanga.
10. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Parris H. L. Korumpuoti miestai. Praktinis korupcijos gydymo ir prevencijos vadovas. – Vilnius: Eugrimas, 2005.
11. Kriminologija / Red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994.
12. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 65-2633.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
14. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341. Nr. 46
15. Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 13-467.
16. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ratifikavimo“.
17. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ratifikavimo“.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės“.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl LR organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 str., 4 str., 6 str. 3 d., 8 str. 1 d. atitikties LR Konstitucijai“.
20. Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 57-2297.
21. Lietuvos Respublikos Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 2-16.
22. Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 69-1731.
23. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 64-1502.
24. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimas Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56-2233.
25. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“.
26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. sausio 15 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programos“.

27. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 17 d. nutarimas „Dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 m. programos patvirtinimo“.
28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas „Dėl Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programos patvirtinimo“.
29. Nešvarių pinigų plovimas // Tarptautinis seminaras. Organizuotas nusikalstamumas. Liudytojų apsaugos programos. 1999 m. spalio 27–29 d. – Lietuva, Palanga.
30. Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse: monografija / Atsakingoji mokslinė redaktorė G. Babachinaitė. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
31. Piesliakas V. Organizuotas nusikalstamumas: samprata ir definicija // Teisės problemos. 1993. Nr. 1.
32. Rekomendacijos dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės (4340) // <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=sabl&katid=14&id=372>.
33. Šimkus K. Organizuotas nusikalstamumas kaip grėsmė nacionaliniam saugumui // Jurisprudencija. 2000. T. 15(7).
34. Tarptautinis organizuotas nusikalstamumas // Tarptautinis seminaras. Organizuotas nusikalstamumas. Liudytojų apsaugos programos. 1999 m. spalio 27–29 d. – Palanga.

XVI. KRIMINOLOGINĖ KORUPCIJOS CHARAKTERISTIKA IR PREVENCIJA

Korupcijos samprata. Korupcija – sena pasaulio problema. Pirmąkart apie korupciją valstybės tarnyboje užsiminta XXIV amžiuje pr. m. e. Senovės Babilono archyvuose Šumerų ir Semitų epochoje, kai karalius (Lagašas Ūrakaginas) ėmėsi reformuoti valstybės valdymą siekdamas užkirsti kelią valdininkų ir teismų piktnaudžiavimui, taip pat kovoti su kyšininkavimu.⁶⁸⁷ Be abejo, terminas „korupcija“ atsirado daug vėliau nei pats jį reiškiantis socialinis reiškinys. Pirmieji mokslui žinomi istoriniai dokumentai liudija, kad korupcijos reiškinių būta jau prieš 4 500 metų. Terminas „korupcija“ pradėtas vartoti daug vėliau – antikos laikais. Tai lotyniškas žodis, kilęs iš graikiško žodžio, reiškiančio „nešvara“ ir turinčio daugybę reikšmių, tokių kaip: apsinuodijimas maistu, reikalų sugadinimas, nuosavybės padėgimas, laisvės praradimas, rezultatų falsifikavimas ir kita.⁶⁸⁸

Kita korupcijos termino atsiradimo versija – terminas *corruptio* kilęs iš dviejų šakninių žodžių *cor* (širdis, dvasia) ir *ruptum* (gadinti, pažeisti). Korupcijos esmė yra objekto vienybės pažeidimas (dezintegracija). Korupcija – tai pasinaudojimas tarnybine padėtimi pasipelnymo tikslais arba pareigūno ar politinio veikėjo papirkimas.⁶⁸⁹ Lygiai taip pat šį terminą apibūdina ir Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Большая советская энциклопедия. – Москва, 1977. Т. 27. С. 94.

⁶⁸⁸ Прошип Е. М. Гражданское образование и его роль в усилении общественного участия в процессах предотвращения коррупции. Тезисы докладов семинара. 27–28 апреля 2000 г.

⁶⁸⁹ Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Alma littera, 2004. P. 405.

⁶⁹⁰ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1980. Т. 6. P. 102.

Romėnų teisėje ši sąvoka atsirado iš lotyniškų žodžių junginio *correi*, reiškiančio keletą asmenų, dalyvaujančių būtinajame santykiyje dėl tam tikro objekto, ir žodžio *rumpere* – susitarimo sulaužymas, įstatymo pažeidimas. Taigi romėnų teisėje pradėta vartoti savarankišką terminą, reiškiantį kelių asmenų (ne mažiau nei dviejų) dalyvavimą neteisėtoje veikoje, kurios tikslas – pažeisti normalią teismo proceso eigą arba visuomenės valdymo procesą, taip pat teisėjo papirkimą.

Antikos laikotarpiu terminas „korupcija“ buvo vartojamas kaip teisinis principas. Pavyzdžiui, *corruptio optimi est pessima* blogiausias argumentas yra klaidinga išvada iš teisingų šaltinių. Kitas principas – vieno asmens neveikimas neturi pažeisti kito asmens teisių (*alteri jus corumpi*). Arba, pavyzdžiui, *actio de servo corrupto* – ieškinys prieš asmenį, kuris privertė vergą padaryti nusikaltimą.⁶⁹¹

Viduramžiais graikų kalbos žodis *katalysis* (pažeidimas, sunaikinimas) pakeistas lotynišku terminu „korupcija“. Korupcija dėl katalikybės įtakos buvo pradėta laikyti nuodėme.

Ko gero, vienas pirmųjų korupciją su politika susiejo Aristotelis. Tironiją jis apibrėžė kaip korumpuotą monarchijos formą. Makiavelis korupciją apibūdino kaip gyventojų vertybių sunaikinimą. Pasak jo, korupcija – tai viešųjų galimybių panaudojimas asmeniniais interesais. Vėliau politinė korupcija buvo įvardyta kaip specifinė politinė patologija.⁶⁹² Šiuolaikinės politinės korupcijos pavyzdys gali būti XIX a. rinkimai Didžiojoje Britanijoje, kurių pagrindas tam tikrą laiką buvo giliai įsišaknijęs balsų pirkimas bei įbauginimas.⁶⁹³

Šiuolaikinė korupcijos samprata susiformavo XX amžiuje. Ji nėra vienalytė. Kai kurie mokslininkai korupciją apibrėžia plačiąja prasme, pabrėždami sritį, kurioje ji pasireiškia, – valstybinio valdymo bei vietos savivaldos institucijas, jų tarnautojus, siekiančius patenkinti savanaudiškus asmeninius ar grupinius interesus.⁶⁹⁴ Kiti įtraukia ir privačiajame sektoriuje (komercinėse ir kitose organizacijose) dirbančius asmenis.⁶⁹⁵ Todėl reikėtų skirti korupciją siaurąja prasme, kuri kaip subjektus apima tik valstybės tarnautojus,

⁶⁹¹ Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения. – Москва, 1989. С. 93.

⁶⁹² Friedrich C. J. The Pathology of Politics. – New York, 1972. P. 135.

⁶⁹³ Бондаренко С. Коррумпированные общества. – Ростов -на -Дону, 2002. С. 163.

⁶⁹⁴ Уголовное право России. – Москва, 1998. С. 656.

⁶⁹⁵ Максимов С. В. Коррупция, закон, ответственность. – Москва, 2000. С. 9.

ir plačiąja prasme – kartu su privačiam sektoriui priklausančiais asmenimis. Moderni korupcijos sąvoka siejama su korupcijos sąvoka plačiąja prasme. Pasak H. Nilsono, ši sąvoka turi apimti privačią ir viešąją socialinės veiklos sritis, taip pat privačias bei viešąsias funkcijas atliekančius asmenis (jeigu jie įgyja naudos, susijusios su tų funkcijų atlikimu).⁶⁹⁶

Korupcija yra požymis, reiškiantis, jog kažkas valstybės valdymo srityje yra negerai. Valstybės institucijų paskirtis – reguliuoti piliečių ir valstybės santykius, tarnauti jiems, tačiau institucijų tarnautojai siekia tik asmeninės naudos veikiant korupcijai.⁶⁹⁷

Šių dienų korupcijos įtakos Italijos politikams mechanizmas buvo atskleistas ne per seniausiais. Imti kyšius kai kuriems politikams buvo kasdienis dalykas. Politinėje partijoje dirbo kasininkai, kurie rinkdavo kyšius ir skirstydavo sandėrius. Šie asmenys neturėjo jokio ypatingo statuso, bet į juos visada kreipdavosi verslininkai, kuriems kildavo santykių su vyriausybe problemų. Kasininkai rinkdavo pinigus į bendrą partijos kasą, dalį jų pasidalydavo su jos nariais.⁶⁹⁸

Šiuo metu pasaulyje yra daugiau nei 300 korupcijos apibrėžimų. Vadinasi, korupcija nėra paprastas reiškiny – jis gali reikštis skirtingomis formomis. Nors ir buvo bandyta sukurti bendrą visoms valstybėms apibrėžimą, tačiau vėliau vien dėl ypatingo šio reiškinio atskirose šalyse specifškumo buvo prieita prie išvados, jog korupcijos sąvoka turi būti apibrėžta remiantis nacionaline teise.

Korupcija = monopolija + diskrecija - atskaitomybė
etika

Korupcijos ekspertas R. Klitgardas yra pateikęs savotišką korupcijos modelį, nurodydamas sudedamąsias jo dalis, kurios leidžia tikėtis, kad tam tikroje valstybės gyvenimo srityje yra didesnė tikimybė korupcijai atsirasti.

⁶⁹⁶ Nillson H. Substantive Criminal Law: Corruption and Money Laundering/ Corruption and Democracy. Institute for Constitutional and Legislative Policy, affiliated with Open Society Institute, 1994.

⁶⁹⁷ United Nations Development Programme. Corruption and Good Governance. Discussion paper 3. – New York, 1997. P. XI.

⁶⁹⁸ Della Porta D. „Actors in Corruption: Business Politicians in Italy. 1996. P. 349.

Monopolija reiškia vienvaldystę tam tikroje srityje, arba, kitaip sakant, konkurencijos, kitų alternatyvų nebuvimą. Monopolija, remiantis minėta formule, gali būti suprantama kaip politinė arba ekonominė monopolija. Politinė monopolija atsiranda, kai valstybėje vyrauja vienas požiūris į vykdomą politiką, politinės jėgos sutelktos ir vertikalioje, ir horizontalioje valdymo srityse. Tokia sutelkta politinė jėga užkerta kelią vykdomos politikos tikrinimui, nėra politinės atskaitomybės kitoms jėgoms. Korupciniai reiškiniai tokiu atveju neišvengiami.

Ekonominė monopolija yra suprantamesnė. Ekonominių alternatyvų stoka atsiranda dėl kelių priežasčių: dėl valstybės vykdomos griežtos rinkos kontroliavimo politikos, dėl silpno privačios nuosavybės instituto ir panašiai. Esant tokiai padėčiai, asmenys, norintys turėti verslą ar kitaip dalyvauti ekonominiame gyvenime, yra priversti tvarkyti reikalus su korumpuotais pareigūnais. Atsisakę bendradarbiauti su tokiais pareigūnais, jie paprasčiausiai negalės patenkinti savo ekonominių, verslo poreikių.

Diskrecija – tai teisė spręsti kurį nors klausimą savo nuožiūra. Tai kitas korupcijos lygį lemiantis veiksnys. Viena iš priežasčių, dėl ko valstybės tarnautojai ima savivaliauti, yra išsamių valstybinio administravimo taisyklių nebuvimas arba jų neapibrėžtumas. Jie neturi aiškių kriterijų, ką gali daryti ir ko ne.⁶⁹⁹

Atskaitomybė – tai vienintelis anksčiau nurodytoje formulėje esantis teigiamas, korupcijos plitimą mažinantis veiksnys. Atskaitomybės nebuvimas reiškia, jog politikai ir valstybės tarnautojai jaučiasi neliečiami, galintys daryti ką nori, nekreipdami dėmesio į neigiamą visuomenės reakciją. Ji gali būti silpna, jei prastai apibrėžti etikos valstybės tarnyboje standartai, silpna administracinė ir finansinė sistema ar neveiksmingai dirba priežiūros tarnybos.

Dažniausiai teisėje pateikiamas korupcija laikomų nusikalstamų veikų sąrašas. Paprastai tai kyšininkavimas (kyšių davimas arba ėmimas), piktnaudžiavimas tarnybiniais įgaliojimais, neteisėtas visuomeninių lėšų pasisavinimas, nepotizmas (kai valdininkas priima nepagrįstus sprendimus giminaičių naudai) ir kiti nusizėngimai.⁷⁰⁰

Kriminologinėje literatūroje išskiriamos dvi korupcijos sampratos:

⁶⁹⁹ Gutauskas A., Ragauskas P., Stračinskienė L. ir kt. Skaidrios savivaldos link. – Vilnius: Firidas, 2005. P. 18.

⁷⁰⁰ Justickis V. Kriminologija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 345.

siaurąja ir plačiąja prasmėmis. Siaurąja prasme korupcija siejama tik su valstybės valdymo sritimi, būtent su vykdomąja valdžia. Tai klasikinė korupcijos samprata ir vienas iš seniausių, trumpiausių apibrėžimų, aptinkamų tarptautinei kovai su korupcija skirtame Jungtinių Tautų Organizacijos informaciniame žinyne.⁷⁰¹ Šis apibrėžimas yra toks: „Korupcija – tai piktnaudžiavimas valstybine valdžia siekiant gauti naudos asmeniniais tikslais.“ Jau iš šio apibrėžimo matyti, kad korupcija neapsiriboja vien kyšininkavimu. Ji apima ir papirkimą, tarnybinių pareigų neatlikimą, nepotizmą (naudojimąsi tarnybine padėtimi giminėms proteguoti) ir kitas korupcijos apraiškas. Panaši idėja pabrėžiama ir Jungtinių Tautų metodinėje priemonėje dėl antikorupcinės politikos⁷⁰², kuri numato penkias grupes nusižengimų, laikomų korupcijos apraiškomis: pinigų (turto) pasisavinimas ir kiti valstybės nuosavybės perėjimo privačion nuosavybės būdai; piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi; viešųjų ir privačiųjų interesų konfliktai; turto ir pajamų ne deklaravimas; nepranešimas apie politinių partijų finansavimą.⁷⁰³

Tokį patį apibrėžimą vartoja ir Pasaulio bankas: „Korupcija yra nusižengimas civilinei tarnybai, siekiant privačios naudos“. Ši samprata apima nederamą ir neteisėtą valstybės pareigūnų, taip pat politikų bei valstybės tarnautojų, kurių einamos pareigos sukuria galimybę valstybės lėšas bei turta nukreipti sau ir savo bendrininkams, elgesį.⁷⁰⁴

Plačiąja prasme korupcija apima ir privatųjį sektorių. Europos Tarybos kovos su korupcija grupės pateikia būtent tokį apibrėžimą: „Korupcija – tai kyšininkavimas ir kitoks elgesys asmenų, kuriems valstybiniame arba privačiame sektoriuje yra pavestos tam tikros su įpareigojimais, patikėtais jiems, kaip turintiems valstybės pareigūno, privataus darbuotojo, nepriklausomo agento statusą, ar kitokiais santykiais susijusios pareigos ir kurių tikslas – bet kokia neteisėta nauda sau ir kitiems.“ Platus korupcijos apibrėžimas apima šias sritis:

⁷⁰¹ United Nations action against corruption and bribery. United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Division// September, 1997. [http://www.uncjin.org/ Documents/corrupt.htm](http://www.uncjin.org/Documents/corrupt.htm) (2008-08-16).

⁷⁰² UN Guide for Anti-corruption Policines // Global Programme against corruption. November, 2003. http://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/UN_Guide.pdf (2008-09-02).

⁷⁰³ Ten pat.

⁷⁰⁴ Langseth P. An Effective Tool to Reduce Corruption. Responding to Challenges of Corruption. – Rome/Milano, 2000. Publication No. 63. P. 279.

- politinių partijų veiklą;
- įtaką rinkimams ir kandidatams;
- įtaką privataus verslo darbuotojams;
- įtaką valstybės valdininkams;
- įtaką žurnalistams.

Pažymėtina, jog modernusis korupcijos apibrėžimas siejamas būtent su korupcijos sąvoka plačiaja prasme. Pavyzdžiui, H. Nilsonas teigia, kad ši sąvoka apima visas socialinės veiklos sritis – privačiąją, viešąją, taip pat asmenis, atliekančius privačias bei viešąsias funkcijas (jeigu jie turi su tų funkcijų atlikimu susijusios naudos⁷⁰⁵).

Privačiojo sektoriaus atstovų, tarptautinio aspekto įtraukimas į korupcinių santykių sritį išplečia korupcijos turinį, padidina korupcijos subjektų skaičių. Korupcijos subjektai šiandien gali būti ne tik valstybės pareigūnai ar tarnautojai, kurie atlikdami jiems pavestas funkcijas arba jų neatlikdami siekia neteisėtos naudos sau ar kitiems asmenims.⁷⁰⁶

Tarptautinė kovos su korupcija organizacija „Transparency International“ pateikia tarpinį variantą: tai piktnaudžiavimas siekiant asmeninės naudos viešojo gyvenimo srityje. Organizacijos nariai pripažįsta, jog korupcija galima ne tik valstybiniame aparate, bet ir teismuose, parlamente, visuomeninėse organizacijose, spaudoje ar televizijoje.

Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 1 straipsnyje pateiktas toks korupcijos sąvokos apibrėžimas: tai valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens tiesioginis ar netiesioginis siekimas, reikalavimas arba priėmimas turtinės ar kitokios asmeninės naudos (dovanos, paslaugos, pažado, privilegijos) sau ar kitam asmeniui už atliktus arba neatliktus veiksmus pagal einamas pareigas, taip pat valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens veiksmai arba neveikimas siekiant, reikalaujant turtinės ar kitokios asmeninės naudos už veiksmų atlikimą arba jų neatlikimą pagal valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens einamas pareigas, taip pat tarpininkavimas darant šias veikas.⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ Nilsson H. Substantive Criminal Law: Corruption and Money Laundering / Corruption and Democracy. Institute for Constitutional and Legislative Policy, affiliated with Open Society Institute, 1994.

⁷⁰⁶ Raudonienė A. Modernėjanti klasikinio korupcijos apibrėžimo Lietuvoje kaita // Jurisprudencija. 2002. Nr. 32 (24). P. 117.

⁷⁰⁷ Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 41–1162.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog šis apibrėžimas apima tik valstybinį sektorių, tačiau taip manyti būtų klaidinga, nes, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 230 straipsnio 3 dalimi, valstybės tarnautojui prilyginamas asmuo, kuris dirba bet kurioje valstybinėje, nevalstybinėje ar privačioje įstaigoje, įmonėje ar organizacijoje arba verčiasi profesine veikla ir turi atitinkamus administracinius įgaliojimus ar teisę veikti šios įstaigos, įmonės ar organizacijos vardu, arba teikia viešąsias paslaugas. Taigi, galime teigti, kad lietuviškoji korupcijos samprata yra moderni.

Korupcijos rūšys. Korupcijos reiškinys nėra vienalytis ir aiškaus pavaldalo. Mokslinėje literatūroje yra aibė šio reiškinio rūšių, formų ir kategorijų. Kai kurias iš jų panagrinėsime plačiau.

Pirmiausia svarbu žinoti, kaip korupciją vertina pati visuomenė, ar reiškiamą tam tikra tolerancija jai ir panašiai. Pagal korupcijos pasmerkimą visuomenėje skiriamos šios jos rūšys:

- baltoji korupcija, kuriai visuomenė labai tolerantiška;
- pilkoji korupcija – visuomenės nariai ją vertina skirtingai;
- juodoji korupcija, siejama su tam tikros piniginės naudos, grynųjų pinigų gavimu ir vienareikšmiškai smerkiama.

Baltoji ir pilkoji korupcija yra nepiniginio pobūdžio korupcinės paslaugos (pvz., retos prekės įsigijimas, aukšto posto gavimas) – ją visuomenė smerkia mažiau arba iš viso nesmerkia.

Minėta klasifikacija yra svarbi tuo, kad sužinoma, koks yra požiūris į korupciją. Visuomenės narių tam tikrų korupcijos apraiškų toleravimas nėra teigiamas dalykas, šį požiūrį būtina keisti. Pavyzdžiui, Danijos valstybėje priimtame „Danidos 2003–2008 metų antikorpucinių veiksmų planas“ (Danida Action Plan to Fight Corruption. 2003–2008) paminėtas principas – nulinė tolerancija korupcijai. Juo vadovaujantis ir įgyvendinamas šis planas.⁷⁰⁸

Dažniausiai korupcija skirstoma į **paviene** ir **sisteminę** rūšis.

Kaip teigia R. Klitgardas (ir kt.), paviene korupcija galima laikyti tokią, kai „atskiri pareigūnai ar nedidelės jų grupės mėgina pasinaudoti savo monopoline valdžia, kad gautų kyšius“⁷⁰⁹.

⁷⁰⁸ Danida Action Plan to Fight Corruption 2003 – 2008. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. <http://www.um.dk/NR/rdonlyres/3AF96CBA-6C98-4A08-83CA4478A514FAE2/4986/CorruptionDanidaActionPlan.doc> (2008-12-09).

⁷⁰⁹ Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Parris H. L. Korumpuoti miestai. – Vilnius: Eugrimas. 2005. P. 16.

Kai korupcija tampa nuolatinė, o politinės, administracinės ir teisinės teisminės valdžios transformuojasi į atskirus klanus, siekiančius patenkinti savo ekonominius interesus, galima kalbėti apie sisteminę korupciją. Sistemine korupcija atsiranda tada, kai administracinė sistema savavališkai keičia tikslus, kuriais turi vadovautis valstybės tarnautojai, ir kai jie yra baudžiami, jei stengiasi priešintis. Jei korupcija sistemine, šis deviacinis elgesys yra įteisintas, korupcijos atliekama disfunkcija yra ginama ir pateisinama. Korupcijai tampant sisteminei, kai egzistuoja horizontalūs bei vertikalūs tarpusavio ryšiai, korumpuoti tampa jau nebe atskiri institucijų tarnautojai, o visa institucija. Tuomet korumpuota sistema primeta valstybei ir priima iš valstybės tam tikras žaidimo taisykles. Sistemine korupcija, arba korupcinės sąmonės sindromas, pasireiškia tuo, kad savavališkai gali būti keičiami valstybės suformuluoti viešojo administravimo tikslai; patys tarnautojai, norėdami išlikti savo postuose, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles, kurioms, žinoma, sąmoningai arba ne priversti paklusti ir paprasti piliečiai.

Pasaulio bankas, taip pat ir tarptautinės organizacijos, tiriančios korupcijos fenomeną, pažymi, jog Lietuvoje klesti ne individuali ar pavienė, o sisteminga ir plačiai paplitusi korupcija. Remiantis Pasaulio banko požiūriu į sistemine korupciją, šios korupcijos šaknys glūdi pačioje iš sovietinio totalitarizmo paveldėtoje valdymo sistemoje. Iš dalies būtų galima paneigti šį teiginį, nes šalyse, kuriose demokratija gyvuoja daug ilgiau nei Lietuvoje, taip pat galimos korupcijos apraiškos. Kaip teigia R. Grigas, vienas tarp valdininkijos (o iš dalies ir politikų) paplitusio korumpuoto elgesio šaltinių bei priežasčių yra gyventojų sluoksniuose išsisknijusi korupcinė sąmonė – bene vaizdžiausias rodiklis, kad pilietinė visuomenė nesusiformavusi.⁷¹⁰

Sistemine korupciją paveikti ir valdyti labai sunku. Net ir pakeitus didžiausius pažeidėjus nėra garantijų, kad korupcija išnyks. Išaiškintas skandalas gali būti tik paskata tobulinti darbą. Sistemine korupcija užkerta kelią administracinei reformai, pradedama delsti, ji atitraukia visuomenės išteklius ir taip prisideda prie pavienių asmenų praturtėjimo, devalvuoja tradicines vertybes, demoralizuoja visuomenę, pažeidžia visuomenės tikėjimą, pasitikėjimą ir bendradarbiavimą.

⁷¹⁰ Grigas R. Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai: nerimą keliančios trajektorijos // XXI amžius. 2002. Nr. 41. P. 6.

Tyrinėtojai Peteris Langsetas ir Rikas Stepenhurstas skiria dvi korupcijos rūšis: **mažąją** (*pettit*) ir **didžiąją** (*grand*). Anot šių tyrinėtojų, mažoji korupcija būdinga žemutinės ir vidurinės grandies pareigūnams ir valdininkams, kurie už savo darbą gauna nedidelius atlyginimus. O didžioji korupcija reiškiasi aukštų valstybės tarnautojų ir pareigūnų veikloje, priimant svarbius ūkinio ar administracinio pobūdžio sprendimus. Mažoji, arba smulkioji, korupcija būdingesnė viešojo administravimo ir gyventojų aptarnavimo sričiai (pvz., kelių policijai, sveikatos apsaugai.), o didžioji – valstybės politikams, aukštiems vykdomosios valdžios arba su ja susijusiems asmenims.⁷¹¹

Tarnybinė, politinė, ekonominė korupcija – tai šio reiškinio sritys.

Tarnybine korupcija laikoma kyšininkavimas ir papirkimas, kai naujos davėjas arba gavėjas yra asmuo, šios valstybės teisės priskiriamas prie oficialius uždavinius vykdančių asmenų: pareigūnas, valstybės tarnautojas arba jam prilygstantis asmuo.

V. Justickis politinę korupciją sieja su rinkimų komisijomis, kurios, būdamos paveiktos slapto atlygio, vykstant rinkimams į šalies Seimą arba savivaldybę padaro pažeidimus. Manytume, tai nėra teisinga. Pats politinės korupcijos pavadinimas leidžia suprasti, kad subjektas turi turėti politinį statusą (pvz., parlamento, vyriausybės nariai ar kiti politinio pasitikėjimo subjektai). Esmė yra partijos arba jos atskirų kandidatų rinkimų kampanijų finansavimas, už kurį vėliau atsilyginama. O rinkimų komisijos yra sudaromos visuomeniniais pagrindais, todėl politinei korupcijai būtino politinio statuso neturi.

Ekonominei korupcijai būdinga tai, kad pažeidžiami sąžiningos konkurencijos principai.

Konkrečios korupcijos formos yra nustatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 225–229 straipsniuose. Korupcijos kategorija (arba forma) – tai tam tikras pavidalas, kurį šis reiškinys įgauna dėl neteisėtos asmens veikos siekiant asmeninės naudos.⁷¹²

Ši klasifikacija atspindi šešias korupcijos kategorijas. Tai priklauso nuo korupcinius mainus skatinančio arba inicijuojančio asmens ir tuos mainus priimančio asmens veiklos srities. Dažniausiai šias veiklos sritis atskirti sunku. Paprastose bylose sunku išžvelgti skirtumą: valstybės tarnautojas leidžia

⁷¹¹ Programme Against Corruption. – Council of Europe, Strasbourg, 1997. P. 16.

⁷¹² Raudonienė A. Korupcijos kategorijų analizė // Jurisprudencija. 2003. Nr. 41 (33). P. 82.

suprasti, kad nedės antspaudu jei...; rangovas leidžia suprasti, kad nepasirašys sutarties, jei negaus papildomų paslaugų ar pinigų.⁷¹³ Taigi skiriame šias korupcijos kategorijas: 1) viešojo sektoriaus; 2) viešojo ir privačiojo sektoriaus; 3) viešojo ir politinio sektoriaus; 4) privačiojo sektoriaus; 5) privačiojo ir politinio sektoriaus; 6) politinio sektoriaus. Trumpai aptarsime kiekvieną kategoriją.

16.1 lentelė. **Korupcijos sričių sąveika**

	Viešasis sektorius	Privatusis sektorius	Politisinis sektorius
Viešasis sektorius	X	X	X
Privatusis sektorius		X	X
Politisinis sektorius			X

Mažai žinoma apie potencialią korupcijos apimtą viešojo sektoriaus pareigūnų ir valstybės tarnautojų sritį, todėl daug kas gali paklausti, ar tai apskritai egzistuoja.

Viešojo sektoriaus korupcija yra labiau toleruojama visuomenės narių ir priskiriama baltajai arba pilkajai korupcijos rūšiai. Galbūt tam turi įtakos nuo senų laikų visuomenėje susiformavęs įprotis, kuris buvo ir, ko gero, iki šiol yra toleruojamas. Turimas omenyje palaikymas tokio pobūdžio santykių, kai nekreipiama dėmesio į kolegos daromus pažeidimus arba kai atsilyginama tam tikromis paslaugomis už atitinkamus sprendimus. Pavyzdžiui, valstybės institucijos vadovas nereaguoja į tai, kad pavaldus jam valstybės tarnautojas yra įsivėlęs į viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo valstybinėje tarnyboje konfliktą, motyvuodamas tuo, kad šis tarnautojas išmano, kaip atlikti svarbias užduotis.

Viešojo ir privačiojo sektorių korupcija yra priskiriama prie dažniausiai pasireiškiančių. Paprasčiausia jos forma yra kyšis: asmeniui prireikia paslaugos, kuri jam nepriklauso, arba reikia jos daug greičiau nei įprasta. Tada siūlomas kyšis. Tai vadinama aktyviąja korupcija. Atlikti šią paslaugą korumpuotam valstybės tarnautojui nesunku. Nauda, kurią jis gauna už tai, yra gana nedidelė: dokumentas ar licencija, išduodama pažeidžiant teisės aktus, automobilio stovėjimo aikštelės bilietas, išduodamas už pusę kainos,

⁷¹³ Raudonienė A. Korupcijos kategorijų analizė // Jurisprudencija. 2003. Nr. 41(33). P. 83.

ir panašiai. Tokių individualių korupcijos atvejų gali būti bet kurioje įstaigoje, net jei ji labai gerai valdoma. Galima kalbėti apie supuvusio obuolio efektą sveikųjų krepšyje ir žinomas jo pasekmes, tačiau čia labai svarbus institucijos vadovo vaidmuo. Jis netgi lemtingas, nes nuo vadovo priklauso, ar korupciniai mainai neapraizgys visos valdomos institucijos.

Viešojo sektoriaus politinės korupcijos kategorija susijusi su valstybės tarnautojų ir politikų santykiais. Koks yra šių korupcinių mainų pobūdis? Atrodo, kad šie mokėjimai yra asmeninio pobūdžio grįžtamojo ryšio paslaugos, o ne nepiniginiai ar piniginės vertės dalykai. Pavyzdžiui, siekiančiam kuo aukštesnio posto valstybinės valdžios ir valdymo struktūrose politikui, panorusiam sukritikuoti vieną instituciją, buvo pasakyta „nekelti bangų“. Taigi, jo „teisingas“ elgesys nuperkamas už toje institucijoje dirbančių asmenų palaikymą per rinkimus. Yra daug sričių, kuriose galima vadinamoji pilkoji korupcija. Prekyba įtaka ir neteisėti mokėjimai tampa sprendimų priėmimo pagrindu, ir tai neabejotinai yra korupcija. Privatajo sektoriaus korupcijos požymiai yra ūkio subjektų tarpusavio sutarčių sąlygų aptarimas, kai derybininkas reikalauja neteisėto užmokesčio mainais už reikalingą užsakymą. Tai ūkio subjektų korupcija, tačiau neatmetama ir korupcijos pačioje bendrovėje galimybė. Pavyzdžiui, bendrovės ūkio dalies viršininkas gali būti papirktas, kad leistų grobstyti bendrovės turtą.

Svarbu tiksliai atskirti tokius panašius reiškinius kaip sukčiavimas ir korupcija suvokiant jų techninio sąveikavimo būdus. Sistemingas sukčiavimas versle retai yra vieno asmens veikla. Sukčiavimo ar korupcijos sistema, kai tik tampa sudėtingesnė, reikalauja tam tikrų gebėjimų apskaitos duomenims „subalansuoti“, pavyzdžiui, kyšiams išmokėtos sumos įskaitomos išrašant didesnes sąskaitas faktūras arba kaip tariamos kitos firmos išlaidos, konsultacinės paslaugos, labdara ir panašiai. Savo ruožtu ta bendrovė, kuri įtaria (ir toleruoja) ką nors netinkama kitos atžvilgiu, taip pat gali pareikalauti savo dalies už suklustotas sąskaitas faktūras ar informacijos neviešinimą. Taigi korupcija pamažu plinta – rinka tampa korumpuota, verslo etika susilpnėja.

Korupcija privačiajame sektoriuje turi savų ypatumų. Dažniausiai sąveikauja keli ūkio subjektai: manipuliavimo kainomis, pardavimo, vadinamųjų „juodųjų“ sąskaitų tvarkymo ir panašiai. Siekiant to išvengti, turi būti vykdoma atitinkama valstybės politika įstatymų leidybos srityje, griežtinamos sankcijos už tokias veikas.

Kiekvienoje valstybėje privatusis sektorius nuolat sąveikauja su politi-

niais veikėjais. Paprasčiausias modelis: verslininkas nori tik (daugiau) pinigų, o politikas trokšta (daugiau) valdžios. Iš tikrųjų jie neretai keičiasi šiais vaidmenimis ir taip elgdamiesi dažnai neatsikrato tam tikrų senų įpročių, pavyzdžiui, pinigų ir valdžios troškimo. Istorija parodė, kad tai sudaro galimybes korupcijai atsirasti. Kaip pavyzdį galima pateikti keletą modelių.

Pirma, politiniai veikėjai dažnai palaiko korupcinius santykius su verslininkais ne tik dėl asmeninės naudos, bet ir siekdami paremti savo politinės partijos interesus. Ypač didelė rizika kyla vis daugiau kainuojančių rinkimų metu. Tai sudaro tradicinę veiklos sritį mainų santykiuose su privačiais verslininkais. Ne visos firmos, finansuojančios politines partijas, daro tai dėl ideologinių priežasčių; daugelis tai daro tam, kad padidintų laiminčios partijos ar politinio veikėjo galimybę vėliau atsilyginti už paslaugą kita forma. Tokie lūkesčiai gali būti atvirai išdėstyti užkulisiniam sandėryje arba netiesiogiai leidžiama suprasti, kad į juos turi būti atsižvelgta, nors visi politikai teigia savo „nesavanaudiškumą“ ir savo rinkimų programose skelbia būsimą aktyvią kovą su korupcija.

Antra, rinkėjai paperkami. Rinkėjų papirkimo praktika panaši į minėtąją, tačiau labiau susijusi su tuo, kad politiniai veikėjai skatina norimą balsavimo modelį (elgesį).

Trečia, viešųjų ir privačiųjų interesų konfliktas. Viešųjų ir privačiųjų interesų konfliktą labiau tiktų vadinti šių interesų painiojimu, nes dauguma korumpuotų politikų arba verslininkų nejaučia jokio konflikto. Sąveika dažnai yra subtilesnė ir labiau užslėpta. Pavyzdžiui, kaip matyti iš netinkamų (aukščiausių) valstybės tarnautojų ir politikų mainų santykių charakteristikų, efektyviausias „kyšis“ yra itin vertinamos pareigos (postai). Politikui tapęs verslininkas gali ginti savo verslo šakos interesus išlaikydamas vietą savo ankstesnių korporacijų arba kompanijos valdyboje. Įpareigojimą vengti interesų konflikto nustato Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas.⁷¹⁴

Dažnai politikų tarpusavio sprendimų priėmimą sunku apibūdinti kaip korumpuotą, nors korupcijos principas lieka tas pats – naudos siekis.

Pavyzdžiui, tam tikrų faktų slėpimas nėra korupcinis veiksmas, tačiau tiesos slėpimas gali nepastebimai paveikti sprendimų priėmimą ir tapti slaptu kompromisu esant mainų santykiams, kai trečiojo asmens ar šalies parama

⁷¹⁴ Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 18-431.

yra būtina, kad keblai padėtis būtų laikoma paslapyje. Tai nebūtinai partijų interesų mainai. Tyla arba tinkamas rinkėjų balsavimas taip pat gali būti „perkamas“ ir vienos partijos viduje, pavyzdžiui, siūlant vietą, paaukštinimą arba, priešingai, gąsdinant „ankstyva daug žadančios karjeros pabaiga“. Abipusis tiesos nuslėpimas gali tapti politikos meno dalimi tarp partijų ir jų viduje.

Viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 3 straipsnyje asmenims, dirbantiems valstybinėje tarnyboje (įskaitant ir politikus), įtvirtinta prievolė vengti interesų konflikto. Kilus tokiam konfliktui, įstatymas ne tik draudžia dalyvauti balsuojant ir priimant atitinkamą sprendimą, bet ir įpareigoja nedalyvauti tokio sprendimo svarstymo procedūroje. Pavyzdžiui, X savivaldybės administracijos Ekonomikos departamento direktorius ir savivaldybės Viešojo pirkimo komisijos narys A. G. dalyvavo klausimų, susijusių su uždarąja akcine bendrove, kurios vienintelis steigėjas ir akcininkas buvo jis, sprendimų priėmimo procedūrose. Vyriausioji tarnybinės etikos komisija konstatavo, jog šis asmuo neįvykdė Viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 3 straipsnio 2 punkte nustatytos prievolės – vengti viešųjų ir privačiųjų interesų konflikto ir pažeidė šio įstatymo 11 straipsnio 1 ir 2 dalių reikalavimus.⁷¹⁵

Taigi, politinių partijų viduje ir tarp atskirų politikų verda intrigos, kuriomis siekiama patenkinti savo arba politinės partijos, kuriai atstovaujama, interesus. Apie jas praneša žiniasklaida vos ne kiekvieną dieną, tačiau dalis aferų taip ir lieka nežinomos visuomenei. Politinė korupcija yra prąžūtinga valstybei, nes ją griaua iš vidaus.

Išskyrus šias šešias korupcijos kategorijas galima geriau įsigilinti į dalyvaujančių korupciniuose mainuose asmenų elgesio ypatumus. Žinant šią informaciją būtų galima tiksliai apibrėžti valstybės politikų galimo elgesio ribas priimant jų etikos kodeksus. 2006 m. rugsėjo 19 d. įstatymu Nr. X-816 buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybės politikų elgesio kodeksas, kuris įsigaliojo tą pačių metų spalio 1 dieną.⁷¹⁶ Tačiau teigiama, kad kodekso poveikis dėl pernelyg didelio turinio abstraktumo ir siaurumo bus priešingas nei siekiama – užuot sudrausminęs politikus, jis juos apsaugos nuo kontrolės.⁷¹⁷

⁷¹⁵ Vyriausioji tarnybinės etikos komisija http://www.vtek.lt/lt/disp.php/lt_3 (2006-08-30).

⁷¹⁶ Lietuvos Respublikos valstybės politikų elgesio kodeksas // Valstybės žinios. 2006. Nr. 102-3938.

⁷¹⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1010&cid=3438> (2006-12-09).

Korupcijos priežastingumas. Korupcinės veikos yra vienos latentiausių nusikalstamų veikų, todėl korupcijos būklė ir mastas dažnai esti spėliojimų ar populistinių diskusijų dalykas.

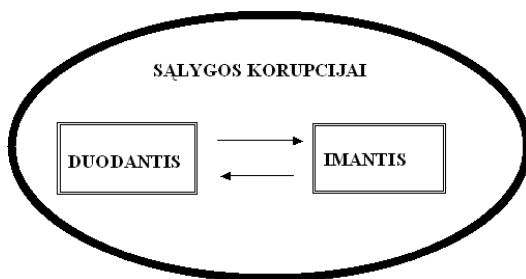
Korupcija, kaip specifinis reiškinyis ir savarankiškas tyrinėjimo objektas, Lietuvoje moksliniais metodais pradėtas stebėti ir nagrinėti tik paskutinį praėjusio dešimtmečio penkmetį. Pradedant 1996 m. Lietuvos ir Didžiosios Britanijos visuomenės ir rinkos tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ organizuota gyventojų apklausa ir baigiant 2008 m. „Transparency International“ Lietuvos skyriaus atliktu tyrimu „Korupcijos žemėlapis“, galima daryti išvadą, kad sociologų ir praktikų užfiksuoti viešosios nuomonės ir respondentų asmeninės patirties skirtumai (pvz., dėl skirtingos apklausų metodikos, per mažo respondentų skaičiaus ir pan.) akivaizdžiai patvirtina būtinybę toliau tobulinti korupcijos būklės Lietuvoje tyrimus.

Pagal 2002 m. sausio 17 d. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintą Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programą korupcija nėra tolygiai paplitusi valstybėje, tad norint sėkmingai kovoti su korupcija labai svarbu išsiaiškinti tikslesnes korupcijos paveiktas valstybės valdžios ir valdymo sritis tarp valstybės tarnautojų ir pareigūnų privačiame sektoriuje. Labiau tikrovę atitinkanti korupcijos mastą Lietuvoje būtų galima nustatyti nuolat nagrinėjant atskirų visuomenės socialinių grupių apklausų bei teisėsaugos institucijų veiklos rezultatus.

Pagrindinės valdymo sritys, kurios gali būti paveiktos korupcijos, yra valdymo sritys, pasižyminčios gana didele **diskrecija**:

- išduodant įvairius leidimus, suteikiant teises, išduodant pasus, muitinės dokumentus ir panašiai;
- kontroliuojant kainas;
- ribojant naujų firmų ir investuotojų patekimą į rinką;
- skelbiant valstybinių sutarčių konkursus;
- teikiant subsidijas, lengvatinius kreditus, mokesčių lengvatas, skiriant dirbtinai išpūstas pensijas arba leidžiant išsisukinėti nuo mokesčių mokėjimo;
- reguliuojant užsienio valiutų kursų, taikant įvairius apmokestinimus;
- pasirinktinai teikiant visuotinai reikalingas paslaugas tokiose srityse kaip sveikatos ir aplinkos apsauga;
- atliekant neaiškią ar slaptą valstybės biudžeto apskaitą ar kitaip grobstant pinigus iš biudžeto.

Supaprastinta korupcijos akto sudedamųjų dalių schema gali būti tokia:

- duodančiojo asmens motyvai (dažniausiai – problemos sprendimas);
- imančiojo asmens motyvai (dažniausiai – materialinė nauda);
- perreguluota tvarka, sudaranti sąlygas korupcijai.⁷¹⁸

Sąlygas korupcijai plisti galima suskirstyti į keletą grupių: *socialinės* (nedarbas, socialinės apsaugos netobulumas ir pan.), *teisinės* (teisės aktų trūkumai, dažnas jų keitimas, pareigūnų nebaudžiamumas ir pan.), *institucinės* (neskaidrus sprendimų procesas, neišplėtotos audito sistemos, motyvacinė karjeros sistema ir pan.), *visuomenės pilietiškumo stokos prielaidos* (nesipriešinimas korumpuotiems valstybės tarnautojams, piliečių pasyvumas ir pan.) bei *išorinių veiksnių įtaka* (tarptautinė korupcija, pasienio kontrabandos specifika, sąžiningos konkurencijos nebuvimas ir pan.). Taigi, korupciją lemia daugelis veiksnių, bet jos esmė visada lieka ta pati – tai gebėjimas išvengti įstatymų ir normų kontrolės, oficialiai veikiant sistemos viduje ir tarsi liekant formalaus reguliavimo zonoje, taip pat niekam nepavaldžios ir neatsakingos galios salelių kūrimas ekonomikoje bei politikoje, sėkmingai pabėgant nuo viešumo ir kontrolės.

Nagrinėjant korupcijos akto sudedamąsias dalis (ypač **duodantįjį** ir **imantįjį** kyši) galima aiškiai suprasti, jog korupcijoje dalyvauja tas, kuris turi tam tikrus įgaliojimus, ir tas, kurio naudai ar nenaudai yra priimamas sprendimas. Pastarasis yra suinteresuotas, kad jo atžvilgiu būtų priimtas teigiamas sprendimas. O turintis įgaliojimus priimti koki nors sprendimą asmuo atsiduria natūraliai susiklostančioje situacijoje, kurioje jį galima pa-

⁷¹⁸ Trumpa U. Korupcijos šaknų šalinimas – efektyvios kovos su korupcija pagrindas. 2001-06-20 http://www.lrinka.lt/index.php/pranesimai_prezentacijos/korupcijos_saknu_salinimas__efektyvios_kovos_su_korupcija_pagrindas/2044 (2008-07-13).

veikti. Korupcija tam tikra prasme yra natūralus procesas, nes kiekvienas siekia, kad jo atžvilgiu būtų priimtas kuo palankesnis sprendimas, ir viena iš priemonių, kad taip įvyktų, yra mokestis, ryšiai arba įvairūs tarpusavio išpareigojimai. Taigi korupcija natūrali, jei vieni žmonės turi galimybę spręsti kitų likimus. Labai daug kas priklauso ir nuo kultūros, t. y. žmonių nuomonės. Kol Lietuva bus įsitikinusi, kad pakeitus blogus žmones gerais padėtis pagerės, tol problemos nepavyks išspręsti. Nei išrinkus geresnį prezidentą, nei paskyrus kitą, sąžiningesnį, teisėją arba muitininką, problemos savaime nedings. Svarbu, kad žmonės suprastų: kol jie tikės politikais, kurie nedaro esminių reformų, o tik sprendžia personalijų klausimus, tol sistema liks užprogramuota korupcijai. Tačiau, pažvelgus į 2005 m. Lietuvos korupcijos žemėlapi, matyti akivaizdus paradoksas: labiausiai korumpuotomis institucijomis žmonės laiko Seimą, Vyriausybę, teismus, policiją, savivaldybes; tačiau net 78 proc. gyventojų mano, jog kyšio davimas padeda spręsti problemas.⁷¹⁹ Tai tik įrodo, jog lietuviai yra pakantūs kyšių ėmimui ir davimui.

Kad Lietuva vis dar priklauso korumpuotų šalių grupei, rodo ir tarptautinės organizacijos „Transparency International“, užsiimančios antikorupcine veikla visame pasaulyje, tyrimas, kuriame teigiama, jog Lietuvoje 2008 m. korupcijos suvokimo indeksas (KSI) yra 4,6.⁷²⁰ Palyginti su keletu pastarųjų metų, šis indeksas išliko nepakitęs. Remiantis 2008 m. verslininkų ir tarptautinių ekspertų apklausomis, pagal išvestąjį rodiklį Lietuva lieka tarp šalių, susiduriančių su didelėmis korupcijos problemomis, – trūksta 0,4 balo iki 5 balų ribos, už kurios rikiuojasi mažai korumpuotos šalys. Lietuva iš 180 šalių yra 58-oji.⁷²¹

Lietuvos korupcijos indeksas per pastaruosius šešerius metus nė karto nebuvo įvertintas aukščiau nei 5 balais, skiriamais korupcijos lygį sugebančioms pažaboti šalims.

⁷¹⁹ Korupcijos žemėlapis 2005. Transparency International Lietuvos skyrius, 2005. http://www.stt.lt/lt/files/sociologiniai_tyrimai/korupcijos_zemelapis_2005.pdf (2008-07-13).

⁷²⁰ Korupcijos suvokimo indeksu (KSI) matuojama, kiek tiriamoje šalyje suvokiama egzistuojanti valstybės bei savivaldybių tarnautojų ir politikų korupcija. KSI yra kompleksinis indikatorius, nustatomas remiantis verslo atstovų apklausomis ir kitais ekspertiniais tyrimais.

⁷²¹ Transparency International korupcijos suvokimo indeksas 2008. Transparency International Lietuvos skyrius. 2008-09-03. http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2008_galutine.pdf (2008-07-30).

Pasaulio bankas teigia, kad korupcijos šaknys glūdi pačioje valdymo sistemoje, nes korupcija yra dviejų lygių: **administracinė**, kai kyšiais apeinamos administracinės kliūtys arba nuperkamos valdiškos malonės, **ir politinė, arba valstybinio lygio**, korupcija, kai kyšiais daroma įtaka vykdomai politikai, perkami įstatymai ar keičiama administracinė tvarka.

Pagrindinės administracinės korupcijos raiškos sritys. Administracinė korupcija yra dažniausias korupcijos tipas, kai kyšiais manipuliuojama viešųjų paslaugų gavimo, viešųjų pirkimų, muitinės procedūrų, sveikatos apsaugos ir kitose srityse. „Transparency International“ atliekamų tyrimų duomenimis, daugiausia žmonės su korupcija susiduria savivaldybėse, gydymo įstaigose, kelių policijoje, muitinėje, paprasčiau sakant – žemutinio ar vidutinio lygmens įstaigose.

1) Korupcija sveikatos priežiūros įstaigose

Nagrinėjant 2008 m. korupcijos žemėlapi galima matyti, jog specifinė sritis, kuri, kaip rodo tyrimas, ypač korumpuota, yra sveikatos apsauga. Asmeninės patirties turėjusių gyventojų nuomone, ligoninės ir poliklinikos yra itin korumpuotos. Net 20 proc. apklaustųjų prisipažino davę kyši miestų ir rajonų ligoninėse, 15 proc. – poliklinikose. Akivaizdu, kad čia korupcija daugeliu atveju šiek tiek kitokia. Tariamai nemokama medicina besinaudojantis žmogus tiesiog nelegaliai sumoka medicinos personalui.

Iš „Transparency International“ ir STT atlikto tyrimo „Korupcija Lietuvos apskrityse ir savivaldybėse 2004 metais“ paaiškėjo, jog 32 proc. apklaustųjų neoficialiai atsilygino už medikų paslaugas. 23,9 proc. apklaustųjų neoficialiai mokėjo prieš gaudami paslaugas, tiek pat – už teikiamas paslaugas, o 20,9 proc. – „iš anksto“.

Nors, kaip jau minėta, kyšininkavimas gydymo įstaigose aiškiai didėja, dar daug kas yra linkę pateisinti neoficialius atlygius medikams. Teigiama, jog esant dabartinei sveikatos apsaugos sistemai tai natūralus reiškinys – jei už paslaugą negalima sumokėti tiek, kiek ji verta, legaliai, mokama nelegaliai. Be to, tokie neoficialūs mokėjimai medikams negali būti įvardijami kaip kyšiai, nes medikai nėra valstybės pareigūnai ar politikai. Tačiau sveikatos priežiūros įstaigų vadovai kaip asmenys, turintys administracinius įgaliojimus, yra prilyginti valstybės tarnautojams ir atsako už korupcines veikas kaip valstybės tarnautojai. Gydytojus galima laikyti korumpuotais (jei yra tai patvirtinančių faktų) vien dėl to, jog korupcija apima ir privatųjį sektorių. Imantys kyšius medikai mokesčių nemoka, o tai pagal „Transparency International“ yra korupcijos požymis. Valstybinėje sveikatos įstaigo-

je dirbantis gydytojas turi „viešąją galią“ plačiąja prasme. Jei jis piktnaudžiauja turimomis pareigomis, vadinasi, yra korumpuotas.

Galima teigti, kad leidimas dovanoti pinigus tarsi pažeidė pinigų neturinčių žmonių teises, tačiau akivaizdu, jog ir panaikinus šį leidimą dovanos ir toliau bus teikiamos. Korupcija yra viena iš sveikatos įstaigų problemų. Šių problemų sprendimas siejamas su sveikatos priežiūros sistemos Lietuvoje reforma.

2) Korupcija policijoje

Kita sritis, kurioje paplitęs administracinis kyšininkavimas, yra policija. Anksčiau buvo kalbama, kad policininkai kyšius ne tik ima, bet ir išprovokuoja duoti juos dėl mažų atlyginimų ir netinkamų darbo sąlygų.

Palyginti su ankstesniais metais, 2005-aisiais ikiteisminių tyrimų dėl policijos pareigūnų korupcijos pradėta daugiausia – 46. Nors 2008 m. tokių tyrimų sumažėjo, tačiau, sociologinių tyrimų duomenimis, vis tiek 8 proc. gyventojų prisipažino davę policininkams kyšį. 25 proc. tarnautojų mano, kad policija yra tarp penkių labiausiai korumpuotų institucijų Lietuvoje.⁷²²

3) Korupcija savivaldybėse

Dar vienas pavyzdys, iliustruojantis administracinės korupcijos išgalėjimą, yra savivaldybės. Tyrimų duomenimis, savivaldybėse korupcijos lygis – vienas aukščiausių. Korupcijos apraiškų galima aptikti šiose savivaldybės veiklos srityse:

- formuojant valstybės tarnautojų personalą (administracijos, jos padalinių), skiriant jos ir savivaldybės įmonių (bendrovių), įstaigų vadovus;
- įgyvendinant teisės aktais pavestas funkcijas ir išduodant piliečiams dokumentus (leidimus, licencijas), juos derinant;
- įgyvendinant būsto įsigijimo rėmimo programas (sudarant eiles paramai gauti ir pan.);
- atliekant savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto privatizavimo, nuomos ir panaudos procedūras;
- rengiant ir priimant savivaldybės institucijų sprendimus, nustatančius mokesčių (rinkliavų ir pan.) lengvatą;

⁷²² Transparency International korupcijos suvokimo indeksas 2008. Transparency International Lietuvos skyrius. 2008-09-03. http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2008_galutine.pdf (2008-07-30).

- organizuojant ir vykdant viešųjų pirkimų procedūras;
- atliekant savivaldybės įmonių ir įstaigų auditą (patikrinimus, revizijas ir pan.);
- teikiant ir skiriant savivaldybės gyventojams lengvatas (kompensacijas, pašalpas ir pan.);
- organizuojant savivaldybės parduodamo turto aukcionus;
- atliekant kitas viešojo administravimo ir paslaugų teikimo funkcijas.

Teoriškai kiekvienos srities vieta pagal jos problemškumo laipsnį priklauso nuo konkrečios savivaldybės. Tačiau praktiškai nėra pakankamai tikslių duomenų toms vietoms nustatyti netgi labiausiai „ištirtoje“ Vilniaus miesto savivaldybėje. Remiantis netiesioginiais įrodymais galima nusakyti tik tam tikras tendencijas, pavyzdžiui, žemės sklypų nuoma ir statybų leidimai bei statybų priežiūra opiausia problema yra didžiuosiuose šalies miestuose, kuriuose labai trūksta laisvų žemės sklypų ir tų sklypų vertė yra itin didelė.

Korupcija savivaldybėse pagal 2005 m. Korupcijos žemėlapią yra šeštoji labiausiai korumpuotų institucijų sąrašė. Kad savivaldybės yra labiausiai korumpuotos institucijos, mano daugiau nei 20 proc. apklaustų gyventojų ir šiek tiek daugiau nei 30 proc. apklaustų įmonių vadovų. Kelių policijai paprastai duodami 20–200 litų dydžio kyšiai, o savivaldybėse greitų sprendimų įkainiai didesni ir gali siekti net 2 000 litų. Įmonių vadovai nurodo, kad kyšiams jie sumoka kone tiek pat, kiek pelno mokesčio valstybei. 2008 m. 39 proc. apklaustųjų Lietuvos gyventojų įvardija savivaldybes kaip vienas iš labiausiai korumpuotų institucijų Lietuvoje.

Žmonės įvardija savivaldybes kaip vienas labiausiai korumpuotų valstybės institucijų, nes tai yra arčiausiai žmogaus esanti valdžia, todėl daugiausia reikalų sprendžiama būtent savivaldybėse. Korupcija savivaldybėse yra labiausiai kompromituojantis demokratiją reiškinys. Kai kurie valstybės tarnautojai, vykdydami viešojo administravimo veiklą, naudojami valstybės suteiktomis galiomis, kurių taikymas vienaip ar kitaip paveikia privačių asmenų teises ir interesus. Būtent čia paprasti piliečiai įsitikina, kad jie nesvarbūs arba svarbūs tik kaip priemonė kam nors pasipelninti. Šiuo atveju asmuo, norėdamas pagreitinoti biurokratinio reikalo sprendimą, imasi „materialiai“ skatinti biurokratą. Valstybės tarnautojas plačiai naudojami valstybės jam suteiktais įgaliojimais priimti vienokį ar kitokį sprendimą.

2004–2008 m. iš labiausiai korumpuotų įstaigų sąrašo iškrito tik mokesčių inspekcija, kurioje su korupcija pavyko susidoroti įdiegus kompiute-

rines sistemas. Tačiau korupcija policijoje, savivaldybėse ir gydymo įstaigose nėra linkusi mažėti.

Pasaulio bankas, nagrinėdamas korupciją visame pasaulyje, išskiria korupcijos rūšį, kurią vadina užvaldymo korupcija, ir atskiria nuo paprasčiausios administracinės korupcijos. Užvaldymo korupcija yra tokia korupcija, kai nuperkama visa savivaldybė, parlamentas ir vyriausybė. Tada gauti atskirus leidimus, pavyzdžiui, statyti vandens parkus, yra tik paprastas formalumas.

Politinės korupcijos raiškos sritys. Politinė korupcija, dar kitaip vadinama valstybės užvaldymu, suprantama kaip viešajame ir privačiajame sektoriuose veikiančių asmenų, grupių ar firmų veiksmai siekiant palenkti įstatymų, taisyklių, nutarimų, valstybės politikos formavimą savo labui, neteisėtu ir neskaidriu būdu suteikiant valstybės tarnautojams privačios naudos. Galima išskirti atskiras valstybės valdžios šakas, kurios gali būti užvaldytos: įstatymų leidybos, vykdomoji, teismų, kontrolės ir priežiūros tarnybos. Valstybės užvaldymo korupcija užtikrina naudą tam tikriems asmenims arba jų grupėms teisės reguliavimo srityje.

1) Lobizmas

Politikų ir valstybės bei savivaldybių tarnautojų neteisėtas lobizmas – dar vienas aiškus politinės korupcijos pavyzdys. Lietuvoje plačiai paplitęs nekontroliuojamas ir nelegalus lobizmas yra vienas pagrindinių korupcijos išraiškos būdų. Tai pagrindinė civilizuotos lobizmo rinkos kliūtis. Mūsų šalyje nėra nusistovėjusių teisėtos lobistinės veiklos tradicijų, t. y. daugiau vadovaujamosi asmeniniais ryšiais ar „telefoniniu lobizmu“.

Lietuvoje Lobistinės veiklos įstatymas ir kai kurie jo pakeitimai įsigaliojo 2001 m. ir galioja iki šiol. Remiantis šiuo įstatymu, neužsiregistravusių ir neįtrauktų į lobistų sąrašą asmenų ar įmonių lobistinė veikla yra nelegali. Nors teoriškai lobistinė veikla yra vienas iš valstybės demokratizavimo veiksnių – į įstatymų leidybą įtraukiama kuo daugiau piliečių, gerėja įstatymų leidybos kokybė, vis dėlto Lietuvoje užregistruota tik apie dešimt legalių lobistų.

Lobistų pastangomis priimtus vienai ar kitai interesų grupei palankius įstatymus ar sprendimus galima suskaičiuoti ant pirštų. Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos duomenimis⁷²³, 2008 m. lobistinę veiklą vykdė tik

⁷²³ Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos 2008 metų veiklos ataskaita. [http://www.vtek.lt/vtek/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=18\(2009-05-06\)](http://www.vtek.lt/vtek/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=18(2009-05-06)).

20 registruotų lobistų (pvz., 2005 m. buvo registruoti tik 6 lobistai). Taigi, nors registruotų lobistų šiek tiek daugėja, ypatingo postūmio šioje srityje nepastebima.

Lietuvoje susiklostė praktika, kai, prireikus lobistinių paslaugų, kreipiamasi ne į oficialius lobistus, o, pavyzdžiui, tiesiogiai į Seimo narius.

2) Korupcija rinkimų procese

Balsų pirkimas – dar viena politinės korupcijos apraiška. Aktyvus balsavimas paštu sukuria didelę pasiūlą balsų pirkėjams politikos rinkoje. Populiariausios dovanos rinkėjams – saldainiai, druska, cukrus, oro balionėliai, rašymo priemonės, net miltai su partijų ar kandidatų atributika, šūkais. Kartais balsai būdavo perkami už litus ir už alkoholį. Taigi labiau pasistengus galima nusverti ir galutinius balsavimo rezultatus, ypač vienmandatėse apygardose.

Galima teigti, jog kovojant su balsų pirkimu aktyviau galėtų reikštis partijų deleguoti apygardų, apylinkių rinkimų komisijų nariai, teisėsaugos institucijos, tačiau nedera pamiršti ir pačių rinkėjų, kurie savo balsus parduoda už menkiausią atlygį. Viena vertus, kol politikos rinkoje yra balsų pasiūla, yra ir juos perkančiųjų. Kita vertus, kol politikai įvairiomis taktikomis sieks nupirkti piliečių balsus, parduodančiųjų taip pat atsiras.

Administracinės ir politinės korupcijos padariniai. Korupcija yra viešai pripažintas blogis, nes jis pažeidžia normalius piliečių ir valdžios santykius, iškreipia konkurencines sąlygas rinkoje, švaisto asmenines ir valstybės lėšas bei apriboja žmonių laisves. Korupcija paprastai suvokiama kaip nesąžiningas ar neteisėtas pareigūnų ar valdžios atstovų elgesys siekiant asmeninės naudos. Svarbiausia, kad valdžios galiomis galima piktnaudžiauti tik tuomet, kai tokios galios yra ir kai jos leidžia jas turinčiam pareigūnui ar netgi įsako savo nuožiūra nustatyti elgesio taisykles kitiems, skirti privilegijas. Taigi korupcijos mastas priklauso nuo valdžiai pavestų ar pačios prisimintų įgaliojimų masto.

Korupcija – tai ne tik viešosios politikos, bet ir moralės problema. Sąlygos jai plėtotis susidaro, kai visuomenės etikos standartai lengvai pažeidžiami, kai nėra aiškių taisyklių, kuriomis vadovaujantis būtų vykdomi viešieji reikalai, kur viešajai ir privačiai veiklai stinga tinkamų reguliavimo būdų, garantuojančių, kad socialiniuose procesuose veikla bus tinkama ir teisinga. Šiuolaikinio sprendimų priėmimo proceso, kuriam įtakos turi skirtingų sluoksnių interesai, veikėjai, politinės įtakos raiška, viešų sprendimų ir skaidrių procedūrų stoka, sudėtingumas lemia tai, jog sudaromos sąlygos

išskirtiniams veikėjams naudotis valstybės ištekliais, kenkiama demokratijai, ekonomikai ir teisės sistemai.

Lietuvos Respublikos nacionalinėje kovos su korupcija programoje⁷²⁴ išskiriami korupcijos padariniai: korupcijai pažeidus rinkos sistemą gali sumažėti ūkio efektyvumas ir rinkos konkurencija, pablogėti gaminamų prekių ir paslaugų kokybė, investicinė veikla, prarandamas verslininkų pasitikėjimas valstybės institucijomis ir panašiai. Be to, atsiranda socialinė įtampa, veikianti ne tik šalies ekonomiką, bet ir politinį stabilumą, mažėja piliečių pasitikėjimas valstybe ir demokratija, jos principais. Galima išskirti ir blogėjančią viešojo administravimo kokybę, atsirandančią neoficialią sprendimų priėmimo sistemą, stiprėjančius organizuoto nusikalstamumo ryšius su korumpuotais valstybės tarnautojais. Dėl korupcijos apraiškų šalyje taip pat mažėja šalies prestižas, prarandama dalis galimų investicijų ir panašiai.

Čia būtų galima pateikti keletą korupcijos pasekmių pavyzdžių. Dėl paplitusios korupcijos piliečiai nesiryžta imtis ūkinės veiklos, šalies ir užsienio verslininkai atbaidomi nuo investicijų, o ką jau kalbėti apie tai, kad nukenčia eilinių gyventojų finansai. Dėl tokių kliūčių Lietuvos ekonomika patiria didelius nuostolius. Užsienio investicijos 2005 m. siekė vos 0,8 mlrd. eurų, o Estijoje – 2,2 mlrd. eurų.⁷²⁵ Tarp visų ES valstybių Lietuva yra paskutinė pagal užsienio investicijas vienam gyventojui. Pagal 2006 m. „Heritage“ fondo kartu su „Wall Street Journal“ pristatytą ekonominės laisvės indeksą, kuriuo remiantis nagrinėjami svarbiausi ekonomikos kilmą lemiantys veiksniai, Lietuva yra 22 tarp 161 pasaulio valstybės (2005 m. buvo 23), Europoje – 14 iš 41 ir priskiriama „beveik laisvų“ šalių grupei. Ekonominės laisvės indeksas apima 10 ekonominės laisvės veiksnių (iš viso vertinama 50 rodiklių): užsienio prekybos politiką, mokesčių našta, valdžios kišimąsi į ekonomiką, pinigų politiką, kapitalo srautus ir užsienio investicijas, bankininkystę, darbo užmokesčio ir kainų kontrolę, nuosavybės teises, ekonominės veiklos reguliavimą bei šešėlinę ekonomiką. Labiausiai šalies ekonominę laisvę riboja išplitusi korupcija, biurokratiniai verslo apribojimai ir mažas pasitikėjimas teismų sistema.⁷²⁶ Pasaulinių tyrimų organi-

⁷²⁴ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10-355.

⁷²⁵ Penkaitis N. Iššūkis valdžios finansinei politikai. <http://www.akcininkai.lt/content/view/83/45/>

⁷²⁶ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2007. Nr. 125-5095.

zacijos „TNS Gallup“ tyrimo „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007“ duomenimis, gyventojų ir verslininkų nuomonė dėl korupcijos poveikio verslo aplinkai beveik sutampa: dauguma gyventojų (77 proc.) ir verslininkų (74 proc.) nurodo neigiamą korupcijos įtaką verslui.⁷²⁷

Korupcija taip pat kenkia žmogaus teisėms, demokratinėms institucijoms, teisinės valstybės principui, teismų sistemai ir sudaro sąlygas suvežėti organizuotam nusikalstamumui. Korupcija neleidžia skaidriai valdyti viešųjų reikalų, pakerta pasitikėjimą demokratinėmis institucijomis ir kenkia jų patikimumui. Lietuvos gyventojai jau ne vienerius metus yra linkę nepasitikėti beveik visomis valstybės institucijomis. Labiausiai lietuviai nepasitiki politinėmis partijomis (net 85 proc. gyventojų), Seimu (80 proc.), Vyriausybe bei teisėsaugos sistema.

Valstybės institucijomis lietuviai linkę nepasitikėti labiau nei vidutinis ES pilietis; šis atotrūkis ypač didelis dėl pasitikėjimo Vyriausybe (ES – 73 proc.; Lietuvoje – 59 proc.) bei šalies teisėsaugos sistema (ES – 69 proc.; Lietuvoje – 47 proc.).

Dar viena korupcijos Lietuvoje smarkiai pažeidžiama sritis – tai ES skiriama parama. Dėl korupcijos mažėja šios paramos efektyvumas. 2004 m. net 18,8 proc. verslininkų nurodė, kad korupcijos mastai sumažėjo, 2005 m. tokių optimistų liko tik 6,8 procento.⁷²⁸ Specialistų nuomone, prie tokio požiūrio plėtotės labiausiai prisidėjo Europos paramos skirstytėjai. Labiausiai korumpuota įstaiga, kuri skirsto ES paramą, įvardyta Ūkio ministerija. 41 proc. verslininkų ją nurodė kaip smarkiai korumpuotą įstaigą, 45 proc. – kaip iš dalies korumpuotą ir tik 3 proc. tiki, kad tai ne korumpuota įstaiga.⁷²⁹ Prašantieji ar prašiusieji ES paramos visiškai nesistebi tuo, kad paramą gauna įmonės, įsikūrusios likus mėnesiui iki paraiškos padavimo termino pabaigos ir kad joms pirmosioms patvirtinama ES parama. Ne veltui iš procedūrų, kuriose teko dalyvauti, taip pat daugiausia verslininkų (25 proc.) paramos iš ES gavimą nurodė kaip labai korumpuotą, 41 proc. – kaip iš dalies korumpuotą. Kaip kliūtį verslui korupciją įvardijo net

⁷²⁷ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kovos su korupcija programos patvirtinimo“// Valstybės žinios. 2007. Nr. 125-5095.

⁷²⁸ „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2005“ palyginimai su ankstesniais tyrimais. Transparency International Lietuvos skyrius. 2005. http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=2&Itemid=9&limit=20&limitstart=20 (2008-07-13).

⁷²⁹ Ten pat.

76,5 proc. verslininkų. Prieš metus į tai žiūrėta atsainiau – kaip kliūtį verslui korupciją įvardijo 61,3 proc. verslininkų. Šie skaičiai visai nestebina, nes iš paraiškų ES paramai gauti teikėjų reikalaujama 10–15 proc. komisinių už ES paramos gavimo procedūrų palengvinimą. Toks „procedūrų išsiaiškinimas“ lėmė, kad pastaruoju metu vis daugiau verslininkų atsisako minties plėtoti verslą naudojantis ES parama.⁷³⁰

Vis mažėjantis rinkėjų aktyvumas Seimo ar savivaldybių rinkimuose, taip pat yra paveiktas korupcijos. Praradę pasitikėjimą valdančiaisiais, matydami nepalijaujamus korupcijos skandalus, piliečiai nebetiki valdžia ir norinčiaisiais į ją patekti.

Kasdieniai korupcijos atvejai sveikatos ar švietimo sistemose leidžia iškraipyti šią sistemą, kai akivaizdi nelygybė lemia tai, jog „privilegijomis“ naudotis gali tik tie, kurie sutinka dalyvauti plėtojant korupciją.

Taigi, šiuo atveju demokratija naudinga tik mažai visuomenės daliai, susijusiai su valstybės valdžia. Stokodama informacijos visuomenė veiksmingai neatlieka demokratinės valdžios kontrolės funkcijos. Nekontroliuojama valdžia neišvengiamai tampa korumpuota. Sudaromos palankios sąlygos politiniam partiniam favoritizmui (viešų ir privačių interesų konfliktams), vis labiau įsigali giminių ir bičiulių protegavimas ir panašiai.

Korupcijos žalą patiria privilegijų neturintys Lietuvos gyventojai, nes jiems tenka korupcijos išlaidų našta, išlaikant korumpuotą valdžią, juk asmeniniais interesais, pažintimis ir kyšiais paremta valdžia naudinga tik joje esantiems valstybės politikams, pareigūnams ir jų verslo partneriams. Be to, korumpuota valdžia stabdo būtiniausias, visiems piliečiams naudingas reformas, nes ji pati tarnauja tik „savų“ žmonių ratui. Gyventojų skurdo, netolygaus pajamų ir turto pasiskirstymo viena iš priežasčių taip pat galima įvardyti korupciją, kai piktnaudžiaujant tarnybine padėtimi priimami arba paliekami galioti tam tikras teises suteikiantys įstatymai, kurie tarnauja grupiniams interesams. Taip lyg ir įteisinama grupinių interesų viršenybė prieš nacionalinius, absoliučios gyventojų daugumos interesus.

Dėl šių priežasčių sėjamas nepasitikėjimas valdžia ir griaujami politinio stabilumo pagrindai. Akivaizdus korupcijos Lietuvoje padarinys – prasta visuomenės pagarba politikams ir politinei sričiai. Susiformavo ciniškas požiūris, kad politika yra „nešvarus reikalas“.

⁷³⁰ Saimontas J. 1,5 mlrd. ES paramos – į valdininkų kišenes. 2006-02-07. <http://www.asa.lt/cgi-bin/sna.cgi?grp=1450> (2008-06-25).

Lietuvoje korupcijos mastai verčia susimąstyti, nes, be šiuolaikinės ir veiksmingos valstybės valdymo sistemos, pagrįstos teisiniais demokratinės visuomenės principais, šalyje klesti ir ydinga biurokratinė korupcinė savi-tarpio paslaugų struktūra.

Tyrimų duomenimis, žmonės nemano, kad korumpuota valstybė labai skiriasi nuo prastai administruojamos valstybės. Visuomenei neveiksmingas administravimas ir korupcinis valdymas yra tapatūs dalykai. Žmogus, kreipęsis į instituciją ir nesulaukęs pagalbos, mano, kad ta institucija yra ko-rumpuota net ir tuo atveju, jeigu iš jo niekas nereikalavo jokio kyšio. Žmo-nės korupciją įvardija kaip vieną didžiausių problemų, tačiau patys savęs nesmerkia už tai, kad prisideda prie tos problemos buvimo. Kaip rodo ty-rimų statistika⁷³¹, beveik 90 proc. apklaustų žmonių mano, kad korupcija yra didelė arba labai didelė visuomeninio gyvenimo kliūtis. 68 proc. teigia, kad kyšį duotų ir ateityje. 12 proc. neduoda kyšio, nes tai prieštarauja jų įsitikinimams, 3,8 proc. – nes tai, jų nuomone, pažeistų įstatymus. O pa-klausti, kas yra kaltas dėl korupcijos šalyje, žmonės suverčia kaltę visiems – politikams, valdininkams, verslininkams – tik ne sau.

Korupcija deformuoja demokratiinių rinkos dėsnių veikimą. Tam tik-ros politinės valdžios ir noro išraiška – įstatymas padidina arba iš esmės sumažina subjekto ekonominės komercinės ar kitokios konkurencijos gali-mybes – tai priklauso nuo to, kas „įstatymą nusipirko“. Komercinė (eko-nominė) korupcija pažeidžia sąžiningos konkurencijos principus, o būdama tarnybine korupcija – taip pat ir viešųjų institucijų tinkamą funkcionavimą bei autoritetą. Interesų grupės gali paveikti politikus ne vien siekdamos sa-vo tikslų arba dėl valdžios asmenų godumo ar nenoro paklusti įstatymų, etikos ir moralės normoms. Neribotos demokratijos sąlygomis valdžios at-stovai yra priversti naudotis jiems suteikta galia ir teikti privilegijas tam tik-roms interesų grupėms, nuo kurių priklauso, ar jie bus išrinkti ir galės išlik-ti valdžioje. Be to, užkraudama našta mokesčių mokėtojams, korupcija dar įtvirtina neveiksmingumą ir nenusimanymą, sudaro sąlygas politinio prote-gavimo terpėje vežėti nekompetencijai ir neišmanymui.

Administracinės ir politinės korupcijos kontrolės bei prevencijos sistemos Lietuvoje pagrindiniai aspektai. Kaip teigia Susan Rose-Acker-

⁷³¹ Stalioraitis K. Vaistas nuo korupcijos – sąžiningumas // Valstybės tarnybos aktualijos. 2006. Nr. 5. P. 4.

man⁷³², niekada nebus įmanoma visiškai išnaikinti korupcijos, tačiau galima imtis priemonių jos mastui apriboti ir jos sukeliamai žalai sumažinti.

Visose valstybėse vienodai gerai žinomos pagrindinės korupcijos mažinimo priemonės: baudų už korupciją, atsakomybės, valdininkų algų, išlaidų specialiosioms tarnyboms didinimas, „karštos linijos“, visuomenės švietimas (nepakantumo korupcijai didinimas).

Mūsų šalyje galioja antikorupciniam teisės aktų blokui priskirti įstatymai: Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymas, Lobistinės veiklos įstatymas ir kt., kuriais siekiama apsaugoti valstybę ir piliečius nuo korupcijos.

Kovojant su korupcija pagrindinis uždavinys yra sumažinti ir apriboti valdžios galias, įvesti kuo didesnę atsakomybę ir atskaitomybę (skaidrumą) valstybės tarnyboje bei politikoje. Čia siekiama viešojo administravimo įstaigų ir viešųjų paslaugų skaidrumo, atvirumo, teisinių ir antikorupcinių principų laikymosi ir taip toliau.

2007 m. gruodį visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centro „Vilmorus“ šalyje atlikti tyrimai parodė, kad net 81 proc. apklaustų Lietuvos gyventojų mano, jog dauguma arba beveik visi valstybės tarnautojai ir valdininkai yra korumpuoti, maždaug trečdalis apklaustų gyventojų yra įsitikinę, kad Seimo ir Vyriausybės darbo skaidrumas, didesni etiniai reikalavimai dar padėtų atkurti visuomenės pasitikėjimą valdžia. 29 proc. apklaustų gyventojų teigia, kad kova su korupcija turėtų būti svarbiausias Vyriausybės darbo prioritetas.

Korupcijos prevencijos esmė – atskleisti, kontroliuoti, apriboti ir panaikinti korupcijos priežastis bei sąlygas, atgrasinti asmenis nuo korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų. Taigi, korupcijos prevencija – tai pirmasis žingsnis siekiant užkirsti kelią korupcijos apraiškoms.

2001 m. gruodžio 21d. priimtas „Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas“, įtvirtinantis pagrindinius korupcijos prevencijos principus, apibrėžiantis jos tikslus, uždavinius bei priemones, bei 2002 m. sausio „LR Nacionalinė kovos su korupcija programa“, kurios tikslas – sumažinti korupciją Lietuvoje vykdant integruotą, nuoseklią, visapusišką ir ilgalaikę antikorupcinio švietimo veiklą, ugdant visuomenės nepakantumą šiam reiškiniui.

⁷³² Ackermann S. R. Korupcija ir valdžia: padariniai, priežastys, reforma. 2001. P. 18.

Apskritai korupcijos prevenciją įgyvendina valstybė ir jos institucijos, visuomeninės organizacijos, žiniasklaida bei įvairios tarptautinės organizacijos.

Seimo patvirtintoje kovos su korupcija programoje aiškiai nurodyti trys pagrindiniai kovos su korupcija būdai: prevencija, baudžiamasis persekiojimas ir visuomenės švietimas bei ugdymas, tačiau vienas be kito šie metodai neveiksmingi vien specialiosios tarnybos nepajėgios pažaboti korupciją.

Antikorupcinių veiksmų įstatymo numatytu pagrindu laikoma Nacionalinė kovos su korupcija programa.⁷³³ Čia pabrėžiama korupcijos prevencijos ir neišvengiamos atsakomybės už neteisėtus veiksmus, visuomenės nepakantumo šiam reiškiniui ugdymo svarba. Strategijos nuostatas įgyvendina politinės partijos, valstybės ir savivaldybės, teisėsaugos institucijos, visuomeninės organizacijos, mokslo ir mokymo įstaigos, ekspertų organizacijos ir kitos įstaigos, atsižvelgdamos į sektorių kovos su korupcija priemones.

Pagrindinės korupcijos prevenciją vykdančios institucijos yra Specialiųjų tyrimų tarnyba (toliau – STT), kuri įgaliota tirti ir kovoti su korupcija aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, ir Transparency International Lietuvos skyrius – nepolitinė organizacija, kurios tikslas – skatinti bei organizuoti pilietines antikorupcines iniciatyvas Lietuvoje. Prie kitų institucijų, vykdančių korupcijos prevenciją, galima priskirti ir Prezidentūrą, Seimą, Seimui atskaitingas institucijas – Vyriausiąją tarnybinės etikos komisiją, Seimo kontrolierių įstaigą, skirtą piliečių skundams dėl valstybės ar savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo nagrinėti, Valstybės Saugumo departamentą, Organizuotų nusikaltimų tyrimų tarnybą, policiją bei prokuratūrą, teismus, politines partijas, žiniasklaidą bei kitas valstybės ir savivaldybių bei nevalstybines įstaigas.

Lietuvoje visos institucijos, įgyvendindamos korupcijos prevenciją, turi vadovautis teisėtumo (Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų laikomasi nepažeidžiant asmens teisių ir laisvių), visuotinio privalomumo (korupcijos prevencijos subjektais gali būti visi asmenys), sąveikos (visų korupcijos prevencijos subjektų veiksmai derinami tarpusavyje), pastovumo (nuolatinis tikrinami korupcijos prevencijos priemonių įgyvendinimo rezultatai) principais.

⁷³³ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10-355.

Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymo 5 straipsnyje⁷³⁴ įvardijamos pagrindinės korupcijos prevencijos priemonės:

- korupcijos rizikos analizė;
- kovos su korupcija programos;
- teisės aktų ar jų projektų antikorupcinis vertinimas;
- informacijos apie asmenį, siekiantį eiti arba einantį pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje, pateikimas;
- informacijos pateikimas valstybės tarnautojų ir juridinių asmenų registrams;
- visuomenės švietimas ir informavimas;
- nustatytų korupcijos atvejų pavišėjimas;
- kitos įstatymų nustatytos korupcijos prevencijos priemonės.

Įstatyme taip pat numatyta, jog už prevencijos vykdymą atsakingos šios įstaigos: Vyriausybė, Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, Specialiųjų tyrimų tarnyba, kitos valstybės ir savivaldybių bei nevalstybinės įstaigos.

Plačiau aptarsime pagrindines korupcijos prevencijos priemones.

Korupcijos rizikos analizė atliekama įstaigose, kuriose yra didelė korupcijos tikimybė. Tai įstaigos, kuriose buvo padarytas korupcinis nusikaltimas arba kurių pagrindinės funkcijos – „kontrolė ar priežiūra, atskirų valstybės tarnautojų funkcijos, uždaviniai, darbo ir sprendimų priėmimo tvarka bei atsakomybė nėra išsamiai reglamentuoti, kurių veikla susijusi su leidimų, nuolaidų, lengvatų ir kitokių papildomų teisių suteikimu ar ribojimu, kurios daugiausia priima sprendimus, kurių netvirtina kitos įstaigos ir panašiai“⁷³⁵. Korupcijos rizikos analizė atliekama vadovaujantis Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymu, Vyriausybės nutarimu „Dėl korupcijos rizikos analizės atlikimo tvarkos patvirtinimo“ bei STT direktoriaus įsakymu „Dėl korupcijos pasireiškimo tikimybės nustatymo metodikos patvirtinimo“.

Kaip jau minėta, pagrindinis dokumentas, išreiškiantis valstybės valią ir apibrėžiantis pagrindines kovos su korupcija priemones, yra **Nacionalinė kovos su korupcija programa**, Seimo patvirtinta 2002 m. ir atnaujinta 2008 m. gegužę. Naujausia programa apima apie 66 priemones ir apie 80 vykdytojų – įvairių institucijų. Nurodytomis priemonėmis siekiama apriboti įvairias politinės ir administracinės korupcijos apraiškas, šviesti visuome-

⁷³⁴ Korupcijos prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 57-2297.

⁷³⁵ Ten pat.

nę ir įtraukti ją į kovą su korupcija. Šios programos užduotys išdalytos įvairioms valstybinėms ir visuomeninėms institucijoms. Taip pat rengiamos sektorių ar institucijų antikorupcinės programos.

Teisės aktų ar jų projektų antikorupcinis vertinimas yra naudinga priemonė kovoti su politine korupcija, kuri dažniausiai ir pasireiškia priimanant teisės aktus ir numatant galimybes jais piktnaudžiauti.

2003 m. spalį buvo patvirtinta Korupcijos rizikos analizės atlikimo tvarkos metodika⁷³⁶, kurioje dėmesys sutelkiamas į tai, ar priimtas teisės aktas sukurs sąlygas korupcijai. Pažymėtina, kad didžioji dalis visuomenės nėra kompetentinga atskirti visai visuomenei naudingus teisės aktus bei projektus nuo tų, kurie yra korupciniai ir naudingi tik siauroms interesų grupėms, o projektų siūlytojų aiškinamieji raštai dažnai nenurodo visų numatomų neigiamų padarinių, todėl didėja tikimybė, kad bus priimtas teisės aktas, kurį įgyvendinant galimos korupcijos apraiškos (kai atskiriems rinkos subjektams korupciniai teisės aktai, kuriuose sąmoningai paliekamos spragos, teikia milžinišką naudą).

Taigi, antikorupciniu teisės aktų vertinimu galima nustatyti, ar visi sprendimo etapai yra skaidrūs ir prieinami visuomenei, ar asmenys, priimančys sprendimus, geba ir gali tai daryti skaidriai.

2002 m. rugsėjį buvo patvirtintas Vyriausybės nutarimas „**Dėl informacijos apie asmenį, siekiantį eiti arba einantį pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje**“⁷³⁷. Tai padaryta įgyvendinant Korupcijos prevencijos įstatymo nuostatas, o šio nutarimo tikslas – nustatyti informacijos apie asmenį, siekiančią eiti arba einančią pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje, pateikimo tvarką, kad valstybės ar savivaldybės įstaigoje dirbtų tik nepriekaištingos reputacijos asmenys. Numatyta, kad privalomai tikrinami asmenys, kuriuos skiria Prezidentas, Seimo Pirmininkas, Seimas, Ministras Pirmininkas ar Vyriausybė. Informacija privalomai teikiama apie valstybės ar savivaldybių įstaigų vadovus, jų pavaduotojus, viceministrus, ministerijų valstybės sekretorius, ministerijų sekretorius, merų pavaduotojus, ministerijoms pavaldžių įstaigų vadovus ir pavaduotojus.

⁷³⁶ Korupcijos rizikos analizės atlikimo tvarkos metodika. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188156&p_query=&p_tr2=.

⁷³⁷ Vyriausybės nutarimas dėl Informacijos apie asmenį, siekiantį eiti arba einantį pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje pateikimo tvarkos. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308973.

Informacija apie kitus valstybės tarnautojus pateikiama tik įstaigos vadovo arba valstybės politiko prašymu, iškilus pagrįstų abejonų bei pateikus motyvuotą ir duomenimis pagrįstą prašymą. Informaciją pateikia Specialiųjų tyrimų tarnyba. Prireikus ji bendradarbiauja su kitomis teisėsaugos ir kontrolės institucijomis.

Apie tikrinimą asmenys informuojami ir pasirašę turi teisę susipažinti su pateikta informacija, išskyrus tą jos dalį, kurioje yra įslaptinta informacija. Taip pat tikrinamiems tarnautojams suteikiama galimybė ginčyti teismo tvarka priimtą sprendimą arba jau pateiktą informaciją apie jį.

STT gali pateikti objektyvią informaciją apie tikrinamo asmens teistumą, pradėtą baudžiamąjį persekiojimą, piktnaudžiavimą narkotinėmis, psichotropinėmis, nuodingomis medžiagomis ar alkoholiu.

Valstybės tarnautojų arba Juridinių asmenų registrams pateikiama informacija apie valstybės tarnautojus, kurie įsiteisėjusiu galutiniu teismo nuosprendžiu yra pripažinti padarę korupcinius nusikaltimus arba patraukti administracinę ar drausminę atsakomybę už sunkius, su korupciniais santykiais susijusius tarnybinius nusižengimus. Iš esmės ši priemonė yra nukreipta prieš korupcinius nusikaltimus padariusius tarnautojus ar politikus.

Kaip jau minėta, vienas esminių korupcijos bruožų yra slėpimas. Kadangi politikų ir valstybės tarnautojų pagrindinė pareiga yra sąžiningai, nešališkai ir teisingai tarnauti visuomenei, todėl jie, vykdydami korupcinę veiklą, turi sudaryti įspūdį, jog veiks nepažeisdami teisės aktų. Taigi, slėpimas leidžia išvengti sankcijų už padarytą korupcinę veiklą.

Vienas iš būdų, bandant šalinti tokius piktnaudžiavimus, yra skaidrumas. Akivaizdu, kad svarbų vaidmenį čia atlieka žiniasklaida, kuri dažnai suvokiama kaip viešumo monopolį turinti institucija. Viešumas savo ruožtu sutapatinamas su skaidrumu, tačiau toks manymas yra neteisingas, nes korupcija žiniasklaidoje taip pat paplitusi.

Korupcijos žiniasklaidoje būdų yra labai įvairių: nuo pavienių žurnalistų papirkinėjimo iki, pavyzdžiui, visos redakcijos nupirkimo, kai laikraštyje užsakoma organizacijos ar institucijos reklama, už kurią tos organizacijos veikla nušviečiama palankiau nei yra iš tikrųjų. Taip pat galimi rašiniai, kurie iš pirmo žvilgsnio panašūs į korupcinius. Juose faktai ir nuomonės yra supainioti, išdėstoma tik vienos šalies nuomonė, o nepriklausomų ekspertų nuomonė nepateikiama.

BNS užsakymu atliktas tyrimas parodė, kad apie 42 proc. apklaustų žmonių teigia atpažįstą užslėptą reklamą ir užsakytus straipsnius.⁷³⁸ Tai ganaėtinai teigiamas rodiklis, tačiau vis dėlto galima pagrįstai suabejoti – paprastam žmogui nelengva atskirti užsąkytą straipsnį nuo to, kurį parašė nekompetentingas žurnalistas. Tačiau žmonės vis geriau pradeda suprasti, kad žiniasklaida taip pat gali būti korumpuota.

Skaidrumas, atskleidžiant tikrus korupcijos atvejus, gali turėti ir neigiamą poveikį. Kaip rodo tyrimai⁷³⁹, mūsų šalyje visuomenė yra linkusi neigiamai vertinti korupcijos reiškinį, paviėšinti korupcijos atvejai smerkiami, tačiau akivaizdus ir paradoksas – kyšius duodančiųjų skaičius nėra linkęs mažėti.

Dažniausiai atskleisti papirkinėjimo faktą nepageidauja abi šalys, jos abi yra suinteresuotos faktą slėpti. Dėl šios priežasties korupcijos atvejų atskleidimas vis dar nėra tapęs vienu svarbiausių kovos su korupcija būdų.

Korupcijos atvejų paviešinimas turėtų tapti atsakomybės neišvengiamumo užtikrinimu bei moraline nuobauda korumpuotiems politikams arba valstybės tarnautojams. Žinoma, čia svarbu ne tik atskleisti neteisėtą elgesį bei griežtai bausti kaltuosius, bet ir skatinti už socialiai atsakingą elgesį. Informacijos paviešinimas turi būti naudojamas kaip priemonė korupcijai valstybės valdymui eliminuoti.

Visuomenės švietimas ir informavimas yra pati svarbiausia, anot ekspertų, korupcijos prevencijos priemonė. Antikorupcinis visuomenės švietimas yra visuomenės švietimo dalis, siekiant puoselėti asmens dorovę, ugdyti pilietiškumą, asmens teisių ir pareigų visuomenei, Lietuvos valstybei sampratą ir užtikrinti korupcijos prevencijos tikslų įgyvendinimą; antikorupcinis visuomenės švietimas turi būti vykdomas visų tipų ir lygių švietimo įstaigose pagal parengtas švietimo programas, per visuomenės informavimo priemones ir kitais būdais. Valstybės ir savivaldybių įstaigos įpareigojamos per žiniasklaidos priemones ir kitais būdais informuoti piliečius apie savo antikorupcinę veiklą.

Antikorupcinių teisės aktų Lietuvoje užtenka, tačiau vien tik jais remiantis negalima įgyvendinti etinių standartų kovojant su korupcija. Sėkmingos kovos su korupcijos apraiškėmis galima tikėtis tuomet, kai visuo-

⁷³⁸ Juozapavičius R. Žurnalistai šiandien primena į klanus susiskaldžiusius samurajus. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/53238>.

⁷³⁹ Žvalgomojo korupcijos žiniasklaidoje tyrimo rezultatai. http://www.transparency.lt/new/images/zvalgomasis_tils_ziniasklaidos_tyrimas.pdf.

menės požiūris sutaps su teisės aktuose skelbiamomis nuostatomis. Antikorupcinį švietimą galima įvardyti kaip sudėtingiausią kovos su korupcija veiklą, nes labai sunku įtikinti žmones, kad korupcija yra grėsmė. Valstybės, kurios panašias programas jau yra vykdžiusios, rezultatų pasiekia tik po 20–30 metų. Didžiausia bėda yra ta, kad piliečiai nesuvokia, jog patys skatina korupciją.

Visuomenės švietimas ir nepakantumas korupcijai turi būti pradedamas ugdyti bendrojo lavinimo įstaigose ir tęsiamas tolesnėse studijose. Būtina teisinėmis ir organizacinėmis priemonėmis sukurti ir įdiegti veiksmingą nuolatinę prevencinę antikorupcinę sistemą bei procedūras, užtikrinti šių procedūrų veiksmingą įgyvendinimą, be to, nustatyti labiausiai korumpuotas švietimo sistemos sritis ir sąlygas jai atsirasti bei plisti, žodžiu – kurti kovos su korupcija kultūrą.

Kita svarbi antikorupcinio švietimo kampanijos dalis turi būti orientuota į žiniasklaidą, nes jai, kaip ir visuomeninės veiklos sričiai, tenka svarbus vaidmuo atskleidžiant korupcijos atvejus ir pranešant visuomenei apie piktnaudžiavimą pareigomis. Tačiau, kaip jau minėta, žiniasklaidoje taip pat gyvuoja korupcija.

Dažnai teigiama, jog visuomenė per mažai informuojama apie savo teises ir galimybes aktyviai pasipriešinti korupcijai. Tačiau antikorupcinės veiklos efektyvumas daugiausia priklauso nuo pilietinio sąmoningumo ir kiekvieno visuomenės nario noro kalbėti apie korupcijos atvejus bei pasiryzimo bendradarbiauti su institucijomis, kovojančiomis su šiuo reiškiniu. Nerimą kelia tai, jog tik kas penktas Lietuvos gyventojas žino, kur reikia kreiptis norint pranešti apie korupcijos atvejį.⁷⁴⁰ Apie Lietuvos Respublikos Seimo priimtą „Nacionalinę antikorupcinę programą“ yra girdėjęs tik vienas ketvirtadalis Lietuvos žmonių, apie žinomą korupcijos atvejį praneštų tik 23 proc. visų gyventojų ir šiek tiek daugiau nei 30 proc. apie tokį atvejį būtų linkę nutylėti.⁷⁴¹ Taigi, galima teigti, kad yra piliečių, kurie ganėtinai gerai žino, kaip priešintis šiam neigiamam reiškiniui, tačiau iniciatyvos nerodo. Lietuvos piliečiai yra aktyvūs tik bendraudami tarpusavyje, ypač interneto portaluose. Iš 2005 m. Korupcijos žemėlapis galima matyti, jog visuomenė, suvokdama padidėjusį korupcijos mastą bei konstatuodama jos

⁷⁴⁰ Lietuvos korupcijos žemėlapis 2008. http://www.transparency.lt/new/images//lkz2008_prezentacijafinal.pdf.

⁷⁴¹ Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007. http://www.transparency.lt/new/images/lkz_2007_galutine.pdf.

daromą žalą, vis tiek linkusi kaltinti tik politikus ir valstybės tarnautojus, o ne save.

Sprendžiant korupcijos problemas, visuomenė pirmiausia yra už tai, kad būtų griežtinamos bausmės kyšio ėmėjams ir tobulinami įstatymai. Aktyvi žiniasklaidos pozicija nušviečiant korupcijos atvejus, respondentų nuomone, taip pat gali svariai prisidėti prie korupcijos lygio sumažinimo.

Harvardo universiteto profesorius Robertas Putnamas teigia, kad svarbiausia sėkmingo demokratijos veikimo prielaida yra ne geri įstatymai ir netgi ne stipri ekonomika, o pilietinė visuomenė.⁷⁴² Pilietinėje visuomenėje geriau dirba valdžios institucijos, sėkmingiau veikia ekonomika, žmonės labiau patenkinti savo gyvenimu. Pilietinėje bendruomenėje žmonės domisi viešaisiais reikalais, stoja į savanoriškas asociacijas, yra aktyvūs, visuomeniškai ir tolerantiški. Besiformuojančioje pilietinėje visuomenėje, kur atskiri individai silpnai susiję socialiniais ryšiais, korupcijos lygis aukštesnis.

Atliktų tyrimų duomenimis, lietuviai yra pakantūs kyšių ėmimui ir davimui. Šią korupcijos formą yra linkę pateisinti net 67 proc. apklaustųjų. Net 60 proc. Lietuvos gyventojų buvo pasiryžę duoti kyšį manydami, kad tik taip gali būti išspręsta jiems rūpima problema.⁷⁴³

Galima teigti, kad visuomenės indėlis atskleidžiant korupcinius nusikaltimus vis dar nedidelis dėl piliečių nenoro bendrauti su operatyvinėmis tarnybomis. Visuomenės nenorą dalyvauti išaiškinant korupcinius nusikaltimus lemia tai, kad nėra ganėtinai veiksmingos valstybinės sistemos, kuri garantuotų šių asmenų saugumą, socialinę ir materialinę rūpybą.

Lietuvos visuomenė dar nelabai sugeba suvokti korupcijos apibrėžimo, kovos su korupcija priemonių, netgi tos kovos būtinumo. Korupcija kartais tampa norma ir įprastu reiškiniu. Korupcija kildinama iš valdžios, tačiau dalyvavimas kovojant su ja dar nėra būdingas Lietuvos visuomenės bruožas. Tik nedidelė Lietuvos gyventojų dalis mano, jog kyšių davimas prieštarauja jų moraliniams principams. Nemažėja ir kyšių davimo atvejų. Tai tik įrodo, kad visuomenė yra ne šio reiškinio ribojimo šalininkė, o pačios korupcijos skatintoja.

Kadangi korupcijos mastai Lietuvoje nėra linkę mažėti, galima daryti išvadą, kad yra korupcijos prevencijos spragų ir trūkumų, trukdančių veiks-

⁷⁴² Vaščenkaitė G., Ramonaitė A. Pilietiškumo lietuviai mokosi iš naujo.

⁷⁴³ Lietuvos korupcijos žemėlapis 2005. http://www.transparency.lt/new/images/lkz_2005_galutine.pdf.

mingai kovoti su korupcija ir administraciniu, ir politiniu lygmeniu.

Galima nurodyti keletą sričių, kurioms reikėtų skirti dėmesio, norint pasiekti teigiamų kovos su korupcija rezultatų:

- a) politikų ir valstybės tarnautojų etikos priežiūra;
- b) kovos su korupcija mokymo ir švietimo sistema;
- c) politinių partijų ir rinkimų kampanijų finansavimo reguliavimas;
- d) įstatymų tobulinimas.

Trumpai aptarsime šias sritis.

Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintame Politikų elgesio kodekse⁷⁴⁴ numatyta, jog politikas turi laikytis aukščiausių moralės normų. Šis kodeksas – tai dar vienas žingsnis skaidrumo ir kovos su korupcija link. Viena vertus, kodeksas reikalingas tam, kad politikus renkantis žmonės geriau suvoktų, kaip privalo elgtis politikas, kokio elgesio iš jo reikalauti. Antra vertus, jis būtinas patiems politikams, kurie gal geriau supras, kaip jiems privalu elgtis ir ko iš jų tikisi visuomenė.

Tačiau minėtas kodeksas yra neišbaigtas ir neturintis realios įtakos. Yra du svarbiausi Politikų elgesio kodekso trūkumai: bendruomenė neįtraukiama į politikų elgesio svarstymą ir nenumatytos sankcijos už politikui netinkamą elgesį. Galima teigti, jog šis teisės aktas, deja, nepadedą kovoti su paplitusia politine korupcija.

Konkretus būdas korupcijai pažaboti turėtų būti ir savivaldybės politikų bei tarnautojų elgesio kodeksas. Savivaldybių tarybų sudaromose etikos komisijose, kurios vertintų politikų elgesį, turėtų dalyvauti ne tik savivaldybių tarybų nariai, bet ir bendruomenių atstovai. Savo poelgio vertinimo atidavimas į svetimas rankas galėtų būti labai veiksminga antikorupcinė priemonė.

Taigi, politinę ir valstybės pareigūnų korupciją padėtų iš dalies pažaboti realiai veikiantys Politikų etikos kodeksas ir Savivaldybių bei Valstybės tarnautojų etikos kodeksai. Už etikos kodeksų pažeidimus turi būti numatytos tikros sankcijos. Etikos kodeksas yra kovos su korupcija, piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi, kyšininkavimu ir pan. priemonė, tačiau jo efektyvumas priklausys nuo to, ar jis bus įvertintas, suprastas ir nuolat taikomas.

⁷⁴⁴ Lietuvos Respublikos valstybės politikų elgesio kodeksas // Valstybės žinios. 2006. Nr. 102-3938.

Politikų etikos kodekse turi būti numatytos atgrasančios sankcijos už neteisėtą lobizmą ir neskaidrią veiklą. Tik sėkminga kova su politine korupcija laiduoja lobizmo rinkos plėtrą Lietuvoje. Be to, privatusis sektorius, stiprindamas korporatyvią socialinę atsakomybę, turi būti suinteresuotas keisti verslo požiūrį į lobizmą Lietuvoje.

Lobistinės veiklos skaidrumas internete – taip pat būdas kovoti su šia nelegalia veikla. Visi lobistai turi registruotis, pranešti apie susitikimo su valstybės ar savivaldybės tarnautoju ar politiku faktą. Apie savo susidūrimus su lobistais turėtų pranešti ir patys politikai, valstybės ir savivaldybių tarnautojai.

Lobizmas yra teisėta veikla, tačiau lobistai neturėtų įgyti pranašumo prieš kitus piliečius daryti įtaką įstatymų leidybai ir turėti geresnes galimybes prieiti prie valdžios pareigūnų. Taip pat būtina šviesti valstybės tarnautojus ir politikus tam, kad jie atpažintų lobistus, suvoktų jų veikimo metodus ir sugebėtų apginti visuomenės interesus.

Kaip jau žinoma, viena iš korupcijos priežasčių yra visuomenės informuotumo stoka bei nepakankamas šios problemos suvokimas. Antikorupcinio švietimo poreikį bei svarbą ne tik plačiajai visuomenei, bet ir kvalifikuotiems pareigūnams įrodo apklausų rezultatai ir institucijų, siekiančių korupcijos prevencijos, darbo patirtis. Veiksmingas ir tikslingas antikorupcinis švietimas bei pilietinės iniciatyvos skatinimas būtų pats pirmasis ir svarbiausias žingsnis siekiant užkirsti kelią korupcijai.

Veiksmingai kovojant su korupcija valstybinėse organizacijose, svarbios ne tik valdžios antikorupcinės iniciatyvos, įstatymų tobulinimas, bet ir bendradarbiavimas šalies ir tarptautiniu mastu, visuomenės parama bei palaikymas, neigiamo požiūrio į korupciją formavimas, antikorupcinis švietimas bei ugdymas.

Visuomenės nepakantumas korupcijai turi būti pradedamas ugdyti dar bendrojo lavinimo ir aukštosiose mokyklose. Specializuotos mokymo programos turėtų būti skirtos aukštesniosioms ir aukštosioms mokykloms, rengiančioms korupcijos pažeidžiamiausių veiklos sričių specialistus.

Organizuojant visuomenės švietimą reikėtų atsižvelgti ir į skirtingus socialinių grupių poreikius, informuotumo lygį, mąstymo stereotipus ir kitus veiksnius.

Valstybės tarnautojai, politikai, pareigūnai taip pat yra visuomenės dalis, o jų pilietinė pozicija yra labai svarbus antikorupcinių nuostatų formavimo veiksnys, todėl būtina ugdyti ir šių asmenų savimonę bei moralę.

Švietimo darbas turi vykti ir valdžios institucijose, neapsiribojant labiausiai korumpuotomis įstaigomis. Konkrečios programos gali ir turi būti kuriamos politikams, valstybės tarnautojams, pareigūnams. Tomis programomis turi būti siekiama ne tik informuoti apie korupcijos riziką, teisinį reglamentavimą, bet ir ugdyti etinį jautrumą sprendžiant įvairias su profesine veikla susijusias dilemas.

Žiniasklaidai tenka svarbus vaidmuo atskleidžiant korupcijos atvejus ir pranešant visuomenei apie piktnaudžiavimą pareigomis. Tačiau korupcijos bylų tirti nepadeda žiniasklaidoje keliamas ažiotažas, darantis spaudimą visuomeninei nuomonei, – kartais net paskelbiama neskelbtina operatyvinė informacija ir taip trukdoma tyrimo procesui. Be abejo, tai klaidingas viešumo ir skaidrumo suvokimas. Be abejo, viena kovos su korupcija priemonių yra viešumas ir skaidrumas, tačiau vėliau, prasidėjus kokiam nors tyrimui, tai gali ir pakenkti, pavyzdžiui, jeigu paskelbiama operatyvinė informacija. Tačiau Lietuvos žiniasklaida savo veikloje kol kas retai taiko antikorupcinius metodus, dažniau orientuojasi tiesiog pateikti informaciją, be to, pati dažnai susilaukia kritikos dėl korumpuotų ryšių. Šioje situacijoje išeitis gali būti antikorupcinis žurnalistų mokymas, jų kompetencijos korupcijos prevencijos klausimais tobulinimas, nes tik vieša, nepriklausoma ir nešališka žiniasklaida yra puiki korupcijos prevencijos priemonė, drausminanti pareigūnus bei politikus, skatinanti juos elgtis tinkamai, laikytis visuomenėje priimtų elgesio normų. Nacionalinės kovos su korupcija strategijoje pabrėžiama, jog žiniasklaida apie korupcijos apraiškas turėtų rašyti labai atsakingai ir objektyviai, tam neturėtų turėti įtakos vidaus konkurencija, politinės simpatijos ar antipatijos, galima korupcija. Ši nuostata turėtų būti įtraukta į Žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksą. Siekiant korupcijos prevencijos, svarbu užtikrinti ir žiniasklaidos skaidrumą.

Savivaldybių administracija galėtų skelbti paaiškinamuosius sprendimų raštus. Be to, savivaldybių darbuotojai, tik priimti į darbą, turėtų būti apmokyti korupcijos prevencijos priemonių. Visi administracijos darbuotojai turi žinoti, kur gali kreiptis, jei įtaria, kad galimi korupciniai santykiai.

Galima teigti, kad būtent antikorupcinio švietimo veikla yra viena veiksmingiausių kovojant su korupcija, todėl ji turi būti vykdoma nuolat.

Politinių partijų finansavimas – viena iš opiausių valstybės problemų, kai sudaromos sąlygos pasireikšti politinei korupcijai. Galima išskirti keletą kuo skaidresnio politinių partijų finansavimo būdų. „Pasaulinėje praktikoje yra gerai žinomi keturi finansavimo modeliai: iš valstybės biudžeto, kai par-

tijos negali turėti jokių pajamų iš privačių rėmėjų; vien privatus finansavimas, valstybei nedalyvaujant; mišrus modelis, kai partijos finansuojamos ir iš valstybės biudžeto, ir rėmėjų lėšomis; ir finansavimas per biudžetą, kai rėmėjai moka lėšas į specialų fondą, iš kurio parama paskirstoma partijoms, atsižvelgiant į balsų skaičių, gautą per paskutinius rinkimus.⁷⁴⁵

Politinės ir administracinės korupcijos kontrolės formų yra įvairių. Finansinė parama politinėms partijoms turi būti registruojama bei prieinama viešam auditui.

Lietuvos Respublikoje korupcinės veikos ir nusikaltimai yra baudžiami Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nustatyta tvarka. Už antikorupcinių įstatymų nuostatų ir apribojimų valstybinėje tarnyboje nesilaikymą asmenys baudžiami Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso nustatyta tvarka bei Valstybės tarnybos įstatyme nustatytais tarnybinėmis nuobaudomis.

Vykdant baudžiamąjį persekiojimą įstatymais suteikiamos teisės taikyti įvairias specifines priemones. Jos turi būti veiksmingos, šiuolaikinės. 1999 m. sausio 27 d. Europos Taryba paskelbė atvirai pasirašyti Baudžiamosios teisės konvenciją dėl korupcijos (ESS Nr. 173). Konvencijos 23 straipsnis skelbia, kad kiekviena valstybė – konvencijos dalyvė turi imtis visų būtinų kovos su korupcija priemonių, įskaitant „specialias tyrimo priemones“. Konvencijos aiškinamajame rašte nurodyta, jog specialios priemonės yra pasitelkti slaptuosius arba infiltruotus agentus, įdiegti klausymosi techniką, priėti prie asmeninių kompiuterinių bylų bei kitos priemonės.⁷⁴⁶

Baudžiamasis korupcijos persekiojimas yra informacijos ir operatyvinių duomenų rinkimo, pokalbių su darbuotojais rengimo procesas, taip pat konkrečių asmenų tyrimas bei teisminis baudžiamasis persekiojimas dėl korupcinės veiklos praeityje ar dabartyje.

Išnagrinėjus, kaip vertinamas korumpuotų asmenų baudžiamasis persekiojimas, galima teigti, jog vyrauja dvi gana aiškos nuomonės. Vieni teigia, kad baudžiamasis persekiojimas – papildoma korupcijos prevencijos priemonė. Kiti pabrėžia, kad antikorupcinio visuomenės švietimo bei kitų prevencijos priemonių neužtenka norint pažaboti korupciją, tam būtina griežtinti bausmes. Pirmuoju atveju pripažįstama, kad korupcijos prevenci-

⁷⁴⁵ Ulinskas M. Partijų auksas // Lietuvos rytas. 2006 vasario 21d. <http://www.lrytas.lt/?id=11404987311139679145&view=4>.

⁷⁴⁶ Europos Tarybos baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=161366&p_query=&p_tr2=.

ja yra daug veiksmingesnė ir pigesnė nei baudžiamasis persekiojimas. Norint veiksmingai kovoti su korupcija, reikia ne griežtinti bausmes, o naikinti kyšininkavimą skatinančias priežastis. Pabrėžiama, jog reaguojant į vis didėjančią korupcinių nusikaltimų skaičių nustatomos naujos nusikalstamos veikos baudžiamuosiuose įstatymuose, griežtinamos bausmės, stiprinamas nusikaltimų tyrimas, tačiau paminamos žmogaus teisės, nekreipiama dėmesio į tai, kad vien tik baudžiamasis persekiojimas nepadeda kovoti su korupcija. Vien tik baudžiamasis persekiojimas korupcijos nepanaikins.

Nors šiuo metu Lietuvoje veikia baudžiamosios teisės normos, įtvirtinančios atsakomybę už aktyvius ir pasyviuosius korupcinius veiksmus ir privačiame, ir valstybiniame sektoriuje, vis dar kyla problemų jas įgyvendinant. Ypač daug keblumų kyla tiriant konkrečius korupcijos atvejus, patraukiant kaltininkus baudžiamojon atsakomybėn ir juos nuteisiant.

Pagrindinė kovos su korupcija institucija yra STT. STT pareiga – ne tik tirti nusikaltimus, bet ir atskleisti bei šalinti korupcijos priežastis ir sąlygas, informuoti visuomenę apie korupcijos žalą žmogui, verslui ir šalies ekonomikai. Nuo pat STT įkūrimo iki šių dienų didžiausi institucijos išteklių buvo skiriami korupcinio pobūdžio nusikalstamoms veikoms atskleisti ir tirti.

Galima konstatuoti, kad STT atskleistų nusikalstamų veikų požymių ir gautų skundų ar pranešimų apie nusikalstamą veiką santykis beveik nekinta. Gavus skundą arba pranešimą apie nusikalstamą veiką vidutiniškai pradedama 35 proc. ikiteisminių tyrimų.

Gana svarbų vaidmenį kovojant su korupcija vaidina ir Lietuvos Respublikos generalinėje prokuratūroje veikiantis Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyrius, kuriam pavesta rinkti, nagrinėti ir apibendrinti informaciją apie organizuotą nusikalstamumą, korupcijos faktus, atlikti ikiteisminį tyrimą šios kategorijos baudžiamosiose bylose.

Vis dėlto dažnai skelbiama, jog politinės korupcijos bylos nepasiekia teismų. „Transparency International“ Lietuvos skyriaus⁷⁴⁷ teigimu, viena iš problemų – teisėsaugos pareigūnų neprofesionalumas. Kaip pavyzdys pateikiama STT, bandanti ieškoti politinės korupcijos, tačiau nesuprantanti, jog jos persekiojami politikai – korupcionieriai yra ne menki nusikaltėliai, o talentingi ir protingi žmonės, išmanantys Baudžiamąjį kodeksą ir jo niuansus, pasitelkiantys geriausias advokatų firmas ir iš anksto apgalvojančios nu-

⁷⁴⁷ <http://www.transparency.lt/new/index.php>

sikaltimą. Vis dėlto gyventojai yra įsitikinę, jog STT pareigūnai dirba veiksmingiau nei kitų struktūrų darbuotojai. STT ypač sekasi kovoti su smulkiosios korupcijos reiškiniais (kyšis policininkui, dovanėlė dėstytojui) ir tik iš dalies pajėgi kovoti su didžiąja korupcija – politikų, teisėjų, prokurorų, ministrų papirkinėjimu.

Remtis vien pareigūnų profesionalumu neužtenka. Kovoiant su korupcija būtina turėti ir politinę paramą. Tačiau iš dabartinių korupcijos apraiškų matyti, jog pats valdantysis elitas nėra suinteresuotas, kad tokios bylos būtų išnagrinėtos. Atrodo, didelė dalis to elito yra savotiškai supančiota tų pačių dalykų. Patys politikai pripažįsta, jog dauguma jų per rinkimus išleidžia du tris kartus daugiau, nei oficialiai deklaruoja. Politikai vieni apie kitus gana daug žino ir galbūt nėra suinteresuoti, kad tokie tyrimai vyktų. Lietuvos pilietinė visuomenė kol kas nėra pribrendusi teisiškai demaskuoti politinę korupciją.

LITERATŪRA

1. Ackermann S. R. Korupcija ir valdžia: padariniai, priežastys, reforma, 2001. P. 18.
2. Danida Action Plan to Fight Corruption 2003 – 2008. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. <http://www.um.dk/NR/rdonlyres/3AF96CBA-6C98-4A08-83CA4478A514FAE2/4986/CorruptionDanidaActionPlan.doc>.
3. Della Porta D. Actors in Corruption: Business Politicians in Italy. 1996. P. 349.
4. Friedrich C. J. The Pathology of Politics. – New York, 1972. P. 135.
5. Grigas R. Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai: nerimą keliančios trajektorijos // XXI amžius. 2002. Nr. 41. P. 6
6. Gutauskas A., Ragauskas P., Stračinskienė L. ir kt. Skaidrios savivaldos link. – Vilnius: Firidas, 2005. P. 18.
7. Korupcijos žemėlapis 2005. Transparency International Lietuvos skyrius. 2005. http://www.stt.lt/lt/files/sociologiniai_tyrimai/korupcijos_zemelapis_2005.pdf.
8. Juozapavičius R. Žurnalistai šiandien primena į klanus susiskaldžiusius samurajus. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/53238>.
9. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 345.

10. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Parris H. L. Korumpuoti miestai. – Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 16.
11. Korupcijos prevencijos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 57-2297. <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?a=168154&b=>.
12. Korupcijos rizikos analizės atlikimo tvarkos metodika. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188156&p_query=&p_tr2=.
13. Langseth P. An Effective Tool to Reduce Corruption. Responding to Challenges of Corruption. – Rome/Milano, 2000. Publication No. 63. P. 279.
14. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1980. T. 6. P. 102.
15. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kovos su korupcija programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10-355. <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?a=159112&b=>.
16. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 41-1162.
17. Lietuvos Respublikos valstybės politikų elgesio kodeksas // Valstybės žinios. 2006. Nr. 102-3938.
18. Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 18-431.
19. Nillson H. Substantive Criminal Law: Corruption and Money Laundering/Corruption and Democracy. Institute for Constitutional and Legislative Policy, affiliated with Open Society Institute, 1994.
20. Penkaitis N. Iššūkis valdžios finansinei politikai.
21. Programme Against Corruption. – Council of Europe, Strasbourg, 1997. P.16.
22. Raudonienė A. Korupcijos kategorijų analizė // Jurisprudencija. 2003. Nr. 41 (33). P. 82.
23. Raudonienė A. Modernėjanti klasikinio korupcijos apibrėžimo Lietuvoje kaita // Jurisprudencija. 2002. Nr. 32 (24). P. 117.
24. Stalioraitis K. Vaistas nuo korupcijos – sąžiningumas // Valstybės tarnybos aktualijos. 2006. Nr. 5. P. 4
25. Saimontas J. 1,5 mlrd. ES paramos – į valdininkų kišenes. <http://www.asa.lt/cgi-bin/sna.cgi?grp=1450> (2006-02-07).
26. Transparency International korupcijos suvokimo indeksas 2008. Transparency International Lietuvos skyrius. http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2008_galutine.pdf (2008-09-03).
27. Trumpa U. Korupcijos šaknų šalinimas - efektyvios kovos su korupcija pagrindas. http://www.lrinka.lt/index.php/pranesimai_prezentacijos/korupcijos_

- saknu_salinimas__efektyvios_kovos_su_korupcija_pagrindas/2044 (2001-06-20).
28. Ulinskas M. Partijų auksas // Lietuvos rytas. 2006 vasario 21 d. <http://www.lrytas.lt/?id=11404987311139679145&view=4>.
 29. United Nations action against corruption and bribery. United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Division // September, 1997. <http://www.uncjin.org/Documents/corrupt.htm>.
 30. UN Guide for Anti-corruption Policines// Global Programme against corruption. November, 2003. http://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/UN_Guide.pdf.
 31. United Nations Development Programme. Corruption and Good Governance. Discussion paper 3. – New York, 1997. P. XI.
 32. Vyriausybės nutarimas dėl Informacijos apie asmenį, siekiantį eiti arba einantį pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigoje pateikimo tvarkos. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308973.
 33. Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos 2008 metų veiklos ataskaita. http://www.vtek.lt/vtek/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=18.
 34. Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas teigia, kad siūlomas etikos kodeksas nepažabos politikų. *Žmogaus teisių stebėjimo institutas*. <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1010&id=3438> (2006-01-19).
 35. Большая советская энциклопедия. – Москва, 1977. Т. 27. С. 94.
 36. Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения. – Москва, 1989. С. 93.
 37. Бондаренко С. Коррупированные общесмва. – Ростов-на-Дону, 2002. С. 163.
 38. Максимов С. В. Коррупция, закон, ответственность. – Москва, 2000. С. 9.
 39. Прошип Е. М. Гражданское образование и его роль в усилении общественного участия в процессах предотвращения коррупции. Тезисы докладов семинара. 27–28 апреля 2000 г.
 40. Уголовное право России. – Москва, 1998. С. 656.

XVII. DEVIACIJŲ IR NUSIKALSTAMUMO SĄSAJOS

Deviacijos samprata. Bendrąja prasme deviacija – elgesys, laikomas peiktinu, netoleruotinu arba pažeidžiančiu socialines normas. Socialinės normos yra elgesio taisyklės, kurios skirtos žmonių tarpusavio santykiams reguliuoti ir kurių vykdymas garantuotas visuomenės narių abipuse nauda bei valstybinio arba visuomeninio poveikio priemonėmis.⁷⁴⁸ Vadinasi, remiantis tuo, jog socialinės normos nėra vien tik teisinės normos – nėra aiškiai apibrėžtos jų ribos, skirtingi vertintojai gali vadovautis skirtingais kriterijais, t. y. skirtingomis elgesio normomis. Todėl, kas vienoje visuomenėje yra deviacija, kitoje gali būti ne deviacija (kiaulienos valgymas arabams ir lietuviams). Taip pat tai, kas vienoje istorinėje epochoje buvo deviacija, kitoje gali ja nebūti (pvz., rūkymas). Deviacijos sąvoka turi ir individualumo apraiškų, nes tai, kas vienam žmogui atrodo deviacija, kitam – nebūtinai (pvz., rūkymas, alkoholio vartojimas).

Išskiriamos trys deviacijos dalys: žmogus, kuriam būdingas tam tikras elgesys; normos ir lūkesčiai kaip vertinimo kriterijus; kiti žmonės arba grupės žmonių, reaguojančių į elgesį ir vertinančių jį.⁷⁴⁹ Tai reikštų, kad pats elgesys savaime nėra deviacinis kaip jį vadina vertintojai, vadovaudamiesi savais kriterijais. Kitaip tariant, deviacija nėra savybė, būdinga tam tikroms elgesio formoms, ji yra savybė, suteikta vertinant tą arba kitą elgesį.

Deviacijos sąvoka nėra vienalytė. Mokslinėje literatūroje egzistuoja keletas skirtingų šios koncepcijos variantų. Pavyzdžiui, delinkventiškas elgesys apibūdinamas kaip psichologinis polinkis arba tendencija pažeisti egzistuo-

⁷⁴⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 256.

⁷⁴⁹ Smelser N. Sociology. – New-Jersey: Prentice Hall, 1988. P. 168–170.

jančias elgesio normas.⁷⁵⁰ Deviacija yra sąmoningas kultūrinių normų laužymas.⁷⁵¹ Deviacinis elgesys yra apibrėžtas reiškiny, turintis skirtingus kintamuosius dydžiais, kuriuos sudaro: makrosocialiniai veiksniai (bendros socialinės, kultūrinės, etninės savybės, lemiančios bendriausius asmenybės socializacijos ypatumus); socialiniai ir psichologiniai veiksniai (apibrėžiantys asmenybę bei pripažintas elgesio normas artimiausioje aplinkoje (šeimoje, bendraamžių grupėje)); individualūs asmenybės veiksniai (apibūdinantys asmenybės savybes ir bruožus).⁷⁵² Deviacija gali būti įvardijama ir kaip elgesio nukrypimas nuo normos, kurį dauguma visuomenės narių vertina kaip smerktiną ir neleistiną.⁷⁵³ Deviacija nėra tam tikras elgesio būdas, kuris iš esmės laikytinas patologišku, – deviaciją apibrėžia kolektyvinė moralinė sąmonė.⁷⁵⁴

Kadangi deviacija yra elgesys, neatitinkantis ir teisės aktų, ir socialinių normų, prie deviacijos socialinių rūšių galima priskirti tokius reiškinius kaip nusikaltimai, narkomanija, alkoholizmas, savižudybės, pabėgimai, valkatavimas, prostitucija ir panašiai.⁷⁵⁵ Galima išskirti ir tokius deviacinio elgesio tipus: smurtinius nusižengimus, įvairaus pobūdžio įžeidimus, sumušimus, padegimus, sadistinius veiksmus, nukreiptus prieš tam tikrą asmenį. Pažymėtina, jog šis deviacijų sąrašas nėra baigtinis, jis kintantis ir savo esme yra vertinamoji, reliatyvi sąvoka. Tačiau išvardytos deviacijos rūšys daugumoje valstybių yra netoleruotinos, o tokie reiškiniai kaip homoseksualumas, biseksualumas ir kiti vienur suvokiami kaip deviacija, o kitur laikomi priimtiniu gyvenimo būdu.

Svarbu suvokti, jog deviacinis elgesys paveikia visuomenės dalį, todėl deviacijos visuomenėje turi tam tikrą socialinę kainą. Pavyzdžiui, rūkymas kenkia ne tik pačiam rūkančiajam, bet ir aplinkinių sveikatai, prostitucija formuoja neigiamą moters įvaizdį šiuolaikinėje visuomenėje, alkoholio,

⁷⁵⁰ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 45.

⁷⁵¹ Macionis J. J. Sociology – New Jersey: Prentice Hall, 2004. P. 135.

⁷⁵² Acus A. Deviantinis elgesys // Sociologija. 2000. Nr. 1–2. P. 74.

⁷⁵³ Šlapkauskas V. Socialinės deviacijos intensyvėjimas // Jurisprudencija. 2001. Nr. 19(11). P. 44.

⁷⁵⁴ Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos // Sociologija. 2000. Nr. 3–4(5). P. 95–99.

⁷⁵⁵ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 17–18.

narkotinių ar nuodingų medžiagų vartojimas paskatina daryti kitokio pobūdžio nusikalstamas veikas – išprovokuoja muštynes, vagystes ir panašiai. Net ir toks reiškinys kaip valkatavimas lemia visuomenės turtinės padėties pablogėjimą įvairių pašalpų, išmokų, gydymo atžvilgiu. Neigiamas deviacijos poveikis visuomenei gali neturėti skaudžių pasekmių, tačiau nuolatinė ir plačiai paplitusi deviacija gali susilpninti ar net griauti organizuotą socialinį gyvenimą.⁷⁵⁶

Lietuvos baudžiamoji politika yra linkusi kriminalizuoti arba dekriminalizuoti tam tikras veikas – tai priklauso nuo visuomenėje egzistuojančių socialinių normų kaitos. Kriminalizavimas – baudžiamasis draudimas, t. y. veika pripažįstama kaip nusikalstama ir persekiojama baudžiamojo įstatymo nustatyta tvarka. Arba kitaip – socialinės problemos sprendimas draudžiant konkretius veikas baudžiamojo įstatymo priemonėmis.⁷⁵⁷ O dekriminalizavimas yra priešingas veiksmas, kai atitinkamas elgesys paskelbiamas kaip nereguliuotinas įstatymo normomis arba reguliuojamas kitos teisės šakos normomis. Vadinasi, didžioji visuomenės dalis turi tam tikrą elgesį pripažinti deviacija, tuomet toks elgesys perkeliamas į įstatymo lygmenį ir tampa oficialiu atskaitos tašku, nurodančiu, kaip toje visuomenėje priimtina elgtis ir koks elgesys yra baudžiamas.

Tokį socialinių normų sprendimą teisinėmis formomis pirmiausia kritikuoja aboliucionizmo šalininkai. Jie teigia, jog baudžiamąjį įstatymą galima taikyti tik supaprastinant, schematizuojant žmogaus asmenybę, ignoruojant jo istoriją, individualybę, visa, kas padarė jį tokį, todėl socialinių normų problematiką siūlo spręsti ne baudžiant, o kitokiomis formomis – reabilitacija, gydymu ir panašiai.⁷⁵⁸ Užuoat bandžius optimizuoti baudžiamojo įstatymo taikymą, galima ieškoti kitų socialinės kontrolės priemonių, ypač jeigu jos gali būti veiksmingesnės.⁷⁵⁹ Nusikaltimų prevencijos srityje populiaru tapo idėja, kad reikia ne bausti nusikaltėlių, o padėti jam atsikratyti padidėjusio polinkio į nusikaltimą būsenos. Svarbiausia šios teorijos mintis ta, kad baudžiamoji politika turi būti orientuota iš esmės ne į bendrąją, o į

⁷⁵⁶ Bonjean Ch. L., Broom D. Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai. – Kaunas: VDU, 1992. P. 55.

⁷⁵⁷ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 286.

⁷⁵⁸ Gavėnaitė A. Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos // Teisės problemos. 2007. Nr. 3(57). P. 45.

⁷⁵⁹ Swaaningen R. Critical Criminology: Vision from Europe. – London: Sage, 1997. P. 124.

individualiąją prevenciją.⁷⁶⁰ Tačiau šiuo metu Lietuvoje nuspręsti, kokiais kriterijais remiantis veikos pripažįstamos nusikaltimais, sunku, nes už sprendimas dažniausiai grindžiamas kurios nors politinės grupuotės ar institucijos interesų gynimo logika.

Vadovėlyje aptariamos šios deviacijos:

- alkoholismas, kitos narkomanijos, toksikomanija;
- pornografija, prostitucija;
- azartiniai lošimai;
- savižudybės;
- nedarbas.

Alkoholizmas, narkomanija, toksikomanija. Jų sąsajos su nusikalstamumu.

Alkoholizmo samprata. Piktnaudžiavimas alkoholiu aprašytas jau gilioje senovėje. Aristotelio darbuose buvo rašoma, kad girtavimas – tai liga. XIX a. viduryje K. M. Brilis-Krameris pirmasis pateikė sistemingą alkoholizmo aprašymą. Tais laikais buvo bandyta skirti alkoholizmo formas, lėtinį alkoholizmą arba alkoholinę ligą nuo kitų ligų ir įvardyti kaip savarankišką nozologinę formą.⁷⁶¹

Alkoholio sindromas apibrėžiamas kaip fiziologinių ir pažintinių reiškinių kompleksas, kuriame medžiagos arba medžiagų klasės vartojimas individui yra daug svarbesnis nei kitas elgesys. Alkoholizmas socialine prasme – nesaikingas spiritinių gėrimų vartojimas, kuris sutrikdo elgesį, darbo veiklą, buitį ir visuomenės gerovę. Medicinine prasme alkoholizmas – liga, priskiriama toksikomanijai (potraukis į etilo spiritą.). Terminą „alkoholizmas“ pirmą kartą pavartojo praėjusio šimtmečio švedų mokslininkas M. Husas, apibrėždamas visumą organizmo pakitimų, atsirandančių ilgai be saiko vartojant alkoholinius gėrimus. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas⁷⁶² pateikia alkoholizmo apibrėžimą. Remiantis šiuo tei-

⁷⁶⁰ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė. 2004. Nr. 52. P. 28.

⁷⁶¹ Dilingas H., Reimeris Ch. Psichiatrija ir psichoterapija. – Kaunas: Avicena, 2000. P. 35–40.

⁷⁶² Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 30-711.

sės aktu, alkoholizmas – psichikos liga, kuria suserga alkoholiu piktnaudžiaujantys asmenys, pasireiškianti asmens psichinės ir fizinės priklausomybės nuo alkoholio sindromu bei kitomis neigiamomis medicininėmis ir socialinėmis pasekmėmis. Alkoholizmo problema yra viena aktualiausių, nes maždaug 90 proc. suaugusiųjų vartoja alkoholį.⁷⁶³

Narkomanijos samprata. Įstatymu narkomanija Lietuvoje apibūdinama kaip psichikos liga, kuria suserga asmenys dėl piktnaudžiavimo narkotinėmis, psichotropinėmis, kitomis psichiką veikiančiomis medžiagomis, pasireiškianti asmens psichinės ir fizinės priklausomybės nuo narkotinių, psichotropinių, kitų psichiką veikiančių medžiagų sindromu bei kitomis neigiamomis medicininėmis ir socialinėmis pasekmėmis.⁷⁶⁴ Pagal Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymą⁷⁶⁵ narkotinės ir psichotropinės medžiagos – tai į Sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – SAM) patvirtintus kontroliuojamų medžiagų sąrašus įrašytos gamtinės ar sintetinės medžiagos, kurios dėl kenksmingo poveikio ar piktnaudžiavimo jomis sunkiai sutrikdo žmogaus sveikatą – jis tampa psichiškai ir fiziškai priklausomas nuo jų arba kyla pavojus jo sveikatai.

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, 2009 m. sausio 1 d. asmens sveikatos priežiūros įstaigos iš viso užregistravo 5808 sutrikusios psichikos ir elgesio asmenis, vartojančius narkotines ir psichotropines medžiagas (2007 m. – 5 715), iš jų vaikų: 2008 m. – 15, 2007 m. – 11, 2006 m. – 19. Registruotas sergamumas narkomanija šiek tiek padidėjo: 100 tūkst. gyventojų 2008 m. teko 172,5 (2007 m. – 169,3). 2008 m. pirmą kartą dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ar psichotropines medžiagas, į sveikatos priežiūros įstaigas kreipėsi ir buvo įregistruoti 272 asmenys (2007 m. – 318, 2006 m. – 323). Iš jų vaikų: 2008 m. – 10, 2007 m. – 6, 2006 m. – 12. 2008 m. sergamumas narkomanija sumažėjo: 100 tūkst. gyventojų teko 8,1 atvejo, 2007 m. – 9,5.⁷⁶⁶

⁷⁶³ Ivanauskienė V., Varžinskienė L. Žmonių gyvenančių su lėtiniu alkoholizmu sergančiųjų vyrais, psichosocialinės problemos // Socialinis darbas. 2006. Nr. 5(2). P. 94.

⁷⁶⁴ Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 30-711.

⁷⁶⁵ Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 8-161.

⁷⁶⁶ Valstybinis psichikos sveikatos centras. *Priklausomybės ligų statistika*. http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm (2009-05-08).

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2006 m. užregistruoti 62 mirčių nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo atvejai (2005 m. – 31, 2004 m. – 38, 2004 m. – 40). Tai sudarė 0,14 proc. visų Lietuvoje registruotų mirčių (44 813).⁷⁶⁷

Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas nepateikia toksikomanijos sąvokos, tačiau remiantis teorijoje atribojimo metodu suformuluotu apibrėžimu galima konstatuoti, jog toksikomanija – tai ligos, kurios išsivysto nereguliariai arba nuolat vartojant įvairias toksines (nuodingas) medžiagas ar į narkotikų sąrašus neįtrauktus medikamentus.

Visos išvardytos socialinės deviacijos rūšys turi vieną bendrą vardiklį – šių deviacijų biologinę (medicininę) ir psichologinę įtaką asmens organizmui ir psichikai. Medicininis kriterijus rodo tiesioginę žalą žmogaus organizmui. Pavyzdžiui, alkoholinių gėrimų vartojimas lemia antrinę hipertenziją, sukelia prieširdžių virpėjimą, toksiškai veikia skeleto ir širdies raumenis, sukelia pilvo skausmus, gastritą, hepatitą, pankreatitą, lėtinį viduriavimą, sutrinka lytinės funkcijos, diagnozuojamas skrandžio gleivinės uždegimas, pasireiškiantis pykinimu, vėmimu, pilvo skausmais.⁷⁶⁸ Be to, susergama išemine širdies liga⁷⁶⁹, pažeidžiamos kepenys⁷⁷⁰, susergama nosies ir ryklės, gerklų vėžiu⁷⁷¹. Pažymėtina, kad alkoholis ypač veikia nervus ir psichiką, pačią žmogaus asmenybę. Alkoholikų nuotaika būna nepastovi, alkoholiškai darosi šiurkštūs, priekabūs, agresyvūs, žiaurūs arba viskam abejingi. Be to, vartojant alkoholį arba kitus narkotikus sutrinka miegas, dėmesys, atmintis, darbingumas, protiniai ir kūrybiniai sugebėjimai, ypač susilpnėja valia. Galiausiai asmenybė pamažu degraduoja, kol galiausiai gali prasidėti sunkios psichinės ligos.⁷⁷²

⁷⁶⁷ Čekutis R. Kas globoja narkotikų verslą // Atgimimas. 2007. Nr. 36(957). <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1191500388> (2009-05-07).

⁷⁶⁸ Pohorecky L. A. Interaction of ethanol and stress: research with experimental animals. USA: Center of Alcohol Studies, Rutgers University Piscataway, 1990.

⁷⁶⁹ Fleming M., Muray P., Subata E., Valius L. Alkoholio vartojimo problemos ir jų sprendimo būdai bendrojoje praktikoje. – Kaunas: Vitae littera, 2000. P. 125.

⁷⁷⁰ Dilingas H., Reimeris Ch. Psichiatrija ir psichoterapija. – Kaunas: Avicena, 2000. P. 35–40.

⁷⁷¹ Fleming M., Muray P., Subata E., Valius L. Alkoholio vartojimo problemos ir jų sprendimo būdai bendrojoje praktikoje. – Kaunas: Vitae littera, 2000. P. 26.

⁷⁷² Ten pat. P. 130.

Asmens psichologinė priklausomybė nuo narkotikų – tai liguistas potraukis nuolat vartoti narkotines medžiagas norint patirti malonią būklę. Fizinė priklausomybė – viso organizmo funkcinės veiklos pakitimas, pasireiškiantis aiškiais psichiniais ir fiziniais sutrikimais, staiga nustojus vartoti narkotiką.⁷⁷³

Toksikomanija. Toksikomanija pasireiškia psichiniu potraukiu – liguistu noru sistemingai vartoti toksines medžiagas, norint patirti malonią būseną arba pašalinti psichinę įtampą. Pasireiškia ir fizinis potraukis – negavus toksinių medžiagų vystosi abstinencija – sutrinka vidaus organų darbas, neuropsichinė veikla. Galiausiai atsiranda pakitusi organizmo reakcija – norint apsvaigti, medžiagos dozė reikia didinti, kartais net keliasdešimt kartų. Išsivysto psichologinė priklausomybė, sutrinka asmenybės raida, silpnėja socialiniai asmens gebėjimai.

Jungtinių Valstijų mokslininkai E. L. Gombergas, H. R. Vaitas atskleidžia pagrindinius alkoholizmo, narkomanijos priežastingumo aspektus: fiziologinį, psichologinį ir socialinį. Fiziologinis aspektas grindžiamas prigimtiniu polinkiu į alkoholizmą, narkomaniją. Psichologinis aspektas rodo asmens psichologinės būsenos, asmens vystimosi ir tam tikros priklausomybės ryšį. Socialinis priežastingumo aspektas grindžiamas socialinės kultūros, socializacijos ir socialinių nukrypimų teorijomis. Taigi alkoholizmo ir narkomanijos priežastys yra mus supančios socialinės aplinkos elementas, susijęs su istorinėmis, kultūrinėmis tradicijomis bei socialiniu gyvenimu.⁷⁷⁴

Galima įžvelgti kultūros ir narkomanijos ar kitų deviacijų ryšį. Narkotinės priemonės žmonijai pažįstamos nuo seniausių laikų. Jų vartojimas pirmiausia buvo siejamas su buitinais arba religiniais papročiais ir tradicijomis ten, kur augo augalų, turinčių narkotinių savybių. Būtent tie regionai ir tapo pirmaisiais narkotikų vartojimo židiniais: Pietryčių Azija (opijinės aguonos), Pietų Amerika (kokainas), Artimieji Rytai, Vidurinė Azija, Pietų ir Šiaurės Amerika, Šiaurės Afrika, Iranas, Pakistanas, Afganistanas, Indija (kanapės). Rytų kultūroje narkotikai nuo seno buvo tradicijų, ypač religinių ritualų, dalis, o Vakarų kultūrai narkotinių medžiagų vartojimas nebūdingas, tai gana naujas socialinis reiškinys. Europoje narkotikai pradėjo smarkiai plisti XX a. septintajame dešimtmetyje – su jais susijusi „hipių“

⁷⁷³ Juknienė V. Narkomanija ir AIDS – vienykime atsaką. Respublikinė konferencija. – Kaunas, 2000.

⁷⁷⁴ Lisansky G. S. *Drugs & Society* // 1989. Vol. 3, Issue 3 & 4. P. 120.

laikotarpio kultūra. Aštuntame dešimtmetyje išpopuliarėjo heroinas, o šiandien narkotikai – didelė socialinė problema ir Europoje, ir JAV.⁷⁷⁵

Pasaulinės statistikos duomenimis, 200 metų pagal alkoholizmą ir jo žalą visuomenei pirmavo Prancūzija, garsi šampanu ir rūšiniais vynais. Antroje šalis pagal alkoholio žalos mastą yra Italija – taip pat vyno šalis. Trečioji ir ketvirtoji – Ispanija ir Portugalija – sausų vynu šalys. Visos šios šalys pirmąją pagal alkoholio žalos bei nusikalstamumo dėl šios deviacijos paplitimą. „Vokietija, Čekija, Olandija, Danija – tai kitas pasaulinio masto alkoholizacijos pasekmių rinkinys, kuriame klesti alus.“⁷⁷⁶ Šie pavyzdžiai rodo, kaip kultūra ir visuomenės įpročiai daro įtaką visuomenės deviaciniam elgesiui.

Narkomanai, alkoholikai ir toksikomanai deviantais laikomi todėl, kad dėl jų gyvenimo įpročių beveik visada nukenčia kita visuomenės dalis. Kaip teigia A. Acus ir L. Kraniauskas, šios deviacijos daro milžinišką žalą visuomenei.⁷⁷⁷ Pirmiausia asmenys deviantai – narkomanai, alkoholikai – yra linkę nusikalsti. Kalbama ne tik apie socialinę žalą visuomenei – paties nusikaltimo pasekmes, bet ir apie išlaidas teisėsaugos institucijoms, lėšas narkomanų prevencijos programoms, gydymui, socializacijai. Be to, kadangi narkomanas dėl savo sveikatos būklės negali nei dirbti, nei mokytis, jo išlaikymas taip pat gula ant visuomenės pečių. Tokia yra šio deviacinio elgesio socialinė kaina.

Didelė problema – mažamečių ir apskritai nepilnamečių vaikų narkomanija. Ši visuomenės dalis yra lengviausiai pažeidžiama, todėl narkotikų rinka siekia užtikrinti nuolatinį jų poreikį. Narkotikai įsiūdomi jauniems žmonėms, nes kuo daugiau jų tampa priklausomų, tuo labiau didėja narkotikų paklausa. Narkotikų platintojai narkotikus pateikia kaip neišvengiamą sudėtinę gyvenimo dalį, skirtą atsipalaiduoti.⁷⁷⁸ Ankstyvame amžiuje vartojant narkotikus, formuojasi asmens įpročiai, gyvenimo būdas. Vėliau, atsi-

⁷⁷⁵ Aleknavičiūtė G., Tamošiūnaitė R. Narkotikai: priežastys, pasekmės, vartotojai. *Stop narkotikams*. <http://stop.softkiss.eu/psl/straipsniai/01.html> (2009-05-06).

⁷⁷⁶ Metrikienė I. (2009). Kam tai naudinga? <http://anonalkomoletai.blogas.lt/kam-tai-naudinga-2.html> (2009-05-09).

⁷⁷⁷ Acus A., Kraniauskas L. Socialinio elgesio nukrypimų sociologija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007. P. 96.

⁷⁷⁸ Grimalauskienė O. Narkotikų kontrolės politika ir Narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje: pirminės sveikatos priežiūros darbuotojo žinytas. – Vilnius: Visuomenės sveikatos ugdymo centro leidykla, 2002. P. 10.

radus socialinių problemų – nedarbui, užimtumo, materialinių išteklių stygiui, – jaunimas yra linkęs nusikalsti tam, kad gautų lėšų narkotinėms medžiagoms įsigyti. Pažymima, kad daugelis mažamečių padaromų nusikaltimų yra susiję su narkotinių medžiagų ar alkoholio vartojimu.⁷⁷⁹ Dėl šių priežasčių kai kuriose valstybėse imamasi griežtų kontrolės priemonių. Pavyzdžiui, Vokietijoje mažametis asmuo atiduodamas į narkologinę ligoninę dėl nusikaltimo, padaryto smarkiai apsvaigus alkoholiu arba narkotinėmis medžiagomis, jei kyla pavojus, jog jis ir vėl darys nusikalstamas veikas.⁷⁸⁰

Aktualus yra ir alkoholizmo, narkomanijos bei toksikomanijos ryšys su nusikalstamumu. Alkoholikas yra ne tik sergantis žmogus, bet ir deviantas, kuris nesugeba normaliai atlikti savo socialinių vaidmenų. O narkomanas – ne tik deviantas, bet ir nusikaltėlis, nes narkotikų vartojimas įstatymuose traktuojamas kaip nusikaltimas. Alkoholio ir kitų narkotikų vartojimas lemia ir kitų deviacinių reiškinių plitimą – nusikalstamumą, savižudybes.

Terminas „su narkotikais susijęs nusikaltimas“ apima keturis nusikaltimų tipus: psichofarmakologiniai nusikaltimai – tai nusikaltimai, padaryti iš karto apsvaigus nuo psichoaktyviųjų medžiagų arba nuolat jas vartojant; nusikaltimai, padaryti dėl ekonominių priežasčių – nusikaltimai, padaryti siekiant gauti pinigų (arba narkotikų) narkotikų vartojimo poreikiui tenkinti; sisteminiai nusikaltimai – nusikaltimai, padaryti nelegalioje prekybos narkotikais rinkoje kaip nelegalaus narkotikų tiekimo, platinimo ir vartojimo verslo dalis; narkotikus reglamentuojančių įstatymų pažeidimai – nusikaltimai, kuriais pažeidžiami narkotikus reglamentuojantys (arba panašaus pobūdžio) įstatymai.⁷⁸¹

Nors smurtas dėl psichofarmakologinio poveikio labiausiai siejamas su alkoholio vartojimu, nelegalių narkotikų ir ypač stimuliantų vartojimas gali lemti nusikalstamą elgesį ir paaštrinti jau esamas psichopatologines ir socialines problemas arba padidinti paranoidinių ar psichozinių priepuolių riziką. Nusikaltimai dėl ekonominių priežasčių dažnai būdavo laikomi nuoseklia priklausomybės nuo narkotikų pasekme, todėl sumažėjus tokių nusikaltimų paprastai manoma, kad taikytos kovos su narkomanija intervencinės

⁷⁷⁹ Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2007. P. 75–80.

⁷⁸⁰ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. – Vilnius: Teisės institutas, 2001. P. 53.

⁷⁸¹ Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras. Taikiny – narkotikai. Belgija, 2007. P. 2

priemonės pasiteisino. Kadangi narkotikų rinkos yra nelegalios, jose padaromi ne tik su narkotikų tiekimu ir platinimu susiję nusikaltimai, bet ir tam tikri kiti, dažnai smurtiniai, nusikaltimai, turintys didelę įtaką aplinkiniams. Svarbu ir tai, jog narkotikus reglamentuojančių įstatymų pažeidimams skiriama didelė teisėsaugos ir baudžiamosios teisės išteklių dalis, kuri dažnai paimama iš kitų sričių ir todėl gali turėti įtakos kitų nusikaltimų skaičiui.⁷⁸²

Taigi nusikaltimai ir narkotikų vartojimas gali vienas kitą skatinti: rizika tapti narkomanais yra didesnė asmenims, priklausantiems nusikalstamų struktūrų aplinkai, o rizika įsipainioti į nusikaltimus yra didesnė asmenims, kurie turi narkotikų vartojimo problemų. Atlikta daug tyrimų Jungtinėse Valstijose, kuriuose tiriami narkotikų vartojimo ir prekybos bei nusikalstamumo ryšiai. Paprastai tokių tyrimų objektas – nelaisvėje esančių asmenų, pavyzdžiui, nuo narkomanijos gydomų pacientų ar areštuotų asmenų padarytų nusikaltimų pobūdis, todėl šie tyrimai neatskleidžia bendro kompleksinio narkotikų ir nusikalstamumo ryšio visoje visuomenėje.⁷⁸³

Be to, visuomet sunku įvertinti tikrąjį bet kokios rūšies nusikaltimų mastą, vadinamąjį „juodąjį skaičių“, remiantis tik tokių nusikaltimų užregistruota dalimi, o su narkotikais susijusių įvairių rūšių nusikaltimų atveju tai ypač sunku. Išskyrus narkotikus reglamentuojančių įstatymų pažeidimus, registruojant kokį nors nusikaltimą nenurodoma, ar jį galima laikyti su narkotikais susijusiu nusikaltimu, todėl oficialios statistikos nauda, vertinant tik su narkotikais susijusių nusikaltimų mastą, yra menka.⁷⁸⁴ Tačiau kai kuriais tyrimais buvo bandoma įvertinti su narkotikais susijusių nusikaltimų procentinę dalį ir tuo remiantis – bendrą su narkotikais susijusių nusikaltimų skaičių. Ypač sunku nustatyti narkotikų ir nusikaltimų ryšio pobūdį, būtent ar vienokio elgesio užtenka, kad būtų išprovokuotas kitoks elgesys (stiprus priežastinis ryšys), ar vienoks elgesys yra būtina kitokio elgesio atsiradimo priežastis (silpnas priežastinis ryšys). Bet kuriame narkotikų ir nusikaltimų tyrime svarbu atskirti priežastinį abiejų tipų elgesio ryšį as-

⁷⁸² Bean P. *Drugs and crime*. Devon: Willan Publishing, 2002. P. 35.

⁷⁸³ Goldstein P. J. The drugs/violence nexus: a tripartite conceptual framework // *Journal of Drug*. 1985. No. 15. P. 493–506.

⁷⁸⁴ White H. R., Gorman M. Dynamics of the drug-crime relationship // *Criminal Justice*. 2000. Vol. 1. P. 151–218.

mens gyvenime apskritai (t. y. sieti su laiku) ir elgesį, atsirandantį tik esant konkrečioms nusikaltimo aplinkybėms.⁷⁸⁵

Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2008 m., palyginti su 2007 m., užregistruota 6,1 proc. daugiau nusikalstamų veikų, susijusių su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, su jų I kategorijos pirmtakais ir šių medžiagų kontrabanda (2008 m. užregistruotos 1 837 nusikalstamos veikos, 2007 m. – 1 732, 2006 m. – 1 673, 2005 m. – 1 816 veikų). Šios kategorijos nusikalstamos veikos sudaro apie 2 proc. visų šalyje užregistruotų nusikalstamų veikų (2008 m. – 2,3 proc., 2007 m. – 2,3 proc., 2006 m. – 2,0 proc.). 2008 m. ištirta 81,2 proc. tokių veikų (2007 m. – 81,4 proc., 2006 m. – 80,6 proc.). 2008 m., palyginti su ankstesniais metais, padaugėjo registruotų nepilnamečių, padariusių su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta susijusias nusikalstamas veikas: 2008 m. – 69, 2007 m. – 46, 2006 m. – 47 nepilnamečiai asmenys.⁷⁸⁶

Lietuvoje už narkotikų vartojimą, laikymą ir platinimą numatoma ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė. Taigi bet kokia su narkotikais susijusi veikla bus pripažįstama teisės pažeidimu. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁷⁸⁷ XXXVII skyrius numato baudžiamuosius nusižengimus, susijusius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodinguosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis. O alkoholio vartojimas teisine prasme vertinamas šiek tiek kitaip. Dabar, kitaip nei buvusiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, teisinis girtumo vertinimas yra lankstus. Remiantis ankstesniu kodeksu (galiojusiu iki 2003 m.), padaryta nusikalstama veika, esant neblaiviam, visuomet buvo sunkinanti aplinkybė. Dabar galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse girtumas vertinamas tik tada, jei tai turėjo reikšmės padarant nusikaltimą. Asmens girtumas, jeigu kėlė pavojų, kvalifikuojamas kaip sunkinanti aplinkybė (pagal LR BK 60 str. 1 d. 9 p.), jeigu nekėlė pavojaus – neturi reikšmės, o jeigu buvo priverstinai apsvaigintas – kaip lengvinanti aplinkybė (pagal LR BK 59 str. 1 d. 12 p.). Šis įstatymas, L. Pakštaičio nuomone, yra poži-

⁷⁸⁵ Connolly J. Drugs and crime in Ireland. Health Research Board // Overview. 2006. No. 3. P. 45.

⁷⁸⁶ Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas. *Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.nkd.lt/files/leidiniai/2009/9007_NKD.pdf (2009-05-06).

⁷⁸⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

tyvus ir leidžia lanksčiai kvalifikuoti nusikalstamas veikas. Tačiau, šio mokslininko nuomone, trūksta lankstumo vertinant neblaivių asmenų pakartotinai daromas nusikalstamas veikas. Neblaivių asmenų pakartotinai daromos nusikalstamos veikos yra vertinamos griežčiau.⁷⁸⁸ Tačiau Lietuvos Respublikos įstatymuose tokiems asmenims nenumatyta jokių priverstinio gydymo priemonių, kaip tai numatyta JAV ir kai kurių kitų šalių įstatymuose.

Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, nuo 1999 m. vis daugiau baudžiamųjų bylų yra iškeliama už neteisėtą narkotinių ar psichotropinių medžiagų gaminimą, įgijimą, laikymą, gabenimą, siuntimą, pardavimą ar kitokį platinimą. Pavyzdžiui, 1999 m. už šias nusikalstamas veikas iškeltos 693 baudžiamosios bylos, o 2000 m. – jau 915 baudžiamųjų bylų.⁷⁸⁹

Remiantis Statistikos departamento duomenimis bei tarptautinėmis studijomis, Lietuvoje vienam gyventojui tenkantis gryno alkoholio kiekis jau seniai viršijo Europos šalių atitinkamus rodiklius. Didėjantis alkoholio vartojimas daro neigiamą įtaką gyventojų sveikatai. Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, 2007 m., palyginti su 2006 m., 13 proc. padidėjo sergamumas alkoholine psichoze. 2007 m. nuo nelaimingų atsitikimų darbe nukentėjo 110 neblaivių asmenų – 5 asmenimis mažiau nei 2006 m. 2007 m. dėl alkoholio vartojimo mirė 1741 žmogus – 257 daugiau nei 2006 m. Dažniausia šių mirčių priežastis buvo alkoholinė kepenų liga (50 proc.), atsitiktinis apsinuodijimas alkoholiu (28 proc.) ir alkoholinėardiomiopatija (17 proc.).⁷⁹⁰

Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2007 m. užregistruoti 985 kelių eismo įvykiai dėl neblaivių asmenų kaltės, arba kas septintas užregistruotas įvykis. Juose žuvo 90, sužeisti 1 408 žmonės. Užregistruotas 801 kelių eismo įvykis dėl neblaivių vairuotojų kaltės,

⁷⁸⁸ Kiliokaitytė R., Lenkšaitė D., Makauskaitė A., Pakštaitis R. ir kt. Alkoholio įtaka nusikalstamumui. *Dr. Alfredo Kiškio svetainė*. <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2008/alkoholio-itaka2.ppt#279,4,Slide 4> (2009-05-06).

⁷⁸⁹ Pažyma apie Policijos departamento veiklą 2000 metais ir prioritetinės veiklos kryptis 2001 metais. 2000 metai. (2001). *Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos*. <http://www.policija.lt/index.php?id=2875> (2009-05-04).

⁷⁹⁰ Ligtumo alkoholinėmis psichozėmis dinamika Lietuvos Respublikoje 1998–2008 m. (100 000 gyv.). *Valstybinis psichikos sveikatos centras*. http://www.vpsc.lt/IMAGES/prikl_statistika/ligotprik1.gif (2009-05-05).

žuvo 69 žmonės, sužeista – 1 211. Palyginti su 2006 m., kelių eismo įvykių dėl neblaivių vairuotojų kaltės padaugėjo 28 (3,6 proc.), o dėl kitų neblaivių asmenų kaltės sumažėjo 30 (14 proc.).⁷⁹¹

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2007 m. pabaigoje savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų socialinės rizikos šeimų apskaitoje buvo įrašyta 7 321 girtaujanti šeima, t. y. 12 proc. mažiau nei 2006 m. (8 276 girtaujančios šeimos).⁷⁹² Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, net 70 proc. savižudybių yra susijusios su alkoholio vartojimu.⁷⁹³ Taip pat net 21 proc. nusikaltimų padaroma apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų, o 20 proc. visų užregistruotų nusikaltusių nepilnamečių buvo neblaivūs. 2006 m. nuo alkoholio apsvaigę asmenys padarė 5 329 nusikaltimus, t. y. 18 proc. visų Lietuvoje užregistruotų nusikaltimų. Baudžiamųjų nusižengimų nuo alkoholio apsvaigę asmenys padarė 453, t. y. 13 proc. visų Lietuvoje užregistruotų baudžiamųjų nusižengimų.⁷⁹⁴

Alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos prevencija. Lietuvoje yra nemažai teisės aktų, reglamentuojančių narkotikų, alkoholio ir toksinių medžiagų vartojimą ir šių deviacijų prevenciją. Lietuva yra visų trijų Jungtinių Tautų konvencijų, reglamentuojančių narkotinių, psichotropinių medžiagų apyvartą, narkomanijos prevenciją, kovą su neteisėta narkotinių bei psichotropinių medžiagų, narė. Jungtinės Tautos sistemingai kreipia dėmesį į narkotikų poreikio ir pasiūlos mažinimo politiką. 1993 m. Lietuva tapo nare Europos Tarybos, kuri, kaip ir Jungtinės Tautos, siekia mažinti narkotikų poreikį ir pasiūlą. 1994 m. Lietuvoje ratifikuota Europos Tarybos konvencija „Dėl pinigų, gautų iš nusikalstamos veiklos, plovimo prevencijos“. 1995 m. įteikusi paraišką tapti Europos Sąjungos nare, Lietuva pasirašė sutartį, kurioje keliama narkotikų politikos formavimo reikalavimai. 1993 m. Lietuva buvo įtraukta į Europos Bendrijos PHARE progra-

⁷⁹¹ 2007 m. alkoholio suvartojimo statistika. Alkoholio vartojimas ir padariniai (2008). *Kauno apskrities visuomenės sveikatos ugdymo centras*. <http://www.kavsuc.lt/?m=55&l=337> (2009-05-05).

⁷⁹² Lietuvos vaikai. Socialinė apsauga (2008). *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/3_Vaikai_Soc_aps_09_1.doc (2009-05-03).

⁷⁹³ A. Ščeponavičius. Alkoholio politika ir jo daroma žala Lietuvoje, 2005. www.lvsa.lt/Sceponaviciaus.ppt (2009-05-10).

⁷⁹⁴ Lietuvos Respublikos prokuratūros 2006 m. veiklos ataskaita (2006). *Lietuvos Respublikos prokuratūra*. www.prokuraturos.lt (2009-05-10).

mos „Kova su narkotikais Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ vykdymą. Parengti įstatymai: 1998 m. Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas, 1999 m. Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės įstatymas; 1997 m. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo prevencijos įstatymas; 1997 m. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas; 1996 m. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas; 1995 m. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas. Taip pat vykdomos ir narkomanijos prevencijos programos: Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa; Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 m. programa; kitos programos, susijusios su priklausomybės ligų prevencija (Nacionalinės sveikatos programa (1998–2010 m.), Valstybinė tabako kontrolės programa (1998–2010 m.), Valstybinė alkoholio kontrolės programa (1999–2010 m.)). Be to, Lietuva dalyvauja ir tarptautinėse programose (minėta 1993 m. Europos Bendrijos programa PHARE), kuria koordinavimo struktūras (pvz., Nacionalinę sveikatos tarybą, Narkotikų kontrolės tarybą ir kt.).

Daugelio mokslininkų nuomone, prievartinė prevencija (įkalinimas) yra visiškai neveiksminga, nes veikia tik padarinius, o ne tokių padarinių atsiradimo aplinkybes. Todėl siūloma kompleksinė prevencija. Narkotikų prevencijos bendruomenėje strategijos gali būti vaizduojamos kaip šviesoforo spalvos: žalioji strategija – pirminė prevencija, kurios tikslas – formuoti sveikos gyvensenos nuostatas, atsparumą žalingiems įpročiams, ugdyti gebėjimą atsispirti socialiniam spaudimui (girtavimo tradicijoms, reklamos įtakai). Ši strategija skirta sveikiesiems. Geltonoji strategija – antrinė prevencija. Ji skirta veikti rizikos grupės asmenis. Svarbu tokius asmenis išaiškinti kuo anksčiau (testuoti, profilaktiškai tikrinti sveikatą), sudaryti nepalankias vartoti sąlygas. Raudonoji strategija – tretinė prevencija. Jos tikslas – išaiškinti ir gydyti sergančiuosius, teikti medicinos, psichologinę, socialinę pagalbą. Ši strategija skirta ne reiškinio, o padarinių prevencijai.⁷⁹⁵

Pirminė prevencija – tai priemonės, kuriomis siekiama užkirsti kelią socialinės rizikos veiksniams – formuojama sveika gyvensena, ugdomas atsparumas neigiamiems reiškiniais dar prieš susiduriant su jais. Ir valstybi-

⁷⁹⁵ Javtokas Z. Prevencinės veiklos metodai ir strategija bei narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje: pirminės sveikatos priežiūros darbuotojo žinynas. – Vilnius, 2002. P. 179.

nės institucijos, ir visuomeninės organizacijos, suprasdamos šios problemos aktualumą, daug dėmesio ir lėšų turi skirti pirminės prevencijos priemonėms įgyvendinti, kurios apimtų mokyklą, šeimą, bendruomenę. Lietuvoje tik pastaraisiais metais imta kalbėti apie pirminę prevenciją, tokią kaip uždraudimas bet kuria forma skleisti alkoholio reklamą bei galimybę alkoholio gamintojams ir prekybininkams teikti dovanas arba skelbti apie viešųjų renginių rėmimą, pardavinėti alkoholį tik nustatytu paros laiku, nevartoti alkoholio viešosiose vietose ir kita. Tačiau ši politika nėra tokia radikali kaip Čėčenijoje, kur alkoholis, atsižvelgiant į tai, kad skatina nusikalstamumo didėjimą ir amoralumą visuomenėje, pardavinėjamas tik dvi valandas per parą – nuo 8 iki 10 val. ryto.⁷⁹⁶

Nors Lietuvoje ir priimta daug teisės aktų, vykdomos programos narkomanijos ir alkoholizmo klausimais. Kaip buvo konstatuota 2004 m. gegužės 13 d. Nacionalinės sveikatos tarybos visuomeninių organizacijų koalicijos „Galiu gyventi“ Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės konferencijos „Narkomanija, ŽIV/AIDS: problemos ir pagrįsti sprendimai“ rezoliucijoje, Lietuvoje priimti pagrindiniai narkotikų kontrolę ir narkomanijos prevenciją bei su tuo susijusių paslaugų teikimą reglamentuojantys teisės aktai, tačiau kai kurie iš jų neatitinka realaus šių dienų poreikio. Būtina tobulinti valstybinių programų valdymą, užtikrinti jų realų finansavimą ir veiklos planavimą. Būtina užtikrinti aktyvų savivaldybių dalyvavimą įgyvendinant Nacionalinę narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programą, siekti akivaizdžių, veiksmingų rezultatų vietos bendruomenei, garantuoti jaunimui palankios socialinės politikos vykdymą. Be to, vykdoma narkotikų kontrolės politika ir prevencijos priemonės turi būti pagrįstos mokslškai, ekonomiškai vertinant realią padėtį. Lietuvoje iki šiol neatliekami išsamūs moksliniai narkomanijos ir ŽIV/AIDS tyrimai, apimantys visas rizikos grupes. Reikėtų tobulinti ir specialistų – vadybininkų, gydytojų, slaugytojų, pedagogų, socialinių darbuotojų, teisėsaugos pareigūnų – rengimo bei tęstinio mokymo programas, ir švietimą, ir narkotikų kontrolę, ir sveikatos apsaugą, todėl šiai problemai spręsti buvo įkurtas tarpžinybinio modelio Narkotikų kontrolės departamentas. Narkotikų kontrolės departamentas yra viena pirmųjų institucijų

⁷⁹⁶ Čėčenijoje alkoholis bus pardavinėjamas tik dvi valandas per parą // Plungės žinios. 2009. <http://www.pzinios.lt/Naujienos/Pasaulyje/Cecenijoje-alkoholis-bus-pardavinejamas-tik-dvi-valandas-per-para> (2009-05-19).

Lietuvoje vykdomi tarpinstitucinę programą, kuri įgyvendinama horizontalaus valdymo principu. Tai reiškia, kad pagrindinis Departamento uždavinys yra koordinavimas, kuris įgyvendinamas ne tiesioginiu pavaldumu, o sutarimo principu ir bendradarbiavimu. Narkotikų kontrolės departamentas aktyviai bendradarbiauja su visomis Programą įgyvendinančiomis institucijomis ir įstaigomis, nagrinėja jų veiklą, teikia siūlymus Lietuvos Respublikos Vyriausybei.

Pornografija ir nusikalstamumas. Pornografija – tai iš graikų kalbos kilęs žodis (gr. *porne* – paleistuvė, prostitutė; *graphos* – rašyti). Pornografijos apibrėžimas atsirado XVIII a., tačiau apie ją buvo žinoma nuo senų senovės. Pavyzdžiui, Indijos šventyklų skulptūros, vaizduojančios dievų meilės žaidimus, Japonijoje jaunavedžiams dovanotos dovanos, taisyklės, pagalvės, knygos „Kama Sutra“ ir daugelis kitų buvo skirtos sujaudinti, informuoti, suteikti meilės idėjų.⁷⁹⁷ Šiuo metu pornografija suvokiama kaip seksualinio turinio rašiniai, piešiniai, fotografijos, filmai, vaizduojantys erotines scenas ir skatinantys skaitytojo ar žiūrovo seksualinį smalsumą. Pornografija gali būti dviejų atmainų: suaugusių asmenų ir vaikų. Vaikų pornografijos terminas apima tokią medžiagą, kuri aiškiai vaizduoja vaiką, atliekantį akivaizdžiai lytinius veiksmus, asmenį, panašų į vaiką, atliekantį akivaizdžiai lytinius veiksmus, ar realistinius vaiko, atliekančio akivaizdžiai lytinius veiksmus, atvaizdus. Vaikų pornografijai priskiriami bet kuriuo būdu sąmoningai ir neteisėtai atliekami šie veiksmai: vaikų pornografijos gamyba jos platinimo tikslais, vaikų pornografijos siūlymas ar jos prieinamumo užtikrinimas, vaikų pornografijos platinimas ir perdavimas, vaikų pornografijos įsigijimas savo arba kitų reikmėms, vaikų pornografijos laikymas.⁷⁹⁸

JAV paplitęs šiek tiek kitoks teisinis pornografijos apibrėžimas: tai nepadoriomis formomis vaizduojama prostitucija ir prievartavimas, seksualinis išnaudojimas, dažniausiai moterų, kuris taip pat užfiksuojamas nuotraukose. Vaikų pornografija yra nuolatinis vaikus žalojantis seksualinis vaikų prievartavimas.⁷⁹⁹

Praktikoje skiriama keletas pornografijos rūšių: suaugusiųjų pornografija; vaikų pornografija, kai vaikai panaudojami lytiniam bendravimui; ža-

⁷⁹⁷ Leliūgnienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997. P. 102.

⁷⁹⁸ Europos Sąjungos parlamentas. Rekomendacija dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. 2008. Nr. 2144 (INI).

⁷⁹⁹ Showers H. R. Pornography: pornography harms society. 2001, Bookrags. P. 101–111.

linga protui pornografija; vadinamoji švelnioji pornografija ją draudžiama rodyti vaikams, tačiau ne suaugusiesiems, kurie ja domisi.⁸⁰⁰

Vyrauja neteisinga nuomonė, jog pornografija yra nesusijusi su nusikalstamumu. Labiausiai pornografija žaloja vaikus. Moksliniai tyrimai įrodė, kad seksualinis vaikų prievartavimas ir pornografija, padedanti juos taip prievartauti, yra tiesiogiai susiję. Nuotraukomis ir filmais apie vaikų seksualinį prievartavimą prekiaujama visame pasaulyje. Seksualinis vaikų prievartavimas visame pasaulyje plinta tarsi epidemija. Nuo 1970 m. vaikų pornografija kas dešimtį metų padidėja 175 proc. JAV statistikos duomenimis, 1986 m. išprievartautų vaikų buvo užregistruota 183 tūkst., 1996 m. – 250 tūkst., 2008 m. – dar kelis kartus daugiau. Pažymėtina ir tai, jog sužinoma tik apie 1–10 proc. vaikų išprievartavimo atvejų. Dauguma prievartautojų buvo patys vaikystėje išprievartauti. Tai uždaras ratas – eskaluojami vis nauji nusikaltimai.⁸⁰¹

Kita seksualinio išprievartavimo pusė – 86 proc. prievartautojų prisi-pažino reguliariai žiūrėję pornografiją: 57 proc. sakė, kad pornografijos „pamokomis“ pasinaudojo prievartaudami. Taigi galima teigti apie tiesioginį pornografijos ir vaikų prievartavimo ryšį.

Dažnai formuojama nuomonė, jog pornografija yra nežalinga, tačiau ši faktą paneigia sociologiniai tyrimai. Nustatyta, jog ten, kur klesti pornografija, sunkiai įsitvirtina kitoks verslas, nes tokia aplinka neigiamai veikia bet kurio verslo plėtojimą. Miestuose, kur buvo atliktas tyrimas, – Klyvlende, Fenikse, Oklahomoje bei jų apylinkėse – verslas buvo dramatiškai nusmukdytas. Pornografijos židiniuose ir 3–5 mylių spinduliu aplink juos nusikalstamumas buvo daug didesnis nei kituose miestų rajonuose. Pavyzdžiui, Klyvlende (Kanada) žagininimų mastai 7 kartus viršijo gretimų regionų mastus. Seksualinių nusikaltimų Fenikse (JAV) padaryta 500 proc. daugiau ten, kur buvo pornografijos parduotuvių. Įdomus tyrimas buvo atliktas Oklahomoje (JAV) – uždarius visus pornografijos centrus paaiškėjo, jog žagininimų sumažėjo 27 proc. Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima konstatuoti, jog žaginimai, prievartavimai ir pornografija tarpusavyje yra susiję.⁸⁰²

Kitas svarbus aspektas – pornografijos plitimas internetiniais kanalais. Ilgą laiką tokia pornografija buvo lengvai prieinama, nes nebuvo įtvirtintų

⁸⁰⁰ Showers H. R. Pornography: pornography harms society. 2001, Bookrags. P. 98.

⁸⁰¹ Ten pat. P. 100.

⁸⁰² Ten pat. P. 95.

ją draudžiančių įstatymų. Minėtina, jog šiuo metu pornografija lengvai prieinama visiems internete ir ši verslo sritis yra itin pelninga visame pasaulyje. Tokio prieinamumo socialinė kaina – homoseksualumas, abortai, nepageidaujamas nėštumas, žaginimai, seksualinis vaikų prievartavimas, skyrbos, lytiškai perduodamos ligos, seksualinis priklausomumas bei kraujomaiša. Be to, žiūrėdamas pornografiją žmogus dažnai darosi agresyvus, žiaurus, devaluojamos dvasinės vertybės, o paaugliams ji net provokuoja seksualinio pobūdžio nusikaltamumą, sutrikdo normalią seksualinę raidą. Todėl pornografijos platinimas mažamečiams yra laikomas nusikaltimu. Visiškai absurdiška ir neleistina bet kokius pornografinius leidinius demonstruoti vaikams. Tai prilyginama seksualiniam priekabiavimui ir už tai gali būti teisama. Kaip buvo konstatuota Europos Sąjungos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo⁸⁰³, priimtoje 2001 m., vaikų seksualinis išnaudojimas – pornografija, prostitucija, seksualinė vergovė, seksualinis turizmas ir prekyba žmonėmis – žalingas vaikų sveikatai ir psichinei socialinei raidai.

Remiantis šiais neigiamais socialiniais pornografijos aspektais, 2000 m. gegužės 29 d. buvo priimtas Europos Sąjungos Tarybos sprendimas „Dėl kovos su vaikų pornografija internete“⁸⁰⁴, kuriame teigiama, jog siekdamas stiprinti kovos su vaikų pornografinės medžiagos gaminimu, apdorojimu, platinimu ir laikymu bei jų prevencijos priemones ir skatinti veiksmingų šios srities nusikaltimų tyrimą ir patraukimą atsakomybėn, valstybės narės imasi visų būtinų priemonių, skatinančių interneto vartotojus, aptikus tokią medžiagą, tiesiogiai arba netiesiogiai informuoti teisėsaugos institucijas apie įtariamus vaikų pornografinės medžiagos platinimo internetu atvejus. Interneto vartotojai bus informuoti, kaip susisiekti su teisėsaugos institucijomis arba tiesioginius ryšius su jomis palaikančiomis įstaigomis, kad jos galėtų vykdyti savo pareigą užkirsti kelią ir kovoti su vaikų pornografija internete.

Be to, aukščiausios Europos Tarybos institucijos kovą su vaikų pornografija paskelbė prioritetine veiklos sritimi. Tuo tikslu buvo priimta Konvencija, kurioje kriminalizuojamos tokios veikos kaip vaikų pornografijos laikymas, platinimas ir kitos. Šios Konvencijos nuostatomis siekiama

⁸⁰³ Europos Sąjungos parlamentas. Rekomendacija dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. 2008. Nr. 2144(INI).

⁸⁰⁴ Europos Sąjungos Tarybos sprendimas. Dėl kovos su vaikų pornografija internete. 2000.

stiprinti vaikų apsaugą, ypač nuo seksualinio vaikų išnaudojimo, modernizuojant baudžiamosios teisės nuostatas, t. y. tiksliau apibrėžiant kompiuterinių sistemų vaidmenį darant lytinius nusikaltimus vaikams.⁸⁰⁵

Lietuvoje, susirūpinus vaikų saugumo klausimu, 2004 m. birželio 10 d. Seimo posėdyje buvo priimtas įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos ratifikavimo.⁸⁰⁶ Protokolu uždraudžiamas vaikų pardavimas, vaikų prostitucija ir vaikų pornografija, jame pabrėžiama būtinybė imtis prevencijos priemonių užkirsti kelią Protokole minimiems nusikaltimams ir informuoti visuomenę apie šias priemones bei žalingą tokių nusikaltimų poveikį. Be to, Lietuvoje nuo 2009 m. pradėjo funkcionuoti naujai įkurta Nusikaltimų elektroninėje erdvėje tyrimo valdyba. Kaip teigiama, ji neatsilieka nuo Vakarų valstybių sistemų. Įvairių formų prostitucija ir pornografija yra baudžiama pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XLIV skyriaus Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų dorovei straipsnius.

2003 m. kovo 5 d. Vyriausybės nutarimu „Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo“⁸⁰⁷. Policijos departamentas įpareigotas pasirūpinti, kad būtų įdiegta speciali telefono linija bei atskira elektroninio pašto dėžutė informacijai apie netinkamos medžiagos internete skleidimą kaupti.

Be to, 2004 m. birželio 2-ąją Vyriausybė priėmė nutarimą, kuriuo nustatytas viešojo naudojimo tinkluose platinamos informacijos žymėjimo reikalavimas. Priimta, kad interneto tinklalapiuose pateikiamą viešąją garso ir vaizdo informaciją įvertina interneto tinklalapio valdytojas. Jeigu pateikiama informacija atitinka bent vieną neigiamą poveikį nepilnamečių raidai darančios informacijos kriterijų, tinklalapyje būtina įdėti įžanginį puslapį

⁸⁰⁵ Fisanick Ch. A., Csonka P., Docka P., Bernatonis J., Ivoška G. Šiuolaikinis nusikaltumas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002. P. 41–42.

⁸⁰⁶ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos ratifikavimo // Valstybės žinios. 2004. Nr. 108-4028.

⁸⁰⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 24.

(priešlapį) su išpėjamuoju užrašu lietuvių ir anglų kalbomis, nurodančiu amžių, kurio sulaukęs žmogus gali atidaryti tinklalapį.

Prostitucija kaip socialinis reiškinys, jo sąsajos su nusikalstamumu. Kitas deviacinio elgesio pavyzdys, susijęs su pornografija, yra prostitucija. Tai verslas, kai teikiamos sekso paslaugos už atlygį.

Prostituciją, vertinant ją kriminologijos mokslo požiūriu, pirmiausia reiktų priskirti prie neigiamai vertinamų deviacinių reiškinių. Pagrindiniai prostitucijos požymiai yra šie:

- tai lytiniai santykiai;
- šie santykiai yra nesantuokiniai;
- už šiuos lytinius santykius yra gaunamas materialinis atlygis.

Be nurodytų požymių, būtų galima paminėti ir daugiau: lytiniai santykiai be dvasinio ryšio, kliento lytinis pasitenkinimas, tačiau, mūsų nuomone, svarbiausi yra anksčiau nurodytieji trys prostitucijos požymiai.

Prostitucija yra socialinis reiškinys, pasireiškiantis tik žmonių visuomenėje ar tam tikroje jos dalyje. Apie šio reiškinio paplitimą galima spręsti ir iš to, kad pats jo pavadinimas „prostitucija“ yra tapęs tarptautiniu žodžiu. Išskiriama gana daug ir pagal įvairius kriterijus sudarytų prostitucijos rūšių.

Pagal subjektą, t. y. asmenį, besiverčiantį prostitucija:

- vyrų prostitucija;
- moterų prostitucija.⁸⁰⁸

Pagal subjekto **amžių:**

- suaugusių asmenų prostitucija;
- nepilnamečių prostitucija.

Prostitutės gali būti skirstomos **pagal veiklos pastovumą (tęstinumą),** t. y. retsykliais arba nuolat užsiimančios tokia veikla. Pagal šį kriterijų išskiriama:

- profesionalioji prostitucija;
- neprofesionalioji prostitucija.

Prie profesionaliųjų prostitučių priskiriamos merginos ir moterys, kurios nuolat užsiima šia veikla. Pajamos, gaunamos iš vertimosi prostitucija, yra vienintelis jų arba vienas iš pagrindinių pragyvenimo šaltinių. Šios gru-

⁸⁰⁸ Pažymėtina, jog aprašomuoju objektu pasirinkta moterų prostitucija, todėl toliau nagrinėsime tik šią rūšį, o vyriškosios prostitucijos atmaina gali būti pateikiama tik lyginamuoju aspektu ar kaip atskiri, iliustruojantys pavyzdžiai (aut. pastaba).

pės prostitučių veikla pavojingesnė, pastovesnė, galima užsikrėsti venerinėmis ligomis.

Prie neprofesionaliosios prostitucijos dažniausiai priskiriamos skurstančios nepilnametės ir studentės, moterys, neturinčios pakankamo pragyvenimo šaltinio. Jos verčiasi prostitucija, kad išgyventų arba surinktų reikiamą pinigų sumą tam tikram tikslui. Neprofesionaliai prostitucijai priskiriamos namų šeimininkės, kurios laisvalaikiu dirba prostitutėmis, o kitu metu gyvena įprastą šeimos moters gyvenimą. Pagrindinis požymis yra tas, kad šios moterys paprastai turi kitą pagrindinį pragyvenimo šaltinį. Neprofesionalios prostitutės siekia tik pagerinti ekonominę padėtį, todėl vėliau dažniausiai jos atsisako šio verslo.

Europos Sąjungos šalyse išskiriamos ir šios prostitucijos rūšys:

- prievartinė prostitucija;
- savanoriška prostitucija.⁸⁰⁹

Be minėtų, mokslinėje literatūroje pateikiama ir kitokia prostitučių klasifikacija. Gruzijos mokslininkai **A. A. Gabiani** ir **M. M. Manuilski** išskiria tik dvi pagrindines prostitučių grupes: a) jaunos ir patrauklios moterys, kurios su klientais susitikinėja butuose; b) gatvės arba stoties prostitutės, kurios per parą turi keletą seksualinių ryšių, aptarnauja bet kurį klientą.

Tačiau tokia klasifikacija nėra išsami. Vakarų šalių autoriai pateikia išsamesnę klasifikaciją. E. Gudas (E. Goode) nurodo penkis pagrindinius prostitučių tipus⁸¹⁰:

1. Iškviečiamos prostitutės. Šios prostitutės dirba firmose, kurios pagal iškvietimus atvyksta pas klientus. Vienų ekspertų nuomone, Lietuvoje veikia apie 30–40 agentūrų, kuriose dirba po 6–8 prostitutes, nors, Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, vien tik Vilniuje veikia 15–20 tokių nelegalių firmų. Šios firmos skelbiasi laikraščiuose siūlydamos savo paslaugas: „Gėlės į namus“, „Jeigu tau liūdna“ ir panašiai. Prostitučių agentūros veikia gana atvirai, tačiau yra ir uždary, nesireklamuojančių ir aptarnaujančių tik nuolatinius pažįstamus klientus.⁸¹¹ Vilniuje šios kategorijos prostitučių pa-

⁸⁰⁹ Šiame darbe nagrinėjame tik savanoriškąją prostituciją, bet nenagrinėjame prekybos žmonėmis, kuri tiesiogiai susijusi su prievartine prostitucija (aut. pastaba).

⁸¹⁰ Goode E. Deviant behaviour. An interactionist approach. – Englewoos Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 197. P. 334.

⁸¹¹ Trafficking in women and prostitutions in the Baltic States: social and legal aspects. – Helsinki, 2001. P. 299.

slaugų kaina svyruoja nuo 70 iki 200 litų – tai priklauso nuo merginos išvaizdos, bendravimo trukmės ir taip toliau.

2. Viešnamių prostitutės. Viešnamis – tai pastatas, kuriame prostitutės teikia seksualines paslaugas. Dažnai pačiame viešnamyje prostitutės ir gyvena, ir „dirba“. Jos turi kambarius, kuriuose aptarnauja klientus. Dalį savo uždirbtų pinigų atiduoda viešnamio savininkui. Vilniaus m. Ekologinės tarnybos pareigūnų duomenimis, sostinėje jau veikia keli nelegalūs viešnamiai, kuriuose dirba ir savo išsilavinimu, ir išvaizda daug aukštesnio lygio prostitutės nei butuose.

3. Prostitutės masažuotojos. Tai slapta prostitučių veiklos forma. Jos dirba masažo kabinetuose ir kartu teikia sekso paslaugas. Tai gana gerai uždirbančios ir kvalifikuotos prostitutės, baigusios tam tikrus masažo mokslus, kursus. Masažo paslaugos dažniausiai yra tik priedanga. Pagrindinė šių įstaigų veikla – teikti sekso paslaugas.

Kaip teigia Vilniaus m. policijos pareigūnai, savo darbe dažniausiai susiduriantys su prostitucija besiverčiančiomis merginomis ir moterimis, viduriniojo sluoksnio prostitutės sudaro 80 proc. visų sostinėje pasidavinėjančių merginų. Žemiausio sluoksnio prostitučių yra apie 15 proc. Kiti 5 proc. – merginos, aptarnaujančios aukštuomenę ir turtingus užsieniečius. Pareigūnai su jomis susiduria rečiau. Jų žiniomis, vienkartinio užmokesčio už paslaugas čia nėra – sudaromi mėnesio ar metų susitarimai. Brangiausios sostinės laisvo elgesio merginos per mėnesį uždirba ir po 10 tūkstančių litų. Be to, joms mokamas priedas už paslaugas tam tikriems žmonėms – pavyzdžiui, verslo partneriams. Pasimatymų vieta aukščiausio sluoksnio prostitutės nesirūpina – apartamentus išsirenka klientai.⁸¹²

Rūšių įvairovė tik dar kartą patvirtina, kad prostitucijos, kaip reiškinių, sąvoka turi būti bendrinio pobūdžio ir kiek galima glaustesnė, kad galėtų apimti visas nurodytas prostitucijos rūšis. Išsamesnė sąvoka galėtų būti vartojama apibrėžiant atskiras prostitucijos rūšis, norint parodyti būtent tų rūšių specifiką.

Prostitutės Lietuvoje pagal **veiklos priežastis** skirstomos į tris grupes:

- „savanorės“ prostitutės, ieškančios lengvo gyvenimo ir malonumų;
- merginos ir moterys, besiverčiančios prostitucija dėl ekonominių priežasčių (dirba, kad pragyventų, pamaitintų ir aprengtų savo vaikus, kad galėtų įsigyti narkotikų ir pan.);

⁸¹² Mackonis V. Sostinę raizgo seksualinių paslaugų voratinklis // Lietuvos rytas. Sostinė. 2005. Nr. 24. P. 5.

- tarptautinės prekybos moterimis aukos, be dokumentų „įkalintos“ užsienyje.

Apskritai užsienio šalių mokslinės literatūros šaltiniuose nurodomos trys pagrindinės prostitucijos kryptys:

- gatvių prostitucija;
- prostitutės, dirbančios slaptuose viešnamiuose, viešbučiuose;
- moterų gabenimas į kitas valstybes.⁸¹³

Prostitucija kaip reiškiny yra žalingas dėl daugelio priežasčių. Ji skatina žmogaus išnaudojimą, prekybą žmonėmis, antisocialaus gyvenimo propagavimą, lytiškai plintančias ligas, griaua šeimos vertybių sistemą ir sukelia daugelį kitų neigiamų padarinių visuomenei. Nagrinėjant prostitucijos sankirtą su konkrečiomis nusikalstamomis veikomis, aiškėja, kad dažniausiai minimi šie neteisėti veiksmai: sąvadavimas, įtraukimas į prostituciją (LR BK 308 str.), pelnymasis iš kito asmens prostitucijos (LR BK 307 str.).

Priežastys, dėl kurių moterys įsitraukia į prostituciją, yra labai įvairios: sunki ekonominė padėtis bei darbo vietų trūkumas ir didėjantis nedarbas, skurdas, socialinių garantijų stoka, iškreipta socialinių vertybių hierarchija, aukštesniųjų žmonių vertybių devalvacija, bendras visuomenės dorovės nuosmukis, alkoholizmas ir narkomanija, menkas išsilavinimo lygis ir taip toliau.

Remiantis įvairiomis tarptautinėmis studijomis, dauguma prostitucija besiverčiančių moterų ir mergaičių teigia, kad vaikystėje patyrė seksualinę vyrų prievartą. San Franciske atlikus 130 į prostituciją įtrauktų žmonių tyrimą nustatyta, kad 57 proc. buvo seksualiai išnaudoti vaikystėje ir 49 proc. patyrė fizinį smurtą.⁸¹⁴

Vaikų prostitucijos pasekmės gali būti: sužalota vaikų sveikata – abortai, venerinės ligos, narkomanija bei alkoholizmas, ryšiai su nusikalstamu pasauliu. 1991 m. buvo atlikti sociologiniai Maskvos prostitučių tyrimai siekiant išaiškinti jų psichologiją, mąstymą, vidines nuostatas, kodėl jos pasirinko būtent prostitutės „profesiją“. 87 proc. apklaustųjų prostitučių buvo nepilnametės.⁸¹⁵ Šio tyrimo metu paaiškėjo, jog daugelis prostitučių abejingai žiūri į savo veiklą. Dauguma prostitučių santykiauja apsvaigusios nuo

⁸¹³ Trafficking in women and prostitutions in the Baltic States: social and legal aspects. – Helsinki, 2001. P. 298.

⁸¹⁴ Davis N. J. Prostitution: An International Handbook on Trends, Problems, and Policies. America: Greenwood Press, 1993. P. 355–369.

⁸¹⁵ Leliūgienė I. Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas. – Kaunas: Technologija, 2002.

alkoholio ar narkotinių medžiagų. Daugelis jų priklauso nuo sutenerių, reketininkų, kurie atima visus pinigus ir panašiai. Šių tyrimų metu paaiškėjo, jog kasdienis jų gyvenimo palydovas – baimė. Jos bijo asmenų iš kriminalinio pasaulio, bijo, kad artimieji sužinos apie tokią veiklą, bijo būti apvogtos, nerimauja dėl savo ateities. Daugelis prostitučių tampa alkoholikėmis, narkomanėmis, daug jų žūva, tampa nusikaltimo aukomis arba nusižudo, neištvėrusios sunkaus gyvenimo.

Prostitucija Lietuvoje – nuolat kintantis reiškinys. Su prostitucija susijusių nusikaltimų Lietuvoje statistika bei kriminologinių tyrimų duomenys patvirtina prostitucijos reiškinio plitimo mastus: 1991 m. už vertimąsi prostitucija Lietuvoje administracine tvarka nubaustos 58 moterys, 1995 m. – 165, 1998 – 437, o 2001 m. tokių moterų jau buvo 640. Didėjantys baudžiamųjų bylų už lindynių laikymą ir sąvadavimą skaičiai (1995 m. – 37, 1997 m. – 42, 2000 m. – 54) taip pat patvirtina, jog prostitucijos verslas Lietuvoje klesti ir plečiasi.⁸¹⁶

Prostitucija pagal Lietuvos Respublikos įstatymus nėra nusikaltimas. Už vertimąsi prostitucija ar atlyginimą už naudojimąsi prostitutės paslaugomis Lietuvos Respublikoje nustatyta administracinė atsakomybė. Iki 2005 m. birželio 16 d., kai įsigaliojo Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (LR ATPK) pakeitimas, buvo nustatyta administracinė atsakomybė tik už vertimąsi prostitucija (LR ATPK 182¹ straipsnyje). Prostitucijos paplitimą galima vertinti pagal įvairiuose dienraščiuose publikuojamus skelbimus. Žinoma, skelbimuose tiesiogiai nesiūlomos sekso paslaugos, jos maskuojamos, bet visiems suprantamos: „Masažas“, „Gėlės į namus“, „Malonaus vakaro praleidimas“, „Jeigu tau liūdna“ ir panašiai. Vietiniuose rajonų laikraščiuose tokių skelbimų nėra. Provincijoje prostitucija nėra tokia paplitusi ir jos mastai daug mažesni negu didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Tai galima paaiškinti tuo, kad prostitutės renkasi didžiausios paklausos rajonus didžiuosiuose miestuose, kur gausu užsieniečių, aukštesnis pragyvenimo lygis. Rajonuose prostitučių paklausa daug mažesnė, pragyvenimo lygis daug žemesnis, žmonės vieni kitus labai gerai pažįsta, todėl būtų sunkiau pasislėpti nuo teisėsaugos pareigūnų. Dėl šių priežasčių iš rajonų prostitutės priverstos persikelti į didesnius miestus. 1994–2005

⁸¹⁶ Pociūtė J. Prostitucijos kaip reiškinio tema Klaipėdos ir Kauno regionų dienraščiuose. *Vilniaus universitetas. Lyčių studijų centras*. http://www.moterys.lt/assets/leidiniai/indexca13.html?show_content_id=434 (2009-05-02).

m. pagal Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 182¹ straipsnį už vertimąsi prostitucija buvo numatyta bauda (nuo 500 iki 1 000 litų) arba administracinis areštas iki trisdešimt parų. Surašytų Lietuvoje protokolų dėl šių administracinių nuobaudų taikymo skaičius nurodytas 17.1 lentelėje.

17.1 lentelė. **2004–2009 m. Lietuvoje surašytų protokolų pagal LR ATPK 182¹ str. skaičius**

Metai	Patraukta adm. atsak.	Iš jų – suaugusiųjų	Iš jų – nepilnamečių	Iš jų – pakartotinai	Pirkėjai
2004 m.	697	662	35		
2005 m.	481	469	12		
2006 m.	277	266	11		
2007 m.	233	224	9		
2008 m.	330	226	4	203	11
2009 m.10 mėn.	302	295	7	167	17

Administracinius teisės pažeidimus, kaip ir daugelį kitų pažeidimų, atskleidžia policija, nors tai nėra pagrindinė policijos funkcija, todėl nėra ir specializuotų policijos padalinių. Nagrinėjant administracinę praktiką nuo 2005 m. matyti nustatytą administracinių teisės pažeidimų pagal ATPK 182¹ skaičiaus mažėjimo tendenciją, taigi, galima daryti prielaidą, kad tai buvo ir dėl priimto įstatymo, mažinančio prostitucijos paklausą. Komplexinė priemonė „Plaštakė“ tampa daugiau prevencine, švietėjiška akcija nei baudžiamąja priemone, kurios metu būtų stengiamasi užfiksuoti vertimosi prostitucija atvejus.

Nuo 2005 m. birželio 16 d. įsigaliojo LR ATPK pakeitimas. Pagrindinis LR ATPK 182¹ straipsnio pakeitimo tikslas – seksualinių paslaugų teikimo prevencija kaip viena iš priemonių spręsti prostitucijos paklausos mažinimo problemą Lietuvoje. Įstatymas nustato atsakomybę ne tik asmenims, kurie verčiasi prostitucija, bet ir asmenims, kurie atlygintinai naudojami prostitucijos paslaugomis, taip pat atleidžia nuo atsakomybės asmenis, kurie buvo įtraukti į prostituciją arba nukentėjo nuo prekybos žmonėmis ir yra pripažinti nukentėjusiais baudžiamajame procese.

Pažymėtina, kad 2009 m. apie 75 proc. vertimosi prostitucija ar atlygintino naudojimosi jos paslaugomis atvejų išaiškinama Vilniaus apskrityje, dalyje Kauno ir Klaipėdos apskričių. Tik atsitiktiniai pavieniai pažeidimai

nustatyti Panevėžio ir Šiaulių apskrityse, kitose Lietuvos teritorijose pažeidimų nenustatyta. Marijampolės apskrityje prostitucijos problema buvo aktuali 2000–2004 m., kai klestėjo prekyba naudotais automobiliais. Taikomų prevencijos priemonių metu nenustatyta, kad padidėjusios rizikos pažeidėjų būtų tarp atskirų tautybių ar kitos šalies piliečių. Pareigūnai nuolat organizuoja prevencijos priemones kartu su vietos vaikų teisių apsaugos padalinių darbuotojais. Tikrinamos nepilnamečių ir jaunimo susibūrimo vietos, kuriose galimi ištvirkavimo, prostitucijos atvejai, taip pat socialinės rizikos šeimos.⁸¹⁷

Prostitucijos problemos aktualumą pagrindžia ne vien jos paplitimo mastas, bet ir prostitucijos ryšys su tokiais neigiamai vertinamomis visuomenės problemomis kaip prekyba žmonėmis, narkomanija, AIDS, venerinės ligos, pedofilija ir kitos. Pastaruoju metu diskutuojama uždrausti ar legalizuoti prostituciją Lietuvoje. Prostitucijos legalizavimo tema aptarinėjama žiniasklaidoje, tampa diskusijos objektu įvairiose konferencijose, tačiau aiškos, vyraujančios nuomonės šiuo klausimu dar nėra suformuluota.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvos įstatymai numato baudžiamąją atsakomybę už sąvadamą, pelnymąsi iš kito asmens prostitucijos, asmens įtraukimą į prostituciją, o administracinę atsakomybę – už asmens vertimąsi prostitucija ir seksualinių paslaugų pirkimą. Šie įstatymai nediferencijuoja šių teisės pažeidimų subjektų pagal lytį, o skirti ir vyrams, ir moterims. Lietuvos Respublikoje asmenų vertimasis prostitucija nėra nusikalstama veika, todėl baudžiamoji atsakomybė nėra taikoma, o numatoma tik administracinė atsakomybė. Tačiau administracinė atsakomybė už vertimąsi prostitucija Lietuvoje nuo 1992 m. pamažu griežtėjo. Nagrinėjant administracinės politikos praktiką, t. y. asmenų atsakomybę už vertimąsi prostitucija, matyti didėjimo tendencija (išskyrus 2006 m.). 2005 ir 2006 m. dukart sumažėjo administracine tvarka baustų nepilnamečių, kurie vertėsi prostitucija, skaičius, tačiau vis daugiau nustatoma asmenų, kurie šį pažeidimą padaro pakartotinai. Prostitucijos plitimo problema ypač aktuali didžiuosiuose Lietuvos miestuose.

Azartiniai lošimai. Pereinant prie kitos socialinės deviacijos formos – azartinių lošimų, reikia paminėti, jog tai – ne tik žaidimas, bet ir socialinio bendravimo forma, leidžianti pabėgti nuo kasdienės rutinos ir patirti loši-

⁸¹⁷ Iš 2009 m. lapkričio 18 d. konferencijos „Paklausa prostitucijai – saugu ir nebaudžiama“ medžiagos. – Vilnius: MRU.

mo jaudulį, kylantį dėl nežinomybės, laukimo ir rizikos. Tai toks žaidimas arba abipusės lažybos pagal nustatytą reglamentą, kurių dalyviai, siekdami piniginio laimėjimo, savo noru rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą arba pralaimėjimą lemia atsitiktinumas, kokio nors įvykio arba sporto varžybų rezultatas. Nuo azartinių lošimų priklausomam žmogui bet koks lažinimasis ar statymas už save arba kitus, nesvarbu, už pinigus ar ne, kur tik lošimo rezultatas neiškus ir priklauso nuo atsitiktinumo arba lošėjo „meistriškumo“, reiškia lošimą.⁸¹⁸ Azartiniai lošimai yra rizikingi ir finansiskai, ir psichologiškai. Lošėjai rizikuoja ne tik prarasti pinigus, bet ir patirti daugybę neigiamų biologinių, psichologinių bei socialinių lošimo pasekmių.

Patologinis potraukis į azartinius lošimus, ko gero, yra vienas iš klastingiausių žalingų įpročių. Pradžioje lošimai dažnai laikomi tik malonumu, linksma pramoga, tačiau, pasireiškus neigiamoms psichologinėms, socialinėms ir ekonominėms lošimo pasekmėms, kai kuriems lošėjams būna sunku suvokti, kad pramoga gali virsti arba jau virto žalingu potraukiu.

Pirmasis interneto azartinis lošimas sukurtas Suomijoje 1996 m. Pažymima, jog įvairius azartinius žaidimus – kazino lošimus, loterijas, sporto ir lenktynių lažybas – internete žaidžia apie 3 mln. europiečių. Nors daugeliui tai yra tik prasiblaškymas ir pramoga, ne vienas patenka į priklausomybės nuo lošimo spąstus. Kita tamsioji lažybų pusė – nupirktos arba „surežisuotos“ sporto varžybos. Todėl Europos Parlamentas diskutuoja apie tai, ar užtenka vien tik nacionalinio azartinių lošimų internete teisinio reglamentavimo, ar vertėtų priimti europines taisykles.⁸¹⁹

Kaip ir kitos socialinių deviacijų rūšys, azartiniai žaidimai turi socialinę kainą. Nevaldomas potraukis lošti gali pasireikšti vos pradėjus žaisti. Ilgainiui lošimas dažnėja ir įgauna didesnę mastą. Didėja ir problemos: pralošiami ne tik asmeniniai, bet ir šeimos, darbovietės pinigai, brangūs daiktai, klimpstama į skolas. Nesėkmes lydi melas, alkoholio ir narkotikų vartojimas, stresas. Patiriami nuotaikos svyravimai, kuriuos lemia pergales ir pralaimėjimai. Būtent dėl nuotaikų kaitos priklausomus nuo azartinių lošimų

⁸¹⁸ Pagrindiniai terminai ir sąvokos. *Kauno jaunimo narkologijos pagalbos centras*. <http://www.jaunimo-centras.lt/index.php?m=84> (2009-05-05).

⁸¹⁹ Azartiniai lošimai internete: europarlamentarai pasisako už sukčiavimą ir priklausomybę mažinančias taisykles. *Europos Parlamentas*. http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/063-51266-068-03-11-911-20090309STO51240-2009-09-03-2009/default_lt.htm (2009-05-05).

žmones vis dažniau aplanko mintys apie savižudybę. Literatūroje teigiama, kad azartiniai lošimai yra žalingi kiekvienai visuomenei, nes skiepija norą lengvai praturtėti gaunant ne darbu įgytą pelną. Be to, pasaulinė patirtis rodo, kad azartiniai lošimai susiję su amoraliais pasilinksminimais, narkotikų prekyba, didina nusikalstamumą. Norint atiduoti praloštas skolas, dažnai padaugėja vagysčių, sukčiavimo atvejų, dėl to asmuo, užsiimantis azartiniais žaidimais, yra linkęs nusikalsti.⁸²⁰

Kortos, įvairūs stalo žaidimai, susiję su pinigų perleidimu, taip pat kompiuteriniai žaidimai, žaidimai mobiliaisiais telefonais ir kita nėra draudžiami jau vien dėl to, kad tai būtų sunku nustatyti ir išaiškinti.

Europos Teisingumo Teismas (toliau – ETT) savo jurisprudencijoje ne kartą pabrėžė, kad azartiniai lošimai nėra pripažįstami įprasta ekonomine veikla ir jiems nėra taikomi bendrosios rinkos principai, nes nevaržoma lošimų plėtra sukelia nepageidaujamus padarinius visuomenės tvarkai ir žmonių sveikatai. ETT jurisprudencijoje bet kuriai valstybei pripažįstama teisė pačiai nusistatyti, kokių politikos principų dėl azartinių lošimų ji laikysis, kokių tikslų įgyvendinimo ji sieks, kokią azartinių lošimų reguliavimo modelį taikys. Be to, azartinių lošimų plėtros ribojimo pavyzdžių apstu Europos Sąjungos valstybių reguliavimo praktikoje. Azartinių lošimų plėtros ribojimai tuo atveju, jei jie yra proporcingi ir adekvatūs reguliavimo tikslams, yra pateisinami ir nepažeidžia laisvos konkurencijos principo. Vadinasi, remiantis Europos Sąjungos teisės aktais, azartinius lošimus reguliuoti leidžiama ir priklauso kiekvienos valstybės narės kompetencijai.

Paprastai išvardijamos keturios pagrindinės prielaidos, moraliai neprieštaraujančios lošimui: lošėjas negali statyti svetimo turto arba pinigų, skirtų jo šeimai išlaikyti; lošėjas privalo veikti laisvai ir visiškai neverčiamas; lošėjas negali sukčiauti; tarp lošimo partnerių turi būti apytikrė lygybė (pvz., ekspertui negalima susidoroti su pradedančiuoju).⁸²¹ Tik esant visoms šioms aplinkybėms, azartiniai žaidimai bus laikomi toleruotinu reiškiniumi.

Priklausomybės nuo azartinių lošimų problema taip pat tapo aktuali ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, Kauno apskrities priklausomybės ligų centro duomenimis, 2007 m. nuo patologinio azartinių lošimų potraukio gydėsi 12

⁸²⁰ Azartiniai lošimai veda į pragaištį. *Kauno miesto savivaldybė*. <http://www.kaunas.lt/index.php?2135028391> (2009-05-05).

⁸²¹ Hinter G. W. Katalikai ir lošimai. 2006. <http://www.ltбет.com/?w=n&i=250> (2009-05-05).

žmonių, iš jų 11 vyrų, 2 paaugliai ir 1 moteris. Pernai ligoniais save pripažino 22 žmonės: 20 vyrų, iš jų 4 paaugliai ir 2 moterys.⁸²²

Nedarbas ir nusikalstamumas. Nedarbas traktuojamas kaip padėtis, kai asmuo ne savo noru neturi mokamo darbo ir, būdamas darbingas, negali jo rasti. Bedarbio sąvoka yra apibrėžta Nedarbo socialinio draudimo įstatyme⁸²³: tai nedirbantis darbingo amžiaus darbingas asmuo, nesimokantis pagal dieninę mokymo formą, įstatymų nustatyta tvarka įsiregistravęs teritorinėje darbo biržoje kaip ieškantis darbo ir pasirengęs dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse. Tarptautinė darbo organizacija (TDO) siūlo užimtais gyventojais laikyti visus vyresnius nei 14 metų amžiaus gyventojus, dirbančius bet kokią darbą ne mažiau kaip 1 valandą per savaitę, už kurį gaunamas darbo užmokestis. Svarbūs taip pat ir kiti rodikliai, pavyzdžiui, bedarbių skaičius, nedarbo lygis, ilgalaikis nedarbas, jaunimo nuo 18 iki 24 metų (kai kuriose Europos šalyse jaunimo amžius skaičiuojamas nuo 15 iki 24 metų) nedarbas, moterų nedarbas.⁸²⁴ Ypač svarbu apskaičiuoti ilgalaikį nedarbą, nes tai lemia valstybinės nedarbo politikos kryptį. Įvairiose šalyse nedarbo lygis pagal atitinkamus rodiklius skiriasi. Tai priklauso nuo valstybės vykdomos užimtumo skatinimo politikos.

Tarp daugelio ekonominių procesų svarbų vaidmenį vaidina darbas, nes jis – ne tik žmogaus pajamų, bet ir socialinio statuso, visavertiškumo šaltinis. Visos ekonomikos požiūriu darbas efektyvus, nes prekėms gaminti ir paslaugoms teikti naudojamas ribotas išteklius – darbo jėga. Dėl to ir atskiras asmuo, ir visuomenė apskritai laimi, kai visi, kurie gali, dirba. Ekonomikos mokslas, kaip ir visos kitos pažinimo sritys, reikalauja konkrečių apibrėžimų. Nedarbo kategorija glaudžiai susijusi su darbo jėgos sąvoka. Kadangi darbo jėga – darbingo amžiaus dirbantys ar aktyviai ieškantys darbo žmonės, vadinasi, nenorintys dirbti ir darbo neieškantys negali būti priskiriami prie bedarbių. Darbo jėgai nepriskiriami ir kareiviai, studentai, ligoniai, asmenys, esantys specialiose patalpose, pensininkai, taip pat namų šeimininkės. Taigi bedarbiai – tai žmonės, kurie neturi darbo, bet

⁸²² Azartiniai lošimai veda į pragaištį. *Kauno miesto savivaldybė*. 2009. <http://www.kaunas.lt/index.php?2135028391> (2009-05-05).

⁸²³ Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2004. Nr. 24-26.

⁸²⁴ Bagdonavičius J. Surašymo reikšmė kaimo gyventojų užimtumo ir nedarbo problemoms nagrinėti. 2000. [\(http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/surasymo_atask.doc?PHPSESSID=\)](http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/surasymo_atask.doc?PHPSESSID=) (2009-05-06).

aktyviai jo ieško, registruodamiesi įsidarbinimo įstaigose (darbo biržose) kaip norintys ir galintys dirbti.

Nedarbą taip pat galima skirstyti į keletą rūšių. Sezoninis nedarbas prasideda tada, kai kalendoriniais metais keičiasi darbo pasiūla ir paklausa (turizmo srityje, žemės ūkyje). Frikcinis nedarbas – ilgą laiką neužpildomos laisvos darbo vietos, nes ir darbdaviui, ir darbuotojui reikia laiko rinkai iš-tirti. Ciklinis nedarbas – recesijos metu sumažėja gamyba. Struktūrinis nedarbas – kai neatitinka darbo kvalifikacija arba geografinė vieta. Paslėptasis nedarbas pasireiškia tada, kai darbuotojo įnašas į produkciją nėra arba jis yra neigiamas, todėl ekonomikai naudingiau aiškiai tai pripažinti ir perkelti jį į produktyvesnį darbą.⁸²⁵

Nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas yra svarbi socialinė kompleksinio pobūdžio problema. Visuotinai pripažįstama, jog visuomenei naudinga veikla neužimtas individas ilgainiui demoralizuojamas, atsiranda įvairių neigiamų psichologinio, socialinio, finansinio pobūdžio padarinių. Be to, kriminologiniai tyrimai rodo, jog nedirbantys asmenys pasižymi pačiu didžiausiu kriminaliniu aktyvumu.⁸²⁶

Tyrimų duomenimis, nedirbantys ir nesimokantys asmenys sudaro didžiąją 1990–2005 m. nustatytų asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, dalį – vidutiniškai 58 proc. Įtariamųjų (kaltinamųjų) kontingento neužimtumas vidutiniškai net 4,5 karto didesnis nei bendras neužimtumo darbu lygis Lietuvos visuomenėje. Be to, nedirbančių asmenų nusikalstamumo struktūra panaši į bendrąją nusikalstamumo struktūrą šalyje – čia taip pat vyrauja turtinius nusikaltimus, ypač vagystes, padarę asmenys. Nedirbantys asmenys dažniau nei visi nustatyti įtariamieji (kaltinamieji) nusikaltimus padaro apsvaigę nuo alkoholio arba narkotinių, psichotropinių medžiagų, taip pat dažniau nusikalsta pakartotinai.⁸²⁷

Nedarbo lygis su nusikalstamumu gali būti siejamas keliais aspektais. Pirmiausia dėl nedarbo stokojama pragyventi būtiniausių dalykų, todėl bedarbiai neretai tik darydami nusikaltimus prasimano pragyventi būtinų lėšų. Niekur nedirbantys ir nesimokantys asmenys turi per daug laisvo laiko. Tai skatina (ypač jaunimą) ieškoti saviraiškos būdų, nuotykių ir lengvai

⁸²⁵ Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Darbo jėga, užimtumas ir bedarbių būklė 1996 metais. – Vilnius: 1997. Nr. 3170.

⁸²⁶ Kuolaitė A. Nusikaltimus padariusių nedirbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai // Jurisprudencija. 2007. Nr. 2(92). P. 75.

⁸²⁷ Ten pat. P. 82.

gaunamų pajamų. Be to, nusikaltimus neretai daro žmonės, sąmoningai pasirinkę nusikalstamą gyvenimo būdą ir iš to pragyvenantys (profesionalūs vagys, sukčiai ir kt.). Nors beveik visuotinai pripažįstama, kad aukštas nedarbo lygis lemia aukštą nusikalstamumo lygį rajonuose, kur nedarbas yra didžiausias, nusikalstamumo lygis nebūtinai aukštas. Dėl šių priežasčių nusikalstamumas šiandien tapo socialiniu reiškiniu, tiesiogiai mažinančiu socialinį gyventojų aktyvumą, gyvenimo lygį, pasitikėjimą rinkos ekonomika. Bendras nusikalstamumo lygis mieste būna maždaug 25–38 proc. didesnis nei kaime.⁸²⁸

Taigi yra tam tikras nedarbo, skurdo ir nusikalstamumo ryšys. Vis dėl to nedarbas – pradinis veiksnys, suteikiantis postūmį kitiems neigiamiems reiškiniams. Todėl spręsdami nedarbo problemas kartu programuojame ir daugelio kitų socialinių ekonominių reiškinų raidą.⁸²⁹

Šie išvardyti deviaciniai reiškiniai yra nedarbo pasekmė. Tačiau galima įžvelgti ir priešingos krypties deviacijų ir nedarbo ryšį. Asmuo, piktnaudžiaujantis alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis medžiagomis, dėl susilpnėjusių socialinių gebėjimų, iškreipto laiko suvokimo, nesugebėjimo įgyvendinti savo tiesioginių funkcijų praranda darbą ir tai dar labiau įtraukia tokį asmenį į nesibaigiantį uždarą ratą, iš kurio išsikapstyti labai sunku. Vadina si, dažnai viena deviacinio elgesio forma lemia kitą.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2008 m. I ketvirtį iš viso nedarbo lygis siekė 4,9 proc.: 15–24 metų amžiaus žmonių – 10,1 proc., moterų nedarbingumas – 5,1 proc., o vyrų – 4,6 proc. Ypač skiriasi kaimo ir miesto nedarbo lygis: kaime jis siekia 5,5 proc., mieste – 4,6 proc.⁸³⁰ Dėl to plinta alkoholizmas, narkomanija, jauni asmenys, negalintys įsidarbinti, dažnai būna įtraukiami į prostitucijos tinklą, užsiima kitokio pobūdžio nelegalia veikla.

Policijos generalinio komisaro pavaduotojo Visvaldo Račkausko teigimu, didžiausią įtaką nusikalstamumui daro didėjantis nedarbas. Nusikalstamumo didėjimą kriminologai tiesiogiai sieja su nedarbo didėjimu, nes prasidėjus ekonominei krizei Lietuvoje kriminogeninė padėtis tapo sudė-

⁸²⁸ Gavelis V. Skurdo, nedarbo ir nusikalstamumo ryšys // *Ekonomika*. Nr. 48. 1999. P. 55.

⁸²⁹ Beržinskienė D., Martinkus B. Nedarbas ir ekonominės bei socialinės jo pasekmės // *Inžinerinė ekonomika*. 2001. Nr. 2(22) P. 57–60.

⁸³⁰ Nedarbo lygio pokyčiai (tyrimų duomenys). 2009. *Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės*. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6625&PHPSESSID=2b35e4544a630565364306c4c044c2aa> (2009-05-05).

tingesnė, užfiksuotas bendro registruoto nusikalstamumo didėjimas 2008 m. – daugiau kaip 6 proc. padidėjo visų sukčiavimų atvejų, to paties lygio yra nusikaltimai, susiję su narkotinėmis medžiagomis, padidėjo naminės degtinės, alkoholinių gėrimų gamyba.⁸³¹

Nedarbą lemia keletas veiksnių. Tai – valdžios veiksmai, darbo santykių reguliavimas, mokesčių politika, ekonomikos nuosmukiai, nelankstus darbo užmokestis ir kitos priežastys.

Maksimaliai sumažinti nedarbą – vienas pagrindinių makroekonomikos politikos tikslų. Tačiau realiai rinkos ūkis daugiau ar mažiau nutolsta nuo šio tikslo, nes jis negali darbo vietų įsteigti visiems norintiesiems dirbti. Nedarbo mažinimo priemonės galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: didinančias darbo pasiūlą ir didinančias darbo paklausą. Darbo pasiūla gali būti padidinta tobulinant darbo rinkos paslaugas, deficitinių specialybių profesionalų paruošimą, mažinant valstybės naštą bedarbiams, pajamų mokestį.

Darbo paklausą didina šios priemonės: Vyriausybės ir profsąjungos įtaka ribojant struktūrinius kitimus ekonomikos augimo sąlygomis, didinant visuminę paklausą, kuriant papildomas darbo vietas, plėtojant darbą namuose.⁸³²

Netolygių miesto ir kaimo vystimosi tempų neigiami padariniai gali būti paaiškinami ir didėjančios socialinės atskirties (anomijos) teorija. Nors apskritai gyvenimo kokybė gerėja, tačiau socialinė atskirtis didėja. Ši tendencija pastebima ir Lietuvoje. Kitaip tariant, vis geriau gyvenant daliai visuomenės, kita visuomenės dalis vis labiau skursta ir takoskyra tarp jų didėja. Skurdas pats savaime nusikalstamo elgesio neskatina, jį skatina kilusi įtampa. Šią padėtį įtikinamai aiškina anomijos teorijos kūrėjai.⁸³³ Pirmasis anomijos sąvoką pavartojo Emilis Diurkheimas 1897 metais. Pagrindinė ir itin svarbi jo mintis buvo ta, kad socialinius reiškinius galima paaiškinti tik per socialines išvalgas, o ne per biologinius ar psichologinius fenomenus. Anemija – tai vidinės tuštumos jausmas, vidinių normų, vertybių, taisyklių nebuvimas. E. Diurkheimas šia sąvoka rėmėsi aiškindamas socialinės dezintegracijos apraiškas, ypač nedarbą (1893 m.). Jos atsiradimas siejamas su

⁸³¹ Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2000: Teritoriniai skirtumai ir žmogaus socialinė raida. – Vilnius, 2000. P. 91.

⁸³² Snieška V., Čiburienė J., Baumilienė V. ir kt. – Kaunas: Technologija, 2001. P. 65.

⁸³³ Sakalauskas G., Jatkevičius A. Tarptautiniai dokumentai, reglamentuojantys vaikų ir jaunimo baudžiamąją atsakomybę // Teisės problemos. 2000. Nr. 3–4. P. 14.

darbo pasidalijimu, mažinančiu solidarumą (būdingą primityvioms visuomenėms) ir lemiančiu bendrų ryšių, lūkesčių ir taisyklių, kuriomis vadovautųsi visuomenė, nebuvimą.⁸³⁴

Robertas Mertonas (1938 m.) E. Diurkheimo išvalgas pritaikė nusikalstamam elgesiui. Jis iškėlė klausimą, kodėl nusikalstamo elgesio apraiškos ir formos skirtingose socialinėse struktūrose ar sluoksniuose tokios skirtingos? Jo nuomone, dėl socialinių ir vertybinių struktūrų prieštaros atsiranda anomija: dėl prarajos tarp teisėtai pripažintų socialinių tikslų ir turimų priemonių šiems tikslams pasiekti (pvz., teisėtas socialinis tikslas yra būsto turėjimas).⁸³⁵ Taigi anomijos teorija pabrėžė svarbų dalyką – neturtas arba galimybių nebuvimas nesukelia nusikalstamumo. Bet jį sukelia prieštaravimo tarp vertybių ir realių žmogaus galimybių įtampa.

Savižudybių problemos. Savižudybė – reiškinys, kurį tiria daug mokslų: sociologija, filosofija, medicina, psichologija, kriminologija, teologija ir kiti. Savižudybė – sudėtinga, daugiareikšmė problema, kuri neturi kokios nors vienintelės priežasties ar paaiškinimo. Ją dažniausiai sukelia biologinių, psichologinių, kultūrinių, socialinių veiksnių visuma. Iki šiol niekas negali atsakyti į klausimą, kodėl žmonės žudosi?⁸³⁶ E. Šneidmanas – vienas žymiausių šiuolaikinės suicidologijos – mokslo apie savižudybes kūrėjų, savižudybę apibūdina kaip sąmoningą susinaikinimo aktą, kuris yra daugiasluoksnis sutrikimas ir kurį vykdo kenčiantis individas, laikantis savižudybę geriausia išeitimi iš susiklosčiusios padėties.⁸³⁷ Suicidologija (lot. *suicidium* – savižudybė) – mokslinė disciplina, susiformavusi Vakaruose praėjusio šimtmečio viduryje. Ji yra interdisciplininė, jungianti psichiatrijos, psichologijos, sociologijos, taip pat ir kitų sričių – filosofijos, teologijos, teisės mokslų – žinias, nes savižudiškas elgesys yra labai sudėtingas ir nulemtas daugelio įvairių veiksnių. Taigi savižudybė apibūdinama kaip nusižudymas. Platesne prasme tai mirtis, kuri ištinka žmogų „kaip tiesioginis ar netiesioginis jo paties teigiamo ar neigiamo veiksmo padarinys jam pačiam žinant, kad būtent toks bus to veiksmo rezultatas“.⁸³⁸

⁸³⁴ Durkheim E. Savižudybė. – Vilnius: Pradai, 2002. P. 55.

⁸³⁵ Sakalauskas G., Jatkevičius A. Tarptautiniai dokumentai, reglamentuojantys vaikų ir jaunimo baudžiamąjį atsakomybę // Teisės problemos. 2000. Nr. 3–4. P. 28.

⁸³⁶ Navickas A. Požiūrių į savižudybę aspektai // Gydytoja Danielė. 2003. Nr. 12.

⁸³⁷ Schneidman E. Definition of suicide. – New York: Wiley, 1985. P. 45.

⁸³⁸ Durkheim E. Savižudybė. – Vilnius: Pradai, 2002. P. 8.

Savižudybės reiškinių nagrinėjo ir mėgino aiškinti psichologai, psichoterapeutai. Z. Froidas savo veikale „Gedėjimas ir melancholija“ aprašo depresijos psichodinamiką, savižudiškų veiksmų ir mylimo asmens praradimo ar nusivylimo juo ryšį.⁸³⁹ G. Zilburgas teigė, kad pagrindinės savižudybės priežastys yra kerštas, baimė, pyktis, pabėgimo fantazijos.⁸⁴⁰ K. Meninžeris rašė, kad savižudybė sudaryta iš trijų psichologinių komponentų: noro žudyti, noro būti nužudytam ir noro mirti.⁸⁴¹ A. Bekas pabrėžė dichotominio mąstymo svarbą priimant savižudiškus sprendimus – „viskas arba nieko“, „juoda arba balta“. Tai sukelia pažintinį rigidiškumą, lemiantį siauro problemų sprendimo variantų pasirinkimo galimybes.⁸⁴² Amerikos suicidologų asociacijos įkūrėjo E. S. Šneidmano teigimu, kiekviena savižudybė iš esmės yra psichologinė, o psichologinis skausmas – pagrindinė sudedamoji savižudybės dalis. Mintis: „Galiu nutraukti šį skausmą – galiu nusižudyti“, yra savižudybės esmė.⁸⁴³

Socialinės savižudybių teorijos pamatus padėjo prancūzų sociologas E. Diurkheimas. Jo teigimu, svarbi socialinė integracija ir reguliacija. Jis nurodė keturis savižudybių tipus: *egoistinį, altruistinį, anoniminių, fatalinį*. „Labiausiai paplitęs savižudybės tipas yra egoistinė savižudybė. Būdingas jos bruožas – depresijos bei apatijos būseną, kylanti dėl perdėto individualizmo. Individas nebrangina savo gyvybės, nes jis nelabai paiso vienintelio jį su tikrove siejančio tarpininko – visuomenės. Perdėtai sureikšmindamas save ir savo vertę, jis nori būti pats sau tikslas, bet kadangi toks tikslas negali jo tenkinti, jis puola į neviltį ir tampa abejingas gyvenimui, kuris jam atrodo beprasmiškas.“⁸⁴⁴ Praėjus daugiau kaip 50 metų, Henry ir Šorto knygoje „Savižudybė ir žmogžudystė“ nagrinėjama ekonominių veiksnių įtaka savižudybėms ir iškeliamą prielaidą, kad verslas kuria individų ir grupių socialinių statusų įvairovę, o frustracija ir agresija kyla dėl nesutarimų, žmonėms

⁸³⁹ Shneidman E. Suicidology. – London: Jason Aronson inc., 1993. P. 325.

⁸⁴⁰ Bongar B. Suicide: guidelines for assessment, management and treatment. – New York, Oxford: Oxford university press, 1992. P. 158.

⁸⁴¹ Hawton K., Heeringen K. Suicide and attempted suicide. – New York: John Wiley and Son, 2000. P. 657–698.

⁸⁴² Dembinskas A. Depresija: psichopatologija, klasifikacija, gydymas. – Vilnius: VU leidykla, 1999. P. 49–56.

⁸⁴³ Shneidman E. Suicide as psychache: a clinical approach to self-destructive behaviour. – New Jersey, London: Jason Aronson inc. Nerthvale, 1993. P. 215–225.

⁸⁴⁴ Navickas A. Požiūrių į savižudybę aspektai. Gydytoja Danielė. 2003. Nr. 12.

siekiant išlaikyti ir pagerinti socialinį savo statusą. Savižudišką elgesį skatina netinkama globa, auklėjimas, savižudiško elgesio pavyzdžiai.⁸⁴⁵

Pastaraisiais metais imta plačiai kalbėti apie žmogaus ekosistemą. Asmuo yra kelių mikrosistemų narys: šeimos, draugų, mokyklos, sporto, darbo kolektyvų. Gyvenimas skiriasi įvairiais mikrosistemų deriniais ir mikrosistemų tarpusavio ryšiais. Makrosistemų dalys apima tokias sistemas kaip ekonomika, socialinė sritis, švietimas, teisė, politika. Visa tai kuria suicidinio elgesio kontekstą.⁸⁴⁶

Siekiant paaiškinti savižudybės procesą, būtina atsižvelgti į dviejų lygių priežasčių konsteliaciją – socialinio lygmens ir individo lygmens. Kiekvienoje savižudybėje abi šios veiksmų grupės yra neatsiejamai susijusios. Savižudybė priklauso nuo visuomenės, kurioje individas gyvena, struktūros, integracijos ir bendrųjų nuostatų savižudybės atžvilgiu ir tuo pat metu savižudybė yra maksimaliai individualus poelgis.⁸⁴⁷

Savižudybių lygiui įtakos turi keletas socialinių veiksmų. JAV atlikti savižudybių tyrimai parodė, jog aukštas savižudybių lygis susijęs su silpna atskiros laikotarpio ekonomika, didele populiacijos senyvo amžiaus žmonių dalimi, aukštu imigracijos bei žemu emigracijos lygiu, protestantizmu, aukštu urbanizacijos lygiu bei menka socialine integracija arba socialinio ryšio stoka.⁸⁴⁸

E. Šneidmano teigimu, nors savižudybė yra daugiabriaunis reiškinys, apimantis biologinius, biocheminius, kultūrinius, tarpasmeninius, socialinius, psichinius, loginius, filosofinius elementus, vis dėlto savižudybės prigimtis – psichologinė.⁸⁴⁹ Ši psichologinių veiksmų visuma apima keletą aspektų, kurie yra būdingi visoms savižudybėms. Pirmiausia savižudybės prasmė apibūdinama kaip būdas spręsti problemą. Savižudybės tikslas – atimti sau sąmonę, kad būtų galima negalvoti ir nejausti. Savižudybės veiksmas – pasitraukimas, bėgimas. Savižudybės postūmis – nepakeliamas psichikos skausmas. Nepatenkinti (frustruoti) psichikos poreikiai – kiekvienos savižudybės atveju būna nepatenkinti labai svarbūs konkrečiam žmogui ir jam

⁸⁴⁵ Navickas A. Požiūrių į savižudybę aspektai. Gydytoja Danielė. 2003. Nr. 12.

⁸⁴⁶ Ten pat.

⁸⁴⁷ Gailienė D. Savižudybės Lietuvoje: socialiniai-psichologiniai paplitimo aspektai ir prevencijos modelis. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2000. P. 23.

⁸⁴⁸ Horton P. B., Leslie G. R., Larson R. F. *Sociology of Social Problems*. Prentice Hall, 1988. P. 33.

⁸⁴⁹ Schneidman E. *Suicidology*. – London: Jason Aronson inc., 1993. P. 389–423.

emociškai reikšmingi poreikiai. Emocinė būklė – bejėgiškumas ir neviltis. Vidinė nuostata tampa dviprasmiška: noras gyventi ir negyventi susilygina. Momentinis impulsyvumas – savižudybė labai dažnai yra impulsyvus veiksmas, įvykdomas tik tam tikru momentu. Būdinga, kad susiaurėja suvokimo (pažinimo) sritis. Be to, visuomet tiesiogiai arba netiesiogiai kam nors pranešama apie ketinimą nusižudyti. Galiausiai pabrėžiama, kad savižudybė – procesas, kurio pradžia dažnai glūdi dar vaikystėje, paauglystėje.⁸⁵⁰

Savižudybės taip pat siejamos su kitomis deviacinio elgesio rūšimis. Pavyzdžiui, azartiniai žaidimai neretai sukelia socialines krizes, provokuoja psichikos sutrikimus, suicidinį elgesį. JAV nustatyta, kad esant patologišiam azartui mėgina žudyti kas penktas žmogus. Nemažai gyvybių paauglėms žaisdami „rusišką ruletę“, sdomazochistinius erotinius žaidimus.

Kitas veiksnys, turintis įtakos savižudybių skaičiui, yra nedarbas – šiuo atveju savižudybės rizika padidėja 4–5 kartus. Žmogus jaučiasi neturintis saviraiškos jausmo, nenaudingas visuomenei, prarandamas bet kokios veiklos tikslingumas, prasmė, apima apatiška būsena, skatinanti nusižudyti.

Savižudybę gali lemti ir deviacinio elgesio forma – alkoholio vartojimas. Gausus alkoholio vartojimas gali būti savižudiškas, o alkoholis – kaip nusižudymo priemonė. Apgirtus nusižudoma gan dažnai. Statistikos departamento duomenimis, 55 proc. Vilniaus mieste nusižudžiusių vyrų buvo girti, o rajonuose tokių buvo net 70–90 proc. Pasak psichologų, tarp nusižudžiusių priklausomybė nuo alkoholio yra antras pagal dažnumą psichikos sutrikimas – 15–54 proc. Mažiausiai trečdalis visų nusižudžiusių vyrų ir septintadalis moterų sirgo alkoholizmu. Jungtinėse Valstijose nustatyta, kad savižudybės rizika pati didžiausia, praėjus 19–20 metų nuo pirmosios problemos, kilusios dėl alkoholio. Daugelis šių pacientų nusižudo sulaukę 45–60 metų. Šį laiko tarpą labai trumpina piktnaudžiavimas vaistais ir priklausomybė nuo jų.⁸⁵¹

Taigi savižudybės reiškinys priežastiniais ryšiais siejamas su alkoholizmu, narkomanijos ir socialiniais nedarbo reiškiniais. Be kitų priežasčių, minimos psichikos ligos, ankstesni bandymai žudyti, chroniškas stresas, netekty ir kiti neigiami emociniai veiksniai, neviltis, ilga hospitalizacija,

⁸⁵⁰ Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervenciją ir postvenciją. Praktinis vadovas. – Vilnius, 2003. P. 11–12.

⁸⁵¹ Navickas A. Požiūrių į savižudybę aspektai. Gydytoja Danielė. 2003. Nr.12.

izoliacija (pvz., įkalinimo įstaigose), vienatvė, socialinių ryšių stoka, palai-kymo (artimųjų, visuomenės) stoka, šeimos ar asmeninė istorija, kurioje buvo bandoma žudyti, biologiniai veiksniai: galimi serotonino metabolizmo sutrikimai, teigiama nuostata dėl savižudybių, teigiamas požiūris į alt-ruistines savižudybes bei asmenybinės žmogaus savybės.⁸⁵²

Dažnai tam tikro deviacinio elgesio pasekmė yra nusikalstamumas, kai padaromi nusikaltimai. Savižudybė taip pat gali būti ir nusikalstamo elgesio pasekmė: padaręs sunkų nusikaltimą, asmuo nebegali pakelti psichologinės įtampos, visuomenės požiūrio, jam nepavyksta resocializuotis gyvenime, todėl savo gyvenimą baigia savižudybe.

Mokslinėje literatūroje galimos įvairios savižudybių klasifikacijos. Dažniausiai skiriamos tikrosios, tariamos ir demonstracinės savižudybės. Tikrosios savižudybės – tai tokios, kai mirties motyvacija didelė, bet dažnai nekonkreči – neaptinkama konkretnė priežasčių grandinė, kuri lemtų tokią didelę motyvaciją mirti. Tariamasis savižudybės (parasuicidai) – kai nėra didelės, sąmoningos motyvacijos atimti sau gyvybę. Demonstratyviosios savižudybės yra tokios, kai mėginant nusižudyti nesiekama labai pakenkti sau, nenorima mirti, o suicidinis bandymas atliekamas demonstratyviai, norint parodyti savo emocijas, padaryti įspūdį rūpimam asmeniui, sulaukti užuojautos ir gailesčio. Tačiau visais savižudybių atvejais, nesvarbu, kokio jos tipo, kiekvienas savižudišką nuostatą išsakantis žmogus savo elgesiu praneša, kad jam sunku ir kad jis nemoka kitaip spręsti savo problemų arba nesugeba kitaip apie tai pranešti šalia esantiems.⁸⁵³ Taigi savižudybių paplitimas visuomenėje rodo ne tik bendrą socialinę, ekonominę ir politinę padėtį, žmonių atsparumo stresui lygį ir psichosomatinę sveikatą, bet ir kiek veiksminga sveikatos apsaugos sistema, jos reabilitacinį lygį.

Pasaulio kultūrose yra ir kitokio požiūrio į savižudybę. Pavyzdžiui, japonų kultūroje buvo tikima pasiaukojimo dėl tam tikrų misijų, kovų dėl savo krašto svarba. Manoma, kad asmenys – vadinamieji kamikadzės – dalyvaujantys įvairiose misijose, susijusiose su šalies išvadavimu ir pan., yra didvyriai, todėl buvo šlovinami ir gerbiami. Šiuolaikiniai teroristai, dažniausiai norėdami atkreipti pasaulio dėmesį į musulmonišκών valstybių problemas, taip pat vykdo savižudiškas akcijas (pvz., bokštų dvynių JAV sunaikinimas,

⁸⁵² Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervenciją ir postvenciją. Praktinis vadovas. – Vilnius, 2003. P.11–12.

⁸⁵³ Schneidman E. Definition of suicide. – New York: Wiley, 1985. P.75.

kai į dangoraižį rėžėsi lėktuvas, kuriame buvo savižudžiai). Senaisiais laikais ir dabar kai kuriose Afrikos, Azijos gentyse vis dar tikima, jog žmogaus pasiaukojimas dievams yra didelė garbė ir svarbus saviraiškos būdas.

Svarbu ir tai, jog savižudybė paveikia ir asmens, kuris pasiryžta nutraukti sau gyvybę, artimuosius, aplinkinius asmenis, vienaip ar kitaip susijusius su nusižudžiusiuoju. Dažnai nusižudžiusiojo tėvai, sutuoktinis ar kiti itin artimi asmenys nepajėgia susitaikyti su tokia netektimi, kaltina save dėl to, kas įvyko, todėl paguodos bando ieškoti vartodami alkoholį, narkotines medžiagas ir panašiai. Vadinas, viena deviacinio elgesio forma turi įtakos kitų asmenų deviacinio elgesio atsiradimui.

Savižudybės ir eutanazijos atskyrimas. Kitas savo esme panašus reiškinys – eutanazija. Tai neskausmingas nepagydomo ligonio numarinimas jo paties prašymu ar aiškiu sutikimu. Tai specifinė žmogaus savižudybės atmaina. Eutanazija gali būti vertinama kaip padėjimas nepagydomam ir besikankinančiam ligoniui garbingai ir oriai išeiti arba, priešingai, kaip tyčinis gyvybės atėmimas tokiam ligoniui jo paties prašymu – tai priklauso nuo požiūrio.⁸⁵⁴

Eutanazijos oponentų pozicija gali būti išreikšta teiginiu – geriau gyventi kenčiant, negu ilsėtis ramybėje, o šalininkų – geriau garbingai ir oriai išeiti iš gyvenimo, nei kęsti nežmoniškais kančiomis paženklintą ir žmogaus orumą žeidžiantį gyvenimą. Šie du nuomonių poliai lemia eutanazijos kriminalizavimo ar dekriminalizavimo reiškinius. Remiantis vienu iš jų, gyvybės atėmimas asmens sutikimu yra nusikalstama veika, remiantis kitu – ne. Nuo to požiūrio, kuris yra įsitvirtinęs visuomenėje (arba sprendimus priimančioje politinėje valdžioje), ir priklauso teisinis šio reiškinio vertinimas. Pabrėžtina ir tai, jog nors dažnai įstatymas ir nedraudžia savižudybės, neišgydomo ligonio apsisprendimas nutraukti savo kančias, padedant kitam, sulaukia neigiamo dalies visuomenės ir Bažnyčios įvertinimo. Todėl eutanazijos kriminalizavimas – tai pozicijos, kurią atspindi tokia moralė ir opinija, materializavimas teisėje. Eutanazija nėra išskirtinis, o tik vienas iš daugelio atvejų, kai neigiama moralės ar opinijos reakcija į socialinius reiškinius, nors šios reakcijos prigimtis ir neteisinė, sukelia padarinius, savo pobūdžiu priylgstančius sankcijai.⁸⁵⁵

⁸⁵⁴ Jovaišas K. Laisvė: tradicinio požiūrio netradicinė interpretacija. 2007. P. 12.
<http://www.teise.org/docs/publications/karolis4.doc> (2009-05-05).

⁸⁵⁵ Ten pat.

Savižudybių paplitimas Vakarų Europos valstybėse ir buvusiose socialistinėse Rytų Europos valstybėse iš esmės skiriasi. Vakarų Europoje savižudybių rodiklis pastaruosius 30 metų buvo gana stabilus, o Vidurio ir Rytų Europoje nuolat kito. Remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, po Antrojo pasaulinio karo beveik visose šiose valstybėse savižudybių nuolat daugėjo. 1970 m. 100 tūkstančių gyventojų Lietuvoje teko 25, o 1985 m. – jau 35,8 savižudybės (44,6 proc. daugiau), ir šis rodiklis beveik nesiskyrė nuo Latvijos ir Estijos. 1990 m. 100 tūkstančių gyventojų Lietuvoje teko tik 26 savižudybės, 1999 m. – 44 savižudybės, 2000 m. – 46,6, o 2001 m. – 44,1 savižudybės.⁸⁵⁶

Nuo 2000 iki 2007 m., Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, pastebimas savižudybių skaičiaus mažėjimas. Nors vyrų standartizuotas mirtingumo dėl savižudybių rodiklis sumažėjo pusantro karto (nuo 80,8 2000 m. iki 52,4 2007 m.), tačiau jis vis tiek išlieka didžiausias tarp Europos Sąjungos valstybių narių (ES valstybių narių vidurkis – 16,9). Moterų savižudybių rodiklis sumažėjo beveik du kartus (nuo 15,3 2000 m. iki 8,3 2007 m.) ir yra ketvirtas pagal dydį.⁸⁵⁷

Didelis savižudybių skaičius rodo visuomenės egzistencinę krizę, todėl savižudybių prevencijai pirmiausia labai svarbi bendra visuomenės socialinė psichologinė atmosfera. Be to, reikia skirti dėmesį žmogui, stiprinti jo kaip dvasinės būtybės statusą. Blogai, kai priprantama žmogų laikyti ekonominės sistemos dalele, reikia sužmoginti ir sudvasinti tarpusavio santykius, kelti bendrą kultūrą.⁸⁵⁸

Savižudybės prevencija turi būti plati ir įvairiapusiška. Visuomenės, bendruomenės, šeimos narių suinteresuotumas, jautrumas, gebėjimas padėti ir pasirūpinti vieni kitais, kryptingas auklėjimas, savarankiškumo, atsakomybės, tautos kultūros puoselėjimas, užimtumas, aplinkos rizikos veiksnių mažinimas, veiksmingas psichikos sutrikimų gydymas, socialinis teisingumas savižudybių skaičių Lietuvoje galėtų sumažinti.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ Čekutis R. Abejingumo testas arba savižudybių pamokos. <http://www.savizudybes.lt/vidinis.asp?TopicID=25> (2009-05-05).

⁸⁵⁷ Mirtingumo priežastys. *Lietuvos Respublikos statistikos departamentas*, 2008. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2474> (2009-05-05).

⁸⁵⁸ Auškelis R. Mokinių savižudybės ir jų prevencija. – Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2006. P. 39.

⁸⁵⁹ Savižudybių dinamikos stebėseną bei pasiūlymai (2005). *Kauno apskrities visuomenės sveikatos ugdymo centras*. <http://www.kavsuc.lt/?m=55&cl=349> (2009-05-05).

Apskritai vienoks ar kitoks žmogaus elgesys yra nulemtas konkrečių priežasčių, kurias nustačius gali būti lengviau panaikinti priežastį. Pavyzdžiui, žinant faktą (patvirtintą statistikos duomenimis), kad nusikalstamumą lemia nedarbas, alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas, jaunimo užimtumo nebuvimas ir kita, galima daryti išvadą, jog reikia užkirsti kelią šiems reiškiniams. Be to, svarbu taip pat nustatyti nedarbo, alkoholio vartojimo ir kitų minėtų reiškinių priežastis. Jų paplitimo mažinimo priemonės, tinkamai jas įgyvendinant, gali užkirsti kelią nusikalstamumo plitimui. Taigi deviacinio elgesio prevencija kartu yra ir nusikalstamumo prevencija.

Nusikalstamumo ir deviacinio elgesio prevencijos efektyvumui labai svarbi socialinė kontrolė. Šis veiksnys padeda kontroliuoti „nenormalų“ arba žalingą visuomenei elgesį, kitus nepageidaujamus socialinius procesus. Tačiau socialinė kontrolė nėra tik mechanizmas, užtikrinantis socialinę pusiausvyrą, ji gali būti apibūdinta ir kaip valdžios arba galios panaudojimas, norint paveikti kitų elgesį.⁸⁶⁰ Šis galios panaudojimas gali būti žalingas. Griežta socialinė kontrolė gali būti pavojinga visuomenei, kad fizinė jėga, tikėjimas antgamtinėmis jėgomis ir apeigos gali būti lengvai centralizuojamos ir valdomos mažumos, todėl vienintelė panacėja nuo šio pavojaus yra išskaidyti kontrolę.⁸⁶¹ Remdamiesi tuo galime daryti išvadą, kad pernelyg griežta ir išsami socialinio elgesio (šiuo atveju prevencijos) reglamentacija įpareigojimų pobūdžiu gali būti visiškai nesėkminga, priešingai – netgi žalinga. Todėl valstybei reikėtų sudaryti palankias sąlygas patiems asmenims formuoti savo asmenines nuostatas, rinktis elgesio variantus, tačiau kartu atskleisti ir vienokio, ir kitokio elgesio teigiamas ir neigiamas savybes, deviacinio elgesio žalą.

Kadangi, kaip jau minėta, deviacinis elgesys kartais lemia nusikalstamą elgesį ir apskritai jo priežastingumas tas pats, visų šių reiškinių prevencija yra labai svarbi. Valstybė turi imtis priemonių tam, kad būtų užkirstos sąlygos vartoti alkoholį, narkotines priemones, rasti pornografijai, azartiniam lošimams, nedarbui. Nusikalstamumo prevencijos sėkmę lemia teisingas teorinis nusikalstamumo bei jo rodiklių vertinimas, nusikalstamumo priežasčių tinkamas išaiškinimas ir jų pasekmių prognozavimas, pasirinktos

⁸⁶⁰ Wood A. L. *Deviant Behavior and Control Strategies*. Lexington: Lexington Books, 1974. P. 53.

⁸⁶¹ Ross E. *Social Control*. Cleveland: Western Reserve Univ, 1969. P. 230.

nusikalstamumo strategijos bei taktikos efektyvumas valstybėje.⁸⁶² Taigi, turint tam tikrus statistikos duomenis apie atitinkamo deviacinio elgesio formą, galima rinktis strategiją ir prognozuoti, kaip padėtis pasikeis. Pavyzdžiui, Lietuvoje buvo pasirinkta strategija, susijusi su alkoholio vartojimu, uždraudžiant bet kokią alkoholinių gėrimų ar tabako reklamą. Šios strategijos tikslas – suformuoti alkoholio, kaip netoleruotino reiškinio, bendrąją neigiamą viešąją ir kartu individualiąją asmens nuomonę. Laisvas ir nevaržomas alkoholinių gėrimų ir tabako demonstravimas, atvirkščiai, formuoja teigiamą visuomenės nuomonę, skatina vartojimą. Juk reklama yra galinga priemonė prekybai (kartu ir vartojimui) didinti. Šiuo atveju galima rinktis ir antireklamą – alkoholio žalą iliustruojančius vaizdus. Tokia reklama Lietuvoje susijusi su alkoholio ir nelaimingų atsitikimų keliuose demonstravimu. Parodomos visos neigiamos alkoholio pasekmės (nekaltų asmenų mirtis, sužalojimai visam gyvenimui, mažamečių vaikų netektys ir kt.). Anti-reklama veiksminga ir prostitucijos prevencijos kampanijų metu, kai Lietuvoje buvo platinami trumpi, bet veiksmingi reklaminiai filmukai ir spaudiniai, skatinantys jaunos asmenis būti atidesnius važiuojant uždariauti į užsienį, nes jie gali būti parduoti kaip lėlės į vergiją.

Nepilnamečių alkoholio, narkotinių priemonių vartojimas, išitraukimas į prostituciją, nusikalstamumas, ir kitų tyrimų duomenimis, daugiausia susiję su nepilnamečių užimtumo stoka. Neformalus ugdymas yra reikšminga nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos sistemos dalis. Kaip veiksmingiausia jaunimo nusikalstamumo prevencijos priemonė buvo nustatyta vaikų užimtumo didinimas. O aktyvesnį išitraukimą į neformaliųjų ugdymą skatina nemokamos arba nebrangios paslaugos; paslaugų kokybė ir patrauklumas; darbuotojų kompetencija; išsamesnė informacija apie klubus bei dienos centrus.⁸⁶³ Panaši praktika yra ir Lenkijoje. Čia pabrėžiamas siekis stiprinti šeimos auklėjamąją ir globos funkciją bei atsakomybę už nepilnamečio auklėjimą, taip pat paties nepilnamečio kaltininko vaidmenį procese. Pabrėžiama, kad reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą – tai tinkamų auklėjamojo poveikio priemonių parinkimo problema, kurios esmė –

⁸⁶² Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje problemos. VII Baltijos šalių kriminologų simpoziumas. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius: Teisės institutas, 1995. P. 77.

⁸⁶³ Žemaitaitytė I. Jaunimo nusikalstamumo prevencija: neformaliojo ugdymo aspektas // Socialinis darbas. 2006. Nr. 5(2). P. 85.

ne tik šių priemonių, numatytų įstatyme, teorinis formulavimas, bet ir realus jų taikymas, nes dalis numatytų priemonių nėra taikomos.⁸⁶⁴

Taigi prevencijos procesas pirmiausia turi būti grindžiamas neigiamų reiškinių atsiradimo priežasčių nustatymu. Siekiant šio tikslo svarbu rinkti statistikos duomenis ir atlikti kitus mokslinius tyrimus. Įvardijus problemą galima imtis tam tikrų prevencijos priemonių: mokymų, akcijų, reklamos, ugdymo programų, konferencijų ir kitų socialinio bendravimo formų. Jau įvykus deviaciniam elgesiui ar nusikalstamai veikai, daug dėmesio turėtų būti skiriama resocializacijai, asmens integracijai į visuomenę.

LITERATŪRA

1. Acus A. Deviantinis elgesys // Sociologija. 2000. Nr. 1-2.
2. Acus A., Kraniauskas L. Socialinio elgesio nukrypimų sociologija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
3. Aleknavičiūtė G., Tamošiūnaitė R. Narkotikai: priežastys, pasekmės, vartotojai. *Sociumas. Stop narkotikams*. <http://stop.softkiss.eu/psl/straipsniai/01.html> (2009-05-06).
4. Auškelis R. Mokinių savižudybės ir jų prevencija. – Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2006.
5. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje problemos. VII Baltijos šalių kriminologų simpoziumas. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius: Teisės institutas, 1995.
6. Bagdonavičius J. Surašymo reikšmė kaimo gyventojų užimtumo ir nedarbo problemoms nagrinėti. 2000. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/surasymo_atask.doc?PHPSESSID= (2009-05-06).
7. Bean P. Drugs and crime. Devon: Willan Publishing, 2002.
8. Beržinskienė D., Martinkus B. Nedarbas ir ekonominės bei socialinės jo pasekmės // Inžinerinė ekonomika. 2001. Nr. 2(22).
9. Blinstrubas A., Balčiūnas S. Prekybos moterimis ir prostitucijos prevencija Lietuvoje: Lietuvos vyriausybės remiamų projektų analizė // Socialinis darbas. 2005. Nr. 4(2).
10. Bongar B. Suicide: guidelines for assessment, management and treatment. – New York, Oxford: Oxford university press, 1992.

⁸⁶⁴ Sakalauskas G., Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vokietija, Austrija, Olandija, Lenkija, Estija, Rusija. – Vilnius: Justitia, 2001. P. 101.

11. Bonjean Ch. L., Broom D. Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai. – Kaunas: VDU, 1992.
12. Connolly J. Drugs and crime in Ireland. Health Research Board // Overview. 2006. Nr. 3.
13. Čekutis R. Kas globoja narkotikų verslą. 2007. <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1191500388> (2009-05-07).
14. Čekutis R. Abejingumo testas arba savižudybių pamokos. <http://www.savizudybes.lt/vidinis.asp?TopicID=25> (2009-05-05).
15. Čiočys P. Teisės pagrindai. – Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 1999.
16. Dembinskas A. Depresija: psichopatologija, klasifikacija, gydymas. – Vilnius: VU leidykla, 1999.
17. Dilingas H., Reimeris Ch. Psichiatrija ir psichoterapija. – Kaunas: Avicena, 2000.
18. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė. 2004. Nr. 52.
19. Durkheim E. Savižudybė. – Vilnius: Pradai, 2002.
20. Durkheim E. The Rules of Sociological Method. – New York: Free Press, 1966.
21. Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras. Taikiny – narkotikai. Belgija, 2007.
22. Europos Parlamentas Azartiniai lošimai internete: europarlamentarai pasisako už sukčiavimą ir priklausomybę mažinančias taisykles, 2009. http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/063-51266-068-03-11-911-20090309STO51240-2009-09-03-2009/default_lt.htm (2009-05-05).
23. Europos Sąjungos Parlamentas. Rekomendacija dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. 2008. Nr. 2144 (INI).
24. Europos Sąjungos Tarybos sprendimas. Dėl kovos su vaikų pornografija internete, 2000.
25. Fisanick Ch A., Csonka P., Docka P., Bernatoni J., Ivoška G. Šiuolaikinis nusikalstamumas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
26. Fleming M., Muray P., Subata E., Valius L. Alkoholio vartojimo problemos ir jų sprendimo būdai bendrojoje praktikoje. – Kaunas: Vitae littera, 2000.
27. Gailienė D. Savižudybės Lietuvoje: socialiniai-psichologiniai paplitimo aspektai ir prevencijos modelis. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2000.
28. Gavėnaitė A. Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos // Teisės problemos. 2007. Nr. 3(57).
29. Gavelis V. Skurdo, nedarbo ir nusikalstamumo ryšys // Ekonomika. Nr. 48. 1999.
30. Giddens A. Sociologija. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
31. Goode E., Deviant behavior. An interactionist approach. – Englewoos Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1978. P. 334.

32. Grimalauskienė O. Narkotikų kontrolės politika ir Narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje: pirminės sveikatos priežiūros darbuotojo žinynas. – Vilnius: Visuomenės sveikatos ugdymo centro leidykla, 2002; Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
33. Hinter G.W. Katalikai ir lošimai. 2006. <http://www.ltbet.com/?w=n&i=250> (2009-05-05).
34. Ivanauskienė V., Varžinskienė L. Žmonių gyvenančių su lėtiniu alkoholizmu sergančiais vyrais, psichosocialinės problemos // Socialinis darbas. 2006. Nr. 5(2).
35. Javtokas Z. Prevencinės veiklos metodai ir strategija bei narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje: pirminės sveikatos priežiūros darbuotojo žinynas. – Vilnius, 2002.
36. Jovaišas K. Laisvė: tradicinio požiūrio netradicinė interpretacija. 2007. P. 12. <http://www.teise.org/docs/publications/karolis4.doc> (2009-05-05).
37. Juknienė V. Narkomanija ir AIDS – vienykime atsaką. Respublikinė konferencija. – Kaunas, 2000.
38. Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001.
39. Savižudybių dinamikos stebėseną bei pasiūlymai. (2005). *Kauno apskrities visuomenės sveikatos ugdymo centras*. <http://www.kavsuc.lt/?m=55&l=349> (2009-05-05).
40. 2007 m. alkoholio suvartojimo statistika. Alkoholio vartojimas ir padariniai, 2008. *Kauno apskrities visuomenės sveikatos ugdymo centras*. <http://www.kavsuc.lt/?m=55&l=337> (2009-05-05).
41. Pagrindiniai terminai ir sąvokos. *Kauno jaunimo narkologijos pagalbos centras*. <http://www.jaunimo-centras.lt/index.php?m=84> (2009-05-05).
42. Azartiniai lošimai veda į pragaištį. *Kauno miesto savivaldybė*, 2009. <http://www.kaunas.lt/index.php?2135028391> (2009-05-05).
43. Kiliokaitytė R., Lenkšaitė D., Makauskaitė A., Pakštaitis R. ir kt. Alkoholio įtaka nusikalstamumui. *Dr. Alfredo Kiškio svetainė*. <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2008/alkoholio-itaka2.ppt#279,4,Slide 4> (2009-05-06).
44. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003.
45. Leliūgnienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
46. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
47. Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas // Valstybės žinios. 1991. Nr. 2-25.
48. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos ratifikavimo // Valstybės žinios. 2004. Nr. 108-4028.
49. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 30-711.

50. Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 8-161.
51. Lietuvos Respublikos prokuratūros 2006 m. veiklos ataskaita, 2006. *Lietuvos Respublikos prokuratūra*. www.prokuraturos.lt (2009-05-10).
52. Lietuvos Respublikos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Darbo jėga, užimtumas ir bedarbystė 1996 metais. – Vilnius: 1997. Nr. 3170.
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo // Valstybės žinios. 2003. Nr. 24.
54. Nedarbo lygio pokyčiai (tyrimų duomenys). 2009. *Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės*. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=6625&PHPSESSID=2b35e4544a630565364306c4c044c2aa> (2009-05-05).
55. Lisansky G. S. Drugs & Society // 1989. Vol. 3, Issue 3 & 4.
56. Macionis J. J. Sociology. – New Jersey: Prentice Hall, 2004.
57. Mackonis V. Sostinė raizgo seksualinių paslaugų voratinklis // Lietuvos rytas. Sostinė. 2005. Nr. 24. P. 5.
58. Metrikenė I. Kam tai naudinga? 2009. <http://anonalkomoletai.blogas.lt/kam-tai-naudinga-2.html> (2009-05-09).
59. Nacionalinė sveikatos taryba. Nevvyriausybinių organizacijų koalicija „Galiu gyventi“. *Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. 2004. Konferencijos „Narkomanija, ŽIV/AIDS: problemos ir pagrįsti sprendimai“ rezoliucija. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3067&p_d=36660&p_k=1 (2009-05-10).
60. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas. *Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.nkd.lt/files/leidiniai/2009/9007_NKD.pdf (2009-05-06).
61. Navickas A. Požiūrių į savižudybę aspektai // Gydytoja Danielė. 2003. Nr. 12.
62. Pociūtė J. Prostitucijos kaip reiškinių tema Klaipėdos ir Kauno regionų dienraščiuose. *Vilniaus universitetas. Lyčių studijų centras*. http://www.moterys.lt/assets/leidiniai/indexa13.html?show_content_id=434 (2009-05-02).
63. Pohorecky L. A. Interaction of ethanol and stress: research with experimental animals. USA: Center of Alcohol Studies, Rutgers University Piscataway, 1990.
64. Pažyma apie Policijos departamento veiklą 2000 metais ir prioritetinės veiklos kryptis 2001 metais. *Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2001*. <http://www.policija.lt/index.php?id=2875> (2009-05-04).

65. Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervenciją ir postvenciją. Praktinis vadovas. – Vilnius, 2003.
66. Konferencijos „Paklausa prostitucijai - saugu ir nebaudžiama“, įvykusios 2009 m. lapkričio 18 d., medžiaga. – Vilnius: MRU.
67. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2000: Teritoriniai skirtumai ir žmogaus socialinė raida. – Vilnius, 2000.
68. Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
69. Ross E. Social Control. Cleveland: Western Reserve Univ, 1969.
70. Sakalauskas G., Gačėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vokietija, Austrija, Olandija, Lenkija, Estija, Rusija. – Vilnius: Justitia, 2001.
71. Sakalauskas G., Jatkevičius A. Tarptautiniai dokumentai, reglamentuojantys vaikų ir jaunimo baudžiamąją atsakomybę // Teisės problemos. 2000. Nr. 3-4.
72. Schneidman E. Definition of suicide. – New York: Wiley, 1985.
73. Shneidman E. Suicide as psychache: a clinical approach to self-destructive behaviour. – New Jersey, London: Jason Aronson inc. Nerthvale, 1993.
74. Shneidman E. Suicidology. – London: Jason Aronson inc., 1993.
75. Showers H. R. Pornography: pornography harms society. – Bookrags, 2001.
76. Smelser N. Sociology. – New Jersey: Prentice Hall, 1988.
77. Snieska V., Čiburienė J., Baumilienė V. ir kt. Makroekonomika. – Kaunas: Technologija, 2001.
78. Lietuvos vaikai. Socialinė apsauga (2008). *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/3_Vaikai_Soc_aps_09_1.doc (2009-05-03).
79. Ščeponavičius A. Alkoholio politika ir jo daroma žala Lietuvoje. 2005. www.lvsa.lt/Sceponaviciaus.ppt (2009-05-09).
80. Sumner C. The Sociology of Deviance: An Obituary. Buckingham: Open University Press, 1994.
81. Swaaningen R. Critical Criminology: Vision from Europe. – London: Sage, 1997.
82. Šlapkauskas V. Socialinės deviacijos intensyvėjimas // *Jurisprudencija*. 2001. Nr. 19(11).
83. Trafficking in women and prostitutions in the Baltic States: social and legal aspects. – Helsinki, 2001. P. 299.
84. Urmonas A. Nusikalstamumo ir nusikaltimų prevencija. VII Baltijos šalių kriminologų simpoziumas. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji politika pereinant į rinkos ekonomiką. – Vilnius: Teisės institutas, 1995.
85. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. – Vilnius: Teisės institutas, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2001.
86. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004.

87. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademijos leidykla, 1997.
88. Ligtumo alkoholinėmis psichozėmis dinamika Lietuvos Respublikoje 1998-2008 m. (100 000 gyv.). *Valstybinis psichikos sveikatos centras*. http://www.vpsc.lt/IMAGES/prikl_statistika/ligotprikl.gif (2009-05-05).
89. Priklausomybės ligų statistika. *Valstybinis psichikos sveikatos centras*. http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm (2009-05-08).
90. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2007.
91. White H. R., Gorman D. M. Dynamics of the drug-crime relationship // *Criminal Justice*. 2000. Vol. 1.
92. Wood A. L. *Deviant Behavior and Control Strategies*. Lexington: Lexington Books, 1974.
93. Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos // *Sociologija*. 2000. Nr. 3-4(5).
94. Žemaitaitytė I. Jaunimo nusikalstamumo prevencija: neformaliojo ugdymo aspektas // *Socialinis darbas*. 2006. Nr. 5(2).
95. Žukauskienė R. *Kriminalinio elgesio psichologija*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

XVIII. TERORIZMAS IR POVEIKIO JAM KRYPTYS

Terorizmo samprata

Šiuolaikinis terorizmas yra globalaus pobūdžio reiškinys, todėl kovojant su juo būtina sutelkti tarptautines pastangas. Paradoksalu, tačiau pasaulyje iki šiol nėra vienos nuomonės, kas gi yra terorizmas. Jis suprantamas ir aiškinamas nevienodai, todėl terorizmo nepavyksta pasmerkti viso pasaulio mastu, komplikuojamas tarptautinis bendradarbiavimas kovojant su šiuo reiškiniu. Terorizmo negalima aiškinti taip, kaip JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas apibrėžė pornografiją: „Aš žinau, kad tai ji, kai aš ją matau.“⁸⁶⁵ Terorizmas turi būti suprantamas vienodai, interpretacijų neturėtų būti.

Pirmą kartą teroro sąvoka buvo pavartota pavadinant „teroro valdžią“ Maksimiljano Robespjero (*Maximilien de Robespierre*) ir Jakobinų partijos smurtinius veiksmus prieš savo priešininkus 1793–1794.⁸⁶⁶ Nuo tada teroru buvo apibūdinamas bet koks valdymo būdas, jei jis būdavo grindžiamas prievarta arba bauginimais.

1798 m. Prancūzijos akademijos žodyne pirmą kartą minimas terorizmas apibrėžiamas kaip teroro sistema, režimas (*systeme, regime de la terreur*).⁸⁶⁷ Jakobinai vartojo sąvoką „teroristas“ kalbėdami ir rašydami apie

⁸⁶⁵ Stewart P. History of Indian Hill. <http://www.indianhill.org/History/Pp1011.htm> (January 12, 2004).

⁸⁶⁶ Garrison A. H. Terrorism: the Nature of it's History // Criminal Justice Studies, 2003. Vol. 16 (1). P. 39–52.

⁸⁶⁷ Dictionnaire de l'Académie Française. Germain: Faubourg, 1798. T. 2. P. 44. <http://www.chass.utoronto.ca/~wulfric/academie/> (2010-01-15).

save gerąją prasme. Tik po termidoro⁸⁶⁸ 9-osios žodis „teroristas“ įgijo neigiamą prasmę ir tapo „nusikaltėlio“ sinonimu, o terorizmas siejamas su sunkiausiais teisės pažeidimais – nusikaltimais.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 250 str. numatyta atsakomybė už teroro aktą, kuris įvardijamas kaip sprogdinimas, padegimas, sunaikinimas ar kenksmingų medžiagų paskleidimas.⁸⁶⁹ Tačiau terorizmas gali pasireikšti ne tik šiame Baudžiamojo kodekso straipsnyje apibrėžta veika, bet ir nužudymu, sveikatos sutrikdymu, orlaivio užgrobimu, žmogaus pagrobimu įkaitu ir panašiai. Taigi, terorizmas pasireiškia per tam tikrus požymius turinčių nusikalstamų veikų rūšį. Siekdami aiškumo, ją vadinsime ne teroro aktais, o teroristiniais aktais.

Terorizmas dažnai tapatinamas su teroristiniais aktais, tačiau tai nėra tapačios sąvokos. Terorizmas yra socialinis reiškiny, kurio akivaizdžiausia išraiška – teroristiniai aktai. Teroristiniai aktai dažniausiai įvyksta nepriklausomai vieni nuo kitų, o terorizmas yra nuolatinis ir istoriškai kintantis reiškiny. Teroristinis aktas yra individualus, nepakartojamas ir neatskiriamas nuo konkrečių asmenų – teroristų bei jų aukų. O terorizmas yra nesuasmėnintas socialinis reiškiny, paklūstantis socialiniams dėsningumams.

Terorizmas susijęs su įvairiais pasaulio visuomenėje vykstančiais procesais ir reiškiniais, kurie turi jam įtakos ir yra išoriniai objektyvūs terorizmo veiksniai. Kita vertus, paties terorizmo įtaka visuomenei pavojinga, nes sukelia baimę, neapykantą ir kerštą. Tam tikrais atvejais jie taip pat gali lemti ir jau minėtus terorizmo veiksnius.

Taigi, terorizmas yra pavojingas, nuolatinis, istoriškai kintantis, teroristiniais aktais pasireiškiantis socialinis reiškiny, nulemtas pasaulio visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinų.

Norint apibūdinti terorizmo sampratą būtina išnagrinėti teroristinių aktų – nusikalstamų veikų, kuriomis pasireiškia terorizmas, požymius ir apibrėžti jų sąvoką.

Objektyvioji teroristinių aktų savybė – smurtas, kuris gali būti suprantamas pačia plačiausia prasme: pradedant grasinimu nužudyti, baigiant masinio naikinimo ginklų panaudojimu. Tai gali būti ir fizinis, ir psichinis smurtas, taip pat ir rengimasis arba pasikėsinimas smurtauti. Išskirtinis to-

⁸⁶⁸ Termidoras – Prancūzijoje 1793 m. įvesto revoliucinio kalendoriaus vienuoliktasis mėnuo (nuo VII 19-20 iki VIII 17–18).

⁸⁶⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

čio smurto požymis yra jo mastas – tokiu smurtu skleidžiama baimė.⁸⁷⁰ Taigi, teroristiniais aktais siekiama įbauginti gyventojus tam, kad būtų igyvendinti teroristinės ideologijos pagrindu keliami tikslai: nutraukti karinę, kultūrinę, ekonominę agresiją, diskriminaciją, pasiekti nepriklausomybės, priversti atsistatydinti vyriausybes, išlaisvinti savo bendrus, pakeisti socialinę politiką ir panašiai.

Teroristinių aktų objektas – konkrečiame konflikte tiesiogiai nedalyvaujantys asmenys, kitaip sakant, – civiliai žmonės. Prieš karius vykdomas smurtas negali būti siejamas su terorizmu, nes tai yra karo, taip pat ir partizaninio, veiksmai.

Teroristinių aktų subjektas – pavieniai asmenys arba nevalstybinės jų grupės. Valstybė nėra terorizmo subjektas, nes valstybės vykdomas smurtas prieš civilius apibūdinamas kaip nusikaltimai žmoniškumui arba karo nusikaltimai. Tokios veikos dar vadinamos teroru, kurio pasekmės neretai dar skaudesnės nei terorizmo.

Subjektyvioji teroristinių aktų savybė – tyčia, paremta ideologiniais motyvais. Šiais nusikaltimais siekiama pakeisti esamą žmonių grupių *status quo* arba, atvirkščiai – jį išlaikyti. Teroristiniais aktais, kitaip nei kitomis organizuotomis nusikalstamomis veikomis, nesiekama turtinės naudos. Teroristinių aktų motyvai kyla iš teroristinių ideologijų, kurios gali būti kuriamos naudojant kairįjį arba dešinįjį radikalizmą, nacionalizmą, antiglobalizmą, religijas ir panašiai. Teroristinių pažiūrų ideologai iškreipia pasirinktąją mąstymo ar tikėjimo kryptį ir ją suabsoliutina taip, kad dėl ideologijoje iškeltų siekiamų tikslų tampa pateisinamas smurtas prieš civilius.

Dėl teroristinės ideologijos ganėtinai problemiška vertinti ir patį terorizmą, nes ji pateisina patį teroristinį aktą. Visuotinai žinomas posakis: „Vienam – teroristas, kitam – kovotojas už laisvę.“ Ir tai labai kontroversiška. Pavyzdžiui, ieškamiausiu teroristu paskelbtą Osamą bin Ladeną (*Osama bin Laden*) 1979 m. per sovietų invaziją į Afganistaną rėmė pačios Jungtinės Valstijos, o prezidentas Ronaldas Reiganas (*Ronald Reagan*) jį priėmė Baltuosiuose rūmuose kaip garbingą svečią.⁸⁷¹

Pagrindinė problema, neleidžianti pasiekti pasaulinio sutarimo dėl terorizmo sampratos, – tai ginčas, ar gali būti pateisinami teroristiniai kovos

⁸⁷⁰ Pats žodis *teroras* yra kilęs iš lotynų kalbos (lot. *terror*) ir reiškia baimę.

⁸⁷¹ Ruby Ch. L. The Definition of Terrorism. <http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Journal-Samples/asap1529-7489-2-1-021%5C021.pdf> (January 25, 2004).

už nepriklausomybę arba kovos prieš karinę agresiją būdai, ar ne. Pavyzdžiui, Islamo konferencijos organizacijos 2003 m. priimtoje rezoliucijoje teigiama, kad žmonių kova prieš kolonializmą ir okupaciją, už nacionalinį išsivadavimą bei už apsisprendimo teisę negali būti traktuojama kaip terorizmas.⁸⁷²

Juridiškai teisė į gynybą ir teisė į tautos apsisprendimą tokiomis aplinkybėmis kertasi su pamatinėmis žmogaus teisėmis, kurių pagrindinė yra teisė į gyvybę. Manytume, kad tokiu atveju reikėtų vadovautis teisės principu: neteisė negali sukurti teisės. Todėl teroristiniai aktai nepateisinami net kovojant už nepriklausomybę arba užkertant kelią agresijai.

Šią dilemą taip pat galima spręsti pasitelkiant žmogaus gyvybę išaukštinančią vertybių sistemą. Austrų profesoriaus Hanso Kiochlerio (*Hans Kiochler*) teigimu, „net ir toks tikslas (nepriklausomybė) nepateisina bet kokių priemonių (niekuo dėtų žmonių žudymo)“⁸⁷³.

Taigi, teroristinius aktus galima apibrėžti kaip pavienių asmenų arba nevalstybinių jų grupių ideologiniais motyvais paremtą smurtą prieš civilius, kuriuo siekiama įbauginti gyventojus.

Terorizmo raida ir rūšys

Egzistuoja įvairiausių terorizmo klasifikacijų pagal jo objektus (selecinis ir aklasis), pagal priemones (tradicinis, branduolinis, cheminis, biologinis), pagal įvykdymo vietą (žemės, oro, vandens) ir panašiai. Tačiau kriminologiškai svarbiausia išnagrinėti terorizmą pagal ideologines jo kryptis. Vadovaudamiesi šiuo kriterijumi, panagrinėsime keturias pagrindines terorizmo rūšis, kurios susiformavo praėjusiame šimtetyje:

- kairysis terorizmas;
- dešinysis terorizmas;
- nacionalistinis terorizmas;
- religinis terorizmas.

⁸⁷² Resolution of The Organization of The Islamic Conference No. 6/10-LEG(IS) On the OIC Convention on Combating International Terrorism. <http://www.oic-oci.org/oic-new/english/conf/is/10/10%20IS-LEG-E.htm> (January 15, 2006).

⁸⁷³ Santos S. M. Terrorism: Towards a Legal Definition. <http://www.yonip.com/main/articles/terrorism.html> (January 29, 2004).

Pažymėtina, kad, be šių terorizmo rūšių, egzistuoja gyvūnų gynėjų, kovotojų prieš abortus, milenarizmo, kontrterorizmo, antiglobalizmo, anarchizmo, idealizmo ir kitos rūšys, tačiau jos šiuo metu dar nėra labai plačiai paplitusios pasaulyje, todėl ir nėra tiek svarbios Lietuvai.

Trumpai aptarsime minėtas keturias pagrindines terorizmo rūšis.

Kairiojo terorizmo tikslai – komunizmo idėjų propagavimas ir siekis sukelti pasaulinę komunistinę revoliuciją. Ši terorizmo rūšis paplito visame pasaulyje antrojoje XX a. pusėje ir labai sunyko pradėjus griūti Sovietų Sąjungai. Komunizmo idėjų skleidimas buvo pirmas ir strateginis ne tik Sovietų Sąjungos, bet ir Kinijos, Šiaurės Korėjos, Kubos bei kitų, vadinamųjų socialistinėmis valstybių užsienio politikos tikslas, kurio buvo siekiama įvairiausiais būdais, taip pat – kuriant arba remiant terorizmą visuose žemynuose.

Žymiausias kairiojo terorizmo ideologas – buvęs Brazilijos komunistų partijos centrinio komiteto narys, teroristinės organizacijos „Nacionalinė išsivadavimo akcija“ (*National Liberation Action*) įkūrėjas ir vadovas Karlosas Marigela (*Carlos Marighella*).⁸⁷⁴ Jis parašė visame pasaulyje žinomą teroristų vadovėlį „Trumpas karo mieste organizavimo vadovas“ (*Manuel du guérillero urbain*).⁸⁷⁵ Jame atskleidžiama kairiojo terorizmo strategija: „Reikia padaryti kaip galima blogiau, kad paskui būtų daug geriau.“ Teroristiniais aktais siekiama destabilizuoti valdžią, paskleisti baimę ir chaosą. Tokioje situacijoje valdžia, anot K. Marigelos, neturėdama kitos išeities, turėtų įvesti karinę padėtį, imtis represijų prieš demonstrantus ir streikuojančiuosius, masiškai ir šiurkščiai pažeidinėti žmogaus teises. Tokios valdžios reakcijos, visuotinio chaoso įaudrinta tauta turėtų sukilti prieš armiją bei policiją, o tada ir įvyktų komunistinė revoliucija.

Ši strategija artimai susijusi su garsiuoju Vladimiro Lenino teiginiu „Kuo blogiau, tuo geriau“ ir pirmuoju jo aprašytos revoliucinės situacijos požymiu: „Kai apačios nebenori toliau taip gyventi, o viršūnės nebesugeba toliau taip valdyti.“⁸⁷⁶

⁸⁷⁴ Finn J. Communist Heroes of South America. http://www.redstatecraft.net/communist_heroes.htm (February 26, 2006).

⁸⁷⁵ Marighella C. Minimanuel of the Urban Guerrilla. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/print/minimanual/manualtext.html> (March 3, 2006).

⁸⁷⁶ Sokova E. On The Benefits Of Studying History. Monterey: The Center for Russian and Eurasian Studies, 1998. P. 2.

Praėjusio šimtmečio septintajame dešimtmetyje prasidėjęs Lotynų Amerikoje, kairysis terorizmas vėliau paplito Vakarų Europos valstybėse, kurių visuomenės, kad ir kaip būtų paradoksalu, buvo laikomos stabiliausiomis ir labiausiai socialiai apsaugotomis.

Vakarų Vokietijoje aštuntojo dešimtmečio pradžioje itin išgarsėjo „Raudonosios Armijos frakcija“ (*Rote Armee Fraktion*), arba RAF. 1972 m. vokiečių žurnalistė Ulrikė Mainhof (*Ulrike Meinhof*), sekdamą K. Marigelos pavyzdžiu, išleido brošiūrą „Miesto kovos koncepcija“ (*Konzept Stadtguerrilla*).⁸⁷⁷ Joje rašoma, kad pasaulyje subrendo revoliucinė padėtis, todėl būtina sukurti pasaulinę ginkluotą organizaciją – Raudonąją Armiją (*Red Army*). Šios organizacijos tikslas – terorizmo metodais priversti parlamentinį režimą parodyti savo tikrąjį veidą, demaskuoti fašistus valdžios struktūrose, armijoje, policijoje, nes šie neišvengiamai įves šalyje karinę padėtį. Teroristiniai aktai ir propaganda pažadins dirbančiuosius ir šie, susibūrę į tarptautinę Raudonąją Armiją, sukels pasaulinę revoliuciją.

Panašia ideologija vadovavosi Italijos „Raudonosios brigados“ (*Brigate rosse*), Prancūzijos „Tiesusis veiksmas“ (*Aksion d'arect*), Japonijos „Raudonoji armija“ (*Nihon Sekigun*) ir kitos pasaulio kairiosios teroristinės organizacijos.

Net ir po komunizmo krizės kai kuriuose regionuose kairysis terorizmas išliko gajus. Pavyzdžiui, Peru tebeveikia teroristinė organizacija „Spindintis kelias“ (*Shining Path*), Kambodžoje vis dar aktyvūs „Raudonieji Khmerai“ (*Khmer Rouge*) ir panašiai.

Dešiniojo terorizmo tikslai – išsaugoti baltųjų rasės dominavimą ir grynumą bei kovoti su tam tikromis asmenų grupėmis, kurios išsiskiria etniniais, religiniais požymiais ar politinėmis pažiūromis. Tai gali būti juodaodžiai, musulmonai, komunistai, gėjai ir panašiai.

Pirmoji dešiniojo terorizmo organizacija – JAV plačiai veikęs Ku Klukso Klanas (*Ku Klux Klan*). Jis įsikūrė 1865 m. ir veikė iki 1868 m. 1920-aisiais buvo atkurtas, vienijo apie 4 milijonus žmonių.⁸⁷⁸

Garsiausias dešiniojo terorizmo ideologas – Adolfas Hitleris, kuris viename pasaulyje paskleidė arijų rasės išaukštinimo ir išgryninimo idėjas. Dešiniojo terorizmo ideologiją plėtojo politinės partijos „Britų fašistų unija“

⁸⁷⁷ Meinhof U. The Concept Urban Guerrilla. English Translation. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/communique/engconcept.html> (March 3, 2006).

⁸⁷⁸ An Educational, Historical Study Of Ku-klux-klan. <http://www.kkkklan.com/> (February 26, 2009).

(*British Union of Fascists*) įkvėpėjas Osvaldas Mosli (*Oswald Mosley*)⁸⁷⁹, kuris propagavo teigiamus nacionalsocialistų bruožus, prancūzė Savitri Devi Mukberji (*Savitri Devi Mukherji*)⁸⁸⁰, kuri buvo įsitikinusi, kad Adolfo Hitlerio asmenyje reinkarnavosi indų Dievas Višnu (*Vishnu*), taip pat vokiečių ideologas Friedhelmas Busė (*Friedhelm Busse*), iškėlęs tikslą sukurti vokiečių žemėje pirmą pasaulyje radikalią, demokratinę ir antiimperialistinę valstybę bei peržiūrėti ir panaikinti Niunbergo proceso sprendimus.⁸⁸¹

Dešinysis terorizmas dažnai būna nukreiptas prieš komunizmą, taip pat prieš kairįjį terorizmą. Paradoksalu tai, kad abiejų šių terorizmo kryptių strategija labai panaši. Pavyzdžiui, Italijos ultradešinieji 1969 m. vykusiamе slaptame susirinkime, kurio dalyviai iki šiol nežinomi, sukūrė „Įtampos strategiją“ (*The strategy of tension*).⁸⁸² Jos esmė – teroristiniais aktais sukelti tokią visuomenės sumaištį, paniką valstybėje, kad visuomenė nebegalėtų toleruoti netvarkos. Tokioje situacijoje fašistinio perversmo būdu valdžią paimtų diktatorius. Vykdydamas „tvirtos rankos“ politiką, toks diktatorius išgelbėtų naciją nuo komunizmo, korupcijos, nusikalstamumo ir visų kitų bėdų.

Fašistinės diktatūros ideologija vadovavosi daugelis Europos ir JAV teroristinių organizacijų: Didžiosios Britanijos „Nacionalinis socialistų judėjimas“ (*National Socialist Movement*), Italijos „Naujoji tvarka“ (*Ordine Nuovo*), Vokietijos „Hofmano karinė sporto grupė“ (*Hoffman Military Sports Group*), Prancūzų „Slaptoji ginkluotoji organizacija“ (*Organisation de l'Armée Secrète*), JAV „Tvarka“ (*The Order*) ir panašiai.

Dešiniųjų teroristinė ideologija išliko iki šių dienų. Pavyzdžiui, po rugsėjo 11-osios teroristinių aktų ultradešinieji Didžiosios Britanijos Esterio mieste prie mečėių išdėliojo kiaulės galvas, o musulmonai elektroniniu paštu gavo daugybę grasinančių laiškų.⁸⁸³ Nužudžius Teo van Goghą (*Theo van Gogh*) Nyderlanduose, šioje valstybėje imta padeginėti mečetes ir musulmoniškas mokyklas.⁸⁸⁴

⁸⁷⁹ Oswald Mosley.com. <http://www.oswaldmosley.com/> (March 3, 2009).

⁸⁸⁰ Woman against Time. The Savitri Devi Archive. <http://www.savitridevi.org/> (March 3, 2009).

⁸⁸¹ Требин М. П. Терроризм в XXI веке. – Минск: Хаврест, 2003. С. 250.

⁸⁸² Fascism and the Establishment. Italy: The strategy of tension. http://flag.blackened.net/revolt/freearth/fe3_italy.html (March 3, 2006).

⁸⁸³ Требин М. П. Терроризм в XXI веке. – Минск: Хаврест, 2003. С. 197.

⁸⁸⁴ Inner Disarmament. Buddhist Broadcast. <http://www.buddhistmedia.com/Low Featured/default.asp?lang=eng&zoUrl=TVarchief.asp?iIntEntityId=141> (March 3, 2006).

Nacionalistinio terorizmo tikslai – nepriklausomybė, autonomija, užtikrinti tautinių mažumų teises arba, atvirkščiai – vieną naciją iškelti kitos atžvilgiu, kitą tautą išlaikyti okupuotą, ignoruoti mažumų teises ir panašiai. Seniausiai žinomos nacionalistinio terorizmo grupuotės – 66–73 m. e. metais veikusios Romos provincijos Judėjos (dabartinės Izraelio ir Palestinos teritorijos) rezistencinės grupės zelotai (*Zealots*), kurie kovojo prieš romėnų viešpatavimą specialia taktika – žudydavo priešininkus dieną, dažniausiai per šventes, kai Jeruzalę užtvindydavo minios žmonių. Jie tai darė sąmoningai – turėdami tikslą įbauginti okupantus romėnus ir su jais kolaboravusius žydus. Zelotų pasipriešinimas baigėsi 73 m. e. metais, kai romėnai apsupo juos Masados pilyje. Nenorėdami pasiduoti, šioje pilyje nusižudė apie 900 kovotojų.⁸⁸⁵ Todėl žodis „zelotai“ daugelyje dabartinių kalbų reiškia fanatiškus ir atsidavusius kovotojus.

Nacionalistinis terorizmas yra bene plačiausiai paplitusi terorizmo rūšis, kurios apraiškų galima aptikti beveik visuose etninio pobūdžio konfliktuose. Žymiausios nacionalistinės teroristinės organizacijos yra Šiaurės Airijos nepriklausomybės nuo Jungtinės Karalystės siekianti „Airijos Respublikos armija“ (*Irish Republican Army*), arba IRA, baskų valstybės Euskadijos nepriklausomybės nuo Ispanijos ir Pietų Prancūzijos siekianti „Baskų valstybė ir laisvė“ (*Euskadi ta Askatasuna*), arba ETA, Kurdistano nepriklausomybės Turkijos, Irako ir Sirijos sandūroje siekianti Kurdistano darbo partija (*Kurdistan Workers Party*), Indijos Chalistano sikų teroristinės organizacijos, Šri Lankos „Tamilų tigrai“ (*Liberation Tigers of Tamil Eelam*), Prancūzijos „Korsikos nacionalinio išlaisvinimo frontas“ (*National Front for the Liberation of Corsica*) ir kitos.

Ypatingą reikšmę pasaulio stabilumui turi Izraelio ir Palestinos konfliktas, kurio metu apie 900 000 žydų imigravo į Izraelį ir čia įsikūrė nuolat gyventi, o iš šios teritorijos išvyko ir pabėgėlių stovyklose apsigyveno apie 750 000 arabų.⁸⁸⁶ Negalėdami pasipriešinti militaristiniam Izraeliui, iš gimtinės išvyti palestiniečiai griebėsi terorizmo, kurį remia Sirija, Iranas ir kitos valstybės. Palestinoje ir Izraelį supančiose valstybėse susikūrė daugybė teroristinių organizacijų: „Abu Nidalo organizacija“ (*Abu Nidal organization arba Fatah al-Majles al-Thawry*), HAMAS (*Harakat Al-Muqawama Al-*

⁸⁸⁵ Zealots. *Columbia Encyclopedia, Sixth Edition*. <http://www.infoplease.com/ce6/society/A0853309.html> (August 29, 2004).

⁸⁸⁶ Tessler M. A. *History of the Israeli-Palestinian Conflict*. – New York, 2008. P. 23.

Islamia), „Palestinos islamiškasis džihadas“ (*Harakat al-Jihad al-Islami al-Filastini*), „Palestinos išsivadavimo frontas“ (*Palestine Liberation Front*) ir kitos.

Taigi, terorizmas Izraelyje iki šiol yra kasdienis reiškiny, su kuriuo be jokių skrupulų kovoja Izraelio kariuomenė. Pavyzdžiui, palestiniečių pabėgėlių stovyklose, tankiai apgyvendintame Gazos ruože rengiamos raketų atakos, kurių metu žūva ir sužalojami tūkstančiai civilių palestiniečių, taip pat – šimtai vaikų. Be to, taikomos ir kitokios represijos: kone kiekvienas jaunas palestinietis buvo areštuotas, mušamas, sužalotas ir deportuotas.⁸⁸⁷ Taigi, vieni vykdo teroristinius aktus, o kiti – nusikaltimus žmoniškumui ir taip susidaro užburtas smurto ratas.

Izraelio ir Palestinos konfliktas nesibaigia, o islamistinio terorizmo ideologai jį eksploatuoja kaip Vakarų invaziją į islamo žemes. Todėl taikiai sureguliuoti šį konfliktą labai svarbu ir religinio terorizmo prevencijos požiūriu.

Religinio terorizmo tikslai – jėga skleisti savo tikėjimą, taip pat naikinti netikinčiuosius arba tikinčiuosius į kitą dievą. Reikėtų pabrėžti, kad teroristinės ideologijos gali būti kuriamos remiantis religija, tačiau jos vis tiek lieka tik teroristinės ideologijos ir jų jokiū būdu negalima tapatinti su pasaulinėmis religijomis. Pavyzdžiui, krikščionybės pagrindu buvo sukurta ideologija, numatanti jos sekėjams pareigą skleisti krikščionybę visame pasaulyje naikinant žmones, nenorinčius tapti krikščionimis. Remiantis šia ideologija, buvo skelbiami kryžiaus žygiai, kurie niekuo nesiskiria nuo šventųjų karų, skelbiamų radikalaus fundamentalizmo ideologijų, sukurtų islamo pagrindu.

Seniausia žinoma religinio terorizmo organizacija laikoma XII a. Vidurio Rytuose veikusi asasinų (angl. *assassin* – samdytas žudikas, teroristas) sekta. Pats žodis „*assassin*“ yra kilęs iš arabiško termino „*ḥaššāšīn*“, reiškiančio hašišo vartotoją. Sektantams jis buvo taikomas dėl to, kad šie žudydavo savo priešininkus būdami apsvaigę nuo narkotikų, kuriuos neribotais kiekiais teikdavo jų ideologiniai lyderiai.⁸⁸⁸ Ši sekta turėjo dvejopus tikslus:

⁸⁸⁷ Ahmed H. H. Palestinian resistance and „suicide bombing“. Causes and consequences // Root Causes of terrorism. Myths, reality and ways forward. Routledge: Taylor&Francis Group, 2005. P. 93–96.

⁸⁸⁸ Combs C. C. Terrorism in the Twenty – First Century. Third Edition. – New Jersey: University of North Carolina – Charlotte, 2003. P. 20.

pasipriešinti turkų ir seldžiukų režimui bei turėti galimybę laisvai išpažinti savo tikėjimą – šių ismaili (*isma'ili*) kryptį.

Pasaulyje yra daugybė religijos pagrindų sukurtų teroristinių organizacijų, tačiau mes apsistosime ties šiuo metu labiausiai paplitusiu islamistiniu terorizmu. Kad galėtume gerai suvokti šios rūšies terorizmą, reikia atlikti plačią istorinę, politologinę ir teologinę analizę, tačiau čia pateiksime pagrindinius ideologinius postulatus, kuriais grindžiama neapykanta Vakarams. Pirma, viduramžių kryžiaus karai, taip pat XVIII–XX a. musulmonų teritorijų kolonizavimas, kurių metu krikščionys vykdė plėšimus ir net vietos tautų genocidą. Antra, Vakarų ekonominis vyravimas Rytuose ir musulmonų diskriminacija. Trečia, Izraelio ir Rusijos agresija prieš musulmonus bei daugybę civilių aukų lėmę tarptautinės koalicijos veiksmai šventosiose islamo žemėse – Afganistane ir Irake. Pavyzdžiui, per mėnesį trukusias JAV ir Didžiosios Britanijos raketų atakas prieš Iraką 1991 m. Persijos įlankos karo metu žuvo nuo 100 000 iki 250 000 civilių.⁸⁸⁹

Pats islamas nepropaguoja smurto eksporto, o Korane įsakmiai teigiama, kad „tikėjimas jėga neskleidžiamas“.⁸⁹⁰ Korane yra daug nuostatų, draudžiančių agresyvią karą, tačiau kartu jame aiškiai skatinama savigyna.⁸⁹¹ Būtent šiomis savigny reglamentuojančiomis normomis plačiai remiasi islamistinio terorizmo ideologai. Pavyzdžiui, islamo revoliucijos Irane ideologas ajatola Ruhollah Komeini (*Seyyed Ruhollah Khomeini*), pateisindamas terorizmą, cituoja Koraną: „Ir žudykite juos ten, kur sučiumpate, ir vykite juos iš ten, iš kur jūs buvote išvyti...Toks yra atlygis tiems, kurie užgniaužia tikėjimą.“⁸⁹²

Šiuo keliu eidami tokie terorizmo ideologai kaip Osama bin Ladenas skelbia: „Pagal Dievo tvarką mes skelbiame <...> visiems musulmonams: nurodymas žudyti amerikiečius ir jų sąjungininkus – civilius ir karius – yra kiekvieno musulmono pareiga. Jis turi tai daryti bet kurioje šalyje, kur įmanoma tai padaryti, vardan Šventosios žemės išlaisvinimo iš priespaudos, vardan svetimų armijų išvijimo iš islamo žemių, jų sunaikinimo iki tiek,

⁸⁸⁹ Walker J. The Cause of Terrorism. <http://www.nobeliefs.com/terrorism.htm> (September 2, 2004).

⁸⁹⁰ Koranas, 2:257.

⁸⁹¹ Koranas, 2:194, 5:65, 22:39-40.

⁸⁹² Koranas, 2:191.

kad nekeltų pavojaus nė vienam musulmonui.⁸⁹³ Tai čia pat pagrindžiama visagalio Alacho žodžiais: „Ir kovok prieš visus netikinčiuosius, lygiai taip, kaip jie visi kovoja prieš tave.“⁸⁹⁴

Radikalieji musulmonai lengvai priima tokius raginimus, todėl daugelyje musulmoniškų valstybių susikūrė galybė teroristinių organizacijų: Abu Sajaf (*Abu Sayyaf*) Filipinuose, Al Kaidos (*Al-Qaida*) tinklas visame pasaulyje, Ansar al Islam (*Ansar al-Islam*) Irake, ginkluota islamo grupė (*Armed Islamic Group*) Alžyre ir kitos.

Terorizmo grėsmės Lietuvai. Lietuvos tarptautiniai įsipareigojimai kovojant su terorizmu

Terorizmo sąsajas su Lietuva reikėtų nagrinėti dviem aspektais:

- kaip tiesioginę terorizmo grėsmę mūsų valstybei;
- kaip tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus kovos su terorizmu srityje.

Abu šie problemos nagrinėjimo aspektai taip pat yra tarpusavyje susiję – juk mes esame įsipareigoję kovoti su terorizmu ir dėl to, kad šis reiškinyss neturėtų įtakos pačiai Lietuvai.

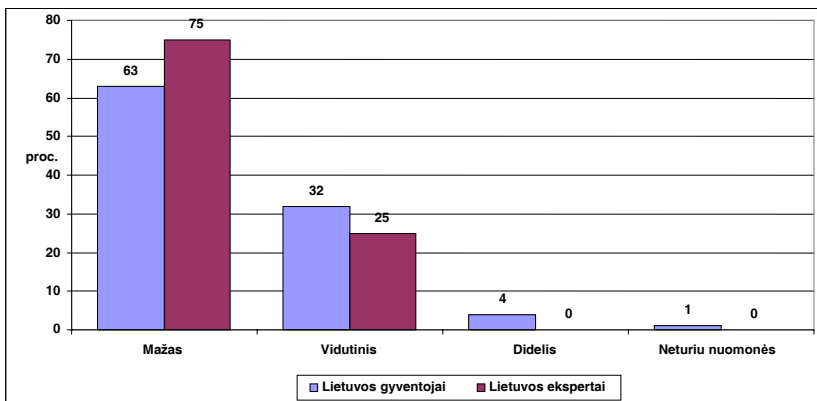
Pasaulyje nėra sukurtos terorizmo grėsmės vertinimo metodikos, tačiau visi žmonės ją vertina panašiai. Apklausus Lietuvos gyventojus paaiškėjo, kad 63 proc. jų mano, jog terorizmo grėsmė Lietuvoje maža, 32 proc. – vidutinė ir 4 proc. – didelė. Tačiau 69 proc. gyventojų mano, kad per artimiausius dešimt metų ši grėsmė didės, 23 proc. – kad nesikeis, ir tik 1 proc. mano, kad mažės. Panašios nuomonės yra ir ekspertai: 75 proc. mano, kad grėsmė maža, 25 proc. – vidutinė. 91 proc. ekspertų teigimu, ši grėsmė per artimiausius dešimt metų didės, 6 proc. – nesikeis. Kad ši grėsmė mažėtų, nenurodė nė vienas ekspertas (žr. 18.1 ir 18.2 pav.).

Aktualiausia laikoma islamistinio terorizmo grėsmė, turinti tendenciją didėti, nes šis reiškinyss plinta visame pasaulyje. Lietuva nėra kuo nors išskirtinė, kad jai grėstų mažesnė grėsmė. Pavyzdžiui, lietuviškų dienraščių grupė, laikydamasi tariamo žiniasklaidos solidarumo, 2006 m. pradžioje

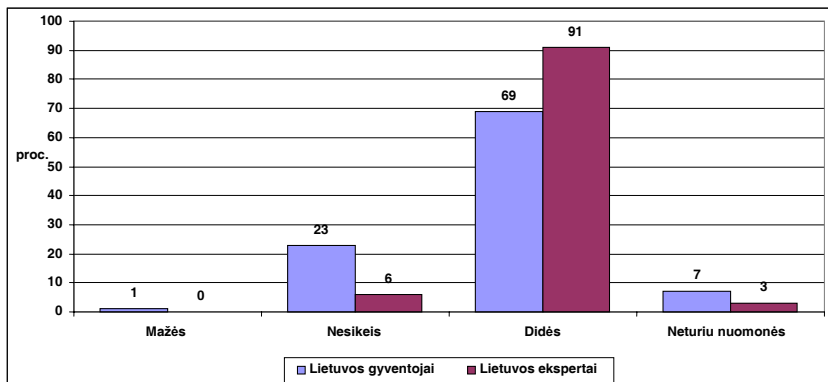
⁸⁹³ Text of Fatwa Urging Jihad Against Americans, published in Al-Quds al-'Arabi on February 23, 1998. <http://www.ict.org.il/articles/fatwah.htm> (March 10, 2006).

⁸⁹⁴ Koranas, 9:36.

perspausdino Danijoje publikuotas Pranašo Muhamedo karikatūras. Lietuvos užsienio reikalų ministerija tuoj pat gavo Islamo valstybės Irano notą, kurioje teigiama, kad spaudos laisvė negali būti panaudojama kaip pretekstas pažeisti kitų religinius įsitikinimus, todėl visi musulmonai asmeniškai ir grupėmis išreiškia savo protestą prieš tokio pobūdžio veiksmus.⁸⁹⁵

18.1 pav. Atsakymai į klausimą „Koks terorizmo grėsmės Lietuvoje mastas?“

18.2 pav. Atsakymai į klausimą „Kaip keisis terorizmo grėsmės Lietuvai dinamika per artimiausius 10 metų?“

⁸⁹⁵ Iranas reiškia protestą Lietuvai dėl Mahometo karikatūrų. *Politika.lt*. http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=12189 (2006-03-07).

Be bendrų veiksmų, lemiančių islamistinio terorizmo grėsmę, Lietuvai būdingos ir savitos priežastys, kurias lemia objektyvios geopolitinės padėties padiktuota Lietuvos tarptautinių santykių specifika: buvimas NATO ir ES nare, glaudūs Lietuvos ryšiai su Jungtinėmis Valstijomis ir Jungtine Karalyste – pagrindiniais islamistinio terorizmo objektais. Paskleista informacija apie Lietuvoje neva buvusius Centrinės žvalgybos valdybos kalėjimus, kuriuose galėjo būti kankinami musulmonų kovotojai. Ypač svarbu tai, kad Lietuva aktyviai dalyvauja karinėse misijose musulmonų žemėse: Afganistane, anksčiau – Irake.

Islamistinis terorizmas šiuo metu Lietuvai yra didėjanti grėsmė, o nacionalistinio terorizmo apraiškų jau buvo. Pavyzdžiui, 2000 m. nekriminalinė, ginkluota ir ryšių su kariškiais turinti „Juodvarnių“ organizacija pasikėsino į bandžiusį jos lyderį sulaikyti policininką.⁸⁹⁶

Su kairiuoju teroru Lietuvoje galima sieti 1991 m. Medininkų žudynes, kurių metu buvo sušaudyti septyni besikuriančių Lietuvos tarnybų pareigūnai, o vienas sunkiai sužeistas. Įtariama, kad šį nusikaltimą suplanavo tuometinis Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras, o žudynėms vadovavo Vilniaus ir Rygos OMON vadovybė.⁸⁹⁷ Nustatyti ir šio nusikaltimo vykdytojai, tačiau Rusija atsisako juos išduoti Lietuvai.⁸⁹⁸

Apibendrinant terorizmo grėsmių analizę galime teigti, kad Lietuvos vidaus politinė, socialinė, ekonominė, tautinė padėtis, taip pat istorinė patirtis nesudaro sąlygų kurtis vidaus teroristinių struktūrų tinklui. Didžiausią grėsmę Lietuvai kelia islamistinis terorizmas – tarptautinio pobūdžio reiškinys, todėl mes šio reiškinio negalime nagrinėti apsiribodami tik mūsų valstybe.

Taigi terorizmo grėsmių mažinimas Lietuvai tiesiogiai susijęs su tarptautinio bendradarbiavimo kovojant su terorizmu plėtra. Dalyvavimas anti-teroristinėje koalicijoje teikia dideles galimybes: leidžia naudotis kitų šalių slaptųjų tarnybų informacija apie terorizmo grėsmes, operatyviai surinkti įrodymus ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio valstybėse, padidina finansinius ir

⁸⁹⁶ „Juodvarnių“ skrydis virš Lukiškių // Ekstra. 2000 m. birželio 12–18 d. Nr. 22 (85).

⁸⁹⁷ Visockas G. Igoriui Gorbanui kaltinimai dėl Medininkų žudynių. *Žurnalisto Gintaro Visocko internetinis laikraštis „Slaptai“*. http://www.slaptai.lt/Tekstai/Valstybes/Lietuva/Lie_gorbanis.htm (2005-11-11).

⁸⁹⁸ Landsbergis V. Europos Parlamente apkaltino Rusiją slepiant Medininkų žudynių kaltininkus. *Tėvynės Sąjungos interneto svetainė*. <http://www.tsajunga.lt/index.php?-1128842495> (2005-11-11).

organizacinius gebėjimus vykdant šio reiškinio prevenciją, labai išplečia žvalgybinės informacijos bei jos analizės produktų srautus, leidžia turėti didesnę karinį potencialą.

Pažymėtina, kad Lietuva ne tik gali imtis antiteroristinių veiksmų pasauliniu mastu, bet ir turi pareigą tai daryti. Juk Lietuva yra net keleto tarptautinių saugumo organizacijų narė, todėl mes negalime vien tik mėgautis šių organizacijų teikiamomis saugumo garantijomis, bet privalome ir patys prisidėti užtikrinant jų veiksmingumą ir kitų narių saugumą.

Be to, Lietuva yra ratifikavusi visas 12 Jungtinių Tautų organizacijos konvencijų ir protokolų, skirtų kovai su terorizmu⁸⁹⁹, ir yra įsipareigojusi vykdyti baudžiamąjį teroristų persekiojimą bei plėsti terorizmo prevenciją.

Taigi, **terorizmo prevencija Lietuvoje turi būti kuriama atsižvelgiant ne tik į tiesiogines terorizmo grėsmes mūsų valstybei, bet ir į Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus šioje srityje, į Lietuvos strateginių**

⁸⁹⁹ Konvencija dėl nusikaltimų ir tam tikrų kitų veiksmų, padarytų orlaiviuose // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-416.

Tarptautinė konvencija dėl kovos su įkaitų ėmimu // Valstybės žinios. 2000. Nr. 108-3430.

Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-268.

Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija // Valstybės žinios. 2003. Nr. 36-1552.

Konvencija dėl plastikinių sprogstamųjų medžiagų žymėjimo aptikimo tikslais // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-420.

Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-266.

Protokolas dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugą // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-267.

Konvencija dėl nusikaltimų, padarytų tarptautiniu mastu saugomiems asmenims, įskaitant diplomatus, prevencijos ir baudimo už juos // Valstybės žinios. 2002. Nr. 97-4257.

Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-417.

Konvencija dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-418.

Protokolas dėl kovos su smurtu tarptautinę civilinę aviaciją aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą, priimtą 1971 m. rugsėjo 23 d. Monrealyje // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-419.

Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristų vykdomais sprogdinimais // Valstybės žinios. 2004. Nr. 36-1184.

partnerių interesus, taip pat į pačios Lietuvos poreikį būti stabiliame ir atvire pasaulyje.

Atsižvelgiant į tai, Lietuvos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme numatyta, kad vienas iš pagrindinių Lietuvos užsienio politikos uždavinių yra būtinybė Lietuvai aktyviai prisidėti prie tarptautinės bendruomenės pastangų užkirsti kelią terorizmui.⁹⁰⁰ Nacionalinio saugumo strategijos 4.1.1. punkte įvertinama, kad terorizmas kelia didelę grėsmę tarptautinės bendrijos – taigi ir Lietuvos Respublikos – saugumui.⁹⁰¹

Taigi pagrindiniai poveikiai terorizmui – Lietuvos veikla pagal tarptautinius įsipareigojimus ir teroristinių aktų Lietuvoje tikimybės prevencija.

Terorizmo priežastingumas

Terorizmas – labai sudėtingas reiškinys, lemiamas daugelio kintančių veiksnių, todėl nustatyti vienareikšmes terorizmo priežastis ganėtinai sunku. Aistė Diržytė ir Aleksandras Patapas išskiria net penkias terorizmo priežasčių teorijas – multikauzalinę, politinę, organizacinę, fiziologinę ir psichologinę.⁹⁰²

Nagrinėjant terorizmo priežastingumą, būtina šį reiškinį sieti su konfliktu, nes terorizmas yra konflikto pasekmė, jo išraiška ir priežastis.⁹⁰³ Kiekviename konflikto raidos etape jį lemia skirtingi, tačiau kartu ir susiję veiksniai. Šiuo atveju mes turime taikyti besikeičiančio kompleksinio priežastingumo suvokimo modelį, išskirdami kelių lygių terorizmo plėtrą lemiančius veiksnius:

1. Veiksniai, lemiantys konfliktą, iš kurio gali kilti terorizmas:
 - 1.1. Politinių, kultūrinių, religinių ar ekonominių žmonių grupių interesų nepaisymas arba diskriminavimas;
 - 1.2. Sistemingi žmogaus teisių pažeidimai;
 - 1.3. Smurtas prieš atskiras žmonių grupes arba karinė agresija;

⁹⁰⁰ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 2–16.

⁹⁰¹ Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimas Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56-2233.

⁹⁰² Diržytė A., Patapas A. Terorizmo sociopsichologiniai ypatumai // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2003. T. 38(30).

⁹⁰³ Matakas J. ir kt. Šiuolaikinė valstybė. – Kaunas: Technologija, 1999. P. 514.

- 1.4. Skurdas arba akivaizdi didelė socialinė diferenciacija.
2. Veiksniai, turintys įtakos konflikto virtimui terorizmu:
 - 2.1. Jėgų disbalansas konflikto metu;
 - 2.2. Silpna valstybės valdžia;
 - 2.3. Kitų valstybių veikla sukuriant ir palaikant teroristines organizacijas;
 - 2.4. Teroristinės ideologijos;
 - 2.5. Teroristo asmenybės ypatumai.
3. Veiksniai, lemiantys terorizmo plėtrą:
 - 3.1. Sėkmingi teroristiniai aktai;
 - 3.2. Žiniasklaidos dėmesys.

Šiuos veiksnius trumpai aptarsime.

Vienas iš pagrindinių tokių veiksnių yra tas, kad *nepaisoma žmonių grupių politinių, kultūrinių, religinių ar ekonominių interesų arba jie diskriminuojami* – nutraukiami anksčiau buvę žmonių grupių saitai, suardomi visuomenę vieniję psichologiniai vertybiniai pradai – dėl to ir susidaro dvi konfliktuojančios stovyklos.

Sistemiingi žmogaus teisių pažeidimai yra intensyvių konfliktą sukeliantis veiksnys, nes tai atima galimybę žmonių grupei įgyvendinti savo interesus civilizuotais būdais. Pavyzdžiui, generolo Fransisko Franko (*Francisco Franco*) laikais Ispanijoje buvo visiškai uždrausta baskų tautinės mažumos kultūra: baskų vėliava, tautinės šventės, baskų kalba, net krikštyti baskų vaikus nacionaliniais vardais buvo draudžiama.⁹⁰⁴ Tokie šios tautinės mažumos teisių pažeidimai neišvengiamai sukėlė terorizmo bangą visoje Ispanijoje.

Smurtas arba karinė agresija dar labiau gilina konfliktą, o žmogus arba žmonių grupė, kurios atžvilgiu smurtauojama, neturėdama galimybių priešintis kitais būdais, taip pat gali imtis kraštutinių gynybos priemonių – terorizmo. Pavyzdžiui, interneto svetainėje *Kavkazcenter* įdėtas vaizdo reportažas, kuriame interviu duoda čečėnų moterys savižudės. Jos beveik visos vienodai įvardija savo elgesio priežastis – okupantai atėmė iš jų viską: artimuosius, vaikus, vyrus, namus, o jas pačias pažemino.⁹⁰⁵ Panašiai terorizmą motyvuoja ir Osama bin Ladenas. Jo teigimu, „Amerika ir jos sąjun-

⁹⁰⁴ ETA: the 'mother' of separatist terrorism. http://www.larouchepub.com/other/1995/2246_eta.html (March 10, 2009).

⁹⁰⁵ Видео. <http://www.kavkazcenter.com/russ/video> (2003-11-20).

gininkės skerdžia musulmonus Palestinoje, Čėčėnijoje, Kašmyre ir Irake, todėl musulmonai turi teisę kontratakuoti Ameriką“.⁹⁰⁶

Dažna smurto bei karinės agresijos išdava – *skurdas*, nes kilus konfliktui, neramumams arba karo metu nuskursta ištisi regionai, ypač pralaimėjimą patyrusios teritorijos. Be to, po karinio konflikto dažnai už skurdo ribos atsiduria profesionaliai parengti kariauti arba karo patirties turintys gyventojai. Pavyzdžiui, terorizmo grėsmė ypač padidėjo po Sovietų Sąjungos invazijos nusiaubtame Afganistane likus daugybei ginklų ir karo patirties turinčių gyventojų.

Terorizmo atsiradimo galimybė padidėja, kai viena ar kita populiacija nuskursta staiga arba kai jaučiama itin akivaizdi didelė turtinė nelygybė tarp ištisų visuomenės grupių valstybėje ar tarp valstybių. Šiuo metu daugiau kaip milijardas žmonių gyvena visiškai nuskurdę. Nuo skurdo kasdien miršta apie 20 000 žmonių.⁹⁰⁷ Musulmonų valstybėse šiuo metu apie 20 proc. gyventojų išgyvena už vieną dolerį per dieną, daugelis jų – beraščiai.⁹⁰⁸

Svarbus ir kitas skurdo padarinys – nevilties ištikta visuomenė pasidaro religingesnė, tampa pažeidžiama įvairių mesijų įtaigai. Ir tai natūralu, nes nuskurdusi visuomenė negali pasitikėti savo jėgomis, todėl tikisi aukščiauųjų pagalbos. Religingumas tokiu atveju dažnai virsta fundamentalizmu, nes perspektyvų neturintys žmonės atsisuka į praeitį, ypač jei ta praeitis buvo kitokia. Religiniam fundamentalizmui paplitus plačiuose visuomenės sluoksniuose dėsningai susikuria fundamentalistų grupės, nes žmonėms lengviau išgyventi negandas kartu su bendraminčiais. Tokiose grupėse religingumas neretai įgauna fanatiškumo, besąlyginio paklusimo grupių vadovams bruožų, dar vadinamų „zombizmu“, o tai – tiesus kelias į terorizmą.

Kilus aprašytajam konfliktui, terorizmo tikimybė padidėja esant *konfliktuojančių šalių jėgų disbalansui*. Savo interesus stipresniajam įgyvendinant jėga, silpnasis gali pasirinkti kitą ginklą – terorizmą – strategiją tų, kurie neturi galimybių ir nesitiki laimėti teisingoje, lygioje kovoje. Neturė-

⁹⁰⁶ Osama bin Laden in Dawn: The internet Edition. <http://users.skynet.be/terrorism/html/laden.htm> (May 16, 2005).

⁹⁰⁷ Доклад Генерального секретаря. При большей свободе: к развитию безопасности и правам человека для всех. <http://www.un.org/russian/largerfreedom/intro.htm> (2005-11-10).

⁹⁰⁸ Berlyno 2004 m. spalio 8 d. simpoziumas „Pilkasis karas“, princo El Hassan Bin Talai pranešimas.

dama galimybių kovoti konvencinėmis priemonėmis, negalėdama dalyvauti nesmurtiniame politiniame dispute ar netgi protestuoti ar kitaip būti išgirsta, silpnoji šalis perkelia konfliktą į kitą sritį – ten, kur jėga, taip pat finansinė ir karinė galia, neturi tiek daug įtakos. Jėgų disbalansas akivaizdus beveik visuose terorizmo paženklintuose konfliktuose: Izraelio ir Palestinos, Jungtinės Karalystės ir Airijos, Rusijos ir Čėčenijos ir panašiai.

Terorizmas lengviau plinta teritorijose, kuriose *silpna valstybės valdžia*. Čia teroristinės organizacijos gali nevaržomos kurti teroristų verbavimo ir rengimo centrus, plėtoti nusikalstamą veiklą: prekybą narkotikais, kontrabandą, prekybą žmonėmis, nelegalią migraciją ir panašiai. Tokios nusikalstamos veikos teroristinėms organizacijoms labai pelningos, leidžia nelegaliai įsigyti ginkluotę, jas persekioti sunku dėl korupcinių ryšių su teisėsauga.

Pažymėtina, kad kilusiais konfliktais dažnai pasinaudoja kitos – *priešiškos arba suinteresuotos valstybės*. Jos dirbtinai inicijuoja terorizmo plėtrą tam, kad destabilizuotų priešininkę, demoralizuotų jos tautą ir diskredituotų ją tarptautinės bendruomenės akyse. Sakoma, kad „Maskvos agentai“ sukūrė daugumą kairiųjų teroristinių organizacijų, o gal ir visas.⁹⁰⁹ Šiuo metu kai kurios valstybės teberemia teroristines organizacijas. Danielio Baimino (*Daniel Byman*) vertinimu, didelė valstybių parama teikiama devynioms teroristinėms organizacijoms, o didžiausia parama – Dievo partijai (*Hizballah*), HAMAS ir Kašmyro Kovotojų partijai (*Hizb-ul-Mujahedin*).⁹¹⁰

Būtinoji sąlyga terorizmui atsirasti yra *teroristinė ideologija* – įsitikinimų, pagrindų žiniomis ir mintimis apie šias žinias, sistema, kuri pateisina civilių žudymą dėl iškeldo tikslo. Teroristinės ideologijos poveikis sustiprinamas suteikiant jai sakrališkumo, hiperbolizuojant ir dehumanizuojant priešininką, poliarizuojant konfliktą, ritualizuojant smurto aktą, o patiems teroristams suteikiant išrinktųjų didvyrių statusą. Taip pateikiama teroristinė ideologija lemia fanatišką subkultūrą, kurioje žudynės tampa pateisinamos.

Vis dėlto net ir susidarius tokiai subkultūrai ne kiekvienas tampa teroristu. Tam reikalinga *teroristo asmenybė*. Toks socialinis individas susi-

⁹⁰⁹ Кожушко Е. П. Современный терроризм: Анализ основных направлений. – Минск: Хаврест, 2000. С. 128.

⁹¹⁰ Byman D. Deadly Connections. States that Sponsor Terrorism. – New York: Cambridge University Press, 2005. P. 3.

formuoja socialinės raidos procese, veikdamas visuomenėje. Išskyrus jauną amžių, teroristai neturi kokių nors išskirtinių išorinių bruožų ar socialinio statuso, tačiau jie pasižymi tam tikrais asmenybės bruožais, kurie leidžia lengvai pasiduoti teroristinei ideologijai. Tai patiklumas, fanatizmas, neadekvatus pasaulio suvokimas, saviraiškos trūkumas, padidėjęs emocingumas.

Terorizmas, kaip socialinis reiškiny, turi specifinį bruožą – peržengęs kritinį raidos etapą, t. y. smurto protrūkį, jis pats save skatina, savaime vystosi bei intensyvėja. Tai lemia dvejopi veiksniai: *sėkmingi teroristiniai aktai*, suteikiantys teroristams pasitikėjimo savimi, ir *išskirtinis žiniasklaidos dėmesys*. Nors šie veiksniai ir pavojingai veikia terorizmo plėtrą, žodžio laisvės ribojimai nėra tinkamos terorizmo prevencijos priemonės, nes jei bus varžomos žiniasklaidos galimybės nušviesti su terorizmu siejamus įvykius ir juos komentuoti bei pateikti įvairias nuomones, gyventojai negalės susidaryti objektyvaus vaizdo apie terorizmo grėsmes, jo priežastis ir galimas prevencijos priemonės. Taigi, būtų prieita prie absurdiškos situacijos – siekiama išvengti terorizmo „užsikemšant ausis ir užmerkiant akis“.

Terorizmo prevencija

Terorizmo prevenciją (jos priemonės) sąlyginai galima suskirstyti į neigatyvią ir pozityvią. Tokį skirstymą lemia trejopi kriterijai: objektas, pobūdis bei poveikis terorizmui. Negatyvios prevencijos priemonės yra nukreiptos į terorizmo pasekmes arba į jo apraiškas, o ne į priežastis. Jos pasireiškia draudimais, žmogaus teisių suvaržymais bei jėgos ir prievartos panaudojimu. Be to, šios prevencijos priemonės dažnai tik trumpam užkardo terorizmą, o vėliau turi neigiamas pasekmes – lemia dar didesnę šio reiškinio plėtrą. Pozityvioji prevencija neigiamų pasekmių neturi, nes ji paremta teisingu konflikto sprendimu, tarpusavio supratimu bei bendradarbiavimu ir jos tikslas – nustatyti terorizmo veiksnius ir juos šalinti.

Negatyviosios prevencijos kryptimis galima įvardyti žvalgybą, tarptautines sankcijas, karines operacijas, teisėsaugą, terorizmo finansavimo užkardymą ir pasirengimą likviduoti teroristinius aktus ir jų padarinius.

Pirmoji kryptis – žvalgyba – tai informacijos apie terorizmą surinkimo, jos analizės procesas ir rezultatas, leidžiantis suprasti tiriamą reiškinį, įspėti apie galimus pavojus, taip pat padėti jų išvengti. Pagrindinė žvalgy-

bos paskirtis – informacijos apie terorizmą ir su juo susijusius asmenis teikimas visiems kitiems prevencijos subjektams. Juk neįmanoma kovoti su priešininku, apie kurį nieko nežinai. Tačiau žvalgyba gali būti taikoma ir kaip savarankiška terorizmo prevencijos kryptis, kurios tikslas – aktyviomis priemonėmis išskaidyti teroristines organizacijas. Tai gali būti tokių organizacijų demoralizavimas, dezorganizavimas, supriešinimas, finansinis žlugdymas, infrastruktūros griovimas ir panašiai.

Žvalgybos efektyvumą įgyvendinant terorizmo prevenciją didina tai, kad absoliuti dauguma žmonių ir Vakaruose, ir Rytuose yra priešiški terorizmui ir nevengia bendradarbiauti su slaptosiomis tarnybomis. Tačiau žvalgybą riboja kultūriniai skirtumai, kalbos barjerai, teroristų atsargumas ir fanatiškumas.

Antroji kryptis – tarptautinės sankcijos – tai terorizmą remiančios žmonių grupės ar valstybės izoliavimas, siekiant ją priversti nutraukti tokią savo veiką. Sankcijas taiko tarptautinės organizacijos arba pavienės valstybės. Pavyzdžiui, Jungtinės Tautos izoliavo Afganistano Talibaną, Osamą bin Ladeną ir Al Kaidą⁹¹¹, o JAV sudaro teisines pasekmes lemiančius sąrašus valstybių, kurios kaltinamos terorizmo rėmimu. Kasmet atnaujinamame tokio pobūdžio Jungtinių Valstijų sąrašė 2010 m. buvo Iranas, Sudanas, Sirija ir Kuba.⁹¹²

Tam tikrais atvejais tarptautinių sankcijų poveikis ganėtinais greitis, tačiau jos turi ir daugybę neigiamų pasekmių. Pavyzdžiui, visuomeninės sankcijos naudingos bet kokių teroristinių ideologijų plėtrai, nes jos lemia ir kultūrinę atskirtį. Taigi prarandama galimybė reikštis nuomonių pliuralizmui, o nesant alternatyvių nuomonių terorizmo šaukliai ima dominuoti formuojant visuomenės nuomonę. Be to, ekonominės ir finansinės sankcijos sukelia makroekonomikos šokus, kurie stipriai nuskurdina valstybę ir dar labiau sumažina jos stabilumą.

Trečioji kryptis – karinės operacijos – tai ginkluotos atakos siekiant atimti fizines galimybes teroristinėms organizacijoms vykdyti išpuolius, atgrasinti jas nuo jau vykdomų ar planuojamų veiksmų arba tiesiog fiziškai sunaikinti teroristus. Nuo tradicinių karinių operacijų jos skiriasi tuo, kad neturi tikslo laimėti teritorijos, turto ar įtakos.

⁹¹¹ Security Council Sanctions Committees: an Overview. <http://www.un.org/Docs/sc/committees/INTRO.htm> (April 20, 2006).

⁹¹² State sponsors of terrorism. *U.S. Department of State*. <http://www.state.gov/s/ct/c14151.htm> (January 15, 2010).

Mažą karinių operacijų efektyvumą lemia tai, kad atakuojant vienus ar kitus taikinius visada nukenčia civiliai, o tai natūraliai kelia nukentėjusiųjų neapykantą intervenciją vykdančiai nacijai. Antra vertus, kariuomenė gali kovoti tik su aiškiu priešu – abstrakcija jai neįveikiama. Tarp civilių esantys teroristai kariuomenei dažnai tampa nematomu priešu.

Ketvirtoji kryptis – teisėsauga – tai tradicinės kovos su nusikalstamumu priemonės, kuriomis iš esmės siekiama dvejopų tikslų: išaiškinti ir nubausti teroristus, atgrasinti bausmėmis kitus teroristus nuo panašių veikų.

Mažą teisėsaugos, kaip ir žvalgybos, veiklos efektyvumą lemia keletas veiksnių: kalbos ir kultūros barjerai, sudėtinga teroristų ekstradicijos praktika, teroristų fanatiškumas ir struktūrinių ryšių teroristinėse organizacijose nebuvimas. Galiausiai savižudžių terorizmo atveju nėra net ką bausti.

Terorizmo prevenciją vykdančios teisėsaugos funkcionalumą lemia tai, kad dauguma žmonių visame pasaulyje smerkia terorizmą ir nėra abejingi kovai su šiuo reiškiniu. Taigi gyventojai savo iniciatyva praneša teisėsaugai apie jiems kylančius įtarimus ir kitaip bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis.

Penktoji kryptis – terorizmo finansavimo užkardymas – tai priemonių, neleidžiančių remti teroristines organizacijas materialiai, visuma. Šios priemonės artimos teisėsaugos priemonėms, nes terorizmo finansavimas daugelyje valstybių yra kriminalizuota veika.⁹¹³ Tačiau, be teisėsaugos priemonių, terorizmo finansavimas gali būti užkardomas ir kitokiais būdais, pavyzdžiui, tarptautinėmis sankcijomis. Jas taikant lėšos įšaldomos neįrodžius teroristų ar jų rėmėjų kaltės ir jų nenubaudus.

Terorizmo finansavimo užkardymas nėra ganėtinais veiksminga terorizmo prevencijos priemonė, nes dalis teroristinių organizacijų iš viso nefinansuojamos iš išorės, jos naudoja savo lėšomis.⁹¹⁴ Be to, parengti net ir daugiausia gyvybių nusinešančius teroristinius aktus kainuoja labai mažai. Pavyzdžiui, rugsėjo 11-osios atakos JAV kainavo apie 400 000–500 000 JAV dolerių, o kovo 11-osios teroristiniai aktai Madride – tik apie 10 000

⁹¹³ Lietuvoje baudžiamoji atsakomybė už terorizmo finansavimą numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 250 str. // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

⁹¹⁴ The fight against terrorist financing. Council of the European Union. doc. 14180/2/04 REV 2. P. 6.

JAV dolerių.⁹¹⁵ Tokias sumas nepastebimai surinkti ir pervesti ar pervežti nėra sunku.

Šeštoji kryptis – pasirengimas teroristiniams aktams. Dar senovės Romoje buvo sakoma: jei nori taikos – ruoškis karui. Šis aforizmas taikytinas ir terorizmui, nes išnagrinėję visas neigiamos prevencijos priemones galime daryti išvadą, kad jos nėra tokios veiksmingos, todėl teroristiniai aktai vis tiek išlieka galimi. Šiuo atveju reikia rengtis galimiems teroristiniams aktams – mažinti fizines galimybes įvykdyti teroristinį aktą ir mažinti įvykusio teroristinio akto pasekmes.

Šioje srityje vėl susiduriama su sunkiai išsprendžiamomis problemomis. Robas de Vikas (*Rob de Wijk*) teigia, kad lieka visiškai neaišku, kada, kur ir kaip teroristai smogs.⁹¹⁶ Iš esmės reikia saugoti viską nuo visko, o fizinės saugos priemonės daug kainuoja bei sukelia gausybę nepatogumų: ribojama informacija, judėjimas, susisiekimas ir panašiai. Taigi atakuojuojame visuomenėje lėšos, kurios galėtų būti naudojamos ekonominei plėtrai, investuojamos į saugumo užtikrinimą, o verslas varžomas dėl didėjančio uždarumo.

Pozityviosios prevencijos kryptimis galima įvardyti paplitusių stereotipų laužymą, tolerancijos skatinimą, demokratijos vertybių plėtrą, ekonominę ir finansinę atsilikusią šalių rėmimą, veiksmingo mechanizmo tarptautiniams konfliktams spręsti sukūrimą bei žalos atlyginimą terorizmo aukoms.

Pirmoji kryptis – paplitusių stereotipų laužymas. Šiuo metu globalizacijos fone akivaizdi Vakarų ir Rytų kultūros priešprieša. Profesorius Hansas Herbertas Kioqleris (*Hans Herbert Kögler*) įvardija keturis stereotipus, kuriuos turi panaikinti abi konfliktuojančios šalys, siekdamos veiksmingos terorizmo prevencijos: jie yra kitokie, jie yra nevykėliai, jie yra blogybė ir jie yra priešai.⁹¹⁷

Šalinant abipusius nesusipratimus būtinas nuolatinis ir konstruktyvus dialogas. Šis dialogas postkolonijinėje eroje turi įgauti ir naują formą: arogantiška ir pakelto tono diskusija turi virsti logika bei argumentais grin-

⁹¹⁵ Report of the United Nations Sanctions Monitoring Team established pursuant to UNSCR 1526 (S/2004/674) P. 12.

⁹¹⁶ Wijk R. The Limits of Military Power // The Washington Quarterly. Vol. 25. No. 1, Winter 2002.

⁹¹⁷ Kögler H. H. Is Dialogue with Terrorism Possible? http://www.unf.edu/dept/ceppp/Events/20011025C_bktalk.htm (March 5, 2006).

džiamu bendravimu. Juk neįmanoma diskutuoti su žmogumi negirdint jo argumentų arba iš anksto jį smerkiant. Islamo edukacijos, mokslo ir kultūros organizacijos generalinis direktorius Abdul-Azizas Otmanas Al-Tavajiris (*Abdul-Aziz Othman Al-Tawaijri*) išskiria tris efektyvaus tarpkultūrinio dialogo sąlygas: abipusę pagarbą, lygybę ir teisingumą bei fanatizmo ir neapykantos pašalinimą.⁹¹⁸

Antroji kryptis – tolerancijos skatinimas – pasaulio kultūrų, saviraiškos formų, gyvenimo būdo įvairovės pripažinimas, palankumas ir pagarba. Mūsų požiūriu, be tolerancijos terorizmo prevencija ir ateities civilizacija neturi ateities. Būtina, kad kiekvienas žmogus suprastų, jog jis yra tik vienos grupės narys, o grupių yra daug ir įvairių, kad kiekviena grupė yra vertinga ir įdomi, kad kitos grupės atstovai nėra prastesni vien dėl to, kad jie kitokie.

Trečioji kryptis – demokratių vertybių plėtra. Ši terorizmo prevencijos priemonių rūšis yra nukreipta į globalaus teisingumo įgyvendinimą. Ją sudaro keletas nuosekliai įgyvendinamų priemonių: visiškai atsisakyti agresijos bei smurto ir valstybės vidaus, ir užsienio politikoje, besąlygiškai įgyvendinti tautų apsisprendimo teisę, atkurti tautiniais, religiniais, socialiniais ir kitokiais požymiais apibrėžtų žmonių grupių interesus ir atlyginti žalą, kuri atsirado vykdant agresyvią politiką jų atžvilgiu, užtikrinti tautinių ar religinių mažumų teises, jų integraciją, visiškai ir besąlygiškai įgyvendinti lygybės principą ir vidaus, ir užsienio politikoje, visiškai įgyvendinti diskriminaciją visose gyvenimo srityse ir įdiegti demokratines vertybes valdymo sistemoje.

Svarbu ir tai, kad demokratija būtų suvokiama iki galo ir neiškraipyta. Juk šis institutas nereiškia tik daugumos valdžios. Demokratiniai principai yra daug platesni – tai ir mažumų teisių apsauga, ir pliuralizmas, ir tikėjimo laisvė, ir pagarba kiekvienam individui, ir daugelis kitų konfliktus neutralizuojančių principų. Būtent šių principų įgyvendinimas turi ypatingą svarbą vykdant terorizmo prevenciją.

Ketvirtoji kryptis – ekonominis ir finansinis atsilikusių šalių rėmimas – taip šalinamas skurdas, o kartu – nevilties ir bejėgiškumo jausmai. Pagalba besivystančioms šalims taip pat naikina istoriškai susiformavusias nuo-

⁹¹⁸ Statement of Abdul-Aziz Othman Al-Tawaijri // Dialogue among Civilizations: The International Symposium on Dialogue among Cultures and Civilizations. – Paris: UNESCO, 2005. P. 44.

skaudas, padeda gerinti Vakarų įvaizdį Rytuose, neutralizuoja prielaidas civilizacijų konfliktui ir užkerta kelią visose teroristinėse ideologijose įteigiamam beveidžio priešo įvaizdžio formavimuisi.

Penktoji kryptis – veiksmingo mechanizmo tarptautiniams konfliktams spręsti sukūrimas. Tam reikalingas valdingus įgaliojimus turintis, nepriklausomas ir nešališkas arbitras. Tokiu arbitru galėtų būti Jungtinių Tautų organizacijos Saugumo Taryba, atsakinga už tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą. Tačiau tam, kad ši struktūra atitiktų arbitro požymius, ją turėtų sudaryti demokratiniu būdu Generalinėje Asamblėjoje išrinkti Jungtinių Tautų nariai, kurie visi turėtų lygias teises priimant sprendimus. Dabartinė Saugumo Taryba, sudaryta iš penkiolikos narių, iš kurių penkios – Kinija, Prancūzija, Rusija, Jungtinė Karalystė bei Jungtinės Valstijos – yra nuolatinės narės, turinčios išimtinę veto privilegiją⁹¹⁹, neatitinka nešališko arbitro požymių.

Šeštoji kryptis – žalos atlyginimas terorizmo aukoms – valstybės pareiga užtikrinti neatidėliotiną ir ilgalaikę medicinos, psichologinę, socialinę ir materialinę pagalbą nukentėjusiesiems nuo terorizmo. Tokia parama turėtų būti teikiama neatsižvelgiant į aukos pilietybę, kurioje valstybėje nukentėjusysis reziduoja, taip pat į tai, ar baudžiamasis persekiojimas sėkmingas. Ši prevencijos kryptis nukreipta į pakartotinių teroristinių aktų užkardymą, nes švelnina teroristinio akto padarinius bei leidžia užkardyti reakcinio terorizmo atsiradimą iš atakuojamos šalies.

Apibendrinant negatyviosios ir pozityviosios terorizmo prevencijos priemonių veiksmingumą, jų padarinius, galima padaryti keletą išvadų.

Tam tikrais atvejais negatyviosios prevencijos priemonės kartais pateisinamos ir greitai duoda teigiamą poveikį. Nuversti terorizmą remiantys režimai, įkalinti teroristai, sunaikinta jų infrastruktūra, apsaugoti galimi kitų pasikėsinimų objektai lemia sumažėjusias galimybes terorizmui plėtotis. Tačiau šios priemonės veiksmingos tik trumpai, o vėliau lemia demokratiškos stoką ir žmonių susvetimėjimą.

Represinės terorizmo prevencijos priemonės taip pat tampa gerais motyvais plėtoti terorizmo ideologijas, kurios demokratiją ima vaizduoti kaip Chimerą, o teroristus – kaip žmonių bei jų teisėtų interesų gynėjus. Be to, negatyviosios prevencijos priemonės, ypač karinės operacijos, tarptautinės sankcijos ir fizinė sauga, labai daug kainuoja finansiškai, o karinės operaci-

⁹¹⁹ Jungtinių Tautų Chartija // Valstybės žinios. 2000. Nr. 15-557.

jos lemia ir žmonių netektis. Todėl galime daryti išvadą, jog vien jėga paremta terorizmo prevencija nėra veiksminga ir gali baigtis abiejų konfliktuojančių šalių susinaikinimu.

Pozityviosios prevencijos priemonių analizė rodo, kad, viena, šiomis priemonėmis yra galimybė neutralizuoti terorizmą, nes jos mažina, o geriausiu atveju – visiškai eliminuoja šio reiškinio priežastis. Antra, šios priemonės pigesnės nei negatyviosios prevencijos priemonės, nes jos nereikalauja investicijų į kontrolės mechanizmus, karinę pramonę, civilinę saugą, o joms įgyvendinti nereikalinga rizika žmogaus gyvybei.

Tačiau pozityvioji prevencija daugeliu atvejų yra ilgalaikės priemonės, kurių poveikis pasireikš po dešimtmečių, o terorizmo grėsmė reali jau dabar, todėl ir kovoti su šiuo reiškiniu reikia nedelsiant.

Be to, tenka būti realistais ir pripažinti, kad šiuolaikinė civilizacija dar nėra visiškai subrendusi pozityviajai prevencijai, nes ją įgyvendinant reikės kritiškai įvertinti savo veiksmus ir keistis. Tokia savikritika lemtų būtinybę pripažinti, kad tam tikrais atvejais net ir seniausios pasaulyje demokratijos (o kartu ir jas palaikanti Lietuva) diskriminuoja arba ignoruoja dalies tautinių, religinių ar kitokių žmonių grupių interesus. Tai pripažinus teks apsispręsti tarpvalstybiniu lygiu: pakeisti savo politiką šių žmonių grupių atžvilgiu, atsisakant vienokių ar kitokių ambicijų ir užsitikrinant saugumą, ar toliau jėga ir smurtu atstovauti savo interesams bei išlaikyti vyraujančią padėtį, kurią nuolat lydės baimė.

Tinkamai apsispręsti dažnai trūksta politinės valios, trukdo nacionalinės, religinės, didžiavalstybinės ambicijos, keršto jausmai, prasiveržianti paniekia kitoms kultūroms arba paprasčiausias ekonominis savanaudiškumas.

Kitas klausimas – kokio masto terorizmo prevencija turėtų būti vykdoma Lietuvoje. Profesorius Bery R. Posenas (*Barry R. Posen*) terorizmo prevenciją siūlo pakelti į karo lygmenį ir taip stipriai sumenkinti kitus politikos prioritetus.⁹²⁰ Manytume, kad šiuo metu Lietuvoje esanti terorizmo grėsmė neleidžia šio reiškinio prevencijai suteikti tokio išskirtinumo, tačiau kylanti islamistinio terorizmo grėsmė, taip pat tarptautiniai Lietuvos įsipareigojimai diktuoja aiškią terorizmo prevencijos vietą Lietuvos vidaus ir užsienio politikos prioritetų skalėje.

⁹²⁰ Posen B. R. The Struggle Against Terrorism: Grand Strategy, Strategy, and Tactics // International Security. Vol. 26. No. 3 Winter 2001/02.

Atsižvelgiant į Lietuvos galias, jos indėlis į globalaus terorizmo prevenciją nebus lemiamas, tačiau jis privalo būti ir turi atitikti realias Lietuvos galimybes. Be to, tinkamai išnaudojus net ir nedideles galimybes, atsižvelgiant į labai palankius Lietuvos geopolitinius veiksnius, šioje srityje galima pasiekti ir svarių rezultatų.

LITERATŪRA

1. „Juodvarnių“ skrydis virš Lukiškių // Ekstra. 2000. Nr. 22(85).
2. Ahmed H. H. Palestinian resistance and „suicide bombing“. Causes and consequences // Root Causes of terrorism. Myths, reality and ways forward. Routledge: Taylor&Francis Group, 2005.
3. An Educational, Historical Study Of Ku-klux-klan. <http://www.kkkklan.com/> (February 26, 2009).
4. Byman D. Deadly Connections. States that Sponsor Terrorism. – New York: Cambridge University Press, 2005.
5. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija // Valstybės žinios. 2003. Nr. 36-1552.
6. Combs C. C. Terrorism in the Twenty – First Century. Third Edition. New Jersey: University of North Carolina – Charlotte, 2003.
7. Dictionnaire de l'Académie Française. Germain: Faubourg, 1798. T. 2. P. 44. <http://www.chass.utoronto.ca/~wulfric/academie/> (2006-05-05).
8. Diržytė A., Patapas A. Terorizmo sociopsichologiniai ypatumai // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2003. T. 38 (30).
9. ETA: the 'mother' of separatist terrorism. http://www.larouchepub.com/other/1995/2246_eta.html (March 10, 2009).
10. Fascism and the Establishment. Italy: The strategy of tension. http://flag.blackened.net/revolt/freearth/fe3_italy.html (March 3, 2006).
11. Finn J. Communist Heroes of South America. http://www.redstatecraft.net/communist_heroes.htm (February 26, 2006).
12. Garrison A. H. Terrorism: the Nature of it's History // Criminal Justice Studies, 2003. Vol. 16(1).
13. Inner Disarmament. Buddhist Broadcast. <http://www.buddhistmedia.com/LowFeatured/default.asp?lang=eng&oUrl=TVarchief.asp?iIntEntityId=141> (March 3, 2006).
14. Iranas reiškia protestą Lietuvai dėl Mahometo karikatūrų. *Politika.lt*. http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=12189 (2006-03-07).
15. Jungtinių Tautų Chartija // Valstybės žinios. 2002. Nr. 15-557.

16. Kögler H. H. Is Dialogue with Terrorism Possible? http://www.unf.edu/dept/ceppp/Events/20011025C_bktalk.htm (March 5, 2006).
17. Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-266.
18. Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-417.
19. Konvencija dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-418.
20. Konvencija dėl nusikaltimų ir tam tikrų kitų veiksmų, padarytų orlaiviuose // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-416.
21. Konvencija dėl plastikinių sprogstamųjų medžiagų žymėjimo aptikimo tikslais // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-420.
22. Konvencija dėl nusikaltimų, padarytų tarptautiniu mastu saugomiems asmenims, įskaitant diplomatus, prevencijos ir baudimo už juos // Valstybės žinios. 2002. Nr. 97-4257.
23. Koranas.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
25. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 2-16.
26. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimas Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56-2233.
27. Marighella C. Minimanuel of the Urban Guerrilla. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/print/minimanual/manualtext.html> (March 3, 2006).
28. Mark Tessler. A History of the Israeli-Palestinian Conflict. – New York, 2008. P. 23.
29. Matakas J. ir kt. Šiuolaikinė valstybė. – Kaunas: Technologija, 1999.
30. Meinhof U. The Concept Urban Guerrilla. English Translation. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/communique/engconcept.html> (March 3, 2006).
31. Osama bin Laden in Dawn: The internet Edition. <http://users.skynet.be/terrorism/html/laden.htm> (May 16, 2005).
32. Oswald Mosley.com. <http://www.oswaldmosley.com/> (March 3, 2009).
33. Posen B. R. The Struggle Against Terrorism: Grand Strategy, Strategy, and Tactics // International Security. Vol. 26. No. 3 Winter 2001/02.
34. Protokolas dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugą // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-267.

35. Protokolas dėl kovos su smurtu tarptautinę civilinę aviaciją aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą, priimtą 1971 m. rugsėjo 23 d. Monrealyje // Valstybės žinios. 1997. Nr. 19-419.
36. Report of the United Nations Sanctions Monitoring Team established pursuant to UNSCR 1526 (S/2004/674).
37. Ruby Ch. L. The Definition of Terrorism. <http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Journal-Samples/asap1529-7489-2-1-021%5C021.pdf> (January 25, 2004).
38. Santos S. M. Terrorism: Towards a Legal Definition. <http://www.yonip.com/main/articles/terrorism.html> (January 29, 2004).
39. Security Council Sanctions Committees: an Overview. <http://www.un.org/Docs/sc/committees/INTRO.htm> (April 20, 2006).
40. Sokova E. On The Benefits Of Studying History. Monterey: The Center for Russian and Eurasian Studies, 1998.
41. State sponsors of terrorism. *U. S. Department of State*. <http://www.state.gov/s/ct/c14151.htm> (May 5, 2009).
42. Statement of Abdul-Aziz Othman Al-Tawajiri // Dialogue among Civilizations: The International Symposium on Dialogue among Cultures and Civilizations. – Paris: UNESCO, 2005.
43. Stewart P. History of Indian Hill. <http://www.indianhill.org/History/Pp1011.htm> (January 12, 2004).
44. Tarptautinė konvencija dėl kovos su įkaitų ėmimu // Valstybės žinios. 2000. Nr. 108-3430.
45. Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristų vykdomais sprogdinimais // Valstybės žinios. 2004. Nr. 36-1184. Resolution of The Organization of The Islamic Conference No. 6/10-LEG(IS) On the OIC Convention on Combating International Terrorism. <http://www.oic-oci.org/index.asp> (January 15, 2006).
46. Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8-268.
47. Text of Fatwa Urging Jihad Against Americans, published in Al-Quds al-'Arabi on February 23, 1998. <http://www.ict.org.il/articles/fatwah.htm> (March 10, 2006).
48. The fight against terrorist financing. Council of the European Union. doc. 14180/2/04 REV 2.
49. Landsbergis V. Europos Parlamente apkaltino Rusiją slepiant Medininkų žudynių kaltininkus // Tėvynės Sąjungos interneto svetainė. <http://www.tsajunga.lt/index.php?-1128842495> (2005-11-11).

50. Visockas G. Igoriui Gorbanui kaltinimai dėl Medininkų žudynių. *Žurnalisto Gintaro Visocko internetinis laikraštis „Slaptai“*. http://www.slaptai.lt/Tekstai/Valstybes/Lietuva/Lie_gorbanis.htm (2005-11-11).
51. Walker J. The Cause of Terrorism. <http://www.nobeliefs.com/terrorism.htm> (September 2, 2004).
52. Wijk R. The Limits of Military Power // The Washington Quarterly. Vol. 25. No. 1. Winter 2002.
53. Woman against Time. The Savitri Devi Archive. <http://www.savitridevi.org/> (March 3, 2009).
54. Zealots. *Columbia Encyclopedia, Sixth Edition*. <http://www.infoplease.com/ce6/society/A0853309.html> (August 29, 2004).
55. Видео. <http://www.kavkazcenter.com/russ/video> (2003-11-20).
56. Доклад Генерального секретаря. При большей свободе: к развитию безопасности и правам человека для всех. <http://www.un.org/russian/largerfreedom/intro.htm> (2005-11-10).
57. Кожушко Е. П. Современный терроризм: Анализ основных направлений. Минск: Хаврест, 2000.
58. Требин М. П. Терроризм в XXI веке. – Минск: Хаврест, 2003.

XIX. NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ, PADAROMŲ DĖL NEATSARGUMO, BENDRA KRIMINOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA

Nusikalstamos veikos, nagrinėjamos šiame skyriuje, pasižymi savita specifika. Viena vertus, kalbama apie nusikalstamas veikas, už kurias numatyta baudžiamoji atsakomybė. Kita vertus, darydami šios rūšies nusikalstamas veikas, asmenys tiesiogiai savo veiksmais arba neveikimu nesiekia padaryti tokios žalos, kokia kyla dėl jų veikos. Didžiąją šios rūšies veikų dalį sudaro nusikaltimai dėl neatsargumo.

Neatsargumo nusikalstamumo specifika atsispindi pačioje jo sampratoje. Iš esmės – tai visuma nusikalstamų veikų, padaromų dėl lengvabūdiškumo arba neatsargumo. Nusikaltimas arba baudžiamasis nusižengimas yra neatsargus, jeigu jis padarytas dėl nusikalstamo pasitikėjimo (jeigu jį padaręs asmuo numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti Baudžiamajame kodekse numatyti padariniai, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti)⁹²¹ arba nusikalstamo nerūpestingumo (jeigu jį padaręs asmuo nenumatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti Baudžiamajame kodekse numatyti padariniai, nors pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti)⁹²².

Vadinasi, šios grupės asmenys, darantys nusikalstamas veikas dėl neatsargumo, neturi kryptingos valios veikti nusikalstamai, kėsintis į vertybes, kurias tiesiogiai gina baudžiamasis įstatymas.

Šios kategorijos asmenims būdingi formaliai bendri bruožai (visi šie asmenys padarė panašaus pobūdžio nusikalstamas veikas, susidūrė su baudžiamojo teisingumo sistema, tam tikru mastu – nukentėjo patys).

⁹²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁹²² Ten pat.

Bendroje registruoto nusikalstamumo struktūroje dėl neatsargumo padaromos nusikalstamos veikos sudaro palyginti nedidelę dalį – apie 9–12 proc. Panagrinėjus registruoto neatsargumo nusikalstamumo struktūrą matyti, kad didžiąją jos dalį sudaro ***Kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių*** pažeidimai – nuo daugiau nei pusės iki dviejų trečdalių. Kitą dalį sudaro turto sunaikinimas ar sugadinimas dėl neatsargumo (gaisrai, kitos veikos), taip pat sveikatos sutrikdymai bei gyvybės atėmimas dėl neatsargumo (darbo saugos taisyklių nesilaikymas arba jų tyčinis pažeidimas ir pan.).

Toliau aptarsime atskiras nusikalstamas veikas dėl neatsargumo.

Vidutiniškai per metus kelių eismo įvykiuose Europos Sąjungoje žūva daugiau kaip 40 000 žmonių, o daugiau kaip 1,7 milijono žmonių sužeidžiama. Pavojingiausia amžiaus grupė – 14–25 metų žmonės, kuriems eismo įvykis yra pirminė mirties priežastis. Tiesiogiai išmatuojama eismo įvykių kaina yra maždaug 45 milijardai eurų. Netiesioginės išlaidos (įskaitant fizinę ir psichologinę žalą, kurią patiria aukos ir jų artimieji) yra tris ar keturis kartus didesnės. Per metus šie skaičiai siekia 160 milijardų eurų.⁹²³ Be faktinių skaičių, dar yra didelis nesaugumo jausmas, kurį jaučia žmonės, ir ne tik dėl eismo įvykių, bet ir dėl minties, kad dažnai eismo įvykio vos išvengiama.

Nors transporto priemonės, klimatas skiriasi, visos valstybės susiduria su tomis pačiomis pagrindinėmis eismo saugumo problemomis, skiriasi tik tų problemų mastas.

Lietuvoje vidutiniškai kasmet netenkame apie 710 žmonių ir apie 5 816 patiria sunkias traumas (kai kuriems jos baigiasi neįgalumu). Bendros eismo saugumo tendencijos išlieka teigiamos pagal žuvusiųjų skaičių 100 000 gyventojų ir 100 000 transporto priemonių, tačiau pagal sužeistųjų skaičių 100 000 gyventojų padėtis nuolat blogėja.⁹²⁴

Nagrinėjant eismo įvykių pasiskirstymą pagal rūšis pažymėtina, kad dažniausiai ant pėsčiųjų užvažiuojama (apie 2 100–2 200 atvejų per me-

⁹²³ Promotion of Results in Transport Research and Learning, <http://www.eu-portal.net> (January 20, 2008).

⁹²⁴ Taikomojo mokslinio tyrimo „Nesaikingo alkoholio vartojimo neigiamos įtakos Lietuvos konkurencingumui mažinimo galimybių identifikavimas“ ataskaita. UAB „Žmogaus studijų centras“. – Vilnius, 2008. P. 38–43.

tus). Ir nors šios rūšies eismo įvykių mažėja, tačiau, palyginti su Europos Sąjungos šalimis, pagal šį rodiklį Lietuva išlieka viena pirmaujančių.⁹²⁵

Pagrindiniai eismo įvykių kaltininkai yra vairuotojai – 66,1 proc., pės tieji – 22,7 proc., dviratininkai 7,4 proc.⁹²⁶ Dideli transporto priemonių ir pėsčiųjų srautai bei eismo įvykių problemos lemia, kad miestuose įvyksta apie pusė visų įskaitinių (kai sužalojami arba žūva žmonės) eismo įvykių. Ir tai yra gana logiška, nes saugaus eismo priemonių diegimas ir finansavimas užmiesčio keliuose, esant daug palankesnėms eismo sąlygoms, yra daug didesnis nei miestuose.

Pažymėtina, kad Lietuvoje per septynerius metus (2000–2007 m.) įskaitinių eismo įvykių skaičius padidėjo 1,3 karto. Didžiausias įskaitinių eismo įvykių didėjimas užfiksuotas Kauno mieste. Tačiau palyginus avaringumo lygius būtina pažymėti, kad daugiausia įskaitinių eismo įvykių 100 tūkst. gyventojų per septynerius metus (2000–2007 m.) tenka Šiauliuose, mažiausiai – Klaipėdoje. Vilniaus mieste, nors ir vyrauja avaringumo mažėjimo tendencijos, tačiau, palyginti su kitais didžiausiais Lietuvos miestais, avaringumo lygis išlieka aukštas ir Vilnių lenkia tik Šiauliai.⁹²⁷

Žuvusiųjų skaičius Lietuvoje 2000–2007 m. padidėjo apie 1,06 karto. Didžiausias žuvusių eismo dalyvių didėjimas užfiksuotas Panevėžio mieste. Tačiau būtina pažymėti, kad didžiausias žuvusiųjų eismo įvykiuose skaičius, tenkantis 100 tūkstančių gyventojų, fiksuotinas Vilniaus mieste. Tokios tendencijos vyrauja jau pastaruosius ketverius metus.⁹²⁸

Sužeistų eismo dalyvių skaičius Lietuvos keliuose ir gatvėse 1996–2007 m. padidėjo apie 1,39 karto. Didžiausias sužeistų eismo dalyvių didėjimas užfiksuotas Kauno mieste – 1,4 karto, Vilniaus mieste – beveik 1,3 karto. Didžiausias sužeistųjų skaičius, tenkantis 100 tūkstančių gyventojų, vyrauja Šiauliuose ir tik pastaraisiais metais jis padidėjo Vilniaus mieste.

⁹²⁵ Eismo saugos ir aplinkosaugos priemonių diegimas, I etapas. VP2-4.3-SM-01-V-01-001. <http://www.tid.lt/lt/pages/view/?id=464> (2009-02-09).

⁹²⁶ 2007 m. eismo įvykių Lietuvoje analizė <http://www.lpept.lt/lt/naujienos/detail.php?ID=1217>; <http://www.karaskeliuose.lt/Default.aspx?tabid=57&npage=12> (2009-02-09).

⁹²⁷ Lietuvos policijos eismo priežiūros tarnyba. Eismo įvykių Lietuvoje statistika 2000–2007 m. <http://www.lpept.lt/lt/statistika/index.php>; Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos. Eismo įvykių ir nukentėjusiųjų dinamika Lietuvoje 1980–2007 m. http://www.lra.lt/lt.php/eismo_saugumas/eismo_ivykiu_statistika/27 (2008-02-06).

⁹²⁸ Ten pat

Žmonėms, dirbantiems eismo saugumo srityje, akivaizdu, jog padėtis nėra patenkinama. Beje, visuomenėje gyvuoja bendras požiūris į eismo nelaimės kaip į savaime suprantamą žmogaus mobilumo nulemtą kainą. Žmonių, po eismo įvykių tapusių neigaliaisiais, skaičius yra tris kartus didesnis už žuvusiųjų skaičių.⁹²⁹ Visuomenė dar gerai nesuvokia fakto, kad atskirą asmenį ar šeimą sutrikdo ne tik žmoniškieji praradimai, bet ir materialiniai nuostoliai.

Eismo įvykių skaičius didžiuosiuose Lietuvos miestuose vis dar išlieka labai didelis, palyginti su kitais šalies miestais. Taip yra todėl, kad prie saugaus eismo gerinimo per mažai prisideda savivaldybės, kurios pernelyg mažai dėmesio ir lėšų skiria saugaus eismo problemoms spręsti. Daugelio miestų ir rajonų saugaus eismo komisijos (ten, kur jos sudarytos) dažniausiai dirba tik formaliai arba praktinė jų veikla daro tik nedidelį teigiamą poveikį esamai padėčiai.

Piliečių objektyvaus ir subjektyvaus nesaugumo mažinimas išlieka svarbiausiu visuomenės prioritetu.

Eismo įvykiai – tai ne stichinės nelaimės; visos jos yra žmogaus veiklos rezultatas. Beveik kiekvieno eismo įvykio priežastys yra tokios, nes jos lemia ne vienas konkretus, o visuma veiksnių. Eismo įvykių priežastys kyla iš visų eismo sistemos „eismo dalyvis – transporto priemonė – kelias“ sudėtinių dalių.

Atskirų eismo dalyvių grupių avaringumo ir traumatizmo analizė parodė, kad Lietuvos eismo dalyvių elgsena kelia pavojų ir jų asmeniniam, ir aplinkinių saugumui. Žinoma, nemažai įtakos saugiam eismui turėjo ir tai, kad atkūrus nepriklausomybę beveik visą dešimtmetį Lietuvos eismo sistemos teisinė bazė iš esmės buvo kuriama įstatymus papildančiais teisės aktais, daugiausia dėmesio skiriant vienam iš sistemos elementų – keliams. Saugumo politika buvo kuriama (daugiau ar mažiau) neatsižvelgiant į transporto politiką. Daugelis saugumo priemonių, ypač skirtų pėstiesiems ir dviratininkams, praeityje buvo ribojamosios. Norint visų grupių saugumą ir judrumą sustiprinti integruotai, reikia geriau suderinti visų transporto priemonių judrumą ir saugumą.

Valstybinėje saugaus eismo automobilių keliais 2002–2004 m. programoje teigiama, kad „žema eismo dalyvių kultūra ir menka drausmė, visuomenės nusišalinimas sprendžiant saugaus eismo problemas – svarbiau-

⁹²⁹ Lietuvos policijos eismo priežiūros tarnyba. Eismo įvykių Lietuvoje statistika 2000–2007 m. <http://www.lpept.lt/lt/statistika/index.php> (2008-10-06).

sios priežastys, dėl kurių didėja avaringumas šalyje⁹³⁰. Valstybės valdžios atstovai, pripažindami visuomenės mentaliteto lygį viena svarbiausių avaringumo priežasčių, parodo, kad jie nesiekia geriau panagrinėti padėties eismo saugumo srityje. Manome, kad kai problema įvardijama kaip „kultūros“ stoka, užkertamas kelias mokslinio problemos sprendimo paieškai ir laukiama, kad kylant visuomenės kultūros lygiui problemos neliks savaime. Tačiau, kita vertus, pripažįstant eismo dalyvių kultūros lygį kaip avaringumo priežastį, patogu nematyti esminių klaidų valdžios vykdomos teisinės politikos eismo saugumo srityje ir nejausti kaltės dėl nepasiektų tikslų.

Neapsiribodami paties fakto, kad šios rūšies nusikalstamas veikas lemia vidinė eismo dalyvių kultūra, konstatavimu šiek tiek plačiau panagrinėsime eismo įvykių priežastingumą. Techniniai dalykai (kelio dangos kokybė, infrastruktūros būklė ir pan.) yra aktualūs, tačiau daugiau dėmesio skirsime žmogiškajam faktoriui ir su juo susijusiems procesams, kurie pastaruoju metu daugiau ar mažiau lemia nusikalstamumo būklę transporto srityje.

Vienas iš šiuo metu pabrėžiamų eismo įvykių veiksnių yra greitis. Kelių eismo taisyklėse įtvirtinta nuostata, kad „Vairuotojas privalo važiuoti neviršydamas leistino greičio, taip pat pasirinkti saugų greitį, atsižvelgdamas į eismo intensyvumą, krovinio ir transporto priemonės ypatumus, jų būklę, kelio ir meteorologines sąlygas, matomumą, kad kiekvienu metu galėtų suvaldyti transporto priemonę“⁹³¹. Šios normos autoriai, puikiai suprasdami galimos žalos riziką dėl greičio, aptarė ir kitus veiksnius, galinčius turėti įtakos eismo saugai.

Sugebėjimas pasirinkti saugų greitį tiesiogiai susijęs su teisingu situacijos įvertinimu kelyje. Planuojamo elgesio teorija dažnai naudojama eismo psichologijoje. Modeliai, sukurti remiantis šia teorija, rodo, kad važiavimo elgseną itin lemia vairuotojo ketinimai, kuriuos savo ruožtu lemia požiūriai, subjektyvios normos ir suvokiama elgsenos kontrolė. Tačiau važiavimui pernelyg dideliu greičiu įtakos turi ne tik vidinė asmens motyvacija, bet ir vairuotojo suvokiami išoriniai grįžtamojo ryšio veiksniai, tokie kaip kelio konstrukcijos dalys ir kitų aplinkinių eismo dalyvių elgsena.

Vairuotojų greičio pasirinkimą veikia kitų eismo dalyvių važiavimo

⁹³⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 8 d. nutarimas Nr. 1077 „Dėl valstybinės saugaus eismo automobilių keliais 2002–2004 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 71-2985.

⁹³¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 „Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 7-263.

greitis ir tai, kaip pats vairuotojas vertina kitų jiems svarbių asmenų (šeimos, draugų, keleivių, policijos) nuomonę ir reakciją. Socialinė įtaka žmones ne tik veikia, bet ir daro jiems spaudimą. Vairuotojų ketinimus ir elgseną taip pat veikia ir kontrolė (visuomeninė, įstatymų, policijos), kuri, jų nuomone, valdo elgesį. Vairuotojai ne tik nemano, kad sunku kontroliuoti važiavimo greičio elgseną, bet dar ir pervertina savo sugebėjimą valdyti važiavimo greičio padarinius.

Dažnas vairavimo elgsenos greičio veiksnys yra pojūčių siekis. Tikėtina, kad noras sugebėti kontroliuoti sudėtingas situacijas ir yra pirminis greito važiavimo veiksnys; pavojaus poreikis vaidina mažesnę vaidmenį. Antra galimybė – tai išžūlus elgseną, vedantis link pavojingos elgsenos, įskaitant važiavimą dideliu greičiu. Taigi, išryškėja dviejų tipų greičio pasirinkimo klaidos, kurios yra eismo įvykio priežastys:

- vairuotojas neviršija leistino greičio, tačiau važiuoja greičiau, negu būtina eismo saugumui užtikrinti, taigi jis padaro klaidą, pasirinkdamas greitį konkrečiomis sąlygomis;
- vairuotojas viršija konkrečiame kelio ruože nustatytą leistiną greitį, taip sąmoningai pažeisdamas Kelių eismo taisykles.

Atkreiptinas dėmesys į eismo įvykių priklausomybę nuo vairuotojų amžiaus. Mėginant paaiškinti, ką reiškia ši beveik dėsninga situacija, iškeliamos kelios hipotezės. Didelė jaunų žmonių rizika iš esmės neturi nieko bendro su biologiniu amžiumi. Atvirkščiai, jauni žmonės imlesni naujai informacijai, yra geresnės reakcijos, geriau girdi ir paprastai geriau mato, palyginti su vyresnio amžiaus žmonėmis. Tačiau jiems būdingi tam tikri bruožai – atsakomybės stoka, impulsyvumas, veržlumas, siekis atskleisti save kaip asmenybę, energingumas, noras rizikuoti. Tai turi didelę įtaką ir eismo saugumui. Jaunimui būdingi ir specifiniai pažeidimai – „nupjaunami“ kelio vingiai, važiuojama kairiaja eismo juosta, esant laisvai dešiniajai juostai, išvažiuojama į priešpriešinio eismo juostą, o to pasekmės – jaunimui specifiniai eismo įvykiai – automobilis „užnešamas“, nuvažiuojama nuo važiuojamosios kelio dalies, apvirstama. Jaunesnio amžiaus vairuotojai tokio pavojaus neįvertina.

Užsienio valstybėse tyrimais įrodyta⁹³², kad vairavimo įgūdžiai gerėja vidutiniškai iki 7–8 metų vairavimo stažo. Tai atitinka vidutiniškai

⁹³² ESTC (1999) Exposure data for travel risk assessment: Current practice and future needs, European Traffic Safety Council; Donovan D. M., Marlatt G. A., Salzberg P. M. Drinking behaviour, personality factors and high risk driving. J.Stud. Alcohol 44:395-428, 1983.

100 000 km nuvažiuoto kelio. Nuo to laiko didesnio vairavimo įgūdžių nepastebėta. Sulaukus apie 50 metų, vairuotojo sugebėjimai nebe gerėja, blogėja jo psichofiziologinės savybės ir to dažnai nekompensuoja net ir didelė vairavimo patirtis. 50 metų – ženklas, jog vairuotojas turėtų atsižvelgti į tai, kad jo vairavimo įgūdžiai nebe gerės, o pamažu prastės. Pagyvenusio amžiaus vairuotojų elgesiui įtakos turi senstančio organizmo apskritai ir atskirų organizmo funkcijų silpnėjimas. Tokie vairuotojai paprastai nesilaiko šių taisyklių: važiavimo pirmumo, persirikiavimo, posūkio į kairę, apsisukimo ir važiavimo atbuline pavara, neretai susiduriama važiuojant stačiu kampu. Vyresnio amžiaus vairuotojams sunkiau sudėtingose kelio situacijose todėl, kad jiems reikia daugiau laiko pagal susidariusią padėtį informacijai apdoroti. Tuo momentu, kai jie apdoroja informaciją, padėtis kelyje gali labai pasikeisti. Kitaip tariant, didelis santykinis jaunų žmonių, ypač vairuojančių vyrų, eismo įvykių skaičius būdingas dėl impulsyvaus elgesio, pagyvenusių žmonių – dėl biologinių senstančio organizmo veiksmų.

Jaunų vairuotojų problema, kaip ir bet kuri kita socialinė problema, yra labai sudėtinga ir dėl daugelio ją veikiančių bei tarpusavyje susijusių veiksnių. Didelę eismo įvykių riziką paaiškina keli veiksniai ir yra daug būdų nagrinėti šias problemas. Vienas jų yra šių veiksmų skirstymas į keturias skirtingas grupes:

- faktinės žinios ir įgūdžiai;
- patirtis;
- atskiras išsivystymo ir subrendimo lygis bei
- socialinė padėtis ir gyvenimo stilius.

Mažiausiai ištirta ketvirtoji sritis. Gyvenimo stilius apima tai, kaip žmogus gyvena, kokioms socialinėms grupėms priklauso, kokie to žmogaus interesai, veikla, teikiamos pirmenybės ir taip toliau.

Atliekant tyrimus nustatyti gyvenimo stiliaus ir patekimo į eismo įvykius ryšiai. Didesnės rizikos grupės nariai skiriasi nuo kitų tuo, kad didelę laisvalaikio dalį praleidžia ne namuose, o diskotekose, baruose, klubuose ir panašiai. Pastebėtos labai svarbios tam tikrų veiksmų sąsajos, pavyzdžiui, jie mėgsta įtempto siužeto filmus, bet nemėgsta filmų socialinėmis temomis, jiems patinka šiuolaikinė muzika ir futbolas, tačiau nepatinka klasikinė muzika. Gyvenimo stiliaus svarbą įrodo ir jaunų vairuotojų padaromų eismo įvykių bendroji valstybinė statistika. Todėl labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad dėl jaunų vairuotojų kaltės daug eismo įvykių įvyksta naktį bei savaitgaliais.

Didelei jaunų vairuotojų eismo įvykių rizikai paaiškinti Norvegijos instituto SINTEF atlikti tyrimai⁹³³ atskleidė psichologinius ir socialinius veiksnius, turinčius įtakos jaunų vairuotojų polinkiui į eismo įvykius, ir išskyrė šiuos pagrindinius veiksnius (apibendrintai jie vadinami „jaunų vairuotojų sindromas“):

- subjektyvus savo galimybių supratimas, lemiantis didelį norą vairuoti transporto priemones;
- perdėtas pasitikėjimas savimi bei turimų vairavimo įgūdžių pervertinimas;
- saviraiškos siekis;
- noras įrodyti savo visavertiškumą bei atkreipti į save kitų dėmesį;
- aštrių pojūčių siekis;
- vairavimas dėl malonumo, vakarais, tamsiu paros metu ir poilsio dienomis;
- kolektyvo įtaka;
- patirties stoka.

Pasyvaus saugumo priemonių (saugos diržai, šalmai, atšvaitai, kėdutės ir kitos priemonės) nenaudojimas taip pat turi įtakos eismo saugumui. Šios priemonės daugiau yra skirtos pačiam eismo dalyviui apsaugoti. Jų paskirtis – sugerti žmogaus kinetinę energiją, nepadarant jam žalos ar kaip įmanoma ją sumažinti. Visiems eismo dalyviams žinoma, kad važiuojant automobiliu reikia prisiegti saugos diržą, vairuojant dviratį, motociklą ar važiuojant riedučiais – užsidėti šalną, vaikai turėtų būti vežami specialiose apsauginėse kėdutėse, sumontuojamose ant užpakalinės sėdynės, einant tamsiu paros metu arba esant blogam matumui pėsčiasis turėtų dėvėti atšvaitą ir panašiai. Tačiau eismo dalyviai tiesiog nesilaiko minėtų saugumo priemonių. Daugelyje užsienio šalių atliktais tyrimais įrodyta⁹³⁴, kad dėl saugos diržų žuvusių ir traumotų žmonių skaičius eismo įvykiuose mažėja: 40–50 proc. mažiau žuvusiųjų, vidutiniškai 45–55 proc. mažiau sužeistųjų. Taigi saugos diržai 3–4 kartus sumažina mirtinos traumos tikimybę.

Gyvenimo praktika rodo, kad didelę, o gal ir didžiąją eismo dalyvių daromų pažeidimų dalį sudaro sąmoningai daromi pažeidimai. Tai reiškia,

⁹³³ Jauno amžiaus vairuotojų įtaka eismui ir rekomendacijos saugai keliuose gerinti. http://www.lvs.lt/index.php?page=jaunas_amzius (2008-04-10).

⁹³⁴ Stewart R. J. „Seat Belt Use and Accident Involvement: A Comparison of Driving Behavior Before and After a Seat Belt Law“, *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 25, Issue 6, December 1993. P. 759–761.

kad eismo dalyvis žino Kelių eismo taisyklių reikalavimus, tačiau jų nesilaiko, sąmoningai rizikuoja patekti į eismo įvykį, būti policijos darbuotojų nubaustas ar sulaikytas. Labai svarbu, kad eismo dalyvis, vieną kartą padaręs pažeidimą, daugiau jo nepakartotų. Kiekvienas geba suprasti savo elgesio ypatumus, kurie skatino padaryti teisės pažeidimą. Žmogus turi aiškiai suvokti, kokią nepageidaujamą bruožą turi ir kaip, kokiomis aplinkybėmis šis bruožas gali pastūmėti jį pažeisti teisės normas.

Vokietijoje tiriant eismo įvykių priežastis kartu buvo tiriamos ir psichologinės jų priežastys. Tuomet eismo įvykių priežastčių tyrimo metodas yra ne kiekybinis, o kokybinis. Psichologų, gydytojų, inžinierių, sociologų atlikta psichologinė analizė paremta labai smulkia visų eismo dalyvių apklausa – buvo aiškinamasi, kokie yra pagrindiniai psichologiniai eismo įvykius lemiantys veiksniai.⁹³⁵ Pagrindinis eismo įvykius lemiantis veiksnys yra neįvertintas pavojus (21,8 proc.), šalutinis eismo įvykius lemiantis psichologinis veiksnys – skubėjimas (23,1 proc.).

Vienu pagrindinių neatsargumo nusikalstamumo, susijusio su eismo įvykiais, priežastinių veiksnių būtų galima laikyti šiandieninę kultūrinę – moralinę krizę. Ir tikriausiai būtų paviršutiniška teigti, kad tai tik Lietuvos arba postsovietinio bloko šalių problema. Visi anksčiau minėti veiksniai, turintys įtakos neatsargumo nusikalstamumui, gali būti apibendrinami būtent per kultūros lygio valstybėje problematiką, visuomenės narių pasirengimą elgtis moraliai, t. y. paisyti kitų asmenų interesų. Beje, tie interesai yra patys svarbiausi – tai gyvybiniai kiekvieno žmogaus saugumo jausmo interesai, jo visaverčio ir kokybiško gyvenimo interesai.

Kita neatsargumo nusikalstamų veikų rūšis yra ***Darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimai***, kurių padariniai – sutrikdyta sveikata arba atimta gyvybė. Baudžiamoji atsakomybė už šios rūšies nusikalstamą veiką yra numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 176 straipsnyje.⁹³⁶ Šioje srityje taip pat ganėtina daug problemų, nes, pavyzdžiui, vien 2007 m. statybose žuvo 8 žmonės. 5 iš jų nukrito nuo statinių.⁹³⁷ Nors, atrodo, žuvusiųjų skaičius nėra didelis, tačiau lyginant jį

⁹³⁵ Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. 2006. Žmonių ištekčiai sveikatos priežiūroje. – Vilnius: VĮ Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2006. <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0165514.pdf> (2007-10-14).

⁹³⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.

⁹³⁷ Liutkevičius R. Patirties stygius – nelaimės priežastis // Lietuvos žinios. 2008.

su saugos priemonių, galėjusių išgelbėti gyvybes, elementarumu, šios žūtys yra labai skaudžios.

Mirtinų atsitikimų darbe pradėjo akivaizdžiai daugėti prieš kelerius metus, kai įsigaliojo Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas. Kai darbdavys pašalpas mokėdavo iš įmonės pinigų, padėtis buvo geresnė, o šiuo metu pašalpą padengia „Sodra“, tad darbdaviai į darbo saugą pradėjo vertinti aplaidžiai. Neblaivių darbo vietoje žūstančių darbuotojų nuo 2002 m. padaugėjo tris kartus. Tokios žūtys sudaro didžiausią dalį mirtinų atsitikimų darbo vietoje. Neblaivių, darbo vietoje žūstančių darbuotojų Lietuvoje yra 6 kartus daugiau nei ES vidurkis.⁹³⁸

2007 m. 38 proc. žuvusiųjų darbe sudarė neblaivūs žmonės, 2006 m. tuo pačiu laikotarpiu 29 procentai. Daugiausia neblaivių darbuotojų žūva statybose – kas antras. 27 proc. darbuotojų žūva per eismo įvykius. Vadina si, 65 proc. žūčių yra tiesiogiai nesusijusių su darbo sauga.⁹³⁹

Sunkių nelaimingų atsitikimų darbe per metus sumažėjo 21 proc., nuo 173 iki 120. Mūsų šalyje mirtinų nelaimingų atsitikimų yra 3 kartus daugiau nei kitose ES šalyse, o lengvų nelaimingų atsitikimų – apie 10 kartų mažiau nei kitose ES narėse.⁹⁴⁰

Pažymėtina, kad Lietuvoje mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe atvejais beveik trečdalis visų žuvusiųjų darbe nukentėjo dėl transporto priemonės poveikio. Kita pavojingiausia traumavimo priežastis – žmogaus kritimas iš aukščio, kuris taip pat yra aktualus transporto įmonėms (kraunant krovinius, dengiant automobilius tentais ir pan.). Nagrinėjant nelaimingų atsitikimų darbe priežastis, pastebėta, kad dažniausiai pasitaikanti kelių eismo įvykių darbo metu priežastis buvo Kelių eismo taisyklių pažeidimai – nesaugus greitis, per mažai atsižvelgiama į oro sąlygas, kelio būklę, automobiliai vairuojami neblaivių vairuotojų ir panašiai. Lietuvoje nemažą mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe dalį lėmė ir netinkamai naudojamos vidaus transporto priemonės: eksploatuojant autokrautuvus žuvo 5 darbuotojai, dar 2 buvo sunkiai sužaloti.⁹⁴¹

⁹³⁸ Darbuotojai Lietuvoje netausojami. <http://cl1.balsas.lt/naujiena/156056> (2007-10-10).

⁹³⁹ Neblaivūs statybininkai stato mums namus. <http://lt.lt.allconstructions.com/portal/categories/32/1/0/1/article/1556> (2008-02-10).

⁹⁴⁰ „Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos būklės, darbo santykius reglamentuojančių teisės aktų kontrolės apžvalga už 2007 metus.“ http://www.lps.lt/usr_img/Bukles%20apzvalga%202007%20metai%20doc.doc (2008-02-12).

⁹⁴¹ Nelaimingi atsitikimai darbe. http://www.tp.cargo.lt/content.php?art_id=1165 (2008-13-16).

Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad nelaimingi atsitikimai darbe padaro didelę žalą visuomenei. Kasmet dėl nelaimingų atsitikimų darbe valstybė praranda apie 2 mlrd. litų. Į šią sumą įeina nedarbingumo kompensavimas, vienkartinės ir periodinės išmokos, nepagaminta produkcija. Darbo drausmė ir saugumas turi tiesioginę įtaką darbo našumui.

Priešgaisrinės saugos taisyklių nesilaikymas – taip pat itin aktuali problema. 2007 m. Lietuvoje kilo 15 263 gaisrai. Palyginti su 2006 m., jų skaičius sumažėjo 36,5 proc. Gaisruose žuvo 296 žmonės (2006 m. – 307), iš jų 11 vaikų (2006 m. – 12), o 271 gyventojas (2006 m. – 308) buvo traumotas. 2006 m. kilo 28 gaisrai, dauguma jų pasiglemžė po 2 šalies gyventojus, 4 gaisrai – po 3 žmonių gyvybes, 2 – po 4, o viename gaisre žuvo net 6 žmonės.⁹⁴²

Pagrindinės gaisrų priežastys – neatsargus žmonių elgesys su ugnimi (53,5 proc.), netvarkinga elektros įranga ir buitinių elektros prietaisų eksploatavimo taisyklių pažeidimai (10,4 proc.), žolės deginimas (5,9 proc.), netvarkingų krosnių ir dūmtraukių naudojimas (5,6 proc.), neatsargus rūkymas (5 proc.). Be to, šiemet užregistruoti 436 padegimai (2,9 proc.), 359 gaisrai (2,4 proc.) kilo dėl vaikų išdykavimo su ugnimi, o 820 gaisrų (5,4 proc.) tiksliai priežastis dar nenustatyta.⁹⁴³

2007 m. paskirtos 2676 administracinės nuobaudos – 207 696 litų suma asmenims, pažeidusiems priešgaisrinės saugos taisyklių ir kitų teisės aktų reikalavimus. Iš jų administracine tvarka nubausti 959 pareigūnai (darbdaviai) 132 350 litų suma ir 1 717 piliečių 75 346 litų suma. Į valstybės biudžetą išieškoti 193 365 litai iš 2 570 pažeidėjų. Be to, surašyti 728 protokolai dėl techniškai netvarkingų šildymo, vėdinimo, elektros įrenginių, kitų agregatų eksploatavimo uždraudimo (išjungta 1 220 tokių įrenginių). Parengtas 61 nutarimas dėl netvarkingų objektų eksploatavimo nutraukimo. Dėl kilusių gaisrų 547 atvejais pradėtas ikiteisminis tyrimas, 2 135 atvejais jį pradėti atsisakyta.⁹⁴⁴

⁹⁴² Šiemet ugniagesiai jau išgelbėjo net 815 žmonių. http://www.straipsniai.lt/Civiline_sauga/puslapis/12215 (2008-02-19).

⁹⁴³ Gaisrai ir gelbėjimo darbai 2007 metais. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie LR VRM statistika. <http://www.vpgt.lt/index.php?-419126591> (2008-10-19).

⁹⁴⁴ Gaisrai ir gelbėjimo darbai 2007 metais. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie LR VRM statistika. <http://www.vpgt.lt/index.php?-419126591> (2008-10-19).

Apibendrinant neatsargumo nusikalstamumą galima teigti, kad neat-sargiais, netyčiais veiksmais asmenys padaro didelę fizinę bei materialinę žalą ir sau, ir aplinkiniams. Kelių eismo taisyklių nesilaikymą (nusikalstamą veiką) labiau lemia neatidumas, savo gebėjimų pervertinimas arba atvira nepagarba kitiems eismo dalyviams, o gaisrų atveju labiau išryškėja ribotos finansinės teisės pažeidėjų galimybės įsigyti tvarkingus šildytuvus, susire-montuoti vėdinimo sistemas, įdiegti modernias priešgaisrinės apsaugos si-stemas ir panašiai.

Toliau trumpai aptarsime *neatsargumo nusikalstamumo prevencijos galimybes*. Bendriausia prasme šios rūšies nusikalstamų veikų prevencija turėtų būti vykdoma trimis pagrindinėmis kryptimis:

- priemonės, nukreiptos į asmenį (tobulinti darbuotojų kvalifikaciją, tobulinti eismo dalyvių praktines žinias, skatinti moralią, kultūringą elgseną, užtikrinti socialinę kontrolę ir pan.);
- tobulinti ir nuolat prižiūrėti naudojamų techninių priemonių, pa-didėjusio pavojaus šaltinių saugumą;
- didinti anksčiau minėtų priemonių naudojimo aplinkos (kelio dan-gos, atitvarų, darbo vietos infrastruktūros, patalpų kokybės) saugu-mą.

Europos Sąjungoje jau daug metų prioritetinėmis kryptimis laikomos pastarosios dvi. Tačiau Lietuvoje padėtis dėl žmogiškojo faktoriaus yra ki-tokia. Šio faktoriaus masinis paplitimas nėra vien tik konkrečių individų, linkusių daryti tokio pobūdžio pažeidimus, problema. Tai visos visuomenės problema. Silpna socialinė kontrolė, neatsargumo nusikaltimų priežasčių tolerancija masinėje kultūroje, aplinkinių abejingumas iš pažiūros smul-kiems, kasdieniams pažeidimams lemia sunkias pasekmes.

Kalbant apie saugų eismą, valstybėje vykdoma teisinė politika lemia saugiam eismui užtikrinti skirto prevencinio darbo veiksmingumą. Vienas pagrindinių teisinės politikos vykdymo veiksmingumo rodiklių – tai eismo dalyvių savo pareigų ir teisių suvokimas bei sąmoningas jų laikymasis. Rea-lų teisės funkcionavimą visuomenėje lemia ne tiek oficialus teisės normos priėmimo bei išleidimo faktas, kiek socialinių grupių, organizacijų ir indi-vidų gyvenimo tikslai bei interesai, jų nusiteikimas bei galimybės taikyti šias normas. Todėl nagrinėjant teisės normas, reglamentuojančias tam tikrą prevencinio darbo kryptį saugaus eismo užtikrinimo srityje, svarbu atlikti ne tik teisinių dokumentų analizę, bet ir atskleisti teisės normų turinio bei faktinio jų poveikio reguliuojamiems santykiams skirtumą.

2003 m. spalio 21 d. Europos Komisija, atsižvelgdama į Europos Bendrijos sutarties 211 straipsnį, priėmė pasiūlymą „Dėl sklandesnio tarpvalstybinio kelių eismo saugumo užtikrinimo“⁹⁴⁵, pagal kurį Europos Bendrijos keliuose iki 2010 m. turi būti 50 proc. sumažintas žuvusių žmonių skaičius. Konstatuojama, kad pagrindinės mirtinų nelaimių priežastys yra leistino greičio viršijimas, vairavimas apsvaigus nuo alkoholio ir saugos diržų nenaudojimas. Taip pat nurodoma, kad kontrolė yra reikšmingas ir veiksmingas būdas užkirsti kelią eismo įvykiams, žūtims ir sužalojimams bei jų skaičiui sumažinti. Kad galėtų veiksmingai planuoti priemones, kurių turi būti imtasi atsižvelgiant į pasiūlymą, Bendrijos narės įpareigojamos sudaryti nacionalinį veiksmų planą, kuris reguliariai turės būti vertinamas ir, jeigu reikia, taisomas.

Siekiant veiksmingesnės nelaimingų atsitikimų darbe prevencijos organizuojant su pavojais susijusius darbus, „Valstybės žiniuose“ paskelbtu Lietuvos Respublikos Vyriausiojo valstybinio darbo inspektorius 2008 m. balandžio 24 d. įsakymu⁹⁴⁶ duoti konkretūs nurodymai šiuos darbus vykdančių įmonių vadovams, o inspektoriams nurodyta ypatingą dėmesį atkreipti ir atitinkamai įvertinti, kaip įmonių vadovai vykdo darbdavių pareigas sudaryti darbuotojams saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas, kontroliuoti, ar jie laikosi darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimų, atleisti iš darbo neblaivius darbuotojus.

Inspektoriai sugriežtino sankcijas darbdaviams už darbuotojų saugai ir sveikatai gresiančius pažeidimus: tęsiamų tikrinimų metu nustačius pažeidimus taikomos priemonės, administracinės sankcijos siejamos su sunkinančiomis aplinkybėmis, galinčiomis lemti tragiškus padarinius.

Apibendrinant galima teigti, kad modernėjančioje ir liberalėjančioje visuomenėje nuolat atsiranda kokybiškai nauji iššūkiai visuomenės ir atskirų asmenų saugumui, todėl išlieka būtinybė nuolat atnaujinti saugios aplinkos valdymo instrumentus, pradedant poveikiu asmeniui ir baigiant infrastruktūros saugumo didinimu.

⁹⁴⁵ Pasiūlymas Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl sklandesnio tarpvalstybinio kelių eismo saugumo užtikrinimo“ (pateikta Komisijos) {SEK(2008) 350} {SEK(2008) 351}. CELEX numeris: 52008PC0151.

⁹⁴⁶ Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio darbo inspektorius įsakymas Nr. V-122 „Dėl nelaimingų atsitikimų prevencijos, organizuojant statybos, remonto bei kitus pavojingus darbus“ // Valstybės žinios. 2008. Nr. 50-1876.

LITERATŪRA

1. „Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos būklės, darbo santykius reglamentuojančių teisės aktų kontrolės apžvalga už 2007 metus.“ http://www.lps.lt/usr_img/Bukles%20apzvalga%202007%20metai%20doc.doc.
2. 2007 m. eismo įvykių Lietuvoje analizė <http://www.lpept.lt/lt/naujienos/detail.php?ID=1217>;
<http://www.karaskeliuose.lt/Default.aspx?tabid=57&npage=12>.
3. Darbuotojai Lietuvoje netausojami. <http://cl1.balsas.lt/naujiena/156056>.
4. Donovan D. M., Marlatt G. A., Salzberg P. M. Drinking behaviour, personality factors and high risk driving. J. Stud. Alcohol 44:395-428, 1983.
5. Eismo saugos ir aplinkosaugos priemonių diegimas, I etapas. VP2-4.3-SM-01-V-01-001. <http://www.tid.lt/lt/pages/view/?id=464>.
6. ESTC, (1999) Exposure data for travel risk assessment: Current practice and future needs, European Traffic Safety Council;
7. Gaisrai ir gelbėjimo darbai 2007 metais. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie LR VRM statistika. <http://www.vpgt.lt/index.php?-419126591>.
8. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. 2006. Žmonių ištekliai sveikatos priežiūroje. – Vilnius: VĮ Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2006. <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0165514.pdf>.
9. Lietuvos policijos eismo priežiūros tarnyba. Eismo įvykių Lietuvoje statistika 2000-2007 m. <http://www.lpept.lt/lt/statistika/index.php>.
10. Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos. Eismo įvykių ir nukentėjusiųjų dinamika Lietuvoje 1980-2007 m. http://www.lra.lt/lt.php/eismo_saugas/eismo_ivykiu_statistika/27.
11. Jauno amžiaus vairuotojų įtaka eismui ir rekomendacijos saugai keliuose gerinti. http://www.lvs.lt/index.php?page=jaunas_amzius.
12. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 „Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 7-263.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 8 d. nutarimas Nr. 1077 „Dėl valstybinės saugaus eismo automobilių keliais 2002–2004 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 71-2985.
15. Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriatas įsakymas Nr. V-122 „Dėl nelaimingų atsitikimų prevencijos, organizuojant statybos, remonto bei kitus pavojingus darbus“ // Valstybės žinios. 2008. Nr. 50-1876.

16. Neblaivūs statybininkai stato mums namus. <http://lt.lt.allconstructions.com/portal/categories/32/1/0/1/article/1556>.
17. Nelaimingi atsitikimai darbe. http://www.tp.cargo.lt/content.php?art_id=1165.
18. Pasiūlymas Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl sklandesnio tarpvalstybinio kelių eismo saugumo užtikrinimo“ (pateikta Komisijos {SEK(2008) 350} {SEK(2008) 351}. CELEX numeris: 52008PC0151
19. Liutkevičius R., Patirties stygius – nelaimės priežastis. // Lietuvos žinios. 2008.
20. Promotion of Results in Transport Research and Learning. <http://www.eu-portal.net>.
21. Stewart R. J. „Seat Belt Use and Accident Involvement: A Comparison of Driving Behavior Before and After a Seat Belt Law“, Accident Analysis & Prevention, Vol. 25, Issue 6, December 1993.
22. Šiemet ugniagesiai jau išgelbėjo net 815 žmonių. http://www.straipsniai.lt/Civiline_sauga/puslapis/12215.
23. Taikomojo mokslinio tyrimo „Nesaikingo alkoholio vartojimo neigiamos įtakos Lietuvos konkurencingumui mažinimo galimybių identifikavimas“ ataskaita. UAB „Žmogaus studijų centras“. – Vilnius, 2008.

**Babachinaitė Genovaitė, Galinaitytė Jūratė, Jurgelaitienė Gitana,
Kiškis Alfredas, Kuolaitė Aistė, Palavinskienė Brigita, Paukštė Arūnas,
Petkus Artūras, Raudonienė Aida, Rudzakis Tomas, Uscila Rokas**

Kr246 Kriminologija: vadovėlis. / Moksliniai redaktoriai Genovaitė Babachinaitė ir Alfredas Kiškis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010. – 668 p., iliustr.

Bibliogr.: p. 110–113, 239–242, 329–333, 350, 363, 364, 388, 389, 407, 408, 44–447, 464, 488–491, 504–506, 518, 533, 534, 573–575, 617–622, 648–651, 665, 666.

ISBN 978-9955-19-178-0

Vadovėlyje pateikiama dabartinės kriminologijos mokslo žinių sisteminė apžvalga, nusikalstamumo, jo priežastingumo raida Lietuvoje ir kitose ES šalyse.

Vadovėlis skirtas teisės krypties studentams ir mokslininkams, taip pat visų socialinių mokslų studentams ir mokslininkams bei visiems, kas dalyvauja sprendžiant baudžiamosios ir apskritai socialinės politikos bei nusikalstamumo prevencijos problemas. Tikimės, jis bus naudingas visiems, besidomintiems kriminologijos problemomis, – švietimo darbuotojams, žurnalistams, verslininkams, visai visuomenei.

UDK 343.9(075.8)

Genovaitė Babachinaitė, Jūratė Galinaitytė, Gitana Jurgelaitienė, Alfredas Kiškis,
Aistė Kuolaitė, Brigita Palavinskienė, Arūnas Paukštė, Artūras Petkus,
Aida Raudonienė, Tomas Rudzkis, Rokas Uscila

KRIMINOLOGIJA

Vadovėlis

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Maketuotoja *Regina Silkovienė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2010 05 13. 33,72 leidyb. apsk. l.

Tiražas 200 egz. Užsakymas .

Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tinklalapis internete www.mruni.eu

Elektroninis paštas leidyba@mruni.eu

Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13 b, LT-09109 Vilnius

Tinklalapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt